

پروفیسور . دکتور . وہدیع جوہیدہ

جوانہوی نہتہوی کورد بنہماو پەرسەندنی

لەئینگلیزیهوه : ی . پروفیسور . د . یاسین سەردەشتیی

چاپی یەکەم

ز ۲۰۰۸

إعادة التنسيق و الفهرسة

و تخفيض الحجم

منتدى إقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

منتدى إقرأ الثقافي

للكتب (كوردى - عربى - فارسى)

www.iqra.ahlamontada.com

پروفیسور. دکتور. ومدیع جوہیدہ

جولانہ وہی نہ تہ وہی کورد بنہ ما و پەرہ سەندن

لە ئینگلیزییەوه: پروفیسور. ی. د. یاسین سەردەشتی

سلیمانی 2008

ناوی کتیب : جولانه‌وی نه‌ته‌وه‌یی کورد

نووسەر : پرۆفیسور . د . ومدیع جوهدیه

ومرگه‌یرانی له نینگلیزییه‌وه : پرۆفیسور . ی . د یاسین سه‌رده‌شتیی

تیراژ : ۵۰۰ دانه

ژماره‌ی سپاردن : ۲۲۸۹ ی وزارتتی رۆشنییری

شۆنی چاپ : چاپخانه‌ی (سیما) ، سلیمانی

نرخ : ۷۵۰۰ دینار

نەم بەرھەمە پېشكەشە بە :

- ھەموو نەو رابەراندەي وەك پېشەوا قازىي محەمەد و گاندې و ماندىلا كاتىك چوونە سەر تەختى دەسلەت خۇيان لىنەگۆبرا و سەلماندىيان كە خاومن روشتى بەرز و گىيانى مرقۇدۇستانەن و نەبوونە دىكتاتۇرى كويز و بازىرگانىكى چاوبىرسىي بەسەر نازار و نەھامەتىي رەش ورووتى گەلەكانيانەوہ .

- نەو قارەمانانەي لە زاب و نورەمار لوتى سوپاي توركى فاشىستىيان شكاند .

- نەو كوردە نازادىيخووزانەي نزيكەي مانگ و نيونكە لە زىندانەكانى رژىمى كۆمارى نىلامىيدا مانيان لە خواردن گرتووه .

- نووسەرى كورددۇستى راستىيزى تورك بەرىز نىسماعىل بېشكچى .

- يادى نووسەرى نەم كىتەبە رموانشاد پروفېسسور دكتور وەدىع جوەيدە .

نیومرۆک

- 6 گوتەى وىرگىر
- 17 پىشەكەيى
- 22 بەشى يەكەم : پىشینه يەكەي جوگرافىيە ، مېژوويى ، كەلتوورىي
- 71 بەشى دووم : رېئىكفستىي كۆمەلە يەتتىي كورد
- 124 بەشى سىنەم : سەركوتكردنى رزگىمە نېمچە نۆتۆنۆمەكانى كوردستان
- 169 بەشى چوارەم : شىخ عوبەيدىنوللاي نەهرىي
- 224 بەشى پىنجەم : كارىگەرىي شۆرشى توركە لاومكان لەسەر نەتەوايەتتىي كوردىي
- 253 بەشى شەشەم : سىياسەتتىي رووسىيا لە حاسەت كورد
- 270 بەشى حەوتەم : كورد و جەنگى يەكەمى جىهانىي
- 292 بەشى هەشتەم : هەلومەرجى كورد لە توركىيا ، ئىران و سورىيا پاش جەنگى يەكەمى جىهانىي
- 320 بەشى نۆنەم : نالۆزىيەكانى لىواي موسل و هەولير لە كوردستانى عىراق پاش جەنگى يەكەمى جىهانىي
- 340 بەشى دەيەم : شىخ مەحمود و سەرھەندان و لەناوچوونى هاوپەيمانىيەتتىي باشوورى كوردىي لە كوردستانى عىراق پاش جەنگى يەكەمى جىهانىي
- 396 بەشى يازدەيەم : دوومەين راپەرىنى شىخ مەحمود
- 433 بەشى نۆزدەيەم : شۆرشەكانى كورد لە توركىيا
- 486 بەشى سىياز دەيەم : راپەرىنى بارزانىي 1922-1931
- 389 بەشى چوار دەيەم : راپەرىنى بارزان بەرىنەرى مەلامستەفا (1942-1945) و پەرسەندىي رىكفراوە سىياسىيە كوردىيەكان
- 510 بەشى پاز دەيەم : كۆمارە كوردىيەكەي مەھاباد
- 561 بەشى شانز دەيەم : كىشەي كوردستان پاش كەوتنى مەھاباد
- 607 دەرئەنجام

گوتەي وەرگىز

ناشكرايه كه نەتەوايەتتى بەگشتىي پروزەيەكى مېژووكردە و لەگەل قۇناغە جياوازەكان و رموتى رووداوەكانى ژيانى مرۇفائەتتى كارلىك و ئالۇگۇپى بەسەردا دىت و لەقالبىكى چەقبەستوودا نامىنىتتەو ، ھەربۇيە نەستەمە بتوانرنت بۇ نەتەوايەتتى ھەر نەتەويەك سالىك يان رووداوينكى مېژوويس ديارىيكرائو خاترجەمانە بكرىتە خانى دەستپىكردى . بى ئەرەي جىگەي مشتومرو پەسەندكردن و رەتكردنەوە بىت . چونكە نەتەوايەتتى رىشە و بنەماگەلىكى فرەي ھەيە ، كه ھىندىكيان مېژوويەكى دىرىنيان ھەيە و لە كوانونوى پروزەيەكى مېژووييدا دەخەملن و پاشتر بەرمو مەين دەچن . ئەرەش وادەكات نەتەوايەتتى ھەر نەتەويەك لە قۇناغە جياوازەكانى مېژووى خۇيدا بە ناست و تىن وتاو و پىگەيشتنى جياواز خۇي بىونىنت ، چونكە نەتەوايەتتى ەك چەمك ، ھەست و سۆز ، ھوشيارىي ، گوتار و ئىدۇلۇژيا ھەروەھا جولانەوە ، بەيەك ناست و لەيەك كات و بە يەك رموتى نەگۇپ خۇدەرخەن .

لەر رووشمەوە نمونەي مېژوويىمان ھەيە ، نەتەوە و نەتەوايەتتى فرەنسىي لەرژى ھەلكوتانە سەر قەلاي باستىل و شۇرشەكەي سالى ۱۸۷۹و دەستپىناكات ، بەلكو رىشەيەكى فرە قولترى ھەيە . وىراي ئەرەي نەتەوايەتتى فرەنسىي لە سەردەمە جياوازەكانى شۇرش و دواتر سەردەمى ئاپلىوژن و شەرەكانى و ھەروەھا لەسەردەمى جەنگى يەكەمى جىھانىي و دواتر لە قۇناغى دىگۇلدا يەك شىوہ و رووخسار و نىومرۇكى نەگۇپ و لەقالبدرائو نىن . گوتەيەكى وەھا بۇ ئەنەمانەكان و نەتەوايەتتى ئەنەمانىش راستە ، چونكە ئەرە نەتەوايەتتىيە لە سەردەمى بسمارك و لە سالانى جەنگى يەكەم و دواتر قۇناغى دەسەلاتى نازىتتىي ھىتلەرىي يەك نۇرم و يەك فۇرم نىن و تايبەتەندىيەكانيان لە يەكتر جياوازە . بەلام خالە ھاويەشەكان لە تەوايى قۇناغەكاندا دەگونجىت پاراستنى بەرژمەوەندىي ولات و يەكخستنى نەتەوە و بەھىزكردى دەسەلاتى نەتەويەي و خۇشەويستى نىشتىمان و ھەستانەوە دژى ھەرەشە و مەترسىيەكانى سەر سەرورەيى و ژيانى نەتەويەي بەشىوہى جياواز خۇبىونىن . جگەلەوہى ھەلومەرج و تايبەتەندىيەكانى ناوچە جياوازەكانى جىھان و ايكردووە نەتەوايەتتى نەتەوەكانىش لە قۇناغى جياوازدا خۇبىونىن و گەشە بەكن . بۇ نمونە نەتەوايەتتى ئىنگلىزىي پىش

نەمەرىكىيەكانە ، نەتەوايەتتى گەلانى ئەوروپاي رۇژناوا پىش گەلانى ئەوروپاي رۇژھەلاتە ، نەتەوايەتتى گەلانى ئەوروپا پىش گەلانى ناسيا و نەفرىقايە ، وپزاي نەوى مەرج نىە رەگەزەكانى نەتەوايەتتى گەلانى ئەوروپا لە ناسيا و نەفرىقا رىشەدارترو لە مېژودا رەگ داكوتاترتىن گەر بە پىچەوانەو نەبىت .

سەبەرەت بە نەتەوايەتتى كوردى ، دەبىت دان بەو راستىيەدا بىرئىت كە رىشە و رەگەزە پىكەپنەنرەكانى نەتەوئى كورد لە : رەگەز ، زەمان ، كەلتور ، داب و نەرىت . . . ھتد بە قولايى مېژودا رۇچوو و بە سەردەمىكى زۇر كۆن دەگەرپنەو ، خوشەويستى زىد و شانازى بە خۇو كەردن و بەرگىسى لە خاك بەدئى پەلامارى بىگانەى داگىر كەرىش لە قۇناغە جياوازەكانى مېژووى كوردا نەوونەى ھەبە . نەخمەدى خانى لە شاكارى مەم و زىن دا سى سەدە لەو پىش خوشەويستى نىوان دورەگەزەكە تىكەل بە خوشەويستى زىد و خاك دەكات و بەشىوھكى كوردانە لە ھۇنراوھدا دايدەرئىت . ھەروھە پاشتر لەسەدى ھەژدەيم و سەرەتاي نۇزەيەدا گوتارى كوردبون و بەدەستەمگرتنى دەسەلاتى راميارى و كارگىرىسى لەلەين كورد خۇبەو و مەنەدان بە خواستى بىگانەى سولتان و شاھەنشا سەتەمكارەكانى تورك و عەجەم لە بەرھەم و گوتارى ھىندىك لە ھۇنەرانى كوردا دەردەكەوئ . بەلام نەوى جولانەوئەكى نەتەوئى راميارى و كۆمەلەيتى جەماوەرىسى پىگەيشتووى كوردى بە گوتارنىكى نەتەوئى رووتى ناشكراى سەرىخۇخوازەنەو تا نزىكەى ناوھراستى سەدى نۇزەيەم سەرىھەلدايىت ، نەويان مېژوو نايەلمەننىت .

جولانەوى نەتەوئى وەك ديارەيەكى راميارى و كۆمەلەيتى و نابوررى و رۇشنىرىسى ھاوچەرخ ، ديارەيەكى جىھانىسى و بەرھەمى قۇناغى مۇدېرنەيە و لەساىەى ناكامەكانى قۇناغى رۇشنگەرىسى و جولانەو رەفۇرمخوازىيە نايىننىەكان وگۇزداكارىيە نابوررى و كۆمەلەيتىيەكانى پاش شۇرىشى پىشەسازىسى لە ئەوروپاي رۇژناواوھ سەرىھەلدا و بناغەى دامەزاندنى نەولەتى نەتەوئى ھاوچەرخ لەويو دەستپىكرد بەشىوھەك كە سەدى نۇزەيەم بە (سەدى نەتەوايەتتى) ناو دەبىت و لەكۇتايى نەو سەدىيە و سەرەتاي سەدى بېستەدا ھەنگاوىكى مەزىيان لەو رووھە ھاويشت و بەرئىزايى نەو ماوئەيش كارىگەرىسى و رەنگدانەويان لە نەروھى خۇيان و لە ژيانى گەلانى ناسيا و رۇژھەلاتدا و جىھانى نامۇدېرن ھەبوو ، لەوانە گەلانى رۇژھەلاتى

ناوہراست ، بە کوردیشموہ . ئەوانەى لەو کاتەدا لە سایەى نوو ئیمپراتۆریی گەندەل و پەمکەوتووی عوسمانیى و قاجارییدا بە پلەى جیاوازی گەشەکردنى ئابووری و کۆمەلایەتیى ، ژێنایان دەگوزەرانند . ئەو دوو ئیمپراتۆرییەى کە لە ئەنجامى پەيوەستبوونیان بە بازارى سەرمایەدارى جیھانییەو تا دەهات وابەستەى ئابووریان بە دەولەتە زەلیزە سەرمایەدارەکانى ئەوروپای رۆژئاواوە پتر دەبوو . لە رووی رامیاریى و سەربازیشموہ تا دەهات ئەو زەلیزەنە وروژمیان دەمینا و دەمخزانە ئاوجەکەوہ و دەستیان لە کاروبارى ئەم دوو ئیمپراتۆرییە وەرەدا ، کەردبوویاننە نیچە کۆلۆنییەک و پیلانى ئابیندەبیان بۆ قوتدانیان دانەتاشیى . هیندیک لەو هیزانە لەرنگای پەلامارو جەنگەوہە هەولئى بەدیھینانئى خواستە ئابووریى و سەربازییە فراوانخوارییەکانى خۆیان دەدا و لەو رووشموہ جەنگە زۆرو زەموەندەکانى روسیا-عوسمانیى و روسیا-قاجاریى لە سەدەى نۆزەیەمدا ئەوونەیکى زەقن .

کاتیك سەیری مێژووی نوێى كوردستان ئەكەین هەر لە سەرەتای سەدەى نۆزەیەمەوہ و بەرەوسەر هەولئى ژمارەیک گەورەپیاوانى كورد دیتەبەرچاو بۆ وەستانەوہ بە ئەژى دەسەڵاتدارانى عوسمانیى و قاجاریى ، بەتایبەتیى لە نیوہى یەكەمى سەدەى نۆزەیەمدا كاتیك ئەو ئیمپراتۆرییانە خواریارى ئەوہبوون لە پێناوئى دەرچوون لە قەیرانە سەختەكان و خۆگورجكردنەوہ بە ئەژى سەرمایەدارى ئەتەوہى ئەوروپییى لە دەرەوہ . بەئەژى خواستى رزگارییخواریانەى گەلانى بێدار و رابووی نیو ئیمپراتۆرییەكە لە یۆنانیى ، سەلفیى ، ئەرمەن و پاشتر عەرەب و كورد ، بەناوئى ریفۆرم و چاكسازییەوہ دەسەڵاتیكى سەترالیستیى بەهیز دابەمزرینن كە یەكئیتیى و سەرورەى ئیمپراتۆرییەكە لە سایەى چینی دەرەبەگیى-نیچەسەرمایەدارى توركیى تازەپیاكەوتەى وابەستەدا لە ئەستەمبۆل بپارێزێت . لێرەوہ تێكچاى سەدەى نۆزەیەم پێشاندەرى زنجیرەیک راپەرین و روویەرەو بوونەوہى خوێناوییە لە مێژووی كوردستاندا . ئەو راپەرینانەى لە زۆرەى كاتدا سەدەها كوردی تێدا بەشداربوون ، ئەوانەى لە رووی مێژووییەوہ دەتوانینن بیکەین بە نوو قۇناغەوہ . یەكەمیان قۇناغى بەرگرییە كە تێیدا میرە دەسەڵاتخواریە میراتگرەكانى كورد لە كاتى جیاوازدا هەولیاندا لاوازیى و پەرپووتیى ئیمپراتۆرییەكە بە قازانجى چەسپاندن و فراوانكردنى دەسەڵاتى خۆیان بقۆزەنەوہ و بەرگریى لەو دەسەڵاتە رەواییەى خۆیان بەرووی پەلامارى سەترالیستگەرای دەسەڵاتدارانى توركە عوسمانییەكان بكەن . ئەو

راپەرىنەنەي لەبەر نۆز ھۆكاری ناوھكی و دەرھكی شكستیان خوارد. قۇناغى دووم ، قۇناغى رزگارى و كۇتايىپېننەنە بە ستەمى راستوخۇي بىگانەي تورك و عەجەم لە كوردستان و پاشتر بەدستەمگرتنى دەسەلاتدرايەتیی نەتەوېيە لە سەرخاكى كوردستان و دامەزاندنى دەولەتى نەتەوېيە .

شايەنى باسە لەپاش شكستی جولانەوى بەرگرى مېرە میراگرەكانى كورد و رووخاندنى مېرنشېنە نېمچە سەبەرخۇكانى كوردستان ، گەلى كورد لەلایەن بىگانەي داگیركەرەو بە دېندانەترین شېوە ستەمى راميارى ، كارگېرى ، نابوورى ، كۆمەلایەتیی و نەتەوېيە بەسەردا سەپىنراو و بە نامرۇفانەترین شېوە لەرووى مادى و مړوېيەو بە قازانجى فرمانرەوا بىگانە كوردكۆزەكانى پايتەختەكانى دەولەتە داگیركەرەكانى كوردستان دادەدۇشەرت . ھەريۆە بەرھەنستى و سەنگەرگرتن و خۇراتەكاندن لەكۆتى بىگانە و ھىزشى دېندانەي نەتەوى داگیركەر چىركى نەر قۇناغە مېژوويەيە كە نەتەوایەتیی كوردى و نۆزبەي نەتەوایەتیی گەلانى دىكەي ناوچەكەي تىدا خەملىو ، نەوى جىگەي بايەخە نەر راستىيەيە كە نەتەوایەتیی كورد جگە لە مەلەلانى و رووبەرەوويونەوى داگیركەرەكانى دەولەتە نىمپىرالیستەكانى رۇژناوا، بە تايبەت بەرىتانيا ، تووشى داگیركارىيەكى سەختى ھەرىمى و نىوخۇيىش بووئەتەر . بە تايبەت لەلایەن چىنى فرمانرەواي نەتەوېپرەستى تەنگەتیلەي رەگەزپەرەستى فارس و تورك و نواتر ەرمەو ، ئەوانەي دەولەتى نەتەوېيەي خۇيان لەسەر بناغەي كاسەسەرى پەرىنراوى كورد بىياتنا و بۇ تەواندەنەوى كورد لە بۆتەي نەتەوى زاندا ھىچ رىگەيەك نەماو بە جىنۇسایدیشەو نەيگرنەبەر .

ھەر لە سەدى نۆزدەيمەيشەو ، فاكتەرى نىو دەولەتیی لە ژيان و چالاكیيەكانى نەتەوكانى رۆژھەلاتى ناوھراستدا نامادىي ھەيە . كوردستان لە سۇنگەي گونگى شوینى ستراتىژى لەلای دەولەتە زەھىزە سەرمایەدارەكانى ئەورپا جىگەي بايەخ بوو . نەر دەولەتەنەي ھەمیشە بەدواي بەدبەننەي بەرژەوئەندىيە نابوورى و راميارى و قازانجە مادىيەكانیانەرە بوون و كوردوويانەتە ستاندرى مامەلەكردنەيان لەگەل ھىزە خۇملىيەكانى ناوچەكە . لەوانەش نەتەوایەتیی كورد كە نەيتوانیوہ بېتە ھىزىكى مەزنى ئەوتۇ زەھىزەكان راستوخۇ لەگەلئىدا مامەلە بكن . لەلایەكى دىكەو مەلەلانى زەھىزەكان بۇ پاراستنى ھاوسەنگىي رۆژھەلاتى ناوھراست و ھىشتەنەوى يەكپارچەيى نىمپراتۆرىيە

دارزاوهكانى عوسمانىي و قاجارىي ، تىكراي جولانوهكانى كوردى خستوتته سەنگەرى
دژ به بەرژوهەندى رامبارىي و ستراثيرىي و مادىي زلهيزهكان ، به چەشنىك ويزاي نەوى
هەميشە رابەرانى جولانوهكانى سەدى نۆزەيمە و پاشترىش نيوى يەكەمى سەدى
بيستەم خوازبارى پەيوەنديگرتن به زلهيزهكانەوه بوون و چاويان له هاوكارىي ئەوان
بووه پشتگرىي كيشەكەيان بكن ، يان لانى كەم لەو ملمەلانىيەي نيوان كورد و دەسلەتە
بينگانه داگرىكەرەكانى كوردستان بيلايەن بن ، كەچى ئەوان قازانچ و دەستكەوتەكانيان له
هاوكارىيكردى گەرمى دۆرمانى نەتەوايەتیی كورد و داگرىكرانى كوردستاندا
بينيوەتەوه . هەر بۆيە كەمترین سەرنج لەمیزووى نەتەوايەتیی كورد بەروونى ئەو
راستىيەمان بۆ دەسەلمىنىت . بۆ نموونە ، كۆمپانىيائى ئىنگليزىي هيندى رۆژەلاتى له
بەغدا رۆلىكى مەزنيان له نەهيشتنى ناكۆكيە سنوورىيەكانى عوسمانىي و قاجارىي
لەسەر حسابى كورد بينى و بەوش رىگەيان بۆ رووخاندنى مەنشيني بابان رەخساند
.هەرەها رووسەكان و بەرىتانىيەكان رۆلى گەورەيان بينى له هاوكارىيكردى عوسمانىي
و ئىترانىيەكان بۆ لىدائى مېرى سۆران و رووخاندنى مەنشينەكەى .خۆ راستكردەنەوى
نەستورىيەكان به رووى بەرخان بەگى بۆتان و هاندانى عوسمانىيەكان بۆ هيزشكرنە
سەر مەنشينەكە و لەناوبردنى دەستى بەرىتانىيەكانى به ناشكرا تىدا بوو . رووسەكان و
بەرىتانىيەكان هەرىك بەجۆرىك رۆليان له مایەپووجبوونى راپەرىنەكەى يەزدانشيردا
بينى كە لەكاتى جەنگى قرەمدا قەوما .خۆ ميزووى راپەرىنەكەى كورد له سالى ۱۸۸۰دا
به رۆبەرى شىخ عوبەيدوللا به روونى رۆلى نەرىنىي هەرىك له رووسيا و بەرىتانيامان بۆ
دەردەخات كە چۆن و بۆچى دژى ئامانجە نەتەوايەتییەكانى كورد وەستاونەتەوه .
راستىيەكى وا كە له تەواوى ميزووى نەتەوايەتیی و جولانەوى نازادىبخوازي كورد له
سەدى بيستەميشدا ئامادىي هەيه .

بەرىتانىيەكان و فەرەنسىيەكان كە له پاش جەنگى يەكەمى جىهانىي به گوژەرى
پەيمانى ژۆرەيزى سايكس-پىكو نەخشەي رامبارىي رۆژەلاتى ئاوەراستيان به پىئى
بەرژوهەندييه كۆلۆنئالييەكانيان دارشتەوه و به هىچ جۆرىك بەرژوهەندييه
نەتەوايەتییەكانى كورديان لەبەرچاوا نەگرت ، بەوش گەورەترین دەرفەتيان له دەست
جولانەوى نەتەوىي كورد دەرکرد تا بتوانيت پاش هەلۆەشانەنەوى ئىمپراتۆرىيه
ستەمكارەكانى عوسمانىي و قاجارىي ، دەولەتى نەتەوىي خۆى لەسەر خاكى كوردستان

دابەرزىنىت . پاشتريش لە رىڭەى ھاوکارى داڭىرکەرانى کوردستان و ھىنانە سەرکارى رزۇمى بەکرىنگىراو و وابەستە لەو ولاتانەى کوردیان بەسەردا بەخشرايەو ، ھەرۆھا پشترىگىرى تەراوى چالاکیەکانیان و ناراستەکردنى بە نرۇى ھەر خواستىک و جولانەوہىکى نەتەوہى کوردىی لە رىڭەى پەیمانى دوو لایەنە و چەند لایەنەى وەک (سەعد ئاباد) لە سالى ۱۹۲۷ . ھەولنى بەدەستھىنانى بەرژەومەندىی خوڤان دەدا . پاش ھەلگىرساندنى جەنگى دووہى جیھانىش ، شورەویيەکان و نەمەریکیەکانىش ھاتنە ناو کىشەکەرە ، لەناکامى نەم قۇناغەى جەنگى سارد و ملمەلانى زەلھیزەکان دا نەتەوہى کورد تووشى نەھامەتیی و کارەساتى مەزىن بووہ ، ھەموو ئەو ھەولانەى بۇ ئازادىی کورد و بەدەستەومەرگرتنى دەسەلاتى نەتەوہىى ئران ، لە لایەن داڭىرکەرانەوہ و بە پشترىگىرى زەلھیزەکان ، بەتایبەت دەولتە سەرمایەدارەکانى ئەورپای رۇژئاوا مایەپوچ کران . ھەر لە رووخاندنى کۆمارە ساواکەى مەھاباد پاش نزىکەى سالىک لە دامەزاندنى ، ھەرۆھا لەلانکا خنکاندنى جولانەوہ چەکدارانەکەى کۆمىتەى شۆرڭىگىرى حیزبى دیموکراتى کوردستان لە سالى ۱۹۶۷-۱۹۶۸ ، تا ئاشبەتالپىکردنى شۆرڭى چواربەسالى نەیلول لەسالى ۱۹۷۵ بەفەزۇدانى خوڤنى ھەزارەھا لایى کورد و پاشتريش چاوانوقاندنى زەلھیز و رۇکخراوہ نۆبەولتەتییەکان کە ئەوان ناراستەکەرىن لە پروسەى کۆمەلکۆرڭى و جینۆسایدى کورد بە ھۆى بەکارھىنانى قەدەغەترىن چەکى کۆکۆرڭى کیمىایى و بايەلۆجىيەوہ . ديارە پەیمان و رىکەوتننامە دوو قۆلنکانى ھاوشیوہى (رىکەوتننامەى جەزائى) و چەند قۆلنکەکانى وەک (پەیمانى بە غدا) و پاشتر (سەنتۆ) ھەموو ئەوانە ئەو راستیيە نەردمخات کە نەتەوایەتیی کوردىی قوربانىيەکى ھەمیشەى ملمەلانى نۆبەولتەتیی و پشترىگىرى بەرژەومەندییخوازانەى زەلھیزەکانى ئەورپا بووہ لە داڭىرکەرانى کوردستان و پروسەى کۆمەلکۆرڭى کورد .

شایەنى باسە لە ناکامى پروسەى مۆژوویى داڭىرکارى و تالانکارى کوردستان لە لایەن بیگانەگەلنکى فرەکەلتورەوہ ، بەتایبەت شەپۆلى خىلە عەرەبە شىرتیرە لەبەرسامردوہکانى نىسلامىی لە چارەکى دووہى نىوہى یەکەمى سەدەى حەوتەمى زاینىی و دواتر شەپۆلى خىلە تورکەکان تالانخوازەکان لە ناوہراستى سەدەى یازدەہم و پاشتر مەغولە سەرەتایيەکان کە لە قۇناغى دەرئایەتییدا ژيانیان دگوزەرانند لە سەدەى سیازدەہم . ئەوانەى بەچەند شەپۆلنک کوللەناسا روویان کردە ناوچەکە . ھەموو ئەوانە

جگه له وهی دابراڼکی میژوویی مهزنیان له نۆوان کورد و رابردوویدا پښکهننا ، گورڼکی کاولکری مهزنیشیان سره وانه ژیرخانی نابووری کوردستان ، نهمه ویرای نهفرته جوگرافیا که نهو نیشتمانهی به زنجیره یک چپای سهخت دهوره داوه و دابردا بیری کردوه بو چهند همرئیک که په یوهندی و ههموو نالوگورڼکی له نۆوانیاندا تا نهو پیری نهستم کردوه. نه مانه چهند تاییه تمهندییهکی میژوویان به کوردموه لکاندوه که کاریگرییهکی یه جگار نه رڼنیی له نه تهوایه تیی کوردی کردوه . چونکه نهم هۆکارانه بوونه تهووی نه وهی کورد دسه لاتنکی رامیاری میژوویی دریزخایه و دانه چپراوی خاوهن سروره ریی ، شارستانییه تنیکی نه تهووی پتهوی تاییهت به خووی ، نابوورییهکی بههیز و ویزه یهکی نووسراوی کوژی نه بیت و زمان و که لتووری تووشی شیواندن و په لامار بیتوه . بیگومان نهوش وایکردوه تارانه یهکی ژور نه تهوایه تیی کوردی له رووی هاست و هوشیاری و گوتهار و هزد و تیوریزم کردنوه کال و کرچ و له رووی زه فکردنوهی ناسنامه ی نه تهووی و ناستی په یوهه سنگی نه تهووی و زالبوونی بهسر په یوهه سنگیه لوکالییه عشیره تیی و تهریقته تیی و ههرنمجیتیهوه لاواز بیت ، نهوش دیارده ناله باره کانی وهک : دووبه رهکی نیوخو ، گهله جاشایه تیی ، بیگانه په رستی و خو به که مزانی له بهردم بیگانه ، ریزنمگرتن له خهبات و خوینی تیکوشهرانی نه تهووی راسته قینه ، بین پلاتفورمی و کاری هاوبهشی راسته قینه ی نه تهووی ، لاوازی روئی بو رجوای نیشتمانیی و بازار له جولانه وهی نه تهوایه تیی ، قهوقه پ له ههمبهر بازگاننیکردن به کیشهی نه تهوایه تیی . هتد لیکه ویتوه .

سهبارت به نایین و په یوههندی به جولانه وهی نه تهوایه تیی کوردیهوه ، میژووی جولانه وه کوردیهه کانی سهده ی نۆزده و بیست نه وه دسه لمینن که نهو جولانه وانه نایینی نه بوون و بهرنامه ی نایینیان نه کردو ته نامانج . گهلی کورد له پیش هاتی عهرمه داگیرکهره موسولمانه کان بو ناوچه که لهسر نایینی جیاواز بوون و کوردستان ژوبه ی کات له پروی نایینییهوه هیترو جین بووه . گهلی کورد ههر له سهده ی حه وتههوه تا چارهکی یه کممی سهده ی بیستم له سایه ی دهوله تنیکی تیوکراتیی خه لافه تدا گوزمراندوو یانه ، له گهل گهنده لبوون و په ربوو تبوونی خه لافه تی عوسمانیی له کو تایی سهده ی ههژده و سه ره تایی سهده ی نۆزده یه هوه ، جولانه وه کوردیهه کان له پیناو جینگیر کردنی پاراستنی دسه لاتنی لوکالیی و په ره پیدانی درئی دهوله تی خه لافه

سەرىناھەمدا ، ئەم جولانەوانەھى كە پشتگىرىيەكى تەواۋى تۇرۇشى ئايىنىي لە كوردستاندا بۇخۇزى رانەكىشا ، چونكە ناۋى سولتان و خەلىفەھى موسولمانان لای رۇحانىيانى سونئەھى كورد ئەمەندە مەزىن بوو كە ئامانە نەبوون نەك ھەر خۇيان تىكەل بە جولانەمەكان بن ، بەلكو دلى خەلكانى دىكەشيان لى سارد نەكردەمەھ ، لەم روعوھە دىگونجىت (مەلای خەتئ) ناۋىك يىت بە گوچكەھى نۇرەھى كورد ئاشكرابىت . شايمى باسە دەولەتى عوسمانى پاىيەھى مەزنى لەسەر دەزگای ئايىنىي دامەزبوو كە موچە و بەراتى مەلا و رۇحانىيەكانى دەدا و رۇحانىيانى دەولەتى عوسمانىي ەك رۇحانىيانى شىعەھى نىزانىي دەزگایەكى ئايىنىي سەرىبەخۇيان نەبوو . وىزراى ئەمەش راپەرىن و جولانەمە لە ناۋچە جىياۋزەمكانى كوردستاندا دزى دەسەلاتى گەندەلى خەلافەتى عوسمانىي و شاھەكانى قاجار بەردەوام بوو . بەتايىبەھى گەر سەرىنكى جولانەمەكەھى شىخ عوبەيدوللا بىكەين بە روونى بۇمان ئەمەكەموت وىزراى ئەمەھى شىخ خۇي پىاۋىنكى رۇحانىي و ئايىنپەرورەرىنكى كەمۆنە و خۋاپەرستىكى نروسىكارە ، كەچى گوتارى رامىارىي شىخ نەتەوھىي و كوردستانىيە و ئامانجى رىزگاركردن و يەكخستنى خاك و بەدەستەمەگرتنى دەسەلاتى مىللىيە و دەسەلاتدارانى خەلافەت بە سەرچاۋەھى نەھامەتتەھىكانى گەلى كورد لەقەمە دەدات .

پاش بەزىنى دەولەتى عوسمانىي لە جەنگى يەكەمى جىھان و شىكستى ئايدۇلۇزراي خەلافەت و ھەلۋەشانەنەمەھى نىمىپراتۇرىيەكە ، گەلانى ناۋچەكە ھەرىكەھىيان پەلەپروژىي دامەزاندنى دەولەتى نەتەوھىي خۇيان بوون . كوردىش كە ئاگرى جەنگ ھەلىقراچاندبوو ، پاش جەنگ شەتەك و برىندار و كاس ، بەپەلە كەوتەخۇي لەپىناۋ دامەزاندنى دەولەتى نەتەوھىيىدا . سەرچەم ھەول و جولانەمە و تىكۇشەنەكانى كورد لەپىناۋى دامەزاندنى دەولەتى نەتەوھىي بوون و بنىياتنانى دەولەتى تىۋكراتىي ئايىنىي لەبەرنامە و ئامانجى ھىچ لايەكىاندان ئايىنرئەتەمەھى . رابەرانى كوردى ەك سەمكۇ ، شىخ مەحمۇود بەرزنجىي ، مەحمۇودخاننى دزلىي ، شىخ نەحمەد ، سەيد تەھا و برىيانى بەدەرخانىي نەتەمەخۋازبوون و لەپىناۋ سەرىبەخۇي كوردستان تىكۇشاۋون . تەمانەت راپەرىنەكەھى سالى ۱۹۲۵ يىش بەرنامەھى كۆمەلەھى سەبەخۇي كوردستان بوو ، راكىشانى كەسايەتتىي ەك شىخ سەئىد و ختووكەدانى سۆزى ئايىنىي بۇ راكىشانى زۇرتىن ژمارە لە خەلكى كورد و نەيارانى مستەفاكەمال و پارتى كۆمەرىي گەل بوو . لەمەش زىاتەر ھەر

لەنیوهی یەکەمی سەدەمی بیستەمدا نوو ئەزموونی فەرمانڕه‌وایی کوردیی له باشوور و رۆژه‌لاتی کوردستان دەرکوتوون که حکومه‌ته‌که‌ی مه‌لیک محمود له سلێمانیی ۱۹۲۲-۱۹۲۳ و کۆماری میللیی دیموکراتی کوردستان ۱۹۴۶، که هەر دووکیان نەتەوه‌یی و نیشتمانیی بوون . له‌لایەکی تره‌وه داگیرکەرائی کوردستان هەمیشە نایینیان وهک نامزانی بەکارهێناوه بۆ دژایەتی یەری نەتەوه‌خواری و سەر به‌خۆخواری لەنیو کورددا ، ئەوانه بەرده‌وام نایەتەکانی وهک "واعتصرا بحبل الله جیما ولا تفرقوا" ، "انما المؤمنون اخرة" و فەرمووی دڕوستکراویان سه‌بارەت به‌ خۆشه‌ویستی عەرەب و عەرەبایەتییه‌وه کردۆته‌ بێ‌شێته‌خۆشه‌ی سەرمانیان . له‌ هه‌مووی سه‌یرتر ئەو وێنه‌یه‌یه که مسته‌فا که‌مالی دینسز و هۆمۆسیکسوال به‌ میزەر و جلکی مه‌لایه‌تییه‌وه دەرکوتووه ، ئەو کاته‌ی به‌نیو کورده‌ ساویلکه‌کانی باکووردا ده‌گه‌را تا پارهیان بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی تورکیی کوردکۆلی کۆیکاته‌وه ، هه‌روه‌ها ئەو بانگه‌وازانە‌ی به‌ ناوی جیهاد و نیسلا‌مه‌وه ده‌یانکرد تا لیوای موسڵ له‌ بنده‌ستی شینگلیزه‌کان ده‌ریژن . له‌میژوودا زۆرجار گه‌وره‌پیاوانی کورد به‌ سویندی درۆ و قورناتی مۆرکراو هه‌له‌ختینراون و له‌ناوبراون .

له‌راستییدا هیندی که نەتەوه‌ی وهک عەرەب ، جوو ، نێرله‌ندی به‌ چه‌شنیکی سه‌یر له‌پێناو خۆجیاکردنه‌وه و کۆکردنه‌وه‌ی ئەندامانی نەتەوه‌ و هاندان و ئاراسته‌کردنیان بۆ به‌جیهانی ئەرکه‌ نەتەوه‌ییه‌کانیان ، نەتەوه‌ییه‌که‌یان تیکه‌ل به‌ نایین یان مه‌زه‌ب کردووه ، به‌جۆره‌ نەتەوه‌خواری و نایینه‌پرستییان کردۆته‌ نوو رووی یه‌ک دراو . دیاره‌ نەوه‌ی بۆ ئەو نەتەوانه‌ لواوه ، هه‌چ کات بۆ کورد نه‌لواوه و نالۆیت ، چونکه‌ نیسلا‌م که‌ نایینی به‌شیکی گه‌وره‌ی نەتەوه‌ی کورده‌ هه‌لقولای ریالیته‌ و ناوجهرگه‌ی کۆمه‌لگه‌ی عەرەبییه‌ له‌ رووی زمان و گوفتاره‌وه به‌ کورد نامۆیه .

شایه‌نی باسه‌ گوته‌اری نەتەوه‌یی کوردیی به‌دریژی میژوو که‌موکورتی زۆریوه و هه‌لومه‌رجی نه‌شه و گه‌شه‌ و پیگه‌یه‌شتنی بۆ نه‌ره‌خساره ، ئەو گوته‌اره له‌ واقه‌یکی وادا سه‌ری هه‌لداه که سه‌ره‌تایه‌ترین بنه‌ماکان و کرداره‌یی هیومانیزم ، لیبرالیزم ، پلورالیزم ، سیکولاریزم ، تۆلینرانسیزم و ده‌وله‌تی یاسا و کۆمه‌لگه‌ی مه‌دەنیی تێدا نه‌بووه ، به‌لکو به‌ پیچه‌رانه‌وه دیسپۆتیزم ، تیۆکراتیی ، ئۆتۆکراتیی و میلیتاریستی و کاننیالیزم و دیکتاتۆری و تۆتالیتریزم سه‌ره‌تای ژبانی رامیاری و کۆمه‌لایه‌تی ده‌وله‌تانی داگیرکەری کوردستانیان تەنیوه . هه‌رویه‌ پێویسته‌ گوته‌اری

نەتەرەيەتتىكى كوردىيە لە رووى تىۋر و پراكتىكەمە بە رووى ھزرە ھاۋچەر خەكانى مۇرقا يەتتىدا بىكىرىتەمە و ئىركى كۆمەلەيەتتى ھەمەجۇر بىكىرىتە ئىستۇ و لە قۇناغە كۆيەلەيى و سەرەتايەكەيدا نەچەقەيت و نوئى بىتەمە و ئىكسپايرەنەبىت .

خوئىنەرى ئازىز ، نەم بەرەمە ۋەرگىزراۋى كىتەبەكەي (پروفىسۇر دىكتور ۋەدىع جۈەيدە) يەو لەبنەرەتدا نامەي دىكتورا كەيەتتى كە سانى ۱۹۶۰ يىشىكەشى بەشى ھاۋولاتىيىبۇون و كاروبارى گىشتىي لە زانكۆي سەرەكۆسەي كىرەۋە ، كە يەككە لە زانكۆ رەسەن و دىرەنەكانى ۋلاتە يەكگرتۋەكانى نەمەرىكا و لە سانى ۱۹۲۰۰۶ ۋەك كىتەب لەلەيەن ھەزگاي چاپى سەرەكۆسەۋە بلۆكرادەتەمە . لەراستىيدا نەم كارە يەككە لە رەسەتتىن و ئەكادىمىيەتتىن و پىرزانىيارىيەتتىن كۆلەنەمە كە بەزىمانى ئىنگلىزىي لەسەر بىنەماكان و پەرەسەندى كىشەي نەتەرەيەتتى گەلى كورد نەتەرەيەت ۋەك يەك لەسەرچاۋە كلاسسىكەيەكان لەقەنەم ھەدىت .

ۋەدىع كۆپى ئىلىياسە و لە بىنەمالەي ناسراۋى جۈەيدەيە لە خىزانىكى كرىستىيانىي غەربىيى زىمان لە ھەزىرانى سەرەتاي داتاشىنى دەۋلەتتى عىراقى ھاۋچەر خەدا لە شارى بىسەرە لەدايك بوۋە ، پاشتر خىزانەكەيان رووى كىرەۋتە بەغدا و ۋەدىع قۇناغەكانى خوئىندى لە بەغدا بىسەرەكەتۋويى تەۋاۋ كىرەۋە و پاشتر لە سانى ۱۹۴۲ دا كۆلىجى ماقى لە زانكۆي بەغدا تەۋاۋ كىرەۋە . ئاۋبىراۋ بىن ئەۋەي دۋاي تەۋاۋ كىرەنى كۆلىج كارى پارىزەرىي بىكات ، ھەۋلى دامەزىرەندى داۋە لە ھەزەرەتتى (تەمۋىن /خۇرك) بوۋتە كارمەند ۋەك پىشكەنەر رازەي كىرەۋە و لە كۆتايى سالانى جەنگى دۋەمى جىھانىيدا بۇ راپەرەندى كارەكەي سەردانى شار و شارۋكە كوردىيەكانى لە عىراقدا كىرەۋە. پاشان لە كۆتايى سانى ۱۹۵۲دا لە عىراق چۈۋەتەمەر و رووى لە ۋلاتە يەكگرتۋەكانى نەمەرىكا كىرەۋە . پاش خوئىندى و تەۋاۋ كىرەنى نامەي دىكتورا كەي لە سانى ۱۹۶۰، يەيۋەندىي بە زانكۆي ئىندىياناۋە كىرەۋە و بۇتە دامەزىنەرە سەرۋكى بەشى زىمانەكان و نەدەيىتايى رۇژەلەتتى نىزىك و ۋەك پروفىسۇرنىكى مېژۋو تا خانەنشىنبۇونى لە سانى ۱۹۸۵دا لەر بەشە رازەي كىرەۋە . دواتر چۆتە زانكۆي كالىفۇرنىيا لە سانت دىياگو و ۋەك پروفىسۇرنىكى مېژۋو رازەي كىرەۋە .

د.ۋەدىع ۋىزراي ئەۋەي بۇخۇي كورد نىيە و لە ۋلاتىكى ۋەك نەمەرىكاى نەندازىارى پەيمانى بەغدا و لە ھەمان نەم سالانەدا لەسەر كىشەي كورد كارى كىرەۋە،

وئىراي ئەمەي نۇرەي سەرچاوەكانى رۇژئاوايىن و تىخروانىنىكى تايىت و ديارىيىكروايان لەمەمبەر پىرسى كورد ھەيە ، بەلام ئەو ھەك كۆلەرنىكى رەسەن و شارمزا و ئەكادىمىي ، ھەولەداوە چەندەي توانىيىت سەرچاوە كوردىيەكان و ەمرەبىيەكان لەسەر كورد بەسەر بىكاتەو و بە سەلىقە و گيانىكى زانستيانەو ، بە لىكدا ئەمەي ورد و ھەنھىنجان و رامانى قوولەو سەبارەت بەو پىرسە و رووداوەكانى كۆلەنەو ەيەكى نايبى پىشكەش كىردو و نەنجامگىرى ورد و دروستى پىشان داو . گەلەك لە نووسەران و بايەخداران لە رابردوودا و تانىستاش پىيان وايە و بلۆيدەكەنەو كە نەتەوايەتتى كوردىي تەنيا كاردانەمەي توئىرىيى بالادەستى كۆمەلگەي كوردەوارىيە لىژى مۆدىرنە و رىفۆرمى كارگىزىيە و لە دەمى لاوازي دەولەتى ناوەندىي و بە پالپىشتىي بىگانە ئەورەبىيەكان جاروبار خۆدەنوونىت ، بى ئەمەي باس لەو ھەزە گىر و ناكارە رەگەزەپرستانەيە بىكەن كە ئەو مۆدىرنە شەل و شىكستە و رىفۆرمە وئىرانكەرتەي لەلايەن دەسەلاتى بۆرجوا مىليتارىستى شوؤىنىستى تورك و فارس و پاشتر عارەبەو پىي نەنجامدراو و چۆن ئەو لىكدا ئەمە نازانستىيەيان كىردۆتە سەرپۆشكى رىزو و تاوانى كۆمەلگۆزىي و جىنۆسايدي كوردىان پى داپۆشيو . وەدىع جوەيدە لەم كارەيدا زانستىيانە دەيسەلمىنىت كە نەھامەتتى و نازارەكانى كورد رىشەيەكى قووليان ھەيە ، نەتەوايەتتى كورد جولانەو ەيەكى رەسەنە و پىرسى كورد پىرسى خەباتە لىژى سەپىنەمەي ناسنامە و چەوسانەو و ھەلاواردن ، جولانەمەي نەتەمەي كوردىش جولانەو ەيەكە بۆ رىگار كىردنى خاك و بەدەستەو گرتنى دەسەلاتى نەتەمەي . ھەريۆە جىگەي سەرسوپەمان نىە كە پاش ئەمەي لە سالى ۱۹۹۹دا لە توركيا ئەو كارەي . وەدىع بۆ زمانى توركىي ھەرگىرا و چاپ و بلاوكرايوە ، دەسەلاتدارانى فاشىستى تورك بەپەلە كەوتنەخۆ سانسۆريان خستەسەر فرۆشتنى كىتەبەكە و لە كىتەبخانەكان كۆيانكردەو و زىندانىيان كىرد .

لە كۆتايىدا بە ئەركى خۆمى دەزانم سوپاسىكى گەرمى ھەردوو براى نازىز (كاك سەدىق سالىح و مامۇستا رەفىق سالىح) بىكە كە ھانىاندام ئەم كارە بايەخدارە بۆ زمانى كوردىي ھەريگىرەم و كۆپىيەكى كىتەبە نىنگلىزىيەكەيان بۆ ناردەم مائەو ، بەش بە حانى خۆم ھەولەداوە لە ھەرگىرانەكەدا ورد بىم و لەئەستۆگرتنى ئەم ئەركەشم تەنيا لە پىناو پىوستىي كىتەبخانەي كوردىي مۆژوويە بەم كارە نايبەي . وەدىع جوەيدە و ھىوادارم شوئىنى خۆي بگىرت ، لەگەل تەندروستىي و سەرىرەزىي بۆ ھەمووان .

پيشه‌کيى :

کورد گه‌لئىکى لئوه‌شاوه و چالاکن ، رۆلئىکى بايه‌خداريان له ميژووى رۆژه‌لاتى ناوه‌پرستدا بينيوه . ئه‌وان پياوانئىکى ده‌رکه‌وته و به‌رچاويان وهک جهنگاوهر ، ده‌وله‌تمه‌ند ، کارگيز و هه‌روه‌ها کۆله‌ر و پيقۆل هينانده‌ته‌به‌ر و ژيان و که‌لتوووى و لاتانى موسولمانى رۆژه‌لاتى ناوه‌راستيان ده‌وله‌مه‌ند کردووه . ئه‌وان له پاش عه‌ره‌ب و تورک و فارس مه‌زترين گروپى ئىتىنى رۆژئاواى ئاسيا پئىکده‌هينن . تا ئىستاش گه‌لئىکى جهنگاوهر و فره‌ سه‌رکئيشن ، زۆربه‌ى چار له‌گه‌ل خيئه‌کاني سه‌ده‌ى حه‌فده‌يه‌مى سه‌کۆتله‌ند به‌راورد ده‌کرين . وي‌پراى ئه‌و شانازيه‌ى وهک تاک به‌ ره‌گه‌زى خۆيانه‌وه ده‌يکه‌ن ، به‌لام وهک گه‌ل ، ئه‌وان تا سه‌رده‌مانئىکى هاوچه‌رخيش قنلياتيان به‌وه بووه رۆلئىکى لاهمکى له‌نيو دراوسئىکانياندا ببينن که به‌ژماره‌ له‌وان زنده‌تر و باشت‌ر رنکخراوترن .

وهک نه‌ته‌وه ، کورد له‌حاست عه‌ره‌ب ، تورک و فارسدا وهک گه‌لى سه‌کۆتلاند له‌مه‌به‌ر ئىنگليزه‌کاندا وايه . هه‌رچه‌نده ئه‌وان به‌شداريان به‌ که‌سايه‌تئى مه‌زنى جهنگاوهرى وهک سه‌لاحه‌دينى ئه‌يوپيى که ئيمپراتورئى ئىسلاميى فه‌رمانه‌ره‌وايه‌تئى کرد ، هه‌روه‌ها مه‌لانئىدرسى بدليسيى که يهک له رايژه‌کاره سه‌ره‌کيه‌کاني سولتان سه‌ليم ياوزه‌ بوو ، هه‌روه‌ها که‌ريم خانى زه‌ند که بۆ ماوه‌ى ۲۰ سال ئيرانى به‌رئوه‌به‌ردووه ، کردووه . به‌لام هه‌رگيز ئيمپراتورئى مه‌زنى تايبه‌ت به‌خۆيان دانه‌مه‌زاندووه . ئيمپراتورئى ميديا ، که يهک له باپيرانى به‌ناوبانگى کوردن ، ته‌نيا ده‌وله‌تئىکى مه‌زنى نه‌ته‌وه‌يى بوو که ده‌گونجئيت بگوترئيت له‌لايه‌ن کورده‌وه دامه‌زرئتاوه .

رابوونى کورد به‌ نه‌غمه‌ى هه‌ستى نه‌ته‌وايه‌تئى زياتر له خه‌لکاني دى دواکه‌وت ، ئه‌وه‌ش هۆکاري ئه‌و تراژيديا و باره‌ ناله‌به‌ريانه له‌پال ئه‌و گه‌لانه‌ى له‌گه‌لئاندا ده‌ژين . ده‌يانه‌ويئ ده‌ست به‌سه‌ر ئه‌و خاکه‌دا بگه‌رنه‌وه که به‌ ولاتى دابه‌شکراوى خۆياني ده‌زانن و که‌وتۆته به‌رده‌ستى تورک ، عه‌ره‌ب و فارس ، ئه‌و کاره‌ى که له ئه‌ستۆگرتنى ئه‌سته‌م و مه‌ترسييداره . ژينگه‌ى کورديى که

که سایه تیی تاکی کوردی له قانبداره ، وهک گه لیش چارمنوسی ویناکردوون . ئه
 ژینگه یی له مپهری چیا یی سهخت لیک دانه بۆت ، جیاوازییه زمانی و
 مهزه بیهکان دابهشی دهکات ، لایهنگری تهسکی خینهکی په تهوازه دهکات ،
 ههروهها سنوره نیوده و له تیهکان جیا دهکاته وه . ئهوان بهدای شتی کدا و ئن
 که زۆبه ی گه له خوا پندا و بهخته مه رهکان هه یانه ، ئه ویش : ده و له تی نه ته وه بیه .
 نه مۆ کورد ده که ونه ناوچه یه کی فره بایه خدار له نیو جهرگه ی رۆژه لاتی
 ناوه راستدا ، ئهوان تاکه مه زترین که مینه ی نه ته وه بین له ناوچه که دا ، ریزه یه کی
 گرنگی دانیش تووانی تورکیا ، ئیران ، عیراق و سوریا پیکده مینن . نه ته وایه تیی
 کورد سه رچاوه یه کی به رده وامی نیگه رانییه کی قوونی حکومه تگه لی ئه م و لاتانه یه .
 نه ته وایه تیی کوردی به سه رکه وتنی نه ته وایه تیه کانی
 ده ور به ی - تورکی ، فارسی و ههروهها عه ره بیه و روژا ، ههروهها به شکستی
 خوشی رووی له بی هیوایی کرد ، به وهش زیاتر بی نۆقره و سه رسهخت و تیرتر
 بوو . له بهر ئه م هۆیانه ، کورد رۆلکی زنده بایه خدار له کاروباری رۆژه لاتی
 ناوه راستدا ده بینن . ناکار و هه لسه و رانیان نه که به ته نیا یه که له فاکتیره گرنگه کانی
 ئارامی و ناسایشی ئاینده یی له و لاتانه دا پیکده مینت که کوردیان تیدا
 نیشه جیه ، به لکو له سه راسه ری رۆژه لاتی ناوه راستدا . هه ره به ره ئه وه شه که
 گرنگه کورد بناسین و له ئامانجه کانیان ، خولیا ی رامیاران ، ههروهها ئه
 ئاراسته یی ده گونجیت بیگرنه بهر تینگه ین .

ئامانجی ئه م کۆلینه وه یه وه لاده نه وه ی ئه م په رسیاران ه ی خواره وه یه :

۱- نایا نه ته وایه تیی کوردی به هۆشیک بی ره زی په ره سه ندوی نه ته وه یی و
 تابه ته مندیه کی به رجه سه ته وه هیه که نه دمانانی ئه م نه ته وایه تیه ی تیدا
 به شدارین ؟

۲- ئه گه نا ، نایا هۆشی نه ته وایه تیی کورد ئاویته ی ئه م خواسته یه که جهخت له
 ناسنامه ی نه ته وایه تیی ده کاته وه و خوازیاری فه رمانه وه یه تیه کی خوشی
 رامیاریه ، ئه وهش ئه وه نده به هیزه تاکو بگوترت جولانه وه یه کی نه ته وه یی

كوردیی ههیه ؟

۳- باوادیبئین ئهو دوو پرسیارهی سهروه به ئهڕی وهلامی دهڕئتهوه ، ئایا پهیوهندیی ئهو جولانهوه نهتهوایهتییه به سیاسهتی نئودهولهتییهوه له رۆژهلاتی ناوهراستدا چۆنه ؟

به وهلامدانهوهی ئهم پرسیارانه ، ئهم میژوهی کورد ، وهك بابتهی کۆلینهوهیهك سوودبهخش دهبیئت بۆ نهوانهی بهرژوههندییان به نهتهوایهتییهوه وهك جولانهوهیهکی جهماوهریی ههیه .

ههولمداوه له چوارچێوهی سیاسهتهکانی رابردویی ئهو دهولتهتانی کوردیان تیادیه و ههروهها زلهیزهکانی جیهانهوه ، بچمه نیو کێشهی کوردوه ، ئهوش تاكو پێشانی بدهم كه ههچ زلهیزنکی جیهانی نیه له رۆژهلاتی ناوهراستدا بهرژوههندیی ههبیئت و ئامادهبووینت کێشهی کورد پشتگۆی بخت ، یاخود خۆی لهگهڵهکردنی سیاسهتیکی تایبته بهکورد له چوارچێوهی سیاسهته گشتیهکی لهحاست رۆژهلاتی ناوهراستدا بهدووهر بگریئت .

ههروهها مهبهستم بوو لهم لیکۆلینهوهیهدا ئهو کهلینه له ئهدهدا پرېکهمهوه که به کورد تایبته ، ئهوش بۆ ئهوهی چهنده بتوانرئت وئنهیهکی گشتگهتر له مهڕ کێشهی کورد بخرئته بهرچاو . کۆلینهوهکانی پێشوو ئامارهی بهنرخیان بۆ چهند لایهنی ئهو کێشهیه کردوه ، بهلام پێشتر ههولنکی بهوشیوهیه نهبووه که لهگهڵ سهرحهم لایهنهکانی کێشهکهدا مامهله بکات ، لهوانهش پهسهندنێ میژویی ، به شێوازیکی وردتر و زانیارییهکی زندهترهوه .

پهیوهندیی من به کوردانهوه بۆ سالی ۱۹۴۳ و ۱۹۴۴ دهگهڕئتهوه ، ئهو کاتهی وهك چاودیتری کهل وپهلی گهنجینهکانی پینچ لیواکهی باکوور راژهم دهکرد . ئهو پینچ لیواهی له چوارده لیواکهی عێراق که به تهوایی ناوچه کوردیهکانی ئهو ولاته دگرئته خۆ . ئهکهکهم ئهوهی لئندهخوازیم به بهردهوامیی بهنیو کوردستاندا بگهڕئم ، ئهوش وایکرد پهیوهندیی به ژمارهیهکی فره له کوردانهوه بکهم که ههریکه و سهڕ به چین و توێژنکی جیاوازیی کۆمهلایهتیی بوون وهك :

كارمەندى مىرى ، سەرەك خىل و ھەروھا رېبەرانى ئايىنى .

زۆرىەى ئەو كەرەسانەى ئەم لىكۆلئىنەۋەى لەسەر بىناتنراۋە لە ۋلاتانى ئىنگلئەرا و ھەرەنسا كۆمكردونەۋە . لەۋى ، تۋانىم سوود لەو ئاسانكارىيانەى دەزگای پاشايەتتىى بۇ كاروبارى نىۋەمۆلەتتىى ، ھەروھا خويندنگاى رۆژھەلاتناسىى و كۆلئىنەۋەكانى ئەفرىكايى لە زانكۆى لەندەن ، ككتىبخانەى بۆدلىان ، ككتىبخانەى مۆزەخانەى ئەشمۆلین ، ھەروھا ككتىبخانەى كۆلئىجى سات ئەنتۆنى زانكۆى ئۆكسفۆرد ، بىبلوگرافىيائى نىشتمانىى زمانە رۆژھەلاتىيەكان لە پارىس بىيىم . ھەروھا زانىارىى زىندەترم لە ككتىبخانەى كۆنگرس ، ككتىبخانەى ھاۋگستۆن لە زانكۆى ھارڤارد ، ككتىبخانەى گشتىى نىۋرك ، ككتىبخانەى پەيمانگاى رۆژھەلاتى ناۋەرەست و كۆلئىجى كۆلئىنەۋە پىشكەتوۋەكانى نىۋەتەۋەى لە زانكۆى جۆن ھۆكىنس لە واشنتەن دى سى دەستكەۋت .

پىم خۆشە سوپاس و پىزانىنى خۆم ناراستەى چەند كۆلەرىكى ناۋازە لە بوارى كۆلئىنەۋە كوردىيەكاندا بىكەم ، بەتايبەت سى جەى ئىدمۆندز ، وانەيىژ لە خويندنگاى رۆژھەلاتناسىى و كۆلئىنەۋەكانى ئەفرىكايى لە زانكۆى لەندەن و راۋىژكارى پىشۋوى ۋەزارەتى ناۋخۆى عىراق ، ھەروھا ڤلادىمىر مىنۆرسكى ، پروفىسۆى فەخرىى لە زانكۆى لەندەن ، كە ھەردووكيان بەشيك لە كاتى بەنرخى خۇيان تەرخان كورد بەمەبەستى گفتوگۆكردن لەسەر چەندىن خالى نىۋ كۆلئىنەۋە كوردىيەكان ھەروھا چەندىن كەرەسەيان خستە بەردەستەم كە ئەستەم بوو لە ھىچ جىگەيەكى دى دەستەم كەۋتبان . ھەروھا لەلەين كامەران بەردخانىشەۋە ، پروفىسۆر لە خويندنگەى كۆلئىنەۋەى زمانە رۆژھەلاتىيەكان لە پارىس ، بە ھەمان شىۋە ھاۋكارىى كرام ، ئەو ۋىزاي ئەۋەى كۆلەرىكى خاۋەن تىببىنىى كوردە ، يەك لە رېبەرانى پىشۋوى جۋانەۋەى ئەتەۋايەتتىى كوردىشە .

ھەروھا پىم خۆشە پىزانىنى خۆم بۇ بەرىز ھاملتون جىب ، پروفىسۆرى پىشۋوى زانكۆىى و ھەروھا پىسپۆرى عەرەبىى لە زانكۆى ھارڤارد و زانكۆى ئۆكسفۆرد دەرپرەم ، ئەۋەى ئاسانكارىى بۇ كىردم تا دەستەم بە ككتىبخانەكانى بۆدلىان

و دەزگای مۇزەخانەى ئەشمۆلین و ئەلبیرت حۇرانى لە كۆلینجى سات ئەنتۆنى زانكۆى ئۇكسفۇرد رابگات و سوود لە دەزگای پاشایەتیی بۇ كاروبارى نۆدەولەتیی و كتیبخانەى كۆلینجى سات ئەنتۆنى بكەم .

هەرۆها سوپاسى زۆرم بۇ رۆس ئەلفینیستۆن ، خانمى دەبلیو.جى.ئەلفینیستۆن كە بەشیک لە پینپەرە بلۆنەكراوەكانى تاییەت بە مێردەكەى خستە بەردەستم . هەرۆها سوپاس بۇ كۆلۆنیئل كایلى بیئل ، ئەفسەرى پینشوروى رامیارىی بەرىتانىی لە باكوروى سوریا و لە باشوروى توركیا ، سەبارەت بەو زانیارییانەى پینی بەخشیم .

لە كۆتاییدا خوازىارم پیزانىنى خۆم ئاراستەى دەزگای فۇرد ، سەنتەرى كاروبارى نۆدەولەتیی و بەشى خویندنى بالآ لە زانكۆى ئیندیانا بكەم بۇ ئەو یارمەتیە مادییەى پینشكەشیان كردم تا بتوانم ئەو لىكۆلینەویە تەواكەم كە ئەم كارەى لەسەر بنیاتنراوە .

جوگرافی

سنوور :

کوردستان ناوچه‌یەکی فراوانی چەماوە رووخسارە لە دانی رۆژەلاتی ناوەراستدا ، لە زۆریە رۆژەلاتی تورکیا ، باکووری عێراق ، بەشێکی بەرچاوی رۆژئاوای ئێران ، چەند بەشێک لە باکوور و باکووری رۆژەلاتی سووریا ، ھەرەھا ھیندیک ناوچە لە باشوور و باشووری رۆژەلاتی ئەرمینیا پینکدیت .^۱ روی چالی چەماوەکە بە ناراستە باشووری رۆژئاوایە ، کە سەرئێکیان لەسەر لیوارمکانی رۆژئاوای چیاوی کوردداغی نزیک ئەسکەندەرئە رادھوستتیت و سەرەکە دیکەشیان لەسەر مانیشت خوی کۆتایی باکووری رۆژئاوای چیاکانی لوپستان رادھوستتیت .

بە کورتی سنووری کوردستان دەتوانریت بەم شێوہەیی خواروہ دەستنیشان بکړیت :^۱ لە کوردداغوہ دەستنیھکات ، ئەو چەماوە سنووریہەیی بە ناراستە باکووری

^۱ کوردستان چەمکێکە بەشێوہەیکی رۆژئەیی نوینیە و مەبەست لە بەکارھێنانی ئەو خاکێکە کە دانیشتوانی کوردزمانی لەسەر دەژی ، ئەم چەمکە یەکەمین جار لەلایەن سەلجوقییەکانوہ بەکارھاتوہ . ئەوان بۆ ھەرمیک بەکارھێنانوہ کە تەنیا بەشێکی کەم لە کوردستانی ئەمڕۆ دەرگرتوہ .

V. Minorsky , "Kurdistan", Encyclopaedia of Islam, 1 st ed.,4:1130-32.

^۲ ئەم ناساندنە سنووری کوردستان لەسەر بنەمای ئەم کارانە دەستنیشانکراوہ :

E.B.Sone," Limits of Kurdistan," in Soane .Report on Sulaimania District of Kurdfistan,1-3; Rambout, Lucien. Les Kurds et el droit: Des texts, dest fait . Paris: Editions du Cerf , 1947,1-2; Maunsell, F.R. " Kurdistan ," Geographical Journal 3,no.2,(Feb.1894):81-82;

ھەرەھا ئەو نەخشەییە محمد امین زکی لە خلاصە تاریخ اللکرد دا بۆویکردۆتەرہ . ئەوہی سالی ۱۹۲۹ لەلایەن محمد علی عوئی یەرہ وەرگێراوہتە سەر زمانی عەرەبیی و بۆویکردۆتەرہ . ھەرەھا ئەو نەخشەیی کوردستانەیی کە کۆمەڵەیی کوردان بۆویکردۆتەرہ .

رۆڭھەلەت بە درىزىڭىي كەنارى ئەمانۇس و چىياكانى بەرامبەرى زنجىرە چىيى تۇرۇس ھەلەمكشىت ، بەنزىك مەرعەش و پاشتر مەلەتپە و بەدرىزىڭىي كەنارەكانى رۇڭئاواي فوراتدا تىدەپەرىت . لەونوۋە بەرمو باكوور بەردەوام دەپىت و ئىنجا بە توندىي بەرمو رۆڭھەلەت بەدەداتەمە ، بەدرىزىڭىي ئەمۇ ئەنقە مەزنى ئەم قەرسو (فوراتى رۇڭئاوا) پىكىدەھىننىت و بەرزايىيەكانى دەرسىم دەگىرتەخۇ . لىرەمە بە درىزىڭىي كەنارەكانى سەرۋى قەرسودا دىتەخوار و بە دەرووبەرى ئەرزۇمدا تىدەپەرىت . لەم خالەدا بە ناراستەي باكوورى باكوورى رۆڭھەلەت ھەلەمكشىت و چەند بەشىكى ھەرىمى قارس لە توركيا دەگىرتە خۇ و لە سنورى توركيا-شورەويى تىدەپەرىت بە درىزىڭىي زنجىرە چىيى ئەلەگۈز لە ئەرمىنىادا گوزەر دەكات . لەم خالەشەمە بەرمو باشور دەكشىت و بە رۆڭھەلەتلى خۇي دا تىدەپەرىت و بە درىزىڭىي رۇخى رۇڭئاواي دەرياچەي ورمىدا دەپوات بەچەشنىك : سەلماس ، ورمى ھەرەھا شىنۇ لەخۇ دەگىرت . لە باشورى ئەم دەرياچەيەمە بەھىۋاشىي بەرمو رۆڭھەلەت بەدەداتەمە و لەپىشت ميانداۋ و ئىنجا بىچارەمە دەپوات و بە ناراستەي باشور بۇ كىگاۋەر بەردەوام دەپىت . كەنارەكانى سەرۋى رووبارى قىزىلخوزون دەپىت ، لىرەشەمە بەشىۋەي چەماۋەبىك بەرمو باشورى رۇڭئاوا دانەگەرىت و كىرماشان دەگىرتەخۇ ، لە مانىشت خو لەسەر سنورەكانى باكوورى لوپستان كۇتايى دىت .

سنورەكە لەم خالەمە بەدرىزىڭىي روچانى چەماۋەكە بە ناراستەي باكوورى رۇڭئاوا ھەلەمكشىت ، لە خانەقىنەمە بە نىك سنورى عىراق-ئىراندا تىدەپەرىت و دەشتى زەھاو و ماھىدەشت لەخۇدەگىرت . لىرەمە رووبارى دىيالەي نىك قىزى ربات دەپىت و بەناراستەي باكوورى باكوورى رۇڭئاوا سەردەكەۋىت ، بە نىك كىرى و كىرەكۇدا و بەدرىزىڭىي زىي بچوۋك لە نالتون كۇپرىيەمە تىدەپەرىت . لىرەمە بەرمو رۇڭئاوا بەدەداتەمە و چىياكانى قەرەچوڭ و دەشتى ھەلىۋەر دەگىرتەخۇ . زىي گەرە لە ناسكى كەلەكەمە تىدەپەرىننىت و بە درىزىڭىي رۇخى جەبەل مەقلوب لە دەۋك و لەۋىشەمە بۇ سىمىل ھەلەمگەرىت . لەۋىشەمە دىچلە دەپىت و بەرمو باشور و دواتر

بەرەو باكوور دەكشیت ، نزیك له پیشخابور تیده پەریت و چیاکانی شەنگار لەخۆ دەگریت . لەویشمەو بەرەو رۆژناوا دەپوات ، بەبەشی باكووری جەزیرەى ژووریدا تیده پەریت ، لەویشمەو بەرەو قەدپالەکانی باشووری تۆرەابدىن و قەرەجەداغدا بادەتەرە و بە ناراستەى رۆژناوا نزیكى سنوورەکانى توركيا-سوريا دەبیته . بەنزیك ماردین ، ویرانشەهر ، ئۆرفە ھەرەھا کلیس دا تیده پەریت و لەكوورداغ كۆتایى دیت .

جوگرافیای فیزیکی

(فیشەر) ناماژەى بەرەو داوھ كە یەكیتیەكى فیزیکی كەم له رۆژھەلاتى توركیادا ھەبە .^۲ ئەم سەرئەجە دەگوونجیت بەھەمانشیوھ بەسەر تەواوی كوردستانیشدا بچەسپیت . گەلیك زنجیرەچیاى ئەرتۆ كەلەپەر ناراستەى خۆى دەگوونجیت وەك ئەوێ له ناوھەندى كوردستاندا ھەبە . چەندین چالۆى رووبارى وەك دیجلە و فورات . دەشتى داپروای وەك لە موش و خینس ھەبە . چالۆى نزم (ئۆلە) وەك ئەوێ لە ورمى و خۆى ھەبە ، ھەرەھا بڕىكى بەرفراوانى نیشتمانیە گەرمەكان وەك ئەوێ كە زۆربەى بانە بەرزەكانى ئەرمینیای داپۆشیوھ ، ھەموو ئەوانە دەتواننیت وەك بەلگەبەك بۆ جیاوازی مەزن و لاوازی یەكیتی فیزیکی تاییەتمەندى كوردستان ناماژەى بۆ بکړیت .

بەرزونزمی

دەتواننیت بگوونجیت كە سێ زنجیرەچیا كوردستان پێكەمەنن ، ئەرمەنى یا تۆپۇسى رۆژھەلات ، تۆپۇسى ناوھەو ،^۴ لەگەڵ زاگروس . كۆتاییەكانى باشووری رۆژناوا و باكووری رۆژھەلاتى زنجیرەى تۆپۇسى ناوھەند یان ئەرەتۆپۇس بەگشتی دەبیته

^۱ Fisher, William Bayne. The Middle East, London, 1950 , 303.

^۴ لە رووی كۆچمەکیەرە لە کاتی ئەم گفتوگۆکردنەدا ئەر چەمكەم بەکارھێناوھ كە لەلایەن نەخشەنامەى مەزنى شورمویەرە سەبارەت بە زنجیرە چیاى تۆپۇس لە توركیادا بەکارھێنراوھ كە تۆپۇسى رۆژناوا . تۆپۇسى ناوھەند و تۆپۇسى رۆژھەلاتە و تۆپۇسى ناوھەبە

كۆتاييهكانى رۇژھەلات-رۇژئاواى ھەردوو تۇپۇسى رۇژھەلاتى يان نەرمەنىيى و تۇپۇسى ناوھە . ئەم دوو زنجىرە چىايە لەسەرەتادا بەشىۋەيەكى تەرىپ بەيەكتەر دىرژۇھەيىنەۋە و ماۋەى نىۋانىيان تادىت فراۋاتر دەيىت . تۇپۇسى ناوھە بەشىۋەى كەوانىك لە باكوورى دەرياچەى وانەۋە دىرژۇ دەيىتەۋە و بە ئاراستەى باكوورى رۇژھەلات تا درا خانى دىرژىي دەكشيت ، لەكاتىكدا تۇپۇسى پۇژھەلاتى كە بە نەرمىيى بەرەۋ باشوورى ئەۋ دەرياچەيە بەدەداتەۋە و بە ئاراستەى باشوورى رۇژھەلات دىرژۇ دەيىتەۋە .

لەس چىايانەى نەرسىم كە كوردى لى نىشتەجىيە ، تۇپۇسى ناوھە بە مزورداغى مەزىن و دىرژۇۋونەۋەى رۇژھەلاتى مەرجانداغ دەستىپىدەمكات . كە لەكەۋىتە ئاراستەى رۇژھەلات-رۇژئاواۋە . بەدىرژىيى ئەۋ ھىلەى بەئاراستەى باكوورى رۇژھەلاتى ئەم ناۋچەيدا دادەگەرىت چىايى بىنگولداغ (چىاي ھەزار دەرياچە) ، تاندروكداغ ، ھەرۋەھا ئارارات ھەيە ، لەكاتىكدا لە باشوورى رۇژھەلاتى ئەم ناۋچەيدا : نەمرووداغ ، سىپانداغ ، ھەرۋەھا ئەلاداغ ھەيە ، ھەموو ئەۋ چىايانە گەركانەن⁵.

تۇپۇسى رۇژھەلات يا نەرمىنىيى ، كە بە چىاي مەلاتىە و ئەلەزىز دەستىپىدەمكات بۇ باشوورى دەرياچەى وان لە ناگرولداغ ، نەرنۇست مىلىتۇ ، ھەرۋەھا باشىتداغ بەردەۋام دەيىت . ھەزى نۇزدوز لەكەۋىتە باشوورى ئەم ناۋچەيە ، كە لە ھەرگەى ناۋچە بەرزايەمگان پىكىدنت . ھەر لەم ناۋچەيدا كە قەدىالە دىرژۇۋومەكانى رىزەندى ئەم چىايانە نىشانەى گۇپرانى كتوپر و لەناكاۋ پىشانەدەن . دىيارەى بەرچاۋى ئەم ناۋچەيە دىۋارىكى بەردىنىي مەزىنە بە دەھازىر(ئەريا-زىن)ئاۋدەپىرىت ، كە بە ئاراستەى باشوورى رۇژئاۋا دىرژۇ دەيىتەۋە و گەردىك بە بەرزايى ۱۰۵۰۰ پىن

⁵ Molyneux , -seeL. L. " A Journey in Dersim. " , Geographical Journal 44,no.1,49-68.

⁶ (نۇسۋالدا) ئەلنىت كە شكانەۋەيەك بە نەرمىنىيادا تىدەپەرىت لە كەرەجداغەۋە دەردەپەرىت بەرەۋ نەمروود . سىپان ، تاندورەك و ھەرۋەھا ئارارات بەرەۋ شىنماخە لە قەفقاسيا . بىست سال پىشتەر (كلايتۇن) بىۋاى ۋابوۋە كە پەيۋەستەگىيەگى رۇزىمىنى لەنىۋان نە گەركانەندا ھەيە .

Oswald, Felix. A Treatise on the Geology of Armenia ,London,1906,10;Clayton,E."The Mountains of Kurdistan".Alpine Journal 22,no.97(Aug 1887),296.

پښکدههینیت^۷. له پښت نهم خانوره ، بهرو روژهلآت ، ناوچهی چیاپی همکاری
 دستپښمکات . پښکاتهی ئالوز له شاخی گهردن کش و دؤلی قوول و گسرووی
 برتهسک دروست دمکات که له جیلو و ساتداغ دمکاته ترؤپک ، که هر یهکهیان زیاتر له
 ۴۰۰۰ پښی بهرزه . لیرهویه که توؤوسی روژهلآتی کتوپر بهرو باشور بادهداتهوه و
 لمگل زنجیره چیاپی زاگروسیا تیکل دمیت ، به زنجیرهی باش-روان ، که پښکاتهیهکی
 مهرنی بهردی گپکانی رهشه و له دوندی گومریاز گهفدان دمکاته زیاتر له ۱۱۰۰۰ پښ^۸.
 بهگویرهی فیشر ، نهو زهویانهی بهشمانی باکووری روژئاوای نهروبهی
 زاگروس بؤ نههدول پښکدههینن له بهرهدا ناکامی جولانکی تیکتونیی جیاوازن به
 درژی دزی ناشکرای له خاکهکدا دروستکردوه^۹. نهو ناماژهی بهو دیواره بهردینه
 سرشتییه بهرز و حمزه زمانه داوه که لهم ناوچهیهدا هن ، که له زورهی حالتهکاندا
 نهروچوهکانی بهشویهکی نهم توشی خورانی ناوهکیی بووه^{۱۰}. ههلوهرچهکه له
 زاگروسی ناومند جیاوازه ، زیاتر چهماویه وهک لهوهی تیز و دردار بیت . گسرووی
 قوولی فره که لای خهلکه خومالییهکه (تمنگه)ی پښهگوترت ، نهو چیاپانه دمیرت و
 لهناکادا نمونهی ریرهوی ناوی ئالوز پښکدههینیت^{۱۱}.

^۷ بؤ نایابترین کؤلینوره لهسې ناوچه چیاپیهمکانی باشوری نهراچهی وان ، بیوانه :

Frodin, Jhon. " La morphologie de la Turquie sud-est.", 1-28.

^۸ بؤ زیاتر لهسې ناوچهی همکاری . بیوانه :

W.T.Wigram and and Sir Edgar T.A. Wigram, The Cradle of Mankind. Life in Eastern Kurdistan, 2d ed , 262-310. Cf. Basile Nikitine , "Les Kurdes, 30.

^۹ Fisher, 256.

^{۱۰} Ibid.

^{۱۱} Ibid., 258-59; Cressey , George Babcock. Asia's Lands and People :A Geography of One-Third the Earth and Two Thirds Its People . New York: McGraw-Hill, 1951, 404; Lees, G.M " The Middle East ." 164-165.

سەرچاوهی ئاوه

سەرچاوهیهکی سهرمکی رووباری نیجه له باشووری دهراچهی گۆنکوهه له شوینیکدا بهناوی (دیقههینوو/گهلی حوشر) هوه زۆر له ئەرغانهوه دورنیه ، ههریوه هیندیک جار ئەرغانهسوش ی پیدهگوتریت بیست مایل لهخوار سەرچاوهکهیهوه ، سینهسو(دییینهسو) ی دهچیتسهسر ، نهم دوو چهمه رووباری نیجه پیکههینن . لیرهوهدهتوانریت ببینریت که بهرای رووباری نیجه دهپرژته باشووری قهدهپالهکانی تۆرۆسی رۆژهلاتی یا ئهرمینایی . بهگۆیرهی (کوینت) ، رووباری نیجه لهنیوان نهم خالهوه و تا به بۆتان سو دهگات ، زیاتر له سی وچوار چهمی دهپرژتهسهسر . لهمهموویان گرنگتر که لهلای کهناری چهپیهوه دهپرژته سهری بریتیه له باتمانچای ، چهکلاتی سو ، ههروها غارزان سو . نهم چهمانه له ساسۆن ، بهرزاییهکانی نۆرۆش ههئدهقولین و ههروها بهشیک له تۆرۆسی رۆژهلات . بهشیک لهو چهمانهش له کهناری راستیهوه لهم ناوچهیهوه پیدهگهن ، له چیاکانی قهرمهداغ و تۆرعبدینهوه ههئدهقولین . بهنیو نهم ریرهوه چیاپانهدایه که رووباری نیجه له دۆله قوولهکاندا بهشینوی پیناوپینچ دهردکهویت . بۆتان سو که ماوهیک به نیجهی رۆژهلات دهناسرا ، له بهرزاییهکانی فراهشینهوه که دهکوینته حوزی نۆردوزهوه و یهکیکه له سەرچاوه سهرمکیهکانی ناسیای رۆژئاوا ههئدهقولیت . نهم رووباره دهپرژته حوزی نۆردوز و چیا بهرزهکانی دهراچهی وان که به زنجیرهی ئهرنۆست دهناسریت ، که تیندا سەرچاوهی موکس و شاتاخ ، بدلیس چای ، ههروها کارهسوری دهچیته سهسر .

دوای ئهوهی نیجه بۆتان سوی دهچیته سهسر ، بهجهزیرهی ئهین عومهردا دهروات و لهباکووری دهشتی میسۆپوتامیادا دهردکهویت و دهپرژته نزماییهکی بهرفراوانهوه ، نزیك پیشخابوور ، ئینجا رووباری خاپووری دهچیته سهسر ، که لهگهئ ئهوه چهمهی بهناوی ههزیل ، دهپرژته حوزی نۆردوزهوه .

نزیکهی سن مایل له باشووری پیکهیشتنی نیجه لهگهئ زنی گهره ، زنی بچوکی دهچیتهسهسر ، که لهبانی ئیران و چیاکانی زاگرۆسهوه ههئدهقولیت . له ههشتا مایلی باشووری ئهوه خالهوه ، رووباری عوزیم دهپرژته نیجهوه ، که له گریدۆکه بهرزهکانی زاگرۆسهوه له ویلایهتی کهرکوک له عیراق ههئدهقولیت . رووباری دیاله که

بەشى سەرمەۋى بە سىرۋان ناسراۋە ، لە ئەمەلىي باشۋورى بەغداۋە ، دەپزىتە ئىچلەۋە
” زىيى بچوۋك و رووبارى دىالە لە بانەكانى ئىران و چىيى زاگروسەۋە ھەلئەقولئىت .

فورات لە پىنگەيشتىنى دوو رووبارى گەرە كە قەرسو(فوراتى رۇئاۋا) و
مورانسو(فوراتى رۇزھەلات) پىكىدئىت . قەرسو لە دولوداغى باكۋورى ئەرئىجان بە
بەرزايى ۸۶۲۵ پىن ھەلئەقولئىت . ئىنجا بەرەو رۇئاۋا –باشۋورى رۇئاۋا بە ناراستەي
ئەرئىجان دەپرات . لەئىۋان سەرچاۋەكەي و ئەۋشارەي دوايىدا ، ژمارەيەك چەمى
دەپزىتە ناۋ ، كە گىرتكىرىنيان : نۇقەجىك سو ، مىرچان سو ، ھەرۋەھا چاندوخ سو لە
كەنارى راستى رووبارەكەن ، ھەرۋەھا تۈزلۈسۈش لەكەنارى چەپەۋە دەپزىتە ناۋ
رووبارەكە . لە پىشتى ئەرئىجانەۋە ، قەرسو بە ناراستەي باشۋورى رۇئاۋادا بەئىۋو
گەروى بەردىندا تا كەماخ دەپرات ، لەئى چەمى كوموسۋى دەپزىتە ناۋ . لەۋ خالەۋە تا
لەگەل مورانسو دا بەيەك نەگەن ، گەروەكە بە جوانى سىروشتەكەي ناسراۋە .

مورانسو لە لاپانى باكۋورى نەلاداغەۋە لە باشۋورى رۇئاۋاۋى دىيادىنەۋە بە
بەرزايى ۱۱۵۰۰ پىن ھەلئەقولئىت . بە ناراستەي رۇئاۋا و بەرەو دەشتى ئەرئىشكەر
دەپرات . لەئى شارىان سوۋى دەپزىتە ناۋ ، پاش نەۋەي بەخىرايى بەئىۋو چىيىكاندا
دەپرات ، لەلای چەپەۋە پاترۇتۇز و لەلای راستەۋە خەنىس سوۋى تىدەپزىت . لىرەۋە
ناراستەي باشۋورى رۇئاۋا دەگىرتەبەر و يەكەمجار بە دەشتى بولامبىك دا تىدەپەرىت و
پاشان بەئىۋو دەشتى موش دا ، كە لەئى قەرسۋى بچوۋكى تىدەپزىت . لەپىشت موشەۋە
، ئەۋ دۆلى مورانسۋى پىدا دەپرات زۆر تەسك دەيىتەۋە ، يەۋەش مورانسو ناراستەي
رۇئاۋاۋى باشۋورى رۇئاۋا دەگىرتەبەر . بەشىۋەيەكى بارىك بەئىۋو گەروۋىيەكى
بەردەلندا تىدەپەرىت . لىرەدا گەنىك سوۋى تىدەپزىت . لەپىشت (پالۋ) ۋە دۆلەكە بىرىك
فراۋانترەيىت . نىزىكەي ۱۰مەيل لە رۇزھەلاتى –باكۋورى رۇزھەلاتى خەرىپتەۋە ،
مورانسو يەك لە گىرتكىرىن چەمەكانى دەپزىتە ناۋ كە (پەرى سو) ۋە . كە لەناۋچەي

¹² Cuinet,Vital. La Turqi d'Asie, geographi administrative, statistique,descriptive et
raisonnee de chaque province de l'Asie-Miineure.Vol. 2.Paris:E.Leroux, 1891. Handbook
of Mesopotamia ,London,1917-180,1:22; Hartmann ,R."Diela, Diela,"in Islam
Ansiklopedisi,3:582-85,Istanbul,1955;Fisher,340ff.

ناوهری دهرسیم هه‌نده‌قولیت . مورادسو له‌خانیك له‌گه‌ل قهرسو به‌يك ده‌گه‌ن كه زۆر له (كابان مادین) موه دور نیه ، دریزئی مورادسو هه‌ر له سه‌رچاوه‌كه‌یه‌وه تا ده‌گاته قهرسو ٤١٥ مایله ، له‌كاتێكدا ئه‌وه‌كه‌ی قهرسو ٢٧٥ مایله . هه‌رچه‌نده مورادسو له قهرسو دریزتره ، به‌لام ئه‌و بایه‌خه بازگانیی و میژوویییه‌ی قهرسوی نه‌بووه ، له‌وانه‌یه به‌هۆی ته‌سكی و داخراوی ره‌وت و ئاراسته‌كه‌یه‌وه بیته . له‌وانه‌یه هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆیه‌ش بیته كه قهرسو زیاتر له مورادسو به‌گشتییه‌وه كه سه‌رچاوه‌یه‌كه‌ی سه‌رمكییه‌ی فورات له‌قه‌لم بدریت

له‌پاش ئه‌و خاله‌ی ئه‌و رووباره‌كه‌ی تینیدا به‌يك ده‌گه‌ن ، فورات به‌ ئاراسته‌ی باشووری رۆژئاوا دا ده‌روات ، ئه‌و چالاوه‌ نیه‌شته‌نییه‌ی كابان مادین تینده‌په‌رنیته ، لێ‌هه‌وه به‌ده‌وری موشێرداغدا باده‌داتمه‌وه و پینچێکی گه‌وره دروستمه‌كات ، یه‌كه‌مه‌جار كاروچای تینده‌په‌رنیته ، پاشتریش دوا‌ی ٧ مایلی دیکه تۆكماشو. له‌پشت ئه‌و خاله‌وه ، تۆپۆس ده‌په‌رنیته ، به‌خێراییه‌ی به‌نیو قه‌لتییه‌ی و چۆلتییه‌ی دۆلی ئاراسته‌كه‌یدا تینده‌په‌رنیته . لێ‌هه‌وه به‌ ئاراسته‌ی باشووری رۆژه‌لاتدا دانه‌گه‌رنیته له سه‌رچاوه‌كه‌ی دیجه‌مه‌ نزیك ده‌بیته‌مه‌وه ، له‌ناكاو باده‌داتمه‌وه و به‌ئاراسته‌ی باشووری رۆژه‌لاتدا ده‌روات ، چه‌ند مایلیك له‌سه‌روو سامسات (سامسووتا) وه چیاكان جینده‌هینیته .

فورات له‌هوا‌ی ئه‌م خاله‌وه دور لقی گه‌رنگی تینده‌په‌رنیته كه ئه‌وه‌یش با‌لیخ و خابوره . ئه‌م دور لقه زۆر جیگای بایه‌خی ئیعه‌ نین ، چونكه به‌شی زۆری له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌په‌رنیته نیو خاکیكه‌مه‌وه كه كوردییه‌ نیه .^{١٣} جگه له به‌شه باكووره‌كه‌ی خاپور و چه‌مه‌كانی نه‌بیته : جوبجوب ، زیزگان و هه‌روه‌ها جه‌غجه‌غ كه سه‌رچاوه‌كانیان له قه‌ده‌پاله‌كانی باشووری قه‌ره‌جده‌اغ و تۆرعه‌بدرین .

داب‌ه‌شبوونی به‌ره‌مه‌ سه‌روشتییه‌كان

زۆرییه‌ی به‌شه‌كانی بانه‌كانی ئه‌رمینیای باكووری له‌هه‌راچه‌ی وان رووتل و بن

¹³ "Euphrates," in Encyclopaedia Britannica, 9:894-98. Hartmann, R. "Al Furat," in Encyclopaedia of Islam 1st ed 3:118-20; Fisher, 340ff.

داره چونکه نيشتمنىيه گرگانىيىمکان زۆريه ئهو ناوچهيى داپوشيوه . هرچهنده لهم چهند شوينىكى وهك چياكانى سوغانلى له باكوور ههلوهمرجهكه جياوازه . له باشوورى دهرياچى وانوه ، له كوردستان بارودوخهكه گونجاوتره ، وىپراى نهوى كه خاكهكهى بۇ ماوهيىكى زۆر بدهست بړينهوى دارى دارستانهكان و پشتگوئىخستنهوه زيانىكى زۆرى پىكهوتوه ، بهلام دارودرختىكى زۆرى تىدا دهپويت . لهزۆريه بهشهكانى كوردستاندا چياكان به دارودرختى ههههچهشنى وهك كورتبهپروو داپوشراوان كه ههنگرى مازووى بازگانين . دارودرختى ديكه لهم ناوچهيىدا دهپينريت : حهيزهران ، چنار و شوپرهيبى . زۆريه درهختهكانى وهريزين ، هرچهنده كاژ و سنهوبەر له هيئديك شويندا دهپينرين .

ميوهكانى ناوچهى فينك وهك : ترى ، هنجير ، سنو ، ههرمى ، شيلانه ، همنار ، قوخ و توو له گهل گويزدا بهشيوهيهكى بهرفراوان لهو كوردستاندا بهرچاودهكوئيت . گهنم ، گال ، جو ، گهنمشامى و برنج دهپونرينت ، لهگهل توتندا كه يهكىكه لهبهرهههه بازگانىيه سههركىيهكانى ناوچهكه . ههروهه بهلك يش له زۆريه بهشهكانى كوردستاندا دهپينريت . لهو سههههواتهى كه له ناوچهكودا دهپويت : باينجان ، كودى ، سپىناخ ، بامن و لؤببى سهرز ، وىپراى هههوو ئهو سههههوانهى لهناوچهى فينكدا دهپونرينت . لهومرزي بههاردا ، بهشيوهيهكى تايهت ناوچهكه به گوئ و گرؤگياى كىوىي دهپانتهوه وهك : نهسرين ، گوليهكزار ، گولهباخ ، گولهمىلاقه ، ههروهه له زوزانى چياكاندا جوهرهه ماميرانى نهلىي ، سوئسنه ، شههلا ، شلىز و گولهبههاره ههيه .

نازهلانى مالىي كه لهنيو كوردا دهپنرين برتبه له : مهر ، بزئ ، نهسپ ، هيستر ، گار مانگا ، گاميشى ناوييش لههيئديك شوين ههيه ، سهگ بهتايهتبيى (تانهجى) كه كوردان لهگهل حهزيان پيهتتى ، ههروهه جوړكى زيت ودر كه كوچهران سهگى شوانىي پينهگوئيت ، پهلهومریش وهك قهل و مريشك . لهنيو ناهله كىوىيهكانى كوردستان : گورك ، وچ ، بهور ، پشيلهكىوىي ، رىوىي ، چهقل ، كهلهكىوىي ، مهركىوىي ، بزنهكىوىي ، بهرازكىوىي ، دهلك ، بۆرهمزوره . خشوکهكانيش وهك : كيسهل ، جوهرهه مار ، قوڤىي . لهو بالنداناش كه لهم ناوچهيىدا هههه : پىسوره ، سوئسكه ، جوهرهه سوئسكهيهكى گهوره (ئورككلكلي) ي پندهلئين ، قهتن ، لهقهلوق ، چىرگ ، ماسيگره . ههروهه سهبهههه به بالنده نىچيرههوانهكانيش ههلو ههيه . لهنيو ماسيشدا كه له

كوردستان نەبەيرنەت ماسى خاتونە لە سەرچاوە و كانياوى چياكاندا ھەيە ، جۆرنكى سالمون ، سەينە ، ھەروەھا سورەماسى لە زنى گەرەدا ھەيە .¹⁴

ئاوھەوا:

كوردستان ئاووھەوايەكى كيشوھەري ھەيە ، زستانىكى ئرژ و سارد لەگەل ھاوينىكى وشك و گەرم . ھەروەھا ئاووھەواي كيشوھەري باكوورى ھەريچەي وان ھەگرتەوھ . بەشيوھەيەكى تەواو لە نەرمينياي پيش كاتى جەنگى يەكەمى جياھانىي . لەم ناوچەيدا زستان نەوندە ساردوسەختە كە دانيشتوانەكەي ناچارن خانووەكانيان لەرژر زەويدا بنيا تەبئيت . شارى نەرزۆم ھينديك جار بە "سيريائى توركييا" ناوھەيرنەت . لەم ناوچەيدا شەش مانگ زستانە و زۆرەي كات پلەي گەرما لەرژر ۱۵ پلەي ھەرمنايتيە . لەم ناوچەيدا بۆ ماوھى سەن ھەفتە شەوانە پلەي گەرما دادەبەزيتە خوار ۱۷ پلەي ھەرمنايتي . كەمترين پلەي جيگەر ۳۰ پلەيە كە تۆماركراييت . لە ھينديك بانە بەرزەكاندا ۴۰ پلە نەبەيرنەوھ . ناوچەيەكى ساردى ديكە ، ھەرزى نۆرۆزە كە ھەگرتە باشوورى ھەريچەي وانەوھ ، ئەم ناوچەيە بە تايبەت لە زستاندا چۆلدەمبەت . ھاوين گەرم و وشكە ، بەتايبەت بەرەو باكوور و رۆژھەلات . بەرزتري پلەي گەرما لەھاويندا لە ۱۰۰ پلەي ھەرمنايتي تينەپەرنەت و زۆرەي جار لەھينديك دۆلدا ھەگاتە

¹⁴ سەبارت بە گۆگيا و نازەلانى ناوچە جياوازەكان بيوانە :

Hay, Major W. R. Two Years in Kurdistan, London, 1921, 13-34; Molyneux, - see L. 49-50; Lees, "The Middle East," 192; Huntington, E., "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People," 306-8; Harris, Walter B., "A Journey in Persian Kurdistan," 453-57; Rambout, 13-14; Bedir Khan, Kamuran, "The Kurdish Problem," Journal of the Royal Central Asian Society 36, Parts 3 and 4 (July-Oct. 1949): 238-39.

سه‌چراوه‌کانی ژۆر زهوی

کوردستان له سه‌چراوه‌کانی ژۆرزهویدا دهوله‌مه‌نده ، بوونی ژماره‌یه‌کی زۆر له کان و که‌رسه‌ی خاوی سروشتیی له‌لایهن گه‌ڕیده و خه‌نکاتی دیه‌وه له به‌شه‌کانی کوردستان باسی لێوه‌که‌راوه . هه‌رچه‌نده له‌به‌ر چه‌نده هۆیک نه‌ جوړ و نه‌بهری نه‌و که‌رسه و کانا‌نه به‌ته‌واویی ده‌ستنیشان نه‌که‌راون . من لێرده‌دا نا‌ماژه به‌چه‌نده که‌رسه‌یه‌ک ده‌که‌م که به‌کاره‌ینراون . کوژم له گولمان دۆزراوه‌ته‌وه ، که ده‌که‌ویته روژئاوای ده‌ریاچه‌ی وانوه . نه‌وه‌ی له گولمان نه‌رده‌هه‌نرت ٦٠ له‌سه‌دی تیکرای به‌ره‌مه‌ینانی کرۆمی تورکیا پێکه‌مه‌ینت . کۆپه‌ر که‌رسه‌یه‌که له نه‌رغان مادی‌ن له ژووروی نیجه‌وه هه‌یه . زینگ و کاربۆن هه‌ندیک جار پێکه‌وه ده‌یه‌نرتنه‌وه . له‌گه‌ل بریک له زێر و زیو یاخود له‌گه‌ل مسدا هه‌روه‌ک له نه‌رغان مادی‌ن هه‌یه . سولفۆر له زۆریه‌ی ناوچه‌که‌دا هه‌یه ، ئه‌سیستیش له قارس بیه‌زراوه‌ته‌وه .

ئه‌وت له باه‌ه‌گه‌رگه‌په‌ی نزیک که‌رکوک نۆزراوه‌ته‌وه . هه‌روه‌ها له ناوچه‌ی نه‌فتخانه (نه‌فتشا) به‌دریژایی سنووری ئێران-عێراق . هه‌روه‌ها به‌شینه‌ی په‌رت‌وبلا‌و له شوینی دیکه‌ی وه‌ک نه‌فتدا‌غ له نزیک سه‌لیمانی (که‌فری)له‌عێراق ، له ده‌وریه‌ی زاخۆ له‌عێراق ، به‌دریژایی بو‌تان له‌تورکیا هه‌یه . هه‌روه‌ها باس له خه‌لۆز به‌شینه‌ی جیا‌جیا‌کانی ده‌کریت . خه‌لۆزی ره‌ش له‌نزیک سه‌لحیه‌یه‌ هه‌روه‌ها له شه‌رائش له‌عێراق هه‌یه . جوژه‌ها شینه‌ی به‌ردی بنیاتی وه‌ک : گرانی‌ت ، به‌رده‌گه‌ج ، مه‌رمه‌ر ، به‌ردی سه‌پی له زۆریه‌ی ناوچه‌کانی کوردستاندا هه‌یه . چه‌ندین کانی‌اوی گه‌رم و مه‌ده‌منی له ناوچه‌ی جیا‌جیا‌کاندا هه‌یه . به‌رده‌خوی له‌چه‌ندین شوینی جیا‌وازی وه‌ک تو‌زخو‌رماتو ، هه‌روه‌ها گه‌چیش له گرده‌ نزه‌کانی کوردستانی عێراقدا زۆره .^{١٦}

¹⁵ Stamp,L.Dudley, Asia:A Regional and Economic History,London,1959,81,Fisher,309.

¹⁶ Fisher,324-26; Soane ,Report on Sulaimania District ,14-15;Rambout,14-15:K. Bedir Khan, 239.

دانیشتووان

نامارمکانی قهباری دانیشتووانی کوردستان به‌شیوه‌یەکێ فرە جیاوازی .
ناکوکیی لاسەر نەم بابەتە شتیکی نوی نیە ، جیاوازی بەرچاو لەنێوان ئەو ژمارانەدا هەیە
کە سەرچاوە جۆرەجۆرمکانی لەپێش و راستەوخۆ پاش جەنگی یەکەمی جیهانیی
داویانە .^{۱۷} وێرای ئەو راستییە کوردان نەمەقۆ تا سەردەمانی پێشوو باشتر دەناسرێت ،
کەچی قهباری دانیشتووانی کورد بابەتیکە جینگە مشتومرە . ئەوەی لە بلاوکراوە
رۆژانەکاندا بەشیوه‌یەکێ تاییەتی جینگای سەرچە ، لەویدا نامارمکان نەک تەنیا لە
رۆژنامە جۆرەجۆرمکاندا جیاوازی هەیە^{۱۸} بەلکو لە بابەتەکانی هەمان لاپەرە
رۆژنامەیکدا جیاوازی .^{۱۹}

نەم ناکامە بەشیکی لەو راستییەوه سەرچاوەدەگرنێت کە تا سالی ۱۹۵۰
نامارنکی چسپاوی دانیشتووانی ئەو ولاتانە کوردیان تێدا نیشتمەجینە نەبوو .
حکومەتگەلی ئەو ولاتانە وێرای ئەوەی نامادەنەبوون زانیاری تەواو لەمەر ئەو بابەتە
بەدەستەوه بدن ، ویستووشیانە ژمارە کوردانی خۆشیان کەمتر لەوەی هەیە

^{۱۷} (لێلەر جۆنی) کە لەلایەن حکومەتی فەرەنساوه لە سالی ۱۸۹۲ دا چاپکراوه ، ژمارە کوردەکانی نیو
ئیمپراتۆری عوسمانیی بە ۳۰۱۲۸۷۹ کەس داناو . لە بلاوکراوەیکێ فەرمیی بەریتانیی سەبارەت بە ئەرمینیا و
کوردستان ، ژمارە کوردەکانی نەولەتی عوسمانیی تا پێش جەنگی یەکەمی جیهانیی بە ۱۵۰۰۰۰۰ کەس
دانراوه (ویلسن و راولینسون) ژمارە ۱۶۵۰۰۰۰ یان داوه .

Wilson C.F. and Rawlinson, H.C."Kurdistan ,":5:946-51.

^{۱۸} ژمارەیک رۆژنامە بەشیوه‌یەکێ رەمەکیی هەنێرێرەراون کە بەم شێوەی خوارەوه ژمارە کوردیان داوه :

Chicago Daily News(Mar. 20, 1946),8 million;Manchester Guardian (Mar.21,1946)2.5
million;Times (London) (Mar.20,1946)3 million;Tribune des Nation (Apr.17,1952),9
million; The Scotsman, (Jan. 9,1951) 2.5million;New York Times, (Apr.7 , 1952)3-6
million;La Bourse Egyptienne(Oct.8,1952),4 million.

^{۱۹} بۆ نەوونە رۆژنامە (لیمۆند) لە ۱ دیسمبەری ۱۹۴۵ دا ژمارە کوردی بە ۸-۹ ملیۆن لێقەلمداوه . کەچی لە
۷ دیسمبەری ۱۹۵۱ دا ژمارە کەمی ئەو ولاتانە داوه کە تێکڕایانی بە ۳۱۳۰۰۰۰ لەقەلداوه .

پیشانیبدن .²⁰ سرچاوه نەتەمخووزەکانی کوردیش ، بەپێچەوانەوه ، ئارەزووی زیادپێنومانی ژمارە ی کوردانیان کردووه . هۆکارێکی دیکی نەم جیاوازییە ، کەمی کۆکیبوونە سەبارەت بە پێکەتە ی کورد . بۆ نموونە ، نەتەمخووزە کوردەکان گروپی گەورە ی وەک لوپەکان بە بەشێک لە کورد دادەنێن ، لەکاتیکی حکومەتی ئێران نەگۆلی لە کوردبوونی لوپەکان دەکات . بایەخداران تا ئێستا سەبارەت بەو بابەتە کۆک نین . وێرە ی نەوه ی ژمارە ی دانیشتووانی کورد لە ئێران جیا لە ژمارە ی کۆنفدراسیۆنی لوپە واتە : لوپە ، بەختیاریی و مامسانیی بەخێرتە بەرچاو . بەهەمان شێوه ناکۆکیی سەبارەت بە کورد لە قەڵەمدانی ئەوانە هەیه کە بەشێوهزاری دەلی قسان دەکەن وەک : زازاکانی تورکیا ، هەورامییەکانی سنووری ئێران-عێراق ، هەروەها گۆرانەکانی ئێران . هەرچەندە هیندی هیندی نەم ناکۆکییانە کەمەبەنەوه ، بەوه ی نەم دەستە و گروپانە وەک کورد پەسەند کران و کە بە شێوهزاری کرمانجی نادوین .

نەفسەری بەریتانیی (سی.جە ی.ئیدمۆندز) ، یەکیکە لە نووسەرە سەرەکییەکانی سەبارەت بە کورد نووسیبووەتی ، ئەو لەنووسینیکیدا لە سالی ۱۹۵۰ ، تەواوی ژمارە ی کورد ، بەوانە ی سوریا و یەکیتی شورەویشەوه ، لەسەر ۵ ملیۆن کەس داناو .²¹ ئەو دەلالت کە کوردی عێراق دەتوانرێت بە ۱.۱ ملیۆن دابنرێت و پێنجیەک یاخود شەشەکی تینکرای دانیشتووان پێکدێن . بەگۆیرە ی ئیدمۆندز ، کوردی ئێران لە کوردی عێراق

²⁰ پێدەچێت بپوێنکراوترین ژمارە ی دانیشتووانی کورد لە رۆژەلانی ئاوێراستدا هەتا سالی ۱۹۶۱ نەوه ی عێراق بێت لە سالی ۱۹۵۷دا ئیدمۆندز بە پێی سەرژمێری سالی ۱۹۱۷ هەستارە بە دیارییەکی نێکی گشتیی و بەرفراوانی دانیشتووانی کورد لە ناحیە و قەزاو لیواکاندا .

Edmonds, C.J., Kurds, Turks and Arabs, 438-40. Cf. Edmonds, C.J. " the Kurds of Iraq ." Middle East Journal 11, no 1 (winter 1957):52; Hourani, A.H. Minorities in the Arab World, 12-13; Randot, Pierrre. "La Nation Kurde en face des mouvements Arabes. "Orient 2, no 7 (1958):61.

هەرچەندە لە ناماریکی فەرمیییدا وەک کورد هیچ ژمارەیک نەدارووه . بەلام ۱۹۰۰۰۰۰ بۆ ئەوانە دانراوه کە هەمان زمانی دایکیان هەیه کە کوردییه

²¹ Edmonds, C.J. " Middle East Focus on the Kurd " Daily Telegraph (London), July 22 1958.

فرمتین . به لأم رژه‌ی پڤکها ته‌مان له‌سه‌ر ناستی گشتیی به‌شینه‌یه‌کی به‌رچاو که‌مه‌ره .
 نه‌و ژماره‌ی کوردی تورکیای به ۲.۵ ملیۆن داناره .^{۲۲}
 به‌میلۆ.جه‌ی.ئه‌لفینستۆن نه‌م ژمارانه‌ی خواره‌وه‌ی له‌مه‌ر دانیش‌تووانی کورد
 به‌ده‌سته‌وه‌داوه :^{۲۳}

۱۵۰۰۰۰۰	تورکیا
۸۰۰۰۰۰	عیراق
۶۰۰۰۰۰	ئیران
۲۵۰۰۰۰	سوریا
۲۰۰۰۰	یه‌کیتی شوروه‌ویی
<hr/>	
۳۱۷۰۰۰۰	گشتیی

(په‌ره‌ر راندۆت) به‌به‌ته‌که‌ی به‌م ژماره‌یه‌وه وه‌رگرتوه ، به‌شینه‌یه‌ک وای له‌قه‌لمه
 داوه که نه‌م ژماره‌یه زۆر که‌مه .^{۲۴}
 (زۆبیرت زه‌ندنه‌ر) ژماره‌ی کوردی نه‌م و لاتانه‌ی خواره‌وه‌ی به‌م شینه‌یه داناره :^{۲۵}

۲۰۰۰۰۰	تورکیا
۷۵۰۰۰۰	ئیران
۷۰۰۰۰۰	عیراق
۲۵۰۰۰۰	سوریا
۲۰۰۰۰	ئه‌رمینیا و ئازهریایجانی شوروه‌ویی
<hr/>	
۲۸۰۰۰۰۰	گشتیی

²² Ibid.

²³ W.G. Elphinston, " Kurds and the Kurds Question ,"41.

²⁴ Rondot, Pierrer, " La question Kurde dans l'Orient Contemporain. 4.

²⁵ Zeidner, Robert. "Kurdish Nationalism and New Iraqi Government .26.

به پێچهوانه‌ی نهم ژماره كهمه‌ی كه ئیلفینستۆن و زیندنی‌ر داویانه ، كۆمه‌له‌ی كوردان له‌سانی ۱۹۴۹دا ژماره‌ی كوردانی بهم شیوه‌یه‌ی خواروه‌ پێشكه‌ش كردوه ²⁶ :

توركیا	۳۸۰۰۰۰۰
ئێران	۳۰۰۰۰۰۰
عێراق	۱۲۰۰۰۰۰
گه‌شتیی	۳۸۰۰۰۰۰

له‌سانی ۱۹۴۷ دا (لوسیان رامبۆت) ژماره‌یه‌کی وه‌ك نه‌وه‌ی سه‌ره‌وه‌ی بۆ نه‌و وڵاتانه‌ داناه و ریزه‌ی سه‌دییه‌كه‌شی به‌ بێ ژماره‌ی گه‌شتی دانیشتیوان داناه ²⁷ :

وڵات	كورد	ریزه‌ی سه‌دی
توركیا	۴۰۰۰۰۰۰	۲۵
ئێران	۳۵۰۰۰۰۰	۲۳
عێراق	۱۰۰۰۰۰۰	۲۸

لوسیان رامبۆت (بابه‌ تۆماس بۆیس) ژماره‌ی كوردی سوورای به‌ ۲۵۰۰۰۰ و نه‌وانه‌ی له‌ یه‌كینی شوهره‌ویی ده‌ژین به‌ ۱۶۰۰۰۰ داناه و هه‌موویانی به‌ ۸۹۱۰۰۰۰ داناه .

نهمه‌ی خواروه‌ خه‌شته‌یه‌كه‌ ژماره‌ی دانیشتیوانی كورد ده‌رمخات به‌و شیوه‌یه‌ی له‌ چاپی ۱۹۳۷ و ۱۹۵۳ ی ئینسایكلۆپیدیای مه‌زنی شوهره‌ویی دا هاتوه ²⁸ :

²⁶ Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds and Their Claims,5

²⁷ Rambout,19.

²⁸ Kurdy,"Bolshaiia Sovetkaia Entsiklopediia,2d ed (Mosco,1953).

ولت	۱۹۳۷	۱۹۵۳
تورکيا	۱۷۰۰۰۰۰	۲۵۰۰۰۰۰-۳۰۰۰۰۰۰
ئىران	۱۲۰۰۰۰۰	۲۵۰۰۰۰۰-۲۰۰۰۰۰۰
		به ۲۰۰۰۰۰۰ ى خوراسانىشموه.
عىراق	۵۰۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰۰
سوريا	۲۰۰۰۰۰	۳۰۰۰۰۰
يەكيتى شورەوى	۸۰۰۰۰	۴۵۸۶۶
نەفغانىستان و پاكىستان	—	۲۰۰۰۰۰
گشتىي	۳۶۸۰۰۰	۷۲۴۵۸۶۶

كۆي گشتىي ژمارەي دانىشتووانى چاپى دورەسى نەو ئىنسايلكلۆپىدىايە دورەيىندەي چاپەكەي ۱۹۳۷ گەرەترە . شايەنى سەرئەجە ، نەو گوتارەي سەبارەت بەكوردان لە قەبارە گەرەكەدا ھاتووە زياترە لەھەبەر كورداندا دۆستانەترە و كەمتر لەگەل حكومەتگەل نەو ولتانەي كوردانىان تىدا نىشتەجىيە .

مىژووى كورد

رەسەنى كورد و مىژووى ناوى "كورد"

وێرەي نەوەي كوردان بەشىزەزارىك قسان نەكەن كە لە فارسىيەو نەزىكە ، نەوان ، ھەرھال بەشىك لە رەسەترىن خەلكانى ئىرانىين . نەو خاكەي نەوان ئىستا لەسەرى نىشتەجىين ھەر لە دىر زەمانەوە بىوچان شانۆي ھاتوچۆ و نەرپەرىنى گەلانى جۆراوجۆر بوو . شەپۆلى يەك بەدوايەكى داگىرەران ، سوپاگەل ئىمپراتۆرىيەكان و نەستەوتاقمە كۆچەر و دىرندە سەرھەتاييەكان نەم خاكەيان تەنىو و ھەرىكەشيان ناسەارى خۆي بە نەندانەيەك لەسەر رەگەز ، زمان ، كەلتور و تايبەتەندىي دانىشتووانەكەي بەجىھىشتووە .

بەلگەي نەم ناسەوار و خستەنسەرە دەتوانرێت لەو شیواژو سێفەتە فیزیکییە جۆراوجۆرانەدا ببینرێتەوه کە سەبارەت بە تایبەتمەندییەکانی وەک شیوەی کەلە ، قژ ، رەنگی چا و ھەروەھا جەستەدا ، لەنێو کورددا ھەن . ھەروەھا لە روی زمانیشەو ناسەوار و پاشماوی جۆراوجۆری لەسەر ھەردەکەوێت . کاریگەری سامیی لە ھیندیک پیتی سەرماتی و شەکانی وەک (حەوت) و (ئەسپ) دا ناشارایە . ھەروەھا کاریگەری سکسیشی لە ھیندیک نمونەي وەک (تە) دا لەشیوھزاري بەشیک لە کوردانی باکوور لەکاتی بەکو کردنی وشەدا ھەردەکەوێت ، بۆ نمونە (کەلەشتە/واتە چەتەکان-سەرمەشتی).²⁹ زۆر لە بیروا نایینیەکانی نایینی سانسکریقی لەنێو کورداندا بەرجەستەيە ، وەک شکۆمەندی خۆر لای نێزیدییان و دارووبەردیش لای ھەرسیمییەکان ، ئەوانەي بەلگەي زۆری کەلەپورنکی ھەمەرنگن .

سەرەتایترین دانیشتوانی کوردستان ئەو خەلکە رەسەنەي زاگرووس و تۆرۆسی رۆژھەلاتن . لەنێو دانیشتوانە جۆریەجۆرەکەي زنجیرە چیاي زاگرووسدا دەتوانرێت سێ گروپەکەي : گۆتی ، لولویی ، و کاشییەکان بەنۆینەري ئەوانە دا بنرێن . ھەموو ئەم گەلانە نزیکایەتیان لەگەل نیلامییەکاندا ھەیە . سەرەتایترین دانیشتوانی تۆرۆسی رۆژھەلات ، ھۆرییەکانن ، ئەوانەي ھەروەھا وا بیریان لێدەکرێتەوه کە لەگەل کۆمەلێ نیلامییەکاندا نزیکایەتیان ھەبێت .³⁰

پەرسەندنی تایبەتمەندی کوردی نێزان لەسەرەتادا پروسەيەکی ھێواش و پلەپلە بوو . یەکەمین داگیرکاری ھیندۆئەوروپییەکان بۆ ناسایای رۆژناوا لە ھزارەي سێھەمی پێش زاین و لە ناستیکی بەرئەسکدا دەستپێکرد . تاكو ھەرزارەي دووم . نینجا ھیندۆئەوروپییەکان بەشیوھەيەکی بەھیز لەو ناوچەیدا ھەركەوتن . ھیتیەکان کە گەلێکی ھیندۆئەوروپیی بوون ، زۆریەي ئەنەئۆل ، ئەرمینیا ، کوردستان ، میسۆپۆتامیا و ھەروەھا ناوچەکانی رۆژھەلاتیان داگیرکرد . ئێرانیزمکردنی زنجیرە چیاکانی زاگرووس و تۆرۆس لەگەل ھەركەوتنی میدەکان ، فارسەکان و گەلانی دیکەي ئێرانیدا گەلانە بوو .

²⁹ V. Minorsky , "Kurds",in Encyclopaedia of Islam,I st ed.,4:1132-55; V. Minorsky .

"Les Origines des Kurdes",152.

³⁰ Speiser, Ephraim Avigdor, Mesopotamia Origins.

دەگونجیت یەک لە باشتەین کلێلەکانی رەسەنی رەگەزی کوردان لە کۆلێنەوێ
 بێج و بناوانی ھەر وھا مێژوویی وشە (کورد) دا بێنرێتەو . (جی. ئار. درایفەر)
 ھەولێداو لە کۆلێنەوێکی باوەخداردا بێج و بناوانی ئەو وشە شە بکاتەو . ئاکامی ئەو
 کۆلێنەوێیە لەنێو نووسەر و باوەخداراندا جینگای پەسەندیی بوو . جگە لەو بېوایەکی کە
 باس لە سەرەتایترین ناماژەدان بە کورد دەکات لەسەر تابلۆ قورپنەکانی ھەزارە سێھەمی
 پێش زاین .³¹

قەسەردنی زەینەفون سەبارەت بە کاردۆخییەکان لە (ئەناباسیس) ھەکید ،
 یەکنکە لە سەرەتایترین ئەو ناماژانە سەبارەت بە کورد . لێرە بەدوا ، ئەم وشەییە
 لەلای نووسەر جۆرەجۆرە یۆنانیی و رۆمانییەکان بەشێوھەیی کەم و جیاواز
 دەرەکەوێت . ناوی (کارداک) دەبینن وەک ناماژەیک بۆ ئەو توێژە ئاسیاییە کرێگرتەییە
 کە وەک بەشێک لەھێزە چەکارەکان راژە دەکەن و خەلکی ئەو ھەریەن کە
 کاردۆخییەکانی تێدا نیشتمەنن . بە گۆرە سێ درایفەر ، یەک لەوانە لێکدانەوێیان بۆ
 کارەکی سترابۆ کەنوو ، گوتوویمتە بۆیە پێیان گوتوون (کارداک) " چونکە لەسەر دەزی
 و تالانی ژیاون ، کاردا خۆی مانای نازا یان جەنگاوم دەکەیت ."³² جینگە سەرئێجە
 ، لە ئاشووریدا وشە (کاردۆ) واتە "بەھێز یا قارەمان" ، ھەر وھا (کارادو) بە واتای
 "بەھێز بیت"³³ ئەم ناو بەگشتیی ھاوتای وشە (بیت کاردۆ) یا (بەکاردا) یەکە لە
 سەرچاوە سریان و ھەر بێیەکاندا دەبێنرێتەو . (بیت کاردۆ) بەو خاکە دەگوترێت کە
 دەکەوێتەو نێوان دێجە و شاخی جودیپەو . لەکن نووسەر کلاسیکییەکان ، (پاکتیکا)
 زۆر لەم ناوچەییە نوورنیە ، بەگۆرە سێ ھەرودۆتس ، ھەر بێیەکان و دانیشتوانی
 پاکتیکا مەلەبەندی سیاژ دەھیمی ئیمپراتۆری فارسی پێکدەھێنا .

ناویکی دیکە سەرئێجاکیش (کالیدی) یە ، کە پروفیسۆر فلادیمیر مینۆرسکی
 وەک (لێکچوویمکی گونجاری دیارییکراو) بۆ ناوی (کورد) دەسفر کردووە . کالیدیەکان کە
 ئیمپراتۆری وانیان دامەزراندووە ، سەرەتا لە دەورەبەری کۆتایی سەدە نۆھەمی پ.ز

³¹ Driver ,G.R. "The Name Kurd and Its Philological Connections." 393-403.

³² Ibid., 394.

³³ Ibid. Cf. Minorsky , "Kurds." 1133.

دەرکوتن و وەك دەسه‌لاتێکی بەتوانا له ناوچه‌که‌دا تا دەرکوتنی نەرمەنبییه‌کان له دەرووبەری سەده‌ی چه‌وتەمی پ.ز. خۆیان چه‌سپاند . کاندییەکان له رۆژگاری خۆیاندا دەستیان بەسەر زۆریه‌ی نەرمینیا و باکووری کوردستاندا گرت و زۆریه‌ی جاریش سەرکەوتوانه‌ی دژایه‌تی نا‌شووریه‌کانیان د‌ه‌کرد . گاشه‌به‌رده‌ چیا‌یه‌ به‌ناویانگه‌که‌ی کێله‌شین له‌نیوان ره‌وانز و شنۆدا ناسه‌وارنکی (وان) یه‌ به‌نگه‌ی بلا‌بوونه‌وه‌ی ئەو گه‌له‌یه‌ له‌ باشووری کوردستاندا .^{٣٤}

ته‌نانه‌ت دوا‌ی نەمانی کاندییەکان وەك هینزیکیش ، ناوه‌که‌یان وەك به‌شینک له‌ جوگرافیا‌ی ناوچه‌ی دەرووبەری واندا هەر ما‌بوو ، بۆ نموونه : خیلات (ئەخلات) ، چال‌دی‌زان ، چال‌دی‌ز و زۆری دیکه ، مینۆرسکی ناماژه‌ی به‌وه‌ داوه‌ که باوه‌روایه‌ هاوشینوه‌ی ئەوه‌ له‌ باکووری قه‌فاسیش هه‌بیت ، به‌وه‌ی به‌ گورجیه‌کان د‌ه‌گوت‌رت (خارشف نهل) ، له‌لای ساقانییه‌کان (خیا‌رد) و لای مینگ‌الییه‌کان (خۆرت-وو) .^{٣٥}

داخۆ کار‌دۆخییه‌کان یا کار‌دو سامی بن یاخود خه‌لکی ره‌سه‌نی ناوچه‌که‌بن ، ئەوانه‌ له‌ هه‌مان هه‌رنه‌دا ژیا‌ون که ئینستا کوردی له‌سه‌ره . ئەو دهرنه‌نجه‌مه‌ی که کار‌دۆ و کورد هه‌بیت هه‌مان شت بن . به‌گوێزه‌ی گوته‌ی پ‌روفیسۆر مینۆرسکی بۆته " راستیه‌کی به‌لگه‌ نه‌ویست له‌ سه‌ره‌تای سەده‌ی بیسته‌مه‌دا."^{٣٦}

ناونکی ناسراوی دیکه‌ی دانیش‌تووانی ئەمن ناوچه‌یه (کرتی) یا(کیرتق) یه ، که س‌ترابۆ وەك ناویك بۆ دانیش‌تووانی میدیا‌ی بچووک و فارس ناماژه‌ی پینداوه ، هه‌روه‌ها عه‌ره‌به‌کانیش ناماژه‌یان به‌و کوردانه‌ داوه‌ که له‌م دوو ناوچه‌یه‌دا ژیا‌ون . عه‌ره‌به‌کان به‌ (کورد) و(ئەکراد) ناوی ئەو گه‌له‌یان بردووه . نهمه‌ هه‌مان ئەو ناوه‌یه‌ که ساسانییه‌کان به‌کاریان هیناوه . ناماژه‌ هه‌یه‌ که له‌ (کارنامه‌کی ن‌ه‌رده‌شیری پا‌ه‌کاندا) ناوی (کورد) یا (کوردان) هه‌بیت . پاشای میدیا‌ی به‌ "کوردان شاه‌ی ماد‌یگ" ناوبراوه .^{٣٧}

مینۆرسکی سه‌رنجی بۆ ئەو راستیه‌ی راکیشاوه‌ که ناوی (کورد) له‌ ده‌مێکی زۆر

³⁴ Driver, "The Name Kurd," 394.

³⁵ Adontz, Armenia v epokhu Iustiniana, 398, Cited in Minorsky, "Kurds," 1133.

³⁶ Minorsky, "Kurds," 1133.

³⁷ Ibid.; see also Safrastian, Arshak, Kurds and Kurdistan, London, 1948, 16.

زودا وەك ھاوتای كۆچەر بەكارھاتووہ . ئەو ناماژەى بەر گوتمەى حەمزە ئەلئەسەفەھانىى داوہ كە دەئەت : " فارسەكان ، دەيلەمەكان بە كوردى تەبەرستان و عەرەبەكانىش بە كوردى لوپستان ناودەبەن ."³⁸ ليرەوہ ، گەيشتنە ئەو ئەنجامەى كە نووسەرانى عەرەب كاتىك ناوى كورد دەبەن ، مەبەستيان تەنيا ئەو گەلە نىە كە بە زمانى كوردىي دەدويزن . بەلكو مەبەستيان ھەموو ئيرانيانى كۆچەرہ .

مىنۆرسكى كە خۆى لە چوارچۆپوہى ديالىكتى كرمانجىيدا ھىشتۆتوہ ويزاى ئەوہى ناماژەى بەوہداوہ كە جياوازى و ناكۆكى مەزن ، يەكىتتەى شىوہزارى كرمانجىي ديارىدەكات ئەم يەكىتتە ھەرگىز گومانى لىناكرىت كاتىك شىوہزارە ھەمەپرەنگەكانى كرمانجىي لەگەل زمانى فارسىي ياخود زمانە جۆرەجۆرەكانى باكورى رۆژئاواى ئيراندا بەراورد دەكرىت . بەگويزەى مىنۆرسكى ، ئەم يەكىتتە دەبىت لە پىنش دەورانى بلاوويونەوہى كوردەوہ بوو بىت . ئەو كاتەى كە لە كۆمەلگايەكى پىنكەوييدا دەژيان . زمانى كوردىي زمانىكى باكورى رۆژئاواى ئيرانيە ، ئەوہى ئەو بېواى واىە كە لە سەرھادا زمانى پارسەكان و تا رادەيەكى ديارىكرائوىش زمانى مېدەكان بوو . دەرئەنجامەكەى ئەو بەو شىوہەيە كە مېدەكان و پارسەكان رۆژنىكى گرنگيان لە نەخشاندنى تايبەتەندىي و پىنكەتەى رەگەزى كورد و زمانەكەيدا بىنپوہ.³⁹

مىنۆرسكى گفتوگۆى لەمەر ھەلومەرجى رۆژھەلات لە سەرەبەندى سەدەى نويمى پ.ز دا كردوہ ، كاتىك بۇ يەكەسجار گويمان لە داگىركارىيەكى چەكدارانەى رەگەزە ئيرانيەكان بۇ ئەم ناوچەيە دەبىت ، پىنشتەر دوو ھىزى رەكابەرى ناشوورى و ئۇزارتۆكان ھەبوون . ئەو ناوچانەى بە درىزايى سنوورە جياجياكانى رۆژھەلاتەوہەيە خەلكانىكى ناثيرانىي تىدا نىشتەجى بوون ، وەك خارخار ، ئىلپى و زۆرى دىكە . ژمارەيك ھىزى بچووك لەولاترى رۆژھەلاتەوہ ھەبوون كە پاشايەتىي پارسوس بوو لە باشوورى دەرياچەى ورمى ، لاى رۆژھەلاتى ئەویشەوہ پاشايەتىي ماننايەكان بوو . دواچار لە رۆژھەلاتى مانناكانىشەوہ ، مېدەكان بوون . لەسەدەى حەوتەمى پ.ز . ناوچەكە لە ناكامى داگىركارىيەكى لەناكاوى كۆچەرەكان تووشى ئالۆزى بوو .

³⁸ V. Minorsky , "The Guran," 75.

³⁹ Minorsky , "Kurds," 1133-34; armatta.Janos." Studies in the Languages of the Iranian Tribe in South Russia." 261-314.

كىمىرىيەكان لەبەردەم دوژمنەكان كە سكىسيەكان بوو ھەلاتن ، دەستیان بەسەر ناوچەكانى باشوورى قەفەسدا گرت و پاشايەتتىى نۇراتۇيان لە وان رامالى و رىنگايان بۇ ناھىيەكان خۆشكرد بەرھەزى رۆژھەلات فراوانخوازى بگەن . ھەر زوو پاش گەيشتنى كىمىرىيەكان ، سكىسيەكان كە بەدوايانەھە بوون لەسەر شانۆى ناوچەكە دەرگەوتن لە ماوەيەكى كەمدا توانيان فرمانرەوايى پاشايەتتییە جۆرەجۆرەكانى باشوورى دەرياچەى ورمەن بگەن ، بەتايەت ، مانايەكان و مەدەكان ، لە كۆتايیدا مەدەكان وەك ھەيزىكى بالادەست لەم ناوچەيدا دەرگەوتن پاش ئەھەى كۆمەلەكۆرئەيەكان نەزى سەرانى سكىسيەكان نەجامدا . ھەر زوو مەدەكان ئەھەندە بەھەيز بوون كە ھاويەيمانئەتتییەكان بۇ ھەيزكردنە سەر ناھىيەكان پىكھینا بووھ ھۆى رووخاندنى . كەوتنى ناھىيەكان بۆشايەكى لە ناوچەكەدا پىكھینا كە لەلایەن مەدەكان و رەگەزە ئىرانىيەى ئىرانىيەكانى دىكەھە پىكرایەھە . ھەرچەندە دەرگەوتنى ئەھەنئەيەكان لە سەر شانۆى ناوچەكە و داگىرکردنەيان بۇ ئەھە ناوچەيەى كە دەكەوتتە باكورى دەرياچەى وانەھە ، فراوانخوازى ئىرانىيەكانى لەھە ھەرنەھەى كە دەكەوتتە باشوورى دەرياچەكەھە سنووردار كەرد .⁴⁰

كورد و داگىركارى موسولمانەكان

واندەردەكەوتن كوردان بەشئەھەيەكى بەرچاھ لە قۇناغى فرمانرەوايەتتىى ساسانىيەكاندا ھەيز دەسەلاتيان پەيدا كەردبەت . لەكۆتايى ئەھە قۇناغەدا بەرھە زۆرەيە ناوچە چىبايە سنوورىيەكانى رۆژئاواى ئىران كشان و دەسەلاتى خۇيان لەوناوچانەدا چەسپاند . عەرەبە فراوانخوازەكان كوردیان وەك خاھەنى زۆرەيە ئەھە ناوچە سنوورىيەنە دیتەھە . لەئى كوردان بەرەنگارى تىپەرىنى يەكەمەن ھەزەكانى عەرەبىيان بەرھە ئىران كەرد ، دواترىش كە داگىركارى عەرەبىيە بووھ راستىيەكى چەسپاھ ، كوردان وەك رەگەزىكى ياخىيەبووى خەتەرنەك بەردەوام بوون .

گەلى كورد پاش داگىركارى عەرەبىيە لە لىئى و ناروونىيەكى مەژوویدا سەريان

⁴⁰ Minorsky , "Les origins des Kurds." 147ff.

دەرهینا ، چونکه نووسەرانی عەرەب بۆ یەکەمین جار زانیارییەکی دەوڵەتمەند و فرەیان لەبارەى کوردەوه پێنەخشین . بەرگری و بەرەنگاری توندی بەرای کوردان لەماوهی قوناعی یەکەمی فراوانخوازییەکانی عەرەب و یاخیببون و ملنەدانی بەردەوامیان بوو هۆی دەرکەوتنی زیاتریان لە نووسراوە مینۆوییه بەرایەکانی عەرەبدا. زانیارییان سەبارەت بە کورد بەهۆی ئەو ناستە مەزناپەتییەى گیانی حەز بە زانین و فیژیوونەوهیە که شارستانیەتی ئیسلامی بەرەمی هینا . ئەوهی ئەدەبییکی جوگرافیى بەرفراوانی پێدیان که زۆریەى جار زانیاری و گێڕانەوهی ورد و سەرسوڕینەری لەمەر گەل و ناوچەى جۆراوجۆر لەخۆ گرتوو .

واپێنەچیت بۆ یەکەم جار کوردان لە ساڵی ۱۵/۶۳۷ز پەيوەندیان بە عەرەبهوه کردبیت ، ئەمەش پاش داگیرکاری تکریت لە باکووری عێراق و هەرەها حەلوان لە رۆخی رۆژئاوای بانی ئێران . سێسال پاش ئەوه ، دەرکوتیت فرماندارە کوردەکهی ئەلزەوزان(ناوچەیکە لە باکووری سنووری ئیستای عێراق) خەراجی داوەتە عەرەبه داگیرکەرەکان لەلایەن ئەوانیشەوه لە شوێنەکهی خۆی دانراوەتەوه . عەرەب کەوتنە شەری کوردان . کاتیک ئەوان بۆ یاریدەدانی ئەلمەرزەبانی فرمانداری فارسیی لە ئەحوازی باشووری ئێران لە ساڵی ۶۳۹ز بەرینکەوتن . عەرەبەکان لە ساڵی ۲۲/۶۴۳ز پاش جەنگیکی خۆیناری دژی کورد هەرتمی شارەزوریان داگیرکرد . هەوائی ئەوه هەیه کوردان بەشداری ژمارەیک لە راپەرینی ئەو کاتیان کردبیت ، ئەوهیان که زۆر بەرچاوه راپەرینەکهی (نەلخریت) ی نزیک ئەلنەهوازه لە فارس ، که تیندا کوردان بە هاوبەشیی لەگەڵ فارس و کرسیتانییەکاندا بەشداری ئەو راپەرینەیان کرد . لەوکاتدا کوردانی بەزۆر بە ئیسلامکراو پەشیمان دەبوونەوه و وازیان لە نایینە تۆنیهکەیان دەهینا .⁴¹

لەسەرەمی فرمانرەهواپەتیی خەلیفه عەبدولمەلیکی کوپی مەرواندا ، کوردان چالاکانە لە یاخیببونەکهی عەبدولرحمانی کوپی ئەشعەسدا بەشداریان کرد . دەرکوتیت که عەبدولرحمان لەگەڵ کوردانی سابورانی هەرتمی فارسدا لەساڵی ۸۳/۷۰۲ز هاوپەیمان بوو . حەجاجی کوپی یوسفی سەقەفی ، والی ئەمەوی لە عێراق ، لەساڵی ۹۰/۷۰۸ز دا سزای کوردانی هەرتمی فارسی بەهۆی کاری تێکدەرانه لەو

⁴¹ Minorsky , "Kurds."

هەرمە داوھ . لەسائى ١١٧/ك/٧٣٥ز دا ، كوردان لە ملعلانى و ركا بەرى نىوان ئەندامانى بنەمالەى ئەمەبىيەو تىوھگلان و لەپال خەلىفە مەروانى دووھدا نژی سولەيمانى كۆپى عەبدولمەلىك جەنگان . ئەو سولەيمانىەى كە بەزى و تىكشكا .^{٤٢}

كوردان پەيوەست بوون بە دامەزراندنى دەولەتى عەباسىيەو ، كە يەكئەكە لە رووداوھەستىارە زۆر گرنگەكانى مێژووى ئىسلامى . لەگوترتت ئەبوموسلمى خۆراسانى كە رابەر و سەركرەى هیزە ھاوپەيمانهكانى عەباسى بوو ، ئەوھى كە لە شەرىكى توندوتىژدا سوپاى ئەمەبى تىكشكاند و توانى بنەمالەى ئەمەبى لەسەر تەختى لەسەلات بىنئىتە خوار ، ئەوھو رۆلەيەكى كورد بووھ .

بەنرژاى مێژووى فەرمانرەوايەتتى بنەمالەى عەباسى ، كوردان سەلماندووينا كە يەكئەك لە سەرسەخترى ئەو رەگەزانه بوون فەرماندارىيان بەسەردا بكرت . لەدەمى داگرکردنى خازەر لەلایەن نەرمىناوھ لەسائى ١٤٧/ك/٧٦٤ز دا ، كوردان ژمارەيك راپەرىيان تەقاندوھ . لەسائى ٢٢٠/ك/٨٣٥ز دا ، لەسەردەمى موغەسەمدا ، راپەرىنكى كوردى بە سەركرەيەتتى جەعفرى كۆپى فەھارجىس لەناوچەى موسل سەرىھەندا . لە سائى ٢٥٢/ك/٨٦٦ز ، كوردانى موسل بە موساوىرى ياخيبيووى خەوارجىيەو پەيوەست بوون . لەكاتى راپەرىنى مەزنى زنجەكاندا ، كە ھۆكارىكى رووخاندنى ئىمپراتورى عەباسى بوو ، كوردان بەرئەرايەتتى سەركرەكەيان كە ناوى محەمەدى كۆپى عەبدولئەى كۆپى ھەزارمەرد بوو . لەگەل ياخيبيوواندا ھاوپەيمان بوون . لەو ياخيبيوونەى سەركرەى خەوارجى كورد كە ناوى دەيسەمى كۆپى ئىبراھىم بوو ، ياخيبيووەكان كە زۆرەيان كورد بوون ، توانيان لە سائى ٣٢٧/ك/٩٢٨ز دەست بەسەر نازەربايجاندا بگرن .

⁴² Ibid.

بنه‌ماله فرمان‌رواگانی کورد

سهرمه‌لدانی بنه‌ماله فرمان‌روا خۆمالییه کوردییەکان له سه‌مه‌کانی نۆیەم ، ده‌یەم و یازده‌یەمی زایینییدا به‌شیکه له دیارده‌یه‌کی گشتییی که له‌سه‌راسه‌ری خاکی ئێران و رۆژه‌لاتی خه‌لافه‌تدا خۆی پێشاندایه . نهم سه‌رکردنه له‌په‌ری وه‌زی ئێرانییان که خۆراسانیی ، ده‌یله‌می و هه‌روه‌ها کوردی گه‌یانده سه‌رته‌ختی ده‌سه‌لات ، نمونه‌یه‌کی هه‌نایه نارا ، که وێرای جیاوازیی له ره‌نگی خۆمالییدا ، به‌لام له نوێمێد و پێکهاته و نیوهرۆکدا هاوشینوه بوون . پروفیسۆر مینۆرسکی به‌شێوه‌یه‌کی گونجاو وه‌سفی نه‌و قۆناغه‌ی مملانیی و بالاده‌ستی ره‌گه‌زه ئێرانییه‌کان ده‌کات و به "رابوونی ئێرانییان" ی ناوه‌بات ، هه‌روه‌ک نه‌و ناماژه‌ی پێداوه ، نهم رابوونه خالی وهرچه‌رخان له نیوان دوو قۆناغی هه‌ستیا‌ری مینۆروی ئیسلامیی پێکه‌هه‌نینت که کهوتنی بالاده‌ستی عه‌ره‌ب و سهرمه‌لدانی ده‌سه‌لاتی تورکانه .⁴³

بنه‌ماله‌ی فرمان‌روایه‌تی شه‌دادیه‌یه‌کان له‌سالی ۹۵۱/ک٤٤٠ز دا له‌لایه‌ن محمه‌د کۆپی شه‌داد کۆپی قه‌رتاقه‌وه پاش کهوتنی ده‌سه‌لاتی فرمان‌روای موزه‌فه‌رییه‌کان له نازه‌ریایجان دامه‌زرا . شه‌دادیه‌یه‌کان له له رۆژه‌لاتی ده‌وره‌یه‌ری قه‌فقاس فرمان‌روایه‌تییان کرد ، له‌و ناوچه‌یه‌یه‌ی رووباری کورد و رووباری ئاراس سنووردار کرابوو . یه‌ک له لقه‌کانی شه‌دادیی ، گه‌نجیه‌یان کوردبووه پایته‌ختی خۆیان ، هه‌روه‌ها له دوینی پایته‌ختی کۆنی نهمه‌نییه‌کاندا . له گه‌نجه ده له فرمان‌رواگانی شه‌دادیی فرمان‌روایه‌تییان کرد . فرمان‌روایه‌تی نهم بنه‌ماله‌یه له‌سالی ۱۰۷۵/ک٤٦٨ز به ده‌ستی نه‌لپ نهمسه‌لانی سولتانی سه‌لجوقیی له‌ناوبران . لقه‌که‌ی دیکه‌ی شه‌دادیه‌یه‌کان له نانی یه‌وه که پایته‌ختی کۆنی نهمه‌نییه‌کان بوو ، فرمان‌روایه‌تییان ده‌کرد ، له نانی ، چه‌وت کس له‌م بنه‌ماله‌یه فرمان‌روایه‌تییان کرد و ده‌سه‌لاته‌که‌شیان له ۱۰۷۲/ک٤٦٥ز بو ۱۱۹۹/ک٥٩٦ز خایاند .⁴⁴

بنه‌ماله‌ی مه‌روانیی له‌لایه‌ن کورده‌باد نه‌بو عبه‌دوللا نه‌لحوسه‌ین کۆپی دۆسته‌ک

⁴³ V.Minorsky , "Studies in Caucasian History, 109ff.

⁴⁴ Ibid., 1-104; also E. Denison Ross, "Shaddad." in. Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 7:246

نەلمەر بوختىي دامەزرا كە كوردىكى بە رەسەن خەلكى چىيى بەھاسانەى نزيك خيزين بوو ، نەركەوتنى بەرچاوى نەم ميره لىسانى ۳۷۴ك/ ۹۸۴ز دابوو ، دواى مردنى عزيزدين نەلمەولەى مىرى بوھىيى ، توانى ميافارقين بگريت و لەگەل باقى ديكەى ھەرنەى دياربەكردا بىخاتە ژيەر دەسلەلاتى خۆبەوھ و دژى سەمسام نەلمەولەى كوپى ناسر نەلمەولەى ھەمدانىي بوھستتيت . باد كە لە شەركدا لەگەل ھەمدانىيەكاندا كوژرا ، پاش نەوھى خۆى بە نەبوعەلى نەلمەوسەين كوپى ھەروانى كوپى لەكاك نەلمەوبەختىي خوشكەزاي شوينى گرتەوھ . نەبوعەلى كە لە دياربەكر دەسلەلاتى خۆى دامەزرا ند دەتوانيت بەيەكەم فەرمانبەرەوى مەروانىيەكان بەریتە قەلەم . قەلمەرەوھەكى نەسيين ، جەزيرە و تۆرئەلمەابدینی نەگرتەوھ .

دەرەشاوھەترين نەندامى بنەمالەى مەروانىي بریتىبوو لە ناسر نەلمەولەى نەبو ناسر نەھمەد ، نەوھى بۇ ماوھى پەنجاوھەك سال فەرمانبەرەوھەتتەى كرد ، ھەر لە ۴۰۱-۴۰۲ك/ ۱۰۱۰ز بۇ ۴۵۳ك/ ۱۰۶۱ز . ميژوونووسان لەسەر نەو كۆكن كە ناسر نەلمەولە فەرمانبەرەوھەكى دادبەرەوھەر و رۆشنيەر بووھ ، مەزگەوت ، نەخۆشخانە و پردى بنياتناوھ و نەموونەى شاعىرىكى چاك و پياويكى خوينەوار و زانا بووھ . بنەمالەى مەروانىي كە پينچ فەرمانبەرەويان ھەبووھ ، لىسانى ۴۷۶ك/ ۱۰۸۳ز دا كۆتايى ھاتووھ .^{۴۵}

بنەمالەى ھوسنەوھى لە نەووبەرى سانى ۳۴۸ك/ ۹۵۹ز و لەلایەن ھەسنەوھى كوپى ھەسنەى سەرۆكى خيلى بەرزىكانەوھ دامەزرىنرا ، نەوھى سەرەتاي كارەكانى خۆى بە ھاوكارىيەكردى روكن نەلمەولەى بوھيى دەستپينكرد . ھەرچەندە بوھيەيەكان چاويان برىبووھ قەلمەرەوھى ميراھەتتەى ھەسنەوھى ، كە ناوچەيەكى بەرفراوانى لە خوزستانەوھ تا شارەزور گرتبووھخۆ . بنەمالەى ھەسنەوھى بەو پينچ مەرەى ھەيانبوو تا سانى ۴۴۸ك/ ۱۰۹۵ز لە فەرمانبەرەوھەتتەيدا بەردەوام بوون .^{۴۶}

بنەمالەى ديكەى كورد بریتىيە لە ەنەزەيمەكان كە لىسانى ۳۸۱ك/ ۹۹۱ز بۇ ۵۱۱ك/ ۱۱۱۷ز فەرمانبەرەوھەتتەيان كوردوھ . نەوھى لەلایەن نەبوئەلفەتھ كوپى ھەمەد كوپى ەنەزەوھە دامەزراوھ كە پايتەختى خۆى لە ھەلوان جيگىر كرد . دەولەتى ەنەزە

⁴⁵ Amedroz , H.F."The Marwandi Dynasty at Mayyafariqin in the 10th and 11th Centuries." Journal of the Royal Society (Jan.1903):123-54.

⁴⁶ Minorsky , "Kurds," 1137.

ناوچه سنوورییه‌کانی نیوان عیراق و ئیرانی له‌بندسه‌ستا بوو . ئەوان حموت فه‌رمانه‌ره‌وای عه‌نه‌زه‌یی بوون .⁴⁷

مه‌زترین و به‌ناوایانگه‌ترین به‌مه‌اله فه‌رمانه‌ره‌واکانی کورده‌ستان نه‌مه‌که‌ی نه‌یه‌وییه‌که‌ان بوو . نه‌وه‌ی له‌لایه‌ن سه‌لاحه‌دینه‌ی کورپی یوسف کورپی نه‌یوب کورپی شادییه‌مه‌ دامه‌زه‌وه . نه‌و سه‌لاحه‌دینه‌ی له‌کاتی شه‌ری خاچه‌ه‌نگه‌رکه‌کاندا ناوی به‌ه‌رکه‌رد . به‌مه‌اله‌که‌ ناوی خو‌ی له‌ نه‌جمه‌دین نه‌یویی باوکی سه‌لاحه‌دینه‌مه‌ وه‌رگه‌رت . وا پینه‌چه‌یت تیکه‌رای سه‌رچه‌وه‌که‌ان له‌سه‌ر میژوو و به‌مه‌اله‌ی نه‌یویی هاووکۆن . ئەوان کوردی دوین بوون و وا پینه‌چه‌یت له‌ ده‌ست و یه‌یوه‌نده‌که‌انی فه‌رمانه‌ره‌وای کوردی نه‌و شه‌رده‌ا بووبن که‌ له‌ به‌مه‌اله‌ی شه‌داده‌یی بوون . هه‌وائی نه‌وه‌ هه‌یه‌ که‌ باپه‌ری سه‌لاحه‌دین ، واته‌ شادیی کورپی مه‌ه‌ه‌وان له‌گه‌ل دوو کوربه‌که‌یدا که‌ نه‌سه‌ده‌دین شه‌یرکو و نه‌جمه‌دین نه‌یوب بوون ، شاری دوینی جیه‌یه‌شتیه‌یت و رووی کورده‌یه‌ به‌غدا . له‌ویوه‌ گه‌شته‌یکه‌ی بو تکریت کورده‌وه ، نه‌یویی کورپی له‌وه‌ی بوته‌ فه‌رمانده‌ی شار . له‌سه‌الی ۱۱۳۲ه‌/ک-۱۱۳۷-۱۱۳۸ز دا ، دوا‌ی بیست سال به‌سه‌ر هاته‌نی شادیی له‌ دوینه‌وه ، سه‌لاحه‌دین له‌ تکریت له‌ عیراق له‌دایه‌ بوو⁴⁸

باوکی سه‌لاحه‌دین و مامی له‌ناکامی رووداویکدا تکریتیان به‌جیه‌یه‌شت ، بو نه‌وه‌ی راه‌ی نوره‌دین زه‌نگیه‌ی نه‌تابکی موس‌ل به‌کن ، که‌ پشه‌تریش له‌ سایه‌ی نه‌ودا له‌ تکریت دامه‌زه‌رابوون . پاش نه‌وه‌ی چه‌ند سانیک وه‌ک سه‌ریاز و جه‌نگاوه‌ر له‌ سو‌ریا هه‌لسه‌ه‌وان و وه‌ک نوینه‌ه‌رکی زه‌نگیه‌ی له‌وه‌ی بوون ، سه‌لاحه‌دین له‌ شوونی شه‌یرکو‌ی مامی وه‌ک وه‌زیری خه‌لیفه‌ نه‌له‌یزدی فاتمه‌یه‌که‌ان له‌ میسه‌ر دامه‌زه‌را .⁴⁹ سه‌لاحه‌دین ده‌رفه‌تی نه‌خو‌شی خه‌لیفه‌ی فاتمه‌یی قو‌سته‌وه‌ وه‌ک که‌سه‌یکه‌ی مرده‌و و لیخراو رایگه‌یاند و فه‌رمانیده‌ به‌ گوته‌ره‌یه‌ی مرگه‌ه‌ته‌که‌ان له‌ گوته‌ره‌که‌انیان به‌ ناوی خه‌لیفه‌ی عباسیه‌ی له‌به‌غدا به‌خو‌ینه‌وه ، نه‌م کورده‌تایه‌ بووه‌ ه‌وی نه‌وه‌ی میسه‌ر به‌خریته‌ سایه‌ی به‌ناوی سه‌روه‌ری

⁴⁷ V.Minorsky , "Annazids," Encyclopaedia of Islam ,New Addition,1:512-13.

⁴⁸ بو زیاته‌ر له‌سه‌ر سه‌لاحه‌دینه‌ی نه‌یویی به‌ه‌وانه : Minorsky , "Studies in Caucasian History,107-57 .

⁴⁹ نامه‌ه‌کاریه‌ی بو گه‌یاندنی سه‌لاحه‌دین به‌ وه‌زاره‌ت له‌لایه‌ن زیانه‌دین عیسا‌ی هه‌کاریه‌ی کورده‌وه‌ بوو . به‌ه‌وانه :

Ibid.,137-38; Lane-Poole ,Stanley ,Saladin ,NewYork,1901.

بەغدا ، ھەروەھا لە ھەمان کاتیشدا سەلاحەدین بێتە سەردارى ميسر . بەوش سەلاحەدین بناغەى دەسەلاتى خۆى لە ميسر چەسپاند و بەرھە سوڤيا جولاو زۆربەى ئەو ناوچانەى كە ئەكوتبوونە بىنەستى خاچەھلگرەكانەو ھىنايە ژۇر دەسەلاتى خۆيمە . دروست ھەر لەم ماوەيەدا بوو كە سەلاحەدین ئەوئەندە خۆى بە دەسەلاتدار و بەھىز ئەزانى كە ھىزەكانى موسولمانى رىكخست و دژى خاچەھلگرەكان سەركردايەتتى كردن . كارى سەلاحەدین لە جەنگى حىتەين لە ۵۸۲/ك/۱۱۸۷ز دا گەيشتە تروپك . ئەو جەنگى تواناى خاچەھلگرەكانى تىكشكاند و زەمىنەى بۇ خۆبەدەستەودانى نۆرشەليم تەختكرد .⁵⁰ سەلاحەدین پاش شەش سال دواتر لە ۵۸۹/ك/۱۱۹۲ز دا مرد . ئەو پيش مردنى ، ئىمپراتورىيەتە مەزەكەى خۆى لەئىوان كۆپ و براكانيدا دايش كرد . ھەرچەندە ھەر زوو پاش مردنى مەلەكەن و ناكۆكىي لەئىزو بىنەمالەكەيدا سەريەئەدا . مەليك ئەلەادىلى براى توانى بەشى زۆرى قەلەمەروەى ئەيوپىيى بخاتە ژۇر رىكفىي خۆيمە ، بەلام ئەويش بە دا بەشكردنى قەلەمەروەكەى بەسەر كۆپەكانى ھەمان ھەلەى سەلاحەدینى دووبارە كردەو ، ئەلكاميل ميسرى بەركەوت ، ئەلموعەزەم دىمەشقى بەركەوت ، ھەروەھا ئەلغازى عىراقى بەركەوت . ئەلغازىش سەرھتا لەلايەن ئەلئەوھەدى برايمە شىنى گىرايمە و پاشتر لەلايەن ئەلئەشرەفەو . تەنيا جەلەب مايمە كە لەلايەن ئەوەكانى سەلاحەدینەو بەرئۆمەبرا .⁵¹

مەسئول وگورد

داگىركارى و پەلامارى مەغۇلەكان لە سۆنگەى تايبەتەندىي كۆپىرى و توندوتىرئىمەو ، نەگونجەت زياتر لە داگىركارى و وىرانكارى توركان و وىرانكارى و كاولكارىيەكى مەزەتارى بەسەر كورنستاندا ھىنايەت ، ھەرچەندە كارىگەريەكەشى بە شىوہەيەكى بەردوام نەبوو . وادەردەكەوت مەغۇلەكان سەبارەت بە تايبەتەندىي

⁵⁰ بۇ گفتوگۆ لەمەر رىكخستنى سوياكەى سەلاحەدینى ئەيوپىيى . بىوانە :

Gibb.H.A.R."The Armies of Saladin.",Cairo,1951, 304-20.

⁵¹ بۇ گفتوگۆيەكى گشتگىر لەمەر بىنەمالەى ئەيوپىيى . بىوانە :

Cahen, Claude. "Ayyubids" In Encyclopaedia of Islam, 2ed Edition, 1:796-807.

جەنگاوهرى كوردانىيان زانبييت تەنانەت پيش نەوى بگەنە كوردستان . جىگەى سەرنجە مانگوخانى گەورە نەم فەرمانەى خوارمەوى بە ھۆلاكوخان داوہ ، نەو ھۆلاكوئەى خەرىكى ھەلكوتانەسەر رۇژئاواى ناسيا بوو بۇ نەوى دەولەتى خەلافەت داگیر بكات :
 بە باشى مامەلە لەگەل ھەموو نەوانەدا بگە ملەكەچ دەين ! ھەموو ياخييەك تىكبشكىنە !
 ھەموو نەو قەلایانەى نەكەونە سەر رىگەت تەختيان كە ... لە تورانەو ھەلكوتەسەر نىران
 و كاتىك لەوى بوويتەوہ ، بەرەو عىراق بکشى ، نەو كورد و لوپانە تەفروتوناكە و
 قەلاكانيان لە كەرداخكو و لىمبىسەر وىرانكە ، نەو خەلكەى نەوى ھەموو نەو
 گەشتكەرانە بەھوى جەردەكانيانەوہ نەخمەنە دلەراوكى ."⁵²

نەو كاولكارى و وىرانكارىيەى لە ناكامى داگیركارى مەغۇل لە كوردستاندا
 ھاتە نارا . نەواندە تايبەتەمەند و توندوتىژ بوو كە بە پىنى سەرچاوہ جۇراوجۇرەكان ، زۆر
 بەشى كوردستان لە ناكامى كارى كۆمەلكوئى و ھەلاتنى دانىشتوانەكەيەوہ بە تەراوى
 چول بوو . زانبارى وا ھەيە كە چەند عەشیرەتىكى ناوچەى شارمزور لە ترسى
 داگیركارى مەغۇل ھەلاتىبتەنە ميسر . نەم ھەلاتنە لە ترسى مەغۇل ھىندىك لە عەشیرەتە
 كوردەكانى گەياندۆتە ناوچە دورەكانى رۇژئاواى جەزانر و بەگوئەرى ئىين خەلدون دوو
 لە عەشیرەتە كوردەكان بەناوى (لاوين) و (بادين) ھوہ چوونەتە جەزانر لەوى لەلاين
 خەلىفە نەلمورتەزى نەلموھەدىسەوہ پيشوازى كراون ."⁵³

نەو ماوھەيەى كە نەكەوتنە نىوان لەناوچوونى نەسەلاتى مەغۇل و نەركەوتنى
 سەفەرىيەكان ، نەركەوتن و كەوتنى دوو بنەمالە لە فەرمانرەوا توركمانەكانى لەسەر
 خاكى كورد بەخۆوہ بىنى كە (بنەمالەى ئاق قۆينلو/مەرى سەپى) و (بنەمالەى قەرەقۆينلو/
 مەرى رەش) بوون . ھەرەوھا نەركەوتن و داگیركارى تەيمورەنگ ، كە لە وىرانكارى و
 توندوتىژىدا رىكابەرى و پيشپركىنى داگیركارى مەغۇلەكانى نەكرد ."⁵⁴

⁵² Safrastian,37.

⁵³ Minorsky , "Kurds."

⁵⁴ Ibid.;also V. Minorsky , "Ak Koyunlu," in Encyclopaedia of Islam ,New Addition,1:311-12.

كورد له سەدهی شازدەیهەدا

دوای سەرھەڵدانی ئیمپراتۆری عوسمانی و سەفەویەکان لە تورکیا و ئێران .. لە راستییەدا کوردان و ولاتەکیان بوو گۆرەپانی ململانی نیوان نەم دوو دەولەتە بەهێز و دەسەڵاتدارە . سەفەویەکان کە توانیان بەشی زۆری باکووری کوردستان لە بنەمالە فرمانرەوا تورکمانەکان بستینن و بیخەنە بندەستی خۆیانەرە . هەر زوو کوردیان بە قازانجی عوسمانییەکان لەدەست چوو . جەنگی چالذێران لە ساڵی ١٥١٤زدا بەرواریکی فرە گرنگە لە میژووی کورددا . هەرچەندە عوسمانییەکان توانیان لەمپەر لەبەرەم توانا و هێزی سەفەویەکان دابنن و بیانوستینن ، بەلام نەیانتوانی بە تەواوی تیکیان بشکینن و لەئاویان بەرن . لە ئاکامی نەم بەزینەدا ، سەفەویەکان ناوچەی مەزنی کوردستانیان لەدەستدا . بەدریژایی سێ سەدهی داھاتوو ، شەڕپێکدادان لە نیوان عوسمانی و ئێرانییەکان تاوتاو بەردەوام بوو . لە سۆنگەی ئەوەشەو کوردان زیانیکی مەزنیان بەرکەوت . نەك تەنیا لەبەر ئەوەی ولاتەکیان وەك گۆرەپانیکی جەنگ وێران ئەبوو ، بەلکو چونکە هەر دوو هێزە دوژمنکارەکە کوردیان لەنیو هێزە جەکارەکانی خۆیان داھنا و شەڕیان پێدەکردن .

پاش جەنگی چالذێران ، ئەو سیاسەتەي کە سولتان سەلیم یازوی عوسمانی لەمەڕ کوردان گرتبویە بەر پێچەوانەي ئەوەي کە شانیسماعیلی سەفەوی بوو . دەگوتریت شانیسماعیل ئەو یازدە سەرۆکە کوردەي دیلکردووە کە بەمەبەستی دەریپینی لایەنگری و پشتگیری چوونەتەلای و سەردانیان کردووە و کوردیشی فرە بیزار کردووە بەوەي فرمانداری عەجەمی بەسەردا سەپاندوون .⁵⁵ سولتان ، بە پێچەوانەرە ، سیاسەتیکی دەرپینی و بەخشندهی مەزنی لەھەمبەر کورداندا گرتەبەر . ئەو متەعانی خۆی بە ئیدریسی بدلیسی دا کە دەولەتمەندیکی کوردی لێھاتوو بوو تاکو رێکخستنی کوردستان و بەستنهوی میرنشینه ئوتۆنۆمە کوردییەکان بە رژیمی ئیمپراتۆری عوسمانییەرە بخاتە ئەستۆی خۆی . ئەو دەسەلاتە بەرفراوانەي کە بە ئیدریسی بدلیسی

⁵⁵ Minorsky , "Kurds."

دراوه لهو فرمانه دا دهردمکومت که سولتان له سالی ۹۲۱ک/۱۵۱۵ز دهریکر بووه .⁵⁶

له سالی ۱۶۳۹زدا ، ریکهوتننامه ی زهاو له نیوان سولتان مورادی چوارهم و شا سهفیه دیندا مؤرکرا و تیندا سنووری نیوان هردوو نیمپراتورییه که دیارییکرا .⁵⁷ نه م ریکهوتنه کوردی بهشینویهکی هه میشهیی له نیوان هردوو ولآندا دابهشکرد .

نهو په یوه مندییه دۆستانه یه یه ی که له نیوان کورد و عوسمانیه کاندا له سرده می سولتان عبدولحه میددا هه بوو هر زوو تیکچوونی به سردها هات . واپیدمچوو چیدی حکومتی عوسمانیی ترسی له دهسه لاتی نیرانییه کان نه مابیت ، نهو هه لومهرجیان له میر کرد که کوردی تیدا هاته پال عوسمانیه کان و په سمندی کرد هاوکاریان له گه لندا بکات . له سالی ۱۶۵۰ بۆ ۱۷۳۰ ، عوسمانیه کان زۆربه ی میرنشینه ئوتونۆمه کوردیه کانیان له ناوچه ی دیاریه کر و وان سه رکوت کرد . نهو پرۆسه یه نه هیشتنی میرنشینه کوردیه کان له ناوهراسنی سمده ی نۆزده یه مده تا هه او بوو .

کهوتنی بنه ماله ی سه فیه یی و خو سه پاندنی نادرشا به سر تاج و ته ختی نیرانیی له سالی ۱۷۳۶زدا ، کوردی تووشی قوناغیکی پر نه مامه تیی نوئی کرد . نه هر له بهر نهوه ی نه م شا په لامارده بهشینویهکی فره کوردی له هه لمه ته سه رباریه کانیدا به کارده هینا ، به لکو له بهر نهوه ی جهنگه زۆر و زه مهنده کانی له گه ل نیمپراتوری عوسمانیی له ناوچوونی خه لک و ماله نیرانییه کی گهره ی لیکه و ته وه . له نیو نه م کارو هه نگاوانه ی نادرشا ، گواسته نهوه ی هه زاره ها خیزانی کورد بوو بۆ خو راسان به مه به سستی پاراستنی سنووری نیران له په لاماردان و داگیرکاریی تورکه مانه کان .⁵⁸

نهو قوناغه نا نارامیی و پرکیشه و هه رایه ی دیکه که مردنی نادرشا له سالی ۱۷۴۷زدا به دوا ی خویدا هینا ، بووه هوی هاتنه سه رشانو ی کسه یه تیه کی بهرچاوی کورد نهویش که ریم خانی زهنده ، نهوه ی بۆ ماوه ی نزیکه ی سی سال وه ک بریکاری شا فرمانه روه یه تیی نیرانی کرد . به گوئیه ی تیکرای سه رچاوه کان ، که ریم خان فرمانه روه یه کی به خشنده و رووناکییر بووه و له ماوه ی فرمانه روه یه تیه که ییدا

⁵⁶ بۆ ته واری دهقی نه م فرمانه . بیوانه : زکی ، خلاصه تاریخ الكرد . ۱۸۴-۹۰.

⁵⁷ سه مبه رت کیشه ی نا ئو زی سنووری تورکیا-نیرانیی و وه رگیزانی دهقی نه م ریکهوتنه بیوانه :

Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 125-39.

⁵⁸ سه مبه رت به ورمه کارییه کانی ژمانی نادرشا . بیوانه : Lockart, Laurence, Nadir Shah, London, 1930.

(۱۷۵۰-۱۷۷۹) ، ولات له دهست نەر توندوتیژی و وزیرکاری و خوینپرشتهنی فرمانبرهوانی پیش کریم خان بو ماوهیک زرگاری بو و حموایمه .^۹ کریم خان له لایهن لوتف علی خانی بدهبختمه شوینی گریایمه . نهره‌ی پاش ملعلانییهکی ریزژ لگهل ناغا محمد خانی وهزیریدا ، که پاشان بووه دامه‌زینهری بنه‌مانه‌ی فرمانبره‌وای قاجاری ، بووه قوریانی غهر و ناپاکی وهزیرباشی .^{۱۰}

واپنده‌چیت کوردان له سایه‌ی یه‌که‌مین فرمانبره‌وای قاجاردا چاک نه‌هاتبته رنگه‌یان . ناغا محمد خان که پیاونیکی دلهرق و دلهرش بو ، هه‌ولیدا ته‌وای خینلی زهند و هه‌موو نه‌وانه‌ی هارویه‌مانین ، له‌ناوهریت .^{۱۱} هه‌رچه‌نده بو‌خوی نا ، به‌لام یه‌ک له شایانه‌ی دوا‌ی نه‌هاتن ، نه‌ویش ناسه‌رهدین شایه ، کۆتایی به‌ دهسه‌لاتی خو‌جینی کورد له نه‌رده‌لان و ولاتی موکریان هینا . نه‌ر راستیه‌ی که بنه‌مانه‌ی فرمانبره‌وای نه‌رده‌لان خزمایه‌تیان لگهل بنه‌مانه‌ی پاشایه‌تییدا هه‌بوو هه‌چی له‌مه‌سه‌له‌یه نه‌گۆری .

غولام شاخان دوا‌یری نه‌رده‌لان بوو ، که له‌سالی ۱۸۶۵ دا دهسه‌لاتی گه‌رت‌دهست . پاش مردنی نه‌م میره دوا‌ی چه‌ند سالیک ، ناسه‌رهدین شا وه‌ک شایه‌ک وه‌ک خزمیکی مه‌زنیش مافی خۆی به‌کاره‌ینا و رنگه‌ی نه‌دا کسی دیکه له بنه‌مانه‌ی نه‌رده‌لان شوینی بگرته‌مه . به‌وش کۆتایی به‌ته‌مه‌نی به‌ته‌مه‌ترین مره‌شینی کوردی هینا .^{۱۲} بابه‌میرییه‌کانیش که له سابلایه‌ی پایته‌خته‌که‌یانه‌مه فرمانبره‌وایه‌تیی هه‌ریمی موکریانیان ده‌کرد ، پاش چه‌ند سالیک تووشی هه‌مان چاره‌نووس بوونه‌مه . واپنده‌چیت هه‌ر دوا‌ی داگیرکارییه‌که‌ی شنیخ عوبه‌یدوللا بو ئیران (به‌روانه به‌شی چواره‌م) لیخراپن .^{۱۳}

⁵⁹ Browne, Edward. A Year Amongst the Persian: Impressions as to the Life, Character, Thought of the People of Persia. 3rd ed. London: A and C. Black, 1950.94; Nikitine, "Les Kurdes, 178,187.

⁶⁰ Browne, A Year Amongst the Persian, 310ff; Nikitine, "Les Kurdes, 169.

⁶¹ Huart, C., and L. Lockart, "Agha Muhammad Sah" in Encyclopaedia of Islam, New Edition, 1:246-47.

⁶² E. B. Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise," 2d ed., 218 and 378-79.

⁶³ Mirza Muhammad Djewad al-Kazi, "Studien aus dem Rechtsleben in Kurdistan,

سەير دېتە بەرچاۋ ، سەركۈتكۈردنى نەم دوو مېرئىشېنە كوردىيە زۆر كەم يان ھەر
ھېچ وروورئىكى لە ئىراندا بەرپا نەكرد ، لەكاتىكدا ھەنگاۋى بەر شىۋەيە لە توركىا
ناكامى جىاۋازى لىكەوتەۋە .

ئايىن

زۆرىيە كورد موسولمانى كوردى شافەئىن . پىش ھاتنى ئىسلام بۇ كوردستان ،
لەۋانەيە زۆرىيە كورد زەردەشتىي بوۋىتەن .⁶⁴ ھىندىكىيان بىتپەرست بوون ، لەكاتىكدا
ھىندىكى دىكەيان كرىستىيانى بوون . ھىشتا لەنىۋ كورداندا بىروباۋەر ۋە ھەلسوكەوت ۋە
ناكارى زەردەشتىي ۋە كرىستىيانى ۋە بىتپەرستىي بەربلاۋە .

ۋاپىدەجىت كرىستىيانى ھەر لەسەرەتاي قۇناغىكى بەرايى كرىستىيانىيە
خزابىتە كوردستان ، (مارمارى) كە لە ۲۲۶ز لە نۇزفە مردوۋە ، ھەگوترىت كە پاشاۋ
خەلگى شەرگاتى ھىناۋەتە سەر ئايىنىي كرىستىيانى ، ئەۋانەي " دارىان پەرستوۋە ۋە
قورىانىيان بۇ بتى لە قورقوشم دروستكراۋ كردوۋە ."⁶⁵ ھەرۋە ھا ئەۋ دەزانىن كە
(ئىشايابە) كلىسايەكى لە نرىك تامانىن لە ھەروپەرى جەزىرە بنىاتناۋە " لەو شوئىنەدا
كوردان قورىانىيان بۇ شەيتان دەدا ."⁶⁶ ئەۋ كوردانەي لە لايمەن (مارسابە)ۋە كەلە ۴۸۵ز
مردوۋە ، كرابوۋنە كرىستىيانى بەۋە ناسرابوۋ كە پىشتەر خۇرپەرست بوون .

Stuttgart, 1909, 345.

⁶⁴ Minorsky , "Kurds," 1151.

بەگۈنرەي (مارك ساكىس) . ژمارەيەك لەو كوردانەي بىنىۋى پىيان راگەياندوۋە كە پىش ھاتنى ئايىنى ئىسلام بۇ
ئاۋچەكە ، باپىرائىمان زەردەشتىي بوون .

Sykes, Mark. The Caliphs Last Heritage: A short History of Turkish
Empire, London, 1915, 425.

⁶⁵ Hoffman, Ausuzge, 270, quoted by Minorsky , "Kurds."

⁶⁶ Minorsky , "Kurds," 1151.

نلمه‌سعودی میژوونوسی عه‌رب که له سه‌دهی چواره‌می کۆچیدا نووسیه‌تی ،
 ناماژه بهو کورده یه‌عقوبی و جورقانیانه ه‌دات که له‌مه‌روبه‌ری چیا‌ی جودیدا
 ه‌بوون .⁶⁷ له نووسه‌ری (پسیژۆژ-ماجریتی)وه که له نه‌وری سه‌دهی پینجه‌می زاینیدا
 نووسراوه ، چه‌ژۆکی سه‌رنج‌راکیش ده‌یستین که چۆن کوردانی کریستیان‌یی به ئاشکرا
 وه‌رگه‌ران و ده‌یان‌ه‌وت ببه‌ جادو‌وگه‌ر .⁶⁸

ته‌نانه‌ت له‌م سالانه‌ی نوایشدا ، به‌لگه‌ی زۆر ه‌یه که ناینی کریستیان‌یی له یه‌ک
 کاتدا له کوردستاندا بلا‌بوته‌وه . به‌گۆزه‌ی نووسه‌ریکی هاوچه‌رخ‌ی کورد ، له‌نیو
 ه‌یندی‌ک له خه‌له کورده‌کاندا پێش نه‌وه‌ی ه‌موه‌ر به‌کن به نان وینه‌ی خاچینکی له‌سه‌ر
 ده‌کێشن .⁶⁹ و‌یگه‌رام و و‌یگه‌رام پیمان‌را‌ده‌گه‌یه‌من که له‌هاوه‌ی کۆچی سالانه‌ی خه‌له
 مه‌رده‌ره‌کانی ه‌ه‌رکی ، نه‌نده‌مه‌کانیان له‌گه‌ل خۆیاندا سنووقینکی له‌دار نه‌وسته‌کراویان
 له‌شیه‌ی په‌یکه‌ری‌کدا پینه و وا مه‌زنده‌ نه‌کری‌ت که سه‌ری (سانیت جۆج) بیت .⁷⁰
 باسیل نیکیتین ، رابه‌ری کوردناسی ، ناماژه‌ی به‌هه‌مان چه‌رۆک داوه و نه‌وه‌شی خسته‌وته
 سه‌ر که خه‌لی دیکه کوردیش وه‌ک عه‌به‌و‌یی و نیسان‌یی ئاکاری له‌و شیه‌یه‌یان لیده‌بینه‌رت
 .⁷¹ به‌گۆزه‌ی نیکیتین ، زۆر له خه‌له‌کانی بو‌تان ، میدیات ، ساسۆن و ناوچه‌کانی تر
 ه‌یشتا به‌ره‌وه‌ری پێشینه‌ی کریستیان‌یی کۆنی خۆیان لا ماوه ، نه‌و جه‌خت له‌وه
 ده‌کاته‌وه که له ساسۆن پێیان ده‌گوتری‌ت "ئه‌وانه‌ی نکۆلییان له خاچ کرد ."⁷²
 دۆزینه‌وه‌ی به‌ه‌وادیه‌ی نوێژ و پاره‌نه‌وه‌ی کریستیان‌یی که به‌ زمان‌ی کوردی
 نووسراوه تیشکینکی سه‌رنج‌راکیش ده‌خاته سه‌ر میژینه‌ی کریستیان‌یی له‌نیو کورددا .

⁶⁷ المسعودي . مروج الذهب . ج ٢٠٢٥٤ . وه‌رگه‌راوه له‌لایه‌ن: Minorsky . "Kurds." 1135.

⁶⁸ پیاوینکی ناعه‌رب له‌نیو کوردانه‌وه چۆته لای شینخینکی بابیلی و پینگوتوهه :قوریان ده‌مه‌ری‌ت فیری جادووم
 به‌کی . شینخه‌که‌ش په‌رسیاری لیک‌درووه که سه‌ر به چ نایینکی ؟ پیاومه‌که وه‌لامی داوه‌تیره نه‌میستا شونکه‌مه‌ته‌ی
 نایینی کریستیان‌یی . "به‌وانه :

Ritter, Helmut Werner, "Picatrix", London, 1962, 316.

⁶⁹ احسان نوری . تاریخ ریشه . نژاد کرد . تهران . ١٩٥٥

⁷⁰ Wigram and Wigram, 162-63.

⁷¹ Nikitine , "Les Kurdes et le Christianisme, 155.

⁷² Ibid.

مینیۆرسکی ئەم پارچەیی بە تێبینییەکی کورتەوه بۆ فەرەنسیی وەرگێراوه . هەرچەندە مینیۆوی کۆپی دەستنووسەکە که پارانەوهکە لەسەرە بۆ سەرەتای سەدەی پازدەهەم دەگەرێتەوه ، بەلام مینیۆرسکی لەو بڕوایەدا بەهێه که نووسراوه رەسەنەکه خۆی بۆ ماوهیەکی زۆر کۆن دەگەرێتەوه . بە گۆنەری ئەو ، نووسراوەکه بەشیۆهزاری کوردی باکوورە و بۆ ناوچەي حەوزی ئاراس دەگەرێتەوه .^{۷۲}

واپێندەچیت وەرگەرانی کورد بەرهو ئیسلام پڕۆسەیک بێت زیاتر خاو بەرێوهچووینت ، جگە لەو ناوچانەي که تێدا کورد پەيوەندییەکی زوونەي و بەراییان لەگەڵ عەرەبە موسولمانەکاندا کردووه وەک : خێلەکانی کوردی فارس ، هەلوان ، شارهزور ، جەزیرە و دیاربەکر ، لەناوچە دور دەست و سەختەکانی دیکەدا ، کوردان لە دەستگرتن بە بیروباوەرە کۆنەکانیانەوه بەرەوام بوون ، جا چ زەرەشتیی یا کریستیانیی یاخود بقیەرستیی و هەرچیەکی دیکە بووینت . سەبارەت بەو قۆناغە لەلایەن (بار هییرایۆس)هوه داوهریی کراوه ، وەرگەرانی کورد بەرهو ئیسلام تەنانهت تا سەدەي سێزدههەمی زایینیش بە تەواویی نەهاتۆتە دی :

" هەرودها له ساڵی ۶۰۲ی عەرەبیی (۱۲۰۵)ن رەگەزی کوردان ، ئەوانەي له چیاکانی میدیا بوون و (تیرەهایه) یان پێدەگوترا ، له چیاکان هاتنه خوار و وێرانکارییەکی مەزنیان لەو ولاتەدا بەرپاکرد . سوپا له ئێرانەوه کۆکرایهوه و لەگەڵیاندا کەوتنه شەپهوه و ژمارەییکی یەكجار زۆریان لیکوشتن . ئەمێستا ئەو چیاپیانە نەهاتوونەتە ئێو ئایینی ئیسلامهوه ، بەلکو ئەوان پابەندی بقیەرستییهکی سەرەتایی جادووگەری بوون که هەلقۆلای (ولاتەکیانە) ، کاتیک موسولمانەکان دەکووتنه

⁷¹ بەگۆنەری مینیۆرسکی ، ئەم تۆمارە لەلایەن (نەبۆلەنەي پڕۆفیسۆری گورجییهوه لە کتێبخانەي پاتریارکی نەرمینی له (نەمچیانزین) له یەکیژێ شۆرهویی له ساڵی ۱۹۲۷دا دۆزراوهتەوه . بە بڕوای ئەو ، ئەوه کێشەیک نیه که ئەم تۆمارەي رەسەن نیه بەلام لەسایەي مینیۆرونووسی ئاسراوی تەیمورلەنگ دا کۆپی کراوه پاروانومەکه که کراوهتە ئەلفەبیتی نەرمینی بەم شیۆیهی دەخوێنرێتەوه : " پاکژ خودی ، پاکژ زاهم ، پاکژ فیئەرک ، خۆی هاتی خاچ ئێسکەرە ، رەحەمت ئێمە " .

V.Minorsky , "Le plus ancien texte Kurdes," Bulletin Mensuel du Centre d Etude Kurdes, no. 1950 , 8-10.

دهستان به نازار و نیشکجهیمکی دلرەقانه دەیانکوشتن .^{۷۴}

نوسوسری شەرفنامە کە لە ساڵی ۱۵۹۶ نووسیبووەتی ، وەسفی خێلی پازوکی دەکات و دەلالت : " ئەوان نە پابەندی نایینیکی دیاریکراو بوون و نە بەدووی فرمان و باوەڕتیکی ئەوتۆن چی راستە ئەمە بکەن و چیش خراپە خۆیانی لێ بە دوور بگرن ."^{۷۵} تەنانت لەسەدە ی نۆزەهەمیشدا ژمارەیک لە نووسەرمان هەوالی ئەوەیان پێداوین کە خێلی کورد هەمە ناوی (بالەکی) یە لە بەرزاییەکانی ساسۆن ، نە موسولمان ، نە کریستیانیی ، نە قزلباشن .^{۷۶}

سروشتی ناوچە لیکداپراوەکانی کوردستان ، ناتەواویی و بەناو بوونە ئیسلامی بەشیک لە کوردان لە سەدە بەراییەکانی ئیسلامدا . هەرۆه ها ئەر پەناگەییە چپاسەختەکان بۆ دەستە نایینییە لادەر و پەرگەرەکان فەرەمی کردووە ، وەک لیکدانەوێک بۆ بوونی فرە نایینزایی لەنێو کورددا باسی لێوە بکەیت . کورتە گفتوگۆیەک سەبارەت بە نایینزا جیاوازمەکانی کوردستان دەگونجێت تێگەشتنێکی باشتەرمان لەمەر فرە نایینی و هەمەرەنگیی بیروباوەری کۆمەڵایەتی بەشیکی بەرچاو لە خەلکی کوردستانمان پێی بپەخشێت .

نیزیدی :

نیزیدی نایینزاییەکی تاقانەیه و وێرای چەندین لیکۆلینەوهی بەرچاو ، هینشتا بنەماکانی نارۆشن و نەینین .^{۷۷} نیزیدی نایینیکی ناوێتەیه و رەگەزەکانی خۆی لە

⁷⁴ Bar, Hebraruse. The Chronography of Gregory Abdu al-Faruj the Hebrew Physician Commonly Knoen as Bar Hebrause. Vol. I. Translated from Syriac by Ernest A. Wallis Audge. London : Oxford Univ. Press ,H. Milford , 1932,362.

⁷⁵ امیر شرفخان البدلیسی . شرفنامە : فی تاریخ العول والامارات الکرديه . ترجمه من الفارسیه : جمیل بنی روژیەمانی . بغداد ۱۹۵۳ . ۳۵۹ . " Kurds." , Minorsky ,

⁷⁶ Taylor, I.G. "Travels in Kurdistan, with the Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris and Ancient Ruins in the Neighborhood," 28-29.

⁷⁷ Menzel, T. "Yezidi." in E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 8:1163-70.

زهردهشتی ، مانیزم ، نیسلام ، کریستیانیتی ، جو ، سابه و شامانیزم وهرگرتووه .
 نئیزیدی بپوای وایه جیهان له لایهن حوت فریشتوره ئهفریندراوه . باوهری
 ناوهندی نایینهکیان واهردکهویتی که نوالیزمی نیوان خوا و مهلک تاوس یا شهیتانه
 . بهگۆزهری ئهوان ، خوا بوونیکی سست و پاسیغه و تنیا دروستکهره و پارزهر و
 راگری جیهان نیه . مهلک تاوس بوونیکی کارا و جنبه جیکهری ویستی خوداومنده ،
 شیخ نادی که گیانی خوداومندی تیچووه ، باوهر وایه که مهلک تاوسه . به پیچهوانه
 تیروانیتی گشتی ، نئیزیدیان شهیتان پرست نین ، مهلک تاوس وهک ئه فریشته
 گوناهاهره لهقه لَم دهرنیت که بههوی پهشیمانی و تویه کاریهوه خودا ریزی لیکرتووه و
 هیناویه ته پیشهوه ، ئهوان بوونی شهر رمتدهکه نهوه و بروایان به سزا و دۆزهخ نیه .
 نئیزیدیان بروایان به تاقانهیی و جیایی تهواوی خویمان له باقی دیکهی مروفایه تیی همه
 . ئهوان وادمنین به پیچهوانهی مروفکانی دیوه زادهی نادم و حهوا نین ، به لکو
 نهوهی مندالیکن بهناوی (شادید کوری جهره) که تعنیا له تۆوی ناهمهوه پهیدا بووه .
 پاش نهوهی بواوهی نۆمانگ خراومه گۆزهیمکهره .

نئیزیدییهکان تا نزیکه سهرمتهی ۱۸۰۰ هکان ژمارهیان زۆر و خاوهن هیز و
 دهسهلات بوون ، کۆمه لکوژی بهردهوام و بهرنامه دارنژواریان له لایهن عوسمانیه کانهوه
 به شیوه یهکی مهزن ژماره یانی که مکردهوه . لهوانهیه حهفتا ههزرلیکیان مابینهوه که
 به سه عیراق ، سوریا ، تورکیا و یه کیتی شوره ویدا دابهشبوون . باره گای سهروکی
 روچیی و دنیا یی نئیزیدییهکان له قهزای شیخانه له لیوای موسل له عیراق ، ئهرو شونهی
 ههرقه دی شیخ نادی که پهروژترین نارامگایه لای نئیزیدییهکان ، گرتوتهخۆ .

سارلیی

سارلیی ، لهههزیمی موسل له عیراق ههمن ، نایینزایهکی دیکه ی خاوهن پهروای
 نایینی نااساییه .^{۷۸} باس له یهکتا په رستی یان دهرگرت و دان به چهند په یامبهزکی
 دیاریکراودا هه نین و بروایان به مردن ، زیندوو بوونهوه ، بههشت و دۆزهخ ههیه .

⁷⁸ Karmers, J.H. "Sarliyah." in Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 7:174;

ههروهها: عبدالمنعم القلامی ، بقایا الفرق الباطنیة فی لیواء الموصل، موصل للعراق ، ۱۹۵۰ .

سارلیسی نه نوژدئ نەمکن و نه رۆژوو ئەمگرن ، دەرگوترتیت که ئەوان بەهەشت لە رۆحانییە پیرۆزەکانیان دەرگن . دۆژمەکانیان ئەوان بەرە تاوانبار نەمکن که لە هەموو سەری سالیکی قەمەرییدا بەزمیکیان هەبە تینیدا کەلەشیر سەردەمبەن و پینکەوہ دەیحۆن ، پاش شیوکردن که ژن و پیوای تیدا نامانە دەبن ، دەرگوترتیت چرا خامۆش نەمکن و لیکبەردەبن .

قزلباش

قزلباشەکان ، نایینزایەکی دیکە شیعەگەرای پەرگەرە لە تورکیا که لە ناوچەیکدا نیشتەجین که دەرگوتیتە نیوان موش و پینچی باشووری رۆژئاوای روبرواری فورات ، لەوانە بەرزایەکانی دەرسیم .⁷⁹ چەمکی (قزلباش/سەرسوور) چەمکیکە لەلایەن تورکە موسولمانە راستەرخوارەکانەوہ و بۆ سووکایەتی پێناندەلین . قزلباشەکان بەخۆیان دەلین (یۆل نۆشاگیی/رۆلەکانی رێگی راست) .

قزلباشەکان بڕوایان بە تاقانەیی خوارەند و توانای بیکۆتایی هەبە و ئەوەی " نە کوپ و نە هاوبەشی هەبە " ، هەرچەندە باوەریان بە هەستانەوہی عیساى مسیح هەبە . بەلام هەرۆک پەيامبەرێک لەقەلمی دەبن و لەگەڵ ئەمە دا جوتی نەمکن . ئەوان ، ئادەم ، نوح ، نیراهیم ، موسا ، محەمەد و ئەلی بە مەزترین پەيامبەران لەقەلم دەندن . هەرچەندە ئەلی لە محەمەد بە مەزتر دەزانن . ئەوان دوازدە نیمامەکە بە دوازدە حواری لەقەلم دەندن و هەریەکەیان بە ناویکی جیاوازەوہ . قزلباشەکان دوو کورمەکی ئەلی کە حسەن و حوسینن ، لەگەڵ ساینت پۆل ی پیرۆزدا لیک دەچوینن ، ئەوان ئینجیل ، تەورات و قورئانیان لا پەسەندە . ئەوان کتیبیکی پیرۆزی تابیەت بەخۆیان نیە و فەرمان و پەیرەو لە سەیدمەکیانەوہ وەرەمگرن ، کە سەرۆکی دینی و دنیایانە . هەموو سەیدمەکانیان خۆیان بە ئەوەی نیمام باقر دادەنن ، ئەوەی بناغەي نایینەکەي بۆ دامەزراندوون . واباوە کە نیمام باقر بەشیوہی موعجیزەیک و لەکچنکی پاکیزەي کەشیشنکی نەرمەنی لەداک بووہ . قزلباشەکان دار ، بەرد و رەگەزە سروشتییەکانی دیکەش بە پیرۆز دەزانن . هەموو

⁷⁹ باشترین گفتوگۆکردن لەمەب بڕوا و سیرمۆنیاکانی قزلباش ، بڕوانە : Molyneux . - seeL.49-68 .

سانیک له یه کم رژی یه نایر دا ، له بونه یه کدا کۆمه بنه مه و دوا ی نوژ و پارانه مه . سه یه مه که یان دوعا به سر نانیکدا ده خوینیت و پرۆزی ده کات ، که پینده گوتریت (حق لوقه سی) ، پاشان به سر ناماده بووندا دابهش ده کات . دوژمیان به مه تاوانباریان ده کهن که مه بهستی قزلباشه کهان له جۆره کۆبوونه وانه ، ره شه گانه .

ئه هلی حق

ناوی " ئه هلی حق " (شونکه مه ته ی راستیی) ده که یه نیت و هه رچه نه ده ناو به ناویش (عه لی نیلاهی) شیان پینده گوتریت . به لآم نه مه ناویکی هه له یه و له راستیی مه هاتوه که پاشماوه ی شیعه گه ری پرگریان له نیودا ده بینریت . بیروباوه ری سه ره کیی ئه هلی حق له ده ره کهوتنی یه که به دوا یه کی خوا مه ندایه ، نه مه ده ره کهوتنه ی خوا وه مه ند حه مه ت جاره و له شیوه یه کی ئالۆژدا رو وه مه دات . یه کهم جار نه مه ی خوا وه مند گاره که له پینش نه مه رییدا له شیوه ی دوپنکی داپۆشراودا بووه . دووه میان عه لی بووه و به مه شیوه یه ، هه رچه نه ده گرنه گه ری نی تیکرای نه مه حه مه ت ده ره کهوتنه نه مه که ی سولتان سوهاکه ، چاره مه ی به ره جه سه ته ی خوا وه نه ده و که سه یه تیه کی سه ره که یه له نایینی ئه هلی حه قدا . به گویره ی ئه هلی حق مرۆف دوو جۆره ، باش و به د ، یه که میان له قورنکی زهرد و نه مه ی دووه میشیان له قوری ره ش نه فریندراوه . گیان گویره نه مه یه که یه که له به نه ما سه ره که یه کهانی بیروباوه ری ئه هلی حق . بۆنه نایینی به کهانیان . وه ره گرتنی به رفراوانیان له سه رچاوه نایینی به کهانی دیکه پینشانه مه دات . نایینه ناوی ته که یان به ناشکرا کاریه گه ری گنۆسی ، مانیزم ، زه ره شه تیی ، هیندو ، جو ، کریستیانیی و نیسلامی به سه ره مه یه . نه مه بیروباوه ره به ته ره ستیه زۆره ش له نیویاندا ده بینریت به ره جه سه ته ی بیروباوه ره کۆنه کهان ده کات . هه رچه نه ده گه گونجیت به شیک له مه باوه رانه له رگه ی نیسلام و کریستیانیه مه بۆ ئه هلی حق په ری بینت مه ، به تابه ته یی نه وانه ی له نیو نیسماعیلییه موسولمان و پۆلسیه کهانی نه ره میناوه سه رچاوه یان گرتوه . یه که له بیروباوه ره سه ره نچراکیشه کهانی له نیو ئه هلی حه قدا هه یه بریتیه له رژی قیاهه ت ، که به روا یان وایه له ده شتی شاره زووری باشووری کورده ستاندا ده بینت و هه مه و سولتانه کهان سزا ده درین .

ئه هلی حق نایینی چینه کهانی خوا ره مه یه و له نیو کۆچه ر ، گوندنشین و

دانىشتوانەكانى شارىشدا دەبىئىيەت . باوەردارانى ئەم ئايىنە لە رۆژئاواى ئىران ، وڵاتى گۆزان و لوپستاندا هەيە . بەشىوھى كۆمەلگەى پەرتوبلاوېش لە نازەربايجانى ئىران ، دەرووبەرى قەفقاس ، مارزەنەران ، خۆراسان ، تاران و هەمەدان دا هەيە . هەروەها چەند گرۇپكى گرنگىشيان لە كەركوك ، سلېمانى ، هەروەها ناوچەى موسل لە عىراقدا هەن و بە (كاكەيى) ناسراون .⁸⁰

ئەدەبى كوردى و چالاكەيە كەلتورىيەكان

ئەدەبى كلاسىكى : فۆلكلور و شىعر

بوار و بايەخى ئەدەبى كوردى ، بەشىوھەكى بەرچا و ، لە ئاكامى ئەو كۆنەوانەى ئەوروپىيەكان و كۆلەرانى كورد ئەنجاميان داوە ، زىادى كردووە . ناگادارىيمان لەمەر ئەدەبى كوردى نووسراو و گوتراو بەشىوھەكى قوول گۆپانى بەسەردا هاتووە . ئەو هەنگاو و پەرسەندنانەى بەو ئاراستەيدا هاتووەتەئارا دەگونجىت لەو راستىيەو سەرچاوەى گرتبىت كە (ئەلىكساندەر ژابا) لە كتەبەيدا (Recueil de notices et de recits Kourdes , St. Petersburg, 1860) ناماژەى بەناوى 8 هۆنەرى كورد داوە ، لەكاتىندا ئەلانەدىن سەجادی بەدرىژى گفتوگۆى لەسەر 24 هۆنەر كردووە و ناماژەى بە لىستىكى 212 هۆنەرى دىكەش لە (مىژووى ئەدەبى كوردى ، بەغدا ، 1952) داوە . ئەو زانبارىيەى ئەمەرق لەمەر دەولەمەندى و هەمەپەنگى فۆلكلورى كوردى هەمانە تەراو پىچەوانەى ئەو بىن ئاگابەيە كە لەناوهراستى سەدەى نۆزدەيدا سەبارەت بەم مەسەلەيە لە گۆرندا بوو .

جىگەى سەرنجە ئەوە بەيەر خۇمان بەننەنەو كە جىمس فرىزەر . ئەو نووسەرە

⁸⁰ بۇزاتەر لەمەر ئەملى حق و كاكەيى . ئەبوانە :

V.Minorsky , "Ahl-I Hakk," in Encyclopaedia of Islam ,New Edition,1:260-63;
Ivanov,W.ed,"The Truth Worshipper of Kurdistan:Ahl-I Hakk Texts,Leiden:1953;
Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,182-201.

شاره‌زایه‌ی گه‌شیتکی به‌فره‌وانی له‌سانی ۱۸۲۰دا به‌نیو کوردستاندا کردوه . نه‌یتوانی هیچ به‌لگه‌یه‌ک بۆ بروبوون به‌ پهری یان هر هیزکی دیکه‌ی سه‌روسروشت له‌نیو کورددا بدۆزیتوه .^{۸۱} نه‌و قه‌باره و چهنده هه‌مه‌په‌نگه‌ی نه‌مپۆ سه‌بارت به‌ که‌سه‌ی فۆلکلۆری کوردی له‌به‌ر ده‌ستمانه . وێرای نه‌وه‌ی ، کوردلۆجستیک شوره‌وی ، به‌ گوێزه‌ی نیکیتین ، فره‌ی نه‌و که‌سه‌نه‌ی به‌ حاله‌تیکه‌ی "په‌نمینی خیرا" ناوبردوه .^{۸۲} سه‌رچاوه شوره‌وییه‌کان په‌سه‌مندی نه‌م جوړ و ژانه‌ره وێژه‌ییانه‌ی کوردییان له‌سه‌ر حسابی نه‌ده‌بی نووسراو ، بۆ بلۆیی نه‌خوینده‌واری له‌نیو کورددا گه‌رانده‌وته‌وه ، هه‌روه‌ها له هه‌ندی نمونه‌ی تایبه‌تی وه‌ک نێزیدییه‌کان ، که نه‌خوینده‌واری بۆ هه‌مووان جگه له که‌مینه‌یه‌ک نه‌ییت داوا و نه‌رکینگی ئایینییه .

سه‌بارت به‌ زانیارییه‌مان له‌مه‌ر فۆلکلۆری کوردی ، به‌شیه‌یه‌کی مه‌زن قه‌رزدارێ چهند نووسه‌رێکین ، نه‌وانه‌ی تیشکینگی گه‌ره‌یان خستۆته سه‌ر نه‌و که‌سه‌نه‌ی تا نیستا چاپنه‌کراون . له‌نیو نه‌وانه‌دا : باسیله‌ نیکیتین ، مه‌ره‌کان : سوهره‌یا و جه‌لانته و کامه‌ران به‌درخان ، رۆگه‌ری سه‌کووت ، عه‌ره‌بی شامیلوفا ، عه‌لانده‌ین سه‌جادی و تۆماس بۆیس .

فۆلکلۆری کوردی به‌شیه‌وه جیاوازه‌کانه‌یه‌وه : چه‌رۆک ، چه‌رۆکی ناژه‌لان ، چه‌رۆکی فره‌شته و پهری ، ده‌ستان ، شه‌یره‌ گۆرانی ، جادوو ، په‌ندی پێشینان ، مه‌ته‌ل ، بابه‌ت و په‌رۆکه‌ی جیاوازه‌ له‌خۆ ده‌گرت . خو شه‌ویسته‌ی ، نیشه‌تانه‌په‌ره‌ری ، جه‌نگ ، هه‌روه‌ها میواندۆسته‌ی ، نه‌مانه بابه‌تی بایه‌خ پێدراون . ده‌توانرێت بگوترێت که نه‌م بابه‌تانه‌ی فۆلکلۆری بۆ سه‌ن جوړ دابه‌ش ده‌کرت : یه‌که‌م نه‌وانه‌ی که به‌ره‌م و هه‌لقولۆی نه‌مه‌ونی کوردی خوین ، دووه‌م نه‌وانه‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای که‌لتووری میراتگری ته‌واری رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌ رانه‌وه‌سته‌یت . هه‌روه‌ها سه‌یه‌م نه‌وانه‌ی پشت ده‌به‌سته‌یت به‌ که‌لتووری گه‌لانی دراوسێ . هه‌رچه‌نده ته‌واری نه‌و چه‌رۆک و گێزانه‌وانه‌ی له‌سه‌ر زمانه‌ی پهری و فره‌شته و دیوه‌کان هیشه‌تا تۆمار نه‌کراون ، به‌لام نه‌و کۆکراوه‌یه‌ی نیسته له‌به‌ر ده‌سته ، یه‌نگومان نمونه‌یه‌کی ناشکرا و شه‌یاومان پێده‌به‌خشیت .

⁸¹ Fraser, James Baillie. Travels in Koorsiatan, London, 1840, 140-41.

⁸² Basile Nikitine . "La poesi lyrique Kurde." , 39.

تایبەتمەندیەکانی چیرۆکی کوردیی بریتییە لە ساکاری و زۆریە جارێش
 ھەستیکی گالته نامیزی تیدا بەدی ھەکریت . ھیندیک لەو چیرۆکانە لەبەردەستدان وەک
 "چیرۆکی سوتو و تاتو"⁸³ وریایی و شارەزاییەکی بەرچاوی تیدا ھەردەگەوت و بە
 ھەموو توندوتیژییەکیەو گیانی ژواندۆستی و گالته نامیزی تیدا بەرجەستە دەبیت .
 نەم چیرۆکە باس لەو شەپۆلە توندوتیژییە ھەکات کە زادە تۆلەیی خۆنیک و لەناکامی
 سەرکوکردنی خێلنیکەو لەلایەن خێلنیک دیکەو سەرھەندەدات . ئەو تۆلەیی کە لە
 ھەلوومەرجنیک پر دەرەقیی ، غەدر و ناپاکیی و ئازایەتی و بوورییەکی کەمۆنەدا
 دەسێرتەو . کەم چیرۆکی کوردیی ھەبە وەک ئەم چیرۆکی سەرەو بەگۆرە نامازە
 باسیل نیکیتین " وینەبەکی پەرشنگدار لەمەر ناکار و ھەلسوکەوتی کوردان" بخاتە
 بەرچاو .⁸⁴

چیرۆکی "شیخ سلیمان"⁸⁵ باس لە دزکی ساختەجیی ھەکات کە بەرگی
 شیخنیک خۆپەرسستی کردۆتەبەر و کۆتاییەکی بە دزیکردن لە مەرقەدنیکی پەرز نوایی
 دیت ، بوخۆی رەخنە و ریسواکردنیک ناشرایە سەبارت بە دزیکردن ، لە نالەبارترین
 ھەلوومەرجدا کە شایەنی سەرزەنش و ریسواکردنە . چونکە بۆ دزکی چاواقیم و شارەزا
 ، ھیچ شوینیک ، تەنانت جینزگە کەسینکی پەرز پاریزادویش ریزلینگراوئە ،
 جینگە سەرنجە تینینیی ئەو ھەکریت کە چۆن دزە ھەولئە ئەوێ داوہ پاساو بۆ
 ویزدانی مردووی خۆی ، دھگونجیت بۆ شوینکەوتەکانی بینیتەو و بەرگینکی عەقلانی
 بەبەردا بکات بەوێ : گەر خاوەن مەرقەدە کە پیاویکی پەرز راستەقیینە بیت ئەو بە
 دنیاییەو دەزانیت کە زیندو لە مردو زیاتر پیوستی بە شتومەک و بەکارھینانی ھەبە
 ، گەر واش نەبیت ، ئەو ھیچ ترسینکی پیناوت .⁸⁶
 لە چیرۆکی "حەسەن بەگ ، میری ھەکاری و مژدە بانندە بەھار"⁸⁷
 قەلەباجە لە سەرتاپای بانندە کۆچەرەکانی بەھار بەرزتر نرخیندراوہ ، ئەو بە پێچەوانە

⁸³ Basile Nikitine and E.B Sone , "The Story of Suto and Tato,"69-106.

⁸⁴ Basile Nikitine . "Kurdish Stories from My Collection,"129-40.

⁸⁵ Ibid.,126-28.

⁸⁶ Ibid.,128.

⁸⁷ Ibid.,132-33.

باندەمکانی دیکەوێه که تمنا لەکات و وەرزی خۆشییدا دۆست و هاوڕەلێن ، وەک میر دەمێت : " قەلباچکە ی چۆن هەمیشە لەگەڵمانە ، ئەو کاتە ی خۆشە و بەپێچەوانەشە ، ئەو دۆستیکی متمانە پێکراوە ، هەرگیز لەسەرمان تەرسیت ، لە خۆشی و ناخۆشییماندا هاوێشە ."⁸⁸ لەم چیرۆکەدا قەلباچکە بەرجەستە ی پیاوانی خێڵەکی دەمەن ، ئەوانە ی بە توندی بە خێڵکەیانەو بەستراوئەتەو و پابەندی ئەوانیان بە خزم و براخیڵەکیەکانیانەو هەیە . لە ئەمە ی کوردیدا ، قەلباچکە سیمبۆلی پیاوی تێگەشتوو و هەستیارە .

" کەلەشێر و رۆوی " ناوی چیرۆکی نازەلانی کە لە زمانی فارسییدا بە هەمان ناوێشان هەیە .⁸⁹ چیرۆکی دژ بە رۆحانیەکانە و مەبەستی شێخەکانە کە رێبەری بالای تەریقەتە نایینیەکانن لە کوردستان . زۆر بە جوانی و بە کەمێک گانتەو ، دووڕۆوی و چاوبرستی هیندیک لەو شێخانە پێشانەدات . رۆوییە کە خۆی بە سەید و ئەو ی پەیا مەبەر پێشانەدات ، هانی کەلەشێرێک ، قازێک ، مەروییەک و قەلباچکە یەک دەمەت کە لە رێگی حج کردنەو بەرەو مەککە هاوێنی بن . بەهۆی متمانە ی کۆنراوەیانەو ، هەموویان جگە لە قەلباچکە کە دەبێتە قوربانی رۆوییە فێلبازە کە . بە گۆرە ی نیکیتین ، کەلەشێرە کە لە چیرۆکەدا بەرجەستە ی جووتکارە ساکار و چەوسینراوەکان دەکات ، قازمەکش خاوەن مانیکی دەوڵەمەندە و بەدوای ریز و ناویکی مەزندا دەگەڕێت . مەروییەکش بەرجەستە ی کەرمخیڵەکیەکی دەشتەکی دەکات کە بە پیاوەلێدان و قەسە ی لووس هەندەمخەلەتێت ، قەلباچکە کە ، گەرۆکیکی سووکەلە ، بەرجەستە ی کەسیکی نیا دایتە دەکات و لە سۆنگە ی ئەووە متمانە ی بە رۆوییە کە نیە ، بە تەنیا لەنیو ئەوانی دیکەدا گیانی دەبرێد و نەخوێ .

بەیتی قەلای دەمە یەکیکە لە بەرجەستە ترین داستانە کوردییەکان ، چیرۆکی دەشتەیک کوردی بێنومیدی سەر سەختە کە سەر بەرزانە خۆیان لەنیو قەلای دەمەدا حەشاردابوو ، ئەو قەلایە ی لە نزیک ورمێیە و لە ساڵی ۱۶۰۸ گەمارۆ دراوو . بۆ بەرگریکردن لەو قەلای گەمارۆ دراوە ، ئەمیر خانی لەپەرزین بەخۆی و ئەندامە

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Basile Nikitine , "Un Sujet de fable: Variantes Kurdes et Persanes," 129-40.

خێڵهكییهكانی خێلی برادۆستهوه نازایانه بۆ ماوهی چهندین مانگ خۆیان لهبهر هیزه گهمارۆدهركانی سهغهوهییدا به سهركردایهتیی شاعهباسی یهكهم راگرت و نازار و نههاههتیهکی زۆریان چێژت . بهرگرییهكران تا لهناوچوونی دواكسیان لهسهر شهركردن و ملكهچ نهكردن بهردهوام بوون .⁹⁰

"مهمی ئالان" بهربلادۆترین داستانی كوردییه ، لهئێو ههموو ئهو داستانه كوردییانهی دهگێڕینهوه ، تهنیا داستانه تایبهتمندی نیشتمانی راستهقینهی ههبیته ، وهرگێڕانیکی یهكگرتوی ئهم داستانه لهبهردهستدا نیه ، وێرای ئهوهی له تیکرای كوردستاندا ناسراوه ، ههر له كوردداغوه بۆ دهراچهی ورمی . نك تهنیا وهرگێڕانهكان له ناوچهیهكوه بۆ ناوچهیهکی دیکه جیاوازه ، بهلكو ههر دهنگیژهی شیوهی گێڕانهوهیهکی تایبته به خۆی ههیه . مهمی ئالان تهنیا داستانی كوردییه تیندا موعجیزه رۆلێکی مهنزی تیندا دهبینیت و رووداوهكان خهیاڵین و لهمیزوودا بنجینهیان نیه .(لێسكۆت) پێشینیازی ئهوهی كردوه كه دهگونجیت كورد ئهم داستانه كۆنهیان له گهلیکی دیکهوه وهرگرتیت ، ههروهها ئهو بیرێ له ئهگهری رسمنی (ئهلنیکیی) ئهم داستانه كردۆتهوه .⁹¹

ئهمحمدی خانی هۆنهری مهنزی كورد ، بهپهڕۆشهوه ههولێ داھینانی ئهدهبیکی نهمهوهی راستهقینهی كوردی داوه ، ئهفسانهی مهمی ئالانی كردۆته بناغهیهك بۆ (مهم و زین) كهی كه به هۆنراوه دایرشتۆتهوه . خانی له دارشتهوهی ئهو ئهفسانهیهدا ، ههمان

⁹⁰ بۆ دهقه فهرمسییهكهی بڕوانه :

Jaba ,Alexander.Recueil de notices et recits Kourdes servant a la connaissance se la languuee(St.Peterburg:Eggers,1860),87-90.

ژبا دهلیته . مهلا یاتی ی هۆنهری كورد به هۆنراوهیهك ئهم رووداوهی گێڕاوهتهوه

⁹¹ وهرگێڕانهكهی مهموزین لهلاین (لێسكۆت)هوه پشتی به سهزسهراچهی بنهڕهتی بهستوه . میشوی دهنگیژی كورد ، سهبرێ نووسهری كورد ، ههروهها گۆلاری (هاول) كه له سوریا نهردمچوو . جگه لهوهی هاوكارییهکی زۆری له لایهن میر چهلادهت بهرداخهوه كراوه .

Lescot.Roger .Textes Kurdes ,vol 2 :Mame Alan , Paris,1940,iii-xxiii.

رېچكەى فارسىي و عمرىيى گرتۆتەبەر و بەرگىكى نىسلامىي بە بەردا كردووھ .⁹¹
 گۇرانىيە فۇلكلورىيە كوردىيەكان ، ھەروەك گۇرانىيە فۇلكلورىيەكانى گەلانى دى
 بەرجەستى نەوونەى ژيانى خۇمالىي و چالاكىيەكانى ئەكات . ھەروەھا سروسشتىي
 گشتىي لەگەندا دەگوئىننىت .⁹² پايزۇك گۇرانىيەكە لەلايەن پياوان و ژئانەوھ لەكاتى
 دابەزىنى خىلە كۆچەرەكان لە نۆزانەكانيانەوھ بەرەو دەشتەكان دەگوتىت . دىلۆك
 گۇرانىيەكە بە ھەلپەركىزە لەگەل تەپل و شەمشالدا دەگوتىت . بەردۆلاڧى لەلايەن
 ژئانەوھ دەگوتىت كاتىك بەرە و قالىيە رەنگىنەكانيان لە تەنەكان ئەكەنەوھ . لۇرىي
 گۇرانى بەرپىشكەيە و بە سۆز و ساكارىي جىادەكرىتەوھ . ھەروەھا گۇرانىي گەلىي لەنىو
 كورددا ھەن بە (لاوك) دەناسرىت لە كورته ھۆنراوھ پىك دىت و باس لە كارى جەنگاومرى
 ، جوامىرىي و شۆرەسوارىي . ھەروەھا چىرۆكى خۇشەويستىي ئەكات .

ھىندىك خۇندنگەى تاييەت ھەن بۇ فىزىكردىي لاوك و بەيت و يالۆزە لە
 كوردستاندا ، فىرخوازەن لە باكوورى رۇژئاواي كوردستان (دەنگىيژ) و لە ولاتى موكرىي
 و باشورى كوردستانىش (شاير /كە لە شاعىرى عەرەبىيەوھ ھاتووھ) يان پىدەگوتىت .
 ئەو فىرخوازەن ، كە دەنگىكى خۇشيان لى چاوپەرى دەكرىت ، بىرىكى نۆز بەيت و
 ھۆنراوھ و ئەفسانە لەبەر ئەكەن ، لەبەر ئەوھى نۆزىيە ئەوانە نەخوئىندەوارن ، ھەربۆيە
 بەشىكى نۆزى ئەدەبىي كوردى فۇلكلورى كوردىي تا ئىستاش نەووسراوھتەوھ .⁹³

ھۆنراوھ بىرىكى نۆزىيە ئەدەبىي نووسراوى كورد پىكەھىننىت . ئەمەش تەنيا
 لەنىو ئەو گەلانەدا سروسشتىيە كە رادەى نەخوئىندەوارىي نۆزى تىدا بلاوھ . چونكە شىعەر
 وەك ژانەرە ئەدەبىيەكانى دىكە : پەخشان ، رەخنە ، شانۇنامە ، رۇمان ، ئەوئەندە
 پىويستى بە خەلكانى خۇئىندەوار و بەفەرەنگ نىيە . دەوئەمەندىي و ھەمەپەنگىي
 شىعەرى كوردىي ، شانەشانى ژانەرە ئەدەبىيەكانى دىكە ، لە ئاكامى رابوونى ئەدەبىي

⁹² سەبەرەت بە كورتمەك لە مەموزىنەگەى خانىي . بىروانە:

Bois,Thomas."Coup d'oeil sur la litterature Kurde."Revue al-Mashriq (Beirut) 49
 (Mar-Apr. 1955):201-208,239.

⁹³ بۇ گىفتوگۇ لەمەزىر گۇرانىيە فۇلكلورىيەكان . بىروانە:

Bois,Thomas. L' ame des Kurdes a` la Lumiere de leur folklore.Beirut:n.p., 1946.

⁹⁴ Nikitine , "La poesi lyrique Kurde."51.

کوردیی زیاتر پهری سهندوو و فرتر بووه .

بەشیۆههکی گشتیی ، شیعی کوردیی سەرکاری لمگەل دوو بابەتدا ههیه ، خۆشهویستییهکی رۆمانسیی و پهیوهستهگییهکی قوول به زێد و خاکی نیشتمانهوه . نهممەدی خانی لسهدهی ههغهیهم و حاجی قادری کۆیی لسهدهی نۆزدهیهمدا به دوو هۆنەری مەزنی کورد دانهزین . نهوهی یهکهمیان خه لکی ههکارییه و له بایهزید ژیاوه و هەر لهویش مردوو ، خاوهنی داستانی (مەم و زین) ه وهک پینشتەر ناماژهی پیندراوه . فیردهوسیی لای فارس چۆنه ، لهویش بۆ کورد ههمان پایهیی ههیه ، نهوه ههروها خاوهنی هۆنراوهی ئابینییه (عهقیدهی نیمانی) ، ههروها فرههنگیکی شیعییی کوردیی-عهرهیی بهناوی (نهبههار) که بۆ منداڵان نووسراوه .⁹⁵ حاجی قادری کۆیی (1810-1892) به هۆنراوه تونده نیشتمانییهکانی ناسراوه و هەر لهبەر نهوهشه به یهکیک له باوکانی نهتهوهخوازیی کورد دانهزین . هیندیک له هۆنراوهکانی به لای ماتهرالیستی و نهگنۆستیکیی (نازانمیتی/ئهوانهیی له بوون و نهبوونی خواوهند دنیانین /سهردهشتیی) ، ههرویه لهنیو چهپهکانی کورددا بهربلاوه .⁹⁶

چالاکیه کهلتورییهکان له کوردستان

عیراق و سوریا دوو سهنتهری گرنگی چالاکیه کهلتورییهکانی کوردن ، دۆخی سیاسی له تورکیا دژی پههسهندنیکی نهوتۆ له کارایه و له ئیزانیش بوارهکهی به تهوایی بهرتسک کردۆتهوه . وێرای نهوه بپه کهمهیی کۆمهنگهیی کوردیی که له ئهرمینیا و نازهربایجاندا ههیه ، یهکیتی شورهوویی هانی دهرخستن و بلاوکردنهوهی چالاکیه کهلتورییهکان لهو ولاتهدا نادات .

له عیراقدا ، که دانیشتوانیکی بهفراوانی کوردیی لێیه ، چالاکیه کهلتورییهکان (به پینچهوانهیی چالاکیه رامیاریهکانهوه) له لایهن کوردهوه ههیشه رینپیندراو بووه . هههچهنده لهگونجیت به شیۆههکی کرداریی هان نهدرابیت . هەر له

⁹⁵ بۆ گهتوگۆکردن لهمه ر ژیان و کارهکانی نهممەدی خانیی بروهان :

عهلانهدین سهجادی . شیۆوی نهدهیی کوردی . بهغدا . 1902 . 1890-1913

⁹⁶ ههمان سهراوه . 9-10 . "210-11." Bois."Coup d'oeil."

سەرەتای سەمەدی بیستەمەرە ، جولانەو یەمکی کەلتوری جالاک لە عێراق بە شیۆمزاری کوردیی سلێمانی پەرەیسەند ، ئەو شیۆمزاریی کە پەییۆندییەکی نزیکیی بە شیۆمزاریی موکریی لە ئێراندا هەیە .

حاجی توفیق پیرەمێرد لە عێراق تا مردنی لە ساڵی ١٩٥٠ ، بەرچاوترین کەسایەتیی ئەدەبی کوردستان بوو ، ئەو کەسێکی ھۆنەر ، چیرۆکنووس ، رۆژنامەنووس ، خاوەن بەھرە و ئەزموونیکی بەرفراوان و ھەمەپەرتەگ بوو ، کارەکانی ئەدەب ، میژوو و رامیارییان دەرگرتەخۆ . پیرەمێرد لە میانەی کاروانی ئەدەبیی درێژخایەنیدا ، ژمارە یەمکی فرە ھۆنراوە ، چیرۆک ، پەخشان و چەند ھەرگێڕانیشی ھەیە ، ھەرگێڕانی و مستایانەیی داستانە مەزنەکەیی (مەم وزین)ی ئەحمەدی خانی بۆ شیۆمزاری سلێمانی کە ئێستا شیۆزی نەربەینی ئەدەبی باشووری کوردستانە ، بە یەک لە نایابترین نەستکەوتەکانی لەقەلم نەدرین.^{٩٧} ھۆنەریکی بەتوانا و بەھرمەند ، خاوەنی گیانیکی قۆشە و تەمەزنامیز بەچەشنێک ھەموو ئەوانەی ئەیانناسی خۆشیان نەویست . چەندین سال سەرنووسەر و بەرئۆبەری (ژین) بوو کە گۆلاریکی ئەدەبیی بەرجەستەیی کوردستانی عێراق بوو .^{٩٨}

کەسایەتیی ھەلسۆر و بەرھەمدار ، حوسێن حوزنی موکریانی ، کە ئیدەمۆندز بە (کاکستۆن) ی کوردی نیویردووە ، بۆ ماوەی چەند سالێک گۆلاریکی ئەدەبیی و میژوویی بەناوی (زاری کرمانجی) لە ھەولیز لە عێراق بلاو دەرکردووە . ئەو کارەکانی خۆی بە ھونەری تەختەھەلکۆلین ، کە ئەخش و نیگاری نەستی لەسەر ھەلدەمکۆلین ، کۆتایی پێدەھینا .^{٩٩} کۆلۆنیال توفیق ھەبیبی بەگ ، کە بۆ ماوە یەمکی درێژ ئەندام پەرلەمان و ھەرۆھا وەزیری حکومەتی عێراق بوو . کۆلەریکی کەمۆنەیی کورد و نووسەریکی بوارەکانی میژوو ، فۆلکلۆر ، فەرھەنگسازی و ھەرۆھا ئایینییش بوو . لەماوەی سالانی

⁹⁷ معروف خزانار ، ملحة (مەموزین) الرسالة الجديدة ، قاهرة ، ١٩٧١ .

⁹⁸ Edmonds, C.J. "A Bibliography of Southern Kurdish, 1937-1944." Journal of the Royal Central Asian Society 32, (Apr. 1945), 185-91; Bois, "Coup d'oeil," 21; Rajkowski, Witold. "A Visit to Southern Kurdistan ." Geographical Journal 107, no. 3-4, (1946) 128.

⁹⁹ Edmonds, "A Bibliography, 1937-1944," 185.

جەنگى دوھمى جىھانىيدا ، تۇفيق رەھبى بەگ لەگەل نەم دەستىدە ھەندەسوردا كە
 گۇفارى (اخبار الحرب) يان دەردەكرد ، نەم گۇفارى لەلايەن كۇنسولخانەى بەرىتانىيە لە
 بەغدا چاپدەكرا . نەم بلاوكراوھە بەو ناسرابو كە بايەخى بە پەخشان نووسىن دەدا ،
 بايەخى تايبەتتەى بە ھىنانە كاھىە وشەى نوئى تەكنىكىيە لە زمانى كوردىيدا دەدا .
 عەبدوللا سلیمان كە بە (گۇزان) ناسراوھ ، لەوانىيە بە برىشتەرىن ھۇنەرى
 ھاوچەرخى كورد بىت لە عىراقدا . گرنگەرىن بەرھەمى (بەھەشت و يادگار) . كەشىشى
 دۆمەنىكى كوردولۇجست (تۆماس بۇيس) ھۇنراوھ گۇزانىيەكەى گۇزانى (گولئى سوورى
 خۇنناوئى) بە ھاوتايى (Ode to the Skylark) ى شىللى داناوھ . يەك لە بەرچاوتەرىن
 دەستكەرتە ئەدەبىيەكانى كوردىيە لە عىراقدا برىتتەى لە (مىژووى ئەدەبىيە كوردىيە) كە
 لەلايەن ەلانەدىن سەجادیيەوھ نووسراوھ ، ئەوھى بۇيس بە (مۇنۇمىنتى فىرېوون و
 كەلتور) پەسنى داوھ .

جولانەوھى كەلتوروى كورد لە سورىا زاھى ھەلمومرچىكى تايبەتە ،
 جولانەوھىك كە ھەر لە سەرھەتاي ۱۹۲۰مەكانەوھ لەپەرسەندندا بووھ و بوون و نەشەو
 كەشەى لە ناكاسى بوونى ژمارەيەكى فرە لە پەنابەرە كوردەكانى توركيا بووھ . رىكخراوى
 نەتەومخوازى كوردىيە (خۇيىوون) كە بارەگاي سەرەكىيە ھەر لە سانى ۱۹۲۷مەوھ لە سورىا
 بووھ ، بۇتە ناوك و خالى گەردبوونەوھى چالاكىيە ئەدەبىيە كوردىيەكان شانەبەشانى
 چالاكىيە راميارىيەكان . برايانى بەرخانىيە ، سورەييا ، جەلادەت و كامەران ، رىبەرى
 گيانى نەم جولانەوھىيە بوون ، وئىراى ئەوھى رۇئى رىبەرىيان لە جولانەوھى نەتەوايەتتەى
 كوردىيىشدا دەگىزا ، ئەوانە ھەرسىنكىان بەچەندىن زمان نووسەرى بەتوانا بوون .

مىر جەلادەت بەدرخان كە پىشپەوھى جولانەوھى ئەدەبىيە كوردىيە بوو لە سورىا ،
 ئەلقابەيكى لاتىنىيە ساكار و گونجاوى بۇ زمانى رەسەنى خۇي داھىنا . لە ھەردو
 بلاوكراوھەكەيەوھ (ھاوار و روناهى) توانى ھانى كورد بەدات كە پابەندى ئەلقابەكى بىن . چ
 بە ناوى خۇي و چ لەژىر نازناوى (ھىرىكۆل نازىزان) دا چەند كۆلەنەوھىيەكى ئەدەبىيە
 فەرھەنگسازى رىزمانىيە بە زمانى كوردىيە و فەرھەنسىيە نووسىوھ .

¹⁰⁰ Ibid.,187.

¹⁰¹ Bois,"Coup d'oeil,"219.

ھەرۋەھا كامەران بەدرخاننى براى ، كە پروفېسسورى زمانى كوردىيى بوو لە پەيمانگانى زمانە رۆژھەلاتىيەكان لە پارىس ، بۇ ماوەى چەندىن سال كەسىكى بە برشت و خاوەن بەرھەمىكى ئەدەبىي ھەمەجۆر بوو . ئەو قورئان و نىجىلى بۇ زمانى كوردىيى وەرگىزا ، ھەرۋەھا دىگوتىرت كە كارى بۇ دانانى فەرھەنگىكى فەرھەنسىيە - كوردىيى كوردوۋە . ھەرۋەك تۆماس بۇيس ناماژەي پىداۋە . ئەو بە سەروشت شاعرىكى خەيالاۋىي و تىكەل بەھەست و گىيانىكى تەنزنامىزى بوو .

دىيارترىن ھۆنەرى كوردى سورىا جگەر خوینە ، ئەوئى دىگوتىرت پىنان خویندوۋە تا بىيىت بە مەلا ، بەلام وازى لەكارى نايىنى بۇ كارى ئەدەبىي ھىناۋە . شىعەرەكانى ەك بۇيس باسى لىۋەكردوون ناسك و ھەست ھەژىن و ئەتەۋەين ، باس لە بابەتە كۆمەلايەتتى و راميارىيەكان ئەكەن .¹⁰²

دىيارترىن كەسايەتتى ئەدەبىي لەنىۋ كوردانى شورەۋىيدا ، ۋەزىرە نەزىر ، ئەتامى تاهىر ، جاسمى جەلىل ، ھەرۋەھا عەربىي شامىلۇفە ، شىعەر و چىرۆكەكانى ۋەزىرە نەزىر لەمەر دۆستايەتتى نىۋان كورد و نازەرى و ئەرمەنەكان و ھەرۋەھا بەرزىخاندىنى (كۆلۈخۆز/كىنگە ھەرومىيەكان) و شىۋەي ژيانى شورەۋىي . ھىندىك لە ھۆنراۋەكانى ناراستەي (ستالىنى مەزىن) كرابوو . ئەتامى تاهىر و جاسمى جەلىل ھەردوۋەكان وەرگىز بوون . يەكەمىيان بەرھەمى پوشكىن ، لىزىمونتۇف ، تۆلستۆي ، ھەرۋەھا گۆركى كوردۆتە كوردىيى . عەربىي شامىلۇفە كە چەند كىتەبىكى بە روسىيى داناون ، لەسەر ئەو بىۋىگرافىيە بە ناۋنىشانى (شۋانى كورد) دايناۋە ، پاداشتىكرا و رىزى لىنرا . ئەوئى كە بۇ زمانى عەربىي وەرگىزراۋە . ئەدەبىي كوردىيى شورەۋىي لە نىۋەرۇكدا زۆر لە ئەدەبىي گەلانى موسولمانى دىكە ئەچىت كە لەو ناۋچەيدا نىشتەجىن .¹⁰³

چالاكىيەكانى ئەدەبىي كوردىيى لە ئىران زۆر كارىگەر و بەرفرىۋان نىن . بەشىكى بەھۇي ئەمۋە كە بە فەرمىي ھانى چالاكىي لەو چەشەنە نادرىت ، بەشەكەي دىكەي ئەو راكىشان و كارىيگەرىيە كە ئەدەبىي فارسىي بەسەر كوردەۋە ھەيەتتى . ھاۋچەرخترىن ھۆنەرى كوردى ئىران (ھىمەن و ھەژان) . ئەوانەي لەماۋەي تەمەنى كورتى كۆمارى

¹⁰² Ibid.223-29.

¹⁰³ Ibid.226-28.

كوردستاندا (له بەشى پازدەيمەم باسى ھاتووە) له لايەن قازىي محەمەدى دامەزىنەر و سەرۆكى كۆمارەكموھ پاداھشت كران. محەمەد موكرىي كارمەندى وھزارەتى فێركردنى ئێرانىي ، كۆمەلە گۆرانىيەكى كوردىي بە ھەرگېرانە فارسىيەكەيوھ چاپ و بلاوكردۆتەوھ . شىخ نايەتوللاي كوردستانىي مێژوىي كوردى له كوردستان له كۆتايى سەئادى ١٩٥٠دا بەچاپ گەياندووھ .^{١٠٤}

¹⁰⁴ Ibid., 222-23.

بەشى دووهم : رىڭخستنى كۆمەلەيەتتى كورد

رەگەزە خىلەكىي و نا خىلەكەيەكان

بەگشتىي ، دەتوانرنت بگوترنت كه گەلى كورد بە سەر دوو چىندا دابەش دەبىت ، خىلەكىي و ناخىلەكىي ، خىلەكەيەكان بەگشتى كۆچمەن يا نىمچەكۆچەر ، شوانكارەيى بەشى زۇرى ژيانان پىكدەهەننەت و بە تايبەتەمەندىي جەنگاوەرەش جىادەمكرنەنە . نا خىلەكەيەكان بەشكە لە جەستەي كۆمەلگەي نىشتەجەن پىكدەهەننەن و جوتكارن .¹ سەربارى ئەو راستىيەي كه كوردانى نا خىلەكىي لەزۇرەيى حالەتكەكاندا لە كوردە خىلەكەيەكان فرە ترن ، كەچى چىنى فرمانزەوا لەو نەستەيەي دوايەن پىكدەت .

(كلودىوس جىمەس رىچ) ، يەكەمەن نووسەرى هاوچەرخە نامازەي بە جىاوازيەكانى نىوان ئەو دوو چىنە داوە . لەسالى ۱۸۶۳دا نووسىويە: " ئەوەي چەند ومخت بوو گومانە لىي هەبوو ، ئەمىستە بە بەهۇي چەندىك لە باشترىن بەلگە و بەنەماوە لىي دۇنيا بووم ، ئەوەي كه جوتكارانى كوردستان بە تەواويى رەگەزىكى جىاواز لە خىلەكان پىكدەهەننەن ، ئەوانەي يان زۆر كەم ، يا هەرگىز ، زەوى ناكىلن . لە كاتىكدا ، لەلەيەكى دىكەوە ، جوتكاران هەرگىز جەنگاوەرەن . كوردە خىلەكەيەكان بەخۆيان دەلەن (سوپا) ، يا كوردى سەرباز ، بەپىچەوانەي جوتكارە كوردەكانەوە ، بەلام جوتكارەكان لەم بەشى كوردستاندا ناويكى جىاكەرەوەي دىكەيان جگە لە رەعەيەت و كىولەي نە . جارنىكان خىلەكەيەك لەلەي مەن دانى بەوەدا نا كه ئەوان لەو بېروايەدان جوتكارەكان تەنيا بۆ خەزەتى ئەوان دوست بوون ، لە راستىيدا بارودۇخى ژيانى جوتكاران لە نەهامەتتىي و داموايىدايە ، زىاتر لە ژيانى رەشپىستىكى كۆلەي هەندى رۆژناوا دەچىت ، هەرەها لە هەمووي خراپتر ئەوەيە ، هەرگىز رۆژك نەمدى ئەگەرى ئەوە

¹ مینۆرسكى نامازەي بەوەداوە كه كشتوكال لەنۆو كىرتىيەكانى فارسدا زانراوە . ئەوانەي بېروا وایە يەك لە باجەرانى كورد پىكەهەننەن . بېروانە :

Minorsky , "Kurds", 1133. Cf. Driver ,G.R."Studies in Kursh History,"491-511.

ههیت ئه وهسه لاتداره مهزنانه ی کورد له بهرام بهر ئه وه دله ره قه ی ده رحه ق به ره عه ته که یانی ده کن ، شه رم به یانگره ت .²

ئه م دابه ش بو وه ژماره یه نووسه ری گه یاندۆ ته ئه وه ئاکام گه ربه یه که کورده خه ئه که یه کان بهرجه سه ته ی شه پۆلنکی داگیر که ره کن که له چیاکانه وه به ره وه خوار کشار وه ملیان به کۆمه لگه ی ره سه نه کۆنه که که چکر دو وه . ره یه یکه مه ینی ئه وانه یه که له سه ره ئه م په سه را وه ستا وه ، ئه وه ده په رسنه ت : " تۆ بلی ئه مه مانه ئه وه دانیشه توه انه ره سه نه ی ولاته که نه بن که پاشتر له لایه ن خه ئه توندوتیره کانی چیاکانه وه توه وش داگیر کاری بوونه ته وه؟ " کۆلینه ره کانی سه ده ی به سه تم په شتگه ری چه سپاندنی ره وایه تی ئه م ته ببینی و بۆچو وه ده کات . به گویره ی مه نۆرسکی : " کورده نیشه نیه کان زۆر جار واپنده چنه ت که بهرجه سه ته ی کۆمه لگه و دانیشه توه انه کۆنه که به کن ، ئه وانه ی توه وش داگیر کاری عه شیره ته جه نگا وه ره کان بوونه ته وه یا خود له پینه او زامنه کردنی پاراسنه ی خۆیان له ئی هاوسیکانیان وه سه لاتی نه وانیان په سه مند کرد وه . " (بارس) ته شیکنکی سه ره نه چراکیشه خسته ته سه ره ئه م بابه ته ، کاتیک گه توه گو له مه ره ملکه چه یکردنی مسکینه گونده یه کان له لایه ن هه مه وه نه ده خه ئه که یه کان وه له ده ور به ری سه ده ی رابردو دا ده کات .³

ئه م دابه شه بو وه ی کورد بۆ ده سه ته ی عه شیره ته بالاده سه ته کان و ده سه ته ی جووتکاره ره عه ته ته کان له زۆربه ی به شه کانی کورده ستاندا باوو به ره بلا وه .⁴ له ناوچه ی سه لیمانی و له ئی وه ره دوو عه شیره ته کانی جاف و به لاس دا ، چه ینی جووتکاران به (گۆزان) ناسروان .⁵ له ئی وه عه شیره ته کانی سه ورا ن ، بادینه ان و هه کاری ، (کرمانج) یان په نده ئین⁶

² Rich, Claudius James, Narrative of a Residence in Kurdistan, 1:88-89.

³ Ibid., 153.

⁴ Minorsky, "Kurds", 150.

⁵ Barth, Fredric. Principles of Social Organization in Southern Kurdistan. Universitets Entongrafiske Museum Bulletin no.7. Oslo: Brodrene Jorgensen, 1953, 53ff.

⁶ وێرای به لگه یه ی زۆر ، یه که له دابه ره خۆنده وه ره کانی کورد له سه بلاغ له ئی ئه م بۆچو وه نه یه و له زۆری هانده ری نیشه تمانیه وه له قه ت ئه م دابه شه بو وه انه کارناکاته سه ره یه کیشه ی کوردان .

⁷ زیاتر له سه ده یه که له مه به ره ، ره یه ته ببینی کرد وه : " به لاسه کان له ئی وه خۆیاندا خه لکانیکیان هه بوو که

لەكاتێكدا لەنێو ھەمەوێنەکاندا بە (مەسكین) ناسراون.^۸

ریكخراوی خێلەگیی و دەزگاکانی

خێل ، تیرە ، ھۆز

وادەر دەکەوێت کاتی ئاوازەدان بە یەکە جۆریە جۆرە خێلەکیەکانی کورد جۆریک

جووتکار بوون . ئەوانە ھیچ قەسەمێکیان لە ژانیاندا نەبوو و لەبەشی ھەرە خواوەندی کۆمەڵگادا بوون . نەم خەلکە لە زۆریە ناوچەکانی کوردستاندا پەرتواوە بوون و سەر بە ھیچ خێل و عەشیرەتێک نەبوون . خێلەکیەکان پێیان دەنێن کلاوسپی . ھەرەھا گۆرانیشیان پێدەن . ئەوەی دوایان ناویکی شیاوہ بۆ خەلکی سنە . لەلایەن خێلەکیەکانەرە وەک سووکایەتیە بە تەبەت بۆ خەلکانی تەسۆک بەکار دەھێنرێت . پێوستە تێبێنی ئەوە بەکرت کە ناوی " گۆران " ھەمیشە بۆ خەلکانی پلە خواوەندی کۆمەڵگا بەکار ناھێنرێت . بەدلیسی میژوونووسی کورد . گۆرانی بە یەک لە چوار لقمەکی گەلی کورد داناوە . ھەرەھا گۆران ناوی یەک لە کۆنفرانسێنە خێلەکیە بەھێزانیە کە لە ناوچە چیاوییەکانی کەرمەند-زەھاو لەسەر رێگە کرماشان-بەغدا نیشتەجێن . مینۆرسکی کە ئاوازە بۆ مەگۆران وەک ناوی خێلێکی جەنگاوەر لەسەر تەای سەدی نۆزەیمەدا داوە . ئەوەی رەتکردۆتەرە کە پەڕووەندیەکی راستەوخۆ لەنێوان خەلکە جووتیارەکە و ئەم خێلەدا ھەبێت کە ناوی گۆرانیان ھەلگرتووە . بۆ زیاتر لەمەر ناوی "گۆران" و رەسەن و فەرھەنگیان بڕوانە :بەدلیسی ، ۲۹ .

Minorsky , "The Guran",75-103;Rich, 1:152-53.

^۸ سەبارەت بە پێنگە کرمانجیی لەنێو عەشیرەتەکانی سۆراندا بڕوانە :

Edmonds,C.J. "A Bibliography of Southern Kurdish, 1920-1936." Journal of the Royal Central Asian Society 24, (July. 1937)488.

^۹ ریشە نەم وشەیی بۆ سەردەمانی کۆن دەگەڕێتەرە . نەم وشەیی لە یاسانامەکی ھاموایییدا ئاوازە بۆ چینیە پێنەکرە کە دەکوتە نێوان کۆیلە و ئێوانی ھاوولاتی تەواو بوون . بەگۆرەری (ئێل دەبێنو کینگ) ئاوازە بۆ بۆ ئەم ئاژادانە بەشێک نەبوون لە چینی فەرمانەرە . وشەکی لای ئاشووریە کۆنەکان بە (مەسکین)ھاتووە کە مانای ھەزار دەگەمەنیت . ھەمان وشە بۆ نێو زمانەکانی ئێرەمنی ، ئارامی ، عیبری ، عەرەبی ، ئیسپانی ، عەرەبی ، باشوور و دواتر لە عەرەبییەشە بۆ فەرنسیسی و ئیتالیسی پەڕیوتەرە . نەم وشەیی لە تورکان و فەرەمۆشدا ھاتووە لێکدانەرە جیاوازی بۆ کرەو

Buhl,Frants."Miskin". In E.J.Brills' First Encyclopaedia of Islam, Ist ed .,5:520.

بۆ زیاتر سەبارەت بە پێنگە کرمانجیی لەنێو ھەمەوێنەکاندا : Barth,53-59.

له نارێکی و سەرلێتیکیچوون دیتە پێشێ . ئەم سەرلێتیکیچوونەش بەشێکی بۆ ئەو راستییە دەگەرێتەوه که ئەم چەمکانە هەموویان وەک یەک لە سەراسەری کوردستاندا بەکار نایەن و هەروەها بەشێکی تریش بۆ ئەو راستییە دەگەرێتەوه که چەمکان بەشیوەیەکی رەهەمکی و جێگۆڕ لەلایەن خێڵەکان خۆیانەوه بەکار دەهێنرێن .¹¹ وەرگرتنی چەند نمونە یەک بەسە بەلگە بێت بۆ ئەو سەرلێتیکیچوونە ی لە سروشتی بەکارهێنانی ئەو چەمکانەدا دیتە پێش .

عەشیرەتی بەلێک لەناوچەی رەواندز چەمکەکانی : عەشیرەت ، تایفە و تیرە بەکار دەهێنن بۆ بەرجەستەکردنی دابەشبوونی خێڵەکیان .¹² لەکاتێکدا لەنیو خێڵی سنجایی کوردانی ئێراندا لەبەرامبەر ئەو چەمکانە : ئیل ، تیرە و تایفە بەکار دەهێنن .¹³ ئەو چەمکانە ی لەنیو عەشیرەتی ئۆرەمار و رێکانییدا بەکار دەهێنرێت ، که بەدرێژایی سنوورەکانی تورکیا-عێراق ژێان بەسەر دەبن . بریتیه له : عەشیرەت ، وەجاغ و مالا .¹⁴ کەچی ئەو چەمکانە ی لەنیو عەشیرەتی جاف دا له باشووری کوردستانی عێراقدا دەهێنرێت : عەشیرەت ، تیرە و هۆزە .¹⁵

لەسۆنگە ی ئەو راستییەوه که رێخزواوه خێڵەکییەکان لەبەر ئەوەدا لەسەراسەری کوردستاندا هاوشیوەیه ، وێرای ئەو جیاوازییە ی لەبەکارهێنانی چەمکەکاندا هەیه ، ئەم گفتوگۆیە ی خوارەوه لەمەر رێخزۆستی خێڵەکیی هاوێهەمانی تێی جافەکانە له باشووری کوردستانی عێراق . بەگۆڕە ی بارس ، عەشیرەتی جاف بەسەر ژمارە یەک تیرەدا دابەش دەبێت که هەر یەک لەوانەش بەسەر ژمارە یەک هۆزدا دابەش دەبن . تیرە دەستە یەکی بەرپەرە تێی رامیاری و یەکیەکی خاوەن زەوییه .¹⁶ وێرای ئەوە ی هۆزیش ، بەرجەستە ی

¹⁰ سەبارەت بە بەکارهێنانی نارێکی ئەم چەمکانە لەلای کوردە خێڵەکییەکان ، بڕوانە :

Leach , E.R, Social and Economic Organization of the Rawanduz Kurds,14;Barth,37.

¹¹ Leach, 13-14.

¹² محمد موکری ، عەشائر کرد ، ئیل سنجایی ، تاریخچه جغرافیا ، تیرەها ، تهران ، ۱۰۸-۵۸ .

¹³ Nikitine and Soane, 68-106.

¹⁴ Barth , 35-38.

¹⁵ Ibid.,36.

بارس ناواژە ی بەرەداوه که هەر تیرە یەک سەرۆکیکی میراتگری خۆی هەیه ، هەر یەک ئەو دەستە خێڵەکییانەش مان

دەستەيەکی ساکاری ئەوەکان دەکات کە تەواوی ئەندامەکانی خۆیان لە بەرەبایگی هەمان باپیران دەزانن . بەرەش هەموو ئەندامەکانی دەستە خێلەکیەکی هۆزی کاکە حەمە بەرەي پیاویکەن کە ناوی کاکە حەمەيە . هەرچەند مەرج نیە هەموو بەرەبایک ناوی هۆزی لیبەرنیت . بۆ نمونە هۆزی جارویژ مانای بنەمانە یاخود مائی جارویژ دەگەيەنیت و بەهۆی رێکخستەکەيەرە وەک دەستەيەکی رامیاری بە تیرە لەقەلم دەدریت .¹⁶

بارس گەفتوگۆی لەسەر ئەو پرۆسەيە کردووە کە چۆن دەگونجیت لەقێک لە تیرەيەکی جیايیتەرە و دەستەيەکی نوێ پێکەيێنن . ئەو دەستە نوێيەش هەموویان دەيیت سەر بە بەرەبایک بن . بەلام جەخت لەسەر جیابوونەرە و سەرەخۆی خۆی دەکاتەرە . هیندیک لەو دەستانە بۆ نمونە بنجوتن وەک لەقێک لە تیرەي شێخ سەيیلی . وپرای ئەوەي هیندیکیان خەزن وەک شاتری . ئەمانە بەرەوامی بە پەيوەندیەکانی خۆیان لەسەر بنەمای یەکسانیی و وەک یەکی تەواو دەدەن . ئەو راستیەي کە جەخت لەوە دەکاتەرە یەک نەون و "گۆپی یەک باوکەن" . ئەم تیرانە چەشنە هاوکاریەکی رامیاری دیاریکراویان لەنێواندا هەيە . کاتیکی رۆبەرۆی بریارکی گرنگ وەک جەنگین دەبنەرە . سەرۆکی تیرە جوړیەجوړەکان لە ئەنجومەنێکدا کۆدەبنەرە و بە گەفتوگۆ و وتووێژ لەسەر بریارەکی رێکەمکەون ، بەلام ئەنجومەنەکی وەک جەستەيک خاوەن هیژ و توانایەکی بەرجەستە نیە .¹⁷

خێل

خێل یەکیەکی بەمەبەستی نابووری دانەمەزێت . تیرە مافی لەوهراندنی نازەلەکانی لە پیاوانەکاندا بە هاوبەشی هەيە . بەلام هەمیشە وەک یەکیەکی هەوار ناخەن . زیاتر بۆ چەند هەوارگەيەکی دابەش دەبن کە هەریەکیان پێیدەلێن (خێل) . خێل بەشێکن

تایبەتی لەوهرەکان و هەوارگەکانیان هەيە .

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.,37-38.

له بهرەبابی هۆزێك بههۆی پهروهندیی ئابووری و خوێنەوه پێكوه بەستراون.¹⁸ لەلایەن بەتەمەترینیانەوه بەرێوەدەبرێن ، ئەوەی بەشێوەیەکی ئافەرمیی دەستنیشان دەكرێت و بههۆی چالاكی و پایهكی دەسهلاتی دەبریتن .

بەگوێزە ی بارس ، زۆریە جار خێل لەچەندین خێزان پێكدیت كە ژمارەیان لەنیوان بیست و سێ بۆ سی خێزانە . هەریەكەیان دەوارێکی جیا یان هەیه ، ئازەلەكانیان بەشێوەی میگەلە و نزیکە ی پێنج سەد سەرە . هەر میگەلێك شوانی خۆی هەیه . میگەلەكان لەسەر بەنەمای هێلێکی خزمایەتی پێكدەهینرێت ، لەگەڵ باوكان ، براكان یان لەگەڵ خزماتی دیکەدا سەرەكانیان دەكەنە یەك . دەگونجێت شوانەكان ، رەنجبەرەكان ، هەروەها كەسی دیکەش بەشێك لە خێل پێكبەینن بەبێ ئەوەی ئەندامی عەشرەتەكە بن . خزمە هەزارەكان زۆر كات بۆ ئەم مەبەستە بەكار دەبرێن .¹⁹

وادیەكەوت كە خێل لە باشووری كوردستاندا هاوشێوەی (نۆیە) یە لە هیندیك لە بەشەكانی باكوری كوردستان .²⁰ بەگوێزە ی نیکیتین ، ژمارە ی ئازەلەكانی نۆیە جیاواژن و لەنیوان پێنج سەد بۆ دەهزار سەرە . ئەو لەسەری دەورات و دەلیت كە نۆیە لەنیوان هەشت تا پەنجا رەشمان پێكدیت . لەباشووری كوردستان ، ژمارە ی ئەو رەشمالانە ی نۆیە پێكدینن جیاواژن و لە نیوان بیست بۆ پەنجا دانەدان ، هەروەها ژمارە ی ئەو سەرەمانە ی ئەم یەكانه دەیگرنە خۆ لەنیوان هەزار بۆ دووهەزار سەرە .²¹

سەرکردایەتی خێلەکی

¹⁸ Ibid.,38.

¹⁹ Ibid.

²⁰ شتیکی سەیرە . كە ئە بارس . كە لەبارە ی خێلەوه نووسیبووەتی . ئە نیکیتینیش كە سەبارت بە نۆیە نووسیبووەتی . ئەو دووانەیان لەگەڵ یەك ئەناساندووه . لیج كە ئامارە ی ئەم دوو چەمكە داوه . دەلیت خێل لەنیوه رەهەندە مەردەرەكاندا هەیه و تایفەش لەنیو عەشرەتە نیشتهجێكاندا . هەروەها گوتوویەتی كە نۆیە یان نۆیە " چەند دەوارێکی نیشتهجیی بچووكن لە شونێكداندا " كە بە گوێزە ی ئەو . هاوشێوە ی "گوند" ه لەلای عەشرەتە نیشتهجێكانیان .

²¹ بۆ گفتوگۆی زیاتر لەسەر نۆیە و پایه یی . بڕوانە : Nikitine , "Les Kurdes , 148ff .

ھەر تیرەبەك لەلایەن رەننەسێك یان ناغایەكەمە سەرۆكایەتیی دەكرێت و پایەكەشی بە میرات بۆ ئەمینیتمەوه . رەننەس یا ناغا بەرچەستەى خانەدانى تیرە دەكات ، وێرەى ئەو پەيوەستە خزمایەتییەى سەرۆك بە ئەندامانى تیرەكەمەوه دەبەستێتەوه . بەشێوەیەكى رێژەیی چەند حالەتێكى كەمى ژنخووزی لەگەڵ خانەدانى بەرەبابى ھۆزەكانى دیکەدا بەرچاو دەكەوێت . ژنومێردایەتیی ئێوخووزی كەلەسەر بنەمای خزم خواستن رادەوستێت لەئێو بنەمالە خانەدانەكاندا باوہ . پێویست بە گوتن ناكات ، ئەو كردارە یارمەتیی بەھێزبوونی پێگەى سەرۆك دەكات لەئێو تیرەكەى خۆیدا .²² ژنومێردایەتیی دەرەكى شتیكى ناوازیە ، گەر رووبدات ، ئەوا لەئێوان سەرۆك و خێزانێكى سامانداریى ئاسایی ئێو ھەمان تیرەى خۆى بەرێوہ دەچێت .

سەرکردایەتیی جاف بۆ بەگزادەكان یا (بنەمالى میران) دەگەرێتەوه .²³ بارس دەلێت كە بەگزادەكان زۆریەى جار بەرچەستەى تیرەكەى سەرەخۆى تاییەت بە خۆیانن ، بەلەم لەراستیییدا دەگونجێت فرەشیاوترییەت وەك بنەمالەبەك یان ھۆزێك باسیان لێوہبكرێت . بەگزادەكان بۆ سن لىق دابەش دەبن : كەخوسرەوہبەگى ، بەھرامبەگى و وەلەدبەگى . خوسرەوہبەگى و بەھرام بەگى ھەردووکیان لە حەوت پشتمەوه نەوہى زاھریبەگن . بەلەم وەلەدبەگى لەو رووہوہ دوورترین . ئەمىستا ھەموو بەگزادەكان وەك مۆلكدارى نوور لە زەویبەكانیان ژيان بەسەر دەبن . پەيوەندیشیان لەگەڵ جافە كۆچەرەكاندا روون نیە و ئەستەمە بنرخینرێت .²⁴

بەگزادەكانى جاف دەزگایەكى تاییەتیان بەناوى(پشتمالە) وە ھەبە ، ئەمەش نامرازىكى گرنگە بۆ پتەوكردنى توانا و ھیزی بالادەستى بەگزادەكان بەسەر تیرە ھەمەجۆرەكانى دیکەدا . پشتمالە لەو پیاوانە پێكدیەت كە ھەریكەیان سەر بە تیرەبەكەى جافن . نەركیان پاراستنى بەگە یان سەرۆكێكى بەرچاوہ و جینیجێكردنى چەندین نەركە لە مالەكەیدا . بارس ئەم دەزگایەى لەگەڵ (ھەرد/ hīrd) ی ئایكینگەكاندا لە رووى

²² Barth . 40.

²³ العزایى رادەگەبەنێت كە بە گوێزەى دەبى خێزانى ، جافەكانى بەگزادە رەسەنى خۆیان بۆ پیر خدرشاھۆى دەگێزێنەوه كە چیاپەكە لە نزیكى جوانبۆك كە زۆرینەى كوردەكانى سەیدن . لەوانەش جاف . ئەمەش ئەرە دەگەبەنێت كە باپیریانیان شیخ بوون و پاشتر بوونەتە میرى دنیایی . بڕوانە :عباس العزایى ، عشائر العراق ، ج.٢ ، بغداد. ٣٦٠.

²⁴ Barth . 41.

پنکھاتە و ئەرکەمە بەراورد کردووە . راستیی ئەوەی کە ئەندامانی پشتماڵە لە تەواوی تیرەکانەمە بانگەمکەریز بۆ ئەوەیە کە بۆ ئەزم و پابەندیی شیاوترین و لە بەرەگەراییی و دوژمنایەتی خۆین پارێزراوترین .²⁵

سەرئەنجامی و بۆاری گۆداریی

ئێمە گێڕانەمە و لیکدانەمە بەنرخمان لەمەر سەرئەنجامی و بۆاری گۆداریی و بەگۆداریی کردنی لە لایە ، کە وێرایی سروشتە پەرش و بۆلەمەکی تیشکێکی بەرچا و دەخاتە سەر هزری رامیاریی گۆداریی . پێویستە ناماژە بەرە بدەین ، لە لایەکی ترەو ، کە سیستمی ئۆتۆنۆمی رامیاریی گۆداریی هەرگیز لە دۆخی خێلەکیی تێنەپەرێو . ئەو سەرکۆرە کۆردانە لە بەدیهێنانی ئەم سیستەمدا سەرکۆتوو بوون زیاتر بەدوای ئەمۆنە نیسلا مییە کەدا کەوتن تا ئەمۆنە ریکخستنی رامیاریی گۆداریی . لە ئاکامدا دەزگای لەسەر بنەمای خێلەکیی دامەزراو ، زیاتر تا دەزگای لەسەر بناغەیی ئەو ئەنجامی دامەزراو بە پەلی نایاب دەزگا رامیارییە کۆردیەکانی پێکھێنا . هاتنە ناوەوەی کارگێریی جۆرە جۆری بیانیی وەک (تورک ، فارس ، عێراقیی ، سووری و روسەکان بۆ کۆردستان ، هاوچووتبوو لەگەڵ بەردەوام بوونی پرۆسەیی هەلۆەشان دەنەمەیی پەيوەندییە خێلایەتیەکان ، ئەمۆش لەوانەییە لە کۆتاییدا بێتە هۆی لەناوچوونی یەكجارەکیی دەزگا رامیارییە کۆردیەکان . کۆلێنەمەیی ئەم دەزگایانە لەوانەییە ، هێندێک بەلگە لەمەر رەوت و خولیا رامیارییەکانی نیستا و نایندە لە کۆردستان بخاتە بەردەست .

تایبەتەمەندی و رووخساری دەزگا خێلەکییە کۆردیەکان کاردانەمەیی ئەو پێکھاتە راویزگارییەییە کە بێرێر لە کاروبارەکانی خێلی گۆداریی دەدات . لەسەر بنەمای هەنێراردن کە زۆریی جار رۆلێکی بنەرەتیی لە بەدوایەکیاتنی سەرکۆکەکاندا دەگێرێت و هەرەمە لەسروشتی پەيوەندییەکانی ئێوان خێل و سەرکۆکەکاندا یەك لە سەرئەنجامی گۆداریی و بەرچاوترینی ئەو بەلگانە ، باسکردنەکیی رێچە سەبارەت بە

²⁵ Ibid.

بەرزەبەردنی کاروباری گشتیی لەنیو کۆنفدراسیۆنی گەورە بلباسدا :²⁶ " لەنیوان ئەو ھۆزانە کە بلباس پێکدەھێنن ، ھەموو پیاویک تەنانت لە نزمترین پایەشدا ، دەنگی خۆی لە کاروبارە گشتییەکاندا ھەیە . دەگونجیت تۆ کارێکی سودا و مامەنت لەگەڵیاندا ھەبیت ، کەچی لەناکاو لەنیو خەنکەکاندا کەسێک ھەبیت راپەڕت و بلیت : من بەمە رازیی نابم ! ھێندە بەسە بۆ ئەوەی سەراپای سودا و مامەنتە کە لە خۆلەکیکدا ھەلبووەشیتەو."²⁷

ریج لە ڕنگی ئەوونەیمکی ناشکراوە چڕۆکی ئەو پیاو بلباسییە دەگێریتەو کە دژایەتی ئەو نامادەکارییە کردووە کە بۆ کۆتاییەنانی دۆزنامیەتییمکی نیوان ھۆزەکی و میرنشین بایان کراوە . لە کۆبوونەوەیەکاندا کە نوێنەری ھەردوولای تێدا بەشداری بوون ، ھەموو پیاو خێلەکییەکانی بلباس ئەویان پەسەندکرد کە سەرۆکی بلباس سەردانی سلیمانی بکات بۆ ئەوەی لەگەڵ مەری بایاندا گفتوگۆ بکەن ، لەکاتیکیدا بۆ مەری لەلای بلباسەکان وەک باریتە داخەرت . وێرایی ئەو ، نامادەکارییە بەھۆی ناپەزایەتی تاقە بلباسیکەو گۆرانی بەسەردا ھات .²⁸ لێرەشەو دەردەگەوت تەکی خێلەکیی بلباس ئەو مافەیان ھەبوو کە نیستا (ئیتق) پێدەگوتریت .

نووسەرانی جۆراوجۆر جەخت لە بایەخداریی ئەنجومەنەکان لە ژبانی خێلایەتی کوردستاندا ئەکەنەو . بەگۆزەری نیکیتین ، سەرۆک لەلای ئەنجومەنیکی ریشسپییانەو ھاوکاری دەکرت . ئەرکی ئەنجومەن چارەسەرکردنی ناکۆکیی و کێشەکان و بەدیوینانی دادپەروریی بەگۆزەری یاسا و دابە خێلەکییەکان .²⁹ ھەروەھا ھەلسۆراندنی ھێندیک کێشە وەک جەنگ ، کۆژانەوێ خۆین ، گێزانەوێ مالی نزاو ، داوھریکردنی ناکۆکییەکان وەک : ژن ھەنگرتن ، ھەروەھا مافی لەوھاندن و ئاودان . یەک لە سەختترین سزا کە لەلای ئەم ئەنجومەنانەو دەسەپینریت بریتیە لە سزای لەخێل دەورخستەو یان نەکردن .³⁰

سەبارەت بە بەستنی کۆبوونەوکانی خێل ، بارس نامازەو بە ئەوونەو

²⁶ Rich, I:150.

²⁷ Ibid.

²⁸ Nikitine, "Problem Kurde,"254;Cf.Rich,I:152.

²⁹ Nikitine. "Problem Kurde,"254. See also his, "les feodalite Kurde",4.

سەرنىچراكىش لەنىو تىرەى شاتىرى سەر بە ھاوپەيماىيەتتىى عەشیرەتى جاف كوردوھ . بەگۆزەى نەو ، سەرتىرە جۆرەبەجۆرەكان لە رەشمائى ئەندامىكى دەولەمەندى ناسايى خىلەكە كۆدەبنەمە نەك لە رەشمائى ھىچ يەك لەو سەرزكانە . بۇ ئەوھى ھىچ يەك لەوانە بايەخ و بەھايەكى زىاتىرى لەوى دىكە نەبىت ."³⁰

خواستى كۆمەلگەكە ، چ لەرئى ئەنجومەنى رىشسپىيانەمە ياخود لە كۆبوونەنەوھەكى گشتىيدا رابگەيەنرئت ، زۆرەبەى جار رۆلى بەنەرەتتىى لە دەستنىشانكردن و شۆينگرتەنەوى سەرزك عەشیرەتدا دەگىرئت ، وئىراى ئەوھ شتىكى باوھ كە كۆرەگەرە شۆينى باوكى بگىرئتەوھ . بەلام مافى كۆرەگەرە لەنىو كورددا ياسايەكى چەسپاوار نەھ . رىچ بەم شۆيوھە باس لە بەدوايەكھاتن لەنىو بلباسەكاندا ئەكات : " كاتىك سەرزك بەرئت ، نازاترىن يا دلئىرتىن پىاوى بەنەمالەكەى شۆينى دەگىرئتەوھ . بە پەسەندكردنى گشتىى پىاوانى خىلەكەى ، بەلام گەر كۆرە گەرە ئالەبار و نەشپاوار بىت . يەك لە دلئىرتىن و چاكتىرئن براكانى شۆينى دەگىرئتەوھ ."³¹

لەنىو جافەكانىشدا ھەلومرەجەكە بەشۆيوھەكى بەنەرەتتىى ھەر ھەمان بوو ، رىچ نووسىوھە : " گەر سەرزك بەرئت ، ئەگەر كۆرەكەى گەنج بىت ، شۆينى باوكى ناگىرئتەوھ . چونكە تىرەيەك بە مئىرمنداىك بەرئوھ ناچئت ، لە حالەتتىكى وادا بۆشايى سەرزكايەتتىى لەلايەن برايەك يا مامى بەگە كۆچكردوھكەرە پەر دەگىرئتەوھ ."³² شۆينگرتەنەوھ لە مەرىشنىنى ھەكارىيدا لەلايەن ئەنجومەنەوھ بىراىرى لەسەر دەدرا . ئەندامانى ئەنجومەنەكە پەنايان بۆ شۆوازى ناسايى دەبىر تا خۆيان لە خۆپالائوتووى ناشايستە رزگارەكەن .

سەبەرەت بە شۆينگرتەنەوى خانەكان بەندوبابوى سەيروسەمەرە دەگوتئت ، ھەرچەندە مەسەلەكە مەراتىيە ، بەلام گەر خان ھىندە بۇ ئەو پايە بئندە شپاوار نەيەتە بەرچاوار ، بانگى كۆبوونەنەوھەكى پىاوارە گەنگەكان دەكرئت ، ئەگەر دواى راوئژ دەركەوت ئەو خانە نەشپاوارە ، جوتىك پىلاو دەخەنە بەردەمى ، ئەوھى لئى چاوپەوان دەكرئت

³⁰ Barth . 38.

³¹ Rich.1:152 .

³² Ibid.,1:112.

نەوھە لەپێیان بکات و زوو ژوورەکه جێبەجێنێت . بەوش رەزامەندی خۆی بۆ گواستنەوی شوێنگرتەنەو بە کەسێکی خۆپالۆتووی دیکە پێشاندەدات . مام و مۆلکی خانی پالێپۆمراو ھەر لای خۆی دەمینیتەو و لێی ناسەنریتەو .³³

لانی کەم لە ناوچەیکە کوردستاندا ، وادەرەمکەوێت سەرۆکایەتیی بە شیوازێکی ھەلبژاردن بێت کە نوێنەری تەواوی خەلکی تێدا بەشار بێت . بەگوێزە کەمەران بەدرخان ، " لە ژانی رامیاری کوردستاندا تەنانت لەناوچە شێراخ کۆمارێک بێنراو ، کە تێدا سەرۆک لە لایەن خەلکەو ھەلبژێردرا ."³⁴

فرە لە نووسەران قەسەیان لە پەيوەندیەکانی نێوان کورد و سەرۆکەکانیان کردووە ، ھیندیکیان جەختیان لەو کردۆتەو کە کوردە خێلەکیەکان کوێرانە دواي سەرۆکەکانیان نەگەوێت و بێ ئەملاولا ملکەچیی و گوێزایەتیی خۆیان پێشاندەدەن ، لەسەر داوای سەرۆکەکیان بێ سێ و دوو ژانی خۆیان دێخەن مەترسییەو . سۆن ، لە ساڵی ۱۹۱۸ ، ھەوالی ئەوێ داووە کە بەرێکەوت چاوی بەدەستەیک لە جەنگاوەرانی کورد کەوتوو کە لە شەڕێکی خۆناوویی گەراونەتەو و تێدا نزیکە پێنج پیاویکیشیان لێ شەل و شکست بوو . کاتێک سەبارەت بە ھۆی شەڕە کە پرسیاوی لیکردبوون ، وا دەرکەوتیو کە لەنێو دەستەکەدا کەسێک نەبوو ھۆیکە بزانێت . " سەرۆک پێمانی گوت شەڕی پیاوکانی جەمەبەگ بەکەین و نێمەش کردمان . " بەم شێوھە وەلامەرابوووە .³⁵

لایەنگری کوردان لە رۆبەرە نایینیەکانیان یان شێخەکان مەزنە گەر لە لایەنگرییان بۆ سەرکردەکانیان مەزتر نەبێت . وێرای ئەوێ لە قوئاغی ھاوچەرخیشدا

³³ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan." 347n.1

³⁴ K.Bedir Khan,242.

نەو بە شێوھەیکە سەرچراکێش باس لە ھەلبژاردنی سەرۆک خێلی ناوچە شێراخ نەکات ئەوانەي ریشپییەکانیان بۆ ئەو مەبەستە کۆدەنەو و تەسییحەکانیان بەدەستەو نەگەن و بەبەردەم کاندیدەکاندا تێدەپەین و لەبەردەم کاندیدی شیاویدا بەرێزەو سەرداھەنەوینن و تەسییحەکانیان دێخەن بەر پێی . ئەوێ مانای ئەوێ نەگەمەنیت کە باوەریان بەو کاندیدیەو دەنگی خۆیان پێداو

Bulletin du Centre d Etude Kurdes.1(1948),12-13.

³⁵ Soane ,Report on Sulaimania District .40.

رۆلی شێخهکان بایه‌خیکێ گهره‌ی به‌خۆوه بینوه ، نه‌وه‌ی وای لی‌کردین له‌ باسینکی سه‌ربه‌خۆدا و هه‌ر له‌م به‌شه‌دا به‌رێژی قسه‌ی لی‌وه‌ بکه‌ین .

سه‌باره‌ت به‌ گه‌فتوگۆ له‌مه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی نی‌وان کورد و سه‌رکه‌مه‌کانیان له‌سا‌نی ۱۹۲۱دا ، (می‌چۆر ده‌می‌و ، ئا.پ.ه‌ی) که‌ هه‌روه‌ها کارمه‌ندی کارگه‌ی به‌ری‌تانییه‌کان له‌عیراق بو‌وه ، سه‌رۆکه‌کانی کوردی بۆ دوو ده‌سته‌ دا‌به‌ش کردووه‌ نه‌ویش (ئا‌غای باش) و (ئا‌غای به‌د) . یه‌که‌میان به‌رژه‌وه‌ندیی ئه‌ندامانی خێله‌که‌ی له‌به‌رچاوه‌ و بۆ خه‌لکه‌که‌ی باوکیکی راسته‌قینه‌یه . له‌کاتی‌که‌دا دووهمیان به‌ده‌سته‌تیکێ ناسنێن ده‌ستوپێوه‌نده‌که‌ی به‌ری‌وه‌ ده‌بات ، هه‌یج ده‌رفه‌تیک بۆ به‌کاربه‌ردن و بی‌گار پیکردن و سه‌رکو‌تکردنیان به‌فی‌رۆ نادات .^{۳۶}

هه‌ی ئاماژه‌ی به‌وه‌داوه‌ که‌ ئه‌و سه‌رۆکه‌نه‌ی له‌ناوچه‌ چۆل و دوورده‌سته‌کان‌دان زیاتر به‌ته‌نگ ده‌ستوپێوه‌نده‌کانیانمه‌وه‌ دێن وه‌ک له‌وانه‌ی که‌وتونه‌ته‌ نزیک ناوه‌نده‌کانی حکومه‌ته‌وه‌ .^{۳۷} بایه‌خی ئه‌م جیا‌وازییه‌ له‌و راستیه‌دا ده‌رده‌که‌وتێت که‌ ئه‌و ناوچه‌نه‌ی نزیک ناوه‌نده‌کانی حکومه‌تن ئه‌و کوردانه‌ی تێدا نبی‌شته‌جین که‌ جووتکاری گوندنشین و خێله‌کیی نین . له‌کاتی‌که‌دا ئه‌وانه‌ی ناوچه‌ دوورده‌ست و چۆله‌کان کوردانیکن له‌سه‌ر به‌نه‌مای په‌یوه‌ندییه‌ خێله‌کییه‌کان ده‌گوزهرێن ، جا چ کۆچه‌رین یاخود نی‌شته‌جی . ده‌ملوجی که‌ سه‌باره‌ت به‌ هه‌مان بابه‌ت له‌ ناوچه‌ی بادینه‌ندا گه‌فتوگۆی کردووه‌ ملکه‌چی و گوێرايه‌لی کوردانی نی‌شته‌جینی بۆ ئه‌و راستیه‌ گه‌ی‌راوه‌ته‌وه‌ که‌ ئه‌وان به‌ زه‌وییه‌وه‌ به‌سه‌راوه‌ته‌وه‌ که‌ سه‌رچاوه‌ی زیان و گوزه‌رانیه‌ ، به‌وه‌ش ناتوانن له‌ده‌ستی ئا‌غا رزگاریان بێت و بۆ شوێنیکێ دیکه‌ بگوێزنه‌وه‌ .^{۳۸} له‌م قسه‌یه‌ی ده‌ملوجیه‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وتێت که‌ لای ئه‌و به‌ شی‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی ئه‌و کوردانه‌ رنک‌خه‌ستی خێلايه‌تیان له‌نی‌ودا لا‌واز بو‌وه .

³⁶ Hay, Two Years in Kurdistan , 62.

³⁷ Ibid.

³⁸ ده‌ملوجی ، اماره‌ به‌دینه‌ان ، ۱۳۵.

سۆزی خێلهکیی

یەك له دهركهوتترین روخساری ژانی خێلهکیی كوردیی بریتیه له هاوبهستهگییهی تایبهته بۆ سۆزی خێلهکیی كوردیی .³⁹ له بۆنهی جیاوازا ، ئهو سۆزه سهلماندوویهتی كه تهناخت له سۆزی ئایینییش بههیز تره . ههرچهنده له یهكهمین سهرنجدا دهگونجیت زیاتر له رۆژههلاتی ناوهراستدا ناچارام بێت ، بهلام له راستییدا هینده بهرتهسك و ناباو نیه وگ دهردهكهوێت .⁴⁰

پیش چنگی یهكهمی جیهانی ، دهستهی مهزنی نهرتۆشیی كه له كورده كۆچرییی و تیارییه كریستیانیهكان پێكدههاتن و ههردوولایان به پنی داب و قسهی باپیرانیان دهچنوه سهریك پشت و له تهختاییهکی لای چهپی زنی سهروو نیشهجن بوون ، زۆریه جار له شهڕ و ململانیدا بوون لهگهڵ ئهو نهستورییه كریستیانایی و كورده موسولمانانهی پێكهوه لهبهری راستی زۆیهكهوه نیشهجن بوون . ئهو دوو هاوبهیمانهتییهی كه به باسکی چهپ و باسکی راست ناسرا بوون . له راستییدا⁴¹ پیشتریش ، لهسهردهمی سهركوتكرنی مێرئینه كوردیهكاندا ، ئهرمهنییه كریستیانیهكان و كورده موسولمانهكانی بهرزاییهكانی ساسۆن شان به شانی یهك دژی سوپای عوسمانیی به سهركردایهتی رهشید محهمهد پاشا شهڕیان كرد تا ئهو كاتهی سوپای عوسمانیی ههردوولایانی تێكشكاند .⁴²

لهوانه بهرچاوترین نمونهی سۆز و هاوبهستهگیی خێلهکیی كه سۆزی ئایینی تێپهراندییت بریتییت له یهكیتی موسولمان و كریستیانیهكانی ههكاریی ، كه له

³⁹ Nikitine , " les feodalite Kurde".

⁴⁰ سهبارت بهو بایهته و بهراوردكرنی لهگهڵ ناوچهكانی دیکه رۆژههلاتی ناوهراست . ههروهك ناوچه جیاپهههانی لوپنان .بروانه : Pierrer Rondot, Les tribus Montagnardes de l'Asie Anterieure, 5ff.

⁴¹ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1921, .(Baghdad Government Press, 1922).

⁴² Brante, J. "Notes of Journey Through Part of Kurdistan , in Summer of 1983." Journal of the Royal Geographical Society 10,(1841):341-434.

نیوهی یهکمی سهدی نۆزدهمهدا گهشی کرد .⁴³ لهکاتی نهمانی میری همکاری ، پاتریارکی نستوری مرنشینکهی بهرئومبرد ، وهک یهک فرمانهروایی کریستیانیی و موسولمانهکانی دمکرد ، تهناخت پیشوازی ئیراوانی سولتانیشی دهکرد . ئهو خالهی دواییان بایهخینکی مهنی ههیه ، چونکه مانای نهوهیه که مهسهلمهکه تهنیا پینکها تنینکی خۆجی نهبووه . بهلکو راستییەک بووه لهلایهن بالاترین دهسهلاتهوه زانراوه و پهسهندنیش کراوه .

تۆلهی خوین

وهک هر کۆمهنگهیهکی خیلهکیی ، دوزمنایهتی و کینشی خوین له سهراسهری کوردستاندا بهریلاوه . شینوه و توندیی دیاره له شوینیکهوه بۆ شوینیکێ تر جیاوازه و چهند هۆکارێک کاری لینهکن . لهو ناوچانهدا که بهتهواویی خیلهکیی بههیزه و لهو ناوچانهش که له نهجای چهنین ههوه پرۆسهی ههلمهشاندنهوهی ژبانی خیلایهتی تیندا پههری سهندوووه و کاریگهری دههکیی لهسهری مهنه ، لاوازه .

بینگومان ، پینکها تهی خزمایهتی ئهو پهیههسته بههیزه ی ئژوئخوازی کۆمهنگهی خیلایهتی بهو ناراستهدههوات که کینشی خوین توندتر دهبیئت . دهستهی خیلهکیی خۆی به یهکهیهکی سهربهخۆ و تاقانه دهزانیت و لهدهروهی خوشی بهو چاوه سههری دهکریت ، ئهو راستییهی که سهرنههجام یهۆکهی بههرپرسیاریتی گشتیی و نیوکۆیی پینکدههینیت ، لهگهڵ ئاکامی تۆلهسهندنهوه دژی تاوانکارمهکه یاخود هر نههمامیکێ دهستهکهی خۆی لهلایهن هر نههمامیکێ دیکه دهستهی قوربانییهکه . بهگۆیرهی (لیج) " هاندهرمکانی کینشی خوین دهتوانریت لهو دههبرینهدا بهرجهسته بکریت که : ههله و تاوانی کسێک دهبیئت لهلایهن کس وکار و نهوهی ئهو کسهی تاوانهکهی دهههق کراوه تۆلهی بسینریت ، ههروهها دهبیئت دهستههجن نهوه تیبینیی بکهن ، که ئهو سیستهی دهستهیهکی خیلهکیی باوکایهتی داخراوه و لهسهربههههه ی ئژوئخوازی نیوخۆ دامهزراوه ، زۆر گونجاوه بۆ نههههمامدانی ئهم جۆره کاره

⁴³ Rondot, "Les tribus Montagnardes," 7ff.

نیکیتین تۆلە بە یەکنێک لەو سێ شتە داھەنیت کە بێرکردنەوی مرۆفی کورد داگیرمکات و شیوازی لاینگری و وفاداری و ناکاری دیارییدمکات. ⁴⁵ ئەجمادانی کوشتن نیشانە سەرەتای دەستپێکردنی دوژمنایەتیە لە کێشەکانی وەک : ناژۆل دزی ، مافی لەوەراندن و ناویدی ، ھەروەھا لەھەمووی ئالەبارتر مەسەلەکانی ئاپو و ژن ھەلگرتن و دەستدریزی سینکسی و لاقەکردن . ⁴⁶ بەگوێزە نیکیتین ، کە لەسەر کوردانی کوردستانی ناوەندی نووسیوە ، بنەمانی کوژراوەکە داوای مافی تۆلەسەندنەو لە بکوژمە دەکەن ، کە بۆ ماوەی پێنج ساڵ یا زیاتر لەخێلەکە دوور دەخەیتەو . لەکوژتایی ئەو ماوەییدا ، ھەولی پیکھاتنەو دەدریت ، دەگووژیت بکوژمە بگەریتەو نێو خێلەکی پاش ئەو لەلاین ریشسپییانەو پشتگیری دەکرت یا لەسەر داوی سەرخێلەکی دەبیت ، وێرای ئەوەی خێزانی قوربانیکە دەست لە مافی تۆلەسەندنەوی خۆی بەرنادات . ⁴⁷

سەرۆک لە گرتنەبەری ھەنگاوی کاریگر بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە ھیچ کاتێک بەفێرۆ نادات بۆ ئەوەی بەر لە گەورەبوونەوی دوژمنایەتیەکە بگرت . ئەو دوژمنایەتیانە سەرۆکەکان خۆیان تێوھەلوان ، کوژانەویان یەكجار گرانی . ⁴⁸ فەسل پێوستی بە پارە ھەبە کە لە کوردھواریدا (خوین) ی پێدەلێن . ⁴⁹ سەرباری خۆنباوی ،

⁴⁴ Leach,55.

⁴⁵ لای نیکیتین ئەو سێ شتە بریتین لە : تۆلە ، خێل ، کورستان کە کورد بە خاکمەبە دەبەستێتەو

Nikitine , " les feodalite Kurde"4.

⁴⁶ Cf. Leach,55-56.

⁴⁷ Basile Nikitine ,Qualeques observation sur les Kurdes," ,669.

⁴⁸ Hay,Two Years in Kurdistan , 72.and Leach ,56-57.

العزازی دەلێت کە کوشتنی محەممەد پاشای جاف لەلاین تەری کەریم و عیسی تایفە شاتیربەرە پۆتە ھەلگێساندنێ ناگری تۆلە بێردانە کە بە تەواوی کەریم و عیسی تیدا تاروماڕ بوو بێ ئەوەی دەست لە ژن و مەدالەکانیشیان بپارێزێت . سەختی ئەو سزایە بەسەر ئەم تایفەیدا درا لەلای (سۆن) جەخت لەخۆی دەکاتەو کە ئەو خێلە ناچار بوو پەنا بەریتە بەر ھەمووئەدەکان تا بیانپارێزێن .

⁴⁹ بەگوێزە العزازی ، بێ پارە خوین لەئێو چینیە ھەزارمکانی کورد لە ساڵی ۱۹۴۷ دا لەئێوان بیست بۆ چل

وا باوه که بنه‌مانه‌ی تاوانکارمه کسپ و ههروه‌ها ژن دهن به نه‌دامانی بنه‌مانه‌ی قوربانیه‌که بۆ نه‌وی هه‌یوربان که‌نه‌وه و گیانی تۆله‌سینییان لاواز بکه‌ن و هه‌ردوو خه‌زانکه له پری ژن و ژنخوازییه‌وه پیکه‌وه گرینه‌دن .

له کوژاندنه‌وی کیشه‌ی خویندا ممانه به کسه‌یه‌تییه‌کی ناسراو و خاوه‌ن پایه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌تی ده‌درت یاخود به نه‌جومه‌نی سه‌رۆکه‌کانیان یان ره‌شسپییان تا قسه و بریاری خوینی تیدا بدن . حکومه‌تیش هه‌میشه جهخت له پنیوستی پابه‌ندبوون به بریارمکانی نه‌جومه‌ن ده‌کاته‌وه .⁵¹ زۆریه‌ی جار پاش پیکه‌اتنیش دوژمانیه‌تییه‌ی هه‌له‌مگه‌ر سیتمه‌وه . بۆ نه‌مونه ، نوێبوونه‌وه‌ی دوژمانیه‌تییه‌ی نیوان سیتۆ ناغای نۆره‌مار و تاتۆ ناغای ریکان . وێرای نه‌و راستیه‌ی که سیتۆ ناغا له کوژاندنه‌وه‌ی کیشه‌که‌دا ده‌ستپێشخه‌ری کرد و که‌مه‌کی خۆی دا به تاتۆ ناغا ، به‌لام چه‌ند سالێک دواتر ، کاتێک زلوا و بریه‌کی تاتۆ ناغا له‌لای سیتۆ ناغا میوان بوون ، به‌غهر کوژران .⁵²

یه‌ک له‌و مه‌سه‌له‌ گرنگه‌ی په‌یوه‌ندی به کیشه‌ی خوینه‌وه هه‌یه بریتیه له په‌نادانی تاوانکارمه . پێشیلکردنی په‌نادانی تاوانکار به بایه‌خه‌وه سه‌یر ده‌کرت و نه‌وانه‌ی نه‌و پێشیلکارییه نه‌نجام دهن ده‌گونجیت تووشی سزا و تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ی په‌ناهرمه‌که بن ، که له زۆریه‌ی کاتدا کسه‌ی بعه‌سه‌له‌ته . چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ی پێشیلکاری پنیوستی به دانی بریک پاره هه‌یه که (ووشیر) ی پیده‌لێن وه‌ک قه‌ره‌بوویه‌کی نه‌و بی‌ریزی و سوکایه‌تییه‌ی به کسه‌یه‌تییه‌ی په‌ناهرمه‌که کراوه .⁵³

بارس سه‌بهرت به "نه‌بوون یا فره لاوازی په‌ره‌سه‌ندنی کیشه‌ی خوین له باشووری کوردستان" نووسیه‌یه‌تی .⁵⁴ به‌گوێره‌ی نه‌و ، نه‌وه‌ی له‌و ناوچه‌یه هاتۆته دی

پاوهنده .هه‌ی ده‌ئیت له‌ئێو کرمانجه‌کاندا یان کوردانی چینی ناوه‌راست ۹۰ جونه‌یه . ۴۵ و قاچ یان ده‌ست ۲۰ پاوهنده پنیوسته نامازه به‌وه به‌ریت که کرمانج چه‌مکه‌که بۆ جووتیاران له ناوچه‌ی ره‌واندن به‌کار ده‌یه‌نرت

نه‌ک بۆ چینی ناوه‌ندی کورد . العزازی ، ۲ : ۲۴۱ . 56 . Leach and Hay, Two Years in Kurdistan , 72.

⁵⁰ العزازی ، ۲ : ۲۴۱ . به‌گوێره‌ی هه‌ی ، ژن و ره‌سه‌راخ له‌جیاتی پاره‌ی خوین ده‌رت . نه‌ک سه‌رباری پاره‌ی خوینه‌که .

⁵¹ Ibid, 72-73.

⁵² سه‌بهرت به کیشه‌ی خوین به‌وانه : Nikitine and Soane, 69-102.

⁵³ العزازی ، ۲ : ۲۴۲

⁵⁴ Barth , 73.

تۆلەسەندەنەۋى تاكەكەسىيى روۋتە زياتر لەمەۋى شىۋازىكى دەزگايى كىشەي خۇيىن بىت و لەسايە يىرۇكەي تۆلەسەندەنەۋىيەكدا بىت كە لەسەر بىنەماي يەكسانىي و بەرپرسىيارىتىي گىشتىي بىنئادىنرابىت .⁵⁵ بارس ئەۋ ھەلومەرچە لەگەل ناۋچەي رەۋاندزدا بەراۋرد ئەكاتكە كىشەي خۇيىن تىدا يەكجار بلأۋە . ئەۋ نەم جىاۋازىيە بۇ مانەۋەي رىكخستەنە خىلآيەتتەيەكان لەناۋچەي رەۋاندز و لاۋازىۋونى ئەۋ رىكخستەنەش لە باشۋورى كوردستان بەھۋى كارگىرىيى فيودالىي بابانەكان كە لەسەر بىنەماي ناھۋزايەتتەي چىسپا بوۋ . گەراندوۋەتەۋە .⁵⁶

ئەۋ بىنەمايەي بارس لىكدانەۋمەكەي خۇي لەسەر بىنئانئاۋە ، جىنگاي پرسىيارە . بارس خۇي دائى بەرەدا ناۋە ئەۋ كەرسەنەي كە لىكدانەۋمەكانى لىۋە ھەلپىنجاۋە "زۇر ناتەۋاۋ" بوۋە .⁵⁷ سەربارى ئەۋەش ، دىگونجىت كە ئەۋ زياتر ئەۋ ناۋچە ناخىلەكىيەنەي دەۋرىيەي سلىمانى لەيرەمابىت و بەسەر كوردبىتەۋە . دىگونجىت دەرئەنجامەكانى ، ئەۋ بەشە نىمچە كۆچەرىيەي ھاۋپەيمانىيەتتەي مەزنى جاف پىشان ئەدات كە لەسەر بىنەمايەكەي خىلەكىي لە بەشى باشۋورى ناۋچەكە رىكخراۋە ، ياخود ھاۋپەيمانىيەتتەي پىشەر لە بەشى باكۋورى رۆژھەلات . وىزىر ئەۋەش ، جىي گومانە ، كە فەرمانپروايەتتەي بابان ھەمىشە دەزگا خىلەكىيەكانيان لە باشۋورى كوردستاندا لاۋاز كوردبىت . ئەۋەي زانراۋە كە لەپاش نەمانى دەۋلەتتەي فيودالىي بابان ، ناۋچەكە بەتەۋاۋىيى نوقمى ناۋارامىي و پاشاگەردانىي بىۋو . لەناكامدا زۆرىيەي رەگەزە جۆرىيەجۆرە خىلەكىيەكان گەرەنەۋە سەر ھەمان شىۋازى كۆنى ژيانى خىلآيەتتەي . لە راستىيدا ، بارس ھەر خۇي نامازەي بەۋە داۋە كە ئەشەرەتتەي جاف ھىندە بەھىز بوۋە . زۆرىيەي خىلەكانى كە مابوون لەنىۋ خۇيدا تۋاندوۋەتەۋە . لەكاتىكدا ھەمەۋەندەكان كەۋتۋونە كارى جەردەيى و راۋوپووت .⁵⁸ سۆن لەسالى ۱۹۱۸د ، بەم چەشەنەي خۋارەۋە باسى لە جافەكان كە يەك لە مەزترىن ئەشەرەتەكانى كوردستانى باشۋورە كوردوۋە :

"ئەشەرەتتەي جاف (كە بەگىشتىي قسە لەسەر جافى مورادىيە) ياخىي ، كىۋىي ،

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.,77.

⁵⁷ Ibid.,73.

⁵⁸ Ibid.,14.

دڤنده ، دوزمنايه تيبان له گهڻ هينديك له عمشيره ته كان ههيه كه بهتوندي جارويار له گهلياندا شهرمكهن ، دوزمنايه تيبى و كيشهى خوڻ زور خراب له نيو تيره جياوازمكاندا ههيه ، ويراى نهوهى هر كارنك بوزمكوتن به تايبه تيبى بو نهوان زور نهستهه . تهواوى عمشيره تهكه نوقمى كيشهى خوڻ و دوزمنايه تيبى بووه ، نهو مهسه له يهيه كه بهشيكى گهرهوى كاتى خيئه كانى داگير كردوه .⁵⁹

ناكامه دورمهوداكانى كيشهى خوڻ ، ههروهها نهو شيوازهى كه كارگيرى پيئه كاته سر نهك ههردوو بهره تيوه گلازمه و لايه نگرنيان ، بهلكو تهواوى كومه لگاش ، دهكونجيت به باشترين شيوه لهو دوزمنايه تيبه بهرجسته بيت كه له نيوان ههردوو بنه مالهى خانه دانى باويل ناغا و عبه دوللاپاشا له رهواندز ههبووه . نهو دوزمنايه تيبه كه ماوه يهك پيش داگيركارى بهريتانيه كان بوزمكوردستانى عيراق دهستى پيكردهوه . نهو دوزمنايه تيبهى ناگرمكهى تا ماوه يهكى دريخايه ن بهردهوام بوو ، له سالانى بهراى داگيركارى بهريتانيه كاندا ، تيكه ل بهكارگيرى ههزمه كه بوو و گولمهزنى مهنى بوو دروستكرد .

دانانى نيسماعيل بهگى كوره زاي عبه دوللاپاشا به فرمانه وهواى رهواندز واى له بنه مالهى باويل ناغا كرد ببنه هاوپهيمانى سورچيه خيئه كيه نارازيه كان ، نهوانهى دواچار راهه رين و توانيان بو ماوه يهكى كاتى بهريتانيه كان له زوربهى ناوچهى رهواندز وهه رين .⁶⁰ نيغه له (نهى . نيم . هاملتون) هوه دهزانين ، كاتيك له سانى 1920 دا و هك نهه ديارينك له عيراق بهرپرسى بنياتنانى ريگا مهنه كهى رهواندز بووه ، كه نهو دوزمنايه تيبى و كيشهى خوڻه چون سهرنجى گشتى راكيشاوه .

نيسماعيل بهگ دواچار له كاتى گهرا نه وهيدا بو رهواندز خرايه بوسه وه كوژدا .⁶¹ قوربانيه كهى ديكهى نهو دوزمنايه تيبه ، به گوڤه وه ليج ، بهر تيبه بووه له برازاكهى حاميد نه مين ناغاي دهركه له ، كه خزمى ههردوو بنه ماله دوزمنايه كهيه و له سانى 1927 دا كوژاوه . دوا قوربانى له چوارچيوهى نهو دوزمنايه تيبه دا كه ليج نامارهى پيداوه نهوه

⁵⁹ E. B. Soane, Notes on the Tribes of Southern Kurdistan, (Baghdad Government Press, 1918), 20.

⁶⁰ Hay, Two Years in Kurdistan, passim.

⁶¹ Hamilton, A.M. Rode Through Kurdistan, 270-309.

بوو که سالی ۱۹۳۸ کوژاوه .⁶²

کارگیری گرنگی نام دوژمنایه تییه به تیپریوونی کات تاییه تمه ندییه کی رامیاری گرتوته خو . لیچ گو توویه: "مهسه لکه به شیوه یهک نالۆز بووه که تیکه ل به پرسه به رفراوانه کانی دیکه بووه ، به تاییه ت نه ته وایه تییه کوردی . تۆمه تبارکردنی به وهی نینگلیزخوا بیت ، یا عمره بخوا ، یا دژم کورد له نینۆ هموواندا به شیوه ی جیاواز هیه و له کاتی دیارییکراوی نیستادا نه دهرفته نیه که هموو نه دوژمنایه تییه شه خسییه نالۆزانه و به ژمه ندییه دژیه یهک و نالۆزکاوانه چاره بکرت ."⁶³ له سالی ۱۹۵۴ دا . له کتیبندکا که له لایهن نووسرئکی کوردوه نووسراوه ، نه دوژمنایه تییه له چوارچیوهی مللانییه کی پارتیزانییه سهخت که په یوه ندییه به چالاکییه رامیارییه کانی نیسماعیل به گه وهیه ناماژه ی پندراوه .⁶⁴

پندمچیت لیره دا گونجاوییت که تۆله و حه قلیکردنوه وهک دیارده یه کی به ریلۆ له نینۆ چهن خینیکی دیارییکراو له قه لم بدرت . به گوژره ی (ناپ زرنوالد) "تۆله کردنوه هه ره ها له هه مبه ر ناژه لان و شتی بیگیانییش وهک دار و چهک نه تجامه درت ."⁶⁵ بو نمونه له سالی ۱۸۵۳دا (سیر نوستن هینری لایارد) شایه تخالی گیرانه وهی روداوئکه که کابرایه کی مارگری نیژیدییه له تۆله ی نه وهی مارک گازی له کوره حوت ساله کی گرتوه که هاوکاری باوکی کردوه له کاره کیدا و له نه تجامدا خوینی لیپناوه ، نه میش گازی له سه ری ماره که گرتوه .⁶⁶ فریزه ر ناماژه ی بهو چیروکه ی محمه دپاشای ره واندر داوه ، که له تۆله ی کوشتنی مرؤفیک له لایهن گورگیکه وه ، گورگه کی پاش شکمه دانیکی توند کوشتوه .⁶⁷

⁶² Leach, 57.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ معروف جیاوک . ماسا بازان المظلومه . بغداد . ۱۹۵۴ . ۱۲۸-۲۹ .

⁶⁵ Thurnwald, R. "Blood Vengeance Feud." 2:598-99.

⁶⁶ Layard, Sir Susten Henry, Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, 2:257.

⁶⁷ پندمچیت نه چیروکه به تراوی هه لبه ستراییت به مبه مستی پشاندانی راهی دادپهروهری مره کوز ، له چیروکه که دیاره مبه مست لئی تۆقاندنی گوندییه کان بووه یۆنه وهی به بینینی شکمه چی نه گورگه نه مین کوشتنی راستییه نه تجام بدن . وێرای نه وهی میروکه ی سزادانی گورگیکه به مزی کوشتنی مرؤفیکه وه شتیکی

هرچهنده بوونی ئەم کردارانه لەنیۆ کورد دا لەسەر ناستی تاکه کەسیی بۆخۆی
 سەرنجراکێشه ، ئەو شیوازەیی که لەم کردارانه لەسەر ناستیکی گشتیییدا تێدا بەرجەسته
 دەبێت له کاتیک له پرسه رامیارییەکانهوه تێودهگلیت . بایەخیکی تاییهتی دەبێت . لەم
 رووهوه ، گێڕانهوکانی نیکیتهن ئەم بابته ناشکرا دەکن . هێزکی تەمیکەری
 عوسمانیی که لەلایەن ژینفەرال فازیل پاشاوه دژی شیخ عەبدولسەلامی بارزانیی ،
 فەرماندەیی دەکرا ، لەلایەن مریدهکانی شیخهوه خرایه بۆسەوه و بەشیکی زۆری
 ئەندامەکانی یا کوژران یا گیران . لەلایەن هیزه عوسمانییەکهوه دوو تۆپ دژی خێلەکان
 بەکارهات ، تەنیا یەکیکیان بەشیوهیەکی شیواو کاری کرد . ئەوی دیکەیان هەر
 لەدەستپێکی شەرمەدا تەقیی و تیکشکا و دەنگی برا . نوای ئەوی سەرکەوتنیان
 بەدەستەینا ، موریدهکان له دەوری تۆپه شکاومکه کۆبوونەوه ، باوەشیان پێدا دەکرد و بە
 برودار و شەهیدیان داوهنا چونکه ناماده نەبووه دژی شیخ بجهنگیت . تۆپەکی دیکه که
 به کافریان داوهنا ، بهوه تۆلەیان لیکرەوه که له سەری چپاکهوه بەریاندایهوه و
 پارچه پارچه بوو . دەستی تۆپچیانی تۆپه برودارمکه ، به شیوهیەکی میهریان
 مامەلەیان لەگەڵدا کرا ، دیاریان پێدان و نازادیان کردن ، بەلام دەستی تۆپه کافرکه
 مامەلەییکی توندیان لەگەڵدا کرا و زیندانی کران .⁶⁸

پله و پایه

یۆکە پۆست و پینگه له سیستمی خێلایهتی کوردیییدا ، هەرۆک هەموو
 سیستمەکانی دیکه لەسەر دەسەلاتی سونەتی رادەهوستیت و بەچاکیی پەرهی
 نەسەندوه . لەناکامدا پله و پایه روخسارنکی گشتگیری وەرگرتوه . ناخوازم لێرەدا
 سەرنجیک له سروشتی دەروونناسیی پله و پایه بدهم ئەوەندە دەلیم که ئەو بابته لەچەند
 سەرچاوهیەکهوه هەڵدەقوولیت وەک : پشت و بنهچه ، سامان ، پینگه و هیزی پیرۆز .
 پله و پایه لەنیۆ کورددا رۆژانه لەچەندین رێگهوه جهخت لەخۆی دەکاتوه . بۆ نمونە ،

بایمخداره . Fraser, Travels, I:66-67.

⁶⁸ Basile Nikitine . "Les Kurdes racontes par eux-memes," 153-54.

خۆی له هه‌نسوکه‌تی کسه‌کان له پله‌وپایه‌ی یه‌کسان و جیاوازا له یه‌کتري دهرده‌خات ، وه‌ک مه‌سه‌له‌ی سلّو له‌یه‌ک کردن یان شیوه‌ی ناخاوتن له‌گه‌ل به‌رامبه‌ر ، هه‌روه‌ها شیوه‌ی رنځه‌ستن و دانانی جینگه‌ی دانیشه‌تته‌کان له دیوه‌خانی سه‌رمه‌خه‌یل یان شوینی کۆبوونه‌وه گه‌شتیه‌کانی دیکه .

ئه‌و داب‌ونه‌ریته سه‌رنه‌چراکیشه‌ی کوردستان به راشکاوی و وردی جه‌ختکردنه‌وه له یه‌کسانیه‌ی پله‌وپایه له‌ئێو کسانێک ده‌کاته‌وه که له‌شوین و پینگه‌ی وه‌ک یه‌کدان ، ئێمه له دهلوجیه‌وه ده‌زانین کاتێک هه‌ردوو رێبه‌ره نه‌قشه‌بنده‌یه‌که ، شیخ عبده‌ولسه‌لامی بارزان و شیخ به‌هانه‌دینه‌ی بامه‌رێ ، له‌ساڵی ۱۹۰۵دا ، له نامیده‌ی یه‌کتريان بینه‌وه ، ده‌ستی یه‌کتريان ماچ کردوه . وه‌ک ئه‌و له‌سه‌ری رۆیشه‌توهه ، به‌گوێزه‌ی داب‌ونه‌ریته کورده‌واری بووه .^{۶۹} (جۆسته‌ن په‌یرکن) ی مه‌سیۆنێری ئه‌مه‌ریکی و مه‌سفیکی زینه‌دووی ئه‌م نه‌ریته‌ی کردوه که به‌چاوی خۆی له نزیك ره‌واندز له ده‌رویه‌ری ساڵی ۱۸۵۰ بینویه‌تی : "له‌ئێو ئه‌و ئاكاره ساكار و سه‌ره‌تایانه‌ی له‌سه‌ر رنځاکی خۆمان له‌ئێو کوردان دا ته‌یبه‌نیمان کرد ، شیوازی چا‌ک و خۆشی و سلّوی هاویه‌شیان سه‌رنه‌جیان راکیشه‌یان ، کاتێک دوو پیاو یه‌کتري ده‌بین ، ده‌ستی راستی یه‌کدی ده‌گرن و هه‌ردوکیان پێکه‌وه به‌ریزی ده‌کهنه‌وه ، ئینجا هه‌ریه‌که‌و ده‌ستی ئه‌و دیکه ماچ ده‌کات."^{۷۰}

کوردان سه‌به‌رته به مه‌سه‌له‌ی (له‌پیشه‌ی) وه‌ک به‌رجه‌سته‌یه‌ک بۆ پله‌وپایه فره هه‌ستیارن . به‌گوێزه‌ی بارس ، " له‌که‌لتووری کوردا ، هه‌روه‌ک له زۆربه‌ی که‌لتووره‌کانی دیکه‌دا ، یه‌که‌مین کس له پله‌بنده‌ی ، هه‌روه‌ها له راستیه‌دا له‌پیشه‌خه‌ستندا به‌گه‌شتیه‌ی ، به‌نیشه‌نه‌ی پله‌وپایه‌ی له‌قه‌لم ده‌درت ."^{۷۱} له راستیه‌دا ، میژوو نمونه‌ی زۆمان سه‌به‌رته به‌و بایه‌خ و گرنگیه‌ ده‌خاته به‌رده‌ست که کوردان بۆ پله‌وپایه‌یان سه‌رخه‌ستوه . ئێمه له رۆی شه‌ره‌فخانی میژوونوسی کورده‌وه سه‌به‌رته به‌کیشه‌ی ئه‌و له‌پیشه‌یه‌ی

⁶⁹ دهلوجي . امارة بهديان . ۹۰ .

⁷⁰ Perkins . Justin , Journal of a Tour from Oroomiah to Mosul Through th Koordish Muntains, and a Visit to the Ruins of Neneveh. 101.

بارکینز سه‌به‌رته به‌بایه‌خی ئه‌م دیاره‌یه‌ی قوول نه‌بوته‌وه . هه‌روه‌ها ئه‌و نه‌سه‌رۆپۆلۆجسته‌نه‌ی دوايش که له‌ریان وهرگرته‌وه .

⁷¹ Barth . 114.

لەئێوە میرە کوردەکاندا لە دیووخانی ئەسکەندەرپاشای جیگری سولتانی عوسمانیی لە وان هەبوو زانیارییمان هەیە . ئەسکەندەر پاشا نەهەندە بە بایەخووە لەم بابەتی روانیووە کە بۆ سولتان سلیمانی مەزنی گیراوەتووە . ئەویش فەرمانیکی نیمپراتۆری سەبارت بەوە کردووە کە کام لەو میرە کوردانە لەپێش ئەوی دیکەیانەو دێت .^{۷۲} بەهەمان شێوە . ریح گووتوویەتی کە سەرۆکەکانی مزووری بەمیرات ئەو مافەیان هەبوو کە لەدیووخانی میری بادیناندا لە سەرخیلەکانی دیکە لەپێشتەر بوون .^{۷۳}

بایەخی قوولی بنجداکوترای کورد سەبارت بە پرسی لەپێشینی هاوچووت بوو لەگەڵ رۆزگرتنیان لە نەریتی باو . ئەوەش بە روونی لە جیاوازیی نێو ئەندامانی بنەمالە میراتیەکاندا نەرمەکووت کە چیدی ئەو پینگە دەسەڵتدارەتیەیی پێشوویان نەماوە . نیکیتین سەبارت بە بنەمالە رێبەریە جۆراوجۆرەکانی نێو هەریکەکان دەلیت : کۆتەرین بنەمالە ئەوێکی مەلاشایی ناغایە لە شیوە هەریکی ، ئەوان چیدی دەسەڵات و سامانیان لەدەستدا نەماوە ، بەلام ئەو پینگە و پلەوپایەیی پێشتەر هەیانبوو هەر ماویانە . لە تەراوی کۆبوونەوەی کوردانی هەریکیدا ، یەکەمین جینگە بۆ ئەو بنەمالەییە تەرخان کراوە .^{۷۴}

گفتوگۆیەکی نێوان (کاپتن وولی) ئەفسەری رامیاری بەریتانیی و عەبدولرحمان ناغای سەرخیلێ خەرواتی لەساڵی ۱۹۱۹دا ، لەو دەمی سەبارت بە دامەزراندنی پاشایەتیەیی کوردیی قەسە دەکرا و هەروەها بەریتانییەکان بەدوای کەسێکی گونجاودا دەگەران بیکەنە پاشا ، تیشکێکی دیار دەخاتە سەر ئەو بابەتە . پاشا ئەوەی گفتوگۆ لەمەر شیاریی و لێهاتوویی بنەمالەکانی کورد دەکەرت ، عەبدولرحمان ناغا دەلیت : " بە چاوپۆشین سەبارت بە بنەمالەیی بەدەرخان . تەراوی سەرۆکە کوردەکان وەک دانی ئەسپ لەهەمان ناستدان ، دەگونجیت یەکێک لە رووی سامان یا توانای چەنگاومرپیەو ئەوی دیکە بەلادەسترییت ، بەلام ئەو ئەو ناو و ئەو لە پێشینی مێژووییدا^{۷۵} . شایەنی باسە ئەم سەرخیلە خەلکی بۆتانه کە لانکی بەدەرخانیانە .

^{۷۲} اللیدلیسی ، ۳۱۹ . - دەلوچی . امارة بەدینان ، ۱۰۷ .

^{۷۳} Rich. 1:154 .

^{۷۴} Basile Nikitine. "Shamdanin.," in Encyclopaedia of Islam "1 st .ed,7: 303-306.

^{۷۵} G.R. Driver , "Kurdistan and The Kurds , London , 1919, 22.

ژيانى رۇزانهى كورد

كۆچى وهرزى خىلە كۆچەرىسى و نىمچە كۆچەرىيەكان له كوردستاندا بههمان شىوازە كه له ئىراندا بەرزە دەچىت . له كۇتايى بهماردا ، خىلەكان دەشت و دۆلەكان جىدەهەئىن و بەرەو هەوارگە و لەمەرگاكانيان له ناوچە چىايىه جۆزبەجۆزە بەرزەكان (رۇزانهكان) ملدەئىن .⁷⁶ لەوى هاوین به لەمەراندنى مالاتەكانيانەو بەسەردەبەن . له پايزدا لەمەرگای بەرزايىيەكان جىدەهەئىن و بەرەو ناوچە گەرمەسىرە زستانەيىهكانيان له نزمایىهكاندا دەگەرنەو .

وئىزای ئەوى خىلە جۆزبەجۆزەكان ساردەسىر و گەرمەسىرى زانراوى خۇيان هەيه كه بەگشتى له لايمەن خىلەكانى ترەو رگا بەرى لەسەرناكرىت . بەلام هىندىك جار لەم روووه كىشه پەيدا دەبىت . هەميشە خىلەكى بەهيز و نەسەلاتدار ئەگەرىكى زىدەترى له دەستكەوتنى ساردەسىر و گەرمەسىرىكى باشتى هەيه بەهوى ئەوى نەسەلاتكەى ئەو مافەى بۆ دەچەسپىننىت .⁷⁷ بههمان شىو ، مافى تىپەرىن بەرەو شاخەكان و گەرانەوش بەگشتى چەسپاو ، بەلام زۆبەى جار كۆچە وهرزەكان دەبىتە بۆنەيك بۆ پىكدادانى توند لەئىوان خىلە كۆچەرىسى و نىشتەئىيەكاندا ، ئەوانەى زەويەكانيان دەبىتە ریزەوى كاروانى كۆچەرىيەكان .⁷⁸ هەرەها هىندىك جار پىكدادان

⁷⁶ هاوینە هەوار له ولاتى موكرىس پىندەلەن (ساران) ، لەلای تورك زمانانى دانىشتوى ئىران و توركيا (یەلاق) ی پىندەلەن . ئاسورىيەكانىش (زوما) ی پىندەلەن .

⁷⁷ لەسەردەتای هاتنى سەدەى بىستەمدا . بەهیزترىن بەشى رەمەندى كۆنقدراسیۆنى خىلەكانى ئارتووشی له ساپەى حاجى بەگدا بەرزايىيەكانى فەرمشىنيان گرت . كه ئایابترىن هەوارگەى ئەواوى ناوچەى رۇزان بوو .

Maunsell.F.R. " Central Kurdistan .",124.

⁷⁸ سەبارەت بەم وئىرانگارىيەى لەكاتى تىپەرىنى رەمەندەكان نەرحەق بە مەزرای نىشتەجىكان نەجەم دەدرىت .
پروانە : دەملوچى ،امارە بەدبەنان ، ۷۴ .

Wigram and Wigram,127-28,159-60;Hamilton,89-91;Hay,Two Years in Kurdistan,79-80;Leach, 27.

لەنێوان خێلەكۆچەرییە جۆراوجۆرمەكان خۆیاندا روودەدات .⁷⁹ هیندیک جار لەمەرگا سارەمسێرمەكان فرە لە گەرمەسێری خێلەكانەوه نوور نین . زۆریە ئێو ناوچانەى دەكەوتتە نێوان سنووری تورکیا-عێراق و دەریاچەى وانەوه بە گشتی زۆزانى پێدەگوترت . زۆریە ئێم لەمەرگا چیاىیانە سەرچاوەى ناویان زۆرە ، وەك بەرزاییمەكانى میروانین و فەراشین ، كە بۆ تەواوى هەرمەكە سەرچاوەیەكى مەزنە .⁸⁰

لەپاش جەنگى یەكەمى جیھانى ، كۆچى وەرزى زۆریەى خێلە كۆچەرییەكان كە وا راھاتبوون ھاوین لە تورکیا و زستانیش لە عێراق بەرنەسەر ، لە ئاكامى دیاریكردنى سنووری تورکیا -عێراق لە سەرھێنگەى ئێو خێلانە ، بە تەواوی پەكى كەوت . وەستانى تێبەرىنى خێلە كۆچەرییەكان لەنێوان تورکیا و عێراقدا لە بنەڕەتەوه ئاكامى ئێو پەيوەندییە نادۆستانەیه بوو لەنێوان ھەردوو وڵاتدا ھەبوو ، ھەرچەندە ھەلومەرجەكە پاش چاكیوونى ئێو پەيوەندیانەش ھىشتا بە نەگۆپاوى ماہەوه ، دەگونجیت بەھۆى نەش و نەمای نەتەوايەتیی كوردیی لە كوردستانى عێراقدا بێت .

شونى ژيان

شونى ژيانى كورد ، جگە لەوێ لەناوەندى شارەكاندان ، دەكریت بە دوو بەشەوه ، خەلكە نیشتمەجینكە و ئەوانەى كۆچەر یا نيمچە كۆچەرن ، خەلكە نیشتمەجینكە لە خانووى بچووكدا نیشتمەجین كە لەبەرد و قوڕ لروستكراوه ، بانەكەى سپیدار رایدەگرت و لقەدار و گلى پەستپوراوى دەكریتە سەر . ئێم مالاڤە بەگشتی بە شینوویەكى لار بنیات دەنریت ، بەشینوویەك كە سەربانى مالىك دەبیتە سەكۆ بۆ چوونە

⁷⁹ راپۆرتىكى فەرمى بەرىتانى باس لەر ھەلومەرجە ناسەقامگیرە كوردووە كە لە نەنجامى كۆچى سالانەى ناوچە سنوورییەكانى تورکیا -عێراق دەكریتەوه .

Great Britain , Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1921,8.

⁸⁰ بۆ پتر لەمەر وەسلى ئێم ناوچەیه : Maunsell, " Central Kurdistan ",121-40

ههوانی مائیکی دیکهوه که له سهزوه بنیاتنراوه .⁸¹ له ناوچهی دیاریکراوی کوردستاندا ، بهتایبته له بهرزاییمهکانی دهرسیمدا⁸² و ههروهه له بهرزاییمهکانی ههکارییدا⁸³ ههوال ههیه که خانووهمکان له بهرد و گهچ دروست دمهکرتن و فره پتهو و خۆپاگرن .

کۆچهریههکان له دهوار و رهشمالدا دهژین که له مووی بزنی دروستدهمهکرت ، ژمارهیهکی کهمی کورد تهواوی سال لهم جۆزه دهواراندا بهسهردمهبن . دهگونجیت زۆرینهی نهوانه ناوی نیمچهکۆچهریهان لیبهرت که زستانان لهنیو خانووهمکانیان و هاوینانیش له دهواردا دهژین . له مانگهکانی هاویندا ، بهشینکی زۆر له کوردان لهنیو کهپری هاویندا دهژین که چهرداخێ پینهلین ،⁸⁴ نهوهی جۆزه کهپریکی کراوهیه به دار سهری دهگرتت و بهلقوچلهداریش دانهپۆشرتت .

خۆراک

خۆراکی کورد بهشیهوهیهکی بهنههتیی دانهونله و بهرههههکانی شیره ، نهوهی دواییان وهک : پهتیر ، جۆزهکانی شهیری ههییوی وهک (دۆ ، ماست و ماستاو) ، ههروهه کهره و پیکهاتهکانی .⁸⁵ نیسک ، جۆ ، گهنهشامیی ، نۆک ، ساوهر ، ههروهه برونه نهو خۆراکانهن که به گشتیی کورد پهشتیان پینهههستتت . میوژ بهشینکی گرنگ له خۆراکی کورد پیکهههتتت به بهراورد بهو خواردانهی که لهنیو عهههیدا ههن . بهگوزرهی ههی ، نهو خۆراکانهی لهنیو کورددا بلۆن : نانی گهنم ، میوژ ، سههزه ، ماست و ساوهر .⁸⁶ ههروهه نانی جۆش به شیهوهیهکی فراوان بلۆه ، بهتایبته لهنیو نیریدییهکاندا .

⁸¹ Barth,102;Leach,48; Hay,Two Years in Kurdistan , 45-46; Nikitine Basile, La vie domestique Kurde," 334-35.

⁸² Molyneux-Seel ,49 .

⁸³ Dickson, Bertram. "Journeys in Kurdistan " .375.

⁸⁴ Hay,Two Years in Kurdistan , 46-47.

⁸⁵ Ibid.,56.

⁸⁶ Ibid.

لههیندیک بهشی کوردستاندا ، لهناوچه چهپه چپاییهکاندا که کیلگی تیدا زۆر کهمه ، بهپرو دهمارنیت و نمکرتیه نارد بو نان ، به تایبیت له کاتی قاتوقرییدا .⁸⁷ میوه و سوزمش همرکاتیگ دستکهوینت دهمخوینت . ژمارهیهک نووسهران ناماژهیان به پیاز ، وک یهکیگ له ماده خوراکییه گرنهکان له لای کورد ، داوه .⁸⁸ همنگوین و گهزۆ خواردنی پهسهندن . لهه سالانهی نواییدا ، چا بوته شمهکیکی گرنگ له کوردستاندا .

گوشت زۆر بهکهمی دهمخوینت مهگه لای کوردانی دهمولههمنده نهییت ،⁸⁹ بهرخ به باشتر دهمارنیت ، بهلام گوشتی بز ، گا و پهلهوهویش دهمخوینت . کورد زۆر چهزبان له راوه ، وک ناسک له دهمشتهکان ، کهلمکیوی له چپاکان و مههمکیویش له ناوچه گردۆلکیههکاندا . ههموهها راوی بالنده ، وک : مرابی ، کهو ، پۆر و سوئسکه .⁹⁰ زۆربهی ناوچهی کوردستان بهرازمهکیوی لینه ، چونکه موسولمان ، نیزییدی و نههلی چهق نایینهکهیان ریگهیان نادات گوشتی بهراز بهخۆن . نهوهش گریمانی نهوهیه که کورد نهو گوشته ناخۆن ، ههمچهنده ههمالی نهوه ههیه که نههدامانی ههمسئ دستکه جاروبار نهو تابویه دهمشکینن .⁹¹

کورد له رووی ناکاری خوراکیههوه خهلمکیکی بهمخوراک نین ،⁹² ههی ناماژه بهوه دمکات که له ناوچهی ههمولیر کوردانیک نهو تیبینی کردوون تهنا دوو ژهم نان دهمخۆن ، لهنیوهرو و ههموهها له سههرلهنیوارمشدا ، جگهله کورده دهمولههمندهمکانیان که بهیانیش نان دهمخۆن .⁹³ ههمچهنده نووسهرنکی کورد که گفتوگوی لهسهر نهرنیتی خوراکی کوردانی بو تان کردوه ، لهسانی 1930دا ناماژهی بهوه داوه که نهوان شمش ژهم نان

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Newin, C. " Le nombre des repas chez Les Kurdes, 276.

⁸⁹ Hay, Two Years in Kurdistan , 52-53.

⁹⁰ Leach, 29-31.

⁹¹ Ivanov, 97; Hay, Two Years in Kurdistan , 29-30. Cf. Wigram and Wigram, 281; Fraser, Travels, I: 186-89; ۹۰. دملوجی ، الیزیدیة .

⁹² Nikitine, " La vie domestique Kurde," 335; Noel, E.W.C. "The Character of the Kurds as Illustrated by Their Proverb, 83-84 .

⁹³ Hay, Two Years in Kurdistan , 56.

دهخون ، يهکه میان سرله به یانی زوو ههروهه دواژم کاتیک دهچنه جیگاوه ، ههروهه دانیشتیوانی نهو شاره ژهمنیکی زندهش دهکن به سهردا .⁹⁴

جل و بهرگ

جل و بهرگی کوردیی بهشینوه یهکی بهرچاوه له بهشینکی کوردستانه وه بۆ نهوی دیکه جیاوازه .⁹⁵ نهه جیاوازییه لهو کلاو پیچه دا دهردمه کویت که به گشتیی زۆریه ی کورد لهسه ری دهکن . کوردانی ههکاری و موکریی پارچه یهکی گهوه ی له ناوریشم یا لۆکه دروستکراو ، که ریشووداره له کلاویکی تایبهتی ده پیچن و لهسه ری دهکن و ریشووه کان بهسه رچاوانیاندا شوڤه بیته وه .⁹⁶ بلأوترین کلاووه جامانه له بهشی ناومند و باشووری کوردستان ده بیهریت که پارچه یهکی ناوریشمه و له کلاویکه وه ده پیچریت .⁹⁷ هیندی که له خیله کوردهکان سهریان به جوڤرێک داده پۆشن که که متریان هه رهچ له کلاو و پیچ ناچیت . جوهرانلییهکانی باشووری کوردستان لهادیکی درژی سپی لهسه ر دهکن که تعنیا پارچه یهکی بچوکی ناوریشمی لیده بهستن .⁹⁸ له کاتیکدا شاک کلاویکی پتهوی خویری دهکنه سه ر که درژه و گولنه داره .⁹⁹ نهه چه ند نهوونه یهکی که می کلاو و پیچی کوردانه ، هه رچه نه هه مووه نهه کلاو و پیچانه بۆ چاودیرنکی ناسایی واده رده کویت که وهک یهکن و زۆر جیاوازین . بهلام کوردیک به ناسانی نه توانیت لهرنی تیبینیکردنی شیوازی بهستنی کلاو و پیچی که سیکه وه ناوی خیل و نهو شوینهش بلیت که نهه کهسه ی

⁹⁴ نهه نووسه ره بهرژی یاسی لهه خواردهانه کردوه . Newin, 8-10.

⁹⁵ Minorsky, V, "Sawdj Bulak." in Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 7:186-92; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 401.

⁹⁶ Fraser, Travels, 1:86. Cf. Hay, Two Years in Kurdistan, 41.

⁹⁷ M. Sykes, 582.

⁹⁸ Bois., L' ame des Kurdes.

⁹⁹ Cf. Hay, Two Years in Kurdistan, 41; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 401;

الگورانی-علی سیدی ، من عمان ال المعادیة ، قاهرة ، ۱۹۳۹ ، ۱۵۲ .

بۆ دەگەرتەوه .¹⁰⁰

كوردە باكووربەهكانی دەشتی ئەرمینیا ، كە خەریكى ئەسپدارین ، پانتۆلیكى تەسكى توندكەمەر دەكەنە بەر ،¹⁰¹ بەرمو باشوور ، لەناوەند و باشووری كورستاندا ، شەرۆال نەوونەیمكى باوه ، لەسەرۆ ئەژنۆوه فشه و لای قۆلەپێشمه تەسك نەبیتەوه .¹⁰² لێرەدا ، بەتایبەت لە دەقەری بادینان و بەشینۆهیمكى دیاریبكراو لەناوچەى رەواندز ، كوردان شەرۆالێكى دەرننگ پان دەكەنەبەر (رانك)ى پێدەگوتریت كە زۆر لە پانتۆلانە دەچیت دەریاوانەكان لەبەرى دەكەن .¹⁰³

جۆریكى دیکەى پۆشاكی كورد كە سەرنجراکێش دیتەبەرچاو بریتیه لە پشتێن كە پیاوان لەنیۆقەدیانی دەبەستن . هیندیك لەم پشتیانە چەند پێنەك درێژە و بەشینۆهیمكى ئالۆز دەبەسترت . خەنجەر ، دەمانچە و شتی دیکەش دەكریت بە لاكانیدا .¹⁰⁴

تایبەتەمندییهكى دیکەى جلۆبەرگی كوردیی ، فەقیانەى درێژی سپییه . فەقیانەدار كاتی كارکردن ، خواردن ، شتن ، یا شەرکردن سەرى فەقیانەكانى پێكەوه گری دەدات و دەبهاوێتە پشتیهوه .¹⁰⁵ كوردان چاكەتى جۆراوجۆر دەكەنەبەر ، لەوانە چاكەتى لبادى بى قۆلە كە لە سەراسەرى باشووری كورستاندا بلاوه هەروەها چاكەتیكى دیکە هەیه (سەلتە)ى پێدەلێن .¹⁰⁶ لە دۆخى سەرماشدا ، چاكەتیكى لبادى ئەستور لەبەر دەكەن .

¹⁰⁰ Dickson , 362.

¹⁰¹ Wigram and Wigram, 9; Hay, Two Years in Kurdistan, 41; Binder, Henry . Au Kurdistan en Mésopotamie et en Perse , mission scientifique du Ministère de J Instruction Publique .Paris:Maison Quantin, 1887, 109-110; Fraser, Travels, 1:86; Layard , Sir Susten Henry , Nineveh and Its Remains, 2-8-207.

¹⁰² Hay, Two Years in Kurdistan, 41; . ١٥٢. لێگورانی

¹⁰³ Hay, Two Years in Kurdistan , 40; Hamilton . 137.

¹⁰⁴ Hay, Two Years in Kurdistan , 42; Minorsky , "Sawdj Bulak."

¹⁰⁵ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 401; Wigram and Wigram, 9

¹⁰⁶ Hay, Two Years in Kurdistan , 41.

پىلاوى كوردىي بەگىشتىي بە قەبارەي پىن دەمىت ، كە نووكەكەي چەماو و بىنپاژنەيە ، وەك باو و لە پىستى گا دروستەمكرىت . جۆرىك لەو پىلاوانەي كورد لەپىي دەمەن رەنگى سوورە بە (زىرگول) يا (كالىك) ناوى دەمىت ، كە پىستى گاي رەنگكراو و بە ناورىشم چنراو يان گولنەكەي خوڤى پىزەيە . هىندىك پىلاوى لباد بۇ شاخەوانىي لەپى دەمەن . كوردە باكوڤىيەكانى دەشتى نەرمىنيا هەروها نەرمىيەكانى هەولنر پوتىنى درىژ لەپى دەمەن .¹⁰⁷ گىوھى نىرانى كە لە ناوڤىشم يان لۆكەي چنراوى ورد دروست دەمكرىت و بنىكى پان و تەختى هەيە زۆر بلاو و گۆرەوى خوڤى تاسەرنەژنۆ لە رانىە ، ئاكرى ، رەواندز و هەكارىي لەپى دەمكرىت ، كە زۆڤەي جار لەسەرەو بە قەيتان و گولنەكەي درىژ دەبەسترت . لە شوڤنەنەي كورد و عەرەب دەگەنە يك ، وەك لە باشوورى كوردستان ، جەزىرەي سەررو ، باشوورى قەرەجەداغ و تۆرنەلەبادىن ، كوردان رۆبى عەرەبى بە شاناندا دەمەن . هىندىكىان تەنانت بۇ كۆڤىە و عەگالى عەرەبىيەكە وازيان لە كلۆ جامانەي كوردىش هىناو و .¹⁰⁸

پايەي ژن

وا دەردەمەكەويت زۆڤەي نووسەران لەسەر ئەو كۆك بن كە ژنى كورد بەبەرورد لەگەل زۆڤەي ژنانى عەرەبدا بە پلەيەكى بەرچا و ئازاد بن كە بە رىگەي هەمەجۆر دەردەمەكەويت . ژنى كورد بەپىچەوانى زۆڤەي ژنانى موسولمانەو ، گۆشەگر و داپۆشراو نىە و روى خۆي بە پەچە داناپۆشيت . ئەو ئازادانە تىكەل بە پىاو دەمىت و چ شەرم و ترسىكى وەها پىشان نادات كە هەلقولوى نەرىتىكى گۆشەگرانە بىت .¹⁰⁹ لە كاتى جەژنەكان ، بووك گواستەنەو و بۆنەو ناھەنگەكانى دىكەدا ژن و پىاو پىكەرە سەما

¹⁰⁷ Wigram and Wigram, 9; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 401:41. ئىگورانى.

¹⁰⁸ سەبارت بە باسى جلوبەرگى كوردانى موكرى :

Minorsky, "Sawdj Bulak,"; Fraser, Travels, 1:86; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 401.

¹⁰⁹ K. Badir Khan, 241; Bois, L'ame des Kurdes, 32; Soane, Report on Sulaimania District, 92-93; Nikitine, "Quelques observation," 671.

دەكەن .¹¹⁰ سۆن تێبینی کردوووە كه ئهو سهما و رمشه له كه له نێو خهلكی موسولماندا شتیکی نانا ساییه ، بهگۆزیهی یاساگهلیك كه رینگه بهشتیكی ومها نادات . ئهو ناماژه بهوه ههدات كه لهو رووهوه كوردان له گهلانی ئهروپای رۆژههلات دهكهن تاكو لهوانهی رۆژههلاتی ناوهراست .¹¹¹ بو ژنی كورد نانا سایی نیه كه لهكاتی نهبوونی پیاوهكهی لهمالدا وهك سهرداری مال رهفتاریكات پێشوازی له میوانی بێگانه بكات .¹¹² ئهم نازادیهه زۆر بهكمهی بهمشیهیهكی خراب بهكاردههینرێت . ژنی كورد پاكیزهن ، لهنێو كورددا لهشفرۆشی نهزانراوه ، زۆر له نووسهران تێبینی ئهوهیان كردوو كه له زمانی كوردیدا وشهیهكی تهواو نیه پریهپێستی ئافرهتی فاحشه و لهشفرۆش بێت .¹¹³ لهنۆخیکي توندی ئایینییدا له كوردستان ، مردن سزای ههر لادانیکه له رهوشت و ئاكارای گشتییدا رووبدات .¹¹⁴

ژنی كورد خانمخاسی مانی خۆیهتی ، لهسهلات و كارگیری له بازنهی خێزندا یهكجار بهرچاوه ، گوێ له راوژی بهگیریت و ریزی لێدهنرێت .¹¹⁵ بهگۆزیهی ههی " زۆریهی سهروكهكان زۆر یان كهم دهكهنه ژێر كارگیری ژنهكانیانهمه ، كه به بوچوونی من ، رۆلێكی مهنز دهبینن كارگیری باش یان كاری زۆر دهكهن كه رینگه له مێردهكانیان بگرن خۆیان بكهنه گالتهجار ."¹¹⁶

¹¹⁰ Bois., L' ame des Kurdes,38-39; Soane , "The Southern Kurds,"45.

¹¹¹ Soane , "The Southern Kurds."45.

¹¹² K.Badir Khan , 241; Soane ,Report on Sulaimania District ,92-93; Nikitine, "Quelques observation," 671; Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 397; Layard ,Nineveh,1:153;Layars;Discoveries,315.

¹¹³ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 397; Nikitine, "Quelques observation," 67;E.M. Noel, Diaryof Major E.M. Noel,10.

¹¹⁴ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 397; Hay,Two Years in Kurdistan , 69-70;Leach,56.

¹¹⁵ Soane ,Report on Sulaimania District ,93; Nikitine, "Quelques observation,"670; Hay,Two Years in Kurdistan , 43; K.Badir Khan , 241.

¹¹⁶ Hay,Two Years in Kurdistan , 43.

ژنی کورد له نینۆ خیله کۆچمیری و نیشته نیه کاندای نهرکی فرمگران نه انجام دهن

١١٧ هه چهنه ، وه سۆن ناماژهی پیداره ، نهوه نیه نهوان ناچار بکرین هه موو نهرکه گرانه کان نه انجام بدن و میرمهکانیشیان ته مهل و بیکار بوی بکهن . دابهشکردنیکی بهرچاوی کار له نینۆان ژنان و پیاواندا ههیه . پیاوان بهگشتیی له کینگه خهریکی کارن ، بایهخ به میگهل و نارژه لهکانیان دهن . زهوی دهکین ، بایهخ به داره بهردار و پهله توتنهکانیان دهن . یان بهروبو مهکانیان ده بهنه بازارمهکانی نهروبهی ، لهکاتیکدا ژنهکانیان خهریکی میوه وشککردنهوه و توتن هه لهخستن و بهرتهکاندن ، ههروهه چهنین کارتی دیکه ی مال نه انجام دهن .^{١١٨} بارس نهه سه رهنه دهچاسپینیت :

"خیزان یهکه یهکی نابووری سه رهخۆیه ، بهشپوهه یهکی نهوونه یی له خانهواده یهکی سه رهتایی پینکدیت : میرد ، ژن ، ههروهه مندالهکانیان . له نینۆ نهماندا ، رۆلی نابووری بههه مان نهو هیله دابهشکراوه که بۆ خیزانه لادینیهکانی نهروپا ناشنایه . شتیکی پینوست نیه به نرژیی هه مووی باس بکریت . پیاوهکه زۆریه کاتی خۆی له نینۆ کینگدا به سه رهت ، نهو مافه ی ههیه بایهخ به نهسپهکان بدات و ناگای لیبان بیت ، نارژه لهکانی دی له لایهن ژنهوه بایهخی پینه دریت ، شیریان ده دوشیت و خوراکیان لی دروست دهکات . ههروهه نهرکهکانی دیکه ی مال ، وه کوه کاریی ناوهوه ی ژورهکان و چاکردنی سه ربان ، نهمانه له سه ره پیاون . ههروهه ژنان لههزری پرکاریدا له کینگهکان هاوکاری دهکهن ، بهتایبهتی لهکاتی دروینه ی دانهوینه و هه لگرتنهوه ی توتندا .^{١١٩}

زۆر له ژنانی کورد جهنگاوهری باش یاخود بازگانی لیها تون . نهوان له نینۆ خیله فره جهنگاوهر مهکاندا زۆر جار به نازایه تییهکی مهز نهوه شان به شانی پیاومهکانیان ده جهنگن .^{١٢٠} ههروهه بهشیک لهوان ته نامت وه ک سه رۆکی خیلهکانیان دانیان پیدانهوه

¹¹⁷ Soane ,Report on Sulaimania District ,93; Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 397.

¹¹⁸ Soane , "The Southern Kurdistan," 45.

¹¹⁹ Barth , 24-25.

¹²⁰ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," 396-97; جیاوت ، ٢٤.

هه مایه تۆن هه والی شه رینی توند له نینۆان پیاوه خیلهکیهکانی سه رچی دانیشتوو له گهرووی سه پلیک و رهوه نه هه رکه یهکان له کۆتایی ١٩٢٠ دهکات ، که تیندا ژماره یهک ژنیشی تیندا به شدار بوون . بهگوهره ی زانیاریهکانی وی

١١١ کورته سمرنجیک سهارت به ژماره یەک له ژنانه ی پینگه و دهسه لاتینکی مهزنیان له نینۆخه لکه کانیاندا به دهسته پیناوه تیشکیک دهخاته سر پله و پایه ی ژنان له کۆمه لگه ی کورد هواریدا .

به گوێره ی (کیونیت) که له کۆتای سهدی نۆزه مه دا نووسیویه تی ، چه لیمه خانمی هه کاری ، فرمانه وه وایه کی دهسه لاتداری باش قه لآ بووه ، تا نه و کاته ی ناچار بوو پاش سهرکو تکردنی راپه رینه که ی به درخان له سالێ ١٨٤٥ دا ، شاره که رادهستی دهسه لاتداری عوسمانی بکات . ١١٢ له دهووبه ری سالی ١٩٠٩ دا ، فاتمه ، که ژینکی کوردی گهنجی ته مه ن سی وشه ش ساله بووه ، پاش مرینی میزدی دووه می ، که برای میزدی یه که می بووه و به گوێره ی ما ئی فرمانه وه وایه تی میراتی شونیی گرتۆتموه ، بووه ته سه رخینلی نیردینان ، نه م ژنه له نینۆ خینله کهیدا به (قهالیسته) که واتای شارن ده که یه نیت ناوی ده برا . ١١٣ مریم خانم له بنه ماله ی شیخانی نه هریه ، رۆئی ربه رینکی لیۆمه شاره ی له ماوه یه کی هه ستیادا که سالانی جهنگی یه که می جیهانییه ، بینێ . هه ر له گه ل نه ودا بوو که سوپای هاتووی رووسی له قه فقا سه وه بۆ نه وه ی پینشه ره وی بکه ن و به و ناوچه یه دا تیه پنه که له بندهستی بنه ماله که ی نه ودا یه دهستیان به گه تو گو کرد . نیکیتین که له و کاته دا راویژگاری رامیاری په یوه ست به سوپای رووسی بووه ، زانیی و شکۆمه ندیی نه م ژنه بهرز ده رخیننیت و دهسه لاتێ به سه ر ده ست و پینوه نه مکانی به راشکاو یی پيشان ده دا ت . ١١٤

بۆ ماوه ی چه ندین ساله ، عاديله خانم ، ژنی وه سه مان پاشای جاف ، کاروباری

یازده پیاو و چوار ژن له شه مه دا کوێراون . Hamilton, 90.

١٢١ هه ره ها بارس "ناوه جایی" ی وه که له مه بریک له به ر ده م سه رکردایه تیه کیردن ریزگروه و نه وونه به سه لیم به گ ده مینیتمه که له لایه ن نا درشای ئیرانه وه پینشه یازی نه وه ی پیکرا وه به یته فرمانه وه ی کوردستان . به لام نه و ره تی کردۆتموه چونکه "پینگه ی خۆی نه زانی" . هه ر چه نه پینوه ته نا ما ژه به وه به ریت که بارس بیردۆه که ی خۆی سه هارته به وه ی " به گه زنی من" و " ناوه جایی" به شۆمه یه کی ره ها وه که له مه بریک بۆ گه میشتن به سه رکردایه تی ده نه نیت . چونکه ده گونجیت هه رسو حاله ته که به هۆی هۆکاری دیکه وه شونینان به گه رتومه

١٢٢ Quinet, 2:717.

١٢٣ H.A., "L hospitalite Kurdes", Hawar 1 (Aug 8, 1932): 7-8.

١٢٤ Nikitine, "Quelques observation," 670; Nikitine, "Probleme Kurde," 255.

جافه‌کانی به‌توندی له بنده‌ستدا بوو . چ له‌سهردهمی ژبانی میزده‌که‌یدا ، کاتیڤ وک راویژگار و نوینهری وه‌سمان پاشا هه‌له‌ده‌سوڤا و چ دواى مردنی پاشای میزده‌شی ، کاتیڤ به‌رپرستیاری ته‌واوی خیلکه‌ی به مافی خوی دهرانی ، نهو دهسه‌لاتیکی مهنی به‌سهر دهشتی شاره‌زور و ناوچه سنوورییه‌کانی تورکیا-نیزانی ده‌ور به‌رییدا هه‌بوو . به‌شوه‌یه‌کی بنه‌ه‌تیبی به‌هوی فرمانه‌روایه‌تیبی به‌هیزی نه‌وه‌وه بوو که ژبانی بارزگانیی له هه‌له‌بجه بوژایه‌وه و سینه‌ری یاسا و هینه‌نی بانئ به‌سهر هه‌رنه‌ه نانا‌رامه‌که‌دا کی‌شا .¹²⁵ هه‌سه‌خانی ناموزا و براژنی شیخ محمود ، یه‌کیکه له ژنه مهنه‌کانی ده‌کی باشووری کوردستان . هه‌والی نه‌وه هه‌یه که تیڤوشانی نهو بو ریزگارکردنی ژبانی ژماره‌یه‌ک له گیراوه به‌ریتانه‌یه‌کاتی کاتی راپه‌رنه‌که‌ی شیخ محمود ، بوته هوی نه‌وه‌ی فرمانی سزادانی کوشته‌که‌ی نهو سه‌رکرده کورده جینه‌جی نه‌کرنیت و دواتریش حوکه‌که‌ی بو دواخرا و که‌مه‌کرایه‌وه .¹²⁶

دواچار مینا خاتوونی خانمی نیژدییه‌کان هه‌یه که نافه‌ه‌تیکی به‌رچاو و خاوه‌ن توانایه‌کی به‌هیز بووه ، به‌چه‌شنیڤ بو ماوه‌ی نیوسه‌ده‌ی رابردوو به‌دهسه‌لاته‌رین که‌سایه‌تیبی نیو نیژدییه‌کان بووه . نهو له‌که‌ل‌ه‌علی به‌گی میزده‌یدا که میری نیژدییه‌کان بوو . به‌شداریی به‌ریزه‌بردنی ته‌واوی کاروباری نیژدییه‌کاتی ده‌کرد . تا نهو کاته‌ی له سالی 1913‌دا میزده‌که‌ی کوژا . دهسه‌لات و پیڤه‌ی مینا‌خاتوون له‌سهردهمی میرایه‌تیبی سه‌عید به‌گی کورده‌که‌شیدا بن که‌مه‌بوونه‌وه به‌رده‌وام بوو . وک سینه‌ر له‌پشت کورده‌که‌یه‌وه وه‌ستا بوو ، پاشتریش دواى مردنی سه‌عید به‌گ له سالی 1949 و بوونی ته‌حسین به‌گ به میری نیژدییه‌کان ، مینا خاتوون نه‌رکی سه‌ره‌رشته‌تیبیکردن و ناراسته‌کردنی کورده‌زاکه‌ی گرته نه‌ستو . به‌گوزیه‌ی ده‌لوجی ، نه‌م ژنه جانانه و زیت و وریایه ریزلیگیراوترین که‌سایه‌تیبی نیو نیژدییه‌کان بوو که هه‌مووان به‌دل لیبی ده‌ترسان .¹²⁷

¹²⁵ Soane , " To Mesopotamia and Kurdistan," passim, Less, " Two Years in South Kurdistan ". Journal of the Royal Central Asian Society 15, parts 3 (1928): 253-77; Soane , "The Southern Kurd."44-45.

¹²⁶ Barth , 120-21.

¹²⁷ ده‌لوجی ، اعارة به‌دینه‌ان ۲۲-۲۳ و ۲۰ ، ۱۸ .

ژن و میردایه تی

ژن و میردایه تی له نیو کورددا به پی یاسای موسولمانان و نهریتی خۆمانیی بهرپوه دهجیت . هه رچهنده کورد وهک تاکینکی موسولمان رنگه ی پندراوه چوار ژن بهینیت ، به لام تمنیا سه رخیله کان و هیندیک مۆلکداری دهولمه مند له توانایاندا به شه بکن ، به گشتیی هه ر ژنیک دهینن .¹²⁸ له سۆنگه ی نهروه که ژنانی کورد له ههلسوکه وتیاندا نازادن و خۆ دانابرن و به نازادیی تیکه ل به پیاوان دهبن ، هه ربۆیه زۆریه ی جار ژن و میردایه تی له رنگه ی خۆشهویستییه وه ده بیت زیاتر له وه ی خیزان رنگی بجات .¹²⁹ به شیوه یه کی گشتیی ، کورد له نیو خیزانه کانیا ندا دلسۆزانه هه لده سوړین و په یومندیی گه رم و گوپ و به تینیش نه ندامه کانی پیکه وه ده به ستیته وه ، جیا بوونه وش ، هه ر وه که فره ژنیی ، به گشتیی له نیو کورداندا که مۆینه یه و زیاتر له نیو چینی ده سترویشته و مهکاندا دهینریت .¹³⁰

کاتیک پیاویکی کورد ناره زوی ژنه یان بکات ، که سینکی به ته من له خزمانی یا دۆستانی خۆی ، که زۆریه ی جار خاوه ن په و پایه یه که ، ده نیریت ، تا داوا ی دهستی شه که بکات که هه لیه ژاردوه . شه کسه له گه ل باوکی که که دا به ته که ده کاتوه و باسی شیایی و که سایه تی داوا که ره که یان بۆ ده کات و پیکه وه بوکانمه کی دیاریی ده که ن .¹³¹

¹²⁸ "Kurdiatan" in The Encyclopaedia of Mission, 530; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 396; Hay, Two Years in Kurdistan, 44; Nikitine, "Quelques observations," 670; Leach, 21; Bois., L'ame des Kurdes, 31-32; 1700. اماره به دینان .
دملوجی .

¹²⁹ K. Badir Khan, 241; Soane, "To Mesopotamia and Kurdistan," 237, 397;

دملوجی . اماره به دینان 1700

¹³⁰ K. Badir Khan, 241; Bois., L'ame des Kurdes, 39. . 1700. اماره به دینان .

¹³¹ Barth, 26.

هه ی، گیزانه وهیمکی سه رنه جراکیش ده خاتمه برچاو له مه ر نه زمونی خۆی وهک نه ندای ده ستیه ک که له لایهن ناغایه کی کورده وه بۆ داوا کردنی دهستی که ی ریه رنگی نایینی نیرداون . شه و گله توگۆی له مه ر بوکانه کردوه و ده لیت هیندیک سه رخیل زیاتر له پینچ سه د پاوه مند به ناره رنگی وه جا خزانه ده دات لیچ شه ژماره یه به زۆر زنده له قه لم ده دات .
Hay, Two Years in Kurdistan, 257-59, 44; Leach, 44-45.

بوكانه برك پاربه كه داواكر به باوكي كچمكه يا به خيوكرهكه ي ههات .¹³² بهگوزره كاهمران بهدرخان نهو بره پاربه برتبه له ماره ي ژنوميردايه تيبهكه و بو ماوه يكي دياربيكر او لاي ماني بوكي ده مينتبهوه و هك زامنيكه بو ههلسوكوتي باشي ميرمهكه پاش چمندا سانيك پيني ده رتبهوه .¹³³ دملوجي چمكي نيسلامي (سههوق) ي بو نهو بره پاربه بهكارهيناوه ، بهلام نهوه ي دياربي نكردوه لاي كني هه لدهگيرت .¹³⁴ ويزاي ماره ي يان بوكانه ، وا باوه كه زاوا دياربي بو بوك و باوك و براكاني بنيرت .هه ي نامازهي بهوه داوه كه لهكاتي تهلاقدان هه مان بره پارهي دياربيكر او دهخرتبه سهر بووك.¹³⁵

سيزموني اي ژنوميردايه تيبهكه و ماره بيكر دن به ري و ره سميكي موسولمانانه له لايمن مهلايمكهوه به رتبه ده چيت . گواستهوه بو نهيهكي گرنگه بو شايي و زه ماوه ند كه هه مووان تيدا به شداريي ده كن . نه ريتيك هه بوو كه زور باوي نه ماوه نه ويش داناني (برازاوا) يه كه له ده ره وه ي په رده ي زاوايه تيبه راده وه ستا هك نيشانه يهك بو نه جماداني كاري بوون به زاوا تهقه ي خو شبي ده كرد .¹³⁶ بهگوزره ي نيكي تين ، نهو تهقه به له لايمن زاوا خو به وه ده كا .¹³⁷ به ريووك كه هك ناراسته كره نيكي بووك راژه ده كات ، به ريره سه

¹³² Barth , 28.

¹³³ K.Badir Khan ,241.

¹³⁴ دملوجي . اماره به دينان . ١٦٩ . بهگوزره ي ياساي موسولمانان . ماره ي يان سههوق بو كچمكه دهگيرتبهوه . له لاي عمره ي پيش نيسلام . سههوق ده درا به ژنهكه و ماره ييش به باوكي يان سهر په رشتياري كچمكه . بهلام پاش هاتني نيسلام ههردووكيان تيكنه بيهك كران و واي ليني هات ههردووكيان تيكنه بيهك كران هه ريو به نيستا ههردو و شهكه يهك مانا دهگيرت . دوو جزر ماره ي ههيه . ماره يي دياربيكر او (مهرا المش) نهوه ي كه لهگه ل پينگه ي كومه لايه تيبه ي و تابوري و دارايي و شياوي بو كيدا دهگونجيت . ماره يي دياربيكر او (مهرا المسمي) كه نهورش بوخزي دوو جزره كه پيشمكي و پاشمكيه (مقدم) و (مؤخر) . پيشمكي هينديك جار هه ر پيش نهجماداني هاوسه رگيريهكه ده درت . پاشمكيه كمش لهكاتي مر دن ي پياوهكه يان كاتي جيا بو نه وه ده درت .

¹³⁵ Hay, Two Years in Kurdistan , 44.

¹³⁶ Bois, L' ame des Kurdes, 39.

نه م دياره يه هك بويس سهرنجي بو راكيشاوه . لاي عيريه كونه كاندا هه بووه .

¹³⁷ Nikitine, " La vie domestique Kurde," 342.

لەمەى "نیشانەى پاکیژەگىى" لەپىش بارک و دایک و دۆستانى بووک و زاوا دابنیت .¹³⁸
 ئۆومىرداىەتتى برازاکان ، بەتایبەت ھىنانى کچە مام ، یەکیکە لە شىوازمەکانى
 ئۆومىرداىەتتى لەنىو کورددا ،¹³⁹ بەتایبەتتى لەنىو کۆمەلگە خىلەکیبەکاندا کە
 سىستى باوکایەتتى پىکھاتەى ژيانى کۆمەلایەتتى تەنىوہ . ئەم جۆرە ئۆومىرداىەتتىہ ،
 بە گشتى پەيوەستە بەمەسلەى زەویدارىى و ھىزى راميارىى¹⁴⁰ و قازانجى ئابوورىى و
 راميارىى ديارىیکراو بۆ ھەردو لا دىننیتە ئارا . برازا مارەییەکی کەم یان ھەر ھىچ
 مارەییەک بە مامى خۆى ئادا ، مامەکش لایەنگرىى و وەقادارىى گەنجیک بۆ خۆى
 مسۆگەر ئەکات . ئەو ھۆکارەى بايەخىکی مەزنى لەھىزى داواکارىدا دەبیت لەکاتى
 رکا بەرى و مەملاننیدا .¹⁴¹ ھەرچەندە ئۆومىرداىەتتى برازاکان ، لەنىو کۆمەلگای
 نىسلامییدا لەسەراسەرى جیھاندا باوہ ،¹⁴² بۆابوونى لەنىو کورددا مەرج نىہ بنەمایەکی
 نىسلامیانەى ھەبیت .¹⁴³

شىوازانکى ئۆومىرداىەتتى ھەیە بە (ئۆ بە ئۆ) دەناسرئت ، تىیدا دوو پیاو
 خوشکى یەکترى دەھىنن . ئەم شىوازە جاروبار لەنىو کورددا روودەدات . زۆر ئاسایە بە
 حالەتى وادا کە شەربایى چاوى لى پىوشرئت . ئەو رىکەوتنەى سوودى ماددىى بۆ

¹³⁸ Bois., L' ame des Kurdes.39.

¹³⁹ Leach.19-21:Barth,26ff.

¹⁴⁰ Barth,28.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² سەبارەت بە ئۆومىرداىەتتى برازاکان یان ئاموزاکان لە نىو عەرەب و رەگەزە سامییکان بەگشتىى ، ھەرھەرا
 بوونى بە دابىکى بەرىلۆرى رىکھراوى ئایندەى کۆمەلایەتتى موسولمانان بېوانە :

Seligman, Brende , Z." Studies in Semitic Kinship,263-79.

¹⁴³ بارس گومانى ھەیە کە ئارمەزوى ئۆومىرداىەتتى نىوخۆى لە ئاوجەگەدا لە ئاکامى دەسەلات و کارىگەرىى
 نىسلامییدا ، ئەو لەگەل (لەتیزىننەن) دا کۆکە کە ئۆومىرداىەتتى نىوخۆى لەنىو غەیرە موسولمان و خەلکانى
 پىش نىسلامدادا ھەبوون . ئەو ديارەىە لە مەسەر ، سۆمەر ، نىلام ، عەرەبستان ، فارس ھەبووہ کە ھاوسەرگەرىى
 براوخوشک لەنىو چىشى فەرمانرەوادا ھەبووہ . ھەرھەرا لە ئاوجەى قەفلاس-ئەرمینیاکە ئۆومىرداىەتتى خزمە
 نزیکەکان بەشیک بووہ لە رىکخستنى کۆمەلایەتتىدا . Barth ,136ff.

ھەردوولا تېدايە ،^{۱۴۴} ئۆزومىزدايەتتىكى نۆۋخۇسى ۋەك ئامازەي پىندرا ، زياتر لەنىۋ كۆمەنگە خىلئەككىيەكاندا بىلۆۋ ، لەكاتىكدا ئۆزومىزدايەتتىكى نەرمكىي لەنىۋ ئىمۇ شارنىشىن ۋ گوندنشىنانەدا باۋە كە پەيۋەندىيە خىلئەككىيەكانيان ھەلۋەشاۋنەتەمۋە .

ئۆزومىزدايەتتىكى لەنىۋ كورددا بە پەيرەۋكردىنى ياساكانى مەزمەبى شافىيىي بەرئۆمەجىت . باۋك دەسەلاتى تەراۋى ھەيە كە كچە پاكىزەكەي بە بىن ۋىستى خۇي بەشۋو بەدات ، جا گەيشتېتتە تەمەنى پىنگەيشتۋويى يان نا ، ھەرچەندە ۋا بۇ ئىمۇ شىاۋترە كە رەزامەندىي كچەكەي بەدەست بىنئىت . بە پىنى پەيرەۋويى شافىيىي ، ئۆزومىزدايەتتىكى ئىمۇ دەمە شەرعىيە كە لەنىۋان زاۋا ۋ سەرپەرشتىيارى كچەكەدا رىكۋەتتىكى لەسەر بىكرىت . نەگەر باۋكى مەردبۋو ، براكەي لەپىشتەرە . پىئويستە ئامازە بىمۋە بىكرىت كە تەنيا باۋك ۋ باپىر ئىمۇ دەسەلاتەيان ھەيە كچە بە شۋو بەدىن . ھەر بۆيە ئىموانە بە (ۋەلى مۇجىب) ناسراۋن .^{۱۴۵}

ھەرچەندە ، نەرىتى باۋ ھىندىك چار لەگەل ئىمۇ دەسەلاتەي شەرىع بۇ باۋك يا سەرپەرشتىيەكىرى دابىنكردۋە ئاۋىتەدەبىن . لە راستىيدا ئاۋىتەبۋونەكە زۆربەي چار ئىمۋەندە بەھىزە كە شۋىننىك بۇ رى ۋ شۋىنە شەرعىيەكە ناھىئەتەمۋە . بۇ ئىمۋەنە ، لە ناۋچەي بارزان ، ۋەك جىاۋك دەلئىت ، ئۆزومىزدايەتتىكى ئىمۇ كاتە روۋدەدات كە ھەردوۋ كەسەكەي خاۋازيارى ئۆزومىزدايەتتىكى دەچنە لاي شىخى بارزان ۋ خۇشەۋىستىي خۇيان ئاشكرا دەكەن ، ئىنجا شىخ دەياننىرىتە لاي مەلا تا مارەيان بىكات " باۋك يا سەرپەرشتىياريان پىشتىگىرىي لەمۇ ئۆزومىزدايەتتىكى بىكات يان نا " جىاۋك ، ھەرچەندە ، ئىمۋەش دەلئىت كە ئۆزومىزدايەتتىكى لە زۆربەي حالەتەكاندا بە رەزامەندىي سەرپەرشتىياران روۋدەدات .^{۱۴۶}

ھەلگىرتەن ئىمۋەنەيەكى زياتر لەمۇ بارەيەۋە دەخاتە بەردەست كە تىيدا باز بەسەر رەزامەندىي ۋ پىشتىگىرىي باۋك يا سەرپەرشتىياردا نەدرىت . ئىمۇ باز بەسەردانە ھىندىك بە روۋزئەندىي بىريارىكى شەرعىي بەدى دىت كە دەسەلاتى سەرپەرشتىيار پوۋچ ئەكاتەمۋە .

¹⁴⁴ Ibid.27.

¹⁴⁵ Muhyi al-Din Abu Zakarriya Yahya al- Hizami al -Nawawi, Minhaj Al-Talibin,321-23;Schachet,"Nikah."Cf.Barth,30.

به‌گویره‌ی دملوجی ، هرچنده هه‌لگرتن له هیندیک به‌شکانی کوردستاندا نه‌خوارزواه ، به‌لام له‌زویه‌ی ناوچه‌کاندا به‌ریلاوه ^{۱۴۷} . ئه‌و ناماژه‌ی به‌مداوه که هه‌لگرتن به‌گشتیی ناکامی خو‌ش‌مویستی هاوبه‌شیی دوو کسه و نارمزوی ئه‌و نوانیه بۆ پینکوه ژیان ، فراندن و ناچارکردن که‌موینه‌یه .

به‌گویره‌ی دملوجی ، مسه‌له‌که وه‌ک باوه ئه‌وه‌یه که هه‌لگه‌که نافه‌رته‌که ده‌بات و دوو قو‌ناغ نووری له‌خاتمه‌وه و له‌وئ هه‌ردووکیان زه‌ماوه‌ند ده‌کمن و ده‌بنه ژنومیزد . به‌ پئی مزه‌به‌ی شافعیی ، ده‌سه‌لاتی باوک وه‌ک سه‌ره‌رشته‌یارکی ژنومیزدایه‌تیه‌کی له‌ دووری ئه‌و مه‌ودایه‌مه‌ه پوچ‌ان ده‌بیت . به‌گشتیی پاش هه‌لگرتنه‌که پینکاتن له‌گه‌ل ماله کچدا رووده‌دات له‌رئی تیکه‌وتنی چهند که‌سینکی خاندان و ریش‌سپییمه‌وه ، دوا‌ی ئه‌وه‌ی (سه‌دهق) ده‌دریت و مه‌سه‌لت ده‌کمن . وێ‌رای سه‌دهق بریک پاره ده‌دریت پینده‌لین (حه‌ق کریتی) وه‌ک قه‌ره‌بوویه‌کی ئه‌و ئه‌و بی‌ریزی و نابرووچوونه‌ی به‌مۆ‌ی هاه‌لگرتنه‌که‌وه روویداوه ، گه‌ر یه‌کسانی کو‌مه‌لایه‌تیی له‌نیوان هه‌ردوولادا نه‌بیت ، هیندیک جار مه‌سه‌لت نه‌ستمه‌ه ده‌بیت و دوور نیه‌ گو‌به‌ند و توندوتیژی گه‌ره‌شی لی‌ بکه‌ویتمه‌وه ^{۱۴۸} .

هه‌لگرتنی ژنی می‌زدار ، که کم رنده‌که‌ویت ، نابرووچوونیک گه‌ره‌یه ^{۱۴۹} . دملوجی له‌م رووه‌وه باسینکی سه‌رنج‌راکینشی گێ‌راوه‌ته‌وه . بۆ ئه‌وه‌ی که‌سینک خو‌ی له‌ په‌له‌ی زنا به‌دوور بگرت ، هیندیک جار په‌نا بۆ حیه‌له شه‌ریعی ده‌بات ، که تینیدا له‌ رئی کۆلکه مه‌لایه‌کی پاره‌خۆره‌وه ته‌لاقی نافه‌رته‌یک له‌ می‌زدی یه‌که‌می و دواتر به‌شوودانی به‌ پیاوینکی تر له‌نجام ده‌دریت . مه‌لاکه به‌ ژنه‌که ده‌لێت واز له ئیسلام به‌هینیت و بیته‌هه‌ کریستیانیی یان جوو . پاش ئه‌وه‌ی ژنه‌که قسه‌ی مه‌لای جینه‌جینکرد ده‌سته‌بهن می‌زده‌که‌ی ته‌لاقی ده‌که‌ویت ، چونکه ژنه‌که له ئیسلام وه‌رگه‌راوه ، روژی دواتر مه‌لا داوا ژنه‌که ده‌کات ببینه‌وه به‌ موسولمان ، ئیدی ژنه له‌گه‌ل می‌زدی دووه‌مییدا زه‌ماوه‌ند ده‌کمن

^{۱۴۷} به‌گویره‌ی دملوجی . ئه‌م کاره‌ لای ئیزیدییه‌کان په‌سه‌ند : دملوجی . الیزیدییه . ۲۸۰-۸۱ .

^{۱۴۸} دملوجی . اماره‌ به‌دینان . ۱۶۸-۶۹ .

^{۱۴۹} ره‌دووکه‌وتنی کچ به‌ نارمزوی خو‌ی له‌گه‌ل کو‌رنکدا له‌لای ئیزیدییه‌ی باوه تا لای موسولمانه‌کان . نه‌ره‌ش به‌گویره‌ی دملوجی بۆ ئه‌وه ده‌که‌رتمه‌وه که کچ لای ئیزیدییه‌یان پینگیه‌می که‌می هیه . نه‌وان له‌لایه‌ن سه‌ره‌رشته‌یاره‌کانیا‌نه‌وه هه‌ر زوو بن نارمزوی خو‌یان به‌ شوو ده‌درین . نه‌ره‌ش تووشی یاریکی ناهه‌مواریان ده‌کات . دملوجی . الیزیدییه . ۲۸۱-۸۲ .

و بەشیۆه یەکی گونجاو لەیەکتەر مارەدەبرین .¹⁵⁰ بەگوێزە ی نیکیتین ، لەناوچە ی شنۆ ، وەختایەکی ژنیکی میرددار یان کچێک هەلنەگەرت ، هەلگرەکە ناچار دەبێت بربێک پارە بداتە میردی یان باوکی کە بە (داوستانە) ناودەبرێت . ئەو چەمکە ی کە لە وشە ی داوستانە دا تاشراوە واتە پینووس .¹⁵¹

منداڵبوون

کاتیکی منداڵێک خەریکە لەدایک بێت ، ژنیکی دراوسێ ، بەتایبەت بەتەمەن ، بۆ یارمەتیبدان بانگەکرێت و لەکاتی لەدایک بوونەکەدا وەک مامان هەلنەسوێت .¹⁵² بەگوێزە ی بارس ، دایکەکە و منداڵە ساواکە ، بەتایبەتی گەر کۆر بێت ، بۆ ماوە ی حەوت شەو و حەوت رۆژ لەگیانیکی شەڕەنگیز کە (شەو) ی پیندەلێن ناگاداریی دەکرێت . بپروا وایە کە شەو ژنیکی وەجێخ کۆر بوو و نرەیی بە منداڵبوونی ژنان دیت ، بەتایبەتی منداڵی کۆر . بۆ ئەوە ی منداڵە کۆرەکە لە شەو بپارێزێت ، چەقۆیک ، نەرزیمەکی گەرە ، یا توێکڵە پیاوێ دەخێتە ناو کەژاوکە یەو . هەرچەندە باوەر وایە کە شەو زۆر بەلای منداڵی کچدا ناچێت ، بەلام بۆ ئەویش هەر چەقۆ و توێکڵە پیاوێ دانەرنێت .¹⁵³

بەگوێزە ی نیکیتین ، کە سەبارەت بە کوردستانی ناوەند نووسیویەتی ، منداڵی کۆری تازەبوو بۆ ماوە ی شەش رۆژ لە لایەن ژنانی نامادەبوو و خزانەو ناگاداریی دەکرێت . مانەو و چاودیری لە کاتی شەویدا نەری ئەو گیانە شەڕەنگیزە ی کە شەشی پیندەلێن گرنەگ ، ئەو ناوە ی کە نیکیتین دەلێت لە وشە ی (شەش) ی کوردییەو هاتوو . بپروا وایە کە شەشە هەول دەدات دایکەکە و منداڵە ساواکە بکۆرێت ، هەر بۆیە ناگر و رووناکیی بەکار دێت بۆ دەرکردنی ئەو گیانە شەڕەنگیزە . لەماوە ی ئەو شەش رۆژەدا پارچە کراسێک لەلایەن شێخێکی ناسراوەو وەک مەفرک لەو مەلەدا دانەرنێت بۆ ئەوە ی

¹⁵⁰ دملوجی ، امارە بەدینان ، ١٦٩-٧٠ شایەنی باسە لە هند و نەندەنوسیاش گەر ئافەرتیک بیەرنێت لەمیزدەکی جیاپیتەو ئەم رێگە ی لەدین وەرگەرانە دەکرێتەبەر .

¹⁵¹ Nikitine, " La vie domestique Kurde," 341.

¹⁵² Ibid., 339-40.

¹⁵³ Barth , 112.

لهو گیانه شهره‌نگیزه به‌دور بن^{۱۵۴}.

مندالی کوپ پیش نه‌وی پیښگات خه‌تمنه ده‌کرت . بونه‌که زوره‌ی جار له‌لایه‌ن سهرتاشیکه‌وه به‌رئوه‌ده‌بریت ، زورجاریش سن کوپ یان زیاتر له یه‌ک کاتدا خه‌تمنه ده‌کرت . وایاوه ده‌وله‌مهندترین باوک خه‌رجی بونه‌که ده‌کیشیت^{۱۵۵} . هیندیک له‌کوردان منداله‌که‌کانیشیان(خافد) خه‌تمنه ده‌کن^{۱۵۶}.

شیخه‌کان

نه‌و رۆله‌ بایه‌خدارو په‌رگرتوه‌ی شیخه‌کان له‌ژانی کۆمه‌لایه‌تی و رامیاری کوردستاندا گیراویانه و ده‌یگیزن و ده‌کات گفتوگو له‌مه‌ر پښگیان له‌کوردستاندا بکرت . ته‌نانه‌ت تروسکایی خستتیک بۆ سه‌ر میژوی کورد ده‌ریده‌خات که ربه‌رایه‌تی شیخه‌کان له‌نیو کورداندا و له‌ماوه‌ی زیاتر له‌سه‌د سال ، چه‌سپاوترین شیوازی سه‌رگه‌وتوی ربه‌رایه‌تی بووه . به‌تایبه‌ت پاش نه‌مانی میرنشینه‌ ئۆتۆنۆمه‌ کوردیه‌کان

بنه‌ما و ده‌رگه‌وتنی شیخه‌کان

میژوی سه‌ره‌تایی دامه‌زینه‌رانی بنه‌مانه‌ شیخایه‌تییه‌کانی کوردستان ، وه‌ک پیاوانیکی لیه‌اتوی به‌رچاو پێشانیان ده‌دات . ویزای نه‌ لیکنه‌چوونه‌ی که له‌ باری که‌سایه‌تیانه‌وه ، تایبه‌تمه‌ندیه‌تییان ، سه‌روشتیان و هه‌روه‌ما نه‌و وزه‌یه‌ی که له‌نیو زۆریه‌ی هاوچه‌رخه‌کانیاندا خستوویه‌تیه‌ پیش . له‌وانه‌یه‌ نه‌و لیکنه‌چوونه‌ش هه‌بیت که

¹⁵⁴ Nikitine, " La vie domestique Kurde,"340.

جینگه‌ی سه‌رنجه‌ هه‌مان بڕوا به‌ شمه‌ لای نه‌ستوریه‌کانی ده‌شتی وره‌یش هه‌یه .

¹⁵⁵ Barth , 150.

¹⁵⁶ Arkelian , H. "Lea Kurds in Prese" In Verhanlungen des XIII International Orientalisten Kongresses-Hamburg, September 1902, 148-50. Leiden: E.J.Brill , 1904.

سه‌بارت به دهرکه‌وتیان وه رُبهرانیکی نایینی و رامیاری همان گِرنانهوه دهیته
سرممشق و به سانای درکی پِندهگرت .

له‌ناوهراستی سالی ۱۹۳۰د، (پیرر رُوندوت) له میژوی ژماره‌یک له بنه‌ماله‌ی
شیخه‌کانی کُلیومه‌وه و گه‌یشتووته دهرنه‌نجامیک . به‌گۆره‌ی دهرنه‌نجامه‌کی ، نهم
بنه‌مالانه به‌گشتیی له دهرهوه دین و له‌ناوچه‌یه‌کی دیاریکراودا جیگر دهن ، لایمگری
په‌یدا ده‌کن ، ناوبانگیکی باش له خواپهرستی و چاکه‌کاری به‌دهستدینن ، له‌گه‌ل
بنه‌ماله‌ دهسه‌لاتدار و دهست‌بۆیشتووهمکاندا له رُنگه‌ی ژن‌وژن‌خوارییه‌وه تیکه‌ل دهن
.^{۱۵۷} نه‌و دیاری و به‌خشینه‌ی له موریده‌کانیه‌وه وهریده‌گرت وایان لنده‌کات سامان و
مولک و مالیکی به‌رچاو پیکه‌موتین ، نه‌وه‌ش پینگه و دهسه‌لاتیان به‌میز و چه‌سپاوتر
ده‌کات .^{۱۵۸} دهرنه‌نجامه‌کی رُوندوت نه‌و ناکامانه ده‌چه‌سپینت که نووسرانی دیکه
له‌کاتی کُلیومه‌ویان له‌مهر بنه‌ماله‌ی چهند شیخیک به‌دهستیان هیناوه .

به‌گشتیی و به‌دهر له هه‌موو شت ، دامه‌زینهرانی شیخایه‌تییه‌کان له دهرهوه
هاتوون ، نه‌ئهمدای خیلنکن و نه‌خه‌لکی ره‌سەنی نه‌و شوینمش که یکه‌مجار ناوبانگی
تیدا په‌یدا ده‌کن ، به‌گۆره‌ی رُوندوت ، نهم ره‌وتی کۆچکردنه ، که هینده دیاره‌یه‌کی
زه‌قی میژوی سه‌ره‌تایی دامه‌زینهرانی بنه‌ماله‌ شیخایه‌تییه‌کانه ، دروستیی نه‌و گوته‌یه
ده‌سه‌لمینت که "هه‌چ په‌یامبه‌ریک له‌نیو خه‌لکه‌که‌ی خۆیدا ریز و بایه‌خی نیه"^{۱۵۹} نهم
نهموانه‌ی خواریه‌وه به‌لگه‌ی نه‌ومن که نه‌و ره‌وته له‌نیو بنه‌ماله‌ شیخایه‌تییه‌ گه‌وره و
بچووکه‌کاندا چهنده باوی بووه .

شیخانی نه‌ه‌ری له هه‌رمی شه‌مدینان له تورکیا خۆیان به‌ نه‌وه‌ی شیخ
عه‌بدوله‌عیزی کۆپی شیخ عه‌بدولقادی گه‌یلانی له به‌غدا ده‌زانن ،^{۱۶۰} له‌کاتی‌کدا شیخانی
به‌رزنجه له هه‌رمی سلیمانی له عیراق خۆیان به‌ نه‌وه‌ی دوو برا ده‌زانن که شمش سه‌ده
پیشتر له کوردستانی ئیرانه‌وه هاتوون .^{۱۶۱} له‌نیو بنه‌ماله‌ی شیخه‌ گچکه‌کاندا ، شیخی

¹⁵⁷ Rondot, " Les tribus Montagnardes," 42-47.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid., 44.

¹⁶⁰ Ibid., 45.

¹⁶¹ Barth , 62.

خالان و زینۆی شیخی هەرئمی رهواندز له عێراق خۆیان به نەوێ شیخێك ههزانن كه له ناوچهی لاهیجانەوه هاتوونەته ئەو هەرئمه .¹⁶² شیخانی پالۆ له تورکیا خۆیان به نەوێ كەسیك ههزانن كه له بنهڕهتەوه خەلكی هەرئمی سلێمانی بووه .¹⁶³

پاش نەوێ شیخ لەو شوێنه نوێیهی بۆی دهچیت نیشتهجێ دهییت ، یهكەمین کاری بریتیه لهوێ ناویانگێکی خواپهرستی و چاکهکاری بۆ خۆی بهدهستیهێنیت . نوێژی بهردهوام ، رۆژوو ، ههروها سانهیی و خاکی بوونی ئەم چهشنه پیاوه لهخواترسانه کاریگهرییهکی مەزن دهکاته سهڕ کورده چیاپیهکان ، ئەوانهیی لهسهڕ بێنهزمیی و ژيانگی پر ئارهزووکاری راهاتوون .¹⁶⁴ بهگۆرهی چاودێریك كه ماوهی چهندانگێك لهئێو كورداندا ژیاوه " زوهد و خوگرتهوه زیاتر ناویانگی شیخ بهرز دهکاتهوه ، ههوانی شیخێك هیه كه ماوهی نۆسال لهسهڕ یهك ، ههڕ سالهیی چل رۆژ بهڕۆدوو بووه و رۆژانهش یهك ههسجیری خواردوووه و قومه ناویکی خواردوتهوه ."¹⁶⁵

دامهزرینهری بنههالهیی شیخانی خهلان و زینۆی شیخی ، خانهقاییهکیان بۆ ههوانهوهی ئەو میوانانه بنیاتنابوو كه له کاتی سهڕمای سههخدا بهو ناوهدا تێدهپهڕن و رێیان دهکهریته خهلان .¹⁶⁶ وهك ههیی دهئیت : " بهم شیوهیه ، ناویانگێکی بهرفراوانی خواناتسی و چاکهکاریان بهدهستهێنا بوو ."¹⁶⁷

¹⁶² Hay, Two Years in Kurdistan , 257.

ئەو شیخانهی ناماژهی بۆکاره بریتیه له شیخ عوبهیدوللا و شیخ عهلانددین . ههیی به ههله نوانهیی به ناماژهی یهکتر ناوبردوو . ههڕچنده له راستیهیدا نەوێ پێشوویان مامی نەوێ دواترانه . Leach, 8

¹⁶³ Rondot, " Les tribus Montagnardes," 46.

¹⁶⁴ سهڕمهرت به ئاکاری ئایینی و کاروگردهوهی خواپهرستی سۆفیهکان بڕوانه :

Massinon, Louis . " Tarika " , 8:667-72; Macdonald, D.B. "Derwish." , 2:949-51.

¹⁶⁵ Wilson S.G , Persian Life and Customs . , 103.

¹⁶⁶ Hay, Two Years in Kurdistan , 257.

لهسهڕهههیی ههیی دا . وایندهچیت ئەم گونده به ناوی دارنهلمهعانه ناسراوه . لیج ناماژهی بۆداوه كه ئەم ناوه ناویکی دیهکی گوندى خهلاه . Leach, 8

¹⁶⁷ Hay, Two Years in Kurdistan , 257.

شیخ بەردھوام ویستی خیرخوازانەى خۆى بۇ چارەسەرکردنى كۆشەكان و ناشتكردنەوى دژەكان دەخاتە گەر . ریچ ، نمونەىكى سەرنجراكىش لەمەر تىكۆشانى ئەندامانى بنەمالەى بابان لە سلیمانى بۇ دەسەلات وەرگرتن دەخاتە بەردەست و دەلیت :

" كاتىك مەحمودپاشا دواجار برباریدا سەر بۇ توركان دانەوینیت ، ماوەىكى كورت پێش نەو ، خۆى و دەسمان پاشای مامى و ھەردوو براكەى ، وەسمان و سلیمان ، چوونە لای شیخ خالیدی خواناسى مەزنى سلیمانى ، ئەم سیانە سویندى لایەنگرییان بۇ مەحمود پاشا خوارد . ھەروەك پێشبینیان دەکرد كە شازادەى كرماشان لە تەقەلای نەودا بێت یەكێكىیان بەلای خۆیدا رابكۆشیت و دژی پاشا و بەرژەوهندى توركان ھانى بدات . لەوئ سویندىیان بە شەمشیر و قورئان و تەلاق خواردبوو ،¹⁶⁸ كە ھەر نامەىك لەلایەن تورك یا ئێرانىیەكانەو بە ھەر كامیان بنێردریت . نەبیت لەمانى شیخ خالید و بە نامەبوونى ھەموو لایەنەكانى ئەو رێكۆتەیان بەستووە ، بكرتەو ."¹⁶⁹

مورید پەیداكردن یەكێكى دیکە لە چالاکیانەى كە شیخ بەو پەرى تواناوە لەو شۆینە نوینیە تێیدا نیشتەجێ بووە كارى بۇ دەكات . زۆریەى جار ئەوانەى دەیانكاتە مورید و شۆینكەرتەى خۆى كەسانىكى ناخێلەكىن كە پێوستیان بە پاراستنە . بنەمالەى شیخانى بارزان لەوانەى دەیاترین نمونە بێت بۇ ئەو پاراستنەى كە لەلایەن شیخەو پێشكەش بە خەلكانىكى لادىیى ناخێلەكىی دەكرێن . دەركەوت ئەو بەدەستەوگرتنى دەسەلاتى لەو كاتەو نەردەكەوت كە وەك قارەمانىك لە پرسى گوندنشینەكانى زۆبار دژی چەوسانەو و بەكاربردنى نادادپەرورانەى ناغای ناوچەكە دەركەوت . لە ئاكامى چەند جەنگىكى خۆناووى دژی ئەو ناغایانە ، بارزانى بوو سەردارى راستەقىنەى تەواوى ناوچەى زۆبار .¹⁷⁰ ھەروەك بارس دەلیت ، تەنەت لەو قوئاغەى دواپیدا ، موریدەكانى شیخى بارزان خەلكى ناخێلەكىی بوون و سەر بە چینی

¹⁶⁸ سویندخواردن بەم سێ شتە لە تەواوى ولاتانى ئىسلامیدا بارە كاتىك پیاو سویند بە تەلاقى دەخوات . كاتى شكاندنى سویندەكە بەشێویمەكى نۆتۆماتىكى تەلاقەكى دەكویت تا چوار مانگ كە تەلاقەكى تێدا چاك دەكرتەو ناتوانیت بچیت بەلای ژنەكیدا

J. Pedersen. "Kasam," in Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 4:783-85 .

¹⁶⁹ Rich, I:147-48 .

¹⁷⁰ دەلوجى ، امارە بەدینان ، ۱۳۱-۱۳۲ .

هروه‌ها شیخ . مینه‌ی کسان‌ی دسه‌ل‌تداری له‌نیو لایمگر و موریده‌کانبیدا دهرکرد . ریج ده‌لیت که محمودپاشا و زۆریه‌ی ئەندامه به‌رچاوه‌کانبی بنه‌ماله‌ی بابان ، له هه‌مان کاتدا به‌شیک بوون له مورید و شونیکه‌وته‌کانبی شیخ خالید نه‌قشبه‌ندی .^{۱۷۲} نه‌ دسه‌لات و بال‌ده‌ستیه‌ی شیخ عوبه‌یدول‌لا به‌سەر ته‌واوی چینه‌کانبی کورددا هه‌یبوو له‌کاتی‌کدا په‌لاماری ئیرانی دا زۆر به‌ زه‌قیی دهرده‌که‌ویت . سه‌رۆکه‌ مزه‌ن‌کان ، به‌ خۆیان و ده‌ست‌وپێوه‌ند و پیاوه‌کانبیانه‌وه‌ چوونه‌ ژێر سایه‌ و سه‌رکرده‌یه‌تی شیخ . هه‌مزاغای سه‌رۆکی ناودار و دسه‌ل‌تداری خێلی مه‌نگوهر ، کاتی‌ک له‌ شه‌رێکدا فه‌شاری بو‌ دیت و نامه‌یه‌ک بو‌ شیخ عوبه‌یدول‌لا ده‌نووسیت و داوای چه‌ک و چه‌کداری لێده‌کات . نامه‌که‌ به‌ چه‌مکی (جناب جلالت‌ متعال) شیخ ناو ده‌بات و به‌شینه‌یه‌کی تکاکارانه‌ش کو‌تایی پێده‌هێنیت و ده‌لیت "متانه‌م هه‌یه‌ که‌ جه‌نابتان له‌کاتی ده‌واکردندا مه‌نتان له‌یاد ناچیت"^{۱۷۳} .

هاوپه‌یمانه‌یه‌تی ژن‌ورژخواری که‌ شیخ پاش جینگه‌بوونی له‌ شۆینه‌ نوینه‌که‌ی پێکی ده‌هینیت یه‌کجار گرتگ و بایه‌خداره‌ به‌هۆی نه‌ی پینگه‌ و دسه‌لاته‌ی نه‌ی په‌یوه‌ندییه‌ پێی ده‌به‌خشیت . نه‌م ژن‌ورژخوارییه‌ به‌هه‌مان شیوه‌ی هاوپه‌یمانه‌یه‌تی نه‌رسته‌و‌کراتیی پاشایه‌تییه‌کانه‌ ، که‌ زۆریه‌ی جار له‌سه‌ر بنه‌ما و له‌به‌رچاوه‌گرتنی دسه‌لاته‌ .

یه‌که‌م‌ین په‌یوه‌ندیی ژن‌ورژخواری شیخ له‌گه‌ل سه‌رداری گو‌ندیک یا سه‌رخێلێکی لاوه‌کییدا ده‌بیت .^{۱۷۴} دواتر که‌ بنه‌ماله‌ی شیخ پینگه‌ و دسه‌لاتی به‌ده‌یه‌نا ، ننجای مینه‌ی

¹⁷¹ Barth , 83.

مسکین نه‌و جووتیاره‌ خێله‌که‌یه‌ بوون له‌سه‌ر خاکی هه‌مه‌رهنده‌کان له‌ لیوای سلێمانی نیشته‌جینیوون .

¹⁷² Rich, I:141 .

¹⁷³ Enclosure in No.48, Letter from Mr. Thomson , British Minster in Persia ,to Earl Granville, British Foreign Secretary , Teheran,Sec. 23.1880,in Great Britain ,Correspondence Respecting the Kurdiah invasion of Persia. Turkey No. 5 (1881),C.2851(London:H.M. Stationary Office,1881),(hereafter Turkey No.5).

¹⁷⁴ Rondot, " Les tribus Montagnardes,"44.

ژن و ژنخوازیی لگه‌ل بنه‌مانه شکۆمەند و ناودارەکان دھکات . دواى ئەوێ ئەمە سەری گرت . ھاوێیمانێهێمێکی بەمیزی بۆ پێکھات . بەم شیوازە ، دوو لە مەزترین و ناسراوترین بنه‌مانه‌ی شیخایه‌تیه‌کانی کوردستان ، که بنه‌مانه‌ی شیخانی شه‌مدیان و بارزان ، پەيوه‌ندی ژن و ژنخوازییان لگه‌ل مەره‌ به‌ناواینگه‌کانی نامیدییدا دامەزراندووه .¹⁷⁵ گێڕانه‌وه‌یه‌کی سەرنجراکێش و سەرنج و ئەنجامگیریەک له‌ لایەن هەمی یه‌وه سەبارەت بەم شیوه‌ ژن و ژنخوازییه‌ پێشکەش کراوه ، ئەو کەسه‌ی که له‌ لایەن شیخ محمودی ناغای والأشموه¹⁷⁶ داواى لێکراوه‌ لگه‌ل ئەو دەسته‌یه‌دا بۆ داواکردنی دەستی خوشکه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدوڵای خەلان و زینوی شیخی بروت .¹⁷⁷

بایه‌خی رامیاری ئەو تێکه‌ڵیه‌ی له‌ ناکامی ژن و ژنخوازییه‌وه‌ ھاووته‌نارا ناتوانیت زنده‌بووی تێدا بگرت . شیخ سه‌عید له‌رێ دانایی و لێهاتوویی له‌ به‌کارهێنانی ئەو تێکه‌ڵیه‌ ژن و ژنخوازییه‌دا ، توانی ده‌سه‌لاتی هه‌راخوازی هه‌مه‌مهنده‌کان راگرت و بگره‌ ده‌ستیشی به‌سه‌ردا بگرت . به‌گوێره‌ی سۆن :

" پاش رووداوکانی سالی ١٨٨١ ، کاتیگ هه‌مه‌مهنده‌کان خه‌ریک بوون سلیمانی بگرن و بنه‌مانه‌ی (شیخانی به‌رزجه) تێکبشکنن ، شیخ سه‌عید گرنگی و بایه‌خی خێل و به‌کارهێنانی وه‌ک چه‌مکێک درک پیکرد ، بۆ ئەوێ بیانخاته بنده‌ستی خۆیه‌وه ، ئەو له‌ رنگه‌ی ژن و ژنخوازییه‌کی زۆر شاره‌زایانه‌وه ، خه‌ستنه‌ ژێر سایه‌ی خۆیه‌وه ... ئەم سیاسه‌ته‌ زۆر به‌ باشی سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌ینا به‌چه‌شنیک کاتیگ له‌ سالی ١٩٠٨دا فرمان به‌ خێلکه‌ درا راپه‌ڕینی خۆی راگه‌یه‌نیت ، نه‌یتوانی بیفرمانی شیخان بکات و

¹⁷⁵ Soane, Report on Sulaimania District, 98.

به‌گوێره‌ی سۆن . شیخه‌کانی بارزان دواى ئەوێ له‌ رنگه‌ی ژن و ژنخوازییه‌وه‌ لگه‌ل مێرمانی نامیدییدا تێکه‌ل بوون . ناویشانی "خان"یان بۆ کچ و ره‌گه‌زه‌ مینینه‌کانیان به‌دیھنا . ئەوێ که ته‌نیا خێزانه‌ کۆنه‌کان مان ئەو ئیدعا یه‌مان هه‌بوو .

¹⁷⁶ شیخ محمه‌دی سه‌رکه‌خێلی ناسراوی خێلی بالیک . پیاوئێکی شکۆمەندی نایینی نه‌بووه . ئەو له‌ کاتی له‌داک بوونیدا له‌ لایەن خۆمێکیه‌وه‌ ناوئراوه‌ که شیخێکی راسته‌قینه‌ بووه . Leach, 3.

¹⁷⁷ Hay, Two Years in Kurdistan , 257-59.

لە ساڵی ۱۹۴۴، لە کاتی کەدا شينخى بارزان بە ناشکرا لە دژی حکومەتى عێراق راپەربوو، لەگەڵ ناڤاگانى زبێردا ژۆرۆنخووزيان پينکھينا، ئەو ناڤايانەى دوژمنى سەرسمخت و ميعلى چەندىن پىشتى شينخانى بارزان بوون، لە ناكامى ئەم ھەوڵە زيرمکانەى، وەک لۆنگرېگ دەلييت، توانا و ھيزيان "دوو ھيندە" زندهتر بوو.¹⁷⁹

يەك لەو راستيە بەلگە نەوستانەى بەگشتى پەسەندە ئەوھە كە سامان شينويەكى دەسەلاتە، لە كەشيكى سەرھتايى و ساكارى وەك لەنيو كورددا ھەيە، دەسەلات تەواوى بنەماى كۆمەلەيەتى ديارى دەكات و چالاككەيانى خەلك ناراستە دەكات. سامان ھيزىكى ھاندەرى مەزەنە و لەنەستى ھەموو تاكيكى دەسەلاتخووادا نامادەگي ھەيە، ھەريۆبە بەدەستھينانى سامان يەكئەكە لە خوليا و ئارەزووانەى شينخيان لە شوونە تازە نيشتەجيوونەكەيدا سەرقالكردبوو.

بەدەستھينانى سامان واى دەکرد شينخ موريدى زندهتر بەلاى خۆيدا رابكيشينت و بتوانيت بەرئويان بەرئيت. خواردن و چەك بۆ پاسەوانەكانى داين بکات، ھەرھەما بەو كەساندا رايگات كە روو لە خانەقاكەى دەكەن و پيوستيان بە يارمەتیی و ھاوکارى و پاراستنى دەييت. سامانى شينخ لەو بەخشين و دياريانەوھ سەرچاوھ دەگريت كە لەلایەن موريد و شوونكەوتەكانیەوھ بەسەريدا دەبارئت، جا كەم بيئت يان ژۆر، شتيكى باوھ، ھەرچەندە بە ژۆريش نيە، ھەر موريدنك سەردانى شينخ بکات ديارىيەكى بچووك پيشكەش دەكات،¹⁸⁰ ھەرچەندە مير و سەردارە مەزەنەكان سەرچاوھى سەرەكى ئەو خەلات و بەرات و دياريانە پينكەھينن.

بەگوێرەى بارس، سامانى شينخانى بەرزنجە دەگوئجئت لەو خەلات و بەراتانەوھ سەرچاوھى گرتبئت كە بنەماڵەى بابانئيهكان پينان بەخشيوون.¹⁸¹ ئەو سەبارەت بە

¹⁷⁸ Soane, To Mesopotamia and Kurdistan, 190. Also Soane, Report on Sulaimania District, 99.

¹⁷⁹ Longrigg, Stephen H. Iraq, 1900-1950: Political, Social, and Economic History. London: Oxford Univ. Press for the Royal Institute of International Affairs, 1953, 326.

¹⁸⁰ Barth, 84.

¹⁸¹ Ibid., 62.

چوئیتی به دستهینانی نهو سامانه و نهو ریکا همهجورانهی له پیدابوونی گیراوتهمبر زیاترمان بۆ روون دهکاتمه و دهلیت :

" هر لسههتای دستهپیکرنی سهردهمی بابانهکانهوه ، توانای نابوریی بنهمالهکه به شیوهیهکی خیرا پهری دهسند و توکمهدهبوو . نهگهری میراتگریی تاپوی زهوییهکان که له دهولتهی عوسمانییدا بهرئوه دهچوو وادهردهکوت قازانجی ههبووییت . دوای دامهزاندنی پهیومندییهکی دۆستانه لهگهئ سولتاندای ، شیخهکان توانیان دهست بهسهر ژماریهکی زۆر گونددا بگرن بهوهی که به نرخیکی کهم له میرییان دهکریهوه . نهو باج و دهستکوته زۆرهی که لهم جوړه مامهلهیهدا پهیدا دهبوو بووه هوی خاوهنداریتی بازارپی سلیمانی (تعمانهت نههرووش) چارهکی بازار بۆ بنهمالهی شیخ دهگهریتهمه."¹⁸²

خاوهنداریهتی شیخ بۆ گوندو زهوییه کشتوکالییهکان هیز و دهسهلاتیکی مهزنی بهسهر لادییی و جووتکارهکاندا پیدمهخشیت . نهو پاراستنهی دهیاندریتی بههوی نهوهوهیه که لهسهر مال و مولکی شیخ ژیانیان دهگوزهرئین و ههستی پابهئدبوون به کهسایهتییهکی پهروژهوه دهیانکاته وهفادارترین نهرویش و دهست وپهوهندیی شیخ . جینگای سهرنجه ، نهو گوندانه زۆرجار دهبنه گرنگترین بنکه و پیگهی گرنگی دهست و توانای شیخ . جینگای سهرنجه ، شیخ عوبهیدوللا پیش نهوهی پهلاماری نیران بدات ، سهرقالی کهرینی ژماریهکی زۆر گوندهکانی سهر سنووری تورکیا-نیران بوو ."¹⁸³

کاریگهری و بالادهستی شیخان

زۆیهی نهوانهی پهیومندییان به کوردانهوه ههبووه لهسهر نهوه کوکن که کوردان به گشتیی لهههه بابتهی نایین لیبوردهن و جیاوازیی ناکن . لهههه نهوه زیاتر نهگهری کهوتنه ژۆر دهسهلاتی شیخیان ههیه . پروفیسۆر (مینورسکی) ناماژهی بهوه داوه که کوردان زۆر دید و سهرنجی دههاریگر و پههگریان نیه و بهشیوهیهکی مهزن له

¹⁸² Ibid.,63.

¹⁸³ Enclosure 2 in Letter from Consul-General Abbott to Earl Granville, Tbriz, July 13, 1880, Turkey No. 5 (1881),9.

کارفرمانه جزیره‌کندا به‌دوای شیخ دکمن^{۱۸۴} ب‌م‌گ‌و‌ر‌ه‌ی (کوینت) ،
 "هرچنده کورد ب‌م‌گ‌و‌ر‌ه‌ی سروشتی خو‌ی به‌لای لیب‌و‌ر‌ه‌ی نایینیدا ل‌م‌د‌ه‌ن ، به‌لام
 به‌ه‌و‌ی ن‌م‌ز‌انی و ساکاریه‌مه ، به ناسانی به‌رمو د‌ه‌م‌ار‌گ‌یری نایینی د‌ه‌م‌ا‌ژ‌و‌ر‌ین
 زیاتریش به‌ه‌و‌ی ب‌روایان به موعجیزه و دیارده ن‌س‌ر‌و‌ش‌ت‌یه‌کان^{۱۸۵} .

کوردانی نه‌خ‌و‌ی‌ن‌د‌ه‌وار و ن‌م‌ز‌ان ز‌و‌ر ب‌روایان به موعجیزه و دیارده
 ن‌س‌ر‌و‌ش‌ت‌یه‌کان ه‌یه ، ن‌ه‌وش به ته‌واوی د‌ه‌یا‌ن‌خ‌ا‌ته ب‌ن‌د‌ه‌ستی شیخ‌مه . ن‌ه‌وی ب‌و‌ته
 س‌ر‌چ‌ا‌ه‌ی گو‌ت‌ا‌ر‌ن‌ک و له‌لای‌ه‌ن به‌ر‌ی‌و‌ه‌ب‌ه‌ر‌ن‌کی به‌ر‌ی‌ت‌ا‌ن‌ی‌ی‌ه‌مه له س‌ا‌ن‌ی ۱۹۲۰دا نووسراوه و
 زانیاری ب‌ن‌ه‌ر‌ه‌ت‌یی و وردی له‌م‌ر کورد ت‌ی‌د‌ایه و د‌ه‌ف‌ن‌ت: " کوردان به‌گ‌ش‌ت‌یی
 نایین‌پ‌ه‌ر‌ه‌ری خ‌و‌پ‌ا‌ر‌یز و خ‌و‌ت‌ه‌ر‌خ‌ا‌ن‌ک‌ر‌د‌و‌ن‌ین ، به‌لام ساکاری و سروشتی پ‌و‌چ‌گ‌ه‌رای
 و ترسیان له نادیار به تایه‌ت‌یی وا د‌ه‌کات به ناسانی ب‌ک‌ه‌نه ژ‌ن‌ر کارگ‌ه‌ری شیخه
 پ‌ه‌ر‌ه‌ک‌ه‌یان . ج‌ا‌چ به باش یان به خ‌راپ^{۱۸۶} .

نووسینه‌ک‌ه‌ی ر‌ی‌ج له س‌ا‌ن‌ی ۱۸۲۰ ، و‌س‌ف‌ن‌کی ناشرکا و س‌ه‌ر‌ن‌ج‌را‌ک‌ن‌ش‌ع‌مان له‌م‌ر
 ر‌ی‌ز‌و‌ش‌ک‌و‌ی خ‌ه‌ل‌کی سلیمانی بو شیخ خالد نه‌ق‌ش‌ب‌ه‌ن‌دی ، د‌ا‌م‌ه‌ز‌ن‌ه‌ری م‌ه‌ز‌نی ل‌ق‌ی
 خ‌ا‌ل‌ی‌د‌ه له ت‌ه‌ر‌ی‌ق‌ه‌ت‌ی نه‌ق‌ش‌ب‌ه‌ن‌دی له کوردستان بو و‌ی‌نا د‌ه‌کات :

" سلیمانی پ‌یا‌و‌چ‌ا‌ک‌ن‌کی م‌ه‌ز‌نی م‌و‌س‌و‌ل‌ع‌مانی ت‌ی‌دا د‌ه‌ژ‌ی ناوی شیخ خ‌ا‌ل‌ی‌د‌ه ،
 به‌لام کوردان پ‌ن‌یا‌ن وایه نه‌نگ‌ی‌ه‌ ج‌گ‌ه له ح‌ه‌ز‌ه‌ت‌ی م‌و‌ل‌ا‌نا ب‌ه‌نا‌و‌ن‌کی د‌ی‌ک‌ه‌ه بانگ ب‌ک‌ر‌ن‌ت
 ، به ک‌ه‌س‌ن‌کی پ‌ه‌ر‌و‌ز و خ‌و‌ش‌م‌و‌ی‌س‌ت د‌ا‌د‌ه‌ن‌ر‌ن‌ت و گوته‌ک‌ا‌ن‌ی‌ش‌ی ح‌م‌د‌ی‌س و ف‌ه‌ر‌م‌و‌د‌ه‌ی
 پ‌ن‌د‌ه‌گ‌و‌ت‌ر‌ن‌ت ... ت‌ن‌ی‌ک‌را‌ی کورد به و‌ه‌لی د‌ا‌د‌ه‌ن‌ن‌ین و ز‌و‌ری ت‌ر‌ی‌ش‌یا‌ن له ر‌ی‌ز‌ه‌ی
 پ‌ه‌یا‌م‌ب‌ه‌ر‌ه‌ک‌ه‌یا‌ن‌دا د‌ا‌ی‌د‌ه‌ن‌ن‌ین . و‌ه‌س‌م‌ان ب‌ه‌گ ، که خ‌و‌ی و پ‌اشا و ز‌و‌ر‌ه‌ی م‌ی‌ز‌ا‌د‌ه‌ک‌ا‌ن‌ی کورد
 م‌و‌ر‌ی‌دی ن‌ه‌ون ، پ‌ن‌ی‌گ‌و‌ت‌م که شیخ خالد به‌لای ک‌ه‌م‌ه‌ه له ه‌م‌ان پ‌ل‌ه‌و‌پ‌ای‌ه‌ی و‌ه‌لی
 م‌و‌س‌و‌ل‌ع‌مانی ب‌ه‌نا‌و‌ب‌ان‌گ شیخ ع‌ب‌د‌و‌ل‌ق‌ا‌د‌ر‌د‌ایه^{۱۸۷} .

ر‌ی‌ج ج‌ه‌خت له‌و پایه م‌ه‌ز‌ن‌ه‌ی شیخ خالد د‌ه‌کات‌ه‌ه به‌ه‌وی ناگادارمان د‌ه‌کات که

¹⁸⁴ Minorsky , "Kurds".

¹⁸⁵ Quinet .2:638.

¹⁸⁶ Less, " Two Years in Southern Kurdistan " .254.Cf. Hay,Two Years in Kurdistan .38;
 and Safrastian.92.

¹⁸⁷ Rich,I:140-41.

كەسنىك نەبوو جگە لە پاشای سلیمانی خۆی نەبیت "لەبەردەم شێخدا بە پێوێ دەوستا و قەنەكەى بۆ شێخ تێدەكرد ."¹⁸⁸

سەربارى ئەمەش ، چەندین جار مۆردەكان بىن ئەمەى هیچ گۆی بە ژانیان بەدەم نامەبوون لەو راپەڕینە جۆریەجۆرانەى لە لایەن ئەم پیاوێ پەرۆزانەمە رێبەرایەتیی كراوە بەدەم شێخەكانیانەمە بچن . بۆ نمونە شوێنكەوتەكانى شێخى بارزان كە (دیوانە)یان پێدەلێن ، ئەمەندە باوەڕیان بە شێخ هەبوو و پابەندیی بڕیارەكانى بوون گەر قەرمانى پێبێرناى خۆیان بە تەواویى لە بەرزاییەكەمە فرێدەنە كەندەلانیكەمە دەیانكرد ."¹⁸⁹

هەرچەندە نایبى پێمان وابیت ئەم (گۆنراىەئییە كۆنراىە) " وەك هێندىك نووسەر ناوى لێدەنێن ، بە ئاسانى بەدەستدیت . نازایەتیی سەركرە ، دانایی و لێهاتووی ، پێگە و كەسایەتیی ، هەروەها توانا و نامەیی بۆ بەرگریكردن لە بەرژمەندی مۆرد و مەنسوبەكانى ، یەكجار گرتن بۆ ئەمەى بتوانیت بەلادەستى خۆى بەسەریاندا رابگریت

كەسایەتیی جەماوەركێشى شێخەكان

باوەر وایە كە شێخان خاوەن پەرۆسى و توانایەكى ناسروشتیی دیاریكراون كە هێزىكى ئاناسایى و موعجیزەناسایان دەداتى كە (كەرامات)ى پێدەگوتریت ."¹⁹⁰ ئەمە وای لێكردوون وەك كەسنىكى پەرۆز بە رێز و شكۆمەندیەكى بەرچاوەمە سەیر بكرێن ، وەك كوینت لە سالى 1891دا نامازەى بۆ كردووە ، مۆرد و شوێنكەوتەكانیان لەو

¹⁸⁸ Ibid.,320.

¹⁸⁹ جیاو ، ٥٤ .

¹⁹⁰ زكى ، خلاصه تاريخ الكرد ، ٢٩١ . دملوجى ، اماره بهديان ، ١٣٥ . العزاوي ، ٢ : ١٦ .

Hay, Two Years in Kurdistan , 65.

¹⁹¹ Macdonald, D.B. "Karama." Encyclopaedia of Islam, 1st ed, 4:744 .

باور مردان که شیخه‌کان لگه‌ل پیاوچا‌کانی نیسلام و تمنانته لگه‌ل خوداومندیشدا له په‌یومندیه‌کی گیانیدان . نوان لهو باورمردان شیخ کسینکی پارنژراوه کس ناتوانیت زبانی پینگه‌یه‌نیت و کاری ناناسایی ده‌خنه پالی . دعای شیخ شیفا و چارهرسیری هموو دهر و نه‌خوشیه‌که . مورید و مهنسویه‌کانی ، کاتیک سویند به سهری شیخ ده‌خون ، چ قورمه سوینده‌کانیان بشکینن و درؤ بکن .^{۱۹۲}

یک له سهرنجراکیشترین و به‌رایتترین وسفی شو هیزه ناسروشتییه‌ی که دراوته پال یه‌کیک لهو شیخانه‌وه ، له لایهن ریچ هوه باسی لیومکراوه ، ریچ شو زانایریانه‌ی خواره‌وه‌ی له موریدینکی سولتان حسه‌نه‌وه که دهریشینکی به‌ناوبانگه ، راگواستوهه :

" شو گوتی : قوربان ، جه‌نابی سولتان ، مبه‌ستی دهروشه‌که‌یه ، به‌هوی موعجزه‌وه هموو شتیک دهرانیت ، نه‌گمر به زمانه‌کی خوشت قسه‌ی لگه‌ندا بکیت ، شو بین نه‌وه‌ی شو زمانه‌ش فیربووییت ، لیت تیده‌گات ، شو بین نه‌وه‌ی خویندینیتی هموو زانستیک دهرانیت ، تمنانته دهرانیت چیشت له دلدايه ، گمر نیازیشته هه‌بیت راوژری پن بکیت ، شو بین نه‌وه‌ی وشه‌یکیش له دهمت دهرچووییت ، وه‌لامت دهادتوره ، شو نیستا دهرانیت نیسه سه‌بارت بهو دهروین ، هه‌روه‌ها ده‌چیته خه‌وی خه‌لکیش ، تمنانته به‌روژیش له‌بر ده‌میاندا نامانه ده‌بیت ، جا له هیند یاخود له نیران ."^{۱۹۳}

ده‌گونجیت هم توانا ناناسایی و ناسروشتییه له‌سمر بنه‌مای جه‌ماهرکیش و کارنژمای میراگر بنیادنرابیت ، که شو خیزانه‌ی هه‌لگری سیفته‌ی کارنژماین تیندا به‌شدان ، به‌تایبته خزمه نزیکه‌کانی ، یاخود له‌سمر بنه‌مای کارنژمای تاکه‌کسیه‌ی که ناکامی شیواویی و لیها‌توویی کسه‌که‌یه و واده‌کات له‌نیو پیاوانی دیکه‌دا دهرکوییت و بناسریت .^{۱۹۴}

¹⁹² Quinet ,2:638.

¹⁹³ Rich,I:141,footnote.

¹⁹⁴ سه‌بارت به‌گفتوگوی ته‌واو له‌مهر سروشتی کارنژمایی . ده‌سه‌لاتی کارنژما . هه‌روه‌ها په‌یومندی نیوان کسی کارنژما و شوینکه‌مته‌کانی . به‌روانه :

Max Weber , Theory of Social and Economic Organization , (New York: Oxford Univ. Press, 1950), 358-92

بارس لهبارى شيخ محمودوه نووسويتهى و دهليت : " وک نهوى پهيامير ، بنهالهى شيخ وا له قلمم دهرين که خاومنى توانای ناسروشتين و بمشيوهيمکى لومکيش له بايرى پياوچاکیان کاک نهحمدهوه بدهستيان هيناره . نهمش توانايهکى تايهتیهى هداته شيخ که نووشتهى گوللهپر بنووسيت و ههنگرهکى له گولله و جهقو پاريزنت ."¹⁹⁵ شيخ محمود ، ويزای نهو کاريزما ميراتگریهه که بههوى لهدايک بوونيهوه لهو بنهالهيه بدهستى هينابوو ، خوښى خاومن کسايهتیههکى کاريزما و جهماهرکيش بوو ، بارس دهليت زور نهستهه نهو نووانه له يهکتري جيا بکهيتهوه و جهخت لهوه دهکاتوهه که نهوهى پيشتريان له ناکامى نهوهى دواتريانهوه هاتوته نارا . بارس سهبارته به توانای کاريزمايى شيخ محمود خوښى ، دهليت : " نهوان نهوهيان دهخته پانئى که توانای خویندنهوهى بير و تايهتهندهى خهکى ههيه . نهو بن نهوهى وشهیک لهدهمى نهو کسهوه بيهستيت که چوته لای دهزانيت به چ مهبستیک سردانى کردوه."¹⁹⁶

شکوښى شيخ محمود هاوجوت بوو لهگهال نهوهى که له چهندين شپږ و شوږدا به ساغیى گیانى دهرکردبوو . نهومش ناوبانگى نهوهى پښهخشيبوو که کسهیکه لهخواوهندهوه پاريزراه زيان نابيينت . بهپښى ههوالیک کسهيک دهیگرتهوه ، گوایه شايهتخال بووه ، شيخ محمود به پښهوانهى نهوانهى دیکهوه که لهگهالئى بوون . گولله نهپريوه : " شايهتخالهکه گوتى : خوا ناگاداره ، بهچارى خوښ بينيم گوللهکه راست وراست به نيو لاشهى شيخدا تپهپرى و پياوښکى کوشته که راست لهپشتيهوه بوو . بينهوهى شيخ هيج زيانيکى پښ بکهويت ، نهو له جهنگدا ناکورزنت ."¹⁹⁷

پاش نهوهى شيخ پيروزى و توانای کاريزمايى بدهست دهينيت ، نيدى دهسهلاتيکى بن لپرسينهوهى بهسر مورید و شوينکهوتهکانيدا دهيت ، چ بهرههستى و بهرمنگاريهک چاوهرى ناکورزنت و خواستهکانيشى جگه له ملکهچى تهواو، کهمتر پهسند ناکات . وهفادارى و دهرينشى بو نهو دهينت رهها و بن چهندوچون بيت . نهو وا دهينت که دانپندانانى دهسهلاته کاريزمايههکى لهلايهن موریدهکانيهوه نهکيکه و

¹⁹⁵ Barth , 63-64.

¹⁹⁶ Ibid.,64.

¹⁹⁷ Quoted by Hamilton , 201.

پنویسته جینهجی بکرت ، نوو بهشیوهیک بهخویوه وابستهیان دهکات که شایمی نوو بن هه موو جوړه قوریانییدانکیان لی داوا بکات .

بانگهشهی چهندهبارمهوبوی چک ههنگرتن که شیخان پاش پهلاماره بهراوهکهی نیران له لایمن شیخ عوبیدولای نههرییوه دهیانکرد لهنیو موریدمکاندا چالاکانه وهلام نهدرایوه و به پرؤش ویستیکی ههمیشهیی بهروهپیری نهچوون . شیخان ، که نرکی گرانیان دهخسته نهستوی موریدانیان ، کم رنکدهکوت که موریدمکانیان له جینهجیکردنیدا شکست بخون ، دهسته و نهمز لهبردم فرمانهکانی شیخ دا نهروستان و بن چهنوچون چیان لی دوا بکرایه بهشیوهیکهی وا جینهجیان نهکرد که زورجار دهبووه کارنکی نازایانهی نهوتو شایمی گنرانهوهبیت .

شیخ زورجار پهنا بو دانانی خلیفه دهبات تا ناوبانگ و دهسلاّت و پنگهی خوی لهناوچهکهی خوی و هروهها له نهروهشدا بهیز و پتو بکات دامزاندنهکشی کارکردنه بو کردنهوهی تهکنیک که بوئه نایینییهکانی تیدا جینهجی بکرت و هروهها بهخشینی بهشیکشه له توانا و دهسلاّت شیخ به خلیفهی دانراو . خلیفه جیگری شیخه له کاتی ژبانی و تمنانت دوی مردنیشی ، هروهها له شوینیک یان ولایتیکش دانهونرت که تا راهیکهی زور نهوردهسته و لهویش خلیفه له تهکنیکهیدا جیگر دهبیت .¹⁹⁸

دیاردهی بلاووبونهوهی تهریقتهی نهقشبهندی له کوردستان ، که بووهووی لاوازی و پاشهکشهی تهریقتهی قادری ، بهووی کسایهتیی و جوئی پهمگرتووی شیخ خالید و خلیفه بهراییهکانییوه بوو . لهنیو نوو خلیفه جوړبهجوړانهی له لایمن شیخ خالیدموه دانران ، سهیدعوبولای نههری¹⁹⁹ و شیخ تاجهدینی بارزان²⁰⁰ بوو . نهو نوو پیارهی دامزرنهتری دوو بنهمالهی شینخایهتین که بهشیوهیکهی مهن له رووداوهکانی نهه بهشهی جیهاندا کاریگرییان ههبوو . پتمویی و چسپاوی دهسلاّت شیخ لهنیو موریدمکانیدا لهسایه

¹⁹⁸ سعبارت به دانانی خلیفه لای قادری و تیجانیهکان برونه:

Arnold, T.W. "Khalifa" In Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 4:881-85.

¹⁹⁹ Nikitine, "Shandinan," 7:303-6.

²⁰⁰ دملوجی ، اماره بهدینان ، ٦٥ .

هولو مریجیکی ناساییدا ، ناتوانریت همتا ماوہیہکی دریزخایمن بہختی سرکہوتنی
 ہمیت . وک (ویبہر) ناماڑہی پداوہ ، شکستی توانای کاریزمای سرکرده ہمیتہ ہوی
 نہمانی دہسہلاتی کاریزمای .²⁰¹ کہوتنی شیخ خالد و ہلاتنی لہ سلیمان
 نمونہیہکی ہرچاوی لہدستچوونی دہسہلاتی کاریزمایہ . ریچ وا ریکہوتوہ کہ لہ
 سالاندا لہ سلیمان بووہ ، لیکدانہوہیہکی ہرچاوی سہبارت ہمہ ہلاتنہ پیشاندوہ .
 نہو باسی لہوہ کردوہ کہ چون شیخ پاش دیارنہمانی لہلایمن شوینکہوتہکانی
 پیشوویہوہ جنیوی پندراوہ و نہفرہتی لیکراوہ و نہو ہلویستہشی لہگہل نہو ریز و
 شکویہی پیشوو ہراورد کردوہ کہ لہلایمن کوردانہوہ لہہمبہر شیخ نویندراوہ . ریچ
 ہوکاری گرنگی نہوہی بو کہوتن و شکستی شیخ گہراندوہتہوہ " نہو بہہوی مردنی
 کوپی پاشاوہ پایہ و پرستیژی خوی لہدستدا ، نہو گوتبووی کہ چاکی دہکاتہوہ و
 چارہنوسیشی لہ قہدہری نیلاہیدا کشف کردوہ .²⁰²

²⁰¹ Weber , Theory of Social and Economic Organization , 360.

²⁰² Rich, I:320 .

به‌شى سېيەم : سەرگوتکردنى رژىمە نېمچە ئۆتۈنۈمەكانى كوردستان

پېشىنە :

لەسەرمەتاي سەدى ئۆزىدەيمدا ، لاوازى ئىمپراتۇرىيە عوسمانىيە بۇ ھەموان ئاشكارا بوو . ھىزە ئەوروپىيەكان ھىچ دەرفە تېكىيان بۇ سوودومرگرتن لەو لاوازىيە بۇ قازانچى خۇيان لەكىس ئەدا ، ھەروھا رەگمەزە جياوازەكانى نىو ئىمپراتۇرىيەكەش ھەستيان بە ناوايوونى دەسەلاتى سەردارانىيان ئەكرد و كەوتبۈونەخۇ . توركان خۇيان بەناسۆرەو لەو ئەھامەتتېيەيان ئەروانى و لىنى بەناگابوون . لەو سالانەى نوايىدا ، لاوازىيەكە گەشىتتېوو رادەيەك دەيوايە توركان زياتر لە جارنىك لە نىوان كارسەت ياخود ھىوركردنەوئى ترسنۆكانەى دۆست و دۆژمنەكانىيان لە ھەردو دەروە و ناوھەى ئىمپراتۇرىيەكە ھەلئېزىن .

بەلام توركان خاوەن خەلكانىكى خاوەن داب و ئەزموونىكى لەمىژنەى سەربازىيە و فەرمانرەوايەتتىيە چەندىن سەدىيە بوون . ھىشتا تا ئەو رادەيە بە تەواوئىيە بېبەھرە نەبوون لەو توانايى وەك ئەتەوئەك مەسۇگەرىيە پېنەخەشىبوون ، ھەروھا پىئاوانىكى بېرئارنەوئى بەھىز و بەتوانىيان لە نىودا نەبىرايو . سولتان مەحمۇدى دووم و وىزىرئى شەكست و بېھوئەيى كارە بەرايىەكانى ، تەوانى چاكسازىيەكى گەشتىيە مەدەنىيە و سەربازىيە سەپىننىت و ئامانچىش لەوئە ژياندنەوئى ئىمپراتۇرىيەكە و بەبەرداكرنەوئى گىيانى مەزنىتى لەوئە وپىشى بوو . يەك لە گەرنگەرىن خالەكانى بەرنامە چاكسازىيەكەى سولتان مەحمۇدى دووم بېرتېيوو لە ھەلئەمشاندنەوئى ئەو مېرنىشەنە دەرمەبەگايەتتېيە مېرايەتتېيە بەھىزانەى (سەردارانى دۆلەكان) كە نىشانەكانىيان وەك رەعبىەتتىكى مەتەنەپىنەكراوى مەترسىيدار تادەھات زىدەتر دەبوو .

لە دەيەى سېيەمى سەدى ئۆزىدەيمدا ، واپىدەمچو سولتان مەحمۇدى دووم بېرئارى سەرگوتکردنى رژىمە نېمچە ئۆتۈنۈمە مېرايەتتېيەكانى لە كوردستاندا دايتت . ئەمەش تەنيا ھەلئەك نەبوو بۇ تەمىنكردنى ياخىيىبووان و گېرئانەوئى دەسەلاتى عوسمانىيە . بەلكو زياتر ھەلئەكى شىلگېرئانە بوو لەپىناو سەرلەنئى داگېرکردنەوئى ھەزىمەكانى ناوچەكە و سەپاندنى دەسەلاتى راستەوخۇى عوسمانىيە بوو بەسەرياندا . لەسەر

بنه‌مای نو نامانجه‌ی دوایی ، رشید محمد پاشای والی سیواس و سعدری نه‌عزمی پیشوو ، به‌هینزکی مزن‌نوه ره‌وانه‌ی کوردستان کرا . عملی ره‌زاپاشای والی به‌غدا ، ه‌روه‌ها نینجه به‌یره‌قدار محمد پاشا ،^۱ که هیزه‌کان له‌کاتی پیوستدا بخنه خزمت رشید پاشا . پاش مردنی رشید پاشا ، نرکه‌ک‌ی به‌ته‌واوی خرایه نستوی حافظ پاشا^۲ و نه‌وانی دیکه که بینیان چیدی له کوردستان نهرمه‌گینکی به‌هیز نه‌ماوه به‌رووی دهسه‌لاتی سولتاندا بوه‌ستیت .

رشید پاشا ، وه‌ک نامرازکی هه‌لبژیردراو بو سسرکوتکردنی میرانی کورد چهند دهستکوتینکی به‌دهست هینا . گرنگترینیان ، بیگومان ، بریتیبوو له‌گرتنی محمد پاشای میره‌کوره‌ی ره‌واندز و گواستنوه‌ی بو نستهمبول ، نه‌وه‌ی که یه‌که‌مین و ه‌روه‌ها به‌هیزترین میرانی کورد بوو که دهسه‌لاته‌ک‌ی له‌ناو‌بیریت . ه‌روه‌ها وه‌ک له‌و یاسدا که دیت ده‌بیینن ، رشید محمد پاشا له‌مامه‌لم‌کردنیدا له‌گه‌ل فه‌مانه‌روا به‌هیزه‌ک‌ی ره‌واندز زیاتر په‌نا بو دپلوما‌سیی ده‌بات تا نه‌وه‌ی ریگه‌ی شهر و پیک‌دادان بگرتنه‌بر .

دهستکوت‌مکانی دیکه‌ی رشید پاشا بریتیبوو له‌کوتایی پیه‌ننانی یاخیب‌وو‌نه‌ک‌ی ماردین ، سسرکوتکردنی فیدراسیونی خنله‌مکانی میلیسی له‌ناو‌چه‌ی

^۱ رشید محمد پاشا ، که به‌ره‌گه‌ز گورجیه ، پوستی سسرعه‌سگری روزه‌له‌لاتی سویای عوسمانی ه‌بوو ، ه‌روه‌ها له‌شهری آق‌نیه‌دا له‌نؤکتؤبیری ۱۸۲۲ه‌ فرمانده‌ی گشتی سویای نیمه‌راتوری بوو . له‌و شهره‌دا تیکشکا و له‌لایه‌ن نیراهیم پاشای میسره‌وه به‌دیل گه‌را . زکی . خلاصه‌ تاریخ الکر . ۲۴۶ .

^۲ سولتان ، حاجی محمد عملی ره‌زای هه‌لبژاردبوو که به‌ره‌گه‌ز لاز بوو . بو‌نه‌وه‌ی داود پاشای دوا فه‌مانه‌روای معلوکیی له‌به‌غدا پین سسرکوت بکات ، نو له‌سانی ۱۸۲۱ه‌ تا ۱۸۴۲ والی به‌غدا بوو .

Longrigg, Stephen H. Iraq, Four Centuries Of Modern Iraq, 264ff.

^۳ محمد پاشای ناسراو به‌نینجه‌به‌یره‌قدار له‌سانی ۱۸۲۵ه‌ مردنی له‌ ۱۸۲۳ه‌ والی به‌غدا بوو . Ibid., 283.

^۴ حافظ پاشای سسرعه‌سگری سویای عوسمانی ، چهرکه‌سیی بوو . نو له‌شهری (یم‌زیب) له‌ ژوئیه‌ی ۱۸۲۹ه‌ فرمانده‌ی سویای نیمه‌راتوری بوو که تیندا نیراهیم پاشای میسر گورزکی شکسته‌نیری دیکه‌ی له‌ سویای عوسمانی وه‌شاند . زکی . خلاصه‌ تاریخ الکر . ۲۵۱ .

^۵ پاش به‌زنی سویای عوسمانی له‌سره‌دهستی میسریه‌کان ، واپنده‌چیت ماردین یکه‌مین شار بیت دژی چاکسازیمه‌کان راه‌بریت ، که به‌سهرچاوه‌ی ه‌موو نه‌گه‌تیه‌مکان دادنه‌رنت . راه‌برینه‌که ه‌رزوو پاش شکستی

ژوروی میسوپوتامیا ،^۱ گرتن و گواستنموی سرخینلی شه ممر بۆ نهسته مبول ، ته میگردنی نیزی دیسه کانی شهنگار و تورکومانه کانی تله عفر ،^۲ سر پیدانه واندنی همرنی ساسون - مۆتکان ، شه نرکه ی حافظ پاشا سرکه وتنی کۆتایی تیندا بدهستینا .

لهم همرنه چیا بیه سهخته دا ، رهشید پاشا له بوو به سر هیزگه لی ژماره یه که له سرخینله به هیزگه کانی کوردستاندا زالبیت . رهجه به گی هارۆ ، هوسین ناغای ئلیجه ، ته ممر به گی هایینی ، ههروه ها میرزا ناغای بانوکه ی سرخینلی سلیمانلی ، نه مانه که وتبوونه به ره ره مکهانیسه کی توند و واپنده چوو له لایهن ره عیبه ته کورد و نهرمه نییه کانیانه وه به به رواه پشتگیری بکۆن . دوا ی تیکشکاندنیان ، زۆربه ی شه سرخینلانه بۆ ناوچه ی نه درنه له شه شه نه روپیه که ی تورکیا دورخرانه وه . رهشید محمه دپاشا له سالی ۱۸۳۶ دا^۳ له دیار به کر به کۆلیرا تیندا چوو . پاشان حافظ محمه دپاشا شوینی گرتوه ، شه وه ی له نیۆ شه مکهانی دیکه دا ، نهرکی جیگر کردنی نارامی ته ووا ی لهم ناوچه یه جیه جیگر کرد . حافظ پاشا هیزگی کرده سر حاجی زیلان ناغا ، که دوا سر کرده ی به هیز بوو لهم ناوچه یه دا مابۆوه و سر ی پیدانه واند . ههروه ها خینلی خارزانیش تووشی هه مان چاره نووس بوون .^۴

قۆنیه رویدا ، شه شه ره ی له نۆکتۆبهری ۱۸۲۲ قهوما .

Ainsworth, William . "Notes Taken on a Journey from Constantinople to Mousl , in 1839-1840." Journal of the Royal Geographical Society 10 (1841) :524.

^۴ رهشید پاشا له ۱۸۲۴ دا پهلاماری کۆنفرانسوونی میلی دا . بهروانه : Longrigg, Four Centuries. 286.

^۲ Ibid., 285.

^۳ جیگه ی سر نهجه تینی نی شه وه بکرتن که دهگوترین رهجه بهگ . هوسین ناغا ههروه ها ته ممر بهگ به گشتی له گهل میرزا ناغادا له شه ره دا بوون . بهلام وا ده ره مکهوتن نا کۆکیه کانیان راگرتین و پیکه وه دژی سوپا ی عوسمانی رو هه ستابیتن . نهرمه نییه کانیش که هه مان پینگه ی به کسانیان له گهل کورداندا هه بوو . هه واله کان ده لئین زۆرایش جهنگاون . پاش شه وه ی میرزا ناغا که به هیزترینیان بوو ملکه چی پشاندان ، بهگه کانی دیکه ش سر یان دانه واند بۆ زیاتر : Brant ..385-60.

^۹ زکی ، خلاصه تاریخ کرد ، ۲۱۶ .

^{۱۰} Brant ..376.

دەرگەوتنی محمد پاشای رھواندز

بئگومان ، محمد پاشا بریتییە لە دیارترین نمونەى میرەکانى سۆران.¹¹ سەبارەت بە پێشینی ژانی ئەم میرە بەرچاوە تا سەرەمى فراوانخوایزیمەکانى زۆر کەم دەزانرێت . ئەو لەسالى ۱۱۹۸/۱۷۸۳ز لە رھواندز لەدایک بوو . زانیارییە سەرەتاییەکانى لەلای ئەم ئەحمەد نەین نامە تەواوکردووە ، کە زانیەکی نایینی خوێنائى کوردی رزنیگیراو بوو .¹² لە سالى ۱۸۱۴ . لە تەمەنى سى و یەك سالییدا و لە کاتیگدا مستەفابەگى باوکى لە ژاندا ماوە ، شوێنى باوکى گرتۆتەووە .¹³ ئەو راستییەى کە زیاتر هەوائى چۆنییتی بەدەسەلاتگە یشتنى میر زەقەدەکاتەرە . بەپێى هیندیك لیکدانەمەکان ، باوکە بەتەمەن و نووربینەکەى ، ئرکى بەو کەردبوو کە چیدی ناتوانیت ئەرکى گرانى بەرئۆبەردنى ئەو میرنشینه پرگیزمە و کێشەیه لە نەستۆى خۆیدا بەهێنیتەرە ، هەریۆه داواى لە کورمەکەى کرد کاروبارى میرنشینهکە بگرت دەست . بەگۆزەى سەرچاوەیەکی دیکە ، میر محمد باوکى ناچار کردووە بە قازانجى خۆى شوێنەکەى بەجێبهێنێت .¹⁴ ئەو گومانەى کە زۆر بەهێز بوو سەبارەت بەو تۆمەتەى کە میر محمد دەرەقانە چاوى باوکى کوێر کردییت بۆ ئەوێ بەگاتە نامانجەکەى . تۆمەتێکى وا کە لە لایەن ئەو دکتۆرە بەریتانییەووە رەتکرایەووە کە سەردانى باوکە پیرەکەى میرى کردووە .¹⁵ بەهوش پرسى وازەهێنانى ئارەزوومەندانەى مستەفابەگ لای

¹¹ محمد پاشا لەنیو کوردا بە (میرە کۆرە) یان (پاشا کۆرە) ناسراوە . ئەو بەمۆى نازارى ئاوساویى چارنکییەرە دەیانلاند . هەریۆه گونجاووە بە شیۆه ئینگلیزیمەکەى بە (یەك چاى) وەسفکریت .

¹² الگورائى . علی سیدز . من عمان ال العمادیة . ۱۳۰ . زکى . محمد امین . تاریخ الدول والامارات الكردية في العهد الاسلامي . ۲۰۷ .

¹³ الگورائى . ۱۳۰ .

¹⁴ Fraser, Travels, I:64.

¹⁵ دکتۆر رۇس . پزیشکێکى بەریتانیى کە لە بەغدا نیشتەجێ بوو . لە سەردانیکی بۆ قەلای ئوعدمى نزیک رھواندز . ئەو شوێنەى مستەفا پاشای لێدەرژیا . بیینی کە ئەو پیرەمێرە بە شیۆهیمەکى سروشتی چاوى لەدەست داووە . رۇس ئەوێ رەتکردۆتەووە کە میر بەمۆى میلەرە یاخود پینووسى ئاسنینەرە چاوى باوکى کوێر کردییت . Ibid., I:72.

خولیا و په‌روشی نه‌و میره لاره ، گیانی هیرش و پیاکیشانی ، بریاروهرگرنتی به‌میز و ده‌ستبه‌جیتی ، هر زو له لایهن نه‌وانه‌وه هه‌ستی پینکرا که له به‌دبه‌ختیی خویاندا که‌وتبونه به‌ردم رنگای شکۆمه‌ندی میر . نه‌وانه‌ی پینش هرکه‌سینکی دیکه به‌ر چه‌پۆکی میر که‌وتن بریتیبوون له پیاوانی ده‌رووبیری ، که له‌نیویاندا خزمانی نزیکي خۆی بوون .^{۱۷} عبدالله‌آ پاشای خه‌زنه‌دار که پینشتر له‌سهرده‌می باوکی میردا نه‌و کاره‌ی پینسپیندرابوو و میر محمه‌دیش له شوینه‌که‌ی خۆی هینشتبویه‌وه ، تۆمه‌تی پیلانگنیرانی له‌گه‌ل مامه‌کانی میردا ، واته‌ ته‌میرپاشا و یه‌حیا به‌گ ، خرایه‌ پال و له‌سیداره‌دا .^{۱۸} محمه‌دپاشا له‌پیناوا ته‌میکردنی مامه‌کانی و هه‌لکوتانه‌سریان هه‌چ کاتی به‌فیرو نه‌دا .

له‌یه‌که‌م رۆژی موحه‌رهمی سالی ۱۲۳۰/ک/۱۴ی دیسه‌مه‌بری ۱۸۱۴ ، میر به‌نامانجی لیدانی ته‌مه‌رخان به‌گی مامی په‌لاماری هاو‌دیانی دا ، نه‌و مامه‌ی که به‌ په‌له خۆی له نیو‌قه‌لای شه‌یتانه‌دا توندکرد . پاشا نه‌وه‌ی بۆ ماوه‌ی چواره‌هفته‌ له‌برامبیر گه‌مارۆدا خۆراگریی نواند ، له ۱۰ی یه‌نایه‌ری ۱۸۱۵ دا هیرشینیکی ویرانکەر کرایه‌ سهر قه‌لاکه و له‌نیو دیمه‌نی لاشه‌ی کوژراوانیکی فرهدا ، ته‌مه‌رخان و محمه‌دبه‌گی کورپی ده‌ستبه‌سهرکران و هه‌لو‌اسران . پاشا نه‌وه‌ی میر به‌م شینویه مامیکانیی فککرد ، ئینجا رویی کرده‌ نه‌وه‌که‌ی تریان و هیرشی کرده‌ سهر قه‌لای سیده‌کان که یه‌حیا به‌گی مامی و

^{۱۶} وێزای گنێرانه‌وه‌که‌ی فریزهر. بوه‌انه: الگورنی، ۱۳۰، زکي. تاريخ الدول، ۶، ۴۰، زکي. خلاصة تاريخ الکرد، ۲۴۸.

Longrigg, Four Centuries, 285.

^{۱۷} میر نه‌رمه‌نه به‌نامابوو که هیندیک نووسهر له چه‌ندیارمکردنه‌وه‌ی نه‌و ده‌نگۆزانه‌ی باس له دله‌ره‌قیی میر له‌حاست براکانی ده‌که‌ن سستیان نه‌وانه‌وه‌وه . به‌گۆزهری (شین) نه‌و له سه‌روبه‌ندی چوه‌نه‌ سهر ته‌ختی میرایه‌تیبیدا جگه‌ له ره‌سول به‌گ . ته‌واوی براکاتی دی کوشتوه فریزهر گوتووه‌تمتی که میر چوار برای هه‌ن . دووانیان ته‌مه‌رخان و سه‌وله‌یمان به‌گ . ده‌گوترتیت که کۆت و به‌ند کراون و له‌یه‌که له قه‌ل دوورده‌سته‌مکاندا زنجیرکراون . نه‌حمه‌د به‌گ وه‌ک فه‌رمانداری هه‌ولنیر راژه‌ی کردوه . ره‌سول به‌گیش (واتر پاشا) به‌توندیی به‌ مه‌روه‌ په‌یوه‌ست بووه و به‌گشتیی وه‌ک جینشین دا‌هه‌نرا

Scher, Addia, Episodes de l'histoire du Kurdistan, 133;Fraser,1:72.

^{۱۸} الگورنی ، ۱۳۰ .

عوسمان بەگى كۆپى خۇيان تىدا حەشاردا بوو . پاش گىرتنى قەلەكە ھەردووكيانى كوشت . ھەر لە ھەمان ھەلمەتيدا ، پەلامارى قەلەى رۇستى دا و فەرمانزەواكەى كوشت

پاش لەناو بىردنى تىكراى ئەو ناخەزە مەترسىيدارانە ، دەسەلاتى مەر لەتەراوى ناوچەكەدا چەسپا ، بەوش دەستى و الا بوو تا ئاوپر لە ھاوسنى نزىكەكانى بىداتەوہ . ئەو ھەستا بە پەلاماردان و ملکہچىپىكردى خىلەكانى برانۇست ، شىزوان ، سورچىسى ، خۇشناو و ماش بەشىزەوہ يەكى يەك بەدوا يەك . چارەنووسى بەشىك لەو سەرخىلەبەزىوانە ئەو ويستەى پىشاندا بۇ تىكشكاندى تەراوى ئەوانەى درايەتى خواست و ئامانجەكانى مەر محمد بوون . بەوش ، وەك نەگوتريت ، ئەو سەرزۇكەكانى مەر ماھمالى ، مەر يوسفى ، ھەرەھا پوشتگالى كە سنى خىلە سەركىيەكەى كۆنقدراسىونى خۇشناون ، كوشتن . بەھەمان شىزە ، نەگوتريت ئەو ھەمزەناغاي سەرزۇكى ناسراوى خىلى ماشى كوشتوہ . ھەرەھا زۆبەى سەرزۇك بەنەمانە ناسراوكانى ئاوارە و نەرىپەراند .

¹⁹ ھەمان سەرچاوە .

²⁰ زكى. خلاصة تاريخ الكرد. ٢٤٢. الكوراني. ١٣٦٠ - زكى. تاريخ الدول. ٤١٢ - 288. Longrigg. Four Centuries.

²¹ بەگوزەرى دوو نووسەر. نەوہى سەرخىلى ناسراوى مەرەھمالى بەبەردەوامى لەمەر كوشتنى عوسمان بەگى باپىريان لەلاين مەرە دوون . ھەرەھا ھەگەرئەوہى نواترى محمد بەگى كۆپى بۇ حكومەتى عوسمانىي لەركاتەى عوسمان بەگ لەلاين ھىزەكانى ئىمپىراتۆرىيەو ھىزى كرايسەر الكوراني . ٤٦. العزوى . عباس . مشائىر العراق. ٢ : ١٢٢ .

²² بەگوزەرى العزوى ، محمد پاشا . ھەمزەناغا و دوو كۆپ و ھەردو برا و چوار لە خزمەكانىشى كوشتوہ . ماشەى لېرەقەنى مەر لەگەل سەرخىلى تىكشكاي ماش لەلاين فرىزەمەرەو بە روونى باسكراوہ . كە خۇى ماومىكى كەم پاش ئەو رووداوہ لەو ناوچەبە بووہ . ئەو نامزەى بەوداوہ كە چل سەرزۇكى ماش . كە پاش پەرتەوازەكردى خىلەكميان لە رەواندز زنجىر كرايوون ئامادەكارىيان كرد بۇ نەوہى نەرفەتى تەقىنەوہى ئالۆزىي شارەكە بقۆزەوہ و ھەلبىن بەگوزەرى ئەو . زۆبەى ئەوانە و ھاوكانەكانىان گىران و رەوانەى مەرگ كران

Fraser, Travels, 1:102; Rawlinson, H.C., Note on a Journey from Tabriz, Through Persian Kurdistan, to the Runis of Takhti-Soleiman, 32.

وادمرد كهوت محهمه پاشا برىارى دا بىت كه تهواوى ئەر ههزىمانهئى كهوتونه ته نىوان ههردوو زىوه ، هه له نىجلهوه بۆ سنوورى ئىزان بخته ژىر ركىفى خۆبهوه . له چوارچۆه بىههئىنانى ئهم ئامانجهدا ، نهههتوانى خۆى له پىنگدادان لهگه له بابهنههكاندا ، كهئهنه ههزى دهرهكى بون له ناوچهكهدا ، بوىزىت . لهسانى ۱۸۲۲ دا ههزىرى كۆنه پايتسهختى مهنشىنى سوزانى داگهركرد و فهزمانزهوا بابهنههكهئى دهرهپراند . هه مان چاره نووسىشى له ئۆكتۆبهرى ۱۸۲۲ دا كرده بهشى كۆسهنجهق و ههروهها رانهش له فبهرايهرى ۱۸۲۴ دا . ههروهها ههوليز و ئالئون كۆپرله له سىتاهمبهرى ۱۸۲۲ دا كهوتنه بندهستى مهن . ئهم فراوانخوازىيانه بوونه هوى نهوهئى كه زى بچووك ببهته سنوورى نىوان قهله مبهوى مهن و مهنشىنى بابان ، ههروهك پىشتر وابوو . عهلى رهزافاشاى والى بهغدا كه له ههلو مهنجىكى وادا نهبوو به رووى مهنرا بوهستىت . بهناچارى دانى به فراوانخوازىيهكانى مهنرا نا و نازناوى پاشاشى پبههخشى .^{۲۳}

ههزى و پهلامارهكانى محهمه پاشاى رهواندز

پهلاماردانى ئهزىديهكان

دوهه مهن قوناهى كارمكاني مهن لهگه له پهلاماردان و تالانكردى ههزى زى گهوره دهستپههكاته كه ههلمهئىكى ته مهنكارانه بوو دژى ئهزىديهكانى شىخان . ئهو ههلمهتهئى كه دهگوترتت له ناكامى كوشتنى عهلى ناغاي بالتى ، سهروكى نهلقوشى كه خهئىكى سهه به عهشهرهئى مزورىه ، له لاههئى عهلى بهگى مهنرى ئهزىديهكانهوه بوو . ئهزىديهئى و مزورىهكان له مهنزهوه دوژمنابهتبهان له نىواندا بهوه ، سهركردهكانىشيان وهك دوژمنى سههسهختى بهكدى دهناسران . روژنكهان عهلى بهگ نامه بهكى بۆ عهلى ناغا نووسهههوه ، تهههدا خواستهئى خۆى بۆ ههئانهئى ناشتهئى و دوستهههتهئى دهرههههوه ، ههروهها بانگهئىشى كردههوه كه لهكاتى خهتههنهسورانى كورمهكهههئا وهك (كهرف) ^{۲۴} بهشدارههت . سهروكى مزورىه به نههئى وهلامى عهلى بهگى

زكى. خلاصه تاريخ الكرد. ۲۴۳. انگورانى. ۱۳۱ . Longrigg, Four Centuries, 285; .²³

²⁴ لای ئهزىديهكان (كهرف) ئهو كسهه به سهههههتهئى بوئهئى خهتههنهكردهكه بكاته ئهو لهوكاته

دابوووه ، پاش چەند رۆژنیک و بە هاروونی چەند پاسەوانیکی ، گەشتبوونە بارەگای مەری ئیزیدی لە باعەدری^{۲۰} . سەردانەکی عەلی ناغا لە گەل چەند سواریکی کەمی پاسەوانەکانیدا هەلقولای متمانەیی بوو بە خانەخوێکی یاخود لەسوێنگی سوکایەتیکردنی بوو ، مەسەلەیکە هێشتا بە تەواویی دیار نیە .^{۲۱} هەرچییەک هانیدابێت کاریکی وا بکات ، مەسەلەیکە بە مائۆیرانی کۆتایبەت . مەری ئیزیدی کە کۆنەرژمەکی خۆی بەو شێوەیە لە سایەیی بەزەیی خۆیدا بینی ، نامەردانە کوشتی . پاشان بانگی چل سەرتیرەیی ئیزیدی کرد تا خەنجەری خۆیان لە لاشەیی سەرخێلی مەززی گیرکەن بۆ ئەوێ تەواوی خەلکی ئیزیدی لەو کوشتنەدا بەشداری بەرپرس بن .^{۲۲}

بۆ ماوەیەک ، وا دەهاتە پێش چاوەکە جەنگیکی خێلەکی بەرفراوان هەلبگیرسێت . مەززییە خێلەکییەکان هەر هێندەیی هەوایی کوشتنەکیان بیست و رووژان و تاراەیی کەللەیی بوون تۆرەبوون و بۆ ئەنجامدانی پەلاماریکی گەرە بۆ سەر باعەدری

خەمتەنکردنەکا مەندالەیکە لە باوەش دەگرێت ، کە زۆریە کات سەرتاشیک کاری خەمتەنکە ئەنجامدات ئەو پەيوەندییە کە دروست دەبێت پێی دەلێن (کرێفخوێنی) ، کرێفخوێنی پەيوەندییەکی پتەر لەنێوان هەردوو بنەمالەیی کرێف و مەندالە خەمتەنکراوەکا پێکەهەنێت . ئیزیدیەکان بایەخیکی مەن بەم پەيوەندییە دەمن و بەوردی چاودێری پەرسەندنی ئەو پەيوەندییە دەکەن . ئەو دوو بنەمالەیی لەو رێگەیی پەيوەندیی دروست دەکەن چاوەری ئەوێان لێدەگرێت لەکاتی تەنگانەدا بەدەم یەکتەرە دەچن و نابووێ نافرەتەکانی یەکتەری دەپارێزن و لە رووی داراییشەو کاتی پێوست هاوکاری یەکتەری دەکەن . دەگونجێت کرێفخوێنی لەنێوان ئیزیدیەک و غەیرە ئیزیدیەکا یاخود لەنێوان دوو ئیزیدییدا پێکبێت ئەمە تەنیا رێگەیکە دەرەو بەتوانێت تێکەل بە ئیزیدیەکان بێت . ئەوەش تەنیا رێگەیکە بۆ چوونە ژوورەوێ کۆمەلگای توند داخراوی ئیزیدیەکان کرێفخوێنی پەيوەندییەک دێنێت تارا کە تێیدا لەمپەر دەخاتە نێوان ئەنجامدانی پێوەسی هاوسەرگیری لەنێوان ئەندامانی هەردوو بنەمالەکا کە دەگونجێت هێندیک جار بۆ پێنج پش یان پتر بەردەوام بێت . بێوانە :

دەلوچی . الیزیدیە . Jaba ,Alexander.,Dictionnaire Kurdo-Francais,310 ٦٤.٦٨

²⁵ دەلوچی . امارة بەدینان . ٤٣ . . دەلوچی . الیزیدیە . ٤٦١ .

²⁶ بەگوێزەیی دەلوچی . سەرۆکی مەزوریی لە بێناگایی و کەمترەهەمیە ئەو ژمارە کەمە پاسەوانەیی لەگەل خۆی بەردەو . دەلوچی . امارة بەدینان . ٤٣ .

²⁷ دەلوچی . الیزیدیە . ٤٦١ . . دەلوچی . امارة بەدینان . ٤٣ .

كۆبۈنۈمە. ھەمان كات ، ژمارەيەكى زۆر لە رھوندى ئىزىدىيەكان روويان لە بارەگاي مېرى ئىزىدىيان كرد و پىشېنىيى ھىرشى مۇزىيەكانيان كرد.^{۲۸} نەو كىشەيە لەناكامى نارەزىيەتتىي پاشاي نامىدىي بە جورىكى دىكەدا كەوتەو ھىرشى مۇزىيەكان نەجامنەدرا . نەم پاشايە ھەك مېرى بادىنان و خاوەن لوتكەي دەسلات ، فرمانى بەسر خىلەكانى مۇزىي و ئىزىدىيدا نەروىشت . بەكەمگرتن و پىشېنلكردىن خواستى كەسىكى بەو ھىز و دەسلاتە نەدەتوانرا بىن سزادان تىپەرىت . سەربارى نەموش مۇزىيەكان بىگومان لەو دەترسان كە بەھەند ورنەگرتنى نارەزووى مېرى بادىنان ، كە بۆ خۇي گوماني بەشدارى تاوانى كوشتنەكەي علىى ئاغاي لىدەكرا ، دىگوتىت بىتتە ھۇي نەوى ھىزەكانى مېرى بادىنان لەپىشتەو پەلامارىان بەدن .

تكاى مەلا يەحياى مۇزىي ، كە پىاويكى ئايىنىي رىزدار و نامۇزا ياخود برازاي سەرۆكە كۆژاوەكە بو ، نەيتوانى مېرى بادىنان بچولنىت . مېر سەبارەت بە پاساوى برىارنەدانى كارىكى تەمىكارانە دژى ئىزىدىيەكان ، لۆمەي علىى ئاغاي كردووە كەوا ساكارانە نامادەبوو ھاواى مېرى ئىزىدىيەكان پەسەند بكات و بىن بوونى ھىزىكى پاسەوانىي گونجاو سەردانى دۆزمنەكەي كردووە و چۆتە ناوچەكەيان .^{۲۹} دىگوتىت بە ناكامىي و تۆرەيى نامىدى بەجىھىشتوو و برىارى تۆلەسەندەنەوى خزمەكەي داو . مەلايەحيا نەمۇندە پىاويكى لىزان و لەسەر برىارى خۇي پىداگر بوو ، زۆرى نەخاياند توانى رىگا بۆ شەپۆلىكى توندوتىزىي و ناژاوە خۆشبات كە تەواوى ھەرىمى بادىنانى لەنىو مردن و وىرانىيدا نەفۆكرد ، نەموش بوو ھۇي لىخستنى بەنەمالەي فرمانزەوا مېرايەتگرەكەي مېرىشېنەكە و پاكتاوكردنى ئىزىدىيەكانى شىخان .

سەبارەت بەو شىوازەي مەلا يەحيا ئامانجەكەي پېئىناوئەدى قەسەي جۆراوجۆز ھەن . بەگۆزەي ھەوايىك ، مەلا تەوانوئەتى يارمەتى والى بەغدا بەدەستەپىنىت . پاش نەوى والى گوئى لە دەردەنلى مەلا دىگرتىت و بەنامەيەكەرە رەوانەي مېرى رەواندى دىكات . دىگوتىت والى بەغدا لە نامەكەيدا ھاواى لە مەمەد پاشا كردووە ھىزىك بىنرۆتە سەر ئىزىدىيەكان تا تۆلەي نەو بەدكارىيەيان لىبىنىت

^{۲۸} دملوجي . اليزيدية . ٤٦٢ - دملوجي . امارة بەدينان . ٤٤ .

^{۲۹} دملوجي . امارة بەدينان . ٤٤ . دملوجي . اليزيدية . ٤٦٢ .

٢٠. بە پىنى گېرانئەۋەيەكى دىكە مەلایەھىيا لەسۆنگەى ئەر پەيوەندىيە نۆستانەيەى بە مېرى رەواندزەۋە راستەوخۆ خۆى چۆتەلاى و پەيوەندىيى پىئەكردوۋە. ٢١ راستىيى بەبەتەكە ھەرچىيەك بىت ، ئەر چاۋتېپرىن و خوليايەى مېرى كۆرە بوو لە تروپكى توانا و دەسلەتيدا ، كە سەلماندى ۋەتە نامرازى تۆلە سەندنەرە .

باس لەرە دەكرىت كە لەكاتى چاۋپىنكەوتنى محەمەدپاشادا ، مەلایەھىيا ئەرپەرى بىزارىيى تالى خۆى سەبارەت بەكوشتنى نامەردانەى خزمەكەى بەدەستى مېرى ئىزىدىيانى شىخان دەربىرەۋە و باسى لەر بازار و نەھامەتییەكردوۋە كە رۆژانە خەلكانى موسولمانى بادىنان بەدەست ئىزىدىيەكانەرە دەچىژن . دەگوترىت كە تكاى لە پاشا كرىۋە موسولمانان لە سستەمى ئىزىدىيە سەركوتكەرەكانىيان پارىزىت . مەلایەھىيا جەختى لەر راستىيە كرىدەرە كە مېرانى بادىنان لاواز و پەرىپوتن و نەرمش تەرەۋ ناشكرای كرىد كە مېرئىشېنكەى بادىنان لە قۇناغى ھەلومشاندنەرەدایە ھەرەك مېۋەيەكى گەييە چاۋمىرىنى چىنە . ٢٢ ئەر تكايەى مەلایەھىيا لە محەمەدپاشا لىزانانە بو جۆلاندنى گىيانى بەرەزەفېرى و ئومىدئەنگىزى بوو ، تكايەك سۆزى ئايىنىيى و ھەرەھا گىيانى سامانخاۋزىيى و چاۋتېپرىنى مېرى وروژاند .

داخۇ محەمەدپاشا ھەر لەبىنەرەتەرە لە ئىنجامى تكاى مەلایەھىيا بو يارمەتى و تۆلسەندنەرە كەتۆتەخۇ ياخود پەژارەكەى مەلاى ۋەك بىيانوۋىەكى گونجاۋ بو پەلاماردانى ھەرىمى بادىنان قۆرتۆتەرە ، مەسەلەيەكە ھىچ كات بە تەرەۋىيى روون نەبۆتەرە . خالى گرىگ لىرەدا ئەرەبە محەمەدپاشا بىرارى پەلاماردانى ئىزىدىيەكانى دا . بۆنەرەى بەرگىكى ئايىنىيى بە بەرى ھىرشمەكەيدا بكات . داۋاى لە مەلامحەمدى خەتئى موقتىيەكەى خۆى كرىد قوتايەك دەرىكات و جىھادى تىدا رابگەيەنئىت . ٢٣

محەمەدپاشا لە لەسانى ١٨٣١ دا سەركردايەتئى ھىزىزكى مەزنى كرىد و لە

^{١٠} دەملوجى . اليزىدىية . ٤٦٢ . دەملوجى . امارة بەدىنان . ٤٤ - ٤٥

^{١١} دەگوترىت مەلایەھىيا مېرى رەواندزى باش لەمەلومەرچە شلۇقەكەى مېرئىشېنى بادىنان ئاگادار كرىدۆتەرە و ھانى داۋە داگرى بكات . . دەملوجى . امارة بەدىنان . ٤٤ . دەملوجى . اليزىدىية . ٤٦٢ .

^{١٢} دەملوجى . اليزىدىية . ٤٦٢ . دەملوجى . امارة بەدىنان . ٤٤ .

^{١٣} بەگۆزى دەملوجى . نەرەى لەۋبارەيەرە فەتۋاكەى دەركردوۋە ھەر مەلایەھىيا خۆى بوۋە .

دەملوجى . امارة بەدىنان . ٤٤ . دەملوجى . اليزىدىية . ٤٦٢ . زكى . خلاصه تاريخ الكرد . ٢٤٣ . الكورانى . ٦٠

گوندى كەلكەمە ³⁴ لە زنى گەره پەريەوه. ³⁵ پاش ئەوهى دانىشتووانى ئىزىدىي ئەم
 گوندى دايە بەر نىزه ، ئىنجا بەره باكوور كشا . تهواوى دانىشتووانى ئىزىدىي
 ناوچە بەرزاىيەكانى رۆژهلاتى موسلى ، هەر لە زنى گەرهوه بۆ رووبارى خاپور ، لە
 ناگروخيندا گەزاند . هەزارها پياو ، زن و مندال گيران و سەرپرەدان . هەرخوا
 كۆمەنگەيمكى گەرهى ئەم ناوچەيە گسكى لىندا . ژمارەيك لەم ئىزىدىيانەي بەختيان
 هەبوو پەنایان بەربووه بەر دارستانەكان و هەلاتبوونە ناوچە شاخاويە سەختەكان و
 هيندىك لەوانە زوو فریای راكردن كەوتبوون گەيشتبوونە ناوچە دوورەكانى تۆرەابدين .
 چىاى جودى ، هەرخوا چىاى شەنگار. ³⁶ ژمارەيەكى زۆر لەوانەي زارەترەك بوون و
 لەهەولى ئەودا بوون بە ئاراستەي موسل لە دەست هێرشبەرەكان هەلبێن ، كاتىك
 گەيشتە پردەكە لەم شوێنەدا چەراوو ، هەرئۆيە گيران و لە كوڤنچىك ، كە دەكووتە
 كەنارى رۆژهلاتى دىجلە و بەرامبەر موسل ، ³⁷ كۆكوژكران ³⁸ . گومانى تىدا نيه ئەو
 زىانەي تووشى ئىزىدىيەكان بوو تۆقینەر بوو. ³⁹ تەنيا زىندووانىك ، جگە لەوانەي

³⁴ ئەم گوندە بە (كەلكەمكى ئەلمەواسين) پش ناودەبەرىت . العزاوي بە (ياسين كەلكە) ناوى بەرێوه

دملوجي . اليزىديه . ٤٦٢ . دملوجي . امارة بەديتان . ٤٥ . العزاوي . عشائر للعراق ٢٠ : ٨٣ .

³⁵ مێژووى ئەم رۆدوادە بەشىويميەكى جياواز وەك لای خواریوه دراوه : دملوجي لە (امارة بەديتان . ٤٥)دا سالی

١٧٢٧ك/١٨٣١ز داوه . بەلام لە (اليزىديه . ٤٦٣) دەلىت لەسەرەتای پایزی ١٢٤٨ك/١٨٣٢دا بووه . زكى لە

(خلاصة تاريخ الكرد . ٢٤٣)دا دەلىت لە ١٢٤٧ك/١٨٣١دا بووه . سليمان الصانع لە (تاريخ الموصل ١٠ : ٢٠٦)دا سالی

١٧٢٧ك/١٨٣١ز داوه . لىگوزانى ١٣٢ ش هەرخوا . بەلام شىز ٩ى مارتى ١٨٣٢ز داواوه .

³⁶ سليمان الصانع . تاريخ الموصل ١٠ : ٣٠٧ . زكى . خلاصة تاريخ الكرد . ٢٤٤ .

³⁷ كوڤنچىك كۆمەنگە گردىكى پانە بە داروپەرێوه دىزىنەكانى ئەينەوا سنووردارە . ئەم ناوه لەبەرئەندا توركىيە و

بەماناي (بەرخە) . بەگوێزەي ويگرام و ويگرام . وشمەكە لە (قەسبناخەي مەرحومە هاتووه . لەگوڤنىت مەبەست لى

ئەو كۆمەنگۆييە يىت كە لەم شوێنەدا دەرەحق بە ئىزىدىيەكان كراوه . Wigram and Wigram , 122 .

³⁸ بەگوێزەي لىيارد پردەكە بەمۆي لاواوه لادراوو . بەلام ئوسەرى ديكە دەلىن سەعید پاشاي والى موسل بە

ئەنقەست و لەترسى هێزەكانى رەوانىز پردەكەي لا برێوه . Layard , Nineveh , 1:229 . الصانع ١٠ : ٣٠٧ .

زكى . خلاصة تاريخ الكرد . ٢٤٤ . دملوجي . اليزىديه . ٤٦٢ .

³⁹ يەك لە سەرچاوەكان تا ئەم رادەيە زەندەرىيى لە زىانى ئىزىدىيەكاندا كۆرێوه و گووتوويەتى كە تەنيا پىنج لە

سەدى دانىشتووانى ئىزىدىيە كە سەدەزار بوون لەم كۆمەنگۆييەدا گىانايان دەرکردووه . دملوجي . اليزىديه . ٤٦٢ .

هه‌لاتیوون ، نهو ئافرمتانه بوون ، وهك سه‌دیق دملوجی ده‌ئیت ، كه به‌پیی جوانییان به‌سهر په‌لامارده‌راندان دابه‌شكران .⁴⁰

هه‌رچه‌نده ئیزیدییه‌كان زۆریان چیشته ، به‌لام نه‌وان یه‌كه‌مینی نه‌و گروپانه بوون تووشی نه‌هامه‌تیی بوون . كۆمه‌نگه‌ی كرێستیانییشت كه كه‌وتبوونه سه‌ره رن‌گای سوپاكه‌ی میر ، یاخود له‌ ده‌وروبه‌ری نه‌و ناوچانه‌دا بوون كه هێرشیان كرابوه سه‌ر ، تووشی كۆمه‌نگوژی و تالان‌كردن بوونه‌وه . گوندی سه‌لقوش تالانكرا و زۆربه‌ی دانیشتوانه‌كه‌شی كوژران .⁴¹ مه‌زنه‌ی كلێساكه‌ی ره‌بان هورمز كه له‌ نزیک نه‌و ناوچه‌یه تالانكرا و قه‌شه‌ گابریل دامبوو كوژرا . بێرکی زۆر ده‌ستنووسی كۆن له‌نێویران یان ونبوون و ده‌ستنه‌كه‌وته‌وه .⁴² كلێساكه‌ی شیاك مه‌تاشیش تووشی هه‌مان چاره‌نووس بووه‌وه .⁴³

چاره‌نووسی عه‌لی به‌گی میری ئیزیدیانی شیخان ده‌توانرێت به‌چه‌ند وشه‌یه‌ك بگوترێت . هه‌روه‌ك (ئه‌دای شیخ) ده‌ئیت : له‌لایه‌ن محه‌مه‌دپاشاوه به‌دیله‌ گه‌راوه و ره‌وانه‌ی ره‌واندز كراوه ، پاش نه‌وه‌ی له‌وئ ئاماده‌ نه‌بوو بیته‌ موسولمان ، كوشتیان .⁴⁴ سه‌دیق دملوجی نووسیه‌وه‌تی ، پێش نه‌وه‌ی هێزه‌ په‌لامارده‌رمانی ره‌واندز پێشپه‌وه‌یی بکه‌ن ، عه‌لی به‌گ هه‌لاتۆته‌ چیاكانی ئاكری و خۆی له‌وئ حه‌شارداوه ، به‌لام دوا‌ی چه‌ند سالێك له‌لایه‌ن ئینچه‌ به‌یره‌ق‌دار محه‌مه‌د پاشای والی موسله‌وه‌ گه‌راوه و هیناوه‌یه‌تی له‌ شوێنێكدا

⁴⁰ دملوجی ، اماره‌ به‌دینان ، ٤٥ . واده‌رمكه‌وت گرتن و فرۆشتنی ئیزیدییه‌كان پاش نه‌م رووداوه‌ بوویته‌ شتیکی باو . ئینچه له‌ لایاره‌وه‌ ده‌زانین كه (سێر ستراتفۆرد كانن) ی بائویری به‌رقمانی له‌ قوسته‌متینییه‌ ده‌سه‌لاتی خۆی له‌لای كاره‌به‌هستانه‌ی عوسمانیه‌ بكاره‌هناوه‌ بۆ نه‌وه‌ی فرۆشتنی ئیزیدییه‌ گه‌راوه‌كان كۆتایی پێ به‌هێنرێت .

Layard, Nineveh, 1:203ff; Layard, Discoveries, 4.

⁴¹ به‌گوێزه‌ی (شیخ) ١٧٢ كه‌س كوژراون . ئن ومن‌دال و غه‌ریبه‌ نه‌رمه‌ی‌رداوان . زۆری په‌لاماره‌كه‌ش ١٥ ی مارتی

١٨٣٢ . دملوجی . الزیدییه . ٤٦٢ . Scher, 134 .

⁴² Scher, 134; Badger, George Percy. The Nestorians and their Rituals, with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan 1842-1844, and a Late visit of Those Countries in 1850. 2 Vol. London: J. Mastres, 1852, 1:265; ٣٠٧ :٨ . الصانع

⁴³ Badger, 1:265; Bar Hebraeus, 1:lix

⁴⁴ Scher, 134 and n.3.

که به کفر محمّد عرب و ناسراوه و لاسر رووباری گزمله سمری پراڼدووه .⁴⁵

هیرشگردنه سهر میرنشینی بادینان و رووخاندنی

قهلتوبرکردنی نیریدیهکان نجامدرا ، ویرای نهری لاسایه میری بادیناندا بیون . نو کاره نه لهلایمن نو میره و نه لهلایمن حکومتی عوسمانیهوه که مرنزی ههمووان بوو درّیهتیی نهکرا . نینجا محمّدپاشا رووی هیزهکانی کرده ناکرئی که پوانیکی میرنشینی بادینان بوو . پاشا چند روژکیسی کهم گهماروډان ، قهلائی ناکرئی که به سهخترین قهلا لهقلم دندرا ، کهوتهدست گهماروډهران ، میره فرمانرپهواکهی که نیسماعیل پاشا بوو ناچار به ههلاتن کرا .⁴⁶ هرچنده کوردانی زبیریی بهتوندیی درّی داگیرکاری سوزانییکان بسرگییانکرد . گیانی تورهیی و تالی داگیرکاری ، بهلام نهچهمینی زبیریهکان به روونی له ههلوئستی چلهنگیی زبیرییان و نو سووکایهتیهیی به نورمنهکهیان کرد دردهکهوئت . یک له زبیریانهای گوندی سوات ، که داوای لیکرا ملکهچیی لههمبر میردا بنوئنت ، وهلامیکی سووکایهتیی نامیزی به میر دایهوه ...⁴⁷

نینجا محمّدپاشا بهروو نامیزی پایتهختی میرنشینهکهی بادینان کشا ، گرتنی نامیدی و ههلاتنی سعیدپاشای فرمانرپهوا ، محمّدپاشای کرده دهسهلاتداری تهواوی ناوچهکه ، هر له زنی گهروهه تا رووباری خاپوور ، به دوو ناوهنده بایهخدارهکهشیهوه : دهوک و زاخو .⁴⁸ پاشا گرتنی نامیدی و ههلاتنی سعیدپاشا ، محمّدپاشا ، موساپاشای کرده فرمانرپهوا پایتهختی بادینان ، موساپاشا که خزمی سعیدپاشا بوو ، پهيوهندیهکی خرابی لهگهل ناوبراودا ههيوو ،

⁴⁵ دملوجی دهلیت . بگوزیره سائنامهی سالی ۱۲۱۳ کوزجیی ویلایتی موسل . علی بگ و ژمارهیکی دی له سرخینهکانی کورد بهو چشه کوژاون که باسکراوه . نو سالی ۱۸۲۸ بهرووری کوشتنی علی بگ داناهه . دملوجی . الیزیدیه . ۱۶۴ . ۱۶۸-۱۶۹ .

⁴⁶ Longrigg, Four Centuries, 286; ۳۰۷: ۱. الصانغ . ۱۶ . اماره بهدینان .

⁴⁷ Basile Nikitine, "Rawandis-Ruiyndiz," Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 6:913-14.

⁴⁸ Longrigg, Four Centuries, 286; ۱۶۸ . اماره بهدینان . دملوجی .

هەریۆه هاوکارییەکی بەنرخێ محەمەدپاشای لەهێرشەکەیدا بۆ سەر نامیدی کرد .⁴⁹

محەمەدپاشا بەهۆی ئەو توانا داگیرکارییەکی که لەبەر دەستییدا بوو ، واپێدەچوو نەتوانی ت جلهوی سەرهرۆی و فراوانخواری خۆی بەدەستوه بگرت . نامانجی داها تووی بریتی بوو له داگیرکردنی میرنشینی بۆتان که ناوچهیهکی سهخته و دهکوته باکووری ناوچهی بادینانوه . ئەو بهرو جازیره ی نین عومەر کشا و بن گرفتینی ئەوتۆ داگیری کرد ، بهوش خۆی لهبرامبەر فرمانبروا بههیزهکەکی که میر بەرخان بۆتانه ، بینیهوه . ئینجا میر محەمد به ناراستهی باکوور هێرش برد . ترس و تواندنی لەئێو بهرگری کرانی حەسەن کەیف بۆ وکردهوه ههروها ههردوو شاری نسیین و ماردینشی خسته مهترسییهوه .⁵⁰ بواتر گه مارۆی خسته سەر ناوێخ ، بهلام نهیتوانی بگرت ، ئەویش بهشیکێ بههۆی بهرهههستی توندی دانیشتووانهکی و بهشهکەکی تریشی بههۆی پهڕسهندنی ناژاوه له نامیدی .⁵¹ میر ناچار بوو فراوانخوارییهکی لهو ناوچهییدا را بگرت بهپهله بگهڕێتوه سەر شارە یاخییووکه ، ئەوهی سمعید بهگی کۆنه فرمانبرواکە ، بهیارمەتی دانیشتووانهکی را پهڕیبوو و موسابهگی فرمانبروايان لێخستوو و ناچاران کردبوو ههلبێت .⁵²

محەمەدپاشا گه مارۆی نامیدی دا ، پاشا شەر و بهرگرییهکی کهمی دانیشتووانه بینهواکه ، توانی گه مارۆی توندی سەر هیزه پارێزه که مارۆ دراوهکانی شارهکه لابهړت و جاریکی دیکه دهستی بهسەر نامیدییدا گرتوه . پاشای شیتگیر رق و تۆلهی خۆی بهدانیشتووانی شارهکه رشت . زۆریه میزنه پیاوانی شاری کوشت و بهشیکێ گهوهی خه لکی شارهکش بهدرهبری برسیتی و رشانوه فوتان .⁵³

نهجاره پاشا بینهوهی بچووکترین بایهخیک به ههستی دانیشتووانهکه بدات

⁴⁹ الصانع ١: ٢٠٩ . زکی . خلاصه تاريخ الكرد .

⁵⁰ Longrigg, Four Centuries, 286; ١٦ . خلاصه تاريخ الكرد . ٢٤٥ . دملوجي . اماره بهديتان .

⁵¹ الصانع ١: ٢٠٧

⁵² زکی ، خلاصه تاريخ الكرد . ٢٤٥ . الصانع ١: ٢٠٩

⁵³ گرانته که وا ریکهوتوه مارهیهکی کم پاش ئەو رووداوانه له نامیدی بووه ، باس له حالته وێزانهیه نهکات که شارهکی تیدا بووه . بگوێزیه ئەو . له ١٠٠٠ ماله ی روویهکی قهشمنگی بهروانزێی کورد دا بوو ، تعینا ٢٥٠ یان به پێوه ما بوو . بڕوانه : Grant, Ashahl. The Nestorians Or , The Lost Tribes, 60-61.

تهواری ناوچه‌کە‌ی بە میرایه‌تی ره‌واندزه‌وه به‌سته‌وه و ره‌سوله‌گی بر‌ای له‌جیاتی میره بادینییه ره‌تکراوه‌که واته موساپاشا ، دانا .^{۴۴} بهم کارهش محهمه‌پاشا کۆتایی به میرایه‌تی بادینانی خاوهن میژووی چه‌ندین سه‌ده هینا . هرچه‌نده ئیسماعیل پاشا ، دوا میری بادینان ، توانی پاش کهوتنی میر محهمه پاشا بگه‌رتنه‌وه بۆ نامیدی ، به‌لام ژۆری نه‌خایاند له لایه‌ن حکومتی عوسمانییه‌وه لیدرا .

کهوتنی محهمه‌پاشای ره‌واندز

نه‌میستا محهمه‌پاشا به‌خیرایی له چاره‌نووسی خۆی نزیک ده‌بیته‌وه . حکومتی عوسمانی که تا نه‌وکاته بیاباه‌خیه‌کی سه‌یری له‌هه‌مبهر چالاکیه‌کانی نه‌م فراوانخواه کورده پێشاندهدا ، نه‌میستا ده‌ستی کردوه به‌وه‌ی که به ته‌واوی له‌حاست سه‌رکه‌وته به‌شکسته‌کان و بلندپه‌روازی و چاوبه‌رسیتی نه‌و میره به‌ناگا بیته‌وه . ئیوه‌روکی مه‌زنی پێشپه‌رویی بیناسته‌نگی مه‌ر نه‌وه‌نده ناشکرایه ناکرنت له‌وه‌زیاتر پشتگوێ بخرنت . به‌تایبه‌ت که سه‌رنج درێ نه‌وه بسو که له‌به‌شه‌که‌ی دیکه‌ی ئیهمپراتۆریه‌که‌دا رویدهدا .

حکومتی عوسمانی ناچاربوو بۆ به‌رنگاری هه‌ر شه‌ی په‌ر سه‌ندووی محهمه‌ عه‌لی پاشای میسر به‌سه‌ر که‌موکورتیی و دوودلیه‌کانیدا زالبیت . تیکۆشان درێ به‌نه‌اله‌ی فه‌رمانه‌وه‌ی میسر ، بینگومان پێوستی به‌وه‌گه‌ر خستنی ته‌واوی هیزوتوانای حکومتی سولتان هه‌یه . هرچه‌نده سه‌رقالبوونی عوسمانی به هه‌ر شه‌ی محهمه‌ عه‌لییه‌وه مانای لاوازی ناگایی ده‌ولته‌ی له‌هه‌مبهر مه‌ترسیه‌ راسته‌قینه په‌ر سه‌ندووه‌که‌ی تری نه‌ده‌گیاندا . نه‌گه‌ر شتیک هه‌بیت ، نه‌وه‌یه ، تیکۆشان درێ محهمه‌ عه‌لی ده‌ولته‌ی عوسمانی له‌مه‌ر مه‌ترسیی خواسته فراوانخوازیه‌کانی به‌ناگاهینا و بووه هۆی پته‌وبوونی پیداکری و وستی ده‌ولت تا شیلگه‌رانه‌تر مامه‌نه له‌گه‌ن نه‌و جوژه کێشانه‌دا بکات . سه‌رباری نه‌وه‌ش ، چاکسازیه‌کان و سیاسه‌تی نوێی سولتان محهموودی دووم ، به‌هنگه‌ی روونی خواستی حکومتی ناوه‌ندیان سه‌بارت به کۆتاییه‌ینانی خواستی فراوانخوازیی یه‌ک به‌دوا یه‌کی فه‌رمانه‌وه‌ا هه‌ر ئه‌یه‌کان

^{۴۴} الصانغ : ۱ ، ۲۰۹ . زکی ، خلاصه تاریخ الكرد . ۲۴۴ .

خسته بهرچاو . کاتهکه بهخیزایی لهوه نزیک دمیوهوه دهلوت له حاله تیکی وادا خوی
بیینتیهوه که لهدهست: دهرمهگهکانی نههدۆل ، میره میراترگهکانی کوردستان ، مهالیکه
نیچهسهره خوکانی بهغدا ، میری لوینان ، ههروهه پاشای عهکا زرگاری بووه .

دهگوترینت محهمه پاشای رهواندز په یوهندیی به نیبراهیم پاشاوه هه بووه که
کوری محهمه علی میسر و ههروهه سهرکردهی سهریازی به ناویانگی هیزهکانی بووه
، بیگومان نهه په یوهندییه به نامانجی هه ماههنگی کاره جهنگییهکانیان درژی دهلوتی
عوسمانی بووه .⁵⁵ نهگه نهه راستینت ، هه نهه په یوهندییه بوو که بووه هوی
خیزاکردنی پرۆسهی لیدان و خستنی میری رهواندز .

لهسانی ۱۸۲۴ ، رهشید محهمه پاشای سهرکردهی عوسمانی به هیزکی
مهزنهوه له باکووری میسوپوتامیا دا دهرکهوت . رهشیدپاشا که پیشتر سهدری نهه عزم
بوو و دواتریش کرابووه والی سینواس ، نهه سینستا نهه کی سهرکوکردنی نهه میره
کوردی پینسپیرراوه ، رووهو باشوور به درژیایی رنگای شهنگار-تله عفر پیشپهوی
کرد و له ههردوو ناوچهکه رهگهزه یاخیبووهکانی داپلۆسی . دواي نهوه له ناسکی
موسلهوه له دیجله په پیهوه ، گهیشته ولاتی سوران و له دهشتی هه ریر بارگهی خست .
لیرهش دوو ستوونی به هیزی پیوه په یوهست بوون ، یهکیکیان له لایهن ئینجه بهیرهقدار
محهمه پاشای والی موسلهوه و نهوی دیکهش له لایهن علی رهز پاشای والی بهغداوه
سهرکردایهتی دهکرا .⁵⁶

پاشا کورمهکی رهواندز تهواوی هیزهکانی خوی بو پشتی گهرووی رهواندز
کیشابووهوه ، نهه کارهی وا دهرکهوت به نامانجی دوا بهرنگاری ناگامانه و
بهرگریکردن له پایتهختی میرنشینهکی بیت . هه مان کات ، به وریایهوه ههستابوو به
قایمکردنی نهه شوینه سهختانهی که بهسهر گهروه کهدا دهیانروانی و لهویوه تمنیا
رنگه بو رهواندز تیپه رهبوو . رهشیدپاشا نهوهی دهزانی که هیزهکانی تووشی زیانیکی
مهزن دهبن گهه بیتوو په لاماری نهه شوینه سهختانهی میر بدات ، هه بویه رنگهی
دپلۆماسی له شهر پی چاکتر بوو . به گویرهی لیکدانهوهیهک ، سهرکردهی عوسمانی که

⁵⁵ الگورانی . ۱۳۲

⁵⁶ Longrigg. Four Centuries.285;

زکی . خلاصه تاریخ الكرد. ۲۴۵. الگورانی . ۱۳۲ . دملوجی . اماره بهدیان . ۴۷ .

كۆنە ھاپىزى مەھمەدپاشا بوو ، نامۇزگارىس كىردوۋە كە خۇي لە خوڭنېزىس پىارنېزىت و بىت لەگەل مېرىدا رىكەمىت . ھەوالى نەو ھەيە رەشىد پاشا نەو مېرى بەئىنى دىنياكەرەوى بە مەھمەدپاشا دا بىت گەر بىت و وا ز لە چالاكىيە دوژمكارانەكەى ھەنگرىت و خۇي بەدەستەو بەدات ، نەوا بەشىوھەكى رىزلىگىرانەى مامەئەى لەگەلدا نەكرىت و دەسەلاتى مېرەشىنەكەى خۇي پىدەدرىتەو . مەھمەدپاشا نەو مېرى پەسەند كىرد و چوۋە لای سەر كىردەى عوسمانى تا گىتوگۇ لەو بارە مەو بەكەن ، لەوئى دەستبەسەر كرا و لەگەل ھىزىكى پاسەوانى تۆكەدا رەوانەى نەستەمبول كرا .^{۵۷}

بوگوزىرەى گىزانەو مەھمەدپاشا دىكە ، رەشىدپاشا تەوانىو مەھمەدپاشا رىزە مەھمەدپاشا پىاوانى ئاينىنى رىزدارى كورد بەلای خۇيدا رابكىشىت ، بەك لەوانە موفتییەكەى مېرى سۆزان بوو كە مەلا مەھمەدى خەتئى يە ، مەلا ئامانە بوو فەتوایەك دەرېكات سەبەرەت بەو مېرى ھەر كەس چەك نىس سۇپاى خەلىفە ھەنگرىت كافرە و بەوش تەلاقى دىكەمىت و ژنەكەى لى حەرەمە . بىلا كوردنەو مەھمەدپاشا فەتوایە كارىگەر مەھمەدپاشا كوردە سەر شونىكە مەھمەدپاشا مېرى ، لەتەرسى نەم فەتوایە ، ەك دىكەمىت ژۇرەى چەكدارانى لەشكەرەكەى مېرى وازىان ھىنا و دانىشتى . دىواى نەم فەتوایە زىرەكانەى كە رىزەكانى سۇپاى مېرى رەواندىزى ھەتەكاند ، دىكەمىت ئىنجا رەشىدپاشا پەيوەندى بە مەھمەدپاشا كوردوۋە و نەو داوايەى خەستەتە بەرەدەست كە خۇي بەدەستەو بەدات و لەگەل كۆمەتى عوسمانىدا رىكەمىت .^{۵۸}

⁵⁷ زكى ، خلاصه تاريخ الكرد، ۲۴۷- دىلوچى ، امارة بەدىنان، ۴۷.

Millingen, Fredrick . Wild Life among the Koords, 185-86; Ainsworth, William . Travels and Research in Asia Minor , Mesopotamia , Chaldea and Armenia . Vol. I. London: Jhon W. Parker , 1842. 1:323.

⁵⁸ نەو گىزانەو مەھمەدپاشا پىشوو . بوگوزىرەى گۇراش ، لەلەيەن حوسىن حوزنى موكرەمانىيەو لە كىتەبى (مىرانى سۆزان) بوو دىراو . زەكەش ھەمان گىزانەو مەھمەدپاشا بەلەم بە شىو مەھمەدپاشا كوردى رىزدارى ئاينىنى لە بۇئەى گوتارى رۇزى ھەينىدا بەرەھەستىيان بە روى ھىزەكانى خەلىفە بە بىھورە و ناسەرەى زانىو . راستى نەم گىزانەو مەھمەدپاشا ۱۲۰ سال بەر لە ئىسقا لەلەيەن فرىزەرەو نووسراو كە بۇخۇى شايەتەئالى رودا مەھمەدپاشا بوو . بوگوزىرەى نەو : " نەو شەك و پىزىزىيەى نەو مەھمەدپاشا پىيامبەر و رىزەرى نايەنەكەيان مابورەيان ، رىگەيان لە كورد گرت كە بە شىو مەھمەدپاشا

دهگورتنت سولتان به شیوهی که دژستانه و دفرانویه پینشوازی له میر کردوه پاش نهوی گه یشتوته نهسته مبول . هروهه زورتین ریزی لیناوه . به پینی گیزانهوی (فریدریک میلینجن) له سالی ۱۸۷۰ د: "به پاشا کورده که راگه یه ندرا که وهک پیاوینک له خانه داترین چینیی کومه نگه دانراوه و به یه کیک له پایانه میان داناه که تهختی سولتان پتوه دهکات . دهروازهی بالآ پیریاری سر له نووی ریکخته نهوی تهوایی له کوردستان دا و محمه دپاشای به فرمانبرهوای گشتیی نهو هر نهه دانا و دهسه لاتینی بیسنوری پینه خشی ."^{۵۹}

لیروه دهردهکوت که رهشیدپاشا سهبارت بهو به لینهیی به میری دابوو وهفادار ماوه تهوه . به دبختیی میر له وهدا بوو که رهشیدپاشای به سردا مرد و نهو هینشتا هر له نهسته مبول مابوووه . به جینه یشتنه که شیی به هه مان ریز و شکوی نیمپراتورییه بوو که کاتی گه یشتنه که یی نهسته مبول پینشوازی لیکرا . نهو نهسته مبولی به جینه یشت و به سواری که شتییک به رهو ولات گه رایوه که له بهندهری سامسونوه که وته جوئه . میری رهواندز هیچ کات نهگه یشتهوه ولاته که یی خوی . به پینی گیزانهوی بهک نهو کاته ی له سر که شتییه که ی بووه کوشتوریانه ، به گوزره ی گیزانهوی یکی دیکه له سئواس هه لیا نواسیوه

دهگورتنت هه لواسینی محمه دپاشا له لایهن عملی رهزاپاشای والی به غداوه بووه ، ناوبراو دهروازهی بالآ لهو ناگادار کردوتهوه که تا میری رهواندز له ژیاندا مابیت ، ناشتی و نارامیی له پاشانکی به غدادا بهر قهرار نابیت . واپینده چنیت (مبستره وودی) کونسولی به بریتانیی له دیممشق بو خوی بهر ژوهندی له چاره نووسه ی محمه دپاشادا هه بوو بیت . له سه رویه بندی سه فرمه کهیدا ، نهه کارمهنده که وهک وهرگیریی بالاییزی به بریتانیا له نهسته مبول هه لده سوورا ، دیدهنی له گهل سهر کرده کورده که دا کردبوو .

چمکدارانه دژی سوپای سولتان بهرمه نستیی بکه . الگورانی . ۱۳۲-۱۳۴ . زکی . خلاصه تاریخ لکرد . ۲۴۷ .

Fraser, Travels . 1:81-82.

⁵⁹ Millingen, 186.

⁶⁰ Ibid., 186-87; Ainsworth. Travels and Research. 323.

دملوجی . اماره بهدینان . ۴۷-۴۸ . زکی . خلاصه تاریخ لکرد . ۲۴۷-۲۴۸ . الگورانی . ۱۳۴ .

کاتیک نەر سەرکردهیه هینشتا له ترویکی هیز و دهسه لاتیدا بوو .⁶¹

کووتایی مرنشینى بادینان

چهند وشهیک بیهسه تا چاره نووسی نیسماعیل پاشای دوامیری سهریه خۆ و کووتاییهینانی مرنشینى بهناوبانگی بادینانی پیناسیکهین. پیویسته نهره بهیر خومان بینینهوه که محهمه پاشای رهواندز دووجار پهلاماری مرنشینى بادینانی داوه ، جاری یهکه میان بو قهلتوبپرکردنی نیریدییان و بیگومان بو تاقیکردنهوهی توانای کاردانهوهی میری بادینان ، نووه میش نهر کاتهی هیرشی کرده سهر مرنشینى بادینان تا بیکاته بهشیک له نیمپراتورییه زولهناوچوهکهی . نیسماعیل پاشا و ههروهها محهمه سعید پاشا تیکشکینران و ناچار به ههلاتن کران . کهمیک پاشتر ، نیسماعیل پاشا به سوود وهرگرتن له دهرفتی نامانه نهبوونی میری رهواندز له ناوچهکه ، توانی موساپاشای نوئنهیری میر له نامیدی دهرپهرنیت . بهلام نهر سهرکهوتنه زوری نهخایاند ، گهرانهوهی پاشای رقهه نساوی رهواندز ، نیسماعیل پاشای توشی بهزینکی دیکه و پایتهخته بهدبختهکشی گرودهی نهامهتیهکی نوئ کرد .

نیسماعیل پاشا که توانی به کهولنی خویهوه بزگاری بیت ، نهیوزرا تا ماوهیکه دیکمش ههولیکی تر بو گیرانهوهی دهسه لاتی لهدهستچووی بداتهوه . وئبرای نهوهی پاش سهرکوئکردنی محهمه پاشای رهواندز له لایهن حکومهتی عوسمانیهوه توانی وهک فهرازهوا بو مرنشینکهی خوی بگه پرتیهوه ، بهلام نهر خودامهزانده نهوهیه زوری نهخایاند . نینجه بهیرهقدار محهمه پاشای والی موسل ، بههیزکی مهزنهوه بهرمو نامیدی کشا و توانی پاش گه مارویهکی برۆزخایهن داگری بکات . نیسماعیل پاشاش سهرله نوئ ههلات و ناواره بوو .⁶²

ههرچهنده ، میر له گیرانهوهی مرنشینکهی بینومئد بوو ، زوری نهیرد سهرله نوئ لهگهل پیاوه ناسراوهکانی نامیدی و ناوچهکانی دهروربهردا په یوهندی

⁶¹ Ainsworth, Travels and Research, 33.

⁶² بهگوزیره زهکی . نهر بو نیرهوه که گوئدیکی نزیک نامیدییه . ههلاتهوه . زهکی . خلاصه تاریخ لکرد . ۲۴۸.

دامه‌زاندوده . پاش نه‌وهی ژماره‌یک شوینک‌ه‌وهی لی کۆبووه‌وه ، نامه‌کی بۆ والی موسل نووسی تیندا داوای لیکردبوو رنگه‌ی بدات بگه‌رتنه‌وه نامیدی ، به‌لام والی هیچ وه‌لامینکی نه‌دابووه‌وه . ئینجا ههستا به‌رمو جهریره‌ی ئین عومەر رویشت ، که‌وهک دهره‌که‌هیت له‌ژیر سایه‌ی به‌درخاندنا بووه ، له‌وێه که‌وتۆته په‌یوه‌ندیکردن به لایه‌نگرانیه‌وه و زۆری نه‌میرد رۆبه‌ری هیزینکی به‌رچاوی کرد و هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر نامیدی و گرتی .⁶³

کاتیک والی موسل هه‌والی نه‌م کاره‌ی میری بیست . که‌وته نامه‌کاری تا هیزش بۆ سه‌ر شاره‌که بکات . نیسماعیل پاشا له‌وه‌ه‌واله‌ ناگادار کرایه‌وه و هه‌ونیدا هیندیک هه‌نگاو بنیت تا پارێزگاری له‌خۆی بکات . ده‌گونجیت له‌م کاته‌دا بیت که‌ تکای یارمه‌تی له‌ مارشه‌موونی په‌تیارکی نه‌ستوریه‌کان کردبیت . وه‌ک ده‌بینن ، مارشه‌موون سه‌ه‌زار چه‌کداری خۆی بۆ نارد ، به‌لام ناچار بوو له‌سه‌ر داواکاری والی موسل دواتر پاشه‌کشینیان پینکات .⁶⁴

هه‌مان کات والی موسل به‌هیزینکی مه‌زنه‌وه رنگه‌ی نامیدی گرتبه‌ر ، له‌پاش پینکادانیک ، نیسماعیل پاشا به‌زی و گیرا و به‌ره‌و به‌غدا دوور خرایه‌وه ، له‌وێ له‌گه‌ل نه‌ندامانی خیزانه‌که‌ی که‌ ما‌بوون نیشته‌جێ بوو .⁶⁵ به‌وه‌ش میرنشینیکی دیکه‌ی کوردی که‌ له‌ رووی په‌ل و پایه‌وه و زنجیره‌ی میره‌ فرمانبرواکانی به‌ دووم میرنشین له‌نیو میرنشینه‌کانی دیکه‌ی کورددا دانه‌رت، کۆتاییهات .⁶⁶

به‌درخان به‌گی بۆتان

بیگومان به‌درخان به‌گ یه‌کێک له‌ ناسراوترین نه‌ندامه‌کانی به‌مه‌اله‌ی نازیزانه‌ که‌ میراتگری فرمانبروایه‌تی بۆتان بوون . نه‌م به‌مه‌اله‌ میرایه‌تییه‌ له‌لایه‌ن میژوونووسی

⁶³ هه‌مان سه‌رچاوه . ۲۴۸-۴۹ .

⁶⁴ Badger, I:265.

⁶⁵ Layard, Nineveh, I:143-44.

⁶⁶ کوردان زۆر ریزیان له‌م به‌مه‌اله‌یه‌ ده‌گرت که‌ نیدیعی شه‌هبان ده‌کرد نه‌وه‌ی خلیفه‌ی عه‌بباسین . باشترین وه‌سفکردنی توانای فرمانبرواکانی بادینان و نه‌و داب و ره‌سه‌ی له‌ باره‌گاکه‌یا‌ندا له‌ سه‌رمه‌ای سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌دا جینمه‌جی نه‌کار له‌لایه‌ن ریچه‌وه‌ دراوه . Rich, I:153ff . ده‌لوجی . اعارة به‌دینان . ۱۸-۲۲ . ۲۲ و دواتر

كورد شەرفخانی بدلیسییەو وەك یەكێك لە كۆتەڕین بنەمانە فەرمانرەواكانی كوردستان ناماژەیی بۆكراوە ، كە خۆیان بە نەوێ عەبدولعەزیزی كۆپی خالیدی كۆپی وەلیدی سەركرەوی مەزنی موسولمانان و هاوئەلی پەيامبەر داناو . بەپێی (هاریتمان) ئەم فەرمانرەوايانە ، هەروەك زۆرینەیی دەست و پێوەندەكەیان ، لە سەردەمانێكدا نێزیدی بوون .⁶⁷

بەدرخان بەگ كە لە تەمەنێکی لاویدا دەسەلاتی مێرەشینەکی گرتە دەست ،⁶⁸ بۆ ماوەی چەندین ساڵ هیچ لەبارەییەو نەبێستراو . هاتنەسەرکاری هاوكات بوو لەگەڵ دەستپێكردنی قوناغێکی هەستیار لە مێژووی عوسمانیی و كوردستاندا . ئەو قوناغەیی تێیدا چاكسازی گەیشتبوووە ناستی سەرکوێكردنی مێرەشینە نیمچە سەرەبەخۆكانی كوردستان . ئەو لەسەرەتادا ئەومەندە بەهێز نەبوو بۆتوانیت بەشداریی لە وێناكردنی رووداوەكانی سەردەمەكەیدا بكات . بەلام گومانێکی كەمتر لەوە دەكرێت كە بە وریاییەو چاودێری ئەو چەوساندنەو مەترسیدارانەیی كەردیبێت كە لە ئەوروپەیدا روویان دەدا . لەسالی ۱۸۵۳ دا (سێر ئۆستۆن هینیری لایارد) ناماژەیی بە زانیارییەکی سەرئێكێش سەبارەت بە مێژووی بەرای بەدرخان بەگ داو . ئەو گوتوویەتی كە بەدرخان بەگ بە ناوی میر سەیفەدین شێری فەرمانرەوای میراتگری جەزیرەو فەرمانرەوایەتی كەردوو ، هەروەها بۆ ماوەیەکی درێژ سەبارەت بە پێویستیەكانی هەلومەرجەكە وریایی نواندوو . بەپێی لایارد :

"میر سەیفەدین سەرۆکی میراتگری بۆتان بوو ، كە بەدرخان بەگ بە ناوی ئەووە فەرمانرەوایەتی كەردوو . كۆرەكەیی ، ئەزەدانشیر (شكاوێ ئەرەمشیر) بەگ ، ئەمێستا لەنێو توركاندا لە ژێر چاودێرییەدا . بەدرخان بەگ زۆر وریا بوو سەبارەت بە پاراستنی ئەو دیدە لە نێو كورددا ، كە ئەو دەسەلاتەیی هەبەتی لەلایەن میرەو پێدراو . ئەو زۆرینەیی نووسراو فەرمانەكانی بە مۆری میر بەزێمكرد ، هەرچەندە ئەو تا مردنی

⁶⁷ Hartmann ,R."Djazira B.Omar ."2:1030-31;Streck .M. "Bohtan." 2:739-40.

⁶⁸ بەگوێزەیی زەکی . بەدرخان لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا بۆتە میری مێرەشین بۆتان . شێركۆ ئەو ساڵەیی كە بەدرخان تێدا بوو بە میر بە ۱۸۲۱ داناو . بەلام تەمەنەكەیی لەو كاتەدا دیاری نەكەردوو .

زەکی . خلاصە تاریخ الكرد. ۲۴۸. Chirguh,Bleth. La question kurde,14

میریش وکو زیندانییک لای خۆی هیشتهوویهوه .⁶⁹

پنۆسته ناماژه بهوه بکرنێت کهناوی ئهو میره لایارد وهک کورهکهی سهیفهیدین شیر ناماژهی پینکردوه ، نهسهیدین شیر که شکاوهی ئهردهشیر نیه ، بهلکو زیاتر عیزهیدین شیر (عیزدان شیره).

نهگهر ههوالهکهی لایارد راست بینت ، نهوا تیشکینکی نوئی و گرنگ پهخش دهکاته سر گهلیک خالی دیارییکراو که تا نیستا له تهموژدا مابونهوه . یهکهه ، ههوالهکهی نهو پشتراست دهکاتهوه که بهدرخان بهگ له پیناوی چهسپاندنی دهسهلاتهکهیدا سالانی بهرای فهرانهواپهتییهکهی بی ههراو هوریا بهسر برهوه ، بیگومان له ههلوهرجینکی سهخت و له نهستوگرتنی ئهرکینکی گرنگدا. دووه ، یارمهتی روونکردنهوهی نهو پههسهندنه بایهخدارانه دههات که راستهوخۆ پهیوهندی به نیکشاکاندن و کهوتنی بهدرخان بهگهوه ههیه ، به تایبته ، بادانهوهی عیزهیدین شیر له کاتیکدا که بهدرخان بهگ له مملانی و کیشمهکیشینکی نیوان ژبان و مردن دا لهگهل هیزهکانی عوسمانیی تیوهگلا بوو . نهگهر زانیارییهکهی لایارد سهبارته به سهیفهیدین شیر دروست بینت ، نهوا ههلسوکهوتی عیزهیدین شیرمان بو رووندهبیتهوه که زۆریه کات لهلایهن کوردهوه تۆمهتی ناپاکی و خیانهتکردن له کیشهی کوردیان خستوتهپال .⁷⁰ نهوهی وایلینکردوه له پشتگیریکردنی خۆی بو بهدرخان بهگ پاشگهز بیتهوه بهوهی مهسهلهی مامهلهکردنی بهدرخان بهگ بوو لهگهل باوکیدا .

ههرچهنده زانیارییهکان سهبارته قوناغی بهرای فهرانهواپی بهدرخان بهگ پهرشوبلاو بوون ، بهلام له رووداوی بهرچاو و بهرژهوندیدار بهدهر نیه . گویمان لهوهبیت که لهسانی ۱۸۲۸دا هیزینکی بهمهبهستی هیزشکردنه سر عبهبول ناغای برای خان مهحموود ناماوهکردوه . لهسانی ۱۸۲۹ دا ، کراوته مهناالی فمخری سوپای عوسمانیی وهک سههرکردهی تپینکی سههرازیی هیزهکانی بوژان بهشداریی شههری (نیزب) ی کردوه ، نهو شهههری ئیبراهیم پاشای میسر سههرکهوتننکی مهزنی بهسهه

⁶⁹ Layard , Discoveries, 54.

⁷⁰ Minorsky , "Kurds", Chirguh, Bleth. La question kurde, 17; Nikitine , "Les Kurdes, 134; Safrastian , 60. خلاصه تاریخ الكرد، ۲۰۲۰، ۲۶۲ .

سویای عوسمانییدا بدهستهینا .^{۷۱} دواى نهم شکستهی عوسمانیهکان ، بهدرخان بهگ به خویى و پیاوهکانیهوه بۆ جزیرهی نین عومر گهرايمه . سوودی له لاوازی تورک بیى و دهستیکرد به توکمهکردن و دهستپیدا هینانهوهی هیزمکانی .^{۷۲}

بهدرخان بهگ بۆ بدهستهینانی نهم نامانجهی سوودی له ههلوهرجیکى کهموینهی لهبار بیى ، له باشوورهوه ، پیکدادان و شهروشۆرهمکانى نهو دوايهه و سرکوکردنى محهمدپاشای رهوانز ، شانبهشانى کۆتایپهتهینانى مینشینى سۆران ، ميرهکانى بادینانى بهشيوهیهکی ههمیشهیى لاواز کرد . نيزیدییهکانى شیخان به تهواویى له لایهن ميره کۆزهى رهوانزوهوه قهلتوپرکران ، ههروهها نيزیدییهکانى شهنگار له رنگای نهو ههلمهت و پهلامارانهى دهکرایه سهریان قهکران و چیدی نهیانتوانی له ناوچهکدا دهسهلاتیک بن لهباکوورهوه ، دهسهلاتی دهرمهگه کوردهکانى بهرزاییهکانى ساسۆن - موکتى لهلایهن رهشیدپاشا و نهو سرکردانهی بهدویدا هاتن تیکشکینران .

له رۆژهلاتهوه نورولآبهگی میرى ههکارى چیدیکه وهک باوبا پیرانى نهو ميره بههیزهه ناوچهکه نهبوو . نهو بهو ناکوکیى و دووبههرهکییهوه سهرقال بوو که ناکامى ناکوکیى نیوان نهو و سلیمان بهگ بوو ، نهو ميره لاوهی که نورولآ شوینى گرتبووهوه . نهم کیشهکیشه تهنیا نهبووه هۆی دابهشبوونى تهواویى دهست وپیوهندهکەى ، بهلکو زیانیکی قهرههوبونهکراوهی به وهفاداریى و لایهنگریى له دهسهلاتهکەى گهیاوند . له نیوان شتهکانى دیکهدا ، بووه هۆکارى دووبههرهکیى ههمیشهیى لهگهڵ مارشهمووندا که سرکردهه یهکێک له ههره بههیزترین یهکیتیه خێلهکییهکانى ههرئى ههکارى بوون . له نیو مینشینه پایهدارمکانى کورددا ، مینشینى دووره دهستی بابان هیشتا له ژياندا مابوو ، بهلام ، وهک رووداوهمکان سلعماندییان ، نهم مینشینه تهنیا له پینچى دوا دهیهه تهمننیدا دهژیا و مانهوهی تهنیا مهسهلهی کات بوو . ههموو نهمانه ، بیگومان ، پینگهیهکی کهموینهیان وهک تاکه سرکردهیهکی سونهتى کورد که له تهواویى نیشتمانى کورددا مایهتوه به بهدرخان بهگ بهخشیشی ، بگره کردیهه پیاوینکی ناوادریش . لهم ههلوهرجهدا ، لهوانهیه هیمادان بهوهی که میرى بوۆتان لهلایهن حکومهتى عوسمانیهوه

⁷¹ E.M.Noel,Diary,53.

⁷² Ibid.

هاوکاری کرابیت شتیک نیه عقل نهیریت ، به لام له کاتی پیوستییدا ، دهگونجیت ناچار بووییت همولیداییت لهگهلیدا بسازیت . هرچهنده زهمینه می باش هیه بو بروهینان بهوی حکومتی عوسمانی گهیشتیته ریکهوتنیک . نهم ههنگاوانه له تایبهتمندی ناکاری عوسمانی بهوور نیه ، هرورها ری تیناچیت پیایک له ناستی بهدرخاندانداواکاری می نهوتو رهتبتکاتهوه ، گهر کرابیت .

له میانهی وتوویرنیکدا لهگهل (د.نوستن رایت و میستر نینوارد برنس) که سهر به نوینهرایهتی نههریکا بوون له نیران . نهوی نامادهبوو لهسانی ۱۸۴۶ دا بانگیشتی سهردانهکی پهسند بکن ، بهدرخان راشکاوانه دانی بهودا نابوو که پیش ههشت سال جوړه ریکهوتنیک لهگهل حکومتی عوسمانییدا ههجووه ، به پی هوالهکیان :

" به نیمه گوت ههشت سال بهر له نیستا ، کاتیک نهو لاواز و تورکیا بههیز بوو ، لهگهل نهوی دویاندا تیکهل به پهیمانیک بووه ، نهمیستا ، هرچهنده هیزهکانیان گوړانی بهسهردا هاتووه ، نهو خوازباری شکاندنی قسهی خوئی نیه... نهو ههشت سال لههروپیش ههژار بوو ، بیدهسهلات بوو ، کهمیش دهناسرا ، حکومتی تورک دهستی خسته ژیر بالی ، نهمیستا سهرووت وسامانی لهژاردن نایهت ."^{۷۳}

سروشتی ریکهوتنهکی نیوان بهدرخان و حکومتی عوسمانی هرچییک بیت ، نهم هواله بهلگه پیکهاتنیک سوودبهخشی هاوبهشه که ههردوولا گهیشتونن . جینگای سهرنجه تیبینی نهوه بکرنیت که گهیشتنه نهم ریکهوتنه له کاتیکدا بوو که لهلایهن حکومتهوه سیاسهتی هیورکردنهوهی کوردستان به شیوه میکی خیرا له پههسهندنندا بوو و هملانیی سهرمکیی مهترسیداری حکومت لهگهل محهمد عملی میسردا هیشتا کوتایی نههاتبوو . له ههلوهرجینکی بهو چهشنه مهترسیدار و سهرقانییدا ، بیگومان دورژمنیک کهتر به نامانجهکانی تورکیا راهه میکی چاکتر بوو . ههمو هوکارمکان وانکهن بهوا بهوه بکرنیت که نهم میوانه نههرکییانه ، راستگووانه و به بهواوه هوالی چاوپیکهوتنهکی خووان لهگهل بهدرخانداندا راگواستووه . لهوهدمچیت کهسایهتی سهر بهشیوه میکی چاک شوینی لهسهر ههردوو پیاوکه داناییت و

⁷³ Wright Dr. Austin H. and Edward Breath, a Report of their visit to Bedir Khan as representative of the American Mission in Persia, 381 .

ھەوالەكەشيان نۆربەي كات دەتوانرنت لە چوارچۆيەي ئەو نرخاندىن و سەرسامبەو
بىت .

كەسايەتتەي بەدرخان بەگ

ئەو بەدرخان يەككە لە كەسايەتتەي مەزنەكانى مېژووى كورد بابەتتەي
كېشەي لەسەر نەي . ئەو شينوازەي كە خۆي لە ھەلومەرجتتەي لاوازى رىژەي و
نادياربەو پېھنايە تروپك وەك بەھيزترين و بەرچاوترين و نمونەبەترين كوردى
سەردەمەكەي خۆي بەسە بۆ سەلماندنى ئەوەي خاوەن تانا و لايھاتوويەكەي بەرچا
بوو . بېگومان ئەو لاى كورد بەرجەستەي نمونەيەكەي بالاي سەركردايەتتەي كوردە
ئەو تىگەشتوو ، نامادەبەيەكەي باشى ھەبوو ، لە ناكار و رەفتارى باشيش بەدەر نەبوو .
لە نازايەتتەيدا كەمويئە بوو ، خاوەن بېرار ، خوليا و نوميئە و ھەرەھا خواپەرستيش
بوو . پياويكى زووچۆش و خاوەن سەروشتتەي سەرچالانە بوو ، وئەراي ئەوەي ئەم
تايبەتەندىيانە كە لە خۆيدا شتتەي ناياب بوو ، بەلام بە ناسانى تووشى شينواندىن
دەھاتن ، ھەتارەكو بە ھەنگاوى دان بەخۆداگرى و لىبوردەي نۆژەن نەكرانايەتەو
، چونكە سەرهەزى نازايەتتەي دەشينوئەتتەي ، پىداگرى لەسەر بېرار بەرەو دەرەقىي و
تاوان پالەت دەنەتتەي ، نوميئە و خولياش دەبەتتە تەماكارى و چاوپەرستتەيەكەي بىمانا ،
خواپەرستيش بۆ دەمارگرى و لىنەبوردەي .

لەھەمان كاتدا بەدرخان بەھۆي ژمارەيەك لەو ھەلانەي كردوونى و نكوئەي
ليناكرىت تاوانبارە . سەركوتكردى دەرەقانەي نەستوربە چيايەكان لاداننىكى پوچە لە
شينوازى موقدۇستەي و سياسىي بەرئەبەرەيتتەكەي . ئەم كارەي نەك ھەر بوو ھەوئەي
ئەوەي خوينتەكەي بەخۆرايى بېرنت ، بەلكو بوو ھۆي رووخاندنىشى ، ھىندىك دان
بەخۆداگرتن و كەمىك راسان و بىكردەو ھەگونجا ئەو ترارەيدايەي بگۆرەيايە و بۆ
بەدەيەنەننى شتى مەزتر رازەي زىدەترى پىكرەيا . چارەنووسى مەھەد پاشاي رەواندىز
پۆيەست بوو وەك ورياكەرەو و پەندىك رازەي بەو كرىبا ، نە سائىك پىشتەر ئەو ھەرە
تەنيا لە پىناو رازىكردى گىيانى وئرانكارانە و كۆمەلكوئەي ئىزىدييە بىدەفەعەكان ، سەر
و مەرنشەنەكەي خۆي دانا .

بەدرخان بەگ خولیا و ئاواتەکانی بە تاوادانیکی بویرانە و دەستپێکیکی
 کەمۆنەمۆی نەچەماومو بەرەپێش . وەک هەموو پیاوەکانی چارەنووس ، هەستی بە
 پەیمانیک دەکرد و بڕوایەکی پتەوی بەو هەبوو کە خاوەن توانایەکی ناوازییە .
 کەسایەتیی و ئاکاریشی بە رووپۆشینکی کارێزمایی و جەماوەرکێش داپۆشراو ، لەبەر
 ئەم رۆشنایییدا ، زۆریی ئەو هەنسوکەوتانە وادەردەکەوێت کە لیکدانەوهیان بۆ
 نەگرت ، دەبێتە شتیکی روون و ئاشکرا . توندوتیژی و نایینگەرییەکی ،
 پشگۆنخستنی شیوازی پەسەندنەکراو ، بەهەند وەرئەگرتنی مەترسییەکان ، نەتوانرێت
 وەک بەشیک لە کەسایەتیە کارێزماتیکیەکی لێبڕوانرێت . لەچاوی خۆی و هەروەها
 شوێنکەوتەکانییدا ، سەرکەوتەکانی مۆزی خوداوەندیان پێوێ بوو . ئەمە بوو کە بۆ
 میوانە ئەمریکییەکان دەرکەوتبوو لەکاتیکی لەتۆپکی دەسلەلتیدا بوو :

" دەسلەلتی لە رۆژەلاتەو لە سنووری نێزانەو دژرژ دەبوو و بەرەو
 ئەوسەری مێسۆپۆتامیا لە رۆژئاوا ، هەروەها لە دەروازەکانی دیاربەکرەو بۆ ئەوانە
 موسڵ ، ئاویانگی تەواو بۆ دەبوو . کاتیکی لەگەڵیدابووین ، بەگشتی تەواوی
 سەرۆکەکان لە باکووری کوردستان دەهاتن و ریز و بچووی خۆیان پێشان دەدا ، دیاری
 وەک : پارە ، نەسپ ، هێستەر ، هەروەها کەلوپەلی بەنرخیان پێشکەش دەکرد . تەنانەت
 بەگی هەکاری کە لە پلەوپایەیدا لەو بەرزتر و پێشتریش لەو بەدەسلەلتەر بوو ، هەروەها
 خان مەحمود کە لەلایەن گەشتیارە ئینگلیزەکانەو بە (جەردە کوردستان) ناو بەرێت
 ، ئەم دووانە وادەردەکەوێت بە چەشنیک بێرەکیەنەو گەر دەستەوێنەر لەبەر دەم
 بەدرخاندا بوستەن بەو شەرەفمەند دەبن . بێرۆکی قەمەر و ویستی خوداوەند هێندە
 بەقوولی لە هزری موسوڵماناندا رەگی داکوتیو ، کە زۆر لە بەهێزکردنی دەسلەلتیدا
 رۆلی بینیو و ئەو چەمکەش دەلەرزینێت کە دژ بەو بەرزیکرێتەو . ژمارەیهکی زۆر لەو
 سەرکردە بوێر و چالاکانە لەبەندەستیدان ، هەرچەندە بێزارن و ناتوانن لەو زياتر
 خۆبخۆنەو ، ئەمانەش ناوێرن پەنجە ناپەزایەتیان لە ئاستیدا بەرزیکەنەو ، هەروەک
 لەسەر زمانی خۆیانەو دەگوترێت : " خودا ئەو دەسلەلتە پێخەخشیو ، هەربۆیە هەول
 و ماندوو بوونی ئێمە بۆ بەدەستەوەرگرتنی دەسلەلت کارێکی بێهۆدیە ."^{۷۴}

^{۷۴} Ibid.

لیرهوه دهتوانن بهباشی ببینن چون کسایهتی بهدرخان بهتواوی لهگه
 پیناسهکه (ماکس فلیس) دا سهبارت به سرکردهی کاریزمای دیتوه . هیندیک له
 کارهکانی بهلگهیکه چسپاو لهمپر کاریزماوونی پیشان دهن، ماملهکردنی لهگه
 نهو نیریدیانهی وازیان له نایینهکیان هینابوو شایهمنی سرنج و بایهخپندانه
 بهگویره (رایت و برنس) : "نهو چ به گفتوگو یا بهشمشیر ژمارهیکه زوری له
 نیریدییکان له نایینهکیان وهرگیرا بو ، نهو بوخوی نریکهی پهجا یا شمس دانهی
 لهوانهلابوو که بیونه موسولمان . هرچهنه نهوانه خولامیان پیدمگوترا ،⁷⁵ بهلام
 باشتین پوشاکیان لهبرداوو، باشتین خواردنیان دهرایه ، هروهه له ههموو
 حالتهکاندا له خزمهتکارهکانی دیکه باشت ماملهکیان لهگه دکرا. نهوانه وهک
 نهندانن بنه مالهکی و هروهک مندانهکانی لهقلمهدهران ، هیچ یک لهوانه به
 موسولمانی لهدابک بو کهترین بیزاریان لهسر نهوو ، هروهه ههموو نهوانه به
 موسولمان مابوونهوه و ماوهیکه زوریش نوور لهو دهژان .⁷⁶
 ماملهکردنکی نازدارانهی بهوشیوه لهگه نهوانه که وازیان له نایینی
 نیریدی هینابوو هیمایه که بو نهوهی که بهدرخان بهگ له بنهروهه پهروشی
 (خوچسپاندن) بوو تا نهو کاتهی لهگه هستیاری دهستویونهکهیدا بیت که هر له
 بنهروهه موسولمان بوون.⁷⁷

⁷⁵ وشه (Slaves) بهنده که له نینگیزیدا بۆ خولام بهکاردهمینرنت و وهرگیراومکیتی شتیکه چواشکه ره ،
 چونکه وشه خولام وهک نیدیومیک بۆ نهو نستهیهی سرؤکیک بهکاردهمینرنت که پاسوانی دکهن لهراستییدا
 نهو پیاوانه پاسوانی شخسی میر بوون . . . "2. Nikitine," La feodalit Kurde.

⁷⁶ Wright and Breath, 382.

⁷⁷ ومیبه نامارهی بهوهاده که سرکردهی کاریزمای دهسهلاتی بهوشیوه بهمدستهمیننت و جهختی
 لیدهکاتوه کاتیک خوی بهسلمیننت . گهر پهیامیر بیت نهیبت لهری موعجزه یان پهرجوهکانیهوه نهو کاره
 بکات . میری جهنگ لهری نهجامدانی کارنکی پالوانانهوه . هرچهنه پهیامه پیروزهکی نهیبت بهوشیوهیک خوی
 بهسپیننت که شونگهوتکهانی بهباشی بوای پبینن . نهگهر به تهاوی نهیبت . نهوا به ناشکرا نهو کسه
 شایستهیه نیه لهلایهن خواوهندهوه نیردرابنت

دوو مسیونیره نهمریکیهکه ، رایت و برنس سهریان لهو توندی سمختیهی ناکاری ناینی بهدرخان بهگ سوپما بوو که یاسا و نارامی پندهچسپاند :

" تاوانبار له سایه فرمانبرهوایهتی نهودا زرگاری نهمبوو ، بهرتیلخوری ، خزمزمینه . هتد ، که یهکجار لهم ولاته بهریلون و دادپهروهریان گهندهنکردوه و کاری یاساین شیواندوه ، لیره نهرانراوه . بهیانیهکیان لهگهل میردا بووین ، دنزکیان هینایه بهردهمی ، هرنهوهنده بهلگهی تاوانباری لهسر چسپا ، دهستبهجن دهستی راستیان قرتاند . بهم چهشنه نارامی و هیمنیه ناوچهیهکی بهرفراوانی چولایی کوردستان گهراین ، نهو ناوچهیهی که وهک زور جار بیستومانه و خویندومانهمه وهک شانوی دزی و کوشتن ویناکراوه ."⁷⁸

بهدرخان بهگ خوی به مرویهکی راستگۆ و سهراست دانهنا . بهپیی دکتور رایت و هاوهلهکی ، نهو جهختی زوری له پابهنبووون به قسه و بهلینی خوی دهکردوه . نهو پینگوتن: " کاتیک وهک هاوړیکه قسهی خومتان نهممی ، زور لهدلهمهیه و بهراستیهمه ."⁷⁹

بهدرخان بهگ وهک زوریهی سهمرکرده کارنزمایهکان ، خواهن خولیایهکی ناینی بههیز بوو . نهو خولیایه بهشیکی گرنگی له کات و بیرکندنهوی داگیرکردبوو . هروهک رایت و برنس دهلین : " کاتیک فرهی به خواپهراستیهمه بهسهردمرد ، بهوپهری وردیهوه نهرکه ناینیهکانی بهجیدههینا و لهگرمهی کارکردندا دهستی به نوژکردن دهکرد ."⁸⁰ بنگومان بههزی نهو مهیله نایننگهراپهمه بوو که ژمارهیهک له شیخهکان توانیان کاریگریهکی مهزنیان لهسهری ههبیت و واپندهچیت نهوانه لهسر هاندانی میر دژ به نهستوریه ناموسولمانهکان و نهو مامهله توندهی لهگهلی کردن ،

⁷⁸ Wright and Breath, 381-82.

⁷⁹ Ibid., 381.

واپندهچیت نهمه پینجهانهی نهوه بیت لایارد باسی لیکردوه ، گوايه بهدرخان بهلینی داوه به ژمارهیهکی زور لهو نهستوریانهی که پهنایان بردبووه بهر گاشمهردینکی مهزن که دهست نهیدمغهیشتن تاکو بیانپارزیت . بهلام دواتر له قسهی خوی پشیمان بۆتوه و ههموویانی کوشتوه یان فری داونته دۆلهمه .

⁸⁰ Ibid., 382.

ئەو ھۆکارانەي لە پەشت پەلامارکەي بەدرخانەوہ بوون بۇ سەر چیاييە نەستورییەکان
 پەلاماری بەدرخان بۇ سەر ولاتی چیاييە نەستورییەکان و ئەو کۆمەنگوژییەي
 لیکەوتەوہ شایەنی بايەخی نێمەيە لەبەر چەند ھۆیکەي جیاواز . لەلایەکەوہ ئەو زیانە
 ترسناکەي لە قوربانیانی ئەو جەنگە دلرەقانە قەلتوبرکەرە کەوتەوہ ، کە لە رووی
 توندوتیژی و دڕندایەتیییەوہ خۆی لەو پەلامارە دڕندانەییە دەدا کە لەلایەن
 محەممەدپاشاوە دژی نێزیدییکەکان ئەنجامدرا . ھۆیکەي دیکەي گرنگی پەلاماردانەکە
 بریتیە لەوہی کە بووہ ھۆی دەستیوہردانی بیانیی لە کاروباری دەولەتی عوسمانیدا .
 ھەرچەندە ئەم دەستیوہردانە بە شیوہیکە چەکدارانە نەبوو ، بەلام دەرڤەتیکە خستە
 بەردەم زەلەزەکان ماوہیکە دڕێژیش پاش ئەو رووداوانە ، دەستبەخەنە ناو کاروباری
 دەولەتی عوسمانیی ، بەلام لەوہدا شکستیانخوارد چارەسەرک بۇ قوربانییکەکان
 بدۆزنەوہ . دواتر کە بیبايەخ نیە ، پەلاماردانی نەستورییەکان بووہ ھۆی کەوتنی
 بەدرخان بەوہی بیانوی دایە دەست حکومەتی عوسمانیی ھێرش بکاتە سەر
 مێرەشینەکەي و بېروخینیت . چەند ھەولیک سەبارەت بەلێکدانەوہي ئەو رەشەکوژییەي
 بەدرخان دژی چیاييە نەستورییەکان ئەنجامیداوہ ، دراوہ . ھیندیک بۇ دەمارگیری
 کوێرانەي مێریان گێراوہتەوہ ، کە وەک دەگوتریت ، لەلایەن نوروللابەگي ھەکاری
 چاوپرسی و تەنگەتیلەوہ کە دەسەلاتەکەي مەترسی لەسەر بووہ ھاندراوہ . ھەرۆھا
 لە لایەن شێخ و پیاوہ نایینیە دەستبۆریشتووەکانەوہ ، دەوروزئێنرا . ھیندیکەي کە
 رەشەکوژییکەیان بۇ مەلانیسی نیوان دەزگا مسیوئێرەکانی ئینگلیز و ئەمەریکا
 گەرانئۆتەوہ . دەستەي سنیەمیش بۇ ئەو پیلانەیان گێراوہتەوہ کە لەلایەن دەسەلاتی

⁸¹ نکتۆر گرانٹ دەقیت گوايە لەکاتی سەردانەکەي بۆلای مێر بەدرخان . لە سەرۆبەندی دوا پەلامارکەیدا بووہ بۇ
 سەر نەستورییەکان . لەوئ کۆمەلێک دەرویش و مەلای بینیوون کە نامۆگاری ئەنجامدانی جەنگی
 رەشەکێشکردنیان داوہ . گرانٹ بەرواری سەردانەکەي خۆی لە ۵ی ژوونیە داناوہ . بەھمان شیوہ ، لایاردیش پیش
 پەلامارکەي دووہمی بەدرخان بۆسەر نەستورییەکان باس لەوہ دەکات گوايە سەید تەھای یەکم ھاتی مەری داوہ
 سۆز و وەرە نایینی خۆی بەسەلمینیت و خۆینی ئەو خەلکە بەدەمخەتە بکاتە کاسەرہ .

عوسمانییه‌کانهوه به وردی داریژرابوو . هر وهه دووهرهکی چیاپیه ناسورییه‌کان و چالاکییه نه‌فامانه و سره‌مپوییه‌کانی مارشه‌موونی پاتریارکیان وهک یهک له هۆکاره سره‌مکییه‌کانی نهو تراژیدیایه ناماژهی بۆ کراوه . راستییه‌که‌ی نهوه‌یه که په‌لاماردان و کۆمه‌لکۆژی نه‌ستورییه‌کان له نه‌جاسی چهند هۆکاره‌نکه‌وه‌یه که گومانێ تیدانیه هه‌ریه‌که‌یان به پله‌ی جیاواز به‌شدارییان هه‌بووه .

کیشمه‌کیشی به‌رژهنودییه‌کانی کسایه‌تی و هیزه‌جیاوازم‌کان بووه‌هۆی سره‌هه‌لدانی مملانییه‌کی توند له پیناو ده‌سه‌لاتدا . کۆنه‌قین ، ده‌مارگیری نایینی ، چاوپرسیتی ، تیغۆتی ده‌سه‌لات ، هه‌موو نه‌مانه هه‌ژانه‌که‌یان زنده‌تر کرد و له کۆتاییدا داگیرکاری و ره‌شه‌کۆژییه‌که‌ی خیزاتر کرد . مارشه‌موونی پاتریارکی نه‌ستورییه‌کان که په‌رۆشی چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی خۆی بوو به‌سه‌ر خه‌لکه‌که‌یدا ، ئیره‌یه‌کی زۆری به‌هه‌ر ره‌گه‌زێکی ده‌رمکی ده‌بهرد هه‌ره‌شه‌ی سنووردارکرنی پله‌وپایه‌که‌ی له نفویاندا بکات . هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌ش ، له‌هه‌مبه‌ر مسیۆنیزه نه‌مه‌ریکییه‌کان بیروبوو و پینان سه‌غله‌ت بوو ، به‌لای نه‌مه‌وه نه‌وان به‌رجه‌سته‌ی زۆر له‌و کارانه‌یان ده‌کرد که مایه‌ی ئه‌ریه‌تی نه‌م و جینگای مه‌ترسی بوو . له‌به‌ر هه‌مان هۆ ، نه‌و له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌ک له سه‌رکردمه‌کانی کۆمه‌له‌که‌ی خۆیدا نا‌کۆک بوو ، نه‌وانه‌ی ده‌سه‌لاتخوارییه‌که‌ی مارشه‌موون بی‌زاری کردبوون . مسیۆنیزه ئینگلیز و نه‌مه‌ریکییه‌کان له‌م مملانییه‌دا لایه‌نگریبوون ، نینگلیزه‌کان پشتگیری ده‌سه‌لاتی پاتریارکیان ده‌کرد و نه‌مه‌ریکییه‌کانیش ئه‌ری بوون . هه‌ریه‌که‌یان له هه‌ولێ نه‌وه‌دا بوو نه‌وی دیکه ده‌ریه‌ئینیت . وانده‌مه‌که‌ه‌یت که نینگلیزه‌کان نه‌م کاره‌یان به سه‌رکه‌وتنێکی زیاتره‌وه کردییت .

نورولآبه‌گی میری هه‌کاری ، په‌رۆشی نه‌وه‌بوو ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌ر مارشه‌مووندا به‌پینیت ، نه‌ک ته‌نیا له‌به‌ر نه‌و ده‌سه‌لاته‌ی پاتریارکی نه‌ستوری هه‌یبوو ، به‌لکو بۆ نه‌هینشتنی نه‌و مه‌ترسییه‌ی نه‌وه‌کا په‌تریارک پشتگیری نه‌یاره‌که‌ی بکات که سلیمان به‌گه . په‌تریارکیش به‌ دوو هۆ له ده‌سه‌لاتخواری نورولآبه‌گ بی‌زاربوو ، له‌لایه‌ک ده‌یویست له ده‌سه‌لاتی هه‌ر سه‌ره‌یه‌خۆییت ، هه‌روه‌ها چونکه دۆستایه‌تیشی له‌گه‌ڵ سلیمان به‌گدا هه‌بوو . سلیمان به‌گ که ناگای له هه‌لوئستی مارشه‌موون بوو ، هاوسۆزی بۆ هه‌ستی مارشه‌موون پێشان ده‌دا و له‌ژێره‌وه ئه‌ری نا‌هه‌زی هاوبه‌ش ، پشتگیری تیکۆشانی ناویراوی ده‌کرد .

نوروللابەگ لە دۆژمانبەتیی مارشەموون توپە بوو . بەلام هیندە بەهێز نەبوو
 بتوانیت بە تەنیا بەگژیدا بچیت . ھەربۆیە داوای ھاوکاری لە بەدرخان کرد ، نەویش
 زۆری پینخۆش بوو پشتگیری و لایەنگری نوروللابەگ بگرت . ئەم کارە جەختی لە
 پابەندبوونی مەنشین مەزنی ھاوکاری لەحاست ئەو کۆنفرانسیۆنە کوردییەدا کردووە
 کە لەلایەن بەدرخانەو پیکھێنرابوو . بەلام ئەمە ھەموو شتێک نەبوو ، ئەگەری
 ھەلمەتێرێنە سەر نەستورییەکان سەرچاوەیەکی دەولەمەندی تالانی خستەبەردەم
 بەدرخان کە دەیتوانی پاداشتی ئەو ژمارە زۆری شوێنکەوتووانی پێبدا تەو . ھەروەھا
 لەھەمان کاتدا دەرھەتێکی کەمۆنەسی خستەبەردەم تاکو جۆشی نایینی خۆی
 پێشانبدا . ھەموو ئەم مەسەلانە بۆ پلەویایە و پلانە نایندەییەکانی ئەو بایەخدار بوون

پاشای موسڵ کە چاری لە سەر وڵاتی نەستورییەکان بوو ، تەنیا خواستی ئەو
 بوو بیخاتە سەر قەلەمەروی خۆی . ھەربۆیە بە تەواوی ناگاداری ئەو ھەمەشەییە بوو کە
 رووبەرۆی نەستورییەکان ببوو ھو . ئەو ھیچ کارێکی بۆ رێگری لە ئەنجامدانی ئەو
 پەلامارە نەکرد . بە پینچمانەو گەر کارێکی بکردایە ئەو بۆ زووتر دەستپێکردنی
 پەلامارە دەیکرد . پاشای نەرزوومیش کە قەلەمەروەکی وڵاتی نەستورییەکانی
 دەگرتووە ، ئە کەمتر لە رکابەرەکی کە پاشای موسڵ ، تاوانبارترە و نە لەویش کەمتر لە
 چارەنووسی تراژیدیای نەستورییەکاندا تیوگلاو .

لە پشتیشەو حکومەتی عوسمانی رابووستاوە ، بنبایەخە بەلام بیتاوان نیە ،
 چاوەرێنی ئەویە شەری خیلەکان دەستپێکات . چی بەسەر قوربانییەکاندا دیت ، ئەو
 بابەتی سەرەکی ئەو نیە ، تەمیزکردنی ئەوانی دیکەش شتێک نیە شایینی پینشوازی
 نەبیت . وردبوونەوہیەکی زیاتری دیکە لەو ھۆکارانە وەک دەنگۆ سەبارت بە بە
 رەشەکوژییە کە داگەوتن ، لەپال ئەوانە دیکەدا وایلیکردووین بگەینە تیگەیشتن لە
 بایەخی ریزەبیان ، ئەویش ھەروەھا ھینمایە کە ھەلومەرجی خراپی بڵاوبوو ئەو
 سەردەمی کوردستانی ناوەندی تێدا ناشرکرا دەبیت .

دوو بەرگی نەستورییەکان : گومانێکی کەم لەوێدا ھەیە کە دوو بەرگی
 نەستورییەکان لەو سەروەندی پەلامارەکاندا یەکێکە لەو ھۆکارە بنەرەتیانە وایکرد
 ھێرشە کە رووبدا . شتێکی باشە ئەو بەرینینەو کە چەند سانیک پینشتەر ، میری

رهواندز که له بهدرخان بیتواناتر و بیهیزتر نه بوو ، له هواندان بؤ داگیرکردنی ولاتی نستورییهکان ، کاتیک رووبهرووی بهرگریی یهگگرتووی نهس چیا بیانه بسووهوه ، شکستیخوارد .⁸²

دوبیرهکیی دواتری نستورییهکان به ناشکرا لهو ناحهزییه بهریلاوهی دژ به مارشهموونی پهتیارکدا خوی دهردهخست ، راستیهکی وا به زیاتر له شیوهیهک ناسانکاریی بؤ داگیرکارییهکه کرد . ناکوکیی نیوان مارشهموون و دوو سهروک خیلئی نهشیتا ، که شهماشه هینؤ و قهشه جیندؤ بوون . سووه هؤی بیبهشکردنیان له پهپوهندی نایینی به پهتیارکوه . نهماش بؤ خوی کیشهیهک بوو . شهماشه هینؤ دواي دهرکردنی دهگوترنت که پهپوهندی به بهدرخانهره کردوه و لهوه دنئیای کردؤتوه که لهکاتی نزیکبوونوهی هیرشهکهیدا پشتگیری و هاوکاریی خوی پیشکمش دکات . بهدرخان بهگ که نهه پشتتیکردن و بادانهوهیهی شهماشه هینؤی له مارشهموون فره پیخوش بوو . نه تهنیا نهشیتای خسته دهرهوهی بازنهی هیرشهکهی ، بهنکو دیاری و شانازییهکی زوریشی بهسر هینؤدا باراند . برادرهکهی هینؤش ، واته قهشه جیندؤ ، هوالی نهوه هیه که ههمان خواستی خستییته بهردم نورولابهگ و لهلایهن ههمان سهروکوه بههمان شیوه پاداشت درابیتوه .⁸³

تخوما ، که یهکیکه له خیلئه سهرکردهیهکانی نستورییهکان ، واپندهچوو نهویش لهلایهن پهتیارکوه بیزنراپیئت . پیاوانی نهه خیلئه ، که پشتگیریی نورولابهگیان دهرکرد و پشتیانکرده کیشه هاوبهشهکهیان و چالاکانه بهشداریمان له کوشتوبیری براکانیاندا کرد .⁸⁴ جینگای سهرنجه لهکاتی دووهمین هیرشدا که بهدرخان کردیه سهر ولاتی نستورییهکان ، نهه خیلئه بوونه نامانجی توپهیی بهدرخان .

⁸² Thomas Laurie and Dr. Azeriah Smith ,letter Concerning Bedir Khan and other matters, Middionary Herald, 41 ,no 6(Apr.1845),120 cf.Perkins,92.

⁸³ Ibid.,118-119.

⁸⁴ Ibid.,122.

په یووېندی نه ستورییهکان له گه ل سهرکرده کوردهکانی میرنشینه که دا

نستورییهکان به گشتیی و په تریارک به تایبته تیی وادیاریوو هه موو کسایه تیییهکانی نهو سرکرده تیییه کورده بییه یان لا ریسوا بوو که لهو داگیرکارییه دا تیومگلابوون . نیسماعیل پاشای نامیدی ، نورولآبهگی هه کاری ، بهدرخان بهگی بو تان ، هه موو نه مانه داخ و په ژاره بهکی زوریان دژ به نستورییهکان له دندا بوو . نهه نهوه ناگه مینت که له هه موو حالت هکاندا هۆکاری نهه په ژاره به هه لهی نستورییهکان بیت یاخود به شینوه بهکی سره کی نهوانی تیدا لومه بکرت .

۱- نیسماعیل پاشای نامیدی : په ژاره ی نیسماعیل پاشا له ووه سرچاوه ی دهگرت به مینکی نهو سرکرده به له لایه ن سوپای عوسمانییه وه فشارکی زوری خرابوه سر . مارشه موون نه ی توانی بچیت به به مییه وه و یارمه تیی بدات . به کورتیی رووداوه که بهم چشه نه بوو : کاتیک نیسماعیل پاشا ناما ده کارییهکانی نینجه بهیره قدر محه مه دپاشای والی موسلی بو هیزشکردنه سر نامیدی بیست ، دهگورتنت داوای یارمه تیی له مارشه موون کردوه . مارشه موون بن خو خلا فاندن و به ناگاداری و ره زامه ندیی نورولآبهگی سره داری مه زنی ناوچه که ، سن هه زار کسه سی له شوینکه وتوانی خوی بو یارمه تیدانی نیسماعیل بهگ نارد .⁸⁵ هه رچه نده پاش نهوه ی نینجه بهیره قدر به مه سه له که ی زانی ، هه والی نهوه هه به که مارشه موونی له بریاری خوی سه بهارت به سره پیدانه واندنی نامیدی ناگادار کرد بیته وه و فه رمانی پیدابیت هیزه که ی بکشینتیه وه . په تریارک خوازیاری نهوه نه بوو خوی له گه ل حکومه تی عوسمانییدا تووشی کیشه بکات و خوی بخاته سه نگرکی دژ به ده ولته وه . هه ربویه به په له ملکه چیی خوی پيشاندا . نهه کاره ی مارشه موون دلی نیسماعیل بهگی ره منجاندا . نهوه ی ، بیگومان ، له کاتی بریاردان له چاره نووسی نستورییهکاندا ، به هه موو قورساییه کی که هه بیوو ، دژی نستورییهکان خوی هاویشته مه سه له که وه .⁸⁶

هۆکار هه به تا بپروا بهوه بکرت که سرکرده کوردهکانی دیکش وهک یهک لهو

⁸⁵ Badger, 1:265.

⁸⁶ Ibid.

کاره‌ی مارش‌همون بیزارسیون . بگوژی‌ه‌ی سرچاوه‌یه‌کی هاوچ‌سرخ : " داواکاری بی‌شرداری تپه کوردییه‌کانی همکاری دژی نامیدی به تهرایی شکستی هینا . هروره‌ها برهوا به‌وه‌مکرا پتیراریکی نستوری هاوکاریکردنی خوی لهو مه‌سه‌له‌یه ره‌تبرک‌دایه‌تموه ، نهو قه‌لایه‌ی کوردستان که نیستا له‌لایمن سوپای عوسمانیه‌وه گه‌ماروی خراوته سر ."⁸⁷ به‌همان ئەندازه‌ی نهو هه‌ماه‌هنگیه‌ی میره‌کوردەکان دژی حکومتی عوسمانی تیده‌کوشان ، نهو نیه نه‌گونجیت میره‌کان کاره‌کی پتیراریکیان وهک هینایه‌کی دۆزمنکارانه دژ به تیکرای خویان لیکنه‌دایته‌وه .⁸⁸

۲- بەدرخان بەگی بۆتان: وێرای هه‌موو نهو هۆکاره جیاوازانە‌ی بەدرخان هاندا دژی نستورییه‌کان بکه‌ویته کار ، ده‌گوترنت نهو زۆر لهو کارانه توپه بووه که لایه‌نی به‌رامبه‌ر وهک مملانیئیک به‌رویاندا کردوه ، نه‌وه‌ی بوته هه‌لگیرساندنێ دۆزمنایه‌تی له نیوان هر دوولادا . به‌پینی چه‌ند هه‌وانیک ، له‌میان‌ی یه‌کێک له په‌لاماره‌کانیدا له‌سەر سنوور ، دوو کوردی بۆتانیمان کوشتوه ، له‌به‌رامبه‌ردا ، بەدرخان چوار نستوری لیکوشتوو ، به‌همان ئەندازه‌ی تۆله‌یان کردۆته‌وه و هه‌ستاو به‌ کوشتنی هه‌شت کس له ده‌ستپوینه‌دانی میر . له‌م هه‌لوه‌مه‌رحه‌دا بوو نووولابه‌گ له بەدرخان نزیک بووه‌وه و خواستی یارمه‌تی و کاری هاوبه‌شی دژی نستورییه‌کان خسته به‌رده‌ست .⁸⁹

⁸⁷ letter from Dr. Grant dated Sept. 12, 1842, Missionary Herald, 39, no 2 (Feb. 1843), 67.

⁸⁸ هه‌لۆنستی کورد له‌مه‌مه‌ر حکومتی عوسمانی له‌لایه‌ک و له‌مه‌مه‌ر سه‌رۆکه‌کانی خویان له‌لایه‌کی ترمه‌ له‌ رووداو‌ه‌ندا وینا‌کراوه که هه‌ردوو سه‌یۆنیری نه‌مه‌ریکی گنێراوه‌نه‌تموه . بگوژی‌ه‌ی نه‌وان . پاش نه‌وه‌ی گه‌یه‌شته ناوچه‌ی نه‌شیتا . له‌دوای په‌لاماری دووه‌می ولاتی نستورییه‌کان ، نه‌وان چوون تا یه‌ک له سه‌رۆکه کوردانه به‌بینن که‌وهک پیاوونگی به‌درخان له‌ هه‌رئمه‌دا هه‌لد‌مه‌سورا ، سه‌رۆکه کوردکه سه‌یری به‌لگه‌گانی کردن . که پینکه‌تپوو له‌ فه‌رمانیک له‌لایمن سوولتان‌ه‌وه مۆرکراوو . به‌لگه‌یه‌ک له‌لایمن والی موسلموه پشیاو برابوو . له‌گه‌ل نامیه‌کی نیسماعیل پاشا نهو چاوی بره‌یه نامه‌کان و لولانی یه‌که‌میان به سوکایه‌تیه‌وه فریدا . نامه‌کی نیسماعیل پاشای به‌رکرده‌وه بۆ ناستی ناوچه‌وانی و به‌رزه‌پن هه‌ستا وهک نه‌وه‌ی سه‌رۆک به‌خۆی ناما‌ده‌بوونیت .

Laurie and Smith, 118.

⁸⁹ Ibid., 122.

راستی نه‌م چیرۆکه هه‌رچه‌یه‌ک بیت . جینگه‌ی سه‌رنجه . خه‌لکانیک دیکه‌ش پاش چه‌ند سانیک نه‌ په‌لاماره‌ی به‌درخانیاو بۆ سه‌ر نستورییه‌کان بۆ خواستنی تۆله‌سینانه گنێراوه‌تموه .

۲- نوروللابەگى ھەككارىي : نەستورىيەكان چ جۇرە پەيۈمەندىيەكيان لەگەل نىسماعيل پاشا ياخود بەرخان بەگدا ھەيئەت ، سروسىتى ئەم ناكۆكيبانە رووكەش و كاتىي بوون . سروسىتى ناكۆكيبەكان لەگەل نوروللابەگى ھەككارىي -كە كەسايەتتەيەكى جىياوازي ھەبوو- قوولتر ، ئالۆزتر ، دىرۇخايەمتر بوو . ناوچە چىيايەكانى نەستورىيەكان بەشيك بوون لە مەنشىيىنى ھەككارىي ، ھەربۇيە مەرى ھەككارىي سەردارى بالآ و پەترياركى نەستورىيەكانىش يەكەك بوو لە دەستويۇمەندەكانى . پەيۈمەندىي نىۋان ئەم دوو پىياوھ نالۆز بوو ، ۋەك دواترىش چاۋەرىنى لىدەكرا ، كاتىك سەردارى بالآ لاۋازە و بەلام جەخت لە سەر جىياوھ و مافەكانى ئەمكاتەرە . ھەرۋەھا كاتىك رەعەيەت بەھىزە و بە قىزەمە بەنەم خواستى نەربابەكەيەمە دەچىت .

كىشەكە لەنەنجامى ھۆكارە نالۆزەكانى دىكەدا گرۇتاتتر بوو . نوروللابەگ خزمىكى دورى مەرى پىشۋوى ھەككارىي بوو . وىزراي ئەم راستىيەكى كە سلىمان بەگى كوپى مەرى كۆچكردو لە پىشۋتەرەو كە جىگەكى باۋكى بگىرتەرە ، كەچى ئەم تۋانى سەرۋكايەتتە بگىرتە دەست . نوروللابەگ لە ترسى دوزمانەتتەي و كىشەكى خوزىن ئەم لاۋە دەست لىنەدابوو . بەلام چاۋدىرىيەكى باشى دەكرد و پلەى ھىنابوۋە خوار و لە شونىنكى نەزم دايمەزاندبوو ، ناۋنىشانى (مۋەبەرى) ى ھەككارىي پىبەخشىيوو . مارشەموون كە مەرى پىشۋوتترى دەناسى و دۇستايەتتەي نىزكى لەگەلىدا ھەبوو ، ھىشتا لەزىر كارىگەرى رۇژانى رابردو و مەرمۋەرىيەكانىدا بوو ، ئەۋەش و ايلىكرد ھاۋسۇزىي بۇ ئەم لاۋە مەرايەتتەي لىزەۋتكرائە پىشانىدات ، ئەم راستىيەكى بەشۋەيەكى سروسىتتەي تۋەبەي و گومانى نوروللابەگى وروژاند .⁹⁰

ۋاندەكەۋىت كە نوروللابەگ لەۋە سەلمەيىتتەۋە كە رۇژك دادىت سلىمان بەگ بتۋانىت لە دەسلەتتى ۋەلابنىت . بۇ نەيارەكەكى پىشتى بدات لە زەۋى ، ھەربۇيە ھەۋلىدا بە چەند شىۋازىك بە خۇيەۋە بېسەتتەۋە ، ۋەك پىدائى پارە وپولىكى زۇر . ئەۋەش بە خراپى كارى كەردە سەر بارى دارايىي و گەنجىنەكەكى لەبەنھىتا ،⁹¹ لاۋازىي دارايىي نوروللابەگ بوۋە ھۇي ئەۋەى زىاتتر ترس و نىگەرانىي بوورۇژنىت و كەردىە كەسكىي

⁹⁰ Laurie and Smith ,121-22.

⁹¹ Ibid.,122.

گومانوایی و سره‌هۆ . وایندەچوو مارشەموون یەکیک بێت لەو کەسانەى کە مەری
 ھەکاری بەردەوام بە داوای پێدانی باج ھەراسانی کردبێت . پەتەریاریک بێزار تا ئەو
 ڕادەى ھەراسان بوو کە ھەک باسی لێوە دەکەرت فەرمانی داوہ بە خێلی ئەشیتا کە باجی
 ساڵانە کە خەڵکەکە دەینێرن بۆ مەری ھەکاری رابگرن .⁹¹

رۆلی مەسۆنەرە ئەمەریکییەکان :

فاکتەرێکی دیکە کەوا ھەردەمکە وێت ترس و دلەراوکی و نێرەیی نووولابەگی
 وروژانن بێت بریتییە لە ھەرکەوتنی مەسۆنەرە ئەمەریکییەکان لەنیو نەستورییەکاندا .
 ئەو ، ھەک کوردانی دیکە ، نژی مەسۆنەرەکان بوو و لەوە دەترسا کە ئەوان
 نەستورییەکان لەسەر خوێندنی نوێ و ھونەری ئەوروپییەکان (ئەمەریکییەکان لای ئەوان
 بە ئەوروپیی لەقەڵەمدەدران) باربھێتن . ئەوێ لە کوتاییدا وا لە نەستورییەکان دەکات
 بەسەرکورد زانێن .⁹²

سەرپاری ئەو ھوش ، سەرانی کورد لەو دەترسان مەسۆنەرەکان ، ھەرھەک
 ئەوروپییەکانی دی ، دھوونجیت پەيوەندیان بە کەسانی خاوەن پلە و پایەوہ لە
 ئەستەمبول ھەبێت . نەگەر وایێت ، ئەوان لەبەر ئەوێ دھوونجیت لە شوێن و پایەیکە
 وادابن کە سەرئەستەمبول بە زۆر بابەتی جیاواز رابکێشن . زۆر دھوونجیت بەھۆی
 ئەوہوہ چارەى کوردانیان نەدەویست ئەو و ابکات ھێزەکانی عوسمانیی رووبکاتە
 وڵاتەکەیان .⁹³

بارەگای مەسۆنەری لەلایەن (د. نەشەھیل گرانت) ھوہ بنیاتنراووە کە سەرچاوەی

⁹² بەگوزیری (لاوری و سەس) نووولابەگ ئەم ھینا نادۆستانەیی مارشەموونی "نە چا و نیووشیی و نە لەیری
 کرد . " Ibid., 121-22.

⁹³ letter from Dr. Grant dated Dec. 26, 1842, Missionary Herald, 39. no. 8 (Aug. 1843), 317-18; letter from Dr. Grant dated July. 5, 1843, Missionary Herald, 39. no. 11 (Nov. 1843), 435.

⁹⁴ ئەنیا چەند سائیک زووتر . نووولابەگ لە کوشتنی (شۆلتن) ی گەریدە و کۆنەری نەلمانی بەرپرس کرابوو . بە
 گومانێ ئەوێ بەوای گەنجی شارەوہدا گەراوہ . دۆزینەوێ ئەوہ دەسەڵاتدراوێ عوسمانیی ھینایە ناوچەکە

Layard , Nineveh, 1:179; Layard , Discoveries, 77.

دلهراوکی و وروژاندن بوو . دهنگو که وتبوو که نهو بارهگایه‌ی وهک قه‌لایک دروستکردوه تا به‌مبستی دوژمنکارانه دژی کورد به‌کاری بهینیت ، یاخود وهک بازارنیک به‌مبستی دهول‌ممنندگرنی نستوریه‌کان لسه‌ر حسابی کوردگان . نورول‌لایک خوی له‌میانه‌ی وتووژنکدا له‌گه‌ل د. گران‌ت با‌سای له‌م تو‌مه‌تانه کرد . کاتیک گران‌ت نکولیی لیکرد و نامه‌زی به‌وه‌دا که باره‌گا که به‌مبستی خویندنگا و ه‌روه‌ها جینگه‌ی حو‌انوه‌ی مسیونیرمه‌کان بنیاتنراوه ، نورول‌لایک داوای له‌د. گران‌ت کرد له‌و باره‌یه‌وه به‌نوسراو زانیاریه‌کانی بو‌روون بکاته‌وه ، شه‌یش نه‌و داوایه‌ی جینه‌جیکرد.⁹⁵

دزایه‌تیی بنیاتنانی باره‌گای مسیونیری جگه له‌سه‌رچاوه کوردیه‌یه‌کان ، له‌لاین تورکانیشمه‌وه بوو ، سه‌بهرت به‌و ده‌سه‌ل‌ته‌ی د. گران‌ت خوی که پاشای موسل له‌بیزارییدا پلانی بو‌له‌ناویردنی دانابوو .⁹⁶ نه‌و بایه‌خه ناپیوسته‌ی که له‌لاین کورد و تورکانه‌وه به‌باره‌گای مسیونیرمه‌وه درابوو ، ویزای دلنیاکردنه‌وه‌ی مسیونیرمه‌کان له‌به‌دحانیبوونی مه‌سه‌له‌که ، ه‌نیمایه‌که بو‌نه‌وه‌ی که یه‌کینکه له‌ه‌وکاره‌کانی ره‌شه‌کوژییه‌که .⁹⁷

ه‌یندیک مسیونیری نینگلیزییش قامکیان لسه‌ر باره‌گای مسیونیرمه‌کان داناوه ، له‌نیو نه‌وانه‌ی تردا ، بو‌نه‌وه‌ی به‌ریرسیاریتیی مسیونیری نه‌مه‌ریکیه‌یه‌کان سه‌بهرت به‌ره‌شه‌کوژییه‌که بجه‌سپینن . به‌پیی نه‌و سه‌رچاوه نینگلیزییانه ، بنیاتنانی باره‌گای

⁹⁵ letter from Dr. Grant dated Dec. 26, 1842, Missionary Herald, 39, no. 8 (Aug. 1843), 317-18.

⁹⁶ Ibid., 318; see also letter from Dr. Grant dated Apr. 18, 1843, Missionary Herald, 39, no. 8 (Aug. 1843).

⁹⁷ Missionary Herald, 40, no. 3 (Mar. 1844), 82.

نهم نامه‌ی له‌دکتور گرانته‌رمیه جه‌خت له‌وه ده‌کات که به‌هر له‌ه‌وکاری کومه‌نکوژییه‌که ، مالی مسیونیرییه‌که نه‌شیتای پاراست نکتور رو‌بنسوزن نهم زانیاریه‌ی وهک سه‌له‌ماندیک له‌و تینینییه‌ی که له‌پیشه‌کیی چاپه نه‌مه‌ریکیه‌کی کتیبه‌کی لایاردا له‌مه‌ر نه‌ینما نووسیوه . پیوسته نامه‌زه به‌وه بدریت . ه‌هرچنده نه‌شیتا له‌یکه‌م په‌لاماردا به‌رنه‌کوت ، به‌لام له‌دوهمدا چاوی لی نه‌پو‌شرا . سه‌ریاری نه‌وه‌ش . به‌گوژییره‌ی (لاوری و سه‌مس). نه‌شیتا رزگارپوونی خوی له‌په‌لاماری یکه‌مدا بو‌نهم راستییه‌ گیزاومه‌وه که دوو له‌سه‌روکه‌کانی خو‌یان له‌گه‌ل به‌درخان و نورول‌لایک به‌گدا کردبووه هاو‌په‌یمان .

مسیونیزه‌کان ترس و گومانی کورد و تورکانی وروژاندووه ، له‌کاتیکیدا مه‌سه‌له‌ی گۆرینی رنجکە‌ی نایینی و کاری مسیونیری ئە‌مه‌ریکیه‌کان ، دو‌به‌ره‌کی و نا‌کوکی له‌ نی‌و نه‌ستوریه‌که‌کاندا لیک‌وت‌ه‌وه .¹⁸ هەرچ‌ه‌نده‌ ده‌گونجیت راستییەک له‌م تاوانبارک‌رده‌دا ه‌بیت ، به‌لام ، گومانی تیدانیه ، به‌ ه‌وی ده‌سته‌چینی خ‌ویانه‌وه‌ رواینیکی ساکارانه‌یان تارا‌ده‌ی ه‌مه‌ له‌ خست‌وته‌ به‌رچاو . هەرچ‌ه‌نده‌ چالاکی مسیونیزه‌ ئە‌مه‌ریکیه‌کان ده‌گونجیت به‌ یه‌کێک له‌و ه‌ۆکاره‌ زۆر و ج‌ۆراوج‌ۆران‌ه‌ی ره‌شه‌کوژییه‌که‌ داب‌نرت ، به‌لام به‌هیچ ش‌یوه‌یه‌ک ته‌نیا ه‌ۆکار یاخود ه‌ۆکاری ه‌مه‌ره‌نگی ره‌شه‌کوژییه‌که‌ نیه . لایارد له‌سالی ۱۸۵۳ له‌ کتێبه‌که‌یدا "د‌ۆزینه‌وه‌کان له‌ ژ‌ۆر دار‌وپه‌ردوی نه‌ینه‌وا و بابل دا" له‌و قسه‌ل‌ۆکه‌ی مسیونیزه‌کانی ئینگلیزی ره‌تکرد‌ۆته‌وه ، ه‌ه‌روه‌ها له‌و قسه‌نه‌ی کرد‌وونی دهره‌که‌ویت که‌ مسیونیزه‌ ئینگلیزه‌کان خ‌ویان به‌ته‌واویی له‌و ک‌یشه‌یه‌دا ب‌ه‌ن‌ۆبال ن‌ین .

گوته‌یه‌کی لایارد له‌مه‌ر له‌و وت‌و‌ۆژ‌ه‌ی دهریاره‌ی له‌وه‌ ک‌یشه‌یه‌ له‌گه‌ڵ مارشه‌مووندا نه‌ه‌نجامیداوه تیشکیکی سه‌رنج‌راک‌یش ده‌خاته سه‌ر له‌و دید و ل‌یک‌دان‌ه‌وه‌ ج‌ۆراوج‌ۆران‌ه‌ : " کاریگه‌ری ده‌سه‌لاته‌ ک‌ۆنه‌که ، که‌ ناتوانم ج‌گه‌ له‌وه‌ی به‌داخ ب‌م ، ه‌ه‌روه‌ها له‌وه‌ی له‌به‌ر ر‌ۆزی ک‌لیسا جه‌ز نا‌که‌م ناوی به‌رم ، ده‌ستیان ت‌یدا ه‌ه‌بوو . ته‌نانه‌ت ب‌ینییم که‌ تا‌تر له‌ ده‌نگیدا د‌ۆی مسیونیزه‌ ئە‌مه‌ریکیه‌کان وه‌ک له‌وه‌ی د‌ۆی تورک و ک‌ورده‌ سه‌رکو‌تکه‌ره‌کانی دهره‌که‌ویت . له‌و وا ف‌یرک‌رابوو ، ه‌ه‌روه‌ها ج‌ینگای داخه‌ که‌ ما‌م‌ۆستا‌کانی له‌ ک‌لیسای ئینگلیزی بوون . به‌وه‌ی نه‌وانه‌ ه‌ه‌ول‌یاند‌ه‌دا که‌ ده‌ست‌ۆپیوه‌نده‌که‌ ب‌که‌نه‌ که‌سانیکی سی‌ف‌یل و باره‌ین‌راو له‌ ک‌ۆمه‌لگه‌ی کریستیان‌یی راستینه‌ ده‌ک‌شین‌ه‌وه ، له‌به‌روبا‌وه‌ردا لاه‌رن ، ه‌ه‌موو له‌ ر‌ۆلادان و نه‌رکه‌ نایینییه‌کانی به‌روبه‌روای راستینه‌ ره‌ت‌ده‌که‌نه‌وه ، مه‌به‌ست‌ییانه‌ نه‌ستوریه‌که‌کانیش به‌ه‌ننه‌ سه‌ر له‌و د‌ۆخه‌ ب‌ه‌ه‌یوایی و کافر‌تییه‌ی خ‌ویانی ت‌یدان . ترسه‌که‌ی له‌و کات‌یک دهر‌و‌و‌ۆ که‌ له‌وه‌ د‌نیا بوو ، زۆر ناخایه‌نیت ، به‌ه‌وی ش‌یوازی راه‌ینان و ف‌یرکرد‌نی نه‌وانه‌وه ، ده‌سه‌لاتی نایینی و ه‌ه‌روه‌ها د‌نیایی له‌و به‌ ته‌واویی ه‌ه‌له‌وه‌شه‌یت و نام‌ینیت . ده‌م‌بینی به‌و په‌ری تواناوه‌ چاکی ب‌ۆ کاری توند‌وت‌یر‌یی و سه‌رکو‌تکرد‌ن ل‌یک‌رد‌ووه‌ به‌لادا ، له‌وه‌ی که‌

¹⁸ Badgerm 1:260.

بۇ دووم جار دەبوو جىڭاي ھەرشەو مەترسىيە لەسەر خەلئەكەي و ھەروھا بۇ خۇي ، ھەلئەدا ، بىئەھى سەرکەوتن بەدەست بىئەم ، ئەو توندوتىژىيە ناشايستەيەي ھىوربەكەمەھ.⁹⁹

لەم باسە ئەھە رووندەبىتەھە كە مەسپوئىرە ئەمەرىكىيەكان نامانچى تاوانباركردنىكى نادادپەروورانە بوون . ھەرچەندە گومانى تىدا نىە كە ئەوان دەستەيمكى ئايىنپەروەر و پىاوانىكى خۇپاريز و خۇتەرخانكردو بوون ، نىازپاكىيان بەلام جۇشى بەدئاراستەكراويان بوو ھۇي ئەھى كىشەي بۇ خۇيان و خەلئى دىكەش لىئەبەدايىت . بە زىئەپروايەكى ئەوان بە ئايىن و رەوايى نامانچەكانيان ھەياننو ، چاكيان بۇ كارى مەسپوئىرى خۇيان لىئەكردبوو . بىئەھى لەھ بەناگابن كە ھەول و كارەكانيان ھەر لەئىو ئەو كەسانەي ئەوان بۇيان و لەئىواندا ھەلئەسوپان ، دىگونجىت ، بەدلىكەندەھ ، بەدخانلىيىون و ھەروھا بىزارىي لىكەوتبىتەھ .

بەھەمان شىوھ ، دەرکەوتنى مەسپوئىرە ئەمەرىكىيەكان لە ناوچەيمكى چۆل و چىايى وەك كوردستاندا شتىكى سەير و پەرسەندنىكى چاھروواننەكراو بوو كە گومانىكى قوول و دلەپراوئى كوردى لىكەوتەھ . لەو بارەيەھە گونيان بە پشتگىرىي دەسەلاتدارانى عوسمانىش ئەدايوو . لەو ھەلومەرجانەدا وەك د. گرانىت بۇخۇي لە خالئىكدا باسى لىوھەردوھ ، دىگونجا مەسەلەكە لەبارتريىت ، بۇ ئەھى مەمانە بەكارى مەسپوئىرى لە نىو چىا سنوورىيەكان بەكرىت دەبوو ئەركەكە بەخەلئى رەسەنى ناوچەكە بەسپىردرايە .¹⁰⁰ سەريارى ئەھەش قەبارە و شونىي بارمگاي مەسپوئىرىيەكە خراب دەستنىشانكرايوو . لە نامەيەكدا كە سالى ۱۸۴۵ بۇ دەزگاي مەسپوئىرى (ھىرالدا/مژە) نىئەرداھە ، (تۇماس لۆرىە و د. نازەرىا سەمىس) نامازە بەھە دەدەن كە بارمگاكە لە جىڭايەكدا بىئەتەراھە كە بىئاغەيمكى كۆنە و لەئىو كورددا بە (قەلا) ناسراوھ .¹⁰¹ ئەو راستىيەي كە لە سەروبەندى دامەزاندنى بارەگاكەدا بوو ھۇي وروژاندن . سەبارەت بەر گومانەي لە پىنگەي بارمگاي مەسپوئىرىيەكەدا دەرگا ، لايارد پارىزەرنىكى بەجۇشى مەسپوئىرە ئەمەرىكىيەكانە ، كە دەلئىت: " ئەوان بەسەر لوتكەي گردىكى پەراگەندەھ

⁹⁹ Layard , Discoveries, 424.

¹⁰⁰ letter from Dr,Grant dated Aug.1842,Missionary Herald,40,no 1(Jan.1844),24.

¹⁰¹ Laurie and Smith , 118.

بوون که بهسەر تەواوی نۆلەکەدا دەپروانی ، دەبواوە شوونیکێ که مەتر سەرنجراکێش و زیاتر سادە و شارارە لەو رووەوە هەلبژێردرایە . هەر وەها سەیر ئەوەیە ئەوانەى هیندە باش شارەزای تایبەتەندى ئەو خێلانە بوون که هاتبۆنە نیویان و دەبوو لەپاڵیاندا نیشتهجێن ، پێویست بوو بەو چەشنە خۆیان جیا نەکردایەتەوه .¹⁰²

رۆڵی حکومەتی عوسمانی : پێویستە بایەخدار چار لە بەرپرسیاریتی حکومەتی عوسمانی لە روودانی پێکدادان لە نیوان کورد و نەستورییەکاندا نەپۆشیت . ئەوانە هەردووکیان بۆ ماویەکی درێژ دەستوپێوهندیکی سەرکش بوون . پێکدادانی بەو چەشنە ، وێرای ئەوەی هەردوو دوژمنەکەى لاواز ئەکات و ئەوانەى نەستورییەکانیشی بە تەواوی تێدا بچن ، بیانوویەکی نایاب دەداتە حکومەتی عوسمانی بۆ ئەوەی دەست لە کاروباری کورد وەربەدات .

هەلۆیستی والی موسڵ لەسەروەندی داگیرکاری ولاتی نەستورییەکان لەلایەن هیزەکانی بەرخانەو بەنەمایەکی راستەقینە سەبارەت بە سۆزاگرەدی نیازبایی و مەبەستی ئەو والییە دینیەتى . ئەوەى گەرنگە ، هیزەکانی والی موسڵ که بەدرێژایی سنووری ولاتی نەستورییەکان نیشتهجێکرا بوون ، لەماوەی پەلاماری هیزەکانی کورد و دواتر کۆمەڵکوژی ئەو خەلکە چارەڕەشە ، لە شوونی خۆیان نەجولان و سستیان نواند . وێرای ئەوەی چەندین جار مارشەموونیان لەوەدەنیا کردەوه که دەیانپارێژن . لەراستییدا ئینجەبەرەقدار محەمەد پاشا بەشداریی لە گەمارۆدانی ولاتی نەستورییەکان کرد ، لە جیاتی ئەوەی بەدەم نەستورییەکانەوه بچیت و هاوکاریان بکات ، ئەمەش ئەرکی داگیرکارییەکی ئاساتر کرد .¹⁰³ لەراستییدا بەلگەىەکی وانیە گومان بخاتە سەر ئەوەی که والی موسڵ لەو تاوانکارییەدا هاوبەش نەبووه ، هەلۆیستی نادیار و چالاکییە گومانوارییەکانی فرە لە نامەکانی مسیۆنیرە ئەمریکییەکاندا نامازەى پێداوه . چ لە کاتی رەشەکوژییەکه و چ دواتریش . زانیاری ئەوە هەیه که والی موسڵ کاتیگ هەوالی رەشەکوژی نەستورییەکانی بیستوووه شادمان بووه و بەشیشی لەو تالانییەدا هەبووه

¹⁰² Layard , Nineveh, I:153

¹⁰³ letter from Dr.Grant dated July 5,1843.Missionary Herald,39,no 11(Nov.1843),435-37.

که شېرخۆرەکان لە نەستۆرییەکانیان کۆکردبوو. ¹⁰⁴

دوو پەلاماری بەدرخان بۆ سەر چیاپێ نەستۆرییەکان

بەکەمین پەلاماری رەشەکوژی کرایە سەر نەستۆرییەکان لە ژوئینی ۱۸۴۳ دا روویدا. هەرچەندە خێڵەکانی تیاری و دیز نامانجی بنەرەتی پەلامارەکه بوون ، بەلام ژمارەبەگەمەکی زۆری دیکە کۆمەلگە نەستۆریی تێموگلان و بوونە قوریانی . هەرچەندە هیزە پەلاماردەرەکان لەلایەن بەدرخان بەگەمە رێبەراییەتی نەکران ، بەلام واپێندەچوو پشنگیری و هاوکارییان لە والی نەرزبۆمەو وەرگرتن ، نەو هەرمەیی ناوچەیی هەمکاری لەخۆ دەگرت . ¹⁰⁵ بە پێی والی موسل ، ئەم هیزانە لە ناوچەکانی وانەرە تا رەواندز و لە دیجلەو تا سنوورەکانی ئێران کۆراوەنەتەو . ئەو تەواوی ژمارەیی هیزە پەلاماردەرەکانی بە سەدەزار داناو ، هەرچەندە دەگوتن نەستۆرییەکان خۆیان بە حەفتا هەزاریان قەبلاندوو . ¹⁰⁶

پێویست ناکات بچینە وردەکاریی ئەو زیانە ترسناکە نەستۆرییەکان لەو پەلاماردا تووشی بوون ، یان باس لەو وێرانکارییە بەکەمین کە وڵاتەکیانی گرتەو . زۆریی ئەو شتەنە لەلایەن لایارد و کەسانی ترەو بەسکران . ئەوانە مسیۆنێرە ئەمریکییەکان ، ¹⁰⁷ ئەوانە لەلایەن خێڵە پەلاماردەرەکانەو نەکوژا بوون و گیانیان

¹⁰⁴ letter from Dr.Grant dated Aug.1843,Missionary Herald,40,no 1(Jan.1844),23-24.

¹⁰⁵ بەگۆزێری گران . بەدرخان بە فرمانی والی نەرزبۆم هەڵدەسویا . کارەمندانێ عوسمانیی بەشێوەیەکی راستەوخۆ لە وڵاتی نەستۆرییەکان بەرپرسیاریبوون . ئەم والیە بەهۆی ئەو کارو تینگۆشانییەو بە پێدانی میدال پاداشت کرا . لەکاتیئێدا گران لە والی موسلی وەرگرتوو . ئەوێ جەختی لەو کردوو ئەو کە جەنگ دژی نەستۆرییەکان لە سایە فرمانی والی نەرزبۆمدا بەرێوەچوو

Dr.Grant in Missionary Herald 39, n.11 (Nov. 1843),436 and 40.no 1(Jan.1844).

¹⁰⁶ letter from Dr.Grant dated Aug.12,1843,Missionary Herald,39,no12(Dec.1843),453.

بەگۆزێری شێرکۆ ئەم هیزە لە سایە بەدرخاندا پەلاماری نەستۆرییەکانیاندا ، دەهەزار کەسێک دەبوون . ¹⁰⁷ لایارد ژمارەیی کۆراوانی کۆمەلگۆشەبەگەمی بە دەهەزار داناو . ئێنوار برنسی مسیۆنێری ئەمریکی بە حەوت

هەزاری داناون . Layard , Nineveh, I:153.

دهریاز کردیو وک دیل راپیچی زیندانهکان کران . ژماره‌یه‌کی کهم توانیان به‌رو موسل یاخود ورمن هه‌لین .¹⁰⁸ داوی ریسواکردنیک توند له‌لایمن حکومتی به‌ریتانییه‌وه ، له‌گه‌ل هه‌ول و تیکۆشانی (سیر ستافورد کانین) ی بائیۆزی به‌ریتانیا خۆی که رۆلی هه‌بو له‌نازادکردنی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌دیه‌ گه‌راوه‌کان .¹⁰⁹

دووه‌مین په‌لاماری ولاتی نستورییه‌کان له‌سالی ۱۸۴۶ دا روویدا ، نه‌وش راسته‌وخۆ دژی تخوما ناراسته‌کرا ، نه‌و خێله‌ی له‌ په‌لاماری یه‌که‌مدا چوو بووه پال هیزه‌ داگیرکه‌ره‌کان . هه‌روه‌ها نه‌جاره‌یان ، نه‌شیتا که له‌ داگیرکاری یه‌که‌مدا هیزشی نه‌کرا بووه سه‌ر ، په‌لاماردا و کۆشتاریان لیکرا . هه‌روه‌ک داگیرکاری یه‌که‌م باس له‌ وێرانکارییه‌کی سه‌خت و سه‌ره‌پاندنیک فره‌ ده‌کرت.¹¹⁰

که‌وتنی به‌درخان :

نینگلترا ، له‌لایمن فه‌رنساوه‌ پشتگیری کرا و هه‌ردوکیان به‌ توندی نارهبزایی خۆیان پێشکه‌ش به‌ ده‌روازی با‌لا کرد تیندا داوی کۆتاییه‌پینانی له‌نیوبردنی ناسورییه‌کانیان و لابردنی به‌درخانیاں کردبوو . ده‌گوترت نه‌و دوو حکومته‌ نه‌رووییه‌ به‌ئینی یاره‌تییان به‌ ده‌روازی با‌لا داوو . به‌وش ، له‌سه‌نگه‌ی پینداگری و

letter from Breath dated July.27.1846, Missionary Herald, 42, no 12 (Dec. 1846), 407.

به‌گوته‌ی ویگرام و ویگرام. براییکی به‌درخان به‌گ بریاریدا له‌ ترسی نا‌کامی کارساته‌ینه‌ری ئابوری نه‌ کۆمه‌نکوژییه‌ که رنگه‌ی پینداوو به‌ده‌وام بی‌ت و نه‌وستننرت. سه‌رنجی مه‌ر به‌شویه‌یه‌کی کرداری رابکێشیت. هه‌رویه‌ به‌رگی نستورییه‌کی فه‌له‌ی کردمه‌ر و خا‌که‌نازیکیشی دا به‌سه‌ر شانیدا و خۆی کرد به‌ باره‌گای مه‌ردا و هه‌موویانی چه‌په‌ساند. مه‌ر گوته‌ی: "ما‌شاه‌له . نه‌م به‌رگ گۆزینه‌ مانای چی ؟" براه‌کی مه‌ریش نا‌ها‌زه‌ی به‌مه‌دا که گه‌ر بی‌توو هه‌موو نستورییه‌کان وک مه‌ر به‌ته‌مایه‌ به‌تیکرای له‌ناوچه‌ن . نیدی هه‌موو کوردیک نه‌بی‌ت خه‌ریکی زه‌وی کێلان بی‌ت . نه‌و گوته‌ی هه‌رویه‌ بریاریداوه‌ که خۆی بۆ کاری ناینده‌یی راده‌هێنیت. Wigram and Wigram. 318.

¹⁰⁸ letter from Dr. Grant, Missionary Herald, 40, no 2 (Feb. 1844), 58; 40, no 3 (Mar. 1844), 82-83; 40, no 4 (Apr. 1844), 165; 40, no 5 (Jun. 1844), 166.

¹⁰⁹ Layard, Nineveh, I: 153.

¹¹⁰ Ibid., I: 189, 291.

به لایمَنگِری و نەست لەپشتدانی ئەو دوو زەهێزە ، لە کۆتاییدا دەروازەیی بەلای بریاری سەرکۆتکردنی بەدرخانە دا ، ئەو کارەیی بێلێکردنەوه و خۆنامەهکردنێکی زۆری خایاند .¹¹¹

وێرایی ئەوەی ئەمە ئەمریکێکی هێندە ناسان نەبوو ، بەدرخان توانیبوو لەماوەی چەند سائێکدا ، کۆنفدراسیۆنێکی کوردیی فراوان لە رنگەیی هاوێهەمانتیی ژمارەیهکی زۆر لە سەرخێلە کوردەکانی هەک : هەریکی ، وان ، موکس و هەروەها بدلیس پێکبەینێت .¹¹² هەروەها بەدرخان توانیبوو فرمانەرەواکانی ناوچە دووردهستەکانی هەک فارس و ئەردەلان هانیدا کە پەيوهندیی بە کۆنفدراسیۆنەکەیهوه بکەن .¹¹³ هێزەکانی باش نامەهکراو و راهێنراو بوون ، باس ئەوه نەکرێت کە بەدرخان کارگەیی تەفەنگ و تەقەمەنیشی لە جەزیرەیی ئێبێن عومەر دامەزراندبوو .¹¹⁴

سوویایەکی ئەو بەدرخان نێردرا ، بەلام ئەو زۆری لا گران نەبوو ئەو سوویایە تێکبشکێنێت . دواي ئەم سەرکۆتتە ، بەدرخان بریاریدا پەيوهندیەکانی خۆی لەگەڵ ئیمپراتۆریی عوسمانییدا بگەیهنێتە ئەوپەڕیی توندیی ، ئەو سەربەخۆیی دەولهتەکەیی راگەیاندا و پارەیی خۆی لێدا کە لەسەری " بەدرخان میری بۆتان " هەلکەنرا بوو .¹¹⁵

¹¹¹ Chirguh, La question kurde, 16.

¹¹² Ibid.

ئەم پیاوانە بریتییوون لە : ئورولۆبەگ ، خان محمود و خان عەبدایی برای . لەگەڵ شەریف بەگدا ، ئورولۆ بەگ بەگشتیی لەم لاپەرەیدا نامازەیی پێداوه و شەریف بەگیش پاشتر قەسەیی لێهەکرێت . خان محمود لە پێگەیهکی تارامیەکی ئابروونەوه سەری هەلدا و بووه یەکیک لە کەسایەتییە هەمانزەرەکانی کوردستانی ناوەند . ئەو و چەند برایەکی بۆ ماوهیهکی زۆر بەشی زۆر دەستیای بەسەر ناوچەیی باشووری دەریاچەیی وان دا گرتبوو . عەبدال خان برای کە لەگەڵ بەدرخانیش دا زۆر کۆک نەبوو . بەلام لە کۆتاییدا چوو ئێو هاوێهەمانتەتکەیهوه . ئەوەی قەلای محمودیهیی (خۆش ناب) ی بەدەستەرە بوو . خان محمود توانی وان بگرت و لەزێر دەستی خۆیدا بیهێنێتەرە .

Shiel, J. Not on a Journey from Tabriz Through Kurdistan via Van, Bitlis, Serat, and Erbil, to Sulaimaniyah, in July and August, 63-64; Brant, 386-88.

¹¹³ Chirguh, La question kurde, 14.

¹¹⁴ بەگ شەرکوه ، القضية الكردية ، ماضي الكرد و حاضرم ، قاهرة ، ١٩٢٠ ، ٢٧ .

¹¹⁵ Chirguh, La question kurde, 16.

نهیستا که مترسی محمدهلی والی میسر کم بووه تهره . حکومتی عوسمانی دهوانیت سمرنجی خوی و هیزی سویاکه به ناراسته‌ی بدرخان و کونفراسیونه‌که‌یدا و مرگیریت . سویایمکی مهن به فرماندهی فرماندهی بالا ژینرال عوسمان پاشا . که له‌لایه‌ن ژینرال عومرپاشا و سه‌بری پاشاوه هاوکاری نکره ، نژی بدرخان ناراسته کرا . یکه‌مین شهری گرنگ له ئیوان سه‌پای عوسمانی و هیزه‌مکانی بدرخان دا ، له دوروبری ورمی قهوما و دهگوتریت به قازانجی بدرخان شکاوه‌تهره ، هرچه‌نده جیابونه‌وهی میر عیزه‌دین شیر ، که خزمی بدرخان و یه‌ک له فرماندهسره‌کیه‌مکانی سویاکه‌ی بووه ، زهمینه‌ی و سویای عوسمانی خوشکرد پایته‌خته‌که‌ی بدرخان ، واته جه‌زیره‌ی نین عومر داگیر بکن . نهم پهرسه‌ندنانه بدرخانیا ناچارکرد به هیزه‌گانیه‌وه به خیرایی به ناراسته‌ی رۆژناوادا بکشیت و نامانجی گنرانوه‌ی پایته‌خته‌که‌ی بیت ، که توانی په‌لاماری بدات و سرله‌نوئی دهستی به‌سردا بگرنه‌وه و عیزه‌دین شیر و تورکه هاوپه‌یمانمکانی دهرپه‌رنیت .¹¹⁶

هرچه‌نده نهم سرکه‌وته زوری نه‌خایاند ، سویای عوسمانی که‌وتنه‌وه په‌لامار و ویزای به‌رگریه‌کی سخت ، بدرخان پاشا ناچار بوو جه‌زیره‌ی نین عومر جیبه‌نیت و په‌ناپه‌رتنه بهر قه‌لای نیفره (نورخ) .¹¹⁷ هاوکات خان محمود ویستی به په‌له به‌دم بدرخانوه بچیت ، به‌لام رنگه‌ی لیگرا و له تیل (تيله یا تیلو) له نریک شونیی یه‌گرتنی بو‌تان و روبری دیجه ، له لایه‌ن سویای عوسمانیه‌وه که جه‌نگاوه‌رانی ئیزیدیان له‌گه‌ل بوو . تیکشکینرا .¹¹⁸

بدرخان بو‌ ماوه‌ی هشت مانگ له‌قه‌لای گه‌مارو‌دراوه‌که‌یه‌وه له‌برامبر کو‌هیزه‌مکانی سویای عوسمانی و میر عیزه‌دین شیردا خوی راگرت . له‌بر نه‌وه‌ی پیوستیه‌مکانی شهر و ته‌قه‌منیی به‌ته‌واویی لیبرابوو . ناچاربوو داوای ناشتی بکات ، داواکه‌ی نه‌وه‌بوو به‌مرجیک خوی به‌دهسته‌وه بدات که مامه‌له‌یه‌کی شیوا بکرت ، بدرخان بو‌ نه‌سته‌مبول گواسترایه‌وه و له‌ویشه‌وه بو‌ کاندیا له کرت دورخرایه‌وه .¹¹⁹

¹¹⁶ Ibid.,17.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Layard , Discoveries. 1:50.

¹¹⁹ Chirguh, La question kurde.17

رنگه‌ی پندرا که خیزانمکه‌ی و دوسه‌د کس له ده‌ستوپنومنده‌که‌ی له‌گه‌لدا بیت . به‌درخان به پانپشتی ئه‌م ده‌ستوپنومنده‌ی بوو که له سالی ۱۸۵۶ دا توانی راپه‌رینی کرته یونانییه‌کان تیکبشکینیت .^{۱۲۰} له‌پاداشتی ئه‌وه ، رنگه‌ی درا به‌گه‌ریته‌وه ئه‌سته‌میول و له‌ویشه‌وه ره‌وانه‌ی دیمه‌شق کرا که تا مردنی له سالی ۱۸۶۸ له‌و شاره نیشه‌تجه‌ی بوو.^{۱۲۱} به‌درخان ئه‌وه‌یه‌کی زۆری له‌پاش به‌جیما که به‌شینکیان له سالانی دواییدا به جولانه‌وه‌ی ئه‌ته‌ویایه‌تی کورده‌وه په‌یوه‌ست بوون.^{۱۲۲}

حکومه‌تی عوسمانی پاش شکسته‌په‌ینان و دورخسته‌وه‌ی به‌درخان که‌وته ویزه‌ی هاویه‌مانه پیشینه‌کانی و یه‌ک به‌وای یه‌کدا سه‌ری پیدانه‌واندن . خان مه‌حمود پاش ئه‌وه‌ی ناچارکرا خو به‌ده‌سته‌وه بدات ، دوا‌ی شکه‌نجه و بی‌په‌زییه‌کی زۆر کوژرا .^{۱۲۳} نو‌روئلا‌به‌گی هه‌کاری ، پاش به‌رگرییه‌کی درێژخایه‌ن ، گه‌را و دورخرایه‌وه .^{۱۲۴} شه‌ریف به‌گی بدلیس که‌وا پنده‌چوو به‌رگرییه‌کی له هه‌مووان زیاتر درێژه‌ی خایاندبیت ، له کو‌تاییدا گه‌را و سالی ۱۸۴۹ دورخرایه‌وه .^{۱۲۵}

پاش لاهردنی به‌درخان ، عه‌زه‌دین شێر له شوینی ئه‌و وه‌ک مه‌ری بو‌تان فه‌رمانه‌وه‌یه‌تی ده‌کرد ، که‌مه‌تر له ده‌یه‌یه‌ک دواتر . له سه‌روبه‌ندی جه‌نگی کریمه‌دا ، عه‌زه‌دین شێر دژی تورکه‌کان راپه‌ری . پاش به‌رگرییه‌کی هیواله‌ی‌راو سه‌رکو‌تکرا و ده‌سه‌لاته‌که‌شی رو‌وخێنرا .^{۱۲۶}

¹²⁰ E.M. Noel, Diary,53.

¹²¹ Ibid.;

¹²² هه‌رچه‌نده به‌درخان خه‌زانکی عه‌زنی جه‌نپه‌شت . به‌لام هه‌وائی جیاواز سه‌بارت به ژماره‌ی نه‌وه‌کانی هه‌یه . به‌گو‌نێه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌ک ، ئه‌و چل کو‌ب و چواره‌ه کچی هه‌بووه . به‌گو‌نێه‌ی ئیله‌فینیه‌ستۆن ، ئه‌و شه‌ست و پینچ کو‌ری هه‌بووه .

Letter from Major Trotter to Marquis of Salisbury dated Dec. 28, 1878, in Great Britain , Turkey No. 10 (1879),Cmd .2432(London:H.M. Stationary Office,1879),12; Elphinston,"The Azizan," 250

¹²³ Safrastian,58-59.

¹²⁴ Layard , Discoveries, 1:36.

¹²⁵ Ibid.; Minirsky, " Kurds".

¹²⁶ Minirsky, " Kurds"; Nikitine , "Les Kurdes,194: ۵۶-۲۵۵ .زکی .خلاصة تاریخ الكرد.

بەشى چوارەم : شېخ غوبەيدوللاى نەھرىي

پىشىنە : دەرگەوتنى شىغان وەك رىئەرائى نەتەھەيى

پىشىنەي و ئالۇزىي و جەردەيى لە ئاكامى سەركوتكردن و كۇتايپىيىنئانى مېرىشىنە نىمچە سەرىەخۇ كوردىيەكان لە كوردستان سەرىبەئادا . دۇزىنەھەي ھۇكارەكانى نەم بارودۇخەش نەستەم نەبوو . با نەھە وەيىرىنئىنەھە كە توركان لەسەر جىبەجىكردنى سىياسەتى سەركوتكردنى مېرائى كورد و سەپاندى كارگىرىي ئاومەندىي پىيان داگرت . لەكاتىدا سەبارەت بە بابەتى يەكەم سەركەوتنىيان بەدەستەئىنا بەلام بەگشتىي نەيانتوانى ئامانچى ئووم بىننە دى . دەستەپاچەيى حكومت بۇ نەھەي دەسەلاتى خۇي بەگەينىتە ئاۋچە سەختەكانى كوردستان و بەشىۋەيەكى بەھىز و راستەقىينە نەھە دەسەلاتە بەكاربەينىت بووھە ھۇي نەزۇكىي و ئاكارايى رۇئەمە كارگىرىيە ئونىەكە .

نەمەش بووھەي نەھەي بەشىكى فراوان لەر ئاۋچانەي پىشتر لەزىر دەسەلاتى مېرەكانى بابان ، سۇران ، بۇتان ، بادىنان و ھەكارىيدا بوون بەكونە بەر راۋبووتى سەرخىلە كوردەكان ، نەوانەي پىشتر لە لاين مېرە بەھىزەكانى نەھە مېرىشىنانەھە جەئەويان گىرابوو ، نەمىستا ھەسارىان پساندووھە و بە ئارەزوى خۇيان لەئوئاۋچانە جرت و فرتىانە و خەرىكى راۋبووتن . زۇرى نەخاياند ديارەي جەردەيى و ئالانىي لەئوئاۋچانەدا بە بەربلاۋىي پەرىسەند . وەك ئاۋچەي ھەمەومند لەئوئوچەرگەي مېرىشىنى بابان ، ھەروھە زىدى زىبارىيەكان لەئاۋچەي ھەكارىي - بادىنان .

نەم ھەلومەرچە زادەي شەكستى دەسەلاتى ئاومەندىي بوو كە دواي كۇتايپىيىنئانى دەسەلاتى مېرەخۇجىبەكانى كورد نەيتوانى چالاكانە نەھە بۇشايبە پرىكاتەھە . تەنبا چارەسەر بەدەست حكومتەھە برىتتىبوو لە ئاردنى ئاۋبەئاۋى ھەلمەتى تەمىكارانە بۇ سەر نەھە ئاۋچانە ، نەھە ھەلمەتەي كە تىدا بەشىكى ھىزەكان لە خىلەكەيەكان پىكەھىنئان ، نەھەش بە بەردەوامى نەبووھە سەرچاۋەيەكى ھىنانەكايەي ئانارامىي و بەرەلايى و نەدەتوانزا ئامانجەكان بەدى بەئىنرۇن ، ھەروھە زۇبەي ئاۋچە ئالۇزەكان ھىچ كات بە بەردەوامىي ھىغىنىيان تىدا نەدەچەسپا . لە زۇبەي كاتىشدا نەم چارەسەر جگە

له شه پوړليکي دیکه‌ی خوښږنژي و توندوتيزي و نوښوونه‌وې کښه خپله کيښه‌کان
بهره‌میکي دیکه‌ی ندمبوو . ندمه‌توانرا بۇ ماوه‌میکي دريژخايه‌ن چاو لهو هلمومرجه
بپوشريت ، نېوونى ناسايش ، په‌ککوتنى جولانه‌وې بازگانى ، ويرانى و
پهرته‌وازه‌مى به‌شنيکي مېزنى ولاتى گرتبووه .

له‌همو نهو ناوچانه‌ی دسه‌لاتى ميرانى پيشووى کوردى تيدا نه‌مايو ، قوناغ
و زه‌مينه‌که بۇ دهرکوتنى شيوازيکى نوښى سرکردايه‌تياى له‌بار بو . کسايه‌تياى
نامو که شيخاننيکن دېنه‌ سايه‌ی دسه‌لاتيکى بالا له ناوچه‌يه‌کى نالوز و پر پشنيويدا .
نوه يکه‌م چاره له پاش نه‌مانى دسه‌لاتى ميره کورده‌کانه‌وه ، دسه‌لاتيک هاته کايوه
که له دسه‌لاتى ورده سره‌وک رکابه‌رمان بالاتر بيت و خوى به‌سرياندا به‌پينيت .

بهم شيوه‌يه ، شيخه‌کانى شه‌مدينان دهرکوتن ، نه‌وانه‌ی توانيان له‌سايه‌ی شيخ
عوبه‌يدولادا دهمت به‌سر ناوچه‌يه‌کى فراواندا بگرن که پيشتر له‌ژر دسه‌لاتى
ميره‌کانى بوټان ، بادينان ، همکاري له دهولمتى عوسمانى و له بندهستى ميره‌کانى
نهره‌لان له دهولمتى قاجارى نيوانيدا بوون . هروها شيخه‌کانى به‌رنجه که به‌دواى
ميره‌کانى باباندا هاتن و شيخه‌کانى بارزانيش که دسه‌لاتى خزيان به‌سر به‌شه‌کانى
ميرنشينى همکاري-باديناندا چسپاند . شيخاننيکى دیکه همبوون که له‌رووى
دسه‌لاته‌وه له‌وان که‌تر بوون ، به‌لام هيچ کات له رووى شکومه‌نديى و نه‌و ريزه‌ی له‌لاين
شونکوتنه‌کانيانه‌وه لنيان دگرا که‌تر نه‌بوون ، هر وهک شيخه قادريه‌کانى بريفکانيى
و نه‌قشبه‌نديه‌کانى بامېرنى که دسه‌لاتى هر دوو لايان لهو ناوچه‌يه‌دا بوو که پيشتر
ميرنشينى بادينانى ليبوو .

به‌دهسته‌مگرتنى پله‌ی سرکردايه‌تياى نه‌تموايه‌تياى له‌نيو کورد دا له‌لاين
شيخانه‌کانه‌وه تمنا بۇ نه‌و شکويه ندمه‌گرايه‌وه که شيخه‌کان به‌وى تايبه‌تمه‌نديى
ناييننيانوه هه‌يانبوو . به‌لکو ناکامى نه‌و بو‌شاييه بوو که نه‌مانى ميره معزنه‌کان له
کوردستان پيکيه‌نابوو . نېوونى سرکرده‌يه‌کى دنياىى که به نمدازيه‌ک تواناى نه‌وه‌ى
هه‌بيت نه‌و بو‌شايى دسه‌لاته‌ پريکاته‌وه . کوردان که به پيروشييه‌وه روويان له شيخه‌کان
کرد و نامادبوون که به ريبهرانى خويانيان دابنين به‌وى نه‌وه‌وه‌بوو که تا چ راده‌يه‌ک
ناره‌زووى پرکردنه‌وه‌ى نه‌و بو‌شاييه‌يان دهمرد که نه‌مانى ميره‌کان دروستيان کردبوو .
هروها نه‌و بو‌شاييه سايکولوژييه پيشان دها که له هزرى نه‌تموايه‌تياى کوردا

ھاتبووھ نارا . نەبۇنى كەسايەتتەكى بەرچاۋ و دەرگەوتە لەپاش سالى ۱۸۴۷ھە كە ھەموو بىنەما و بەھا جوامىزىيەكانى خىلەكىي بگىرتتە خۇ بۇ كورد وەك دياردەيەكى ناسروشتىي و لەھەمان كاتىشدا ناناشنا دەھاتە پىنش چاۋ . لەو كاتەوھ سىستىمى بەھاكانيان گورزۇكى توندى وىكەوتبوو و توشى ترازان ھاتبوو ، وادىرەكەوت شتىكى واپان دەست نەكەوت دلى خۇيانى پى خۇش بگەن و لاينى دەرۋىيانى پىن بېوزۇننەوھ . كوردان وەك زۇربەي دەستە مۇرقايەتتە سەرەتايە جەنگاۋرەكانى پىنشوو . پالەوانخۋازىي و قارەمانپەرستىي لە ناخياندا رىشەي داكوتابوو ، بىگومان ، گەلىكى سەرەتايى ساكارى بەو شىۋەيە بەگشتىي لە قۇناغى پالەوانىتتيدا دەرۋان و چاۋيان لەرەوھ بوو كەسىك لەنىو خۇيانەوھ رابىت و دەسەلاتى بالا بگىرتتە دەست .

دەرگەوتنى شىخ عوبەيدوللا

وەك نامازەي پىندرا ، سەرھەلدانى شىخ عوبەيدوللا دەرگەوتنى شىۋازىكى نونى سەرگىدەيتىي بوو لەنىو كورددا . ئەو يەكەمىن سەرگىدەي ناينىي -دنىياي كوردستان بوو . ديارە چەندىن ھۆكار زەمىنەيان رەخساند تاكو شىخ نەستى بەم پايايە بگات . وەك پىشتىرىش نامازەي پىندرا سەبارت بە سەرگوتكردنى مېرە كوردەكان و بىنەشكردنى كورد لە سەرگىدە نىشتەمانىيەكانيان و ئەو پىشۋويى و ناناوامىي و قەيرانە نابوورىيەي سەراسەرىي كوردستانى گرتبووھ . ھەلومەرجەكە لە ناكامى جەنگى توركىي -رووسىي (۱۸۷۷-۱۸۷۸) بەرەو خراپتر رۇيشت . بەتايبەتتىي ئەو وىرانكارىيەي ھەزىمەكانى باكورىي رۇزەھەلاتى گرتەوھ و ناسەۋارنىكى كاولكەريان بەسەر ستراكچەرى نابوورىي و كۆمەلەيەتتيدا ھىنا . ھەلومەرجىكى نالەبارى بەو شىۋەيە كە . توندوتىرىي ، بىرسىتتىي ، پەتا و نەخۇشىي ، ئەمانە كۆمەلگەي بەرەو ھەلومەشاندەنە دەبرد ، بىن نەوھى حكومەت بۇ چارەسەرگىردن و فرىياكەوتنى دۇخەكە كارنىكى لەدەست بىت . ھەموو ئەوانە زىاتر ھانى كوردىان دەدا چاۋيان لەوھ بىت سەرگىدەيەكى فرىادىرس لەنىو خۇياندا دەرگەوت .

لەم دەمەدا بوو كە شىخ عوبەيدوللا لەسەر شافۇ دەرگەوت . ئەوھى نەوھى بىنەمالەي شىخايەتتىي دەسەلاتدارى شەمەدىنان و كوپى سەيد تەھاي شكۆمەند و رىزدار بوو . ئەو پاش نەوھى جىنگەي شىخ سانحى مامى گرتەوھ كە سەرۋكى تەرىقەتتى

نه قشبه ندى بو ، ناوبانگى نايىنى بنه مالكه كى به ميرات كه وتهدست . نهوى له لايىن خه لگه بى هيو و بن نه ره تانه كه وهك فرىا نره سىكى خواداد سه برى دهكرا ، له راستىدا نه بو خوشى هر وى له خوى دهروانى . پاش نهوى توانى ريزه يه كى مهنى ناوبانگ و نه سلات به دست بينيت ، به شيوه يك بووه به شىكى چسپاو له برى واره لى شىخ هه بو . نه وىش نه بووه كه هه لو م ره كه له ره زياتر بيدهنگى لى نه كريت و خوى وهك نه پياوه دهميى كه كاروبارمگان چاك بكات و راستى كاته وه . نه خوى وهك خاومن په يامىك دهاته پيش چاو و خه لگه كمشى هر به چاوه وه لىيان دهروانى .

كسايه تى شىخ دوو لى له خوگرتبوو ، لايه كيان وهك سه ركرديه كى نه ته وهى كه خوى بو رازه كردنى گه له كى ته خان كرديو ، نه وه كى تريان وهك موسولمانىكى له خواترس كه هه ولى گيزانه وهى فرمانزه وابه تى به كى بيگردى موسلمانه تى له سه راسه رى نيشتمانه كهيدا دهدا ، نه بو برى وه كى پته وى به وه هه بووه كه گنده لىى حكومت و كارمهنده كانى هوى راسته قينه لى نه وه هه مته تى و مهينه تى به كه ته وارى كوردستانى گرتوتوه . هه روه ها نه كى سه رشانى برى تى به له به ديهنانى دادپه روه رى . گيزانه وهى ناسايش و كو تا بيهنان به نا زاوه و پشيوى و شه رهنگيزى به به هه موو شيوه كانيه وه له ناوچه كه دايه . ده كه وتنى سه ركرديه كى وا له قوناغىكى نالوز و هه ستىارى به شيوه دهدا كه به زمانى په يامبه ر بدويت و ناكارى مرنى كه ده سلاتدارى هه بيت ، به په روشىكى بى و نه وه هه ولى خوشگوزهرانى روله كانى گه له كى بدات ، ناسه وارىكى كارى گه رى له سه ر كورد هه بووه . نه وانه لى گه روه يى بنه مالله و په روى باپه رانى سوزىكى بيپه روى تيدا چانده بوون ، وى پراى به هيزى كسايه تى و چا كه خوازى خوى كه به گوته كانى بيپه روى يانى دهر وانه وه .

نه و رولى شىخ چاوه رنى ده كرد به شيوه يه كى چاوه ران نه كراو به قومانى جهنگى ۱۸۷۷-۱۸۷۸ و نه روودا وانه لى به نويدا هاتن هاته پيش . پيدانى سه ركرديه تى خيله كانى كورد له جهنگه دا و پيشنياز كردنى نه كى به رى سه رارى تى له پاراستنى هه رنه مگانى باكوورى روزه لات له لايىن سولتان-خه لى فه وه به شىخ كارى گه ريه كى مهنى له ره وتى روودا و مگانى پاش جهنگ له كوردستاندا هه بووه . به چه شنىك له وانه يه كه فاكته رنىكه بنه رته تى بيت له ده كه وتنى شىخ وهك ربه رنى

نەتەرەیی-ئایینی ، نەر رۆلەمی که پیشتر جگە له سەلاحەدینی ئەیووبیی بەناویانگ له شەری خاچەلگەرەکاندا ! کەسێکی دیکە نەیبینیوه . له راستییدا . ئەم دانانەیی شیخ ، هیچ گومانێکی لەسەر پێگەیی مەزنی ناوبراو له کوردستاندا نەئیشتەوه ، پایەیهکی وا که بەشیوهمیهکی فەرمیی لەسانی ١٨٤٧هه به بالای هیچ کوردیکدا نەبراه .

شیخ عوبەیدوللا که خۆی له پلهوپایەیی فەرماندەیهکی بالای بو چەشنە بەسەر هاوئیشتەمانەکانی خۆیدا بینیوه . نامانە نەبوو به ناسانی دەست لەو پلهوپایە نوێیە هەلگرت . چارەنۆسی هەلگرتدبوو . شیخ وەک هەر پیاویکی دیکە چارەنۆس بووه نامراز و وەبەرئێنی چەند هینزکی خروشاو که هینانە ئارای له توانای لایەکی دیکەدا نەبوو ، لەماوهی چەند سالێکی کهمیشدا بوو به سەرکردهیهکی کوردی دانپێدانراوی قوناغەکی خۆی .

ژمارههیک له نووسەرانی کۆتایی سەدهی نۆزدەهیم تێبینیی پایەخی رەگەزی نایینیان له دەرکەوتنی شیخ و دەسەلات بەدەستەوگرتنییدا کردووه . (جۆرج کیردن) نووسیویەتی : " سەرۆکی ناوی شیخ عوبەیدوللا ، ناوبانگی مەزنی بەهۆی پەرۆزی کەسایەتییەوه هەیه ... هیدی هیدی بەشیوہی زینەریکی نەتەواپەتیی کورد لێی دەرئارۆت . " (مەجەر تروتمە) ی کۆنسولی گشتیی بەریتانیی له نەرزۆم و هاوچەرخی شیخ باسی لەو ریز و شکۆیە کردووه که لەلایەن موریدانیەوه لەحاستیدا نوێنراوه : " لەو دەجێت ئەوه چەسپاوییت ، که شیخ عوبەیدوللا بەدەسەلاتترین پیاوی کوردستانی رۆژەلاتە ، هەرەها لەنێو کوردانی سەر سنووردا کەسایەتیی و دەسەلاتی له سولتان بەرێزتر و شکۆمەندتره . " ^١ پێگەیی نایینی شیخ زۆر به جوانیی له نووسینەکی (نیس جی. ویلسن)دا دەرکەوت : " ئەو لەدوای سولتان و شەریفی مەککه ، پەرۆزترین کەسایەتیی لەنێو سوننیەکانی کوردستاندا هەیه . هەزارەها کەس نامانن شوونی بگەون . ئەک وەک سەرۆکی ، بەئکو وەک پەيامبەریکی خودا . " ^٢ بەگۆڕەوی هاورێنیک که به

¹ Curzon, George N. Persia and Persia Question (London: Longmans, Green, 1892) 1:53.

² Enelo. In No. 22. Trotter to Goschen, Therapia, Oct. 20, 1880, in Great Britain, Turkey No. 5 (1881), 17.

³ Wilson S. G., Persian Life and Customs, 110. See also Robert. E. Speer. "The Hakim Sahib," 74.

باشی شیخ عوبیدولای دهناسی ، شیخ خوی به خاوهنی کسایهتیهک دهنانی که سنیهمین پلهی بایهخداری لهنیو پلهدارانی نایینیدا هیه ، ویرای نهروی خوی به پاشایهکی دنیایی کورد لهقهلم دهدا .⁴

کسایهتیی و تاییه تمهندییهکانی شیخ عوبیدولای

ویرای نهروی زانیارییهکی فرهمان لهمهر کسایهتیی و تاییهتمندییی شیخ عوبیدولای هیه . بهلام ویناکردنی وردی نهم پیاوه ناوازه و نالۆزه ئهرکیکی همروا ناسان نیه . سهبارت به شیوه و رووخساری ، زانیارییهکی زۆر کهمان لهبر دهسته . یهک لهو ویناکردنانه نهویه که دکتۆر (جهیمس.پی.کۆچران) ی مسیۆنیری نههریکی و نهو پزیشکهکی که لهکاتی نهخۆشییی شیخدا چۆته لای لهمانهوه له نههریی و سردانی کردوه . کۆچران که سهبارت به تاییهتمندییهکان و کسایهتیی شیخ زۆری گوتوه ، لهمهر لایهنی رنگ و رووخساری زۆر کهمی ترکاندوه ، لهو بارهیهوه دهلیت : " شیخ پهناوییهک سالیکی تمهمنه ، رنگ و رووخساری سههرچاکیشه و نهچینه دلهوه ، کهواوسهتهیهکی فشی لهبردایه و مهندییکی سپیشی لهسهرتۆه پینچاوه ."⁵

وانهردهکهویت که شیخ چووینته دلی ههموو ئهوانهکی که ناسیوانه ، یان لهسوروه ههوال و ناکاریان گوی لیبوووه ، تیکرای سههرچاوهکان لهسهر ئهوه کۆکن که شیخ له ناستیکی خواپهرستییی ، چاکهکارییی ، خۆپازیزی و داسۆزییی بۆ ئهرکهکانی بووه . بهگۆزهری د.کۆچران : " ناکار و ههئسوکهوتی بهتهواوی لهگهئ ناکاری کارمهنده تورک و فارسهکاندا جیاوازی هیه ، خوی یان کورمهکی ، خویان سهروکاری ئهوه کارانه دهکن که بهخریته بهردهستیان ، ههرچهنده ئهوه کارهش زۆر بچووک بیت ... خوی و

⁴ Report by Dr.Cochran, June 1,1880, To Board of Missions ,quoted by Speer , 75.Cf. Enelo. 4. In No.8.extract from Letter to Consul-General Abbott,Urmiya ,July 8,1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),9.

ههرچهنده ناوی د.کۆچران له سههرچاوهییی لویایاندا نههاتوه ، بهلام لیکچوونی همدوو نامهکه بهتهواوی دهیسلمهینیت که نووسهری همدووکیان کۆچرانه.

⁵ Quoted in Speer,79.

کوردکەى له بهیانی زووهوه تا درهنگانی ئێوارى سەرقالى کاروبارى بەواداچوونی بەرزەوهەندییهکانى خەلکەن.⁶ وادياره شيوه ژيانى ساکار و خۆگرتنەوهى شىخ شويى لەسەر ئەندامانى مسیۆنیرە ئەمەریکییهکان داناییت و بهقوولیی کارى تینکردن ، کۆچران ناماژە بو ژيانە ساکارە حکات که شىخ له مائەکهیدا هەببووه و هەروها دەلێت " هیچ جۆره خواردنەوهىمکى ئەلکھولیی نایەتە شارۆکەکەوه ."⁷ هەروها ویلسن لەوبارەیهوه دەلێت : " له رووی جل و بەرگ و خواردنەوه سادەیه ."⁸

له رووی پاکیی و دادپەرورییهوه ، وێرای ئەوهى دادپەرورەى توند سەروشتیکى ناکارى ئەم کەسایەتییه شکۆمەندە بەسامە بوو ، وەک ویلسن دەلێت " هەم یاسادانەر و هەم دادوهریش بوو ."⁹ شىخ بە بەراورد لەگەڵ ئەو گەندەلیی و بێدادییه بەربلاوهى وەک دوو پەتا له قاجارى ئێرانى و عوسمانى تۆرکییدا هەبوو ، بە چاکەکاری و دادپەرورەى ناسرابوو . شتىکى بەرچاوى بوو که جەخت له پێداگری و سەرکەوتنى شىخ له سەپاندنى بەهایەکی بەرزى دروستکاری و پاکیی و رهوشتەبەرزى بەسەر خەلکەکهیدا دەکردەوه . گومانى تێدانیه که ئەو دادپەرورەیه زۆرەى جار بە بەشیوهىمکى توندورەق خۆى وینا دەکرد ، بەتایبەتیی لەهیندیک حالتدا که پنیوست ناکات – ئەویش لەکاتى سەپاندنى ئەو بەهایانە بەسەر گەلێکدا که پنیشت لێى رانەهاتوو – بەگوزرەى کۆچران " دەگوتریت که شىخ فرماندەیهى دروستکار و دادوهرىکى دادپەرورە ، خۆى هەرگیز بەرتیل وەرناگریت و لیناگەریت پیاوهکانیشى ئەو کارە بکەن . کوشتن سزای هەرکەسێکە ئەو یاسایه پنیشیل بکات ."¹⁰

هەرچەندە وادەرەمکەوێت ، که شىخ چ سنوورێکى ناشکرای لەنیوان یاسا و نێساکان و خواستى خۆیدا رهچاونهکردییت . هەرکارێک پنیچوانەى خواست و

⁶ Encl. 4. In No.8,extract from Letter to Consul-General Abbott,Urmiya ,July 8,1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),9.

⁷ Ibid.

⁸ Wilson S.G , Persian Life and Customs,110.

⁹ Ibid.

¹⁰ Encl. 4. In No.8,extract from Letter to Consul-General Abbott,Urmiya ,July 8,1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),9.

ويستيهوه بووبنت رووبهرووی سزای توند و دهستهجن بوتوهه . جارنکیان لهوه ناگادار کرایهوه که ژمارهیک له پیاوهکانی پهلاماری گوندیکیان داوه و تالانیان کردوهه بن لهبرچاوگرنتی شهوی شیخ بهلینتی پاراستتی بهو گونده و خهلهکهکی داوه ، شیخ عوهبهیدولآ نهو تالانچیه بهدبهختانهی ههلواسی . " لهگونجیت کوزچران نهه رووداوهی لهیاددا مایتتهوه ههریوه کاتیک باس له شیخ دهکات به دادپهروهر و فهرمانهواهیکی بهسوزوسفی دهکات " نهگهر به ویستی نهو بجولینهوه – بهپنچهوانهوه زور دلپهقه " " پیوسته نهوه لهبرچاو بگرین که نهو توندوتیزییه لهو قوناغهدا دیاردهیکه ناوازه و نامۆ به کوردستان نهبوهه .

ویزای نهو توندی و زمبرههی شیخ لههمبر خهلهکهکی خوی نواندوویهتی ، کهچی لهحاست خهلهکانی دی بهشيوهیهکی سهیر لیبورده و بیرکراوه بوو . ژمارهیک له مسیونیرهکان که شیخ عوهبهیدولآیان دهناسی ، بهسهرسورمانیکی مهزنهوه نهه تایهتتهندیتهیان تیبینی کردبوو . (سپهر) به" نهو پیاوهی خاوهن سوزنکی مهزن و لیبورده بوو " باسی دهکات ، ههروهها نامارهی بهههلوئیستی دۆستانهی شیخ لهحاست بیانییهکان و مامهلهی دادپهروهرانهی لهگهل کریستیانیهکاندا داوه ، نهو بهو شیوهیه باسی ههلوهرجهکهکی خهلهکی کوردستان دهکات :

" شیخ له نووسراویکی خویدا دیدیکی مهزنی لههمبر نهستورییهکان پیشانداوو . نهو نهستورییهکانی بهباشترین رهعیتهکانی سولتان ناوهینابوو . سولتان لهسهر نهو شیوه ناوهینانه نارهمزایهتی دهربربوو . سهنچار نامهکهیان یوگهراوندبووهوه ، شیخ نوچار گوتبووی " فره له رامیاری نازام ، بهلام سهبهرت به راستبیزی شتیئ نهزام ، نهوهشی نووسیمه راستیهکه " " " .

بهو پیهی شیخ زیمهریکی نایینی مهزن بوو ، بیگومان شارهزییهکی قولیشی له ههوهوه نهو زانیارییهانهدا ههبوو که له ولاتانی موسولماناندا به زانسته نایینییهکان

¹¹ Extract from letter by Dr.Cochran's sister, quoted in Speer.96.

¹² letter from Dr.Cochran to his friend Me.Clement, published in Buffalo Comercial Advertiser,July 26,1880, quoted in Speer.80

¹³ Speer,74-75.

دەناسرئت .¹⁴ لە د.كۆچرانمە دەزانين كه شارەزايى ئەدەبىي عەرەبىي و فارسىي بووه و لەنيو ئەوانەشدا خەرىكى خويندەنەوى كتيبي پيرۆز (تەورات و ئىنجىل) بووه ، كه لەلايەن دكتور خۆيمەه كۆپىيەكى پىندرابوو . وەك هەر كوردىكى تىنگەيشتوو و خويندەمەوار ، لەوانەيه شارەزايەيكى فرەي فۆلكلور و ئەدەبىي كوردىي بوويئت ، كۆچران بە رۆژنىكى زۆرهوه باس لە وريايى شىخ و تىنووتىي بۆ زانىيارى ئەكات :¹⁵ " وادەردەمكەوت حەز لەوه بەكات سەبارەت بە هەموو بابەتێك گەفتوگۆم لەگەڵدا بەكات ، لەماوهي ئەو هەفتەيهي كه لە مەزڵەكەيدا مابووئەوه ، چەند جارێك وتووێژي زۆر خۆشمان پێكەوه كرد ، ئەو زۆري پىخۆش بوو سەبارەت بە داھێنانە نوێيەكان و شتە سەيروسەمەركانى جىھانى رۆژئاوا بىيستت ."¹⁶

نامانجەگانی شىخ عوبەيدوللا و چالاكییهگانی

یەگەستنی كورد و دامەزراندنی دەولەتیکی كوردی

نامانجی سەرەكیي شىخ بریتیبوو لە یەگەستنی كورد و دامەزراندنی دەولەتیکی سەرپهخۆی كوردی . نازانین بە چ شێوهيەك ئەم ھەرزە لای شىخ گەڵانە بوو ، بەلام دەزانین ئەو رووداوانەي كه ھاوكات و پاش جەنگەكەي سانی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ روویاندا رۆژنیکی زۆري لە خەمڵینی ئەم ھەرزەدا ھەبوو . وادەردەمكەوت كه بڵندبوونی پایەي ئەو سۆفییە تەواو خۆپارێزە بۆ بەدەستەوەرگرتنی فەرماندەي گشتیي لەنيو گەلەكەي و لەو كاتە ئالۆزەدا ، كارێگەريیەكی قوول و ناسەواریکی مەزنی لە گۆرانی بیركردنەویدا كردیئت . ئەو كارە بۆ ئەو بەلگەي بەخششینی خوداومەندبوو بەھۆی چاكەخواری و خواپەرستیيەوه پێی سپێردرابوو ، ئەوەش بپروای بە سەرکردایەتیي لێوشاوهي شىخ پتر كرد و بێگومان دەسەلاتداریتی بەفروائینی لەلايەكی دیکەوه گۆرانیکی توندی لە سروشت و ناستی ئومید و دەسەلاتخوارییدا ھێنايه ئارا . پاش

¹⁴ ئەوانە بریتین لە :ئیکدانەوهی قورمان ، زانستی فەرمووده ، فیقه ، زانستی كەلام و سۆفیگەریي و ھتد .

¹⁵ Extract from letter by Dr.Cochran's sister, quoted in Speer,80.

نەوەى راژە و بايەخە كۆنەكەى سەركرەدەيمكى خۇجى شونى بۇ بايەخىكى فراواتر و زياتر بۇ خۇشگوزمەرانى تەواوى گەلكەى بەجىنەشت ، يىرى كوردستانىكى يەكگرتوو و سەربەخۇ لە مىشكىدا خەملىى و بە تەواوى يىروھۇشى داگىركرد .

چەند نووسەرنكى شارەزا پىشتگىرى نەم بۇچونەيان كوردوھ . (كلايتى) ى جىگىرى كۇنسولى بەرىتانى دەلئىت : " لەو بىروايەدام كە پلاننىكى گىشتگىرى سەبارت بە يەكخستنى كورد لە دەولەتتىكى سەربەخۇ و لە ساىەى خۇيدا ھەبىت ."¹⁶ (ولەيم نابوت) ى كۇنسولى گىشتى بەرىتانى لە تەبرىز لەكاتى پەلامارە كوردىيەكە بۇ نىزان بەم شىوھىە سەبارت نامانجى شىخ نووسىويەتتى : " مەبەستى بوو خۇى بىكاتە سەركى مىرنشىنىكى كوردىى و ھەروھا يەكخستنى تەواوى كوردستان بەرەكەى توركىيا و نىزانەوھ ."¹⁷ ھەروھا (تروتمە) بەھەمان شىوھ بۇچونى خۇى سەبارت بە خولىاي دەسەلاتدارىتى شىخ لە رووى ھەرمىيەوھ دەرىپروھ و دەلئىت : " گوماننىكى وام لانىە كە نامانجى يەكەمى نەم پىاوھ رىگاركردى و لاتەكەيە لە كارمەندەكانى سولتان و دانانى خۇيەتى بە فرەمانزەواى كوردستان واتە بەشى باشوورى وان و بەشى باكورى وىلايەتى موسل . ھەروھا چەندە بتوانىت دەسەلاتى خۇى بەھەردو ئاراستەكەدا فراوان بىكات ."¹⁸ (مىستەر تۇمسن) ەرزىرى بەرىتانى لە تاران ، سەبارت بە پلانەكەى شىخ بۇ دامەزاندنى مىرنشىنىكى كوردىى سەربەخۇ و ئەو نامرازانەى كە شىخ دەيەوت ئەو مەبەستەيان پى بىنئەتەدى گىفتوگۇى كوردوھ و دەلئىت :

" وادەردەكەوت گوماننىك لەم جولانەوھ و راگەياندن و نامانە نەبىت كە بەم دوايە بۇ سەركە كوردەكانى ھەمەجۇرەكانى بەدرىزايى سنوورى نىزان ناردوون ، كە وىستى شىخ راكىشانى لايەنگرى گەلى كوردو جىاكرەنەوھىانە لە توركىيا و نىزان و دامەزاندنى دەولەتتىكى سەربەخۇى كوردىيە لەژىر دەسەلاتى خۇيدا ، لەپىناو نەم نامانجەشدا ، شىخ لەھەولنى نەوھادىە بە گىفتىدان و ھەرەشەلىكرەن تەواوى خىلەكانى كورد ھانبدات لە جەنگىكى ئاشكرادا دىئى ئەم و لاتە (نىزان) بەدەنە پانى ."¹⁹

¹⁶ No.54.Clyton to Trotter,Van,Oct. 27, 1879, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),33.

¹⁷ Encl. 1. No.61,Abbott to Tomson,Urmiya ,Oct. 7,1880, in ibid.,47.

¹⁸ Encl. In No.22, Trotter to Gosehen , Therapia ,Oct. 20, 1880 in ibid.,16.

¹⁹ No.61.Thomson to Granville,Teheran,Oct. 31, 1880,in ibid.,45.

نەم نەركە بوو كە شىخ عوبەيدۇللا لە ئىستۇي گرتىبوو ، ھەموو تۈانا و لىھاتوويەكى خۇي بە بېرىكى فرەوہ لە دووربىنىي بۇ خىستەگەر .

ئەو ھۆكارانەي لەلای شىخ پاساويك بوون بۇ يەكخىستىنى كورد لە دەولەتىكى سەرىمخۇدا خۇيان بەسەردا سەپاندىبوو بەشئوہىيەكى وا كە ھەمىشە شىخ لە نووسىن و نامەكانىدا نامازەي پىندەدان و بەدرزئىي لەبارەيانەوہ دەوا:

۱- لىكچوونى رەگەزىي ، كەلتوورىي و زمانىي كورد ، ئەوہى وايان لىدەكات نەتەوہىيەكى جىيا پىكەبەنن .

۲- ئەو وىزانىي و نانارامىيە سەراسەرىيە كە لە ئىنجامى بەدكارگىزىي فرەمانزەوہىيەتىي تۈرك و فارسىي ھەموو كوردستانى گرتۆتەوہ ، ئەوہى بۆتە ھۆي بەدناوى خەلكى كورد .

۳- ترس لە زالىبوونى نەرمەن لە كوردستاندا .

بىنەماي لىكچوونى گەلى كورد

بۇ چوونە نىو قوولايى ھزرى شىخ عوبەيدۇللا زۇر گىرنگە بزائىن كە ئەو چۇن لە چەمكى نەتەوہىيەتىي گەبىشتووہ و ئەو بابەتە لەھزرى ئەودا بە چ شىوہىيەكە . وادەرمەكەوئىت كە شىخ بە تەواوئىي بېراي بەرە ھەبووئىت گەلى كورد نەتەوہىيەكى جىياو سەرىمخۇيە . ئەوان لىكچوونىكى تەواو لە رەگەز ، زمان و شىوہىيە ژياندا ھەيە وىزراي چەندىن دياردەي ھاوہەشى دىكە . ئەوہش پىناسىكى ئاشكرا و تايبەتياي پىندەدات . لە نامەيەكىدا بۇ دكتور كۇچران نووسىوئىتى : " نەتەوہىيە كورد لە زىاتر لە ۵۰۰۰۰۰ خىزان پىنكەتوون ، گەلىكى جىيايە ، ئايىنى (لەوانى دىكە)جىياوازە ، دابنەرىتىي جىيا و تايبەت بە خۇي ھەيە ."²⁰

نەم گوتەيە ھىچ گومانىك لە بېراي تەواوئىي شىخ بە يەكئىتىي بىنەرىتىي گەلى كورد ناھىلىتەوہ ، ئەو قسەيەش كە دەلىت ئايىنى كورد لە ئايىنى ئەوانى تر جىياوازە ، جىگەي بايەخىكى زۇرە ، ئەوہ بەلگەيەكە كە تا چ رادەيەك

²⁰ Encl.3 In No.61, Sheikh Obeidullah to Dr.Cochran, Oct. 5, 1880, in ibid.,47.

نەتەواپەتیی ھەولنی خۆجیاکردنەو و خۆئندنەوێ جیاوازییەکان دەدات . چ تورک و چ فارس ، که شیخ عوبەیدوللا لەکاتی نووسینەکیدان ئەوانی لەھەرزدا بوو ، وەک کوردی موسولمان ، زۆرینە کورد سوننی شافعی ، بەوھۆیەو لەپیناوە زەقکردنەوێ جیاوازی تەواوی نیوان کورد و ئەو نەتەوانە ، شیخ عوبەیدوللا ھەولئیداوێ جیاوازی مەزھەبی گەرەتر پێشان بدات ، که بەشیوہیەکی تایبەت سەبارەت بە کورد و تورک یەک نایەتەو ، چونکە کوردیش وەک ئەوان سوننییە .

ناسەواری و ئیرانکاری لە ئاکامی ھەرمانزەواپەتیی تورک و ئیرانییەکان

تیکچوونی ئارامیی و نەوونی ناسایش لەپاش سەرکوتکردنی رژێمە نیمچە سەربەخۆکانی کوردستان و ھەرۆھا پاش جەنگی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ گەشتە ئاستیک که چەسپاندنی ھەرمانزەواپەتیی و کارگێڕییەکی رێکخراو لە ناوچەیی بەرفراوانی ھەرئەمەکانی باکووری رۆژھەلات کارئکی مەحال بوو . وێرایی ئەوێ تەواوی دانیشتووانی ئەو ناوچەیی لەسایەیی ھەلومەرجیکی جەردەسالاری و راووتدان دەیان ئالاند . وادەردەمکەوت دەسەلاتداران نەتوانن یاخود نەخوازن بەر بە توندوتیژی و ئیرانکاری بەگرن که ھەرەشەیی لە سەراسەری ناوچەکی دەکرد .

بێگومان ئەو ھەلومەرجە که چیدی نەدەتوانرا چاوی لیبپۆشریت یەک لە کارگەرترین ھۆکاری پێکدەھینا که قامکی لەسەر بیروکارە نایندەبیەکانی شیخ دادەنا . زۆری نەخایاند تەواوی کوردستان دەنگی ناپەزایەتیی شیخیان بیست . ئەو ئۆبالی باری نالەباری کوردستانی دەخستە ئاستۆی بەدکارگێڕیی ھەرمانزەواپەتیی تورک و فارسەکان . ھەرۆھا رەخنەیی لە گەندەلیی و بێلایەتیی کارمەندەکانی سولتان و شا گرت . زیاتر پێی لێ ھەلپەری و دژی ئەو وەستا که تورک و فارسەکان مافی ئەوێان ھەبیت ھەرمانزەواپەتیی کوردستان بەگن . ئەو دژایەتییەکی که تەنیا لە بواری گوفتاردا نەوستا ، ھەرۆک دەبینن چووێ بواری کردارەو و شیخ پەنای بۆ چەک برد . سەرما دژی تورکیا

و پاشتر دژی نیران .

یهک له روومکانی نارمزه‌یه‌تی شیخ سبهارت به بالانستی جهردهسالاری له کوردستان ، ئەو پەرۆشییه‌ی بوو له‌حاست ئەو بەدناوییه‌ی بەسەر کورددا هاتبوو . لە‌نامە‌یه‌یدا که له رۆژانی یەکەمی پەلامارکە‌ی بۆ نیران بۆ (ئێقبال ئەل‌مەولە‌)ی فرمانداری نیرانی له ورمێ ناربووه ، ناماژە بەوه دەدات که کوردان له سایە‌ی بێ‌یاسایی و جهردهسالارییدا بەدناو‌بوون . چونکه جیاوازییه‌ک له‌نیوان تاوانکار و بێ‌تاوان ناکرێت . ئەو حکومە‌تی تورکی و نیرانی بەوه تاوانبارکرد که نه‌ویست و نه‌توانایه‌کیان هه‌یه‌ تا کوردانی خۆیان بە‌شێ‌وه‌یه‌کی شیاو بە‌رێ‌وه‌بە‌رن ، هه‌ربۆیه‌ گه‌لی کورد هه‌موو رۆژنکی خۆی بۆ فرمان‌ه‌واکانیان له‌هه‌ست داوه .²¹ ئینجا شیخ به‌ فرمانداری راگه‌یاندا : " له‌بەر ئەم هه‌لومە‌رجانه ، کوردانی فارس و تورکیا بێ‌اریانداوه یه‌کیگرن و ده‌وله‌تێک بۆ خۆیان پێ‌که‌وتن ، نارامیی له‌نیو خۆیاندا بچه‌سپینن ، هه‌روه‌ها پێ‌که‌وه به‌ نووسراویک په‌یمانێ ئەوه بدن چیدی پشینی و ئالۆزی له‌ ولاته‌که‌یاندا روونه‌دات ."²²

له‌ نامه‌یه‌کی دیکه‌یدا بۆ دکتۆر کۆچران ، پاش ماوه‌یه‌کی کەم له‌ پەلامارکە‌ی شیخ بە‌شێ‌وه‌یه‌کی چڕ‌وپرتر سبهارت به‌ تاوانه‌کانی هه‌ربوو حکومە‌تی تورکی و نیرانی داوه ، ئەوانه‌ی هانیا‌نداوه هه‌له‌مه‌ته سه‌ربازیه‌که‌ی خۆی ئە‌نجام بدات ، ئەو سه‌رله‌نوێ پەرۆشی و توپه‌یی خۆی بۆ ئەو بەدناوییه‌ نه‌رێ‌بڕیوه که له‌ ناکامی به‌دکارگیریی و پۆخ‌له‌واتی ئەو دوو حکومە‌ته‌وه بەسەر کورددا شکاوه‌ته‌وه و نووسیویه‌تی :

" لای هه‌موو نه‌ته‌مه‌کان به‌ شه‌ه‌نگیز و گه‌نده‌خۆز ناسراوه (هه‌به‌ستی کورده‌/سه‌رده‌شتیی) . به‌م شێ‌وه‌یه‌ باس له‌ کوردستان ده‌کرێت . گه‌ر یه‌کیکیان کاریکی ناقۆلا بکات ، هه‌زاره‌ها خه‌لکی ناشتیبخوا و نه‌زمدۆستیایان به‌دناو ده‌بن . باش بزانه‌ هۆکاری هه‌موو ئە‌مانه‌ خه‌مساردیی ده‌سه‌لاتداری تورک و نیرانییه‌

²¹ Encl.5 In No.61,preis of letter from Sheikh Obeidullah to Ikbāl-ed-Dowleh,governor of Urmiya Sept. 15, 1880, in ibid.,49

²² Ibid.

، چونکه کوردستان دمهكويته نڤوان نهم دوو ولاتمهه ، نهم دوو حكومهتهى ،
لهبر چهند هۆيهكى تايهت بهخۆيان ، جياوازي له نڤوان كسانى باشكار و
بهكاردا ناكهن .²³

شىخ ريزهئى پندا و نامازهئى بهو تالان و بپويه كرد كه همدوو خيئى
شكاك له نڤوان و خيئى همركيى له توركييا دهيكهن . نڤوانى نهم
جهردهسالاربهئى خيئلهكانى خسته نهمستوى همدوو حكومهتى نڤرانى و
توركيى ، نهم دوو حكومهتهئى وهك نهم پيئى لهسمر دانهگرت ناتوانن يان
ناخوازن جلهوگيرى جهردمهسالارى نهم خيئانه بكن .²⁴ بهگويزهئى شىخ
كوردستان و سمرکردمهكانيان هاتوونهته سمر نهم باومپهئى كه بهردموم بوون
لهگهل نهم دهولهتانه بهم شيوهئى كارنكى بپهيوودهئى: "سروك و فرماندهمكاني
كوردستان ، رهعيهتهئى تورك بن يا نڤرانىبهكان ، همروهها دانىشتووانى
كوردستان چ به تمنيا و چ پيئكهوه لهوباومپهئان كه چيئى ناتواننيت چاو له
هلمومرجهكه بهو چهشنه لهسايهئى دوو حكومهتهكهدا بپوشريت ، لهبرنهوه
پنيويسته شتيك بكرنيت ، پاش نهوى دهولهتانى رۆژناوا راستى مسهلهكه
تيدمگهن ، نهوسا لهبارهئى دهولهتهكهمانهوه ليئكوئينهوهئى خۆيان دمهكن ."²⁵
لهم خالهوه ، شىخ عوبهيدوللا خوزياربوو كه پنيويسته رنگه بدرنيت
كورد خۆيان كوردستان بهريئوبهين ، لهو سوئنگهئيهوه كه كارنكى وا رازه به
مسهلهئى چهسپاندنى ياسا و نارامىي دهكات : "دهمانهئيت كاروبارى خۆمان
بهدهست خۆمانهوه بيئت ، لهسزادانى تاوانكارانى خۆمانهوه دهگونجيت هيئز و
سهربهخۆيى خۆمان دهستهكوئيت و پيئگهئى هممان گهلانى ديكهمان هميئت ،
سهبارت به پهلامارهر و تاوانكارهكانيشمانهوه ، نامادهين نهم بهئينه بهدين كه
زيان و نازار بههيچ نهتمهويهكى ديكه نهگات ."²⁶
لهوى رابورد دهمهكويته كه خواستهئى چهسپاندنى ياسا و نارامىي له

²³ Encl.3 In No.61, Sheikh Obeidullah to Dr.Cochran, in ibid.,47-48.

²⁴ Ibid.,48.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

كوردستاندا شونينكى گونكى له بيركردنەوى شينخدا داگير كريدبوو . پيداگرتنى لىسر دامەزاندنى دەولەتتىكى كوردىي تەنيا لەپىناو كۇتايپهينان بە جەردەسالارى جىنگى بايەخە ، ئەگەر مەسەلەكە تەنيا بيانوويەكيش بىت ، ئەگەر دامەزاندنى دەسەلاتتىكى دادپەرورانەي جىگير و بەنەزم لە سايەي فارس و توركماندا لەودەمدا پىدەچوو زۆر دووربىت ، لەكاتىندا وا دەردەكەسوت كە خولياي كورد بۇ چەسپاندنى ياسا و ئارامىي لە ناوچەكەياندا و لەلاين خۇيانەو داواكارىيەكى تەواو شياو و بەپاساوه .

ترس لە زالپوونى ئەرمەن لە كوردستاندا

پىدەچىت ئەم ترسە يەك لە بەهيزتەين ھۆكارەكانى ئەو ھەولەبىت كە لەلاين شىخەوہ بۇ يەكخستنى كورد لەئارادا بوو . پەيماننامەي بەرلەن دەركاي لەبەردەم گەتوگۇ سەبارەت بە خولياكانى ئەرمەن لە ھەرىمەكانى باكورى رۇژھەلاتدا كەدەوہ ، ئەو ھەرىمەكانى گونجاوتەين شوين بوون دەولەتتىكى كوردىي تىدا دابەمزىنرەت . دەنگۆيەكى فرە سەبارەت بە خواستى زلەيزمەكان لە دانانى ئەرمەن پلەيەك سەرۆتر لە كورد لە روى راميارىيەوہ ترس و دلەپراوكتىيەكى فراوانى پىكەينابوو . ئەو ترسەش بەھوى بەرگەي ٦١ى پەيماننامەي بەرلەنەوہ بوو . ئەو بەرگەيەي بەلەينى (چاكسازى و بنياتانەوہ) ى بە ئەرمەن دابوو . ھەرەھا "پاراستىيان لە كورد و چەركەس" ى زامەنكردبوو . " ٦٧ ھەك دەبىنەن گومانى ئەوہ لە تورك دەكرا كە پىرۇياگەندەيەكى بەو چەشنەيان لە نىو خەلكى كورددا بلاوكردبىتەوہ و بۇ چەند مەبەستىكى خۇيان خەرىكى ھاندانى ناپەزايەتتى كوردىي ئەزى ئەو چاكسازىيانە بوون .

گەيشتنى دوو سەربازىي بەرىتانىي بۇ كوردستان دلەپراوكتىي كوردانى پتركد . (كلاتىن) ى جىگىرى كۇنسول ، بە ھەلەنجان لەچەند سەرچاوەيەكى نەستورىي ئاسورىيەكانەوہ نووسىويەتى: " كوردان بەتوندىي لە گەيشتنى ئەو

²⁷ چ پەيماننامەي بەرلەن و چ پەيماننامەي نەينىي بەرگرىي نىوان بەرىتانىا و توركيا سەبارەت لە چاكسازىيەكان دواون . ئەوہى لە باسى دواتردا گەتوگۆي لەبارەوہ كراوہ

کۆنسولە ئەرۆپییانە بۆ وان راجلهکین ، ئەوان بە هەستیکی ئاویته له بیزاریی و ترسەرە لەو رووداوەیان دەروانی ، لەبەرئەوە نەیاندهزانی چ شتیکی خراپیان بۆ هەلگرتوون و چ شتیکی چاومرینان دەکات .²⁸

بەگۆزێری ئەو سەرچاوانە ، کوردان بە توندیی کاردانەوهیان دەیت گەر ئەو کار و هەنگاوه چاومروانکراوانەیی پیشوو جێبهجێ نەکرین . " گەر ناکامینکی وا بەرجەسته نەکەن ، دەبیت ترس لەوە هەبیت که بۆ کاره شەرەنگیزییەکانیان هانبدین . " ²⁹ بەلگەیی چەسپاو سەبارەت بەوە هەبوو که ئەو نیگەرانییەیی کورد بەرەو ریکا بەراییمکی ئاشکرا هەنگاوی دەنا ، کلایتن دەلیت کوردانی دەرووبەری موش و بدلیس " رووبەرۆ بەوانە دەلین که تالانکراون و تیانەلداون بۆن سکالای خۆیان لای کۆنسولە بیانییەکان بکەن ."³⁰

سەرچینکی شیخ عوبەیدوللا که راشکاوانە بۆ کارمەندیکی عوسمانیی دەربریوه ، بە ئاشکرا هەمان کاردانەوهی دەروونی پیشاندهدات : " ئەوە چیە دەبیستم ئەرەمەکان دەیانەوینت دەولەتیکی سەریهخۆ له وان دابەزرینن ، هەرەها نەستوریەکانیش ئالای بەریتانیایان هەنێریوه و خۆیان بە رەعییەتی بەریتانیی دەزانن؟ هەرگیز رینگە نادەم کارینکی وا سەریگرت تەنانت گەر چەم بە ژنانیش هەلگرتوو . " ³¹ زۆر ئەستەم نیه لەم هەلوێستەیی شیخ تینگەیت ، ئەو دژی چاکسازییەکان وەستا چونکه کۆتایی بە خەونەکی ئەو له دامەزراندنی دەولەتیکی کوردیی دەهینیت و لەبەر ئەوەی بە بڕوای ئەو تۆوی دامەزراندنی دەولەتیکی ئەرەمی له ناوچەکەدا دەچاند که تیندا پلەپایەیی

²⁸ Enclo.2 In No.49, Clyton to Trotter, Van , Aug. 19, 1879, Great Britain , Foreign Office, Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Turkey No. 4 (1880), C.2537 (London: H.M. Stationary Office, 1880), 79 (hereafter Turkey No.4 1880).

²⁹ Ibid.

³⁰ Enclo. In No.30, Clyton to Trotter, Van , Aug. 19, 1879, in ibid., 53.

³¹ Enclo. In No.7, Clyton to Trotter, Bashkale . July 11, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881), 7.

بەدەستەینانی پشتگیری کریستیانە خۆمائیەکان

وێرای ناخەزی شیخ عوبەیدولڵا بۆ جێبەجێکردنی چاکسازیەکان ، بەلام مامەلەکردنی لەگەڵ کاروبارە هەنوکهییەکان وریایی و دووربینی ئەویان پیشاندا . ئەو درکی بەو راستییە دەرکرد کە بارودۆخی پڕنەهامەتیی و ناخۆشی کریستیانییەکان هۆکاری سەپاندنی چاکسازیەکان بوون ، بەلام ئەو پێی خۆش نەبوو لەتۆلەیی ئەو بارە نالەبارە هەموو نەتەوهی کورد سزابدەرت . بێگومان ئەو لەو هەموو ئەو کارە نابەجیی و راوڕوتانە بەناگابوو کە لەلایەن رەگەزگەلیکی یاساشکینتی کوردەوه دەرحاق بە دانیشتوانی بیدیفاعی کوردستان دەرکا . جینگەیی و هیریهینانەوهی ، شیخ کە لەزۆریەیی بۆنەکاندا ئەو پیاوکوژیانەیی ریسوا دەرکرد کە ناسەوارە خراپەپەکانی وەکویک کورد و کریستیانییەکان دەرگرتەوه . شکستی بەرەوامی حکومەتەکانی عوسمانیی و ئێرانیی لە چەسپاندنی نارامیی و ناسایش ئەوی خستبوو سەر ئەو باوهرەیی کە چاوهڕێکردنی چارەسەریەک لەو دوو حکومەتەوه کارئێکی بێهۆدەیی .

وانەردەمکەویت شیخ عوبەیدولڵا گەیشتهبیتە ئەو ناکامەیی کە تەنیا رێگە بۆ دەرچوون لەو گرفتانە نەهینشتنی دەسەلاتی تورکی و ئێرانییە لە کوردستان و هاوکاری و هەماهەنگیی پتەوی نیوان کورد و کریستیانییە خۆمائیەکان . لەو کاتەدا کە شیخ هەولنی لەباربردنی چاکسازیەکانی ئەدا ، دەیوست وەک وای پیشاندات کە شتیکە پیوست ناکات . بەم یرەوه ، هەمیشە لە هەولنی ئەوەدا بوو پەیوهندی بە سەرکردە کریستیانییە خۆمائیەکانەوه بکات . دەرگوترت کە ئەو پەیوهندی بە مارشەموونی پەتەریارکی نەستوریەکان و بە سەرۆکی ناینیی تایفەیی ئەرمەنیەکانی وان-هەکارییهوه کردووه هانیداوان لە دژایەتییکردنی حکومەتی عوسمانیی و ئێرانیییدا پشتی بگرن .³²

³² دەرگوترت شیخ عوبەیدولڵا لەکاتی راپەرینەکەیی لە تورکیا لەگەڵ مارشەمووندا پەیوهندی گرتووه هەروەها نواتر پاش ئەوی هەلی کوتایە سەر ئێران . هەرالی ئەوه هەیه کە پەیوهندی بە مارشەموون و نۆهانس فارتابیدی مەزنە کەشیشی ئەرمەنی لە باشقەلا کردووه . بەگوێزەیی نامەکە وێرای ئەوهی شیخ چەندین جار بانگێشتی کردووه تا " بێت و سەبارەت بە بارودۆخی ولاتەکە و ئەو هەنگاوانەیی پێوستە بتریت راوێژی پی بکات " مەزنە کەشیش

لهبرامبر نهو هاوکاریه . پهیمانیدا که کرسیستانیه خؤمانییهکان بپارزنت .

پنویسته ناماره بهوه بدرنت که ناکۆکییهکی راستهقیینه له نیوان دزایهتی راکهیهنداروی شیخ بۆ پیدانی پله و بایهخیکی زیاتر به نهمه نیی و ناستورییهکان له نهو ههولهی که دهیدا بۆ راکنشانیان بهلای خؤیدا نیه . نهو له گرتنهمیری نهو سیاسهتدا چهند نامانجیکی لهبر چاو بوو . نهو به بهدمستهینانی هاوکاری و ههماهنگی نهمه نیی و ناستورییهکان بهرهی نیوخۆی یهگگرتوو و پتوو تر نهکرد و بههوش توانایهکی زیاتری مادیدی و مرۆیی نهکوتهدهست تا له ململانی داهاووی دژی تورکیا پشتی پی بیستیت ، جگهلهوهی ههمان کات زالبوونی رهگهزکی غهیرهکوردی له کوردستان مسۆگر نهکرد . سهرباری نهوش پهیهوندی توندوتۆلی لهگهل کرسیستانه خؤمانییهکان و ههولنی پاراستنیان له لایهن شیخهوه ، هیوای پشتگیری و سۆزی هیزه کرسیستانیه نهوپییهکانی بۆ خۆی و کیشهکهی پتر نهکرد . بههوش خۆی له ههلوهرجیکی وادا دهینیتمهوه که نهسهلاتیکی کوردی بهسهر تهواری نهو ناوچهییدا له ژیر سهرکدایهتی خۆی دامهزینیت . بهلینی شیخ بۆ پاراستنی کرسیستانیه خؤمانییهکان نرخیکی کهمه بۆ ههموو نهو سوود و قازانجانهی که هیوای پنیان بوو بیچنیتمهوه.³³

نهمه نهکان پینشیازهکی شیخیان بۆ هاوکاری به گومان و نیگهرا نییهکی بهرچاوهوه وهرگرت .³⁴ ویرای نهوهی لهوه دوودل بیون که تیکهل به جولانهوهیهکی چهکدارانه بن ، پرۆژهکهی شیخیشیان به پیلانیکی هاندراوی تورکیی دهینی بۆ نهوهی لهو جیاواگانهیان دا برنت که پهیمانی بهرلین پی رهوا بینیبوون . ههروهها ناستورییهکانیش خۆیان له پابهندبوون بهههر شتیکهوه بهدووور گرت . هههچهنده پاشتر که شیخ نهستی به پهلامارهکهی خۆی بهسهر ئیران کرد ، یهکهیهکی هیزهکانی له

ناماده نهبووه چاری پی بکویت بپوانه :

No.68,Clyton to Trotter,Van,Nov. 2, 1880. Great Britain , Turkey No. 5 (1881).54.

³³ بهگۆزهی ترۆتەر ، سیاسهتی شیخ نهوه بووه که ناشتهوایی لهگهل کرسیستانیهکانی دهووبهیردا بکات نهک لهبر چاری کال و بایهخدان به چارمنووسیان . بهلگو بۆنهوهی وهک نامارزیک بۆ بهدیهینانی نامانجهکانی بهکاریان بینیت.

³⁴ No.54,Clyton to Trotter,Van,Oct. 2, 1880, in ibid.,54.

نەستورپە جىيەيەكان پىكىدەھاتن ، كە لەژىر سەركردايەتتى يەك لەمەزنى كەشىشەكە ياندا بوون .³⁵ سەربارى ئەمەش يەك لە پىاوماقۇلانى ئەرمەن كەناوى سىمۇن ناغا بوو ، بەرپەسى پەيوەستى ھىزەكانى شىخى لەئەستۇدا بوو . سىمۇن ناغا ھاۋەلى ھىزەكانى شىخ بوو بۇ ئەۋەى ئەو ئەرمەنە پارىزراۋىن كە لەسەرپىنگەى جولانى ئەۋەزئاندا نىشەجىبوون .³⁶

بەدەستەينانى پىشگىرىيە ئەۋرۈپى

شىخ تىرۋاننىكى دوورپىنەنى سەبارەت بە سەروشتى سىياسەت و دىپلوماسىيە ھىزەكان ھەبوو . لاي ئەو زۆر گىرگ بوو نامانجە رەۋاكانى خۇى بە نوئىنەرانى زەھىزەكان و راي گىشتىيە ئەۋرۈپا بىناسىت . وىلسن سەبارەت بەشىخ نەئىت : " ھەزى بە دۇستايەتتىيە بىيانىيەكان ئەكرەد ، تىدەكۇشا تا راي گىشتىيە جىيەننى بۇلای خۇى كىش بىكات ."³⁷ لە نامەكەيدا بۇ نەكتۇر كۆچران ، شىخ ھىۋاى خۇى ئەردەپىرنت بەۋەى ھۆكۈمەتە ئەۋرۈپىيەكان كارىكەن تا لە راستى ھەلومەرجەكەى كوردستان تىيگەن .³⁸ ئەو لەھەمان كاتدا ئەركى بە بايەخى مەزنى دۇستايەتتىيە بەرىتائىاي مەزىن ئەكرەد . چۈنكە ئەو لەو چاكسازىيانە بەرپەسىيار بوو كە پەيماننامەى بەرلەن پىيى لەسەر داگرتىبوو . ئەو ھەۋلەنەش كە لەپىناۋ نەزىكايەتتىيە و دۇستايەتتىيە لەگەل مەسپۇنئىرە ئەمەرىكىيەكان دەيدا ، ھەروەھا راگەياندىنى ئاشكراى بۇ دۇستايەتتىيە كەردن لەگەل كرىستىيانىيەكانى كوردستان تەنبا بەشىك بوون لەو ھەۋلەنى لەو پىناۋەدا كارى بۇ ئەكرەد .

ھەۋلەكانى عوبەيدۇللا بۇ دۇستايەتتىيە لەگەل مەسپۇنئىرە ئەمەرىكىيەكان دوورپىنى و دانايى خۇى ھەبوو ، ئەو ھەۋلەى وئىراى ئەۋەى پىنگە و ناۋبانگى پتر بەرز ئەكرەمۋە بوۋە ھۇى ئەۋەى لەو رىگەيشەۋە بىتوانىت لەگەل نوئىنەرە دىپلوماتە

³⁵ Encl. 2. No.56, Abbott to Tomson, Tabriz, Nov. 7, 1880, in *ibid.*, 40.

³⁶ Wilson S.G., *Persian Life and Customs*, 113.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Encl.3 In No.61, Sheikh Obeidullah to Dr.Cochran, Oct. 5, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881), 48.

بەرىتانىيەكان پىوھندىيى بگرىت⁴⁰ . دكتور كۆچرانى مەسئۇلىيى نەمەرىكىيى ، سەلماندى نەك ھەر كايەيەكى بەنرخە بۇ پىوھندىيى بەستەن بە كارمەندانى كۆنسولخانەي بەرىتانىيى ، بەلكو قەسكەرەكى ھاسوز و جىنى مەمانە و باوھەرى شىخىش بوو . لىكچوونى زۆر لەنپوان ئەم راپۇرتەي كە دكتور كۆچران لەمەر شىخ و جولانەمەكەي بۇ نەنجومەنى كارگىزى نىردراوھ مەسئۇلىيەكانى پروسبارتسى⁴¹ ئاردووه ، لەگەل ئەم راپۇرتەي كە ئا و مۇرى پىوھنىيە و ئاراستەي ئابۇتى كۆنسولنى گشتىي بەرىتانىيى لە تەبرىز نىردراوھ ، ئەمە دەگەيەنەت كە ھەردو راپۇرتەكە بىنگومان لەلايەن كۆچرانەمە نووسراون .⁴²

ئاتوانن بلىن كە شىخ كابرەيكى ھەلپەرسى خۆبەرەپىش بووه و ويستوويەتى پەيوھندىيى و دۇستايەتىي لەگەل ئەمەرىكىيەكاندا بۇ ھەلخەلەتاندنى دەسەلاتدارانى بەرىتانىيى بەكاربىنەت . بە پىنچەوانەمە ، بەلگەي تەواو ھەن كە ئەم سەبارەت بە ھەر بەلئىنكى خۇي وەفادار بووه و جىبەجىيى كر دوون . نەوشى لە پاراستنى كرستىيانىيەكانى دانىشتووي لەشتى ورمەن دا سەلماند بەدرىزىيى ئەم ماوھەيەي كە لە بەشى كوردستانى ئىزان لە جەنگدا بوو ، بەلگەيەكى دىكەش بۇ نىيازىكايى و راستگويى شىخ ، وەك دواتر دەبىنەن ، برىتېبوو لە دواخستنى فەرمانى ھىرشكردە سەر ورمەن لەسەر داواي دكتور كۆچران .

³⁹ پىنەجىت بىزكەي پىوھندىيەگرتنى شىخ لەگەل مەسئۇلىيە نەمەرىكىيەكان لەمەمە سەرچاوەي گرتىت كە ئەوان بە نىنگلىزىي دەوان و لەسايەي پاراستنى بەرىتانىيەدا بوون چ كورد و چ ئاسورىيەكان . نەمەرىكىيەكانىيان بە نىنگلىز ئاودەبرد . بۇ ئىمەنە لە ھەلھەي زەمىنەي فرۇشارادا لەئاوچەي ئاسورىيەكان دكتور گرانى ي كرىار و دەستەكەي لە مەسئۇلىيى نەمەرىكىيى بە: "حكيم گران... و ھابەشە نىنگلىزەكانى لە نەمەرىكا" ئاوبراوين ياخود ئەم بەراوردەي كە كوردىك لەنپوان د.گران و مەسئۇلىيە نىنگلىزەكانى كلىساي نىنگلىكانى كرديوەتى و دەلەيت : "تۆ لە پىاوه نىنگلىزەكانى دىكە جىاوازترى . تۆ ھەز ئەكەيت پەيوھندىيى دۇستانە و ئاشىيانەت لەگەل ھەموواندا ھەبەت "بەروانە: Laurie ,Thomase.Dr.Grant and the Mountain Nestorians,266,285.

⁴⁰ Report by Dr.Cochran,June 1,1880, to Board of Missions,quoted by Speer,75.

⁴¹ Encl. 4. In No.8,extract from Letter to Consul-General Abbott,Urmiya ,July 8,1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881).9.

نامانج و سیاسته‌کانی شیخ له زمانی خلیفه‌گه‌یهوه

له‌وانه‌یه باشترین زانیاری سەبارەت بە نامانج و سیاسته‌کانی شیخ عوبەیدوللا له‌ایەن شیخ محەمەد سەعید ، خەلیفە و زاوی عوبەیدوللاوہ ناشکرا کرابێت کاتیکی ناوبراو له کۆبوونەوه‌یه‌کیدا له نەرەوه‌ی شاری ورمێ لکاتنی گەمارزدانی ئەو شارەوه له‌ایەن کوردانەوه ، نامادەبوو . نامانجی سەرەکی ئەم کۆبوونەوه‌یه بریتیبوو له نامانجەکانی شیخ بۆ نابۆتی کۆنسولی گشتیی بەریتانیی . لەم کۆبوونەوه‌یه‌دا ، سییۆنیزە ئەمریکیەکان ، سەرۆکە نەستۆریەکانی نەرچیا ، هەرەوا ژمارەیک له مۆرد و شوێنکەوتەکانی شیخ نامادەبوون ، له‌وانه‌یه سییۆن ناغای پیاوماقوولی نەرمەنیش لەو کۆبوونەوه‌یه‌دا بووبێت .

شیخ محەمەد سەعید ناشکرای کرد که گەر عوبەیدوللا سەرکەوتت ئەوا تێدەکوشتت بۆ نەهێشتنی جەردەیی ، گێرانەوه‌ی نەزم و ناسایش له چوارچێوه‌ی سنووری تۆرکیا و ئێران . چەسپاندنی یەکسانیی نیوان موسولمان و کریستانیەکان ، هاندانی خویندن و خویندەواری ، رێگەدان بە بنیاتنانی کلێسا و خویندنگە . بەگۆزەری نابۆت ، خەلیفە درژە‌ی پێدا و گوتی :

" هەموو ئەوه‌ی شیخ دەیه‌وێت تەنیا پشتگیریه‌کی مەعنەویی هێزە نەرۆییەکانە ، بەتایبەتی ئینگلتەرا ، که رێز و دۆستایەتییه‌کی مەزنی له‌ای شیخ هەیه ، شیخ داوای ئەوه دەکات بیخەنە ژێر تاقیکردنەوه‌یه‌که‌وه . ئەگەر له رێکخستنی کوردستاندا شکستی هینا و نەیتوانی فەرمانرەوایه‌تییه‌کی گونجاو دايمەزێنیت ، ئەوا نامادەیه وەک تاوانباریک بچیت بەردەم دادگایه‌کی نەرۆیی و هەموو ئەو سزایانەش له نەستۆ بگرتت که بە سەردا دەن ."⁴²

⁴² Encl. 2. No.56, Abbott to Tomson, Tabriz, Nov. 7, 1880, in *ibid.*, 39.

هاوایه یمانیی کوردیی

هەرزوو پاش ئەوەی بڕگەیی چاکسازیەکی⁴² پەیماننامەکی بەرلین بۆ کورد ناشرکرا ، شەپۆلێکی پڕۆپاگەندە لە کوردستاندا سەبارەت بەو نایندە نالەبارەیی چاوهرێنی کورد ئەکات بۆووه . ئەم خەڵکەیی که تا ئەو کاتە سەرکارنێکیان لەگەڵ سیاسەتدا نەبوو ، ئەمێستا بەیەکجار و بەشێوەیەکی چاوهروان ئەکراو لەحاست ئەو مەسەلەییەیی بە هەرەشەیی ئەزانن لەسەر نایندە و بوونی ئەتەوہییان وروژاوان . زۆری ئەخایاند جولانەوہیەکی لەسەر سەراسەری هەرمەکانی باکووری رۆژەلات لەپینا و رێکخستنی کورد و یەکخستنی هەولەکانیان بۆ دژایەتیکردنی جێبەجێکردنی ئەو چاکسازیەیی بە مەترسییان ئەزانن لەسەر خۆیان سەرہەڵدا . زۆری ئەخایاند ئەم چالاکیە سیاسیە چاوهروان ئەکراو لە دەوری شێخ عوبەیدوللا کۆبوووه و بە هاوایه یمانیی کوردیی ناسرا

لەسەر تادا ، هەولێکی بەو چەشنە بۆ وەستان بەرووی خواستی زەلەزەکان و هەلوەشاننەوہی بێرێرنامەکانی کۆنگرەیی بەرلین شتێکی بێهۆوہ دەهاتە پێش چاو زیاتر لەوہی سەرہەزوانە بێت . چونکہ چاوهروان ئەدەکر ئەوہی بە دەولەتیکی وەک تۆرکیا نەکرابێت لەلایەن رەشخەڵکانێکی زۆرووری سەرکەش و دوژمن بەیەکەوہ بەدی بێت . سەرکەوتنی جولانەوہیەکی بەم شێوەیی بۆ چەندین ھۆکار دەگەرێتەوہ کہ لانی کەم ناسانکاری تۆرکیا بۆی یەکیکیانە . تۆرکیا گومانێ ئەوہی لێدەکر کہ هاندر و پشتگیریەکی هەولەکانی شێخ عوبەیدوللا بە بۆ یەکخستنی کوردان . راپۆرتە بەراییەکان سەبارەت بە هاوکاری تۆرکیی-کوردیی تا رادەیک لێئە و بەشێوەیەکی روون ئەو رووداوانەیی لە کوردستاندا روویانداوہ وینا ناکات . تەنانت سەرچاوہ باش ناگادارە بەریتانیەکانیش سەبارەت بە سروشت و رادەیی پشتگیری عوسمانیی بۆ چالاکیی رامیاریی کوردیی کۆک نین .

ئابۆتی کۆنوسلی گشتیی بەریتانیی لە تەبریز ، لە راپۆرتیکیدا کہ بۆ ھەزارەتی

⁴³ بڕگەیی شەست و یەکی پەیماننامەیی بەرلین نەقیت : " دەروازی بەلا بەفین دەدات بێ دواکۆتەن ئەستیکات بە گەشەپێدان و ئەو چاکسازیانەیی کہ داوای لێکراو لە ناوچانەیی نەرمەنی تێدا بەھەرەھا ناسایشیان دژی چەرکەس و کورد بۆ سۆگەر بکات . ھەرەھا مارە مارە ئەو دەولەتانە لە ھەنگامەکانی ناگاداریکاتەرە کہ چاودێری جێبەجێکردنی چاکسازیەکان . Hertslet, Edward. The Map of Europe by Treaty. 4:2796

دەرھەمەنە ئارەبە ، رەخنە لە دەسەلاتدارانی عوسمانی دەگرتت کە نەرمەیان لەھاست شیخ عوبەیدوللا نواندووە ، ئەوەی کەمتر لە سائیک بەسەر چەک بەرزکردنەوێ بە رووی حکومەتدا تێنەپەریوە : " حکومەتی تورکی ، لەجیاتی ئەوەی ئەو سزایە بەسەر شیخدا بەسەپینت کە شایەنی ھەر یاخیبە ، پاداشتی دەکا و ریزی لیدەگرت ، ھەریوێ نەویش بێباکانە و بەو پەری راشکاویبەرە لەپێناو پرۆژە نومیذبەخشەکیدە تێدەکوشتن ."⁴⁴ نابۆت ئەم سیاسەتە نەرمەیی بۆ ئەو راستییە گێزایەرە کە " شیخ خواست و ویستی تاقە کۆنەپەرستەکی تورکیا جیبەجێ دەکات "⁴⁵ نابۆتی کۆنسولی گشتیی ئەنجامگیری نامەکی بە جەختکردنەوێ لە چاودیریکردنی وردی شیخ عوبەیدوللا کۆتایی پیدینت .

کارمەندیکی دیکی بەرتانیی کە مەجەر ترۆتەر ، کۆنسولی گشتیی لە کوردستانی تورکیا بە دیدیکی جیاوازەو ھەلومەرجە دەبینت . ئەو گومانیکی زۆری سەبارەت بە ئەگەری پشتگیریەکی فەرمیی تورکی لە چالاکیەکانی شیخ عوبەیدوللا پێشاندا ، لە سۆنگە ئەوێ کە مەسەلەیکی وا لەگەڵ بەرزەوئەندی و ناسایشی تورکیا خۆیدا نایەتەو . بەگوێزە ئەو ، بیروکی ھەماھەنگیی تورکی-کوردیی تەنیا خۆشخەیاڵییەکە و سەرچاوەکی چەند بڵاوەکراوەیکی دیاریکراوی ئەستەمبۆل . ترۆتەر لە ئێردراوئێدا بۆ (مستەر کۆچین) ی وەزیری بەرتانیی لە ئەستەمبۆل نووسیویەتی " بڕوا ناکەم حکومەتی تورکی ئەوەندە گێل بێت ھاوپیەمانییەکی بەو چەشنە پیکبەینت . ھاوپیەمانییەکی وا گەر داوەزێت یەکسەر بەدژی حکومەت خۆی ئاراستە دەکرت ."⁴⁶ ئەو نامازەیی بەو داوایە کە سیاسەتی حکومەتی عوسمانی ھەمیشە بەو شیوێ بەو خێلی کوردی نژی ئەو تر ھاندوایە ، ئەو زیاتر درێژەیی پێدا و نەوونەیی ئەو راپەڕینە کوردییەیی ھێناوە کە بەو داواییە روویدا و لەلایەن تورکەو بە ھاوکاری سەرۆکە کوردە تورکخاوەکان سەرکوتکرا .

بێگومان ، گومانەکانی مەجەر ترۆتەر سەبارەت بە رۆنی تورکیا لە پیکبەینانی

⁴⁴ Encl.in No.2, Consul-General Abbott to Earl Granville, Tabriz July 13.1880, Great Britain . Turkey No. 5 (1881).8.

⁴⁵ Ibid.,9.

⁴⁶ Encl. In No.22, Trotter to Mr.Goschen , Therapia ,Oct. 20, 1880.in ibid .,16.

ھاوپەیمانیی کوردیی لە سەر چەند سەرنجێکی ماقوول بنیاتنرابوو ، ئەو سەرنجەنەیی کە
 ھەمیشە ناچیتە ھزری گەلانەو . تورکیا زۆر نەبوو لە جەنگێکی کارەساتبار ھاتبوو
 ھەرھوێ کە زیانیکی زۆری گیانیی و مالیی لێدابوو ، یەكسەر رووبەرپرووی
 پەیماننامەیکیان کردووە کە یەك لە برەگەکانی کە چاکسازییە ھەرھەشی لەمەستدانی
 خاکێکی بەرفراوانی لە تورکیا نەکرد . لەم کۆنەرۆژنەییەو ، پشتگیریی تورک لە
 ھاوپەیمانیی کوردیی بەمەبەستی پوچەنکردنەوێ چاکسازییەکان ، مەسەلەیکە
 تینگەییشتنی نەستەم نیە . وێرایی ئەوێ برۆی بە بوونی پشتگیریی تورک بۆ
 ھاوپەیمانیی کوردیی نیە ، بەلام سەبارەت بە " بڕێک ھەزانی دیارییەکراری کوردیی
 لەحاسەت ئەو قسە و باسانەیی لەمەر ئۆتۆنۆمییکە ئەرمنیی ھەبوو " ⁴⁷ ویناکردنیتی بۆ
 ئەو ھەلومەرجە ھەژاوەی کوردستان لەو نەمەدا تا رادەیکەیی زۆر ورد و دروستە : " نەگەر
 چەند جیاوگیکی تایبەت بە ئەرمنەکان بەدژت و ھەمان کات تورک و کوردی لێ بینیەش
 بکریت ، ئەو و لە کوردان نەکات دژێ کرسەتیانییەکان یەکبگرن و دژێ حکومەتیش
 بوەستن کە نەم جیاوگانەیی پەسەند و پێشکەش کردوو . " ⁴⁸

وێرایی ناکوکیی ئەو دوو کارمەندە بەریتانییە سەبارەت بە مەسەلەیی پشتگیریی
 تورک لە جولانەوێ کوردیی ، بەلام ترۆتەر لەو خاڵەدا لەگەڵ نابۆت کۆکە کە چالاکییەکانی
 شیخ عوبەیدوللایان پێن کاریکی مەترسییدارە . ترۆتەر بەم شیوھەیی خوارووە کوتایی بەو
 نامەیی نەھینیت کە بۆ کۆچینی نارەبوو : " گەر نەروازی بالاً بڕێک ھۆشیار بیئت و
 بەرژووەندییەکانی خۆی لەبەر چاوییت نەم نەرفەتە بۆ تیکشکاندنی شیخ نەقۆزیتەر ،
 چونکە تا ئەو لەو ناوچەیدا بەمینیت وەك چقڵیک لە پیی حکومەتدا نەمینیتەر . " ⁴⁹

لەراستییدا گوتەکانی مەیحەر ترۆتەر لەسەر بنەمای بۆچوونیک و بنیاتنراوە
 کە تورکیا لەمەر سەرجەم چالاکییەکانی شیخ پین ناگا بوو و بەدنیایییە بەشیکیش نیە
 لێی . ئەو دیدەیی کە رووداوەکانی دوایی و زانیارییە ھەمەلایەنەکان سەلماندیان کە تەواو
 لەگەڵ راستیی ھەلومەرجەکەدا نایەتەر . چونکە وەك دەبینین ، تورکیا زۆر زیندەتر لەوێ
 ترۆتەر لەو نەمەدا لێکی پیندەکرد ، لە جولانەوێ کوردییەکەدا تیۆمەگلابوو .

⁴⁷ Ibid., 17.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

ئەو راپۇرتەي (كرىميان) ى كەشيشى نەستورى بۇ پاترياركى نەرمەنىي نووسىيوه تىي ھىندىك تيشك نەخاتە سەر دامەزاندنى ھاوپەيمانىي كوردىي و ئامانجەكانى . لەم راپۇرتەدا بە ھىندىك نەستەواژەي ئاراستەوخۇ ئامازە بۇ بەرپرسيارىتىي توركى لەحاست دامەزاندنى ھاوپەيمانىي كوردىي و ھاندەرەكانى بۇ گرتنەبەرى سياستىكى لەوچەشەنە كراوہ : " وا خەرىكە بە دەستپىشكەرىي حكومەتى ناوەندىي ھاوپەيمانىيەكى كوردىي دادەمەزىت ، ئەو حكومەتىي كە دەيويت بەھىنانەكايەي كىشەيمەكى نوئى كە كىشەي كوردە ، كىشەي نەرمەن لەمبەرىتەوہ ."⁵⁰

راپۇرتەكە دىزەي پىدەدات و ئامازە بەو شىوازە دەكات كە حكومەت دەيويت مەبەستەكى پىن بىنئىتە دى : " حكومەتى عوسمانىي بۇ ئەوہى سەرنجى ئەورۇپا بەلای كىشەي كورددا رابكىشيت ، ھەولنىكى بىوچان دەدات لەپىناو ھىنانە كايەي ياخييوونىكى چەكدارىي ھاوكات لە توركيا و ئىراندا ، نەمىستا نەندامانى ھاوپەيمانىيەكە خوازىارە ناوەندىكى دووہم بۇ ئۆپەراسىون و داگىركارىي لەنىوان نەسما و سەلماس دادەمەزىتن ."⁵¹

بەگوئىرەي راپۇرتى كرىميان " گيانى نەم ھاوپەيمانىيەتتە سياستى عوسمانىيە . شىخ عوبەيدوللا ناوەندە فەرمىيەكەمەتى و بەحرىي بەگىش نوئەرى ھەمىشەمەتى ."⁵²

ھەرچەندە ئەم راپۇرتە نەيتوانىوہ وئەيەكى دروست لەمەر ھەلومەرچەكە پىشاندات . چونكە ھەك دەبىنن شىخ تەنيا ئامرازىك نەبوو بۇ سياستى عوسمانىي ، ھەك بە ساكارىي لەم نامەيدا دەردەكەوئت . بە بىن لەبەرچاگرتنى رۇئى حكومەتى توركىي لە دامەزاندنى ئەو ھاوپەيمانىيە كوردىيەدا . رۇئى شىخ ھەك سەرۆكىكى ئەو ھاوپەيمانىيە جىنگەي بايەخىكى سەرەكىيە . لەوانەيە ئەو زانىارىيانەي لەو راپۇرتەدا ھاتوون ھەولنىكى مەبەستدارانە بىت بۇ ئەوہى بەرپرسيارىتى تەواو بخاتە نەستوىي حكومەتى عوسمانىي ، يان لە ئاكامى بىناگايى نووسەرەكەيەوہ بىت سەبارەت بە سەروشتى رۇئ و چالاكىيەكانى شىخ عوبەيدوللا .

⁵⁰ Encl. In No.6. letter from Monseigneur Krimian to the Armenian Patriarch, Van, June, 20, 1880, in *ibid.*, 6.

⁵¹ *Ibid.*, 7.

⁵² *Ibid.*, 6.

ئەمۇ رۇلەي راپۇرتەكە بە بەحرىسى بەگى داۋە ۋەك ئۆيىنىڭكى ھۆكۈمەتى
 عوسمانىيى بايەخنىكى تايىبەتتىي ھەيە ، چۈنكە پىشتىگىرىي و دىدىي كىشىش كرىمىيان
 سەبارەت بە رۇلى عوسمانىيەكان لە پىنگەياندىنى ھاۋپەيمانىيى كوردىيەكە دەكات .
 دەگۈترىت بەحرىسى بەگىش كە كۆرەگەرەي بەرخان بوۋ ، لەگەل سەرۋك و پىياۋەناۋدارە
 جۇزاۋجۇرەكانى كورددا لە پەيوەندىيەكى بەردھوامدا بوۋە " بەلئىن ، تىكا و ھەرۋەھا
 ھەرەشەش" ى بۇ يەكخستىنيان لە ساىەي شىنخ عوبەيدوللا بەكارھىناۋە . بەگۈزەي
 راپۇرتەكەي كىشىش ، بەحرىسى بەگ لەلايەن ھۆكۈمەتى عوسمانىيە ۋە ئىزدراۋە بۇ
 ھەكارىي و بەفەرەمىش ھەلگىرى ئەمۇ نىشانەي رۇزلىنانه بوۋە كە بە بالاي شىنخدا پراۋە .
 ھەرچەندە مەبەستى راستەقىنەي ئۆيىنەرايەتتەكەي تەۋاۋ روۋن نىيە . ئەمۇ ھىندىك كات
 ۋەك ئۆيىنەرى ھۆكۈمەت و ۋەك خاۋەن دەسەلاتىكى فراۋان قىسان دەكات ، كەچى ھىندىك
 جارى دىكەش ۋەك مورىد و پىياۋىكى شىنخ ھەلدەسورپىت .⁵³ دەگۈترىت كە لە بۇنەيەكدا
 گوتۇۋىەتى : " نامەيەك بۇ شىنخ لەنۋوسم بەرەۋ ئىستەمبول بچىت ، ھەر نامادە نەبوۋ ،
 ئەۋا پاش گەرەنەۋم ، بەخۇم و سەربازانى نىمپراتۇرىيەكە دەچمە سەرى ."⁵⁴ ۋىزاي
 ئەۋەي بە گۈزەي ھەمان سەرچاۋە ، ھەر زوۋ پاش ئەۋەي بەحرىسى بەگ گەيشتە شىنخ .
 كەۋتە ئەۋەي ئەك سەرۋكە كوردەكانى ئىرمىنيان بەباشىي بۇ كۆيكاتەۋە . بەلكو ئەۋانەي
 ئىزرائىش ، ۋەك راپۇرتەكە نەلپت ، بەشىكى زۇر لەۋانە ھاۋپەيمانىيەتتەيان لەگەل شىنخدا
 بەست ، ھەرچەندە ھىندىكىيان حەزىشىيان بەۋە نەدەكرد " ۋىزاي ئەمۇ ھەۋلە زۇرەي
 لەلايەن بەحرىسى بەگەۋە لەگەلئاندا درا " . ھەرچەندە ئەمۇ سەرۋكە كوردانە لە كۆتايىدا
 جگە لە پەيوەست بوۋن بە شىنخەۋە ، رۇگەيەكى دىكەيان لەبەر دەمدا نەمايەۋە .

ۋادەردەكەۋىت ئەمۇ ئىركەي بە بەحرىسى بەگ سىپىزدراۋوۋ كە ھەلگرتتى نىشانەي
 رۇزلىنانه تا رادەيەك لەگەل ئەمۇ تىۋەگلان و ھەۋلانەي نەگۈنچىت كە بۇ رازەكردنى

⁵³ سەفرىستىيان باس لە ئاردنى بەحرى بەگ بەشىۋەيەكى فەرمىيى ئاكات . بەلام پىمان نەلپت كە ئەمۇ زۇر چالاكانە
 لەنئو خىلەكاندا بانگەشەي بۇ جۈلەنەۋەكەي شىنخ دەكرد . بىن ئەۋەي سەرچاۋەي ئەمۇ زانئارىيەمان بەداتنى .

Safrastian, 81.

⁵⁴ Enclø. In No.6. letter from Monseigneur Krimian to the Armenian Patriarch, Van, June.
 20, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881), 6.

جولانەمە کوردییەکە تەرخانی کردوو ، نەگەر ئەو قسانەى که راپۆرتەکەى کەشیش لەبارەىمە کردوویمەى راست بێت ئەو دەبووایە حکومەتى عوسمانیى ئەرکیکی لەوە گرنگترى پەن سەپاردایە که تەنیا هەلگری نیشانەیک بێت . لەراستیدا ئەو تەنیا نەگەرەى دەمینتەمە ئەوێە که بەحرى بەگ ئەو هەولانەى لەپشت حکومەتەمە دا بێت و بەفەریمى رانەسپێردرابێت . بەراستى شتیکی سەیر دیتە پێش چا و که حکومەت نوێنەریک لای شیخ دا بێت که کوپى میرى مەزن بەدرخان پاشای بۆتان بێت که لە روى ناوبانگ و پێگەمە لە کوردستان کەس لەو ناسراوتر نەبوو .

راپەرینی شیخ لە تورکیا

شیخ عوبەیدوللا لە سالی ۱۸۷۹دا چەکی دژی تورکیا هەلگرت . راپەرینیکی بەنەینى هەموو نامادەکارییەکی سەرکەوتنى بۆ کرابوو . ئەم راپەرینە ، وەک دەبینن ، نموونەیک بوو که دواتر نۆپەراسینە سەربازییەکەى دژی ئێران لەسەر بنیاترا بوو . بەگوێرەى قائىقامى گەرە ، نامانجى عوبەیدوللا دامەزراندنى " میرنشینیکی سەریخۆیە لەو ناوچانەى کوردیان تێدا نیشتەجێیە که باجیکی هێندە بەدەن یەکسان بێت بەوێ ئەمێستا حکومەتى تورکیى لێیان کۆدەکاتەمە ."⁵⁵ قائىقام لەو باوەرەدایە که شیخ ئەو کاتە تاییبەتەى هەلبژاردوووە که فشار بۆ سەریخۆیى بکات بەهۆى لاوازی کارگیری تورکیى لەکوردستان وەک ناکامیکی جەنگەکەى ۱۸۷۷-۱۸۷۸ .

واندەرەمکەوت که بۆ ماوەیەک گومانى خۆنامادەکردن بۆ هەلگیرساندنى راپەرینیکی لە شیخ عوبەیدوللا کرابێت . بەگوێرەى کلایتنى جینگرى کۆنسول ، شیخ بۆ ماوەى دوو سال دەبوو خۆى بۆ راپەرینیکی کۆدەکردەمە .⁵⁶ لە کاتى راپەرینەکەدا ئەو دەنگۆیە کەوتەمە که والى وان سالیکی لەوێ پێش لە دیاریکەرەمە سەبارەت بە مەبەستەکەى شیخ ناگادارکراوەتەمە ، بەلام ئەو زۆر گوێى پێنەداوە .⁵⁷ دەگوێنێت بیزارى شیخ لەو

⁵⁵ Encl. 2 In No.49, Clyton to Trotter, Van .Aug. 19, 1879, Great Britain, Foreign Office, Turkey No. 4 (1880),78.

⁵⁶ Encl. In No.41, Clyton to Trotter, Van .Sept. 6, 1879, in ibid.,68.

⁵⁷ Ibid.

راستی‌دها رنگ بداتمه که له نامه‌کیدا بۆ والی وان⁵⁸ داوای نیشانه‌ی نازایه‌تی و نهو پاداشتانه دمکات که پیوسته له سۆنگه‌ی بهشدارییکردنمکه‌ی له جهنگی روسی-تورکی پی‌به‌خشرنت⁵⁹.

چهندین به‌لگه‌ی دیکمش سه‌بارهت به توندوتیژیوونی هه‌لومهرجه‌که‌ی کوردستان له‌بهردهستدا بوو . هه‌روه‌ها خۆنا‌مامکرن بۆ کارنکی سه‌ریازی له‌ ده‌فهرده‌دا ناشکرابوو . هه‌والی نه‌وه هه‌بوو که ته‌واوی هه‌رنمی هه‌کاری کموته‌ ژیر ده‌سه‌لاتی شیخومه⁶⁰ و ناوبراو له‌گه‌ل مارشه‌موونی په‌تریاری نه‌ستوریه‌کان و هه‌روه‌ها له‌گه‌ل چهندین پیاوانی موسولمانی خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی شاری وان له په‌یوه‌ندییاده .⁶¹ به‌گویره‌ی (رینولدر) ی مسیۆنیری نه‌مهرکی . نه‌ستوریه‌کان که تا نه‌و کاته په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل مسیۆنیری‌ه‌کاندا دۆستانه‌بوو ، له‌ناکاو پشتیان تیکردن و دوژمنایه‌تیا‌ن پیناشندا .⁶² په‌ره‌سه‌ندنیک‌ی سه‌رنجراکیشی دیکه نه‌وه بوو که کوردان له شاری وان برنکی زۆری گه‌نمیان کړیوه .⁶³ هه‌والی نه‌وه‌ش هه‌بوو که شیخ عوبه‌یدوللا برنکی تفهنگی باشیشی بۆ چوهه ، به‌روا وابوو که نه‌و تفهنگنکی زۆری له شاری خۆی و له رنکه‌ی راسپنیردراوینکی خۆیه‌وه له ورمن بۆکپراوه .⁶⁴ هه‌روه‌ها ده‌گوترنت هیزه‌کانی شیخ نه‌و چه‌کانه‌یان به‌ده‌سته‌وه بووه که ده‌روازه‌ی بالا له کاتی جهنگی تورکی-روسی دا به‌سه‌ر خه‌له کورده‌کاندا دابه‌شی کردبوو . نا‌بۆتی کۆنسولی گشتیی نا‌مازه‌ی به‌وه‌داوه که ژماره‌یه‌کی کم له‌و بیست هه‌زار تفهنگه‌ی له‌و کاته‌دا به کورد نه‌رابوو. وێرای پینداگری حکومت بۆ گه‌راندنه‌وه‌یان ، گه‌رنزاونه‌ته‌وه : " له‌وانه‌یه شیخ عوبه‌یدوللا و پیاوه‌کانی نه‌میستا برنکی زۆر له‌و چه‌کانه درۆی حکومتی تورکی به‌کاربێنن که کاتی خۆی بۆ به‌رگریکردن له‌و حکومته به‌سه‌ریاندا دابه‌شکراوه ."⁶⁵ والی وان نووسیه‌یه‌تی که شیخ چوار هه‌زار چه‌کداری

⁵⁸ No.41.Trotter to Marquis of Salisbury,Erzerum,Sept. 19, 1879, in ibid.,67.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Encl. In No.41, Clyton to Trotter,Van .Sept. 6, 1879,in ibid.,68.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.69.

⁶³ Encl. No.71,Abbott to Tomson,Tabriz ,Sept. 25,1879, in ibid.,101.

⁶⁴ Ibid.

لهبندستدایه و چهکارانی کوردیش به بیرهوامی له سنووری نیرانهوه دینه ناروه .⁶⁵
 یهکهمین پریشکی راپهرینهکه بهناشکرا دهرکوت کاتیک له لایهن قایمقامی
 گههپروه دستتیهک له کوردانی هرکیی به تاوانی تالانکردنی گوندیک سزادران . کاتیک
 هوانی نهمه گهیشته شیخ عوبهیدوللا ، نامه‌ی بۆ سهرۆکهکانی کورد نارد و داوای
 لیکردن "هانیان بدهن راپهرن ، پیمان بلین چیدی شتیک نیه ناوی حکومتی تورک بیت ،
 هروه‌ها مهبستیتی له‌ماوه‌ی ههشت رۆژدا هیزش بگاته سهر نامیدی." ⁶⁶ یهک له‌وانه‌ی
 په‌یوه‌ندیان پیوه‌کرابوو شیخ محهمدی بهریدچان بو ، نه‌وه‌ی هیچ کاتیکی به‌فیرو نه‌دا
 تا مهبستته‌کی شیخ به والی موسل بگه‌بنیت .

پاش پینچ رۆژ یه‌که‌یهک له هیزه سهربازیه‌کانی حکومت نیردرانه موسل و
 گه‌یشته دهوروبه‌ری نامیدی . هیزنکی نوسهد جه‌نگاوهری کورد له‌لایهن شیخ
 عوبهیدوللاوه کۆکرایه‌وه و سهرکردایه‌تیه‌که‌ی درا به شیخ عبدالقاسری کورپی که
 هیزشی کره سهر هیزمه‌کانی عوسمانی و تیکشکینرا و گه‌رایه‌وه .⁶⁷ واپیڤده‌چیت نهم
 شه‌ره یه‌کالا‌که‌روه بووینت و پینک‌دادان و پینکه‌لپه‌رزان له چهند شونینکی جیاوازه‌وه و
 له‌کاتی جیا‌جیادا روویدایینت . کاتیک کوردان زانیان که به‌زیون و گه‌یشته نه‌و باوه‌په‌ری
 که‌حکومت سووره له‌سهر سهرۆتکردنی راپه‌رینه‌که و توانای نه‌وه‌شی هه‌یه ،
 راپه‌رینه‌که به‌زوویی کۆتاییهات .

له‌کاتیکدا کورمه‌کی شیخ و پیاوه‌کانی له مه‌یدانی جه‌نگدا بوون ، نوینه‌ر و
 راسپاردمه‌کانی به نه‌ینی سهردانی سهرۆکه کوردمه‌کانیان دهرکرد و هانیان نه‌دان راپه‌رن .
 شیخ عوبهیدوللا به داناییه‌وه له پشتمه‌وه راه‌ه‌ستابوو ، نیوانی خۆی له‌گه‌ل حکومتدا
 هینشتبووه و دووره‌په‌ریزی هه‌لپه‌راردبوو .⁶⁸ نامه‌یه‌کی بۆ والی وان ناردیوو تییدا
 بیناگایی و بیتاوانی خۆی پێشاندا و دلته‌نگیی خۆی له‌و کاره راگه‌یاندبوو ، له‌هه‌مان
 کاتدا وه‌فاداری خۆی بۆ ده‌ولت راگه‌یاندبوو و نووسیبوو " من له ههر کاتیکی دیکه

⁶⁵ No.49.Trotter to Marquis of Salisbury.Erzerum.Sept. 27, 1879. in ibid.,77.

⁶⁶ Enelo. In No.41, Clyton to Trotter, Van .Sept. 6, 1879, in ibid.,68.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Enelo. I In No.49, Clyton to Trotter, Van ,Sept. 10, 1879, in ibid.,78.

دئسۆزتر و وفادارترم .⁶⁹ " هر مه‌ها مه‌وانی نه‌وه مه‌بوو که شیخ " عبدولقادری کوپی بانگ کردبو مه‌وه بو لای خۆی بو نه‌وهی ملکه‌چی خۆی پینشانی حکومت ببات ."⁷⁰

مه‌لوئستی حکومت له‌حاست شیخ عوبه‌یدوللا جینگه‌ی سهرسوپمان بوو . وێرایی نه‌وه‌ی فه‌رمان له‌ نه‌سته‌مه‌بوئه‌وه سه‌بارته به‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی توندی یاخه‌ییبووان نه‌رچووبوو ، مه‌روه‌ها کارمه‌ندانی ده‌وله‌تی وه‌ک والی وان و موس‌ل ناگاداری نیازه‌مانی شیخ بوون و لینی ده‌سلمه‌نه‌وه ،⁷¹ ده‌بینین حکومتی ناوه‌ندی مه‌لوئستیکی نه‌رم و دان به‌خۆداگری له‌مه‌مه‌به‌ر شیخدا ده‌نوئینت . والی وان چ له‌ کاتی راپه‌ڕینه‌که و چ نواتریش ، به‌ویه‌ری ریزه‌وه مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ شیخدا نه‌کرد . ته‌مانته سه‌دری نه‌عه‌زمیش له‌ ته‌له‌گرافیکی دۆستانه‌یدا بو شیخ داوای لینه‌کات له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتداری خۆجیدا پینکینت . نه‌و ته‌له‌گرافه‌ی که به‌ نوئنه‌رایه‌تی حکومت له‌لاین موفتی وانوه‌ گه‌یه‌ندرایه ده‌ستی شیخ .⁷² قایمقامی گه‌وه‌ر که به‌سزادانی تالانچیه‌ هه‌رکیه‌کان شیخی زویر کردبوو ، له‌ شوئنه‌که‌ی خۆی لاهرا ،⁷³ نواتر پاش تییه‌ری نی ماوه‌یه‌ک به‌سه‌ر شه‌کستی راپه‌ڕینه‌که ، شیخ له‌ شاری وان پینشوازییه‌کی مه‌زنی لیکرا . واده‌مه‌کوئت که یه‌ک له‌ داوایانه‌ی شیخ بو پینکه‌اته‌وه له‌گه‌ڵ حکومت بریتیبوو له‌ داپینکردنی مانگانه‌یه‌کی بیست هه‌زار قرۆشی . به‌گوێره‌ی ترۆته‌ر ، والی وان پینشانیازی پینۆستی پیدانانی نه‌و مانگانه‌یه‌ی کردوه .⁷⁴

⁶⁹ Encl.3 In No.49,Sheikh Obeidullah to the Wali of Van, dated twenty-second day of Ramadan,in ibid.,79-80.

⁷⁰ No.49,Trotter to Marquis of Salisbury,Erzerum,Sept. 27, 1879, in ibid.,77.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Encl.1 In No.49, Clyton to Trotter, Van ,Sept. 10, 1879,in ibid.,78.

⁷⁴ No.73.Trotter to Marquis of Salisbury,Erzerum,Oct. 10, 1879, in ibid.,102.

گوته‌یه‌ک مه‌یه ده‌درته پال کۆنسولی ئێرانی له‌ وان و له‌ رووه‌ سه‌رنجراکیشه ، نه‌و وا ده‌بینیت که سه‌ره‌ندانی شیخ درێ ده‌وله‌ت بو خاوه‌خاری حکومت ده‌گه‌ڕینه‌وه سه‌بارته به‌و هاوکاریه‌ مادییه‌ی به‌لێنی پیدابوو . نه‌م کۆنسوله‌ ده‌لیت گوایه شیخ له‌ به‌نه‌رده‌ رعه‌بیته‌ی ولاته‌که‌ی نه‌وه هاوکاری له‌ حکومتی ئێرانه‌وه وهره‌گرت . نه‌و حکومته‌ یۆنه‌وه‌ی بیلایه‌نی ته‌واوی خۆی له‌ جه‌نگی روسیه‌-تورکیه‌ رابه‌مه‌نیت . نه‌و هاوکارییه‌ی له‌شیخ به‌ری

نوهی جیگهی سهرسورمانه ، نهم رایهرینه شکستخواردوه سهرتایهک بوو بۆ پتر ناویانگدمکردنی شیخ عوبهیدوللا نهم کۆتاییهاتنی کاری رامیاری . ههر زوو پاش نهم رووداوانه ، شیخ بوو به سهرکردهیهکی دانپیانراوی جولانهوهی بهرفراوانی نهمتهوهی کوردیی که نامانجی دهولتهتیکی سهریهخۆی کوردیهه . مورید و لایهنگرمانی لهسهراسهری کوردستاندا خهریک بن پشتگیری بۆ پرسهکهی شیخ بهدمستینن .

حکومتهی عوسمانیی که بهدئنیاییهوه ناگاداری خولیا و تهواری چالاکیهکانی شیخ بوو ، ههلونسیتیکی دۆستانهی بهرامهر شیخ پینشاندا و زیاتر هاوکاری کرد وهک نهمهی رینگ له ههلۆکانی بگریت . حکومت به ناشکرا یان نهمنده بویر نهمبوو که سزای پیاویکی دهسهلاتدار و پیروزی وهک نهم بدات یان وهک هاوپهیمانیکی لینی دهروانی که له ناینهدا راژهی بایهخدارای بۆ نهمجام بدات ، نهمانهت گهر خولیاکانیشی به پهلاماردانی نیران کۆتایی بیت . حکومتی عوسمانیی له بهرگریکردن له شیخ و راگهیاندنی بیتاوانی بهردهوام بوو . نهم راستیهی بیگومان پشتگیری گوتهمانی نیرانییهکانیان دهکرد سهبارته بهوهی که تورکان لهپشت جولانهوهکهی شیخ عوبهیدوللاوهن .

داگیرکردنی نیران له لایه ن کورد

هواکارمانی داگیرکردنهک

دهگونجیت بهشینی بنهمای داگیرکردنی نیران له لایه ن کوردانهوه بۆ جهنگی تورکی-روسی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ بگهڕیتهوه . وهک پینشر ناماژهی پندرا ، تورکان لهکاتی نهم جهنگدا ههنگاویکی بایهخداریان نا بهوهی ههزارها پیاوی خیلهکیی کوردیان به چمکی هاوچهرخ چهکدار کرد . شیخ عوبهیدوللا سهرکردهی مهزترین بهشی نهم هیزانه بوو و لهبرامهر روسیادا جیهادی دهکرد .⁷⁵ ههرچهنده نهم هیزانه بۆ

کاتیک ناوبراو چوهه پال تورکهکان له جهنگهدا. حکومتی عوسمانیش که بهلینی هاوکاری مادیی دابوووه . بهلینهکهی خۆی بهجی نهممیانده . نهمهی شینی توبه کرد و وروژاندی .

Encl. In No.56. Clyton to Trotter. Van ,Sept. 19, 1879, in ibid..87.

⁷⁵ بهگۆزهی نیکیتین شیخ لهسهرتهای جهنگی ۱۸۷۷دا سهرکردایهتی حهفتاههزار جهنگاومری دهکرد که له ههرنهمه سنووریهکانی تورکیا-نیرانهوه هاتبوون .

Nikitine Basile, "Les Afsars d Urmieh", 99.

ماوهيەكى دىرژۇگرفتياڭ بۇ رووس پىكئەھىنا ، چۈنكە ھەر زوو تىكياڭ بىشكىنىت
ۋە پەرتەۋازەيان كات .

چەكدار كىردى كورد ، كە ئاسەۋارىڭكى مەزنى لەسەر تور كىيا ھەبوو ، ئاسەۋارىڭكى
گەرەتەرى لە سەر ئىزان بەجىئەنىشت . چەكەكان لەدەست كورداندا مانەو ، لەموش
گىرگىتەر بۇرۇبوونەۋە گىيانى جىھاد بوو . داگىر كىردى ئىزان لەلايەن كوردەۋە ئەۋە
دەردەخات كە زۇر ئاسان بوو گىيانى جىھادىيى ئەۋ خىلەككىيانە كە پىشتر ئاراستەى
نۇرسۇنۇكسە كرىستىيانىيە رووسەكان كرابوو ، ۋەربىگىردىت ۋە ئاراستەى موسولمانە
شىعە ئىرانىيەكان بىكرىت . لەراستىيدا لەماۋەى راپىرەنكەى شىخ عوبەيدوللا لە تور كىيا
، پىاۋەكانى تەئانەت لە شەر كىردن لەگەل سوپاكەى سولتان - خەلىفەدا سىستىيان ئەنۋاند ،
ئەۋ خەلىفەھەى پىشەۋى ئايىنىيى ھەموو موسولمانانى سۈننە بوو .

بىرگەى چاكسازىيەكەى پەيماننامەى بەرلەن كە زادەى جەنگەكەى
۱۸۷۷-۱۸۷۸ بوو ، ئەتۋانرىت بە يەككى دىكە لە ھۆكارە ئاراستەۋخۇكانى
داگىر كىردىكە بىرئىردىت . ئەۋ پىرۇپاگەندەھەى سەبارەت بە خولياكانى ئەرەمن لە
ھەرمەكانى باكورى رۇزەھەلەتدا بۇبوۋەۋە . گىيانى يەكبورنى لەنىۋ كورداندا پەرەپىندا ،
ئەۋ گەلەى كە ئاۋيانگى بە دوۋبەرمكىسى ۋە ئاتەبايى بۇبوۋتەۋە . پىۋىستە ئەۋە
بەبىرەپىنرىتەۋە كە چۇن ھاۋپەيمانىيى كوردىيى ۋەك جۇلانەۋەھەى چەكدارىيى ئەتەۋەىيى
ھاتەكايەۋە . لەبەر چەند ھۆكارىك كە پىشتر باسى لىكراۋە ، ۋاپىندەچوو ئەم ھاۋپەيمانىيە
ئەتەۋەىيە سۆزى حكومەتى عوسمانىيى بۇخۇى راكىشايىت ، ئەۋە گەر پىشتر گىرەيەكەى
چالاكىيى نەكردىت . شىخ ھىچ كاتىكى بەفېرۇ ئەدا تا سوود لەم ھاۋپەيمانىيە ۋەربىگىرت
بۇ بۇلۇكرنەۋەى دەسەلاتى خۇى ۋە بەھىز كىردى لە سەراسەرى كوردستاندا . لەمكاتەدا كە
پىرۇسەى چاكسازىيەكان بەرمە دوۋە پاشاكشەى دەكرد ، شىخ عوبەيدوللا ۋەك
سەرۋكىكى بىن رىكابەرى كورد لە كوردستاندا بەرجەستە بوو . بەم پىنگەھەۋە ۋە بەم خوليا
ۋە ۋە بەرزەۋە ئەۋ باۋەردەى لاروست ببوو كە دەمى ئەۋە ھاتۇتە پىشەۋە تا ئەۋ ئامانجە
بىنىتەمدى كە بەدزىرايى تەمەنى خەۋنى پىۋە دەبىنى ، ئەۋىش دامەرزاندنى دەۋلەتىكى
سەربەخۇى كوردىيە .

گومانی تېذا نېه که لاوازی نیران یك له هوکاره سرهکیانہ بوو که نهو
 دمولتهی کرده نیشانه ییکی سربرنجراکیش . گوتهی یك له چاودیره نژکهکانی شانوی
 رووداومکان لهوباره یهوه سربرنجراکیشه : " دهگونجیت جولانومکهی نم نواییه شیخ له
 نیران زادهی نهو یهروایه بیت که حکومتی نیرانی لهومکهی تورک گندهلتر و نالهبارتره
 ، هر بویه دامه زانندی دهسه لاتیکسی سره به خو لهوی ناساتر و لهبارتر وهک له تورکیا دیته
 پیش چاو ، هر نهومندهی لیره نامانجه که هینا یه دی ، نهوسا نهو هیزه مزندهی خوی
 ناراستهی کارمندان عوسمانی دهکات ."^{۷۱}

گومانیکسی کم لهوه دکرت که نهوهی له کوتاییدا هاندهری شیخ بووه بو
 نهجامدانی نهو ههنگاوه سرهرو و مترسییداره بریتیبوو له لاوازی نیران ، شانبهشانی
 نهو کینه و گیانی ناحهزییهی که موریدانی شیخ به گشتی و خوی به تایه تیی لهه ممبر
 نیرانییهکان له سونگهی بلاوی شیعه گهرایی لهو ولاته دا هه یان بووه .

شیخ عوبهیدوللا له نامه که یدا بو دکتور کوچران له ۲۵ی سنپتیه مبر ۱۸۸۰دا
 باسی لهو هوکاره راسته خوویه کردوه که وای لیکردوه په لاماری نیران بدات .^{۷۲} له
 نامه یدا باسی له نه هاهمه تیهکانی خوی و کورد کرابوو که بهوی نیرانییهکانه وه پنهوی
 گرفتار بوون ، وهک نهو شکایه تانهی له مهر کوشتنی دبرندهی ژماره یك کورد و
 سووکایه تیکردن بهوانی دی ، سه پانندی باجی پشتشکین بهسمر چمند سر وکیکی کورد
 و فراندنی ژنانی کورد له لایه چمند کارمندیکی حکومتی نیرانی ، بلاو بوونه وهی
 توندوتیژی و جهره یی که بهدناوی بهسمر شانی کوردا هیناوه . شیخ نم
 بهدکاریانہی وهک پاساویک بو په لاماره که دژی نیران له قلم ددها .

^{۷۰} Encl. In No.22, Trotter to Goschen , Therapia .Oct. 20, 1880 , in Great Britain , Turkey No. 5 (1881).17.

^{۷۱} Encl.2 In No.61, Sheikh Obeidullah to Dr.Cochran, in ibid.,47.

هیزمکانی شیخ و چهك و كل و په له كانی

ماوهی جینگ چهنده كه میش بخایه نیت ، بهین له بهرچا و گرتنی ناکامگان ، هینشتا نو ماوهیه بهسه بوئوهوی کاریگریمه کی مهن له یه کینتی ریزه کانی هیزه خیله کیهه کان بکات . گهرییتوو به دستیکي پو لاین جلهوی نو هیزانه نگریت . شکست ناکوکی و دوو بهرکی و پاشتر بهزینی سرتاسیری بهدوادادیت . له کاتیکدا سرکهوتن زور جار دهیته بوئیهك بو تالانی و راپرووت و نهجامدانی کاری توندوتیژی که موینه . جینگاوهه خیله کیهه کان که پاش نووی باری تالانی وشپه خوری سستیان دهکات و جو له یان پهک دهکات نیدی یکه مین خهونی نهوان بلاوملیکردن و بوئالهوه گهرانهوهیه . ژماره ی هیزه خیله کیهه کان بهگشتی لهم جزوه جینگاندا له هه لکشان و داکشاندان ، تمنامت لهکاتی سرکهوتنیشتا . ژماره ی نهوانه ی که مهیدانه که جیده هینن یهکسانه بهوانه ی که بهودواییه دینه مهیدانهوه و به پهله له پیناو تالانی و خوندوله مندکردندا بههله داوان به هیزه شهرکه ره کانهوه په یوست نهین . نه م راستییانه ویرای نهوونی که سایه تی فرماندهی گونجاو ، وادهکات فره نهستم بیت ژماره یه کی دروست و تهوای هیزه کوردیهه کانی بهشدار بوو له ههلمه ته که ی شیخدا دیاری بکرت .

بهله بهرچا و گرتنی نو لاوازییه ی هیزه نیرانییه کان لهو دهه دا له هریمی نازهربایجان . هیزمکانی شیخ بهشینوه یه کی ریزه یی له رووی چهنده یه تی و چو نایه تییه وه باش چهکدار و ناماده کرابوون . وهك پیشتر ناماژهی پیکرا ، زوریه ی نو چهکانه ی له دهستی کورده کاندا بوون بههوی جینگه که ی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ هوه دهستیان کهوتبوو . نو کاته ی شیخ وهك فرمانده ی هیزه گه لیکي خیله کی مهن دانرابوو . جوړیک لهو چهکانه ی کوردان پاش تیکشکان و په رته وازه بوونیان له سردهستی روسه کان لای خویان گلیان دابووه بریتیبوو له بریکی زور تفنگی (مارتینی) به فیشه که کانیه وه .^{۷۸} بهگویره ی سرچاوه یه کی نرمنه نی ، هاوپه یمانیه کوردیهه که ی شیخ عوبه ییدوللا له سره یهندی داگیرکارییه که ی بو نیران خاوهنی " ۴۰۰۰ تفنگی مارتینی

⁷⁸ Nikitine, "Les Afsars," 99.

بوو ، که ۲۰۰ یان له سەرچاوهی ئێرانی و ئەوانی دیکەشی تورکیی بوون.^{۷۹} بەگوزەری نیکیتین ، لە دوژنەهەزار چەمکدارە پەلاماری ورمێیان دا ، هەزلریان بە تەنگی جوژی نوێ چەمکداربوون .^{۸۰} وایندەچیت بۆ شیخ دابینکردنی بەشینی پنیوستییە جەنگییەکان گران نەبووینت ، بانیوزی ئێران لە نەستەمبول باسی شیخی کردووە که " خاوەنی کارگەیی بایەخداریی فیشەکی نروستکردن بوو ."^{۸۱} ئەو راستییەیی که شیخ بە باشی چەمک و تەقەمەنی بۆ فراھم کردبوو و ھەروھا لە ھەرگرتن و نەستەمبولتیی پنیوستییە سەربازییەکان بەردھوام بوو ، ئەوێ لەو ھەوڵەدا نەردەمکەوینت که باس لەو ھەمکات که تەیموریاشای خانی برادۆست لە نۆفەمبەری ۱۸۸۰دا دەستی بەسەر ۱۶۰ باری حوشتر تەنگ و فیشەمکدا گرتوووە .^{۸۲}

ھەڵمەتە سەربازییەکان

تەنیا ناماژەیی فەرمیی شیخ سەبارەت بە بریاردانی پەلامارگەیی بۆسەر ئێران ھێماپێدانیککی ئاروونە لەسەر "ناردنی کۆرەگەیی بۆ سابلانگ" که لە پرگەییەکی لێندا لە یەك لەو دوو نامەیدا ھاتوووە که لەکاتی ئەنجامدانی داگیرکارییەکی بۆ د.کۆچرانی ناردوووە .نامەکی ھەو دەستپێدەھمکات : " مەلا ئیسماعیل ناردوووە تا ئەوتان پێی رابگەییەنیت که بەنھێنی سەبارەت بە ھەلومەرجەکی ئێرە بۆم باسکردوووە ، تکام وایە حکومەتی ئینگلیز لە راستییەکانی ھەلومەرجەکی ناگادار بکەنەو ، ھەوآلی رویشتنی کۆرەگەشەمان

⁷⁹ Encl. In No.6, letter from Monseigneur Krimian to the Armenian Patriarch, Van June. 20. 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),6.

⁸⁰ وایندەچیت ناماژمەینت بۆ ئەو چەمکە نۆشمانەیی که مەخزەمی فیشەکیان پنیووە . ھەروھا کۆنسول-ژێنرال نابۆت وەسفی شیخی کردوووە بەوێ " بە تەنگی مارتینی باش چەمکدارە "

Nikitine, "Les Afsars," 102-103. Encl. 2. No.8. Abbott to Earl Granville, Tabriz, July 15, 1880, in Great Britain , Turkey No. 5 (1881),9.

⁸¹ Encl. 1 in No.74, memorandum from Persian ambassador in Constantinople to British charge'd affairs, in Great Britain , Turkey No. 5 (1881),60.

⁸² Encl. 2. No.70, Abbott to Tomson, Tabriz, Nov. 25, 1880, in ibid.,57.

بۇ سابلاخ پىن رابگه يەنە "۸۲" ھەروەك روداوەكانى دوايى سەلماندیان نوینەرەكەى شىخ بە نەينى ئەمەى بە دكتور كۆچران گەياندووہ كە كوردەكەى شىخ " دەروات بۇ سابلاخ " بەلام بە سەرکردایەتیی لەشكرىك !.

لەسەرەتای نۆكۆتۆبەرى ۱۸۸۰ ، جەنگاوەرە كوردەكانى عوبەيدوللا لە سنوورى نىزان پەرىنەوہ . بەگوێرەى راپۆرتەكان ھاوچەرەخەكان ، ھىزەكان لە سى يەكە پىنكەتابوون ، يەكەمیان بە رابەرى كوردە گەنجەكەى (عەبدولقاس)بوو كە بە ناراستەيەكى بەرفراوانى كەنارەكانى باشوورى دەریاچەى ورمى بەرەو سابلاخ نەروۆشت .^{۸۴} ھىزى دووہمیان بە فرەماندەيى كوردە گەورەكەى بوو كە لە مەرگەوەر بنەى خستىو ، " واپىندەچوو بۇ پاراستنى ھىلى پاشەكشەى عەبدولقادر بىت " يەكەى سىمەیان بە فرەماندەيى شىخ (مەھمەد سەدىق) ژنبرا و خەلىفەى شىخ عوبەيدوللا بوو كە وەك دەگوتىرت لە پىنج ھزار جەنگاوەر پىك دەھات .^{۸۵}

لەكاتى كشانى ھىزەكانى عەبدولقادر بەرەو سابلاخ . ژمارەيك لە ھىزەكانى كورد ناوچوى شىخ و سولدىزى پىوہ پەيوەست بوون . پاشتر بە زووى ھىزەكانى كوردى

⁸³ Encl.4 In No.61, Sheikh Obeidullah to Dr.Cochran, in ibid.,47.

⁸⁴ Wilson S.G , Persian Life and Customs,111.

نامارەكان سەبارەت بە قەبارەى ئەم ھىزە يەكجار بەرچاوين . كۆلايتۆنى جىگىرى كۆنسول ھەوالى ئەو دەھات كە ژمارەى ئەم ھىزە بىست ھزار كەسە . بەلام ھۆشيارى ئەوھى داوہ كە بەتەواوەتیی پشت بە بەم ژمارەيە بىسترت . نىكتىن لە سەرچاوەى نووسراوى رۆژانەى نىزانى بۆلۆنەكراموہ . توانای ئەم ھىزەى سابلاخى بە چل بۇ پەنجاھزار بەدەستەدەھات . كۆنسول-ژىنېل نابۆت ھىزەكانى لە بەنەرەدا بە دە بۇ سى ھزار داناوہ . كە لەكاتى ھىزەكەيدا چونكە بەشكىيان بۇ مالەرە گەراوەتەوہ . ژمارەيان دابەزىوہ

Encl.2 In No.54, Clyton to Trotter, Van ,Oct. 25, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),32; Nikitine,"Les Afsars,"95; Encl. 2. No.56,Abbott to Tomson,Tabriz ,Nov. 5,1881,32.

⁸⁵ Encl.2 In No.54, Clyton to Trotter, Van ,Oct. 25, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),32.

⁸⁶ No.61,Thomson to Granville,Teheran,Oct. 31, 1880,in ibid.,45.

ناوچهی مەنگوڕ بە سەرکردایەتی هەمزەناغا و سەرۆکەکانی دی بە عەبدولقادرەو پەیوەست بوون ، ئەوانەى سۆنڊیان بە قورئان خواریبوو تا مردن بچمگن . ئەوان بى بەرگریی چوونە سابڵاغەو ، پاش ئەوێ رینگە بە هیزە ئێرانییەکی ناوشار و فرمانداری ئێرانی درا شارمکە جێبەجێن بى ئەوێ زیانیکیان پێگات . پاش ئەوێ سابڵاغ کەوتە دەست کوردان ، زێبەرائی نایینی سوننەى ئەو شارە فەتوایەکیان⁸⁷ سەبارەت بە جێهەڵکردن دژی شیعە بلۆکردەو .⁸⁸

دووەمین نامانجی شیخ عەبدولقادر ، میاندوئاو بوو . وایندەجێت شیخ ژمارەیهک نوێنەری ناریدییت تا داواى نازوقە بکەن و بۆچوونی خەلکی شارۆکەکە بزێن ، نوێنەرەکانی لەلایەن خەلکەو گیران و کوژران . ئەوێ شیخی بە تەواوتیی توپەکرد و دەستبەجێ بریاریدا پەلاماری میاندوئاو بەدات .⁸⁹ نیوێ دانیشتووانی شارۆکەکە لە ترسی تۆلەسەندنەو کەل و پەل و شەمە بەنرخەکانیان شاردهو و لەمیاندوئاو هەلاتن ، نیوێکەى تریشی کە سێ هەزار کەسیک لەبوون و لە پیاو ژن و مندال پێکدەهاتن ، لەلایەن هیزەکانی عەبدولقادرەو پاش تالانکردنی شارۆکەکە قەلتۆپکران .⁹⁰ ناوچهکانی دەورووبەریش وەك بناب و مراغەش کەوتەبەر پەلامار و وێران کران .

وێرانکردنی میاندوئاو سەرکەوتنیکی پوچ بوو ، باری زۆریەى جەنگاوەرە خێلەکییەکان بەهۆی تالانی و راووتەوێ گران بوو ، هەریوێهە بلۆهیان لیکرد و بەرەو مالهەو گەرانەو . هەروەها ئەوێ رویدا هانی ئێرانییەکانی دا نامادەیی بەرەنگارییان پتریییت و زیانیکی زۆری بە ناویانگی شیخ و تەواوی پرسەکی گەیاندا . بەگوێزەى ویلسن⁹¹ ئەم پەرتەوازمەبوونە سەلماندى کە کورد توانی ئەنجامدانی کاری جەنگی

⁸⁷ See D.B. Macdonald, "Fatwa," Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 3:92-93.

⁸⁸ Wilson S.G , Persian Life and Customs, 111.

⁸⁹ Encl. 1. No.61, Abbott to Tomson, Urmiya , Oct. 7, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881), 46.

⁹⁰ Wilson S.G , Persian Life and Customs, 111.

ئابۆت ژمارەى کوژراوەکانى عەجەم لە میاندوئاو بە دوو هەزار مەزەندە نەگات . خانی کۆچرانیش لەنامەکی خۆیدا کە یەروری ۱۱ى نوکتۆبەری لەسەر . ژمارەى کوژراوەکانى میاندوئاو و دەورووبەری بە چوار هەزار داناه . لۆرد کیرۆن وەك ویلسن ژمارەکی بە سێ هەزار داناه . . Speer, 84; Curzon, 1:553.

سرمایزی نهمدار و به‌دیسپلینی نیه ، کۆمه‌لکۆژییه‌که تمنیا تارانیک نیه ، به‌لکۆ هه‌له‌یه‌که ، چونکه بووه هۆی ئه‌وه‌ی ئیترانییه‌کان به‌ره‌نگارییه‌کی ناچارایی و شه‌ری مان‌ونه‌مان بکه‌ن . هه‌روه‌ها هه‌ر سۆزیک بۆ کۆرده‌کانیش سه‌ریه‌وه ، ئه‌ویش گه‌ر له بنه‌ره‌دا سۆزیک هه‌میه‌ت .⁹¹

پاش ئه‌وه شیخ عبه‌دولقادر رووی هه‌یزمکانی خۆی به‌ره‌و مه‌راغه وه‌رگه‌نیا ، داوی ئه‌وه‌ی ده‌ستی به‌سه‌رده‌دا گرت . به‌ره‌و پینش رویشته‌ت و هه‌وال هه‌یه‌ که نزیکی ته‌به‌ریز بوته‌وه ،⁹² ئه‌مه‌ش دواخالی گه‌یشته‌نی هه‌یزمکانیه‌تی .

له‌هه‌مان کاتدا هه‌والی ئه‌وه هه‌یه‌ که شیخ سه‌دیق به‌ خۆی و هه‌زار چه‌کداره‌وه هه‌ره‌شه‌ی خسته‌وته سه‌ر شاری وره‌ن ،⁹³ هه‌یزیک دیکه‌ی پێوه په‌یوه‌سته بوو که له لایه‌ن شیخ عوبه‌یدوللای باوکیه‌وه سه‌رکردایه‌تیه‌ی ده‌کرا . ژماره‌ی ته‌واوی ئه‌و هه‌یزانه که گه‌مارۆی وره‌ن‌یاندا به‌ریته‌بوو له هه‌شته هه‌زار چه‌نگاوه‌ر .⁹⁴ پاش چه‌ند رۆژیک شه‌ری لابه‌لا ، دانیه‌شتووانی شاره‌ گه‌مارۆدراوه‌که چه‌رۆکی چاره‌نوووسی خه‌لکی میان‌دوئاویان به‌رگۆی که‌وتبوو ، به‌ریاریاندا داوی ناشتیه‌ی بکه‌ن . له سۆنگه‌ی ئه‌وه‌وه ، ژماره‌یه‌ک له پیاوماقۆل و ریه‌ره نایینییه‌کانی وره‌ن په‌یوه‌ندیان به‌ شیخ عوبه‌یدوللاره‌وه کرد و پینش‌نیازی ئه‌وه‌یان کرد شاره‌که به‌ده‌سته‌وه به‌ده‌ن به‌مه‌رجیک زیان به‌ خه‌لکه‌که نه‌گات . شیخ ئه‌وه‌ی په‌سه‌ندکرد و به‌رواریکیش بۆ به‌ده‌سته‌وانی شاره‌که ته‌رخانه‌را .⁹⁵ کاتیک به‌رواره‌که گه‌یشته ، ده‌سه‌لاتدارانی خۆجینی ئیترانیی شاره‌که داوی دواخسته‌نی ئه‌و کاره‌یان کرد . سه‌ره‌تا شیخ ئه‌و دواخسته‌نه‌ی ره‌تکرده‌وه ، به‌لام پاشتر له‌سه‌ر داوی دکتۆر کۆچران وه‌ک بینیمان که په‌یوه‌ندییه‌کی دۆسته‌انه‌ی له‌گه‌ل شیخدا هه‌بوو ، دواخسته‌نه‌که په‌سه‌ندکرا .⁹⁶

ده‌سه‌لاتدارانی ئیتران سوودیان له‌و دواخسته‌نه‌ بۆ به‌هه‌یزکردن و قایمه‌کردنی

⁹¹ Wilson S.G , Persian Life and Customs,112.

⁹² No.68, Clyton to Trotter, Van ,Nov. 2, 1880,in Great Britain , Turkey No. 5 (1881),54.

⁹³ No.61,Thomson to Earl Granville,Teheran,Oct. 31, 1880,in ibid.,46.

⁹⁴ Encl. 2. No.56,Abbott to Tomson,Tabriz ,Nov. 7,1880,in ibid.,32.

⁹⁵ Nikitine,"Les Afsars,"101-2.

⁹⁶ Wilson S.G , Persian Life and Customs,114;Speer,86;Curzon,1:553.

شاره‌که و توانای بەرگریی بینی . دەیانزانی که هیزنکی ئێراننی بەرپۆیه بۆ فریاکەوتنی شاره‌که ، نێقبال نەلمەولە فرمانداری ورمێ بێاریدا بەرەنگاریی شیخ بکات .⁹⁷ کاتیک کوردان دواتر پەلاماری خۆیان دەستپێکرد تووشی زانیکی زۆر بوون . پێدەچیت ئەو شکستە توندە وەری هیزەکانی عوبەیدوللای دابەزاندبیت ، چونکە زۆری نەبرد ئەو هیزانە بەشپۆیهیکی تەواو رەمەکیی و ناریک بەرەو ناوچە چیاپیه‌کانیان کەشاندەوه .⁹⁸

بەم چەشنە خەلکی ورمێ دە رۆژیان بەگەمارۆندراوی لە سایەیی نیگەرانیی و ترسینکی مەزندا بەسەریرد . شکستی شیخ لە ورمێ سەرەتای کۆتایی داگیرکارییە کوردییەکه بۆ ئێران بوو . داگیرکەران هەر زوو لەبەردەم پێشپەرەویی ئێرانییەکاندا کەوتنە پاشەکشە . یەکه سوپاییەکانی تورک لەسەر سنووری تورکیی-ئێراننی مۆلایان خوارد و هاکاریی هیزە ئێرانییەکانیان دەکرد بەوهی رنگەیان لە پاشەکشەیی هیزە کوردییەکان دەگرت .⁹⁹

شیخ عوبەیدوللای کەتوانی رنگەیی خۆی بەرەو ئەوچیا بکاتەوه ، لەکۆتاییدا لە ژوونی ۱۵۸۸۰ ، بەرەو ئەستەمبول گواسترایەوه وەک ناگامیکی ئەو فشارە سەختەیی که لەلایەن زەهێزەکانەوه کرابوووە سەر دەروازیی بالای . جینگەیی سەرئەجە لە درۆزەیی رنگەکیدایا بەرەو پایتەخت ، لە هەموولایەکهوه وەک قارەمانیک پێشوازیی لێدەکرا .¹⁰⁰ دواي مانەوهی چەند مانگیکی لە ئەستەمبول ، هەلات و خۆی گەیاندەوه ماله چیاپیه‌کهیی خۆی لە نەهری . تورکان بەلەبەرچاوگرتنی رای گشتیی ئەوروپیی ، هیزنکیان نارەدە سەر شیخ و دالوایان لێکرد خۆبەدەستەوه بەدات . عوبەیدوللای درکی بە بیهیوایی خۆی لەمەر هەلومەرجەکه دەکرد هەرپۆیه خۆی بەدەستەوه‌دا و ئەمجارەیان بۆ حیحجاز دەورخرایەوه ، لەوی لەسانی ۱۵۸۸۲ گیانی سپارد .¹⁰¹

⁹⁷ نێقبال نەلمەولە بۆ ریکخستنی بەرگریی لە شارەکه‌دا هاوکارییەکی مەزنی لەلایەن (کلۆزیل) ی مەزنی کەشیشی مسیۆنیری فەرەنسیی وەرگرتوووه . بە هەوڵی ناوبراو پارەمەکی زۆر لە زانگەکانی شار کۆنگرایەوه و خەرجییی کەریی کەلوپەلی پێویستی بۆ بەرگریی لە شارەکه پێن دابینکرا . Nikitine, "Les Afsars," 103.

⁹⁸ Wilson S.G , Persian Life and Customs, 114; Speer, 90.

⁹⁹ See Wilson S.G . Persian Life and Customs, 117.

¹⁰⁰ Curzon, 1:554; cf. Wilson S.G , Persian Life and Customs , 119.

¹⁰¹ سەبارەت بە شونیی مەردنی شیخ گوتهی جیاوازی هەیه ، هیندیک نەلین لە مەکهه . زەکی دەلینت لە تانیف .

روداوەگانی پاش ھەلمەتەکە

ئەو کوشتار و توندوتیژییە لەلایەن ئێرانییەکانەوە بۆ سەركوتکردنی جولانەمەكەى شیخ ئەنجامدرا زۆر لەوە زیاتر بوو کە کوردان لەکاتی پەلامارەکیاندا کردیان . کوردان و سوننەى ناوچەکە لەلایەن سەربازانى ئێرانییەوێه راودەنران و دەگیران و سەردەبەران ھەروەك چۆن شیعیەکان پێشتر لەلایەن کوردە خێلەکییەکانەوە دەکوژران . سەروشتی رەشەکوژی تۆلەخوازی ئێرانییەکان لەو راستییەدا ھەردەکەوێت کە وێرای ئەوێ ژمارەیکەى کەم لە نەستورییەکانى دەشتى ورمى بەھۆى پێشێلکاریى تالانچییەکانى کورد گیانیان لەدەستدا ، بەلام ھیزە ئێرانییەکان ژمارەیکەى زۆر نەستوریان کوشت .^{۱۰۲}

داگیرکاریى کوردان و ئەو ھەنگاوانەى بۆ سەركوتکردنیان نرا وێرانکارییەکی گەورەى لەناوچەکەدا لێکەوتەو . وێرای ئەو زیانە گیانییە قورسەى لێکەوتەو ، ناوچەیکەى دەولەمەندى بەرفراوانى خاکی ئێران بەتەواویى بوو بە کەلاو . دەشتى ورمى کە بە " بەھەشتى ئێران " ناوئەبەرا ، وێران بوو . ئەو کارەساتە ھێندە مەزن بوو کە تەواوی ئێران بۆ ماوێ چەندین سالی دواتر لەژێر ناسەولەمەندیاندا دەینالاند . (ستاک) لە سالی ۱۸۸۲دا لە نووسینیکیدا نامازەى بەو کەروو ، لە کاتی گەشتەکەیدا بە ھەرمەکانى فارس لە باشوورى ئێران ، بیستویەتى کە " بەھۆى داگیرکارییەکەى کورد بۆ نازەربایجان ، خەلکی فارس لەلایەن دەسەڵتدارانەوێه ناچارکراون باجى فریاکەوتن بەدەن ."^{۱۰۳} ناسەوارى ئەو داگیرکارییە تا ئەو رادەى بوو وەك لە نووسینەکانى (مەس ماری شید) ی مەسئۆنەرى ئەمەریکییدا ھەردەکەوێت کە دەنئیت : "تاكو جەنگى جیھانئیش، ھەموو روداوەگان لە ورمى لەمیزووی پەلامارەکەى شیخەو بەروارى بۆ

شەركۆش دەنئیت لە مەدینە . زكى . خلاصە تاریخ الكرد . ۱۲۰ .

Elphinston, " Kurds and the Kurds Question,"94; Chirguh, La question kurde,18.

¹⁰² Wilson S.G , Persian Life and Customs,115-16.

¹⁰³ Edward stack,Six Months in Persia ,250-51.

دوای تیکشکاندنی کوردان ، بارودوخی مسیونئیره ئەمەریکیەکان لە ورمندا تیکچوو ، هەروەها گەیشته دوا راڤەری مەترسییداری خۆی بەوەی بێ بەلگە سەبارەت بە بەشدارییان لە هێرشەکەى کورددا تاوانبار کرابوو . بەهۆی ئەو پەيوەندییە دۆستانەییەى مسیونئیرەکان لەگەڵ شیخ عوبەیدوللادا هەمانوو بەوە تۆمەتبار نەکران کە هانیانداوە و هاوکارییان کردووە . ئەوە تەنیا نەستۆیەردان و کاری دیپلۆماتى بەریتانییەکان بوو کە بوو هۆی ئەوەی ئەو مسیونئیره ئەمەریکیانە لە چارەنووسى نادیار رزگاریان بێت .

بۆاری نیودەهولەتیی داگیرکارییەگەى کورد بۆ ئێران

دامەزراندنی پەيوەندیی دیپلۆماسیى لەنیوان وڵاتە یەكگرتووەکان و ئێراندا یەك لە ناكامەکانى کارە داگیرکارییەگەى کوردان بۆ ئێران بریتیبوو لە دامەزراندنی پەيوەندیی دیپلۆماسیى لەنیوان وڵاتە یەكگرتووەکان و ئێراندا . سەرئەجى حکومەتى وڵاتە یەكگرتووەکان بۆ ئێران لە ناكامى ئەو مەترسییانە بوو کە مسیونئیره ئەمەریکیەکان لەسەروەندى هەلەمەتەگەى شیخ عوبەیدوللادا لە ئێران تووشى هاتبوون . ئەوەى سەرەتا بایەخىكى تاییەتى بەو مەسەلەیدا بریتیبوو (رەفوس رۆبىسن داوس) ی ئەندامى كۆنگرسى ئەمەریكى نۆینەرى ماریت-نۆهایو ، ئەوەى بۆ خاتوو سارا شیدی ئەندامى مسیونئیری ئەمەریكى لە ورمى بوو . ئەو لە ۲۰ى نۆفەمبەرى ۱۸۸۰دا بەنامەىك "نیفارتس" ی وەزیری نەروەى سەبارەت بەو مەترسییە مەزنە ناگادار کردووە کە لە ناكامى رووداوەکانى ئەو دواییەى ئێراندا رووبەرۆوى دەستەى میسۆنییری ئەمەریكى بووەتەرە . داوس پێشنیازى ئەوەى کرد کە وڵاتە یەكگرتووەکان پێویستە قسە لەگەڵ حکومەتى ئێرانیدا بکات بۆ ئەوەى ئەو هاوولاتییه ئەمەریکیانە بپارێزێت . لەکۆتایى نامەکیدا ناهاژەى بەرەدبوو کە خوشكى و خێزانەگەى بەشیک لەو مسیونئیرییه پێکەهینن .^{۱۰۵}

¹⁰⁴ Shedd, Mary Lewis, The Measure of a Man, 45.

¹⁰⁵ Dawes, Rufus R., comp, A History of Diplomatic Relation With Persia, 5.

ناومرۇكى ئىم نامىيە رىوانى (جىمىس رىسل لۇئى) ى ەزىر لى لىنەن كرا .
 نەرىش ەستا بە ناردىنى نامەكە بۇ (لۇرد گرانفیل/جۇرچ لىنسىۇن گاورد) ەزىرى
 ەرمەوى بەرىتانىيى ، تىكای لىكرد بە نۆنەرمەكى خۇيان لى تاران رابگەيەنىت دەسلەت و
 ەمولى دۇستانەى خۇيان لى پىناو پاراستنى ەاولاتيانى نەمەرىكىي لى نىران بەگەرخەن .
 پاش ئەمە ، داوسى ئەندام كۆنگرس ەمولىدا لى "رنگەى كۆنگرسەمە برىارىك
 بەدەستىبىنىت بۇنەمەى بە شىوہەمەى باشتىر ئىم ەاولاتىيە نەمەرىكىيەنە لى نىران
 پىارىزىت." ¹⁰⁶ داوس بە پىوئىستى زانى كە ەمولى پتر بەت و پەيوەندىيەكانى خۇى لى
 پىناو ئىم مەبەستەدا تىرخان بكات ، چونكە جەمەورى نەمەرىكىي لىمەسەلەيە بەناگا
 نەبوو و راي گشتىيش پشتىگرىي ەمولىكى نەرتوى نەدەدا . ەمان كات ، مىسۆنرەكان
 خۇيان بەردەوام ەانى داوسيان نەدا كە بۇ دامەزاندنى پەيوەندىيەكى دىلۇماسىي
 لىنىوان ولاتە يەكگرتووەكان و نىران تىبىكۆشىت . ¹⁰⁷

يەكەمىن ەنگاوكە لىلەين داوسى ئەندام كۆنگرسەمە نرا ئىم برىارە بوو كە لى
 ەى فىبرەيرى ۱۸۸۲ دا كە داواى دامەزاندنى نۆنەرايەتتەيەكى دىلۇماسىي ولاتە
 يەكگرتووەكانى لى نىران نەكرد . ەمەوا بەدرىزىي سەبارەت بە قازانچى بازگانىي
 نۆنەرايەتتەيەكى بەم شىوہەمەى نەكرد و جەختى لى بايەختى ئىم ولاتە وەك بازارىكى
 نائىندەيى بۇ كالا نەمەرىكىيەكان نەكردەمە . پاش ەفتەيەك لى پىشكەشكردنى برىارەكە
 و لى ۱۲ فىبرەيرى ۱۸۸۲دا بە تىكراى نەنگ لى نەجمەنى نۆنەراندا پەسەند كرا . ¹⁰⁸
 لىكۆتايىدا ، لى ۲ نوتى ۱۸۸۲دا ، پىنج رۇژ پىش كۆتايى پىنەننى دانىشتەكانى
 كۆنگرس ، كۆنگرس بە ەردو نەجمەنەكەيەمە كۆبووہە و ياساى ژمارە
 (H.B.6743) نامەكرا كە رنگە نەدا پەيوەندىي دىلۇماسىي دامەزىنن . ياساكە لى
 ەى نوتىي ۱۸۸۲دا لىلەين ەردو نەجمەنەكەمە پەسەندكرا پاش ئەمەى لىلەين
 نەجمەنى پىرانەمە ەيندىك راستكردنەمەى تىداكرا . (مستەر ئىس .جى .دەبلىو .بنيامىن)
 وەك يەكەمىن نۆنەرى دىلۇماسىي نەمەرىكىي لى نىران دەستىشانكرا ، ناونىشانى

¹⁰⁶ Ibid.,27.

¹⁰⁷ Ibid.,25-26. See also letter from Joseph P. Cochran and W.L. Whipple to Hon
 .R.R. Dawes, Urmia, July 6 1882.

¹⁰⁸ Dawes, 27-33.

كۆنسۇنى گىشتىي و ھەئسوپىنمىرى كاروبارى پىندرا .¹⁰⁹ پاشتر ناونىشانمەكى بۇ ھەزىر گۆپرا .

ھەئوئىستى دەولەتانى ئەوروپا

جولانەمەكەي شىخ عوبەيدوللا نىنگ و سەدايەكى گەورەي لە نۆمەندە نۆبەولەتتىي لىنكەتەمە . سەروشتى سەرەمكىي جولانەمەكە كە نامانجى پەلاماردانى ئىزان بوو ، گرفتتىكى نۆبەولەتتىي پىنكەھىنا . نەمەش شتىك بوو نەبوايە روويىدايە چونكە ئەو داگىركارىيە توركىاي نەگلاننە كىشەمەمە بەمەي داگىركارىيەكە لە خاكى نەمەمە دەستىپىنكردووه و جىنەجىكەرانىشى رەعبىيەتى نەون . روسيا كە فرە بايەخى بە كاروبارى ناوخۇي ئىزان و توركىا نەدا . وى دەبىيىنى كە جولانەمەكەي شىخ ھەولنىكە بۇ ئالۇزكردنى ھەلومەرجى ناوچەيك كە بۇ روسيا بايەخىكى ژيانىي ھەيە . بە پىنچەوانەمە . بەرىتانىا بەرژەمەندىي قولى خۇي لە پاراستنى يەكىتى نىمپراتورىي عوسمانىيدا دەبىيىنى و بەنىگەرانىيەمە دەپروانىە پەرسەندىنى رووداومەكان و دەترسا لايەنگىرىي روسيا لە ئىزان بىيئە ھۇي تىوہگلانى توركىا ، نەمەش كىشەمەكىشىكى نابەرايەرى لىنكەمەتەمە . تەنانتە دەولەتى نەمساش كە لە شانۇي رووداوەكانەمە دوور بوو ، تىكەل بە مەملەتن دېلۇماسىيەكان بوو .

بەئىنى ھاوگارىيەكردنى ئىزان لە لايەن روسياوہ

داگىركارىيەكەي عوبەيدوللا بۇ ئىزان بەچەند ھۆكارىك بووه ھۇي نىزىكبوونەمەي ئىزان و روسيا . نابورچوونى ئىزان بەمەي سەنورەكەي بەزىنراوہ ، نەسەلاتەكەي لىدراوہ و خەلكەكەي قەلتۇپىركراوہ بەشىوہەيەكى ھىندە قول كارى تىكرد كە نامادەبوو پەنا بۇ ھەموو شتىك بەرىت تۆلەي بۇ بىكاتەمە و ھەقى بسىننىت . رق و بىزارىيەكى قول لاي فارسەكان لە ناكامى نەتوانىنى بەنرەتتىيان بۇ پىشىگىرىي لەو داگىركارىيە دروست ببوو ، سەربارى نەمەش قەلتۇپىرى خەلكە شىعەكەي ئىزان ناگىرى دەمارگىرىي مەزھەبىي

¹⁰⁹ Ibid.,42-55.

داگیرساندبوو ، نەوێ پتر ئەو ناگرەشی جۆش دەدا ئەو راستییە بوو کە بەرنامە و رێکخستنی کاری داگیرکارییەکە لە خاکی تورکیاوە نامادەکرابوو . لەلایەن رەعییەتی تورکیاشەو نەجامدەدا . ئەمۆش گومانی ئێرانێ لەمەر بەشداریبوونی کارمەندانی تورک لە جولانەمەکی شێخدا هێناوەنارا . لۆرد کیردن بە جوانیی ئەو بارە دەروونییە ئێرانێ بەرجەستەکردوو : " شا تەکای یارمەتیی لە روسیا کرد . داوای راوێژی لە بەریتانیا کرد ، لەتورکیاش نوای قەربووی کرد ."¹¹⁰

رووسیا نزیک دەستە و لەو نامادەییە یارمەتیی خێرا بگەیەنێتە ئێرانییەکان و ئەوانیش دانیان ئەو یارمەتییان پێدەگات نەک تەنیا بەهۆی دۆژمانیی سونەتیی تورکی-رووسی ، بەلکو بەهۆی ئەوێ کە جولانەمەکی شێخ رێگەی لەبەردەم چینیەوێ بەشێک لەو بەرەمەیی سەرکەوتنەکی روسیا لە جەنگەکی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ گرتبوو . لەبەر ئەم هۆیە رووسیش هەمان بۆجۆونی فارسیان هەبوو سەبارەت بەوێ تورکان لە پشت راپەرینەو کوردییەکەون ، هەروەها ترسی ئەوەیان لێنیشتبوو کە ئەم ئالۆژییە بێتەهۆی پتربوونی دەسلاتی بەریتانیی لە هەزیمەکانی رۆژەلاتدا ، کە بە پێی پەیماننامەیی بەرلین ، بەریتانیا بەرپرس و چاودێری جێبەجێکردنی چاکسازییەکان بوو . هۆکاریکی دیکەیی دژایەتیی رووسەکان بۆ جولانەو کوردییەکە بریتیبوو ئەوێ دەسلاتی خۆی لە ئێراندا پارێزراوینت و بە بەردەوامیی رۆنی هاوێیەمان و پارێزەریکی ئێران بگێریت .

لەکوژتاییدا ، ئەوان لە کاریگەری نەرییی جولانەمەکە لەسەر دانیشتوانی کوردی قارس و ئەردەهان دەترسان . بێگومان ، ئەوان نامادەنەبوون زەمینیە بۆلۆبوونەوێ هەزی موریدیتیی لە ناوچەیکی نزیکی بەوشیوێهە لە قەفقاسی ئالۆژدا خۆش بکەن . شێخ عوبەیدوللا کە تەنیا چەند سالیکی ئەوە پێش سەرکردایەتیی هێزە خۆبەخشەکانی کوردی دژی هێزەکانی روسیا لە جەنگەکی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ دا کرد ، هەر وەک شامیلی یاخیی بەناوبانگی قەفقاسیی ، رێبەریکی نەقشبەندیی بوو .

هەرچەندە رووسەکان سووریوون لەسەر کوژتایی پێهێنانی ئەو راپەرینە کوردییە لە کاتیکیا فارسیەکان ئەو کارەیان پێنەکرایە . بەلام ئەوان لەهەرکاریکی خۆیان دەپاراست

¹¹⁰ Curzon, 1:557.

که بیته هۆی وروژاندن و توپه‌بوونی به‌ریتانیه‌کان . ئەوان هەمیشە چاودێری رەوتی رووداوێکیان لەو ناوچە نالۆزەدا ئەکرد و هەموو ناھەباشییەکی خۆیان کرد . بەلام لەو رووشەمو و ریابوون که هیچ کارێکی سەررۆیانە و ئاستێکی نەمان که بیته هۆی پێکدادان و رووبەرۆ بوونەوی لەگەڵ تورکیادا . ئەوان پەیمەندی دۆستانەیی خۆیان لە گەڵ بەریتانیادا پاراستبوو لە کاتیگدا بە هیمنیی خەریکی بڵاوکردنەوی هیزه‌کانیان بە درۆژیی سنووری قەفقاس بوون .

دایا (پلۆنکیت) ی نوێنەری دپلۆماسیی بەریتانیا لە سانپتۆسبیرگ کرا هەولێدات هەلۆنستی وەزارەتی دەرەوی روسیی بزانی . ئەو لە ۳ی ئۆگوستی ۱۸۸۰ سەرەوی خۆی لەو ناگادار کردەو که (بارۆن ئە.جی.جۆمینی) ^{۱۱۱} ئەو هەرایە کوردی بە درۆژیی سنوورەکانی تورکی-ئێرانی بۆ پیلانگیریی تورک گەراندۆتەو و نیکەرائیی خۆشی لەو دەرەوی که لەوانەیی بیته هۆی کەوتنەوی نالۆزییەکی توند لە ناوچەکەدا . ئەو بە تەواویی روونی کردەو که حکومەتی روسیی دەگونجیت لە بارێکی وادا خۆی بیینتەو " لە داھاتوودا بایەخی پتر بەو بابەتە بدات وەک لەوی ئیستا هەیه " ^{۱۱۲}

پاش سێ رۆژ ، رۆژنامە (Bereg/بیرگ) ی روسیی بەشێوەیەکی پاراوتر ئەمە دەرەوی ، کە بیگومان دەرەیی هەلۆنستی فەرمیی روسیا بوو ، کاتیک گوتی :
 "کوردان هێرشیان کردۆتە سەر ئێران ، ئایا ناگونجیت تورکەکان دەستێکیان لەم گەمەیدا نەبیت ؟ ئایا ناگونجیت دەرەزی بۆ هیوای بەھێنانەکایە هەلومەرجێکی واییت که خۆی لە جیبێجیکردنی بێرەکانی پەیماننامەیی بەرلین لەمەر کێشەیی ئەرەمان بدزیتەو؟ لەوانەیی سیاسەتکارانی ئەستەمبۆل بیانۆیت چۆن ئەلبانییەکانیان لە دەستێوەردانی کاروباری مۆنتینگرۆدا بەکارهێنا بەھەمان شێوەش کوردەکان بەکارهێنن . هەرچا ئەم پرسیارە زۆر ناھات وەلامیان دەریتەو . " ^{۱۱۳}

¹¹¹ Baron A.G.Jomini held the position of senior counselor in the Russian Foreign Office from 1856 to 1888.

¹¹² No.29,Plunkett to Earl Granville.St.Petersburg ,Nov. 3, 1880, Great Britain , Turkey No. 5 (1881),20.

¹¹³ Encol.in No.28, Extract from Bereg ,St.Petersburg ,Nov. 7, 1880,in ibid.,19.

ئىنجا رۇژنامەكە كەتۈتە باسكردنى ھەموو ئىو بەرژەۋەندىيە بازىرگانىي و راميارىيەنەي بەرىتائىي و روسەكان لە ئىران ھەيانە . نامازەي بە رىكەوتنى روسىي -بەرىتائىي كىردوۋە كە لەپىش جەنگى قەرم دا لەنىۋانىاندا ھەبوۋە و داۋى كىردوۋە كە بەو شىۋەيەي پىشۋو پەيوەندىي لەنىۋان ھەردوۋ و لات دەست پىبىكرىتەۋە . ھەروەھا نامازەي بەۋەداۋە " لەراستىيدا ھىچ ھۆكارىك نىە پىۋىست بەۋە بكات روسىا و ننگلئەرا لە ئاسىاي ناۋەراستدا كىشەيمان لەگەل يەكدا ھەبىت ."¹¹⁴ رۇژنامەكە نامازەي بەو پەيوەندىيە باشە داۋە كە لەنىۋان روسىا و ئىراندا ھەيە و ھىعائى بۇ ئەۋداۋايەي ئىران لە روسىا كىردوۋە تا تىرى كوردان يارمەتتىي سەربازىي بەدات . ئەۋەي روۋنكردۋتەۋە كە گەر بىتتو مەملاننىيەكە روۋيەكى مەترسىيدارتر بەخۆۋە بىبىنىت و بۇ سنوۋرەكانى روسىا دىرژىئىتەۋە ، سوپاي روسىي " رىگەي دەدرىتتى لەسەر سنوۋرى ئىران چالاكى خۇي بىۋىنىت و سەركەوتنى تالانچىيە ياخىبىۋەۋەكان بكات ."

كارداۋەۋەي بەرىتائىي لە ھاسا ھەئۋىستى روسىي

لەۋەدەچىت بەرىتائىي مەزىن بەو ھەۋالانە فرە نىگەران بوۋىت كە باسىان لەو پىشنىيازەي روسىا دەكرد كە بۇ ھاۋكارىي سەربازىي پىشكەشىي ئىرانىيەكانى كىردوۋە . مىستەر پلونكىت لە تەلەگرافنىكدا كە لەلەيەن گرانفيل ي ۋەزىرى دەرۋەي بەرىتائىيەۋە نىربراۋە . فەرمانى پىكراۋە لەبارەي ئەۋ دەنگۋىانەۋە سۇراخ بكات . پلونكىت ۋەزىرى دەرۋەي لەۋە ناگادار كىردۋتەۋە كە جارىكى تر بانگ كراۋەتە ۋەزارەتتى دەرۋەي روسىي و بابەتەكەي لەگەل بارۋن جۇمىنى باسكردۋتەۋە . بەگوۋىرەي پلونكىت ، جۇمىنى ئەۋەي پىبراگەياندوۋە كە شاي ئىران خۋاستى خۇي بۇ ۋەزىرى روسىي لە تاران سەبارەت بە بەدەستەھىناتى ھاۋكارىي سەربازىي روسىي بۇ گىئرانەۋەي نەزم و ئارامىي لەنىۋە ەشىرەتە كوردەكان دەربرىۋە . پلونكىت لە راپۇرتەكەيدا دەئىت سىزارى روس : " كاتىك ئەۋ داۋايەي گۋى لىبۋ ، ھەر زوۋ پەسەندى كىرد و جەختى لەۋە كىردەۋە كە لە ھىچ ھالەتتىكدا سوپاي روسى بۇ نىۋو خاكى عوسمانىي بەداۋى كورداند نەكشەن

¹¹⁴ Ibid.

۱۱۵" هرودها بارون جویمینی ناماژهی بهودا که ههوانمکانی بهودواییهی کوردستان ناماژه به باشییهکی نژوی بارودوخهکه نمکن بهچشنیک له نژوهی بارهکاندا پیویست به یارمتهی روسیا نمکات . شو گوئی . ویزای شو راستیییش . ههنگاو تراوه بو کۆکردنهوهی هیزیک پیویست لهسهر سنوور گهر بیته دواتر پیویست بکات . بهلام بارون ژماره و بری شو هیزه سهربازیانهی ناشکرا نهکرد .^{۱۱۶}

میر (نمندی لوبانوفا روستوفسکی) بالیوی روسی له لهنهن ، لهمیانهی چاپینکوتنیکیدا لهگهل وهزیری نهروهی بهریتانیی سهبارت به بابتهی هاوکاریی سهربازی روسی بو نیران وتووژیان کرد . میر گوئی که شا داوای هاوکاریی سهربازی له سیزاری روس کردوه و جهختی لهوه کردوه که هیزهکانی روسیا لهژیر فرماندهی حکومتهی نیراندا بن . بهگویرهی لوبانوفا روستوفسکی ، " سیزار نهوهی پهسند نهکردوه بهلام نهوهی پهسند کردوه رنگهی به هیندیک له هیزه روسییهکان بدریت لهسهر سنوور خربینهوه ."^{۱۱۷}

روسیا لهسهر سیاستی ناشتهوایی خوی لههمبهر نینگلتهرادا بهردوام بو . به گویرهی گرانیل ، فرمان به بالیوی روسی دراوه دنیاکردنهوهی خوی رابهیمینت سهبارت بهوهی ههرچهنده سیزار فرمانی به سهربازمکانی داوه له سنوور نزیک بینهوه بهلام سووره لهسهر نهوهی چهنده بتوانیت رنگهیان لینگرن سنوور بهزین . چونکه " سیزاری شکومند لهترسی نهکوتنهوهی گرفتی نیونهتهوهی بهشیوهیکی راستهوخو بو سهرکوتنی نیرانییهکان دهست له مهسهلهکه وهرنادات . " هرودها میر لوبانوفا جهختی له ویستی روسیا بو مانهوهی له نیو سنووری خویدا کردوه هرودها " بهرو خاکی هیچ کام له تورکیا یان نیران پیشرویی ناکات ."^{۱۱۸} وهزیری نهروهی بهریتانیی سهبارت بهم دنیاکردنهوهی وهلامیکی کورت و پرمانای دایهوه . بهگویرهی گنراومنهوهی خوی " وهلامداوه که نهوه بیگومان بایهخدارترین کوتاییه بتوانیت

¹¹⁵ No.32,Plunkett to Earl Granville,St.Petersburg ,Nov. 8, 1880,in ibid.,20.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ No.35, Earl Granville to Plunkett,London .Nov. 9, 1880,in ibid.,21.

¹¹⁸ No.41, Earl Granville to Plunkett,London .Nov. 16, 1880,in ibid.,24.

ھەر زوو پاش ئەۋەدى ئەنگۆزى ئاردنى بەھ نىزىكانەى سوپاى روسىيى بۇ ئىران بۆلۈپۈۋەھ ھەلەكان باسىان لە جولانەۋەى سوپاى روسىيى ئەكرد . كارمەندى كۆنسولخانەكانى بەرىتانىيى بەپەلە سەرچاۋەكانى ھەلىيان ئاگاداركرەۋە كە ھەرچى زانىارىيان سەبارەت تۈانا ، پىكەتە و ئاراستەى ھىزەكانى روسىيى لە قەققاس لايە ، چەندە بچووكىش بىت بۇيان بىنن .¹²⁰ زياترەى رۇزەى ئەۋ ھىزە روسىيانەى سەر سنور كە لەو راپۇرتانەدا ھاتوۋەشەش ھەزارە .¹²¹

روسەكان لەلايەن خۇيانەۋە ھەلىاندا بايەخ و ژمارەى ئەۋ ھىزانە كەم پىشانەن . ھەستىارى روسەكان سەبارەت بەم بابەتە ، تەنانت دۋاى سەرکوتكرەدى راپەرەنە كوردىيەكەش لە لايەن ئىرانىيەكانەۋە ، لەو راپۇرتەكەى پلونكىت دا بە روونى دەرەكەۋىت كە لەمەر چاۋپىكەۋىتى لەگەل (نېم.جى.گىرس)ى ۋەزىرى دەرەۋەى روسىيى نەجامىداۋە . پلونكىت پىشنىيازى كرد كە لە سۇنگەى باشبۈۋى ھەلومەرچەكەى كوردستان ، مۇلداى پترى دىكەى ھىزەكانى روسىيى پىۋىست ئاكات . لەۋەلامدا ، " نېم.دى.گىرس گوتى ئەۋ دوو يەكەيە سەريازىيەى روسىيا نيازى بوو بەرەۋ نەخجەۋان بىانجولنىت لاي روسىيا بايەخىكى زۇريان ھەيە."¹²²

ھۆكۈرى چاكسازىيەكان لەھەئۈنستى تۈركىيا لەھاست شىخ

لەرستىيدا جىنگەى سەرسورمان و باۋەرئەكردن نىە كە گومان لە پشتگىرىيەكى فرمىيى تۈركىيى بۇ جولانەۋەكەى شىخ عوبەيدوللا بكرىت . ھەرچەندە ئامانجەكانى شىخ و حكومەتى عوسمانىيى بەتەۋاى لەگەل يەكدا ئاكۆكن . بەلام ھەردوللا لە يەك خالدا كۆك بوۋن و يەكئەنگرتەۋە . ھەردوللا ئىشى نەجامدانى ئەۋ چاكسازىيانە بوۋن كە بېرگەى 61 پەيماننامەى بەرلەن و رىكەتتەنامەى ھاۋپەيمانى بەرگىرى رايانسپاردبوو ، ئەۋەى

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid..Passim

¹²¹ Encl. 4. No.76,Abbott to Tomson,Tabriz, in ibid.,70.

¹²² No.71, Plunkett to Earl Granville,St.Petersburg ,Dec. 14, 1880,in ibid.,58.

نەمىستا لەبارەيمە دەدوین .

لەوانەيە لەبەرچاوەگرتنێکی كەمى ئەو ھاندەرانی توركيان ناچارکرد رووبەرۆوى ئەو چاكسازيانە بێتەو تىگەيشتنێكى رووترمان لەمەر ھەلۆنستى تورك سەبارەت بە جولانەوھەكى شىخ دەخاتە بەردەست . توركان كە لەپادەبەردم بيزيان لە ھەر پڕۆژەيەكى راسپاردەكراوى بيانى و لەوانەش چاكسازى دەكردەو، ئەو بابەتەيان تەنيا وەك ئامرازك بۆ مەبەستك و سەرھەتايەك بۆ دەستپەروردانێكى چالاكى بيانى ديكە لەقەلەم دەدا . دەستپەروردانە بيانىيەكان بە شىوھ ھەمەجۆرەكانى ھەر لەسەرھەتاي سەدەى نۆزدەيمەمەو توركيان لە زنجيرەيك جەنگ و كىشەوھ گلاندىو كە نەھامەتیی و ھەيشوومەى گەورەى لىكەوتەو و بەھۆيەو بەشێكى مەزنى قەلەپەرەكەيان لە بەلقان لەدەستدا . دوا كارساتيشيان ھىشتا لەسەرمابوو ، نەويش جەنگەكەى ۱۸۷۷-۱۸۷۸ ھ كە بە كۆنگرەكەى قوستەنتىنيە كۆتايەيات . لەو كۆنگرەيەدا كە يەزكەى چاكسازىيەكان گەلە بوو لىھاتووى دپلۆماسىو و رايى ژۇنرال (ئىگناتىف) ى بانيۆزى رووسىي دەركەوت كاتك تاونى بە پشتيوانى تەواوى زلھيزەكان توركيە بخاتە نيوان دوو بەرداشەو . نەويش ئەوھەتايان مل بۆ خواستى چاكسازىيەكى بەرفراوان كەچ دەكات يان لەجەنگىندا لەگەل رووسيا بى ھاوكارى ھىچ لايەنك رووبەرۆو دەبیتە .^{۱۲۲}

بەرھەلستى توندى توركيە بۆ ئەو چاكسازىيانە تەنيا زاھى ئەو خواستە نەبوو بۆ ئەوھى ھەرىمەكانى رۆژھەلات بەھەمان دەردى ناوچەى بەلقان نەچن . لەراستىيدا ھەلۆنستى توركيە لەمەر ئەو دوو ناوچەيە تارانەيمكى ژۆر جياوازە . واپىدەچىت توركيە دەستى لە ھەرىمەكانى بەلقان بەرداييت كاتك لە سەرھەتاي سەدەى نۆدەيمەمەو پڕۆسەى جياپوونەوھى ئەوھەرىمانە بە خيزايى لەئەجامى پەرەگرتنى بانگەشە نەتەوايەتییەكانەو و بە پشتبەستن بە ھيزى مەزنى سەربازىي رووسيا دەستپيكرد . زۆرىنەى گەلانى جەنگاوەرى كرستيانىي بەلقان بە رووسياوھ بەستراپوونەو نەويش يان لە رىنگەى ناينزاي نۆرسۆدۆكسەو وەك يۇنان و رۇمانيا ، ياخود لە رىنگەى نۆرۆدۆكسىيتىي و ھاوڕەگەزىي سلافىي وەك لاي مۆنتىنگرۆ ، بولگارىا و سربىيا . ئەو

¹²² Elliot, Sir Henry, and Gertrude Elliot. Some Revolution and Other Diplomatic. 274-75.

که لانه‌ی هاوشیوه‌یان له همرمه‌کانی رۆژه‌لاتدا نهبوو . له‌وی ره‌گه‌زه ناموس‌لمانه‌کان تمنیا نهرمن و گورجیه‌کان ببون ، نه‌وانه‌ی نه سلاقیی و نه جهنگاوهریش ببون . نه‌وانه‌ی همرمه‌کانیان له سونگی بالاده‌ستی دابونه‌ریتی نیسلامیی له‌وناوچانه‌دا له‌لایهن عوسمانیه‌کانه‌وه به به‌شیک له ولاتی موسولمانان له‌قه‌لم دهدرا و خو‌شیان به پارێزهر و ده‌مراستیان دانه‌نا . خالکی فره بایه‌خداری دیکه نه‌وه‌یه که تورکیا روی له ده‌وله‌تی نیرانه ، نه‌وه‌له‌ته‌ی له تورکیا لاوازتر و بیتواناتره ، نه‌وش بینگومان هیوای تورکیای بۆ قهره‌بووکردنه‌وه‌ی نه‌و خاکی له نه‌روپا له‌ده‌ستیداوه . ده‌ژبانده‌وه . عوسمانیه‌کان که له‌لایهن زله‌یزه‌کانی نه‌روپاوه زۆرجار تیکشکینراون و ناچار به پاشه‌کشی کران له‌وه‌ده‌جیت هه‌رگیز له‌وه‌ بینومید نهبوین که نازهره‌بایجانی تورک زمان و کوردستانی سونه‌نشین له چنگی نیران ده‌ره‌ینن .¹²⁴

له‌تیکرای زله‌یزه‌کان ، تمنیا به‌ریقانیای بایه‌خیکی زۆری به جینه‌جینکردنی بره‌گی 61 یه‌یماننامه‌ی به‌رلین هه‌دا . نه نه‌لمانی و نه نه‌مسا ، هه‌چیان بایه‌خیکی نه‌وتویان به چاره‌نووسی ره‌عبیه‌ته ناسیاییه‌کانی سولتان هه‌داوه ، له‌کاتیکیدا فه‌رمنا و نیالیایا بابه‌ته‌کیان به‌شیه‌ویه‌ک ده‌بینی که تمنیا قازانجی به‌ریقانیای تیدییه . روسیا ناهه‌زانه روانیه به‌رۆکه‌ی چاکسازی نه‌ک له‌به‌ر نه‌وه‌ی که حه‌زی نه‌ده‌مکرد تورکیا بژیته‌وه به‌لکو له‌وه‌ده‌ترسا جینه‌جینکردنی نه‌و پرۆسه‌یه که له لایهن به‌ریقانییه‌کانه‌وه پشتگیری نه‌کرا ببیته هۆی پته‌وبوونی مه‌ترسییداری نفوزی نه‌وان له‌و ناوچه هه‌ستیاره‌ی له‌گه‌ل هه‌رمه‌کانی قه‌فاسیدا هاوسنووربوون . به‌په‌نچه‌وانه‌وه ، به‌ریقانییه‌کان به‌قوولی

¹²⁴ سوپای عوسمانیه‌ی به‌دیزجیه‌ی شه‌ره‌کانی له‌ماوه‌ی چوار سه‌ده له‌گه‌ل سه‌له‌ویه‌کاندا ده‌ستی به‌سه‌ر به‌شی زۆری نه‌م هه‌رمه‌نه‌دا گرتیوو . هه‌روه‌ها داوتر له شه‌ره‌کانیدا له‌گه‌ل ناره‌شادا به‌لام عوسمانیه‌کان هه‌میشه ده‌ستیان لێ هه‌له‌ده‌گرت . ریکه‌وتنه‌نامه‌ی (نه‌رژۆم) که له سالی 1847 به‌سه‌رایی و سنووری نیوان هه‌ردوولای دیاری کردیوو . هه‌چ لایه‌کیان ریزی لێ نه‌ده‌گرت و به‌ دیزجیه‌ی سه‌ده‌ی نۆزه‌هه‌ بابه‌تیک شایه‌نی ده‌ستکاری و بینه‌ویه‌ره بوو . له‌سالی 1905 تورکان شکه‌ستی روسیان به‌رامبه‌ر به‌ یابان به‌ ده‌ره‌لت زانی به‌شیکیان له‌و ناوچانه گه‌رت تا ناچار بوون له‌ جه‌نگی به‌لقاندا له 1913 و سنووردارکردنی هه‌یزه‌کانی سه‌ریازی و راماری جینیونلن . هه‌روه‌ها له سالی 1917 جارێکی دی سوپای عوسمانیه‌ی له ناکامی هه‌لوه‌شاندنی سوپای روسیه‌ی پاش شوڤه‌شکه هاته‌مه‌ ناوچه‌که . Kazemzadeh, Firuz. The Struggle for Transcaucasia.

بەرژەومىندىيان لەجىيەجىكردى چاكسازىيەكاندا ھەبوو و ھەك تاكە شىۋازىكىيان دەيىنى بۇ رىزگاركردى نىمپراتۆرىي عوسمانىي و كرىنى بە لەمپەرىك لەبەردەم كىشانى بەرھەزۆرى روسيا . دارمانى نىمپراتۆرىي عوسمانىي ھەرشەي لەسەر تەنگەكان ، سوئس ، ەمدەن ، ئۇقياۋنوسى ھىندىي ، ھەرھە كەندەۋى فارسىي و ئەرۇگەنىي كە بەرھە نىمپراتۆرى ھىند دەپۇيشتەن و بازگانىي جىھانىي پىدا تىدەپەرى ، پىكەھىنا . ۋاپىدەچوۋ كە لەنىۋ ھەموو ۋارژۇكرەنى پەيماننامەي بەرلىندا تەنيا ئىنگلترە بە پەرشىكى مەزىنە ھەولى جىيەجىكردى ئەرۇ بىرگەيەدا دەدا و بە بابەتتىكى تەۋاۋ بايەخدارى دەزانى .

لەراستىيدا ، ئىنگلترە بايەخىكى زۆرى بە بابەتى چاكسازىيەكان دەدا بەھەي نەومندە ۋىيا بوو كە لەرۇ رىكەوتنەي ھاۋپەيمانى بەرگىرى كە بەنھىنىي لە ئى ژوونى ۱۸۷۸د^{۱۲۵} لەگەل توركىا مانگىك پىش ۋارژۇكرىنى پەيماننامەكەي بەرلەن بەسترا ، بەرگەيەكى لەبارەيەۋە تىخزاندىبوو . ئەم رىكەوتنە كىلىنكى بايەخدارمان سەبارەت بە ھەلۋىستى توركىا لەمەر چاكسازىيەكان دەخاتەبەرچاۋ . سولتان ئامانەبوو ھەنگاۋ بەرھە چاكسازىيەكان بىنىت و نەست لە نەرگەي قوبرسىش بۇ بەرىتانىيەكان ھەنگرىت بەمەرجىك بەرىتانىا پەيمان بەدات بە زەھىرى چەك رىگىرى لە ھەر ھەولنىكى روسىيى بۇ كىپرانەھەي ھەرىمەكانى باتوم ، نەردەھان و قارس بگات ، گەر روسيا ھەر ھەولنىك بۇ زەوتكرىنى خاكى دىكەي قەلەمپەھەي سولتان بەدات .

يەك لە راستىيە سەيرەكانى مېژوۋ نەۋەيە ۋىزاي نەھەي بەرىتانىا بە توندىي لە كۇنفرانسى بەرلىندا روسىيائى ئاچاركرە دەست لە نەرزۇم ، بايەزىد ، دۇلى ئالەشىرد و ھەرھە ئاۋچەكانى باشۋورى باتوم ھەلبىگرىت ، بەلام نەيتۋانى ۋا لە روسيا بگات

¹²⁵ بىرگەيە يەكەمى پەيماننامەي بەرگىرى نەھىت : " نەگەر روسيا (باتوم و قارس و نەردەھان) يان ھەر يەككىيان لەدەست خۇيدا بەھىلئىتەۋە . ياخود لە ئايندەدا لەلەيەن ئەرۇ نەولتەۋە ھەر ھەولنىك بۇ نەست بەسەرداكرىنى ھەربەشىكى دىكەي ئاسيا كە لە قەلمپەھەي سولتانى خاۋەن شكۇدايىت و بەر شىۋەيەي كە لە پەيماننامەي ئاشتىيدا دىيارىكرارە و چەسپاۋە . ئەۋا ئىنگلترە پەيمان دەدات بچىتە پال سولتانى شكۇدار بۇنەھەي بەھىزى چەك بەرگىرى لىبگات . بەرامبەر بەۋە نىمپراتۆرى سولتانى شكۇمەند پەيمان بە ئىنگلترە دەدات كە نەر چاكسازىيانە نەنجام بەدات كە دواتر ھەردوۋلا لەسەرى رىدەكەۋەن . ھەرھە نىمپراتۆرى سولتانى شكۇمەند نەۋە پەسەند دەدات كە ئىنگلترە دورگەي قوبرس بگرىت و بەرىۋەي بەرىت . " بىرولنە : Hertslet.4:2722-23.

دەست لە باتوم ، ئەرەهان و قارس ھەلبەرگرت . پنیویست ناکات بگوترت ، که سولتان چەندە بەم کارە بییویا بوو . لەراستییدا شکستی بەریتانیا لە ناچارکردنی روسیا بۆ دەستەلگرتن لەو سن ناوچە ناوبراوە ، برۆا و متمانەئێ سولتانی بە توانای مەزنی بەریتانیا لەقاند یاخود بەخواستەئێ که بەریتانییەکان خستبوویانە نەستۆئێ خۆیان .

لەوانەئێ بەھۆئێ ئەھوئێ که بەریتانیا بەلینەئێ خۆئێ تاییبەت بە ریکەوتنەئێ جیبەجیبەئێکرد سولتانیش ھەستئێ بەھە کردبیتت کہ ئەویش ھیچ بەشیکئێ تاییبەت بە بەریتانیای لەو ریکەوتنەئێدا لە نەستۆ ئەماوە . دەزانن کہ سیر ھینری ئۆستن لایاردئێ بانیۆزئێ بەریتانی لە دەروازەئێ بالآ فەرمانئێ لە وەزارەتەئێ نەرھوئێ ولاتەئێکەئێمەر پیندرابوو کہ توانای زۆرئێ خۆئێ بەکاربھینیت بۆئێھوئێ وا لە سولتان بکات گوئئێ بە لەدەستچوونئێ باتوم ئەدات .^{۱۲۷} ھەرھەا دەزانن کہ سولتان لەناکاوەئێ فەرمانەئێ راگرت کہ رینگە بە داگیرکردنی قوبرس ئەدات لەلایەن بەریتانییەکانەھو . سولتان پینش ئەھوئێ ھەر رازیبوونیکئێ خۆئێ پینشان بەدات ، ھەرئێ دا لەکاتئێ مۆرکردنی ریکەوتننامەئێدا مەرجیکئێ تینخزینیتت کہ بریتیبوو لەھوئێ سەبارەت بە ئەنجامدانئێ ھەر چاکسازیبەئێک لە قەلمەرھوئێ ناسیایی ئیمپراتۆرییەئێکەئێدا مافی سولتانئێ خۆئێ پارێزراوئیت .^{۱۲۸} لایارد تا ماوەئێئێکی زۆر تینەپەری نەیتوانئێ ئەو بەلگەنامانەئێ ریکەوتننامەئێ بئێ زۆدەکردنی ئەو مەرجە زیندەکرۆوە بە مۆرکردن بگەئێنیت .

کەمبوونەھوئێ توانا و دەسەلاتئێ بەریتانیا لەتورکیا بەدەوام بوو . لەکۆتایئێ ۱۸۷۹دا ھینشتا سالنیکئێ بەسەر جەنگەئێ روسی-تورکی دا تینەپەراندبوو ، سولتان وازی لە ھەموو شێوھکانئێ راویژکردن بە بەریتانییەکان ھینا .^{۱۲۹} ئەو گۆرانەئێش ھۆکارئێ خۆئێ ھەبوو . جەنگئێ روسی-تورکی ھەستیکئێ قوونئێ رۆکینەئێ دژ بە بیانیبەکان و زەھیزەکان بەتاییبەتئێ بەریتانیا ھینایەنارا . چونکہ ئەو دەولەتەئێ سیاسەتئێ خۆئێ لەماوەئێ ئەو دووسالەئێ دواییدا بە شێوھەئێک دەبەردەپینش کہ جگە لە گومان و بیھوایی تورک نەبیتت روویەئێکی دیکەئێ نەبوو . دەروازەئێ بالآ بەھۆئێ نادیارئێ مەبەست و پانەئێری

¹²⁶ دەسەلات و توانای لایارد ئەوەندە فرە بوو کہ (روین)ئێ بانیۆزئێ نەئێمانئێ لەکاتئێ خۆئێدا بە جیگرئێ سولتان ناوی بردووە .
Medlicott, William Newton. The Congress of Berlin and After, 114.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid., 295.

بەرىتانیایە متەمانەى بەو دەولەتە ئەمابوو . بەرىتانيا نەيتوانى بەرگرىي لە بەرزەهەندىيەکانى تورک بکات وەک ئەوى کە لە پەيمانى بەرگرىيدا بەئىنى پىدايوو ، ئەمەش بووھەوى وروژاندنى ھىندىک بازەنى تورکىي دەسلەتدار ، ئەوانەى بەرىتانيايان بەو تاونابار دھکرد کە تەنيا بەمەبەستى دەستبەسەرداگرتنى قوبرس ئەو پەيمانى مۆر کردووہ .

سەربارى ئەمەش ، فرەپەرۆشى بەرىتانيا بۆ جەختکردنەو لەسەر يەکپارچەيى و بەردەوامىي ئىمپەراتۆرى عوسمانىي و ھەولنى بەردەوامى بۆ بەدەيئەتەى ئەو نامانجە بووھەوى وروژاندنى گومان و بىزارىي سولتان و پياوھەکانى . ئەم گومانە بى بنەما ئەبوو ، لەکاتىکدا بەرىتانيەکان بۆ يەکپارچەيى دەولەتى عوسمانىي تىدەمکۆشان ، کەچى لە ھەولنى ئەو دەابوو ئەو دەولەتە بختە ساىەى پاراستنى خۆيانەوہ .¹²⁹ (لۆرد سالسبۆرى) کە پلانکى بەرفراوانى لەپىناو ئاسايش و بوژانەوى تورکيا لەبەردەستدايوو ،¹³⁰ ويستى رەزامەندىي سولتان بەدەستبەيئەت " لەکاتىکدا ترس لە روسيا ھىشتا بەسەردا (لای سولتان) زال بوو ."¹³¹ ئەو دەيرانى کە کات فاکتەرىکى گرنگە لەو پەرسەدا ، لەو بېوايوہ کە سولتان بۆخۆى کەسنىکى بەگومانە و تارادەيمکى زۆر دھکوتە ژۆر کارىگەرىي دەووبەرە گەندەل و بەرتىلخۆرەکەيمەوہ ، ھەروپۆہ دھگونجەت ئەوکاتەى تواناى ھەيئەت ئامادەنەيئەت رەزامەندى خۆى دەربرىت . لە نامەيەکدا کە سالسبۆرى بۆ سىز ھىزرى لاياردى نووسيوہ : " ھەر توانايەکمان بۆ پىداگرىي لەسەرى ،

¹²⁹ See McCoan ,James Carlile,Our New Protectorate.

¹³⁰ پلانەکەى سالسبۆرى لەسەر سىن بنەما پىنکەتابوو : بەرەيمکى سەربازىي پتەو لە ئەورپا . سۆگەرىي سەربازىي ئىنگلىزى-ئەمسايى بۆ قەلەمەروى سولتان ئەنجامدەنى چاکسازىي ئىنوخۆي بە نامانجى پترکردنى چالاکىي و بوژانەوى ئىمپەراتۆرىيەکە . لەسۆنگەى ئەمەشەوہ فرەمان بەلايارد درا ھەولنى ئەوہ بەدات پەيمانى فرەمىي لە سولتانەوہ بەدەستبەيئەت سەبارەت بە 1- دروستکردنى ھىزنگى پۆليس لە ولايەتە ئاسيايەکاندا .ب- دامەزراندنى دادگايمکى ئارەندىي لە ژمارەيەک شارە بايەخدارە ئاسيايەکان کە دەسلەلتى بۆ دادگاى خوارووتر بکەيئەت بە شىوہەيەک کە لە ھەريەکىکياندا لائى کەم پياوړىکى ياسايى ئەورپويى ھەيئەت . لە رووى زانستىشەوہ بەتوانا و دروستکار بىت . لە ھەر ج- نياھەتکە باجگەرەکان داھەمژىنەت و ئەرکى باجگۆرکۆردنەويان بختە نەستۆ . ھەرەھا باجى دەيەک لەسەر بەروبوومى کشتوکائىي لايرىت .بېوانە : Medicott.293.

¹³¹ Ibid.292.

به تئپه پرىنى ھەر مانگىك كەم دەكاتمە .^{۱۳۲}

بەرىتانىيەكان بىركىيان بەمەكرد كە دەسلەتتى رەھاي سولتان كە لەلەين تاقىمىكى دەوروبەرىيەمە يارىي پىندەكرىت دەبىتە رىنگى ھەر ھەلەك بۇ چاكسازى ، لە ھەلەكەشياندا بۇ لابرندى ئەم لەمپەرە گومانى سولتان و ئەم تاقەمەيان لەمخوئان وروژاند . لە وتارىكدا كە لەرۇژنامەي (Phare du Bosphor) بلاوكرايەمە حكومەتى بەرىتانىي بە ھەلەكە لىسەندەنەمە ماقى سەرورەيى سولتان بەسەر ئاسىي بچووكدا تاوانباركرايوو . شاينە سەرنجە ھەر لەم كاتەدا ئەم گوتارە لە چەندىن رۇژنامەي توركىيدا بلاوكرايەمە .^{۱۳۳}

ترس و دلەراوكىي سولتان لەمە چارەنووسى ھەرمەكانى رۇژەلەت بىنەما نەبوو . ئەم پەرەسەندەنەي بەنوايەيە كە لە بۇسنىيا ، رۇمىللى و ھەرەھا مىسردا رووياندايوو ، كە زەلەزەكان تىيدا كارگىزيان گرتبوو ئەستۇ و بەناو دانىان بە سەرورەيى سولتاندا نابوو ، ئەمەش بىتوانايى ئەمەي لە چەسپاندنى دەسلەتتىكى كارىگەر بەسەر ئەم ناوچانەدا پىشانەدا .^{۱۳۴} ھۆكارىكى دىكەي پەرمگرتنى بىزاري توركەن دىرى ئىنگلەترا ، ئەمە بوو كە ئەمەي دوايى نامانە نەبوو ھاوكارىي دارايى بەتە توركيا . توركيا لەلەكەمە وانەھاتە پىش چا و كە خوازىارەيت بە ھەر نەرخىك بىت ئەم قەرزەي دەستكەمەيت . بەلام داواي چەندبارەي سولتان بۇ قەرز لەلەين بەرىتانىاوە ولام نەدرايەمە ، ئەم راستىيەي بە توندىي حكومەتى عوسمانىي تۆپە كرد . دەگوتىت سولتان بۇخۇي گوتوويەتى: "با حكومەتى خاوەنشكۆي بەرىتانىي يارمەتتىمان بەت و پارەمان بۇ پەيدا بەكات ، ئەمەسەن بەلەين دەمە كە ئەم چاكسازىيەنەي داواكارون و ھەي دىكەش جىبەجىن دەكرىت ."^{۱۳۵} لەمەش تىپەپراند و گوتى كە لە بارىكى وادا كەسايەتتىيەكى ئىنگلىز دەكات بە ھەزىرى دارايى . ئەم رەتكرەنەمە بەردەوامە كە سولتانى داخدار كرد ، ئەمەش وا دەكات تىگەيشتنى ئاكارى دەروازەي بالا كارىكى ئەستەم نەبەت .

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid.,293.

¹³⁴ Ibid.,295.

¹³⁵ Ibid.,302.

¹³⁶ Ibid.,306.

پنجمینت رمترکردنەوی بەرەوامی بەریتانیا بۆ قەرزدان وێرای چەندبارەکردنەوی خواستی پیکهاتن لەلایەن تورکیاوە ھۆکاری ئەو حالەتی تەنگەژە و قەیرانەینت کە بەسەر باری دارایی تورکیادا ھاتبوو و ھەروەھا ترسی بەریتانیا لە دارمانی یەکیچارچەیی ئیعمپراتۆری عوسمانیی بوو ، وێرای بیعتمانەیی بەریتانیا بە راستگۆیی تورکیا سەبارەت بە جیبەجینکردنی بەئینەکانی .

بەم چەشنە ، تورکیا کە ھەر لەسەرھاوێ دژی چاکسازییەکانی پەیماننامەکی بەرلین بوو ، بە تیکچوونی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئینگلتەرادا پتر ناھەزی خۆی لەھەمبەر پێشاندا.¹³⁷ ناھەزی پەرسەندووی حکومەتی عوسمانیی سەبارەت بە چاکسازییەکان لەو ھەلۆستەیی نەرمەیی تورک سەبارەت بە جولانەمەکی شیخ عوبەیدوللا بەرپرسیارە . چالاکییەکانی شیخ ھەروەک کریمیان ناماژەیی پێداوە ، راژەیی بە پاشەکشەیی چاکسازییەکان کرد و سەرنجی گشتی لە کیشەیی نەرمەنەو بەرھو کیشەیی کورد راکێشا . لەموش زیاتر ، لە دیدی تورکانەو ، داگیرکارییەکی شیخ بۆ ئێران نەک ھەر تەنیا ئەو چالاکییە سەرکەوتوو دژە چاکسازییەیی خۆی بوژاندەو ، بەئکو ئەگەری راکێشانی ناوچە کوردنشینەکانی ئێرانیشی بۆ ژێر سایەیی خۆی برھوویندا .

¹³⁷ Ibid., 291.

به‌شی پینجه‌م : کاریگه‌ریی شۆرشى تورکه لاومکان له‌سه‌ر نه‌ته‌وايه‌تیی کوردیی

کۆمه‌له‌ی (نیته‌اد و ته‌ره‌قیی/یه‌کیتی و پینشکه‌وتن) و شۆرشى تورکه لاومکان

هیچ گفتوگۆیه‌کی له‌بار سه‌باره‌ت به‌ میژووی سیاسیی کورد یاخود هر بابیه‌تییکی میژووی سیاسیی ره‌گه‌زمه‌کانی دیکه‌ی نیه‌په‌راتۆریی عوسمانیی گونجاو نیه‌ . گه‌ر بێتو نامه‌زه‌یه‌ک به‌ شۆرشى تورکه لاومکانی سالی ۱۹۰۸ نه‌کریت . نه‌و شۆرشه‌ی کاریگه‌ریی قوونى کره‌ سه‌ر چاره‌نووسی نه‌و گه‌ل و ولاتانه‌ی نیه‌په‌راتۆریی عوسمانییان پینکه‌مه‌ینا .

شۆرشه‌که ، به‌ره‌مه‌ی خه‌باتی چه‌ندین سال چالاکیی نه‌ینیی بوو که له‌لایه‌ن کۆمیته‌ی یه‌کیتی و پینشکه‌وتنه‌وه (ک.ی.پ) له‌ناوه‌وه و نه‌روه‌ی تورکیادا به‌رپۆه ده‌چوو .^۱ لایه‌نگه‌رانى (ک.ی.پ) پیاوانیک بوون له‌ رووی ره‌گه‌زیی نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌وه جیاواز و زۆر جاریش خولیا و نویندیکى دژ به‌یه‌کیان هه‌بوو .^۲ نه‌وانه‌ی وێرای جیاوازییان ، به‌لام له‌ بواری سه‌رسامییان به‌ ده‌ستووری رۆژناوایی و هه‌روه‌ها ناخه‌زیی توندیان له‌ ناست سولتان-خه‌لیفه‌ عبده‌ولحه‌میدی دووه‌مدا ، یه‌که‌گرتوو بوون . رابه‌رانی نه‌م

^۱ (ک.ی.پ) له‌ سالی ۱۸۸۹دا له‌ نه‌سته‌مبوول له‌لایه‌ن نیره‌ایم ته‌مۆ ، عبده‌وللا جه‌مه‌د ، نیه‌سحاق سه‌کوتی هه‌روه‌ها محمد ره‌شید دامه‌زیئرا . یه‌که‌مین گه‌زانه‌وه‌ی بایه‌خدار سه‌باره‌ت به‌ میژووی به‌رایى تورکه‌لاومکان له‌لایه‌ن (پاول فیسیچ)ه‌وه پینشکه‌ش کراوه . نه‌وه‌ی واده‌ره‌که‌مۆنت که‌ مه‌تانه‌ی ته‌وازیانی به‌مه‌سته‌یناوه . شایه‌نی سه‌رنجه . پاول له‌ کاتی وتوینگه‌ردن له‌مه‌ر دامه‌زاندنی (ک.ی.پ) ، نامه‌زه‌ی به‌ ته‌مۆ و جه‌مه‌د داوه . که‌ نه‌وه‌مه له‌ نه‌روپا بوون . هه‌روه‌ها نامه‌زه‌شی به‌ سه‌کوتی داوه که‌ نه‌وکات مه‌ردبوو . به‌لام ناوی ره‌شیدی نه‌مه‌یناوه که‌ نه‌وه‌مه له‌ نیوخۆی تورکیا ده‌ژیا .

Yusuf Hikmet Bayur , Turk Inkilabi Tarihi, Turk Tarikh Kurumu Yayinlarından, Istanbul, 1940 , 1:66; Fesch,Paul. Constantinople aux derniers jours d Abdul-Hamid , Paris , 1907, 369.

^۲ نه‌م ناکه‌زکیانه‌ی له‌ سالی ۱۹۰۲ کۆنگه‌ریی تورکه لیبه‌راکه‌کانی له‌ پاريس تینکه‌ا چه‌ند بیۆکه‌یه‌کی سه‌باره‌ت به‌و ناکه‌زکیانه‌ی که‌ له‌نیوان ره‌گه‌زه‌ جیاوازه‌مکاندا هه‌بوون خسته‌ به‌ره‌مه‌ست . Ramsaur.66If

ریکخراوه که بههۆی سستم و راوهێنانی ههیدیهوه ههلاتبوونه ئهروپا ، لهوی کورتبوونه بهر کاریگهری هزری رامیاری و کۆمه‌لایهتی رۆژئاوایی . بهتایهت کاریگهری هزری دادپهروهری و سه‌ربه‌ستیی شوێشی فه‌رنسا ، بنه‌ماکانی نه‌توایهتی و ریالیزیان به‌سه‌روه بوو .³ (ک.ی.پ) ، وه‌ک ریکخراویکی پیلانگیر ، کاریگهری چهند ده‌سته و تاقمیکێ نه‌ینی ئه‌روپیی به‌سه‌روه بوو ، له‌وانه : کاربوێنارییه‌کان ، ریکخراوی شوێشگیزی نیونه‌سه‌وی مه‌که‌نۆنی ، سه‌روه‌ها فه‌رمه‌سۆنه‌کان .⁴

کوردان ، یان که‌سانیک که له بنه‌چه‌وه کوردبوون هه‌ر له سه‌ره‌تای دامه‌زاندنی کۆمه‌له‌که‌وه رۆلێکی به‌رچاویان تیندا هه‌بوو . دوو کس له چوار نه‌دانه دامه‌زینهره‌که‌ی (ک.ی.پ) که نیسحاق سکوتی⁵ و عبیدوللا جه‌وه‌تن⁶ ، کورد بوون . لێزه به‌دواوه ، ژماره‌یه‌کی دیکه‌ی ناسراوانی کورد به‌ جۆله‌نه‌که‌وه په‌یوه‌ست بوون و به‌ گه‌رمیی تیکه‌لۆی چالاکیه‌کان بوون . له‌سالی ۱۸۹۵ دا ، ژماره‌یه‌ک له‌ تورکه‌ لاره‌مان گه‌ران و دوورخراوه‌وه . یه‌ک له‌وانه سکوتی بوو ، که ره‌وانه‌ی رۆس کرا . سه‌روه‌ها جه‌وه‌تیش بۆ ته‌راپلوس دوورخراوه‌وه⁷ . کوردیکێ دیکه ، که شیخ عبیدولقادی نه‌هری کورێ شیخ عوبه‌یدوللا بوو ، نامزای پیلانیکێ شکسته‌خواردوی (ک.ی.پ) بوو که له‌ سالی ۱۸۹۶ دا بۆ رووخاندنی ته‌ختی سوڵتان عبیدولحه‌میدی دوومه‌ له‌ئارادا بوو

³ نهم ره‌گه‌زانه له‌ به‌رکه‌ده‌وه‌ی تورکه‌ لاره‌ماندا له‌لایهن (رامسۆر) هوه وتوویژی لیکه‌وه

⁴ بۆ وتوویژ له‌مه‌ی کاریگهری کاربوێناری ، IMRO . سه‌روه‌ها فه‌رمه‌سۆنه‌کان به‌وانه هه‌مان سه‌رچاوه

⁵ نیسحاق سکوتی(۱۸۶۸-۱۹۰۲) پزیشک و سه‌رکه‌ده‌ی رامیاری بوو . نه‌ر کاتیگ خۆنده‌کاری کۆلیجی پزیشکی سه‌ریازی بوو په‌یوه‌ندی به (ک.ی.پ)ه‌وه کرد .

Ibrahim Alaettin Govasa , Turk Mashurlari Ansiklopedisi . Istanbul: Yedigun Nesriya, 192.

⁶ عبیدوللا جه‌وه‌ت ، پزیشک ، شاعیر ، نامنه‌ووس و چالاکی رامیاری . یه‌کێکه له‌ نووسه‌ره‌ پزیشگه‌ر و به‌ره‌مه‌دارمه‌کانی تورکیای هاوچه‌رخ . له‌ سالی ۱۸۹۶ له‌ عه‌رمه‌گیر له‌ بنه‌مانه‌یه‌کی کورد له‌دایک بووه . بۆ کۆئینه‌وه‌یه‌کی به‌لگه‌نامه‌یی ده‌وله‌مه‌ند له‌مه‌ی جه‌وه‌ت به‌وانه:

K . Sussheim , " Abd Allah Djewdet," Encyclopaedia of Islam, vol .9: Supplement, 55-60.

⁷ Ramsaur, 26.

، ناوبراو بۆ مهككه دورخرایهوه .⁸

همان کات ، چامدین کوردی دیکه سهبارت به بهشدارییکردنیان له (ک.ی.پ) دا بهردهوام بوون ، عبدالرهمان بهدرخان و حکیمت بابان که ئەندامی دوو بنه‌مائه‌ی ناو‌داری کوردبوون ، هه‌ردووکیان له‌و کۆنگره‌یه‌دا به‌شداریبوون که تورکه لاره نازادیخ‌خوزه‌کان له سالی ۱۹۰۲ دا له پاریس به‌ستیان . پاش شۆرش ، ژماره‌یه‌ک له ئەندامانی کوردی (ک.ی.پ) توانیان پۆستی زۆر گه‌رنگ به‌ده‌سته‌بێنن. له‌نیو ئەوانه‌دا نیسه‌اعیل حه‌قی بابان⁹ هه‌بوو که کرایه وه‌زیری فێزکردنی گه‌شتیی ، هه‌روه‌ها سوله‌یمان نه‌زیف¹⁰ که بووه والی به‌غدا . نه‌وه‌ی پێشتریان به‌تایبه‌ت ، هه‌وائی نه‌وه‌ی لێده‌گه‌ڕنه‌وه که له‌نیو ئەنجومه‌نی تورکه‌لاوه‌کاندا بالاده‌ستیی و کاریگه‌رییه‌کی به‌رچاوی هه‌بووه .

نه‌وه‌ی شۆرشی تورکه‌لاوه‌کانی خه‌راترکرد ، رۆکه‌وتنه‌نامه‌ی ئەنگلۆ-رووسی بوو که له ژوونی ۱۹۰۸ و له شاری ریفال(تالین) ی به‌لجیکی و له نیوان شا ئیدواردی حه‌وته‌م و نیکۆلای دووه‌می سزازی رووسیادا به‌سترا . هه‌ردوو سه‌رمانه‌ره‌وا ، وه‌ک ده‌گوتریت ، گه‌یشه‌تبه‌ونه تیگه‌یشه‌تته‌نکی هه‌مه‌لایه‌نه له‌مه‌ر تورکیا و هه‌روه‌ها به‌رنامه‌ی به‌ره‌فراوانیان له‌مه‌ر بارگرانیی چاکسازی و وێب‌رای پارچه‌کردن و لیکه‌ه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی نه‌مپه‌راتۆری عوسمانیی هه‌بوو .¹¹ ئەم هه‌وا له ئەندامانی (ک.ی.پ) ی تووشی

⁸ Fesch .334;also Ramsaur.33.

به‌گۆنه‌ری رامسه‌ر شیخ عبدالقادر له‌گه‌ل بیست ئەندامی بنه‌مه‌که‌یدا دور خرایه‌وه .

⁹ بۆ بیهینی لیست ناوی ئەوانه‌ی له کۆنگره‌ی تورکه‌لاوه‌کاندا ناماده‌بوون : Fesch .365fn.1

¹⁰ نیسه‌اعیل حه‌قی بابان ئەندامی مه‌جلیسه‌ی مه‌به‌وسانی به‌غدا په‌یوه‌مه‌ندیی نزکی به‌ ته‌ئینی زامانه‌ی (ک.ی.پ) وه

هه‌بوو . Mandelstam ,Andre. Les sort de l Empire Ottoman, 1917,24,37.

¹¹ سلیمان نه‌زیف ، سیاسه‌تکار . کارگه‌ڕ و رۆژنامه‌نووسیکی ناسراو بوو . هه‌رچه‌نده خوینی کورد له شادهماره‌کانیدا ده‌جۆه به‌لام تهرزێکی لێگه‌رمی تورکاندن بوو ، نه‌ر وه‌ک والی موسل رازه‌ی کرد و پاشتریش بووه والی به‌غداد . ده‌لوچی ، اماره‌ی به‌دینان . ۹۸ . . . جیاوک . ماسا له‌ بارزان المظلومه . ۵۶ .

Longrigg, Iraq (1900-1950),50;Mandelstam,277.

¹² Marriott . J.A.R, " The Eastern Question , " 431; Miller , William . The Ottoman Empire and its Successors, 1934, 474.

سەر سوپمان كرد ، هەریۆیه پەریاریاندا خێزا بکەنەخۆ . لە هەولێکی بێهۆده بۆ رینگرتن لە جێبەجێکردنی ئەم رێکەوتننامەیه . لە رینگای کۆدەتایەکی لەناکاوێ ئەفسەرانێ سەربازینێ تۆرکەلاوکان سولتان ناچارکرا دەستوورێ سالی ۱۸۷۶ وەک هیمایهک بۆ دەستکردن بە چاکسازییهکی بەرفراوان و هەمەلایەنە بگەرێنیتەوه . ئەوان لە ئەنجامدانی ئەو کارەدا دەیانویست نازموزو و توانای تۆرک سەبارەت بە رێکخستەنەوهی ئیوومانی خۆی لە رینگای دەستپێکردنی چاکسازییهکی خۆویستەوه لە پێش چاوی جیهان دابنێن و دەستیۆهردانی دەرکیکی وەک کارێکی ئاپیویست پێشانبدەن .^{۱۲}

لە سەراسەری ئیمپەراتۆرییهکەدا بە شادمانی و گەشبینییهوه پێشوازییە لە شۆرشەکه کرا ، لەسایە (ک.ی.پ) دا ، تۆرک ، ئەلبانیی ، عەرەب ، ئەرمەنیی ، هەرۆهە کورد ، پەیمانانی بە خۆدا ناکۆکییهکانی پێشوویان لەیڕبکەن و بۆ چاکەکی گشتیی و سەرفرازی نیشتمانەکیان کە دەوڵەتی عوسمانییه تێیکۆشن . لە کۆتاییدا وادەهاتە پێش چاوی تۆرکیا لەسەرەلیواری قۇناغیکی نوێی بڕایەتی و هاویستەگییدا . بەلام ئەم خەونە نەهاتەدی ، هەر زوو پاش ئەوهی تەمووزی بەرایی شۆرشەکه رهوییهوه ، کە هیزهکانی دژبە تۆرکەلاوکان ، چ لە نیوخۆی ولات و چ لە دەرۆه لەکاردا بوون . لە ۵ ئۆکتۆبەری ۱۹۰۸ دا ، بە هاندانی رووسەکان ، بولگاریا سەرمەخۆی خۆی راگیاندا . دوو رۆژ پاشتر ، ئیمپەراتۆری ئەمسا-مەجەر بە فەرمیی بۆسنە و هەرسکی خستە سەرخۆی .^{۱۳} هەلۆیستی ئینگلتەرا و ئەلمانیا فرە روون نەبوو ، بەلام ئینگلتەرا هاوپەیمانی رووسیا و ئەلمانیاش هاوپەیمانی ئەمسا بوو .

لەنیوخۆی ولاتیشدا ، لەگەڵ خۆرتبونی گیانی بەرەلستکاریی ، ناپەزایەتی و زەموەرپ بانی شوومی بەسەر رووداوکاندا کێشا . دەستەئێ کۆنەخووان ، کە زۆریەیان لە رەگەزه سەرسەختەکانی وەفاداری سولتان پیکدەهاتن ، کەوتیوونە خۆنامانەکردن و بۆ بەدەستەرە گرتنی دەسەلات چاوەڕێی دەرفەتی گونجاو بوون . ئازادییخووان سەبارەت بە رژیی تۆرکەلاوکان بیهیوا بوون و بە بیزارییهوه لە ناکاری خۆسەپێنەرانی نوێیان دەروانی . رەگەزه نەتەوایهتییه جۆراوجۆرمکان بەگەرمیی داوای

¹² Ibid., 62-63; Marriott, J.A.R., The Eastern Question, 431; Danismendm 355-65.

¹⁴ بۆ زیاتر لەمەر راگیانندی سەرمەخۆیی لەلایەن بولگاریاوه لە ۵ ئۆکتۆبەری ۱۹۰۸ و لکاندن بۆسنە و

هێرسک بە ئەمسا-مەجەرۆه بڕوانە: Miller, 478.

نازادیی و سهره‌خۆییەکی نۆخۆیی زۆده‌ترین دەرکرد .

توندوتیژیوونی چالاکییە نەتەواوەتیەکان لە‌ماوەی نەو مانگە پەڕکێشانی راستەوخۆ پاش شۆرشەکه هاتن . کێشە و رووبەرۆنەویەکی مەترسیداری خستەبەردەم دەسه‌لاتداری (ک.ی.پ) و هەرشەییەکی مەزنیشی بۆ یەگەر توویی نەمپراوتۆرییەکه لیکەوتەر . نەو گیانە جیاخوارییە ریشەیی لە زۆرییە جولانەرە نەتەرەییەکاندا هەبوو . سەرچاوەی دڵەراوکییەکی مەزنی تورکە لاومکان بوو . ئەوان لەوە دەرستان که نەم جولانەرە . نەگەر رێگەیی لێنەگیریت ، زوو یا دەرنگ دەبیته‌هۆی نەوێ داوای سەرەخۆیی خۆجێش بکەن ، نەوش دەستۆردانی بیانیی و لە‌دەستچوونی نەو هەرمەنەیی بە شێوەییەکی ناسایی بە‌وادادیت ، جا چ بە شێوەی جیا‌بوونە‌مەبیت یا خود لە رێگەیی بەستنەر و گەردانیان بێت بە‌خاکی دەولەتانی دەورەبەرەر . نەزەوونی تانی رابردوو نمونەییەکی ناشکرابوو . لە‌دەستچوونی بولگاریا و هەرسک زۆری بە‌سەردا تێنە‌پەریبوو لە‌پەڕچیتەر .

دژەشۆرشەکهی نە‌پەری ۱۹۰۹ شتەکانی هینایە پێشەرە ، لایەنگرانی سولتان که خواری قۆزتنەرەیی دەر‌فەتیک بوون تێیدا دەسه‌لات بگرنە‌دەست ، لە نەسته‌میول راپەڕین و توانیان نەندامیکی زۆری (ک.ی.پ) لە‌شارەکه‌دا لە‌ناوەرن . کاتیک سولتان نە‌یتوانی تاوانبارن سزابدات ، یەکه‌ییەکی سوپای تورک که لە مەکه‌دۆنیا جینگەریبوو ، بە‌سەرکردایەتی مەحمود شەوکت پاشا بە‌رەر نەسته‌میول کشا و یاخیبوونە‌کهی تیکشکاند ، هەرەرە سولتانی لە‌سەر‌تەخت هینایە‌خوار .^{۱۵}

داوای خامۆشکردنی بزوتنەرە دژەشۆرشەکه ، تورکە لاومکان بیریاریاندا تیک‌پرای بە‌ره‌ئەستکاران سەرکوتبەکن . لێرە‌بە‌نا ، هەموو ئەوانەیی لە‌گە‌لیاندا ناکۆکیون بێ‌دەنگران یا لە‌نۆیران . کۆنە‌خواریکان ، لێرە‌هەکان ، هەرەرە بە تاییە‌تیش نەتەرە‌مخواریکان . هەموویان هەستیان بە دەستی قورسی (ک.ی.پ) کرد . تورکە لاومکان شانە‌شانی تیکشکاندن رەگەزە بە‌ره‌ئەستکارکان ، بە‌رنامە‌کهی خۆیان که بریتی‌بوو لە بە‌زۆر تورکاندن و هەرەرە سیسته‌میکی کارگیریی ناوە‌ندگەراییی توند و کارا

¹⁵ Ibid., 480-81.

دهستينکرد .

بەرمەش مانگی هەنگوینی کورتخایەنی تورکەلاوەکان لەگەڵ نەتەوهخوازە ناتورکەکانی ئەو ئەتە عوسمانییدا کۆتایییەت . هەموو ئەو یانە و رێکخراوانەیی بەو دواییە دامەزرابوون ، داخرا . رۆژنامەکان قەدەغەکران ، هەروەها چالاکییە نەتەوایەتیەکان بەگشتیی لەسایە سزای توندوتیژیەوه رێگەیان لێگیرا . ئەم کار و هەنگاوه سەرکوتکرانەیه ئەنیا تەوانی هێمنییەکی رووکەش بێنیتەدی . جولانەوه نەتەوایەتییه جوراوجورەکان کەوتنە تیکۆشانی ژێرزەمینیی ، بەلام وانەرکەوت ، سەرکوتکردن ئەنیا بوویتە هۆی بەهێزکردنی خواست و ویستی ئەو جولانەوانە تا دژی هەژموونی تورک بەرگری بکەن .

دەرکەوتنی رێکخراوه رامیارییه کوردیههکان

شۆڕشی سالی ۱۹۰۸ هەژنانیکی رامیاری قوولی لەنێو گەلانی عوسمانییدا پێکەینا . نەتەوایەتییه جوربەجورەکان ، ئەوانەیی دەمیک بوو دامەرابوونەوه یان بێدەنگبوون ، بەشێوهیەکی کتوپر رابوون و بوونە شتیکی بەرچاو . هەر لەو ساڵدا بوو کە یەکەمین یانە یا رێکخراوی رامیاری کورد بە ناوی (کوردستان تەالی و ترقی جمعیت/کۆمەلەیی گەشە و پێشکەوتنی کوردستان) کە بە کۆمەلەیی نیشتمانیی کوردیش دەناسرا ، لە ئەستەمبول دامەزرینرا ، دامەزرینەرائی بریتیبووون لە : میر ئەمین عالی بەدرخان ، ژێنرال محەمەد شەریف پاشا ، شیخ عەبدولقادی نەهری (کۆری شیخ عوبەدوللا) ، هەروەها داماد مارشال زولکفل پاشا .^{۱۶}

کۆمەلەیی نیشتمانیی کورد ، هەروەک (ئێلفینیستۆن) دەلیت ، پشتگیری لە

¹⁶ Chirguh, La question kurde, 19: Basile Nikitine, "Kurdes,"

شیرکوه . القضية الكردية ، ۵۱ . زکی ، خلاصة تاريخ الكرد ، ۲۴۹-۵۰ هەرچمەنە هەموو سەرچاوه بیانییەکان لەسەر ئەوه کۆن کە کۆمەلەیی تەعالی کورد یەکەمین رێکخراوی رامیاری کوردی بیت . بەلام محەمەد علی عەونی لە پەرۆیزی ژماره ۲۴۰ی وەرگیرانی کتێبکەیی محەمەد ئەمین زەکیدا بۆ عەرەبیی دەلیت کە (جمعیتی عەززی قەوی کورد) دەگونجیت یەکەم دانە بیت .

(ك.ی.پ) دھكرد لہبرامیر زمانکردنی کارکردنیدا .¹⁷ تورک لاکمان لہ سونگہی نەرورہ کہ بی جیوازیسی کہوتیونہ سەرکوتکردنی جولانەرہ نەتەرہی تیبہ جوراوجورەکان ، پینانیناندا کہ پشتیان لہ بەلینەکانی پینشویان کردورہ . ئەمین عالی بەدرخان و ژینرال شەریف پاشا ، سزای مەرگیان بەسەردا درا و ناچاربوون لہ ولات ھەلبین .¹⁸ سورەیییا بەگ بەدرخانێ کورەگەرہی نەمین عالی ، کہ دواي شۆرش گەرہوورہ بو نەستەمبول و خەریکی سەرلەنوئ بلاقردنەرہی رۆژنامە نەتەرہی تیبەگەکی کورد (کوردستان) بوو ، ناچار بوو بەھمان شیوہ لہ دەرورہ بیئتە پەنا بەر .¹⁹

ھەمان کات ، ریکخراوەکی کەلتوریی بە ناوی (کرد نشر معارف جمعیت/کۆمەلەي بلاقردنەرہی زانیاری کوردان) دامەزراوو ، ھەرورہا خویندنگایەکی سەرھتایی بو فیرکردنی مندا لانی کوردی دانیشتووی نەستەمبول ، لہ گەرەکی (چەن بەرلی تاش)ی شارەگە کرابووورہ . خویندنگاگە لہ ژنر سەرپەرشتیی عەبدولرەحمان بەدرخاندا بوو . تورک لاکمان ، وختایەکی بو جیبەجیکردنی سیاسەتکەیان کہ تورکاندنی کوردان بوو ، کەوتنەکار ، ئەم ریکخراوہ و خویندنگاگە ھەرورہا کۆمەلەي نیشتمانی کوردیان لہ سالی ۱۹۰۹ دا داخست .²⁰

لەسالی ۱۹۱۰ دا ، خوینکارە کوردەکانی نەستەمبول (ھێلیا کرد جمعیت/کۆمەلەي ھیوای کورد) یان پینکھینا . ریکخەرەکانی بریتی بوون لہ : خەیاالی لہ مۆتکی ، عومەر و قادر لہ بنەمانەي جەمیل پاشازادەي دیار بەکر ، فوناد تەمۆ بەگ لہ وان ، ھەرورہا زەکی بەگ لہ دیار بەکر ، ریکخراوگە تا ھەنگرساندنی جەنگی یەکەمی جیھانی ، لہ چالاکییەکانی خوئی بەردەرہام بوو ، دواي نەرہ ناچار کرا دەست لہ کار وتیکۆشانی خوئی ھەلبگرنت و چالاکییەکانیان ھەلبسین . ھەرچەندە ، پاش جەنگ سەرلەنوئ دەرکەوتەرہ و دەستی بە چالاکیی کردورہ تاوەکو گرتنی نەستەمبول لہ لایەن

¹⁷ W.G. Elphinston. "Kurds and the Kurds Question." 94.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ واپیندەجیت تەلەت پاشا ھەرلی نەرہی دابینت ھانی سورەیییا بەگ بەدات پەیموونیی بە (ك.ی.پ) ھوہ بەگات پینەرہی سەرکەوتوو بیت بڕوانە : Driver, "Kurdistan and The Kurds, 113.

²⁰ Chirguh, La question kurde, 19;

که مالیسته کانهوه . کۆمهلهی هێفی بلاوکهروه و مهیکه به نینوی (بوژی کورد) بلاوکهروهوه
 ٢١ . نوای ناگرهست سورهبیابگ بهدرخان کۆمیتهی سهرمهخۆی کوردی له قاهره
 دامهزاند . ٢٢ بههمان شیوه ، پاش ناگرهستی مۆرۆس ، ژمارهیک له سهرکردهکانی
 کورد جهمیهتی تهعالی کوردستانیان له نهستهمیول دامهزاند که به کۆمهلهی
 نیشتمانی کورد ناسرابوو . نهه کۆمهلهیه که له لایهن شیخ عبیدولقادی نههریهوه
 سهرۆکایهتی نهکرا ، ژمارهیک سهرکردهی ناوداری دیکهی کوردی له خۆگرتهوو وهک:
 نهمین عالی ، مورا ، خهلیل رامی ، ههروهه کامهران بهدرخان ، حیکمهت ، حوسهین
 شوکری ، فواد ، مهحمود ، ههروهه عالی بابان ، نهکرهه بهگ جهمیل پاشازادهی
 دیاربهکر ، نهمین زهکی بهگ و مستهفا پاشای خهلکی سلیمانی ، و ههروهه ژمارهیک
 پیاوانی بهناوبانگی خهلکی نهرسیم ، خهرووت و مهلاتیا . ٢٣

رێخهراوێکی نوێ بهنێوی (کرد تشکیلات اجتماعی جمعیت/کۆمهلهی
 رێخهستنی کۆمهلهیهتی کوردان) له لایهن نهمین عالی ، جهالهد ، کامهران بهدرخان ،
 کهمال فهوزی ، نهکرهه بهگ جهمیل پاشازاده ، د.شوگری مههمهد و ههروهه مهمدوح
 سهلهیموه دامهزێنرا . ٢٤ کۆمهلهیهکی دیکه که له کاتهدا ههوانی بوونی تۆمارکراوه
 بریتیه له (کردملت فیرقهسی/پارتی نهتهویهتی کورد) . ٢٥

²¹ Chirguh,La question kurde19-20; Nikitine ,Les Kurdes ,195;

شیرکوه . القضية الكردية . ٥٢-٥٣ . زکی . خلاصة تاريخ الكرد . ٣٥٠ .

²² Nikitine ,Les Kurdes ,196.

²³ شیرکوه . القضية الكردية . ٥٢-٥٣ . زکی . خلاصة تاريخ الكرد . ٣٥٠; Chirguh,La question kurde,20;

²⁴ بهگۆزیرهی زهکی . بهدرخان و ژمارهیک له لایهنگرانی له جهمیهتی تهعالی کوردستان جیاپورنهتهوه بۆ نهوهی
 رێخهراوێکی نوێ دایههزێنن . خلاصة تاريخ الكرد . ٣٥٠ .

²⁵ Chirguh,La question kurde,20; Nikitine ,Les Kurdes ,196.

شیرکوه . القضية الكردية . ٥٢-٥٣ . زکی . خلاصة تاريخ الكرد . ٣٥٠ .

شیخ و نەتەواپەتیی کوردیی پاش شۆرشەگەئ تورکە لاوەکان

چالاکییە نەتەواپەتیکانی کورد لە سەراسەری کوردستاندا بەشیوەیەکی خێرا دەرکەوت . ئەو هزر و بڕوانەئە بەشیوەیەکی نەئینی لە بلۆکرەو نەتەواپەتیکاندا دەنوسرا ، لە قەسەئ سەرزەرکی خەنکدا باسی لێوەدەکرا . هەواڵ و دەنگۆکان کە سەروش و بنەمایەکی رامیاری و نەتەواپەتیان هەبوو بابەتەئ بایەخدارئ گفتوگۆئ کۆر و دانێشتەکانئ کورد بوون .

ئەمرکی بلۆکردنەمەئ هزر و بیروپایەکی قەدەغەکرا و ناناشنا لەئێو رەشەخەنکائیکی نەخوێندەواردا کە هاوسۆزئ و پەیوەستەگی نەتەواپەتیان ناوون و لێئ بوو ، کارئکی هێند ناسان نەبوو . گرفت و ناستەنگەکان کاتئک لەناکا و دەرەمکەوتن کە ئەو کارانە رووبەرۆئ سەرپۆییەکی بەرچا و نەبوونەو . هێندئک لەوانەئ بلۆکرەو نەتەواپەتیە قەدەغەکراوەکانیان پێدەگەیشت بیوەستان دەچوون دەیانخستە بەردەمئ دەسەلاتداران تا وەفاداری و لاسۆزئ خۆیان بۆ حکومەتئ عوسمانئ رایگەئمن .²⁶ پێویستە ئەو ناکارە وایکەنەدەئنەو کە بەشیوەیەکی بەربلۆ بوو یاخود لە تیکراری حالەتەکاندا بۆ بەرژوومندیخوازئ یا لەناکامئ لاوازئ هەستئ نیشتانپەرۆمەئ بوو . بێگومان ، هێندئک لەئێو ئەو کەسانەئ بەو کارە تاوانبارکراوون دەگوئجێت بە ناسانئ وایان لەقەلمدایێت کە چالاکیەکانئ کورد خیانەتیکی هاندرارە و راستەوخۆ دژی دەسەلاتئ شرەئ سولتان-خەلیفەئ و هەرەها دەولەتە ئیسلامییەکەئ .

هزرئ نەتەواپەتیئ دواجار رێگەئ خۆئ بەرەو تەکیکان تەیکرد و لەوئ پشنتگیریەکی بەهێزئ شیخەکانئ کوردئ بۆخۆئ بەدەستئینا . ئەم پەرسەندنانە بایەخیکی مەزنە لە لە مێژوئ نەتەواپەتیئ کوردییدا . لەبەر چەند هۆیک ، بایەخی تەکیکان وەک ناوەندئک بۆ بلۆکردنەمەئ هزرئ نەتەواپەتیئ دەتوانرێت بەئەستەم زیادەرۆئ تێدابرێت . هزرگەئیک کە لەم ناوەندە چەرەو دەرپەرێت لەئێو کورددا مایەئ پەسەندیئ و پشنتگیریئ بەرفراوان دەبێت ، چونکە مۆزئ دەسەلاتئکی نایینیئ فێرکار و متمانەپێکراوی پێویە کە شیخە . هەرەها کەسایەتیئ و پلەوپایەئ نایینیئ

²⁶ دەلوجئ . امارە بەدینان ٩٤-٩٥

شیخ تایبه‌تمه‌ندی پارتیزاوییه‌کی رژییه‌ی له ده‌ست‌بوردان و بیزارکردنی ده‌سه‌ل‌آداران به تمکنی ده‌به‌خشیت .

شیخه‌کان که‌وه‌ک چینیک به‌شینکی گرنگیی ده‌سته‌بژیری کۆمه‌نگای کوردییان پیکمه‌هنا . به‌ پینچه‌وانه‌ی به‌شی معزنی ده‌سته‌بژیری کوردی تورکینراوی شارنشینوه ، که‌سانیکی نه‌توایه‌تیی دنگهرم بوون . نه‌وان له‌ نزیکه‌وه‌ به‌ جه‌ماوه‌ری کورده‌وه‌ په‌یوه‌ستبوون و خۆیان به‌ به‌شیک له‌وان له‌قه‌له‌مه‌دا و لئیان جیانه‌ده‌بوونه‌وه . له‌وش زیاتر ، نه‌وان له‌ روی نا‌کار و بیروپرواوه‌ خۆیان له‌ ریزی ده‌وله‌ته‌ نی‌سلامیه‌ سونه‌تیه‌که‌دا ده‌یینیه‌وه‌ و دژی نه‌و ده‌وله‌ته‌ سیکۆلاره‌ ها‌چهره‌ بوون که‌ تورکه‌لاوه‌کان بۆیان وینا ده‌کردن . به‌وش نه‌وان فه‌رمان‌ه‌وا نوئیه‌کانی نه‌سته‌مبولیان سه‌له‌مانده‌وه ، نه‌وانه‌ی بیروپروا و سیاسه‌تییان له‌لایهن شیخه‌کانه‌وه‌ وه‌ک نامرازکی نوئی پیگه‌یشتووی شیوه‌ نا‌نی‌سلامی سولتان مه‌حمود له‌قه‌له‌مه‌ دا ، نه‌وه‌ی له‌ لایهن ته‌ریقه‌ته‌ نا‌ینی‌که‌انه‌وه‌ جینگای به‌پیره‌وه‌چوون و خۆش‌حالیی نه‌بوو²⁷ . لیخسته‌نی عبدالله‌مه‌ید (۱۸۷۶-۱۹۰۹) له‌لایهن تورکه‌لاوه‌کانه‌وه ، سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه‌ی نا‌ره‌زایه‌تیی شیخه‌کان بوو . له‌ چاوی نه‌وانه‌وه ، سیاسه‌ته‌کانی نی‌سلامگه‌راییی و کوردراکیشیی سولتان عبدالله‌مه‌ید ، نه‌و سولتانه‌ی وه‌ک خه‌لیفه‌یه‌کی نمونه‌یی له‌ یادمه‌ریاندا وینا‌کردبوو . له‌به‌ره‌وه‌ش ، هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌، شیخه‌کان له‌روی رامیاری و نا‌ینی‌یه‌وه‌ وه‌ک نه‌یارکی رژییه‌که‌ رۆلیان بیعی .

²⁷ ریفورمه‌کانی سولتان مه‌حمود بووه‌زی سه‌رکوتکردنی مه‌رئینه‌ نیچه‌ سه‌ریه‌خۆکانی کورد له‌ نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزه‌یه‌مه‌دا . هه‌له‌وه‌شاندن‌ه‌وه‌ی یه‌که‌کانی نینکشاریی و ته‌ریقه‌تی به‌کتابشیی له‌ ۱۸۲۶دا به‌شیک بوون له‌ به‌رنامه‌ی چا‌کسازیه‌کانی که‌ خه‌لک به‌للیان نه‌بوو . نه‌وه‌ی ناوی سولتانێ کورده‌ نه‌فره‌تیک به‌سه‌ر ته‌ریقه‌ته‌که‌انه‌وه‌ ده‌گوتریت پاش مرده‌نی سولتان . به‌کتابشییه‌کان کورده‌بوویان به‌ خوو هه‌ر جارێک له‌ نه‌سته‌مبول به‌لای قه‌بره‌که‌یدا بڕۆشته‌نایه‌ ته‌فیکیان تیده‌کرد و ده‌یانگوت نه‌فره‌تی خۆای لی بیت . چه‌ژۆیک ده‌گنیزنه‌وه‌ که‌ رۆژنکیان له‌ سانی ۱۸۲۷دا ده‌رویشیک چاوی له‌ سولتان بوو له‌ پردی گاله‌تا ده‌په‌ریه‌یه‌وه‌ به‌ره‌وی رایگه‌ره‌ و دایه‌ به‌ر جینۆ و پینگوت (گاوپاشا) و به‌وه‌ تاوانباری کرد که‌ نی‌سلامی تیکداوه‌

Birge, John Kingsely. The Bektashi Order of Dervishes . London: Luzac, 1937, 79;
Brown, John P. The Dervishes: Or Oriental Spiritualism. London: H. Milford, 1927, 345-46.

وێرای ئەوەی زۆری ئەمەشی شێخەکان هاوسۆزی پرسی نەتەواپەتی کورد بوون ، بەلام هەموویان نەیاندموێرا بە ناشکرا هەستی خۆیان پیشانبدەن . ئەوانەش کە هەستیان دەکرد کە هێندە بەهێز بۆ کارێکی وا ، پشتگیری خۆیان بۆ نەتەواپەتی هەموو خۆیان ناشکرا کرد و راشکاوانە بەشداری چالاکییە نەتەواپەتییەکانیان کرد . ئەوانەش توانا و هێزێکی کەمتریان هەبوو ، لەوە دووێل بوون کە بەکردار و گوێتار شتیکی وایان لێبوو هەشتەمە هاوسۆزییان پیشانبدات ، ئەوانیش هەر لە ناخەوه بەنەپیتی هیوای سەرکەوتنی نەتەواپەتی هەموو خۆیان دەخوازی .

دەگونجێتی کارێگەرێ هەزری نەتەواپەتی لەسەر شێخەکان زۆر بەباشیی لە یاداشتنامە یەکدا رەنگیدا بێتەوه کە لەلایەن ژمارەیهک لە خانەدانان و شێخە کوردەکانی هەرێمی بادینان وەک تەلەگراف ، پێشکەشی نەروازی بالۆ و پارلەمانی عوسمانییان لە نەستەمبۆل کردووه .⁷⁸ ئەم یاداشتنامەیه کە خواستی پێویستی نەتەواپەتی چاکسازی لە کوردستان تێدا هاتوو ، بەشێوهیهکی بنەڕەتی لەلایەن شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شێخ نورمحمدی دەوکۆهەر گەڵاڵە کراره و لە مانی ئەوانیشدا نامەمکراره و نووسراوه . یاداشتنامەکه ئەم چاکسازییە خوارووهی خواستوو :

- 1- زمانی کوردیی لە پێنج قەزای کوردیدا بکرنێتە زمانی فەرمیی .
- 2- زمانی کوردیی لە تەواویی ناوچه کوردییەکاندا بێتە زمانی فێرکردن .
- 3- دامەزراندنی قایمقامەکان ، بەرێوهبەری ناحیەکان و تیکرایی کارمەندانی دیکەیی میریی لە کوردستان لەوانە بێت کە بتوانن بە کوردیی قسەبکەن .
- 4- بەرێوهبردنی بواره یاسایی و دادپەروریهیەکان لەسەر بنەمای شەریعەتی ئیسلام بێت لە سۆنگەیی ئەو راستییەوه کە ئیسلام نایینی فەرمیی دەوتە .
- 5- شوێنی قازی و موفتی بە پەیرەوانی یاسایی مەزەهەبی شایعیی پێکرنێتەوه .
- 6- پێویستە سەندن و کوژدەنەوهی باج بەپێی بنەماکانی شەریعەت بێت و هەموو ئەو

⁷⁸ کۆپی ئەو تەلەگرافە نرابوو بە شێخ عەبدولقاری نەهریس کۆپی شێخ عوبەیدوڵا . ئەمێن عالی بەدرخان . هەرەها ژێنپال شەریف پاشا کە هەرسێکیان رێبەری جۆلانەوهی نەتەویمی کوردن . بەگوێزەری دەلوچی ئەم هەنگاوه نێی خواستی ئەوانە نرابوو کە یاداشتنامەکیان مۆر کردبوو کە بە تەواویی دەیانویست تەلەگرافەکه بکەنە شتیکی فەرمیی . ئەوه دەزانن کە پێدانی کۆپییهکه خواستی عەبدولسەلام بووه . دەلوچی ، امارە بەدیخان ، ٩٦ .

نه‌هامه‌تیش له‌کوژل خه‌لك و لایه‌نگرانیان بکاته‌وه . به‌که‌مگرتن و ململانیکردن له‌گهل نه‌ته‌وایه‌تیی تورک له‌لایه‌ن شیخه‌کانی کوردیه‌وه ، به‌ زوویی نه‌هامه‌تیی و کاره‌ساتی به‌سه‌ر هیندیکیاندا هینا . دله‌ره‌قیی و توندوتیژیی تورک به‌ زوویی سروشتی ناحه‌زیی و دوژمه‌نایه‌تیی سه‌سه‌ختی نه‌وانی له‌مه‌به‌سه‌ر کورد پێشاندا .

په‌ره‌گرتنی کیشه و ململانیی نیوان کورد و تورک

هۆکاره‌کانی کیشه‌که :

تیکچوونی په‌یوه‌ندییه‌کانی کورد و تورک له‌پاش شوپشی تورکه‌لاوه‌کان تا هه‌لگیرساندنێ جه‌نگی یه‌که‌می جیهانیی ، ده‌توانریت به‌ باشیی له‌و کیشه و پیکدادانه‌دا ببینریت که له‌ نیوان کورد و حکومه‌تی عوسمانییدا له‌و ماوه‌یدا قه‌وماون پێش نه‌وه‌ی بچینه نیو نه‌و رووداوانه‌وه ، سوودبه‌خشه به‌ کورتیی نه‌و هۆکاره به‌نه‌رتییانه پێشانده‌یه‌ن که سه‌رچاوه‌ی دوورکه‌وتنه‌وه و ته‌وه‌لابوونی هه‌ر دوو گهل بوو :

۱- هه‌لئویستی تورکه‌لاوه‌کان له‌مه‌ر خه‌لافه‌ت و هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌ نایین به‌گشتیی ، نه‌و خولیا نه‌فسانه‌ییی له‌ نه‌ستی کورددا کالکرده‌وه و به‌هه‌یزترین ئالقه‌ی پساند که کوردی به‌ ده‌وله‌تی عوسمانیی به‌سه‌تبووه‌وه . سه‌رباری نه‌وش ، کوردان به‌ که‌رتنی عه‌بدولحه‌مید ، بایه‌خی گرنگ و جیاوک و په‌لوه‌پایه‌ی خویان له‌ده‌ستدا ، عه‌بدولحه‌مید ته‌واوی توانا و پایه‌ی به‌هه‌یزی خۆی بۆ به‌خشینی شانازیی و پایه‌به‌رزیی به‌سه‌ر شیخه‌کان و سه‌رخه‌له‌کانی کورددا ته‌رخانکرده‌بوو ، نه‌وانه‌ی ده‌ست و په‌یوه‌نده‌مه‌کانیان تیه‌که‌کانی حه‌مه‌دییه‌یان پیکده‌هینا .

۲- سیاسه‌تی ناوه‌ندگه‌رایی کارگیریی و به‌زۆر تورکاندن که تورکه‌لاوه‌کان گرتبوویانه به‌سه‌ر ، ناکوکیی و دووبه‌سه‌رکیی لیکه‌وته‌وه . ناوه‌ندگه‌رایی کارگیریی مانای کeshانی ده‌سه‌لاتی عوسمانییه بۆ ناوچه‌یه‌ک که به‌ ده‌ستی‌وه‌ردانی ده‌زانیت و مه‌سه‌له‌یه‌کی واش به‌ توندیی ده‌بیزنریت . به‌هه‌مان شیوه‌ش ، کوردان به‌شیوه‌یه‌کی سروشتیی به‌رنگاریی سیاسه‌تی به‌زۆر تورکاندن بوونه‌وه ، چونکه نه‌و سیاسه‌ته له‌گه‌ل نه‌و به‌نهایه سه‌ره‌که‌ییاندا ناکوک بوو که کوژه‌نگه‌کیانی له‌سه‌ر بنیاتنرابوو .

۳- نەر شکست و بەزینە دپلۆماسیە و سەربازییە تووشی رژیمی تورکە لاوەکان بپوو ، پایەکانی دەسەڵاتدارتیە عوسمانیە کلۆز کرد . نەوش گیانی یاخیبپوونی وروژاند و کوردی هاندا نارەزووی بوونیککی جیاوازی سەربەخۆیان هەبیت .

۴- شۆرشێ تورکە لاوەکان کە کاریگەری لە رابوونی ئومیدی نەتەویەیی گەلانی جۆراوجۆری عوسمانی نەتورک هەبوو ، نەیتوانی بەلێنە بەرایەمکانی خۆی بپنێتەدی . گەندەلێی و بەدەفرمانرەهواویی ، شانەشانی سیاسەتیک کە لە نیوان خۆسەپنێیی و لاوازییدا سەروخوار دەکات : تەنیا رازەیی بە گیانی نارەزایەتی و تۆرەبوونی کوردان کرد و بە ناراستەیی راپەرین هانیدان .

۵- هەموو ئەم فاکتەرە گرنگانەیی کێشە و مەملانیکە بە توندوتیزژیوونی نەتەویەتیە کوردیی ، بەشیوەیەکی مەزن نالۆزتر بوون ، وێرایی تەقلای رووسەکان بۆ راکێشانی نەتەمخووازەکان و سەرخێلەکانی کورد بەلای خۆیدا .

راپەرین و گوشتنی شیخ سەعید بەرزنجیی

یەکەمین نیشانەکانی بەرەنگاری و کێشەمکێشی نیوان کورد و تورکە لاوەکان بەشیوەیەکی هەر زوو پاش سەرکەوتنی شۆرشێ تورکە لاوەکان دەرکەوت . لە سالی ۱۹۰۸ دا ، شیخ سەعید بەرزنجیی لە سلیمانی هانی یاخیبپوونی خێلی هەمەمەندی دا وەک بە روودارووەستانیکی تورکە لاوەکان و بۆ پشتگەری سولتان ، بەگوێرەیی گوتهی میجۆری بەریقانیی (ئی . بی . سۆن) : " ئامانج لەمە بە ئاشکرا یاخیبپوون بوو دژی مەجلیس نوێ ، شیخی بەرزنجیی بە شیوەیەکی سروشتیی بە سولتان وەفاداریوو و لەلایەن سولتان عەبدولحەمیدەوه دەلاوینرایەوه ، گەر لەم جۆلانەهوەیدا هاوکارییەکی چالاکێ سەربازیی نەکرابیت ."³⁰

³⁰ شیخ سەعید پێگەییەکی مەزنی لای سولتان هەبوو دواي ئەمەیی تۆنپووی لەرێگەیی نوشتەرە یەک لە کۆرە خۆشەویستەکانی سولتان کە نەخۆش بوو چاک بکاتەرە .

Bell, Gertrude Lowthian . Amurath to Amurath. 2d ed .London: Macmillan, 1924,249; Soane ,Report on Sulaimania District ,98.

³¹ Ibid.

نهم یاخییبوونه ، هاوکات بوو لگه‌ل بیزاریی دهرپرینی بازرگانه‌کانی شاری سلیمانی ، نوانهی بدهست سسرکوتی شیخ سه‌عیموه دهیاننالاند . نهموش دهسه‌لاتداری نیسته‌میولی هاندا بکونه‌کار . شیخ هاندرا لگه‌ل ژماره‌یک له خزمه‌کانی برونه موسل و له‌ویش بدهست‌بهری هیلرانوه . له مایزی ۱۹۰۹ دا و له میانه‌ی ناژاره‌ییکی دژ به کورددا ، شیخی پیر له‌بهره‌کی ماله‌کی خویدا کوژرا .^{۲۲} نهم کاره که نه‌جامدهرانی ناشکرانه‌کران ، ناوچه‌ی سلیمانی راکیشایه نیو بارنکی هه‌ژان و هه‌راوه‌ریاره . بنه‌ماله داخداره‌کی ، به تایبه‌تی شیخ محمودی کوپی که شوینی شیخایه‌تی باوکی گرتوه . توله‌ی خوی به سه‌پاندنی حوکمی ترس و توقاندن له شاری سلیمانی دهست‌پنکرد خینلی هه‌مه‌ه‌ندی به‌رایه گیانی خه‌لکی ناوچه‌کانی ده‌روبر ، له‌ناکامدا ژبانی نابوری ناوچه‌که تووشی نیفلیجییه‌کی ته‌وا بوو .^{۲۳}

هه‌مه‌ه‌مدمه‌کان تا‌کو ژوئیه‌ی ۱۹۱۰ له حاله‌تی یاخییبووندا بوون . کاتیک نازم پاشای والی دواتری به‌غدا ، له‌گه‌لیاندا گه‌یشته رنکه‌وتنن‌مه‌یک و نه‌وه‌ی په‌سهند کرد که به روکه‌ش سهردان‌ه‌واندنی خویان پینشان‌بدن . واندره‌که‌ویت که سیاسته ناشته‌وا‌ییه‌کی نازم پاشا له ناکامی بانگ‌کردنه‌وه‌ی ناوبراوه‌ه‌ه‌ بۆ نه‌سته‌میول وازی لئینرا . به‌روش هه‌مه‌ه‌مدمه‌کان گه‌ران‌ه‌وه‌ی دۆخی یاساشکینی پینشوویان . له سالی ۱۹۱۱ دا ، تومارکردنی به‌شیک له پیاره خیل‌که‌ییه‌کانی هه‌مه‌ه‌موند له تپه سنوورییه‌کاندا له‌سه‌ر شیوه‌ی سواره‌ی حمیدییه‌ی پینشوو سسرکوتنی بدهست نه‌هینا . له کاتی هه‌نگیرساندنی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی هینشتا هه‌والی نه‌وه هه‌بوو که هه‌مه‌ه‌مدمه‌کان له حاله‌تی یاخییبووندان .^{۲۴}

^{۲۲} سه‌بارت به‌ریزه‌ی گه‌یرانه‌وه‌ی روودوی کوختنی شیخ سه‌عید برونه :

Bell, Amurath to Amurath, 249-50 Soane, To Mesopotamia and Kurdistan, 192; Soane, Report on Sulaimania District, 99-100.

^{۲۳} Soane, To Mesopotamia and Kurdistan, 192ff; see also Soane, Report on Sulaimania District, 100-101.

^{۲۴} E.J.R., Precise of Affairs in Southern Kurdistan during the Great war, (Baghdad Government Press, 1919), I: Gertrude Lowthian Bell, Review of the Civil Administration

راپهریز و مردنی نیراهیم پاشای میلیلی

لهوانیه سهرنجراکینشترین کار له لایهن سهرکردهیهکی کوردومه بو پشتگیریکردنی سولتانه لیخراوهکه له لایهن نیراهیم پاشای سهروکی هاوپهیمانیتی خیلنی میلیلی و میرنالای تیبکی حمیدییه نهجامدراپیت . کاتیک نیراهیم پاشا له نهپرئی ۱۹۰۹ دا هوالی لیخستنی عبدولحهمدی سهرگوئی کهوت ، به خوئی و پازنههزار کوردومه سهرو دیمهشق کشا و بهناوی سولتانهوی شارکهی داگیرکرد . هههچنده به زوی ناچارکرا نهو شاره جیهینیت . لهکاتیکدا بو بارمگا سهختهکی له ویرانشهر گهراپهوه ، پاشا نهوی لهگهڵ پیاوه خیلکیهکانی شهمردا پیکاندا ، له ناوچهی چیاپی عبدهلوهزیز کوژا . خیلکیهکانی شهمر له لایهن تورکه لاومکانهوه نیرابوون تا لهههپهر لهسهرمم پاشهکشی نیراهیم پاشادا دروستکهن .^{۳۵}

روودای تیوهگلانی سهرکرده کوردهکانی دیکه

ههوهو نهو ههنگاوانهی له لایهن حکومهتی عوسمانیهوه به روی بیزارسی و سهههختیی سههههگرتووی کورداندا نرا ، تههیا راژهی به خروشان و توپهیی زندهتری کوردان نهکرد . بو نمونه ، له کوژایی سالی ۱۹۱۰ دا ، میری ههولیدا باج له جافهکان کوژکاتهوه ، که بهههزترین خیلنی باشووری کوردستان بوون و لهو کاتهوهی تورکهلاوهکان هاتبونه سهههه دهسهلات ، باجیان نهدابوو . مههوهوپاشا ، که سهروکیکی بهناویانگی نهو خیلنه بوو ، بانگکرایه موسل ، لهوی بو ماوهی نزیکهی سالییک گلیانداپهوه ، نهو له کوژایی نازانکرا ، بهلام مهسههکه به شیوهیهکی ههمنانه چارهسهه نهکرا .^{۳۶} لهسالی ۱۹۱۲ دا ، مهستههپاشای سهروکی خیلنی باجهلانی ناوچهی

of Mesopotamia 1914-1920(London: H.M.Stationary Office 1920), 43.

³⁵ Elphinston, "Kurds and the Kurds Question," 94.

³⁶ E.J.R., I; Bell, Review of the Civil Administration , 43.

خانەقین ، بەهۆی ئەو گومانیە سەبارەت بە لایەنگری بەریتانیەکان لێبەمکرا ، قۆلبەستکرا و بۆ ماوەیەک لە بەغدا وەک گومانلێکراویکی رامیاری زیندانیی کرا .^{۲۷} لەهەمان سالد ، سلیمان بەدرخان لە میانەی ناژاوەیەکدا لە بۆتان بەدەستی جەندرمە ی تورک کۆژا ، ئەو بوو هۆی هەژدانیێک بۆ هینانەدی کایە ی ناشتەراییی لە نیوان تورکە لاوەکان و نەتەرەخوازە کوردەکاندا .^{۲۸}

سەرەختیی کورد و جەنگی بەلقان

روداوێ مەزنەکانی جەنگی یەکەم و دووەمی بەلقان ، سەرچاوەی چەندیین شکستی نابووبەرانیە بوو کە بە بالای هێزەکانی عوسمانیییدا بەرا . نەرەش بارگراوێیەکی بیونەسی خستەسەر ئەو پابەندیی و پەیوەندییە لاوازی کوردی بە دەولەتەرە دەبەستەر . بەپێی راپۆرتیکی فەرەیی بەریتانیی ، کاتیێک سوپای بولگاریا لە ۲۶ ی مارتی ۱۹۱۲ دا ، پاش تۆبەبارانیکی سەخت قەلای نەمرە ی گرت شاری نەستەمبول خۆشی کەوتە بەر مەترسیی هەمان چارەنووس ، ژمارە یەک لە خێلە کوردەکان پێکەرە بێاریانداو کۆتایی بە پەیوەندیی خۆیان لەگەڵ دەولەتی عوسمانیییدا بەینن ، وەک : خێلەکانی میلیسی ، کارەکچیلیی ، کتکان و هەرەها بەرازیی ، ئەوانە ی کە دەرکۆتێ رێکەوتن لەسەر دامەزراندنی هاوپەیمانێتیەکی لە نیوانیاندا بۆ ئەو ی لەکاتی کەوتنی نەستەمبول بەدەستی بولگارییەکان ، ئەمان سەرپەخۆیی خۆیان رابگەیمەن .^{۲۹} ئەم بەرنامە ی نەهاتەدی ، چونکە سوپای بولگاریی نەیتوانی لەپەلاماری خۆی بەردەوام بێت

بەگۆنەرە ی لۆنگریک لەو دەمدا نازم پاشا والی بەغدا بوو . مەحمودپاشا بانگیشت کراوێ سەردانی بەغدا بکات و بەریز و شکۆیەکی مەزنەرە پێشوازیی لێکراوێ Longrigg, Iraq (1900-1950), 57.
^{۲۷} مستەفا پاشا تەمانت پێش شۆشی تورکە لاوەکانیش لەگەڵ حکومەتی عوسمانیی کێشە ی هەبوو . هەریزە ناچار بوو چەند سانیێک وەک دوورخراوێ لە نەستەمبول بەسەر بەرێت . تۆمەتی نینگلێزخواهی ئەو کاتە لەسەر ساغ بوووە کاتیێک بەریتانیەکان بەغدیایان داگیرکرد پشترگیاریی کرد

E.J.R., 1; Bell, Review of the Civil Administration, 43; Soane Note on the Tribes, 2.

^{۲۸} Elphinston, "Kurds and the Kurds Question," 94-95.

^{۲۹} Driver, "Kurdistan and The Kurds, 30.

و جەنگە بە داوهرى زەلزەمەكان كۆتايىيات . جىگای سەرنجە ، راپۇرتىك بەهەلە باس لەو دەمات كە كەوتنى پايتەخت ھانى عبدولقادىرى كوپى دىرەى سەرخىنى كارەكچىلى داوہ بەكۆيتە كار و خۆى و دەستوپىنۆمەندەكەى ھىرشىيان كىرۆتە سەرشارى بىرىجىك و تالانىان كىرۆوہ . پاشان لە رۆبارى فورات پەرىنەتەوہ بۆ نەوہى پەلامارەكانى خۆيان كىرۆرە پىيىدەن ، بەلام پاش نەوہى ھاوپەيمانەكانيان نەمىانتوانىوہ پىشتگىرىيان بىكەن . ناچار بۆون بىكشىنەوہ .⁴⁰

وہلامى كورد بە پىشنىيازى رۆوسەكان

رۆوسىا ، دراوسى و ھەرۆھا دۆژمەنى تۆركىيا ، وا چاوەروانى لىنەدەكرا چاودىرى بىزارى و زىدەبۆونى دوورەپەرىزى كوردان بىكات . پاش تىپەرىنى سەدەى رابردو ، رۆوسەكان بە وردى و بايەخىكى زۆرەو چاودىرى ناپەزايەتتى و بىزارى كوردى دەستوپىوہندى سولتانىان دەكرد و بۆ ماوہى چەندىن سال لە ھەولنى نەوہادبۆون بەلاى خۆيدا رايانكىشئىت ، لەمەشدا بە پەلەى جىياواز سەركەوتنى بەدەينابو .⁴¹ ھەلۆئىستى زۆرەى كورد لە ھەمبەر نەو خۆبىردنە پىشەوہى رۆوسىا لەم تىپىنەى (گىرتوارد بىل) دا نەردەكەوت ، كە لە كاتى جەنگى يەكەمى جىھانىيدا لەگەل ئۇفنىسى بەرىتانى كۆمىيۇنى مەدەنىيدا بوو :

"پىش جەنگ ، ھەلۆئىستى خىلە كوردەكان لە ھەمبەر رۆوسىا بەدەرىزايى سنوورەكانى رۆژەلەت رۆون و ناشكرا نەبوو . بەلام بە گشتى نەتوانىت بگوتىت لە

⁴⁰ كاتىك عبدولقادىر داواى لىكرا ھەلۆئىستى خۆى لە حەلب بۆ دەسلەتدارانى عوسمانى رۆونىكاتەو ، نەو جەختى لەو كىرۆوہ كە سەركىمى دەستەبەكى خۆبەخشى كىرۆوہ بۆ نەوہى يارمەتى تۆركان بەت . حكومەت رۆونكردنەكەيان پەسەند كىرد و فەرمانيان دا بەخۆى ھىزەكەبەو ھاوكارى بىكات بۆ بەرگرى كىردن لە پايتەخت نەوان سەلماندىان كە لەبەرى پىشەرو سوودىكى كەمىان ھەبە ھەرىزە رەوانى مائەو كىرۆوہ . كاتىك گەرانەو تالانىەكى زۆريان لە تراقياو ھىنابو . Ibid.

⁴¹ بەگۆرەى لۆنگرىك . پىياوماقولاتى كورد بانگىشتى رۆوسىا كراون و بەگەرمى پىشوازيان لىكراوہ . ھەرۆھا يەلمان دەئىت كە رۆوسىا پىش ھەلگەرساندنى جەنگ بە گەرمى لەكوردستاندا چالاكىيەكانى خۆى پەرىنەداوہ

Longrigg, Iraq (1900-1950),58; Yalman Ahmad Amin , Turkey in the World War,209.

کاتیکیدا ئەوان گومانیکى بئەره تییان لە روسیا هەبوو ، لە ئاکامى ناچارىياندا ئاوپریان لە ئارمەزووکانى روسیا داىهوه . بەدفعەمانەروایى عوسمانییەکان کوردی ناچارکرد دوور لە ئارمەزووی خۆیان بگهونه باوهشی روسیاوه . سەرکرەمکانى ناوچەى موسل ، هەك شیخی بارزان ، پاش ئەوهى بۆ ماوهى چەندین سال پشتى کردبووه بانگەشهکانى روسیا ، لەکۆتاییدا ناچار بوو لەئێو خاکی روسیادا بێتە پەنا بەر ، هەروهەا لە بهارى سالى ١٩١٤ دا دەنگۆى ئەوهى هەبوو که خێلەکانى هەمومەند ، جاف و دزەبى لە ئاکامى بێهویابوون لە ئەنجامدانى ئەو چاکسازییانەى لە دەولەتى عوسمانى خواستبوویان . خۆیان بۆ ئەوه نامادەکرد داواى هاوکاریى روسەکان بکەن .⁴²

روسەکان ، هەرەك دەبینن ، بە شیۆهیهكى بەرچاوه هەردوو راپەرینهکەى شیخ عبدالسەلامى دووم لە بارزان و هەروهەا لە یاخیبوونەکەى بدلیسدا نەردەمەکن .

کێشهى نێوان کورده بارزانییهکان و تورکهکان

شیخ عبدالسەلامى دوومى بارزانی

لەوانەیه مەزنتەرىن سەرکرەدى کورد که دەبوايه حکومەتى عوسمانى له قۇناغەدا رووبەرۆوى بێتەوه بریتیبێت لە شیخ عبدالسەلامى دوومى بارزانی . کێشهى شیخ عبدالسەلام لەگەڵ تورکهلاوهکاندا ئاکامى ئەو مەلەلانییه بوو که لە نێوان شیخی بارزان و دەسەلاتدارانى عوسمانییدا لە ئارادابوو . حکومەت سوور بوو لەسەر ئەوهى بەسەختى رێگرى له خواستى شیلگیرانەى شیخی بارزان بکات که دەبویست دەسەلاتى خۆى بەسەر ناوچەى بارزان-زێبار دا بسەپینێت . لە کاتیکیدا تورکان بە شیۆهیهكى بەرفراوان لەسەرکوتکردنى میرنشینه بەهێزەکانى کورددا سەرکەوتنیان بەدەستەنابوو .

شیخی بارزان توانیبوو بەو مەریدە شەرۆلانەوه هەیبوو بەسەر دۆژمەنەکانیدا

⁴² Bell, Review of the Civil Administration, 44.

سەرىكەوت . جۆشى پەرسەندەوى ئايىنى مەردان و گوپرايەنى كوێرانەيان بۆ
 فەرمانەكانى شىخ و ايلينكردبوون نازناوى ديوانەيان بېرىت بەسەردا .⁴³ يەروبووى
 سەروسەمەرى ئايىنى كە جاروبار لەنيو بارزاننەكاندا ئەهاتە گوپرايە دەبوو هۆى
 سەرەلدانى دەمارگىرى ئايىنى لە كات و ساتى جياوازدا ، ئەمەش زەمىنەى بۆ
 پىنگدادانى توندوتىژى بارزاننەكان لەگەل ھاوسىكانيان و ھەروەھا لەگەل ھۆكۆمەتەشدا
 خۆشەمكرد . يەكەمىن پىنگدادانى لەو جۆرە⁴⁴ لەسەردەمى شىخ ئەبەولسەلامى يەكەم
 قەوما ، ئەوەى لەايەن مەردەكاننەسە وەك مەھدى⁴⁵ راگەيەنرا ، دواى ئەو ھەرا و
 پىنگدادانى زۆر مەترسەدار لە سەردەمى مەھەدى كۆپىدا قەوما كە وەك شىخى بارزان
 ھەمان رىچكەى باوكى گرتەبەر .⁴⁶

ئەم جۆلانەمە لادەر و پەرگەرە ئايىنىيانە نۆھەركۆنكى مەترسەدارى بۆ ھۆكۆمەت
 لەگەل خۆى ھەلگرتبوو ، كە ئەدەتوانرا لەايەن ھۆكۆمەتەو بە نىگەرانیەكى مەزنەو لىي
 نەروانىت . سەربارى ئەمەش ئەو جۆلانەوانە زەمىنەيان بۆ ئاژارە و ھەراى مەترسەيدار
 پىنگەھىنا و بەرەنگارى ئەسەلاتى دەولەتەيان ئەكرد و بە روويدا رادەوستان ، ئەوانە
 لادانىكى مەترسەيدار بوون لە يەروبووېرى راستەقىينەى ئىسلام لە سىستەمى رامبارى-
 ئايىنى دەولەتەيكى ئىسلامىيدا وەك ئەوەى ئىمپراتورى عوسمانىي بانگەشەى بۆ
 ئەكرد . لادان و پەرتبوونى ئايىنى لەگەل خيانەت و ئاپاكەيدا ھاوجووت بوو ھەربۆيە
 ئەركى سولتانى عوسمانىي بوو كە خۆى بە خەلىفەى موسولمانان ئەزانى ، ئەو ھەپەشە
 و مەترسەيانە دابەركۆننەتەو سزاي گوناھباران و بەدكارانىش بەدات .

⁴³ Hay, Major W.R. Two Years in Kurdistan , 180. Cf. Nikitine , "Les Kurdes racontes."

⁴⁴ بۆ زياتر لەمەى ھەلگەرساندى جەنگ بېوانە: دەرلوجى . امارە بەدىتان ۹۰-۹۱.

Nikitine , "Les Kurdes racontes."

⁴⁵ مەھدى كەسنىگە چاوەرژى ئەوەى لىدەركىت لە ئاخەزەمان و پىش كۆتايى جىهان بە شەمشىرنەكەو پەيدايەت بۆ
 ئەئاوېردنى شەر و بەنگارى و سەم و دامەزناندى دادپەرەوى و چاگەكارى و بوژاندنەوى يەروبووېرى ئايىنى
 . بەپىي بېوايەك ئەو لە بەنەمالەى پەيامبەر پەيدادەبىت و ناوى مەھەدىش ھەلگەركىت . بەپىي بېوايەكى دى
 پەيوەستە بە عىساي چاوەروانگراوەو . بۆ زياتر لەمەى بزانەكانى مەھدىبەگەرايى :

Margoliouth, D. S. "Mahdi," in Encyclopaedia of Religion and Ethics, 1917-30.

⁴⁶ Nikitine , "Les Kurdes racontes." 150-151

كۆلەران ، سەبارەت بە كېشەي نىوان شىخ ەبەدولسەلام و حكومەتى عوسمانىي ھۆكۈمى جۇراو جۇرپان پېشانداوين . دىلوجى كېشەكە بۇ ھاندانى ناغاكانى زىيار دەگىرېتەمە ، ئەوانەي دوزمنايەتتى شىخانى بارزانيان بە مىرات بۇ مابوۋە . پاش ئەۋەي ئەو ناغايانە لەسر دەستى زىباريەكان توۋشى شىكست و بەزىن دەبوۋن و زىيانى توندان لىدەكەت ، دەكەتتە خۇ تا حكومت بوروۋىنن و ھانئىدەن بچىت بەگژ دوزمنا سەرسەختەكەياندا .⁴⁷ ەك دىلوجى دەلېت ، ئەوان بە ھاۋكارى كارمەندە خۇجىيەكانى حكومت لەو ھەلەياندا سەركەتتەن بەدەستەھىنا كە حكومت بەرەنە گىيانى شىخەكانى بارزان . ھەرۋەھا ئەو نامازەي بەدو ھۆكارى دىكە داۋە كە زەمىنەيان بۇ دەركەتتى كېشەكە خۇشتر كىرۋە ، ئەۋىش ھىرشى دىزو و ناقولايە بۇ سەر بىرواۋەبى پەرىگى ئايىنىي بارزانيەكان و ھەرۋەھا ئەۋى دىكە پەرەگرتى نەتەۋايەتتى كوردىيە . ئەۋەي دوايىيان بىگومان ھەلۋىستى شىخ ەبەدولسەلامى لەخاست توركەلاۋەكاندا رەقتەر كىرد ، ھەرۋەھا ھانى توركەلاۋەكانىشىدا ھەنگاۋى توندوتىرانە نژى شىخ بەاۋىزىن .

سائى ۱۹۲۲ لە كىتئىنكىدا (دەلىۋى . ئەي . ۋىگرام و سىز ئەدگار . تى . ئەي . ۋىگرام) كېشەكە بۇ پىلانى خانەدانىكى موسىل دەگىرېتەمە كە ناۋى سابونچى پاشا بوۋە ، ئەۋەي بە ھاۋكارىي چەند كارمەندىكى گەندەل و بىناپروۋ . لەيرى ئەۋەدا بوۋە دەست بەسەر گوندەكانى شىخ ەبەدولسەلامدا بگرت . شىخ پىنى لەسر ئەۋە داگرت كە دەست لەمال و مولكى خۇي ھەلنەگرت . بەگۋىرەي ۋىگرام ، ئەم پىلانگىرانە روۋداۋى ھەترسىيدارى بەدۋادا ھات ، ھەرزو تۆمەتى پىلانگىرانىان لەدژى حكومت خستە نەستۋى شىخ و ھىزىكى تەمىكەرەنە بەرەو ناۋچەكانى شىخ رەۋانەكرا .⁴⁸

جىاۋك كېشەي ەبەدولسەلام و حكومت بۇ ئەۋ ھۆكارە دەگىرېتەمە كە حكومت ھەلۋىداۋە دەستبكات بە سەرزىرىيەكى گشتىي گەل و مىگەل لە ناۋچەي

⁴⁷ دىلوجى . امارە بەدىئان . ۱۳۱، ۹۲-۲۳

⁴⁸ Wigram and Wigram . 139ff.

جىگەي سەرنجە لە دەمەتەقئىيەكدا شىخ ەبەدولسەلام بە دىلوجى گوتۋە : " گوندەمان نىيە تا بىدەين بە دەستۋىشتۋانى موسلاۋىي ەك دوزمناكانمان دەيكەن ، نىيە تاكە بەرگىرىكارى بەرژۋەدەئىيەكانمانن "

دىلوجى . امارە بەدىئان . ۹۲.

بارزندا ، شیخ و گهلی بارزان به توندی بژی ئەم کاره وەستان و لە کۆتاییدا پێکدادانی چەکرداری لەگەڵ حکومەتا لیکەوتەوه .⁴⁹

بێگومان دەگونجێت هەریەک یان تێکڕای ئەم هۆکارانە لە پەرەگرتنی دوژمنایەتی نێوان حکومەت و شیخ عەبدولسەلامدا بەشدارییان هەبێت . دوژمنایەتی درێژخایەنی نێوان ناڤاگانێکی زیبار و شیخانێکی بارزان راستییەکی مێژووییە ، تا ئەو رۆژەش بەلا و وەیشومەیک بوو بەسەر پەيوەندیەکانی نێوان هەردوو بنەمەلەکەدا .⁵⁰ بە هەمان شێوە ، تەقەلای خانەدانەکی موسڵ بۆ دەستبەسەرکردنی گوندەکانی شیخ بەیارمەتی چەند کارمەندیکی میری وەک هۆکارێک رێی تێدەچێت . بابەتی لەو جۆرە لەدەورانی عوسمانییدا تەواو باو بوو .⁵¹ سەرباری ئەوەش ، هەوایی نازەریەتی بارزاننێمەکان لەهەمبەر ئەنجامدانی نامارنکی گشتییدا ، لەگەڵ هەلۆنستی زۆرینەی خێڵەکانی رۆژەلاتی ناوهراستدا دیتەوه . خێڵەکانیش هەمیشە بەرگرییان دەنواند یان بەناچاری ملیان بۆ ئەنجامدانی نامار دەدا ، لەترسی ئەوەی مەبەست لێی سەربازگیری یا سەپاندنی باجی زینەتر بێت . ئەو ترسە لە سۆنگەي ناشارکردنی سیاسەتی ناوهدنگەراییی تورکە لاوەکانەوه وەک راستییەکی خۆی پیشان دەدا .

ئەم کێشەیه هۆکارەکانی هەرچیەیک بن ، ناکامەکانی یانی کێشا بەسەر سەرچەم ئەو رووداوانە یاشتر لە ولاتی بارزندا قەومان ، پاش ئەوەی تورکان بۆ سەپاندنی دەسەلاتی خۆیان لەو ناوچە راستبوونەوه . لەراستییدا ، هەروەک دەملوچیش هیماي بۆ کردووه ، زیادەرەویی ناکەین گەر بئێت ، هەموو راپەڕینەکانی دواتری بارزاننێ ، بەشیوەیهکی بەرفراوان لە ئەنجامی ئەم رووداوه ئەخاوازانەوه پەری گرتووه .⁵²

⁴⁹ جیاوک ، ۵۵-۵۶ .

⁵⁰ Bell, Review of the Civil Administration, 73; M. Sykes, 323-25;

دەملوچي ، امارة بەدینان ۹۲-۹۳ ، ۱۳۱-۳۳ . محمد البریفکانی ، حقیقة الطریقة النقبندية البارزانية ، ۷ .

⁵¹ بۆ زیاتر لەمەر چالاکیی بەر شیوەیه لە ناوچەي بادینان لە کوردستان : دەملوچي ، امارة بەدینان ۸۰-۸۱ .

⁵² هەمان سەرچاوه . ۹۹-۱۰۰ . لە سێدارەدانی شیخ عەبدولسەلام کە بیوباوەری بارزاننێی بەزاند بۆ کێشەیهکی

قوولی بارزاننێی دژی دەسەلاتی حکومەت لیکەوتەوه

ههوی تووگان بو سهروکوکردنی شیخ عهبدولسه لام

هه زوو پاش كهوتنی عهبدولحه مید و بهدهسه لاتگه یشتنی تووکه لاوهكان ، ژنرال محهمد فازیل پاشای داغستانی ، سهروکه دی هیزهكانی عوسمانی له موسل و جیگری والی ، فرمانیدا به شیخ عهبدولسه لام كه سهردانی موسل بکات و لهبردهمیدا ناماهبیت تا وهلامی نهو تۆمه تانه بداتمه كه سهبارت به پیلانگیزان درئی حكومت خراونه ته پائی . شیخ به هاندانی موریدهكانی فرمانهكهی جینه جینه كرد ، نهوان ترسی نهومیان هه بوو كه داوینك بیئت و بو شیخ نرابیتمه ، شیخ وهلامیكي بو خۆزینهوه لهو داوایه ناراسته ی پاشا كرد ، بیانووی نهوی هینایهوه كه لهبر چند كاروباریكي تایبته به خۆی ناتوانیت لهم كاته دا سهردانی موسل بکات .⁵³ والی به ناردننی هیزنكي شمش ههزار سهربازی ، كه بهشینك له چهكداره خیلهكیهكانی خیلهكوردنهكانی دهروبهری لهگه ئه دا بو . ههروه ها به پهلاماردانی شیخ عهبدولسه لام وهلامی خۆی دایهوه . شهركی توندوتیژ قهوما كه تینیدا موریدهكانی شیخ گورزنی توندیان له هیزهكانی عوسمانی وهشاند و زیانیكي گیانی فرهیان لیدان . ههچهنده هیزه تایبته و بالاكانی حكومت توانیان له كۆتاییدا نهست بهسهر باروئوخهكدا بگرن . گوندى بارزان كاولكرا ، بارهگا و تهكیهكهی شیخ روخینرا ، سهروکه دی هیزهكانی كه فهقن عهبدولرحمان بوو كوژا ، خیزانهكش ی بهدیگرا ،⁵⁴ لهكاتینكدا بوخۆی پهناى برده بهر ناوچه چیاپیهكانی خیلی تیاری .⁵⁵

پاش نهوی نازم پاشا كرا به والی بهغدا ، ناوبراو له سۆنگه ی سیاسهتی ناشتهوایی و تیگه یشتنیهوه ، شیخی وهك كهسینكى بیئاوان راگه یاند ، شوین و پلهویابهكهی شیخی گهراندهوه ، قهوهبووی نهو زیانانه ی بو كردهوه كه لهنهجامی

⁵³ Nikitine , "Les Kurdes racontes," 152. Cf. Wigram and Wigram , 139.

⁵⁴ Nikitine , "Les Kurdes racontes," 152. and Wigram and Wigram , 139.

⁵⁵ Nikitine , "Les Kurdes racontes," 152. and Wigram and Wigram , 139.

پهلاماردانی هیزه ته میکرکه‌دا لئیکرتیوو .⁵⁶ وایندمچیت عه‌قید سه‌فوت بهگ
نوه‌نفسره تورکه‌ی لایسنگر و پالپشتی شیخ بوو . رۆلئکی بهرچاوی له
هینانه‌کایه‌ی نهم ناشته‌وایه‌دا ببوینت .⁵⁷

نهم هینعی و نارامیه‌ ته‌نیا ماوه‌یه‌کی که‌می خایاند ، همرکه‌میک پاش نوه‌ی
شیخ عه‌بدولسه‌لام له چیاکانی هه‌کاریه‌وه دابه‌زیه‌ خوارئ و له گوندی باب سیفانی
ناوچه‌ی مزوری ژورسی دامه‌زرا ، نازم پاشا بانگ‌کرایه‌وه بو‌ئسته‌مبول ، کۆنه
دورمه‌که‌ی شیخ واته ژین‌رال فازیل پاشای داغستانی فه‌رمانیدا به شیخ که بچینه‌وه
گوندی بارزان . کاتیک شیخ ناماژه‌ی به‌وه‌دا که کاولکردنی ماله‌که‌ی له گوندی بارزان
واه‌کات نه‌ستم بیئت بچینه‌وه نوه‌ی ، ژین‌رال هیزشی کرده‌ سهری ، له‌شه‌ریکی
چاوه‌روان‌کراوا ، که له گه‌رووی بابا سیفاندا قه‌وما ، مریده‌کانی شیخ هیزه‌کانی
عوسمانیان به سه‌ختی تیکشکاند و نه‌ستیان به‌سه‌ر دوو تپیی سه‌ریاییدا گرت .⁵⁸
پاش نوه‌ سهرکه‌وتنه ، شیخ یاداشتنامه‌یه‌کی ناراسته‌ی حکومه‌ت کرد و
مله‌کچی خۆی پێشاندا و بیتاوانی خۆی راگه‌یاند و داوای لابردنی داغستانی کرد .

دملوجی ، امارة به‌دینان . 97-98 . Longrigg, Iraq (1900-1950), 58;⁵⁶

⁵⁷ نیکیتین که به‌شیره‌یه‌کی سه‌یر ناماژه‌ی به نازم پاشا نه‌کردوه . نوه‌ی داوه‌ته پال کۆلۆنیل سه‌فوت بهگ که
لئخۆشبوونی بۆ شیخ به‌ده‌سته‌نیاوه پاش نوه‌ی سهرکه‌وتوانه له‌لای ده‌سه‌لاتدارانی نه‌سته‌مبول بۆی
پا‌راوه‌توه به گۆزهری بریفکانی . سه‌فوت بهگ له‌جیاتی نازم پاشا که له موس‌ل داینا بۆ نوه‌ی ناشتی و هینعی
بۆ ناوچه‌که بگزینه‌توه . به‌رتانیه‌کان وایندمچیت به هاندانی نه‌رمیی نواندن له‌مه‌میر شیخ و تیکه‌وتن بۆ
نه‌ندامانی گه‌راوی به‌ناله‌که‌ی رۆلئیکان بینییبت بۆ هینانه‌ ناری ناشتی و هینعی بۆ نهم گرفته . به‌گۆزهری
ویگرام و ویگرام . شیخ به‌خۆشیه‌وه نهم کاره‌ی بۆ هه‌ولئ دۆسته‌نه‌ی به‌رتانیه‌یه‌کان گه‌زایه‌وه . به‌لام نووسه‌ران نوه
ناشکرا نه‌کن که هه‌ولئ نازم پاشا به‌نه‌رتیی بوو وایندمچیت شیخ هاوسۆزیه‌یه‌کی دیکه‌ی بۆ خۆی به‌ده‌سته‌نیاویت
نهریش له‌سه‌د پاشای نه‌دروزیه‌ که فه‌رمانده‌ی دوازه‌ تپیی جه‌نگاوه‌روبوو . که ماوه‌یه‌کی کم وه‌ک والی موس‌ل
رله‌ی کرد و دیدیکی ناشتی‌خوازانه‌ی له‌مه‌میر شیخ هه‌بوو . واده‌رمه‌کرت نه‌سه‌دپاشا پێش‌نیاوی نوه‌ی
کردیبت به‌ شیره‌ی مه‌جیدی پاداشتی شیخ بدرته‌وه . البریفکانی . 8 . دملوجی . 98 .

Nikitine , "Les Kurdes racontes," 152-54; Wigram and Wigram , 140.

⁵⁸ Nikitine , "Les Kurdes racontes," 152-54. Wigram and Wigram , 140-41.

کارگیری مەزنی ئەو سەرکەوتنەیی شێخ ، شانەشانی هەول و تێکۆشانی سەفوت بەگ کە لەلای خۆیەو حکومەتی هانەدا وەلامێکی ئەزنی بە داواکانی شێخ بەداتەو ، بەرەمی خۆی هەبوو . ئەجارەش شێخ بە بێتاوان راگەیندار ، ژێنرالی محەمەد فازیل پاشا وەک فرماندەیی تێپێکی سەربازی بۆ بەغدا گواسترایەو . دواي ئەم رووداوانە ، شێخ بەرەو گوندی بارزان کەوتە ری ، خانووەکەیی نۆژەن کردەو ، خوێندنگایەکی بۆ مەدائەن کردەو ، حکومەت بە خێرای سەبارەت بە داواکردنی مامۆستا وەلامی دایەو و کەسێکی لێهاتووی لە موسڵەو بۆ روانە کرد ، هەرەو ها قایەقامێکی دامەزاند تا ناوچەیی بارزان بە رێوہیبات.⁵⁹

بۆ ماوەی دوو سالی داھاتوو ، وادەردەکەوێت پەییوەندیەکانی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ حکومەت و هاوسنیەکانیشیدا دۆستانە و هێمانە بیئت . وێرایی ئەوێ شێخ پەییوەندیەکی فرە باش و تاییەتی لەگەڵ شێخ سەید تەھای دووہمی شەمەدیناندا هەبوو ، ئەوێ کە چالاکیەکانی جینی نیگەرانیی حکومەتی عوسمانیی بوون . هەرالی ئەو ہەبە کە کە سەید تەھا ، پاش سەردانی روسیا ، بارەگای خۆی لە گوندیکی کورستانی نێراندا دامەزاندبوو کە ناوی (راجان) و ناوچەکەش لە بندەستی داگیرکاری روسەکاندا بوو ، سەید تەھاش لەسایەیی پاراستنی روسەکاندا بوو . ہەریوہ جینگای سەرسورمان نیہ کە دەسەلاتدارانی عوسمانیی بەگومان و وریاییەو تەھاشای دۆستانەتی نیوان ئەم دوو سەرکەرہ بەھیزەیان نەکرد و لە نزیکەو چاودیری چالاکیەکانیان نەکردن . ئەو نامانەیی لەنیوان ئەو دوو پیاوہدا ئالوگۆز نەکرا بە ئاشکرا بۆنی خیانەتی لێدەھات . لەبەگ لەو نامانەدا شێخ عەبدولسەلام گوتیەتی: " ئەو رۆژە ہاتووہ کە کورد پنیوستی بە پشتگیری لایەنیکیی بەھیز و بەتوانا بیئت ، ئەو پشتگیریەش بە دنیاییەو لە روسیاوہ دیت ."⁶⁰

سەفوت بەگ ، لایەنگری سەرسەختی شێخ ، ئەو کەسەیی شێخی لە فیئل و غەدري عوسمانییەکان وریاکردەو و نامۆزگاری کرد بەرەو موسڵ نەچیت ، لەوہشی تێپەراند و پینشینیازی ئەوێ کرد شێخ چاا لە سەیدتەھا و عەبدولپەزاق بەدرخان بکات

⁵⁹ Nikitine , "Les Kurdes racontes." 154.

⁶⁰ Ibid.

و بهر هه روسیا بېروت .⁶¹ نهم په یوه نډی و چالاکیانته تا سر له حکومت شاروه نهمبو ، فزیزل پاشای داغستانی که هرگیز له وریاکردن هره حکومت نژی شیخ و سه فوت بهگ رانه موهستا ، هیچ کاتیکی له کیس نهدا تا نهو دووانه به پسینه ری جلمه ری وهفاداری و ههولی یاخیییوون نژ به دهولت تۆمهتیار بکات.⁶²

وا پندهچوو سلیمان نزیفی والی نوئی موسل که تورکه لاریکی بهجوشیوو ، خزی گریکردیتهوه تا هموو نهوانه سرکوتبکات که نژی یروپروا و سیاستی رژیمی نوین .⁶³ بیگومان نهو که سایه تیهکی وهک شیخی به نابه جینییهکی میژوویی نهزانی که له دهورانی نویدا که کئیکی نهمگرت و شوینیکی له هاوکیشهکاندا پرهنه مکردهوه . یهک له کاره بهراییهکانی نهوه بوو بانگی شیخی کرد بیته موسل و له بهر به میدا ناماده بیئت . کاتیک نامه کی وهلامیکی نهمبو ، شیخی وهک یاخییهک ناساند و هینزکی سربازسی و چه ند دهسته یهک چه کداری خیله کی نارده سهر . پاش مانگیک شهر و کوشتاری سهخت که ژماره یهک سرباز و موریدی تیدا کوژدان . شیخ تیکشکینرا و سنووری بهزاند و بهر هه ورمن هه لات ، لهوئی په یوه نډی به روسه کانه وه کرد.⁶⁴

گرتن و هه لواسینی شیخ عه بدولسه لامی دووم

له سه ره تایی سالی ۱۹۱۴ دا ، کاتیک شیخ عه بدولسه لام له سهر سنووری تورکیا- نیران خهریکی سهردانی سمکو ناغای سهروکی بهناوبانگی خیلنی شکاک بوو ، شیخ عه بدولسه لام له لایهن دهسته یهکی خیله کی شکاکه وه په لاماردا و گیرا ، نهوانه به نو میدی وهگررتنی نهو پاداشته یی که دهسه لاتدارانی عوسمانی له بهرام بهر سهری شیخ داینا بوو ، شیخیان دایه دهست والی وان .⁶⁵ شیخ له ژنر چاودیری هینزکی پاسه وانی

⁶¹ هه وانی نهوه همیه که سه فوت بهگ خزی سنووری بری بیئت و ماوه یهکی کم پاش نهوه په یوه نډی به روسه کانه وه کرد بیئت . Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ یو زیاتر له سهر نهو سیاستانه ی سلیمان نزیفه وهک والی موسل گرتنوو بهر بهرانه : دملوجی ، ۹۸-۱۰۵ .

⁶⁴ Nikitine , "Les Kurdes racontes." 154.

⁶⁵ Ibid.

توندوتۆلدا رهوانهی موسل کرا ، لهوئ پاش شهوی ماوهیهک له زینداندا راگیرا ، لهگهڵ سینکس له دهستپوینۆمهنگانی ههلواسران .⁶⁶ به پێی دملوچی ، سلیمان نهزیف فرمانی ههلواسینی شیخی دا پێش شهوی له نهسته مبولهوه مؤهلتی پێویست بۆ شهو کاره وهیگریت .⁶⁷

لهههمان کاتدا ، والی دژی شیخهکانی دیکهی ناوچهی موسل کهوتهخۆ ، شیخ نور محهمدی دهۆک ، وێرای پیرسی و شهو تهمنه زۆرهی ههیبوو ، چونکه لهگهڵ شیخ عبهولسهلامدا بهشداری نووسینی شهو یاداشتنامهیهیان کردبوو که پێشتر بۆ

⁶⁶ گێڕانهوهیکی وردی روودوی ههلواسینی شیخ عبهولسهلام و هاورنیاتی لهلایهن دملوچیهوه پێشکهشکراوه شهوی شهو دیمنه سهرنجراکێشهی بۆ راگاستورین . دملوچی که رقی والی ههلعاندوه بۆ شهو کاته لهی زینداندا بووه که شیخ عبهولسهلامی تێدا گهراوه بهگوێزهی شهو ، کاتیکی چوار سێدارهیان دامهزاند ، زیندانییهکان بهروه مهیدانی زیندانهکه دهپهرین ، لهوئ پیاوێکی ریزداری نایینی لیبوو که نهینهنهفندیی قهرمهزانی بوو بۆ شهوی شهوکی خۆی له خۆندنهوهی (تعلقینی شهعاهد) جینیجینیکیات . که شیخیان ههنایه بهر سێداره . دهگوتریت گوتوویمتی "دهموت قسهیهک لهگهڵ والی بکه " کاتیکی پێیان گوت دهتوت چی پێ بلینت ، وهلامی دایهوه : " مردن و ژیان بۆ من وهک یهکه . بهلام مردن بهم شهویه له بهر شهوه ندیی حکومهتدا نیه . تهگر ژیان بپارێزیت ، شهوا هاوکاریهکی سوپا دهخمه سهرشانه -باری ههزار ههستار . " شهوی که گوتمان لهکاتیکیدا بوو توکیا خهریک بوو تیکهڵ به جهنگ بێت . له جیاتی والی شیخیان ناگادار کردوه که "مردن چارهنووسینی" پاشتر سهره هاته سهر سهن هاوێنکهی که دوو خزمهتکارهکی . محمود و موسا بوون ، شهوهها محمود ناغای ههياشتیی سهرخهزیلی رنکانی . محهمد گهنجیکی بیست سالانه بوو . نازایانه چوه بهر پهتی سێداره و دهیقراند " بژی خودانی بارزان ! شهو قوربانی ویه . " محمود که پیاوێکی شهست سالانه بوو گوتی : " خۆل بهسهری حکومهت ! به مردنی من بارزانی خهلاس نابن . " محمود ناغای ههياشتیی که تهمنی حهفتا سال بوو گوتی : " من زینباری نیم . من محمود ههياشتییم . مهنخکین ، من ههچم نهکردوه . " کاتیکی پهنهکهیان کرده مل لهبهر خۆمهوه گوتی : بسم الله الرحمن الرحيم "بهروانه: دملوچی، ۱۰۲-۱۵۵، "Les Kurdes racontes." Nikitine

⁶⁷ دملوچی جهخت لهوه دهکاتهوه که والی بۆ پاساودان به کارهکی پێشانیدا که "رابهیرنیک" بهدستی شیخ بهرپاکراوه و شونگهتکهکانی ویستووینه بههینز له زیندانی دهبرین . پاش سهروگرتنی شهو رابهیرنهی ئیدعای کردوه ، شیخ لهلایهن دانگای سهربازیهوه تاوانبارکراوه و سزای مهگی بهسردا دراوه ، شهوش وایکردوه بتوانیت شهو ههروێک لهلایهن کارمهندانێ بالایی نهسته مبولهوه بۆ رزگارکردنی پوچهل بکاتهوه . به گوێزهی دملوچی . سلیمان نهزیف تهرمهکی شیخ عبهولسهلام و هاوهلانی له شونگهکی نادیاردا شاردتۆوه بۆ شهوی نهینه مهزارهگی بارزانیان و رووی تهنهکن . دملوچی ، ۱۰۴-۵.

نهمسته میولیان نار دیوو و ناماژهی به چاکسازی تیدابوو ، په لکینشی موسل کرا و خرایه زیندانهوه ، پاشتر هر لهویدا گیانی سپارد . واپنجه چیت سلیمان نهریف ویستینتی ههمان چاره نووسیش بکاته بهشی شیخ به هانه دینی باسرنی ، به لام پاش نهمسر و نهمسر زکی زور رازیکرد وازی لیبهینتیت .⁶⁸

راپهرینی بهدلیس

لسالی ۱۹۱۳ دا ، راپهرینتی بایه خداری کورد که له لایهن چند سرکرده یکی نایینیموه ربه راپهریتی دهکرا ، له ناوچهی بهدلیس قهوما .⁶⁹ یازده سال پاش نهمه ، نووسر زکی به ناوبانگی تورک ، رووسیای وک هاندهر زکی نهم راپهرینه تاوانبار کرنهوه ، نهم هیمای بهمه داوه گوایه نهم راپهرینه دهستور دانیکی رووسیای بووه له کاروباری دهولته عوسمانی . به گویره ی نهم نووسره :⁷⁰ " یاخیییوونه که ی بهدلیس ، له لایهن کونسولی هریمی رووسیایه ناماندکرا بوو ، که دهوایه کومه لکوزی نهمرمنی به نوادا بهاتایه ، بو نهمه ی بیانوو بو دهستور دانی چالاکی رووسمان دابتاشیت . نهمهش بهتینا دهرفه تیک بوو دهوایه خو پارتریزی له ههمبهردا کرایا ."⁷¹

راپهریه کوردهکان کهوا دهرمهکوت سرکه وتینکی سه ره تایان به دهستینابیت ، دهگوترت که گهیشیتیننه شاری بهدلیس .⁷² هاتنی هیزی پشتگیری

⁶⁸ ههمان سرچاوه ، ۹۹ ، ۱۶۵ - ۶۷

⁶⁹ ونبری نهم راستیمی که چند نووسر تک ناماژیمان بهم راستیمه داوه . به لام نهم بره کهمه زانیا ریبه ی نهمه زورچار به شیوه یکی سهیر لهگهل ناو و پنگه ی سرکرده ی راپهرینه که نایه تهمه . ناومکان به شیوه ی جیاواز دهردهکون وک : مهلا سلیم ، شهابه دین ، همرهها علی ، خلیفه سلیم ، علی ناغا . نهمه نه لای سهرستیان وک پارتیزانی شیخ عبدالقاری نهمری دانراون . همرچنده جهختی لهوه کردنه تهمه که راپهرینه که له لایهن شیخ سهعید علی خیزانهوه که تزیک بهلیسه هاندراون و ربه راپهریتی کراون زکی . خلاصه تاریخ الکرد . ۲۷۲ .

Nikitine , Les Kurdes , 195; Safrastian , 72-74.

⁷⁰ Yalman , 209.

⁷¹ Chirguh , La question kurde, 19. Cf. Safrastian , 74

نهمانه دهلین که شیخ سهعید علی شاروکه ی بهدلیس بو ماوهی حمرتوبهک گرتوه

وای له حکومت کرد رایپریمکان له شارهکه دوربخاتمه و دواتریش رایپرینهکه تیکبشکینیت^{۷۲} . شیخ سهلیمی سهکردهی رایپرینهکه ، ناچار بوو پهنا بو کونسولخانهی روسیا بهریت و لهوی مایهوه تا تورکیا چوره نیو جهنگی یهکمی جیهانییهوه ، پاش ههنگیرساندنی جهنگ و شه و پیکدادانهکان ، تورکان چوونه نیو کونسولخانهکوه و شیخ سهلیمیان گرت و به بهرچاوی خهکوه ههلیانواسی^{۷۳} .

⁷² بهگۆیرهی نیکیتین و نۆنیل . رایپرینهکه به توندیی سهمرکوتهکراوو

Nikitine ,Les Kurdes , 195; E.W. Noel , Note on the Kurds Situation,(Baghdad Government Press, 1919) 3.

⁷³ بو رووداوهمکانی نهم رایپرینه و گرتن و ههلواسینی شیخ بروهه :زکی . خلاصه تاریخ الکرد ، ۲۷۲ .

Chirguh, La question kurde,19.

بهگۆیرهی سهفرستیان شیخ نهو کاته گهرا که دهیویست به هارهلی چوار کس بهرهو چیاکانی بهریهه ههلیت . پاش گرتنیان ههموریان ههلواسران .

به‌شی شه‌شهم: سیاسه‌تی روسیا له حاست کورد

هر له سهره‌تای سه‌دهی نۆزده‌یه‌مه‌وه به‌ناشکرا به‌رکوت که داگیرکردنی قه‌فاس له‌لایهن روسیاوه زوو یا دره‌نگ واده‌کات نه‌و و‌لاته مامه‌له له‌گه‌ل چه‌ندین گه‌لی جیبا‌وزدا بکات که له ناوچه‌ی سنووری نیوان تورکیا و نیراندا ده‌ژین . یه‌ک له گرنه‌ترین و به‌ژماره زۆرتیرینی نه‌و که‌لانه کورد بوو . یه‌که‌مین په‌یوه‌ندی بایه‌خداری روسیا له‌گه‌ل کورد ، له‌ماوه‌ی یه‌که‌مین ده‌یه‌ی نه‌و سه‌ده‌یه‌دا ، وه‌ک نا‌کامیکی کیشی ۱۸۰۴-۱۸۱۲ ی نیوان روسیا و نیران رویدا . نه‌و به‌زین و تیکشکاندنه‌ی له شه‌ره‌کانی نه‌ریاچ (۱۸۰۷) و شه‌سلاندوز (۱۸۱۲) به‌سه‌ر نیرانییه‌کاندا هات ، که به ریکه‌وتنامه نابویه‌ره‌که‌ی گولستان له ۱۸۱۳ دا کۆتاییه‌ات ، به‌شی‌وه‌یه‌کی سه‌زن په‌لوه‌پایه‌ی روسیای له‌نیۆ کورداندا به‌هیز و ب‌لند کرد .^۱

له‌سانی ۱۸۲۸دا ، جه‌نگی روسیا-نیران به‌ره‌و کۆتایی چوو ، به‌هوش بو ماوه‌ی ده‌یه و نیویک ناشتی بانی به‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی روسیا-نیراندا کیشا . ویزای نه‌وه‌ی تیکشکاندن خیرای هیزه نیرانییه‌کان به زوویی نه‌و و‌لاته‌ی ناچار کرد داوای ناشتی بکات که به ریکه‌وتنامه‌ی تورکمانچای له ۱۸۲۲دا نه‌و ناشتییه چه‌سپا . نه‌م ریکه‌وتنامه‌یه گورزنگی به‌هیز بوو به‌ر نیران که‌وت ، چونکه نه‌ک ته‌نیا بووه‌ه‌وی نه‌وه‌ی که کۆتایی به بوون و ده‌سه‌لاتی نه‌و و‌لاته له کاروباری قه‌فاسدا به‌ینیت ، به‌ئکو وه‌ک سهره‌تایه‌کیش بوو بو خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی نیران . هه‌روه‌ک چاوه‌بروان ده‌کرا ، نه‌م

^۱ به‌گۆنیه‌ی نه‌م ریکه‌وتنامه‌یه . نیران به ته‌واویی ده‌ستی له داواکارییه‌کانی له ناوچه‌ی قه‌فاس هه‌نگرت . خانانی قه‌ره‌باغ . شیکي . شیروان . ده‌ریه‌ندی . کویا . باکو و تالیشی بو روسیا جیه‌نلا . هه‌روه‌ها ریکه‌وتنه‌که چه‌ختی له داگیرکاری پشهوری روسیا بو که‌نجه (نیلزافیتیل) کرده‌وه . سه‌رباری نه‌مه‌ش . نیران به‌ریاریدا که که‌شتیگه‌ه سه‌ربازییه‌کانی له ده‌رای قه‌زویندا نه‌سویننیه‌وه

A. Dirr, "Gulistan," in Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 3:182.

^۲ له‌ناکامی نه‌م ریکه‌وتنامه‌یه‌دا ، نیران ده‌ستی له نه‌ریقان و نه‌خه‌جوان هه‌نگرت . رازسی بوو ۲۰ ملیۆن رۆیل (پنج ۲ ملیۆن شه‌ن) قه‌ره‌بووی جه‌نگی بدات که دواتر که‌سه‌رایه‌وه . له هه‌مووی گرنه‌تر له ریکه‌وتنامه‌یه‌دا هاتوه ،

سرمه‌وتنانه‌ی روسیا کاریگریمیکی قوونی لاسمر کورد هه‌بوو . (سیر جیمس فریزر) که پاش چهند سالنک لهو رووداوانه شه‌ونکی وهک میوان له‌نینو ژماره‌یهک کورددا له باکووری رۆژئاوای نیران به‌سمر بردبوو ، چهند رووداوینگمان بۆ له‌گنیریتسه‌وه تینیدا بیزاریسی کوردان لهو سوکایه‌تیی و ریسواییه ناشکرا دهکات که له‌لایهن سمرداره فارسه‌کانیانسه‌وه دهرحقیان دهکرت .^۳

سیاسه‌ته‌کانی میر په‌سکوچ

دهشیت بگوترنت که (میر نیقان په‌سکوچ) بناغه‌دانهری سیاسه‌تی روسیایه له‌حاست کوردان . واپنده‌چیت نه‌و یه‌که‌مین کارمندی روسی بی‌ت بایه‌خی ستراتیژی سه‌زنی زه‌وییه کوردیه‌کانی نرک پینکردبیت ، که وهک زپه‌ونکی کراوه‌یه به‌ره‌و نیعیراتوری عوسمانیی و به‌شه‌کانی دیکه‌ی باشووری رۆئاوای ناسیا . نه‌و به‌هایه‌کی سه‌زنی به‌جه‌ختکردن له‌بنیاتنانی په‌یوه‌ندییه‌کی دۆستانه له‌گهل جه‌نگاوه‌ره کورده‌کاندا ده‌دا . نه‌م زپه‌وه له‌پلانه‌کانی میر سه‌بارهت به‌ داگیرکردنی نه‌نه‌دۆل ره‌نگیدابوه‌وه . یه‌ک له‌و مه‌رجانه‌ی که نه‌م پلانه‌ی لاسمر دارن‌ژرابوو بریتیبوو له‌وه‌ی که له‌گهل سه‌رخینه کورده‌کانی به‌رزایه‌کانی نه‌رمینیا و دۆلی فوراتی ژریددا پینکبین و

رئخستنی کاروباری ره‌عیه‌تمکانی روسیایه . نه‌م رنکه‌وتنانه‌یه بو‌ته بنه‌مایه‌کی میژویی بۆ خۆبده‌سته‌مدانی نیران ، چونکه تهاوی رنکه‌وتنانه‌مکه‌ی دواتری نیوان نیران و هیزه نه‌وروییه‌کانی دی لاسمر شیوانی نه‌و رنکه‌وتنانه‌یه بوو .

V. Minorsky, "Turkman-Cai," in Encyclopaedia of Islam, 1st ed., 8:896.

^۳ واپنده‌چیت یه‌ک له‌ بابته سه‌رنجراکیشه سه‌رمه‌کیه‌کانی نه‌و شه‌وه بریتیبوو له‌ گوئگرتن له‌ گۆرانیه‌نه‌ی کوردان به‌ کۆمه‌ل سه‌بارهت به‌و جه‌نگه‌ی نه‌و دواپه‌ی نیوان روسیا و نیران ده‌یانگوت . گۆرانیه‌کان گالته‌جا‌ری بوون به‌ نازایه‌تیی فارس و باسی له‌ دۆرانی ده‌رباری نیرانی ده‌کرد . نه‌و گۆرانیه‌نه‌ی به‌ خۆشیی و له‌نینو پینکبین و کۆبوونه‌وه‌ی کورداندا پینشوازییان لیده‌کرا .

Fraser, James Baille. A Winter's Journey (Tater) from Costantimopole to Teheran, with Travels Through Various Parts of Persia. London, 1838, 1:308.

تینگه‌یشتیان له نۆواندا هه‌بیت .⁴

له‌گه‌ل هه‌نگه‌ی ساندنی جه‌نگی روسی-عوسمانییدا ۱۸۲۸-۱۸۲۹ ، میر په‌سکوچ که وا پینه‌چوو به بایه‌خیکی فره و به شینوه‌یه‌کی به‌رچاو بیری لهو مه‌سه‌له‌یه کردیته‌وه . که‌وته نه‌وه‌ی به‌رنامه‌ی تۆکه‌ه جینه‌جینیکات . لهو به خیرایی که‌وته هه‌لپه بو قۆزتنه‌وه و ده‌سته‌سه‌رداگرتنی لهو بیزاریه‌ی له نی‌وره‌گه‌زه فیودال و کۆنه‌پارێزماکان وه‌ک ئاکامیکی سیاسه‌ته ریفۆرمیسته‌کانی سولتان مه‌حمودی دوهم (۱۸۰۸-۱۸۳۹) ده‌رکه‌وتبوو . زۆریه‌ی سه‌رۆکه کورده‌کان ، به تایبته نه‌وانه‌ی له ناوچه دوورده‌سته سنووریه‌کاندا نیشه‌جیبوون و ته‌واو سه‌ره‌خۆی خۆیان پاراستبوو . نه‌مانه به قوولی لهو سیاسه‌ته‌ی سولتان بیزاربوون و به داهینانیکی شووم و به‌زاندنکی ناشایسته‌ی مافه میرانگریه‌کانی خۆیان له‌قه‌لمه‌ده‌دا .⁵

میر په‌سکوچ له رێگه‌ی سوود وهرگرتنیکی ژیرانه له موسولمانه‌کان ، توانی ژماره‌یه‌ک له سه‌رخینه کورده‌کان به‌لای خۆیدا رابکێشیت .⁶ بو نمونه‌هه‌ : حوسین ناغا ، خان یاخود سه‌رخینی به‌ناویه‌نگی کوردانی به‌ریفان ، له‌کاتی ده‌سته‌پکردنی هیرش و په‌لاماره‌کاندا ، په‌یوه‌ندیی به‌روسه‌کانه‌وه کرد و به درێزایی لهو هه‌لمه‌ته رازه‌یه‌کی چاکی کرد . رازه‌ی حوسین ناغا هه‌ر هینده نه‌بوو سه‌ه‌زار سواره‌ی خۆی به قازانجی روسه‌کان بخاته مه‌یدانی جه‌نگه‌وه ، به‌لکو سوود له توانا و په‌لوه‌پایه‌ی به‌هیزی کرا بو

⁴ دوو پینوستیه به‌هه‌تیه‌که‌ی تر بریتیوو له : جمالی به‌هیز و پته‌وترکردنی به‌ره‌ی نه‌نه‌دۆل و به‌ده‌سته‌ینانی سه‌زگه‌ری ره‌های ناشتی له‌گه‌ل نیران .

Allen , W.E.D; and Paul Muratoff . Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border , 1828-1921. Cambridge: Cambridge Univ.Press,1953 , 32.

⁵ هه‌رزوو لهو ناره‌زایه‌تی و توپه‌یه‌ی کورد خۆی له‌چهند راپه‌ڕینی‌که‌دا له سۆران ، بادیشان ، بۆتان هه‌روه‌ها باباندا به‌رجه‌سته کرد . هه‌مان سه‌رچاره . ۳۶ .

⁶ بۆزیا تر له‌میر سه‌رکه‌وتنی روسیا له به‌ده‌سته‌ینانی یارمه‌تی سه‌رکه‌ه خه‌لمه‌کیه کورده‌کان له جه‌نگی روسی-تورکی سالی ۱۸۲۸-۱۸۲۹ به‌وانه‌:

Ushakoff, Aleksander Kleonakovich , Geschichte der feldzuge in der Asiatischen Turkei Wahrend der Jahre 1828 and 1829 ;Monteith ,William . Kars and Erzeroum with the Campaign of Prince Paskiewitch in 1828 and 1829.

شوندانان لاسەر خیلّه کوردەکانی دیکه و لەو یارەشدا هەولەکەکانی حوسین ناغا بایەخ و گرنگیی بنەرەتیی خۆی هەبوو . بۆ نمونە ، کاتیک پاشای موسڵ فەرمانی لە دەسەڵاتدارانی عوسمانییەوه پینگەیشتبوو کە هیزکی مەزنی سوارە لە دوازدەهەزار کەس نامادە بکات ، حوسین ناغا ، پاشای هینایە سەر ئەو باوەرەیی ئەو کارە نەمات و بیلابێن بووستیت .⁷

(ویلیم مۆنتیس) لەسالی ۱۸۵۶دا . سەبارەت بە چالاکیەکانی حوسین ناغا دەنیت: " ئەو لە ناگادا سەلماندی کە هاوێپەیمانێکی کاریگەری رووسەکانە نژی گەلەکی خۆی ، هەرەها بەمشۆهەیکی بنەرەتیی لەسۆنگەیی توانا و دەسەلاتی ئەوهوه بوو کە پاشای موسڵ هاندرا لەگەڵ رووسەکاندا پەیمانێ بیلابێنی بیستیت ، ئەو پەیمانەیی ئەو بە تەواویی پشتگیری لیکرد ، هەرچەندە پاشا رنگەیی بە پیاوەکانی ئەدا کە لەگەڵ پیاوەکانی حوسین ناغادا بەرەو تورکیا پیشەرەویی بکەن ."⁸

پێدەچیت پەسکەفیج زۆر ژیرانە دۆژمانیەتیی نایینی و رەگەزی قۆزتیتهوه . چونکە ئەو سوودی لە ئەرمەنی و نیزییدیەکانیش دەبینی . حەسەن ناغای سەرکردەییکی خیلّهکی نیزییدی ، یەکیک لەو سەرخیلّه کوردانە بوو بەو پەڕی برۆوه رازەیی رووسەکانی دەکرد .⁹

لە ژوونی ۱۸۲۹دا ، پاش ئەوهی پەسکەفیج گەیشته کۆپرۆکۆی ، ئەو شۆینەیی زۆریەیی هیزەکانی رووسیای تیدا کۆببۆوهوه ، لەوێ چاوی بە ژمارەیک لە سەرخیلّه کوردەکان کەوت کە لە ناوچەکانی ناگریداغ و پینگۆلەوه هاتبوون .¹⁰ وادەرەگەوینت رووی لە هەرشۆینێک بەردایە پینشوازیی لیدمکرا ، بەگوێزەیی (مۆنیس) : " لە هەموو لایەکەوه پینشوازیی گەرمی لیکرا ، بەگەکانی کورد دەچوونە لای و لە قوولایی دنیانەوه پیناندەگوت : نەرزۆم بگەرە نەرسا بەو پەڕی ویست و نازەزۆوهوه خۆمان و خیلّهکانمان دەبینە بەشیک لە ئێوه ."¹¹

⁷ Monteith,220-21,267.

⁸ Ibid.,264.

⁹ Ushakoff,2:18,also 1:318.

¹⁰ Allen and Muratoff,39.

¹¹ Monteith,263-64.

سەرکەوتنی پەسکەفیج لە بواری بەستنی پەيوەندی دۆستانە لەگەڵ کورداندا جۆرە دابەشبوونیکی پیکهینابوو. مۆنیس ناماژەیی بەو داوایە کە ئەو کوردانەیی رازەیی سوپای رووسیای ئەمەریکا فرە زێدەتر بوون لەوانەیی رازەیی سوپای تورکیان ئەمەریکا.¹² وێرەیی ئەو پەشتگەرییە سەریازییەیی لەلایەن ژمارەییەک لە خێلە کوردەکانەو پێشکەش ئەمەریکا. هیندیك لە خێلەکانی دی یارمەتی هێزمەکانی رووسیای ئەمەریکا و کاتیک بە ناوچە کوردییەکاندا تێدەپەڕین، خواری و پێوستییەکانی دیگەیان بۆ دایەن ئەمەریکا.¹³

هەرچەنە، هیوای پەسکەفیج بە بەدەستەینانی هاوسۆزی کوردەکان لەبەرەمبەر هیوای ئەسەلاتداری عوسمانییەدا لاوازتر بوو، هەرانی ئەمەریکا هەمە کە کوردان لە نیوان ئەمەریکا و ئەسەلاتداری ئەمەریکا لە باریکی نوودایی و ناچینگیرییدا بوون. بە پێی ئەکە لە سەرچاوەکان: "کوردان ئەکە هۆکاریکی گومانناویی مابوونەو، پەسکەفیج سەبارەت بەو سیاسەتە ژیرانەییەیی لەهەمبەر کورداندا گرتبویە بەر، شایەنی شانازی بوو. دوورخستەو و بێلایەنکردنی ئەوان هەموو سوودییەکی بە پەسکەفیج گەیاندا، (ناپیر) پاش چل ساڵ دواتر لە ئەبسینیا سوودی لێمەرگرت، بەو هی خەلکیکی ناکارا بەلام ئەگۆنچیت مەترسیدار، بە شێوەییەکی رۆژەیی رێگەیان بەهێزینی بچووکا پێشپەرویی بکات."¹⁴

کورد و جەنگی روس-تورک

جەنگی ۱۸۲۸-۱۸۲۹، خانیکی وەرچەرخان لە مێژوویی پەيوەندییەکانی روس و کورد پیکهەینیت. ئەو سیاسەتە دانا و ژیرانەییەیی لەلایەن پەسکەفیجەو لەماوەی ئەو کێشەیدا لەحاسەت کوردان پەیرەویی ئەمەریکا بپووە نەوونەیک و بە پایەخیزی زۆرەو لە ئەوای جەنگەکانی روس-تورکەو پەیرەویی لێ ئەمەریکا

¹² Ibid.,264.

¹³ Allen and Muratoff,39.

¹⁴ Ibid.,44.

١٥. هه‌نگیرساندنێ جه‌نگی کریم‌ن نه‌ و ده‌لاقه‌یه‌ی ئاشکرا کرد که روسیا له‌ گیانی وه‌فاداری و هاوسۆزی کورده‌ رمعییه‌ته‌کانی تورکدا کردبووی . له‌ماوه‌ی ئهم‌ جه‌نگدا ، دوو تپسی کوردیی له‌ پان‌ هیزه‌کانی روسیادا لژی سوپای عوسمانیی جه‌نگان ،^{١٦} هه‌روه‌ها راپهرینیکی مه‌ترسییدار له‌ ناوچه‌ی بۆتان به‌سه‌رکردایه‌تیی میر عزیزه‌دین شیر ته‌قیه‌وه .^{١٧} به‌هه‌مان شیوه‌ ، له‌ماوه‌ی جه‌نگی ١٨٧٧-١٨٧٨ دا ، چه‌ند لکنکی کوردیی به‌شداری هه‌مه‌ته‌ سه‌ریازییه‌که‌ی سوپای روسیان له‌ به‌ره‌ی قه‌فاسدا کرد .^{١٨} کاتیگ جه‌نگه‌که‌ خه‌ریک بوو کۆتایی ده‌هات ، حوسین پاشا و عوسمان پاشا ، کوپانی میر به‌درخانی مه‌زن ، راپهرینیکیان لژی ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانیی ته‌قاندوه‌ ده‌ستیان به‌سه‌ر زۆریه‌ی ناوچه‌ی بۆتاندا گرت و بۆ ماوه‌ی نۆمانگ سه‌رکه‌وتووانه‌ له‌ بنده‌ستی خۆیاندا هینشتیانوه‌ . راپهرینه‌که‌یان ته‌نیا وه‌ختیک کۆتاییه‌هات که‌ دووبه‌ره‌کی و ناکوکی تیندا ده‌رکه‌وت ، هه‌رچه‌نده‌ هیزێ سوپا نه‌یتوانی شکستی پێهینیت .^{١٩}

ئهو سه‌رکه‌وتنانه‌ی سوپای روسه‌کان له‌ماوه‌ی جه‌نگه‌کانی روس-تورکدا به‌ده‌سته‌تیه‌نا ، کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر کورده‌کان جیه‌نێلا . کورده‌ عه‌له‌وییه‌سه‌کانی چیاکانی ده‌رسیم که‌ پابه‌ندی نایزای شیعه‌گه‌رایه‌تین ، له‌ هه‌لوێسته‌تیکاندا بۆ لیکدانه‌وه‌ی توانای هیزه‌ نه‌به‌زیوه‌کانی روسیا و سه‌رکه‌وتنی به‌رده‌وام و هه‌میشه‌ییان ، له‌و بپروایه‌دا بوون که‌ روسه‌کان به‌ شمشیره‌که‌ی عه‌لی ده‌جه‌نگن ، نه‌و شمشیره‌ی که‌ عه‌لی به‌ متمانه‌وه‌ به‌ روسه‌کانی داوه‌ .^{٢٠}

^{١٥} کۆگه‌رتن کار له‌سه‌ر زۆلی کورد له‌ جه‌نگه‌کانی روسیی- تورکییدا له‌ (Kurdi v Voinakh Russi) نه‌هێرایانفادا به‌رجه‌سته‌یه‌ . ئهم‌ کاره‌ی که‌ له‌ ساڵی ١٩٠٠ له‌ تظیلیس چاپ و بڵاوکرایه‌وه‌ . له‌ وڵاته‌ یه‌که‌رتوووه‌کانی نه‌مه‌ریکا دا نه‌یه

^{١٦} Minorsky , "Kurds."

^{١٧} Ibid; Nikitine ,Les Kurdes,194 ; ٥٦-٢٥٥ . زکی. خلاصه‌ تاریخ الکرد . ٢٥٥-٥٦ .

^{١٨} Greene,F.V.The Russian Army and Its Campaigns in Turkey in 1877-1878,384-85.

^{١٩} Chirguh, La question kurde,17-18; Minorsky , "Kurds."

^{٢٠} Nikitine ,Les Kurdes,242.

پێده‌چیت ئه‌مه‌ ئاماژم‌کردنیه‌ت بۆ شمشیری (زوله‌قاره‌) که‌ی نیعامی عه‌لی . ده‌گوتریت ئه‌مه‌ شمشیری په‌یامه‌یر

هەرچەندە هەڵمەکی مەزنە گەر وا بێنینه پیش چا و کە روسەکان تەواوی گەلی کوردیان بەلای خۆیاندا راکێشایوو ، زۆرینەی کورد و سەرکردەکانیان وەک وەفاداری سولتان مابووئەو و لەپاڵ تورکدا دەجەنگان . چ وەک سەرباز لەنیو سوپادا یاخود وەک هێزە خێڵەکییە غەیرەنێزامییەکان . لە جەنگی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ ، زۆر لە کوردان وەک دەستویئۆمەندەکانی دیکەی عوسمانیی ، بەویستی خۆیان لە سوپای عوسمانییدا ، هەروەها وەک هێزێکی مەزنی خێڵەکی بەرابەری شیخە کوردەکانی وەک : شیخ عوبەیدیوللا و شیخ ناسری تیلۆ ، جەنگان .

لەماوەی جەنگی یەکەمی جیهانییدا ، کوردان بێ دوودنی بوونە هاوپیەمانی تورکان ، و نێزی تیکرای ئەو هەولانەی روسەکان بە ئاراستەی پێچەوانە دەیاندا . کوردان لەم هەلبژاردنەیاندا بەشێوەیەکی مەزن کەوتبوونە ژێر کاریگەری پرۆپاگەندەی ئیسلامچیتیی و راگەیانندی جیهاد لەلایەن خەلیفەی عوسمانییەو ، شانەشانی چالاکیی ژیرانەی کارمەندە نەینییەکانی ئەلمان و پایەبەرزێ سوپای ئەلمانی .

سیاسەتی روسیای سزازی لە حاسا نەرمەنەکان

رووسیای سزازی بە هەمان ئەندازەی بایەخدان بە نەرمەنەکان سیاسەتێکی نەوتۆی لەحاسا کورداندا نەبوو ، نەوش پەییوەندیی بە هاوسۆزی و لایەنگری روسەکان بۆ نەرمەن لەلایەن و ناکۆکی و دژبەیی بەرژۆمەندییەکانی نەرمەن و کورد لە لایەکی دیکەو هەیه و نەگەرنکی بەو جۆرەێ مەحال نەکرد . لە سۆنگەی نۆمەشەو ، روسەکان بۆ ماوەی چەندین ساڵ سیاسەتێکی کوردانەێ درێژخایەن نەبوو کە نامانجەگەێ بە باشیی دیاریکراو بێت . ئەو سیاسەتە تەنیا کاتی جەنگەکان خۆی نەرمەخت ، نەویش ناچار بێت بوو بە نامانجی راکێشانی کورد بەلای روسیا یاخود لانی کەم لە بێلایەنییان دانیابن و لەو بوارەدا زۆرجار سەرکەوتنیان بەدەستدەهینا . مامەتەکردنی روسیای سزازی لەگەڵ کورد بەگشتیی بۆ بەدیھینانی پێکھاتنێکی

بوو کە لەشەری بەدر وەک پاتال دەستی کەوتوو و دواتر بە عەلی بەخشیوو . بۆ زیاتر :

E. Mittwoch , Dhul-Fakar, " in Encyclopaedia of Islam , I st ed , 1:283-85.

کاتی بوو لهگځل سرخینله کوردهکان و نامانجینکی دیارییکراو و سنوورداری هېوو . هرچېنده ململانیی بېرهموام لهگځل تورکاندا ، له کوټاییدا هانی رووسهکانیدا بېدوای پینکهاټن و لیکتینگهیشتنینکی بېرفراوان و گشتیسی لهگځل خینله جهنگاومره کوردهکاندا بگهرین ، نهوانهسی بېشویوهیکی فره چر لهکمنار نهو سهرهپیانهدا نیشتهجیبوون که بېرهو خاکی عوسمانیسی تیندهپېری .

سیاسهتی رووسیا لهحاست کورد تا دوا چارمکی سدهی نوژدهیمه قالییکی دیارییکراو و ناشکرای بهخووه نهگرت ، تهنیا نهو کاته خهریکبوو دهبووه سیاسهتینکی بناغېودارپژړاو و نامانجداری توکمه ، کاتیک دوو روودوای پېرهسندووی راتهکیننر که هملقولوی جهنگی یهکهمی جیهانیسی بوون رووسیایان هژانند ، نهړیش راگیانندنی جیهاد لهلایهن تورکیاوه دژوی رووسیا و هروهما شوړشی رووسیا بوو . بؤ نهوهی هیندیک سهرنجمان سهبارت به هملوینستی رووسیا له ههمېر کورد و دهرکوتنی پلهبېلهی سیاسهتی کوردانهی نهو دهولتههمان دهستکونیت ، لهوانهیه کورته گفتوگوژیک سهبارت به سیاسهتی رووسیا لهحاست نهرمن ، پنیوسیتیهک بیت .

پشنگیری رووسیا له کیشهی نهرمن

کیشهی نهرمن ، که له ساوهی زوریعی سدهی نوژدهیمه و بېشی یهکهمی سدهی بیستههدا بؤ پهیوهندییهکانی روس -تورک وهیشوومهیک بوو ، بېشویوهیکی ژورانیه بؤ نامرازینکی بایهخداری سیاسهتی دهرهوهی رووسیا پېرهیسهند . بهگوزری (لابانوف رؤستوفسکی) سیاسهتی نهرمنی رووسیا مینهی دوونامانجی بېرهتیی دهکرد ، یهکهمیان بریتیبوو له پاراستنی نهرمنهکان ، که هاندهری لهبېرچاوغرتنی مرویسی لهپشت بوو شانبهشانی لهبېرچاوغرتنی سیاسهتی ناوخو .²¹ دووهیش بریتیبوو له

²¹ لابانوف-رؤستوفسکی له ۱۹۳۳د نامازهمیان بېرهداوه که رووسکان لهپیناوی هیزورکدرهوهی نهرمنیهکانی خوین نهو سیاسهتهیان گرتوتهبېر . نهوانهسی " بیزارانیه کاردانهوهیان لهحاست نهو نهامهتیبانه پینشاندا که براکانیان بېدریزایی سنوور به دهستیپهوه دهجان نالاند "

نەھىشتىنى ھىچ ئەگەرنىكى دەستىۋوردانى ھىزىزە رىكابەرمەكان بەناۋى ئەرمەنە چەرساۋەكانەۋە ، دەستىۋوردانىكى ۋا كە دەپتتە جمانىكى مەترسىيدار بۇ نەۋ ناۋچانەى نىزىكن لە ھەرنەمەكانى قەققاسى روسىيى .²² نەم دوو ئامانچە پىۋىستە سىنەمىشى بخرىتە سەر كە برىتتە لە لاۋازى توركىيا و جىابوونەۋى كۆتايى ھەرنەمە نەرمەنىيەكان لە رۆژھەلاتى توركىيا ، پاش نەۋەى نەۋونەيەكى ۋەھا لە بەلقان ھاتبوۋەدى .

گرتتەخۇى كىشەى نەرمەن لەلايەن روسىاۋە بە شىۋەيەكى لىزانانە بوۋەھۇى سەپاندنى وىستىكى زىدەمترى روسىا بە سەر چارەنۋوسى توركىيا و ھەرۋەھا بىيانۋىەكى گونجۋارى دايە دەست تا لەو رىگەيەۋە فشارى بەردەۋامى خۇى بكاۋە سەر دەۋازەى بالا . روسىا بۇ نەۋەى لە ھامەنەكردنى توركىادا دەستى كراۋەتر بىت ، ژىرانە سوۋدى لە پىشتگىرىكىنى خۇى بۇ نەرمەنە چەرسىنزاۋەكان ۋەرگرت . بۇ نەۋەى راي گىشتىي نەۋرۋپا بە قازانچى خۇى رابكىشىت .

ھەرۋەھا گرتتەخۇى پەرسى نەرمەن دەبوۋە ھۇى راكىشانى سۆز و پىشتگىرىي تىكپراى نەرمەن لە ھەر شۋىننىك بن . بە پەلى يەكەم ، روسىاي لە ۋەفادارىي و لايمەنگىرىي نەرمەنە دەستۋىۋەندەكانى خۇى دۇنياكردەۋە ، ئەۋانەى بەزۇر لە ناۋچە ھاۋسەنۋوربىيەكانى توركىيا نىشتەجىبۋون . دوۋەم ، نەمە نەرمەنەكانى توركىياى ۋاليدەكرد بەچاۋى رىگارگەر سەيرى روسىا بكن و ھانى ژمارەيەك لە سەرگەردەكانى دان كە لەگەل روسىا پەرسىكى ھاۋبەشىيان ھەمىت . سىنەم ، پىشتگىرىي كۆمەنەى رەۋندە نەرمەنىيە تۋانا و دەستۋىۋىشتۋەكانى ۋلاتە يەكگرتۋەكانى نەمەرىكا ، ئىنگلتەرا ، فەرنەسا ، ئىتالىا و ھەرۋەھا ژمارەيەك ۋلاتانى دىكەى بەدەستەننا .

دىارە مابەى سەرلىتتىكچۋونە گەر پىمانۋابىت تەنبا ھۆكارە خۇخۋاز و نادىارەكان روسىايان ھاندۋە تا پەرسى نەرمەن بگرتتەخۇ . راستىيەكەى نەۋەيە كە جەماۋەرى روسىا و تەنانەت كۆمەتى سىزارىيىش لە ساىەى ھۆكارى بىنەپەرتىي

²² Ibid.

بەقسەى لابانۇل-رۇستۋلەسكى: " پىشتگىرىيەكردن و بەدەستەننانى كىشەمەكان لەلايەن بەرىتانىيەكانەۋە دەبوۋە ھۇى فراۋانبوۋنى تىخزانى دەسەلاتى بەرىتانىيەكان لە ناۋچەيەكى زۇر بايەخدارى سەۋورى قەققاس لە ۋەختىكدا كە رىكابەرىي و مەلماننى ئىۋان ھەردۋولا لەۋ پەرى تۋندىيدا بوو . Lobanov-Rostovskiy, 201.

مروقدۆستانه و باوهړې كرېستيانه‌ی هاندرابوون . هروها نيسپانيا كه ولاتيكي نايينگه‌رای نه‌روپايه ، رووسياش هيچ كات نه‌و گيانه كرېستيانيه‌ی له‌دستنه‌دابوو كه له ناكامي چهند سهدميك هم‌ژموني داگيركرايښك كه خاوه‌ن رمگمز و ناييني ناوازه بوون ، په‌يدا بېوو . واچاكه نومه به‌يربېښينه‌وه كه به پلېه يه‌كم له هسته نايينيه توندوتيزه‌ی جه‌ماوه‌ړې رووسياوه سرچاوه‌ی گرتبوو كه دوقی مړنی موسكوله باجگري خانوه بېووه پالمانی نارسودوكسي رووسی . له‌برچاونه‌گرتنی نهم راستيه . وا له مرو دمكات سه‌بارت به هيزه په‌رگرمكان له ميژووی رووسيا‌دا به‌دحاليت .

هوكاره‌كاني گوزيني سياسته‌ی رووسيا له‌همبهر نهره‌نيه‌كان

سياسته‌ی رووسيا له‌همبهر نهره‌نه‌كان هر زوو پاش جهنگی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ گوزاينكي بايه‌خداری به‌خووه بينی . نهم گوزانه له ناكامي نه‌و په‌رسه‌ندنه گرنگانوه بوو كه به‌دوای جهنگه‌دا هاتن ، نه‌وه‌ی كه له دمه‌دا كارگري له‌سر سياسته‌ی رووسيا له‌همبهر نيمپراتوري عوسمانی و كه‌مينه نه‌ته‌وه‌ييه جوزارجوره‌كانيه‌وه هه‌بوو . په‌يوهندييه‌كاني رووسيا له‌گه‌ل زله‌يزه‌كاندا ، هر‌ه‌شه‌ی ناز‌وه‌گيري چه‌پگه‌راكان له‌نيوخوی ولات ، دهر‌كوتنی گيرگرفت و نالوژی له چوښتی مامله‌كردن ره‌عيه‌ته بولگاری و نهره‌نيه‌كاندا ، نه‌مانه به پلېه جياواز له‌م گوزانه دا به‌شداريتي هه‌بووه . كورته و‌توويزيكي نهم پرسانه پينه‌چيت له باشر تيگه‌يشتنی هه‌لوئستي رووسيا له‌همبهر نهره‌من و كيشه‌كەيان . يارمه‌تيمان بدات .

له پيناو پاراستنی ناشتييدا ، كه له ناكامي نه‌و گرفته جوزاو‌جوزانه‌ی وه‌ك دهر‌نه‌جاميكي سر‌كه‌وته‌كه‌ی رووسيا له جهنگی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ به‌سر نيمپراتوري عوسمانی ، تووشی هر‌ه‌شه و مه‌ترسييه‌کی توند هاتبوو ، نؤ‌توقون بسمارك پيشنيازی به‌ستنی كؤنگره‌يه‌کی بؤ زله‌يزه‌كان له‌بهرلين كرد . له‌و كؤنگره‌يه‌دا زله‌يزه‌كان كه بسمارك سر‌وكايه‌تیی له‌كردن ، توانيان رووسيا له چينيه‌وه‌ی به‌ری سر‌كه‌وته‌كه‌ی بييه‌شكهن . سه‌بارت به هه‌لوئستي نينگليزه‌كان جگه له جه‌ختكردنه‌وه له‌سر دپلؤ‌ماسيه‌ته

کۆنەکه که پێسی لەسەر یەکیێتی و سەرۆهری ئیمپراتۆری عوسمانی لەبەر امبەر چاوتی پێنی روسیا دەرکەوه ، چ شتیکی نوێی لەگۆڕندا نەبوو . بەلام هەلۆنستی نەمسا-مەجەر و هەر وها ناکار و هەلسوکەوتی بسمارکیش لە کاتی کۆنگرەکه و دواتریش ، فرە لە دانیاییمەه دور بوو . روسیا کەوتبوو پەرانی زەوه ، نەک لەبەر ئەوهی تەنیا ئینگلتەرا بە روویا و مستابوو ، بەلکو هەر وها دوو نۆستەکی که پێشتر له (دیرکیا سیزبۆند) پشتگیریان کردبوو ، واتە ئەلمانیا و نەمسا-مەجەر ، ترکیان بەوه کرد ئەو پشتگیرییه چیدی رازەه نامانجەکانیان ناکات .²³ ئەو شیوازی که بههۆیه بهری سەرکەوتنە سخت و خویناوییهکی روسیايان لێ پووچەل کردەوه ، له سراسەری ئیمپراتۆرییهکهدا مایه ییزاریی و بیهیوایی بوو .²⁴

گرفت و ئالۆزی نیوخۆش بووه سەرباری ئەو شکستە تالە دپلۆماسییه . ئەو شەپۆله نازەهگیریه چه پگهارییه له ماوهی جەنگدا لاواز و رنگه ی لنگه رابوو ، سەله نوێی به توندوتیژییهکی زۆدترهوه سەریه لدايهوه و به کوشتنی ئەلیکساندەری دوومه له 1881دا گهیشته لوتکه . ئەم رووداوه ناسەوارێکی قوول و بەردەوامی لەسەر کورپهکی و جیگرهکی هەبوو که ئەلیکساندەری سنییم بوو ، هەر وها کاردانەوهیهکی توندی لەنیو سلاف و رەگهزه کۆنەخاوەکاندا لیکهوتەوه . ئەوانه ی به جۆشێکی نەتەوهییهوه لەپاشای نوێ گەردبوونەوه . دیموکراسی رۆژئاوا کەوتەبەر پەلامار ، سەربەستیگهاری و لیبرالیسم وەک کالایهکی بیگانه و چرووک و زیانبەخش راگهیهندرا . مەسهله ی گهرا نهوه بۆ دا بۆدەزگا خۆمالیه رهسه نه بیگه ردهکان به توندیی له لایهن کسانێ وەک (قوستەنتین پۆبیدۆ نۆستیسف) هوه لایهنگری لیدەکرا ، که پێشتر مامۆستا و پەرۆهکاری تایبەت و ئەمینستاش نامۆزگاری سیاسی داسۆزی ئەلیکساندەری دوومه بوو .²⁵

هەموو ئەو ئالۆگۆزی روسیا ئەمینستا بۆ ئەوروپا دەرکێتەوه . غەدر و ناپاکی له دەر هوه ، شانەشانی تۆقاندن و پاشاکۆژی لەنیوخۆی ولات ، هەمووی باج و سزای په یوستیوون به شارستانیهتی ئەوروپاوه بوو . به گوته ی (بیرنارد پاریس) ،²⁶

²³ بۆ زیاتر لەمەڕ هەلۆنستی بسمارک لەهەست روسیا بڕوانە: Marriott, The Eastern Question, 390-92.

²⁴ Bernard Pares, The History of Russia, 4th ed. rev (New York : Alfred A. Knopf, 1946), 383.

²⁵ Ibid., 391, 393.

رووسیا له سایه‌ی نەلیکساندەرە مۆنی سێیم ، هەروەها ئەوە دەبێت بگوترێت ، که لەناکاوی رووی خۆی له ئەوروپا وەرگیرا ، لێرە بەدوا ، تاکرەوی و نایینگەرایي راستەقینە بە شێوە رووسیەکی ئەو نوو پایە بنه‌رەتییه بوون سیستمی سزایان راگرتبوو ، لەناکادا ، زگارکردنی ئیمپراتۆرییه‌که پێوستی بەلەناوێردنی هەموو ئەو شتانه هیه که نه رووسین و نه بۆ نایینیکی راستەقینە دەرگەرنەوه . بۆ گەشتن بەو نامانجە ، سیاسەتی بەزۆر رووساندن بەسەر دەسته و گروپە نەتەوهیی و نایینییه‌کاندا سه‌پینرا ، ئەم سیاسەته که له سەرده‌می نەلیکساندەری سێیمه‌وه دەستیپێکردبوو ، له سەرده‌می نیکۆلای نووهمیشه‌وه بەتەواوی دەستبەرداری ئەبوون .²⁶

ئەو هەلوێستە بێباڵەخە سەر سه‌ختانه‌یه‌ی که بەشیک له نەتەوه‌خوێزەکان پێشانیاندا و پێشانیابوو دەبێت رووسیا نەبەزانه دژی تورکیا بجه‌نگێت . هۆکاریکی گرنگی نیگەرانیی بوو . ئەو وه‌لامه تونده‌ی که له سالی 1885دا له لایهن بولگارییه‌کانه‌وه کسپه‌ی له دانی رووسیا هه‌ستاند و زیانیکی فرە‌ی به پله‌وپایه‌وه بەرژوه‌ه‌ندییه‌کانی رووسیا گه‌ياند ، له ئەجای نەتەوه‌خوێزی توند و زیانبه‌خش بوو که ریاکارانه وه‌ک کارکتره‌کی په‌رگرتوو خۆیدهنواند .²⁷ به‌هه‌مان شێوه ، به‌رگری و به‌رهنگاری نەرمه‌نه‌کان دژ به سیاسەتی رووساندن دەرکه‌وته‌یه‌کی ناشکرا بوو بۆ جه‌ختکردن‌ه‌وه له بوونی نەتەوه‌بیان .²⁸

پێوست به گوتن ناکات ، که ناکار و کرداری بولگاری و نەرمه‌نه‌کان سەرچاوه‌ی ناوهمیدییه‌کی قوولی رووسه‌کان بوو ، که نەه‌توانرا جگه له سه‌په‌یه‌ی و بێنه‌سه‌کی ، لیکدانه‌یه‌کی دیکه‌ی بۆ بکرت . بولگاریا له‌جیاتی نه‌وه‌ی وه‌ک پریدیکی رووسیا به‌رو نه‌سته‌مبول راژه‌ی کردبا ، بووه له‌مه‌رێک له‌بره‌مه‌یدا ، ئەمێستا بولگاریا خاوه‌ن بوونی خۆیه‌تی ، هەروەها پێداگری رووسیا له‌جیاتی ئەو ته‌نیا یاده‌وه‌رییه‌که و هیه‌جی دی . نەرمه‌نه‌کان هیشتا زگاربان نه‌ببوو و له‌و پێناوه‌دا تێده‌کو‌شان . نه‌وان له‌و رووه‌وه زۆر به‌خته‌ور نه‌بوون . ئەمجاره‌یان رووسیا بریاریدابوو رێگه نه‌دات ده‌ولەتی نەتەوه‌یی نەرمه‌ن بێته‌ له‌مه‌ر له‌بره‌م خۆی و زه‌ویه‌یه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی له

²⁶ Ibid., 409-14, and 393-94; see also Lobanov-Rostovskiy, 202.

²⁷ سەبارەت بە هەلوێستی بولگاریا لە هەستای رووسیا بڕوانه: Marriott, The Eastern Question, 349f, 362.

²⁸ Ibid., 398-99.

باشوور. میزاری روسیا له رووداوانه که له بولگاریا و نهرمینیا قهوما بوون به راشکاو لی له قسهکانی راونژکاری روسی (میرلابانوف) دا نهرمهکویت که گوتوویته: "بولگاریا یهکی نهرمه نییمان نهرمهکه"²⁹، پهرسه ندنی تو قانندن و چالاکیه رؤش نیرییه کان له نیو نهرمهکانی تورکیا، هاوکات له ده مه دا روسیا خوی به دهست هه مان چه شنه چالاکیه وه شپرزه بوو. زیاتر هانی دهسه لاتی سزاییدا نژی نهرمن و پرسهکیان هه نو نیست و هرگرن.

سیاسه تی روسان دنی نهرمهکان له رووداوهکانی سالی ۱۹۰۳ دا گه یه شته بارنک که تیبدا مال و سامانی که نیسه ی نه ته وه یی نهرمه نیی نهستی به سر دا گرا و ههروه ها خون دنگه نهرمه نییهکانیش داخران. نهو کار و ههنگاوانه به ته وه اووی نهرمهکانی رهجان د، نهو ره شه کوژی و ره شه کوژی به پچه وانه یه ی نهرمن و ته تارمکانی باکو له ماوه ی ده یه ی یکه می سه ده ی بیسته مه دا تیوه ی گلابوون خراب له سر په یوه ندییهکانی روسیا و نهرمه نه ده ستوپنیه ندهکانی کاریگری هه بوو.³⁰ هه رچه نه نه م قوناغه ناشاده ی په یوه ندییهکانی روسیا و نهرمه نیی زوری نه خایاند، پهرسه ندنه نیونه ته وایه تییهکان واپنیه چوو هه ردولای هینا بیته سه سر نهو باوه رهی که به رزه وه ندییهکانیان و اده خوازیت هه مان په یوه ندییه نستانه که ی پینشوویان بگری نه وه.

هه تگاو مکانی روسیا بو چاکسازی نهرمه نییهکان

له ۱۰ ی نوکتوبه ری ۱۹۱۲ دا، نوینه ری قهفقاس (کونت نیلاریان نیفانوفیچ فورو نستوف-راشکوف) هانی سزاییدا سیاسه تیکی نهرمه نیی چالاکانه په یه ره بکات، نهو له راپورتیکدا که پینشه کی حکومه ته که ی کرد بوو، ده نیت: "له م کاته ی نیستادا، ده ستیوه مردانیکی ناشکرا به نامانجی پاراستنی نهرمهکانی تورکیا پیوستییه کی بنه رته ییه... بوئه وه ی هاوسوزییه کی جه ماوه ری پینشو هختمان له ناوچاندا هه بیت که

²⁹ Ibid.

³⁰ بو گفترگژ له مه ر په یوه ندی روسی-نهرمه نیی :

بمانەوتت يان نا ئەكەونە چوارچىنەى ھەلمەت و كارە سەريازىيەكانمان .³¹ كەمتر لە سائىك پيش ھەلگىرساندنى چىنگى يەكەمى جىھانىي ، روسيا لەگەل ھىزە نەورويىيەكاندا بۇ سەرلەنوئىكرەنەوى باسى كىشەى چاكسازىي لە ناوچەكانى نەرمىنياي توركيادا ھەنگاويانا . فەرنسا و بەرىقانيا ھاوسۆزىيان بۇ ھەلوئىستى روسيا نواند . بەلام وادەركەونىت نەلمانيا پاش بگرە و بەردەيمكى زۆر لايدايتەپال ھىزەكانى دىكە . لەمىيانەى وتووئىزەكانى نەو مەسەلەيدا ، ھەوالى نەومەھىيە كە نەلمانەكان سەرسەختانە بەرگرييان لە ديدوبۇچوونى توركەكان كرىوھ و جەختيان لەو كرىوتەوھ كە نەو دەولتە زەھىزانە "پىويستە بەرزەوندىيەكانى كورد پشتگوئى نەخەن" ³² پاش لىكۆلنىمەو و باسىكى درىژخايەن ، لە كۆتاييدا لەسائى ۱۹۱۴د ، پەيمانى نەرمەنيى مۆركرا كە لەسەر بنەما و بەلبەرجاوگرتنى راسپاردەكانى روسيا ھاتبووھ نارا .³³

دەرگەوتنى سىياسەتيكى سەرەزۇيانەى زۇندەترى روسيا لە حاسەت كورد

لەگەل ھەلگەران بە قەدپائى سەدەى نوئدا ، وادەركەوت روسەكان سىياسەتى كوردىي خۇيان تۆخت كرىبىت و ھەولى نووبەرابەر بەدن لە پىناو راكىشانى كورد و

³¹ Krasny Archiv 26 (1928), 118-19, cited in : Kolarz ,Walter. Russia and Her Colonies,215.

³² سازلۆفنى ومزىرى دەروەى روسيا . جەختى لەو كرىوتەوھ كە وئزاي نەوى نەلمانيا نۆستايەتىي خۇي لەگەل توركييا راگەياندووھ و لەكاتى دانوساندەكاندا بە توندىي پشتگىرىي نەو ولاتەى كرىوھ . بەلام ھىندىك مەسەلەى دىكە شوئنى لەسەر ھەلوئىستى داھەنا . بەگوئىرەى نەو . " بە پىي راي باليوزەكەمان . پەستى (ھىزە فۆن جۆس)بۇ نەو راستىيە دەگەرتەوھ كە حكومەتى نەلمانيا خۇي ھىواى بەوھ بوو پەرسى رىفۆرمى نەرمەنەكان ھەلسىنىت . ھەرچەنە ناتوانىت بەوھ دىفۆش بىت لەو رووھە ناومىد بىت .

Sazanov Sergiei Dmitrievich . The Fateful Years. 141-146

³³ سەبارەت بە درىژەى گىزانەوى نەو ھۆكارەى كارمەندانى روسىي ھاندا دەستكارىي پەيماننامەى نەرمەنيى و مۆركرىنى بەكەن بېروانە :

Russia, Ministry of Foreign Affairs, Sbornik deplomaticheskikh dokumentov : Reformy v Armenii: 26 Noiabria 1912 g-10 1914 g (Petrograd: government Press,1915).

به‌گردد اکر دنیایان به روی فرمانبروا تورک و ئیرانییه‌کاندا . پاره ، چک ، به‌ئین ، تیگرای
نهمانه بۆ خستنه‌وهی ناآرامیی و تعاندنه‌وهی رایهرین به‌کاره‌ئیران . به‌وش هیرشی
تالانکهرانهی سمکۆ ناغا بۆسه‌ر خاکی عوسمانیی^{۳۴} و هه‌روه‌ها رایهرینه‌که‌ی به‌دلیس
،^{۳۵} ده‌گوتریت که به هاندانی روسیا بووه .

سه‌ره‌ه‌ه‌دانی نهمه‌وایه‌تیی کوردیی ده‌رفه‌تییکی بیژنه‌ی خسته‌پیش چالاکیی
سیاسیی روسی له‌ئێو کورده‌کاندا ، که به‌په‌رۆشه‌وه ده‌ستی به‌سه‌ردا گرتبوو و
ژیرانه‌ش به‌قازانجی خۆی سوودی لیوه‌ده‌گرت . روسیا فره هانی جولانه‌وهی کوردیی
ده‌دا .^{۳۶} بیژاریی له‌و سه‌رکرده کوردانه ده‌ره‌پرسی که له خواستنی هاوکاریی
به‌ده‌سته‌ئینانی په‌ناگه له روسیا سه‌ستی ده‌نوینن .^{۳۷} نهمه‌وایه‌تیی کوردیی نه‌خشینیکی
گونجایی بۆ زۆریه‌ی سه‌رکرده کورده‌کانی لایه‌نگری چالاکییه‌کانی روسیا هینایه نارا .
هه‌مان نه‌و چالاکیانه‌ی که ده‌یه‌یکه کم به‌ر له‌و کاته به‌ که‌مه‌تر له ناپاکیی و
خۆفرۆشییه‌ک له‌قه‌له‌مه‌ده‌دا ، نه‌یستا له چاوی زۆریه‌ی کورد دا پیویستی به پالنه‌وانی
مه‌یدان و که‌سایه‌تیی لیهاوتو هه‌یه شانبداته به‌ری .

پاش داگیرکردنی ئازهریایجانی ئیران له‌لایه‌ن روسیاوه ، جمانی شینه‌یی بۆ
کوردستان له چونه ناوه‌ندینی ژێرسایه‌ی روسه‌کاندا وهک ورمی^{۳۸} و ناوچه‌کانی ماکو
و خۆی ده‌سته‌پێکرد .^{۳۹} چالاکی روسه‌کان له سالی ۱۹۱۰ به‌ره‌وسه‌ر به‌هیزو فراوان
بوو ، ژماره‌یه‌کی فره له سه‌رۆکه‌کانی کوردی ناوچه سنوورییه‌کان و نه‌ودیوی چاوه‌پروانی
پشتگیریی روسیا بوون .^{۴۰} وهک لۆنگریک ئاماره‌ی پیداهه : " سه‌یده‌کانی نه‌هری ،
شیخ عه‌بدوله‌سلام . سه‌رۆکه‌کانی جاف . هه‌روه‌ها مه‌لیک و مه‌زنه قه‌شه‌کانی ئاسوری له

³⁴ Price, M Phillips , " Russia and the Kurds, 15

³⁵ Yalman , 209.

³⁶ E.W. Noel , Note on the Kurds Situation, 11.

³⁷ نمونه‌ی ناشکرا بریتیبوو له : عه‌بدوله‌رزاق به‌گ . کامیل به‌گ به‌درخان . سه‌ید ته‌مهی نه‌هری . هه‌روه‌ها
نه‌رانی دیکه که چالاکییه‌کانیان به‌گه‌شتی باسی لیکراوه

³⁸ Longrigg, Iraq (1900-1950), 67.

³⁹ Price , " Russia and the Kurds," 15.

⁴⁰ Longrigg, Iraq (1900-1950), 67.

هەولێ پەيوەندییگرتن بە روسەکانەوه تەنیا نەبوون .⁴¹

ئامانجە کۆتاییەکانی ئەم سیاسەتە بەتەواوی ئاشکرا نەبوو . هەولێ ئەوه هەیه که عبدولڕەزاق لە ئوردووبەری سالی ۱۹۰۹دا بە پرۆژەیکەوه سەبارەت بە کوردستانیکي سەربەخۆ ، سەردانی (ست بیتروسیبیگ)ی کردووه .⁴² بەداخەوه هیچ زانیاریەکان سەبارەت بە وەلامی روسەکان بەم پرۆژەیه لەبەردەستدا نیه . (باسیلی نیکیتین) ، کۆنسولی پێشووێ روسییه له ورمی و شارەزا و نووسەری پێشڕەو سەبارەت بە کوردان ، له نامەیکیدا بو (مانچستەر گاردیان) له سالی ۱۹۵۰ ، بە شیۆههیکي بەرچاو و سەرسەختانه نکۆلی لهوه ئەکات که حکومهتەکهی هیچ کات خواستی دامەزراندنی کوردستانیکي سەربەخۆی هەبوویت . له نامەیکیدا ، نیکیتین جەخت لهوه ئەکاتەوه که روسیای سزازی به ئەستەم دەینت بگوترنت که شتیکی هەبووه به سیاسەتی کوردی لهقەڵەم بدرنت . ئەو بو پێشگیریکردنی ئەم بوچوونه رهتکارهوهیه ، ئەوهی روونکردووه که له ماوهی جەنگی یەکهمی جیهانییدا هێزەکانی روسییه له قەفقاس " نەخشەیکي لروستی کوردستانیان نەبوو ، شارەزایی و زانیاریهک لهمەر زمانی کوردی نەبوو ، وه هەروها " .⁴³ لهوش زیاتر ، ناماژەیه بەوهدا که ئەو وهک کۆنسۆلیکی روسییه له ورمی هیچ کاتیگ فەرمان و بریارینکی نەوتۆی نەگەیشتوووته دەست سەبارەت بەوهی چۆن لهگەڵ کورداندا مامەله بکرنت . ئەو دەرئەنجامی گفتوگۆکەیه بەم شیۆهیه دەرپێوه : " زیاتر باوەرم وایه ، بەپێچەوانهی پرسی نەرمەنەکان ، هەروها هەلومەرجی شیۆهی نەستۆرییهکان ، وهزارەتی دەرهمان ، هەروها جیگری سەربەرشتیاری دەربار له تفلیسی ، هیچ سیاسەتیکی کوردی دیاریکراویان نەبوو ."⁴⁴

سێسال پێشتر ، لهلایەن (میچۆر ئی. دەبلیو. سی. ئۆنیل) هوه ، که ئەفسەریکی هەولگری بەریتانیا و چاودێر و بایەخدارینکی بەجۆشی چالاکییهکانی روسییه له رۆژەلاتی ناوەراست بوو ، هەروها یەکنیکه له شارەزا و کوردناسه ناسراوه

⁴¹ Ibid.

⁴² Basile Nikitine , Letter to the Editor , Manchester Guardian , Sept.21 , 1950.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

بهریقانییه‌کان ، له راپۆرتیکدا که له ژوئیهی ۱۹۱۹دا نووسراوه ، مینجۆر نۆئیل ده‌لنیت گوایه له ماوهی چنگدا به‌رێکمو ت چاری به به‌لگه‌نامه‌ی فرمی رۆسیی تایبەت کردووه که تیشکیکی سەرنجراکێشی خستۆته سەر بواری سیاسەتی رۆسیی له کوردستان : " له به‌لگه‌نامه‌دا له ستافی گشتیی رۆسیی له تەفلیسی له‌سائی ۱۹۱۷دا ، له نزیکه‌وه چاوم پێیان کەوت ، سەرنجی ئەوم لادروست بوو که ویستیک هەبێت بۆ به‌کارهێنانی کورد وەک پارسەنگی ئەرمەنەکان ، هەروەها هیچ ویستیک نەبوو قەسە زۆر بدێتە ئەرمەنەکان سەبارەت بەو بابەتانه‌ی په‌یوه‌ندییان بەو ناوچه‌یه‌وه هەبوو که ئەرمەنەکان داوایان دەکرد . بە‌لام به‌ شیۆه‌یه‌کی به‌رفراوان کوردەکانی تێدا بالادەست بوون ."⁴⁵

له‌و کاته‌ی هینشتا رۆسیا له سایه‌ی ئالۆژیی ئاسەوارەکانی چنگدا و هەروەها شوێشەکه‌دا دەینالاند . نۆئیل له نووسراویکدا جه‌خت له هاتنه‌وسەر‌خۆ و چاکبوونه‌وه‌ی رۆسیا و هەروەها ژيانده‌نوه‌ی به‌رژمۆه‌ندییه‌کانی له کوردستاندا دەکات . ئەو ناماژە به‌وه‌ ده‌کات که رۆسیا پێشتر به‌ شیۆه‌یه‌کی مەزن هانی جو‌لان‌ه‌وه‌ی نه‌توه‌یی کوردیی داوه . ئەو پێیوايه رۆسیا هەر کاتی‌ک له هەلومەرجێکی له‌باردا بێت کار بۆ به‌ده‌سته‌وه‌گرتنی سەر‌داوه‌کانی کۆنه‌ سیاسه‌ته‌کانی ده‌کات و هەمان رێچکه‌ ده‌گریته‌وه‌به‌ر . به‌ گۆیره‌ی ئەو ، په‌یوه‌ستبوونی رۆسیا به‌ به‌رژمۆه‌ندییه‌کانییه‌وه له‌و داوایه‌وه‌ ده‌رمه‌که‌وێت که نوێنه‌ری رۆس (ئەدمیرال کۆلچاک) له پاریس سەبارەت به‌ ماندنیی رۆسیا به‌سەر ئەرمینیادا داوایکردبوو .

چونکه نۆئیل سوور بوو له‌سەر مسه‌له‌ی جه‌تیه‌تی بوژاندنه‌وه‌ی به‌رژمۆه‌ندییه‌کانی رۆسیا له کوردستان ، له‌به‌ر ئەوه هانی حکومه‌ته‌که‌یدا هیچ کاتی‌ک بۆ چسپاندنی پێگه‌ی به‌ریقانی له ناوچه‌که به‌فەرۆ نه‌دات . " له‌ دیدوه‌ که په‌یوه‌ستیکی نزیک له نێوان میسۆپۆتامیا و کوردستان و هەروەها زۆر له‌و کوردانه‌ی که کارگیریه‌که‌ی نێمه‌ ده‌یانگرتنه‌وه ، واده‌رمه‌که‌وێت که گرنگیه‌کی مەزن له‌پێوستیی ئەوه‌دایه هه‌له‌کانی رۆسیا له کوردستان پووجه‌ل بکه‌ینه‌وه و پێشیانکه‌وین ، نه‌ویش له‌ رێگه‌ی به‌شدارییکردن له چاره‌سه‌رکردنی ئەو کێشه‌یه‌ی که له‌وئ بواری کارکردنی

⁴⁵ E.W. Noel , Note on the Kurds Situation , 11.

کارگیری په یوه نښه کانی شوروی-تورکی له سر سیاسه تی گوردی یه گیتی

شوروی

هلونستی یه گیتی شوروی له حاست کورد له ماوه یه دا که دواى جهنگی یه کمى جیهانی دیت ، کارگیری چنډین مسهله ی نیو دوه لته تی لسر بوو . ترس له هاو په یمانه کان ، به تاییهت بهر تانیای مرن ، هروها گومان له مبهست و ویستی له دوه لته له روسیا فره بهیز بوو . که مالیسته تور که کانیش گرفتاری همان ترس و دلراوکی و گومان بیوون . له هر شه و مه ترسیه ی رو به پرووی هر دوو دوه لته که ببوووه ، خستیه پالی یهک و له یه کتری نریک کردنوه ببوه سره تای قوناغکی نیازیکی و هاوکاری قازانجه خشی هاو بهش له نیوان له دوو ولته دا . یه گیتی شوروی هاو کاریه کی مرنى ماددی و پشتگیریه کی معنوه ی پیشکش به که مالیسته کانی تورکیا کرد . ^{۴۷} هروها دؤستایه تی تورکان له گهل روسه کان ، له کاتیکدا نهم که ی دوا ییان دؤستیکى که می هه بوو ، به شیوه یه کی مرن پله و پایه ی روسیای له نیو جیهانی نیسلامدا پتموتر کرد . ^{۴۸} سه رباری له وانهش ، دؤستایه تی له گهل تورکیایه کی به یزی نه ته و هی ، خاکی روسیای لای باشووروه به پاراست .

هرچنده ، نهم دؤستایه تی به لسره وه و بهروالت به یز و پتمو دهاته پیش چاو ، به لام بن نالوزی و نیگرانی قوونیش نه بوو . کونگره ی لوزان که تییدا تورکیا زور لیا هاتوانه سوودی له پشتگیری روسیا و هرگرت . له نا کوکیه به نره تیپانه ی دمرخست که سه بارت به نامانچ و مبهستی هر دوو دوه لته هه بوون . نیگرانی و ناره زایه تی روسه کان له ودا بوو که تورکان به جیا و بن گرانوه بو نهمان لسر مسهله ی تنه گمان دانوسان دنیان کردوه . له خواسته ی روسیا سه بارت به سر له نوی گفتوگو کردن و دانوسان دوه له ریگه ی کؤمیونیکی تاییه ته و به تراوی

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Fischer, Louis, *The Soviets in World Affairs*, 1:391-92.

⁴⁸ Ibid., 394,412.

فهرامۆشكرا و توركان ناماژەى شورەوييان بۇ رۇكەوتننامەى شورەويى -توركىي ۱۶ى مارتى ۱۹۲۱ پىشتەگۇنۇخست . لەسەرەتاي فېبرايەرى ۱۹۲۳دا ، عيسەمت ئىنۇنۇ ، سەرۇكى ئۆينەرەيەتتىى تورك ، لە كۆنگرەكەدا گوتەيمكى پىنشىكەشكرد و رەزامەندىى توركىيائى بۇ دامالينى چەك لە تەنگەكان و كردنەوى بەرووى كەشتىيەكانى تىكراى و لاتاندا راگياندا .⁴⁹ كاردانەوى شورەويى سەبارەت بەم راگەياندنە درەنگ نەكەوت ، ئەنتەرناسىيوناليزمى سىننەم هېرشىنكى توندى كرده سەر حكومەتى توركىيا و بە شكەنجەو نازاردانى كۆمۇنىستەكان لە توركىيا تاوانبارىكرد .⁵⁰

نەمە ، وئىراى ئەمە ، ناستەنگىكى كاتتى بو . پەرسەندنى رووداوەكانى ديكە بەزووىى ھەردوو دەولەتەكى خستە پالەيك ، پېدانى وىلايەتى موسىل بەعىراق لەلاين كۆمەلەى گەلانەمە لە ۱۵ى ديسەمبەرى ۱۹۲۵دا ، دوو رۇژ بە دواى رۇكەوتننامەى رووسىي -توركىي دا ھات .⁵¹ رووداويكى ديكە كە زەمىنەى بۇ سەرلەنۆى نزيكبوونەمە و بەھىزبوونى پەيوەندىيەكانى نىوان ھەردوو و لات خۆشكرد ، برىتېيوو لە راپەرىنەكەى شىخ سەعيد لەسەرەتاي بەھارى ۱۹۲۵دا . كىشەى كورد بۇ توركىيا گرنگىيەكى مەزنى ھەبوو ، توركان گومانى ئەمەيان ئەكرد كە بەرىتانىاي مەزنى ھانى راپەرىنەكەى داوہ . لەمەشدا لەرەكەمەوت كە ھەردوو رووسيا و توركىيا بەيەك ناراستە بىريان ئەكردەمە . (فېشەس) سەرئىچى شورەوييەكانى سەبارەت بە چوئىتتى بەكارھىنانى كوردان وەك نامەرانىكى سىياسەتى بەرىتانى لەلاين بەرىتانىاي مەزەمە بەم شىوئە كورتكرىدۆتەمە :
 "مۇسكۆ لەو باومرەدەيە كە سىياسەتى بەرىتانىاي مەزنى لەم ساتە وەختەدا بە ناراستەى دامەززاندىنى دەولەتتىكى كوردىي سەرىخۆ يا نىمچە سەرىخۆيە ، ياخود نىنگلىزەكان بەھەر حال ، كوردان بەكاردەھىنن بۇ دەستكەوتتىكى زياتر لە رۇژەلەتى نزيك . ھەرەھا بۇئەمەى دووبەركىي لەننوان توركىيا و ئىراندا بنىنەمە . (ئەزفېشتيا) ى مۇسكۆ لە ۶ى ئۆكتۆبەرى ۱۹۲۷دا ، بەراشكاويى زىپى بەرىتانىي سەبارەت بە پەلامارەكانى كوردى لە توركىياو بەرەم ئىران و لە ئىرانىشەمە بەرەم توركىيا بە بەرپەرس

⁴⁹ Turlington Edgar, The Settlement of Lausanne."702.Cf. Arnold Toynbee and P. Kirkwood, Turkey, 111-25.

⁵⁰ Izvestia , Feb. 14, 1923.

⁵¹ Fischer, 2:612.

زانى . ئەنقەرەش ھەمان بۇچوونى ھەبوو ، ھەروھە راگەياندىنى ئەنەدۆلىش نەم بابەتەيان پەخشكرد . " بەگشتىيى ، مۇسكۇ باوھېرى وايە كە سىخوپرە بەرىتانیيەكان خیلە ياخییبووھەكانى تىكرای نەم ولاتانەى رۇژھەلات بەكاردەھینن بۇ فشارخستنه سەر حكومەتە دامەزواھەكان ، ئەمەش نىوھرۇكى راستەقىینەى سیاسەتى لەندەن یاخود دلھییە"⁵²

فیشر لەسەرى دەپرات و دەلیت كە روسەكان ھەولیانداوھ نەم خالە بختە بەرچاوى سیاسەتكارانى تورك و ئىرانىيى ، ھەروھە راگەياندىنى شورھویى ھۆشیاریى سەبارەت بە مەترسیيى دۆژمنایەتییى توركیا و ئىران بەھۆى رووداوھ كوردییەكانى سەر سنوور داوھ ، ئەم رووداوانەى كە دەستى بەرىتانیيەكانى لەپشتەمویە .⁵³

بىگومان ، يەكئىتى شورھویى سوودى لە ترسى توركەكان سەبارەت بە پشتگىرىيى كردنى نەتەوايەتییى كوردییى لەلایەن بەرىتانیيەكانەوھ بیینی . ئەوھندەى كیشەى كورد جىگەى دلەپراوكى و پەروۇشىيى بوو . يەكئىتى شورھویى ھىچ دەرفەتییكى لەدەست نەدا تا ئەوپەرى بايەخى خۆى لەپىناو بەرژمەھندىيى توركاندا پىشاندا . ھەروك لە بەشى داھاتوودا باسى لىئوھكراوھ . روسەكان ھەولنى چاكەخوازى خۆیان ناشكراكرد بۇ داوھرىيىكردن لەنۆوان تورك و ئىرانىيەكاندا سەبارەت بەم گرقتانەى لە شۆرشی ناگریداغەوھ سالى ۱۹۳۰ سەرچاوھى گرتبوو . وىرپاى بەردەوامبوونى دۆستايەتییى روالەتییى ، سیاسەتى جىاواز و دوورلەيەكى ھەردوو ولات بووھ ھۆى نەوھى ھەرىكەيان بەلایەكدا بېرۆن . ئەم ترس و دلەپراوكیئە ھەر لە كۆتای جەنگى يەكەمى جىھانئییەوھ مینشكى توركانى داگیركردبوو ، ئەمىستا بەھۆى متمانەبەخۆبوون و دنیابوون لە نیازپاكیى ولاتانى رۇژناوا دەپھویيەوھ . ئەم ھەنۆیست گۆپینە لەگەل سیاسەتى رۇژناواگرايیدا ھاوجووت بوو كە ھەر لەگەل دامەزاندنى كۆمارى توركیادا لەلایەن توركەنەوھ پەپھەویى لىئەكرا .

پەیماننامەى مۆترىیۆ لەسالى ۱۹۳۶ . كە لەگەل بەرژمەھندىيەكانى روسیادا يەكیان نەدەگرتەوھ ، بەنگەيەكى دىكەيە كە توركیا و روسیا لەسەر تەواوى پرسی

⁵² Ibid., 2:732.

⁵³ Ibid.,2:732-33.

تەنگەکان ریکەرتنیان نەبوو . تورکیا تا دەهات لەو دەولەتەنە یەک عێراق و ئێران کە کوردیان تێدا نیشتمەن بوو . نزیك دەبوووه ، ئەو خولایەیی بە بەستنی پەیمانی سەعدناباد لەسالی ۱۹۲۷ دا چوووە ناستیکی پینگەیشتوو . رووسیا بە سەختی نەم هەنگاوی ریسواکرد . پیکهێنانی بلوکیکی موسوڵمانی دامەزراو نزیك بە سنوورە ناسیایەکانی رووسیا و هەرئەمە بەرفراوانە موسوڵماننشینەکان مەسەلەیک نەبوو نەتوانیت گومان و دلەراوکی شوروویی نەرووژنیت . رووسەکان پەیمانی سەعدنابادیان ، وێرایی ئەوی لەنیو شتەکانی دیکەدا نامانجی پێشگریکردن لە راپەرینەکانی کورد بوو ، بە هاوپەیمانیەتیەک دژی یەکی شوروویی لەقەڵەمەدا کە لە باوەشی بەرتانییەکانەو نارااستە دەکرا . هاوکات یەکی شوروویی دەستیکرد بە پێشاندانی ئەوی بەرژەوندییەکی پەرەگرتووی لەگەڵ کوردەکاندا هەیە . توێژەرانی شوروویی ئەلف بای هاوچەرخێ لاتینیان بۆ زمانی کوردیی داھینا (کەواتر بە ئەلف بای سیرلیک گۆزدر) . هەرۆما چالاکانە هەنگا و بەرەو هینانە کایەیی جولانەویەکی فرەهنگیی و کەلتووری لە نیوان کوردانی یەکی شورووییدا ترا . لە ژۆنیی ۱۹۲۴ دا ، کۆنگرەییکی کوردۆلۆجیی لە نەریفان بەسترا .^{۵۴}

کورد کە تا ئەو کاتە لەلایەن دەسەڵتدارانی شوروویەو لە نازەربایجان و نەرمینیا پشتگوێ خرابوون ، بوونە جینگەیی بایەختیکی نوێ . بەپێی سەرچاوەییکی شوروویی ، هەردوو کۆمارە قەفاسییەکە نەک تەنیا نەیانتوانیوە خۆشگوزەرانیی و بەختەومرێ و پێشکەوتنی کەلتووری بۆ کورد بێنەندی ، بەلکو دەبیت درک بە بایەختی کوردان لە چوارچێوەی ئەو دووربینییەیی سیاسەتی شوروویی لە رۆژەلاتی ناوهراستدا بکەن .^{۵۵} لەسالی ۱۹۳۶ دا ، کۆمۆنیستە نەرمەنییەکان بەهۆی پشتگوێ خستنی کوردانەو لە کۆماری نەرمینیا ی شوروویی سۆشیاڵیستیدا بە توندیی لە لایەن حکومەتەو رەخنەیان لینگرا و بەکاری رەگەزپەرستانە و شۆفینستانە دژی کورد تۆمەتبارکران .^{۵۶}

هەرچەندە تاكو هەنگەرساندنی جەنگی دوویمی جیھانیی و داگیرکردنی

⁵⁴ Randot, Pierrre. "L alphabet Kurde en caracteres Latins Armenie Aovietique," 411-17.

⁵⁵ Revolyutsiya i Natsionalnosti , no.80, Oct. 1936: 55-60 ; cited by Kolarz, 251.

⁵⁶ Ibid.

باکووری ئیران ، روسیا چ دەستیووردانیکی لە کاروباری کوردیی پێشان نەدا . دواى جەنگ ، پەيوەندىبىگرتن لەگەڵ کوردانى ئارازى ، ھەروەھا ئەو وزە و توانا و نەحوواوانە لەگەڵ ئەو نومیئەد و چاوتیئیرینەى لە ھەرئەنجامى بوژانەمەى تواناى روسیا کە پاش شىکستى دەولەتانی ئاوەند ھاتەکاىەرە . ئەوانە ھانى روسیایاندا ھەمان سیاسەتە کۆنەکەى لەحاست کورد بگرتەوھەر .

بىگومان ئەو ئالۆزى و تىکچوونەى لەدوا قۇناغى جەنگى دوومى جیھانیدا بەسەر پەيوەندىبەکانى روسیا-تورکيا دا ھات و دواى جەنگىش بەردھوام بوو . باىەخى کوردى لای روسیا بەرو پىندا . لەبەھارى ۱۹۴۵ دا ، یەکیئتى شورەوى رىکەوتننامەى شورەوى-تورکى بۆ دۇستایەتیی و بىلایەنى راگیاند . ھەر زوو پاش ئەو ، شورەوى داواىەکی ئافەرمى سەبارەت بەھافى خۆى لە چەند ھەرنەمىکی دىارىکراوى رۆژھەلاتى تورکيا و ھەروەھا چاوخشاندەنەو بە پەیماننامەى مۆترىو پىشکەش کرد . ئەم پەرسەندنانە ، وىئرای ئەمەى پىشتگىرى ئاشکراى شورەوى لە نەتەوایەتیی کوردى ، بىگومان ، وای لە تورکيا کرد ببیئتە پىشقەرەولنى دامەزاندنى پەیمانى بەغدا لەگەڵ عىراق و ئىراندا . بەوش پەيوەندىبەکانى ئىزان روسیا و تورکيا بەتەواوتیی دەلاقەى تىکەوت . یەکیئتى شورەوى کە زۆر دەمىک بوو لەمەر گرنگى کورد ئاگادار بوو ، ئەمىستا خوازىارى ئەو بوو وەک رەگەزىکى پەرتکەر و ئازاومگىر بەدزى و لاتانى رۆژئاواگەراى وەک تورکيا ، عىراق و ئىران سوود لە کورد و ھەرگىرت . ئانومىدى کوردان لە رۆژئاوا بەگشتیی و لە بەرىتانيا بەتایبەتیی ، وىئرای بىزارى و رقلیوونەمەى کوردان لەو سنى دەولەتەى پەیمانى بەغدايان پىکدەھىنا و زۆرىنەى کوردیان تىدا ھزىا ، تىکراى ئەمانە دەستى شورەوى کراووتر نەکرد . ھەلوئىستى روسیا لەمەر راپەردنەکەى بارزانى لە عىراق (بەشى سىازدەھەم) . ھەروەھا دامەزاندنى کۆمارى مەھاباد لە ئىران (بەشى پازدەھەم) . گومانىک سەبارەت بە ئامانجى روسیا لەم ئاوجەبە جىناھىلن .

گه یاند . دیاریکردنی ژمارهی ئەو کوردانەیی لە جەنگەکەوه گلابوون کارئکی هەروا ناسان نیە . هەرچەندە ، لەلایەن نووسەری کوردەوه (م.ا.زەکی) کە بۆخۆی پایەیکی بۆئدی لە سوپای تورکیدا بوو ، پینشکەشکراوه .^۱ بەگوێزەیی ئەو ، سوپای یازدە لەگەڵ سەرۆکایەتیی مەعمورەتولعەزیز ، هەروها سوپای دوازدە لەگەڵ سەرۆکایەتییەکی موسڵ ، بەتەواویی لە کورد پینکەهاتن . وێرای ئەوەی ، زۆربەیی ئەفسەر و سەربازەکانی سوپای ئۆیەم ، کە بارەگاکی لە ئەرزپۆم بوو ، هەروها سوپای دەیەم ، کە بارەگاکی لە سێواس بوو ، کورد بوون . هەروها کورد ۱۲۵ فەرەجی یەدەکی سوارە و چەند یەکیەکی سنوور و دەستە و تاقی تەواو پەییوەست بە هیزەکانی ئەمنییەتی و جەندرمەیان پینکەهینا .^۲ زۆر لە خۆبەخشە خێلەکییە کوردەکان بەدەم بانگەوازی جیهانەوه چوون ، لە نیوانیاندا ئەوانە بوون کە لەگەڵ شیخ محمود و سەرکرەدە کوردەکانی دیکەدا لە شەری شووعییە لە باشووری مەسوپۆتامیادا جەنگان .^۳ هیزیی خێلەکیی گەرە ، چ لە تورکیا و چ لە باکووری رۆژئاوای ئێراندا ، دژی رۆوسەکان جەنگان . زەکی تەواوی قوربانییەکانی کورد لە شەڕەکاندا بە سێسەدەهزار کەس دەقەبۆئیت .^۴

ژمارهی ئەو کوردانەیی لە مەیدانی جەنگدا یاخود بەهۆی کۆمەڵکۆژییەوه تیناچوون یەکسانە ، ئەگەر زیندەر نەبێت ، بەوانەیی کە بەهۆی سەرما ، برستییی ، نەخۆشی رشانەوه گیانیان سپارد . سوپای هەلسۆپواری تورک لە کوردستان بە هۆی کەمیی پنیویستییه خۆراکییەکان و زینگی گواستەوه بوونە بار بە سەرشانی خەلکی ناوچەکەوه . دەسەڵاتدارانی سەربازیی خەلکیان ناچار ئەکرد خۆراک و پنیویستییهکانی دیکەیان بە نرخیکی هەرزان پینفرووشن و زۆربەیی جاریش پارە کاغەزئکی بینەهایان دەدانی و کاتی وئاش هەبوو دەستبەجیی و بەزۆر لە بێدەستیان دەردەهینان .^۵ لە ناکامی

^۲ سەبارەت بە ویناکردنەکی زەکی بڕوانە : محمد امین زکی . خلاصە تاریخ الكرد . ۲۶۹-۷۲

^۳ هەمان سەرچاوه . ۲۷۱

^۴ هەمان سەرچاوه . ئەم هیزە خێلەکییەتە بە هەزاران کەس ئەژمارکراون .

Bell, Review of the Civil Administration,4

^۵ زەکی . خلاصە تاریخ الكرد . ۲۷۱-۷۵

^۶ هەمان سەرچاوه . ۲۷۷-۷۸

نهم جوړه کارانهدا ، بهشیکي زوری وهرزیر و شوانکاره کانی کورد به بهرهم و مینگله کانیانهم بهرهم بندهن و شوینه سمخت و دور دهمستان هه لاتن . بهمش ناردنی پنیوستیه خوراکیهکان له شار و گندهکان برا و بووه هزی کهوتنهوهی قاتوقری و برسیتی له نئو خهک و هروها هیزه چهکارهکاندا . هیزهکانی سوپای دووم ، سنیهم هروها شهشمی عوسمانی به شیوهیکی مزن له سایه برسیتی و بلاوونهمه نهخوشی دهیاننالاند سوپای سنیهم بهتایبهتی له ناکامی بلاوونهمه نهخوشی لهروزتاو تیفووه قریان تیکموت .^۷ دانیشتووانی شارهکان له ناستیکی بهریلاوتردا بهدمست ناسماری جهنگوه گیرونه بوون ، ناوچهی سلیمانی له سانی ۱۹۱۷ دا تووشی قاتوقریهکی سمخت بوو ، له ناکامدا ههفتا له سهدی دانیشتوانهکی و سربازانی ناوچهکه تیداجوون .^۸

بهریوهبرهدنی ئوهراسیونه سربازیهکان له همدوو بهشی کوردستانی تورکیا و ئیراندا به دلرهقیهکی لهراهبههمروه نهجامدهرا و جهنگاوهمرکان چ بایهخکیان به سرومانی دانیشتووانی ناوچهکه نهدهدا . بهریلاوی ویرانکاری و نههامهتی خهکهکه به گوپی نهرفتهی جهنگهکه توندوتیزتر نهبوو . پشهرهوی و پاشهکشی ناویهناری همدوو سوپا لهسهرداگلاوهکه بهشیوهیکی بهردوام کوشتن ، دستریژی بؤ سهر نافرمان ، هروها کاولکاری بهدوای خویدا دهینا . زوربهی ناوچهکان له سراسری کوردستاندا ویرانبوون و خهکهکشی لهنیوچوون .

چهند نمونهیکی کم ، وینهیکمان لهسهر ئو زیان و کاولکاریه پیشاندهدات که تووشی کورد هاتبوو . کاتیک روسهکان له دیسمهبری ۱۹۱۹دا جمانه ناوچهی بایزید —لیشکر له باکووری کوردستان ، دهگوترنت تنیا دهیکی دانیشتوانهکی لهدمست توندوتیزتی دزدانهی یهکه نهمهنیهکانی بهروس پمیهستمه گیانین

^۷ همان سرچاوه . ۲۷۷

^۸ همان سرچاوه . ۲۷۹ . بهگوزرهی (سۆن) . دانیشتووانی سلیمانی که له نۆلهمیری ۱۹۱۴دا به بیست و پینچ هزار کس ئهژمارکراون . له نۆلهمیری ۱۹۱۸دا کاتیک بهریتانیهکان شارهکیان گرت بؤ دوهمزار و پینچ سهد کس دابهزیبوون . نهخوشی و برسیتی بۆژانه زیندووهمکانی قردمکرد . بروهه:

Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919 (Baghdad Government Press, 1920): 339.

دەربەدبوو.⁹ پاشا ھەلگیرساندنی شوێنێی رووسی و ھەرسەھێنانی سوپای رووسیا لەسائنی ۱۹۱۷ دا ، باندە سەربازییەکانی ئێرمەن ، ئەو لغاویان پساندبوو کە لەمەستی ئەفسەرە سەربازییەکانی رووسیا دا بوو . ئەوانە رەشەکوژییەکی مەزنیان لە کوردی ناچەیی ئەرزیۆم-ئەرزنجان کرد .¹⁰ ناوچەکانی دیکەیی وان ، بدلیس و مووش تووشی ھەمان چارەنووس بوونەرە .

ھەرنێمکی دیکە کە لەماوەی جەنگدا تووشی وەیشووھەیی گەلیک مەزنی بووھە بریتیبوو لە ناوچەیی شەمەدیان-رھواندز لە کوردستانی ناوھند . لەسەد گوندی خێلی بەلەک ، جگە لە سنی چوارنکیان نەیت ، ئەوانەیی تر سوتینران و لەگەڵ زەوی تەختکران . ھەرھەڵا لە سنی گوندی رھواندۆک کە بەشێکن لە برادۆستیەکان ، ئە پیاویک یا ژنیک یا مندالیکی تێدا نەمابووھە .¹¹ سەبارەت بە برادۆستیەکان بەگشتیی ، لەو ھەشتاویەک گوندەیی کە پێش جەنگ ھەیانبوو ، پەنجادووی لەلایەن رووسەکان یان عوسمانییەکانەو کاولکران و ۱۰۸۰ خێزانی خێلەکە بو ۱۵۷ خێزان داھەزبوو .¹² خێلی خواروک کە دھگوترن لە پێش جەنگدا ژمارەیی خێزانەکانی ۱۵۰ دھبوو ، لە سائنی ۱۹۱۹ دا تەنیا حەوت خێزانی ماھووھە .¹³ ھەرھەڵا ھەوائی ئەرە ھەبە کە لەو ۲۵۰ خانووەیی لە نەھری ھەبوو ، تەنیا ۱۰ دانەیان بە پێوھە ماھوو ، لە کاتیکیدا لە ۲۰۰۰ خانووەکی رھواندز ، تەنیا ۶۰ دانەیان لە کۆتایی جەنگدا ماھووھە .¹⁴ لەناوچوونی

⁹ Yalman, 218-19.

¹⁰ جەمال پاشا ، یەک لە سنی سەرکۆردە بەھێزەکی تۆرک لە دەورانی جەنگدا ، بەھێزایی ، بەلام لایەنگرانە و تەنگەتیلانە باسی لەو رووداوانە کردووە . ئەو باس لەو دھکات کە ئێرمەنیەکان ملیۆن ونیۆک تۆرک و کوردیان کوشتووە . (بەلمان) ھەرچەندە ئەم ژمارەبە بە زێدھوویی دانەنیت . بەلام دھلیت کۆژاومگان لە زۆرتین حالەدا ھەر چل ھەزارنە

Djermal (Ahmad) Pasha, *Memories of a Turkish Statesman*, 1913-1919 (London: Hutchison, 1922), 280ff; Yalman, 221-22.

¹¹ E.W. Noel . Note on the Kurds Situation. 5.

¹² Mason, Kenneth . "Central Kurdistan ." 339.

¹³ Ibid., 329.

¹⁴ Ibid., 330.

خەلکەکه زیاتر بەهۆی قاتووقریی ، تیفۆ و بلۆبوونەوهی ئەو ئەنفلۆزا کوشندەیهی سالی ۱۹۱۹ بوو زیاتر لەوهی بەهۆی پەلامار و چالاکى سەریازییەوه بووینت .^{۱۵}

دانیشتوانی ناوچەى خانەقین و دەرووبەری کە لە پال تورکەکاندا سالی ۱۹۱۶ دژی پیشەرەوی رووسەکان وەستان ، لە کاتیکی ناوچەکیان لە ئەپریل بۆ ژوونی ۱۹۱۷ کەوتە بەر داگیرکاری رووسەکان ، تووشی مەینەتیەکی زۆر سەخت بوون .^{۱۶} دانەوێلە و خۆراک و مەرۆمالاتیان دەستی بەسەرداگیرا . کشتوکاڵ و ئاودیریاان تێکچوو . دەستدرژی دەکرایە سەر خەلکەکه و مولک و مائیان تالان دەکرا . لەگەڵ کەمبوونەوهی خواردەمەنیی ، برسیتی و جەردەهیش پەرەیسەند ، ژمارەیهکی زۆر لە خەلکەکه بەرەو^{۱۷} ئەو ناوچانە هەلاتن کە لەبەندەستی تورکەکاندا بوون . سەرچاوە هاوچەرخی بەریتانییەکان بەدکاری سوپای رووسیان لە ناوچەى خانەقین بۆ ئەو لەگەرژنە دەرچوونە گیراوەتەرە کە لە ئاکامی شۆرشەکی رووسیا بەسەر نەزم و رەفتاری سەریازی رووسدا خۆی سەپاندوو .^{۱۸}

لە کۆتایی ژوونیی ۱۹۱۷دا : رووسیا ناوچەى خانەقینی جێنێشت و دەستبەجێ لەلایەن تورکەنەوه داگیر کرایەوه ، تورکان بەوه ناسرا بوون شیوازیی

ماسۆن جەخت لەوه دەکاتەرە ئەو یەکه نەرمەنیانەى بە هیزمەکانی رووسەرە پەيوەست بوون و لەژێر فەرماندەیی ژێنپال جیرنۆبۆلدا پینچ هەزار کەسیان پیاو ، ژن و مندالیان کوشت لە رەواندزدا . هەرچەندە ئەم جەختکردنەوهیە لەلایەن باسیل نیکیتینەرە رەتکراوئەرە . سەبارەت بە ناوچەى نەهری -رەواندز و ئەو رێگەیهی لەلایەن سوپای قەفقاسی رووسیەوه بەرەو کوردستانی ناوەند گرتیانەبەر برۆانە :

Nikitine, " La systeme route du Kurdistan," La Geographie 63,nos.5-6(May-June 1935): 363-85.

¹⁵ Ason,330-31.

¹⁶ Bell, Review of the Civil Administration,44-46.

بۆ زیاتر لەمەڕ تێڕوانی هیزمەکانی روس بۆ نێو خانەقین برۆانە :

E.J.R.,2; Driver, "Kurdistan and The Kurds,107.

¹⁷ بۆ درێژەى باسی تالانی خانەقین لەلایەن هیزمەکانی رووسەرە برۆانە :

E.J.R .,3; Bell, Review of the Civil Administration,44-45.

¹⁸ Bell, Review of the Civil Administration,45,and E.J.R,4.

توندوتیژی و زۆریان بۆ چنگخستنێ خۆراك و پێویستییهكانی دیکه بهکاردهینا ، ههڕیوه کاولکردن و وێرانکردنی نهم ههڕمه‌یان به ته‌واوی به نهنجام گه‌ياند .¹⁹ به‌زینی هه‌زه سه‌رمکيه‌کانی تورک له باکووری به‌غدا ، بووه‌هۆی پاشه‌کشه‌ی گشتی هه‌زه‌کانی تورک ، به‌ره‌ش هه‌زه‌کانی به‌ریتانی له ديسه‌مه‌به‌ری 1917دا چوونه‌ خانه‌قینه‌وه . له‌ئێ ئه‌وان خه‌لکیان له داماووی و نه‌هه‌مه‌تییه‌کی مه‌زندای بینی . به‌گوێزه‌ی یه‌ک له سه‌رچاوه‌ فه‌رمیه‌یه‌کانی به‌ریتانی: " له‌هه‌یج به‌شێکی ميسۆپۆتامیادا رووبه‌ه‌رووی نه‌هه‌مه‌تییه‌کی وه‌ک ئه‌وه‌ی خانه‌قین نه‌بێوینه‌وه . رووسه‌کان ولاته‌که‌یان ئه‌روینه‌ کردبوو ، پاشتریش تورکان گه‌سکیان لێدا‌بوو ، داوی ئه‌وه‌ پاشه‌کشه‌یان کردبوو ، ناوچه‌که‌یان له هه‌ردوو حاله‌تی برسیته‌ی و نه‌خۆشیدا جیه‌نیشتبوو ."²⁰

وێرایی بێلاسه‌نی ئێران ، هه‌رئێمی کوردستانێ ئێرانیش هه‌ر زوو پاش هه‌نگه‌رساندنی ناگه‌ری شه‌هر له ئێوان رووسیا و تورکیادا بووه مه‌یدانی جه‌نگ و مهلانێ . له ناکامی ئه‌و شه‌یوازه توندوتیژه‌ی له‌لایه‌ن هه‌ردوو سوپاکه‌وه گه‌را‌بووه‌به‌ر ، ته‌واوی هه‌رئێمه‌که کاول ب‌بوو ، دانیشتیوانه‌که‌ی داساو و ریسوا ب‌بوون . زۆریه‌ی ئه‌وانه‌ی له‌میان‌ه‌ی په‌لامار و هه‌رشه‌کاندا نه‌کوژرا‌بوون ، به‌ده‌ست بێخۆراکی و بێپه‌ناگه‌یه‌وه ده‌یانئالاند و هه‌زاره‌ها له‌برسیته‌ی و نه‌خۆشیه‌ی داوینی هه‌رگیان گرت . نهم باسکره‌نی خواره‌وه سه‌رنجێکه‌مان سه‌به‌رته‌ به‌و نه‌هه‌مه‌تییه‌ ده‌خاته به‌رچاو که له‌کاتی جه‌نگدا له کوردستانێ ئێران بالاده‌ست بوو:

" گونده‌مان به‌هۆی جرت‌وفرتی سوپاکانی رووس و تورکه‌وه کاولبوون ، کۆله‌که‌ی خانوو و کاریته‌ی بانه‌گان هه‌رده‌هینران و پاش پارچه‌پارچه‌ کردنیان وه‌ک

¹⁹ تورکان . به‌ه‌واي گه‌را‌نه‌مه‌یان بۆ ناوچه‌ی خانه‌قین - قه‌زلبات که‌وتنه تیره‌بارانه‌کردنی ژماره‌یه‌ک له بیا‌واما‌قولانی ناوچه‌که . له‌وانه نهنده‌مانی هه‌ندیک به‌نه‌اله‌ی سلیمانی . سه‌به‌رته به‌ نارینه‌ی یه‌که‌کانیان به‌ره‌ ژو‌وو بۆ سه‌ر زێی

به‌چوک ب‌روانه: Bell, Review of the Civil Administration, 46.

²⁰ سه‌به‌رته به‌و نه‌هه‌مه‌تییه‌ی دانیشتیوانه‌که‌ و دا‌به‌زینی ژماره‌یان به‌هۆی نه‌خۆشیه‌ی و برسیته‌یه‌وه بۆ سی یه‌کی ژماره‌ی پێشویی ب‌روانه :

Iraq (British Administration), Report of Administration for 1918 of Divisions and Districts of the Occupied Territories in Mesopotamia :I.Khanqin District (Madres: Vasanta Press, 1919) ,32-34.

سووتەمەنئىي بۇ خۆگەرمکردنەوه بەکار دەهینران . دواتر باران و بەفرى زستان نەمرکى وئیرانکردنى خانووهمکان و تلیساندنەوهی دیواره قوبەگانیان تەواوکرد . مەزراکان بە نەکیلراوی جیهیلراوون ، تەنانت گەر جووتکارکیش مابووئیتەوه نەوه نەک تەنیا هەر لەبەر نەوه بووه که برسیتی برستی لێپریوه و توانای بەسەر راگردندا نەشکاره . بەلکو چونکه پەناگەیهکی نەوتۆشی نەبووه بۇ هەلاتن که بەدئنیاییهوه رووی تیبکات ، نەک هەر له کوردستانی ئێراندا ، بەلکو سەراسەری ئێرانیش بەدەست برسیتییهوه زوقەى دەهات.²¹

له کۆتایی جەنگدا ، پاش چوار سال توندوتیژی و ویرانکاری ، تەواوی ناوچهکه له باریکی ویرانهییدا بوو . هەزارهەا کوردی نەخۆش و برسیتی رژانه ورمیوه بەدوای نان و پەناگەیهکدا ویلبوون . ئەو پەنا بەرانیەى له باریکی هینده ریسوایی و داهاوییدا بوون تەنانت دۆژمنه سەرسەختەکی پینشوویان که ناسورییهکان بوون . کەوتنە نەوهی چەندە نەتوانن هاوکارییان بکەن و کیشەکیان بخەنە بەردەم کۆمسیۆنی فریاکەوتنی نەمەریکی و بۆیان تیکەون . بەگۆزەری شایەتخالیکی نەمەریکی :
 "ناسورییهکان کورده برسیتی و پەشیمانبووهکانیان له مال و ئەو بەشە کەمەى دانەرئەیهی هەیانبوو بەشدار کرد . هەروهەا تەواوی کەشیش و مەزنیە کەشیش و رێبەرە ئایینییهکانی کلێسای ناسوریی یاداشتنامەیهکیان دا بە نەمەریکییهکان داوایان لێکردن هاوکاریی بەپەله بۇ کوردانی مەینهتبار رهوانه بکړت . دۆستەکان و دۆژمنەکان وەک یەک ."²²

لهسالانی جەنگدا ریشەگێشکردنی بەرچاوی دانیشتووانی کورد نەجەمەدرا .

²¹ Bell, Review of the Civil Administration,47.

²² Ellis,William T.The Yankee Cadi,19

هەروهەا باسیل نیکیتینی کۆنسولی روسی له ورمی داوای له کۆمیتەى فریاکەوتنی نەمەریکی کرد چەندەى بۆیان ئەمکۆرت بەدەم نەهەمەتیی و نازارەکانی کوردهوه بچن . کۆمیتەکه چەندی نەتوانادا بوو خوارنێ خستەبەردەم کوردەکان . بەلام وەک (شێد) دەلێت : " هەرچەندە هەولماندا یارمەتییان بکەین بەلام نەوانه وەک مینش دەمردن . تەواوی هەولمانمان بەنەستەم نەیتوانی له رادەى نەهەمەتییەکیان کەم بکاتەوه "

Nikitine ,Les Kurdes,297-98; Shedd,236-37.

بهره‌نگاری مترسی هاویه‌شی جهنگ ببنهوه . هەرچهند نهسته‌یه‌کی بچووک له نهموخوازانی کورد له تاراوگه بوون و له تیکۆشانیان بۆ سه‌ربه‌خۆیی به‌ره‌موام بوون . هیندیک له‌وانه روویان له نینگلترا کرد و هیندیکیشیان به‌رمو رووسیا رۆیشتن . نهو دوو زله‌یزه‌ی که له‌گه‌ل نیمپراتۆری عوسمانی له‌جه‌نگدا بوون .

له دیسه‌مه‌بری ۱۹۱۴دا ، ژۆنپال محمد شریف پاشا داوای کرد تا رازه به هیزه سه‌ربازیه‌کانی به‌ریتانی له میسۆپۆتامیادا بکات ، ناشکرایه به مه‌به‌ستی به‌ده‌سته‌ینانی دانیایه‌یک سه‌بارهت به ناینده و چاره‌نووسی کوردستان . داواکه‌ی لهو کاته‌دا پشتگۆی‌خرا ، چونکه به‌ریتانییه‌کان چاره‌ڕینی نه‌وه‌یان نه‌ده‌کرد که کاری سه‌ربازی بگاته نهو ناوچه دورده‌سته .²⁵ ژۆنپال شریف پاشا هه‌روهک ده‌بینن له کۆتایی جه‌نگدا سه‌ره‌نووی داواکه‌ی خۆی بۆ په‌یوه‌سته‌بوون به به‌ریتانییه‌کانه‌وه دووباره ده‌کاته‌وه .

ئه‌ندامانی بنه‌مآله‌ی به‌درخان ، به‌تایبه‌ت ، عبده‌ولمه‌زاق و کامیل به‌گ به‌درخان ، جه‌ختیان له په‌یوه‌ندییه‌کی نزیک و هه‌ماهه‌نگ له‌گه‌ل رووسه‌کاندا کرده‌وه . پاشا ماوه‌یه‌کی که‌م له شوپرسی تورکه‌لاوه‌کان ، عبده‌ولمه‌زاق به‌درخان ، که وا رێکه‌وتبوو له پاریس بی‌ت ، هه‌والی نه‌وه هه‌بوو که چۆته لای رووسه‌کان بۆ نه‌وه‌ی مه‌به‌ستیان سه‌بارهت به کوردستان بزانی‌ت .²⁶ واده‌ده‌که‌وینت که له سالی ۱۹۱۶دا ، کامیل به‌گ به‌درخان چالاکانه له پێناو ده‌رخستنی پرسه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ی کورددا له تفلیسی تیکۆشینت و نهو پرسه‌ی له‌به‌رده‌م دۆقی مه‌زن (نیکۆلاس) جینگری تزار له قه‌فقاس و جینگری فه‌رمانده‌ی به‌ره‌ی قه‌فقاس دانا‌بی‌ت .²⁷

لهو ماوه‌یه‌دا رووسه‌کان رۆژه‌لاتی تورکیایان له ۱۹۱۷دا گه‌ڕکرد . کامیل و

²⁵ E.J.R.,2; Driver , "Kurdistan and The Kurds,77; Bell, Review of the Civil Administration,60; A.T.Wilson,Loyalties: Mesopotamia, vol.2:1917-1920, 1936, 130.

²⁶ Nikitine .Les Kurdes,195.

به‌گۆره‌ی نیکیتین . عبده‌ولمه‌زاق به‌درخان له‌سالی ۱۹۰۹دا له سات بترۆسبیرگ بووه .وهک ئیلفینستۆن ده‌نیت له‌کاتی‌دا عبده‌ولمه‌زاق په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل رووسه‌کاندا پته‌و بووه .له ساتبترۆسبیرگ په‌یوه‌ندی به سه‌فاره‌تی تورکیه‌وه هه‌بووه . Elphinston, "Azizan,"25.

²⁷ Nikitine .Les Kurdes,195.

عەبدولپەرزاق بەدرخان لەلایەن روسەکانەوه بە والی ئەرزەروم و بدلیس دامەزرێنراویون ²⁸. هەوآلی ئەوه هەیه عەبدولپەرزاق ، که پاش چەنگ وەک کەسێکی کارا و بەرچاوە لەنیو کاروباری نەتەوهیی کورددا دەرکەوتەوه . لەلایەن تورکانەوه لە موسڵ لە ساڵی ۱۹۱۸دا ژارخواردوو کرابێت .²⁹ لەکاتیکیدا هەوآلەکان باس لەوه ئەمەکن که کامیل تا سێتەمبەری ۱۹۱۹ لە تفلیس ماپووهوه .³⁰ ئەندامێکی دیکەي ئەم بێنەمالەیه که سورهیا بەگی کورێ ئەمێن عالی بەدرخان ، تێکەل بە چالاکییە نەتەوهییەکانی کورد لە قاهیرە بووه و لەوێ رۆژنامەي کوردستان ی بلۆکردۆتەوه ، بێگومان بە پشتگیری و هاوکاری بەریتانیەکان .³¹

ماوهێک پێش چەنگ ، شیخ سەید تەهای نووم ، پێنەچوو که لەگەل روسەکاندا پەيوەندییەکی فەرمیی دامەزراندبێت . هەوآلی ئەوه هەیه که ناوبراو بەنیو روسیادا گەرابێت و زمانی ئەو ولاتەشی بە پاراویی زانیبێت .³² پاش ئەوهي ماوهیەکی لە نوآیک روسیەک بەسەربرد ، شیخ بە ناشکرا وەک رەعبیەتێکی روس گەرایەوه و لە گوندی راجان ی سەر سنووری تورکیا-ئێران لێیداوکتا .³³ بەگوێزەي راپۆرتێکی فەرمیی بەریتانی . شیخ سەید تەها تەها هەر پەيوەندییەکی دۆستانەي لەگەل کارمەندە روسەکانی کۆنسۆلگەرییدا نیه ، بەلکو " لەهەمان کاتدا بۆچوونێکی وا هەیه که لەوانەیه بکریته سەرۆکێکی روالەتیی بۆ کوردستانێکی بەناو سەرەخۆ که لەئێر سەرپەرشتیی روسیا بێت ."³⁴ بەگوێزەي راپۆرتێکی فەرمیی بەریتانی دیکه که باس لە چالاکییەکانی سەیدتەها بە قازانجی روسەکان لە پێش چەنگدا دەکات ، " تەنانەت

²⁸ E.M. Noel, Diary, 54-55.

²⁹ Ibid., 63.

³⁰ Ibid., 55.

³¹ Driver, "Kurdistan and The Kurds, 113.

³² Hay, W.R. Two Years in Kurdistan, 353.

³³ بەگوێزەي نیکیتین . پەنابەردنی کاتی سەیدتەها بۆ روسیا لەناکامی ئەو تۆمەتبارکردنەوه بوو که لەلایەن شیخ عەبدولقاری مامی و توندترین مینلییەوه دژی ئەو خرایە بەرەمست دەسەلاتدارانی ئەستەمبولوه

Nikitine, Les Kurdes, 194.

³⁴ Bell, Review of the Civil Administration, 65.

بهره‌ی نهو بۆ سه‌ربه‌خۆیی کوردستان له سایه‌ی پاراستنی رووسه‌کاندا تێده‌کوژشا ، بهره‌ی رووسه‌کان زیاتر له نێرانییه‌کان ده‌توانن هێمنیی و ئارامیی بپارێزن و ده‌سه‌لاتیان بچه‌سپێنن .³⁵ له‌هاوه‌ی جه‌نگدا ، له‌سۆنگه‌ی نه‌وه‌ سه‌یده‌ته‌ها خوازیار بوو قازانج له هه‌ردو‌لاره‌ به‌ده‌سته‌بێنیت . له‌چه‌ند کاتیکی جیاوازا که‌وته زیندانی هه‌ریک له تورک و رووسه‌کانه‌وه .³⁶ له‌به‌ر نه‌وه‌ی ده‌یویست په‌یوه‌نده‌یه‌کی باشی له‌گه‌ل ئه‌لمانه‌کاندا هه‌بیت ، رووسه‌کان گومانیان له وه‌فاداری و لایه‌نگریان کرد و له تۆله‌ی نه‌وه‌دا کاتیکی له سالی 1916دا هه‌زه‌کانیان سنووری تورکیا- رووسه‌کانی تێپه‌راند و گه‌یشتنه نه‌هری ، ماله‌که‌ی سه‌یده‌ته‌هایان وێرانکرد .³⁷

نیکیتین نه‌و زانیارییه‌ی پێداوین که له کۆتایی سالی 1917دا نامه‌یه‌کی له (نیستخاسی کوردستان) هه‌و به‌ده‌سته‌گه‌یشتوه که له‌لایه‌ن سه‌یده‌ته‌هاوه نێردراوه . له‌م نامه‌یدا داوا له نیکیتین کراوه دیده‌نیه‌ک له نیوان سه‌یده‌ته‌ها و فه‌رمانه‌ی سه‌ریازی رووس رێکبخات بۆ نه‌وه‌ی پلانیکی سه‌بهرت به‌ کاری هاوبه‌ش دژی تورک به‌له‌به‌رچاوه‌گرتنی رزگارکردنی کوردستان دا به‌نریت .³⁸ نه‌و سه‌رچاوه‌یه له‌سه‌ری ده‌روات و ده‌نیت ، هه‌ردوو شێخه‌که " هه‌ر له‌سه‌ره‌تای رۆژانی کێشه‌که‌یسه‌که‌وه نه‌وه‌ی له‌توانیا یاندا بووه کردوویانه تا پلانه سه‌راترێیه‌که‌ی (فۆن ده‌رگۆلتز) له‌سه‌ر سنووری نێران هه‌لبه‌هه‌شینه‌وه ."³⁹

سه‌رنجی شه‌ریف پاشا له‌مه‌ر ئاینده‌ی کوردستان

جینی به‌هه‌ینه‌وه‌یه که له دیسه‌مه‌ری 1914دا هه‌وله‌که‌ی ژێنرپال محه‌مه‌د شه‌ریف پاشا بۆ لیکه‌یه‌شتن له‌گه‌ل سه‌رکرده‌یه‌تی هه‌زه سه‌ریازییه‌کانی به‌ریتانی له میسۆپۆتامیا سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو . وێرای نه‌م وه‌لام نه‌دانه‌وه‌یه ، نه‌و ده‌سته‌به‌ر داری نه‌و هه‌یوایه‌ی سه‌بهرت هاوکاری کورد و به‌ریتانییه‌کان نه‌بوو ، له ژوونی 1918دا ،

³⁵ Driver . "Kurdistan and The Kurds, 106.

³⁶ Ibid.

³⁷ Bell, Review of the Civil Administration, 69.

³⁸ Nikitine , Les Kurdes, 195.

³⁹ Driver . "Kurdistan and The Kurds, 195.

لەكاتێكدا هیشتا بە روونی ناشکرا نەبوو ، شەریف پاشا پەمیوەندی بە (سێز پێرسی کۆکس) ⁴⁰ ی ئەفسەری گشتیی سیاسیی هیزەکانی بەریتانیی لە میسۆپۆتامیاوە کرد و رایسپارد کە پێویستە بەریتانیا سیاسەتێکی نازایانە و دووربینانە لەهەمبەر کورد بگرەنەر . ئەم رایسپاردەییە ئەمگەر وەرگرابایە کاری پێبکرایە ، ئەوە بێنەما و بنجیکی بۆ پەمیوەندییەکی کەمۆنە و پشتبەمەکیبەستن لە نێوان بەریتانییەکان و کورد پێکدەهێنا . لە راستیییدا ، لەسانی ۱۹۳۶ (سێز ئارنۆلد ویلسن) ئەم رایسپاردەییە شەریف پاشای وەك پیشبینییەکی زۆرەکانە بۆ سیستەمی مەندیتە ناساند .⁴¹

شەریف پاشا سەبارەت بە وتووێژکردن لەسەر ئەم بابەتە لەگەڵ کۆکسدا ، بەتوندیی هانیدا کە پێویستە بەریتانییەکان هەنگاوی خێرا و دەستبەجێ بۆ راکێشانی کوردبێن لە رێگەی راگەیانندی سیاسەتێک کە خولیا و ئومێدەکانی کورد لەبەر چاوبگرێت . ئەو ناماژەیی بەودا کە بۆ گەشتنە ئەو نامانجە پێویستە بەریتانیا راگەیانندیی فەرمیی سەبارەت بە مەبەستی خۆی لەمەڕ نایندە کورد بلۆبکاتەوه ، ئەو کارە کە تا دواپەلە گرنگیی خۆی هەیە .⁴² ئەو پیشانیازی ئەوەی کرد کە پێویستە بەریتانییەکان بەئێنی مسۆگەرکردنی ئۆتۆنۆمی بە باشووری کوردستان بدەن ، هەروەها پێویستە کارمەندی بەریتانیی بنێردرێت بۆ یارمەتییەکانی بواری کارگێڕی ئەو وڵاتە و رێنخستنی و پێراگەیشتی کاروبارە داراییەکی .⁴³ شەریف پاشا دژی گۆردان و

⁴⁰ بەگۆڕەیی بێل ، دیدەنەمەکی ئێوان شەریف پاشا و سێز پێرسی کۆکس لە ماریسیلیا ئەنجامدراوە . بەلام بەگۆڕەیی ویلسن ، لە ئەندەن روویداوە .

Bell, Review of the Civil Administration,60; A.T.Wilson,Loyalties,2:130.

⁴¹ Ibid.

⁴² E.J.R.,7; Driver ,”Kurdistan and The Kurds,101-2; A.T.Wilson,Loyalties,2:130.

⁴³ E.J.R.,7; Driver ,”Kurdistan and The Kurds,102; A.T.Wilson,Loyalties,2:130.

بەگۆڕەیی ئەم سەرچاوانە ، پەرزۆشی شەریف پاشا سەبارەت بە باشووری کوردستان بۆ ئەوە ئەمگێڕنەوه کە شەریف پاشا خۆی لەدایک بووی ئەو بەشی کوردستانە ، بەلام مە ئەگەڵ ئەو پەمیوەندییە کە دەرئەنجامی هیشتا شەریف پاشای بەو بەشەوه بەستییەتەوه ، بەرەو ژوور بوونەوهی هیزەکانی بەریتانیی بە ئاراستەیی موسڵ بە هۆکارێکی دیکە .

بەستىنەۋە ئامۇزگار يىدا ، ئەم بۇچوۋنەي كە لەماۋەي جەنگدا لە راگە ياندنەكانى بەرىتانىادا چەندبارە دەبوورە ، ئەم لايەنگرىي لە دامەزاندنى دەولەتە ئۇتۇنۇمەكان كورد كە لەلەين بەرىتانىيەكانەۋە بپارنۇزىت ، چ لە كوردستان يا ميسۇپۇتۇميا ، ياخود ھەر شۇنۇنكى ديكە .

سەركرە كوردەكە جەختى لە گرنگىي دامەزاندنى بەرئوۋبەرايەتتەيەكى كاركردن لە ناوچە داگىركراۋەكانى ميسۇپۇتۇميا و كوردستاندا كوردە بەشئوۋمەيك كە لە كۇنگرەي ئاشتتېي داھاتوۋدا كە بەم نۇزىكانە دەبەستىت ۋەك كارۇكى باشى بەدبھاتوۋ بخرتە بەرچاۋ . بە بۇچوۋنى ئەم ، كەمارخستنى مەسەلەكان تا ئەوكاتەي كۇنگرەي ئاشتتېي دەبەستىت ، ماناى سىياسەتتېكى تەۋا گىلانە دەگەيەنئىت ، چۈنكە دەبىتە ھۇي پاشاگەردانىي و ئاجىنگىرىي لە سەراسەرى ناوچە داگىركراۋەكاندا . شەرىف پاشا ھانى بەرىتانىيەكانى دا كە چ پىشنىيازنىكان بۇ ەمرەبى ميسۇپۇتۇميا ھەيە ، پىئوستە ھەمان شتتېش بۇ كورد بەكن .

لە نۇكتۇبەرى سالى ۱۹۱۸ . شەرىف پاشا نووسراۋونكى ناراستەي دەسلەتدارانى بەرىتانىي كورد و ئامازەي بەۋەدا كە ھەلومەرجى سىياسىي بەرەۋ خراپىي لەۋرات لەئەنجامى ئەم سەرگەۋتتەي توركيا لە بواری رورۇژاندنى قىنەبەرايەتتېي لەنئوان كورد و ئەرمەندا بەدەستتېيئاۋە . ئەركى سەرەكىي ، بە بېراي ئەم ، ھىئانە كايەي ئاشتەۋاييەكە لەنئوان ھەردو گەلدا كە لەسەر بىنەماي دانپىدانانى ھەردولا بە خواستە رەۋاكانى ھەردو نەتەۋايەتتېيەكەدا دامەزايىت . بۇ ئەم مەبەستە ، ئەۋپىشنىيازى دامەزاندنى دەستبەجئى كۇمسىۋونىكى لە شارى لەندەن كورد كە لە نۇنەرايەتتېي ھەردو گەلى كورد و ئەرمەن پىكەپنۇرنىت .⁴⁴ ھەرچەندە كۇمسىۋونىكى بەم چەشئە ھەرگىز دانەمەزرا ، بەلام شەرىف پاشا تۋانى لە كۇنگرەي ئاشتتېيدا ، لەگەل سەركرە ئەرمەنەكاندا پىكەپنۇت و لەم بواردە سەرگەۋت .

چالاكىيەكانى كورد لە كۇنگرەي ئاشتتېي و ھەرۋەھا لە ئەستەبەۋىل

رىكخراۋە نەتەۋايەتتېيەكانى كورد شەرىف پاشايان بۇ كۇنگرەي ئاشتتېي بە

⁴⁴ E.J.R.,8; Driver ."Kurdistan and The Kurds,102.

نۆينەر ھەلبەرزاد . ئەم نەركە گرانىيەكى تايبەتتى ھەبوو . چونكە بەر لەوھى ھەر پيشكەوتنىك بەدبەيئەرتت ، پيويست بوو بەسەر ئەو ھەستە ناھەزىيەدا زالىبت كە نۆينەرائى ھاوپەيمانە سەركەوتوھەكان لەھەمبەر كورد ھەيانبوو ، ھەستىك كە ميرايتى رووداوى رەشمەكوژى نەرمەنەكان بوو . وا پىدەچوو شەرىف پاشا زۆر بە باشى خۆى ئامادەكرديت بۇ نەوھى پەرسى گەلەكەى بە روونى لە كۆنگرەكەدا بخاتە بەرچاوا ، ئەو بە لىھا توويى و شانازىيەكى فرەوھ توانى سۆزى ئەولەتائى رۆژئاوا و دۆستايەتتى نەرمەن بەدەستبىنت . زۆرى نەخاياند ، رۆكەوتننامەيەكى كوردىي - نەرمەنىي لەنىوان شەرىف پاشا لەجياتى كوردان و بۇغۆس نۆيار پاشا و ئافىتس ئەھارۇنىان لەجياتى نەرمەنەكان ، مۆركرا .⁴⁵

پەرسەندنى رووداھەكان توركىيان بەناگاھىنايەو ، ئەوانەى بۇ پىكھاتن لەگەل كوردەكاندا ھىچ كاتىكىيان بەفەرۆ نەدا . ئەوان پەرياراندەدا كە راستەوخۆ لەگەل سەرچاھەى گەرفتەكەدا كە (كورد تەعالى جەمەيەتى) بوو ، مامەلە بەكەن . بەگوژەرى سەرچاھەيەكى كوردىي ، توركەكان داوايان لەو كۆمەلە نىشتەمانىيەى كورد كەردبوو سەن نۆينەرى خۇيان بىنەرن تاكو بەشدارىي لە لىكۆلەنەوھەيك سەبارەت بە كىشەى كورد و ھاوكارى گەلەكەردنى پەريارىك لەو بارەيەو بەكەن .⁴⁶ لىژنەيەكى تايبەت بۇ ئەو مەبەستە پىكھات ، كە لە نىبراھىم ئەفەندىي حەيدەرىي (وەزىرى بىن وەزارەت و شىخولنىسلاى پىشوو) ، عەبوك پاشا (وەزىرى گىشتىي كار و وەزىرى پىشووئى جەنگ) ، ھەروھە عەونى پاشا (وەزىرى ھىزى نەريايى) نۆينەرى حەكۆمەتى عوسمانىي لىژنەيەكىيان پىكھەنا . شىخ عەبدولقادرى نەھرىي و ئەمىن عالى بەدەرخانىش ھەك نۆينەر جەمەيەتى تەعالى كورد بەشدار بوون ، پاش و توويىرتكى كەم ، لىژنەكە پەريارى لەم خالانەى خوارەوھ دا:

⁴⁵ Chirguh, La question kurde, 24.

بەگوژەرى سەفرىستىيان . ئەم رۆكەرتتە لەنىوان شەرىف پاشا و بۇغۆز نۆيار پاشا نەتەجامدراوھ و ئاوى ھاھۇرايان ناھەزىيە بۇ نەكراوھ . Safrastian, 77.

⁴⁶ لەلای شىركۆز وىنەيەك و ھەرگىزىراي نەرمەنىي نامەيەك ھەيە كە بۇ نەندامائى كۆمەلەي نىشتەمانىي كورد نووسراوھ . نامەكە لەلەين نىبراھىم حەيدەرىي شىخولنىسلاى پىشوو نەزىدراوھ كە نەندامى بەنەمايەكى تاييىنى بەناوبانگى شارى ھەولنىن . Chirguh, La question kurde, 25.

- ۱- دانپېدانا ئۇتۇنۇمىيەكى بەرفراوان لە كوردستاندا .
- ۲- راگەياندىنى دەستبەجىنى ئەمۇ ياسايانەي پېۋىستە وەك دەرتىنەجىمى ئەمۇ بېرىرى
پېشوو دەرىكىرىن .
- ۳- جىنەجىكىرىنى ھەمۇ ئەمۇ كارو پابەندىيانەي لە ناكامى ئەمۇ ياسايانەمۇ دېنەئارا بە
شىۋەيەكى رىك وپىك و خاۋەخاۋەنەكرىن تىيائىدا .
- ۴- كوردان پابەند دەپن وەك بەشىك لە ئىمپراتورى عوسمانى بەمىننەمۇ و لە دانپېدانا
بە سەرۋەيى سولتان-خەلىفەدا بەردەوام بىن .⁴⁷
- بلاۋكراۋەيەكى فەرمىي بەرىتانى سەرنجىكى جىياۋز سەبارەت بەم روداۋانە
پېشكەش دەكات ، ئەمۇ دەلىت توركان ھىچ داۋايەكىان لە كۈمەلەي تەعالى نەكرىدوۋە
نۇنەرى خۇي بۇ وتوۋىزگىرىن سەبارەت بەكىشەي كورد بىئىرىت ، بەلكە زىاتر
بانگىردىك بوۋە بۇ ئەۋەي روۋىيەكەنەمۇ كە لەسەر بىنەماي چ دەسەلاتىك لەگەل
بەرىتانىيەكاندا لە ئەستەمبولى دانوساندىيان سەبارەت بە چەند بايەتىكى تايىبەت بە
كورد كىردوۋە . بە گۆرەي ئەمۇ راپۇرتە ، كارمەندانى عوسمانىي ئامازەيان بەمۇ داۋە كە
بايەتگەلىكى لەم شىۋەيە پېشېركىيەكە لەگەل دەروازەي بالادا ، ئەۋەي وەك ئەۋان
جەختيان لەسەر دەكرىدوۋە لە ناستىكى وادايە كە ئۇتۇنۇمىيەكى بەرفراوان بۇ كوردان
دەستبەر بەكات .

دەگوتىرت رەفەت بەگ ، قەسەمى شىخ عەبدولقادر ، كە بۇخۇي لە گىفتوگۇ و
دېدەننىيەكەدا نەبوۋە ، ۋەلامى ئەۋە بوۋە كە كورد بە پىنى بىنەماكانى (ۋىدىرۇ ۋىلسن)
كارى كىردوۋە ، ئەمۇ بىنەمايانەي ماقى داۋە بە ھەمۇ ئەتەمەكان لە پىناۋ رىزگار كىرىنى
خۇياندا تىيىكۇش . ئەمۇ گوتى ، كوردان لەمۇ باۋەرەدان كە تەنيا بەرىتانىا دەتوانىت
نازادىي و ناسايىش بۇ كوردستان مەسۇگەر بەكات ، بۇ ئەمۇ مەبەستەشە ئەۋان دەستيان بە
گىفتوگۇ و دانوساندىن لەگەل بەرىتانىيەكاندا كىردوۋە ، رەفەت بەگ گومانى خۇي لەۋە
دەرىپى كە توركان بىتوانن ئۇتۇنۇمىي بە كورد بەدەن لەمۇ دېدەمۇ كە ئايندەي خۇيان
بەتەۋەيى روۋن نىيە . سەبارەت بەم خالە دەگوتىرت كە عەبۇك پاش بە توپىيەمۇ لە
قەسەمەكەي كوردان ھەستەۋەتە سەرىپ و پىيىگوتوۋە كە حكومەتى عوسمانىي لە

⁴⁷ Ibid., 24-25.

لەسەر بکرتەوه ، پێویستە کۆمسیۆنێک لە نوێنەرانى بەریقانى ، فەرەنسى ، نیتالییەکان ، ئێرانییەکان و کورد پێکبەنێرێت بۆ " بریاردان لە دەستکاری کردنى سنوورى تورکیا گەر پێویستی کرد ، بەوشیوەیەى لەگەڵ بریارەکانى ئەم رێکەوتنامەیه بگونجێت ، ئەو سنوورەى کە هاوچووت ئەبێت لەگەڵ ئەو کەى ئێراندا ."⁵¹ بەندى ٦٣ باس لە پەسەندکردن و جێبەجێکردنى نیۆمەزکى بەندى ٦٢ دەکات لە لایەن حکومەتى تورکییەوه .⁵²

بەندى ٦٤ ی رێکەوتنامەى سیفەر باس لەوه دەکات چۆن و کەى کوردان پەنا بۆ کۆمەڵەى گەلان دەبن تا خواستی خۆیان سەبارەت بە وەرگرتنى سەرەخۆیى لە تورکیا بخەن بەرچاو : "ئەگەر کوردەکانى ئەو هەرتەمەى بڕگەى ٦٢ ی ئەم رێکەوتنامەیه دەیانگرتەوه لەماوێ یەک ساڵدا لە رۆژى نەرچوونى رێکەوتنامەکەوه بتوانن بەلگە پێشانی ئەنجومەنى کۆمەڵانى گەلان بەدەن کە زۆریەى دانیشتوانى ئەم ناوچەیه ئارەزووى سەرەخۆیى لە تورکیا دەکەن ، ئەگەر ئەنجومەنى پێنابوو کە ئەم گەلە شایەنى سەرەخۆیى و راسپاردەى ئەو بەکەن سەرەخۆیىیان بدرێت ، تورکیا دەبێت ئەو راسپاردەیه جێبەجێ بکات دەست لە هەموو ماف و پایەیکى هەلبگرێت کە لە ناوچەکە هەيەتى."⁵³

لەکۆتاییدا ، بڕگەى ٦٤ دەلێت پاش ئەوى تورکان دەستبەردارى هەموو ماف و پایەیکیان لەو ناوچەیهدا دەبن ، ئەوا هیزه هاوپیەمانەکان و دەولەتە سەرەکیەکان ناپەزایەتیی پێشان نادن بە روى " سووربوونى خۆبخشانه بۆ یوونە بەشێک لە دەولەتە کوردییه سەرەخۆکە لە لایەن دانیشتوانى کوردی ئەو پارچەیهى کوردستان کە تانیستا لە چوارچێوەى ویلايەتى موسڵدان"⁵⁴

رێکەوتنامەى سیفەر ، وەک دەبینین ، لە لانکدا خنکێژا و لەلایەن کەمالیستە تورکە بەخۆدا راپەرموووەکانەوه پێشیلکرا و لە سالى ١٩٢٢ بە رێکەوتنامەى لۆزان شونى گیرایەوه

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.,2:807-8.

⁵⁴ Ibid.,2:808.

بهشی ههشتهم : هه لومهرجی کورد له تورکیا ، نیران و سوریا پاش جهنگی یه که می جیهانیی

هه لومهرجی تورکیا

مۆرکردنی ریکه وتننامه ی مۆرئوس لهسانی ۱۹۱۸، نیشانه ی بوژانه وه یهکی کتوپری جولانه وه ی نه ته وه یی کورد بو له تورکیا . نه م پهرسه مندنه ته نیا له ناکامی تیکۆشانی نه ته وه خوازه کورده کانی تاراوگه . یاخود دانیشتوه کانی نیو تورکیا نه بوو ، به لکو له لایهن پشتگیریکره چالاکه کانی تورکیشه وه بوو .

دهستپێکردنه وه ی چالاکیه نه ته وه ییه کانی کورد له تورکیا و کوردستانی بندهستی تورک ، کاریگه ریی دهستبه جێ و دورمه و دای هه بوو . به شیوه یهکی مه زنه توانای هه یزه نه ته وه ییه کانی کوردی له هه موو لایه که وه زنده تر کرد ، مانایهکی نوینی به چالاکیه کانی روئشنیرانی کورد به خشی ، شانبه شانی نه و تیکۆشانه ی له لایهن مه زنه پیاوانی کورده وه له پیناو پهیدا کردن و دامه زانندی دهسه لاتی خویان له چه ند به شیکی دیارییکراوی کوردستاندا له ئارادا بوو .

ره گه زگه لێکی جۆراوجۆر ، تانه کاته به مه بهستی جیاواز و هاوسۆزی ناکۆک و به رژه وندیی ناته با ، پیکه وه کۆیونه وه و خوازیاری دامه زانندی کوردستانیکی سه ره به خۆ ، یان لانی که م کوردستانیکی ئۆتۆنۆم بوون . هاندهر و نامانجی لایه نگه جۆریه جۆره کانی نه م جولانه وه یه به نه ندازه ی فره یی نه و تاک و کۆر و کۆمه له جیاوازانه ، جیاواز و جۆریه جۆر بوون . نه ته وه خوازیاری ماندوونه مناس ، مه زنه پیاوی خاوه ن ئومید و دهسه لاتیخوا ، کهسانیک که به هوی کۆمه لکوژیی نه رمه ن له سزادان ده ترسان ، کۆنه نه ندانه داخ له دلعه کانی (ک.ی.پ) ، نه فسه رانی سوپا ، ته مانه ت نه ته وه خوازه عه ره به کان که خوازیاری نه وه بوون کورد بخه نه نیو نه و ده ولته عه ره بیه ی به رنامه ی بۆ دانه رێژرا ، هه ریک له مانه هوی تابه ت به خۆی هه بوو بۆ نه وه ی پشتگیریی نه م جولانه وه یه بکات ،

سەرچاوەی پشتگیریەکان بۆ جۆلانەوێ کوردیی

جۆلانەوێ کوردیی هێز و توانای خۆی لە دوو سەرچاوەی جیاوازمەو وەرمەگرت . یەکیکیان دەستەبەکی تورکخوا و ئیسلامخوا بوون کە سۆزی نایینی دەیهێژاندن و لەلایەن رەگەزە ئیسلامگەراکانەوێ پشتیوانیی دەکران . سەرچاوەکە یەکیکیان نە تورکخوا بوون و نە پالەنەرە نایینیەکان هاندەریان بوو . ئەوانە خولیا ی سەرەخۆیی تەواوی کورد بوون و لەلایەن نەتەوێمخوێزە کوردەکانەوێ پشتگیری دەکران . وێرە یەوێ جیاوازییە بنەرەتییانە ی لەسەر دوا نامانجەوێ لە نیوان ئەم دوو دەستەبەدا هەبوو ، ئەوان جیاوازییەکانیان پشتگۆی خست و خۆیان لەشکاندنی ناشکرای یەکتەری بەدوورگرت .

دەستە ئیسلامخواکان بە شیوەیەکی بنەرەتی دژی بیروکە دەولەتییکی نەرەمنیی بوون . ئەندامانی پێشانیوێو دامەزاندنی دەولەتییکی وەها دەبێتە هۆی لەدەستچوونی هەتاهەتایی خاکی تورک و هاتنەکایە ی هاونیەکی ناخەزی سەرەسخت . ئەم دەستەبە بەهێواییو لە رنگە ی رێکخستنی نازەزایەتیی گشتیی جەماوەرەو ئەم پرۆژە یە شکست پێبەننن و لەم پێناوێشدا هەموو رنگە یەکی گرتەبەر . کاتیگ نامانجە سەرەکیەکیان کە رێگرتن بوو لە لە دامەزاندنی دەولەتییکی نەرەمنیی بەرەو ئەوێ دەچوو مایەپووج بێت ، ئەندامانی ئەم دەستەبە لە پشتگیری کردنی تەواوی بیروکە ی دەولەتییکی کوردیی سەرەخۆ هیچ سستیەکیان نەواند ، بەوێ لەو دوو پرۆژە شوومە ، ترسی ناسەواری خراپی ئەمیان لا کەمتر بوو . دەولەتییکی کوردیی سەرەخۆ ، نەک تەنیا یارەتیدەرنکی بەنرخ ناییت بۆ بوژانەوێ نەرمنیا ، بەلکو دەرگۆنجیت تەنانەت دامەزاندنی هەردوکیان لەبارەرنیت . لەوێش تێبەرنیت ، کوردستانییکی سەرەخۆ جگە لە خۆ رێکخستەوێ و هەماهنگیەکی کاتی گونجاو شتیکی دیکە ی پێویست نیە بۆ ئەوێ سەرلەنوێ لە نایندەبەکی نزیکدا لەگەل تورکیادا یەکبەریتەو .

نەتەوێمخوێزە کوردپەرورەکان وەک ئیسلامخواکان دژی سەرەخۆیی نەرەمنەکان نەبوون . لەنیواندا کەسانییکی فرە هەبوون خواریاری دانپێدانانی خولیا و نوێدی نەرەمنەکان بوون و پێشانیوێو ئەمە بەهەمان شیوە دەبێتە هۆی دانپێدانان بە خولیا و نوێدی کوردیشدا . لەراستییدا ، هیندیگ لەسەرکردە نەتەوێمخوێزە کوردپەرورەکان ، وەک دەبینن ، دەیانویست لەگەل نەرەمنەکاندا بەرەبەکی هاوبەش

چالاکیه‌گانی عہلی نیحسان پاشا

له باکووری کوردستاندا ، هر زوو پاش مؤرکردنی ناگرہستہکە ، جولانہوہی نہتہرایعتیی کورد له شیوہی ہمزانیکی بەریلاودا دەرکەوت . دہگوترتت کہ جولانہوہکە لەلایمن کارمەندانی بالای تورک و ئەندامانی (ک.ی.پ)ہوہ ئاراستہ دہکرا . بہروا وایہ کہ عہلی نیحسان پاشای فرماندہی پینشووی سوپای شہشہمی تورک ، ریکخہری سەرہکیی نەر جولانہوہیہ بیئت و لەو ناوچانہی دہکەونہ باکووری نەر ہەرئەہی بەریتانیہکان داگیریان کردبوو . ناکامی ئەم چالاکییانہ ہەر زوو دەرکەوت ، لە یەنایەری ۱۹۱۹دا ، ہەوائی ئەوہ ہەییہ کہ ئەندامانی (ک.ی.پ) چووئەتہ خەریوت و ہانی کوردیان داوہ لە کۆنگرہی ناشتیدا داوای سەرہخوینی بکەن . لە ہەمان کاتدا ، واپیندہچیت عہلی نیحسان پاشا چالاکانہ کەوتبیتہ سەرکوتکردنی رەگەزہ نژ بہ تورکەکان لە دیاریہکر و شوینمکانی دیکەدا .^۱ دہگوترتت کہ ئەو ہانی خێلی بەرازیی داوہ پەلاماری خێلی کیتان بدەن بەہوہی ہەلوئستی ہاوسۆزییان لەگەڵ بەریتانیہکاندا . ہەرہہا سەرۆکی خێلی کارمەکچلی خستووتہ زیندانہوہ .^۲ نەر توانی سەرخیلەکانی ناوچەکە لە رێگہی بەخشینی پارہ ، چەک ، کەلوپەل و دیاریہہوہ بەلای خۆیدا رابکیشیت و ہەرکاتیکیش بەریتانیا ہەوائی فراوانکردنی ناوچہ داگیرکراوہکە ی خۆیدا ، ئەوا نژی بەریتانیا بەکاریانہینیت .^۳ واپیندہچیت عہلی نیحسان پاشا فرہ سەرکەوتووینت ، چونکہ لەہەر شوینیک کاری بو فراوانکردنی دہسەلاتی خوی کردینت ، ہەلوئستی نژیگانہ لەو ناوچہیہ پەرہیگرتووہ .^۴

ہەوائی ئەوہ ہەییہ ، جەزیرہی نین عومەر . کہ عہلی نیحسان پاشای لی بوو ، لە فیزرایەری ۱۹۱۹دا چالاکیی تیکەوتینت و ناوہندیکی دیکە ی ناٹارامیی پینکبھینانیت

^۱ Driver , "Kurdistan and The Kurds.81-82; Bell, Review of the Civil Administration,66;

Driver , "The Kurdish Question ." 109.

^۲ Driver , "Kurdistan and The Kurds. 82.

^۳ Ibid.; Bell, Review of the Civil Administration,66.

^۴ Bell, Review of the Civil Administration,66.

نەو لەوی ، وەك شوێنەكانی دیکە ، جولانەوهی پێكهێنابوو بۆ بەرنگاری دەسه‌لاتی بەریتانیا و رێگرتن لە داگیرکاری بەریتانیی . ژمارەیهك له پیاوه ناسراوه‌كانی عەرەب و نەرمەن دەستبەسەرکران ، رینگە هاتوچۆ به دیجلەدا هەر له جەزیرە ی نین عومەرەوه تا خالی هینێ ناگره‌سته‌که له باشوور تێکچوو ، هه‌وه‌ها چەك به کوردان درا و وەك رکا‌به‌رایه‌تییه‌کی ناشکرا دژ به‌ بێنده‌كانی ناگره‌سته‌که‌ جوێن‌درا . کوردان نەو فرمانە ی نەسته‌مبۆلیان ره‌تکرده‌وه که داوای پابه‌ندبوونی به‌ بێنده‌كانی ناگره‌سته‌که‌وه لێه‌کردن . نەوش به‌هۆی پشتگیری کاتیی دەسه‌لاتداری خۆجینی تورک ، گه‌ر به‌ فرمان و داواکاری نەوان نەبیت .⁵

هه‌لومەرجه‌که له هه‌موو لایه‌کی نەو ناوچانه‌ی که‌وتبووه باکوری هینێ ناگره‌سته‌که‌وه له‌ده‌ست ده‌رچوو بوو ، به‌چەشنێک حکومه‌تی تورکی ناچارکرد بکه‌وتنه‌کار . له‌ ای فیه‌ریه‌ی ۱۹۱۹دا ، عه‌لی نوحسان پاشا له ناکامی که‌وتنه‌وه‌ی هه‌رایه‌کدا لایرا ، هه‌رایه‌ک نەک ته‌نیا واپێه‌چوو که نەو " نه‌یتوانیبیت یا نه‌یخواستبیت دا‌یبه‌رکینیته‌وه " به‌لکو له راستییدا گومانی خه‌ملاندنیشی لێه‌کرد . وێرای نەوه‌ی ژماره‌یه‌ک له دۆستان و شوێنکه‌وته‌كانی به‌وپه‌ری بېوا و کاریگه‌رییه‌وه له‌سه‌ر هه‌مان کاری نەو به‌رده‌وام بوون .⁶

عەلی نوحسان پاشا کەسێکی ناپارێزی ناسایی نەبوو . نەو تورکیکی نیشتمانپه‌روه‌ر و سه‌ریازیك بوو . نەو به‌ناشکرا و به‌شینوه‌یه‌کی دروست حیسابی بۆ گرفت و ته‌نگوچه‌له‌مه‌كانی هاوپه‌یمانان نه‌کرد و بۆ قازانجی ولاته‌که‌ی سوودی لێ‌وهرمه‌گرتن و ده‌یفۆزتنه‌وه . به‌ نه‌ندازه‌ی نەوه‌ی بێزار بوو له‌و سته‌مه‌ی که ناگره‌سته‌که‌ی تێدا مۆرکرد و له‌لایه‌ن (سێر جۆن مارشان)ه‌وه به‌ سه‌ریدا سه‌پێنرا ، جینگای سه‌رسۆرمان نیه ، بیه‌نێن سه‌رسه‌ختانه‌ لێی چاوتی‌پێنی هاوپه‌یمانان له به‌شینکی خاکی ولاته‌که‌ی وه‌ستاوته‌وه ، پاش نەوه‌ی ناچارکرا‌بوو به‌هۆی پێداگری و توندوتیژی سه‌رکه‌وتوه‌که‌نه‌وه ده‌ست له به‌رگری هه‌لگرت . هاندهری شاره‌وه‌ی عه‌لی نوحسان له خولقاندنی گۆنمه‌ز و نازاوه له‌وانه‌ی زۆر به‌باشی له‌و چه‌ند وشه‌یه‌ی

⁵ Ibid.,67; Driver , "Kurdistan and The Kurds,86; Driver , "The Kurdish Question , " 107.

⁶ Bell,Review of the Civil Administration,67;cf.Driver,"Kurdistan and The Kurds,81-82.

راپورتىكى فەرمىي بەرىتانیي ھاۋچەرخدا دەردەكەۋىت : " ھەرچەندە لە راستىيدا ، نەو بە قازانچى كوردستانىكى سەربەخۇ تىدەكۆشیت ، بەلام وادەردەكەۋىت نەو تەنيا بەو چەشەنە ھەلدەسورپىت تا نىمەى ھاۋبەيمانان بىشلەزىنىت . لەراستىيدا نەۋەى نەو خوازىارىتى نەۋەى مەسەلەى بەدەستەۋەگرتنى دەسلەتى كوردستان لەلايەن كوردانەۋە لاوازىكات و دوا تۋانا و ھەۋلى خۇى بۇ گىزىرەۋى كوردستان بۇ ژۇر دەسلەتى تۈرك بىخاتە گەپ ."^۷

ھەۋلەكانى پىنكەننى جولانەۋەيەكى دژ بە بەرىتانیيەكان لەنىۋ كورد دا

لەوكاتەدا ، جولانەۋەى كوردىي لە دياربەكر لەلايەن نەو ەلى بەگەۋە رىبەرايەتتىي نەكرا ، نەۋەى پارتىكى بۇ (سەربەخۇى تۈرك و كورد) پىنكەننا . نامانچى نەم پارتە رىگرتن بوو لەۋەى كوردان بەكونە ژۇر سايەى ھىچ ھىزىكى بيانىيەۋە لەو حالەتەدا كە نەبەنە بەشيك لە ھەۋلەتە نۆيەكەى تۈرك . ھەۋالى نەۋە ھەيە كە ەلى بەگ ھەۋلىداۋە رىبىدانى حكومت بۇ بلاۋكردنەۋەى رۇژنامەيەك ۋەرىگرتت كە نامانچەكەى گرتنەخۇ و بلاۋكردنەۋەى نەو جۆرە يەروبوچۈنە بوو .^۸

لەسەرەتاي مارتى ۱۹۱۹دا ، چەند سەركردەيەك لە پياۋماقۋلانى سىفريك ، ھەۋلىاندا ديدەننى دەسلەتدارانى تۈرك و سەركردەكانى لقى ناۋچەيى (ك.ى.پ) لە دياربەكر بەكەن بە نامانچى كاركردنى ھاۋبەش و ھەنگاونان دژى داگىركارىي بىگانە . لە ناكامدا لەسەر پلاننىك رىكەۋتن ، بەگۈزەرى نەو پلانە سەريازانى تۈرك و خىنلە كوردەكانى دەۋوبەر دەيىت بۇ بەرگىيىكردن لە ناۋچەكانى سىفريك . دياربەكر و نۇزفە پىنكەۋە ھاۋكارىي بەكەن . ھەر لە سۇنگەى نەم نامانچەۋە ، تۈركان ھەستان بە نازادكردنى مەحمۇدى كوپى نىبراھىم پاشاى سەرۋكى ناسراۋى مىللىي ، ھەروەھا ەمبەدلقابەر كوپى دىزەرى سەرۋكى كارەكچلى ، نەۋەى بە تۆمەتى ملدانەنۋاندن بۇ حكومت خرابوۋە زىندانەۋە . تۈركان نەۋەيان خستە بەرەم مەحمۇد كە بىگىزىنەۋە شۈننەكەى خۇى ەك سەرۋكى گىشتىي كۇنفدراسىۋنى مىللىي بىكەنە بەھىزىتەن

⁷ Driver , "Kurdistan and The Kurds, 82.

⁸ Ibid., 82-83. Cf. Driver . "The Kurdish Question ." 110.

سەرۆکی کورد له هەرفێمی رۆژەهەڵاتی رووباری فورات گەر نامادەهینت رێبەراییهتیی
هێزەکانی خۆی و خێڵەکانی دەرووبەر بکات بۆ ئەوەی سەربازگەیی بەریتانیی له ئۆرڤه و
بەدرێژایی فورات دەرهێرێننه دەرەوه .

مەحموود ئەو داواییهتی پەسەندکرد و نامەیی بۆ سەرخێڵه جۆرەجۆرەکان لەوانه
کوردەکانی بەدالی و نوکۆرلی هەروها عەرەبەکانی جواهیش نارد ، داوای لێکردن
کۆبێنەوه و لەو هەلەمەتەدا بەشدارین . پاش نواندی سستییهک ، نوو خێڵه کوردییهکه
بەریارێندا بەشداریی بکەن .⁹ وێرایی ئەوەی سەرخێڵەکانی دیکه گومان و نیگەرانییهکی
بەرچاویان هەبوو . له ١٢ مارتی ١٩١٩دا ، سەرۆکی کوردانی کیتان و ژمارهیهکی دیکه
لەو کوردانەیی لەسایهیی دەسەڵاتی ئەودابوون چاویان بە دەسەڵاتدارانی سەربازیی
بەریتانیی له بانەکانی ناوچه عەرەبییهکان کەوت . لەوئێ سەبارەت بە هەلومەرجهکه
وتووێژیان کرد و بەریارێندا کۆمەڵهیهکی دژ به تورکان پێکهێنن .¹⁰

له هەولێکدا بۆ قورسکردنی دەستی مەحموود ، ئەگوترتت سەربازانی تورک به
کوردانی میلییهوه پەيوهست بوون ، هەروها ئەگوترتت دەسەڵاتدارانی سەربازیی تورک
چەند تۆپیکي بۆز و هەروها بۆرکی نادیار چەکی سووکیان به مەحموود داوه . هەموو
نەم هەنگاوانه نەیانتوانی جۆلانەوهکەیی مەحموود له شکست رزگاریکەن . گەرنگترین
هاوێهیمانهکانی که کارهکاجلی بوون ، هەر هەموویان سەبارەت به هاوێهیمانهتیهکهیان
خاوهن یەك بڕوا نەبوون . مستەفا کارهکاجلی لەگەڵ کۆرە مامهکهیدا عەبدولقادی کۆرپی
دێره ناکۆکیان لێ پەیداوو ، لەسەر ئەوەی چۆن کارهکاجلی وێرایی ئەو ناکۆکییه
مێژینهیی نێوانیان به میلییهوه پەيوهست بێت . هەولێکی دەسەڵاتدارانی سیفۆرک بۆ
داوهریی و پێکهێنانەوهی ئەو دووانه بێهۆوده بوو . ئێدی هەر زوو ئەرکەوت که له
ناکامی ناکۆکیی و ناتەبایی ، جۆلانەوهکەیی مەحموود بەرهو پوکانهوه و ناکامیی
رۆیشت . ئەو هاوێهیمانهتیهیی که مەندوو بوون و هەولێکی زۆری ویست تا هاتەدی و
بەناسانیی پارچه پارچه بوو .¹¹

هەولێک بۆ پتەمۆکردنی جۆلانەوهی بەهەلستکاریی له ماردین نەیتوانی

⁹ Driver , "Kurdistan and The Kurds,84 Cf. Bell, Review of the Civil Administration,66.

¹⁰ Driver , "Kurdistan and The Kurds,84

¹¹ Ibid.,85.

مەبەستەكەى بىننەتەدى . شىخ عبدولقادىرى نەھرى ، سەرۆكى كۆمەلەى سەرىمخۆبى كورد لە نەستەمبول ، بە ھاوكارى شەوكەت بەگ ، ئەندامى ئەنجومەنى كارگىزىن ماردىن ، نوڤتەرى خۆيان نارەببوو نىو خىلەكان و ھانىيانداپوون نرئايەتى دەستىووردانى بيانى بەن . تەنيا ژمارەيەكى كەم سەرخىلەكان نەبىت كە لاىەنگرىيان لەو داوايە كەردبوو ، وئراى ئەو ، زۆرەيان بىبايەخىيان پىشانداپوون . ئەم چالاكىيانە بە توندى لەلەين كەنعان بەگى ڤەرماندەى تىپى پىنجەمى توركەمە لە ماردىن پىشتگىرىيەكرا .^{۱۲}

ھەر لەم ماوەيەدا ، ھەوالى ئەو ھەيە كە عەلى باتى سەرخىلى ھەڤىرگان ، لەگەل عبدولرحمانى سەرخىلى شىرناخلى ، ھەروەھا رەمەزانى سەرخىلى سەلاھان ، ھەرسىكان گەيشتەبوونە رىكەوتنىك سەبارەت بە نرئايەتتىكردنى ھەر پىشەرەويەكى نايندەى بەرىتانىيەكان . ھەوالى ئەو ھەيە كە سەرخىلى دىكەش بۆ ئەو مەبەستە پەيوەندىيان كەردىت .^{۱۳}

لە ئۆرڤە و دەورەبەرى ، ھەلومەرجەكە واپىندەچوو تا رادەيەك ئالۆز بىت ، لەماوەى ھەفتەى دووھەمى مارتى ۱۹۱۹دا ، محمد بەگ كە يەكەك بوو لە كوردەكانى ئۆرڤە و توركخوایەكى تۆخ بوو ، دەستى بە ھەلەمەتەك كەردبوو نرئايەتتىووردانى كرىستانىيەكانى ھەك بەرىتانىيەكان لە كاروبارى ولاقانى موسولماندا . لەھەمان كاتدا ، دەگوتىرتىت دوو ئەندامى (ك.ى.پ) كە عەلى نەفەندى سىڤىرىكلى و سەعید بەگى بەغدانلى بوون لە وروژاندنى خىلەكانى دەورەبەرى شارەكە تىوەگلابوون ھىزىكان بۆ شەركەردن نرئايەتتىووردانى رىكخستبوو . ھەوالى ھەيە سەرخىلى خىلەكانى دەورەبەر چوونەتە ئۆرڤە تا ھاوسۆزى خۆيان بۆ پەرسى كورد رابگەيەن .^{۱۴}

ئامانج و چالاكىيەكانى يانەى كوردىي

نزىك بەو كاتەى كە يانەى كوردىي داھەزرا و لە ھەردوو شارى دياربەكەر و

¹² Ibid.,84.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.,84-85.

ماریدین تیکۆشانى خۆى دەستپێکرد .¹⁵ وایندەچوو پیاوێ ناسراومەکانى شارمەکه که یانەکه یان دامەزراندبوو و چالاکییەکانیان ئاراستە نەکرد ، تاقیمێکی گەندەل بن و بەهەواى بەرژموندییەکانى خۆیاندا بگهڕێن ، وەك مێجـۆرى بەریتانیى (ئى. دەبلیو. سى. نۆنیل) ئاماژەى پێداوه . ئەو جەخت لەوه دەکاتوه که زۆریەى ئەوانە ئەندامانى چالاکی (ك.ی.پ) بوون و پاش بەزینى تورك لەسەر داواى توركەکان پەيوەندییان بە کۆمەڵەى نیشتمانیى کوردەوه کردوه ، ئەوهى که ئەگەرى سەرئێجراکێشى دامەزراندنى ئۆتۆنۆمیەکی کوردیى لە سایەى پاراستن و سەرورەى توركدا هێناوئەتەئارا .¹⁶

لە دیاربەکر ، وەك هەر شوێنێکی دیکە ، یانەى کوردیى چالاکییەکانى خۆى لە پێناو دوو ئامانجدا ئاراستە نەکرد . یەكەمیان کارکردن بوو بۆ رینگرتن لە بلاووبوونەوهى دەسەلاتى بەریتانیى و دژایەتیی دەستپێکردانى بەریتانیى بوو ، بۆ ئەم مەبەستەش هێزێك لە تورك و کوردەکان پێکھێنرا و ئامادەبوو بچێتە میدانى کارهوه . دووهمیان ، دەپوێست رووبەرۆوى چالاکییەکانى ئەرمەن بێتەوه و ئومێد و ئارەزووى ئەرمەنەکان پووجەل بکاتەوه . لەو رووهوه ، هانى موفتى سیفرکیاندا که فەتوایەك نەکرد و تێیدا کوشتنى ئەو ئەرمەنانە حەلāl بکات که لەبەردەم دەسەلاتى هاوێپەیمانەکاندا لە حەلب ، موسوڵمانەکانیان بە بەشداریى لە کۆمەڵگۆزى ئەرمەنەکاندا لەسالى 1915دا تۆمەتبارکریوه . هەرۆها ئەرمەنەکان کەوتنە بەر شەپۆلى نوێنى رقى جەماوەر و چەندین کارى بیزارکەریان نەجەمەدرا .¹⁷

حکومەتى توركىیى که بەشێوهیەکی فەرمیى دژى ئەم چالاکییانە وەستا ، فەرمانى دەستگیرکردنى ژمارەیهك لەسەرکردە گرتەگەکانى یانەى کوردیى نەکرد . ئەم سەرکردانە لە نێو خێلەکانى دەروێردا خۆیان شارنەوه و لەنێویاندا بیری سەریخۆیى کوردیان بلاوونکردەوه . وێرای ئەو دەستگیرکردنە ، هەلوێستى دژە بەریتانیى و دژە ئەرمەن لە لایەن ژمارەیهك ئەندامانى ئەو یانەیهوه بە جۆش و خڕۆشێکی زیندەترهوه

¹⁵ هەرلەکان بۆ دامەزراندنى یانەى کوردیى لە نۆزفە لە ناگامى سستیی پیاوماقولاڤانى شارمەکه تا کۆتایی ژوونیەى 1919 بێنەر بوو .

¹⁶ Bell, Review of the Civil Administration,66; Driver, "Kurdistan and The Kurds,95.

¹⁷ Driver, "Kurdistan and The Kurds,,85.

بەردەوام بوو . لە راستیدا ئەوان زۆر لەو زۆرترین تێپەراند و داوايان لە " سەرچەم نیشتمانپەرورانى كورد كرد پەيوەندى بە يانەى كوردییەوه بگەن . " لە ۲۱ى مارتى ۱۹۱۹دا ، ئەندامانى يانەى كوردى داواى كۆبوونەويان كرد كه لەلایەن نوێنەرانی سەرۆك كوردە ئاوارەكان و پیاوماقولاتى دیکهوه ئامادەى بوون لەوانە : سەرۆكى سىركويجى ، سەرۆكى هازو ، موفتى سىفريك ، نوو پیاوماقولاتى دىرك . لەم كۆبوونەويەدا بېراردرا بە هەموو شىوێهيك لەدژى دەستپەرەدانى بەرىتانىيەكان ، بەرگرى لە ماردین و دياربەكر بکړت .^{۱۸}

چالاكیيەكانى يانەى كوردى لە ماردین لەلایەن حەوت پیاوماقولاتەوه ئاراستە دەكرا . ئەوەندەى ئامانجى سەرۆكەكانیان رینگرتن بوو لە داگیرکردنى ماردین لەلایەن بەرىتانىيەكانەوه ، لەو رووهوه پلانەكانى خۆیان لە كرێستیانیه خۆمانیيەكان دەشاردەوه . ئەوەندەى توانیبوو یان خەلكیان هاندابوو یاداشتنامەيك مۆزىكەن و ئەوى تیدا ئاشكراكەن كه هەموو دانیشتوانى شارەكە بە كورد و عەرەب و كرێستیانەوه خوازىارى كوردستانىكى ئۆتۆنۆم . هیندىك كەسایەتى ، لەوانە مارتیلیاسى پەترىاركى یاقوبیيەكان مۆزىكەنى یاداشتنامەكەیان رەتكردەوه . لە راستیدا بۆ ئەوى لە نایندەدا لەلایەن دەسەلاتدارانى توركەوه تووشى بەلەيك نەبیت ناچار بوو پاش ئەوى وشەكانى یاداشتنامەكەیان گۆزى بەوى مۆزىكرانى لە سۆنگەى ئەوهوه رەعیيەتى عوسمانىن ، خوازىارن بەرىتانیا دەستوەرداتە كاروبارىانەوه . یاداشتنامەكە مۆزىكات ، پاش ئەوه پەترىارك ماردینى بەرهو ئەستەمبول جێهێشت .^{۱۹}

نەهێشتنى يانە كوردییهكە

پەرسەندەنە نۆوهولەتییەكان ، بەتایبەتى بۆبوونەوهى بنەماكانى سەرۆك ویلسن سەبارەت بە مافى دياربەكرى چارەنووس ، هانى ئەندامانى يانەى كوردییدا هەلوێستىكى زۆرتر سەربەخۆخوازانەیان لەهەمبەر توركەندا بگرنەبەر . مینجۆر ئۆنیل بە گالتهجاری و بیزنىكى ئاشكراوه ئاماژەى بە كاربەرى بنەماكانى ویلسن لەسەر كورد

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.85-86.

کردوو: "بەزمی جێبەجێکردنی بنەماکانی سەرۆک ویلسن بەوەی هەریکەس چۆنی دەوێت ئاوا بکات ، بە هیواشیی و بەهەموو ئەگەرە دڵخۆشکەرەکانییەوه لە ناسۆ دەرکەوت ، کوردە تورکەکانی پێشوو نەمیستا هاتوونەتە سەر ئێو باوەڕی گەر زۆر بە بەرزیی بشیرین ، ئێوا سەرۆک ویلسن گوێی لێیان دەبێت و رێگەیان پێدەدا دیارەبەر بەشینۆیەکی خراپ لە لایەن خۆیانەوه بەرزۆبەرن ، هەرەها خۆیان لەسەر حیسابی مال و مۆلکی دزراوی کریستیانییەکان کە لەماوەی رەشەکوژییەکەدا دەستیانبەسەردا گرتوو ، دەولەمەند و قەڵەو بکەن ، یێنەوهی تەنانت لەگەڵ تورکاندا تالانییەکیەکیان دا بەشیکەن ."²⁰

زێدەبوونی هەلوێستی مەملانیکیەری سەرکردە کوردەکان ، دەسەلاتداریی تورکی وریا کردوو ، ئێوان بە بیزارییەکی زۆرەوه لە چالاکییەکانی یانەکیان دەروانی و بیری نەهێشتیاندا . داگیرکردنی ئەمیر (سەیرنا) لە لایەن یۆنانییەکانەوه کەرسەییکی وروژاندنی زۆری لەبەردەست دانان و بە تەواویی سوودیان لێوهرگرت . نۆبانی بەدکاریی یۆنانییەکان لەو شارەدا خرایە نەستۆی بەریتانییەکان ، هەرەها داوا لە کوردان کرا هاوولاتییە ئەزمەرییەکان لەشارەکی خۆیان دامەزرێن ، لەوی گەیشتنی بەریتانییەکان هاتنی سوپای ئەرمەنی بەدواوات .

حالەتی وروژاندنی توندی نایینی ، وێرای بەناگەهینانەوهی تەقلیدی لەنیو خەڵکە سەرپه‌ندابوو . ئەندامانی یانە کوردییەکی کە زۆریەیان لە رەشەکوژییەکی سالی ١٩١٥ی ئەرمەنەکاندا بەشداربوون و لە سزادان دەترسان ، خواخوازی قەومانێ رەشەکوژییەکی دیکە بوون تا دواين شایەتەکانی بەدکارییەکانی رابردووین لە کۆل بکاتوو . کریستیانییەکان تەواو لە پەرسەندنی ئێو روودوو تۆقیبوون ، نوێنەریکیان ناردە لای میجۆر نۆئیل لە ماردین بۆیان بپارێتوو تا بەریتانییەکان بێنە نێو مەسەلەکەر .

تورکان کە زانیان پڕۆیاگەندەکیان نامانجی تێپەراندوو ، هەنگاوی خیرایان هاویشت تا هەلومەرجەکی هێور بکەنوو . مەبەستی ئێوان ناراستەکردنی رای گشتیی

²⁰ Noel cited in Bell, Review of the Civil Administration,66: Driver , "Kurdistan and The Kurds.95.

بوو دژی بهریقانییهکان نەك دژی کرێستیانییهکان . هەروەها ئەوان کاردانەوهی رەشەکوژییهکی نوێیان بەباشیی درک پێدهکرد . دەسه‌لاتدارانی تورک هیچ کاتیکیان بۆ سوود وەرگرتن لەو رووداوانە بە قازانجی خۆیان لەکیس نەدا . یانە کوردییەکه کرایه قوربانی ، بەم شیوهیه رۆکخراویکی نەخوازراو و ناپەسەند که خەریکیوو خۆی پێشاندەدا و بە روی سەرۆمیری تورکدا رابووستا ، سەرکوتکرا . یانە کوردییەکه بەشیوهیهکی سەرنجراکێش کۆتایی پێهینرا . چەکهکان لەسەر قەڵەکه دامەزرێنران ، داوای هاتنی سوپای تورک کرا . سەرکرەکانی یانەکه قۆڵبەستکران ، دواتریش دەرگای یانەکه له ٤ی ژوونی ١٩١٩ داخرا .²¹

هەلومەرجەکه له ئێران

کاریگەری سیاسەتەکانی ئیسلامگەرایی و کوردگەراییه‌کانی سولتان

داوای ناگریست ، جولانهوهی نەتەوهی کورد بەرمو کوردستانی ئێران بۆبووهوه و لەوئێرێ لایەنگران و هاوسۆزێکی بەجۆشی بۆ خۆی دیتەوه . بەگوێزەهێ نوێیل ، زۆر له کوردانی سلیمانی هەر زوو پاش وەستاندنی ناگری جەنگ ئەو شارەهێان بەرمو ئێران جێهێشت تا بانگەشه بۆ بیری کوردستانی یەکگرتوو بکەن .²²

نەهەش پێگەیشتنی زنجیره‌یک رووداو بوو که له بنه‌رتەوه ناراسته‌کراو و ناکامی سیاسه‌ته ئیسلامگه‌را و کوردگه‌راییه‌که‌ی سولتان عب‌دولحه‌مید بوو . سیاسه‌تی ئیسلامگه‌رایی که له‌سەر پایه‌ی بیره‌که‌ی تایبه‌تمه‌ندی جیهانیی ده‌سه‌لاتی سولتان و خه‌لیفه‌ی عوسمانی دامه‌زراوو ، زۆریه‌ی جار به‌ شیوه‌یه‌کی نایاب له‌لایهن سولتان عب‌دولحه‌میده‌وه وک نامراره‌ی سیاسه‌تی دهموه به‌ نامانجی شوێندانه‌ن له‌سەر بریاره‌کانی زله‌یزه‌کان به‌کارده‌ینرا . سیاسه‌تی کوردگه‌راییه‌ش له‌ پێناو راکێشان و گرتنه‌خۆی جهمگاوهرانی کورد دامه‌زراوو ، ئەو کوردانه‌ی که عب‌دولحه‌مید خوازیاریوو

²¹ Bell, Review of the Civil Administration, 67-88; Driver, "Kurdistan and The Kurds, 95-96.

²² E. W. Noel , Note on the Kurds Situation, 18.

هك له‌مپه‌رێك به‌رامبەر هه‌ر ئه‌گه‌رێكی دووژمنكارانه‌ی رۆس و هه‌روه‌ها هه‌ر ناسته‌نگه‌نگه‌شێش لێژی خواست و خولیاكانی ئه‌رمه‌ن به‌كاریان به‌هێنیت .

ئهم سیاسه‌تانه له‌سه‌ر خاكێكی به‌پیت و تینوو له‌ كوردستانی ئێراندا كه‌وتوه ، نه‌و ناوچه‌یه‌ی توركان چاویان تێپه‌یبوو . كوردانی ئێران به‌ په‌رۆشه‌وه وه‌لامی راسپاردنه‌كانی فه‌رمانه‌روایانی عوسمانیه‌یان دایه‌وه . هه‌ك سوننه‌یه‌ك ، نه‌وان ، له‌ر باوه‌رهدا بوون كه‌ ئه‌ركی سه‌رشانیانه به‌یه‌ته‌ی خۆیان به‌ سولتان و خه‌لیفه‌ بده‌ن و پنی وه‌فادارین ، له‌كاتێكدا هه‌ك كوردیش پشتگه‌یری و بایه‌خی كه‌سه‌یكی خاوه‌ن شكۆی هه‌ك نه‌و جیگای شانازی و سه‌رفرازیان بوو . ئهم سیاسه‌ته ژیرانه و سه‌رکه‌وتوووه ته‌نانه‌ت دوا‌ی روه‌خاندنی ته‌ختی عبده‌ولحه‌مه‌دیش له‌لایه‌ن كه‌ومه‌تی عوسمانیه‌وه به‌رده‌وام بووه و رۆلێكی به‌هه‌رتیی و به‌رچاوی له‌ پێكه‌وه‌ گه‌ردانی كوردانی ئێران و ئه‌مپه‌راتۆری عوسمانیه‌دا به‌نێوه .

له‌ئاكامی ئهم سیاسه‌تانه ، كوردانی ئێران به‌ شه‌یوه‌یه‌مکی به‌ربه‌لاو دووجار كه‌وتنه ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانیه‌وه ، ئه‌وه‌ش له‌ماوه‌ی داگیركارییه‌كه‌ی تورك له ۱۹۰۶- ۱۹۱۱،^{۲۳} هه‌روه‌ها له‌ جه‌نگی یه‌كه‌می جیهانییدا . له‌ هه‌ردوو جارمه‌دا ، ناوچه‌كانیان به‌شه‌یوه‌یه‌مکی كرده‌رسی له‌گه‌ل خه‌زمه‌ زۆر نزیكه‌كانیاندا تێكه‌ل ده‌بوو كه‌ له‌ئێو ئه‌مپه‌راتۆری عوسمانیه‌دا ژانیان به‌سه‌ر ده‌برد . به‌وه‌ش ، سوپاس بو‌ تێكۆشانی توركان كه‌ به‌هۆیه‌وه كوردانی ئێرانیه‌ن به‌ره‌و چالاکیه‌ سه‌ره‌كیه‌كانی ژانی تێكرا‌ی كورد راكێشا .

په‌ره‌سه‌ندنی خواستی كوردستانیکی سه‌ریه‌خۆ

پرسی كوردستانیکی سه‌ریه‌خۆ خه‌ریكبوو مێشكی سه‌ركرده به‌په‌سه‌كانی كوردستانی ئێرانی په‌رده‌كرد . ته‌نانه‌ت له‌ كاتێكدا پێش نه‌وه‌ی جه‌نگی یه‌كه‌می جیهانییش كۆتایی به‌ت . له‌ ژوونه‌ی ۱۹۱۸ . هه‌واڵ هه‌یه كه‌ یه‌كێك له‌ سه‌رخه‌له‌ مه‌زنه‌كانی خه‌لی موكری له‌ ناوچه‌ی ساوجبولاق(مه‌هاباد) له‌گه‌ل سه‌رك (كه‌ینان) ی كۆنسلێ به‌ریتانیی له‌ كرماشان ، وتووێژیان سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له‌ی ده‌وله‌تێكی كوردی

²³ Minorsky, "Kurds."

سەربەخۆ لە سایەى بەریتانیا دا کردووه . ئەوش کاتیک رویداوه که ئەوهى دوایان لە گەشتیکدا نزیک سەقز بۆتموه .²⁴ ئەگوتریت سەرۆکەکەى موکریی ناماژەى بموه داوه نیدی کوردان نازادن تا بۆ خویان تیبکۆشن و لە رنگای دادوهریى خیرخوازانەى بەریتانیاشەوه بتوانن لەگەڵ ئەرمەنەکاندا بگەنە پیکهاتنیکى ناشتیانە .²⁵ لە راستیدا ، وایندەچیت ئەوهى روونکردبیتەوه که ئەرمینیایەکى نازاد لە هەرمەکانى باکوورى تورکیادا بۆ کورد مەسەلەیهکى پەسەندکراوه و ئەو دەرفەتەش دەبەخشیتە کورد که دەولەتى سەربەخۆى خویان لە باشوورى دەولەتە ئەرمەنییهکە و لە باکوورى دەولەتى عەرەبییهوه پیکهینن .²⁶

پاش کهتر لە سالیک ، دوو سەرکردهى گرنگی کورد لە کوردستانی ئێراندا هەبوون ، ئەوانیش نێسماعیل ناغا(سەمۆ) ی شکاک و شیخ سەید تەهای ئەهرى بوون . پیکهوه کاریان بۆ پلانیک لەپیناوه بەستنهوهى کوردستانی ئێران بە دەولەتیکى کوردیى سەربەخۆوه دەکرد .

لە مارتى ۱۹۱۹دا ، سەیدتەها هاتە بەغدا تا پشتگیری دەسەلاتدارانى بەریتانىی بۆ پلانیکى لەو چەشنە بەدەستبەینیت ، بەلام نەیتوانى مەبەستەکەى بینیتەدى . (گیرتۆد بیل) ی کارگیرى مەدەنىی بەریتانىی بەشیوهیهکى سەرنجراکیش باسى لەو کاردانەوهیه کردووه که سەید تەها بەهۆى بەدینههاتنى مەبەستى سەردانەکەى هەیبوو : " کاتیک بۆى روونکرایهوه که ناتوانیت بۆ بەردوام بوون لەم پرۆژهیدا چاوهروانى یارمەتیی لە نێمەوه بکات ، ناومیدیهکى مەزنى پێشاندا و تیبینی ئەوهى دا که جیابوونەوهى کوردستانی ئێران لە ئێران مەسەلەیهکە هەر دەبیت . تەمانەت ئەگەر نێمەش رێگرى مەسەلەیهکى وایین و پەسەندى نەکەین ."²⁷ وێرای ناومیدى سەیدتەها ، هەوال هەیه که نارهزوى خۆى پێشاندايیت تا بەهەر شیوازیکى گونجاو بۆ دامەزاندنى رژێمیکى کوردیى سەربەخۆ یارمەتیی بەریتانییهکان

²⁴ E.J.R.,7; Driver , "Kurdistan and The Kurds,75; A.T.Wilson,Loyalties,2:130.

²⁵ E.J.R.,7; Driver , "Kurdistan and The Kurds,75

²⁶ A.T. Wilson,Loyalties,2:130.

²⁷ Bell, Review of the Civil Administration,69.Cf. E.W. Noel , Note on the Kurds Situation, 18.

له هه مان کاتدا ، سمکۆناغاش خەریکی تیکۆشان بوو ، لەسەرەتای مایۆی ۱۹۱۹ . نامەیکە دۆستانەیی بۆ (سێر ئارنۆلد ویلسن) ی جینگری کۆمیسەری مەدەنیی لە مێسۆپۆتامیا نووسی کە لەپێش جەنگەو یەکتریان دەناسی . وێرای نامانجە سەرەکییەکانی نامەکی ، ئەو بەدرێژیی لەبارەیی ژبانی تایبەتی خۆیەو دواوە . وایندەچیت ئەو هەولەیی بەم دواوە بۆ کوشتنی ئابوو زۆر شپۆزەیی کردییت ، ئەو هەولەیی کە لەلایەن ئەووە ئۆبالیەکی خرابوووە نەستۆی کارمەندانی ئێرانیی . لەبەر ئەو هۆش بوو کە زۆر خۆی دەرئەدەخست و لەحالتەیی پەناگەرییدا مایوووە .^{۲۹} چالاکییەکانی داهاووی سمکۆ لەو بەشەیی دادی باسکراوە .

هۆکارەکانی ناانارامیی لە کوردستانی ئێران دا

هەوانی ئەو هەیه کە کوردستانی ئێران لەکاتی جەنگدا لە هەلومەرجیکی هەژان و ئالۆزییەکی سەرتاسەرییدا بوو ، بەچەشنیک ئالۆزییەکی هێندە سەخت بوو ، تەنانت سەرچاو فەرمییە بەریتانییەکانیش بەلایانەو نەستەم بوو کە بزانی چی لەو دەفەردا رووبەدات . پێویست بەگوتن ناکات ، کە دەسەلاتدارانی بەریتانیی لە مێسۆپۆتامیا بە نیگەرانییەکی فرەو لە هەلومەرجەکیان دەروانی ، دەرسان ئەو ناانارامییەیی ئەوئ بۆ ناوچەکانی دەورووبەری ژێر دەسەلاتی ئەوان پەرەبەسینیت .^{۳۰}

کارمەندە بەرپرسە بەریتانییەکان ئەو ناانارامییەیان بۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەراندەووە . یەکەم ، بە هۆی ئارەزایەتی توندی کوردان دژی گەرانەووی پەنابەرە

²⁸ Bell, Review of the Civil Administration,69.

²⁹ Ibid.,70.

بێل . ئەندامیکی دەسەلاتداری ستالی کۆمیسۆنی مەدەنی ئەم تێبێنییە سەرئەجراکێشەیی نووسیووە : " نەهەمەتییەکی شەخسیی . کە لە دیدی ئێمەو لاکەییە . بە ئەوایی سەرقالی کردووە . یەک لەو بەدبێنیانەیی ئەو کە زۆری هەن ئەوێی کە یەک لە کارمەندە فەرمییەکان ئەوێی پەسەند کردییت کە بۆمبەیی لە پاکەتی پێچراودا بۆ بنزین باسکردنی تۆرەیی ئەو لەبەر ئەو رووداوە ناتوانییت باشتەر لە گوتەکی خۆی تۆماربکریت کە گوتوویەتی : " کاتیئە تەقییەو بە زەحمەت ئەمەندەم کات هەموو بەسەرچاوی براکەمدا فرییدەم ."

³⁰ E.J.R.,14: Bell, Review of the Civil Administration,62.

ناسوری و نەرمەنییەکان بۆ شوێنی خۆیان ، کەبڕوا و ابوو لەلایەن جولانەوێیەکی نیسلا مگرایییەوه کە ناومەدەکی لە تەبیرێزە هاندەدرێژ و تارانەییەکی کارمەندانی ئێرانیش پشەنگیریان لێدەکەن . دووم بەهۆی بیزاریش توندی کوردان لە "فەرمانڕەوایەتی دەستەوسانی فارس" کە هێندە لاوازه یاسا و هیمنی بۆ دابەین ناکرێت.³¹

لە فێرایەری ۱۹۱۹ ، مەسەلەی راپەرین دژی فەرمانڕەوایانی ئێرانیش لە کۆبوونەوێیەکی گەرودا کە ژمارەییەکی فرە لە سەرۆکە کوردەکانی ئێران تییدا نامانەبوون ، وتووێژی لەسەرکرا . باس لەوه دەرکەوت کە ئەو سەرکردانە بڕیاریان داوه راپەرینیکی بەو شیوەییە پێویست دەکات ئەنجامبەدریت ، بەلام پێش دەستبەکاربوون ، پێویستە هەلۆیستی زەلزەکان لەحاسەت کوردی ئێران و گەرانەوێ پەنابەرەکان بە وردیی ساغبکریتەوه .³²

واوەردەکەوت هەرژان و ناشارامیی لە کوردستانی ئێراندا لەپەرپی کەفوکۆل و بەردەوامیدا بیست . لە ۲۳ی مایۆی ۱۹۱۹ ، هەوالتی گرتنی فەرمانڕەوای سەلماس و گەمارۆدانی خۆی لەلایەن کوردانەوه راگەیەندرا . ئەم راپەرینە بۆ ئەو دەنگۆیە دەگەڕایەوه گوایه بەریتانییەکان و ئێرانییەکان لەمەر مەسەلەی گێزانەوێ پەنابەرە کریستیانییەکان رێکەوتوون . بەگۆزەری هەوالتەکان ، کوردان داوای یارمەتییان لە جەوادبەگی فەرماندەوی تێپی یازدەیهیمی قەفقاسی سوپای تورک و هەرەها حەیدەر بەگی والی وان و ئەندامی پێشوو (ک.ی.پ) کردووه ، ئەوێ بە ناکاری دژە کریستیانیی و دژە بەریتانیی ناسرابوو .³³

لەو کاتەدا هەوالتی دژبەیک لەمەر چالاکییەکانی سەمکۆناغا هەیه ، بەگۆزەری سەرچاوەیک ، ئەو هێزێکی کۆکردۆتەوه بۆ ئەوێ رێگە لە گەرانەوێ پەنابەرە کریستیانییەکان بگرن .³⁴ هەرچەندە ، سەیر لەوهدایە ، جیگری کۆنسۆلی نیسپانیی لە

³¹ E.J.R.,14 Bell. Review of the Civil Administration,62; Driver, "Kurdistan and The Kurds,83,89,93.

³² E.J.R.,14; Driver, "Kurdistan and The Kurds,89.

³³ Driver, "Kurdistan and The Kurds,93.

³⁴ Ibid.

سهلماس ، که له دایکوه نهرمنیه ، دهلیت گوايه سمکو نهبوته بهشیک لهر جولانهویه نامانجی رنگرتنه له گهراڼهوهی پهنا بهره کریستیانیهکان و له راستیدا نهو هلوئستیکی دوستانه له حاست پیشاندون .³⁵

توندوتیژی له ناوچه یدا بههوی دابهشکردنی چک بهسر پیاره خیله کیهکانی هرکیهوه له لایسن والی وانوه پهره یسهند ، هروهها بههوی هلوئستی لاینگرانی فرمانروای نیرانی هرتمه که له جولانهوهی دژه گهراڼهوهی پهنا بهرهکاندا بو ، بهتایه تیش ، هلوئستی (ولهی عهد) ی نیرانی ،³⁶ نهوهی به هاروسوزی و لاینگری نهمانیا و تورکهکان ناسرابوو .³⁷

چالاکیهکانی سمکوناغا

دهرکهوتنی سمکو ؛ نیسماعیل ناغا که زیاتر به سمکو دهناسریت ،³⁸ سرهوکی بالای خلی نهسرهوتوی شکا که له ناوچه سنوریهکانی نیران و تورکیا ، له نریک قنور نیشته جین . نهو یهکیکه له بهرچاوترین کسایهتیی که له ماوهی جهنگدا له کوردستان نهرکهوتبیت .³⁹ نهو بهدوای جافهراغای برییدا هات ، نهوهی که بهفرمانی ولهی عهد له تهریز بهغدر کوژا .⁴⁰ نومید ، قیلبازی ، هروهها دژهقیی هوکاری

³⁵ Ibid..94.

³⁶ پیوسته نامازه بهره بگری که له قوناغی دسه لاتدریتی بنهالهی قاجاردا ، ولایتی نازمربایجان جینگه دانیشتن و فرمانروایی شازاده و ولهی عهدی قاجار بو .

³⁷ Driver , "Kurdistan and The Kurds, 93-94.

³⁸ هیندیک جار به سیمکو یان سمیتقو ش دهگوت

³⁹ واپنده چیت سمکو پیاوونکی قنوج و قیت و قوز بوویت . له مبر و مسفکردنی رووخساری سمکو بروه:

Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,305.

⁴⁰ (نهی سی . وارسلو) کونسولی بیرتانیی نهو کاته له تهریز . بهدوتی بیاسی کوشتمهکی جافهراغای کردوه و ونهگمش پیشانداده که سرخوار هلیانواسیوه . بز زیاتر له مبر کوشتمهکی جافهراغای :

Albert Charles Wartslaw, A Consul in the East(London: Blackwood,1924),207-9; Ghilan.G."Les Kurdes persans et l invasion Ottomane."Revue du monde Musulman 5,no.5(May 1908),3-6;Nikitine,Les Kurdse,79,263-64.

دەسەلاتى سەپىنزاۋى بىزىكەبەرى سەمكۆ بوون بەسەر بەشىكى گەورەى كوردستانى ئىراندا . ھەر لە قەورمە بۇ بانە ، بە بەستەنەمەى نەتەوايەتتەمە بە چەتەگەرىبەمە ، نەس نەك ھەر تەنبا بوو پائەوانىك لەننەو گەلەكەيدا ، بەنكۆ بوو نەكىكىش لە قورگى ئىرانىيەكان و ھىزىكى ديارىيش كە دەبوايە لە لايمەن توركيا و كارگىزى بەرىقانىيە لە ميسۇپوتاميا حيسابى بۇ بىكرايە .

سەمكۆ ، لەكاتى جياوازي جەنگ و پاش جەنگىشدا ، ھاوپەيمانىيەتتى و ھەروھا دوژمنايەتتى و شەرى لەگەل رۇوسەكان ، تورك ، نەرمەكان ، ناسورىيەكان و ھەروھا ئىرانىيەكان كەردوو .⁴¹ نەس يەكەمجار ناتۆرەيمەكى خراپى بەمستەنەتا بەھۆى بەغەد كوشتنى مارشەموونى پەتەربارىكى ناسورىيەكان پاش نەمەى زۆر نەبوو ھاوپەيمانىيەتتى لەگەنبايان پىكەنبايو .⁴² دەگوتىرت نەم كارە بەھاندانى كارمەندىكى ئىرانىيە بوو .⁴³

لەوانەيە لەئاكامى نەم پەرسەندەنە ھەمەجۆرانەمە بىت ، كە سەمكۆ ، بەھىزەرتىن كەس لە كوردستانى ئىران ، خۆى كەردىتە سەرقاھەى نەس جۆلانەمەى داواى نۆتۆنۇمەى بۇ كوردانى ئىران كەردوو . نەس لە نۆكۆتەيمەى 1۹۲۱ دا ، بارەگاكەى خۆى بۇ پايتەختى كۆنى موكرىي واتە ساوجبولاق(مەھاباد) گواستەمە ، لەئى ھەوالى نەمە ھەيە

⁴¹ Bell, Review of the Civil Administration,69;Minorsky,"Kurds."

⁴² سەركەرتى نەلمانبا لەبەرى نەروپا بە كەرتى رۇوسيا گەيشە لوتكە ، نەموش ھانى سەمكۆ دا كە چار بە ھاوپەيمانىيەتتەمە بىخىننەتەمە . نەس داواى لە مارشەموون كەرد چاويان بە يەكتر بىكەرت و لە كۆبۆنەمەى بەكەدا باس لەر رۇوداوانە بەكن . مارشەموون لەكاتى خۇيدا گەيشت و لەگەل ژمارەيك لە شونكەرتەكانى گەيشتە شونى تايبەت لە گوندى كۆنەشارى نەيك سەلماس . پاش نەمەى لە كۆبۆنەمەى بەرچوون وەك دەگوتىرت كە لە كەشىكى دۇستاندا نەنجاميان دابوو . لە ھەر چوار لادە بەر گوللەدەران . بۇزىياتر سەبارەت بەر ھەلومەرجە و گىزانەمەى رۇوداوى كوشتنەكەى مارشەموون :

Wigram and Wigram ,378-81;cf.Shded,273-39; Coan,Frederick G. "Yesterdays in Persia and Kurdistan".,1939,266-67. Longrigg, Iraq (1900-1950),97.

⁴³ بەگوتىرەى (وىگرام و وىگرام) شونكەمە ناسورىيەكانى مارشەموون بە كوشتنى رەبەرمەكەيان تارابەى شىتتى كەلەمەى بوون و پەلامارى قەلەكى سەمكۆياندا و گرتيان ، لەئى نامەيمەكەيان نەزىوئەتەمە كە لەلايمەن موختى شەمسى فەرمەندارى ئىرانىيەمە بۇ سەمكۆ ئىزدراوە تا مارشەموون لەئەبەرتە Wigram and Wigram ,379.

که دستگیردوه به بلۆکردنهوهی (کوردستانی سهرهخۆ) ، نهو رۆژنامهیهی که مههستی بوو بیکاته زمانحالی خواست و ئارهزوی کورد .⁴⁴

هر لهم کاتهدا بوو ، باس لهوه دهرکت که حکومتی شوروی به قازانچی سمکو کهرتۆته گفتوگو لهگهل حکومتی ئیرانییدا .⁴⁵ لهوکاتهدا شوروییهکان پهیههندییهمکی دۆستانهیان لهگهل ئیراندا ههبوو و سالتیک پینشتر ریکهوتنه بهناوبانگهکی فیرایهری ۱۹۲۱ یان لهگهل مۆرکربوو .

حکومتی ئیران ، چ بههوی نهو گفتوگو و ریکهوتنهی شوروییهکانهوه بیت ، یاخود بههوی بایهخدا نیهوه بیت به نهکی هئورکردنهوهی رهگزه ئارازیهکانی بهشه جۆراوجۆرهکانی ولات .⁴⁶ له نیوهی یهکهمی سالی ۱۹۲۱ دا ، سوور بوو لهسهر ئاگرهست لهگهل سمکۆدا . تهناهنهت ههولیشیدا لهگهل ریکهکهرت بهوهی نهگهری بهخشین جۆرک له نۆتۆنۆمی به کوردی ئیران هینایه بهریاس .⁴⁷ سمکو ، ههرچهنده ، واهردهکهرت کهرسیکی پهروش بیت ، کهوته سوود ههرگرتن له دهرفتهی ئاجیکهری هینشای ههلوهرجی ولاتهکه ، سهرکرده کوردهکه بهریارییدا گورزیک کاریهگر له پیناو هینانهدی خهونهکیدا بوهشینیت .

راپهڕینه‌که‌ی سمکۆناغا

سمکو له هاوینی ۱۹۲۲دا به ئاشکرا راپهڕینه‌که‌ی خۆی دژی حکومت راگه‌یاند و په‌لاماری مه‌راغه‌ی دا . داگیرکردنی نهو شاره هاوکات بوو لهگهل نهو راپهڕینه‌ی له‌نیو لوپه هاوپه‌گه‌زه‌کانی ، که‌وا دهرده‌که‌وت له گه‌لێاندا ریکه‌وتنیکێ نه‌ینی بووینت .⁴⁸ سوپای ئیرانی که له‌لایهن ره‌زاخانه‌وه سه‌رکرده‌یه‌تی ده‌کرا ، که له ناینده‌دا بووه شای ئیران ، یه‌که‌مجار په‌لاماری خه‌یله راپه‌ریوه‌کانی لوپه‌ستانیدا و یاخه‌یبوونه‌که‌ی تیکشکاند

⁴⁴ Orient Moderno,1,no.9 (Feb.15, 1922), 548;cf . Arnold J.Toynbee, Survey of International Affairs ,1925,vol. 1 : The Islamic World Since The Peace Settlement (London:Oxford Univ .Press ,1953),538-39.

⁴⁵ Orient Moderno,1,no.9 (Feb.15, 1922),548;cf.Toynbee,1:539.

⁴⁶ بۆ زیاتر له‌مه‌ر هه‌لوهرجیه‌کی ئیران له‌وکاته‌دا به‌وه‌نه : Toynbee,1:539ff.

⁴⁷ Ibid.,1-539.

⁴⁸ Orient Moderno,2,no.2 (July.15, 1922),115 cites in Toynbee,1:539.

، پاشتر بایدایهوه سەر سمکۆ و توانی هیزهکانی بیهزنیّت و پهرتهوازهیان بکات . سمکۆ له سنوور په‌رپیهوه و خۆی گه‌یانده‌ ناوچه کوردیه‌یه‌کانی عێراق .⁴⁹ له‌مه‌لمه‌ت و په‌لاماره‌کانی دژ به‌ سمکۆ ، تورکیا پشتگیریه‌کی په‌رپایه‌خی په‌نیشکمه‌شی ئهرتمشی ئێران کرد به‌وه‌ی یه‌که‌ سه‌ریازییه‌ به‌هیزه‌کانی خۆی ره‌وانه‌ی سنووری تورکیا-ئێران کرد .⁵⁰ نهم کاره‌ی تورکیا خالی کۆتاییه‌اتنی هاوکاریه‌یه‌کانی ئێوان سمکۆ و تورک په‌نیکه‌هه‌نیّت . وانه‌ده‌که‌وینت سمکۆ به‌ته‌واویس شکه‌ستی‌خوارده‌بیّت ، وه‌ک له‌و گه‌یشتنه‌ له‌په‌ر و نادیاره‌دا بۆ دێره‌ی نزیک هه‌ولێر له‌ کۆتایی ئۆکتۆبه‌ری 1922 له‌ده‌ره‌که‌وینت که‌ ته‌نیا چه‌ند له‌سته‌تۆپه‌وه‌ندیکی که‌می له‌گه‌ڵدا بوو .⁵¹ (سی.جه‌ی .ئیدمۆندز) که‌ چه‌ند رۆژێک پاشتر له‌ گوندی به‌حرکه‌ له‌گه‌ڵی و ته‌وویژی کردبوو ، ده‌لێت سمکۆ له‌ ئێرانیه‌یه‌کان که‌مه‌تر داخدار بوو به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ تورکاندا ، ئه‌وانه‌ی وا خۆیان په‌نشاندا‌بوو که‌ پشتگیری ده‌که‌ن که‌چی پشتیان تێکرد و دژی وه‌ستان .⁵²

ئهو سه‌رکه‌ره کوربه‌ ناوه‌می‌دیسی خۆی له‌ هه‌لوه‌یستی به‌ریتانیی هه‌رپه‌رپه‌بوو که‌ نه‌وه‌ ره‌ته‌ده‌کاته‌وه‌ دژی حه‌کومه‌تی ئێرانیی پشتگیری بکه‌ن . ئهو ئاماره‌ی به‌وه‌دا ، که‌ ئێرانیه‌یه‌کان له‌گه‌ڵ تورکاندا هاوکارسی یه‌کتر ده‌که‌ن ، ئهو تورکانه‌ی به‌ ناشکرا له‌ چالاکیی چه‌که‌دارانه‌دان دژی به‌ریتانییه‌کان تیه‌وه‌گلاون . وه‌ک ئیدمۆندز ده‌لێت ، سمکۆ گو‌تی :⁵³ "ئهو به‌و هیوایه‌ هاته‌وه‌ ئیمه‌ بیه‌نیّت که‌ ئامانه‌ین په‌رسی ئازادیی کورد بگرینه‌خۆ دژی ئهو دوو حه‌کومه‌ته‌ی دوژمنایه‌تیمان ده‌که‌ن ، ئه‌گه‌ر هه‌له‌یه‌ ئهو ناخوازییته‌ داوا‌ی په‌نا‌به‌ری بکات ، به‌ئکو ملی رێگه‌ به‌رمو خه‌له‌که‌ی ده‌گرێته‌وه‌ به‌ر به‌ته‌نیا چی له‌ده‌ست دێت ده‌یکات"⁵⁴

سمکۆ له‌وانه‌یه‌ چاره‌ڕێی پشتگیری به‌ریتانییه‌کان بووینت له‌به‌رامبه‌ر ئهو

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Orient Moderno, I, no. 10 (Mar. 15, 1922) .

⁵¹ به‌گوێزه‌ی ئیدمۆندز ، سمکۆ که‌ل‌وه‌یل و ساکه‌مه‌ی له‌ده‌ستداره ، ژنه‌که‌ی کوژراوه ، کوربه‌ شه‌ش سالانه‌که‌ی "گه‌لینه‌ی چاوی" ون کردبووه . Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 305.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

راژانەى كە سى مانگ پىشتەر لە ژوئىنى ۱۹۲۲دا و لەماوەى راپەرىنى دژە بەرىتانىيەكەى كەرىمى فەتاح بەگ لە سەلىمانى ، بە قازانجى بەرىتانىيەكان نەجماىدابوو . لەوكاتەدا ، سەمكۆ بە ھاوكارىيە سەيدتەھا ، ھەولنىكى زۆرئاندا خىلەكانى نىران والىيەكەن بەشدارىيە لەو راپەرىنەدا نەكەن ، ھەروەھا پاشتر يارمەتییەكەى مەزنىيان بۆ كەمكردنەوہى نەوفشارەكرد كە خرابووه سەر بابەكر ناغاي سەرۆكى خىلى پشدر و دۆستى نزىكى بەرىتانىيەكان ، لەكاتىكدا ناچاربوو لەژۇرفشارى نەندامە ناحەزمەكانى خىلەكەى بەرەو خاكى نىران ھەلپىت .⁵⁴

دواى ھەلاتنى سەمكۆ بۆ عىراق ، وادەرەكەونىت مەجۆر نوؤنل ھەولنىكى سەرنەكەوتوانەى داىبىت تا سەمكۆ ، سەيدتەھا و شىخ مەحمود پىكەوہ لە بەرەيەكدا كۆيكاتەوہ كە نامانجيان پىكەننىيانى ھاوپەيمانىيەتییەك بىت بۆ پووچەلكردنەوہى پىلانەكانى تورك .⁵⁵ لە ۸ى يەنایەرى ۱۹۲۲دا ، سەمكۆ سەردانى شىخ مەحمودى كرد و لەوئى لەلایەن دەستەى سەربازىيەوہ پىشوازيى لىكرا و ھەوت تۆپى بۆ تەقندرا ، ھەروەھا رۆژى گەيشتنەكەشى كرايە پشووئى فەرمىيى . رۆژنامە خۆمانىيەكەى "رۆژى كوردستان" سەمكۆى بە "قارەمانى نازاي كوردستان ھەزرتى نىسماعيل ناغاي سەمكۆ" ناوھىناوہ . ھەرچەندە لە نىوان ئەو دوو سەركردەيدا ھىچ رىكەوتنىك نەجما نەدرا.⁵⁶

شكست و كوشتنى سەمكۆ

لە ديسەمبەرى ۱۹۲۳دا ، پاش دەرىزى و فەدارىيە بۆ ھۆكۆمەتى نىرانيى ، لىبوردنىكى بىمەرج بۆ سەمكۆ نەركرا .⁵⁷ لە سانى ۱۹۲۶دا ، جارىكى دى راپەرىيەوہ و بەتوندىيە لە نزىك دىلمانەوہ تىكشكىنرا و بەخۆى و نزىكەى سەد كەس لە

⁵⁴ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April 1922 to March, 1923 (London:H.M. Stationary Office,1924),34;

⁵⁵ Edmonds .Kurds, Turks and Arabs,310 and 311.

⁵⁶ C.J. Edmonds, "A Kurdish Newspaper : "Rozh-I Kurdistan," Journal of the Royal Central Asian Society 12,Part 1 (Jan. 1925),89.

⁵⁷ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April 1922 to March, 1923,37.

فهرمی له تەبیرزەوه پێگەبەشت و تێیدا بەخشینی تەواو و پۆستی فەرمانداری شەنۆی پێدرابوو . سمکۆ بەرەو شەنۆ بەرێکەوت ، لەوێ کرایە فەرماندار و بۆ ماوەی سێ رۆژ لەلایەن خێڵە کوردەکانی دەورووبەرەوه سەردانی کراو بەئینێ دانسۆزی و پشەنگیری پێدرا . دواتر ناگادار کرایەوه کە بەرپرسانی بەلای ئێرانیشی دیت بۆ سەردانی ، سمکۆ بە هاوێلی ژمارەبەیک لە سەرۆکەکانی کورد و شوێنکەوتەکانی بۆ دیدەنی ئەو کارمەندە لە شەنۆ دەرکەوت ، پاش چاوەڕوانییەکی زۆر لە شوێنێکی دیاریکراودا ، سوارێک هات و لەو ناگاداری کردنەوه کە ئەو بەرپرە بەهۆی شکاندنی نۆتۆمیڵەکە یەوه ناتوانیت لەو رۆژەدا بگاتە شەنۆ . سمکۆ و هاوێلانی بەرەو شەنۆ گەڕانەرە ، کاتیەک لە مالهکی خۆی نزیک بوووه ، چەند سەربازێکی سوپای ئێرانیشی ، کە لە سەربانەکانی دەورووبەر دامەزرابوون ، لە هەموو لایەکەوە رێژنەی گولەیان بەسەردا باراندن . سمکۆ و دوازدە سەرۆکی کوردی دیکە ، پێکەوه لەگەڵ پیاوکانیان کوژران . راپۆرتێکی بەریتانی نامازەیی بەوه داوه کە سمکۆ لەلایەن هیندیک لە پیاوکانیەوه لەو غەدرە وریاکراوەتەرە ، بەلام ئەو نامادە نەبووه گۆی بۆ وریاکردنەوهکەیان رادیریت .⁶²

هەلومەرجەکی سوریا

هەلومەرجی کوردانی سوریا لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانیی بەشێوهیەکی مەزن لەژێر کاریگەری پەرەسەندنی رووداوەکانی تورکیا بوو . چالاکییە نەتەواپەتییهکان لەنیو خەڵکە خوێندەوارە شارنشینەکانی دیمەشق ، حەلب و شارەکانی سوریا دا لە سایەی کاریگەری و فرلوانبەوونی چالاکییە نەتەواپەتییه کوردییەکانی نیو تورکیا بوو .

نەمە هەرەها بۆ خێڵە کوردەکانی نیو سوریا شەڕێکی دروستە ، ئەو هیڵە سنوورییە تازە کێشراوه لەو کاتەدا بۆ کوردە خێڵەکییەکانی ناوچە سنوورییەکانی ئەو وڵاتە مانا بێهێکی وای نەدەگەیاند . هەرچەندە ئەو سنوورە نوێیە لە زۆربەی حالەتدا ئەندامانی هەمان خێلی بەسەر دوو کارگێڕی جیاوازدا دا بەشەمکرد کە فەرەنسیی و تورکەکانە ،⁶³

⁶² Hamilton , 162-164.

⁶³ لەو رووهوه ، نیلینستۆن نامازەیی بەمەداوه کە کوردانی جەزیرە کە زۆریی ئەو 25000ی کوردی سوریا

كوردە سورىيەكانى نەم ناوچانە بەردەموام پەيوەندىيان لەگەڵ خەزم و كەسەكانيان لە توركيادا ھەبوو (زۆرەي جارى ئەندامى ھەمان خێلن) و لە ساھەي ھەمان ھەلومەرجدا ھەلسۆراون .

بەھوش ، كوردەخێنەكەيەكانى باكوورى سوريا زياتر كەوتوونەتە ژنر كارگەريى خەزم و كەسەكانيان لە توركييا و ھەروەھا مەلەبەندەكانى چالاكەيە نەتەوايەتییەكانى ھەك نۆرفە ، سيفىرك ، ماردین و ھەروەھا جەزيرەي ئىبين عومەر . كوردانى سوريا ، ھەروەك كوردانى عىراق و ئىيران و ھەستيان بەو كارگەريە ھەژنەري نەتەوايەتیی كوردی كە لە توركيياوە سەرچاوەي گرتوو ، بگەرە لە راستییدا بەشدارىشيان تیدا كەردوو .

لە ۱۹ مایۆ ۱۹۱۹ ، يوسف ھەيدەر و خەيرەدين زەرگولى ، خواھنى رۆژنامەي (المفيد) ي نيمەشقى ، گوتارىكى نرژيان سەبارەت بە سەريەخۆي كورد بە ناوينشانی " نامەيەكى ئاوەلابو كوردان لە باكوور و باشوورى كوردستان" چاپ و بلاوكەردوو . سەروشتى پڕۆپاگەندەيى نەم گوتارە بەو راستیيوە ئاشكرابوو كە چەندین كۆپى نەم رۆژنامەيە لە شەقامەكانى ھەلەبدا بە خۆپايى دەبەشرانەو . گوتارەكە بە تاوتوێكردنى بيبايەخییە سياسیيەكانى كورد نەستپێنەكات و قەسەكەي سەروك و یلسنى لەمەر " لا بردنى یوگى دیلیى رۆژانى رابردوو لە گەردنى گەلاندا " ی وەبیری خۆنەران ھینابووو . دواي ناماژەدان بە راپەڕینی عەرەب و تیکۆشانی عەرەب بۆ سەريەخۆي ، داواي لە كوردان كەردبوو بکەونەخۆ و داواي بەشى خۆيان ، كوردستانی نازاد ، بکەن كە نەرزۆم ، وان ، بدلیس ، خەربوت ، دیاریەكر ، موسل و زۆرجینی دیکە كە پێكەوه ۳ ملیۆن كوردی تیدا نەژی . چەند كەسینكى نەناسراویش نامیلکەيەکیان لە شارەكانى : ھەلەب ، میدیات ، نەزیخ ، گوێبان ، ناوچەي باكوورى زاخو ، نسیبىن ، جەزیرەي ئىبين عومەر ، شیرناخ ، موسل ، ناوچەي زاب و زۆر شوینی دیکە بلاوكەردبوووه كە نەم گوتارەي لەخۆگرتبوو .^{۶۴}

وێپای ئەهوش ، پێویستە ناماژە بەو بکەرت كە بەشدارى كوردانى سوريا لە

پێكەمینن لە خێلە دابراوانەي كوردی سنووری باشووری توكیان

Elphinston, Kurds and The Kurdish Question," 46-47.

^{۶۴} Driver, "Kurdistan and The Kurds, 86.

جولانمەوی ئەتەواپەتیی کوردییەدا لە ئەنیا روویەکی گرنگەرە لەمەکی کوردانی تورکیا ، عێراق و ئێران جیاوازه . سووریا نەك ئەو کۆمەلگە کوردییە ژمارە زۆر لەخۆگرتووی ئەو ولاتانەیی هەیە ، ئەو ناوێندە چەری ژبانی خێلە کوردەکان و بنکە سەرەکیەکانی وەک : بدلیس ، دیاربەکر ، جەزیرە لە تورکیا و سلێمانی ، رەواندز و نامیدی لە عێراق و سنە ، سابلاخ و ورمزی لە ئێران هەیە . ئەگۆنجیت لەبەر ئەم هۆیە بێت کە کوردستانی سووریا نەیتوانیوە کەسایەتییەکی ئەتەوی کوردیی بە ناستی کەسانی وەک شیخ مەحمود لە عێراق ، سەمۆ ناغا لە ئێران ، شیخ سەعید لە تورکیا بەرەم بێنیت . ناسراوترین سەرکردەکانی کوردانی سووریا ، بریانی بەدرخانن ، کە لە بنەرەتەوه کوردی جەزیرەن و وێرایی ئەوی باوایرانیا مەری میراتگریون ، بەلام خۆیان رووناکیر بوون زیاتر لەوی هاوشیوی سەرکردە کوردەکانی پیشووی کە پشتگیریەکی بەرفراوانی خێلەکانیان هەبوو .

بارودۆخی کوردستانی سووریا وەک کوردستانی عێراق یا ئێران سەرئێرانی نەبوو . هەرەها نەبوو هۆی هەڵسەنن ئالۆزی مەترسیدار وەک ئەوانەیی لە دوو هەریەیی دیکە قەومان . تەنانت لە سالانی نواتریشدا وەک دەبینن ، کوردانی سووریا زیاتر لە کوردانی هاوێرگەزەکانیان لە تورکیا و عێراق و هەرەها ئێراندا بێدەنگتر مابوونەوه . هەرچەندە ناوچەکی بێ بەشداریەکی کەم لە هەرا و ئالۆزیەکاندا ئەمایەوه .

کورد و داگیرکاریی فەرەنسییەکان لە سووریا

واپێدەچیت فەرەنسییەکان هەر زوو پاش داگیرکارییەکیان بۆ سووریا هەولی راکێشان و بەدەستەینانی مەتەنەیی کوردیان داویت . لە فێراییەری ۱۹۲۱دا ، کاتیک ناکۆکیی ئێوان فەرەنسیی و کەمالیستەکان گەیشتە رادەیی پیکدادانی چەکداری ، کوردانی هاوێرەیماننەتیی میلییی هاوکاری فەرەنسییەکانیان کرد بۆ پاشەکشە پیکردنی ئەو هیژە غەیرە نیزامییە تورکییەیی دەویست دێرئەلرۆر لەدەستی فەرەنسییەکان دەرینیت ، ئەو شوێنەیی ئەکوێتە ناوچەیی ژووروی ناوهراستی روویاری فوراتەوه .⁶⁵

⁶⁵ Iraq (British Administration). Office of Civil Commissioner. Administration Report of

لەم کاتەدا ، وادەردەمکەوت فەرەنسییەکان لەگەڵ بیروکەسی دامەزراندنی مێرئیشینیکی کوردیی کە نۆرە ، رەنئس ئەلەعەین ، ماردین ، نەسیب و جەزیرەیی نەین عومەر بگرتەخۆ و لەسایەکی کورەمکی ئیبراھیم پاشای میلییدا بێت ، کەوتووونە گەمە .⁶⁶ ئەوان وازیان لەو بیروکەسیە هینا ، وئرای ئەوەی پیش تێپەرئوونی سائەکە ، توانییان لەگەڵ تورکاندا بگەنە لیکتینگەمیشتنیکی سەرتاسەری سەبارەت بە زۆربەیی کێشە چارەسەرئەکرەمکانی نیوانیان ، ئەو لیکگەمیشتنەیی کە لە ریکەوتننامەیی ۲۰ی ئۆکتۆبەری ۱۹۲۱ی فرانکلین-بۆیلان دا بەرجەستە بوو . بەپێی ئەم ریکەوتننامەییە فەرەنسییەکان پاشەکشەیی خۆیان لە کلیکیا و ناوچەکانی دیکەیی کە تورکان داویان دەکرد ، پەسەند کرد و نامادەبوون رۆژنیککی کارگێڕیی تایبەت بەمخشنە سنجەقی نەسکەندەرەو ، هەرچەندە ئەم ریکەوتنە کارگەری لەسەر هینورکردنەوێ هەلومەرجەکە بە درئزایی سنووری تورکیا-سوریا نەبوو ، بەتایبەتی لە هەرمی جەزیرە ، ئەو هەرمی کە مەزترین ناوەندی کوردانە لە سوریا . کۆمسیۆنی هاوبەشی سائی ۱۹۲۵ و ریکەوتننامەیی تورکیی- فەرەنسیی فیبراہیری ۱۹۲۵ نەیتوانی تیکرایی خانەکانی ناکوکی نیوان تورکیا و فەرەنسا چارەسەر بکات . تاکو سائی ۱۹۳۰ بەشی رۆژەلاتی سنووری سوریا بەتەواویی دەستئیشان نەکرابوو .⁶⁷ ئەو ریکەوتنەیی دوایی بە شیوەیککی فەرمیی هەرمی جەزیرەیی دابە سوریا ، ئەوەی کە فەرەنسییەکان هەر لە سەرەتای داگیرکارییەکیانەو بۆ ولاتەکە لەو هەرنەمدا بوون و بەرئوویان دەبرد .

هەر زوو پاش ئەوەی فەرەنسییەکان رۆژنە عەرەبییەکی فەیسەلیان ریشکێشکرد ، لەپێنای جیگیرکردن و گەشەپێدانی ئەو هەرنە دەولەمەندە هەنگاویان نا .⁶⁸ بەزۆر رینگەیی جۆراوجۆر کەوتنە هاندانی عەرەب ، کورد ، چەرکەس ، ئەرەمن ،

the Mosul Division for the Year 1921,2.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ A.H. Hourani , Syria and Lebanon: A Political Eassy (London : Oxford Univ .Press ,1946), 56-57.

⁶⁸ Eliahu Epstein , "Al -Jazireh" , Journal of the Royal Central Asian Society 27, parts 1 (Jan. 1940): 68-82.

یا قویی ، کاسۆلیکه سوریه‌یکان و دواتریش ناسورییه نیشته‌جیکان تا به ته‌لویسی جیگیرین و کاری کشتوکالی له هه‌رنه‌مه‌که‌دا بگه‌ن .هه‌ندیک شارۆکه‌ی وه‌ک حه‌سه‌که ، قامیشلو ، هه‌روه‌ها عامودا قه‌مه‌باغ بوون و بوونه ناوه‌ندیکی گه‌شاوه و په‌ره‌سه‌ندوو . فه‌ره‌نسییه‌یکان هه‌ر زۆر له سه‌ره‌تاوه له هه‌لوی نه‌وه‌دا بوون بایه‌خ به کورده‌کانی جه‌زیره بده‌ن و دۆسته‌ایه‌تی و ره‌زامه‌ندیان به‌ده‌سته‌تینن . بیگوومان وه‌ک په‌رسه‌نگین بو عه‌ره‌به‌کانی ناوچه‌که . خه‌یله‌کانی کورد و عه‌ره‌ب ، سه‌ده‌ها سا‌ل بوو بو ده‌سته‌به‌سه‌رداگرته‌ی نه‌و ناوچه‌یه له رکابه‌ریدا بوون . نه‌و مه‌ملانییه‌ی که به ناوابوونی سه‌ده‌ی رابردوو به‌ره‌و کیشه‌مه‌کیشه‌کی تال له نه‌وان کۆنفراسیونی کورده میلییه‌یکان به سه‌رکردایه‌تی ئیبراهیم پاشا و عه‌شیره‌تی مه‌زنی شه‌مه‌ری عه‌ره‌ب ، په‌ره‌ی سه‌ند .

خۆییوون و چالاکیه‌کانی دیکه‌ی په‌نابه‌رانی کورد له سوریا

په‌نابه‌رانی کورد له سوریا ، له‌سایه‌ی پاراستنی فه‌ره‌نسییه‌یکاندا ، رنجه‌یان پیندرا له چالاکی توندی نه‌تویه‌تیه‌وه بگه‌لین و چه‌ند ناوه‌ندیکی سیاسی و که‌لتوو‌ریش له دیمه‌شق و بیروت دا‌به‌مه‌زینن .⁹⁹ نه‌م په‌نابه‌رانه له‌و کوردانه بوون که له زۆر به‌شی جیاوازی تورکیاوه هاتبوون و له سوریا بی‌هونه په‌نابه‌ر و له نه‌زایه‌تی تورکیا به‌رده‌وام بوون ، نه‌وان نه‌رکی دامه‌زاندنی رۆکخراوه‌کان و سه‌رکردایه‌تی کوردانی سوریا‌یان گرته نه‌ستو . په‌ره‌سه‌ندنی رووداوه‌کان پاش جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی له تورکیا به‌شێوه‌یه‌کی مه‌زن یاره‌ستی نه‌م سه‌رکرده په‌نابه‌رانه‌ی دا تا نامانجه‌کانیان بینه‌دی . هه‌رچه‌ی هه‌سته‌تیکی تورکخواهانه‌ش پاش داگیرکاری فه‌ره‌نسییه‌یکان له جه‌زیره‌دا مابوو پاش راپه‌رینه کوردیه‌که‌ی سا‌لی ۱۹۲۵ و هه‌روه‌ها راپه‌رینه‌کانی دواتری نیو تورکیا ، کاندوووه و له‌ناوچوو .

گرنگترین چالاکی په‌نابه‌ره کورده‌کان له سوریا بریتییوو له دامه‌زاندنی

⁹⁹ دیمه‌شق به‌شێوه‌یه‌کی سوننه‌تی ناوه‌ندی نه‌و کوردانه بووه له هه‌موو لایه‌کی کوردستانه‌وه کۆچیان بۆ کردوووه . گه‌مانی تێدانیه که زۆریه‌ی نه‌وانه‌ی راکه‌نشاوه نه‌وه بووه که شوێنی مه‌زترین که‌سایه‌تی کوردانه که نه‌ویش سه‌لاحه‌دینه ، که گۆزه‌که‌ی له شاره‌که‌دایه . هه‌روه‌ها نه‌م مه‌یله له‌لایه‌ن نه‌و راستیه‌شمه‌ هاندراوه که مه‌ولانا خالیدی دامه‌زیننه‌ری ته‌ریقه‌تی نه‌قشه‌بنده‌ی له کوردستان له‌و شاره‌ کۆچی دوا‌ی کردوووه و هه‌ر له‌وێش نه‌ژاوه .

خۆیبوون له ساڵی ۱۹۲۷دا ، ئەو رێکخراوەی ئامانجی بنه‌ره‌تیی زه‌ه‌رکردنه‌وه‌ی کێشه‌ی نه‌ته‌وايه‌تیی کورد و ئاراسته‌کردنی چالاکیه‌کانی کورد نژی تورکیا بوو . ئەم رێکخراوه چالاکانه به‌شداریی رێکخستنی راپه‌ڕینی ناگریداغی له تورکیا له ساڵی ۱۹۳۰دا کرد . خۆیبوون ناوه‌ندی بۆ چالاکیه‌ نه‌ته‌وايه‌تیه‌ کوردیه‌کان له ژماره‌یه‌ک شاری ده‌روه‌ی سووریا دامه‌زران ، وه‌ک : قاهره ، پاريس ، دیتریۆت ، و فلادلیفیا .^{۷۰} به‌ تايبه‌تیی ئەو له پاريس زۆر چالاک بوو .

دامه‌زراندنی خۆیبوون بنه‌مايه‌کی بۆ په‌یوه‌ندیی توندوتۆڵ له نێوان کورد و فه‌ره‌نسیه‌کان له سووریا پێکه‌ینا . ئەو راستیه‌ی که فه‌ره‌نسیه‌کان رێیاندا خۆیبوون (به‌رجه‌سته‌ترین رێکخراوی نه‌ته‌وايه‌تیی کورد له‌ماوه‌ی چه‌ندین ساڵدا) سووریا وه‌ک بنکه‌یه‌ک بۆ کارو چالاکیه‌کانی به‌کاربه‌نینت ، رێبه‌رائی نه‌ته‌وه‌خوازی کوردی هاندا نه‌ه‌په‌ری توانای خۆیان بۆ بنیاتنانی هه‌لۆسته‌تیکي فه‌ره‌نسیه‌خوا له‌نیو کورده‌کانی سووریا پێکه‌ینن . ئەم په‌یوه‌ندیه‌ سه‌لمانه‌دی که بۆ کورد و فه‌ره‌نسیه‌کان هه‌ردووکیان به‌سه‌ود بوو بینه‌وه‌ی هه‌یچ ناکوکیه‌کی وا هه‌بیت ئەو په‌یوه‌ندیه‌ بشیونینت . له‌کاتی شوێشی ناگریداغ له ساڵی ۱۹۳۰ ، له‌وانه‌یه‌ وه‌ک وه‌لامانه‌وه‌یه‌کیش به‌ نوێنه‌رائی تورک ، فه‌ره‌نسیه‌کان داوایان له میر سووریه‌یا به‌درخان کرد سووریا به‌ره‌و فه‌رنسا جێبه‌جێت . ئەو له‌وی تا مردنیشی له‌ساڵی ۱۹۲۸ نیشه‌جێ و خه‌ریکی چالاکی نه‌ته‌وايه‌تیی بوو .^{۷۱} له‌ماوه‌ی ساڵانی جه‌نگی دووه‌می جیهانیی ، وه‌ک ده‌بینین ، ده‌سه‌لاتداریی فه‌ره‌نسیی داوایان له خۆیبوون کرد خۆ له چالاکیی نژی تورک بپارێزیت ، خۆیبوون ئەو داوایه‌ی په‌سه‌ند کرد .

⁷⁰ هیندیک به‌چکه کورد له نهمه‌ریکا چالاکیه‌کانی خۆیبوونیان راده‌په‌رائه‌ند

یوسف ماله ، کوردستان او بلاد الاكراد، بیروت، ۱۹۴۵، ۲۵ . Chirguh, La question kurde, 37;

⁷¹ Nikitine ,Les Kurdes,200; Basile Nikitine . "Badrkhani," in Encyclopaedia of Islam, New Edition , 1:871.

ناژاوهی کوردیی له جهزیره له سالی ۱۹۲۷دا

هر زوو پاش رنکو تننامهی فهرنسیی - سوریی له سالی ۱۹۲۶ ، توندوتیژیی له هریمی جزیره بهربابوو ، کاتیک به پینی نیوهروکی رنکو تننامه که . کارمندی سوریی شوینی کارمندی فهرنسیی کان دگر نهوه . به شیکی بهرچاوی خه که که ، به هاندانی کارمندی ناوچهیی فهرنسیی ، نهوه ههنگاوهیان ریسواکرد و داوايانکرد لانیکه کارمندی ناوچهیی له خه لکی ناوچه که دامه زینن . کوردانی حه سه که له سالی ۱۹۲۷دا و له نهجانی دامه زاندنی کارمندی سوریی له دهرهوی هریمه که هه رایه کی توندوتیژیان له دهرهوی جهزیره نایهوه . نهوه ته قینهوانه به هاوکاری هیزه سه ربازیهکانی فهرنسیی خاموشکران . هاوهیه کی کم پاش نهوه . کریستانییهکانی قامشلو و ناوه ندهکانی دیکه له جهزیره سه ره نوئی ناژاوهیان نایهوه ، هاوکات له گه ل نواندنی توندوتیژییدا داوای رژیمیکی کارگیری تایبه تیان دکر که به بی له بهرچا وگرتنی رهگهز و ناینکی تایبهت مافی یه کسان بو هه مووان مسوگه ر بکات.^{۷۲}

نهوه ته قینهوانه که له نوتی ۱۹۲۷دا گه شته ترۆپک ، به رهو پیکدادانی چه کرداری په ره ی گرت . چه نده کریستانییه کی عامودا له لایهن سه رخینه کوردهکانی پیواوی حومه ته وه کوژان . هیزه سه ربازیهکانی فهرنسیی بو کوژا پییه بنانی نهوه ناژاوانه بانگه نشت کران و نهزم و نارامیی گه رایه وه . هاندان بو رژیمی جیا له جهزیره بهر دهوام بوو ، و نه پای نهوه ی چه نده رووداوینک قهومان و له دیسه مه بهری ۱۹۲۷ دا زور په ره یان گرت ، کاتیک فه رمانداری جهزیره له لایهن دهسته یه کی جیاخوازی خه لکی حه سه که وه فره ندره . هه مان کات ، کاردینال توپییونی ، رابه ری کلنسیای کاسو لیکیی سوریی ، چالاکانه له پتوه کردنی پرسی جیاخوازهکان ، له پاريس و روما تیکه ل به رووداو مکان بوو .^{۷۳} نهوه ، هه رچه نده ، قوناغیکی تبه ره یان بوو ، زوری نه خایاند شته کان ناسه _____ ایی بوونده _____ وه .

^{۷۲} Hourani , Syria and Lebanon, 215.

^{۷۳} Ibid, 216.

به‌شی نۆیه‌م: ئالۆزییه‌کانی لیوای موسل و هه‌ولێر له کوردستانی

عیراق پاش جه‌نگی یه‌که‌می جیهانیی

به‌هاتنی به‌هاری ۱۹۱۹، پرۆیاگه‌نده‌ی توندی دژ به‌ریقانیی و دژه‌ کریستیانیی له لایهن تورکانه‌وه له‌وه‌دا بوو له کوردستانی عیراقددا به‌ری خۆی بدات، به‌تایبته‌ له‌و به‌شانه‌ی ویلايه‌تی موسل که له‌ ناوه‌نده هه‌ژوه‌ کانی شیرناخ و جه‌زیره‌ی ئه‌ین عومه‌روه‌ نزیکتره‌. به‌ریقانییه‌کان به‌و کافرانه‌ ناسیندران که ده‌یان‌ه‌وێت ده‌سه‌لاتیکه‌ سته‌مکاریی بیانیی نادادپه‌روه‌رانه‌ به‌سه‌ر کورددا به‌سه‌پینن و له‌په‌ناو به‌رژه‌وه‌ندییه‌ ته‌سه‌که‌کانی خۆیان و به‌قازانجی کریستیانیه‌کانی ناوچه‌که‌ ته‌وقی دیلیه‌تییه‌یان له‌گه‌ردن بکه‌ن. هاواناییی، ئه‌ین، نیشتمانپه‌روه‌ریی، هه‌روه‌ها داب‌ونه‌ریی نۆچه‌یی له‌دژی داگیرکه‌ران ده‌یه‌هه‌ژانندن.

وا‌همه‌ده‌که‌وێت بارو‌دۆخی توندی ناوچه‌ سنوورییه‌کان گه‌شیتیه‌ته‌ حاله‌تیکی ئالۆزیی ئه‌وتۆ که وه‌ک هه‌واله‌کان ده‌لێن، کۆمه‌لگه‌ کریستیانیه‌یه‌کانی ئه‌وان جه‌زیره‌ و زاخۆ له‌ حاله‌تیکی مه‌ترسییداری مه‌زن دانرابه‌یتن. له‌راسته‌یدا، وه‌ک ده‌گوتیه‌ت، ئالۆزییه‌ دژه‌ کریستیانیه‌یه‌کان له‌ زۆر جینگه‌ سه‌ریانه‌هه‌ژدا بوو. ^۱ به‌ ته‌واویی ئاشکرایه‌ که کارگه‌ریی به‌ریقانیی له‌ ناوچه‌ سه‌خته‌ سنوورییه‌کانی باکووری ویلايه‌تی موسلدا له‌ هه‌لومه‌رجیکه‌ زۆر له‌باردا دانه‌مه‌زرا. ته‌نانه‌ت گه‌ر هه‌لومه‌رجه‌که‌ش باشته‌ر بوایه‌، گومانی تێدا نیه‌ که کورد، ئه‌وانه‌ی بۆ هاوه‌ی چه‌ندین سه‌ده‌ له‌سه‌ر شیوازیی ژبانی عوسمانیی راهاتبوون، هه‌روا به‌ساکاریی بتوانن به‌و شیوازه‌ نانا‌شنایه‌ی به‌ریقانییه‌ تازه‌ ها‌توه‌ه‌کان به‌ریوه‌بچن.

ته‌قینه‌وه‌ی ناوچه‌ی زاخۆ

واپه‌نده‌چیه‌ت به‌ریقانییه‌یه‌کان به‌لگه‌ی ته‌واویان له‌مه‌ر چالاکیی تیکه‌مه‌رانه‌ی تورکان له‌به‌رده‌ستدا بوویه‌ت، به‌لام نه‌یان‌نووستیه‌ت یا نه‌یان‌توانییه‌ت رنگه‌ی لێبگرن. له‌ ۱۹ مارتی ۱۹۱۹دا، نامه‌کانی عه‌بدوڵله‌رحمان نا‌غای شیرناخ، که سه‌رۆکیکی ده‌سه‌لاتدار و

¹ Bell, Review of the Civil Administration, 62.

خۆی به لێپرسراوی هاوپییمانیهتییهکی خێلهکیی بهرفراوان دهزانی ، له لایهن بهریتانیهكانهوه نهستی بهسرداگیرا . عمبدولرحمان ناغا له نامهكانیدا هانی نهو سرخینه کوردانهی داوه که نهکونه ناوچهی بهریتانییاه ، که بینگانه له ناوچهکه یاندا دهپهڕینن . نهو جهختی لاسهر نهوه کردبووهوه که جولانهوهیهک نهو لاینگریتی ، بهشیوهیهکی فرمی له لایهن حکومهتی تورکییهوه دانپێدانراوه و پشتگیری لێدهکرت . ههروهها بۆ خوشی له پشتگیری و هاوکاری کسایهتیی و کۆمهله جۆراوجۆرهکانی نهستهمیول ، قاهره و پاریس بههرمهنده ، نهوانی کار بۆ دامهزراندنی دهولتی کوردیی نهکهن . ههمانکات ههوانی نهوتۆ هیه که نهفسهرانی تورک بۆ هاندانی سهرکرده نیوچهییهکان و پهيوهستبوونیان بهو جولانهوهیه ، سهردانی ناوچهی شهمدینانیان کردوه . بهلام بهساردیهوه پێشوازییان لێکردوون . بپرواش وابوو تهناوت نهفسهرنکی تورکیش به ههمان مهیست بۆ ویلایهتی موسل نزهی کردبیت .²

گۆیان که خێلنکی سهرههگۆبهنده و لهناوچهیهکی چپایی سهختی باکووری زاخۆ دهژیان ، یهکهسجار نهوان دهستیانپێکرد . نهوان که بهگشتیی به یاساشکینیی بهدکاری نژی کریستیانییهکانی گوندمکانی دهروهر تاوانبار بوون ، دواجار چاونهترسی و سهرهههویان گهیشته ناستیک رکابهری هیزه داگیرکهرمه خۆی بکهن . کاپتن (ئه.سی.پیرسن) جینگری نهفسهری رامیاری له زاخۆ ، نهوهی که دهگوترا ههولنکی بایهخداری لهپیناو کۆتاییهینانی تالانکارییهکانی گۆیان داوه ، دواجار قسهی سرخینهکانی پێگهیشتبوو که خوازیاره لهگهڵ بهریتانیهکان رنکهوینت . ههر بۆیه بهو خهیاڵهوه رۆیشتبوو تا سرخینلی گۆیان ببینیت که له لایهن چهکدارانی گۆیانوه پاسهوانیی لێدهکرا . پیرسن له 4 ئابریلی 1919 ، کاتیک بهرپوه بوو بۆ جینگای کۆبوونهوهکه خرایه بۆسهوه و کوژرا . بهگۆزهری سهرچاوه فرمییه بهریتانیهکان ، ههلوهرجی کوشتنهکهی پیرسن ههچ گومانیک بۆ نهوه ناهیلنیهوه که نهستی نهمنقهستی تیدا بووه و پاسهوانهکانی گۆیانیش دهستیان تیدا ههبووه .³

² Ibid.Cf. Driver , "Kurdistan and The Kurds,89.

³ Bell, Review of the Civil Administration,62.

⁴ Ibid.; Driver , "Kurdistan and The Kurds,89; A.T.Wilson,Loyalties,2:147; Driver , "The Kurdish Question ." 111.

بەریتانىيەكان لە ناسەوارە مەزنەكانى ئەم پەرەگرتنە بەناگابوون . بىنگومان ئەوان لەو دەترسان ئەم رووداوە بىيئە ھۆى ھەلايسانى شەپۆلىكى توندوتىژى دژى كارمەندى بەرىتانىيە لە سەراسەرى ناوچەكەدا ، ترسنىكى وا كە بە تەوايى لە شوێنى خۇيدا بوو و ھاتەدى . لە راپۆرتىكى فەرمىيدا ئەم نىگەرانیيە و دڵەراوكىيە بەرىتانىيەكان رەنگىداوتمەو ، لەكاتىكدا بەدواى رىنگە چارەبەكدا دەگەرن رۆبەرپرووى ئەو ھەلومەرجەى پىيىنمەو . ئەوان بە ناچارى بىريان لەو شىوازە دەكرەموە كە پىنش ھاتنى ئەوان ، توركان لەھەمبەر قەومانى رووداوىكى وا لە ناوچەكە دەيانگرتەبەر بەگوێزەى راپۆرتەكە :

" لەھاوێى دواچارەكى فەرمانرەوايەتییى توركاندا ، توركان كاتىك يەك لە كارمەندەكانیان دەكوژا ، لە ئەجامدانى توندوتىژترىن كار و ھەنگاو نەدەپرىنگانەو و شكستیان نەدەخوارد . لە ساىەى فەرمانرەوايەتییى نىمەدا ، ئەو يەكەمجارە ھالەتى وا روويدات ، ھەرھەا ناسايیە خىلەكان ھەك تاقىكردەنەو يەكى ھىز و تواناى ھوكومەتەكەمان تىيىروان ، ھەرھەا ھەك پىودانگىك بۆ ئەو ئەو ئاستەى ، چەندە دەتوانن رەكابەرىيان بەكەن و ھەك بەرزەكى بانان بۆى دەرچن ."

راپۆرتەكە لەو ئەگەرە جۆزبەجۆزانە دەدوێت كە بەرىتانىيەكان لەمەر رووداوەكە دەيگرنەبەر . ناردنى ستونىكى سەربازىيە تەمىكارانە دژى گۇيان ، ھاوكات داگىركردنى ناوچەى جەزىرەى نىين عومەر ، ئەو پلانە بوو كە رىنگاى پىندرابوو ، ئەو پلانەى قازانجى ئاشكرای خۇى ھەبوو ، بەلام وىزراى ئەوە زيانى خۇشى ھەبوو ، راستە بەو گۇيان بەسزای خۇيان دەگەن و داگىركردنى سەربازىيە جەزىرەش دەبىيئە ھۆى رىشەكىشكرردنى پىلانگىرئىيە لە يەك لە گرنەگرين ناوئەمەكانى و بە تەواوتىيە ھەلومەرجەكە بەدژى خىلە ئازاومگىرەكان ھەلمەگىزىتەو خاوشيان دەكات . بەلام گۇيان لە بەشىكى زۆر دەرھووى ناوچەى داگىركراوى بەرىتانىيەدا دەژيان و ناردنى ستونىكى سەربازىيە بەو چەشنە

كاتىك نامازە بەم رووداوە دەكرىت . ناوى ھەبەرەھەمان ئاغا زۆر دوويات دەكرىتەو . بەلام كوشتنى كاڤت پىرسن لە ناستۆى ھەسەدینۆى سەزۆكى گۇيانە .

Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1921, 7-8.

⁵ Bell, Review of the Civil Administration, 62.

داگیرکردنی خاکی تورکیا پیکدههینیت ، نهم راستیییه هاوجوت بوو لهگهل سهختی ناوچهکه و کهمی هیژ و کلهپهلی سهربازی . نهموی دهریخت که پووجهلکردنهموی هر قازانجیکه که له جیییهجیکردنی نهم پلانهدا بیتهدی .⁶

نهمه نهگهر لهبهرچاوگهرا که دهگونجا بو سزادانی گوناهااران له لایهن تورکانهمه بگیرایهتهبهر ، بهلام وهک نهگهرکی نشیایو لهوکاتهدا رهتکرایهمه . دهزانرا که نارژاوهکه بهشیوهیهکی بهرفراوان له ناگامی پیلانگیزی تورکانه . له سونگی نهمشوه چاوهپرنی هاریکاری راستگزیانه و چالاکانه تورک ناکریت . سهرباری نهموش ، داواکردنی یارمیتی تورکان بو سرکوتکردنی گزیان نهم ههسته دینیتهارا که وهک نیشانهیهک بو لاوازی بهریتانییهکان لهناوچهکهدا لهقهلهمبدریت ، نهم تیروانینهی که دهیانویست بههر نرخیک بیته خویانی لی بهدوریگرن .⁷

دوای لهبهرچاوگرتن و رهتکردنهموی نهم نهگهری پیشوو ، دواچار دهسهلاتدرانی بهریتانیی بریاراندا پهنا بو بومباران وهک گونجاوترین شیواز بو مامهلهکردن لهگهل گزیاندا بهرن . هرچهنده یهکهمین همول نهجاسی خوازوای لینهکهوتهمه . بهلام بومبارانکردنهکانی داهاتوو سرکهوتنی سهبارته به سرپیدانهواندنی خیلهکویه سرکهشمکان پیشاندا .⁸

تهقینهوهکی نامیدی

تهقینهوهی داهاتوو درئی بهریتانییهکان له نامیدی روویدا . لیزرش ، ههروهک زاخو و ههروهها له راستییدا لهسراسهری نهم ناوچهیهی بهریتانیا داگیری کردبوو ، پروپاگهندهی تورک ههمان شیوازی بو هاندانی ههژان و نانارامیی گرتیوبهر . بهگوزریه بیل . بهریتانییهکان له یهنایهری ۱۹۱۹ کارگیزی خویان گهیانده ناوچهی نامیدی ، کات

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.,62-63

⁸ Ibid.,63.

لکینکی سربازبیلان نارد تا ۴ مایل له دووری شارمکوه جینگرینت .^۹ له مارتدا ، جینگرینتی نهمسیری رامیاربیلان دامهزاند تا لهنیو شارمکوه ناوچهی نامیدی بهرینوبهرنت . له ژوونی ۱۹۱۹ ، بهریتانییهکان بریاریاندا هیزمکانی خویان بکیشنهوه دهرینهندی سوارهتوکه که ههژمه مایل له رۆژئاوای شارمکوهیه . بهروش (کاپتن دی. ویلی) جینگری نهمسیری رامیاری ، لهگهڵ نهمسیری یهک نهستیژه (ئینج. ماکدولاند) ، ههروهها نهمسیری چاودیری (سی. ئا. تروپ) ، که له هیزی لیفی نیوچهی بهریرسیاریوون ، ههروهها دوو نووسیری تهلهگرافی هیندی ، لهنیوشارمکهدا به تهوایی داپران .

پاشمکشی بهریتانییهکان ، ههروهک دهینین ، کۆتاییهکی خهمناکیی بۆ کارمندان بهریتانیی له نامیدی بههواوه بووه ، ههروهها پینگه بهریتانییهکانی لهبهشی باکووری موسلدا خسته مهترسییهوه . هههچنده نهروش ههلهیه که بایهخی نهم رووداوه له راهی خۆی زیاتر سهیر بگرینت . وێرای نهوهی که هاندان و خیرکردنی نهو ئالۆزیانهی که دواتر له نامیدی و نهووبهیریدا تهقینهوه بۆ سروشتی یاخیبوری خهڵکهکه ناگریتهوه . نهو ههلوهرجه ناسکهی بۆ ماوهیهک بوو له نارادا بوو ، ههروهها رهگهزکانی تهقینهوه که ههه لهسهرتای گهیشتنی بهریتانییهکانهوه کاری خۆی نهکرد ، که دهتوانرنت هۆکاری جۆراوجۆر ههلوهرجینکی نهوئویان هینایه نارا .

ههلوئوستی کوردانی نامیدی له هاست بهریتانییهکان

کوردان که بۆ ماوهی چهندین سهده خویان بهبهشیک له دهولهتی عوسمانیی دانهنا و بههمان داب و ناکاری ژبانی عوسمانیی دهگوزهران ، نهمیستا بیگومان سهبارت به هاتنی بهریتانییهکان وهک داگیرکهریک و خاوهن ناوین و کهلتوریکی جیاواز بۆ ولاتهکیان بیزارین . زۆربهی سههۆکه کوردهکان ، نهوانهی لهسهه شینوازی توریکی

⁹ بهگوزهری بیل . بهریتانییهکان خوازباربوون کارگرییهکیان بهگهیهیننه نامیدی تا ناسانکاری بۆ گههراوهی ناسورییهکان بکهن چونکه نزیکترین و گونجاوترین رنگه لهو ناوچهیهوهیه . ویلسن دهلیت لهو رووهوه راویژ بهو نهگراوه ، نهوهی نهو به کاریکی بیهرودهی زانیوه ، نهو جهختی لهوه کردبۆتهوه که تمینا بهعزی ناکامه نهخوازراوهکانی پاشمکشهوه بووه که نهوهی پهسهند کردووه . A.T.Wilson, Loyalties, 2:148.

¹⁰ Bell, Review of the Civil Administration, 72.

راها تېوون ، سیاسه تی کارگېری بهریتانییه کان و جیبه جیکردنیان به شتیکی ننگونچاو ، بیزارکمر و زۆریه ی جاریش قیزموم هاته بهرچاو . هرچنده کارگېری بهریتانیی نارام ، ناغر ، همره ها پرؤشبوو رهزامندیی خه لکه که بهدستبیتنیت . به لام ئه وان جهختیان لهسر کوکرینه وهی باج و سه پاندنی دسه لات و هه ییه تی خویان دهمکرده . همره ها کارگېرییه کیان وادهمکوت دروستکارییت و گنده ل نه بیت ، به لام خو هله قورتینر بوو .

چاکه و لیهاتووی دسه لاته نو یه که همرچیه ک بیت . به لینی ئه سوود و قازانجشی به خه لکی دابوو هر چیه ک بیت ، هیشتا زۆرک هه بوون که بهرژه وه ندیه کیانیان له سایه ی داب و ناکاره کانی رژمه کونه که به شیوه یه کی باشتر بهرژه وه چوو ، به تایبعت ئه سرزوک و سرخیله دسه لاتدارانه ی له ماوه ی رابردودا له حاله تیکی نیچه سه سه به خۇدا بوون . له سه سه مه ی عوسمانییدا ، کوردانی ئه م ناوچه یه رادهستی خواست و نارمزوی خویان کرابوون ، ته نیا لهو بۆنه کاتاندا نه بیت که نارمزو و ئومیده کانی سولتان و کارمنده زنده به جۆشه کانی ده ولت ئه وه یان خواستبیت جهخت لهسر دسه لاتی ده ولت بکه نه وه و مه زنا یه تی خویان بنویفن . به لام ئه م ده ره پارانده ی ته ژمی عوسمانی ، ویرای ئه وه ی زۆرجار روویان دهدا ، وه ک باوه نه شیوا ناراسته دهمکرا و خراپیش جیبه جیده مکرا ، زۆر که می به دیده هینتا ، شانبه شانی ویرانکارییه کی به رفراوان ، له زۆریه ی جارکاندا ، ئه وه ههنگاوانه ی له بوونه نیچه ههنگای ناکارا ، هه له ممرجهکش بهرده وام وه ک ئه کاته ی پیش ده ستپیکردنی هه لمه ته سه ربازییه کانی لیدیته وه - ته نیا حاله تی جیا و بایه خدار ئه وه هه لمه تانه بوو که له نیوه ی یه که می سه ده ی نۆزده یه مدا یۆ رووخاندنی مه رشینه کوردیه کان ئه نجامدرا - دسه لاتیکی به وشیه وه ی حکومت که دزه ی دهمکرده نیو دۆله کوردیه نه دورده سه تکان هینده ده سه تپاچه بوو زۆری نه خایاند که سه رخیله کان بن گرفتیکی ئه وتۆ باره کیان به قازانجی خویان و ده مگتیرایه وه .

کارگه ری ههنگاوه کانی کارگېری بهریتانیی

له وانیه سه رچاوه ی سه ره کیی ناره زایه تی له نیو کوردانی ئامیدییدا بریتبیت

له ههنگاره کارگێڕییه ناوازه و جدیدییه له لایهن هێزی نوێی داگیرکەر مهوه پێشکهشکرا .
 ئهو ههنگاوه بریتیبوون له دامهزراندنی پۆلیسی نیوخو ، کۆکردنهوهی باج ،
 پێشکهشکردنی پاره و تۆ بهشیوهیهکی راستهخۆ به جووتکاران لهجیاتى ئهوهی لهپرسی
 سهرخێلهکانهوه بێت ، ههروهها گێڕانهوهی پهنا بهره ناسورییهکان .¹¹ وایندهچیت ئهم
 ههنگاوه گومان و ههستی ناحهزی خانهدان و نهشرافه دهمسهلاتدارهکانی شار و
 سهرخێلهکانی دهووبهیری وروژاندیبت . ئهوانهی نەک ههر ئهم ههنگاوهیان به
 دهستیوهردانیکی ناشایسته و بێپاساو له کاروباره نیوخۆیهکانیان لهقهلمدهدا ، بهئکو
 وهک ههرمهیهک بۆسهر ئهو پایه و بنهمایانه دهبینی که توانا و هێز و جیاوهگهکانی
 خۆیانی لهسهروهستاوه .

بێگومان ، ئهم ههنگاوه بهشدارییهکی مهزنیان له پهڕهگرتنی ههستی بێزاریی
 دژ به بهریتانییهکان کرد و لهوانهیه ، له راستیدا ، راستهوخۆ له ههنگهساندنی
 ئالۆزییهکانی ئامیدی بهپرسیاریبت . تیگهیشتنی کارییگهرییهکانی ئهم ههنگاوه
 لهسهر کورد ، سروشتی داد و بێدای کوردان دژی بهریتانییهکان رووندهکاتهوه .

دهزگای پۆلیس

واهمهکهوێت سهڕۆکه کورمهکان بنیاتنان و دانانی بنکهی پۆلیس
 لهناوچهکانیاندا چارسی کردبن . ئهوان وا ههستیانکرد که پێکهینانی هێزکی لهو
 شیوهیه پێشیلکردنیکی قوونی وابستهگی خێلایهتییه ، به پهیوهستبوون بهم هێزه
 مرییهوه ، چهکداره خێلهکییهکان پهیوهستهگی و وهفاداری خۆیان له خێلهکهیانمه
 دهگۆین و به مرییهوه دهبهستینهوه . بهوش نەک خێلهکان ههر توانای پیاوه
 چهگاومهکانی لهدهستدهات ، بهئکو ئهو توانایهی دهکهوێته دهست لایهنگ که
 دهگونجیت وهک دوژمن دهکهوێت ، که نهویش مرییه ، ئهوهی بهرژمهوندییهکانی مهرج
 نیه ههمیشه لهگهڵ بهرژمهوندییهکانی خێلدا بێت . سهرباری نهوش سهرخێلهکان
 پیوسته ئهو راستیهیان زانیبیت که ئهو هێزه چهکدارهی دروستهکریت لهپێناو

¹¹ A.T.Wilson,Loyalties,2:148; Bell, Review of the Civil Administration,71.

چسپاندن و پتەوکردنی دەسه‌لاتداریتی کارگێڕییە نوێکەدا بێت . ئەم دەرەبەگە جەردانە هەستیان بەهۆکرد کە نامادەبوونی هێزێکی بەر چەشنە لەنیۆ ئەواندا ناستەنگیکی سەخت لەبەردەم نازادیی هەلسۆپانی ئەواندا پینکەهینیت . ئەوان درکیان بەهۆکرد هیندە یەر هیزانە لە ناوچاندا بەیننەوه . ئەمان ناتوانن لە کاری توندوتیژییەوه بگلیزن و سوودی لێببێزن . هەلکوتانە سەر و پەلاماردان ، دۆژمانیەتی و تۆلەسینی ، لەگەڵ چاوسوورکردنەوه و لێخواردن ، ئەمانە زۆر نابا دەبێتە کاری سەرەڕۆ و ئەستەم .

باج :

کوردیش وەک زۆرییە گەلانی رۆژەهەلاتی ناوهراست لە دانی باج چارپس و بێزار بوون .¹¹ ئەم هەلوێستە بەشێوەیەکی بەرفراوان لە سۆنگە یەر راستییەوه کە باج هەمیشە بێ لەبەرچاوەگرتنی ناستی گوزهرانی باجەر سەپینراوه و بەشێوەیەکی توندوتیژانە و بێوێژدانەش کۆکراوەتەوه .¹² کومەلگە یەر خێلەکی لەسەر سەری ناوچەکەدا ، دەرگەجێت بەهۆی توانایانەوه یۆ بەرنگاریکردنی مەریی ، ناوبانگیکی خراب و نەشیایان لە دژایەتیکردنی باجدان بەدەستەینابێت . سووربوونی دەسه‌لاتداریتی بەریتانیی لەسەر قەیلاندنی باج و کۆکردنەوه یەر بەشێک لەو هەستی نازەزایەتیە یەر کوردانی نامیدی دژی شێوهی کاری رۆژی نوێ پینکەهینا .

¹² ئەم هەلوێستە لایەنگری توند لە نیۆ تراسیۆنە نایینیەکاندا بۆخۆی دەبینێتەوه . لەم بارەیهوه ژمارەیک فرمودە دەرفتە پال مەحمەدی پەیمانەر کە بێزی خۆی لەحاست باجەر پێشان دەدات . بەپێی فرمودەیک " باجەر لە ناگری دۆژمەخدايه " . بە پێی یەکیکی دیکە " باجەر ناچێتە بەمەشت " . هەریۆه لە میژمەوه خەلکانی موسولمان بەهەمان رەوالی پەیمانەرکەیان بێزان لە باجەر کەوتەوه . لە نینجیلیش بێز لە جووهمان کراوەتەوه بەهۆی ئەوه یەر باجەریانەوه . هەرۆما ئەوه لە کەلتوری رۆحانیەکانی جووشدا هەیه .

¹³ دملوچی نامازە بەوه نەکات کە لە ئەم رازە یەر فرمییدا لە سانی ۱۹۰۵دا چەند نموونەیک کرداری لەمەر شێوهی نامرۆفانە یەر باج کۆکردنەوه لە نێرۆ و ناوچە یەر رێکان توشی هاتۆوه . " بە گوێزە یەر ئەوه ، ئەوپاوه یەر نەیدەتوانی باجەکی بەدات لەلایەن حکومەتەوه کێژەکیان دەبرد و دەیاندا یەر کارمەندە دەرگەتیە یەر کە حکومەت پارە یەر نیو مانگانەکی بەدات . دملوچی ، امارە بەدیئان ، ۵۰-۵۱ .

دانی پاره و تۆو:

دانی پاره و تۆو به خێلهكییهكان سهراوهیمی نارهزایهتیی لههممهر بهریتانییهكان پینکههینا . ئهوان به پینشکهشکردنی راستهوخۆی پاره و تۆو بهو جووتکارانهی پنیوستیانه و بئ نهوی له رنگهی سهرخێلهكانهوه بئت ، خۆیان تووشی بیزاریی سهرخێلهكان کردهوه . بۆ سهرکرده خێلهكییهكان ، ئهم شینوازه نووی و مەترسییداره ههروهشی سنووردارکردنی نهسهلات و ههروهها نههینشتنی بالادهستی چینیایهتیانی له کاروباری ناوچهکه دهکرد .

لهکاتیکیدا لهسهردهمی عوسمانییدا رهشهخهکی خێلهكان و راهاتبوون که بۆ ههر سوود و یارمهتی خواستیک پهنا بۆ سهرخێلهكان بهرن . نهمیستا هاندراوه راستهوخۆ روو له میریی بکات . ئهم سیاسهتهی بهریتانییهكان دهبووه هۆی نهوی سهرخێلهكان روئی داوهری و نیوهنگیریان لهنیوان میریی و رهشهخهکهکهدا لهدهستبدهن . بهوهش پهلهویایه و توانایان بهشینهوییهکی بهرفراوان کزدهبوو .

گیرانهوی پهنا بهره ناسورییهکان

گیرانهوی پهنا بهره ناسورییهکان ترس و دلهرهوکینی کوردانی نامیدی و رووزاند ، کوردی ئهم ناوچهیه دوژمنایهتییهکی قوول و میژینهیان لهگهل ناسورییهکاندا ههبوو .¹⁴ نهمیستا ئهوان درک بهوه دهکهن که بهریتانییهکان و هاوکاریی پهنا بهرهکان دهکهن بۆ ناوچهکانی خۆیان بگهڕێنهوه ، دواجار ناسورییهکان بههیز دهکهن و ایان

¹⁴ به درزیایی سهدهی نۆزههیم ، جۆره حالهتیکی شهڕ و ناگۆکیی لهنیوان ناسوریی و هاوسن کوردیهکانیادا ههبوو . بهگۆزیهی ریج میری نامیدی ناچاربوو چهند پاسهوانیکی تاییهت بۆ خۆی دابنیت تا له ههر پهلامارنکی لهناکاو ناسورییهکان خۆی بپارێزێت . به ههمان شێوه ، دوژمنایهتیی درنژایهتی نیوان تیارییه ناسوریی و کورده بهروارییهکان زانی زۆری گیانیی بۆ ههر دوولا لیکهتومه له ماوهی سالانی چهنگی یهکهمی جیهانییدا . ناسورییهکان له چهند لایهکهوه پهلامارسان و له ناکامی هیزشیک گهشتیهوه که له باشوورهوه کرایسهیریان له ناوچهکی خۆیان له ههکاری دهههیندران . ئهو هیزه لهلاین والی موسنموره نامادهکرایوو . به گهشتی له کوردانی بادینی پینکههاتن .

لیدمکن له ناوچکه‌دا بالادست بن و توله‌ی خو‌یان له کورد بستینن . پرویاگنده‌ی تورکانیش لهو کاتدا سهارته به بهرزه‌فهری ناسوری و نهرمه‌نمکان بازاری گرم بوو ، نهوان به شیوه‌ی‌مکی به‌رفراوان له بلا‌بوونه‌وه‌ی شو دهنگو و بروایه به‌رپرسیار بوون که ده‌یگوت بالادستی و سه‌پاندنی دهسه‌لاتی نهرمه‌نمکان به‌سمر کوردا زور نزیکه .

راپهرینی نامیدی و هه‌نگای ته‌میکاران‌ه‌ی به‌ریتانییه‌کان

شو ترس و نیگه‌رانییه‌ی له ناکامی شو پرسانه‌وه سه‌ریان‌ه‌لدا به‌وه‌ی پیلانگنیران و هاندانی تورکان‌ه‌وه هه‌ژانیک‌ی بی‌زاری قو‌لیان پیکه‌نا . شو گرفتانه‌ی لهو ناوچه وروژاوه‌دا هاته پینش له رووداو‌یکه‌وه به‌رجسته بوو که له‌سه‌ره‌تای کارگنیزیه نوییه‌که‌وه قوما . پاش شو‌وه‌ی نامیدی که‌وته ژیر داگیرکاری به‌ریتانییه‌کان ، کاپتن ویلی ، جیگری نه‌سه‌ری رامیاری ، له‌گه‌ل هیندیک له سه‌رکرده کورده‌کانی نیو شاره‌که‌دا که‌وته کیشه . بوونی ناکوکی و دوزمانیه‌تی نیوان دوو پیاو ماقولی سه‌رکرده ، که شاره‌که‌ی به‌سمر دوو به‌ره‌ی جه‌نگ‌خوازدا دابه‌شکردبوو ، به‌شیوه‌ی‌مکی به‌رفراوانی شو‌تو هه‌ره‌شه‌ی له چه‌سپاندنی یاساو نارامی ده‌کرد که کاپتن ویلی هستی به‌وه‌کرد ناچاره ده‌ست‌مورداته کیشه‌که‌وه . ده‌گوت‌ریت ویلی شو دوو ده‌سته‌ی چه‌ک کردبوون به لیه‌سه‌ندنی پاره سزای داون و به‌لینه‌نامه‌ی پی پرکردوونه‌توه که له ناینده‌دا ره‌فتاریان باش بکن . ناسه‌وری توندی شو کاره هه‌ردوو به‌ره‌که‌ی شینگیرکرد و به‌وش به هیزه دژه به‌ریتانییه‌کان‌ه‌وه په‌یوست بوون .¹⁵ پاش مانگیک له هه‌ره‌شه‌ی تورکان ، هاندانیان ، ده‌چه‌ورکردنیان ، کوردی نامیدی بریاری به‌ریاکردنی راپه‌رینیکیاندا تا به زه‌بری چه‌ک به‌ریتانییه‌کان ده‌ره‌پینن . به‌گو‌یره‌ی (سیر. نارنۆلد. ویلسن) ی کۆمیساری مده‌منی: " ناغان ، کۆبوونه‌وه‌ی‌مکی نه‌پینیان به‌ست و به‌چه‌ش‌نیک کۆرییان داهاتیوو جگه له توندوتیژی هیچ رنجه‌ی‌مکی دیک‌ه‌ی کراوه‌یان له‌به‌رده‌م خو‌یانداندا نه‌مه‌بینی ."¹⁶

پیلانگنیرکان له سه‌ره‌که‌کانی نامیدی و سه‌رخینه‌کانی ده‌روبه‌ریان پیکه‌هاتن . شو

¹⁵ A.T.Wilson.Loyalties.2:148; Bell, Review of the Civil Administration,71.

¹⁶ A.T.Wilson.Loyalties.2:149.

سمرکردانی دوو بهره نژیهیمکهکی شارمکش سمری پرمیان بوون . لهشموی ۴ای ژوونیهی ۱۹۱۹د . چمند پیاویک بهسر دیواری شو مالهدا ههنگهپان که کاپتن ویلی جیگری نهفسری رامیاری و هاوهلانی تیدا خهوتبوون و ویلی ، ماکدونالد و تروپیان کوشت ، شو لیفیانی ویستیویان رگری له پهلاماراکه بکن ، نهوانیش کوردان .^{۱۷}

بهريتانيهکان خيرا و چالاک کهوتنه کار . لهشکری ههژده که له موسل جیگری بوو دهستبهجن فرمانی پندرا بکهوتنهکار و لهههروکی پنیوستی کرد ههنگاوی تهمنکارانه بگریتهسهر . تپینکی لهشکری ههژده به فرماندهی (ژنرال نایتینگال) له سوارهتوکه کۆبوونهوه . شو دوا خالهی که بهريتانيهکان پیش سزمانگ ههژمهکانی خویان بۆ کشانهوه ، ههروهه تپیی دووم به فرماندهی (ژنرال ولریج) رهوانی زاخو کرا . (ژنرال کاسلین) که لهدوای قوناغهکانی ههلمهتهکانی میسوپوتامیا خوی نیشانداوو ، متعانهی سهپرهرشتیکردنی ههلمهته سهریازییهکانی خرابه نهستو . جیگری فرماندهی گشتیی بهريتانیی فرمانی پندا بۆ سزادانی یاخییبووان پهلاماری ناوچهکی نهروبهر بدات و ههولنی چهساندنی دهسلاتی بهريتانيهکان بدات که لهو ناوچانهدا تهواو شلوقه .^{۱۸}

ههولنکی سههتایی بهريتانيهکان بۆ گهیشتنه نامیدی رووبهرووی بههنگارییهکی سهختی کوردان بووهوه که بهلگهی تیوهگلانی چمند خیلنک بوو . بههوش چ جوولهیمکی بایهخدار نهجام نههرا تا شو کاتهی هیزی تهمنکه نامادهباشیی خوی کرد و نامادهکارییه پنیوستهکانی سوپا پیکهات ، که نزیکهی دوو ههفتهی خایاند . لهکوتایی ژوونیهی ۱۹۱۹د . ههژدهکه نامادهبوو دهست به جیبهجیکردنی نهکهکی خوی بکات . له ۱ی نووتی ۱۹۱۹ . گوندیکی گهوه له ناوچهی نامیدی دهستی بهسهداگرا و هیندیک له سهرخینه سمرکردهکانی یاخییبوونهکه و ژمارهیمکی بهرجاویش تفهنگ که له بنههتدا هی تورکان بوو ، کهوته دهست بهريتانيهکان . ههلمهتی تهمنکارانه بههوه دۆلهکانی نهروبهری نامیدی بهههوام بوو ، ههروهه دهگوترنت کوردانیش قوربانیهکی زوریان داوه ، چمندیک لهو سهرخیلانهی که واناسرابوون راستهخۆ له

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

کوشتنی نهفسره بهریتانییهکان بهریرسیاریوون دانگایی کران و له سیداره دران .
 دهمشتمکانی سمری نامیدی گوندهکان و ههروهه تهمیکاری خیلهکانی بهرواریشی
 کرتوه ، نهوانی له راهپینهکی نامیدی دا بهشداربوون .¹⁹ له ۸ی ئوتدا نامیدی
 گرا و ژمارهیک نهشرافی شار که به (خهتاباری بچوک) نیویان هاتوو ، قولبستکران .²⁰
 پیوسته وا نههینرته بهرچا که نهو سرکهوتنه ههروا ناسان و بن نسکو
 بهدهستهبتن . کوردان نازایانه و سهرسهختانه جینگان . چهند جارنک پهلاماری
 چاونهترسانه و سرچلانهیان لهبرد و وایان لی تیبینی همکرا . بۆ نهوونه ، لهکاتیکدا
 بهریتانییهکان به هینورکدهوهی ناوچهی نامیدییهوه سهرقالبوون ، هینزکی خیلهکی که
 له چهکدارهکانی گولی و رهگزهکانی دیکه ی رۆژئاوای ناوچهی خاپور پینکههات ،
 پهلاماریکی لهناکاوای پینگی بهریتانییهکانیان له سوارهتوکه دا . هههچنده له ناکامدا
 ناچارکران بکشینهوه ، بهلام بهرگریهکرانیان توند راجلهکاند و وانیهکی سهختیان
 دادان و قوربانیهکی بهرچاویان لیدان .²¹

بههرو کۆتایی ئووت ، لهو کاتهدا ههلمهته سهربازییهکانی ناوچهی نامیدی
 گهیا ندرایه سهههوتنی یهکارهکی . بهریتانییهکان بهریاریاندا ئاوپ له خیله
 تاوانکارهکانی رۆژئاوای خاپور بهههوه . ههرویه ژنرال ولریج نیردرایه سههه خیل
 گولی ، نهوانی رینهراهیتیی پهلامارهکی سوارهتوکهیان کردبوو . لهناوههراستی
 سنپتهمهیری ۱۹۱۹دا ، کاتیک ههلمهتهی سهربازی لهم بههیه هینشتا لهههرو
 پینسهههچووندا بوو ، زۆربهی رهگزه دوژمنکارهکانی ناوچهی نامیدی ملکهچی خویان
 پینشاندا .

ههه لهم کاتهدا بوو که گۆیان ، نهوانی به کوشتنی کاپتن پیرسن له نههیرلدا
 تاوانبار بوون . پهلاماریکی توندیان کرده سههه ناوچهی نهوورییهی خیل گولی ، له
 کاتیکدا ژنرال ولریج هینشتا سهههقانی دامرکاندهوهی گولیههکان بوو . له بهرامبهه
 نههههه ، بهریتانییهکان بهریاریاندا ههلمهتهکی تهمیکارانه بکهه سههه ولاتی گۆیان .
 تهیههکی ژنرال نایتینگال فهههانی کهههتهکاری لهم بههیههه پینسپیردا و نههکی

¹⁹ Ibid.

²⁰ Bell, Review of the Civil Administration, 72.

²¹ A. T. Wilson, Loyalties, 2:149.

سزادانی ئەو خێلە سەرمەگزیبەندەى خراپە نەستۆ . ستوونەكە بەرەو ناوجەرگەى ولاتی گۆیان كشا كە گوندی كارۆرە ، ئەو گوندە گەرا و لەتۆلەى خوینی پێرسندا سووتینرا . ئەم هەنگاوه تەمىكارانەى دوایان ، نۆپەراسیۆنە سىمانگىبەكەى گەيانده كۆتایى .²²

تەقینەوهى ناوچهى زىبار-بارزان

سێهەمین تەقینەوه دژی بەرىتانىبەكان لە ناوچهى زىبار-بارزان قەوما و ناكرنشى گرتەوه كە مەزىترىن شارۆكەى هەرمەكەيه . دەبیت وهىر بىنریتەوه . كە ئەم ناوچهيه لە سەردەمى عوسمانىیدا شانۆى مەملانى و خوینەرژىبەكەى زۆر بووه . جەنگە وەرژىبەكانى نىوان شىخانى بارزان و ناغاكانى زىبار ، كە حكومەتى عوسمانىشى تىوهدمگلا و زۆرەى جار لایەنگرى ناغاكانى زىباريان دەگرت ، ناوچهكەى لەسایەى فەرمانرەواى عوسمانىبەكاندا بۆ ئالۆزترین ناوچه گۆرېبوو . تەمبا پىنج سال لەوه پىنشى سلیمان نەزىفى والى عوسمانىى قوناغىكى ئالۆز و پەر مەملانى لىرژىخایەنى لەگەل شىخانى بارزاندا بە هەلۆاسىنى شىخ عەبدولسەلامى سەرگەورەى ئەو بنەمالەيه كۆتایى پىهینا .

كاتىك بەرىتانىبەكان بەرەو ئەو ناوچهيه جۆلان ، خۆيان لە هەلومەرجىكى وادا بىننىهوه كە رووبەرۆوى هەمان كىشه و بەزم بوونەتەوه كە پىنشى توركەن بەدەستىهوه دەياننالاند . ئەوان بە هیواى ئەوهى بە هەر نرخیك بىت ئەو نارامىيه كاتىبهى لە ناوچه پەر ناژاوه سنوورىبەكاندا هەيه پيارىزن ، هەروها لە ئاكامە نەخوازراوهكانى پشتگىرىكردنى لایەنىك دژی ئەوهكەى دى بەناگابوون ، هەر بۆيه واپىدەچوو بەرىتانىبەكان بریارى بىلایەنى تەراویان لە نىوان ئەو دوو دۆژمنه قەستەسەرە دا بىت . هیواىبەكەى بەو چەشنه كە رووداوهكان هەر زوو سەلماندىان چ دارىكى بىبەرە .

كاتىك بەرىتانىبەكان دەستیان بەسەر ولایەتى موسلدا گرت و دەستیانكرد بە فراوانكردنى كارگىرېبەكەیان بەرەو هەرم و ناوچه جۆرېبەجۆرەكانى دى ، ولاتی بارزانیان بە ئاكۆرئ وه بەستەوه . ئەو كارەى وا دەردەكەوئت فرە شىخ ئەحمەدى بارزانى ، براو جىنشینی شىخ عەبدولسەلامى ، بىزار كرد بىت ، ئەوهى ئاكۆرئى بە قەلای

²² Ibid.,2:150-151.Cf.Bell, Review of the Civil Administration,7.

زىيارىيەكان دەدايە قەلەم . لەھەمان كاتدا ، شىخ ئەحمەد خواستى خۆى بۇ جولان بەرمو ناوچەى رەواندز پىشاندا ، ئەو خواستەى لە لاين بەرىتانيەكانەمە ھان ئەدرا . ھەروەھا بۇ ئەمەى رەوداويكى شووم لە نىوان زىيارىى و بارزانيەكاندا رەوندات ، بەرىتانيەكان رىيان ئەدا بە فارس ناغاي زىيارىى كە لە زىۋە بەرمو ناوچەى بارزان پەرىتەمە .

تىكۆشان بۇ راگرتنى ھاوسەنگىى لە نىوان ئەمە دوو دۆژمە بوو ھۆى بىزارىى و پەيدابوونى گىيانى ناھەزىى ھەر دوو لاينەكە . توركانيش لە قۆزتەمەى ئەمە دەرەفت و پەرسەندە خاوەخاويان نەواند . ئەوان بۇ كۆتايەينەئانى ناكۆكيەكانى فارس ناغا و شىخ ئەحمەد كەوتنە نىواننەمە ، بەمەش ئەمە دوو پياوہ بە شىۋەمەكى كاتىى ناشتەبوونەمە و توركان تەوانيان ھەردوولا بە قازانجى پەرسەكەيان بەلاى خۇياندا كەمەندكىش بىكەن .²³

ھەمان كات ، توركان لە ھەول و تىكۆشانى خۇيان بەردەوام بوون تاكو بەھەر شىۋەمەك بىتەتەن بەرىتانيەكان لە ويلايەتى موسل دەرپەرىنن ، لە زستانى ۱۹۱۸- ۱۹۱۹ دا ، راپۆرتەكان ھەوالى ئەمەيان رادەگەياند كە داگرىكردنى ناوچەكە لە لاين توركانەمە بەرىۋە . ھەوالى ئەمە ھەموو كە ئەنومەپاشا بە ھىزىكى گەمەرە كە لە تورك و رەوسە ھەلاتوومەكان پىكدىت گەيشتووتە وان و وا پىشانەدات كە لەگەل سىتۇناغاي نۆرەمار ،²⁴ سەرۆكەكانى بەروارىى ، ھەروەھا لەگەل ھەموو رەگەزە ناھەزەكانى بەرىتانيەكان پەيوەندىى ھەيە .²⁵

ھەروەھا لەم كاتەدا زانىارىى ھەيە كە نوئەمرە شەرىفيەكان لە سوريا ھاتوونەتە نىۋ خىلە كوردىيەكانى ناوچەكە و چالاكبوون . ھەرچەندە پىدەچىت كە بەقازانجى كىشەى ناگاھەيان شتىكەيان نەستەنەكەوتىت ، بەلام گومانى تىدا نىە كە نەركەوتنىان ناۋزىى و ناھارامىى لە ناوچەكەدا دروستكرد . ئەمەى پىشكەشيانكرد ھاندەر و ھەژنەر بوو . نەگەرى سەرلەنوئى بوونەمە بە بەشىك لە دەولەتىكى ئىسلامىى ختوكەى سۆزى ناينىى كوردانى ئەدا ، ھەروەھا بىرۆكەى دەسەلاتىكى سست و لاواز كە لە پايتەختىكى دوردەستى ەك سورياوہ ناراستە بكرىت لە ھەلومەرجىكى بىزارنەكەردا دەيانەئىتەمە

²³ Bell, Review of the Civil Administration,72; A.T.Wilson,Loyalties,2:151-52

²⁴ نارى سەرۆكى نۆرەمار بە سىتۇيان سوتۇ ھاتووە

²⁵ Bell, Review of the Civil Administration,72.

و ايان ليدھكات جياوگه سونھتيھكانيشيان بھينھتھوھ .²⁶ ويناكردني نھو شيوازي كه له دولھتيكي شھريفييدا دھاتھدي ، ھمروك نوئنھره شھريفيھك دھيخستھبھرچاو ، يادھموريھيكي سوزھزين بو لو پھيوھنديھي پنيشتر به دولھتي عوسماننيھوھ ھببو ، نھومش تھنيا رازھي يھك لايھني دھكرد كه برھيتيھو لوھي كوردان به جوشيكي زنده ترھوھ سھبارت بھو لھدھستچوونھيان بھناگابن .لھدزي نھم ھلھومرجه بوو كه ميستھر(جھي،ئھيچ،بيل) شويئي كۆلۆنيل(جھي،ئھي،ليچمان) ي وھك نھفھسھري راميارسي ليواي موسل لھ نۆكئويھري ۱۹۱۹د گرتھوھ . ھم زوو پاش نھوي بيل نھركه نويھكھي گرتھ نھستۆ ، نھستى به گھشتيك كرد بۆ پشكيني ھمزي زيبار و بۆ نھوي لھ نزكھوھ به گھوگرتھه جؤربھجؤرھكاني ناوچھكھ ناشنا بيئت . لھ ميانھي گھشتھكھيدا سزاي پارھسھندي يھسھر ھمروو فارس ناغا و بابھكرناغادا سھپاند ، نھو دوو سھرؤكھه زيباريھي كه پياوھكانيان بھوھ تاوانبار بوون كه تھقھيان لھ پياراوي پؤليس كردوھ . وانھرھكھويئ نھو دوو سھرؤكھه بھو سزادانھ يھكجار تورھ بووبن ، ھمبؤيھ تھكايان لھ شېخ نھمحمد ي بارزان كرد يارمھتھيان بدات . لوھلامى نھم تھكايھدا شېخ نھمحمد ، مھلامستھفاي براي لھگھل نزكھي بيست پياويكدا نارد . دھستھي بارزانيھكھان ، لھگھل فارس ناغا ، بابھكر ناغا و پياوھكانيان كه تيكرآ نزكھي سھد پياويكيان پيئكھمھينا ، لھ نزك پھرھكھپرھي گوندي بابھكرناغاوھ ، دھستھي ميستھر بيل يان خستھ بؤسھوھ و بيل و كاپتن كھي،ئھر،سكؤت ، ھمروھا دوو لھ چوار پؤليسي پاسھوانيان كوشت . دوو پؤليسيھكھي ديھكھه زيباري بوون ، چوونھ نيو پھلامارھمھكان و رزگاربان بوو .²⁷

خيلھكھيھه بارزاني و زيباريھكھان كه لھ حالھتي خرؤشاندا بوون ، ھنيرشيان كره سھر ناكري و تالآنيانكرد . لھماوھي دوو رؤزي داھاتوودا ، خيلھكھيھكھان لھسھر تالآني بھزم و ھمرايان ليھيدا بوو و بارزانيھكھان گھرانھوھ شويئي خؤيان . بھگوؤرھي سھرچاوه بھرھتانيھكھان ، چھندين سھر خيلئ نيوچھي لايھنگري خؤيان بۆ ميھري پيئشانداوه و نامانھي خؤشيان بۆ ناردني يارمھتھي نھرېرېوھ . خھلكي شارمكه فرھ حھرانھوھ كاتيھك لھ ۹ئؤلھمبھري ۱۹۱۹د ھيزنك كه لھ ليقيھه كوردھكان پيئكھھات و

²⁶ Bell, Review of the Civil Administration,72; A. T. Wilson,Loyalties,2:152.

²⁷ Bell, Review of the Civil Administration,73; A. T. Wilson,Loyalties,2:153.

له لایم (کاپتن ئیف.سی.کیرک)ی جیگری نهفسری رامیاری باتاسوه سرکردایمیی
 دهکرا ، گیشته ناکرئ . هروهه زانیاری واهیه که هیچ نیشانهی درایهتییهکی ستونه
 تهمنیکهکه بهرچاو ناکهویت ، که هر زوو پاش نو رووداوه بهناو دۆلی ناوی زئی دا
 خویان دهرخست ، نو گوندانهی لهسر ری ستونهکهدا بوون ، دهگوترنت که ناالی
 سپیان وهک پینشاندانی خواستی ناشتیخوازانهیان هه لکردهبوو و ترسیان له ناغاکانی
 خویان ههبوو و به بینینی هیزمکانی مرییش خوشحالبووون .²⁸

ستونه تهمنیکهکه مالی ناغاکانی زباریان له تۆلهی کوشتنی نهفسره
 بهریتانییهکان و پاسهوانهکانیان سووتاند و له زئی پهڕینهوه و ههمان سزای
 بارزانییهکانیشیان دا . گوندییهکانی ئهم ناوچهییش ، هروهک ناوچهی نامیدی ،
 دهگوترنت که چ کیشهیهکیان پیکنههینا . وادهرمهکویت سرخینه کوردهکان
 نهیانتوانییت خیلهکانی دهورهبر رهپهڕینن ، نهروش به گشتیی بههوی نهوهی سر به
 مهزنه پیوویکی ناوچهی ناکرئ بوون که ناری عببولقادر ناغای شوش بوو.²⁹

هر چوار یاخییهکه ، فارس ناغا و بابهکر ناغای زباری ، لهگهڵ شیخ
 ئهممهدی بارزان و مهلاستهفای برابدا ههلاتنه ناوچه چیاایهکان و لهدمروهی یاسادا
 دهژیان . جینگای سهرنجه که ئهم رهپهڕینه نهیتوانی هیچ دهنگدانوهیهکی دهستهبجیی له
 ناوچهکانی دهورهبردا ههبن . بهگۆرهی (گیرتوود بیل و ئاپنۆلد ویلسن) ی کارگیر
 مهدهنیی بهریتانیی " هیچ ههرایهکی هاوسۆزی له ناوچهی نامیدی نهقهوما ، هروهه
 سهید تههای شهمدینان ناماده نهبوو گوئ له پینشیزی قایمقامی نههری بگرن ، که
 تورکان لهوئ هیزکی بچوکی سهریازیان داناوو ، نهوهی دهبوویه سهیدتهها و
 سیتوی نۆرههه لهجیاتی زبارییهکان هاوکاریان پیکهوه بگردایه . نو ههلوئستهی
 سهید تهها وایکرد قایمقام نهتوانیت به ناسانی ژبانی خوی بهاریزنت ، هر بۆیه نههری
 بهروه باشقهله بهجیههشت ."³⁰

تورکان راستهوخو لهو تهقینه بهرپرسیارین یا نا ، جازیکی دیکهش نهتوانرا
 رهپهڕینیکی گشتیی له سهراسری ویلایهتی موسندا پیکهینرنت . سهبارت به ههرایه ،

²⁸ Bell, Review of the Civil Administration,73; A.T.Wilson,Loyalties,2:153.

²⁹ Bell, Review of the Civil Administration,73; A.T.Wilson,Loyalties,2:153.

³⁰ Bell, Review of the Civil Administration,73,and A.T.Wilson,Loyalties,2:153.

ويلسن گوتوويەتى : " ھەموو بەلگەكان ئەو پيشان دەمن كە كوشتنى ئەو دوو ئەفسەرە بەریتانیە ئەجماعى پلانك ئەبوو كە پيشتر داپرژايبىت ، بەلكو بەدواى توپەبوونىكى لەناكاودا ھات ، ئەو توپەبوونەى كە تايبەتمەندىيەكى سروسىتى كوردانە ، بەلام ئەو كارەى كرا نيشانەى راپەرىنىك بوو ."³¹

سیتۆ ناغا ، ئەو سەرخیلە غایەن و دلەرەقەى دەشتوكیومەكانى ناوچەى ھەكارى-نۆرەمار ، كارىكى دزیوى بۆ ئەم رووداوانە زیندە كرد . ئەو سەرخیلە فیلبازە ، كە واپىدەچوو قايمقامى نەھرىس ھىنايبىتە سەر ئەو باوھەرى كە لایەنگرى پرسى توركانە ،³² ئالۆزىيەكانى ناوچەى زىبار-بارزانى بەقازانجى خۆى و بەلاداخستنى ھىندىك كىشەى كۆن قۆستەو . بە پىى راپۆرتىكى فەرمىس بەریتانىس " سیتۆ نۆرەمارى ، كە دوژمنايەتییەكى كۆنى لەگەل عەبدولوھاب رىكانىیدا ھەبوو ، سوودى لە ھەراكەى ئاكرى ۋەرگرت و گرتى ، لەژىر پەردەى دۆستايەتیییدا ، سەرىجى ."³³

³¹ A.T.Wilson.Loyalties.2:153.

³² لە نۆفەمبەرى ۱۹۱۹دا . لەكاتى راپەرىنەكەى زىباردا ، وەك پيشتر ناماژەى بۆ كرا . توركان سیتۆناغایان وەك نامرازىكى گونجاو بۆ سىياسەتمەكەيان لەقەلم دەدا . ھەرچەندە پاش كەمتر لە سالىك . لە ۱۹۲۰دا زانیارى ئەو ھەمە كە نامەى بۆ دەسەلاتدارانى بەریتانىس لە موسل نووسىو و دۆستايەتییى خۆى لەگەل توركاندا رىساو كردوو .

Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920(Baghdad Government Press, 1921),12.

³³ Iraq , Civil Commissioner ,Civil Administration Mesopotamia : Administration Report(1919)Part I, "Mosul" (Baghdad: Government Press, 1920),16.

واپىدەچىت ئەم كارى تۆلمەسەندەنەوھە تەمنا رووداوىك بىت لە بازەى رووداومەكانى دوژمنايەتییى نىوان سیتۆناغا و ناغای رىكان . " چىووكى سیتۆ و تاتۆ " دوژمنايەتییى توندو دەرەقىس ئەم پىاوھەمان بۆ دەگىرتەتەو . ئەوھى كە تەمانت لەماوھى ژانیشیدا ببوو كەسايەتییەكى ئەفسانەىس . ئەو چۆكە دەگىرتەتەو چۆن لە بۆنەيەكى زوودا سیتۆ ناغا تۆلەى خىلەكەى خۆى لە دوژمەكانى كردۆتەو .

راپهرين له ليوای ههولير و له قهزای ناكری سهریبه ليوای موسل

هه لومه رجه كهی ليوای ههولير :

ليوای ههولير دوا ليوای كوردی بوو رادمستی ئه شو شه پوله نا ئوزیبه بئت ، كه هه زوو پاش مۆركردنی ناكریست له گه ل توركاندا ، كوردانی ویلایهتی موسلی گرتبووه . لهكاتینكا راپهرینی كوردان به خیرایی بو دژایهتی كوردنی دمهسلاتی رژیمی نوێ به شیوهیكی یك بهدوای یك له ناوچهی زاخۆ له نه پرتی ۱۹۱۹ ، ناوچهی سلیمانی له مایوی ۱۹۱۹ ،^{۱۴} ناوچهی نامیدی له ژوونی ۱۹۱۹ ، ههروهها له ناوچهی زینبار-باززان له نۆفهمبهری ۱۹۱۹ دا روویاندا . تاكو نووتی ۱۹۱۹ سهری راپهرینی كوردانی ههولير نهات .

دیاره ئه دواكهوتنه هۆكاری رامیاری ، جوغرافی ، ههروهها ئابوری تایبته بهخۆی هیه . بههۆی تارانهیك دوردمستی و گوشهگیری ليوای ههولير هه ، شتیکی ناسایی بوو كه توركان زۆریه ههولی تیکههرانهی خویان بو ليوای موسل تهرخان بكن . كه نزیكتر و بایه خدارتر بوو . زاخۆ ، نامیدی ، ناوچهکانی زینبار-باززان ، بههۆی نهوه بوو تارانهیك كه له ناوچه وروژینهره تورکیهکانی وهك جهمزیری ئین عومر ، شیرناخ ههروهها نههریهوه نزیك بوون و دمهستیگهیشتن و ههروهها ههژاندنیان ناسان بوو . وا دیاره راپهرینی ليوای سلیمانی ، بنگومان بو ههستی نهتوایهتی كوردی دمهگرتیهوه ، ههچهنده لیل و لاوازش بئت ، ههروهها بو نویند و خولیا شین محمود و ئه رۆبرایهتیبه بههیزی ههیبوو . ليوای ههولير له دوو لایه نهوه تا رانهیكی زۆر كۆل بوو . ههروهها كوردانی ههولير كه لهكاتی جننگدا بهناستیکی زندهتر و فرهتر له كوردانی باكور و باشور تووشی زیان و نهههههتی بوونهوه ، ماوهیهکیان دهویست تیندا بینهوه سهرخۆ .

ههچهنده كوردانی ههولير هینن و بئدنگ مانهوه . بهلام بنبایهخانهش نهیاندهروانیه ئه رووداوه گرتگ و مهترسییدارانهی له دهووربهریان روویان دها . كاپتن (دهلبیو.نا.هه) نهفسهری رامیاری بهریتانیی و بهرپرسی ليوای ههولير ، نهوهی

¹⁴ راپهرینی سانی ۱۹۱۹ی سلیمانی له بهشی دهیمده باسی لیکراوه .

بهۆی نازایه‌تی و لێهاتووێیهوه توانی خۆپاڤگرت و دواجار به‌ری شه‌پۆلی راپهرین له لێواکه‌دا بگرت ، باسی له کارگه‌ری راپهرینه‌ جۆربه‌جۆرمان له‌سه‌ر کوردانی هه‌ولێر کردوه . به‌گوێزه‌ی ئه‌و، " راپهرینه‌که‌ی شیخ محمود له‌ مایۆی ۱۹۱۹ دا سه‌ره‌تای کاردانهمه‌کان بوو له‌ باکووری میسۆپۆتامیادا ، هه‌روه‌ها وێرای شکسته‌خواردنی ، ئه‌وه‌ی پێشاندا که‌ ده‌توانرێت رگابه‌ری حکومه‌تی نوێ بگرت ، ئه‌وه‌ش شه‌پۆلێکی ئانارامیی له‌ سه‌راسه‌ری وڵاته‌که‌دا هێنایه‌ ئارا."^{۳۵}

وانده‌رکه‌وت کارگه‌ری راپهرینه‌که‌ی شیخ محمود به‌ شیوه‌یه‌کی کرداری له‌ ناوچه‌ی کۆبه‌ و له‌ ئێو خێله‌کانی خوشناودا به‌هێز بوویت .^{۳۶} هه‌ی ، کاتیگ له‌سانی ۱۹۲۱ دا رووداوهمان ده‌گێرێته‌وه ، جه‌خت له‌و کارگه‌رییه‌ خراپه‌ ده‌کات که‌ مه‌سه‌له‌ی کوشتنی نه‌فسه‌رانی به‌ریتانی له‌ پهرمه‌په‌ره ، له‌ لیوای هه‌ولێر پێکه‌ینه‌بوو . به‌ گوێزه‌ی ئه‌و ، جه‌رده‌یی و رێگه‌ی پاش ئه‌و رووداوه‌ به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی زیاده‌بوون .^{۳۷} به‌هه‌مان شیوه‌ ، راپهرینه‌که‌ی ته‌له‌غه‌ر تا رانه‌یه‌کی زۆر هه‌ولێری هه‌ژاند ، هه‌روه‌ها بێزاری و ناره‌زایه‌تی به‌ ئاشکرا هانی راپهرینی ئاشکرای ده‌دا .^{۳۸}

مه‌ترسیی په‌لاماردانی هه‌ولێر

له‌سه‌ره‌تای هه‌ولێر ۱۹۲۰ دا ، هه‌لومه‌رجه‌ رامیاریه‌که‌ له‌ سه‌راسه‌ری میسۆپۆتامیادا که‌ داگیرکرای به‌ریتانییه‌کان بوو ، به‌ شیوه‌یه‌ک خه‌میی که‌ خه‌ریک بوو ده‌چوووه‌ چوارچۆیه‌کی وریاکه‌رمه‌وه . له‌ ئامه‌راستی ئووتدا ، هه‌را و ئالۆزییه‌کان ، که‌ له‌ ژووندا له‌ باشوورمه‌ ده‌ستیانه‌پێکده‌بوو ، به‌مه‌ دیاله ، که‌رکوک ، هه‌روه‌ها هه‌ولێر په‌رییه‌وه . له‌ ۱۲ی ئووتی ۱۹۲۰ ، کاپتن هه‌ی له‌ گه‌رووی ره‌واندز په‌لامار درا و به‌ زه‌حمه‌ت رزگاری بوو .^{۳۹} له‌ ۳ی سه‌پته‌مه‌یه‌ری ۱۹۲۰ دا ، کاپتن (ئیف.سی.کیرک) ناچارکرا

³⁵ Hay, Two Years in Kurdistan, 159.

³⁶ Ibid., 184.

³⁷ Ibid., 195.

³⁸ Ibid., 267-68.

³⁹ A.T. Wilson, Loyalties, 2:285.

کۆسینجەق جیبهێنێت . ئەو لیفییانەی لە ژێر سەرکردایەتیی کاپتن (لیتئدیل) دابوون لە رهواندز و باتاسەوه کەشانیەوه بۆ هەولێر . لە ۸ی سێپتەمبەر دا ، سێژ ئارنۆلد ویلسنی جینگری کۆمیساری مەدەنیی ، بە فرۆکە گەیشتە هەولێر . سەردانەکەی بە نامانجی بەرزپاگرتنی وەری کارمەندە نیوچەییەکان و پیاوماقوولانی شارەکه و چاوترساندنی ئەو هێزە خێلەکییانە بوو کە مەترسیی پەلاماردانیان لێدەکرا .

سەردانەکەی ویلسن ئەو خواستەیی هێنایەدی و ایکرد شارەکه تاکو گەیشتنی هێزە سەربازییەکانی بەریقانیی لەچەند رۆژکی نووترا خۆپاگرت . هەرچەندە رزگاریبوونی هەولێر لە بنەرەدا بەهۆی سێکەسەوه بوو : خورشید ناغا، سەرۆکی نواداری عەشرەتی نەزیی ، ئەوهی بەلێنی دابوو بەرگری لە شارەکه بکات و پیاومەکانی عەشرەتەکی دهنگدابوو و هەرشە و شەپ و بەرنگاریی پەلاماردەرائی دابوو گەر ئەو کارە بکەن . هەروەها ئەحمەد ئەفەندیی ، مەسەرفی هەولێر ، ئەوهی بەهۆی تیکۆشان و هەولنی بەرەوامی ، یاسا و ئارامیی لە شارەکهدا پاراست و هەلومەرجەکی هێمن راگرت ، هەروەها نواکەس ، کاپتن هەمی ئەفسەری رامیاریی بوو ، ئەوهی بەهۆی وەرەبەرزیی و هۆشیارییەوه توانی بپوا و متمانە بۆلایکاتەوه و وا لە رەگەزە لایەنگرەکانی کارگێرییەکی بکات لەسەر ئەو بریارەیان یەگەرتوو بەمێننەوه کە سەبارەت بە پێداچەقین بەرووی ئەو گەڕەلولولەدا دابووایان .^{۱۰}

لەوبەشەیی پێشەوهدا ، هەولمداوه سەبارەت بە هۆکارە جۆریەجۆرەکانی ئەو هەلومەرجە ئالۆزە و بۆلۆبوونەوهی خێرای گیانی یاخییبوون و راپەرینی چەکداریی لەئێو کورداندا گفتوگۆیکەم . جینگای سەرئەهەم روهوه نامازە بە تێبێنیکی ویلسن بکرت کە بەشیککی ئەم هەرا و نامازە و ئالۆزییانەیی گێراوەتەوه بۆ ئەوهی کە بە " نامازەگێری گەرۆک" ناوی بردووه . بەگوێزەیی ئەو " نۆز جۆلە و جرتوفرت لەم قوناغەدا هەبوو ، بەشیکیان نوێنەرائی ئەیننی بۆلشەفیک بوون . ئەوانەیی مەسەلەیی ناخەزایەتیی توندی بێگانەیان تیکەل بە خۆلیای مافی مەرووف بە گشتیی و بەمەبەستی پشتگێریی یاسا شکێنان بەتایبەتیی کردووه . ئەوانەیی دیکە لایەنگری شیخ محمود بوون ، ئەو

^{۱۰} A.T.Wilson, Loyalties, 2:286-89; Hay, Two Years in Kurdistan, 281-384.

هویایه‌یان له میشکدا بوو که شیخ محمود دمه‌لات بگریتهوه دست .⁴¹

راپه‌رینی سورچییه‌گان له لیوای موصل و هه‌ولیر

سورچییه‌گانی لیوای موصل

سورچییه‌گانی موصل به‌وه تاوانباربوون که له کاتی گرتنی ناگرێ دا له لایهن هیزه‌گانی زبیری-بارزانی له کۆتایی ۱۹۱۹دا ، به‌شدارییان له تالانکردنی ناگرێدا کردبوو . چاره‌ڕێدمه‌کرا هه‌نگاوی ته‌میکارانه له‌و کاته‌دا دژیان نه‌جابه‌دریت ، به‌لام نه‌و ستونه‌ی نێردابوه سهر زبیرییه‌گان ، فه‌رمای پێدراوو واز له سورچییه‌گان به‌نینیت و تا نه‌وان به هه‌ینی به‌میننه‌وه هه‌چیان له‌رحه‌ق نه‌که‌ن هه‌رچه‌نده هه‌لوێستی ناشتیخوازانیه‌یان خۆئکرده چاره‌بوو ، چونکه له نه‌په‌رێ ۱۹۲۰دا ، به هاندانی زبیرییه‌گان چه‌کیان هه‌لگرت . راپه‌رینه‌که له نا‌کاو بوو ، به‌لام چاره‌بروان نه‌کراوه‌بوو . هه‌ر زوو له‌سه‌ره‌تای یه‌نایه‌رموه زانراوو که گه‌روگرفت و ئالۆزی به‌زیوه‌یه ، کاتی‌ک فارس ناغای زبیری ، به هاولی چه‌ندین چه‌کدار ، هاتبووه به‌جیل بۆ هاندانی شیخ عوبه‌یدوللّی نه‌قشه‌بنیدی که به‌شداری له په‌لاماردانی ناگرێدا بکات . نه‌و کاته ، ئالۆزییه‌که دواخرا له نه‌جامی نه‌و په‌لاماره ئاسمانیه‌ی کرایه سهر به‌جیل ، نه‌وه‌ی زبیرییه‌گانی ناچار کرد هه‌لێن پێش نه‌وه‌ی له‌ره‌فته‌یکی نه‌وتۆیان له‌به‌رده‌مدا بێت مه‌به‌سته‌که‌ی خۆیان جێبه‌جێبکهن .⁴²

له‌گوترتیت که سورچییه‌گان خوازیار بوون سهر بۆ میری دانه‌وێن ، به‌لام پیلانگه‌یری زبیرییه‌گان و بی‌مه‌تانه‌ی سورچییه‌گان خۆیان له‌به‌رده‌م مه‌سه‌له‌یه‌کی وادا رێگر بوو . هه‌رچه‌نده نه‌وان له‌ماوه‌ی ئیوان فی‌رایه‌ر و مارتدا بیده‌نگ مابوونه‌وه ، پشتکۆی ناحه‌زییان که به فووی پرۆیاگه‌نده‌ی تورکان بووایه‌وه ، نه‌ده‌توانرا بۆ ماوه‌یه‌کی درۆزخایهن رێگه‌ی داگیرسانی لیبگریت . له نه‌په‌رێ ۱۹۲۰دا ، بۆسه‌یان بۆ هیزنکی

⁴¹ A.T.Wilson, Loyalties, 2:290.

⁴² Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920.10.

سەربازىي دانايەتە كە بەرەو ئاكىرى ئىچچو و تىكىيانىشكاند . نەم كارە رىكابەرىيەكى ئاشكرا بوو ، پاش چەند رۆژك پەلامارى شارۆكەي ئاكىرى خۇي بەدوادا هات . پۇلىسى ئاكىرى كە لە لايمەن نەفسەرنىكى بەرىتانىيەتە فەرماندەيى دەمكرا ، توانى تا گەيشتنى هينى فرياكەوتن لە بىست و چوار ساتى داھاتوودا لەبەرەمبەر پەلاماردەمەكاندا خۇي رابگىرت.⁴³

دواي نەم رووداوانە ، نەدەتوانرا هيج گومانىك لەمەر هەلۆنىستى ئاخزانەي سورچىيەكان بگىرت . هەروەيە ستونىكى تەمىكارانە نىزدرايە سەريان بىن نەوى بەرەنگارىيەك بەكن . بەجىل ، كىلانى ، هەروەھا سۇسناوا كە سى ناومەندى سەرمەكى سورچىيەكانن بەتەوايى كاولكرا . بەلام لەگەل هيج سەروكىياندا رووبەرەو نەبوونەو و هيجيان دەستگىر نەكران ، ئەوانەي واپىدەچوو لەكاتى نىزىكبوونەوى ستونە تەمىكەرەكدا بۇ ناوچە سەختە نووردەستەكان هەلاتىن . لەماوەي چەند مانگى داھاتوودا بارودۆخەكە هينەن بوووە . جگەلە چەند پىكدادانىكى بچوك نەبىت كە نژى چەند دەستەيەكى پەلاماردەرى زىبارىي و سورچىي لە دەرووبەرى ئاكىرى روويدا . پىكەشكردنى نەو سىستەمە سەربازىيە گەرۆك و ئىشكەرە توانى نەو چالاكىيە دوژمنكارانەيەي سورچىيەكان كۆتايى پىبەينىت . ئەوان تا راپەرىنى خزم و كەسەكانيان كە سورچىيەكانى لىواي هەولنرە ، لە ئوتى ۱۹۲۰ ، ئالۆزىي و هەرايەكيان لىنەتەقورما⁴⁴

سورچىيەكانى لىواي هەولنر

هەلومەرجەكەي هەولنر بەشۆمەيەكى فرلوان بەرەو خراپىي رۆيى لەكاتىندا كۆمەلىك رووداوى سەير پىكەو كۆبوونەو و بىزارىيەكى گشتىيان لەنۆ خىلەكاندا پىكەينا . ژمارەيەك پىاوى سەرمەو لە نژى ئۆينەرى مېرى لە رەوانىز و سەتابوونەو و كىشەي خوئىيان لەگەلدا هەبوو ، هەروەھا لەگەل تاقمىكى لەياسادەمەچوودا ، بوونە

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

هینزکی گهره‌ی مەترسیدار درێ میری . ناره‌زایه‌تییه خه‌له‌کیه‌که زیاتر له‌نیو سورچییه‌کانی لیوای هه‌ولێردا بوو که ده‌کونه ده‌شتی هه‌ریه‌روه ، نه‌وانه‌ی له‌و کیشه‌ی خونه‌وه گلابوون بریتیبوون له‌ براکانی یوسف به‌گ ، نه‌وه‌ی له‌ هه‌لومه‌رچینکی نادیاردا خنکینرابوو ،⁴⁵ هه‌روه‌ها نوری کوپێ باوێل ناغا که براکه‌ی ته‌قه‌ی لیکرابوو ، ده‌گوترا که به‌ فرمانی نیسه‌اعیل به‌گ بووه ، نه‌وه‌ی که له‌ لایه‌ن به‌ریتانییه‌کانه‌وه به‌ فرمانداری ره‌واندز دانرابوو .⁴⁶ ده‌سته‌ی جه‌رده‌کانیش پیاوانیکی چیاپی بوون که هه‌ماهه‌شین ریه‌یری ده‌کردن و له‌ ده‌رووبه‌ری ده‌ریه‌ندی سه‌فین دا بوون .⁴⁷

دوای نه‌وه‌ی نوری باوێل ناغا له‌ نووتی 1920دا له‌ گه‌رووی ره‌واندز په‌لاماری کاپتن هه‌ی دا ، له‌ زێ په‌رییه‌وه و په‌نای برده‌ به‌ر سورچییه‌کانی لیوای موسل . نه‌وه‌ی له‌وێه ده‌یتوانی راه‌په‌رینیک بینته‌ کایه‌وه که به‌ریتانییه‌کانی له‌ قه‌زای ره‌واندز و باتاسی سه‌ر به‌ لیوای هه‌ولێر ده‌ره‌په‌راند و زۆری نه‌هابوو له‌شاری هه‌ولێر خۆی و باقی دیکه‌ی

⁴⁵ یوسف به‌گ . وه‌ک ناساندمان ، سه‌ره‌کخانیکی ده‌ره‌به‌گی ده‌ست‌ب‌خه‌شتوو بوو له‌ ده‌رووبه‌ری ره‌واندزدا . پاش نه‌وه‌ی وه‌ک رکابه‌یری و مملانه‌یه‌کی کاپتن هه‌ی له‌فسه‌ری رامیاری به‌ریتانیی ، هه‌له‌سه‌یت به‌ په‌لاماردانی سه‌ره‌کخانیکی له‌خۆی خوارتر ، گه‌را و هینزایه‌ به‌رده‌م نه‌وه‌ی کارمه‌نده . له‌مه‌یانه‌ی ده‌مه‌قاله‌یانه‌دا نه‌وه‌ی داوای له‌ پیاوه‌کانی کرد بێن و کاپتن هه‌ی بکوژن . نه‌ویش له‌ به‌رامبه‌ردا گرتی و خسته‌یه‌ زندانه‌وه . ناماوه‌کاریی نه‌وه‌ی کرد سه‌به‌ی زوو به‌ره‌وه‌ که‌رکوک بیه‌ن . کاتی‌ک پزایس هاتن یوسف به‌گ به‌رن به‌لام نه‌وه‌ی خۆی نه‌دا به‌ده‌سته‌وه و که‌وته به‌رگویی ، دواتر چواره‌لیان به‌ست و فرۆشان دایه‌ سه‌ر هینزێک و لێخووه‌ به‌ره‌وه‌ خوار . نه‌وه‌مان پێگه‌یه‌شتوه که پاسه‌وانه‌کانی پاش چه‌ند ساتیک له‌ رینگه‌ بۆیان ده‌رده‌که‌موت که یوسف به‌گ لێبوته‌وه . کاپتن هه‌ی که یوسف به‌گی به‌ " مەترسی‌دارترین پیاوی هه‌رمه‌که‌ی" ناو‌بردوه . پاشتر ده‌قیته‌ : " له‌و باوه‌ره‌دام که مردنه‌که‌ی به‌هۆی کاری نه‌مه‌سته‌ی پاسه‌وانه‌کان نه‌بوو . هه‌رمه‌نه‌ی رووداویکی مرده‌به‌خش و به‌ختیارانه‌ش بوو" بۆ زیاتر سه‌باره‌ت به‌ گرتن و مردنی یوسف به‌گ به‌روانه‌:

W.R.Hay and P.O. Arbil, Note On Rowanduz (Baghdad: Government Press, 1920),1-2;also Hay,Two Years in Kurdistan,204-24.

⁴⁶ وایه‌نه‌چین نوری باوێل ناغا خاوه‌نی که‌سایه‌تی و پێگه‌یه‌کی باش بووینت . وێرای نه‌وه‌ی راستیه‌ی که له‌و بوو وستی له‌ گه‌رووی ره‌واندز (کاپتن هه‌ی) بکوژیت . به‌لام نه‌وه‌ی داوایی سه‌باره‌ت به‌ تولاوا و لێهاتووایی سه‌رکرده‌یی باوێل ناغا به‌ گه‌رمیی دواوه

Hay,Two Years in Kurdistan,275-76.

⁴⁷ بۆ زیاتر له‌سه‌ر هه‌ماهه‌شین و بانده‌ نزوچه‌ره‌که‌ی به‌روانه‌: هه‌مان سه‌رچاوه . 222 هه‌روه‌ها 103-93 Hamilton

لیواکەش وەدەریان نەت . زۆرینەى شىخە سورجیپەکانى ئاکرێش بە راپەڕىنى خزمەکانیانەوه لەدەشتى ھەریز پەيوەست بوون . ھەموومەرجەكە ئەو نەمە مەترسىی پەیدا کرد كە خۆشناومەکانى دەرووبەرى ھەولێر ، كە تا ئەو كاتە پەيوەندىيەكى دۆستانەیان لەگەڵ بەرىتانىيەکانەوه ھەبوو ، پاش چاومووانىيەكى كەم خۆيان ھاويشتە ريزى ياخييبوانەوه . وەك پيشتر ئاوازەى پيئەرا ، پەرسەندنى مەترسىيدارى زۆدەتر بەھۆى داسۆزى چەند كەسايەتییەكى ناو ھەولێر رێنى لىگىرا ، ئەوانەى توانیان لەمپەر بخەنە بەردەم خێلە ھەزاومەکانى ناوچەكە و خۆراگرن تا ئەو كاتەى ھىزى فریاكەوتن لە موصل و كەركوكەوه گەيشت .⁴⁸

پاش ئەوى ھەولەكەيان بۆ گرتنى ھەولێر شكستىخوارد ، زیاترین بەشى ھىزەكانى سورجىی لە گەردەمامكەوه لەزى پەرىنەوه بۆ ناوچەى ئاکرێ . لەوى ھىچ كاتىكیان بەفەرۆ نەدا و پەلامارى خێوئەگەى ئاسورىيەكانیان لە جەرگور دا . ئەم ھەلە مەترسىيدارە لەسەر ژيان و پىگەى سورجىپەكان گران كەوت . سورجىپەكان كە بەشىكى عەشایرى سەبەمشیان چوو بوو پال لەسەرلەنێوارەدا پەلامارى خێوئەگەى ئاسورىيەكانیان دا . پەلامارەكە تووشى زيانكى سەختى كردن . ھەروەھا ئاسورىيەكان كەوتنە شوێن پەلامار دەرمەكانیان و بەرھو رووبارى زى راویاننان ، لەوى ژمارەيەكى زۆریان لىكۆژرا ياخود لە ئاومكەدا خنكان .⁴⁹

ئەم رووداوه ، وێرەى ئەوى گورزىكى گەورەى لە پىگە و پایەى سورجىپەكان وەشاندا ، لەدیدی بەرىتانىيەکانەوه كارگەرىيەكى باشىشى بەسەر خێلەكانى دەرووبەرەوه ھەبوو . لە راستییدا ، وىلسن گوتوویەتى كە ئەم رووداوه لەو ناستىی و ھىمنىيە بەرپرسىارە كە لە لیواى موصلدا بەرقرار بوو لە كاتىكدا دەسلەلاتى بەرىتانىيەكان لە تەواوى ناوچە داگیركراومكەى ميسۆپۆتامیادا مەملانى و ركابەرى

⁴⁸ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920, 10. see Hay, Two Years in Kurdistan, 311-47.

⁴⁹ بەگوێزەى (ھالدان) ، سورجىپەكان ٦٠ كۆژراو و ١٢٠ خنكاویان زيان پىگەوت .

Haldane, 247. Cf. A. T. Wilson, Loyalties, 2:291: Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920, 10.

له نۆفەمبەری ۱۹۲۰دا ، دەگوتریت جولانەوی گێرانەوی پەنابەرە ئاسوریەکان هیزی خێلەکانی ناوچەي زیبار-بازانی تیکشکاندووه بەوی که ناوچەکانیان رێزەوی پەرنەوی ئاسوریەکان بوو .⁵¹ له کۆتایی ۱۹۲۰دا ، زانیاریی هەیه که شیخە سورچییەکانی : قەیمون ، شیکاک و مازۆ ، رازیدوون که ملکەچی خۆیان پێشانانی دەسەلاتداران له موسڵ بەن . شیخ عوبەیدوللای بەجیل که به مەبەستی بەدیھاتنی ناشتی سەردانی موسڵی کرد ، هەوایی ئەوه هەیه که لەگەڵ میرییدا پێکنەھاتوون ، ئەوان لەجیاتی ئەوهی داواکەي جیبەجیبەکن و وەك خۆی داوایکردبوو بیکەنە فەرمانرەوای قەزاکە خۆی ، داوای ئەوهیان لیکردبوو که وەك سزایەك پارە به میری بدات . شیخ رەقیبی سەردەریا ، ئەوهی فرە هەولیدا خۆی بکاتە شیخ لەدەشتی حەریدا ، هەچ لەوه دوو دل نەبوو پێشنیازی خۆی پێشکەشی بەریتانیەکان بکات .⁵² له یەنایەری ۱۹۲۱دا ، وەجیھی کوپی شیخ عوبەیدوللای ملکەچی خۆی پێشاندا و بووه نموونەیک بۆ باوکی که ئەویش له سنیتەمبەری هەمان ساڵدا وەدووی کوپەکەي کەوت⁵³

⁵⁰ A.T.Wilson,Loyalties,2:291.

⁵¹ وایندەجیت زیباریەکان بەرئەریی فارس ناغا و بارزانیەکانیش بەرئەریی شیخ نەحمەد پێکەرە له پێناو درایەتیکردنی تێبەرنی ئاسوریە پەنابەرەکان بەناوچەکانی نەواندا بەرمو مال و شوینی خۆیان له هەکاری ، کۆبووبیتنەوه . هەرچەندە نەیانئەوانی نامانجەکیان بەدەستبێنن . بارزان داگەرکرا و لەلایەن هیزە ئاسوریەکانەوه کاولکرا . ئەو ئاسوریانەي وەك باسیان لێوه دەکریت بە دووی فارس ناغادا بەرمو باشوور هەلکەران . ئەو فارس ناغایەي بەرمو نۆرەمار هەلات .

Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920,10-11,and 13.

⁵² Ibid.,11.

⁵³ Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for the Year 1921,9.

بهشی دهیهم : شیخ مه جموود و سرهه ئدان و له ناوچوونی هاو په یمانیه تیی باشووری کوردیی له کوردستانی عیراق پاش جهنگی په که می جیهانیی

پیشرویی بهریتانیا بو باشووری کوردستان

له مارتی ۱۹۱۷ دا ، بهریتانیا بهغدای داگیرکرد ، نو کارهی هیزه سربرازیهکانی بهریتانیای له میسوپوتامیادا له خیلهکانی باشووری کوردستان نزیکخسته . لهسهرتادا پنیوستیی و لهبرچاوگیری رامیاری وایکردبوو که هلونیست دژی فراوانبوونی کاریگری بهریتانیا له ناوچهیهدا وهرگیریژت^۱ . بهم پنیه له ماوهی داگیرکردنی ناوچهی خانهقین له لایمن پووسیاره ، که له نهپرلهوه بو ژوونی ۱۹۱۷ی خایاند ، بهریتانییهکان پنیان لهسر په ییوهندییهکی لاواز لهگهل رگهزه خیلهکییه کوردهکاندا دامگرت ، به تاییهتی لهگهل مستهفا پاشای سرۆک هۆزی باجه لاند^۲ . پاش کشانوهی پووس له خانهقین جارنکی تر تورک داگیری کردهوهو تینیدا مایهوه تا نو کاتهی له لایمن بهریتانییهکانهوه له دیسه مبری ۱۹۱۷ دا داگیرکرایهوه ،^۳ تنیا پاش

^۱ نینگلیزهکان به ناشرکا حمزیان ندمکرد بجه ناوچهی خانهقین له بر دوو هۆ : یهکم دهسته سربرازیهکانی بهریتانیا له بغداد نه یاندنویست هیچ جزوه هستیارییهک بوروژینن لهگهل هاو په یمانه پووسکانیاندا که پینهچوو نهخوانن بهریتانییهکان نوینترایهتییان هه بیته له ناوچهیهی ژیر دهسهلاتی خو یاندان . دوهم ترسی نوه هه بوو که ننگر پووسکان دواجار ناچارکران له خانهقین بکشینهوه . نوه بوونی نوینترایهتیهکی بهریتانی لهگهل یان زیان به پینگهی بهریتانیا بگه مینت : E.J.R.,Bell ,Review of the Civil Administration, 44-45.

^۲ له بارهی چالاکییهکانی مستهفا پاشای سرۆک هۆزی باجه لاند برونه :

E.J.R.,Bell .Review of the Civil Administration, 42-45.,Iraq (British Administration).Reoprt of Administration for 1918 : Khaniqin District , 34.,Driver ,”The Kurdish Quedtion .” 107.

^۳ Bell , Review of the Civil Administration .46.

داگیرکردنی بیریتانی بۇ خانەقین پیوهندیی راستەوخویان لەگەڵ کورددا گرت.

په یوهندیی بیریتانیا لەگەڵ خێلە کوردەکاندا:

پاش ئەوەی بیریتانییەکان چوونە خانەقین و پێی خۆیان لەو شارەدا چەسپاند . خێرا پیوهندیی توندوتۆڵیان لەگەڵ باجەلانددا دامەزراند و هێدی هێدی چوونە ناو خێلەکانی دەورووبەرە . لە کۆتایی سێپتەمبەری ۱۹۱۷دا . بیریتانییەکان پیوهندییان لەگەڵ شیخ حەمیدی تالەبانیدا بەست و زانییان کە هۆزەکەى ئەم و خێلەکانی تری ناوچەکە سەرکەوتووێت بەرەنگاری خواستەکانی تورک بۇ هاوکاری بوونەتەرە . سەرۆک عەشرەتی تالەبانیش ، کە هێزەکانی خۆی لە ناوچەى (گل)دا لە رۆژەلاتی تاووخ کۆکردبوو ، هێزی سوارەى خێلەکانی تریشی چوو بوونە پال . شیخ حەمید ئەنیا پشتی بە هێزی خێلەکەى خۆی نەبەستوو . بەلکو هێزی خێلی داو دەى هاوپییمانیشی لەگەڵ بوو .^۴

یەكەسجار . بیریتانییەکان وا خۆیان دەرخواست کە ئەنیا دەیانەوێت پیوهندیی دۆستانەیان لەگەڵ ئەم هۆزەدا هەبێت و هانیان بەدەن نەهێنن دانەوێلەو کەلوپەل پیویست بە تورکان بگەینن . ئەمان لەم کارەیاندا سەرکەوتوو بوون بەلام خۆیان لەو دەپاراست و هانیان بەدەن بۇ ئەوەی هەلکوئە سەر تورکان . وایدەچێت بەهۆی ئەوەی ئەم بەرەنگەیان بەشیوەیە نەبێت دەرەتی ئەوەیان بەداتی هیچ یارمەتیەکیان بەدەن .

لە بەهاری ساڵی ۱۹۱۸دا هێزەکانی بیریتانیا بە توندی پینشەرەویان کرد و لە ماوەیەکی کەمدا کفری و توزخورماتوو و کەرکوکیان گرت . ئەم پینشەرەوییەیان زەمینی بۇ خوشکردن پیوهندیی نزیکتەر لەگەڵ شیخ حەمیدی تالەبانیدا بەست .^۵ ئەمێستا بۇ یەكەسجار هێزەکانی کورد دژ بە تورک بەکارهێنران هێزێکی کورد کە لە نزیکەى دووسەد پیاوی باجەلان ، لەل و سورەمیری پیکهاتبوو . لە ئەپریل ۱۹۱۸دا . لەسەر سەرۆان پەلاھاری تورکیان دا .^۶

^۴ Ibid.

^۵ کفری لە ۲۸ی ئەپریل . تووزخورماتوو لە ۲۹ی ئەپریل و کەرکووک لە ۷ی مایۆ ۱۹۱۸دا داگیرکران . بڕوانە :

A.T.Wilson , Loyalties, 2:8-9

^۶ ئەم هێزە کە لەلایەن مینجەر سۆنەو سەرکردایەتی دەکران لە لایەن کاپتەن گێردەو رینخراپوو وەک بەشێک لەو

دواتر بريتانيه كان چاويان بريه ناوچهكاني نهوديوي سنور له پوزدهلاتي خانمقندا كه بؤ ماوهيك لانكي پيلانگيري بوو له دزيان . نم ناوچهيه له پوي ستراتيجوه ناوچهيمكي بايهخدار بوو ، رنگه گرنكي نيوان كرمانشا- بهغاي پيدا تخير دهبوو و كوتروني هيلهكاني پميوهندي نيوان ميسوپوتاميا و نيراني دكرد، كه به دخت شپو شوپي بدهوام و جردهيي بدهواموه پريشان بوو. بهكرنگيراواني نهلمان و تورك ، ديموكراتهكاني نيران و تيرهو هوزي ناوچهكه له جموجووني بدهوامدا بوون بؤ نهوي ههلوهرجهكه لهم ناوچهيدا له بريتانيهكان نالوز بكن. نهمانه گهلي كردهوي هراسانكريان نهجام دها وك تيکشكاندن و ويرانكردني دهزگاكاني سربازيي بريتانيي و پهلامارداني شوينه چهپك و دووره دهستهكان و بچراندني هيلهكاني پميوهندي، بهلام بريتانيهكان ، به يارمهتیی خيله دوسته خوچينهكانيان ، زور چاك بؤ پووجهكردنهوي نم ههولانه ههلسوران .

لهم سرويهندهدا بوو كه دهسته ناحزهكاني بريتانيا له خيلهكاني باجهلان و گوران كهرسه و ناميري كومپانياي نهوتی نهنگلو- نيرانيان له چيا سورخي نزيك خانهقين تيکشكاندبوو ، له ههمان كاتيشدا دهستهيك له خيلي ناحزي كهلهپ له بوسهيكدا پهلاماري تيمكي پويپويي بريتانيان دابوو. ههروهها سهرهك خيلي سنجابيي عهلي نهكبر خان ، كه سهروكي سنجابيي و گوراني هاوپهيمان بوو ، چالاكانه پيي به كارواني كهلوپهل و پيداويستیی خانهقين دهگرت . له نهپرتي ۱۹۱۸ د ، ههردوو هوزي قهخانيي و كهلهپ، به پالپشتي رهتليكي هيزهكاني بريتانيا توانيان هيزهكاني عهلي نهكبر خان ببهزينن و پهترهوازهيان بكن ، كه هاوكاريي لهگهلي سلیمان ميرزي ديموكراتي نيراندا كردهوو و لهگهلي بهكري گيراواني نهلمان و توركيشدا پيلانگيري دكرد .^۷ پاش گرتني سلیمان ميرزا ، عهلي نهكبر خان هر بدهوام بوو لهسر

ستونه شمري دكرد كه كۆنۆنيل نهدهرميل سركرديهتیی دكرد به پيي پايزرتكان لهم شيرانيان لهگهلي توركهكاندا نهجامي باشيان بدهستهيناره. بروانه : Frederick James Moberly ,The Campaign in Medsopotamia (London: H.M.Stationary Office 1927), 4:152 note.Cited in A.T.Wilson , Loyalties, 2:84

⁷ Iraq (British Administration), Reoprt of Administration for 1918 : Khaniqin District,32-33 ., Also A.T.Wilson , Loyalties, 2:84-85

په موندنی نژیکی له گهل به کړنگی راوه نه لمان و تورکه کاندای دواچار وهک باس ده کړت له گهل (قون دروغل) ی سیخوپی نه لمانیدای ری ککو توه که سنجابی و خیله هاوپه یمانه کانی چه کدار بکړن له دژی بهریتانیا و پاشان له شریکی دژ به بهریتانیا دا بریندار بووه و هه لاتوه پاشان واپنده چیت که نارگیر بووینت⁸.

یه گم پش نیازی شیخ مه محمود بو بهریتانییگان:

له پاش نهو په لاماره سرکه وتوه سربازیه یی بهریتانیا که گرتنی سلیمان میرزای لیکه وتوه، میچر گوند سمیسی نه فسرری رامیاری لپرسراوی خانه قین کوه نه جامدانی گشتیکی پشکنین له ناوچه کان دهوروبردا. لهم کاتدا شیخ مه محمود، که دواتر پوژنکی بایه خداری له میژووی کوردستانی باشووردا گیرا، یه کجار بوو ناوی بکویته ناو ناوانوه. به گویره ی راپوژنکی فرهمی بهریتانیی که "لهم گشته دا بوو که شیخ محمود له سلیمانیه وه نوینتری خوی نارد بو چاوپنیکه وتنی نه فسرری رامیاری و داوای کرد تا نیمه ده گین وهک نوینتری حکومتی بهریتانیا له سلیمانیه دستبه کار بیت⁹."

سرکه وتنه کانی بهریتانیا به ناشکرا کاری له کورده کان کردبوو، نهوانه ی بریاریان دابوو بدنه پال لایمنی سرکه وتوو. بهریتانیا نامه یان له هه مه رنده وه پینگه یشتبوو، که یهک له جنگاومرتین عه شیره ته کانی کوردستانی باشوور دهاته نه پیش چاو، نهوانه ی جاری نامه ییان دابوو بو هر هاوکاریهک لیان داوا بکړت. له کوپوونه وه یه کی سروک و پیاو ماقولانی کوردا که له سلیمانیه به ستره بریاریان دا حکومتیکی کاتی دامه زینن به سروکایه تی شیخ محمود و هه لوینستیکی دوستانه له حاست بهریتانیا دا بنوینن¹⁰. به پنی راپوژنکی سیر نارنولد و یلسنی جینگری کو میسیونی مهنی:

⁸ Iraq (British Administration). Reoprt of Administration for 1918 : Khaniqin District, 32-33.

⁹ Ibid .

¹⁰ A.T.Wilson , Loyalties, 2:86., E.J.R, 5-6., Bell .Review of the Civil Administration, 48., Driver , "The Kurdish Quedion ." 107

رگهیهندرا.¹³ شیخ محمود گمراو پهوانه‌ی کهرکوک کراو له‌وی خرایه گرتووخانه‌وه. نه‌و پیاوماقوولانمش سر به شیخ بوون گمراو یان غرامه‌کران و سووکایه‌تیه‌کی زور به کسانه کرا که به جولانه‌وه‌که‌وه په‌یوه‌ست بوون.¹⁴

بیکومان هه‌ندێ کس زه‌برو سزای قورسی تورکیان به‌رکه‌وت.¹⁵ به‌لام به گشتی پیده‌چوو تورکان به پانه‌یه‌کی نا سروشتی نهمییان پینشان داییت و ناقلا نه‌ خو‌یان پاراست له نیجراتاتی توندو تیز. نه‌وان له‌برنه‌وه‌ی نه‌یانده‌ویست خو‌بخنه گیزاوی هه‌ژان و هه‌لچوونی خه‌له‌کان چونکه له بارودوخیندا نه‌بوون چاریان بکه‌ن له‌و سونگه‌یه‌وه نازاری شیخ محمودیان نه‌دا و پاش به‌سر بردنی ماوه‌یک له گرتووخانه‌ی کهرکوکدا نازادیان کرد و رینگه‌شیان دا بو مالی خو‌ی بگه‌ریته‌وه.¹⁶ هه‌روه‌ها هه‌چ کارنکی تالانی و ده‌ستبه‌سهرداگرتنی مال و مو‌لکی خه‌ک و عه‌شیره‌ته‌کان نه‌نجام نه‌درا. سو‌یا هه‌ر پیداو‌یسته‌یه‌کی هه‌بویه به کاش پارکه‌ی ده‌دا و هه‌زه خه‌له‌کیه‌کان له کاتی خو‌یدا مو‌وچه‌ی خو‌یان وه‌رکه‌رت. نه‌م هه‌لو‌یستی پارزیکرنه له لایه‌ن له‌سه‌لاتدارانی تورکه‌وه کاریه‌ری باشی هه‌بوو بو‌راکیشانی خه‌له‌کان به لای خو‌یاند و به‌و پینه زوریک له خه‌ک به شیوه‌یه‌کی خو‌یه‌خشانه دایانه پال تورک. هه‌رچه‌نده زانیاری نه‌وه‌مان هه‌یه که هه‌ندیک کس له لایه‌ن تورکانه‌وه ناچار کراون راژه‌یان بکه‌ن.¹⁷

وا پیده‌چیت پاشه‌کشه‌ی به‌ریتانیا له کهرکوک به ه‌وی تیکچوونی باری سه‌ربازیه‌وه له هه‌رمی قه‌فقا‌س بو‌ویت ، نه‌وش گه‌رمانه‌ی نه‌رک و به‌رپر‌سیاریتی قورسی بو‌ویت له نیراندا له لایه‌ن فه‌رمانه‌یی له‌شکری به‌ریتانیا وه له میسوپوتامیا. نه‌م بارودوخه بوو به ه‌وی تیکچوونی شیرازه‌ی هه‌موو ه‌وکارنکی گو‌استنه‌وه‌ی رینگاکانی

¹³ A.T.Wilson , Loyalties, 2:9.

¹⁴ Ibid., Cf. Bell ,Review of the Civil Administration, 48., Driver , "The Kurdish Question " 108., E.J.R., 6.

¹⁵ به گۆزیه‌ی درایه‌ر "تورک جگه له شیخ محمود سزای هه‌موو نه‌وانه‌یان دا‌بوو که پشتیوانییان له هاو‌په‌یمانان کهبوو . " 108., E.J.R., 6. Driver , "The Kurdish Question "

¹⁶ A.T.Wilson , Loyalties, 2:87., Bell ,Review of the Civil Administration, 48.

¹⁷ E.J.R., 6., Driver , "The Kurdish Question " , 108.

پاشمکشه له کەرکوک گوززکی توند بوو بۆ شکۆ و ناوبانگی بەریتانیا له کوردستاندا و راستییەکە لە سەرانسەری میسۆپۆتامیاشدا و بەریتانیا بەردەوام بە دەست کارێگرێی ئەم مەسەلەییە بۆ ماوەیەکێ دوورو درێژ لە دواي بردنەوی جەنگی یەکەمی جیھانیی دەینالاند . کوردەکان کە هەلۆستی خۆیان لە مەر بەریتانیا ناشکرا کرابوو وای نیتسا دوو دای و گومان تەنگی پێهەلچنیون و باوەڕیان بە هێزو بەلێنەکانی بەریتانیا بەخراپی لەق بوو. ویلسن کاردانەوی سەرکردە کوردەکان سەبارەت بە کشانەوی بەریتانیا له کەرکوک باس دەکات کە ئەفسەرە رامیارییەکان سەبارەت بە پشتگیری و هاوکاری بەکوردانیان دەدا :

"ئەوان بە تەواویی ئەویان لا ناشکرا بوو کە ئەو زەمانەتی پشتگیرییە له خۆرا له لایەن ئەفسەرە رامیارییە نا بەرپر سەکانەرە پێیان دراوه و لەو پێشانیاندا دەرەگەوت کە له کەرکوک له لایەن بۆلارد و له کفری له لایەن لۆنگریگەرە باس دەرمان جینی متمانە نەبوون و لای ئەوان وا کەوتوو ئەوە کە ئێمە هەمان گەمەکی پووسیا دەکەین له بەکارهێنانی دزێوی خێڵەکاندا وەک پشیلە سپە. سەرۆکەکانی ئەوان، کەمەندیکیان سەرۆکی دەم راستی هەمەوێندن بەرێوە بوون بۆ کەرکوک له کاتی کشانەرەگەدا، بەلام بەر پەری بق و توورەییەوه گەرانه مانی خۆیان. ئەوان وا هەست دەکەن کە ئێمە نا پاکیمان لەگەڵ کردوون ، چونکە وا هەست دەکەن کە ئێمە هاتمان داوێن خۆیان بۆ تورکی دوژمن دەرێخن و پاشان فریومان دان . سەرۆکەکانی هەمەوێند بە تاپیەتی قەت لیمان خۆش نابن و بۆ چەندین سالی تر وەک ناحەز له گەلمان هەلسوکەوت دەکەن."¹⁸

تورکەکان وەک چاوەڕوان دەرمان ، چەند توانیان پاشمکشەیی بەریتانیايان له کەرکوک تا نەریی بۆ سوودی خۆیان بەکارهێناو ئەمەیان بۆ باری ناسک و شەڕاوی هاوێمانان له بەرەي پۆژئاوا دا گێرایەوه و بەهەیان دانا رێخۆشکەریک بێت بۆ کشانەرە له میسۆپۆتامیا . بە پێی گوێی ویلسن پرۆپاگەندەي تورکان باس له کارێگرێی مەسەلەي "ئینگلیزی فێلباز" دەرکرد. کاتیەک کە میللەتانی تر بەکار دەهێنیت بۆ شەری خۆی . کتێبەکی چەند نمونەییکی

¹⁸ Bell ,Review of the Civil Administration, 48., A.T.Wilson , Loyalties, 2:6.

¹⁹ A.T.Wilson , Loyalties, 2:88.

پروپاگاندى توركىي گواستوتومەتەرە كە ژمارەيەك كارەساتى تىنبايە بە ھۆى نەس كەسانەوہ كە فرىويان خورەوہ و بوونەتە شوئىنكەتەى بەرىتانىيەكان و ھەرشەى نەسجامى خراپى نەوانە نەكات كە بەرەى توركيان بەجىنەشتووہ و لە ھەمان كاتىشدا بەئىننى خەلات و بەراتى گەرە دەداتە نەوانەى ھەلۆنىستيان نەگۆرەوہ بە نەسۆزى توركييا ماونەتەرە .²⁰

ويلسن باس لەوہ نەكات كە نەس ھىچ ناگايەكى لە برىارى چۆلكردنى كەركوك نەبوہ ، نەس جەخت لەوہ نەكاتەرە كە نە خۆى و نە نەفسەرى راميارى شوئىنكە واتە مەسجەر پىدەر نەبلىو بۆلارد (نەواتر بوو بە سىر پىدەر بۆلارد) ھىچ زانىارىيەكيان نەدراوتەى كە داگەر كەنەكە جىگەر و بەرەوام نايت . راستىكەى نەس بە چەند پۆزىكى كەم دواى گرتنى كەركوك لە لاين بەرىتانىاوہ بە فەزۇكە چوو بۆ كەركوك بۆ گەفتوگۆ كەرن لە بارەى ژمارەيەك كىشەى بە پەلموہ و بۆ ناوونوس كەرنى پشەتوانىيە خىلەكان و پەچاوكەرنى ھىلەكانى پەيوەندىيە بەرىتانىا و زەمانەت كەرنى داينەكەرنى نازووقە و پىنداويستى . بە تايبەتەيش گۆشت بۆ ھىزەكان .²¹ كارگەرى قوونى نەم نوشوستىيەى بەرىتانىا لەسەر كوردەكان ھەر زوو نەركەوت ، چونكە بەرىتانىيەكان ھەموو ھەلۆنىكان خەستە كار بۆ پىنەھىنانى ھىزەكانى لىقنى كورد لەس ھاوينەدا بەلام نوشوستى ھىنا و بە پىنچەوانەى تورەكان تەوانىيان ھىزەكانى سوارەى گەرە پىنەھىن و نژ بە ھىلەكانىيان لە نىزاندا .²²

سىستەمى خىلەكەى لە باشوورى كوردستاندا :

لە پايزى ۱۹۱۸ دا مەتەسەرىفى عوسمانىيە و حامىيە سەربازىيە لە سەلیمانى خۇيان دا بە دەست شىخ مەحموودوہ و بە شىوہەكى فەرمىيە بوو بە ھۆى كۆتايىيەھاتنى كارگەرىيە عوسمانىيە لە دەفەرەكەدا . كەشانەرى ھىزەكانى تورك و كارەدەستان بوو بەھۆى نەوہى شىخ مەحموودى سەردارى كورد بە تەنبا دەستى بەسەر سەلیمانى و ناوچە دىنەتايەھاتنى نەروەرى بەكات . لىزەبەدوا شىخ مەحموود نامەى بۆ دەسەلاتدارانى بەرىتانىا لە بەغدا رەوانە كرد و داواى نەكرد كوردستان لە لىستى گەلانى پزگاركراو

²⁰ Ibid.,2:87.

²¹ Ibid.,2:86.

²² نەس ھىزە لىقنىيە كوردىيەى بەرىتانىەكان ھەلۆنىانەدا ناوونوسى بەكەن بە لە پىناو گرتنى ھەمبەجە و پاشان

بىزاركەرنى تورەكان لە سەلیمانى و نەروەرىدا بوو . E.J.R.,6

دەرنەكرىت²³. راستىيەكەي شىخ مەحمود لە بووى رامبارىيەوه گەرەترىن كەسايەتتى بوو لە ناوچەكەدا و نەمەش ھاوتا بوو لەگەل خواستىدا بۇ ھاوكارىيەكرىن لەگەل دەسلەلتى داگىركەرى بەرىتانىادا و ھانىدان مامەلەي لەگەل بكرىت. جىگەرەوى نەمەش ئەو لەشكر و سوپايە بوو كە شىخ لە سەريازگەي سەلىمانى و ناوچە شاخاويەكەنى دەورەبەرىدا كۆيكرىدبوووه و بەرىتانىيەكان بىجگە لە پەسەندكرىنى پىشنىيازى شىخ بۇ يارمەتتىدان و ھاوكارىيەكرىنى ھىچ چارەيەكى دىكەيان شك نەدەبەرد.

مەيجەر ئى. نەبلىو. سى نۇئىل، كە ئەفسەرىك بوو ئەزموننىكى باشى پەيدا كرىدبوو لەگەل ھۆزى بەختيارى و تىرە و خىلەكانى تىرى ئىراندا، ئەركى گەلەلە كرىن و دامەزاندنى كارگىزى پىنسىپىردا بوو لە كوردستانى باشووردا²⁴. ئەو راسپاردەيە بە نۇئىل رابوو لە پىش چوونى بۇ سەلىمانى ھەندىك بەلگە و نىياز و مەبەستى بەرىتانىاي تىدايە :

"تۆ بە ئەفسەرى رامبارى دامەزراوى لە كەرتى كەركوكدا و لە يەكى نۆفەمبەر دا دەست بەكار دەھىت. كەرتى كەركوك لە زىنى خوارو تا دىالەو باشوورى پۇژەھەلتى سنوورى توركيا- ئىران نەگرىتەوه و بەشىنىكى ويلايەتى مووسل نەگرىتەوه، كە دوا كاروبار رىكخستە لە ژۇر چاودىزى حكومەتى خاوەن شكۇدا. لە حالى حازدا دەين داگىركىنى سەريازى و بەرىزەبەرىنى ھىزىكە رەچاوبكرىت و دەين تۆ لەسەر ئەم گرىمانىيە كار بەكىت لە مامەلە كرىتدا لەگەل سەروكەكان و ئەووت لە بەرچاويىت كە ئەگەر ئەو نىيە دەسلەلتدارانى سەريازى خويان تاوتوتى نارىنى ھىزى جىگەر لەكەن بۇ سەلىمانى يان شوپنەكانى تر لە پۇژەھەلتى ھىلى نىستامانەوه. ھەروەھا ئەركى تۆ دەھىت كە ھەماھەنگىي لەگەل سەروكە خوجىيەكاندا بەكىت بۇ بەرەلركىنى ئارامىي لە ناوچەكانى نەروەي سنوورى داگىركىنى سەريازىماندا. بۇ نەرىپەرلەنن و گرتتى بەكرىگىراوانى نوژمن و دايىنكرىنى پىدلويسىنى ھىزەكانەن. بە ھەمان شىوہ تۆ دەسلەلتىدراوى سەرفكرىنى لەو بواردە و لە ھالەتى بىرى ژۆد و قەبەدا و بە پىنى لىك حالىبوون دەين سەروكەكان لايان پوون يىت كە ھەر رىكخستىنىكى كارو باركە تۆ ئەنجامى دەھىت بە زەرووت كاتى دەھىت و نەكرى لە ھەر كاتىدا چاوى پىدا

²³ Bell, Review of the Civil Administration, 59 .

²⁴ Ibid., Cf.E.J.R.,9., A.T. Wilson , Loyalties, 2:127-128 .

بخشیدرتەمە. تۆ دەسهلاتپەندراوی بە دامەزراندنی شیخ محمود وەك نوێنەری خۆمان لە سلێمانی و نەگەر بە گونجاویش زانی بە هەمان شیوە كەسانی هەلبەرگەرەو جێتەمانی خۆت لە چەمچەمال و هەلبەجە و شوێنانی تر دابنن. دەبن ئەوەش پووونبەكریتەو بۆ سەرۆك خێلەكانی پەيوەندیان لەگەڵ گری دەمن كە نیازی سەپاندنی هیچ جۆرە ئیدارەییەك لە ئارادا نیە نامۆ بیت لەگەڵ دابونەری و ئارەزووی ئەواندا. لەم كەلتەدا سەرۆك خێلەكان خولایای پێكەپننایا ھاوئەھمیانیتیان نەكۆتە سەر بۆ راییكەرنی كاروباریان بە سەرپرەشتی ئەفسەرە سیاسییەكانی بەریتانیا و بە شیوەیەكی یاسایی باجیان لێوەر نەگەرت بە پێی یاسای تورکی، بەلام بە پێی پێوست نەسكاری و گۆرانكاری تێدا نەكۆت. بۆ ئەجەمەدانێ رێنخستنی كاروبار بەرێوەبەرن و پەرەپێدانی وڵاتەكیان.²⁵

لە ئاوەرپەستی مانگی نۆفەمبەری ۱۹۱۸ مەجەر نوێل گەیشتە سلێمانی و بە گەرمیی پێشوازیی لێكرا. ئەمیش نەستەجێ نەستیکرد بە كار كەرن بۆ دامەزراندنی سیستەمی نوێی بەرێوەبەرایەتی، كە نوێدی ئەوەی لێدەكرا لای خەلك پەسەند بیت. شیخ محمود بە ھۆكەمداری ناوچەكە و سەرۆکی باشووری سەرەخۆی كوردیی دانرا. كاربەدەستانی دیکە كورد لە ژێر سەرپرەشتی ئەفسەرە رامیارەكانی بەریتانیا دا كاربان نەكرد و كاروباری جۆراو جۆری كارگێڕییەكەیان پێ سپێدرا. سەرۆك خێلەكانیش لەلایەن ھۆكۆمەتەو كاروباری خێلەكانیان خرابوو نەستۆ و لە پێگای شیخ محمودەو بەرپرەسار بوون بەرانبەر بە دەسهلاتداری بەریتانیا. ئەوان وەك كاربەدەستی فەرمیی ھۆكۆمەت دەناسران و مووچەیان دەنرایە.²⁶

گومانێكی ئەوتۆی تێدا نیە كە سیستەمی تازە دامەزراوی ھۆكۆمەت لە باشووری كوردستاندا بەزۆری نەگەرتەو بۆ ئەزموونی كۆلۆنیالی بەریتانیا لە ھیندستان و شوێنانی تردا. سروشتی ئەو ئەرك و كارانەئە ئێوان ھۆكۆمەتی بەریتانیا و كۆنفرانسۆنی باشووری كوردیدا لەو پەيوەندی سەرەخۆیی و دەسەلاتی بالایە دەچوو كە لە ئێوان تاجی بەریتانیا و ویلايەتەكانی ھندستاندا ھەبوو.²⁷ سیستەمی نوێی بەرێوەبەرن لە

²⁵ Bell, Review of the Civil Administration, 59-60., A.T. Wilson, Loyalties, 2: 128., E.J.R., 9.

²⁶ E.J.R., 9-10., Bell, Review of the Civil Administration, 60., A.T. Wilson, Loyalties, 2: 128.

²⁷ بۆ كۆرتەییەك لە نەخشەی مۆلەتپەندراو لە بارەى پێگەى ویلايەتە ھندییەكان لەناو ئیمپراتۆری ھندی بەریتانییدا و پەيوەندیان بە ھۆكۆمەتی بەریتانیەو. بڕوانە :

باشووری کوردستاندا به ناشکرا پشتی به بنه‌مای حوکی ناراسته‌وخۆ²⁸ ده‌به‌ست و له فره‌پوهوه ناسه‌واری سیستمی سان‌دیمانی تیدا بوو. به تایبته‌ی سیستمی بروسی و مه‌لیکی، که له مه‌وه دا که‌وتبوون.

سیستمی سان‌دیمان:

ئهم سیستمه به ناوی سیر پۆبهرت سان‌دیمانه‌وه²⁹ ناو‌نراوه و شیوازیکی به‌ری‌وه‌بردن بوو له بلوجستاندا به مه‌به‌ستی پیکه‌تانی ئهم ده‌فهره‌ کتیی و شاخاوییه‌ له‌گه‌ڵ سیستمی ئیمپراتۆرتی هندی به‌ری‌تانیدا. ئهم سیستمه بریتیه له پرژمیکه‌ خێله‌کی لاوه‌کی و له لایهن فه‌رمان‌په‌ویه‌کی بالا ده‌ستی خۆم‌الییه‌وه سه‌ر‌وکایه‌تیی ده‌کرا، که خانی که‌لات بوو، که وه‌ک بلیسی سیاسه‌تیکه‌ی پیشکه‌وتووی سه‌رکه‌وتوانه‌ بوو.³⁰

M.K.Panikkar, Indian State, Oxford Pamphlets on Indian Affairs no.4 (Misore City, India: Oxford Univ Press, 1942).

²⁸ به‌ری‌تانیه‌کان سیستمی حوکی ناراسته‌وخۆیان له ماوه‌ی چه‌م‌دین سا‌لدا په‌ره‌بێدا. به هه‌ر حال له ده‌مه‌وه که سیر لوگارد "دواتر بوو به لۆرد لوگارد" له نایجیریا سیستمی حوکی ناراسته‌وخۆی چه‌سپاند ئیتر به ناوی ئهمه‌وه وابسته‌ بوو. بۆ زانیاری زیاتر له‌سه‌ر ئهم سیستمه‌ به‌وه‌:

Frederick John Dealtry Lugard, The Dual Mandate in British Tropical Africa (London: William Blackwood and Sons, 1923).

²⁹ بۆ پتر له‌مه‌ر ژمانی سان‌دیمان و سیاسه‌تی خێله‌کی:

Thomas Henry Thornton, Colonel Sir Robert Dandeman: His Life and Work on Our Indian Frontir (London: J. Murray, 1859). Davies, C. Collin. "The Problem of The North-West Frontier, 1890-1908, With a Survey of Policy Since 1849. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1932.

³⁰ "سیاسه‌تی پیشکه‌وتوو" له به‌رانه‌به‌ر "سیاسه‌تی سنووری داخراودا" زۆرت‌رینی ئهو مه‌سه‌له‌نه‌ بوون که مشتومریان له‌سه‌ر بوو له‌ناو کارگه‌زیه‌ به‌ری‌تانیه‌کاندا له هه‌ندا به‌ درێژایی سه‌ده‌ی نۆزه‌ده‌ مشتومریان له‌سه‌ر بوو. Davies, "The Problem of The North-West Frontier, 71-98, and Bruce, The : به‌وه‌:

مهمبستی نهم سیاسته پاراستنی دانیشقوانی سنوری سند له تالان و برۆی یاخییوانی نهم هرده و چیاپانه، که ولاتی سهخت و شاخاوییان بووبوو به دالده و همشارگیمان و له سرینکی تریشهوه مهمبست بهمیز کردنی بهرگری هندستان بوو له نژی داگیرکردنی بیگانه.

سیستمی ساندیمان کوتوبوه بهر رهخنه لهبرئهوهی زۆر پشتی دهیست به دهسهلاتی شهخسی تاکه کسی و هروهها لهسر بنه‌های نهم یارمه‌تییه مادییانهی که دهره شیوازینکی پاره کیشانهوه و گنده‌لیشی دروست کردبوو. به هر حال میژوونوسی بهریتانی سی. کۆلن دهیفس C.Collin Davies سرهنجی نهمه دها که نهم یارمه‌تییه داراییه به نابروو چوون و گنده‌لی وهسف ناکریت، چونکه نهوان له بهرانهر خزمهتی زۆر و تاقهت پرووکنندا نهم یارمه‌تیانه‌یان وهرده‌گرت، وهک پاسکردنی پنگه‌یانی بازرگانی و دهره‌ندی نیوجیاکان و جینه‌جی‌کردنی بریاره‌کانی جیرگه "نهنجونهی خینله‌کان."³¹

سیستمی بروس یان مه‌لیکی:

نهمه نهم ناویه که تراوته سیسته‌مه‌کی ساندیمان و له‌ناو محسوده‌کانی سنوری باکووری پوژناوای هندستاندا په‌یره‌وی ده‌کرا له‌ایمن ده‌یره‌جات نار.‌نای.‌بروس Derajat, R. I. Bruce ی کۆمیسینونه .³² نهم سیسته‌مه دواتر و له‌بهر چه‌ندین هۆکار نوشوستیی هینا. یه‌که‌م له‌برئهوهی له‌نیو محسوده دیموکراته‌کاندا کاری پیکرا چونکه مه‌لیکه‌کانیان "سرۆکه‌کانیان" نهم دهسه‌لاته‌یان نه‌بوو که سرۆکه‌کانی بروه‌وی Bruhui و بلوچ له بلوچستاندا هه‌یانبوو. به‌م پنیه مهمبستی بروس له‌وهی که سرۆکه‌کانی محسود سرکه‌وتوو دهن له کۆتروول کردنی خینله‌کانیاندا، له بهرانهر پاره و یارمه‌تییدا، نوشوستیی هینا. دووم نهم سیسته‌مه‌کی بینه‌سه‌لات به‌سردا شکانی سربازیی ولاتی محسود ده‌ستپیکرد به پینچه‌وانه‌ی نهمه‌ی که

Forward Policy and Its Results .

³¹ Davies, "The Problem of The North-West Frontier, 33..Davies," The North-West Frontier, 1834-1918." In The Cambridge History of the British Empire, vol.5 The Indian Empire , 1858-1918, (New York: J. Maemillan, 1929), 448.

³² بروس بۆ چه‌ندین سال کەسیکی زۆر نزیک و متمانه پیکراوی ساندیمان بوو له بلوچستان

ساندیمان له بلوچستان کردی. بېجگه له هوش، محسودمکان به پېچه‌وانه‌ی بلوچ‌کانه‌وه همیشه دسه‌لاتی سرکرده ناینیمه‌کان به‌سرایندا زالبووه و له ژیر کاریگری نه‌مانه‌دا چمکیان له دژي بریتانیا هه‌لگرتووه به هاوسوزی یا بده‌مه‌وچوونی بانگوازی خزمه موسلمان‌ه‌کانیان له نه‌فغانستان .³³

به پښه سیستمی نوئی به‌رئو‌بردنی بریتانیمه‌کان له باشووری کوردستاندا له گه‌ئ پووهوه له سیستمی بروس یان مه‌لیکی ده‌چوو له‌نیو محسودمکاندا. تیکچوونی خیرا و دواتر شکسته‌ینانی تهاوی نه‌م سیستمه‌ه له باشووری کوردستاندا گومانی نه‌هیشتمه‌ه که بیسودبوو بؤ نه‌و هریمه‌ وهک چؤن که‌لکی نه‌بوو بؤ محسودمکانی سنووری پؤژئاوای هندستان. به‌نگه‌ نه‌م به‌راورده له‌وه‌دا بایمخی خزی هه‌بیت که کورد و محسود چونیمن له ژماره‌یه‌ک پووهوه . چونکه کوردمکانیش وهک محسودمکان همیشه په‌رؤشی بزگاریوون و به‌ده‌وام به‌گژ نه‌وانه‌دا ده‌چوونه‌وه که له هه‌ولئ کؤنترؤل کردنیاندا بوون. به هه‌مان شیوه‌ی محسود کوردیش له پؤژگاری شیخ عوبیدوللاوه له‌لایمن سه‌روه‌که ناینیمه‌کانیان‌ه‌وه کؤنترؤل کراون . که شیخ‌مکان بوون بېجگه له ناغا که سه‌روه‌کی دنیایی بوون. له کوردستانی ژیر ده‌ستی به‌ریتانیا‌دا په‌روپاگه‌نده‌ی تورکی‌پان- نیسلا می زیره‌کانه سه‌رکه‌وتوو بوو له هه‌لگېرانه‌وه‌ی زؤرئک له کوردمکان له دژي بریتانیا. به‌م به‌نگه، کورد وه‌کو محسود، له لایمن ولاتیکی نیسلا مییه‌وه هاندران له دژي بریتانیا په‌رپه‌رن و وهک نه‌وانیشیان کرد له ژیر سه‌رکرده‌یه‌تی خاوه‌ن په‌له و پایه ناینیمه‌کاندا. شتیکی سه‌یره سه‌رنجی نه‌وه بده‌یت که بروس، له نووسینه‌کانیدا نزیکه‌ی بیست سال پیش نه‌وه‌ی بریتانیا په‌یوه‌ندی راسته‌وخؤ به کورده‌وه په‌یدا بکات، بیت و به محسودیان به‌راورد بکات. له داکؤکی کردنیدا له محسود به‌رگه‌یه‌کی نور و درؤژی له کتیبه‌که‌ی (لؤرد کیرؤذن) ، "نیران و مه‌سه‌له‌ی نیران" گواستوه‌ته‌وه که کیرؤذن داکؤکی له کورد ده‌کات دژ به ستم و یاخیگری و متمانه پېنه‌کردن. پاشان

³³ سه‌باره‌ت به شکسته‌ینانی سیستمی مه‌لیکی یان بروس له نیو محسودمکاندا به‌روانه :

Davies, "The Problem of The North-West Frontier, 34, 124-26.. Davies." The North-West Frontier, 455-56.. Cf. William Barton, India s North- West Frontier (London: J. Murray, 1939), 214-15 .

بروس دىگاتە ئەم نەنجامە "ئەگەر نىمە ناۋى كوردىمىكان بىگۆرىنە مەحسۇودە ۋەزىرىيەكان ئەۋە ئەم باسە پىر بە پىستى بارودۇخى ئەۋائىشە ."³⁴

بەلام رەنگە مەسەلمەكە مشتومرى ئەۋە ھەئىگىرىت كە سىستىمى كارگىزىرى تازە لە كوردستاندا رەنگە كارى خۇى كىردىت چۈنكە بەرىتانىا ھىزى تەۋارى ھىناۋو بۇ سەپاندىنى، يان شىخ مەحمۇدى بۇ ئەۋ كارە بەدەستەۋە بوۋە ، كە ھۇكارىكى ھەئىزاردە بوۋ بۇ جىبەجىن كىردىنى سىستەمەكە ۋ بەرەۋام بوۋ لە ھاۋكارىى ۋ ھەماھەنگىى كىردىيان . بە تەۋارى بوۋن ۋ بەلگەنەۋىستە كە ئەم دوۋ گىرمانىيە سىروشتى بىنەرەتىى حالەتەكەى فرامۇش كىرۋە . تا ئەم رادەى گىرنگىى پىدانى بەرىتانىيەكان ، داىبىنكىردىنى ھىزى تەۋاۋ بۇ سەپاندىنى سىستىمى كارگىزىرى نوئى دەبوۋ لە خۇيدا شىكستخواردوۋ بىت . چۈنكە ئەۋان بۇ ئەۋەى پەنايان بىرە ئەۋ سىستەمە پىك بۇ خۇلادان لە بەكارھىنانى ھىزى مەزىن لە ناۋچەكەدا . بەرىتانىيەكان بەنياز بوۋن . لەرنگەى دامەزاندنى سىستەمىكى حكومىى پەسەند لە لاىەن خەلگەۋە ، ئەركىكى گرانىيان ئەكەۋىتە سەر كە زۇرى تىبچىت . دەبىن ئەۋەمان لە ياد بىت كە بەرىتانىاي مەزىن لەۋ دەمەدا سەرگەرمى ئەۋەبوۋ كە ھىزەكانى لە مىسۇپۇتامىادا زۇر ئەمىسەر ۋ ئەۋسەر پىنەكات ۋ بەۋ پىنەش ئە ھىزى مەزىى ۋ ئە ماددىى لەۋ كاتەدا لەبەردەستدا ئەبوۋ . مشتومر لەسەر ئەۋەى سىستەمەكە دەبوۋ كارى خۇى بىكات چۈنكە شىخ مەحمۇود ھاۋكار بوۋ بەلام كارەكە لەۋەدا بوۋ كە سەرەكوتىن يان شىكستەنئاننى سىستەمىكى حكومەت كە پىشت بە ھەلۋىستى تاقە كەسىك بىبەستى ئەۋە ماناى واىە ئەۋ سىستەمە راست نىە .

دامەزاندنى شىخ مەحمۇود ۋەك ھوكمدار:

بۇ ئەۋەى زانىارى ئەۋ بارو دۇخەى لە كوردستانى باشووردا بە دەست بىنەن ۋ بەرچاۋ بوۋنىيەكمەن لە بارەى دۇخى بەرىتانىيەكان دەست بەكەۋى لەۋ ناۋچەبەدا ، سىر ئارنۇلد ۋىلسنى جىگىرى كومىسسىۋنى مەدەنىيى بە فېۋكە چوۋ بۇ سلىمانى لە ۋى دىسەمبەرى ۱۹۱۸ دا . لەم ھاۋەبەدا كۆپۋنەۋەىك ساز كرا لەگەل نىزىكەى شەست سەرۋك ھۇزدا . سەرۋكەكان بە زۇرى لە كوردستانى باشوورۋە ھاتىبوۋن بەلام

³⁴ Bruce, 170-71.

ژمارەيەکیان لە ناوچەکانی سنه، سەقز و ھەورامانی نێوانەو ھاتیبوون. گفتوگۆیەکی دووردریژ بە نوای کۆبوونەرەکاندا ھات لە نێوان شێخ محمود و پیاوانی تردا و گەلێ تەمەری باری رامیاریی و تووژی لەسەر کرا. ویلسن راپۆرتیکی لەسەر ناوھەریکی ئەم گفتوگۆیانە نووسیوە. بە گۆرەھێ گوتەکانی ئەو کوردەکان بە بریاری بەرھەستیی گەرانەوی تورکەکانیان داوھ کە نەستبدنە چەک لە دژیان. ھەرچەندە سەرۆکە کوردەکان دانیان بەوھا ناوھ کە بە شیوەیک لە شیوەکان پارێزگاری بەریتانیان پێویستە بەلام وا پێدھوو بە کۆی دەنگ نەگەنە پێکوتن کە چۆن ئەو کارە بکۆت. ھەندیک سەرۆک ھۆز خۆیان وا دەرھخست کە کارگێری بەریتانیان پێ پەسەندە لە کوردستاندا، بەلام بەشیکیان دژ بەم پرۆژەییە بوون ھەندیک پێی لەسەر ئەو دانەگرت کە ئەبێ کوردستان لە لاندەنەو بەرێوھبیرت نەک لە بەغداو و لە دیدی ئەوانەو لەندەن شوێنی نەستەمبونی گرتووتەو تەرە. بە پێی گوتەیی ویلسن بێت چەند کەسێکی کەم لەو سەرۆکە کوردانەیی لەوی کۆبوونەرە بە نھینی بەمیان وتووھ کە ھەرگیز سەرۆکایەتی شێخ محمود قبول ناکەن بەلام بە گرنگییەو نەرمش دەلێت کە ئەمانە نەیانئوانیوھ لەجێی ئەو پێشنیازی کەسێکی دیکە بکەن.

لە پاش گفتوگۆیەکی ژۆر شێخ محمود بەلگەنامەییکی داووتە دەست ویلسن کە لە لایەن نزیکەیی چل سەرۆکەو مۆرکراوھ و ناوھەریکی بەلگەنامەکە بەم شیوەیی خواروھەییە: "حکومەتی خاوەن شکۆ جاری نیازی خۆی داوھ بۆ بزگار کردنی میللەتانی پۆژھەلات لە دەست ستم و زۆری تورک و ھاوکارییان بکات لە دامەزاندنی سەرەخۆیی خۆیاندا. بۆیە سەرۆکەکان وەک نوێنەری گەل کوردستان تکا لە حکومەت دەکەن بیانخاتە ژۆر پارێزگاری بەریتانیو بیانبەستنی بە عێراقوھ و بێبەشیان نەکات لە سوود و خیراتی ئەو پێکھاتەیی. ئەوان داوایان لە کۆمیسێونی مەھنییی ميسوؤتاما کرد نوێنەریک بئیرتە لایان لەگەل ھاوکاری و یارمەتی پێویستدا تاوھکو گەل کورد لە ژۆر چاودیری

⁵⁵ A.T.Wilson,Loyalties,2:129.. Bell,Review of the Civil Administration,60-61., E.J.R...10.

باسەکە تا پارەییەک لە ھەرسن سەرچاوھەکاندا وەک یەکە ھەرەھا زانیارییەکانی تێکستەکە بە پەلی یەکەم پشت بە گۆرانەوھەکی ویلسن دەبەستن و من ھەندئ وردەکاریم لە دوو سەرچاوھەکی ترەو وەرگرتووھ کە لەوی ویلسندا نەھاوتووھ

بهریقانیادا بتوانی به ناشتی گمشه بکات و پئشبکهوئیت و ژبانی مهدنییی خوی
بهرقهرار بکات. نهگر حکومت هاوکاری و پاریزگاری خوی بۆ نهوان لرژزه پئداوه و
بهآین دهمن له فرمان و ناموزگاراییهکانی دهرنهچن.³⁶

له وهلامدانوهی نهم داواکارییدا، ویلسنی جیگری کومیسسیون مهدنییی
نامهیهکی دایه دهست شیخ محمود که جهخت و پشتیوانی دهکات لسه نهو خالانهی
له دۆکیومینتتهکی نهواندا هاتوه. له ههمان کاتیشدا نامهکه دوا مۆری فرمی میجهر
نۆنیلی چهسپاند له مەر پئشتر دامهزاندنی شیخ محمود به حکومتی باشوری
کوردستان. من نهتوانی تیکستی تهواری نهم دۆکیومینتته دهستکهوئیت که به ناشکرا
بنهمای یاسایی دامهزاندنی دهسهلاتی شیخ محمود له باشوری کوردستاندا
را دهگهینیت. همر حال دهکری ناوهرۆکی نهم نامهیه له ژمارهیهک خالدا کورت بکهینهوه:
"له بهرانبهردا شیخ محمود نامهیهکی تراوهتن و نهوهی تیدا هاتوه که
ههموو هۆزه کوردهکان له زنی گهرهوه تا رووباری دیاله "سروان" نهوانی لیبهدهر که
له خاکی نیراندان"، به تهواری نازادیی و خواستی خویان سهروکایهتیی شیخ
محمودیان قبوله و نهم نامهیهش پشتگیری معنهویی نیمه دهگهینهنیت به
دهستبهسرهراگرتنی نهو ناوچانهی سهروهه، له جیی حکومتی بهریقانی، که دهبن
فرمانهکانی جیبهچن بکرت."³⁷

هردوو بهلگهنامهکه- نهو بهیانهی که له لایهن سهروکهکانهوه مۆر کرابوو و نهو
نامهیهی ویلسنیش- ههریک به جیا یان پئکهوه وهراونگیرین به ریکهوتننامهیهکی
فرمی نازمیرترین له نیوان نوو لایهنی وک یهک و سهربهخۆدا. شیخ محمود یان
سهروکه کوردهکانی تر ههرچۆنیک بیران کردبیتتهوه له ریکهوتننامه تازهیه، هیچ گومانی
تیدا نیه که بهریقانییهکان تهنیا به ریکهوتننکی سهرییی له قهلم داوه بۆ به
ههلهومرجیکی کاتیی. لهگهئ جهسهروکه دهسهلات به دهستی خۆمالییدا که چند
نامانجیکی کورتخایهن بینیتهدی. له هیچ شویننکی ههرنو بهلگهنامهکهدا هیچ باسینکی
بوون و ناشکرای سروشتی دهسهلاتهکانی شیخ محمود نهکراوه.

³⁶ A.T.Wilson.Loyalties.2:129.,Bell, Review of the Civil Administration,61., E.J.R...10.

³⁷ A.T.Wilson.Loyalties.2:129.,Bell, Review of the Civil Administration,61., E.J.R...10.

له يەكەم بەلگەنامەدا له لايمەن نزیکەى چل سەرۆك خێلەكەوه مۆر كراوه و به "نوینەرانی گەلی كوردستان" خۆیان ناو دەبەن. كێشەكە لەوهدا یەكەم شێخ محمود و سەرۆكەكانی تری كۆبوونەوه كە به ناوی گەلی كوردستانەوه قەسەیان دەكرد. راستییەكەى شێخ خۆی هەمیشە ئەوەی دەردەبەرى كە هیز و دەسلەلاتی ئەو هەلقولایى خەلكی كوردە و ئەو دەمراسەتى هەموو كوردی ویلايەتى مووسلە .

بەلام وا دەردەكەوت بەریتانییەكان ئەم سووربوونەیان بە نیدیعیایەكى بێ بنەما له قەلەم داویت و پەروى خۆیان لەم مەسەلەیه وەرەگێرا. جینگى كۆمسیۆنى مەدەنییی نەك ئەمەى تەنیا پشتگۆی دەخست بەلكو نامازەى بۆ ئەو دەكرد كە دەسلەلاتی شێخ له حكومەتى بەریتانیاوه. راستییەكەى نامەكەى ویلسن بە ئاشكرايیەكى نازار بەخش ئەوه دەردەبەرى كە تەنیا تا ئەو كاتە دەتوانن پشتگیری بەریتانیا مسۆگەر بكات كە ملكەچى ئەوان بێت و بۆ رازمەكردن ئەوان هەلسۆریت .

له سەردانەكەى ویلسندا بۆ سلێمانى گەفتوگۆ لەسەر چەند مەسەلەیهكى تەركرا. وا باس دەكەرى كە شێخ محمود داواى كەربێت ئەفسەرە بەریتانییەكان بكەنە بەرپرسی هەموو دام و دەزگاکانى حكومەت و ئەو هیزەى لیقییەى كە نیازبوو دروستى بكەن، بەلام ئەو مەرجەى داناهە كە به پێى توانا كاربەدەستى ئەوان خوارتر كورد بێ نەك عەرەب.³⁸ خەلكی شارەكان و عەشایەرى كەركوك و كەفرى رازی ئەبوون بەدەنە پال حكومەتىكى پێشنياركرابو و بە سەرۆكايەتیی شێخ محمود و لەبەرى ئەوه داواى ئیداره دانى راستەوخۆى بەریتانیايان كرد و شێخ محمودیش پێى لەسەر هاتنە پالى ئەوان دانەگرت.³⁹

نوینەرانی تەره و هۆزه كوردەكانى ئێران كە داوايان كەردبوو بخرێنە سەر حكومەتە سەرەخۆكەى شێخ محمود ناگادار كرانەوه كە ئەوه كارێكى مەحالە و تێیانگەياندن كە پابەندیی نۆدەولەتى بەریتانیا بێنەكە به حكومەتى ئەو ولاتە نادات پشتگیری پێرۆزەیهكى لەو چەشنە بكات، بەلكو داوايان لێكرا لەسەر ئێران بەمێننەوه و پەيوەندى نۆستانە لەگەڵ باشوورى كوردستانى سەرەخۆدا بەیئێنەوه. ئەوانیش

³⁸ E.J.R.,10.,A.T.Wilson,Loyalties,2:129.,Bell, Review of the Civil Administration,61..

³⁹ E.J.R.,10., A.T.Wilson,Loyalties,2:130., Bell, Review of the Civil Administration,60-61..

قەئەمەتپان بەر بونوگر دىنەۋەيە كىردو واين دەرپى كە ئەو بارودۇخەيان قىبولە .⁴⁰

مەيچەر ئونۇل، كە بۇ ھەلىئە و رەۋاندىز ئىزدرا بوو بە مەبەستى ھاندانى تىرمو خىلەكانى ئەو ئاۋە بۇ ئەۋەى بچنە پال حەكومەتى كوردستانى باشوور بە سەرۋەكايەتتى شىخ مەحمود، لەم ئەركەيدا سەركەوتنى بەدەست ھىنا. كوردەكانى ئەو ئاۋچانە ۋەك باسى ئەمكرا بە پەرۋش بوون ھاۋەشى ئاشتىي و جىۋاگى حەكومەتەكەى شىخ مەحمود بىكەن، كە بە خەيالىدا دەھات لە پوۋى پارىزگارنى و مادىيەۋە بەرىتەنباي لە پشت بىت .⁴¹

پاشتر زۇرى ئەخاياند ئەفسەرانى راميارى بۇ كۆيەۋە رانىە دانران و سىستىمى بەرئۆمبەردنى سىلئەمانى پەلى كوتا بۇ ئەۋى و ئاۋچەى رەۋاندىزىش. كارى سەرەكىي لە رەۋاندىزدا بەرمەنگارى بوونەۋەى وىرانەى جەنگ بوو. رەۋاندىز و ئاۋچە دىئەتايەكانى دەۋرو پىشتى لە بارىكى زۆر خراپدا دەزبان لە ئەنجامى شەپرى يەك لەدوايەكى تورك و پووس و بەدۋايدا گرانىي و بىرسىتىي و رشانەۋە روۋى لەم ئاۋچەيە كىرد. ھەنگاۋى بە پەلە بۇ مامەلەكرەن لەگەل بارودۇخەكەدا نرا و لە ھەلىئەۋە بارە دانەئەلەيان بۇ رەۋانە كراۋ دەستكرا بە فرىاكەوتنى بىرسىتىي و ھانى كىشتوكال كىردن دراۋ كەمىك لە ئەزەم و ئارامىي ھاتە ئارلەۋ. ئەركەكە لە ئاۋچە شاخاۋى و دوۋرە دەستەكانى باكوررى رەۋاندىزدا فرە ئەستەم بوو .⁴²

شىخ دەسەلاتى خۇي دەچەسپىنىت

شىخ مەحمود ھەر لە سەرەتاۋە بىرارى دابوۋ ھەموۋ ئەو ئاۋچانە بەھىز بىكات كە ۋەك حەكەمدار كەوتىۋونە زىر دەستى . بەم دىد و بۇچوونەۋە ھەردەم لە پەلەقازەى ئەۋەدا بوو تەۋاۋى دەسەلات لە دەستى خۇيدا كۆ بىكاتەۋە. ئەو دەيوست دىئەسۆزى زۆرىك لە سەرۋك خىلەكان مەسۇگەر بىكات لە رىگەى دابەشكرەنى پارە و جىۋاگەۋە، ھەرىكە بە پىنى خۇي. بەكارھىنانى يارمەتى دارايى زۆر و زەبەند كە لە لايەن حەكومەتى بەرىتەنباۋە بۇي رەخسىنراۋو و ئەو شىۋازى دەسەلات قۇرۇكرەنەى ۋەك حەكەمدار بۇ چەسپاندىن و

⁴⁰E.J.R...10.. A.T.Wilson,Loyalties,2:129..Bell, Review of the Civil Administration,60-61.

⁴¹ Bell, Review of the Civil Administration,60-61.

⁴² Ibid.,61

بههیز کردنی پینگه‌ی خۆی له‌ئێو تیرهو خێله‌کاندا به چاکی درکی پێده‌کری له لایهن بریتانییه‌که‌ناره. راپۆرتیک که له سالی ۱۹۱۹ دا نووسراوه سه‌رنجی نه‌وه ده‌دا که:

"هه‌روه‌ها دلسۆزیی بو شیخ محمود وهك حكومدارى وڵاتمهكه هه‌لومه‌رجینکی ره‌خساندوه که به‌هۆی پاره‌و مالی حکومتی خاوه‌ن شکۆه له یه‌ك کاتدا بیه‌ن به کسه‌یه‌تیه‌کی به‌ناویانگ و خاوه‌ن مال و نه‌سه‌لاتیکي شاهانه. له‌پاش ملکه‌چی و دلسۆزیی خه‌لات و به‌رات به کاشی نامانه‌یه، که له‌ر پۆرگاره‌دا ده‌گه‌ن بو، به‌پنی نه‌و سیسته‌مه سه‌ره‌ك خێل پاره‌ی باشی ده‌ست ده‌که‌وت و نه‌وه‌ی خێله‌که‌شی بو خۆی لوف ده‌کات بێ نه‌وه‌ی چاوی کار به‌ده‌سته‌تیکي حکومتی به‌سه‌روه‌ه بیت."⁴³

شیخ، له گه‌رانی‌دا بو به‌سته‌نه‌وه‌ی خێله‌کان به‌خۆیه‌وه له پاکه‌گه‌رن و ده‌سته‌سه‌ره‌داگه‌رتنی به‌رئۆمه‌ره‌یه‌ تازمه‌که‌یدا سه‌ره‌که‌وتنی به‌ده‌ست هه‌ناو پۆستی جۆراوجۆری به‌ خزم و ناسیاه‌که‌انی په‌که‌وه‌ به‌ زیره‌کی هه‌موو نه‌وانی نوورخسته‌وه که به‌ دلسۆز و پشتیوانی له قه‌لم نه‌ده‌دان.⁴⁴ نه‌وانی ملکه‌ج و سه‌ر به‌خۆی بوون هه‌موو پۆسته‌ گرنگه‌که‌انیان له حکومته‌ نوێکه‌دا قۆرخ کردبوو. به‌م په‌نگه سه‌رۆکی پۆلیسی سلیمان و قازنی دادگای سلیمان و نه‌وانی‌تریش له‌لایهن شیخ خۆیه‌وه دانرابوون.⁴⁵ ته‌مانه‌ت لێشێی کورد که هه‌نزه‌کی کارگه‌ر بوو له سه‌روه‌به‌ندی پێکه‌ینه‌انی حکومتی کوردستانی باشووردا نامه‌زلبوو له‌وه‌و سوێندی دلسۆزیان بو شیخ محمود خۆی بخواردایه.⁴⁶ شیخ سوودی له‌ که‌ش و هه‌وای ده‌ره‌که‌وتنی تا‌ک نه‌یینی. به‌ری‌تانییه‌کان پێویسته‌یان به‌ پشتگه‌ڕیی ئه‌م بوو وه‌ك چۆن نه‌میش

⁴³ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919, 2, 9-10.

⁴⁴ Ibid. Cf. Bell, Review of the Civil Administration, 64.

⁴⁵ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919, 2, 9-10.

⁴⁶ نه‌ك ته‌منا لێشێه‌كان به‌لكو کاربه‌ده‌سته‌ فه‌رمیه‌ه‌که‌انی کارگه‌ڕیی نوێ ده‌لێن گوايه سوێندی پشتگه‌ڕییان بو شیخ محمود خواردوه به‌ گوێزه‌ی قه‌سی بێل "لێشێه‌ کورده‌کان له لایهن نه‌فسه‌ری کورده‌وه سه‌ره‌که‌رایه‌تییه‌ ده‌کران و ناماده‌ی پشتگه‌ڕیی شیخ محمود بوون و خۆیان به‌ قه‌رزاری نه‌و ده‌زانی له‌ دامه‌زراندنیاندا." بروه‌نه:

Less, "Two Years in Southern Kurdistan," 254, Bell, Review of the Civil Administration, 64. Cf. A. T. Wilson, Loyalties, 2: 135.

پنۆستی بەرمان بوو. بیل ئەگێرتەرە که:

"بە بێ ئەر ھاوکاری و یارمەتییە ئەر دەبوو پێگەیمکی سەربازیی بەهێز دەرمانن،
که ئەر دەمدا لە توانادا نەبوو ئەر کارە بکەن. لە دید و بۆچوونی رامیارییە بەهێزگی گەورە
هەبوو نێمە بۆلەن یاسا و نێزم لە ئەر ناوچەیدا پێارنن و لە هەمان کاتیشدا خۆ لایەن لە
بەکارهێنانی هێز بۆ ئەر مەبەستە."⁴⁷

هەلبەت شێخ محمود بە ناگا بوو لە پۆل و باوەشی خۆی بۆ بەریتانیەکان. نێمە
نارازنن تا چەند بڕوای هەبوو بەرەمی که پەشتی ئەگرن. بەلام ئەر هیچ کاتێ بێ ئەرودنێ گۆزێشی
لەرە ئەکرد که "ئەرمان نامانەبوو بۆ دەرماندنی ھۆکەدەریتییەکی و ئەگەر پێوستی بەکرەدایە
هێزبان بەکار دەهێنا."⁴⁸

بەپێی پێوستیی ئەر کات و ساتە کەسانی کاریگەری تاییەت لە
بەرێوەبەرتییە تازەیدا دەیانتوانی ھەر بەرھەنگاریک رابەمان ئەگەر پێی لە فرۆنەخۆزایی
دەسلاتی شێخ محمود بگرتایە. کورد که زۆری بە دەست شەر و شۆرەو چەشتبوو تەمەزۆی
حەوانەر و پشووێان بوو. ھەرەھا بەریتانیەکانیش که هێز و دەسلاتیکی نوێ بوون لە
خاکدا، وایندەجوو بڕیاران دەیان سوود و قازانجی بەرێوەبەرتییەکیان پەرەپێدەن لە ژێر
سایەیی سەرکردایەتی شێخدا. بەم ڕەنگە بەرھەنگاری خەفەکرابوو و پزۆیی تازە لە سەر تاپای
ھەرئەمەدا قبوڵ کرابوو تا رابەیک بێ بەرھەستە مەجەر سۆن باسی کاردانەرەوی کوردەکان
دەکات لە ناست دەرماندنی حکومەتی نوێی شێخ محمودا:

"ھێچ کاتێک کوردەکان ھێندە بۆ ناستیی پەرۆش نەبوون، چونکہ ئەرەندەیان
نەبوونی و نەداری چەشتبوو که نامانە بوون بۆ مۆز کردنی ھەر ئەرکیو مینتیک یان
پەسەندکردنی ھەر راکەیاندنیک بۆ رەخساندنی ئارامیی و خۆرک. بەم جۆرە ھۆز لە ئەرە ھۆز که
تا ئەرۆ شێخ محمودیان نەناسیبوو یان لە باشترین حالەدا وەگ نەوی پیاوچاکان
ناسیبوو، کەچی ئەرەیان ئەکرد بخرینە ژێر دەسلاتی حکومەتە تازەکە" بە سەرۆکایەتی
شێخ محمود "ئەر بەرگەیی واتینەگەیشتن که حکومەتی بەریتانی بۆ مەبەستی خۆی

⁴⁷ Bell, Review of the Civil Administration, 63. Cf. A. T. Wilson, Loyalties, 2:135.

⁴⁸ A. T. Wilson, Loyalties, 2:135.

ره‌خه لهو سیستمه خێله‌گییهی که له کوردستانی باشووردا په‌یرهو‌گرا

مهیچر سۆن، له راپۆرتیکی فرمییدا به توندیی ره‌خه لهو سیستمه نوئییهی کارگیریه ده‌گرت. له بره‌گیه‌که‌دا له‌ژێر سهر‌دیژی "سهرنج له‌سهر سیستمی خێله‌گییهی به‌رپوه‌بردن" ده‌ستنی‌شانی لایمه خراپ و زیانه‌خشه‌کانی سیستمه تازمه‌که ده‌کات و خال به خال خراپیه‌کانی باس ده‌کات. له بره‌گی یه‌که‌دا باسی مه‌به‌ست و چاره‌پوانیی سهر‌کرده ده‌کات و هه‌چ بواریکی گومانی نه‌هه‌شته‌وه که به‌ریقانیا پێش‌نیازی سیستمه‌که‌ی کردووه و پشتی گرتووه و شیخ محمود وه‌ک ئامێرێک دانراوه بۆ جیبه‌جێ کردنی و هه‌ردووکیان به‌ پێچه‌وانه‌ی یه‌کتر هه‌له‌سه‌پۆرن.

"سیستمی به‌رپوه‌بردن که ده‌کری ناوی لێنێی سیستمی خێله‌گییهی په‌یرهو‌کرده. نه‌مه له لایمه نه‌فسه‌ری سیاسیی به‌رپرسه‌وه وا دانراوه ئاسوده‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی بێت و کسایه‌تی و خاسیه‌تی کوردستان به‌پارێزیت نه‌مه ئاره‌زووی شیخ محمود بوو بۆ دامه‌زراندنی سیستمی خێله‌گییهی. واته له‌م رێگه‌یه‌وه به‌ ناسانی ده‌یتوانی به‌رتیل بداته سه‌رۆک خێله‌کان یان هه‌ره‌شه‌یان لێنیکات و زیاتر کۆترۆل له‌ ده‌ستی خۆیدا کۆیکاته‌وه و خه‌را پێگه و ده‌سه‌لاتی په‌ها به‌ ده‌سته‌بێنی که مه‌به‌ستی بوو پێی بگات. سیستمی حوکمه‌کرنی راسته‌وخۆ له‌لایمه کارمه‌ستانه‌وه که به‌شیومه‌کی سه‌روشتی به‌لای تێکشکاندنێ تیره و خێلدا دادیه‌شکێنی و ده‌خواری کۆمه‌لگایه‌کی دیموکرات و ته‌با له‌ ره‌نجدان و کارکردندا دامه‌زرینی و نه‌مه‌یان ئه‌و نه‌یه‌خواست. ئه‌و وه‌ک راپۆرتکاری سه‌ره‌کی نه‌فسه‌ری رامیاری هانی بوورگه‌وه‌ی سیستمی خێله‌گییهی ده‌دا- که له‌ سه‌لیمانیدا - له‌ سه‌ره‌مه‌رگدا بوو."⁵⁰

هه‌رچه‌نده زۆر پوون و ناشکرایه که سۆن زۆر رقی له شیخ محمود بوو و خۆیی بۆ مه‌لاسه‌دابه‌و له داهاتوودا پێی به‌رێژیت به‌لام هه‌شتا هه‌ر سیستمه‌که و نه‌وانه‌شی

⁴⁹ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner. Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919,2, emphasis in original.

⁵⁰ Ibid., 3.

که لایان پەسەند بوو بێ نەسکاری مابوونەوه . لەمەدا لە هەموو پەيوەندییە فرەمییهکانی تریشدا سۆن هەرگیز قەسە نەمخواردەوه و نە پێداویستی فرەمییه نەرتی پەفتارکردن و نە ترس لەوهی دیسپلینی کاروبار دەشوینین، هیچیان نەیانتوانی زمانی ئەم کابرایە نەرم بگات یان هەلۆستی چاک بگات .⁵¹

سەبارەت بە هەلۆستی نەسەلاتدارانی بەریتانیا و سەرۆکە کوردەکە ، سۆن دیتە سەر باسی پرۆسەکە و خراپیی ئەم سیستەمە نوێیە کە بەدیدی ئەو پەرپووت ، دواکەوتوو و بیکەلکە :

"بوورژاندنەوهی سیستەمی خێلەکیی بزوتنەوهیەکی پێچەوانەو پاشگەزبوونەوهیە . ئیستا کوردستان بە شیوهیەکی فراوان لە خێلگەرتی نەرچوو و ناستیکی بوورژاندنەوهی تێدا هاتووتە ناراو و لە فرە پرۆموه چووتەوه دۆخی پێش جەنگ . ئیستا ئەفسەری رامیاری دیدو بۆچوونی شیخ محمودی قبول کردووه کە تەواو وزەو توانای تەرخان کردووه بۆ دووبارە گێڕاندنەوهی خێلگەرایی . هەر پیاویک نازناوی هۆز یا خێلی پێوهیشت خراوتە ژێر پکێفی سەرک خێلێکەوه . یەرۆکەکەبوو کە باشووری کوردستان دا بەش بکەرت بەسەر ناوچەکانی خێلدا و بخرێتە ژێر پکێفی سەرۆک خێلەکانەوه . پیاوانی دیهاتنشین بیکەلک و گەمژەیان دۆزیوتەوه و بە سەرۆکی ئەو خێلەیان داناون کە دەمیکە پووکانووتەوه و لەناوچوون . بە دەستو تاقمی خانوونشین ناوچە گەرمیانی لای کفریان وتوو کە یەگەرنەوه و وەیری خویانی بخەنەوه کە پۆرگاریک خەلکی خێلەکیی بوون و سەرک خێلێان بۆ دۆزراوتەوه . باج و خەراجی داهاات دەبوو بە پێی خەملاندنی ئەم سەرک خێلە بکەرت . دەبوو ئەم سەرک خێلە کارگێریی یاسا بدات ، کە تەنیا دەبوو دانی بەوهدا بنایا کە شیخ محمود حکومداری "ستەمکاری چاککراو" ی کوردستانە ، لە بەرامبەر دا خەلات و یارمەتی و هەرگرت . ژبانی خۆش بۆ پیاوی عەشایەر بەلام مەرس و فەوتان بۆ بازراگانیی

⁵¹ بۆ ویناکردنی کەسایەتی سۆن و قەسە پەقی هەمیشیی لە نووسینی راپۆرتدا "زۆر جار بە زمانی زێر و بیژزی دەینوسی بروانه :

A.T.Wilson,Loyalties,2:82-83.,also Sir Arnold Wilson ."E.B.Sone-A Memoir ." in To Mesopotamia and Kurdistan , by E.B Sone ix-xvii(London: Jhon Murray 1926).

وشارستانییعت و نارامیی. نهمه هەر وابوو و تۆماری جیگری نەفسەری رامیاری له سلیمانی شەریکی سەخت و درێژخایەن نەخاتە پوو دژ بە نەنجامە سروشتیەکانی سیستەمەکه. تاوانبارنکی خێلەکیی خۆی فریبداوە بەر پینی سەرۆکهکی، گوناھکارنکی گەرە کورنۆش بۆ شیخ مەحموود بیات نەبەخشرئ و تەنانەت بەر سۆز و خۆشەویستیش نەکوئت. هەر جۆرە بەدکاری و تاوانیک نەکرئ بێەخشرئ نەگەر بەرزیکرئتەوه بۆ شیخ مەحموود که نەستەبەجئ کارمەکه لەگەڵ ئەو بە ناو سەرۆک عەشرەتەئ گوناھکارەدا چارەسەر نەکات. خەلکی ولاتەکه بە جارئ ناویندبوون. دەست و قاچیان نەبەسترت و نەخرنە بەر نەستی ئەو سەرەک خێلانەئ بوون بە خاوەن نەسەلات بۆ ئەوئ سەمیان لیبکەن و له خویندا بیان گەوزنن.⁵²

نەنجامی چووئە ناو ئەم سیستەموە سەپاندنی پزئینکی گەندەلئ سەتەمکار بوو بەسەر خەلکەوه. سۆن بە چاکی رەوتی بەدکاری و بیدادی ئەم پزئیمە باس نەکات:

"سیستمی خێلەکیی سیستەمکی نایدیالیستە و وەک گەل پزۆرئەئ لەو چەشنە هەندومەشئتەوه کاتئ پەییوئندی لەگەڵ بێزکرنئ مەرفەدا نەگرت. کاریگەری ئەو له بەرەلایی و بێیاسایداییە . خەلکی نەرفەتی نەتۆیان نیە بۆ سەرفراز بوون و پزگاریوون له سەتەمکاری ئاست نزم و بە کورتی ئەم سیستەمە بوو بە چاودێر و باوکی خەلکی خراپ و زیانبەخش و سەرکوئکەری کسانئ دیموکرات."⁵³

سۆن باس لەوه نەکات که ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیا ناتەوایی و کۆسپی ئەم سیستەمیان نۆزموئتەوه، هەر وەها راپۆرتنکی گواستووئتەوه که له لایەن کاپتئ لۆنگریگ "نواتر بووه بە بریگادێر" یاریدەنەری نەفسەری رامیاری له کەرکوک بەرزکروئتەوه. له پزۆری ۲۹ ی نۆفەمبەری ۱۹۱۸ دا. کورتەئ راپۆرتەکی لۆنگریگ ئەوئەیه که سەرەرای قبول کرنئ ئەم سیستەمە لەلایەن ژمارەییکی زۆری کوردەوه، بەلام تەئیا بۆ ئەو گونجاوه بێئتە مایەئ نیگەرانی ئەو کسانەئ که بە بیکەلکی نەزانن. هەر وەها سەرنجی ئەوئش نەدا که رەنگە هەندیک تا ئەوساتە لئێ نەرەحتەئ که حەز بکەن ئەفەندییە کۆنەکان نواتر کاریدەستانی تۆرک بگەرنەوه. لەوئش زیاتر. لۆنگریگ ترسی ئەوه نەرنەپئ که کورد لەژێر سایەئ ئەم سیستەمە

⁵² Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner. Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919,3.

⁵³ Ibid.

نوییه‌دا رنگه بیس‌لعینن که وک ستمکارنک یەکسان بن لەگەل تورکدا.⁵⁴ تەمانت پەڕکیشیی ئەر رایش ئەکات که ئەم پزۆمه نوێیه رنگه لەلایەن جوتیارانەرە بدریته ئەرلەر. ئەرلەر ئەکاتە ئەر ئەجامەیی که "ئەم بە ئاشکرا دیموکراسی ئەکاتە قوریانی ئەتەرەیی، جا باشتر بێت یان خراپتر. کاریکی ئاسانە، با خۆشیشی ئەمیت کەر بێت لە ئاست ەرلەر راستەقینەدا نژ بە کاری ەرلەرگەرەیی خۆمان."⁵⁵

لەرپۆرتیکی تەدا که مانگیک پاشتر لە "دیسەمبەر-یەنایەری ۱۹۱۸-۱۹۱۹"دا لۆنگریگ بەرزی کردووەتەر، ئیسان مشومەر لەسەر سیستەمی خێلەکی ئەکات و وک ئەزموونیک بۆیەمگێرتەر. پاش ئەوەی تەبیینی ئەر مەترسیانە ئەکات که پەرەندیدارە بەوەی خێلەکی بەخزینە بەر مەحمەتی سەرۆک خێلەکانیان و باس لە سوود و قازانجیک که لەم سیستەمە بەمەستیت. بە پێی بۆچوونی ئەر سیستەمەکه چاودیری ئەستی ئەتەرەیی ئەکات لای کورد و کەسی خێلەکی لە گەنەلنی و کاریگەری خراپی کاریەدەستان ئەرلەرەخاتەر و ژمارەیی گوناگارانن نژ بە دادپەرەری و ئازادیی کەمەکاتەر.⁵⁶

کاریکی باشە رای ئەفسەرنیکی بەریتانیی تر پەرچا و بەکین سەبارەت بە سیستەمی نوینی کاریگەرایی خێلەکی. ئەر. ئیس. جاردین R.S Jardine که لە ئەمەدا یاریدەدەری ئەفسەری رامباریی بوو لە کفری لە راپۆرتیکیدا ئەلنی:

"سیستەمی خێلەکی قەزا لە باریکی ەرلەرەشانەنەر و ئەناوچوونداپە و ئەمە پەرەسەیکە لەلایەن سیستەمی تورکەر چاودیری ئەکرت لەئەمە حوربیه‌تەر.⁵⁷ لە ئەندێ حالەتدا کورخای گوند کەس بە سەرۆکی خۆی ئازانی ئەفسەری سیاسیی لیبەر. ئەمە وا دیتە بەرچا و کە ئاسانکرنی کاری کۆکردنەرە داها تەبیت، بەلام وا لە ئیدارە ئەکات که لە پووی دادپەرەری و یاسا و نیرامەر قورساییی زبانی بەکورتە سەر وک لەو شونانەیی سیستەمی خێلەکی لە شینوایی سەرەتاییدا خۆی ئەنوینی. لە چەندین شونانی ئەم ناوچەیدا

⁵⁴ Longrigg cited in *ibid.*, 304.

⁵⁵ *Ibid.* 4.

⁵⁶ Iraq (British Administration). Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Kirkuk Division for the Year 1918. (Baghdad Government Press, 1919), 432.

⁵⁷ حوربیه‌تەرەیی و اتای ئازادیی یان سەرەستی ئەگەینەت ئەمە چەمکیکە ئەگەرتەرە بۆ سەرەندی ریفۆرمی ئەستورری لە دواي پەرەخاندنی سولتان عبدالحمید لەسەر ئەستی تورکە لارەکان.

من توانومه وا له سیستمی خێڵمکی بکم بمر پرس بیت له قانون و نیزام، بهلام ههموو ههولمکان بۆ بهکارهێنانی ئهو سیستمه له داهاات کۆکردنوهدا تمنا بووه به مایه ی دوخستنی بێپاسای کۆکردنوه یان مامهڵی نا عدالت و نا بهجی لهگهڵ قهلاحدا "واته جووتیار". بهلام لهگهڵ ئهوهشدا سیستمی خێڵمکی به تاقیکردنوهیهکی باشی دا دهینیم.⁵⁸

لهم راپۆرتوه تییینی ئهوه دهکرت که تهنانت ئهو ئهفسهره رابهریانهش که وهک سۆن بهو توندییه بهرهمهستیی سیستمی خێڵمکیان نهکردوه بهلام ئهمانیش بهسگومانی خۆیانیان له ناست دادپهروهی و حکمهتی کاربێکرنی. بێگومان بهریتانییهکان وهک هۆکارکی کاتی پهنایان بردهوته بهر سیستمی خێڵمکی نهبریهوه. به نهبوون و نهست نهکرتنی ژمارهی گونجاوی کارمندی نهزمووندلری بهزیوهرین و هیزکی گهرهی کارمه که بتوانن مامهله لهگهڵ ئهرکی پارێزگاری یاسا و نیزامدا بکات له ناوچه تازه داکر کراوهکاندا، بۆه ناچار دهین سیستمی حکمهت دابهینن که بتوانن له ڕیگهی بهگهر خستنی ژمارهیکی کمی ئهفسهرانی خۆیانوه و به سهریهرشتی کارگیری ئهوان کارهکان ههلسورینن.

بهریتانییهکان پێوستیان. یان وای لیکردنهوه که پێوستیان به پشتگیری سهرکرده خۆمانیهکان هیه، بهشیهیهکی هیندخراب که بی نوو لئی تاپهری ئهو پهر نهوون بۆ رازیکردنیان. لهپیناوی مسوگهر کردنی ههماهنگی و هاوکاریماندا، کاربهدهسته بهریتانییهکان زۆر دور نهوون تا ناستی ملکهچکردن و مامهلی ئارمو لهسر حسابی خێڵمکه بهگشتی. زۆریک له سهرکرده خێڵمکیه دهسهلاتدارهکان و خاوهن مولکدهمولمهندهکان ههلیان بۆ پهخساوه زهویوزار بکمه مولکیان و هیچ ناوئیشانیکی پوونیشیان نییه. راستیکهی لهزۆر حالتدا ئهوان هیچ مافیکیان لهو زهوی و زارمدا نییه که لهزۆر دهستاندا بهدهر لهوهی که به زۆر داکریان کردوه. بیل، ئهم کیشمه لهچهند دێریکدا پوون دهکاتوه:

" له یهکم جاروه دلهراوکییهکی تاییهتی لهناو ئاغاکاندا پیدابوو له ترسی ئهوهی که داکرکرنی بهریتانییهکان دهبی ئهو پرسپارهی بهوادا بیت چهشنی خاوهندارتی زهوی که له زۆریه حالتدا هیچ مافیکیان بهسهروه نییه به زۆر داکرکرنی نهیبت. ههر چهنده تواناو

⁵⁸ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Kirkuk Division for the Year 1918, 1, 417.

دسه لاتی ناغاو سهید لهگهل برژموهندي رشمخه لکدا يکي ندمگرتره، به لام له دمعدا مهال بوو بهر يسه تيان بو دابني. بو هيوړکردنوهو رهواندنوهی مترسيمکاني چيني فرمانوهو توماری تاپو نهنيردا بو بهغا، که هيوړ وړديني تيدا بکرايه لهبري نهو ريگهرا که به شيوه يکي کاتي له سليماني بعينته هوه.⁵⁹

لهبر تيشکی په رسه ننه کاني دواتر، دمرکوت نم جياوگاتانه به ته اوای بي سوودن، لهبر نهوهی گه لیک له لونهی نم خه لات و براتميان لرايه دواتر پاش چند مانگیک له نړی بهر تانیا هستان.

تيکچوونی په يوه ندي نيوان شيخ مه محمودو بهر تانیا کان

بيزاري شيخ له کوټ و پيوهنده گاني بهر تانیا:

نم نيستا شيخ محمود نهو پنگه يی بده سته نيانوه که به په رو شوه هه ولی بو داوه نهو راستيهی ندمشاردهوه که هه موو جياوگيکی ويستوه به لام ملی به هيچکام لهو پابه ندي يانه نه دا که هاوشانی جياوگه کان بوون . لهگهل نهوه شدا راستيهی دامه زاندي وهک حوکمدار هندی بارودوخی تايبه تي هنيانیه پيشه وهو واپنده چوو حيسابی دسه لاته بي سنوره کهی خوی بو دکردن. نهو ناوچه يی بوی هيوړ نيدارهی بدات سنوره کهی له نيوان زنی گه رهو رويازی سيواندا بوو وه دسه لاتی نهو يش وهک فرمانه روايهک به ته اوای کور تکرابوهوه بهوهی سر به بهر تانیا يه. شيخ نه يده ويست نهوه په سنده بکات که به کويله کردنيکی نه نقه سستی له قه لَم ده دا بو ته گهره دان له دسه لات و کارگه ري نهو و دستوره دان له نازادي کار کردني دا.

نيدموندن. له نووسيني کدا چندين سال دواي نم رو داوانه ياس له کار دانه وهی شيخ محمود دکات بهر انبر بهو کوټ و سنور دانه ای خستبو ويانه سر دسه لاته کهی . سرنج راهکيشی بو سرجه می بارودوخه که بو سروشت و نه قلبيته تي کسيکی وهک شيخ محمود نه گونجاو و په سنده نه کراو بووه .⁶⁰ نهو زور به سنور دار کردنی دسه لاته کهی بو نهو ناوچانهی ديار يکرابوون بيزار بوو. ته تانته له

⁵⁹ Bell, Review of the Civil Administration, 63.

سەردەمی تورکیشدا ئەو وەك ھاوالاتییەکی کاربەدەست لە ڕینگە ی دەستوێژیوەندەمکە یەوە ترسی خستبوو و دئی شارەو، کەچی ئیستا بە فرمی حوکمدارە تیناگات لەو گرفت و کۆسپانە ی خراوەتە بەردەمی ، تەنانت لەلایەن دەستە ی راوێژکاری نۆئیلی لە سەرخۆ میانرەویشەو .⁶⁰

بیل، گومان ناھێنیتەو لە ھەلۆیستی شیخ مەحمود سەبارەت بەم مەسەلە یەو جەخت لەو دەکات کە ئەم ھەلۆیستە ی شیخ لەژێر کاریگەری توندی پیاوێکانی دەروپشتیدا بوو. بە پێی قەسە ی بیل، ئەم پیاوانە لە جینی ئەو ی ھانی بەدەن بۆ گفتوگۆیەکی ھێمانە و لە سەرخۆ. دئی ئەو یان دەدا ھەلۆیستییکی رەق و رکابەرانی وەرگیرت.

" شیخ مەحمود نامانە نەبوو کەتر لە تورکمان ئی پەسەند بکات و ھیچ سنوورێک بۆ دەسەلاتی دا بنین. کۆمەڵێک کەسانی خۆپەرست و خۆبەرپێش دەوریان داو و مێشکیان پڕکردبوو لە نایدیای پەرگرو نارسوت و خستبووانە سەر کەنکەلە ی ئەو ی کە فرمانرەوای تەواری کوردستانە . ئەو بەرەوام دەستی دەخستە کاروباری کارگیری و دەزگاکانی بەرزەبردنی پڕکردبوو لەخزمی خۆی و کەسانی مەختۆر ."⁶¹

وێرای ئەو ی شیخ مەحمود دئی بە پشتگیری و یارمەتیدانی بەریتانیا خۆش بوو، بەلام بە ناشکرا براری داو و مل بۆ ھیچ رێگریەک کەچ نەکات. سەرەتا بە ناگادارییەو خۆی پیشان دەدا پێداویستەکانی سیاسەتی بەریتانیا جینەجی دەکات، بەلام پێدەچوو براری خۆی دا بێت کە بەرنگە ی تاییەتی خۆی شوێن نامانجەکانی بکەوێت. بەم رەنگە ھەموو توانای خستەگەر بۆ بەھێزکردنی دەسەلاتی و فراوانکردنی کاریگەری لە سەرانسەری کوردستاندا، بێگوندانە ئەو ی بەریتانییەکان چۆن بێرەمکەنەو و چیدەمکن . لە ماوەیەکی رێژەیی کەمدا توانی سەرکەوتن بەدەستبێنیت لە پترکردنی ھێز و دەسەلاتیدا و فراوانکردنی کاریگەری بۆ ناستێک کە بەریتانییەکان ھەستیان کرد ناچارن ھەندیک کاری بە پەلە بکەن بۆ ئەو ی رابەرگرن پێش ئەو ی بارۆدۆخکەیان لە دەست دەرچینت.

⁶⁰ Edmonds, Kurds, Turks and Arabs,30.

⁶¹ Bell, Review of the Civil Administration,63.Cf. E.J.R.,13.

هیشتا مانگیک بامر دامه‌زاندنی شیخ محمودا وهك حوكمدار له‌لایمن جیگری كۆمیسسیونى مەمه‌نیه‌یه‌ تێبهرى نەكردبوو كاتى به‌ریتانییه‌كان به‌خۆیان زانى كه‌ناچار به‌ پێداچوونه‌وه‌یه‌كى كارێگەر به‌ ته‌واوى كاروباریان له‌ باشوورى كوردستاندا بوونه‌ته‌وه‌ . نوو تێكستی وهك یه‌كى دوو راپۆرتى فەرمیى ئه‌وه‌ ده‌چەسپێنن كه‌ " له‌كۆتایى مانگی دیسه‌مه‌به‌ردا نیگه‌رانى و گومان سه‌ریان هه‌لدا كه‌ ئایا نه‌قڵ په‌سه‌ندى ده‌كات رینگه‌ به‌ زیادبوونی ده‌سه‌لاتى شیخ محمود بدریت به‌م راده‌یه‌ گه‌وره‌ بیټ و په‌ره‌به‌ستینیت ."⁶²

رهنه‌گه‌ مه‌سه‌له‌كه‌ جنى سه‌رسوپمان نه‌بیټ و ته‌نانه‌ت دژواریش بیټ كه‌ به‌ریتانییه‌كان هیند بیزارین له‌ گه‌شه‌كردنى هینزو ده‌سه‌لاتى پیاویك خۆیان پشتیان گرتبیټ و یارمه‌تیان دا بیټ و ده‌سگروییان كرد بیټ كه‌ بگه‌رته‌ فه‌رمانه‌وه‌ی حوكومه‌تیكى كوردیى نیچه‌ سه‌ربه‌خۆ. تا ئه‌و ئاسته‌ی ئه‌م مشتومه‌ په‌یوه‌ندیى به‌و مه‌سه‌له‌یه‌وه‌ هه‌بیټ، مه‌سه‌له‌یه‌كى بنه‌ره‌تى نییه‌ به‌ریارى ئه‌وه‌ به‌هیت ناخۆ شیخ محمود له‌م پێگه‌یه‌یدا قه‌رزارى به‌ریتانییه‌كانه‌ و نه‌گه‌ر وابوو تا چ راده‌یه‌ك . ئه‌وه‌ی بایه‌خداره‌ ئه‌وه‌یه‌ كه‌ شیخ چۆن یر له‌م باره‌ ده‌كاتمه‌وه‌ . راستیه‌كه‌ هه‌یه‌ كه‌ شیخ محمود به‌ریتانییه‌كانى به‌ خاوه‌ن چاكه‌و پیاوه‌تى به‌سه‌رخۆیه‌وه‌ نه‌ده‌زانى و به‌م پێمه‌ش هه‌ستى نه‌ده‌كرد چاوه‌له‌به‌ریانه‌ و ده‌بى هه‌تا هه‌تایه‌ دلسۆزیان بیټ و له‌مامه‌له‌كردنیاندا وا ده‌رده‌كه‌وت سیاسه‌تیكى هه‌له‌په‌رستانه‌ی گرتبیټه‌به‌ر . ئه‌و سوودی له‌و یارمه‌تییه‌ مادی و مه‌عناویانه‌ ده‌بینى كه‌ ده‌یاندايه‌و ئه‌م په‌یوه‌ندیى و مامه‌له‌یه‌ی به‌ قازانج بوو .

شیخ مه‌حمود به‌ هه‌له‌به‌ بۆ ژنده‌كردنى تواناو ده‌سه‌لات و فراوانكردنى كارێگه‌رى خۆى هه‌ولى ده‌دا ، نك ته‌نیا له‌ سنوورى كوردستانى باشووردا، به‌ئكو له‌ هه‌ر شوێنێك بۆى به‌لوايه‌ ده‌یكرد . ئه‌گه‌رچی له‌راستیدا ئه‌و به‌هواى تێكدانى په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل به‌ریتانیادا نه‌ده‌گه‌را به‌لام له‌مه‌ودوا كه‌مه‌تر گۆنى به‌رازیه‌كردنى رووكه‌ش ده‌دا و به‌ ناشكرا سه‌ره‌گه‌رمى به‌هه‌یزكردنى پێگه‌ی خۆى بوو ، له‌ هه‌مان كاتیشدا گانه‌ى به‌ رێكه‌وتنه‌نامه‌كانى ده‌هات له‌گه‌ل به‌ریتانیادا و راسپاردى ئه‌فسه‌ره‌ رامیاریه‌كانى پشتگۆی ده‌خست . وا پێده‌چێت گه‌یشه‌تیته‌ ئه‌و نه‌جابه‌مى كه‌ شتیكى نه‌وتۆ نه‌ماوه‌ به‌

⁶² E.J.R.,12; Also Bell. Review of the Civil Administration,63.

دەستبەت لەرێنگای ھاوکاری زیاترەو لەگەڵیاندا. سەریری نەرمش وای بۆ دەچوو کە هێند بەهێزبوو بەریتانییەکان نەوێرن بەرەنگاری ببنەو و بەگژیدا بچن و بەوێنێه چی بخوازی دەیکات و کەسێش چاری ناکات. سەر لەو دایە کە شیخ مەحمود، وا بە پەلە و پاش قۆرخکردنی دەسەلات، کۆمەڵێک کار و کردووە بکات لە ناوکی و مەملانی لەگەڵ بەریتانییەکاندا تێوگەڵێت. لەبەر هەر هۆیک بووینت کە ڕەنگە و یستبیتی خۆی لە وابەستەیی بەریتانییەکان دەریاز بکات. گومانی تێدا نییە کە لە کارمەیدا پەلەیی کردووە و تەکتیکی نەبوو و لە خۆپارێزی لە مەملانییەکی نابەرەبەر فرە بیری نەکردووەتەو. کاربەدەستە بەریتانییەکانی حکومەتە ئۆتۆنۆمەکی باشووری کوردیی لە هەلسوکۆتی شیخ پەشوکاوا و ناومید و توورە بوون. ئەمانە هەرگیز لێی نابوون چونکە زۆر بەرقی ئومید و چاوەڕوانییانی بەبادا و هەرکاتیک ناوی بینن لێی پەن و دانی خێری پێدانانین و لە باشترین حالتدا ئەگەر زمانیان سەبارەت بەو بەخێر بگەری دەلین پیاویکی شیت یان مندالانە بوو.

سانی ۱۹۲۸ و لە هەولێکدا بۆ نۆزینەوی پوونکردنەویەک لەبارەیی ناکارو هەلسوکۆتی شیخ مەحمودەو (جی. ئیم. لیس) حوکمیکی سەخت بەسەر کەسایەتییی شیخدا دەدات:

"ناوبانگی خراپی شیخ مەحمود لەسەر مەسەلەیی پارەو فرۆفیل زۆر باش زراوە. بەلام بەرژمەندییەکانی لەگەڵ نێمەدا ھاوجووت بوو بۆیە دەرفەتی نەبوو چیتەر درۆمان لەگەڵ بکات. بەدایەو زۆر بەرەهایی مەمانەیی پیکراو فرە ڕێگی پێدرا کۆتۆلی یارەو پوولی یارمەتییی قەبەکی بکات. ئەو هەر زوو قۆرخکردنی دەسەلات و پارە لەخشتەیی بردو کەنکەلەو خولیا ی لەو سنوورە تێپەری کە بۆی دیاریکرا بوو و لە دواییدا خۆی بەشای کوردستانیکی یەگرتوو و سەرەخۆ دەزانی."⁶³

ویلین، لەبارەیی شیخ مەحمودەو دەلی: "لەمەزانێیدا، نەک لە پاکیی و بیتاوانییدا، لە مندالێک دەچوو، بەخولیا یەکی گەرە و سەروشتیکی فیلبازانەیی زۆرەو. ئەو خاوەنی سۆزێکی بەلێشاو و لەهەمان کاتیشدا دەرەقییەکی بێبایان بوو و وەک سۆن

⁶³ Less, "Two Years in Southern Kurdistan", 253-54.

بۇي دەجىت كە زۇرچار لە ھەلسووكەوتەكانى بەرپرسىيار نەبووھ .⁶⁴

شونىندانانى ئايدىياو و رووداوپكان لەسەر شىخ مەحمود

نووسەرانى تىرى بەرىتانىي پراوبۇچوونى ھاوشىوھيان لەبارەى شىخ مەحمودوھ دەربىروھ . ئەم تۆمەتانە تاچەند راستن يان نا مەسەلەيك نين و ھەندى شتى تر دەبىي كارىگەرىيان بەسەر ھەلوئىست و كىرەھەكانى شىخ مەحمودوھ ھەبووبىت . بۇ ئەوھى تىگەيشتنىكى شياومان لەمەر يىر كىرەنەوھى شىخ مەحمود ھەبىت و بگەينە ھەلسەنگاندنىكى رەوا بۇ ئاكار و رەفتارەكانى . دەبى ھەموو فاكترەكان رەچا و بگەين . يىر كىرەنەوھى شىخ مەحمود ئەو ئايدىياھ دىگىرى كىرەبوو كە كوردەكان بە تايىبەتى ئەوانەى باشوورى كوردستان – مائى ئەوھيان ھەيە دەولەتتىكى سەربەخۇى خۇيان ھەبىت و ئەوئىش ھەقى بەخۇى دەدا سەروكى دەولەتتىكى وئىت . ئايدىياى دەولەتتىكى كوردىى لە گەئى بلاوكرلوھ و جاپنامەى جۇراوجۇرى ھاوپەيماناندا لە سەردەمى جەنگ و دواترىش بانگەشەى بۇ كرلوھ ، ھەلو مەرجى گشتىي ئەم يىروبوچوونە و پاشان زالىبون و تەشەنەكرنى لەئاو سەركىرە كوردەكاندا لە ھەموو شونىنك و ئايدىياى سەروكايەتى ئەو لە كەسايەتتى خۇى دەرگەوتن و دەسلەتى بىنەمالەى بەرزنجىي لە باشوورى كوردستان سەرى ھەلداوھ .

شىخ مەحمود ، لەم پەلو پايدىا بە زۆرى قەرزارى شكۆ و ئاوبانگى بىنەمالەكەيمەتى ، پىرۆزىي و شكۆى سەنكەس لە باوبايرانى خەرانەيمەكى پىرۆزىي گەورەيان بۇ ئەم بەجىنەيشتووه . بايرەگەسەرى كە شىخ مارقى نۇدنىيە زانايەكى ئاينىي گەورەبووھ لە مشتومەرى موعجىزە نامىزدا بەسەر مەولانا خاليدى نەقشەبىندىدا سەركەوتووه .⁶⁵ حاجى كاك ئەحمەدى بايرى لە باشوورى كوردستاندا شىخنىكى گەورەى تەرىقت بووھ .⁶⁶ ئەوجا شىخ

⁶⁴ A.T.Wilson, Loyalties, 2:134; also Longrigg, Iraq (1900-1950), 104.

⁶⁵ بۇ زىاننامەيمەكى كورت و كارەكانى شىخ مارقى بىوانە : محمد امين زكى . تاريخ السليمانية و احداثها ، ترجمه: محمد ملا جميل احمد الرويبيانى . بغداد ، ١٩٥١ ، ٢١٩-٢٤١ . Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 71.

⁶⁶ Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 74.

بەوردى زانيارى لەسەر ئەو موعجىزەنە دەدات كەوا كاك ئەحمەد ئاوندوونى . لە محمد امين زكى . تاريخ

سەئیدى باۋكى ھىزى شىزىمكى گەرەى بوو و ھاورى سولتان عبدولھەمىد بوو و بە شەھىدى كۆچى داۋىي كرىووھو لە ئازادگىزىيەكى شارى مووسلدا كوژدوھ و بۇ ماھىيەكى نووروزىژ بوو بە سىمبولى غەمر و ئاپاكيى نەرحەق بە بنەمالەى بەرزنجىي و شونىكەوتوانى نژ بە حكومەتى عوسمانىي .⁶⁷

نەم بنەمالەى، كە لە شونى تىرى نەم لىكۆلىنەھەيدا ناۋى ھاتوھ، ھەمىشە بەھىزترىن خولايى لەئاوچەكەدا ھەر لە سەردەمى كەوتنى بابانەكانەھە دەسەلات بوو . شىخ محمود، نەگەرچى بە تەمەتترىن كەسى بنەمالەى دەسەلاتدارى ساداتى بەرزنجە نەبوو، بەلام ھەك سەرۆكى تەلواۋى رىشسپىيانى بنەمالە پىرۆزەكە ناسرا و بەيەعتى پىندرابوو . ھەر بۆيە شىخ ھەك سەرۆكى بنەمالەى بەرزنجە و ھەك سەركردەھىكى كارىزمى و جەماوەرگىنىش ، ھەستى نەھەى لا دروست بوو بەھىزترىن داۋاى بۇ سەركردەھەتتى كوردستانى باشوور ھەيئت .

لەبەر نەم ھۆيە ، شىخ محمود ھەمىشە سوور بوو لەسەر نەھەى كە نەم نوڭنەر و نەمراستى كوردى وىلايەتى مووسل و تەمانەت بەشىكى سەركەيى كوردەكانى نىزانىشە . نەگەر نەم بەراستى بىرۋاى بەم راستىيە ھەيئت ، كە ھەك نەردەكەوى ھەشىەتى، نەم سنووردانانى كە بەرتانىيەكان كارىان بۇ نەكرد و نەمراستى لە ئاۋچەھىكى كەم و ديارىكرلۋى نەم ھەرنەمە بەرفرانەھى شىخ داۋاى نەكرد بىچەقىڭىز ، ھەك كارىكى ئاپرەوا و بىدائىيەك بۇ سەر ماھەكانى لەقەلم نەدا . بەلگەى بۇ نەمە پوون و ئاشكرايە و شىخ قەناعەتى تەلواۋى ھەبوو بە رەوايى داۋاكانى و ماڤ شونىكەوتنىان . سىز ئارنۆلد وىلسن، كاتى سەردانى شىخ محمودى كورد بە بۆنەى برىندارپوونى قورسىمەھە لەشەرى نەرىندى بازىاندا، وىنەھىكى يادەھرىمان بۇ نەگىزىتەھە لەبارەى نەم سەرۆكە كوردەھە، وىلسن، كە نىزىكەى نە سال داۋى نەم چاۋپىنكەوتنى لەگەل شىخ محمود بەم شىۋەيە نەگىزىتەھە دەلى:

"مەن لە نۆڧىسى سەلىمانى لە سى يۇنەدا چاۋم پىنكەوت، لە خەستەخانە سەردانم كورد بەشىۋەيەكى مانادار ماڤ داڭگەى سەربازىي بۇ داڭگەيىكرنى رەتكردەھە ، بەندى دوانزەھىمى سەرۆك وىلسنى بۇ خۆئىندەنەمەھە ، ھەرەھا چارنامەى نەنگلۆ-فەرنسىيە كە لە ۸ى نۆڧەمبەرى ۱۹۱۸دا نەرجووبوو ، كە ھەرگىزىرلەھە كوردىيەكەيان لەسەر پارچە پەرەھەكى قورقان بۇ

نووسرابوو، وەك نووعا بە قۆلیدا ھەلیواسیبوو.^{6۸}

لە راستییدا ئەمە وێنەیمی کارای سەرۆکی شۆرشگێری کورد بوو بە گیان و سروشتیکی ئەو دەمە کوردستاندا. ئەو دۆکیومنتانەی شیخ بە شەخسی ھەلیگرتببون و بەوانە داواکاری و داوکی خۆی پێشکەش نەکرد. بێگومان ھەلیزارەییکی باش بوو، بە ھەر حال ئەمە دوان لەو فاکتەرە زۆرانە دەنوونی کە نەك ھەر کاریگەرییان لەسەر شیخ ھەبوو بەلکو لەسەر ژمارەییکی بێپایانی نەوێ ئەو ھەبوو. ئێمە دەبێ بۆ ئەم ھێزانە بگەڕین ئەمە نەگەر بمانەوی لە پیاویک تێبگەین کە بەم راشکاویییە دەدوا لەگەڵ یەکیک لە نوێنەرە سەرکەوتووەکانی ئیمپراتۆریەتی کە بەگژیدا چوو ھوو بەرەنگاری بوو بە سەرکەوتنیشی بە دەست نەھێنابێت.

ھەلسۆکەوتی شیخ مەحمود بوو بەجێی باس و لێكدانەووە تەنیا لەو کاتەدا کە دژ بە کاروباری شینووی حکوومەت نەخرا بە پوو لە ميسۆپۆتامیای داگیرکردا لەلایەن بەریتانیایە. تیکەلۆپیکەنی نایدیای نوێ و نامۆ. داواکاری دژ بەیمی گروپە ناخەزەکان و کێبەرکی نایدیولۆژیەکان، فرۆفیل و ناپاکی تەزۆمە سیاسییەکان، دەنگۆ و دوولیی و گومانی مینک و دلی زۆریک لە پیاوان. بەیان و جارنامە جۆراوجۆری ھاوپیەمانان و جەنگ، چەشنی بەیاننامە نەنگۆ-فەرەنسی ۸ی نۆفەمبەری ۱۹۱۸ و چوارە بەندەکی سەرۆک ویلسن، بەتایبەتی بەندی دوانزە لەمەر چارە خۆنووسینی گەلانی غەیرە تورکی ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆری عوسمانی.^{۶۹} نازاوەگیزی تورک بە تۆنی پان ئیسلامی مەیلدار بەلای کورددا^{۷۰}، پڕۆیاگەندە شەریفی مەککە، بە

⁶⁸ ئەم پڕۆداوە کە لەلایەن ویلسنەو بەسکراو و نووسەری شورەیی (ک سارژین) ھوو نامازە پێداو:

A.T.Wilson,Loyalties,2:134; K.Sarezhin " Iraq Today" Geographical Skech, "New Times", no6(Mar.15.1945),22.

⁶⁹ کاریگەری جارنامە نەنگۆ- فەرەنسی و ۱۴ بەندەکی سەرۆک ویلسن. لەسەر مێللەتانی ميسۆپۆتامیای داگیرکردا بەریتانیایە بە گشتی پڕوانە:

A.T.Wilson,Loyalties,2:134;Bell. Review of the Civil Administration,63.

⁷⁰ ھەر ھەما پیاوانی شەریفیش لە کوردستان بەگوردا کاریان نەکرد بە ختووکەدانە ھەستی موسلمانان بە مەبەستی وروژاندنیان بۆ ئەو لایەنگر بۆ سەردارەکیان پەیدا بکەن

E.J.R.,17;Driver, "The Kurdish Question,"98::Also Bell, Review of the Civil

شېۋەيەكى سەرمكى پان عەرەبى و ناوچە عەرەبى زمانەكان، چالاكیەكانى نەتەمخووازانى كورد له سەرچاوەى جیاوازو بە بەرگی جۆراوجۆرمو. ^{۷۱} هەلچوونى شوێشى كۆمۇنىستى و تەشەنەكردى له ناوچەكەدا لەپاش شوێشى پوسیا. هەموو ئەمانە تەنیا جەختكردىن بوو لەسەر هیواو ئاوات و مەترسىی ئەو ساتەوهختى زیادبوونى پەشكۆكوى و شېرزمىی نیاز و مەبەستى ئەزانراویان گومانى لێنالا بوو. ^{۷۲}

پاشان دەنگۆ و پرۆپاگەندە و پاپۆرتى دژ بەیەك دەهاتن و نەچوون. له هەموو لا قەسە باسى بالادەستىی ئەرمەن، ^{۷۳} زالبوونى عەرەب، ^{۷۴} بووراندنەوهى هێزى سەربازىی تورك، ^{۷۵} فەرەنسا وىلايەتى موصل بۆ خۆى دەبات، ^{۷۶} بەرىتانیا لەوهدایە ميسسۆپوتامیا چۆل بگات و هەر هەموو ئەمانەش بئەمايەكى خۆى هەبوو.

له باكووردا، پاشەرۆزى وىلايەتى موصل هێشتا هەر له گوماندا بوو، تورك

Administration,59.

⁷¹ چالاكیى نەتەوايەتىی كورد لەپاش جەنگى يەكەمى جیھانىی له ئاستەمبوول. قاھیرە، پارس. دیمەشق و گەن شوێنى تر له كوردستانى توركیا و عێراق و نێزان سەرپەلدا.

⁷² بە گوێرەى پاپۆرتىكى بەرىتانى "شوێشى پوسیا له پىشتى توركە و بەشەفیزم ئامادىیە بۆ یارمەتیدانى هەموو ئەمانەى سكاڵایان له دژى نێزاسى جیھانىی نێستا هەبە و جارى ئەوە دەخەن كە سیستەمى جیھانى ئەمڕۆ نەگونجەوه بۆ رێنخستنى كاروبارى مرۆڤ" Bell, Review of the Civil Administration,63. پاپۆرتىكى ترى لەرمىى دەلێت: "تێبینى ئەوە دەكرێت كە باسكردنى بەشەفیکەكان له مووسلدا لەمساڵدا بوو له زیادبوونە. هاوپەیمانى مستەفا كەمال لەگەڵیان پارەى باشى پێوەردەگێرت و خەلك وای باسدەكەن كە برىكى باش ئاتووونى لێوەرگرتوون"

Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Mosul Division for 1920,5.

⁷³ E.J.R.,11;Driver, "The Kurdish Question,"81;Also Bell, Review of the Civil Administration,58-59.

⁷⁴ Driver, "The Kurdish Question, 80; A.T.Wilson,Loyalties,2:134.

⁷⁵ A.T.Wilson,Loyalties,2:152-53.

⁷⁶ له بارەى پرۆپاگەندەى لەرمەنسىیەوه بڕوانە:

Driver, "The Kurdish Question, 80; E.J.R.,11; A.T.Wilson,Loyalties,2:132.

به‌دیه‌نانی نامانجه‌کانیدا.

کارێکی مه‌حال نهبوو که شیخ ده‌یتوانی سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ستبێنی له نه‌جامدانی زۆرێک له نیازو مه‌به‌سته‌کانی نه‌گه‌ر نه‌رمی و زمان خۆشی به‌کاربه‌نایه. به‌ری‌تانییه‌کان زۆر بیزار و خه‌مناک بوون له‌سه‌ر کێشه‌و سه‌رنێشانه‌و زۆر له‌وه ژیرتر بوون که دۆستیکی به‌نرخیان له‌ده‌ست بچیت. نه‌وان تووشی کێشه‌و گه‌رفتی زۆر بوون له‌میسۆتایادا و له سه‌رانسه‌ری جیهاندا که هه‌رگیز نارمه‌زوی نه‌ه‌یان نه‌بووه به‌ ده‌وی هیچ شتی‌کدا بگه‌ڕین له چاره‌سه‌ری ناشتیانه به‌ه‌لاوه هه‌ر کاتی گونجاییت.

که‌مه‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی شیخ له‌لایه‌ن به‌ری‌تانیاه‌وه:

نه‌میستا به‌ری‌تانییه‌کان هاتبوونه سه‌ر نه‌و باوه‌ری که چیتەر ناتوانن متمانه به شیخ مه‌حموود بکه‌ن و تا کارو هه‌نگاوی شینگه‌رانه نه‌نین بۆ ته‌گه‌ره خسته‌نه پرسی ده‌سه‌لاته‌که‌ی نه‌وه ته‌واوی پێگه و شوێنیان له کوردستاندا به‌رده‌وام هه‌رمه‌شی سه‌ختی له‌سه‌ره. ویلسن، نه‌وه پوونده‌کاته‌وه ده‌لی: "نیستا و پوون بوومه‌وه که ناتوانین به ناقله‌نه و به ریکی و چالاکانه پشتی شیخ مه‌حموود بگه‌ڕین بۆ نه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی به‌سه‌رخێله‌کاندا بشکن، چونکه به‌شێوه‌یه‌کی گه‌شتیی له‌سه‌ر نه‌وه پێکه‌وتووین که پێویسته به‌جۆرێک سیاسه‌تمان له باشووری کوردستاندا بگه‌نجین که شیوازیکی به‌ری‌نه‌بردنی وابه‌مه‌لێنین هاوشیوه بێت له‌گه‌ڵ شوێنه‌کانی دیکه‌ی عێراقدا."⁸⁰

له سه‌رمه‌تای مه‌رتی ۱۹۱۹دا ویلسنی جیگه‌ری کۆمیسێونی مه‌ده‌نیی کۆنفرانسیکی له به‌غدا به مه‌به‌ستی گه‌توگۆکردن له‌سه‌ر دوا په‌رمه‌سندن و پێشهاته‌کانی کوردستانی باشوور به‌ست. ژماره‌یه‌ک خه‌لکی شاره‌زا چوونه کۆنفرانسه‌که، له‌وانه سۆن، نوێیل، لیچمان و نه‌ی. نیل. گۆردن وۆکه‌ر. له‌پاش مشتومهرێکی زۆر له‌سه‌ر شیخ مه‌حموود و ته‌واوی دۆخه‌که له کوردستانی باشووردا هه‌موو کۆک بوون له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که "ده‌بی ده‌سه‌لاتی شیخ مه‌حموود ورده ورده که‌م بکریته‌وه. به‌لام نه‌گه‌ر بکری به‌شێوه‌یه‌ک بێت که له به‌ری‌ابوونی نا‌کۆکی گه‌وره خۆپه‌ری‌زین."⁸¹ لێره‌دا گه‌یشته‌نه دوو په‌ریاری بایه‌خدار:

⁸⁰ A.T.Wilson,Loyalties,2:134.

⁸¹ Less, " Two Years in Southern Kurdistan ", 255; A.T.Wilson,Loyalties,2:134.

یەكەم، دەبى سۆن ەك ئەفسەرى سىياسىيە لە سەلیمانى جىگەي نوئىل بگرتەمە ، دووم ژمارەيەك لەم خىل و ناوچانەي تا ئىستا لەژىر پكىنى شىخدا نەبى پىگەيان بەردىت جىبابنەمە لىي بگشتىنەمە.⁸¹ دامەزاندنى سۆن بەلگەيەكى پوون بوو كە بەرىتانىيەكان نىيازەنە بە توندى مامەلە لەگەل شىخدا بگەن و بەش بەحالى سۆن ناسراپو بەمەي كە توندو ناخەزە لەگەل بنەمالەي بەرزنجىيدا بەگشتىي و شىخ مەحمودىش بەتايەتتىي. ئەمەش ئەم ەستە دەگەيەنەت كە ەمرگىز ناتوانەت ئەم كارە بەشارتەمە، ەك پىشتەر باسى لىوەكرا .⁸²

ەنگاوى بە پەلە نرا بۇ جىبەجىكردى ئەم بەريارانەي لە كۆنفراسەكەدا ەمرگىرابوون. سۆن سەفەرى كرد بۇ سەلیمانى و لە پىگەيدا بەرمە ئەم شارە لە كفرى و كەركوك لايدا، بەنىازى كاركردى لەم پروسەيدا كە بە زووترىن كات جىبەجىي دەكات و ئەمىش دامالینى ناوچەي خىلە جوراوجۆرەكانە لە دەسلاتى شىخ .⁸³

خىلى جاف، كە ەمارگەي زستانەيان لە ناوچەي كفرى بوو، دەگوترا كۆكن لەسەر ئەمەي لە شىخ مەحمود جىبابنەمە راستەوخۆ بخرىنە ژىر دەسلاتى بەرىتانىاوە .⁸⁴ كاپتن (جى.ئىم.لەيس) كە كرابوو بە يارىدەدەرى ئەفسەرى راميارى بەرپەرس لە كاروبارى جاف لە ەلەبجەدا، لە ناوەرەستى مارتدا گەيشتە ناوچەي كفرى و بۇ ماوەي چەند پۆژىك خۆي خەرىك كرد. لەم ماوەيدا يارمەتتى مانگانەي بەسەرۆك تىرەكانى جاف، لەوانەي كە نەيانووستبوو لە شىخ مەحمودى ەمرگىز و ئەم بەرە پارەيشى لە

⁸² A.T.Wilson.Loyalties.2:134-35; Less, " Two Years in Southern Kurdistan ",255-56., Longrigg, Iraq (1900-1950),104.

⁸³ بق وكىنەي سۆن لە شىخەكانى بەرزنجە دەگرتەمە بۇ دوانزە سالى لەمەيش كاتە بە نەناسراوى نىشتەجىي كوردستانى باشوور بوو. بىنگومان لەمەياندا كارگەرىي بەگزانەكانى ەلەبجەي لەسەرىووە. بە تايەتتى عادىلە خانە، كە زۆر دۆستى بوو. سۆن زۆر بەتوندىي رەخنە لە شىخ مەحمودى بنەمالەكەي دەگرت لە كەتتەبەكەيدا "بە نەناسىي لە مەيزۆپۆتامىيا و كوردستاندا" و لە ژمارەيەك راپۆرتى فەرمىش. ەك راپۆرتەكەي لەسەر ناوچەي سەلیمانىي لە كوردستان "سالى ۱۹۱۸" نووسىووتتى.

⁸⁴ Bell,Review of the Civil Administration,64.

⁸⁵ Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919,1-2.

سەرجهمی کۆزی یارمه‌تییه‌که‌ی شیخ محمود بری. بیگومان نهم کاره لای جافه‌کان نه‌وی به‌جیه‌نشت که به‌ریتانی هه‌لوئستی گۆپوه له به‌رانبر سهرۆکی کورددا و ئیستا سیاسییه‌تیکی نوێ جینی گرتووه‌ته‌وه.⁸⁶ له مارتی 1919دا ناوچه‌کانی که‌رکوک و کفری له کۆنفیدراسیۆنی باشووری کوردستان و ده‌سه‌لته‌که‌ی شیخ محمود دا‌پراو به‌شیکی نوێیان پیکه‌ینا.⁸⁷ قه‌زای هه‌له‌جهمش که له‌سهر سلیمانی بوو ئیستا خرایه ژێر پرکینی راسته‌وخۆی به‌ریتانی‌اوه.

ئیستا پوون بووه‌وه که شیخ به‌راو متمانه‌ی به‌ریتانی‌ای له‌ده‌ست داوه‌و به‌و پینیه‌ نه‌و یارمه‌تی و پالپشته‌ مادیدی و مه‌عنه‌ویییه‌ش له‌ده‌سته‌ده‌ات که بۆیان دا‌بین‌کردبوو. نهم پیاوه‌ی که ماوه‌یه‌ک له‌مه‌رپیش جاری سهرۆکی کوردستانی باشووری بو‌ تراو هه‌موو کوردی د‌نسۆز دا‌یانه‌ پالی، و ئیستا به‌ ساخته‌چیه‌کی فین‌باز له‌ قه‌لهم ده‌رنیت و ده‌بی هه‌موو کسی ئی بته‌کینه‌وه. نهم په‌رسه‌ندن و پینشه‌اته به‌ قوونی کاری کرده‌ سهر کورده‌کانی باشوور. پرکاب‌رو نا‌حه‌زما‌کانی گومان و دو‌ود‌لییه‌کی زۆریان له‌ پۆلی شیخ ده‌رپری وه‌ک سهرۆک و ده‌مه‌راستی باشووری کوردستان و قورخ‌کردنی ده‌سه‌لاتی نه‌ویان به‌نا‌چاری قبول‌ کرد. نهم که‌سانه‌ ئیستا خو‌شحا‌ن به‌وه‌ی که گ‌لو‌له‌ی شیخ که‌وتووه‌ته‌ لیژی وه‌ک پا‌کانه‌یه‌ک بو‌ هه‌لوئستی نا‌چاری پینشو‌ویان له‌ ناستیدا. به‌ هه‌رحال، له‌ چاوی ده‌رویش و شو‌نیکه‌وتووانیه‌وه و نه‌و ژماره‌ زۆره‌ی خزه‌ما‌کانیه‌وه که شیخ پیا‌ویکی ستم لیکراوه‌و ئیستا له‌ هه‌موو کات زیاتر شی‌اوی به‌زه‌یی و د‌نسۆزیه‌.

هه‌له‌پا‌چینی ده‌سه‌لته‌که‌ی شیخ به‌ نا‌شکرا جینه‌جیکرا بی هیچ پوودا‌ویکی به‌ره‌ه‌ن‌ستکاری. نه‌و واقیعه‌ی که دو‌ژمنا‌نی به‌خو‌شیه‌وه لێیان ده‌روانی و شیخ و ده‌سته‌و تا‌قعه‌که‌شی لینی بیده‌نگ بوون و به‌ره‌ه‌ن‌ستیا‌ن نه‌کرد. وای له‌ سۆن کرد که راپۆرتیکی پینشو‌ه‌خت به‌دات له‌سهر کاریگه‌ری نهم حا‌له‌ته‌ له‌ سلیمانی و گونده‌کانی ده‌روبه‌ری. به‌ پین‌ی قسه‌ی نه‌و کاریگه‌ری شیخ محمود به‌ خیرایی و اداب‌ه‌زیوه‌ له‌ به‌ر‌ق‌ه‌رابوونی یاسا و نیزامدا خه‌لکی شارو عشا‌یره‌کان بارو‌د‌خۆی نوێیان پی‌ باشه‌و

⁸⁶ Less, " Two Years in Southern Kurdistan ".256.

⁸⁷ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919,1-2,4.

بۇ بەدبەختىي، نارامىي بارودۇخكە ساختە بوو وە گەشېنىيەكە لەجىئى خۇيدا نەبوو. شىخ چەندە كەمكردنەوئى دەسلەتكەي بە بىزارىيەو وەرگرت و چەند بە توندى لىيان دىتە دەست ھەر زوو دەرگەوت. لە راستىدا نەمكراو پرى تىنەدەچوو كە چاوپرى پىاويك بەكەت لە سروسشت و كەسايەتتى شىخ مەحمودا بىت ھەروا بە ناسانى لىگەرى دەسلەتتى لە دەست بەدات و بىدەنگەي ئى بەكات و ئابپووى بچىت بى نەوئى خەبات و مەملانى بەكات. لە راپورتىكى فەرمىيدا كە سالىك پاش نەو رووداوانە نووسرايوو. سۆن بە توندىي كارو رەفتارى شىخ لەو دەمدا لە قاو دەدات . بەگويزەي قەسەكانى نەم ، شىخ كۆسپى بۇ بەرپووبەردنى پرىك و راست دروست دەرگرو بە ھەموو شىوئەيەكى خراب ھەوئى سووككردنى حكومەتى بەرىتانىاو كارىدەستتانی دەداو تاقەيك شەرخوازو داخ لە دلى لەدمورى خۇي كۆكردبۆو كەوتە پلاندانان بۇ نەوئى تۆلەي خۇي لە حكومەتى بەرىتانىا بەكاتەو .⁸⁹ نا بەم كىنە و تۆرەيىو بوو كە بەرىتانىا رووبەرووى دەسلەتتى شىخ بووھو.

ياخىيوون و بەزىنى شىخ مەحمود:

گرتنى سلىمانى لەلايەن ھىزەكانى شىخەو:

لە كاتىكدا كە بەرىتانىيەكان بە جىددى بىريان لەو دەرگروە لەگەل شىخ مەحمودا بەگەنە رىككەوتنىك ،⁹⁰ كەچى نەو كوتوپر كەوتە ھىرش و پەلاماردانىكى

⁸⁸ Bell, Review of the Civil Administration, 64; A. T. Wilson, Loyalties, 2: 134-35.

⁸⁹ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1919, 2.

⁹⁰ بە گويزەي ولسن، نەو ناگادارىي داوہ لە بارەي بارودۇخى ناسكەو لە سلىمانى و ئاى نىياز بوو بچىتە نەوئى بە مەبەستى راپوئەكردن لەگەل شىخ مەحمودا بەلام شۆرش و ياخىيوونەكە رىنگەي نەو كارەيان نەدا ولسن دەنوسىت "من كارى نەوم رىنكخست بە فېزكە بچمە نەوئى. لە دەورەيەي ئاخروئىخري مايزۇدا بە مەبەستى

خهتی تلگراف بۆ کەرکوک پچراو پڼگیان له په‌یامنێرانی گریه‌ناس بریو پۆستمانیان پڼگرتن.⁹⁷ یه‌کم هه‌وایی نهم بووداوه‌ی سلیمانی له پڼگی لیس مه‌وه که یاریده‌دی نه‌فسه‌ری رامیاری بوو له هه‌له‌بجه‌ گه‌یشه‌ جیهانی ده‌روه.⁹⁸ لیس له هه‌له‌بجه‌ هه‌لاتبوو و له خانه‌قین خۆی هه‌شارداوو پاش نه‌وه‌ی هه‌وایی گرتنی درابوو.⁹⁹ هه‌ر دوا به‌دوای هه‌راو پا‌په‌رینه‌که‌ی پی‌اوه‌مکانی شیخ کاروانیکی حکومه‌تیان بووتکرده‌وه که له کفریه‌ره‌ به‌ره‌و سلیمانی ده‌هات. ده‌سکه‌وته‌کان، که پارهو تفه‌نگ و نه‌سپ بوون سامانیکی گرتگ بوو بۆ نه‌و سه‌رچاوه‌ که‌مه‌ی شیخ.¹⁰⁰ له‌راسته‌یدا نه‌مه‌ سه‌ره‌تایه‌کی مره‌به‌خش بوو. به‌لام شیخ هه‌ر زوو چه‌ندین سه‌رکه‌وتنی به‌رچاوی به‌ده‌سته‌ننا.

به‌زینی به‌ریتا‌نیا له‌ مه‌لی ئاسلووجه:

به‌ریتا‌نیه‌مکان، پاش نه‌وه‌ی به‌ پڼشه‌هات و بارو‌دۆخه‌که‌یان زانی، بریاری دژکاریان وه‌رگرت و وه‌ک هه‌نگاوێکی رڼخۆشکه‌ر نه‌و نه‌فسه‌ره‌ی فه‌رمانده‌یی سه‌ربازخانه‌ی کەرکوکي ده‌کرد پاسپێردرا هه‌ژنیک بنی‌رته‌ چه‌مه‌مان له‌سه‌ر پڼگای سه‌ره‌کیی کەرکوک - سلیمانی. هه‌ر چه‌نده‌ فه‌رمان و پاسپا‌رده‌کان بوون که نابی

ته‌راوی هه‌موو ناوچه‌که‌ بکه‌ن". سه‌رچاوه‌ی هاوچه‌رخێ تر باس له‌ دانا‌ی "قایمقامی سه‌ربه‌خۆی" ده‌کن، به‌گۆیه‌ی نیده‌مۆنن لێره‌دا مه‌به‌ست له‌ قایمقام شیخ محه‌مه‌د فه‌ریب بووه، که هه‌م زاوای و هه‌م پیاوی ده‌سته راستی بووه له‌ شۆشه‌که‌دا و پا‌شته‌ر له‌ ده‌ریه‌ندی با‌زیان گه‌راوه‌ له‌ دادگایه‌کی سه‌ربازیدا له‌گه‌ڵ شیخدا هوکمه‌دراوه.

A.T.Wilson,Loyalties,2:136; Driver , "Kurdish and the Kurds,90;E.J.R...16; Bell,Review of the Civil Administration,64; Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,102.

⁹⁷ Less. " Two Years in Southern Kurdistan ",15;259-60; A.T.Wilson,Loyalties,2:136;f. Driver , "Kurdish and the Kurds,90; E.J.R...16;Bell,Review of the Civil Administration,60; Edmonds .Kurds, Turks and Arabs,30.

⁹⁸ بۆ وره‌کارێ زیاتر بپوهانه: Less, " Two Years in Southern Kurdistan ", 260.

⁹⁹ لیس له‌ لاپه‌ره ٢٦٠-٦١ی هه‌مان سه‌رچاوه‌دا نه‌و هه‌رانه‌ی نه‌وی له‌و کاته‌دا به‌ نه‌زموونی گالته‌جا‌ر داناوه.

¹⁰⁰ E.J.R...16; also Bell,Review of the Civil Administration,65.

لەر شۇنەنە بەرلاۋە بېرۇن. بەلام ئەفسەرە فرماندەكە بايەخىكى بۇ كارامىيى جەنگاۋەرىيى كوردەكان و سەختىيى ناۋچەكە دا نەنا و فرمانى سەرورى خۇي بە ھەند و ھەرنەگرتېۋو. لەبەرئەۋەي فرمانى بۇ ھەيزىكى بچوك نەركرد كە لە ھەيزى سوارەو لىقىي و چەند نۇتۇمبىلىكى زىنپۇش و پەشاشى لويىسى سەر نۇتۇمبىلى فۇرد پىكھاتېۋو، تا نەريەندى تاسلوۋجە پىشەرەۋىيى بىكات كە دوانزە مايل لە سلىئەنئىيەۋە دورېۋو. ھەيزەكە دوۋچارى تىكشكان و پاشەكشە بوۋەۋە و كورد تا نورىيى بىست و پىنچ مايل راۋيان نان و بە جارنك شپەزەيان كردن. ھەيزەكە زىاننىكى مەزنى لىكەوت و چوار نۇتۇمبىلى زىنپۇش و نۇزە نۇتۇمبىلى بارەھلگىرى فۇردى لەمەستدا.¹⁰¹

سەرگەۋتى شىخ كارىگەرئىيەكى خىراۋ بروسك ناساى دروست كرد لە سەرئاپاي كوردستانى باشوردا نەنگى داىەۋە. وىلسن، لەم بارەيەۋە نەئىت: "ئەم بوۋداۋە داتەزىنە، ئەم بېۋايەي لاي دانىشتىۋانى كوردستانى باشور چەسپاندا كە جارنىكى دى ئىمە تواناي نەستبەسەرداگرتى بارىۋۇخەكەمان نايىت. شۇرۇش و ياخىيىۋون لە ھەرنەكانى ئىراندا بەرپابوۋە گەئى لە تىرەۋ خىلەكان دژ بە حكومەتى ئىران ھەلساۋن و بانگەشەي ئەۋە نەكەن لە پىناۋى كوردستانىكى سەرفراز و يەكگرتوۋدا جەنگاۋەر و پارتىزانى شىخ مەحمودن."¹⁰²

بەزىنى شىخ مەحمود لە نەريەنلى بازىان:

بەرىتانىيەكان تەۋاۋ نەركيان بەمەترسىيى دۇخەكە كرىۋو. وا ئىستە ھەموو باشورى كوردستان زانىۋىتى كە شىخ بەرىتانىيەكانى لەسلىئەمانىدا بەزاندوۋە لە نەريەندى تاسلوۋجەشدا بەسەرياندا زال بوۋەۋە راۋى ناۋن. ئەۋان لەۋە تىگەيشتن كە مانەۋەيان لەبەشكىكى بايەخدارى ناۋچە داگىرراۋەكاندا بە جىددىي ھەرىشەي لەسەرەۋە ھەستىيان كرد كە نەگەر ھەنگاۋى كارىگەرۋە بەپەلە نەئىن بۇ لە كۆلكردنەۋەي شىخ رەنگە بىتوانىت تەۋاۋى ۋلاتەكە لە دژيان راپەرنىت. وىلسن لىزەدا دىزۇرە بە گوتەكانى پىشورى دەدا و نەئىت: " فرماندەي گشتىي لەۋە گەيشتوۋە كە دەبى بەخىزايى ئەم ھەستە لاي

¹⁰¹ A. T. Wilson, Loyalties, 2:136-37; Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 31.

¹⁰² A. T. Wilson, Loyalties, 2:137.

بەرىتانىيەكان بېرەيتەمە. ¹⁰³ ئەركى پىكەننەن و فرماندەيى ھىزىكى لووتشكىزىن دژ بە شىخ محمود بە مەيجە رۇنپال (سىر تىۋدۇر قەرەيزە) ى فرماندەي تىپى ھەزە لە مووسل سېزىرا. ئەو ھىزە لە كەركوك كەوتە خۇنامادەكردن و برىتېيوو لە دوو لىواي پىادە بە پالېشتى ھىزى سوارو زىپۇش و يەكەي ھىزى ناسمانىي. ستونكى تىرىش دەبوو لە خانەقىنەمە بەرەو سلىمانى پىشپەروىيى بكات. ¹⁰⁴

ھىزەكەي رۇنپال فرەيزەر لە ۱۵ ئى ۱۹۱۹ د گەيشتە چەمچەمال و لە ۱۷ ئى ئەو مانگەدا تەوايى ھىزەكە پىشپەروىيى كرد بۇ گوندى تەكەيە كاك ئەحمەد، كە نىزەكە سى مائىلىك لە دەريەندى بازىانەمە دووبوو. ¹⁰⁵ لە بەرەبەيى ۱۸ ئى ژووندا ھىزەكانى پىادە بە بەرزايىيە سەختەكانى ئەمبەرئەبەرى دەريەندەكەي بازىاندا ھەلكشان و ھىزەكانى تىرىش دەريەندەكەيان بە چەكى قورس كوتا. ¹⁰⁶ ھەر كە ھىزەكانى شىخ ھىزىيان ھىنا بۇ بەرگىرى كردن لە دەريەندەكە دژ بەھىزە سەرەكەيەكەي ئىنگلىز كە شەپۇل دەپزەنە دەريەندە تەنگەكەمە. و كاتى بەخۇزىيان زانى لە ھەموو لايەكەمە گەمارۇ دراون. ئەو ھىزانەي زووتر بە پەوى پۇژاۋاي شاخەكەدا ھەنگەرابوون و ئىستا بە

¹⁰³ Ibid.

وا دەردەكەوت بەرىتانىيەكان گەيشتوونەتمەو باومەي كە تاكە رىگە بۇ نەجامدانى ئەم كۇتايىيە تىكشاندى تەوايى ھىز و تواناي شىخ محمودە. سەرچاۋەيەكى بوپاينكاراۋى بەرىتانىي راستىيەكى سەرنجراكىش دەردەمخات كە ئىنگلىزەكان خوازىارى دانوستان ئەبوون لەگەل شىخدا ھەرچەندە ئەم دەيوست ئەم كارەيان لەگەل بكات. بە پىي بىل "لە ۱۱ ئى ژووندا و سەربارى ئەمەي شىخ سەرگەوتنى بەدەستوينا لە بەرەنگارەيوونەي ھىزىكى ھەرگەرى بەرىتانىيەدا، كەچى ئەم نامادەي گەتوگۇز بوو بەلام تازە كار لە كار ترازابوو"

Bell, Review of the Civil Administration, 60

¹⁰⁴ A. T. Wilson, Loyalties, 2:137; also Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 31.

¹⁰⁵ A. T. Wilson, Loyalties, 2:137; also Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 46.

¹⁰⁶ لە لاي پۇژاۋاۋە و لە دەشتايىمە كە لەمەر دەمى دەريەندى بازىاندايە كە تەماشە دەكەيت زىچەرە چىاي قەردەخ بە شىۋەي دىۋلرەكى ستوونى و نۇز زەبەلاح راۋەستاۋە و رىگەي لە ھەموو شىك داخستوو لە لاي پۇژەلاتەرە ئەبوونى لاپال زۇرى قەبەو زل كەردوۋ و كەردىمەتە بەرىست. ھەردو شانى دەريەندەكە بە شىۋەي پىيى ۷ ئىنگلىزىيەو و رىك راست بوۋەتەمە بە بەزى ھەزاروچەتسەد پەن لە بىنى دەريەندەكەمە

Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 45; A. T. Wilson, Loyalties, 2:137-58.

پووکاری نه‌مدیودا بیره‌وخوار نه‌بنه‌مه. زۆری نه‌خایاند هیزمکانی شیخ له هەر چوارلوه نابلو‌قه‌دران و تیکشکان، شیخ به تمواری شکستی خوارد و بهزی، چله‌ههشت کس له پیاوه‌کانی کوژدان و زیاد له سه‌د کسبان به دیل گیران و نه‌وانی تریشیان پهرت و بلا‌بوون و هه‌لاتن.¹⁰⁷

بهم رهنگه له ژوونی ۱۹۱۹دا شه‌ری ده‌ریه‌ندی با‌زیان کۆتایی هات، که یه‌کێک بوو له چه‌ندین شه‌ر له‌م شوینه ستراتیجیه‌دا.¹⁰⁸ بهم جو‌ره له میژووی نی‌مپراتوری

¹⁰⁷ بۆ زیاتر: A.T.Wilson, Loyalties, 2:138; Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 46.

¹⁰⁸ ده‌ریه‌ندی با‌زیان. ده‌روازه‌یه‌کی بنه‌رته‌تیه‌و ناوچه شاخاوییه‌کانی بۆ‌ژه‌لاتی قه‌رده‌خ به‌مشتی می‌زیووتامیا و دنیای ده‌رمه‌ ده‌یست. به‌ درژیایی چه‌رخه جو‌راد جو‌رمکان بایه‌خینگی با‌زرگانی و ستراتیجی گه‌ره‌ی هه‌بووه. لێ‌زه‌دا هه‌میشه هه‌مه‌وه‌د بۆ‌سیان بۆ کاروان و هیزمکانی عوسمانی دانمانا که ده‌نێ‌درایه سه‌ریان له سالی ۱۸۰۵دا و نزیکه‌ی سه‌ده‌یه‌ک پێش شو‌ژی شیخ مه‌حمود، نه‌م ده‌ریه‌نده شانۆی شه‌رووشۆزکی هاوشیوه‌بوو له نێ‌وان شاه‌اده‌ی گه‌ره‌ی کو‌رد "عبدالرحمان پاشای بابان" و پاشای به‌غدا دا. چونکه پاش نێ‌وان تیکچو‌وشی له‌گه‌ل عوسمانیدا نه‌م ده‌ریه‌نده‌ ته‌نگه‌ی به‌ دیوارنکی به‌رد هه‌لچنی و چه‌ند تۆپینکی له‌سه‌ر دامه‌زاند. هه‌رچه‌نده پلانه‌که‌ی یه‌که‌مجار سه‌رکه‌وتوو‌بوو. به‌لام دواتر شکستی هینا چونکه مه‌حمود به‌گی کو‌ری خالید پاشای بابان که نامۆزای عبدالرحمان پاشا رکا‌به‌ری بوو، له‌ توله‌ رێ‌یه‌کی پشتمه‌ که‌وته پێش سو‌پای عوسمانی و بهم جو‌ره سه‌رداری کو‌رد هه‌یج چارنکی نه‌ما له پاشکمه‌ به‌لاره. شه‌رجا پاشای به‌غدا نه‌م دیواره‌ی ته‌خت کرد پێش نه‌وه‌ی پێشه‌روه‌یی بکات بۆ سلێ‌مانی. "المنشی البغدادی" که وه‌ک نه‌هیندەر یاوه‌ری رێ‌چی کردوه له سه‌له‌رکه‌میدا بۆ کو‌ردستان، با‌سوخواسی نه‌گێ‌رتنه‌وه به‌لام به‌ کو‌رتی. ده‌ریه‌ندی با‌زیان له نه‌خش و نووسینه می‌خه‌یه‌کاندا به‌ ده‌ریه‌ندی با‌ییت ناوی هاتوه. ده‌ریه‌ندی با‌ییت به‌ بو‌وشی له سالنامه‌کانی نه‌و سن هه‌رشه‌دا ده‌ره‌که‌وتت که‌وا نا‌شوورناس‌ریالی سه‌یهم (۱۰۴۷-۱۰۲۷.پ.ن) نه‌نجامیدا له‌ نژی خه‌لگی زاموا، که ولاته‌که‌یان پارێ‌زگاری نه‌بو‌ی سلێ‌مانی نه‌گه‌رتنه‌وه له‌ عه‌راقدا. شتیکی سه‌رنجه‌رکێشه که‌وا هۆکاری شه‌رووشۆزیه‌کانی نا‌شوورناس‌ریال نژ به‌ خه‌لگی زاموا جیاوازیه‌کی نه‌وتی نه‌بوو له‌گه‌ل هۆکاری نه‌وه‌ی که سو‌پای عوسمانی به‌هه‌زیه‌وه هه‌رشه‌ی کرده سه‌ر عبده‌ولده‌رحمان پاشای بابان له سالی ۱۸۰۵دا و نه‌وه‌که‌ی سو‌پای به‌ریه‌تایا هه‌رشه‌ی کرده سه‌ر شیخ مه‌حمود له سالی ۱۹۱۹دا به‌ پێی سه‌پا‌یزه‌ر سالنامه‌کان جه‌نگه‌کان نه‌گێ‌رتنه‌وه بۆ نو‌ر- ته‌جده‌ی شاه‌اده‌ی داگارا. بۆ نه‌وه‌ی هه‌ر به‌ ملکه‌چی ولاتی نا‌شوور به‌ی‌نینه‌وه. کاتێ نا‌شوور ده‌ستی دایه شو‌ژش هه‌موو خه‌لگی زاموا چوونه پانی. کاتێ پاشای نا‌شوور هه‌رشه‌ی کرده سه‌ر می‌لله‌تی زاموا ته‌ماشای کرد "ده‌ریه‌ندی با‌ییت قایم کراوه و به‌ دیوارنک داخراوه". له‌ نه‌نجامی شه‌ری ده‌ریه‌نده‌که‌دا ۱۶۶۰ پیاو له یاخه‌یه‌کان تێ‌داچوون. بۆ زانیاری زیاتر به‌روانه:

Sone," To Mesopotamia and Kurdistan, 328,329;Speiser, "Douthern Kurdiatan," 15.

بەریتانیدا پروداویکی وا که شۆرشى شیخ محمود بەریابوو و پىوشوینىکى بایەخدارى وەرگرت لە میژووی نەتەوى کورددا. لەراستیدا رەنگە نەمە هیندیك کاریگەری لەسەر رەفتاری خیلەکانى لەلۆ و زەنگەنە داووە و خیلە کوردەکانى تری باشوورى کەرکوک بەجێهێشتیت، کەسانیک دواتر لە دەمی یاخیبوونە چەكدارییە ترساناکەى ناوچە عەربیزمانەکانى مێسۆپۆتامیادا دژ بە دەسەلاتەکانى داگیرکەر راپەڕین و تەقینەو.¹⁰⁹

لەپاش تەلەپوونی شەری دەریەندى بازبان، ئینگلیزەکان چەند ساتیک بە لێراوکیۆه بە لۆی شیخ محموددا نەگەران کە دواتر بە بریندارییەکی سەختەرە دۆزیانەو. بەپێى گێرانەوى ئەدەمۆنیز کە وەك ئەفسەرنى رامیاری هاوئێى هیزەکی فرەیزەرى کربوو "ئەوى زۆر گرتگ بوو ئەبوو کە نە بەریت، پێش ئەوى لەلاین کەسایەتییەکی کوردەو دەستدیشان بکرت، نە هەلیشتیت و هەر دیارنەمانیکى ئەفسانە و موعجیزە نامیز دواتر کێشەو گرتى لەرانبەدەرى بۆ لوست لەکردین."¹¹⁰

مەسەلەىکى دى کە لەم کاتەدا خولای بەریتانیهەکان بوو ئەویش چارەنووسى ئەفسەرە دیلەکان لە سلیمانى بوو. "هەرچەندە ئەو زانرابوو کە زانیان پینەگەیشتووە، بەلام ترسى هەبوو کە پاش ئەوى هەوالى بەزى شیخ لە سلیمانیدا ئاشکرا بووبکۆژین."¹¹¹ بەم پینە فرماندرا بە هیزى سوارەى بچوو کەستەجى بۆ سلیمانى بڕۆن. هیزەکە ئەرکى خۆى بە سەرکەوتووی بەجێهێنا و پێش ئەوى لەنگویاسى کارساتەکى بازبان بەگاتە

¹⁰⁹ Iraq (British Administration), Office of Civil Commissioner, Administration Report of the Kirkuk Division for the Year 1918. (Baghdad Government Press, 1921), 6-12.

¹¹⁰ Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 49.

¹¹¹ حەسەخان، ئەمۆزای شیخ محمود و ئن خوشکى وا باسەکرت کە پارێزگارى لە ئەفسەرەکان کردووە لە ماوى بەنگردنیاندا. بە پێى ئیدمۆنیز، شیخ قادى مێردى حەسەخان، کەوا ئەفسەرى فرمانەدى لیلی بوو، مەعجەبە نەى نەى. داتەلێسى مەشەقەرى بەریتانى لیلیەکانى بۆ ماوى چەندین پۆژ بردووەتە ماى خۆى و لەو ماومیدە کە لەوى بوووە حەسەخان لە پارەرى بەرەمى ژورەکەى ئەمدا خەوتوو بۆ دنیایەوون لەوى کە هیچ زانیکی پینەگات.

Ibis, 83; Cf. Barth, 120-21.

¹¹² ئیدمۆنیز باس لەو دەکات گوايە لە پاش شەرى بازبان لە دوو ئەفسەرى لیلیەووە بیستوویەتى کەوا شیخ محمود راپەڕدوو نەگەر پۆزگار لە دژى ئەم وەرگەرا ئەو دیلەکان بکۆن. Edmonds, Kurds, 47.

ناوخته‌گی شار گه‌یخته سلیمان‌ی . پاشان دیلمکان نازانکران و شاریش دهستی
بمسرداگیرایهوه .¹¹³

تاوانبارکردن و حوکمدانی شیخ مه‌حمود:

برینه‌کی شیخ محمود زوو چاکبوهوه و درا به دانگایه‌کی سهربازی و
تاوانبارکراو حوکمی له‌سیداردانی درا. به‌لام فرماندهی گشتیی بمریتانی (سیر جورج
ماکمون) حوکمه‌کی بؤ‌گۆپی به زندانیی هه‌ماه‌تایی. پاشان جارنکی دی بمر بزمیی کورت و
نم حوکم‌ش گۆپا به نووخستنه‌وهی بؤ هندستان له سالی ۱۹۲۶دا.¹¹⁴ ویلسن، له سالی
۱۹۳۶دا ده‌نووسیت که هه‌رچهنه له کاتدا له هویانه تیندگه‌یشت که پائی ناوه به فرماندهی
گشتیه‌وه نم هه‌لوئستی بزمیه‌وه وهریگرت، به‌لام نم "واته ویلسن" له‌سهر بنه‌مایه‌کی کرداریی
بهره‌ئستی له بریاره‌ی کردوه. نم له‌وه ترساوه که هه‌تا شیخ محمود له ژاندا بیت هیچ
هیوایه‌کی راسته‌قینه به‌یمنیی و نارامیی له ناوچه‌ی سلیمانیدا ناییت.¹¹⁵ چهند سالیگ نواتر
سیر جورج ماکمون له بارو زووئی سووککردنی سزای بزمیه بهم جۆره لیکه‌ده‌تاره: "شیخ
محمود وهک نیلیگ له نهریندی بازمانه‌وه هینرا. من دامه دانگاوه حوکمی سیداردانی بؤ
دهرچوو. من ده‌مرانی خه‌نکی ده‌یانوسیت نم کابرایه کله‌په‌ووته نهره‌تییه هه‌لواسم، به‌لام من

¹¹³ له باره‌ی نازانکردنی دیلمکانی نینگلیزه‌وه به‌روانه:

Less, "Two Years...", 264-65. A.T.Wilson, Loyalties, 2:138. Edmonds, Kurds...47.

¹¹⁴ به‌گۆزیه‌ی بیل سزای شیخ ده سال حوکم بووه و شیخ مه‌محمد غریبی زواشی پینج سال و ده هه‌زار بۆپی
جه‌زا بووه. به پینی لیس شیخ بیست سال به کاری قورس و به دورخستنه‌وه بؤ هندستان حوکم دراوه ده‌سته‌وه
تا‌قمه‌کشی سزای له‌وه کهمتر دراون به پینی نیدموندز حوکمه‌کی شیخ بؤ ده سال به‌نکردن کهمکراوه‌تاره و پاشان
نیزدراوه بؤ هندستان

. A.T.Wilson, Loyalties, 2:138-139; Bell, Review of the Civil Administration, 65; Less, "Two Years...", 265; Edmonds, Kurds...52.

¹¹⁵ به پینی ویلسن شیخ مامله‌ی نهری له‌گه‌ل کراوه چونکه خراپه‌ی نهره‌ق دیله نینگلیزمکان نهنوانه‌وه و له سهرنکی
تریشه‌وه سیاستی حوکمه‌تی بمریتانی له ویلایتی مووسلی نالۆزدا نوزینه‌وه‌ی بیانوو نه‌وو بؤ نیدام کردنی نم
سهرکرمیه‌ی شوپش. A.T.Wilson, Loyalties, 2:139.

کاتدا توانای جموجۆلی نهم هیزه سنووردار بوو ، بههۆی نهبوونی هیزنکی سواری توکمروه .¹¹⁷ دووم، بهمارهیمکی کهم پاش ههنگیرسانی شوپشکه، شیخ محمود نهیتوانی پارهی موچهی هیزی خیلهکی داین بکات و نارمهزایهتیهکی بهرچاوی هینایه ناراه و خۆزینهوهیمکی زۆری له رازهی سهریازی لیکهوتوه .¹¹⁸ سیهیم، کهمی چک و فیشک کیشهیمکی بایهخدار و مهن بوو، وهک له فرمانیکی نهست بهسردا گیرادا نهدهکویت سهبارت به قهدهغهکردنی سرفکردنی تمناوت یک فیشهکیش بی رهزانهندی پیشتر و بهپنجوانهوه نهو کهسه سزای توندو سهخت بنهت. به پنی نهم فرمانه، ههموو جۆره تهقهکردنیک به توندی قهدهغه تاوهکو رهشاشهکان دهسرتیز نهکن .¹¹⁹ خالی چوارهمیش له سهرچاوهی پیشوودا باسی لیهو نهکراوه بهلام به گشتی نامارهی پیکراوه، نهویش مهسهلهی وره بوو ،¹²⁰ نهگهرچی شیخ و ژمارهیک له شوینکهوتوانی به نازایهتی و ورهیمکی بهرزوه جهنگان ، بهلام جیی گومانه تواری هیزهکی له ههمان روحیهتا بوویتن. لهراستییدا نهو هیزه لیقیانهی که بهرنکی موچهیان نههدرایه و لهسر نهستی بهریتانییهکان مهشقیان کردبوو، وهک باسدمکرا لهشهرکهدا تفهنگهکانیان خستهبووه لاه و تهقیان نهکردبوو بۆ نهوهی ههرکاتیک گیران و تفهنگهکانیان پشکنرا بیسهلمننن که شهریان نهکردوووه تهقه له تفهنگهکانیانوه نهکراوه .¹²¹

هیزو پیکهاتهی چهکدارهکانی شیخ محمود تمناوهیمکی بهجیان

¹¹⁷ رهنه نهم خاله پیوستی به هندی پوونکردنهوه بیت نهم سهرچاوهیه به ناشکرا نهوه دهگهیهنیت کهما شیخ محمود هیزنکی سواری مشقراوی شیاری نهبوو و بهم پنهش جهنگارهی سواری قانبوری شک نههدرد. نیدموندز باس لهوه دهکات که له پیش پهلاماردانی دههندی بازماندا له لاین نینگلیرزهوه نزهکی دوسهده نسهپ سوار بیهرابوون چاودیریان نهکرد. درایقر باس لهوه دهکات که نسهپ لهنیو نهو دهسکهوتاندا بوو که لهپاش شهروه که له لاین بهریتانییهکانهوه بهدهستهاتن.

Driver , "The Kurdish Question ." 92,113; Edmonds ,Kurds...46.

¹¹⁸ Driver , "The Kurdish Question ." 92; Cf. Bell, Review of the Civil Administration, 65.

¹¹⁹ Driver , "The Kurdish Question ." 92.

¹²⁰ Edmonds ,Kurds...46.

¹²¹ Driver , "The Kurdish Question ." 92.

ههگه یاندو به لگه‌ی تواناو میللت پهره‌هری ئه‌ویان نه‌واند له‌وه‌ی شو‌ر شه‌که‌دا. بێ‌جگه له‌ ده‌رویش و شو‌نکه‌وتووانی له‌ناو سلێمانی و ده‌رووبه‌ریدا،¹²² خزه‌ زۆره‌کانی له‌ بنه‌مانه‌ی به‌رنجه‌ی دو‌ست و ناسیار،¹²³ ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لگی تیره و خه‌له‌کانه‌شی له‌گه‌ڵ بوو،¹²⁴ له‌وانه هه‌رمانه‌یی به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی مه‌حمود خانی ده‌زلی،¹²⁵ مه‌روانیی¹²⁶ به‌سه‌رکرده‌یه‌تی مه‌حمود خانی کانی سانان،¹²⁷ هه‌مه‌وه‌ند

¹²² قه‌باره‌ی شو‌نکه‌وتووانی شیخ مه‌حمود له‌ ناوچه‌ی سلێمانیدا پنده‌چیت سه‌کینی گونده‌کانی خزی بووینت له‌ ده‌رووبه‌ریدا. Less, "Two Years... ", 254; also Barth, 127.

¹²³ Driver, "The Kurdish Question ", 90; Less, "Two Years... ", 273-75; A.T. Wilson, Loyalties, 2:139; Edmonds, Kurds... 30.

¹²⁴ سه‌رچاوه‌ی چۆراوچۆر ژماره‌ی جیاوازی خه‌له‌کانی هه‌رمانه‌یی و مه‌روانیی باسی نه‌که‌ن. ئه‌وانه‌ی که‌ چوونه‌ پال شو‌ر شه‌که‌ی شیخ مه‌حمود. راپۆرتی که‌ له‌ مه‌ریی باس له‌ ژماره‌ی ۱۰۰-۱۰۰ جهمگاوهری پیاوه (۵۰۰ سواره ده‌کات ته‌نها له‌ لایه‌ن هه‌رمانه‌یه‌کانه‌وه. لایه‌ن ژماره‌که‌ به‌ (۵۰۰) ده‌کات و ویسه‌ن. تیکرا ژماره‌ی جهمگاوهران له‌ ده‌یو سه‌نوری ئێران‌ه‌وه به‌ ۴۰۰ له‌قه‌لم ده‌کات.

Driver, "The Kurdish Question ", 90; Less, "Two Years... ", 259; A.T. Wilson, Loyalties, 2:136; Bell, Review of the Civil Administration, 64.

¹²⁵ مه‌حمود خانی ده‌زلی. سه‌زۆکی بنه‌مانه‌ی به‌هه‌رام به‌گی له‌ هه‌رمانه‌دا. یوو به‌ نووکی ئێزه‌ی شو‌ر شه‌که‌ی شیخ مه‌حمود به‌ گرتنی سلێمانی. به‌یژیک له‌وه‌پاش له‌ سه‌نه‌ی کوردستانه‌ی ئێران گه‌را به‌هۆی بۆتێچاندنی نه‌فسه‌ریکی ئینگلیزه‌وه. هه‌ردوک ئه‌و و مه‌حمود خانی کانی سانانیه‌ی هاو ملی ته‌سلیمی ده‌سه‌لاتدارانی به‌ریتا نیا کران له‌ میسه‌زۆتاکه‌یا. مه‌حمود خانی ده‌زلی دوورخایه‌وه بۆ هه‌ندستان. به‌لام چه‌ند مانگی که‌ دواتر بۆ گه‌رمانه‌وه و لا ته‌که‌ی. وه‌ک باس ده‌که‌وت له‌ پاش گه‌رمانه‌وه چالاکانه‌ که‌وته‌ کارکردن له‌ ده‌ی ئینگلیزه‌کان. سه‌رچاوه‌یه‌کی له‌ مه‌ریی جبه‌خت له‌ سه‌ر نه‌وه ده‌کات که‌ کورده‌کانی ئێران له‌ پاش گرتنی سلێمانی خه‌را گه‌رمانه‌وه بۆ ولاتی خۆیان، به‌لام نه‌مه‌ به‌ته‌واوی راست نیه‌ چونکه‌ هه‌ردوولا هه‌رمانه‌یی و مه‌روانییه‌کان به‌هه‌وام بوون له‌ سه‌ر بێزارکردنی به‌ریتا نیه‌کان بۆ ماوه‌یه‌کی دوورده‌ریژی دواتر له‌ ناوچه‌ شاخاوه‌یه‌کانی خۆیان‌ه‌وه که‌ ده‌روانیت به‌سه‌ر ده‌شتی شاره‌زۆردا

Less, "Two Years... ", 258-59; Edmonds, Kurds... 122, 180; E.J.R... 16.

¹²⁶ سه‌رچاوه‌یه‌که‌ له‌ بایه‌خی بۆنی مه‌روانییه‌کان که‌مه‌کاته‌وه و ا باسی ده‌کات که‌ هه‌لوئێستان به‌ ده‌زلیی ماوه‌ی شو‌ر شه‌که‌ له‌گه‌ڵ شیخدا یه‌که‌لا نه‌بوو. 90 Driver, "Kurdistan and The Kurds,"

¹²⁷ ده‌ی ئه‌وه‌ی که‌وه‌تی ئێران مه‌حمود خانی کانی سانانیه‌ ته‌سلیم به‌ ئینگلیزه‌کان کرد. پاشان له‌ زوونیه‌ی

بەسەرکردایەتیی کەرمیی فەتاح بەگ ،^{۱۲۸} تیرەیی مێکایەلی جاف ،^{۱۲۹} جەباریی بەسەرکایەتیی سەید محەممەدی جەباریی ،^{۱۳۰} شێخ بێزنی بە سەرکایەتیی فارس ناغای سەرۆکیان،^{۱۳۱} بەشیک لە سمایل عوزیری ،^{۱۳۲} تاقمیک لە شوان بەسەرکایەتیی عەزەیی

۱۹۲۰ دا بەردرا و پێگەی پێدرا بگەڕێتەرە مالی خۆی لە ناوچەیی مەروان لە نێزان. وا دیارە گەڕانەرەیی ئەم، نەرەفەعول مولکی حاکمی مەروانی هێند ترساند کە ناچاریی کرد مەلبییت بۆ سەنە. حکومەتی نێزان دواتر فەرمانەرەوایی مەروانی دا بە سەرۆکی خەلکی ناوچەکە بەناوی کەیفەسەرەو خان، کە دواتر گۆلۆلی کەرەتە لێژی. بۆ مەرەمیک، مەردوو سەرۆک هۆز، مەحمودبخانی کادیحسانان و کەیفەسەرەو خان پێکەرەو حوکمی ناوچەکیان ئەکرە. بەلام فەرەیی ئەخایاند بوو بە ناکۆکی و مەملەتیان.

Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1920,5.

¹²⁸ A.T.Wilson,Loyalties,2:135;Driver ,”The Kurdish Question ,” 90; Less, ” Two Years... ”, 273,275; Edmonds ,Kurds...245-46.

¹²⁹ A.T.Wilson,Loyalties,2:135;Cf. Edmonds ,Kurds...30.

¹³⁰ سەید محەممەدی جەباریی کە سەرۆک و دەپراستی بیست سی گوند بوو لە باشووری چەمچەماندا یەکیک بوو لە دۆستە دڵسۆزەکانی شێخ مەحمود و تاسەر لەگەڵی مایەرە. ئەو جەخت کردنەرەیی کەرەو سەید محەممەدی جەباریی و نەستەر تاقمەکی لە ۵ی حوزیرانی ۱۹۱۹دا وازیان لە شێخ مەحمود هێناوە، وەک لە راپۆرتێکی رەسمی بەریتانیادا دەرەهکەوت. راست ئیە.

Edmonds ,Kurds...37,39; Iraq (British Administration),Office of Civil Commissioner, Administration Report of Sulaimaniyah Division for 1920, (Baghdad Government Press, 1922),4; Driver ,”The Kurdish Question ,” 90.

¹³¹ واباسە نزیکەیی پەنجاکەس لە هۆزی شێخ بێزنی کە چووبوونە پال شێخ، زۆریان وازیان لێهێناوە :

Driver ,”The Kurdish Question ,” 90; Edmonds ,Kurds...37.

ئیدمۆندز لە ۱۹۲۸-۲۸ فارسی ناغا وا دەناسینن کە برازای توفیق ناغای قەسزۆکە، کە کوپەرزی مەلا عەباسەر یەکیک لەو چوار برابەرەیی هۆزی شێخ بێزنیان لێکەرەوتەرە.

¹³² بەگوێزەرەیی راپۆرتێکی فەرەمیی کە نامازە بۆ ئەوە دەکات عەشەرەتی سمایل عوزەیری بەشدارییان کردووە لە شەری مەلی تاسلووجەد و پاشان زوو بلاوهریان لێکردووە و گەڕاونەرەو مەلەکانی خۆیان لە دۆنی سلێمانیدا.

Driver ,”The Kurdish Question ,” 90.

شەریف جەلال^{۱۳۳} و دەستەو تاقەسی بچووکتەر وەك نەرویشانی شەیخ عەبدولای عەسكەر لە ناوچەیی قەلاسیوگە (ناغجەلەس).^{۱۳۴} سەرەرای ئەم هەموو ناوە شەكۆدارانەیی عەشایەر. ئەو یارمەتی و پشتگیرییەیی لە شەیخ ئەكرا لاواز و بێسوود بوو، چونكە ژمارەیی ئەو كەسانەیی بە یەكدەیی لە بەرەیی ئەمدا بوون هەرگیز لە چەند سەد كەسێك تەپەری نەهەكرد. ئەمدا هەموو ئەوانی دی جگە لە هەندێك، وا دیارە دڵسوژیان جینی مەتەنە نەبوو و پشتگیریان هەروا بەرێكەوت و سەرپیتی و كورێتەیان بوو. دڵسوژە كەمەكانیش لەسەر بناغەیی كۆمەلگەیی خێلەكەیی رێكخرابوون نەیانده تەوانی دژ بە سوپای گەورە و توندوتۆڵ بوو هەستەنەو. خەلكی خێلەكەیی كورد بەهۆی ناكۆكەیی ناوخۆ و ناخەزی نێوان خێلەكانیان بەكەمی نەتوانن بەرەییكەیی یەكگرتوو پێكێنن لەبەرانبەر نوژمنی هاوبەش بۆ تێكرا خەلكی خێلەكەیی ئەركێكی دژارەو لەم روومە نوژمن واتە نوژمنەكەیی و ئەم بارە بەتەواویی پێچەوانەیی ئەقڵ و ژیریژی خێلەكەییە كە خۆی لەم پەنەدا باوەدا دەبیینتەو "نوژمنی نوژمنەكەم دۆستەم".

هەلبەت كاتی زۆر نەوێ بۆ كورد لە تەواویی ناوچەكەیاندا كە جیاوازیان بەخەنە لاوەو كینەو ناخەزیان بەرانبەر بە یەكتر لە بیرچیتەو بۆ ئەوێ لە دژی نەبیری نەهەكی یەكگرتن و نێستا ئەو یەكگرتنە، زیاتر بەنەرە وەك لەوێ نەریتی چەسپاوی بیت. لەمەش زیاتر ئەم یەكگرتن و هاوپەیمانتییانە هەرگیز نەمەنە بەردەوام نەبوون تا بتوانن مەبەستی خۆیان دژ بە دەسەلاتی زال و ناخەزی سەتمەكاریان بەدیینن.

وەك بێنیمان شەیخ مەحمود داوای لە كوردەكانی باشوور كرد كە شەری بەریتانیا بگەن بە ناوی نەتەواپەتی كورد و ئیسلامەو، واتە ئەمە خەباتی نەتەوایی و جیهاد بوو. بەهەر حال بۆ زۆرینەیی كورد نەتەواپەتی "ناسیونالیزم" چەمكێكی تازە بوو و پێی ئاشنا نەبوو بوون. هەر لەبەر ئەم هۆش بوو شكستی هێناو ئەنجامی خواستراوی بەدەستەو ئەمدا، بە پێچەوانەو، تا ئەو دەمە جیهاد زۆر ئاشنا بوو بەخەلكەكە وەك

¹³³ شوان بەسەرۆكایەتی عەزەیی شەریف جەلال. وەك باسەكرا ژمارەیان ۲۵۰ كەسێك بوو و لە قەرەمەنجەر شەریانكردوو. عەزەیی شەریف جەلال وەك جەردەمەكی بەدئاو لەم ناویدا ناسرابوو.

Ibid., 90.Cf. ; Edmonds, Kurds...276.

¹³⁴ وەك ئەگورتێت شەیخ عەبدولای، كە دە دوانزە گوندی لەژێر دەستدایوو. هەر لە سەرەتارە بوو بە جەنگاوری شەیخ Edmonds, Kurds...39.

هۆکارکی بی هیوایی. کوردەکان پښتر ئەزموونی لەم جۆرەیان لە لایەن کەسیکەوه هەبوو کە زۆر گەورەتر و بەتواناتر بوو لە شێخ محمود، بەلام شکستی هینا. بانگشکردن بۆ جیهاد لەلایەن سولتان یان خەلیفەوه پاشخانی دەستدانه چەکی هەبوو و بەزۆری نامەزانی دەستی نیچەراتۆری عوسمانی و هاوێهیمانەکانی بوون بەلام لە دژی هەمان دۆژمن کە نینگلیز بوو لە پاش چوار سانی جەنگ شکستیهینا.

شێخ دەیزانی کە ناتوانی کوردستانی باشوور بختەوه جوولە نەگەر گیانیکی نوێ ئەکاتەوه بەر هاوڕەگەزەکانیدا. بەناشکرا نەمەشی پێنەدەکراو شکستی هینا لەچارەسەرکردنی ناکوکییان و بۆردانی ئەو پکابەرانی بەرھەڵستیان دەکرد. جاف و پشدر دوان لە بەھێزترین هاوێهیمانێ خێڵەکیی بوون لە باشووری کوردستانداو بە ناحەزی مانەوه و چالاکانە پانپشتی پکابەرە نینگلیزەکانی دژی بە شێخیان دەکرد.¹³⁵

ییل، سالی 1920دەنوو سیٹ : "لاوازی و ناکارامەیی شوپشەکی شێخ محمود لەویدا بوو کە لەو ھزاران کەسە ی بەناو لەپشتی بوون، پانپشت و دلسۆزە چالاکەکانی لە سێ سەد کەس تێپەریان نەدەکرد."¹³⁶ ھەرچەندە ئەم مەزەندە کەسە ییل ڕەنگە ھەوڵدانیک ییت بۆ کەمکردنەوه ی بەئەنقەستی بایەخی شێخ محمود، بەلام گومانیش لەویدا نیە ژمارە ی پیاوھەکانی زۆر لەو کەمتر بوون کە باسی لێوہ دەکرا. چونکە لە دەرویشەکانی بترانیت "کە ئەمانە لەرووی ناوین و تەریقەتەوه دلسۆزی بوون". لەگەڵ ئەوانە ی پەيوەندیی خزمایەتی یان بەرژووەندییان لەگەڵیدا هەبوو، دەنا ژمارە ی ئەوانە ی دنگەرم و دلسۆزی مەسەلەکی شێخ بوون زۆر کاریگەر نەبوون

¹³⁵ ئەمبێ لێرەدا ناماژە بۆ ئەو بکەین کەوا ھەموو جاف و ھەموو پشدر لەپشتی نینگلیز نەبوون لە دژی شێخ محمود. ھەرچەند عادیلە خانم و زۆریە بەگزاوہ لە ھەلبەجە سەر بە نینگلیز بوون. بەلام حامید بەگی زیکوپی عادیلە خانم سەر بە شێخ بوو. بە ھەمان شێوہ گەرچی بابەکی سەلیم ناغای سەرگەوہ ی پشدر سەر بە نینگلیز بوو. بەلام عەباسی مەحموود ناغای خزمی دژبان بوو.

E.J.R., 16; Less, "Two Years..."; Edmonds, Kurds... 229.

¹³⁶ Bell, Review of the Civil Administration, 65.

به‌شی یازدهیم : دوومین را پهرینی شیخ مه‌حمود

پیشینه :

چارمنوسی ویلایه‌تی موسل تمنیا پاش مملانییمکی سمت جیگیر بوو که تنیدا بریتانیی ، تورکان ، هروها عرب و کورده خوجیه‌کان به‌شدار بوون . جیگی به‌بره‌نانه‌وهیه ، عیراقی هاوچرخ وختیک پیکهات که ویلایه‌تی موسل بووه به‌شیک بنه‌رتیی ، هرچنده تانیستا کیشه‌ی موسل جیگی مشتومر و بینه و بره‌یه . کیشه‌ی موسل زنده‌ی چندین پهرسه‌ندنه که کاریگری قوولی له رهوت و ناراسته‌ی نهو رووداواندا کرد که نک تمنیا له ویلایه‌تدا روویاندا که به‌ ناوه‌وهیه ، به‌لکو له سراسری روزه‌لاتی ناوه‌استدا . هر یوه بایخ و ناوردانه‌وه‌ی نیستای نیمه بو نهو پهرسه‌ندانانه ترخان ده‌کین .

له ۹ مایوی ۱۹۱۶ ، رنکو‌تننامه‌ی سایکس-پیکو له‌نیوان بریتانیای مه‌رن و فرمسا مؤکرا .^۱ نم رنکو‌تننامه‌یه نیعپراتوری عوسمانیی بو چند هریم و ناوچه‌یکه جیاواز دابه‌شکرد . روسیا سهرتا دژ وهستا ، به‌لام دواتر ، پاش نه‌وه‌ی چند هرچیکه پیشکه‌شکرد ، رنکو‌تننامه‌که‌ی په‌سند کرد .^۲ به‌شیه‌یکه به‌رفراوان به‌ پیی نم پلانه به‌رایه‌دا بوو که هریمه ناسیاییه‌کانی نیعپراتوری عوسمانیی

^۱ نم رنکو‌تنه له‌نیوان (سیر نیدوار گرای) وهزیری دهره‌وه‌ی بریتانیی و (نیم پاولزکامبون) هوه لهو به‌رورده‌دا نامازهی بژ کراوه گمیشه دوا قوناعی نامامعی و وتووینکردن . بره‌انه :

V.Minorsky, "The Mosul Question," Bulletin of The Reference Service on International Affairs of The American Library in Paris, nos. 9-10(Apr.15,1926):8-45

^۲ به‌گوزره‌ی رنکو‌تننامه‌ی سایکس-پیکو به‌شیک لهو ناوچه‌یه‌ی که ویلایه‌تی موسلش ده‌گرتیه‌ره بژ ناوچه‌ی فرمسیی داترابوو به‌ نامانجی نه‌وه‌ی له‌نیوان ناوچه‌ی روسیی و به‌ریتانییدا له‌مبهریک پیکه‌بهرتیت . واپنده‌چیت روسیا ده‌رکوتنی هیزیک نوئی له‌سهر سنوره نابنده‌یه‌که‌ی پین باش نه‌بوویت . نهو نامزایه‌تیه‌ی که له‌لایمن (نیم سازانوف) هوه له ۲۹ فبرایری ۱۹۱۶ هوه پیشکه‌شکرا هرچنده پاشتر له ۲۱ نه‌پرتی ۱۹۱۶ روسیا به‌و هرجه پرؤسه‌که‌ی په‌سند کرد که ناوچه‌ی باشووری وان و بلیس بخرننه سهر هریمی روسی . Ibid.

بەلقانیزە و دابەشکرا .

لە ۳۰ی نۆڤتەمبەری ۱۹۱۸دا ، ناگربەستەکی لە مۆدرۆس مۆرکرا ، کۆتایی بە شەر و پێکدادانەکانی نیوان تورک و ھاویەیمانەکان هینا ، نەوش سەرەتای رووداویەک بوو کە بە قوونیی شوینی لەسەر دانیشتووانی ویلايەتی موسل بەجێهێشت . نەم رووداو لە ۷ی نۆڤتەمبەری ۱۹۱۸دا لە شاری موسل روویدا ، نەویش نەوێبوو کە لە میانەئە ئەو کۆنفرانسیسی نوێنەری سەربازیی بەریتانییەکان و تورکەکانی تیندا نامادەبوون . ژۆنرال جۆن مارشال فرماندەئە بەریتانیی ، وێرایی ناپەزایەتی ژۆنرال عەلی ئیحسان پاشای فرماندەئە تورک ، جەختی لەو کردووە کە بەندەکانی ناگربەستەکی مودرۆس نەو لە تورکان دەخوازێت کە تەراوی ویلايەتی موسل چۆلێکن . لەبەرامبەر هەلئۆستی نەم نەیارە سەرکەوتوو سەرەختەدا ، عەلی ئیحسان پاشا ئەو داوایە بە بیزارییەو بەسەردا سەپێنرا .^۳ هەر بۆیە لە سۆنگەئە ئەم دیفاکتۆیەو بوو کە ویلايەتی موسل بوو بەشیک لە عێراق .

لە ۲۸ی یەنایەری ۱۹۲۰دا ، کەمالیستەکان بەلێننامەئە نیشتمانییان راگەیاندا ، ئەو بلاوکراوێی بەشێوێیەکی بەرفراوان لەسەر بنەمای ئەو بێرارانە فۆرمەلەکراوە کە پێشتر لە کۆنگرەئە سێووس و ئەزپۆم بەستراوو . ئەم بەلگەنامەئە بەرجەستەئە دیدی کەمالیستەکانی سەبارەت بەو هەزەمانەئە پێشوو دەکرد کە کەوتبوونە باشووری هینلی ناگربەستەکی سالی ۱۹۱۸ هەو و نەوشی روون کردبوو هەو کە هەموو ئەو ناوچانەئە دانیشتووانەکی موسولمانی نا عەرەبێن بە بەشیکێ دانەچراو لە تورکیا لەقەلەم دەدرێت . بێگومان مەبەست لەو داو ناماژەئەئە بەلگەنامەکە بریتیبوو لە ویلايەتی موسل ، کە بەشێوێیەکی بەرفراوان دانیشتووانەکی موسولمانی نا عەرەب یاخود کورد بوون . بەلێننامەئە نیشتمانیی یەکەمین بانگەشەئە تورکەکانە بۆ گێرانەوێ ویلايەتی موسل لەو کاتەوێ کە لە ۷ی نۆڤتەمبەری ۱۹۱۸ هەو دەسەلاتی بەریتانییەکانیان پەسەند کردبوو .^۴ هەر هەو ئەم بەلێننامەئە سەرەتای ئەو وروژانن و هاندانەئە تورکیا بوو کە هەزەمانەکی بۆ ماوێ چەند سالیکی داهاوو لە ئالۆزی و ناانارامیددا تیوگلاند ، تا ئەو کاتەئە

^۳ A.T.Wilson,Loyalties,2:21.

^۴ For The Text ,see H.W.V. Temperley. A History of The Peace Confrance of Paris.vol.6,London,1924,605-6.

كىشەكە كۆتايىپات لەرىگەى رىكەوتننامەى ئىنگلىزىي - تۈركىي - عىراقىيەو لە سانى ۱۹۲۶دا مۇركرا .

لە ميانەى رووداومكانى داها تودا پەسەندكردنى مەندىتى بوو بەسەر عىراقدا لە لاين بەرىتانىيەكانەو لە ئەپرلى ۱۹۲۰دا ، وىراى پشتگىرىي بەرپرسىيارىتىي كۆمەلى گەلان لەمەر ھەردو بەشە عەربىي و كوردىيەكەى ولاتەكە . بەم توانايەو بوو كە بەرىتانىيەكان لە كۆمەلى گەلان و لە لۇزان دا نى ئى داواكارىيەكانى تۈرك سەبارەت بە ويلايەتى موصل وەستانەو و بەرھەلىستىي گەرانەوەى ھىزەكانى تۈركە بوورژاومكانىان بۇ نەو ناوچەيە كرد .

ھاوپەيمانەكان ، كە سووربوون لە سەر ھەلوەشاندىنەوئى ئىمپراتورىي عوسمانىي و بەتەواويى لە بەلىننامەى نىشتەمانىي كە شەش مانگ لەمەوېئىش لەلاين كەمالىستەكانەو راگەيندرا ، بى ناگابوون ، رۇمىي لاوازي سولتانىان ناچار كرد رىكەوتننامەى سىفەر لە ۱۰ ئووتى ۱۹۲۰دا مۇرىكات . بىرگەكانى ۶۲ ، ۶۳ و ۶۴ ئىم رىكەوتننامەيە ماقى دامەزاندنى دەولەتتىكى نەتەويى كوردىي فەراھەم كرد . ھەرچەندە پاش دەمىكى كەم لەلاين كەمالىستە سەرگەوتووكانەو پوچەنكرايەو و شوىنى بە رىكەوتننامەى لۇزان گىرايەو ، وىراى ئەوش رىكەوتننامەى سىفەر بەردى بناغەى مېژووي نەتەوايەتىي كوردە ، چونكە يەكەمىن چارە خەونى سەربەخۇخوازيى كورد لە بەلگەنامەيەكى نىو دەولەتتىدا رىزى لىگىراوہ .

لە ئىنگلتەرا ، بەشىكى سەربەخۇ بۇ رۇژھەلاتى ناوہراست لە ئۇفيسى كۆلۇنيالىي پىكەينرا تاكو مامەلە لەگەل كىشەكانى نەو ناوچەيەدا بكات . نەم بەشە نەركى بەرپرسىيارىتى كارگىرىي لە عىراقدا گرتە نەستۇ و سەبارەت بە دىارىيەكردنى سەروشتى ناينىدەيى حكومەت و دەسەلاتى رامبارى لەو ولاتەدا بەرپرس بوو . لە مارتى ۱۹۲۱دا ، ماوہىكى كەم پاش دامەزاندنى ئۇفيسەكە ، وينستۇن چىرچلى وەزىرى نوئى دەولەت بۇ كۆلۇنيەكان ، بانگەوازي سازدانى كۆنفرانسىكى لە قاھىرە كرد تا ناينىدەى ناراستەى سىياسەتى بەرىتانىي سەبارەت بە رۇژھەلاتى ناوہراستى تىدا دىارىي بگرت .^۵

^۵ كۆنفرانسى قاھرە . سىز پىرسى كۆكس ي كۆمىسەرى يالا لە عىراق و ژمارەيەك لە كارمەندانى بەرىتانىي تىدا نامادەبوون لەگەل دوو وەزىرى عىراقى كە جەمەتەر پاشاى عەسكەرىي وەزىرى بەرگىرى و ساسۇن حەسقىلى وەزىرى دارايى بوون

چەند بېرىرىكى گرىنگ لەم كۆنفرانسەدا پەسەند كرا ، لەوانە بېرىرى پىشتىگىرى كوردنى ھەلبەردى ئەمىر فەسەل بۇ بەدەستەينانى تەخت وتاجى عىراق . فەيسەل كە لە دواتر لە ژوونى ۱۹۲۱دا گەيشتە بەسەر ، لە ۲۳ى ئوتدا ھەك پاشا راگەيەندرا ، پاشا ئەوى ريفراندۆمىك كرا و گوايە تىدا ۹۶ لە سەدى تىكرای دەنگەكانى بەدەستەينا .

پىش ئەوى ، لە ۱۱ى ئۆفەمبەرى ۱۹۲۰دا ، حكومەتىكى كاتى نىشتەمانى بە سەركايتى سەيد عبدولرحمان ئەلنەقىب دامەزىنرا . پەرسەندەكان كوردى تووشى دەرەوى كورد ، چونكە ترسيانى سەبارەت بە ئەگەرى دەستبەسەرداگرتنى ئايندەيان لەلايەن حكومەتىكى عەرمبىيەو بە بەغدا وروژاند . كۆمىسارى بالآ بەرىتانى بە مەبەستى ھىوركردنەوى ئەم دەرەوىكانى كورد لە ۶ى ماى ۱۹۲۱دا بەياننامەيكى دەرکرد ، كە پىويست بوو لە لاين ئەفسەرانى راميارى بەرىتانىيەو لە موسل و ھەرەھا لە لىواى سلیمانى سەرنجى كوردانى بۇ راكيشن .

بەياننامەكە بەدەستەينەكات كە كوردان لەو ناگادار دەكاتەو كە كۆمىسارى بالآ ھەست بە نىگەرانى كوردان سەبارەت بە ئايندەى راميارىيان و خواستيان بۇ رۇئەيكى ئۆتۆنۆم دەكات . بەياننامەكە ئاوازە بۇ ئەو پەيوەندى و ھاويەستەگىيە ئابوورىيە دەكات كە ئاوجە كوردىيەكان بە عىراقەو دەبەستەتەو ھەرەھا خواست و ويستى كۆمىسارى بالآ سەبارەت بە بەدەينانى ئارەزووكانيان لەو بارانەو بە كورد دەگەيەنەت . لە كۆتاييدا بى ئەوى باس لەو بەكات كە كەى و لەچ رۇگەيەكەو ئارەزووكانى كورد بەدى دەمىنرۇت . دەستەكات بە ديارىكردنى ئەو پىشنىزانەى سەبارەت بە كارگىرى ئاوجە كوردىيەكان " پىويستە كە بەباش بزانرۇن بۇ مانەو لە ژىر سايەى ھوكەمەتى عىراقدا . " دواتر پىشنىيازى سى خانى پروگرامى كارگىرى كوردەو .

Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, October 1920 to March, 1922 (London:H.M. Stationary Office,1923),10.Cf. Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,117-118.

^۶ زانبارىمان ھەيە كە ئەو بەياننامەيە بەگۆزەى سىياسەتىك بۆكرامەتەرە كە لە كۆنفرانسى قاھىرەدا لەسەرى رۇكەرتوون . بىروانە :

Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, October 1920 to March, 1922 ,11.

خاننى يەكەم بۇ پىكھىناتى لىو يەكى لاومكى كوردى تەرخانكراپو كە لە چوار قەزاي كوردىيەكى موسى واتە : زاخۇ ، ناكرى ، دەۋك ھەروھا ئامىدى پىكھىناتى . ئەم لىو يە بخىتە ژىر ساىە مەسەرفىكى بىركارى بەرىتانىي ، ھەروھا قايمقامەكان كە تا ئەو كاتە بەرىتانىي بوون " پىۋىستە كوردىان لە جىگە دابىرىت يان ئەو ەرىەبانەيان بخىتە جى كە زامانى كوردىي دەزانن و لەلايەن كوردەو پەسەند ئەكرىن " تا ئەو كاتەي كەسانى گونجاو نامادە ئەكرىن . لىواكە لە رووى دارايى و دادوھرىيەو دەبىت سەر بە حكومەتى بەغدا بىت -كە ماقى ئەوەي دەداتى نوينەرى خۇي بۇ ئەنجومەنى دامەزاندن بىنرىت . لە رووى كارگىرىيەو ، قايمقام دەبىت سەر بە مەسەرفە بىركارمكە بىت ، ھەموو دامەزاندنە كارگىرىيەكانىش دەبىت لەلايەن كۆمىسەرى بالاي بەرىتانىيەو بىت ، دواي ئەوەي راوئىزى خۇي لەگەل دەسەلاتدارانى خۇجىدا دەكات .

دوھمىن بەشى بەرنامەكە مامەلەي لەگەل كارگىرىيەكى ھەولئىر ، كۆيسنجەق و رەواندزدا ئەكرىد . گوتبوى كە كۆمىسەرى بالاي ھەولدەدات " كارمەندانى بەرىتانىي بەكاتە بەشىك " لە كارگىرىيى ئەو سىن قەزايە . دامەزاندنى كارمەندانى مىرى ، وەك بەقىنى لەبارەو درابوو ، بە لەبەرچاوغرتنى گونجاوى خواستى دانىشتووانكە دەبىت .

سىيەمىن و دواخال بۇ ھەرنىمى سلىمانى تەرخانكراپوو . پىۋىستە سلىمانى پەلەي مەسەرفىيەتى پىدبىرىت و لەلايەن مەسەرفىيەكەو لە ئەنجومەنىكدا بەرىۋەبىرىت . مەسەرف كە لەلايەن كۆمىسەرى بالايە دەستنىشاندەكرىت . لەلايەن ئەفسەرانى رامبارىي بەرىتانىيەو لە سلىمانى ھاوكارىي ئەكرىت و بەو توانايەو ھەلدەسوپىت . مەسەرف لە ئەنجومەندا ئەو دەسەلاتەي پىدەبەخشىرىت كە كۆمىسەرى بالاي بە گونجاوى دەزانىت ، پاش ئەوەي لەگەل خۇي يان ئەنجومەنى دەولەت راوئىز دەكات .

رىفراندۆمەكە كە لە كۆتايى ژوونى ۱۹۲۱دا بۇ پىدانى رەوايتىي بە ھەلبۇزاردنى فەيسەل وەك پاشاي عىراق ئەنجامدرا ، دوو پەرسەندنى سەرنجراكىشى لەگەل خۇيدا ھىنا . سلىمانى نامادە نەبوو بەشدارىي بەكات ، ھەروھا كەركوكىش بە دوودلىيەو ئەو كارەي كرد ، ژمىردرابوو . وەك دەلئىن بۇ ئەلسەدى دەنگى نەخىر . ئەوەي بەتەواويى جىگەي بايەخ بوو بۇ بۇئەي ئاھەنگى تاج لەسەرنانەكەي فەيسەل كەلە ۲۳ئى نووتى ۱۹۲۱

له بهغدا ئەنجامدرا هیچ نوینەریک لەمەر یەک لەوێو لیوایە نامانە نەبوون .^۷

لەو گفتوگۆیە رابووێد دەردەمکەوێت کە هەلومەرجەکی ویلايەتی موسڵ چەندە سەخت و ئالۆز بوو . کوردان بەتایبەتی لەبارو دۆخیکێ نالەباردا بوون . چەند بەلێنیکێ وەک چوارە بەندەکی سەرۆک ویلسن ، بلۆکراوەی ئەنگلۆ-فەرەنسیی ، رێکوتننامەیی سیفەر ، هانی ئەدان و نومیژمەواری ئەکردن ، هەرەها لەبرامبەردا کەوتبوونە بەر هاننەدان و رەتکردنەوی و سەرەختیی بەرتانییەکان لەگەڵ دەست بە پشتداهێنان و هەرەشەیی تورکەکان ، ئەمانە هەمووی تووشی سەرسامیی کردبوون لەوەی کە دەبیئت کام تۆلەری بگرەبەر . ئیدمۆنز بەجوانی ئەو سەرسامییە کوردانی خستۆتەبەرچا کە لەم قوئاغەیی گفتوگۆی لەسەرەمکەوێت خۆیانیان تێدا بینیوەتەرە :

" دواي مۆکردنی رێکوتننامەیی سیفەر نااسایی نەبوو کە تورکەکان هەرەکانی خۆیان دوویندە بکەن بۆ ئەوەی کار لە تەواوی دانیشتووانەیی ئەو ویلايەتە بکەن ، ئەوانەیی کە نرخیکیان لەو لاپەرەییە نەمەگرت کە لەسەری نووسرابوو : هەرەشەیی داگیرکارییەکی بەرفراوان بەرئۆیە ، نوینەرائی نەیتی لەگەڵ رێبەرائی کومەلگەیی شارنشین ، شاندى نەینی بۆلای خێلەکییە بیزارەکان ، هاندانی ناشکرا بۆ یاخیببوون ، هەرەشە لە "ناپاک و خۆفۆشەکان" هەرەها چوونە نێو هەمووان ، داواکردنی وەفاداریی بۆ سولتان کە لەهەمان کاتدا خەلیفەشە . نامانجی سەرەکی ئەم پڕۆیاگەندەیی کوردان بوون ، کە ئیستا بەهۆی ئەو سۆز و راکێشانه دژییەکانە پەرت بوون : ئەمەکداریی بۆ ئایینەکیان ، ریز و ترس لە توانای سەردارەکی پێشوویان ، خەونی سەرەخۆیی کە تەنیا بە پشتگیری ئەو بەرتانییە دیتە دی کە نامانەنییە بیکات ، ناانارامیی و بیزاریی کە لەلایەن ئەو دەسەلاتەو بەسەریاندا سەپینراوە کە فەرمانرەوایەتیان دەکات ، ئەرکردنی بەهیزیان لەمەر ئەوەی کە لە رووی نابوویرییەو بە توندی بە بەغداوە بەسەرانەتەرە ، هەرەها نیگەرانییان لەوەی تەنانت لەگەڵ بوونی رۆژەییەکی نۆتۆنۆمییشدا سەر بۆ پاشایەتیەکی عەرب دانەوێن .^۸

⁷ Ibid.,15. Cf. Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,118.

⁸ Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,118.

وړوژانکارۍ تورکان و نانارامیی کوردستانی عیراق

میچر سون ، نفسری رامیاری بریتانیی بو هریمی سلیمانی ، هولیدا لو هریمدا جهخت له ناستیکې برچاوی هیمنیی و نارامیی بکاتوره ، تمنانت لو قوناغه سهختی که رایپرینهکی شیخ محمودیشی تیدا قوما .^۹ دواي شو گوند سمس هات ، که نوریس وادرمکهوت به باشیی بچیته پینش تا شو کاتهی تهرژمینکی لمانکاوای نالوزی و نانارامیی شو هیمنییی رووکشهیی سلیمانی و تعاوی شو بهشانهی کوردستانی رهواندوره که لهلایمن بریتانییهکانوه بریزودهبرا . ناشکرابوو که نم نالوزیانه لهلایمن بریتانییهکانوه دهوړوژنرا .

له زستانی ۱۹۲۱-۱۹۲۲ دا ، محموددخانی دزلی ، که په یوهندی به پیواوی نهینی تورکهوه هبوو ، له قزای هلهبجه دهستی به راوېووت کرد و چالاکیهکانی لرینگی هیزهوه برهست کرا . هرچنده تا شو کاتهی لهکوتایی مایوی ۱۹۲۲دا رنکووتی لگمل کرا ، هیشتا سرچاوهیگی گرفت و نالوزی لو ناوچهیدا پیکدهمینا .^{۱۰} یک له یاخییوونه لومکیهکانیش که لو ناوچهیدا گرهتی بردهوام بوو تا شوکاتهی نوپراسیونیکي هاوبهشی هیزهکانی لیثیی و هیزی ناسمانیی پاشایهتیی(هاپ) درئی نهجامدرا و پاش نهوهی (بانی بنوک) که له دهوړویری هلهبجهدایه ، لیدرا .^{۱۱}

لهسرهتای بههاری ۱۹۲۲دا ، حکومتی تورک شیلگریانه هانگای هاویشت و سیاسهتیکي بالادستی تورکيی له کوردستانی عیراقدا دهستپیکرد که شو ناوچهی بوی ماوهی چمنین مانگی داهاتوو خسته حالتهی هژانهوه . حکومتی تورک له ۱۷ی مارتی ۱۹۲۲دا ، پیوایکي خوی که رهزی بگ بوو به ناوی قایمقامی رهواندز دامهزاند و یهکسر رهوانهی شو قمزایهی کرد . برهرو کوتایی مانگی مایو ، هر نهومنده رهزی بگ گهیشته رهواندز ، دهستیکرد به هلمهتیکي توندی برهرفراوان لهنیو خیلکاندا ، لو

^۹ وا پندهچیت سون وهک نارهازیهتیهک دژ بهو سیاسهته نونیهی بریتانیا کوردستانی جیهنشتیت . Ibid.,122.

^{۱۰} Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,32.

^{۱۱} Ibid.,33.

پېناوېشدا ھېرشە و خۇبىرەنپېشەوې بەكاردەھىنا . ئەو باسى لە ھاتنى ھەرچى زووترى ھېزىكى مەزنى تورك ئەمكرد كە مەبەستى سەئدەنەوې سەلىمانى ، كەركوك و ھەولېرە لەدەست بەرىتانىيەكان .¹² لەناوھراستى ژوونى ۱۹۲۲دا ، ژىنرال ئەملى شەفىق نەلمىسىرى كە بە (نۆزدەمىر) ناسراوھ ، بەدوای رەمىزى بەگدا گەيشتە ئەوې . ئەمەى دوایيان بە ھاتنەكەى خۇى واى راگەياند كە ئەركەكەى سەرلەنوې گېرانەوې وىلايەتى مۇسئە .¹³

لە كۆتايى ۱۹۲۲دا ، چالاكىيەكانى پىاوەكانى تورك بەرى خۇى دا ، سەيد مەمەدى سەرۆك ەمشەرەتى جەبارى ، گەر بەمىر بېھنرەتەوھ ، يەككە بوو لە پارتىزانەكانى شەيخ مەحمود لە راپەرنەكەى ۱۹۱۹ دا ، بەھۇى رق و كىنەى شەخسىيەوھ پەلامارى بەرىنومبەرى ناحىيەى دا و برىندارى كرد و داواى لە شوئىنكەوتەكانى كرد دژى حكومەت راپەرن . ئەو كارەى واپىدەچوو فەتاحى كەرىم بەگى جولاندىيەت ، ئەوې سەرۆكى بەشكىكى خىلى سەرگەشى ھەمەمەند و يەك لە ياخيەكانى دىكەى ۱۹۱۹ بوو .

كەرىمى فەتاح بەگ جولانەوھكەى خۇى دژى حكومەت بە شىوازىكى تارادەيەك نااسايى دەستپىكرد . ئەو دەستپىكرد بە ناردنى نامەى ھەرەشە نامىز بو كاپتەن بۇندى جىگىرى ئەفسەرى راميارى ، پاشتر واى پېشاندا كە ھەلۆنىستى خۇى گۆپووه و لەو كارەى پېشووې پەشىمانى نەربىرى . ئەو بانگىشتى ھەرىكە لە كاپتەن بۇند و كاپتەن ماكاناتى كرد كە بەرپرسى ھېزەكانى لىقىيى خۇجەن بوون بو ئەوې لە گوندىكى نزيك نەرىندى بازىاندا لە ۱۸ى ژووندا چاوى پىيان بەكوئەت . ھەرچەندە ئەوان لەلايەن سەرخىلە نۇستەكانەوھ ھۇشياركانەوھ ، بەلام برىارىاندا كە ئەو مەسەلەيە بەنەركىكى خۇيان بزائەن و بانگىشتەكەى پەسەند بەكەن . بە گەيشتەنباي بۇ شوئىنى كۆبوونەوھكە ، ھەركەوت كە ئەو دوو ئەفسەرە بە تەواوېى بەو نامە گەرم وگۆر و دۇستانانەى كە

¹² Ibid. Cf. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 245.

¹³ نۆزدەمىر لە بەنچەدا چەركەسىيەكى مىسىرىيە . ئەو لە سانى ۱۹۱۹دا خۇى ھاوېشە باوھشى كەمالىستەكان و پاش ھاتنى بۇ كوردستانى عىراق رۇلىكى گرتگىيى لە ناوچە سنوورىيەدا بىنى . بروانە :

Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923, 33. Cf. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 245.

سرخیلنی ههمومند بۆی ناردبوون هه‌لخه‌له‌تابوون و کاتیک شان به شانی کهریم بهگ بهسواری دهرۆیشتن له پشتهوه ته‌قیان لیکرا و پیکران .

کهریمی فهتاح بهگ جگه له‌وهی بهم شینوازه به‌دکاریه ناشکرایه‌ی ململانی و رکابه‌ری نهستی کارگیریی به‌ریتانیی نه‌ستپیکرد ، نه‌میستاش به جه‌باریه یاخییبووهمکانه‌وه په‌یومه‌ست بوو .¹⁴ هیزه‌کانی لیقیی و هیزی ناسمانی پاشایه‌تییی (هاپ) زیاتر له مانگیگ له‌و ولاته‌دا به‌دوای کهریمی فهتاح به‌گدا نه‌گه‌ران ، به‌لام نه‌رکه‌وت که له‌و لیها‌توانه‌ خۆی لی‌ حه‌شاردا‌بوون . له‌ کۆتایی ژوونی ۱۹۲۲دا ، هه‌والتی نه‌وه هه‌بوو که کهریم بهگ به‌ره‌و باکوور رۆیشتوه و به‌ تورکه‌کانه‌وه په‌یومه‌ست بووه .

هه‌مان کات ، له‌و لیقییانه‌ گه‌یشتنه‌ پشده‌ر و به‌دوای سه‌رۆکی را‌کردووی هه‌مومنددا چوو‌بوونه‌ نه‌ئێ ، با‌به‌کرنا‌غای سه‌رۆکی نینگلیزخوا‌ی پشده‌ریان له‌ دۆخیکی په‌شینودا بی‌نیه‌وه که که‌وتبووه به‌ر فشار و دوژمنایه‌تییی ده‌سته‌یه‌ک له‌ خێله‌که‌ی خۆی . بوونی هیزه‌کانی لیقیی له‌ ناوچه‌ی پشده‌ر سه‌رله‌نوئێ سه‌نگی هیزه‌کانی به‌ قازانجی با‌به‌کرنا‌غا گو‌پیی و ناسانکاریی بۆ کرد ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌ر خێله‌که‌یدا به‌گیرته‌وه . هه‌لومه‌رجه‌که‌ی له‌و ناوچه‌یه به‌ ده‌ستی‌وه‌ردانی سه‌مکۆنا‌غای شکاک و سه‌ید ته‌های نه‌هریی ها‌وپه‌یمانی به‌ قازانجی کارگیریه‌که‌ هیزوتر بووه‌وه ، ده‌گوتریت هه‌ردوو سه‌رکه‌مه‌کی کورد به‌درۆزایی سه‌نوره‌کان سه‌رخێله‌کانی کوردی ئێرانیان وریا کوردتومه‌وه که ها‌وکاریی ره‌گه‌زه‌ چه‌کداره یاخییبووهمکانی سه‌لیمانی نه‌که‌ن .¹⁵

هه‌لومه‌رجه‌که‌ی رانییه

هه‌لومه‌رجه‌که‌ی رانییه به‌ ته‌واویی له‌ نا‌کامی ها‌تنی نۆزده‌میر و ریک‌خه‌سته‌نه‌کانی له‌ ره‌واندزا له‌ لایه‌ک و به‌هۆی عه‌باسی مه‌حموودی سه‌رۆکی به‌شه نا‌حه‌زمه‌کی خێنی

¹⁴ Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,34.Cf. Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,245.

¹⁵ Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,245-46.

¹⁶ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,34.

پشدەر که له دەوری پشدەر بوو ، له لایمکی ترمهوه ، ئالۆزا و تیکچوو . سی . جەیی . ئیدمۆندزی ئەفسەری رامیاریی که ناگاداری هەلومەرجە مەترسیدارمەکه بوو ، شینگیرانه داوای ئاردنی هیزی سەربازیی کرد تاکو پیش ئەوهی کار له کار بترازیت سزای رەگەزە یاخیبووهکان بدات . داواکەیی ئیدمۆندز لە بەرچاوی نەگرا ، بەلام هەلومەرجەکەیی ئەو ناوچەیی که لە سەر ناشارامیی خۆی بەردەوام بوو ، بەرەو خراپتر نەڕۆشت .¹⁷

وێرای ئەوهی هەلومەرجەکەیی رانیە له ئاکامی پەرسەندنیککی ناوهختی دیکهوه کاری تیکرا که گەیشتنی کەرمیی فەتاح بەگی سەرخینیی هەمەوهەند بوو بۆ نیو تۆرکان و نەوش هاندان که هیوایهکی زیاتریان بەهاوکاریی خینلەکان هەبیت . له پیناوی بەدییهنایی ئەم نامانجەدا ، چەند دەستەیمکی تۆرکیان بەرەو باشوو و بە ئاراستەیی رانیە ئارد ، که لەوی تیکەل بە خینیی پشدەرییە ناخەزەکان و چەکدارە خینلەکیهکانی کەرمیی فەتاح بەگ بوون .¹⁸ نۆزەمیر وەک بەشینک له پیلانیکی گشتیی بۆ وروژاندنی خینلەکان ، نامەیی بۆ ئەواری پیاوه ناسراو و سەرۆکهکانی ناوچەیی ناوهشت ئارد و داوای لیکردن پەییوهندیی بە هیزەکانیوه بەگەن . ئەو تاکتیکەیی وەک شینوارنیک له پرۆیاگەندە سەرهەوتنیککی خیرا و بەرایی له ناوچەیی رەواندزدا بەدەستھینا .¹⁹

له 27ی ژوونی 1922دا ، کۆلۆنیل (ش.سی.تی. منیت) بەخۆی و لیقییهکەیی سلیمانیهوه لەناکاو گەیشته دەریهەند ، کەرمیی فەتاح بەگ له دوکانهوه له زنی پەرییهوه و

¹⁷ Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 248ff.

¹⁸ Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923, 35. Cf. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 246.

سەبارەت بەو چارەڕوانییە درێژخایەنەیی بۆ گەیشتنی کەرمیی فەتاح بەگ بۆ نیو تۆرک دەکرا بڕوانە :

Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 252.

¹⁹ بەریتانییهکان دەستیان بەسەر ژمارەیهک نامەدا گرت که له لایەن فەرماندەیی تۆرکەوه له جەزیرەیی نیج عومەرەوه بۆ چەند پیاوماقۆلیک له رەواندن نێررا بوو . فەرماندە تۆرکەکه دڵنیایان دەکاتەوه که هیچ کات رینگە ئاردن و لایمەتی موسل بە عێراقهوه بلکێنرێت ، داواشی لیکردبوون بەدەنگ بانگەوازی جیهانهوه بچن . پاش چەخت کردنەوه له پەییوهستی نایینی و بەلینی هاوکاریی . نووسەری نامەکه بەم دەستەوازییه کوتایی هینابوو : " ئەفرەتی خوا لهو کافرانهی نایینی خویان به ئینگلیزهکان دەفرۆشن و هەروەها ئەفرەت له فەیسەل و شۆنکەوتەکانی ، نامین ."

Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, 246.

به‌خیرایی به‌رمو ره‌واندز رۆیشت . منیت هیچ کاتینکی به‌فیوێ نهدا بۆ نه‌وهی دواي
 سه‌رۆکی هه‌مه‌وه‌ند بکه‌ویت و به‌وه‌یوایه‌ی پێش نه‌وهی بگاته شوێنه‌که‌ی خۆی رۆگی
 لێبگریت و رووبه‌رووی بیتوه . به‌لام هه‌واله‌کان نا‌کامی نه‌م هه‌وله‌ پێشان دهن .²⁰
 واده‌ده‌که‌ویت که گه‌یشتنی لیقیه‌کانی سلیمانی بۆ ده‌ریه‌ند کاریگه‌ریه‌کی
 باشی له‌سه‌ر خێله‌ را‌راکانی ده‌روبه‌ری رانیه‌ هه‌بوویت ، هه‌روه‌ها هه‌لومه‌رجه‌که‌ی بۆ
 ماوه‌یه‌ک جیگیر راگرتی . هه‌رچه‌نده‌ نه‌م وچانه‌ به‌رده‌وامیه‌کی کورتخایه‌نی له‌چاره
 نووسرا‌بوو . ماوه‌یه‌کی که‌م پاش شه‌وه‌ کۆلۆنیل منیت بریاریدا که پێویسته‌ به‌مه‌به‌ستی "
 حه‌وانه‌وه‌ و خۆرئک‌خسته‌نه‌وه‌" بگه‌رێنه‌وه‌ سلیمانی . شه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌کی زۆر له
 هێزه‌کانی شه‌وه‌ کاره‌یان نه‌جامدا و یه‌که‌یه‌کی سه‌ربازیه‌ی به‌سه‌د ته‌نگ و چوار دۆشکه‌وه
 له‌ پشت خۆیه‌وه‌ به‌جێهێشت .²¹

هه‌مان کات ، که‌ریمی فه‌تاح به‌گ توانی به‌خۆی و ده‌سته‌یه‌ک له‌ چه‌کداره
 خێله‌کیه‌که‌یه‌وه‌ بگاته ره‌واندز . تو‌رکان به‌ په‌یوه‌ست بوونی شه‌وه‌ هێزه‌ پێشانه‌وه‌ وه‌ریان
 به‌رزتر بووه‌وه . ناو و ناویانگیان وێرای توانای په‌لاماردان و هه‌راش بوونیان له
 ناوچه‌که‌دا به‌شێوه‌یه‌کی به‌رفراوان زۆده‌تر بوو . شه‌وانه‌ی هیچ کاتینکیان بۆ نا‌ماده‌کاری
 به‌مه‌به‌ستی په‌لاماردانی رانیه‌ به‌فیوێ نهدا . له‌ ۱۲ی مانگا ، وه‌ک نه‌فسه‌ری رامیا‌ری له
 رانیه‌ ده‌لیت : "ده‌رکه‌وت که به‌ته‌واوی گه‌راوینه‌ته‌وه‌ شه‌وه‌ جیگه‌یه‌ی پێش گه‌یشتنی منیت
 لێی بووین و شه‌وه‌ سه‌ره‌تای قه‌یرانیکی نوێ بوو ."²²

نه‌فسه‌ری رامیا‌ری سه‌ره‌له‌نوێ له‌ حاله‌تینکی ترس و تۆقیندا تکه‌یه‌کی بۆ نارینی
 هێزی زه‌مینی و ده‌سته‌پێکردنی هێرشێ ئاسمانی بۆ سه‌ر هێزه‌ خێله‌کیه‌کان به‌رز
 کرده‌وه ، شه‌وانه‌ی که له‌گه‌ڵ تو‌رکه‌کاندا خه‌ریکبوون به‌رمو رانیه‌ پێشپه‌رسی بکه‌ن .
 له‌کۆتاییدا ، له‌نیاره‌ی ۱۷ی نووتی ۱۹۲۲دا ، نه‌فسه‌ری رامیا‌ری به‌ ته‌له‌گراف نا‌گادار
 کرایه‌وه‌ که هێزێک به‌ناوی (رانیکوئ/کاروانی رانیه‌) شه‌وه‌ به‌مه‌به‌ستی رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی

²⁰ Ibid.,250.

²¹ به‌گۆنهری نیده‌مۆندز . شه‌ه‌زاینکی گه‌رمای توند و بلا‌بوونه‌وه‌ی نه‌خۆشی مه‌لاریا که چوار له‌ پێنجی
 سه‌ربازه‌کانی هێزه‌که‌ی منیت ی گرتی‌وه‌وه . وای له‌ فرمانده‌ به‌ریتانییه‌ کرد شه‌وه‌ بریاره‌ بدات .

Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs.245.

²² Ibid.

هیزه تورکییه-کوردییهکانی ناوچهی رانیه پیکهینراوه . هرچهنده چند رۆژنکی خایاند تا کاروانی رانیه نامادمکرا ، کاتیک بهرئکوت دهرکوت که تواناکهی بهشینویهیکی بهرچاو لهوه کهمتره که بهئینی لهباروه درابوو . ئهو کاروانه له ۲۹ی نووتدا بارهگاگهکی له دهریمندی رامکان خست و له ساتهکانی بهرایی سههرلهبهانیی ۳۱ی نووتدا لهلایهن هیزهکانی نۆزدهمیرهوه پهلاماردرا .^{۲۲}

فهرماندهیی بودمهله و لاوازی کاروانهکه به ناشکرا لهو شکستهی بهسهریدا هات بهرپرسیاریبوون . له کوتایی ئهو رۆژهدا ، بۆی دهرکوت که هیزهکه ناتوانیت شوینی خۆی له دهریمند پیارزیت . ههربۆیه فهرمانی پاشهکشهی دا . بهلام لهبهر ئهوهی ئهو رۆژه فهرمانی رووبهرووبوونهوهی به سهربازهکانی خۆی دابوو ، ههربۆیه رانیهکیان لهدهستدا و کهوته دهست دوژمن ئهویش لهجیاتی ئهوی بهرمو کۆسنجق کشایهوه . ئهوهی که دهبوو بهشینویهیکی ریک وپیک بوویه بهخیرایی بووه نیشانهی هیزهکانی دوژمن ، ئهوانهکی له گردهکانی دهروبهروه دابارینهخواری پاش و پینشی کاروانهکیان پهلاماردا . پاش ئهوهی کاروانهکه قوریانییهکی زۆری دا و کهلهپهله سهربازیهکانی تیداچوون به خیرایی به ناراستهی کۆسنجق قوچانی . ئهوهی مابوشهوه بههۆی ئهوهبوو که لهکاتی خۆیدا (هاپ) لهرنگهکی بۆمباران و دۆشکهبارانی پهلاماردهراندا ، ناچاری کردن دهست له راوانانی کاروانهکه ههنگرن .^{۲۳}

سۆن پاش سالیك دواتر گوتوویهتی که سههرکوتنی تورک له ناوچهی رانیه بهشینویهیکی ههزین بههۆی ناچگیریی سیاسهتی حکومهتی بهریتانیی له کوردستان و ههروهها له ناکامی شکستهی سمکو له باکووری ئیران بوو ، که بهشینیک له شوینکوتهکانی ناچاربوون لای تورکهکان شوین و کار بو خویان پهیدا بکهن .^{۲۴} گومانی تیدا نیه که چند هۆکاریک لهم رووهوه سهنگی تورکهکانیان قورستر کرد . ناشکراشه شکستههینانی کاروانی رانیه -هرچهنده له رووی دیدی سهربازیهوه بایهخهکهی بهشینویهیکی رۆژهیی سنووردار بوو- یهک له دهستهکوته بهرچاوهکانیان بوو . ئهو راستیهی که هیزنکی

²² Ibid.,253-55.

²⁴ Ibid.,255-59.

²⁵ E.B.Sone," Evacuation of Kurdistan : An Ill-Fated Expedition," Epedition," Journal of Central Asian Society 10,part1,(1923):73-75.

بچووک ، به توانا و سەرچاوەیەکی سەربازیی سنووردار بقوانیئت ناوچەییەکی مەزن لە دەورووبەری ولاتی کوردەواری بەهێزنیئت و هێزکی سەربازیییش که بەریتانییەکان فرماندەبییان دەکرد و لەناوچەی ژێر دەسه‌لاتی بەریتانییەکاندا تیکبشکینیئت ، نەمە بۆ لیها توویی ، بویری ، هەر وها توانای ریکخراویی دەستەئەفسەرائی تورک دەگەییەنیئت . راپۆرتیکی بەریتانیی نەم ئالۆزییە لەناکاوی هەلومەرجەکی رانییە بۆ نەو پرۆیاگەندە سەرکەوتوانیە سەبارەت بە گەیشتنی هێزکی تورکی مەزن گەراندۆتەوه . بینگومان ، نەمە ، تیکرای نەو راپایانی و لیکرد که وابزانن قازانجیان لەوهدایە پەییوەندیی بە جۆلانەوهی نێه بەریتانییەکان بکەن .^{٢٦} لەراستییدا تورکان نەم جۆره هەوالانەیان لەبەرچاوەگرتبوو .

چۆنکردنی سلیمانی

واپیندەچوو نەو رووداوانی پێشتر لە ناوچەی رانییە قەومان هانی بەریتانییەکانی دابییت که کارنکی خیرا و لەناکاو لە سلیمانییدا نەنجام بەن . کۆمیسیری بالآ لەترسی نەوهی لەوانەییە دوژمنەکانیان پاش نەوهی دەستیان بەسەر رانییە و ناوچەی پشدردا گرتوو ، هێرشنکی لەناکاو بکەن سەر سلیمانی ، بریاریدا بۆنەوهی ژیانی بەریتانییەکان و کارمەندانی دیکە نەکەوێتە مەترسییەوه ، پێویست دەکات سلیمانی چۆن بکریئت .^{٢٧}

مەجەر گۆلد سمیس ی نەفسەری رامیاری پێش جێهێشتنی شارەکه ، متمانیی بەرپۆهبردنی کاروباری کارگێریی هەرمەکهی خستە ئەستۆی نەنجومەنیکی هەلبژێردراو، که بەپێی راگەیانندنەکی کۆمیسیری بالآ لە ٦ی مایۆی ١٩٢١دا ، پەییوەندییان لەگەڵ خۆیدا دەبیئت ، کۆمسیۆنەکه لەلایەن خۆیەرە شیخ قادری برابچوکی شیخ محمودی وەک سەرۆک دیاری کرد . شیخ قادر که لە بەغدا بوو ، رینگەئایە چەند

²⁶ Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35.

²⁷ Ibid.Cf. E.B.Sone," Evacuation of Kurdistan ,73-75; Edmonds ,Kurds,,245.

رؤژئك زووتر بگه پرتەوه سلیمانی . له گهگ نهم گواستنەوه یە دەسه لاتدا ، كه له و په له كانی بهشی گهنجینه و بارووتخانەش رادهست كرا .²⁸

ئەندامانی بنه ماله ی بەرزنجیی ، كه له و په پری بیزاریدا چاوه پوانی گه پرتەوه ی شینخان نەكرد ، ناگاداركرانهوه ، له بهرنه وه ی خۆیان له ههراوانا ئۆزیه ی نهم دوایه پاراستوه و بهشداریان نەكردوه ، رنجه به شیخ محمود دهر دیت كه بگه پرتەوه به غدا و ناینده ی كارگیزی هه رتەكهش پاش گه یشتنه وه ی شیخ بو شاركه نه چاسپینریت . هه لو مەرجه كه ی سلیمانی له و ماهیه ی ده كه وته پیش گه پرتەوه ی شیخ محمود به چەشنه چووه پیش .²⁹

شكسته نابوو به رانه كه ی كاروانی به ریتانییه كان له ناوچه ی رانیه ، هاوكات بوو له گهگ چۆلكردنی له ناكاری شاری سلیمانی ، نهوش به شیوه یه كه ی مەزن تورك و لایه نگره كانی هاندا . زۆری نەبرد دهسته یه كه ی هیزی هه وائكو كره وه ی تورك له زنی بچوك نهر كه وتن و هه ره شه ی پچراندنی هینلی په یوه ندیی به ریتانییه كانیان كرد . ماهیه كه ی كەم پاش نه وه ، هیزنکی بچوكی تورك كو یسنجه قیان گرت و به مه بهستی گرتنی ته قهق له سه ر زنی بچوك كه وتنه خو . توركان له شوینی یه كه م قایمقام و له شوینی دووم به رتیه به ری ناحیه یان دانا .³⁰ هه وائی نه وه هیه كه عه شیره تی شیخ بزینی ، كه له سه ر رۆخی هه ردو به ری زنی بچوك نیشه جین و ده كه ویته نیوان كه ركوك – كۆیه ، سه ری خۆی به لای توركه كاندا قه بلاندوه .³¹

ئه میستا توركان ته مایان بوو جو لانه وه یه كه ی دیکه نه جام بدن . عباسی محمود ناغا ، سه روکی به شه ناخه زمه كه ی خینلی پشدر به سه مر کرده ی هیزنکی

²⁸ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35;and Edmonds ,Kurds,245.

به گونیه ی سۆن . ۱۵۰۰۰ روپن له خه زینه و پینچ سه د ته نگیش له گهنجینه كه دا هه بووه .

Sone, " Evacuation of Kurdistan ,74.

²⁹ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35.

³⁰ Ibid; Edmonds ,Kurds,296,298.

³¹ Edmonds ,Kurds,298.

خێڵەکیی و ھەروھا ژمارەیک سەربازی تورکدا بۆ ھەر شەخستە سەر سلێمانی رەوانە کرا . ھەرچەندە پیاوماقوڵانی سلێمانی توانیان وا لە ئەو سەرۆکەیی پشدر بکەن پێشبرھوی خۆی لە سورداش بوستینیت تا گەڕانەوی شیخ محمود .³² ھەروھا دەگوترێت کە نامادەباشیی بۆ پەلاماردانی ناگرتیش لەبەرنامەدا بوو و کاری بۆ کراو .³³ ھەرچەندە پێش تیپەرینی مانگیک ، چەند ھەلمەتیکیی شینگیرانە و دژە پەلامار لەلایەن (ھاپ) و لیقییە بەریتانییەکان دەستپێکرد و دەسەڵاتی بەریتانیی بۆ سەراسەری ئەو ناوچە راپەرێو گێراو .

گەڕانەوی شیخ محمود

تێروانین و پلانی نادرستەکانی شیخ

لە بەھاری ۱۹۲۲دا ، ھەلومەرجەکی کوردستانی عێراق بەچەشنیک نائۆز و شینوا کە بەریتانییەکان بڕیاریاندا جاریکی دی شیخ محمود بگێرنەو . ئەوێ کە دەبیت بەبیر بپھنریتەو ، پاش شکستی راپەرینەکی لە ۱۹۱۹دا بۆ ھندستان دوور خرابووو . نێمە زانیاریەکان لەبارەبوو دا کە لایەنگرانی شیخ محمود کە لەلایەن خزماتی دەستۆریشتووی بەرزنجییەو سەرۆکاری دھکران ، بۆ ماوەیک لە پیناوی گەڕانەوی شیخدا کەوتبوونە وروژانکاری .³⁴ ھەرچەندە واندرمکەوت ئەم جولانەوێ پشنگیری تەواو و پزویستی لە سەراسەری ھەرمی سلێمانیدا نەبووینت . ھەوایی ئەو ھەبە کە لەباشوور ، بەگزادەکانی جاف بە گومانیکیی مەزنەو روانیویانەتە ئەگەری گێرانەوی شیخ . لە باکوور ، لەنیو پشدریەکاندا ، ھەک دەبینن ، ئەو

³² Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35; Edmonds ,Kurds,296.

³³ Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35

³⁴ Ibid.,33;also Edmonds ,Kurds,,112-123.

دەستەبەسە لەلایەن بابەکر ناغاو سەرکردایەتیی دھکرا بەتوندیی نژیایەتیی شینخیان دھکرد ، لەکاتیئێدا دەستەبەسەکی که لەلایەن عەباسی مەحموود ناغاو سەرکردایەتیی دھکرا بەتوندیی پشتگیریان دھکرد .³⁵

هەست و سۆزی دانیشتووانی ناوچەکە لەحاست شیخ مەحموود هەرچۆنیک بێت ، واپێدەچێت که بەریتانییەکان چەند مانگێک پێش ناشرکردنی مەسەلەکە سەریان بە بیروکەیی گەڕانەو و گێرانەنەوی شیخ قال بووینت .³⁶ لە پایزی پێشوو ، شیخ لە هیندەو هینزابوو کۆیت ، لەی کار بۆ نامادەکردنی لەپینا و نەرکەکی داها توویدا دھکرا . لەهەمان کاتدا ، شیخ قادری برای رهوانەیی سلیمانی کرا ، لەوی . هەرۆک پێشتر ناماژەیی پێدرا ، بەسەرۆکی نەنجومەنیکی هەلبێژبێراو دەستنیشان کرا .

لە ۱۲ی سینیتمەبەری ۱۹۲۲ ، شیخ مەحموود گەیشته بەغدا ، لەمیانەیی ئەو دانوساندنەیی لەوی نەجامدرا ، شیخ مەحموود بەلێنی دابوو که نەک تەنیا کار بۆ بەرهەڵستییکردنی داگیرکاری تورکەکان بۆ سلیمانی دھکات ، بەلکو لە لەبەشەکەیی دیکە هەرئەمکەشیان نەردەپەرنینت . هەرۆها ئەوێ پەسەندکرد که دەست لە کاروباری هەرئەمێ کەرۆک و هەلبێژ وەرئەدات . لە بەرامبەردا ، هەر دوو لای بەریتانیی و حکومەتی عێراق بە هەموو توانایانەو هەلئەدەن لە یەکخستنی سۆزی نەتەرەویی کورددا هاوکاری شیخ بکەن . هەرۆها مەلیک فەیسەل رێگەیی بە ژمارەییەک لە نەفسەرنی کوردی سوپای عێراقی دا تا هاوکاری شیخ مەحموود بکەن هیزە چەکدارەکانی خۆی رێکبخت .³⁷

شیخ مەحموود که قۇناغ بە قۇناغ بەرەو سلیمانی گەڕایەو ، لە ۲۰ی

³⁵ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,33.

³⁶ لە ۱۲ی مەبەری ۱۹۲۴ کتیبەکی نیدمۆنژدا وا نەردەکوینت که بەریتانییەکان تەراو سەرقالی مەسەلەیی گێرانەوێ شیخ مەحموود بووین . مەجەر گۆند سەیس ی نەفسەری رامیاری لە سلیمانی بیروکەکی پێ باش بوو . بەلام نیدمۆنژ بەتوندیی دژی وەستاو و لایەنگیری دامەزراندنی سەید تەهای نەهری کردوو . واپێدەچێت مەجەر نۆنیلێش گێرانەوێ شیخ مەحموود پێ باش نەبووینت . لەلایەکی ترەو بەریتانییەکان دانانی کەسێکیان لە بنەمالەیی بابانیی سلیمانی پێ باش بوو . بەلام بینیان که دەستیان بەتەراو پێ لە کاروبارەکی سلیمانی بەرەبێت .

³⁷ Ibid.,301. Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,36.

سېنتەمبەرى ۱۹۲۲دا بە ھارەلى مىجەپ نۇنئىل ى ئەفسەرى راميارى بەرىتانىي كەمەك راونىزكارى شىخ رازەى دەکرد گەيشتەمە شارمە . بەرىزىي رىنگاى گەرانەمەى بۇ سلىمانى ، شىخ لەنىو ھەستى پىرچۆش و خروشىكى مەزندا لەلايەن شاندى نىردراوى خىلەكانەمە پىنشوازيى لىكرا . لە سلىمانى ، كە دەسەلاتى سەمۆكايەتتىي ئەنجومەنە ھەلبۇزىردراوگەى لە براكەى ھەرگرت ، ەك ھوكمدارى كوردستان پىنشوازيى لىكرا . بلاكراوہ خۇمالىيەكان مىجەپ نۇنئىل يان ەك جۇرە كۇنسولنىك پىنشاندابوو .³⁸ بە بەخشىنى سىفەتتىكى دىپلۇماسىي بە راونىزكارە بەرىتانىيەكەى شىخ ، نەتمەوخوازانى كورد . بىگومان وايان بىردەمردمەو كە خەت لە سەرىخۆزى ئەم ناوچە كوردىيە لە ساىەى شىخ مەحمود و جىابوونەى لە عىراق بگەنمە .

لە ۱۰ى نۇكتۆبەرى ۱۹۲۲دا ، شىخ مەحمود فرمانىكى سەبارەت بە پىكەنىنانى كايىنەيەكى ھەشت ئەندامى راگەياند .³⁹ لە ئەندامانى كايىنەكە ، شىخ قادىرى براى ەك سەمۆك ھەزىران ، سالىح زەكى ساجىبقران كە سەر بە بنەمائەيەكى ناسراو بوو ، ەك ھەزىرى بەرگىرى نىشتەمانىي ، حاجى مستەفاپاشاى ژىنرالنى پىنشوى عوسمانىي ەك ھەزىرى خۆيىندى نىشتەمانىي ، ھەرەھا عەبدولكەرىمى عەلەكە پىياوماقولىكى كرستىيانىي سلىمانى ەك ھەزىرى دارايى .⁴⁰ ھەرەھا شىخ پولى پۇست و رۇژنامەشى چاپ و بلاكردمەو ، ناوى رۇژنامەكە (رۇژ كوردستان) بوو .⁴¹ راپۇرتىكى فرمىي بەرىتانىي نامازەى بەرە داوہ كە سەرخىلەكانى ھەردوو بەرى سنورى كوردستان ھىز و دەسەلاتى خۇيان لە كارگىزىيەكەى شىخدا ھەيە ، ھەرەھا بە گالئەجارىيەمە نەمەشى بۇ زياد كردوہ :⁴² "نەمەش لەوانەيە بن لەبەرچاوغرتنى ئەم بايەخە بىت كە ھەزارەتى دادپەروەرىي تاكو ئىستا كەسى بۇ دانەنراوہ ."⁴³

³⁸ Edmonds, Kurds, ..., 301.

³⁹ Ibid.

جىنگەى سەرنجە ، بە گويزەى ئىدەمۇندز ئەم فرمانە لە سلىمانى پايتەختى كوردستان دراوہ . كايىنەكەش كە پىكەنىنرا ناوى (كايىنەى كوردستان) ى لىنرا .

⁴⁰ Rambout, 57.

⁴¹ بۇ كۆزىنەمە لەم رۇژنامەيە برونە : Edmonds, "AKurdish Newspaper."

⁴² Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March.

پەرگرتنى ناکۆكى نيوان شىخ و بەرىتانىيەکان

زۆرى ئەخاياند ، ساردىيى و ناکۆكى بەتوندىي لەنيوان شىخ محمود و بەرىتانىيەکان پەرهى سەند ، ئەوهى ھەر دەبوو روودات . شىخ بەو مەرجە گەرتنەدرابوو ھەو ھەو ئەوهى پىي سەپنەدرابوو لەبەرچاوى بگرت و نەویش پەسەندى کردبوو . بەلام جارىكى دى كە خۆي لەدەسەلاتدا بينىمەو و لەنيو ئەو گىزگەوى دەورەبەرىدا نەيدەتوانى جەمەوى حەز و ويستى بەدەيهنەنى خواستە بەرزەفەرەکانى بگرت . شىخ پياويك بوو بە ھەستىكى قوولەمە خۆي بە خاوەن پەيامەك ئەزانى ، نەتەمەخاوانەك بوو خۆي بە پىشەموا و پارىزەرى دەولەتەيكى نايندەيى كوردىي دانەنا . كەبراىەكى خاوەن نوமிد و سەرسەخت بوو ، ھىندەك جارىش دەيتوانى ھەك خۆپەرسەت و بىوژدانىكەيش خۆپىشانەت .⁴³

شىخ محمود سەبارەت بەھەلومەرجى ئالۆزى گىزەنەمەكى بەناگا نەبوو ، داخو بەرىتانىيەکان سەريان بۆ داواي جەماوەر سەبارەت بە گىزەنەمەكى شىخ دانەواندووە ياخود بەرىتانىيەکان ھىندە لاوانن بىن شىخ محمود ناتوانن جەمەوى كوردستان بگرنە دەست . گەزەنەمەكى بە ئاشكرا دەريخست كە ئەوان شىخان بە بايەخدارترین كەسايەتەيى لە باشوورى كوردستاندا لەقەلەم داو . تورك بەو داويە پىشەپەويەكى بەرچاويان دژى بەرىتانىيەکان ئەنجامدابوو ، بىن ئەوهى بەرىتانىيەکان ئەو توانايەيان

1923, 37.

⁴³ شىخ مەرجەندە بينەمەوى شۆكەمەندىي خۆي لەدەستدايەت لە زياتر لە بۆنەيەكدا سەلماندوويەتى كە نەيارەكى رىك و لەبارى بەرىتانىيەکان بوو . داواي گەزەنەمەكى لە شاخ و نىشتەجىبوونى لە گوندى دارى كەلى كە داوا سائى ژيانى تىدا بڕدە سەر . لەلایەن رۆژنامەنووسەيى بەرىتانىيەمە سەردانى كرا . ئەو كاتەك باسى لە مەلەلانن و دژبەتەيەكانى پىشەوي دەكرە نە رقى و نە تۆپەيى پىنو دەيار نەبوو و پىشانى دان كە دىلكى گەورە و لىبۆردەي ھەيە . بەگۆزەرى رۆژنامەنووسەكە ، شىخ مەحمود ھەستىكى دۆستانەي لەھەمەبەر نىنگلتەرا دەربەرەو . بە سەروشەتەيى گانەبازانەمە ئەم تىبىبىيەي خوارەمەي دا : " بە ھۆكەمەتى بەرىتانىيا بلى كە نامادەم لە ھەركاتەكدا شۆرشيان بۆ بىكەم ، نىنجا چاويكى داگرت ."

Cited in Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, no.8, (1949),8.

ھەيئەت بەرى بگرن . ھەلومەرچەكە ئالۇز ، ئاچىگىر و مەترسىدار بوو . ئەمىستا پاش گەرانەوى شىخ پوختەى ھەلومەرچەكە بەم شىۋەيە بوو : ئايا شىخ ئامانەيە لە پىناو پاداشتىكى پوچدا كە فەرماندارى سلیمانى و دەوروبەرەكەيتى ئەو ولاتە ھىمەن و يەك بختامو ؟ لەسەرو ئەوشەموە ، شىخ بە دژايەتتىكردى تورك خۇى دەخاتە بەر مەترسىمەكى گەرە ، ئەوانەى كە ھىشتا ەك ھىزىكى مەزەن دەھاتنە پش چا و بەو پەرى متمانە بەخۇبوونەموە قەسيان لە گەرانەوى خۇيان دەكرد ، ئەو گەر بىتو ھەر بىرارىدايىت گەمەمەكى مەترسىدار بكات وا باشە كە بۇ دەستكەوتىكى مەزىتر بىت .

ھەلۇستى خۇبەدەستەرنەندانى راپەرپووە عەرەبەكان لە باشورى عىراقدا بەوداويە بەشىكى گەرەترى پىن رەوا بىيىن . راستە راپەرىنەكەيان خاموشكرا ، بەلام داواى راپەرپووەكان سەبارەت بە حكومەتتىكى عەرەبى ھاتەدى و سەركرەدى راپەرپووانىش نەھامەتتەمكى ئەرەندە زۆر چاومرەوانكراويان نەچىزىت . ئەگەر شىخ بەشىۋەيەمكى گونجاو دەست بچولتتەت ، ئەو دەستكەوتىكى زۆرتر بەدەيمەھىنەت ، بۇ كورد دەولەتتىكى سەرەخۇ و بە خۇشى نەمرى و تەخت و تاجى پاشايەتتى .

گەر ھىچ گومانىكى سەبارەت بە خۇى ھەبوويىت ، ئەوا بەو شىۋە گەرانەويەى و ئەو پىشوازيە خروشاۋەى لەلايەن نوئەرى خىلەكانەوە لىى كرا ، ھەمووى رەوينەموە ، سەربارى ئەوش ، ئەو كوردە نەتەموەخوازەنى لە دەورى بوون ، زياتر خەونەكانيان بۇ دەپازاندەوە و دەيان چەپاند بە گوئيدا تا قولى لى ھەلمائىت . ئەم بىرەوچوونانە ھەر زوو پاش گەرانەوى شىخ و گەشىتنەوەى بۇ سلیمانى مىشك و بىريان داگىر كورد . ھەر بۇيە زووبەزوو خۇى ەك كەستىكى سەرسەخت و چاوتىرپو لە ناوچە كوردىيەكانى دەوروبەر پىشاندا ، وىپراى ئەوەى بەئىنى دابوو كە دەست لە كاروبارى ئەو ناوچانە وەرەندەت .

ئومىدە نەسەرەتووەكانى شىخ مەحمود و پەروشى بۇ بەدەستەرمەگرتنى دەسەلاتتىكى لەو زياتر بۇى دائىرابوو ھەر زوو دەركەوت . لە ئۆفەمبەرى ۱۹۲۲دا ، نازناۋى مەلىكى كوردستانى بەخۇى رەوا بىيى .⁴⁴ ئەمىستا ئەو خۇى بە دەسەلاتدارى

⁴⁴ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,36; Cf. Edmonds ,Kurds,301.

سەرجم ناوچه كوردەكانى عێراق دادەنا . بە پێى راپۆرتىكى فەرمىى بەرىتانى ، ئەو كارىكى وەهاى بىن لە بەرچاوترى ئەو راستىيە كردبوو كە ئە هەولێر و ئە كەركوك و ئە قەزا كوردىيەكانى لىواى موسل ئەو خواستەيان دەرئەبرووە كە سەر بۆ فەرمانرەوايەتییەكەى دانەوێن . راپۆرتەكەى ناماژەى بەو داوێ كە خێلە كوردىيەكانى كفرى لىواى كەركوك لایەنگرى خۆيان بۆ شىخ محمود راگەياندوو ، بەلام باسى ئەوشى كردوو كە ئەو خێلانە لە حالەتێكى وادا هاندراون ئەو كارە بكەن كە لە سايەى فەرمانرەوايەتیی ئەودا هېچ كۆت و لێرسىنەو هەيكیان لەسەر نايبێت و بەتەواوى دەستیان كراوە دەبێت .⁴⁵

بەئەستەم مانگێك بەسەر گێرانەو كەى شىخدا تێپەربوو كە پەيوەندى ناوبراو بە توركەكانەو ناشكرا بوو . دەستبەسەرداگرتنى نێردراوێك كە لە لایەن ئۆزەمەرەو بۆ سەر كرايەتیی سەريازى تورك لە جەزيرەى ئين عومەر نێردرابوو ، پەردەى لەسەر ئەو راستىيە هەلدايەو كە شىخ لەگەڵ توركەكاندا لە دانوساندايە .⁴⁶ لەكاتێكدا ئۆزەمەر بەو پەرى خۆبەردنە پێشەو و پياوەلدايەو شىخى داوئوو ، زۆر وریايانە خۆى بەهېچ شتىكى دیارى كراووە نەبەستۆتەو . بە پێى نووسراوى راپۆرتە فەرمىيە بەرىتانىيەكە " خۆى لە هەموو خواستێك پاراستوو كە سەبارەت بە راگەياندن ئۆتۆنۆمىيەكى كوردىيە بێت . هەرەها لەو نووسىندا كە ناراستەى ئەو كۆمىتە توركىيەى كردوو كە لە كەركوك پێكەينراو ، چەندىن جار دلنیاى كردوونەتەو كە حكومەتەكەى هېچ مەبەستىكى نە پشنى خواست و ئىدىيەكانى شىخ محمود بگرت . ئەو لە راستىیدا شىخى نەك تەنیا وەك نامرازێك لە گەمەكەدا بەكار دەهێنا ، ئەو گەمەيەى نامانجى گێرانەو و وریايەتى موسل بوو ، جا بە وىستى یاخود بەدەر لە وىستى دانىشتووانەكەى بێت ."⁴⁷

شىخ محمود واى دەبىنى كە نەتوانبێت لە رینگى كێشانی توركەكان دژی ئینگلیز بە باشى رازە بە بەرژەوئەندىيەكانى بكات . بەلام كەسايەتییە میانرەوكان لە

⁴⁵ Great Britain ,Colonial Office . Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,36-37.

⁴⁶ Ibid.,36.C.f. Edmonds ,Kurds, ...,310,314.

⁴⁷ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,36.

سليمانيدا به نيگه رانديوه له م پيلانگيريهي شينخيان له گه ل تورکه کاندای دهروانی . زۆر له وانه له نا کامي فرمانر هوابه تيبی تاکره وی شينخ و نا کاری ناروون و دربه يه کيدا وازيان ليهينا . هينديک له بدمسه لاترين نه نامه کانی بنه ماله ی شينخ خوی ، نه وانه ی چهند مانگيک پيشتر فشاريان بو گه رانه وی دمکرد ، نه ميستا وا دهرمه کویت بپويان به وه هينابيت که شينخ کاروباری هه رنه که ی پي به روه نا چي ت .⁴⁸

نه مچاره ش دهرکهوت که به ريتانييه کان له پينکه وه کارکردنيکی سرکهوتوانه له گه ل شينخ مه محمود بي هيو بوون . له نو فقه ميبه ری 1922دا ، شانديک له سه ر داوی نو ئه ری بالای مه ده نیی به ريتانیی له سليمانيه وه به ره به غدا رویش ت . نا مانج له و بانگيشته نه وه بوو سه باره ت به پينگه ی شينخ محمود و ناينده ی په يوه نديی سليمانی به به شه کانی ديکه ی ولاته ره بگه نه ریکهوتنيک . نا شکرأ بوو که هه ر به ره پيشه وه چوو نيک له دانوسانده که دا کارکی مه حاله ، نه ویش به هوی داوا زنده رويه کانی شينخ وه . شانده که بي هيج ده سته کو تنيک گه رايه وه سليمانی .⁴⁹

گورانی هه لومه رجه که ی کورد له عيراق

کارگه ریی کونفرانسی لوزان

ناينده ی کورد له عيراق و هه ره ها سه روشتی کيشه ی کورد له ولاته دا به قوونی له ژبه ر کارگه ریی دانوسان و په ره سه دنه کانی کونفرانسی لوزاندا بوو . پيوسته به يه ربه يه نرته وه ، که ریکهوتنانه ی سيله ر دانی به ده وله تیکي ئوتونومی کورديی له نه نه ذلی روزه لاتدا نابوو . هه ره ها دانی به وه دا نابوو که کوردانی عيراق بي نه به شينک له ده وله ته کورديه پيشنيازکراوه . به گو ئه ره ی نه و ریکهوتنانه یه ، په يوه نديی کوردان به عيراقه وه مه سه له يه کی کاتييه و ده توانرنت پاش تيه ريني ساليک کوتايی پيه يه نرنت و

⁴⁸ Ibid., 36-37. Cf. Edmonds, Kurds, ..., 311.

⁴⁹ Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923, 37.

مل بۇ بەدیهینانی چەند مەرجىكى تايىت دادەنەونىت ،⁵⁰ لەلایەن ئەوانەى پشتگىرىى دەولەتلىكى كوردىي دەكەن . لە رىكەوتنامەى لوزاندا ،⁵¹ كە شوئى رىكەوتنامەى سىفەرى گرتەو ، تەواوى يىزكەى دامەزاندنى دەولەتلىكى كوردىي وەلانرا . ئەم گۆرپانە بە شىئەيەكى قوول پىنگەى كوردانى لە عىراقدا گۆرى و پىويستى بە چاوخشاندەنەوئەيەكى نوئى كرد بە سەرچەم پىرسەكەيان و پەيوەندىي نايندەيىيان بەو ولاتەو .

ئەمىستا بايەخى زىدەتر بە يىزكەى بەستەنەوئەى ناوچە كوردىيەكان بە ولاتى تازە داتاشراوى عىراقەو هاتە ئارا . بىگومان ، توركان بە توندىي دژى ئەم يىزكەيە وەستانەو . مەملانى و كىشەمەكىشلىكى توند لەنىوان توركىا و بەرىتانىاي مەزىن لەسەر ئەم ناوچانە لە لوزان و ھەرەھا لە كۆمەلەى گەلان دەستپىنكرد . ئەم كىشەمەكىشە بوو كە ناوئەزكى (كىشەى موسل)ى بەناوبانگى پىكەينا . نوئىنەرى تورك لە لوزان فشارى لەپىناو گىرانەوئەى ويلايەتى موسل بۇ توركىا ھىنا بە پشتبەستىن بەو بنەمايەى كە زۆرىنەى دانىشتووانى ئەو ناوچەيە عەرەب نىن . ئەو داوايەى كە بەو بيانووە بەرپەرچى درايەو كە دانىشتووانى ئەو ويلايەتە -راتە كوردەكان - توركىش نىن ، ھەرەھا ويلايەتەكە لەرووى "ئابوورىي و ستراتىژىيەو ئەوئەندە بە توندى بە عىراقەو گىزىدراو كە ئەستەمە لىي جىباكرتەو ."⁵²

ئەمىستا بەرىتانىيەكان لە ھەولئى ئەوئەدا بوون بەدواى چارەسەرنكى گونجاو و ئاشكرائى ئەوتۇدا بگەرىن كەبەھۆيەو كورد و عەرەب بتوانن پىكەو بە ئاشتىي لە سايەى ھەمان تەخت و تاجدا بژىن . دەگوتىرت فەيسەل ئارەزووى كردووە " بەرھو لىوا كوردىيەكان بگىشنىت و بىيانخاتە چوارمچىئەو عىراقەو بەوئە رىزەيەكى تەواوى

⁵⁰ Ibid.,38.

⁵¹ Great Britain, Parliament, Papers by Command: Lausanne Conference (1923),Cmd.1814(London:H.M. Stationary Office,1924);and Papers by Command:Treaty of Peace Signed With Turkey and Other Instrument Signed at Lausanne,24 July 1923,Cmd. 1929 (London:H.M. Stationary Office,1924).

⁵² Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,38

ئىدىمۇندىز زياتر لە جارىك لەدوا لىدوانى سەبارەت بەو راگەيەندراوہ ، ھىماي نەبوونى نىيازپاكىيى ياخود راستگۆيى لە بلۆكردەنەوھيدا بەدەستەوہ نەدات . ئەو وەك ئەفسەرنكى راميارى لەو كارمەندانە بوو كە متمانەى ئەوھى درابووئە ئەو راگەيەندراوہ بگەيەنئە سەرخىلەكان و سەرزەكانى دىكەى راي گشتىي كورد . ئەو تۆمارى ئەوھى بۇ جىھەشتووڤين كاتىك بلۆكراوەكەى بۇ شىخ عبدولكەرىمى قادىركەرم وەرگىراوہ : " ئەم تىكستە ، بەتايبەتئى ، كە چەمكى (حكومەتى كوردستان) ى لە جىنى (كارگىرئى كوردستان) دانابوو ، ھەروەھا روون نەكردنەوھى ھەرىمى جوگرافىيى گەلەك زياتر لەو چاوھەروانىيە بوو كە حكومەتى عىراق و ھەروەھا كۆمىسەرى بالآ لە ھەزرى مندا زەھقان كەردبووھو ، ھەروەھا ، بلۆكراوەكەم بە گومانئىكەوہ و بەدەمئى بۇ شىخ عبدولكەرىم وەرگىرا . ھەرچەندە لە بەغدا ھەستيان بە دلئەراوگىيەكى ئەوتۇ نەكردبوو و پىنكەوہ ئەوھيان وەك بلۆكراوہيەكى فەرمىي چاپكردبوو ."⁵⁶

چالاقىيەكانى سەيد تەھاي نەھرىي

پىش گىزانەوھى شىخ محمود ، سەيد تەھا بۇ ئەو كارە لەبەرچاوگىرا بوو . ھەرچەندە تىبەرىنى خىزراي رووداوھكان و رۆيشتنى لەناكاوى سەيدتەھا بۇ ئىزان تەگەرى خستە بەردەم پتر لەبەرچاوگرتنى بايەخدان بەو بابەتە . لە كۆتايى ئۆكتۆبەرى ۱۹۲۲دا ، سەمكۇناغاي شىكاك و سەيدتەھاي ھاوئلى لەناكاو گەيشتنە ھەولير ، پاش ئەوھى سەمكۇ لەناكامى ئۆپەراسىيۆنئىكى سەربازىي ھاوبەشىي تورك و ئىزانئىيەكان تىكشكاو بوو . ھەلومەرج و پىنگەى ئەو دوو كەسە بە تەواويى جياواز بوو . سەمكۇ كە رەعىيەتى ئىزان بوو ، ھەرزوو لەگەل حكومەتەكەيدا پىنكەتەوہ و گەرايەوہ ئىزان ، بەلام زۆرى نەخاياند ، سەرلەنوئى كەوتەوہ نۆوگرفت و ئانۆزىي . ئەوھى پىشتەر باسى لئوھەكراوہ.⁵⁷

سەيدتەھاي نەھرىي ، كۆپەزاي شىخ عوبەيدوللاي بەنئوبانگى كورد ، رەعىيەتى

⁵⁶ Edmonds, Kurds, ..., 312..

⁵⁷ Ibid., 405-13.

تورك بوو و مولك و مائيشى له عىراق له دهرووبهبرى رهواندز هه بوو ، ههريويه پىنگهى نهو له عىراقدا به تهواويى لهركهى سمكو جياواز بوو .⁵⁸ نهو هه زوو پهيوه ندى به بهريتانييه كانومه له عىراقدا كرد و لهو ديدموه كه پشتگىرى خۇى بو دهر كردنى تورك له ههريوى رهواندز پيشكش بكات .

لهم زانباريانومه دهرهكهوت كه سهيدتهها لىراوانه دى كه مالىستهكان بوو ، نهو نه نارهزوو و نه ئوميديشى به رىكهوتن لهگهله تورككاندا نه بوو . نهو مهبهستى خۇى سهبارت به كۆكردنهوى خىلهكان و ناراسته كردنى دى تورككان له ناوچهى رهواندز ناشكرا كرد . نهو خىلانهى كه سهيدتهها دهسهلاتى به سهرياندا دهريوى . ههريويه نهو داواى ناردى تفنگ و تهقه مهنى و پارهى كرد بو نهوى نارهبازيه تيبكى چهكدارى خىلهكى دى تورككان رىكبخات . ههروهها له لايهن بهريتانييه كانومه ههنگاويكى ديكش به قازانجى سهيدتهها نرا كه برىتوبو لهوى ژمارهيك كوردى خۇبهخش كه له سوپاى عىراقدا بوون بخزىنه ژر دهسهلاتى سهيدتههاوه تا پىنگهى ناوبراو له نيو خىلهكاندا بههيز بكهن .⁵⁹

به شيوهيكى ناوازه ، وادهرهكهوت بارىنى بارنىكى توند رى به سهيدتهها نه دايت ههلمهتكى سهريازى ئىنجام بدات . وىراى نهوى كهوتنهوى لهنگوى نهگهرى زوبه زوى كارنى لهو شيوهيه شوينى له سهريازى خىلهكانى ناوچهى رهواندز به جيهيشت . ههوالى نهوه ههيه كه بوونى نهو له ناوچهكدا هاوكارى (هاپ)ى كرديت تا تورك ناچارىكات رانيه چۆل بكهن ، ههروهها يارهتى بابكرناغاي ئىنگليزخواشى دايت جلهوى خىلهكهى بگرتهوه دهست . بهگويهري راپورتىكى كۆميسهري بالا ، هيزه نهيارهكانى محمود له سلعمانى پيشوازي دهرهكهوتنى سهيدتههايان وهك هيزنكى نوى له سياسهتى كورديدا كرد و وهك پارسهنگىك دى چالاكىي ناحهزهكانيان هيوايان له سهري ههچنى بوو .⁶⁰

⁵⁸ Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923.

⁵⁹ نيدمۆندز ژمارهى يمهكى خۇبهخشه كورمهكانى به 150 كس داناره .

Edmonds, Kurds, ..., 308.

⁶⁰ Great Britain, Colonial Office, Report on Iraq Administration, April, 1922 to March,

ئەو رۆنەي كە دەبوو سەيدتەھا بېگنېزىت لەبەر چەندىن ھۆكار نەھاتەدى . وىزاي نەوھى بارىنى بارانكىكى توند نەگەرى ھەلمەتىكى سەربازىي نەستەم كەرد ، ئەو گوللە تۇپانەشى لەلەين بەشى تۇپخانەو پىندىرابوو زۆرەيان چىروك و بى سوود بوون . ھەروھا ئەو سەبارەت بە دەسەلاتى لەنىو خىلەكاندا زۇدھۇزىي كەردبوو . تەنانت خىلى ھەركىيش كە ئەو زۆر پىشتى پىدەبەستەن ، دەرکەوت فرە بۇ مەبەستەكەي سەيدتەھا پەروۇش نىن . ھەروھا پلانەكەي سەيدتەھا بۇ ھەلمەتكەي دەرکەوت لەگەل شىوازى كار كەردنى بەرىتانىيەكاندا يەكى نەدەگرتەو و پىشتىگىرىي ئەوانى بەدەستەنەھىنا . بەگۆزەي نىدەمۇنەز : " ئەو بە روالەت كارىكى بۇ ھەلسۇپاندىنى كارەكەي نەبوو و پىشتى بە بۇمبارانى رەمەكەي دەبەست ، نەك تەنيا لەحاست نامانچە دوژمنكارەكاندا ، بەلكو دژى ئەو سەرخىلانەش كە لەھاو كارىيەكەردنىدا سەستيان نواندبوو ."⁶¹

سەيدتەھا لە ئەپىرنى ۱۹۲۳دا كرايە قايمقامى رەواندز . جىگەي سەرنچە نەم دامەزاندە كە لەلەين (سىز ھىندى دۇبىس) ھوھ كە لەو كاتەدا كۆمىسەرى بالآ بوو پىشتىگىرىي و جەختى لىكرا ، لەلەين حەكۆمەتى عىراق و ژمارەيك لە كارمەندە بەرىتانىيەكانەو دژايەتتىي كرا ."⁶²

ھاو كارىيەكەردنى شىخ مەھموود لەگەل تورك

لە ھەمان كاتدا ، ھەلو مەرجەكەي سەلىمانى شىوا ، بەچەشنىك ئاسۆي باشبوونى تا دەھات تارىكتەر لە پىشوو خۇي نەواند . ھەوانى ئەو ھەبوو كە شىخ مەھموود لەناكاو

1923.

⁶¹ Edmonds, Kurds,308.

⁶² بەگۆزەي نىدەمۇنەز . مەلىك فەيسەل . سەرزك وەزىران . مەتسەرىفى ھەلەيز . ئەمانە لەلەين كۆلۇنوالىس و بۇدىلۇن و كاپتەن لەينەو پىشتىگىرىي دەرگان نەوھى سەيد تەھا بىكەنە قايمقام كۆمىسەرى بالآ كە لەلەين فەرماندەي (ھاپ) ھوھ پىشتىگىرىي دەرگا . جەختيان لە دامەزاندنى سەيد تەھا وەك كارمەندىك (گوللە گىزەوھ) بەرىتانىيەكان نەم چەمكەيان بەكار دەھىنا بۇ كەسانىك كە بەھۆي پەيوەندىي خىلەتتەيانەو و لەسۇنگەي تىرس لە دوژمنايەتتىي خىلەتتەي لە گوللەي ناكاو كۆز پارىزراو بوون . پىداگىرشىيان بەو ھۆدەو بوو كە چاوەرەن دەرگا توركەن نەستەيك لە لايەنگەرانى خۇيان بە مەبەستى راووروت رەوانەي ئەودىو سەنوو بىكەن بۇنەوھى ھەلو مەرجى ناوچەكە بشىوئىن .

هەولێر . لەم باوەڕەوه ، وادەردمکەوێت کە نۆز دەمێر پەییوەندیی بە فرماندەیی سەربازی ئێرانیی لەسەر سنوور کردبێت بۆئەوهی رەزامەندی ناوبراو بەدەستبێنێت تاکو هیزەکانی خۆی لە سنوورەوه بەنیو خاکی ئێراندا بگوێزێتەوه و ئەو کۆردە خێڵەکییەیانە ئێرانیش بۆ هەمەتەکی چەکداریکات .⁶⁶

کاری بەرتانییەکان بۆ شکستپێنانی راپەرینەگەیی شیخ مەحموود

بەرتانییەکان لەترسی ناکامەکانی پەرەسەندنی رووداوێکان بریاراندا دەستبەکارین . ئەوان پەییوەندییان بە ناحەزەکانی شیخ مەحموود لەنیو هەمەرەندەکان ، پشدرییەکان و هەرەها جافەکاندا کرد و خستیاننە دۆخی نامادەباشییەوه .⁶⁷ لە ١٦ی فینرایەری ١٩٢٣دا ، کۆنفرانسیک بۆ گفتوگۆ لەمەر هەلومەرجەکی سلیمانی لە بەغدا گیرا کە ئێیدا ئەفسەرانێ مەدەنی و سەربازی نامادەبوون و بە بریاردان لەم پلانی کارەیی خوارەوه کۆتاییەت :

- ١- لەروژی ٢١ی مانگدا بەبروسکە داوا لە شیخ مەحموود بکړیت بچیتە بەغدا .
- ٢- ئەگەر ئەو داوایەیی جیبەجین نەکرد ، هیزی ناسمانی بچیتە سەر سلیمانی و خۆی پێشان بدات و فرمانی وەلانی شیخ بەسەر شاردا بلاویکاتەوه و دواي ئەوه ماوێ پینج رۆژ دەرفەتی بدریتن کە لەگەڵ ئەواری ئەندامانی ئەنجومەنی کارگیریدا بچنە بەغدا.
- ٣- بۆ پێشگیریکردن لەمەر چەشتە هیزشیکێ لەناکاو و بەهیزکردنی هیزەکانی لیقی ، دوو یەکە لە هیزی ١٤ی سیخ بە قەتار بچیتە کنگریان و لەویو بەفرۆکە بەرەو کەرکوک بێردین (ئەو کۆردەوهی کە لەم کاتەدا داھینانیکێ نوێ بوو) .
- ٤- گەر مەحموود نامادە نەبیت شارەکە بەجیبەیلێت ، ئەوا بنکە و بارماگەکی لە

⁶⁶ Edmonds ,Kurds, ... ,318..

⁶⁷ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,39.

سليمانی بۆمباران بىكرت .⁶⁸

هېچ كاتىك بۇ جىبه جىنكىردىنى ئىس خالە بەقىرۇ نەدرا ، ئىدمۇندز خۇى له ئىوارەى ۲۰ى فېبرايەردا پەيامى كۆمىسىرى بالاي به شىخ محمود راگەياند . شىخ محمود داواى روونكردنهوى زياترى كرد ، به لام ئىدمۇندز پىنى راگەياند كه ئىس دەسلەتى ئىهوى نيه گفتوگو لىسىر فرمانى سىرۇكەكى بكات .⁶⁹ بەگويزهى راپۇرتىكى كۆمىسىرى بالا كه بۇ دىزگای كۆلۇنيالى ناردوه ، شىخ محمود نك هر تەنيا نەيتوانىوه بەشىنوه يەكى گونجاو ئىس پەيامە وەرىگرىت و كارى پى بكات ، بەلكو لەمەر بەقىرۇردىنى بەرنامەكى خۇى بۇ هيزشكرندە سىر كىركوك نامادىبوو .⁷⁰ له ۲۲ى فېبرايەردا ، هيزهكانى سىخ سىر كەرتووانه به قەتار و دواتر به فرۇكه گەيەندرانە كىركوك . له ۲۳و ۲۴ى فېبرايەردا ، فرۇكهى بەرىتانىى چوونە سىر شارى سليمانى و بلاوكراوه يان بەسىر شاردا بەردايەوه كه تىندا هاتىبوو ، لەبەر ئىهوى شىخ محمود نەيتوانىوه ئىركى خۇى وەك پىويست راپەرىنىت ، هەربۇيه لىخراوه .⁷¹ لەئىوارەى ۲۴ى فېبرايەردا شىخ محمود لەپىناو پىكها تەنوه لەگەل بەرىتانىيەكاندا دوا هەولنى خۇى دا . وىراى ئىهوى دانوسانىكى چەند ساتى به تەلەگراف لەگەل ئىدمۇندزدا نەيتوانى ئاكاسى خوازراو بەدەستبەينىت .⁷²

⁶⁸ Edmonds ,Kurds,314-15.

⁶⁹ Ibid.,315.

⁷⁰ Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,39.

⁷¹ به گويزهى ئىدمۇندز زۆديى فرۇكەكان له ۲۲ى فېبرايەردا بەمەبەستى فرىندانەمخوارەوى بەياننامەكان هينرانەبەر بەلام نەتوانرا . ئىهوى بوو رۇژى دواتر ئىس كارە نەجىمەدرا . كۆمىسىرى بالاش رۇژى ۲۴ى فېبرايەرى بۇ بەردانەوى بلاوكراوهكان داناه .

Edmonds ,Kurds,315-316.:Great Britain ,Colonial Office , Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923 ,35

⁷² ئىدمۇندز نامازەى بەمداره كه شىخ محمود له لايەن شىخ قاسىى براى و هيندىك ئەشراق سليمانىيەوه له مەسلەى دانوسانەكاندا هاوكارىى كراوه

Edmonds ,Kurds,316.

بەسەر گوندەمکانی دەورو بەردا دابەشکردبوو . لەوێ ھەرەمکو پێشوو لەسەر کۆکردنەوەی باج و بەرژۆمبەردنی دەسەڵاتی خۆی بەرەوام بوو .^{۷۷}

شیخ لەکاتی ھەڵاتنەکەى لە سلیمانی ، ئەوێ لەبەرزەچوو بوو کە ماشینی چاپخانەکەى شارەوانیی لەگەڵ خۆیدا بەریت و ھەر زوو بەشینۆیەکی باش سوودی لیۆمەرگرت . ئەو لە ۸ى مارتى ۱۹۲۳دا دەستى بە بلاوکردنەوەى رۆژنامەى (بانگى حەق) کرد .^{۷۸} ئەم بلاوکەرەویە کە شۆینی رۆژنامەى (رۆژى کوردستان) ى زامانائى فەرمیى کارگێرییەکەى شیخ محمودى گرتەوھ : لێى نووسراو بوو کە لەلایەن (سەرکردایەتى گشتیى لەشکرى کوردستان) ھوھ دەردەچیت . ئەو رۆژنامەى بە بانگەشەى جیھادى ھەک نووسراویک بەسەرەوھ بوو .

ئەوێ بە تەواویى ناشکرا بوو ئەوھ بوو کە تا شیخ محمود لەس بەنگەى ھەنەکەندرت و ھیزەکانى لە سووداش پەرتەوازە نەکریت ، نەک تەنیا سلیمانى لەژێر رەحەمەتى شیخ محموددا بەبەردەوامی دەبیئت . بەلکو کەرکوکیش لە مەترسییەکی بەرەوامدا دەبیئت . بەریتانییەکان درکیان بەو راستییە کرد کە لە سایەى ھەلومەرجیکى ھەمادا بەدیھنانی ناشتى و ئارامیى لەناوچەکەدا مەحائە . وێرای ئەوێ ، ئەوھش گرنگ نەبوو کە چەند ھەول بۆ بەھیزکردنى ناوچەى سلیمانى -کەرکوک دراوھ ، چونکە بەدیھنانی ئارامییەکی جێگیر لەو ناوچەى و لە ھەر شۆینیکی کوردستاندا بن رووبەرۆبوونەوێ رکا بەرى نۆزەمیر و زالبوون بەسەردا نەدەچووھ سەر . پینگەى شیخ محمود بۆ ئیجیریکى راوئراو ھاتبووھخوار ، بەلام نۆزەمیر کە لە سەرکەوتنیکەرە بۆ یەکیکی تر ھەنگاوى دەنا ، ھیشتا لە میدانەکەدا بوو . لەو دووانە ، ئەوێ دواییان بە ناشکرا سەرچاویەکی مەترسی مەزتریان پێکدەھینا . لەبەر ئەم ھۆیە ، بەریتانییەکان بڕیاراندا یەکەسجار لەگەڵ ئەوێ دووھمیاندا کیشەى خویان یەکاڵابکەنەوھ .

تێکسگانەى نۆزەمیر

⁷⁷ Edmonds ,Kurds,319.

⁷⁸ مانای وشەکە لە (حەق)ى عەرەبییە ھاتووە . بەلام ئیۆمەزکى وشەکە لە رووی تاییینی و سۆفیگەراییەکییە بەمانای (راستی) کە بۆ خۆداوەند ناماژەى پێدەکریت . ھەک نیدەمۆنیز دەلیت بەکارھێنانەکی دەمارگەراییە تاییینی زیرەمکانەى دەگەیان

يەك لە بىر يارمىگى كۆنفرانسى قاھىرە بريتىيوو لە گواستىنەموى سەرۆكارى
هيزمەتلى بىرىتانيا لەلايىن سوپاوه بۇ هيزى ھوايى . گواستىنەموكە لە ۱۰ ئۆكتۇبەرى
۱۹۲۲دا ئەنجامدىرا . فەرماندى نوئى دامەزىرى هيزە ھوايىيەكان ، جىگرى مارشال
(سىر . جۇن . سالمۇند) كاتى لەدەستىندا بۇ ئەنجامدانى چەند ھەنگاويك تاكو زەمىنە بۇ
تىكشكاندى ئۆزىدەمىر و پەرتەموزمەكانى هيزمەكانى خۇش بىكات .⁷⁹

ئەو فېركانەي لە بىنكەكانى موسىل و كەركوك بوون . چالاكانە دەستيانكرد بە
پەلامارىكى بەرفراوان بۇسەر گوندەكانى شىخ بىزنىي كە ئەمكەويقە نۆۋەندى رىگاي
رووبارى زىى بچووكەو ، ھەروھا بىنكەكانى هيزمەكانى تورك لە كۆيىنجەق . هيزى لىقىي
بە فەرماندىي كۆلۇنىل منىت شان بە شانى هيزە ھوايىيەكان كەوتنە ھەلمەتى سەربازى
رووبەرووى بەرگىرىيەكى كەم بوونەو . لە ئۆكتۇبەرى ۱۹۲۲دا ، توركان دەستيان لە
كۆيىنجەق ھەلگرت ، ھەروھا زۆرىي سەرۆكەكانى شىخ بىزنىي گۆنۇرايەلى خۇيان
پىشكەش كرد . ئەمىنىستا بەرەى ھەلمەتەكانى هيزى ھوايى روومو باكوور وەرچەرخا ،
لەوى هيزەكانى دوژمن لە رانىيە ، مەرگە و ناوچەى پشدر بە بەردھوامىي لە ئاسمانەو
بۇردومان كران . ھەروھا دۆلى شاورىش ، كە رىگەى سەرەكىي ئەو ناوچانەى بەرەو
رھواندزە پىدا تىدەپەرىت ، تووشى بۇردومانىكى سەخت بووھو .⁸⁰ ئۆپەراسىيۇنەكە بە
دوژىي لە پايزى سالى ۱۹۲۲ و ھەروھا لەگەل ھاتنى زىستانىشدا بەردھوام بوو .

لە مارتى ۱۹۲۳دا ، ھەموو ئامادەكارىيەكان بۇ ئەنجامدانى پەلامارىكى توند بۇ
سەر ئۆزىدەمىر و هيزمەكانى بە تەوايى كۆتايىيات . ئەم هيزانە لە دوو كاروان پىكدەھات
(كۆيىكۆل/كاروانى كۆيە) بەفەرماندىي (كۆلۇنىل فىنىست) و ھەروھا
(فروقتىر كۆل/كاروانى سنوو) بە فەرماندىي (كۆلۇنىل دۆيىن) .⁸¹ ھەردو كاروانەكە لە
لايىن هيزى ھوايىيە پشتمگىرىي ئەكرا . لەھەمان كاتدا دەبوو جۇلانەويەك بۇ بادانەو
بەسەر دوژمندا لەگەلى سىپىك ئەنجام بىرىت ، لەشەوى ۲۰/۱۹ ى ئەپرىلدا ، ئۆزىدەمىر
شويىنەكى خۇي لە گەلىيەكە جىنەشت . شارى رھواندز كە لە كۆتايىدا سەيدتەھاي وەك

⁷⁹ Ibid.,296-297.

⁸⁰ Ibid.,298-300.

⁸¹ Ibid.,318-19.

قايىمقام لى دانرا ، له ۲۲ى نەپرلى ۱۹۲۳دا دەستى بەسەردا گىرا . لىزە بەدواوہ كەس ناوى ئۆز دەمىر و ھىزەمكەنى نەبىستەوہ .

نە نھامدانى كارى سەربازى زىاتەر دژى شىخ مەھموود

بەرىتانىيەمەكان نوای خۆزىگار كەردن لە ئۆز دەمىر . بەرىارىندا ناوڤ لە سلىمانى و شىخ مەھموود بەنەوہ . كاروانى كۆيە نەركى سەرلەنوڤى داگىر كەردنەوہى سلىمانى خرابووہ نەستۆ . ھەر وھا نەجامدانى كارى پىنووست بۆ تىكشكاندنى شىخ مەھموود ، لىدانى پىنگە و پەرسىزى ، ھەر وھا نەو خىلانەى لايەنگرى نەكەن . له ۸ى ماىو ۱۹۲۳دا ناگادارى بەسەر شارى سلىمانىدا بلاوكرايەوہ و نامانجى حكومەتى سەبارەت بە داگىر كەردنەوہى شارەكە ناشىركاكرى .^{۸۲}

شىخ مەھموود لەناوچەى پشدر گەرايەوہ ، پاش نەوہى نەيتوانى لەو ھەرلەيدا بۆ راپەراندى خىلەكان لە پشت ھىلى كاروانى كۆيە و ھەلەمەتە سەربازىيەكەى دژى ئۆز دەمىر ، سەركەوتوو بىت . لىزەوہ شىخ نامەيەكى بۆ فەرماندەى كاروانەكە ئارد و ناگادارى كەردەوہ كە نەكات بەرەو چەمچەمال پىشەرەوئى بكات . رۆژى دواتر ، شىخ مەھموود بەرەو سلىمانى بنكەى خۆى بەجىھىشت و نامانجى نەوہ بوو رىگە لە كاروانەكە بگىرت . ھەرچەندە پاش نەوہى ھەوالى گەيشتنى كاروانەكەى بۆ پشتى گەلى تاسلۇجە بىيست ، نەو خالەى كە نەكەوتتە نيوان سلىمانى و دەرەندى بازىانەوہ و بۆ بەرگىرىكەردن شىاوہ ، فەرمانىدا بەخىزايى بەرەو سنوورى ئىران پاشەكشە بكن .^{۸۳} دواتر زانرا كە بەرەو پىران كشاوہتەوہ ، نەو گوندى نەكەوتتە دوو مايلى نەو ديوى سنوورى ئىرانەوہ .^{۸۴} كاتىك كاروانەكەى كۆيە گەيشتە سەرچنار لە نەرەوہى سلىمانى ، لەلەين دوو پىاوماقولەوہ دىدەنى كران ، نەوانەى پەرسىارى نەوہيان كەرد كە چەند رۆژ لەوى دەمىننەوہ . كاروانەكە بۆ ماوہى يەك رۆژ لە سەرچنار ماىەوہ ، لەكاتىكدا ئىدمۇندز بە

⁸² Ibid.,327-28.

⁸³ Ibid.,330-31.

⁸⁴ Ibid.,336.

پىيى ئەم دەسەلاتى ۋەك ئەفسەرىكى رامبارى ھەببىو ، رۇيشتە سلىمانى و لەوى دەزگايەكى فەرمانرەوايەتىي لىپرسراوى پىكەيىنا . ئەھمەد بەگى تۇفيق بەگ كرايە كارگىزى مەدەنىي ، شىخ قانر كرايە بەرپىرسى ئاسايىشى گىشتىي ، ئەندامانى پىنشورى پۇلىس و سەركى پىنشورى پۇلىس كارەكانيان پى سپىردرايەمە . دواى گەيشتى سەرخىلە گوزرايەلەكان و نوئەرايەتتەمەكانيان ، ئىدمۇندز شارمەكى بەجىيىشت و گەرايەمە لاي كاروانى كۆيە ، ئەمەى لە ۱۷مەيۇدا بەرەمە ناوچەى رەواندز بەمەبەستى سزادانى خىلى شىلانە كىشا .^{۸۵}

لەسەرەتاي ژووندا ، سەرك و ھەزىرانى عىراق و كۆمىسەرى بالاي بەرىتانىي لە سلىمانى نامادەى كۆنفرانسىك بوون و بۇ ئەمەى لەگەل ئەشراقى شارمەدا سەبارەت بە ھەلومەرجەكە گىتوگۇ بەگن . گىتوگۇكە ۋەختىك تىكچوو كە كۆمىسەرى بالانەيتوانى سەركەكانى كورد لەمە دۇنيا بەكاتەمە كە لەشكر تا سەقامگىركردنى ھەلومەرجەكە و گەرانەمەى دۇخى شارمەكە بۇ بارى ئاسايى نەمىنىتتەمە . ئىدمۇندز ھىمەى بۇ ئەمە كىردەمە كە ھۆكارى سەركەكى تىكچوونى گىتوگۇكە ئەم راسىتتە بوو كە لايەنى عىراقى نامادەنەبوو ھىچ جىياوگىك بە ھەستى كوردىيى بىەخشىت .^{۸۶}

لە ۱۴مە ژووندا ، كاتىك ئىدمۇندز ئاشكرى كىرد كە ھىزە بەرىتانىيەكە دەپەمىت لەمەمەى سى رۇژى داھاتوودا سلىمانى جىيەيىلەت ، ئەندامانى ئەنجومەنە كاتىيەكە دەستىان لەكار كىشايەمە . دانىشتووانە ترساومەكە ، ئەوانەى لە گەرانەمەى شىخ مەحمۇود بۇ شارمەكە دەترسان . بە پەلە خۇيان كۆكردەمە بۇئەمەى شارمەكە جىيەيىلەن .^{۸۷} بەرىتانىيەمەكان پاش ئەمەى سلىمانىان جىيەيىشت ، كەوتنە ئەمەى كار بۇ پلانەك بەگن كە ناوى (پىشتىنەى ئاسايىش) يان لىئا ، بەپىيى ئەم پلانە شىخ مەحمۇود گۆشەگىر دەكرىت و

^{۸۵} ئىدمۇندز باسى لەمە كىردەمە كاتىك چۆتەمە سلىمانى ئەم ژوورەى بەكارەيىناۋە كە پىشتەر شىخ مەحمۇود ۋەك نۇفەسىك بۇ بەرىتەمەردنى كاروبارى فەرمىي تىدا بوو . وئەمەكى شىخ لە پىشتى كورسىيەكەمە بە دىوارەكەدا ھەلۇاسرايوو . لەگەل ئالەمەكى كوردىيى و تاجىكى نەخشىنراۋ كە نامادەمكارابوو بە ئالەمە بەلگىنرىت و بىكرىتە ئالەى ستانەمەرى پاشايەتىي .

^{۸۶} Ibid.,337.

^{۸۷} بەگۆزەرى ئىدمۇندز ژمارەى تىكراى ئەوانەى شارمەكەيان جىيەيىلا دوو ھەزار كەس بوون Ibid.,338

له ھەر دەستووردانىڭ لە كاروبارى ئاۋچەكانى دەۋرۋەر دادەبەرىت .⁸⁸

ۋەك چاۋەرۋاندەكرا ، شىخ مەحمۇد و شۇنىڭكەتەكانى ھەر زوۋ پاش چۈۋنە دەۋرۋەى ھىزە بەرىتانییەكان ، خۇیان بە شاردە كىرمەۋ ، بەلام بۇخۇى تاكو ۱۱ى ژوۋن سەرى بەمشاردە نەكرەدەۋ . سالىڭ زەكى سالىڭبىقراۋ لەجىياتى ماجىد مستەفا فەرماندەى ھىزەكانى شىخ مەحمۇدى گىرته نەستۇ كە تا ئەۋ كاتە بە "سۋاى مىللى كوردستان" ئاۋدەبرا . بەرىتانییەكان لەسۇنگەى سەردانەۋاندنىانەۋە بۇ مەسەلەى گەرانەۋەى شىخ مەحمۇد بۇ سلىمانى ، بىريان لەۋە كىرمەۋ ھەۋلىك بۇ دىارىيىكرەدى پىنگە و دەسەلاتى بىدەن . ئىدىمۇندز ئەم نامەىى خوارەۋەى ئاراستەى شىخ مەحمۇد كىردەۋ :

"جەنابى كۇمىسەرى بالآ بىستۋویانە كە ئىۋە گەرانەتەرە سلىمانى . بەرىزىان فەرۋەى كە پىتان رابگەىمەم كە ئەۋ بۇ خۇى رەۋتى پىزاگەىشتە بە كارى قەزكانى رانىە ، قەلادزى ، چەمچەمال ، ھەلجە ، قەرەداغ ، سەنگا و ناحىەى ماۋەتى رۋونكرەۋمەتەۋ و ئىۋە بە ھىچ شىۋەىك ئابى دەست لە كاروبارى ئەۋ ئاۋچانە و گۈندەكانى سەر بە ساداتى سەرگەلۋە ۋەردەن . ئەگەر "خۋا نەكرە" بە پىچەۋانەى ئەۋ فەرمانە بچۈلئىنەۋە و دەست لە كارى ئەم ئاۋچانە ۋەردەن و ھەر شىۋەىك كۇسپ بىخەنە سەر رىڭاى مىرىس ، زۇر بە تۈندىى دژى ئىۋە كار دەكرىت . ئىستا كە دەستان لە كاروبارى ئەۋ ئاۋچانە ۋەردەۋە ، جەنابى كۇمىسەر بىرۋاى بەۋە نىە كارىك دژ بەئىۋە نەجام بىدات .⁸⁹

ۋىرپاى ئەم ئاگاڭداركردنەۋەى ، شىخ دەستى كىردىۋە بە دەستىۋەردانى كاروبارى ئەۋ ئاۋچانەى لەنامەكەدا ئامارەىان بۇ كىرابوۋ . لەئاكامدا بارەگاگەى لە سلىمانى بۇمباران كرا . ئەۋەش شەۋپۇلىكى نىزى و جەردەىى بەدۋاداهات لە ئاۋچە بەرزىيەكانى دەۋرۋەر كە لایەنگرى شىخ مەحمۇد بوۋن .⁹⁰ ۋاپىدەچۈۋ ھىزە تەمىكارەكانى بەرىتانیى شىخیان چاۋترسىن نەكرەبىت . ھەرىۋىە لە ھەۋلى ئەۋەدلىۋ دەسەلاتى خۇى بەرەۋ ئەۋ ئاۋچانە بىكشىت كە لىنى قەدەغەكرا بوۋ . لە ھەمان كاتدا ، ئەۋ بەبەردەۋامىى ئۇ ئىدىمۇندز و كۇمىسەرى بالآى دەنۋوسى و بىتاۋانى خۇى پىشانەدا و پىنى لەسەر ئەۋە دادەگرت كە

⁸⁸ Ibid.,345.

⁸⁹ Ibid.,346.

⁹⁰ Ibid.,350

بەھەنە ئىنى تىگەشتىن .⁹¹ سىمبارت بە لايىنگران و ئەوانەشى لەگەندابوون . ئەو زۆر بە وىرايىمە ھەنمەتىكى پىرۇپاگەندىيى بۆلۈكردىمە بۆنەھى سەرى بۇ دانەوئىن دەسلەتتى بەسەرىئاندا بىرەت . بەگۈزەھى ئىدىمۇندز "بايەخدارتەرىن پىرۇپاگەندەي شىخ محمود ئەمە بوو كە راگەياندىنك لەبارەيمە بۆلۈمكەرتەمە تىيدا باس لەو كارانە ئەمكەت كە ئىزى كراون تەكتىكىكى ئىدەھولەتتى لە پىشتىمە بوو و ئەو لەنايندەيمەكى نىزك و گونجاودا بەگۈزەھى شىخى خۇي و پەلەپايەي دەسلەتەكى پىشورى دەنەمە ."⁹²

ئەركەت ھۇشياركردنەھەكى پىشور سوودىكى نەبوو ، ھەربۇيە مەرىي بىرارىدا سەلەنۇي شىخ بۆمباران بەتەمە . بەنەكى شىخ لە رۇزى جەئنى سەرى سالى ۱۹۲۳دا پەلامارسا ، بۆنەھى شىخ لەخەت نەرنەچىت ، نەيشى فېزۇكەكان بۇ ماوئى چەند مانكى داھاتوش بەسەرى شارى سلىمانىمە بەرەھام بوو .⁹³

ياخىيىبوونە چەكدارىمەكى شىخ محمود لەكۇتايىدا كۇمىسەرى بالاي گەياندە ئەو باوئەھى كە جگە لەدەستبەسەرداگرتەھى شارى سلىمانى رىگەچارەيمەكى دىكە نىيە . شەرەكە لە ناوئەراسى ژوونى ۱۹۲۴دا بەتەواوئى داگىركرا . ئەو ھىزانەي ئەركى داگىركردنەھى شەرەكەيان نەجامدا و پاشترەك ھىزىكى دەسلەتتەرىز دامەزىنەن لە : ستونىكى سوپاي عىراق ، ھىزىكى پۇلىس ، يەكەيمەكى ھىزى ناسورى ، ھەروھە (ھاپ) پىكەھەتن . بەرئوبەرايەتتى ھەرىمەكە بە ئەفسەرىكى رامبارى بەرىتانى سىزىدا كە ناوى (ئەي.چەي.چاپمەن) بوو ، ئەھى ئەركەكى خۇي ەك مەسەرفىك لە ساپەي كۆمەتى عىراقدا كرتە نەستۆ ، بەلام لە راستىدا سەر بە كۇمىسەرى بالا و ھەر لەويشەھە فەرمانى مەردەگرت .⁹⁴

شىخ محمود ھىشتا ەك گىرقتىك مايمە ، لەناوچەكانى دەورويە پەلامارى لەناكاوى نەجام دەدا ، لە ھىزەكانى مەرى دەدا و بىزىرى ئەكىن ، باجى مەردەگرت و لەھەرى شىخى بۇي بلوايە دەيسەپاندا ، ئىنجا بە خىرايى ئەكشايمە سەورى ئىران و

⁹¹ Ibid.,365.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.,371-72,377-78.

⁹⁴ Ibid.,387.

دەپەريەمە .⁹⁵ ئەم دۆخە تا ئەو کاتە بەردەوام بوو کە شىخ وازى لە مەملاننى و تىكۆشان
هینا و لە گوندی پىران دانىشت . پاش ماوەیەکی کەم لە ژوونی ۱۹۲۷دا شىخ ملکەچى
خۆی پىشاندا و فەرمى لىخۆشبوونی بۆ دەرچوو ، ھەر ھا رىگەى درا بگەرتەمە
عىراق و مال و مولکەکە دەستبەسەردا گىراوەکەى بۆ گەرتايمە .⁹⁶

⁹⁵ کۆلۆنىل ئىلفىنستۆن کە خۆى لەو دەمدا لە عىراق خەرىكى رازمکردن بوو ، سەبارەت بە یارمەتیی ماددىی
چالاکیەکانى شىخ مەحمود ئەم تىبىنىیە سەرنجراکێشەى خوارمەوى دا : " لەیەمە سالی ۱۹۲۷ کاتیک شىخ
مەحمود لە سەر سنووری ئىران پەرەوازەبوو . بەرنامەى ئەوەمان دانا کە ئەو سەرچاویە سنووردار بگەین کە شىخ
مەحمود بەهۆى ئاردنى باجگرمکانیەو لە نێو خێلەکییەکاندا باج کۆمەنەمە . پاشتر بۆمان دەرکەوت کە ئەو
خێلەکییانەى بە رۆژ واخۆیان پىشانەدا کە لەو کارانەمان بۆ رىگى لە باجگرمکانى شىخ سوپاسگۆزار بوون ، ھەر
شەرى بەسەردا دەھات بۆ خۆیان چیان لى داواکاربوو بۆیان رەوانە نەکرد . بەراستى ئەو کابرایە شکیەکی
ئایىنى مەزنى ھەبوو . . . 45" Elphinston, Kurds and The Kurdiah Question,

⁹⁶ Edmonds, Kurds, ..., 422n.1.

بوو . به لأم موسل له دهستی بهریتانییهکاندا بوو ، نووانیش ته‌مای شه‌ویان شه‌بوو دهستی لښه‌لگرن ، هینشتا سه‌رگرمیی تورکان به سه‌رگه‌وته‌کانیان دانه‌مرکابوو ، هه‌ره‌شه‌ی مه‌ترسییدار ده‌ماته ریښان به گه‌رمکردن و قوونکردنه‌وه‌ی کښه‌که له‌سه‌ر شه‌ هه‌رمه‌ی مملانیکه‌ی له‌سه‌ر بوو . مه‌سه‌له‌که که له کونفرانسی لوزاندا هینترایه پښه‌وه جینگای مشتومړنکی توند بوو ، بریاری شه‌وه‌شی لښدرا که به رڼکوتنی هه‌ردوولا بۆ ماوه‌ی سالنک هه‌له‌سیږدرنیت .

په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان کورد و تورک

به‌درزایی شه‌ ماوه‌یه ، په‌یوه‌ندییه‌کانی کورد و تورک تاده‌مات روی له تینکچوون و ئالۆزبوون ده‌کرد ، تورکان زۆر به وردی و له‌نزیکه‌وه‌ چاودیزی کورده‌کانیان ده‌کرد ، شه‌وانه‌ی مه‌زترین پڼکه‌ته‌ی ره‌گه‌زی غه‌یره تورک بوون و پاش جه‌نگ له‌ نیو تورکیادا ما‌بوونه‌وه . له‌سه‌ر شه‌ هۆکاره ، شه‌وانه هه‌ره‌شه‌یه‌کی مه‌ترسییداریان بۆ بۆ یه‌کیتی شه‌ته‌وه‌یی شه‌ و لاته‌ نوڤیه پڼکه‌ده‌هینا . تورکان به‌ته‌واویی شه‌وه‌ ناگاداربوون که به‌هه‌زیوونی خواستی توڼزه‌ بالاکانی کۆمه‌لگای کوردیی خوی له‌ دامه‌زاندنی ده‌وله‌تییکی کوردیی سه‌ره‌خۆ ده‌بینیته‌وه . له‌ماوه‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییدا ، هیندیک له‌ کورده‌ دیار و ناسراوه‌کان په‌یوه‌ندییان به‌ هه‌ره‌که له‌ به‌ریتانییه‌کان و رووسه‌کانه‌وه‌ کردبوو و مه‌سه‌له‌یه‌کی شه‌ جوړه‌یان له‌گه‌ل‌یاندا هینابووه به‌ر باس . به‌ره‌می شه‌ په‌یوه‌ندییانه شه‌ کاته‌دا که‌م بوون ، به‌شینکی به‌هوی شه‌ پشویوی و نا‌نارامییه‌ گشتییه‌ی به‌دوای جه‌نگه‌که‌دا هاتن ، هه‌روه‌ما به‌هوی سه‌رقا‌لبوونی هاو‌په‌یمان‌ه‌کان به‌ کښه‌ی شه‌رمه‌نه‌کانه‌وه . له‌ پاش جه‌نگ ، وه‌ک ده‌بینن ، کوردان نا‌کوکییه‌کانیان به‌په‌له له‌گه‌ل شه‌رمه‌نه‌کاندا چاره‌سه‌رکرد و نوڼه‌ری هه‌ردوولا پڼکه‌وه له‌ کونفرانسی ناشتییدا ده‌رگه‌وتن . له‌راستییدا له‌ قوونای تینکشان و لاوازی تورکیادا ، تورکان له‌ ترسی شه‌وه‌ی شه‌وه‌کا هه‌رنه‌ه‌کانی رۆژه‌لاتیان به‌ قازانجی شه‌رمه‌نه‌کان له‌ده‌ست‌بجیت ، شه‌ولی زۆریان دا باوه‌ش به‌ خولیا شه‌ته‌وه‌یییه‌کانی کورد دا بکه‌ن و هانی کوردان به‌دن داوای دامه‌زاندنی ده‌وله‌تییکی سه‌ره‌خۆیی کوردیی له‌ رۆژه‌لاتی ناسیای بچووکدا بکه‌ن . هه‌رای بانگه‌شه‌ی کوردان هیندیک شه‌نجامی

ھەنگرىساندىنى شۇرشەكە

شۇرشەكە لە مارتى ۱۹۲۵دا ھەنگرىسا ، لەكاتىڭدا كۆمىسيۇنى كۆمەلەى گەلان لە ويلايەتى موسىل و باشوورى ئەم ھىلەى برۇسلى پىندەگوتريت ، خىرىكى بەرىنومبىردى لىكۆلنئەمەى راپىرسىيەك بوون تا روونىيىكاتەرە و بىرار لەمەدات داخۇ دانىشتوانەكە خوازىارى ئەمەن لەئىئو دەولەتى تازەدامەزراوى غىراقدا بەىننەمە و ياخود پىيان باشە بگەرىنەمە باوەشى توركيا . ھەروەك (تۆىنبى) چەند سالىك دواتر نامازەى پىنداوہ ، ھەنگرىساندىنى شۇرشەكە لە باكورى ئەم ھەرىمەى كىشەكەى لەسەر بوو " لە چەند ناوچەيەكدا بوو كە لەم دەمەدا ھىچ ھىزىكى بىيانى مەملانئى سەرورىى و دەسەلاتى توركانيان تىدا نەمەكرە ."^۱

شىخ سەعید پىران ، سەرۆكى تەرىقەتى نەقشەبەندى ، رىبەرايەتى شۇرشەكەى كرد .^۲ شىخ سەعید دەسەلات و نفوزىكى زۆرى لە ناوچەكانى دەورەيدا ھەبوو ، نەك تەنبا بەھۆى ئەم پىرۆزىيەى كە بە مىرات بۆى مابووہ ، بەلكو بەھۆى ئەم پەيومندىيە ژن و ژنخوازىيەى كە بە سەرخىلە كورنەكانى دەورەبەرەمە دەيىستەمە بەتاييەت لەگەل زازاكانى بەرزايمەكانى دەرسىدا .^۳

ژمارەيەك نووسەر پى لەسەر ئەمە دانەگرن ، ھەرچەندە شىخ سەعید رىبەرى گشتىى و سىمبولى شۇرشەكە بوو ، بەلام ئەم تەنبا يەكەك بوو لە زۆرىك لەوانەى ھەنگرى ئەم بېوايە بوون و بەشىمەيەكى كردارىى جىبەجىيان كرد . بە بۆچوونى ئەوان

^۲ Toynbee, 507.

^۳ سەركرەمەى نەم راپەرىنە لە زۆرىيەى سەرچاوەكاندا شىخ سەعیدى پىرانە . بەلام ھىندىك سەرچاوە ناوى شونەكەى شىخ بەجۆرىكى دىكە دىنن ، (راشۇت) دەلئىت شىخ سەعیدى پالو ، (كارل) بىش دەلئىت شىخ سەعیدى گەنجە .

Rondot, "Les tribus Montagnardes," 48; August Ritter Von Krl, Kamal Atatürk^۲ s land." 48.

^۴ Toynbee, 507-8.

سەبارەت بە پتەمالى شىخ سەعید برونە : Rondot, "Les tribus Montagnardes," 48 .

، شۆپشەكە ئاكامى پلانىك بوو ھۇشيارانە لەلايەن ژمارەيك لە نەتەمەخوازانی كوردەوه نامادە و بەرزەدەمچوو ، پلانى ھەلگىرساندن شۆپشەكە بە مېرئالا خاليد بەگ ، كە يەكئىك بوو لە سەرۆكەكانى خىلى گەورەى جوبرانلى ، سپىردرابوو .⁵

۲۱ى مارتى ۱۹۲۵ ھەك بەروارىك بۇ دەستپىكردى راپىرىنىكى سەرتاسەرىى دەستپىشانكرا ، ھەرچەندە شۆپشەكە بەشئۆھەيمكى نابەكام لە ۷ى مارتدا ھەلگىرسا ، واتە چوارەدە رۆژ پىش ئەو مېژووى بۇى دانرابوو .⁶ ئەم گۆرانە نەخوازراوہ لە بەروارى راپىرىنەكەدا بوو ھۆى تىكدانى يەكجەرەكى بەرنامە چەكدارىيەكانى كورد . نەك تەنيا بەنكە جياوازەكانى بەرەنگارىى بىئاگا بوون لە ھەلگىرساندن كاره چەكدارىيەكان و بەو ھۆشەموە لەگەل ناوچەكانى دىكەدا پىكەوہ رانەپەرىن ، بەلكو ئەو ئەفسەرە كوردانەش دانرابوون بۇ سەپەرىشتىيكردى ئۆپەراسىيۆنە چەكدارىيەكان لەو بەرانەى بۇيان دانرابوو ، نەيانتوانى لە كاتى گونجاودا پەيوەندىى بە يەكەكانيانەموە بەن .⁷

راپىرىنەكە بەخىزايى پەريگرت ، راپىريوان توانيان پىشپەوىى بەن و دەست بەسەر ژمارەيك شارى گرنگدا بگرن . ئەوان توانيان بۇ ماوەيك دەست بەسەر شارى خەپوتدا بگرن ، بەلام لە گرتنى شارەكانى ھەك دياربەكر ، ئەرغانە ، ھەلاتيا و چەند ھەلبەندىكى دىكەدا شكستپىيانخوارد ،⁸ واپىدەمچوو راپىرىنەكە ئەو ھىزو

⁵ S.Bedir Khan,46;Chirguh, La question kurde, 31; Rambout,26; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,11.

⁶ راپىرىنەكە بە شئۆھەيمكى لەناكاو كاتىك دەستپىكرد كە دەستەيك جەندرمەى تورك لەگەل ژمارەيك لە پىاومەكانى شىندا بە يەكئاندا ھەلپەژان . سەفرىستان دەلىت كە راپىرىنەكە بەھۆى پىلانى توركەنەموە بەر نامەكامىيە تەقيەوہ و توانى لە رىگەى بەكرىنگراوہكانىمەوہ لەبارى بەرىت . بەگوزرەى ئەو توركەن شىخ سەعەدىيان بانگ كردووتە بەنكەيمكى خىزان . ئەوىش وازانئىوہ بۇ سزادانە و داواى لە پىاومەكانى كردوو دەستبەكەنەموە كە چەند سەكەمىك بوون . ئەوہش وایكرد راپىرىنەكە لە جياتى ۲۱ى مارت . لە ۷ى مارتدا بەتەقىتەموہ .

S.Bedir Khan,46;Chirguh, La question kurde, 32; Rambout,26.Safrastian,83.

⁷ Chirguh, La question kurde, 31; Rambout,26; Safrastian,83

⁸ Toynbee,509.

سەفرىستان دەلىت راپىريوہكان توانيويانە دەست بەسەر بەشى باشوورى شارى دياربەكردا بگرن .

جوش و خروشەى بەرراىى لە ئەنجامى ئەو شکست و پاشەکشىيانەدا لە دەستدا بێت . وىزای ئەوەى پەرەگرتن و بلاوىو ئەوەى راپەرینەکه رى لىگىرا ، بەلام هىشتا دوور بوو لەوەى بە تەواوتى کۆنترۆل بکرىت . زۆرىەى شەر و پىنگدادانەکان لە ناوچە بەرزایى و چىاىبەکان دەقەومان ، هىشتا وەرەکه زوو بوو بۆ ئەوەى جۆنە بە يەکه سەریازىبە گەورەکان و چەکی قورس بکرىت و رەوانەى ئەو ناوچانە بکرىن . گەرووى چىاکان بە بەر گىرابوون ، تەنیا چەند تۆلە رىبەکی ناخۆش هەبوون که لە سایەى بارودۆخىکى زۆر نالەبار و پىر ناستەنگدا دەتوانرا کە لىکیان لىوەر بگىرىت .^۹

سەرگۆنکردنى شۆرشەکه

بەلەبەرچا و گرتنى بارى ستراتىژى و لۆجىستى . پىوېستى نۆزىنەوەى رىنگەبەک بگاتە ناوچەکانى راپەرین زىاتر جىگەى بايەخ بوو . ئەو ناوچانەى بەو لەمپەرە چىاىبانە پارىزدا بوون کە بواری تىپەرینيان نەدەدا . وەلامەکش خۆى لە بەکارهێنانى هێلى ناسنى بەغدادا بىنەيمەرە کە بەشىکى کەوتبوو سوریاه . پاش ئەوەى حکومەتى تورک داواى مۆلەتى رىپىدانى لە دەسەلاتدارانى فەرەنسى لى سوریا کرد تا بەشە سوریەکەى هێلى ناسنى بۆ گواستەنەوەى سەرباز و چەک و نازوقە بەکارهێنن . بە پى بەندى ۱۰ى رىکەوتننامەى فەرەنسى-تورکى کە لە ۲۰ى ئۆکتۆبەرى ۱۹۲۱دا مۆرکابوو ، مۆلەتى رىپىدان وەرگىرا .^{۱۰}

لە دواهەفتەى مانگى مارتى ۱۹۲۵دا ، لژە هێرشى تورکان بۆ سەر چەکدارە

⁹ Toynbee, 509.

¹⁰ ئەم رىکەوتنە بە رىکەوتنى ۱۹۲۱ى فرانکلین-بۆلڤۆن یش ناودەبرىت . سەرچاوە کوردىبەکان و ئەوانەى لاىنگرىيان دەکەن جەخت لىر قازانجە گەورەبە دەکەن کە تورکان لە بەکارهێنانى بەشەکەى سوریای هێلە ناسنىبەکەى بەغدا دەستیان کەوتوو . هەرچەندە تۆبىن لى سالى ۱۹۲۷ ناماژەى بەمەدەرە کە پىش ئەوەى ئەم خۆکۆنکردنەوانەى تورک کار لە هەلومەرجە سەربازىبەکە بکات ، شکستى شىخ سەمىد لە گرتنى دياربەکردا بە شىویمەکى مەزن جۆلانەمەکەى لاواز کرد

یاخییبووهمکان دەستیپێکرد .¹¹ هەلسورانی سەرکردایەتی بەلای جەنگی تورک و مەردەخات کە نەخشەی گەمارۆیەکی بەرفراوانیان دەرشتیبت بەمەبەستی رێگرتن لە پەرتەوازمبوونی یاخییبووان و پاشتر سەرلەنوێ کۆبوونەوەیان لە دەسته و تاقمی بچووکدا بتوانن بەشیوەی پارتیزانیی بچەنگن .¹² تورکان سەرکەوتوانە توانیان بەشیکی سەرەکی هێزەکانی راپەڕین لە ۸ی ئەپریل ۱۹۲۵دا ، لەشەرەوه بگلیزن . لە پێگەدانانیکی توند و یەکلایەرەودا کە لە هەرنێمی چاپوکیجار روویدا ، هێزی راپەڕیوەکان بەسختی تێکشکان .¹³ پاش ئەوه بە ماوەیەکی کەم ، گەنجە گیرا ، شیخ سەعید و ۲۴ کەس لە هاوکارە نزیکەکانی دەستگیرکران . باقی دیکەی راپەڕیوەکانیش چەمکەکانیان فرێدا .¹⁴

سەرکۆکردنی راپەڕینەکه هاوکات بوو لەگەڵ دادگاییکردنیکی کورتخایەندا کە دوواتریش هەر بەرەوام بوو . راگواستنی بەکۆمەڵ ، هەنگاوی تەمیکارانەیی توندوتیژ ،¹⁵ بەچەشنێک کە گیانی بەرگری کورد تێکشکێنێت و دوایین بەرەنگاری کە دژی فەرمانڕەوایەتی تورک مابوو لە پێ بجا . وادەرەگەوت کە کردەوه سەرکۆتکارییەکان بەشیوەیەکی وا داریژابوون و جێبەجێدەکران کە وانەیک بێت هەرگیز لەیاد نەچیتەوه . ژمارەیی راستەقینەیی ئەوانەیی کۆژراون یا دوورخراونەتەوه ، هەرەوها نەو ماڵ و گوندانەیی وێرانکراوون هەرگیز بەتەواویی نازانرێت ، بەپێی سەرچاوه کوردییەکان ، زیانی خەلکی مەدەنیی وێرانکردنی ۲۰۶ گوند ، سووتاندنی ۸۷۵۸ خانوو ، کوشتنی ۱۵۲۰۶ پیاو و ژن و مندال .¹⁶ سورهیا بەدرخان پاش دوو ساڵ لە شوێشەکه رایگەیاندا

¹¹ Timse (London), Mar. 28, 1925; cited in Toynbee, 509.

¹² Timse (London), Apr. 1, 1925; cited in Toynbee, 509-10.

¹³ Toynbee, 510.

¹⁴ Toynbee, 510.

¹⁵ کاپت (نارمستۆنگ) کە خۆی وەک وابەستەیی سەریازی بەریتانیی لە تورکیا راژوی کردووه وێنەییکی تاریکی سەبارەت بە سزادانە راگواستوووه کە تورکان دواي سەرکۆتکردنی راپەڕینەکه نەرحەق بە کوردیان کردووه .

H.C. Armstrong, Gray Wolf, Mustafâ Kemal: An Intimate Study of a Dictator (London: A. Barker, 1932), 265.

¹⁶ Chirguh, La question kurde, 49-52; Rambout, 28.

نەوانە ھەبوو لەگەڵیان ژباوە . ئەو بێر و نامانجە ی رێنیشاندەری شۆرشە کوردییەکە بوو ھەمان ئەو بیرونامانجە بوو کە لە سوریا و فەلەستین دا ھەرای نايموہ²⁰ و سەرۆکی دادگا لەکوێتایی ھۆننەوہی بربارمکانیدا ، رووی لە تاوانباران کرد و گوتی : " ھیندیک لە ئیوہ گیانی خۆپەرستی ھانیداو ، ھیندیکیشتان بە فیکسی بیگانە و ناحەزی سیاسی ، بەلام ھەمووتان کوک بوون سەبارەت بە دامەزراندنی دەولەتێکی کوردیی سەربەخۆ ، شۆرشتان ھەلگیرساند ، ھەربۆیە پێویستە باجی وێرانکردنی ولات و ئەو رووباری خۆنە ی ھەلتان ساندووہ لەسەر تەختی سێدارە بدەن ."²¹

بەپێی ناکامی ئەو دادگایە ، لە ٢٨ ی ژوونی ١٩٢٥ دا ، سزای مردن بەسەر پەنجاسۆنی کەس لە سەرکردە کوردەکاندا سەپینرا و فەرمانەکە دەستبەجێ جێبەجێکرا .²² " یەک لەوانە ی لەگەڵ شێخ سەعیددا سزای کوشتنی درا ، شێخ عبدولقادر ی کوپی کەسایەتیی ناو دار شێخ عویەیدوللا بوو ، ئەوہ ی ئەندامی ئەنجومەنی پیران و کارمەندیکی بلندی دەولەتی عوسمانیی بوو ، ھەروەھا ھەشت شێخی دیکش . فەرمانی داخستنی تەواوی تەکیە و خانەقای سۆفیەکانیش لە ھەریەکانی رۆژھەلاتدا دەرچوو ."²³

چەند رووداویکی کورت و خۆشناوی دیکە بەدوای راپەرینەکەدا ھاتن . پاش ھەلواسینی رێبەزانی کورد لە دیاربەکر ، راپۆرتەکان ھەوائی دەستپێکردنەوہ ی

²⁰ Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,12; Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 2(1948),9.

²¹ S.Bedir Khan,46; Rambout,27;Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,12; Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no.2,(1948)9;Malik,18.

ئەو گوتیە لە ژمارە ٢٨ ی رۆنامە ی (Vakit) ی تورکیی سانی ١٩٢٥ ھوہ وەرگیراوہ .

²² Toynbee,510. Cf. S.Bedir Khan,53; Rambout,27; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,12; Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no.2,(1948)9.

²³ Toynbee,510.

لە ٢ ی سینیەمبەری ١٩٢٥ بربارنەک لە ئەنجومەنی بالای نیشتمانییوہ بۆ داخستنی سەرچەم تەکی و خانەقاکان دەرچوو . ھەروەھا شۆنکەوتە ی تەریقەتە ناينیەکان بە توندیی سەرکوێتران . . Toynbee,72-73.

راپەرىنيان لە بەدليس ، موش و قەزاي شەمديفاني هەكاري راگەياندا .²⁴ شىخ
 عەبدوﻻﻯ كورپى شىخ عەبدوﻟقادرى نەهرى (يەكئىك بوو لەوانەى لە دياربەر هەلواسرا)
 لە تۆﻻى كوشتنى باوكيدا راپەرىبوو ، هەوالى نەوش هەبوو كە لەسەرقاتدا سەركەوتنى
 بەدەستەينا بىت . بەﻻم لە ئووتدا بەسەختى تىكشكا ، لەبەر نەوه لەگەﻝ دوسەد
 خىزاني كورددا سنوورىان بەزاندا و بەرەو عىراق هەﻻتن .²⁵ كورەكەى شىخ سەعید ،
 هەروەها براكەشى ، ناچار بوون پەنا بۆ عىراق بەرن .²⁶ هەلمەتەكانى سەركوتكاريى
 زۆرىەى خىﻠە كوردەكانى باشوورى رۆژهەﻻتى توركياى گرتەوه ، وىزراى پاشماوهى نەو
 كرستانىيە ياقووبى و كلدانىيانەى كە لە هەمان نەو ناوچەىيە وﻻتدا دەژيان .²⁷
 تۆينبى گەيشتۆتە نەو دەرنەجامەى ، وىزراى نەوهى حكومەتى تورك لە
 دامراندنەوهى راپەرىنەكەدا توانا و لىهاتووبى پىشاندا ، بەﻻم بىرارهكانى سەبارت بە
 چۆنىتى مامەﻠەكردن لەگەﻝ كورد و كىشەكە و نەهامەتییەكانيدا ناشايستە و دوربوون
 لە دانايى رامبارى ، توركەن بىنەوهى بايەخىك بۆ خواستە نەتەوايمەتییەكانى كورد
 دابىن ، بە تىن و تاوئىكى نوێۆه كەوتنە جىبەجىكردى سىياسەتەكانى ناوهندگەريى ،
 توركەندن ، سىكىولارىزم ، رۆژئاواگەريى ، هەمان نەو سىياسەتەنى هۆكاري تەقینەوهى
 شۆپشەكە بوون .²⁸

²⁴ Ibid.,511.

²⁵ Great Britain ,Colonial Office , Report by H.B.M. s Government to the Council of the League of Nation on the Administration of Iraq for the Year 1925 (London:H.M. Stationary Office,1926),12.

²⁶ Ibid.

²⁷ بەگوێزەى لۆنگرىك ، نەو رەگەزە جێواوچۆرنەى لەبەر دەم سوپاي تورك وەك پەنا بەر هەﻻتوونەتە عىراق برىتییە
 لە : ژمارەىەكى دياربىنەكراو لە كوردانى مىران ، دەمەزار گۆيانى ، هەزار كرستانى ناوچەى تۆپەابدىن ، نزیكەى
 دەمەزار ئارتوشى . Longrigg, Iraq, 1900-1950.157.Cf. Toynbee,511.

²⁸ Toynbee,510-11.

سەرئێج و دیدی حکومهتی تورکی: حکومهتی تورکیی راپهرینه‌که‌ی شیخ سه‌عیدی به‌ کاردا نه‌وه و جولا نه‌وه‌یه‌کی کۆنه‌پهرستانه‌ ناساند که له‌ لایه‌ن رێبه‌رانیکه‌ی دواکه‌وتوو و کائوکرچی نایینی و سه‌رخێڵه‌کانه‌وه‌ سه‌رکردایه‌تی ده‌کرا . نه‌وه سه‌رکردایه‌تییه‌ی وه‌ک بۆچوونه‌که‌ی تورک جه‌ختی له‌سه‌ر ده‌کرده‌وه‌ ، خوازیاری نه‌وه نه‌بووه‌ ده‌ست له‌وه‌ مافه‌ بۆماوه‌ییانه‌یان هه‌لگرن که له‌ نه‌جامی به‌ره‌ و پێشچوونی پرۆسه‌ی چاکسازییه‌ پێشکه‌وتووخوازانکه‌ی سه‌ته‌فاکه‌ماله‌وه‌ ، هه‌ره‌شه‌ی کائوبونه‌وه‌ و له‌نیوچوونیان له‌سه‌ر بوو . سه‌رچاوه‌ فرمییه‌کانه‌ی تورک هه‌روه‌ها به‌ریتانییه‌کانیان به‌ هانده‌ری راپهرینه‌که‌ی کورد ده‌دايه‌ قه‌ڵه‌م ، به‌لام نه‌مه‌ی نواییان پاشتر قسه‌ی لێوه‌ده‌کرا . راست و دروستی تۆمه‌ت‌ه‌کانی تورک هه‌رچیه‌ک بن ، به‌رژوه‌نده‌ی حکومهتی تورکی له‌وه‌دا بوو جه‌خت له‌ پاشکه‌وتوویی و نایینگه‌رایه‌ی راپهرینه‌که‌ بکات تا قسه‌کردن له‌سه‌ر کارگه‌ری نه‌ته‌وايه‌تی . پێویسته‌ نه‌ویش به‌ بیر بوێنینه‌وه‌ که حکومهتی تورکی له‌ ماوه‌یه‌دا سه‌رقاڵی مه‌سه‌له‌ی گه‌ڕانه‌وه‌ی ویلايه‌تی موسل بوو ، نه‌وش پشتی به‌ رازیبوونی کوردان و خاتره‌مه‌یی و نیازباشی به‌ده‌وامیان و هه‌روه‌ها پشتگه‌ری کۆمه‌له‌ی گه‌لان ده‌به‌ست . دانپێدانه‌ی حکومهتی تورکی به‌ تابه‌تمه‌نده‌ی نه‌ته‌وه‌ی راپه‌رینه‌ کوردیه‌که‌دا به‌ ته‌واویی سه‌نگی تورکه‌کانی له‌ مه‌سه‌له‌که‌دا سووک ده‌کرد . تورکان نه‌یانده‌توانی به‌ باشی نه‌وه‌ پشتراست بکه‌نه‌وه‌ و مل به‌وه‌ بدن که کورمه‌کانی باکووری هێنی بۆسل له‌ پێناوی سه‌ره‌خۆییدا له‌ مله‌لانیه‌کی خۆیناوییدا دژی سوپای تورک تیوه‌گلاون ، له‌ کاتی‌که‌دا بۆ نه‌وه‌ تیبکۆشن که پێشانی بدن کوردانی باشووری نه‌وه‌ هێله‌ بۆ دووباره‌ گه‌ڕانه‌وه‌یان بۆ باوه‌شی ده‌وله‌تی تورک په‌رۆشن .²⁹

حکومهتی تورکی هانده‌ریکی بایه‌خدا‌ری دیکه‌ی هه‌بووکه‌ وای لێبکات جه‌خت

²⁹ تۆینی به‌ درێژییه‌کی پتر له‌ مه‌سه‌لانه‌ دواره‌ ، ناماژه‌ی به‌وه‌داوه‌ که سه‌رچاوه‌ فرمییه‌ تورکییه‌کان هه‌لێکی تابه‌تیا‌ن داوه‌ تا جه‌خت له‌ روی کۆنه‌پهرستی و نایینی راپه‌رینه‌که‌ بکه‌نه‌وه‌ . نه‌وه‌ وه‌ک نمونه‌ ناماژه‌ی به‌ گوته‌رکه‌ی عیسه‌مت پاشا له‌ نه‌نجومه‌نی بالا‌ی نیشتمانیی له‌ ۷ی نه‌په‌رلی ۱۹۲۵دا داوه‌ ، هه‌روه‌ها نه‌وه‌ بابه‌ته‌ی که له‌ لایه‌ن حه‌لمی به‌گی والی مه‌عمورمه‌وله‌عزیز له‌ ژماره‌ ۱۱ی نه‌په‌رلی ۱۹۲۵ له‌ بۆژنامه‌ی (Tanin) ی تورکییدا بۆدوکره‌وه‌ته‌وه‌ . هه‌روه‌ها راپۆرتی له‌رمیی داگا‌ییکردنه‌که‌ی شیخ سه‌عید .

له سروشتی پاشکەوتوو خوازانهی راپەرینهکەیی کورد بکاتەوه . ئەومش دەرفەتیکی نایابی دا بە رژێم کە زەبیریکی دەمکو تکرە له ئەیارانی بوەشینتیت . هەموو ئەوانەیی بەشیوەیەک له شیوەکان بەرامبەر مستەفا کەمال وەستان و هاواری سیاسەتەکانی ئەبیت . بەوه تاوانبارکران کە لەگەڵ راپەرپوهەکاندا خەریکی پیلانگیرانن . ئەوانە تووشی چەندین پەلامار و کردووی سەرکو تکرانە بوون و تەنانەت راپینچکرانە بەردەم دادگا بەدناوەکانی سەر بەخۆیی . بەم شیوەیەش ، دەنگە نارازییەکان کێکران و ئەیارانی رژێم تیکشکیندرا .^{۲۰}

بەرپاری جۆراوجۆر سەبارەت بە سروشتی راپەرپوهەکان : وادەرمکەوت کە هیندیک نووسەر دیدی حکومەتی تورکیان پەسەندبیت ، نەک تەنیا ئەوهی پەيوەندیی بە سروشتی پاشکەوتوو خوازانهی راپەرینهکەوه هەیه ، بەئکو سەبارەت بەو ئەیارانەیی رژێمیش کە گوایه پەيوەندییان بە راپەرینهکەوه هەبووه . (ریتر فۆن کارل) لەوبارەیهوه دەنیت :

" ئەوه سەلمینرا کە سەرکردەکان ، لەسایەیی شیخ سەعیددا کە خەلکی گەنجیه ، لە رۆژناوای دەریاچەیی وان ، لە پەيوەندییدا بوون لەگەڵ هاواری تاییبەتییەکانی دوا خەلیفە و هەروەها لەگەڵ میر سەلیم کە له سوریا و نزکی سنوور دەژیا و داوای تەختی دەسلەلاتی دەکرد . ئاماژەکە ئەوه بوو کە شوێشگێرەکان دروشمی (بەرگری له بیروباوەری نیمپراتۆرییهکە بکەن) بەرز بکەنوه و پاشتر راپەرین وەک بروسک بەسەرپاری رۆژناوای ئەندەوڵدا بلاوینتەوه و له کوتاییدا ریگە بۆ دەست بەسەرداگرتنی پایتەخت خۆش بکات ، بەلام ئەو دروشمە ئەیتوانی بچیتە ئەودیو ئەو ویلایهتی کە له بنەرەتەوه تیندا بەرزکرایهوه ."^{۲۱}

¹⁰ تۆینی شینگیرانە پرسیاری سەبارەت بە رهوایەتی ئەو تۆمەتانە کردووه کە درێ ئەندامانی ئۆپۆزیسیۆن ناراستە کراوه ئەو حوسین جاھید بەگی وەک نمونە هیناوتەمره کە سەرنووسەری بەناوبانگی رۆژنامەیی (Tanin) بوو . ئەوهی بە بۆنەیی چالاکیی کۆنەپەرستانەیی ناراستەمکراوو ، بەو تۆمەتەش خرابوو بەردەم دادگای سەرەخۆیی و سزای دوورخستەوهی بەسەردا درا . تۆینی ئاماژە بەوه دەکات کە حوسین بەگ هەمیشە رۆژناوایگەریهکی داسۆز و وەفادار بووه . بەگوێزەیی ئەو هیچ بەلگەیک نەبووه کە بیسەلمینتیت چ حوسین جاھید و یا هەر ئەندامیکی دیکەیی ئۆپۆزیسیۆن له یاخیبوونەکەیی شیخ سەعید بەرپرسیار بن

¹¹ Kral.21.

نووسەرزکی دی زۆر که راشکاوانە هاوتەگۆ و سەبارەت بە گروپی دژەچاکسازی قسان ئەکات، (سێز.ئە.ئ.تێلفۆرد ۆگ) ۵. ئەوەی لە ساڵی ۱۹۳۰دا دەنیت: "ئەوانە پارتیکی نوێیان دامەزراند که ناوی پارتی گەشەپێدانی کۆماری بوو. دەتوانرێت رادەئە هێز و توانای ئەم پارتە بەس نامەیدا بزانرێت که بۆ شیخ سەعید نووسرابوو و تێیدا هااتبوو که پارتەکە ی کازم قەرە بەر پشنگیری راپەرینەکە ئەکات. لە راستییدا، شیخ سەعید پشتیوانیی و هاندانی لە پارتە نایینییکەوه وەرەگرت."^{۳۲}

(جینیتزۆن) که پاش ماوەیەکە کەم لە سەرکوتکردنی راپەرینەکە ی شیخ سەعید نووسیوەتی، ئەوەی ناشرکرا کردووه که یاخییبوونەکە مەملانیک بووه لە نێوان پاشکەوتویی و پەرەسەندندا: "هۆکاری قوونی بەرەمەینەری یاخییبوونە کوردییەکە سروسشتیکی کارگیری و نایینی هەبوو. جولانەوهکە لە لایەکەوه و لە هەمان کاتدا کاردانەوهی فیودالیزمی کوردیی بوو نژی دەولەت و هەرخوا مەملانیک بوو لە نێوان تورکیای کۆن که بە یاسا ئیسلامییەکانەوه پەيوەست بوو لەگەڵ تورکیای نووی سیکولار و پەرەسەندوودا."^{۳۳}

(جینیتزۆن) گەڵانە ی ئەوەی کردووه که لەناکامی جێبەجێکردنی ئەو چاکسازی بە شیوازه ئەوروپییەکە ی، گرفت و ئالۆزی بۆ دەرەبەگەکان پێکەات، ئەوەش لەسەر هەلومەرجە رامیارییه کالۆرچەکە ی کوردستان رەنگیدایهوه. ئەو راپەرینەکە ی کوردستانی لەگەڵ جولانەوه کۆنەپاریزه دژە شۆرشەکە ی ساڵی ۱۹۰۸ بەروورد کردووه ناوی لێناوه (تەقینەوهی دەمارگیری نایینی). بە بۆچوونی ئەو، مەبەستی ئەو شیخ سەعیدە ی ئالای سەوزی ئیسلامی هەڵدایوو. بریتیبوو لە گیرانەوهی کارکردن بە یاساکانی شەرعیەت."^{۳۴}

(رامپۆت) بە پێچەوانەوهی ئەو پێداگرییه ی جینیتزۆن، ئەوەی گەڵانە کردووه که لە دادگاییکردنەکە ی شیخ سەعید و هاوه لانییدا، هەریک لە داواکاری گشتیی و هەرخوا سەرۆکی دادگاش جەختیان لەوه کردووهتەوه که نەتەوایهتی هاندەرنکی

³² Sir A.Telford Waugh.Turkey:Yesterday, Today ,and Tomorrow (London:Chapman and Hall ,1930),263 .

³³ P.Gentizon , "L insurrection Kurse.", 834-56.

³⁴ Ibid.,841-43.

گرنگی راپېرېنه که بووه .³⁰ هرهوک چاوهړې دکرنت سرچاوه کوردیهکان و نهوانه ی لایه نگریمان زياتر جهخت له هؤکاری نه تهوه یی راپېرېنه که دهکمنهوه تا هاندهری کاردانهوه ی نایینی . لهسالی ۱۹۲۷دا ، (توینبی) گومانیکي قولی دهرېری سهبارت به نهگری زانینی نهو راستیه ی داخو کام یهک لهو دوو هؤکاره - نایینی و پاشکوتووی له لایهک و نه تهوه یی له لایهکی ترهوه - چسپاو و بههیزتره . نهو روونیکردمه که بههسته هینانی سرنجی لېجراو و بئ نهملاولا لهو باره یهوه کاریکي نهسته ، نهویش له سؤنگه ی نهو راستیهوه که تیگرا یا زؤریه ی نهو زانیاریانه ی سهبارت به راپېرېنه که بلاودمکرئنهوه له سرچاوه تورکیهکانهومن . دیاره حکومتی تورکیاش هؤکار و مبهستی چسپاوی خوی لهوه دایه که لایه نی نه تهوه یی راپېرېنه که بچوک پیشانبدات و رووی کاریگری نایینی و پاشکوتووی لهسر راپېرېنه که زهقبکاتهوه و گهوره بکات .

کاتیک دیتسمر مسهله ی گفتوگو و لیدانهوه ی نهو بابه ته ، توینبی دیته سرخالیک " ویرای نهوه ی هیندیک بهلگه وا پیشان دهنن که هاندهری نایینی و پاشکوتووی له پشت راپېرېنه کهوه له هؤکاری نه تهوه یی بههیزتر بیت " .³¹ بهلام نهو زؤریه ی کات لهبردم بهلگه ی زیاتری ناشکرا و قایلکردا پېچوانه ی خوی دموستیهتهوه :

" له لایهکی ترهوه ، نهوه شتیکي بهرچاوه که راپېرېنه که بهنیو کؤمه لانی خه لکی نه زېږوم ، تراېژون و سامسون دا بلاونه بووه وه ، که بهگشتی نهوانیش وک کوردهکانی هاوسنیان پاشکوتوو و کؤنه پاریز بوون نهوانه ی که چیدی پاش نهوه (له نوله مېسری ۱۹۲۵دا لهسر حسابی بهرژوهندییهکانی خویان دژی چاکسازیه رؤنواگرایه که ی نهنقره نهوهستان . نهو بؤچوونه ی که ده لیت راپېرېنه که و سرکوتکردنه که ی ململانییه که له نیوان نه تهوایه تی کورد و تورک نهک ململانییه ک بیت له نیوان پاشکوتووی و پېشکوتووییدا . بهم کهمه زانیاریه ی خوارهوه پشنگیری

³⁵ رامپوت نهو زانیاریه ی جینتیزونی خستوته پال نهوه که ی داواکاری گشتی و سرؤکی دادگا که ، نینجا بهسر سورمانه پرسپاری نهوه دهکات " توپلی مستر جینتیزون له دادومرکه چاکتر ناگادار بیت "

Rambout, 28.

³⁶ Toynbee, 508 fn3.

دەكرتت كە نووسەرى نەم دېزانە لە ھاوېرنىيەكى توركەمە وەرگرتووە ، ئەوھى كە لە پلەس پايەيەكى وادا بوووە راستىيەكان بزاننئ : كاتئك راپەرنەكە گەيشتە خەرىوت ، تەواوى دەستەتوئۆرئەكانى خەرىوت لە ساىەى رېبەرانى نەورى ئەفەندى دا كە جئنگەرى ھەلبئزئەراوى نەندام پەرلەمان بوو ، دئزى راپەرنەكە وەستان و راپەرىوھەكانيان پاش رۆژئك لە ھاتنە ناوەبەيان بۆ ئئوشارەكە شاربەدەر كرد ، پياوماقولاى شار و دانىشتووانەكى كە دئزى راپەرنەكە وەستانەمە سەر بەھەردوو پارتە سياسىيە جىوازەكە بوون . بە لەبەرچاوغرتنى ئەو راستىيەى كە خەئكى ولايەتى خەرىوت (مەمورەتولەرزئ) لە رووى نايىنيەمە دەمارگەرتئ خەئكانى وىلايەتەكانى نەندوئلى رۆژھەلات پئكەھئئن ، ھەلۆئستى ئەوانە بەلگەيەكى ئاشكرا و لئبراو دەخاتە بەردەست كە سەروشئى راپەرنەكە لانى كەمى نايىنى نەبوو و پارتە ئۆپۆزسىؤنە توركئەكەش چ پەيوەندىيەكى ئەوتۆى بەرپاەرىوھەكانەمە نەبوو ."²⁷

پئويستە ناماژە بەمە بدئت كە تۆئبى دەرنەنجامى تۆئزئەمەكى سەبارەت بەم بابەتە لە كارئكى دىكەدا وردتر و راشكاوانەتر ، بەلام كورتر و پوختەتر پئشكەش كەردووە .²⁸

رۆئى ھەردوو مەسەئەى نەتەوايەتئى و ئائىن لە راپەرنەكەدا

وئەراى ئەو لئكدانەمە جۆراوجۆرانەى سەبارەت بە ھۆكارەكانى راپەرنە كوردئەكەى سائى ١٩٢٥ كراو ، ئەو راپەرنە دەرنەنجامى ھۆكارى نەتەمەى و نايىنى بوو . كوردان بە شئوہەكى گشتئى لە رووى نەتەوايەتئەمە كەوتبوونە بەر پەلامار . بلاوبوونەمەى بئەماكانى بەرى نەتەوايەتئى لە ئئوكوردان و دەركەوتنى نەمەيەكى نۆئى نەتەمەى خۆئنگەرم ، وائئكردن كە بەرپەرى ھەستيارئى و مەترسىيەمە بېواننە ئەو ھەولانەى كە دەرنئ بۆنەمەى ئاچارئن دەست لە نەتەوايەتئى خۆيان ھەلگرن . لەبەر ئەم ھۆبە ، ئەوانە بەرنەنگارى چالاكئەكانى سەركوتكردنى

²⁷ Ibid.,508-9.

²⁸ Toynbee and Kirkwood,264-73..

نەتەوايەتیی کورد بوونەوه و سەبارەت بە قەدەغەکردنی زمانی کوردیی توپه و بیزار بوون . ئەوانە نژی تورکاندن وستانەوه ، چونکە بەو پێنە دەبوايە کوردان خۆ بە تورک بگۆین ، دەستبەرداری کوردبوونی خۆیان بن و هەلگری ناسنامەییکی دی بن . بێهوودی هەولێکی بەو چەشنە لەو قوناغە هەژانەی نەتەوايەتییدا زۆر ناشکرایە و پێویست بە نژیژداری ناکات .

وێرایی نەوهی سیاسەتی رۆژئاواگەرای و سینکیولاریزم (شایینجودایی) حکومەتی تورک لای روناکییرانی کورد بەریرەکانی نەهەرا ، بەلام بێگومان بەلای بەشینکی زۆری کۆمەلانی خەلکی کوردەوه بیزراو و نابەجێ بوو . بە تاییەت سەرخێلەکان و رۆحانییەکانی کورد بە توندیی نژی ئەو سیاسەتە وستانەوه که نژی باوەری چەسپاو و ماف و جیاوگە بۆماوەییەکانیان بەرێوه نەچوو . بەلای رۆحانییەکانی کوردەوه هەلومەشانەوهی خەلافەت و رەتکردنەوهی کارپێکردنی یاساکانی شەریعەت لەلایەن دەسەلاتدارانی تورکیای نوێیەوه ، پەچراندنی ئەو هاوبەستەگییە مینژویی و قوولەیی برابەرەتی نیسلایمی دەگەیاندا که پێشتر لە نیوان ئەوان و تورکاندا هەبوو . ئەوان هەستیان بەوه کرد چیدیەکه هیچ شتێکی هاوبەش بەو تورکانەوه نایانبەستیتەوه که نژیەتی نایین و نەریتی باویان داھیناوه و بەو کارانەیان خۆیان لە باقی دیکەیی باوەرداران دا بریوه . نەوهی بۆ ئەوان ئالۆز و تەمومژاویی بوو ئەو گۆرانکاریانە و حکومەتە ناانایینیە رەتکەرەوهکی تورک بوو که لێرە بەدواوە پێان دەنیت ئیدی دەیت بەرمو ئەوه بۆن که بێنە تورک نەک کورد . ئەومش وەک ئەوه وایە پێیان بلێت دەست لە نەتەوايەتی و بیروباوەرەکیان هەلگیرن و خۆهەلۆسن بە تاقییکی دینسز و ستەمکاردا ، ئەو سەپاندنەیی ئەوان ئامادە نەبوون ملکچی بن .

بەمەش سۆزێکی نیسلایمی بەهێز بووه پایەییکی گەرنگی نەتەوايەتی کوردیی ، وێرایی نەوهی زۆرینەیی نەتەوه خوازەکان بایەخێکی ئەوتۆیان بە نایین نەدەدا ، بەلام گومانێکی کەم هەیه لەوهی ئەوانە هانی پێناسە نایینییەکی کوردیان دا و قۆرتیانەوه ، نەوهی بەئینی یەکییتی هاولاتیانی کوردی لە قەیرانە نیشتەمانییە هەژنەکاندا دەدا . هەریۆه ئەوانە هیچ کاتیکیان بەفەرۆندەدا لە کۆکردنەوه و گرتنەخۆی ئەو هاوپەیمانە بەهێزە لەپێناو راژمەردنی کێشەکیاندا ، که بەتەواویی مایەیی تیگەییشتنە . ئەومش یەکمەین جار نیە نایین بقۆزیتەوه و بەکاربەنریت . تورکان خۆیان زۆرجار نایینیان وەک

نامارزىك له هەردوو بوارى دابهشکردن و يەكگرتندا بەكارهێناوه ، بە چەشنێك كە خزمەتى نامانچ و مەبەستەكانيانى پێبکەن .

تۆمەتى هاندانى بەرىتانىيەگان

مەسەلەيەكى دیکە كە جینگای مشتومەر بریتىيە لە تۆمەتبارکردنى راپەرینه كوردییەكە بەرهى دەستى بەرىتانىيەكانى لەپشتە . ئەو تۆمەتەى كە زۆرجار دووبارەكراوئەتەوه و لەزۆریەى كاتیشدا جینگای باوەر بووه . سەرەتا توركان ئەو دەنگۆیەیان بلاوكردهوه ، پاشتر سەرچاوهكانى دیکە قۆزێانەوه و برهویان پێدا .

بەگوێرەى گوتهى (نارمسترونگ) ، مستەفاكەمال لە حالەتێكى تۆرەبوونیدا بەرىتانىيەكانى بەوه تۆمەتبار كردهوه كە لە پشت راپەرینهكەمەن و چەك و پێویستىيەكان دەمەنە راپەرێوهكان . ئەو بە بەرەوامیى لە ئەنجومەنى نیشتمانیى مەزندا هەمان ئەو تۆمەتانەى چەندبارە دەكردهوه : "ئەوهى مەسەلەكەى فرە نالەبار كردهوه نینگلتەرا كە لە پشت ئەواوى راپەرینهكەمەن ، ... نینگلێزەكان هەمیشە كوردیان بەكارهێناوه تا زیان بە توركيا بگەيەنن . لەجەنگى جیهانىیدا ، پیاوهكانى خۆیان نارد ، وەك لۆرانس و نۆفیل بۆ ئەوهى كوردهكان هانبدەن لە پشتەوه گورز لە توركيا بوەشێنن ، لە پەیمانى سیفەریشدا بەئێنى ئەوهیان پێدان كە دەولەتێكى سەربەخۆیان بۆ دامەزرێنن . ئەجارەش دووبارە پیاوهكانى بەرىتانیا كەوتوونەتەوه كار بۆ چەكدارکردن و رووژاندنى خێلەكان .

نینگلتنەرا موسل و ئەوتەكەى گەرەكە ، كوردهكانیش كلیلی موسل و ئەوتى عیراقن . هەریۆیە ئەو مەشتە لە پشتەوه دەقۆزێتەوه تا توركيا ناچار بکەن دەست لە موسل بەربەدات.³⁹

سەرچاوه فرەمییەكانى شوهروى بۆ جارىك نامارزەیان بەم تیزە داوه .⁴⁰ چەند

³⁹ Armstrong, 225.

⁴⁰ دەگوترت راپەرینهكانى ۱۹۲۵ ، ۱۹۲۰ ، ۱۹۲۷ بە پیلانى نەیمەریالیستەكان بە مەبەستى دژایەتیی بەرژمەرەندییەكانى تورك و شوهروى هەلگیرساوه هەرچەندە ئەو تۆمەتانە لە چاپەكانى نواترى نینساىكلۆپیدیای یەكێتى شوهروىیدا دووبارە نەكرائەوه . ئەوهش بێگومان گۆزینی هەلئۆستى شوهروى لەهەمبەر هەریكە لە تورك و كورد دەگەياند . وەك لە بەشى حەرمەت باسى لێكراوه .

نووسەرنکی جۆراوجۆریش کاتیک لەمەر تورکیای ھاوچەرخ نووسویوانە ، لە کارمکانیاندا ناماژەیان بۆ ئەم بۆچوونە داوہ .⁴¹ کوردە نەتەرەییەکان و شارەزایانی بەریتانیی وەک باوہ ئەم جۆرە دەنگۆیانەیان رەتکردۆتەرە .⁴² پێویستە ناماژە بەوہ بکرنێت کە تورکان نەیانتوانی هیچ بەنگەییەکی باوہرێنکراو بۆ سەلماندنی قسەئۆکەکانیان پێشکەش بکەن . راستیی بابەتەکە ھەر شتیک بێت ، گومانێ لەوہدا نیە کە بەریتانییەکان سوودییان لەو رووداوہ نەخوازراوہ وەرگرت کە لە کوردستانی تورکیا ھاوہ پێش ، بێگومان شۆرشەکەیی شیخ سەعید و سەرکۆتکردنەکەیی ، کاریگەری خۆیی ھەبوو تا کێشەیی موسڵ بە قازانجی بەریتانیا بریاری لێبدرنێت .

کۆمەڵە کوردییەکە : خۆییوون

سەرکۆتکردنی شۆرشە کوردییەکەیی ١٩٢٥ ، کۆتایی بە نەھامەتیی کوردەکان و ھەرۆھا دەرآوکیی تورکەکان نەھینا ، دوورخستنەرۆی کورد لە ناوچەکانی خۆیان ، ھاوکات بوو لەگەڵ چەندین ھەنگاوی سەرکۆتکەرانی و وروژنەرانی . لە کاتیکدا پێکدادان لە ناوچە دووربەستەکانی ھەرنەمەکانی رۆژھەلات بە بەردەوامیی لێرە و لەوێ روویان دەدا ، قەبارە و چەندبارەبوونەرۆی ئەم پێکدادانە ، بە تەواویی نەرەیان دەرەخست کە کوردان خۆیان بۆ قۇناغیکی دیکەیی بەھیزبوونەرۆ و رووبەرۆ بوونەرۆ نامادە دەکەن .⁴³

لەبەھاری ١٩٢٧دا ، کۆنگرەییەکی کوردیی نەتەرەیی لە یەکیک لە چیاکانی کوردستان پێکھات . کۆنگرە لەلایەن کوردە نەتەرەییەکانی سووریاوہ کرایەرۆ ، بەناماھەیی چەندین نوینەرانی خێل و ریکخراوہ مەدەنییەکان . ھەرۆھا نوینەرانی ئەو

⁴¹ Cf. for example Karl Kruger, *Kamalist Turkey and the Middle East*.

⁴² Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds.11ff.: Toynbee and Kirkwood,275-276.

⁴³ بۆ زیاتر سەبارەت بە تیکەڵچوون و پێکدانەکانی ناگريداغ برۆانە:

S.Bedir Khan, 50-51:Elphinston."The Kurdish Question,"96 .

چه‌کداره راپه‌یوانه‌ش ناماده‌بوون که په‌نایان بو چیا سه‌خته دورده‌سته‌کانی کوردستان بردیوو.⁴⁴ نۆنه‌ران لسه‌ر چه‌ندین بریار و نامانجی گشتگیر رۆکه‌وتن . نه‌وان بریاراندا ته‌واویی رۆنخراوه نه‌ته‌وه‌یه‌کان هه‌لبه‌وشینه‌وه و تیک‌پریان له رۆنخراوێکیدا به‌ناوی (خۆبۆون) یه‌کگیرن ، که له تیکۆشاندا به‌ده‌وام بێت تا " دا سه‌ربازی تورک خاکی کوردستان جینه‌هێنن " یه‌ک سه‌رکردایه‌تی پیکه‌په‌ینن . په‌ناگه و شوینی گونجاو بو شارده‌وه‌ی نازووخه و ته‌قه‌مه‌نی دایینه‌که‌ن ، کو‌تایی به‌ ناکوکییه‌کانی نیوان کورد و نهمه‌ن به‌یئریت . ناوچه‌ی کوردناوای چیا‌ی ناگرداغیش وه‌ک پایته‌ختی کاتی کوردستان رابگه‌یه‌نریت . هه‌روه‌ها بریاری نه‌وه درا هه‌ونی تیگه‌یه‌شتن له‌گه‌ل حکومه‌تی ئێران و " نه‌ته‌وه‌ی فارسی برا بدریت و جه‌خت له به‌ستنی په‌یوه‌ندی دۆستانه له‌گه‌ل ده‌ولته‌تانی مانه‌تیکی له عێراق و سووریا بکرنیت .⁴⁵

له نۆکتۆبه‌ری 1927 ، له کۆبوونه‌وه‌یه‌کدا که له به‌یروتی لوپنان نه‌جاندرا ، دامه‌زاندنی خۆبۆون به‌ فه‌رمیی رابگه‌یه‌ندرا .⁴⁶ سه‌ر جه‌لاهدت به‌لرخان به‌ سه‌روکی یه‌که‌می رۆنخراوه‌که هه‌لبه‌زێردرا .⁴⁷ به‌ گۆنهری کۆنگره کوردیه نه‌ته‌وه‌یه‌که ، رۆنخراوه نۆیه‌که شوینی ته‌واوی نه‌و رۆنخراوه کوردیه نه‌ته‌وه‌یه‌کانه‌ی پێشووی گرته‌وه که ناره‌زوومه‌ندانه خۆیان هه‌له‌وه‌شان دۆته‌وه و یه‌کیانگرتووه تا نه‌و رۆنخراوه نۆیه‌که (خۆبۆون) ه پیکه‌په‌ینن .⁴⁸ شوپرسی ناگرداغ نا‌کامیکی راسته‌خۆی

⁴⁴ S.Bedir Khan .54; Chirguh, La question kurde, 34;Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,12.

⁴⁵ Chirguh, La question kurde, 34-35; S.Bedir Khan .54-55; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds.2-13; Elphinston,The Kurdish Question,"96.

⁴⁶ Elphinston,The Kurdish Question,"96

به‌گۆنهری به‌لرخان . کۆبوونه‌وه‌که له ده‌روه‌ی کوردستان بووه و رابگه‌یاندنی خۆبۆونیش له 28 ی نۆکتۆبه‌ری 1927 دا جاپ‌دراوه . به‌گۆنهری رامبووت له 5 ی نۆکتۆبه‌ری 1927 رابگه‌یماندراوه و شوینی کۆبوونه‌وه‌که‌ش نه‌زانراوه . S.Bedir Khan .54;Rambout,29.

⁴⁷ Elphinston, The Kurdish Question,"96.

⁴⁸ له ده‌سته به‌راییانه وه‌ک : کوردستان ته‌عالی ، کورد تشکیلات اجتماعی جمعیته . هه‌روه‌ها کورد ملت لهره‌سه‌ی . S.Bedir Khan ,35;Rambout,29.

شۆرشێ ناگریداغ ساڵی ۱۹۲۰

خۆدیوون ، نوحسان نوری بهگی ، که دواتر به نوحسان نوری پاشا ناسرا⁴⁹ و سەرچێلکی پێشمووی سوپای تورک و سەرکردهی لەشکرێکی راپەرپوهمان بوو له شۆرشه‌کهی ۱۹۲۵دا ، به‌سەرکردهی گشتیی هیزه کوردییه‌کان له ناگریداغ ده‌ستنیشان کرد ، هه‌روه‌ها کارگری مهنه‌نیشی به نیراهیم پاشا حسکی تیلۆ سپارد . له ۱۹۲۸دا ، ده‌وله‌تۆکه‌یه‌کی کوردیی له ناگریداغ دامه‌زرێنرا . سوپایه‌کی چکۆله که له چه‌ند هه‌زار جه‌نگاوهرینکی کوردیی باش ره‌هینرا و په‌رداخ کۆکرایه‌وه ، جینگه‌ی شیواو بو کۆکردنه‌وه‌ی پنیوستییه‌کان و نازووخه ناما‌ه‌کرا . ئالای کورد هه‌نکرا .⁵⁰ نه‌وش به ناشکرا ناوکی نه‌و ده‌وله‌ته کوردییه بوو که کار بو دامه‌زاندنی ه‌کرا . ده‌سه‌لاتی تورکی نه‌یده‌توانی له‌و زیاتر بیاپه‌خانه بپه‌نێته به‌ره‌و پێشه‌وه‌چوونی نه‌و رووداوه شوومه‌انه . هه‌ریۆیه به ناچاریی و به‌شێوه‌یه‌کی چاره‌په‌وانه‌کرا و بریاریدا هه‌لو‌نستیکی رازیه‌کرانه پێشانده‌ت و په‌نا بو گێرانه‌وه‌ی گه‌توگۆ و دانوساندن به‌ریت تا له‌وه‌ی په‌نا بو به‌کاره‌ینانی هیزه به‌ریت .

هه‌وله‌کانی تورک بو رازیه‌کردن

په‌رۆسه‌ی دوورخستنه‌وه و ده‌ستگیر ، هه‌روه‌ها یاسایه‌کی نوێ ب‌لاوکرایه‌وه که به‌پێی نه‌و یاسایه هه‌موو نه‌و کوردانه‌ی له‌ماوه‌ی سن مانگدا له به‌رواری ده‌رچوونی بریاره‌که‌وه به هه‌رمیی ملکه‌چی خۆیان پێشان بدن ، ده‌به‌خشرین . به‌هه‌مان شێوه ، هه‌موو نه‌وانه‌ی دوور خراونه‌توه ره‌نگایان پێده‌دریت بگه‌رێنه‌وه سه‌ر ماڵ و حاڵی خۆیان

⁴⁹ نوحسان نوری خه‌لکی بدلیسه . نازناوی پاشا . به‌گوێزه‌ی شیرکۆ . له‌لایه‌ن تیکرای نه‌توه‌ی کورده‌وه به‌سه‌ریدا

دابه‌اره . Chirguh, La question kurde, 35.

⁵⁰ Ibid.:Rambour,29; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,13.

نوری ئەو داوایانەی رەتکردنۆتەرە ، چونکە شاندە تورکەکە بە تەواوی خواستە نەتەرەبێهکانی کوردیان پشتگوێ خستبوو .⁵⁴

سەرکوێکردنی راپەرینهکە

دوای بێهیوا بوون بە گەیشتنە رێکەوتن لەگەڵ کوردە چەمکارە تەیارمکانی ناگریداغ دا ، ئەوانەى هەرمەشەیهکی مەزن و پەرمگرتوویان پێکدەهێنا ، تورکان بپاریاندا پەنا بۆ چەم بەرنەرە . لە مایۆی ۱۹۳۰ دا ، دوو لەشکری سوپای تورک ، لەشکری چوارەم و شەشم ، بە سەرکردایەتیی سەلح پاشا ، لە ناوچەکانی دەوروبەری ناگریداغ گەردیبوونەرە .⁵⁵ پەلاماری تورک لە ۱۱ ژوونی ۱۹۳۰ دا و بەمەبەستی تیکشاندنی ئەو هێزە کوردییانەى لە ناگریداغ دا کوێبوونەرە ، دەستپێکرد . لە ۱۵ ی ژووندا ، هێزەکانی کوردە نەتەرەبێهکان نرە هێرشیان لە ناوچەکانی تێندارەک ، نیگدیر ، ئێردیجش ، سپیان داغ ، کاگسیمات ، شاتاک ، وان و بدلیس دەستپێکرد . تورکان کە خۆیان لە هەموو سەرچێکی نالەباردا لە هیندیک شونیدا بەرامبەر پەلاماری کوردەکاندا بێنیهەرە ، ناچاربوون کە دەست لە پەلامارکەیان بۆ سەر ناگریداغ هەلگرن . تاکو ناوەرەستی ژوویە ، پێکدادانی توند لە چەند شونیی جیاوازدا بەردەوام بوو . کوردەکان باسیان لەوە نەکرد گوایه گورزی قورسیان لە هێزەکانی تورک وەشاندووهر .⁵⁶ وێرپای ئەو

وابەستەى سەربازیی باڵیۆزخانەى تورکیى لە هەر دەولەتێکی ئەوروپیی خۆی پێی خوش بیت .

⁵⁴ شیرکۆ بە درێژی باسی رەتکردنەرەى پێشانیازەکەى تورک دەکات ، وێرپای وەرگرتنی نامەیک کە لەلایەن نیحسان نوریەرە بۆ خۆبێوون نووسراوە . Ibid., pp.36-38.

⁵⁵ Elphinston, The Kurdish Question, "96; Chirguh, La question kurde, 38; Rambout, 30; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds, 13.

⁵⁶ ئەو زیایانە بریتیبوون لە ۱۷۰۰ دەیل ۶۰ رەشاش . ۲۴ تۆپ ، کەلوپەلی دیکی سەربازیی دەستی بەسەردا گێراوە . خستەنەخوارەرەى ۱۲ فڕۆکە ، کوشتنی ۲۸۰۰ کەس ، پتر لە ۱۰۰۰ بڕیندار . زانی کوردیش ۹۰۰ کوێراو و ۲۴۰۰ بڕیندار .. ئێلفینستۆن دەئیت کە کوردان لە سایەى نیحسان نوری باش جەنگاون و زانی ۳۰۰۰ قوربانیان لە تورکان داوە

Chirguh, La question kurde, 39; Rambout, 30; Elphinston, The Kurdish Question, "96.

دەنگۆیانە ، کوردان وردە وردە ململانێیەکیان دۆزاند .

لە نووت و سنپتەمبەری ١٩٣٠ دا ، کوردەکان بە مەبەستی سەرلێشێواندن ، چەند پەلامارنکی سەختیان دژی هیزمەکانی تورک لەچەندین قوڵی ناوچەی سەرەکیی شەرگەدا ، هەر لەسەرەوه هەتا خوارەوه ، ئەنجامدا ، راپۆرتەکان باس لە هەلگیرساندنێ ناگری راپەرینیان لە ناوچەکانی جۆلەمێزگ ، سیرت ، ماردین ، سێفریک و نۆرفە دەکرد . یەک لە یەکالاکرەمەوترین ئەو پەلامارانە ، ئەو وروژمە بەهێزە بوو کە لە لایەن هیزنکی کوردیی بەرچاوەوه لە ٢ی سنپتەمبەری ١٩٣٠ دا ئەنجامدا .^{٥٧}

دەرکەوت ئەم پەلامارە دوا هەوڵی گشتیی بیست لەلایەن بەرەوی کوردە راپەرێومەکانەوه ، تین و تاوی راپەرینەکە تا دەهات بەرەو کزیی دەچوو . قورسای و بالادەستییشی لە رووی ژمارە و دابینکردنی پنیوستییەکانییەوه لاواز بوو . بە دەرکەوتنی ناسۆی زانیوونی تورکان ، هیزمەکانیان هیچ سستیەکیان لە پێشپەرەویی نەواند . لە هەموو ناوچەکانی هەرزەمەکانی رۆژمەلات گەمارۆی کوردە راپەرێومەکانیان دا و تیکیانشکاندن . ئەوانەیی لەمەردن رزگاریان بوو ناچار بوون هەلبێن و بلاوی لێبکەن ، ئیحسان نوریش پەنای بۆ ئێران برد .^{٥٨}

هاوکات لەگەڵ سەرکۆتکردنی راپەرینەکە هەلمەتیکێ تەمبیکارانەیی بەرەراوان لەلایەن تورکانەوه دەستیپێکرد ، کە وەک دەگوترێت دوورخستنەوه ، دەستبەسەرکردن و زینداننێکردنی بەکۆمەڵ ، هەروەها تیرمبارانکردنی دەستبەجینی گرتبەوهوه .^{٥٩} گوندە کوردییەکانی ناوچەکە بۆمبارانکران و سووتێنران و سەرجم خەلکەکە زیانی مەزنیان بەرکەوت .

⁵⁷ Chirguh, La question kurde, 31;

⁵⁸ Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds,13.

⁵⁹ "سەبارەت بەو دڕندایەتیەیی لەلایەن کوردانەوه نوێندراوه بوانە : Chirguh, La question kurde,39-40 . پنیوستە ناماژەش بەرە بکریت کە توکیش لە لای خۆیانەوه کوردیان بە ئەنجامدانی دڕندایەتی تاناباردەکرد . بە پنی (سێز تیلغۆرد واوگ، 273, Waugh) " چەمکارە راپەرێوه کوردەکان لە دیاریەکر شتیکیان بەناوی (یاسای کۆنراوە) دەهینابوو کە جۆرێک لە داگایی سەرپینیی و هەر توکیکیان بکەوتایەتە بەردەست دەیان شێواند و سزایەکی توندیان دەدان ."

خۆبیویون و لقمه‌کانی له‌وه‌دا فره‌چالاک بوون که کێشه‌ی کوردانی تورکیا بخره‌یه
 به‌رده‌م رای گشتیی جیهان ، بۆ ئهو مه‌به‌سته‌ش نوێنه‌ریان ناربه‌ جنیف تا کۆمه‌له‌ی
 گه‌لان له‌ هه‌رالی نه‌هامه‌تی و بارووبۆخی براکانیان له‌ کوردستان ناگادار بکه‌نوه .
 نینه‌ترناسیونالیستی دوهم (I.S.O) که ئهو کاته له‌ زیوریخی سویسرا کۆبوونه‌وه‌وه‌کانی
 خۆی نه‌تعمام هه‌دا بپاریکی نه‌رکرد تێیدا نارمزیی دژی سه‌رکوتکردنی کوردانی تورکیا
 و پێشئیلکردنی په‌یماننامه‌ی لۆزان ده‌ربه‌ریبوو . ئه‌مه‌ی خواروه‌وه‌هرگێربرای ده‌قی
 بپاریه‌که‌یه :

" ده‌سته‌ی کارگێری (I.S.O) سه‌رنجی جیهان راده‌کێشه‌ت بۆ ئهو
 کۆمه‌له‌کۆژییه‌ی که به‌هۆیه‌وه‌ حوکومه‌تی تورکیی ده‌یه‌وێت نه‌ک به‌ ته‌نیا خه‌باتی کورد له
 پێناو ئازادیی خۆیدا تێک‌شکێنێت ، به‌لکو ئهو خه‌لکه‌ ناشتیخواز و بیدیفاعه‌ی
 کوردیش له‌ناو به‌ریت که له‌ کاره‌ چه‌کداریه‌کاندا به‌شداریان نه‌کردوه ، هه‌روه‌ها
 خوازبان له‌و رێگایه‌وه‌ هه‌مان چاره‌نووسی ئه‌رمه‌نه‌کان به‌سه‌ر گه‌لی کورددا بێنن بێ
 ئه‌وه‌ی رای گشتیی و لاتانی سه‌رمایه‌داریی نارمزه‌یه‌تی دژی ئه‌م درنده‌یه‌تییه‌ خۆیناوییه
 پێشان به‌ن .

به‌ هه‌مان شیوه ، ده‌سته‌ی کارگێری سه‌نجراده‌کێشه‌ت بۆ ئهو هه‌ره‌شه
 مه‌ترسییه‌داریی له‌سه‌ر ناشتییه‌ هه‌یه له‌ ئاکامی به‌زاندنی ناوچه‌کانی ده‌وله‌تی ئێرانیه‌وه
 لایه‌ن سوپای تورکیاوه . ئه‌مه‌ش بێتواناییه‌کی ناشکرای رێخه‌راوی نیوه‌هوله‌تییه‌ له
 جیهان ده‌گه‌یه‌نێت که چۆن هه‌یزه‌ سه‌ریازییه‌کان ده‌توانن به‌رژینه‌ خاکی و لاتیکی دراوسێی
 لاوازه‌وه‌ بێنه‌وه‌ی رێخه‌راویکی مرۆفدۆست به‌توانینت به‌ سه‌رکی پێویستی پارێزگاریی
 خۆی هه‌لبه‌ستێت .

له‌ سه‌رنجراکێشان بۆ ئهو مه‌ترسییه‌یه‌ی که ده‌گه‌نێت له‌ ئاکامی ئهو رووداوانه
 له‌ کوردستان بێته‌ کایه‌وه ، ده‌سته‌ی کارگێری داوا له‌ رای گشتیی جیهان ده‌کات له‌و
 کاته‌دا ئهو توندوتیژییه‌ شه‌رمه‌زار ده‌که‌ن که له‌لایه‌ن ئۆلیگارکیی تورکه‌وه‌ نه‌تعمام ده‌ریت
 . له‌هه‌مان کاتیشدا دژی ئهو نه‌هاتنه‌ ده‌نگ و خۆکه‌رکردنه‌ی حوکومه‌ته‌ سه‌رمایه‌داره‌کان
 بوسته‌نوه‌ له‌ هه‌مبه‌ر ئهو تاوانه‌ خۆیناوییه‌یه‌ی که قوربانییه‌که‌ی گه‌لی کورده ."⁶⁰

⁶⁰ Chirguh, La question kurde,40;Rambout,31; Elphinston Kurdish League .

بیرارمکه ناماژهی به برگه‌کافی ۲۷ ، ۲۸ ، ۲۹ و ۴۰ ی په‌ماننامه‌ی لوزان کرد که به پئی نهو برگانه ، تورکیا بیراریداووه که‌مایه‌تییه‌کان بپارنیزیت .^{۶۱}

سهره‌لدانی ناکوکیه‌کافی تورکیی-ئیرانیی له‌سهرویه‌ندی شۆرشه‌کهی ناگریداغ دا

شۆرشیی ناگریداغ چه‌ند ناکوکیه‌کی قسولنی له‌نیوان تورکیا و ئیراندا لیکه‌توهه . هه‌ریه‌ک له‌هه‌ولنی تۆمه‌تبارکردنی شه‌وی دیکه و ره‌تکردنه‌وه‌ی شه‌و تۆمه‌تانهدا بوون که ناراسته‌ی یه‌کتریان ده‌کرد . تورکان ، ئیرانیان به‌وه تۆمه‌تبار ده‌کرد که چالاکانه پشتگیریی راپه‌ریوه‌کان ده‌کات و رینگایان پینده‌دات خاکی ئیران وه‌ک بنکه‌یه‌ک بو هیزشکردنه‌ سهر تورکیا به‌کاربه‌ینن . ئیرانییه‌کانیش شه‌و تۆمه‌تیان ره‌تکرده‌وه و تورکانیان له‌ لایهن خویانه‌وه به‌وه تۆمه‌تبار ده‌کرد که سنوره‌کافی خاکی ئیرانیان به‌زانده‌وه . له‌ قوناغینکدا هه‌لومه‌رجه‌که شه‌وه‌نده مه‌ترسییدار بوو ، زۆری نه‌ما‌بوو بپینته‌ مملانییه‌کی چه‌کداریی ، به‌لام خواستی عه‌قل بانی به‌سه‌ر کیشه‌که‌دا کینشا . گرفته‌که له‌و راستیه‌وه سه‌رچاوه‌ی ده‌گرت ، شه‌و به‌شه‌ی چپای ناگریداغ که باره‌گای سه‌ره‌کی شۆرشگیزه‌کافی لیبوو ، له‌ به‌ره‌تدا ده‌که‌وته سنووری ئیرانه‌وه . هه‌ر بویه زۆر ناسان بوو ، شۆرشگیزه‌کان بخزیننه‌ نیو چپا سه‌خته نه‌پارنیزاوه‌کافی سنووری ئیرانه‌وه و وه‌ک پینده‌چیت نازوخه و ته‌قه‌مه‌نیی و پنیوستیه‌کانیان له‌ویزه چنگ بخهن و سه‌ره‌له‌نوئی خویان رینکبخه‌نه‌وه . گرفته‌که به‌ سات و سه‌ودا و گوپینه‌وه‌ی چه‌ند ناوچه‌یه‌کی سنووری وه‌ک ناگریداغ و قتور چاره‌سه‌رکرا .

باسییش له‌وه ده‌کرتت که یه‌کینتی شوره‌ویی شه‌ولنی خۆی وه‌ک ناویرثیوانیک پینشکه‌ش کردوه . بینگومان شه‌وه‌ش له‌ خواستی هینانه‌دی چه‌سپاندنی ناشتیی و نارامیی ، له‌و ناوچانه‌ی نزیک سنوره‌کافی باشوورین ، هه‌له‌ده‌قولا .^{۶۲} شوره‌ویی به

Memorandum on the Situation of the Kurds.13.

⁶¹ Chirguh, La question kurde,40-42.

⁶² Kruger.179.

کایه‌یه‌کی نایاسایی راگه‌یه‌ن‌دران ، تمنانمت نه‌وانه‌مشی که بوونیان پشتی به بریارنک یاخود رنپندراییه‌کی یاسایی ده‌بست و تا نه‌ کاته خاومنی تیکرای مافه‌کانیان بوون . هه‌موویان هه‌لوه‌شیندرانه‌وه . ده‌سه‌لاتی سه‌رخینه‌کان و شیخه نایینییه‌کان ، هه‌ردوکیان له‌گه‌ل ته‌واوی نه‌و ده‌زگا و نۆرگانانه‌ی په‌یوه‌ندیان پنیانه‌وه هه‌یه . هه‌لوه‌شیندران ، بینه‌وه‌ی هه‌چ داب و نووسراویک بخوات که بوونیانی له‌سه‌ر بنیاتنراوو . ته‌واوی موئک و دارایی نه‌و ده‌زگایانه گه‌رندراییه‌وه بو حکومت و بریاری دابه‌شکردنی نوئی موئکه‌کان و قه‌واله‌کانیان له‌ لایهن حکومته‌وه ده‌رده‌چوو . هه‌روه‌ها به‌ پنی نه‌م یاسایه هه‌رچی سه‌رخیل ، شیخ و پیاوماقولا‌نی دانیشتووی هه‌رنه‌مکانی رۆژه‌لات هه‌یه ده‌بوو بو چهند هه‌رنه‌مکی تایبعت و دیارییکراو دووربخه‌زنه‌وه . هه‌موو نه‌وانه‌ی زمانی دایکیان تورکیی نه‌بوو ، تووشی رنگریی و له‌مبه‌ری گه‌وره ده‌بوونه‌وه .
٦٦

نه‌مه‌ش ، وێرای نه‌وه‌ی ناکامی پنیشتی هه‌لومه‌رجه نالۆزه‌که‌ی شوژشه‌که‌ی ١٩٣٠ بوو ، زۆری نه‌برد ، داناییی نه‌م کار و هه‌نگاوه‌ به‌روه‌ نه‌وه رۆیشت که له‌ تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی سه‌خت و تونده‌ جیبه‌جی بکرت .

راپه‌رینی ده‌رسیم له‌ سالی ١٩٣٧دا

له‌ یه‌نایه‌ری ١٩٣٧دا ، راپه‌رینیکی به‌رچاو له‌ چیاکانی ده‌رسیم قه‌وما . دانیشتووانی نه‌م ناوچه سه‌خت و دابه‌راوه ، که به‌ شیوه‌زاری زازایی ده‌دوین و به‌ توندیی په‌یره‌ویی له‌ مه‌زه‌یی شیعه ده‌کن . پنیشت له‌ هه‌چ راپه‌رینیکی کوریدیدا به‌شدار نه‌بوون . نه‌وان وه‌ک شیعه‌یه‌ک بایه‌خه‌کیان به‌ هه‌لومه‌شانده‌وه‌ی خه‌لافه‌ت نه‌مه‌دا و سوژیشیان بو نه‌و ده‌نگۆیانه نه‌مه‌جولا که شیخه کورده‌کان بلاویان ده‌کرده‌وه . تیکه‌له‌کیشکردنی یاسا تورکییه ناناینییه‌کان ، به‌ ده‌سه‌لاتی کارگیریی و سه‌ریازی ، هه‌موو نه‌و به‌ریه‌سته زمانی ، هه‌رنه‌می و جوگرافییانه تیکرا رۆگرییون له‌به‌رده‌م بلاو بوونه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تیی کوریدی له‌ نیو کورده‌کانی ده‌رسیمه‌دا .
٦٧

⁶⁶ Rambout,32-33;Kurdish League ,Memorandum on the Situation of the Kurds,13-15.

⁶⁷ Elphinston, Kurds and The Kurdish Question,"44.

هۆكۈرمكانى راپەرېنەكە

لەيەنئايەمىرى ۱۹۲۷د ، حۆكۈمەتى تۈركىيى بۆلۈكۈردىمۇ كە ياساينەك نامادە دەمكەت بۇ سەپاندنى تۈاندنەمەي رەگەزمەكان ، نەمەش كۆردمەكانى دەرسىمى تۈپەمكرد و داوايان كۆرد كۆيۈنەمەيەكى گەشتىي بە مەبەستى گەتۈگۈكۆردن سەبەرت بەم ياسايە سازىدەن . لەدايدا بىرارياندا نۆيردراوئىك بە نامەيەكەمە بىرنۆنە لاي فەرماندارى سەربازىي تۈرك كە تىنيدا دۆرئەيتىي خۇيان سەبەرت بەم ياسايە رابەگەيەن . بەپىي سەرچاۋە كۆردىيەكان ، فەرماندارە تۈركەكە نەم نۆيردراوانەي دەست بەسەر كۆرد كە نامەكەيان بۇ بىردىۋو و پاش چەند رۆژئىكەش ھەمۋويانى لە (ئىلازىۋ) تىرەباران كۆرد ، لە تۆلەي نەمەشدا ، كۆردمەكان پەلامارى كاروانئىكى ئۆتۈمبىلى پۆلىسيان داۋ ژمارەيەك پۆلىسيان فراند ، نەم كارەي كە بەسەرەتاي راپەرېنەكەي دەرسىم دادەنرئىت .⁶⁸

نەم راپەرېنە ، كە لەلەين رىبەرئىكى ئايىنىي ھەشتاۋدوسالە كە سەيد رەزاي دەرسىمە ، سەرگۈدايەتتىي كرا . ماۋەي دوو سالىي خاياند و زىئانئىكى مەزنى گەياند بە حۆكۈمەت و راپەرېۋەكانئىش .⁶⁹ (ئەلفىنستۆن) سەبەرت بەم هۆكۈرمكانى راپەرېنەكە دەئىت : " ۋەك پىدەچۈۋ كە سىياسەتى حۆكۈمەتى تۈركىي ، بە پلەي يەكەم ، دۆرئەيتىي رىبەرئەيتىي كۆردىي فىۋدائى پەترياركىي بىكات . لە پلەي دوۋەمىشدا ، بىۋە ھۆي ناپزايەتتىي رىبەرە ئايىنىيەكان . لە كۆتايىشدا بە گەلى كۆرد خۇي ، كە مەترسى ئەگەرى لەدەستدانى ناسنامەي رەگەزىي جىاۋازيان ، ۋوۋژان .⁷⁰ بە بۇچۈۋنى نەم ، ۋىزىرى نەمەي نەم ھۆيە وانەردەكەمۆت كە دىيارترىن و ئاشكراترىنيانە ، بەلام گىزبانەمەي هۆكۈرمكانى راپەرېنەكە تەنيا بۇ نەم ھۆيانە ھەلەيە ، چۈنكە لە پەشتى نەم جۆرە راپەرېنەنەمەي گىيائى نەتەۋايەتتىي خۇي حەشارداۋە .⁷¹

⁶⁸ Elphinston. The Kurdish Question."96-97.

⁶⁹ Nuri Dersimi . Kurdistan Tahrihinde Dersim(Aleppo:Ani Matbaasi ,1952).173-88.

⁷⁰ Elphinston, Kurds and The Kurdish Question,"44.

⁷¹ Ibid.

خرایه بهر باس ، وهك بابه تێك دهنگیدا یهوه . حصهن سهكای سهرك و ههزیران . رهخهه
له كه موکووتیه كانی بهر ئۆمهه رایه تیی حكومهت له هه رنه كانی رۆژه لاتدا گه رت و
ناماژه ی به مه دا كه دانیشه تووانی نه و ناوچانه له سایه ی چه ندین شیوازی چه وسانه مه دا
ده نا ئینن و ژیهانی ئابووری و كه له تووری و ناستی خو شگوز هه رانیان به خه رایی
په شتگوز خه راه .⁸⁵

ئه حمه د ئه مین یه لمان ، رۆژنامه نووسی ناو دا ری تو رك ، نه و ده رفه ته ی قۆز ته وه
و گو تا رێكی به پیژی سه به ره ت به پیو یسته ییه كانی جیهه جیكه ردنی چاك سازه ی به نه ره ته یی
له ناو چه كه دا نووسی . هیندیک لهو خالانه ی له گو تا ره كه دا و رورژانده بوونی په یوه مندی به
به رژه وه مندی تابه ته ره هه بوو . نه و گو ته بووی كه هه یج یك لهو هه رنه مانه به كو ئۆنی و
زه وه یه كی دا گه رگه را و له قه لم نه را و ن ، تێكه رایان به شینك له تو رکیا و هه مان مافی ها و تا ی
هه رنه كانی دیکه یان هه یه . ده ستوور له هه یج روویه كه وه جیا وازه ی له نه و ن
ها و ولاتیاندا دانه نا وه ، نه جیا وازه ی نایینی و نه ره گه زه ی و نه هه یج شه تکی دیکه .
نه و پینشینه میژوویه به ریده خات كه جیا وازه ی له سه ر به نه مای زه مینه ی ره گه زه ی
كه رێكی نه شیوا و په سه مند نه كه راه . له و دیده شه وه كه هه له قولاوی به رژه وه مندی به
گه شته ییه كانی ولاته . هه له په كره دن له خه راپ به كه ره ینانی ده سه لات ، له هه ر شو ئنیک بیته
راژه به به رژه وه مندی به تابه ته كه مان و خواست و نا ره زووی چه ند كه سه یك ده كه ت ، نه وه ش
هه یج به شداریه كی له په راس ته ن و په رێزگاریه كره دن نا رامی گه شته یی یان له به ده یه نانی
خو شگوز هه رانی كو مه لدا نایته . نه نجا رایه یاندا :

" له ناكامی نه و كرده وه سه ته مه كارانه یه ی به ناوی ئاسایشی نه شه تمانیه وه
نه نه جمه ده رته ، شیوازی كه رگه یی تابه ته یی كه تا ئیسه تا له هه رنه كانی رۆژه لاتدا
به رده وامه ، بو ته مایه ی نه هاهه ته یی بو نه و به شه مه زنه ی ولات . ده یان سه له هه رنه كانی
رۆژه لات نا رامی و هیننیه یان به خو وه نه بینه وه . گه رت و نا ژا وه و شو په ش با نی به سه ر
نه و ناو چه یه دا كیشه وه . نه و راستیه یه ی وای له حكومه ت كرده وه قوربانی به دا ت و
په نا به رته بهر كه ری تونده و ته یی .

⁸⁵ Dicle Kaynagi (Istanbul)no.21,1948:cited in Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no.4,
(1949)1-2.

بەلەم گەر ھەلومەرچەكەى ھەرنەكەكانى رۆژلەت لەسايەى تىپوانىنىكى دادپەرورەرانەوه بكوئرتەموه ، ھەرمەكوئەت كە ھۆكارە بەنەرەتییەكانى تىكراى ئەو گرفت و ئالۆزىيە بەردەوامە پەيوەندى بە وروژاندن و ھاندانى ھىزە بىاننىەكانەوه نىە ، ھەرۇھا ئۆيالىش ناكەوتە نەستۆى سۆز و خواستى كاردانەوى خەلكە كوئەپارێزەكان ، بەلكو ناكامىكى راستەخۆى كارگىزىيەكى خراب و گەندەلە .

بەگشتى دانىشتوانى ھەرنەكەكانى رۆژەلەت لە خەلكىكى چەوساوه و زەحمەتكىش پىكدىن ، خەلكانىكى بەنەزم و رىزى ياسايان لايە . نەمىستا نىزگەى رادىۆى شورەوى لە بەرنامەكاندا شوئىنىكى بەرچاوى بۆ پرۆياگەندەى كوردان تەرخان كەردووه . پىويستە ئەو كارگىزىيە پشتگوئى نەخەين كە ئەو كىشەيە لە عىراق و ئىران بەدواى خۆيدا دەپهينىت . وەك ئاشكرايە كىشەى كورد لە توركيا دا بەو واتايەى وشەكە ھەلئەمگرت . نىە .⁸⁶

يەلمان درىزەى بەداتى و بەلئەت كە بەدكارگىزىيە و بىداديى بوونەتە مايەى ھەركەوتنى بىرى جىباخوازى . ئەو جەختى لەسەر ئەو راستىيە كەردەموه كە توركان پىويستە وريا بن و دۆزمن بۆ ولاتەكەيان پەيدا نەكەن ، دۆزمنانىك كە خوازىارى كاوكردنى ولاتن و ھەرفەتى ئەوھشيان بخۆتە بەردەم . ئەو گەيشتە ئەم ھەرنەجامە : " لە توركيا دا ، گيان و ويستىكى دادپەرورەرانە و كارگىزىيەكى لىھاتوو و شىاو ھەبىت ، ھىچ گرفتەك بى چارەسەر نامىنئەتەموه ."⁸⁷

گومانى تىدا نىە ، ئەو بىروباوەر و ھەرۇھا ئەو پەرەسەندن و رابوونەى پاش جەنگى دووھى جىھانىى ھەركەوت ، بەشئوھەيەكى بەرھەراوان بەرپرسە لەو گيانە بوردبار و چاوپۆشىيە . وئىراى ئەو دىدە سەربەسەت و ئازادىيەگەرايىەى لای ژمارەيەك لە بەرپرسانى تورك ھەركەوتن .

سىستەمى دوو پارتى كە لەپاش جەنگ لە توركيا سەربەھەلدا ، بۆخۆى گيان و كارىگەريەكى نوئى كاركردنى لەگەل خۆى ھىنا ، ئەوھش بە شئوھەيەكى بەرچاوى ھاوكارىيە ھىوركردنەوه و نەرمكردنى ھەلئوئىستى ھەرمىيە لە ھەمبەر كورداندا كەرد .

⁸⁶ Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, no.5, (1949)1-2.

⁸⁷ Ibid.,2.

لهسایه‌ی سیستمی دوو پارتیدا – به‌پنج‌هوانه‌ی نوو رۆژانه‌ی تێیدا تورکیا له‌لایهن دهستیه‌که‌وه فرمان‌ڕه‌وایه‌تییه‌ی ده‌کرا و پشت‌گیریه‌ی جه‌ماوهریه‌ی بایه‌خیکه‌ی نه‌تۆی نه‌بوو – پانئوروانی دوو پارتیه‌ ره‌کابه‌ره‌که‌ بو له‌خۆنزی‌که‌کردنه‌وه و راکێشانی جه‌ماوهری ده‌نگه‌رمان تێده‌کوژشان .

پارتی دیموکرات ، نوو پارتیه‌ نوێیه‌ی په‌رۆشی به‌دهسته‌وه‌گرتنی ده‌سه‌لات بوو ، به‌تایبه‌تیه‌ی له‌ بواری وه‌ده‌سته‌ئێنانی ده‌نگی کورداندا تێده‌کوژشا . (لۆرد کینرۆس بیل‌فۆر) سه‌باره‌ت به‌ گه‌توگۆیه‌کی له‌گه‌ڵ نه‌ندامیه‌کی پێشووی په‌رله‌ماندا که ئێستا نوێنه‌رایه‌تیه‌ی پارتی گه‌ل ده‌لێت :

"هه‌روه‌ها نوو ره‌خنه‌ی له‌ هه‌لوێسته‌ی دیموکراته‌کان له‌مه‌مبه‌ر کورد گرت . له‌ رابردوودا سیاسه‌تی تورک نه‌وه‌ بووه‌ که به‌هێز شوێر‌ه‌گیره‌ چیا‌یه‌کان برانیت . نه‌مه‌رۆ سیاسه‌ته‌که‌ وایه‌ که په‌روه‌رده‌یان کات و باریان به‌نییت ، به‌ تایبه‌ت فێری زه‌مانی تورکییان بکات ، به‌وه‌ش هێدی هێدی له‌ نیۆ کۆمه‌لگای تورکییدا ده‌توێننه‌وه . وێرای نه‌وه‌ش ، ده‌ستی پۆلێن تا‌کو ئێستا پێوسته ، شینخه‌ نا‌ژاو‌ه‌گیره‌کانی کورد ناویه‌ناو له‌لایهن پارتی گه‌له‌وه‌ بو به‌ش‌ه‌کانی دیکه‌ی تورکیا دوور‌خراونه‌ته‌وه . به‌لام دیموکراته‌کان ، له‌به‌ر هۆکاری هه‌لبه‌ژاردن ، نه‌میستا رێگه‌یان دا‌ون به‌گیرنه‌وه‌ نا‌وچه‌کانی خۆیان . نه‌وان هه‌روه‌ها هانی مانه‌وه‌ی پاشکه‌وتوویی ، نایین و پۆشاک و به‌رگی کوردان ده‌دن – نه‌وه‌ی نوو به‌ کارێکی قیزه‌وه‌نی ده‌زانی – په‌چه‌ سه‌ره‌له‌نوێ گه‌راوه‌ته‌وه . کوردان له‌ گونده‌کاندا رێگه‌یان پێده‌درێت کله‌وه‌ تاییه‌تیه‌که‌ی خۆیان له‌جیاتیه‌ شهبه‌قه‌ گه‌شتیه‌که‌ له‌سه‌ر بکه‌ن . لاوانی دیاره‌که‌ له‌ شاره‌که‌دا ناره‌زوو ده‌که‌ن به‌گیرنه‌وه‌ بو له‌پێکردنی شه‌روانه‌ فاش و ده‌رلنگ پانه‌کانیان که له‌ سایه‌ی رژیمی پێشوودا تا ئه‌و کاته‌ له‌ پێیان ده‌کرد که جه‌نده‌ره‌کانی نه‌تاتورک به‌زۆر و به‌مه‌سته‌تیکه‌ی گه‌وره‌ نافه‌که‌کانیان ده‌بیرین ... تیکرای ئه‌وانه‌ میوانی به‌رێزم ، مه‌ترسی‌دارترین مه‌سه‌له‌ن"⁸⁸

ماه‌له‌یه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌ و دروسته‌ر له‌گه‌ڵ کورداندا راسته‌وخۆ له‌و سالانه‌ی

⁸⁸ Patrick (Lord Kinross) Balfour. Within the Taurus: A Journey in Asiatic Turkey. John Murray, 1954, 144-145.

پاش جهنگ وای دهمدهخت که بهلینی دهمرازهیهکی رووناکتری به روی کیشهی کورد
دا له تورکیا کردیئتموه . هاوکات لهگهڵ دهمرکوتنی نهو رهوته نوئیهی پاش جهنگ ،
ههوالی نهوه ههبوو که حکومتی تورکیی چهند ههنگاوئیکی به نامانجی چاککردنی
بارودۆخی ماددی و خوشگوزهرانی کوردان گرتۆتهیه .

له سالی ۱۹۴۶دا ، نووسهڕێکی بهریقانی بهشیوهیهکی نهڕی و پیاهه‌لدانهوه
باسی له گهشه‌سهندنی ناوچه کوردیهکانی تورکیای کردووه ، بهوهی بهرنامهیهک بۆ
ریفۆرمی زهوییه کشتوکالییهکان و چاککردنی ناستی گوزهرانی گوندنشینان
بهسه‌رکه‌وتوویی نهستیگیربووه . نهفسه‌ره سیاسییه لاوه‌کان که له‌نیو سوپادا
کیشرا بوونهوه ، به باشی له‌نیو کورداندا نه‌رکی خۆیان رانه‌په‌راند ، به‌گویرهی نه‌م
سه‌رچاوه‌یه ، ناستی باری ته‌ندروستی ، له ناوچه کوردیهکانی تورکیا به به‌راورد له‌گه‌ڵ
ولاتی دراوسێدا به‌رزتره .^{۸۹}

نه‌م گه‌شه‌سهندن و په‌ره‌سهندنه له ناینده‌ندا چاوه‌ڕێی چاکتری لینه‌کرنی .
هه‌رچه‌نده نه‌و کیشه‌یهی که هه‌میشه نه‌هامه‌تی و بیزاری سه‌ره‌کی کورد له تورکیا
پینکه‌هینیت ، بێچاره‌سه‌ر ماوه‌توه . سه‌باره‌ت به حکومتی تورکیا تا نیستا نه‌وه
ره‌فته‌کاته‌وه کوردان وه‌ک نه‌توه‌یهکی سه‌ره‌خۆ و جیاواز بناسیت ، یاخود نه‌و
نازادییه‌یان پێبه‌خشینت که چالاکییه که‌لتورییه‌کانی خۆیان هه‌لسوڕینن .

⁸⁹ Malcolm Burr, "A Note on the Kurds," *Journal of the Royal Central Asian Society* 33, parts 3 and 4 (July-Oct., 1946): 289-92.

به‌شی سیازدهیه‌م : راپه‌رینی بارزانی له ۱۹۳۲-۱۹۳۱

راپه‌رینی بارزانی له ۱۹۳۲-۱۹۳۱ له هیندیک حاله‌تا وهک دیارده‌یه‌کی ته‌موژوویی ده‌مینیت‌هوه . زنجیره رووداو‌هکانی ناوچه‌ی بارزان له عیراقد ، که ناکامه‌کی باشتر له کۆتایی هاوینی ۱۹۳۱دا وهک راپه‌رینیکی ناشکرا ده‌رکهوت . به روونی دیار نیه و بابه‌تیکه جینگای مشتومر و لیکدانه‌وه‌ی جیاوازه .

حکومه‌تی عیراق ، که بیگوومان زیاترین زانیاری گرنگی له‌به‌رده‌ستدا بوو ، خۆی له لیدوان و گفتوگۆی ناشکرا سه‌بارهت به‌و راپه‌رینه‌ ده‌بوارد . له راستییدا ، هۆکارگه‌لیکی فره‌هه‌بوون نه‌و به‌روایه‌ بچه‌سپینیت که ده‌سه‌لاتداریی به‌غدا تمنیا خۆیان له گفتوگۆ و باسکردنی هۆ و سروشتی راپه‌رینه‌که نه‌دزیوه‌ته‌وه ، به‌لکو له هه‌ولنی شارندنه‌وه و دیزه به‌ده‌رخۆنه‌کردنی هه‌ر راستیی و سه‌رده‌اوینکه‌وه بوون که به راپه‌رینه‌که‌وه په‌یوه‌ست بیټ . به‌یاننامه‌ فرمییه‌کان ، له کاتییدا به‌ راشکاوینی شه‌ریان راه‌گه‌یاند که شیخ نه‌محمد یاخیه و تیکده‌ری نارامیه ، که‌چی تمنیا ناماژمیکی کورت و نا‌پوونی سه‌بارهت به‌ سروشتی نه‌و تاوانانه‌ تیدابوو که ده‌بوایه شیخ نه‌محمد کردییی تا وهک تاوانبار بناسریت .

بیگوومان ، سروشتی فره‌ ناسک و هه‌ستیا‌ری کیشه‌که هاندهری نه‌م خۆپارێزییه فرمییه بوو . نه‌و به‌روا و کاره‌ نانا‌ساییه‌نه‌ی درابوونه‌ پال بارزانییه‌کان تمنیا داهینانیکی نوئی نه‌بوو ، به‌لکو له‌ چاوی هه‌موو موسولمانیکی ته‌واودا وه‌رگه‌رانیکی ناشکرا‌بوو له تاکه‌په‌رستییه‌وه به‌رمو فره‌په‌ره‌ستی ، تاوانیک که هه‌تا بلیی له کۆمه‌لگه‌ی نیسلامیدا نه‌سته‌مه . له‌ دژی نه‌م تاوانه ، نه‌رکی موسولمانه شه‌رکی ناییینی دژی نه‌م وه‌رگه‌راوانه به‌رپا‌که‌ن و هانیا‌نبه‌ن بگه‌رینه‌وه سه‌ر رینگای راستیی ناییینه‌که یاخود به‌ ته‌واویی له‌ناویانه‌به‌ن .

باسکردن و لیدوان له‌و تۆمه‌تانه‌ی درابوونه‌ پال بارزانییه‌کان به‌شێوه‌یه‌کی ناشکرا تمنیا موسولمانان و رای‌گه‌شتیی دژی بارزانییه‌کان نه‌ده‌رووژاند ، به‌لکو بارزانییه‌کانی ده‌خسته‌ ده‌روه‌ی چوارچیوه‌ی نیسلام و حکومه‌تی ناچار ده‌کرد تا له‌ناو‌بردنیان شه‌ری له‌گه‌ل بکردنایه ، خۆ تێوه‌گلان و به‌رده‌وام بوون له‌ گه‌رتنه‌به‌ری سیاسه‌تیکی توند و ره‌ق ، حکومه‌تی ده‌خسته‌ هه‌لومه‌رجیکی فره‌نالۆز و ناله‌بارمه‌ به‌

چەشنیک ئارامکردنەوهی بارودۆخەکه بە تەواویی نەستەم و محال بوو . سەرباری ئەوەش ھاوبەستەگی ئایینی لە ئیسلامدا ئەوەندە بەهێزە که هیچ نەستەیهکی موسوڵمانی بەرپرس یان حکومەت ئەو هەنگاوه پەرگەر و توندە نائیت تا پنیوستییەکی زۆر ناچاری نەکات . خواستی پاراستنی یەکیتی کۆمەلگەیی ئیسلامی هەمیشە ئەوەندە بەهێزە بە چەشنیکی سونەتی وایکردووە ئیسلام بە بەراورد لەگەڵ ئایینەکانی دیکەدا . سەبارەت بە ئەندامە لادەرەکانی زیاتر لێیوردەتر بیت .

بابەتیکی گرنگی دیکە هەیه دەگونجیت حکومەت لەبەر چاوی گرتنیت بۆ پەنابردنە بەر سیاسەتی شارەدەوهی راستیەکان که سروشتەکی تەواو جیاوازه . ئەویش تیۆرەگلانی ئاسوریەکانە لە راپەرینەکاندا . ئەوانە بە پنی هەوالەکانی مەملەتییەکه سەرەتا وەک مێملیکی بارزانییەکان و دواتریش وەک ھاوبەیمان و پشتگیریەکیریان رۆڵیان بینی ، مەسەلەیهکی وا که لە لایەن حکومەتەوه قوربانییهکی تاییهتی پیوست بوو . رۆلی ئاسوریەکان لە راپەرینی بارزانییەکاندا هەرچیەک بیت - واش بەرەکهوینت که ئەو رۆلە پشتگوێ خرابیت-دزاییهتی رای گشتیی بۆ ئەم که مینە ئایینییه لە عێراقدا هەمیشە بەرەوام بوو . هەر یۆیه دەگونجیت حکومەت وای بۆچووینت که دانایی نیه تەواویی ئەو بابەت و کێشەنەهێ پەيوەندییان بە راپەرینەکهوه هەیه بخۆرنە بەر باس ، لە ترسی ئەوهی ئەوهکا سەرومانی ئاسوریەکان لە تەواوی وڵادا بکەوینتە بەر پەلامار و مەترسیهوه .

هۆکارەکانی راپەرینەکه

تیکرای ئەوانەهی مامەلەیان لەگەڵ راپەرینەکهی بارزانی سانی ۱۹۳۱-۱۹۳۲ کردووه بەسەر نوو دەستە یا قوتابخانە دابەشبوون . نەستەیهکیان که بە شیۆهیهکی سەرەکی لە کارمەندەکانی پینشووی بەریتانیا لە عێراق پینکدین ، پی لەسەر ئەوه دانەگرن که هۆکاری راستەقینەهی راپەرینەکه پیوستە لە کەسایهتی نامۆ و ناوازه و ئالۆزی شیخ ئەحمەدی بارزان و ناکار و بۆچوونە ئایینییهکانیدا ببینریت . ئەوانە بایهخیکی بەنەرەتی بۆ هۆکاری ئایینی دانەنن و وا لیکیدەنەنەوه که نۆبالی گەرە دەکەوینتە ئەستۆی شیخ ئەحمەد . ئەوانە هەولینکیان نەداوه بیزاری و کینەهی خۆیان

سەبارەت بە شىخ نەحمەد بشارنەو ، ئەو شىخەى دوو رۆلى دەپپىنى ، وەك راپەرپوئىك وەك ئايىنىيەكى پەرگرىش ، بېووه مەترسىيەك بۆيان ھەول و ماندووبوونى چەند سالەى بەفېرۆ دەدان . بەپىيەش شىخ لەنىو لاپەرە نووسراوەكانى ئەوانەدا وەك كەسايەتتەيەكى نەفام و سەرپۆ ويناكراوہ ، كەسايەتتەك كە دەگونجىت شايەنى بەزەيى بىت ، نەك سۆز و لايەنگرى .

دەستەى دووہ لە نووسەرەكان ، زۆربەيان لەو كوردانە پىكدىن كە ئارەزوويەكى بەھىزى نەتەرەپپان ھەيە ، وىزاي ژمارەيەكى كەم لە ەرەب ، ئەوانەى لە سۆنگەى پەيوەستبوونيان بەو ئارەزووہ گشتىيە موسولمانانەيەى كە چاو لە كەسى لائەرى ئايىنەكى دەپۆشنىت كە گەر ايىتەوہ سەر زىگاي راست و نىو كۆمەلى باوەرداران ، ئەو نووسەرەنە بە ساكارى بەلاى كارتىكردى ئايىن لەسەر راپەرپەنەكە تىپەرپوون ، ھەرەھا وەك دەپپىن ، بەشىكى مەزنى بەرپرسيارىتتى دەخاتە ئەستۆى ئاسورىيەكان .

پىويستە ئەوھشمان لەبىر بىت ، كە شىخانى بارزان رىبەرانى تەرىقەتى نەقشبەندىي بوون . (ئىدەمۆندس) ئامازەى بەم تەرىقەتە كوردووە و دەلىت : " ئەم تەرىقەتمەش وەك بەشىكى راست لە ئايىن وەرگىرا ، بەلام بەھۆى نەبوونى كەسنىكى وەك نەقىيى بەغدا لەو دەروويەرە يا بەھۆى شتىك كە پەيوەندىي بە بوارى فىركردنەكەيوە ھەبوو ، چەند مەردىكى بارنەھىنراوى ئەم تەرىقەتە لە كوردستان ئارەزوويەكى تايبەتپان بۆكارى سەير و سەمەرە ھەبوو ."

(دەلوجى) ، ئەوہى ئايىنزا سۆفییگەرايەكانى لە كوردستاندا بە ھىندىك دەرژىي باسكردووە ، ئامازەى بەوہ داوہ كە گەندەلىي و شىواويى تىكەن بە ئاكارى ھىندىكپان بووہ . جىگەى سەرئەجە كە ئەو نووسەرە بەمەبەستى سەلماندى بۆچوونەكەى ئامازەى بە شىخەكانى بارزان داوہ :

" لەسەردەمى شىخ ەبەدولسەلامى يەكەمەوہ ، باپىرى ەبەدولسەلامى نووہم ، تەرىقەتەكە شىوئىرا ، بەنەما سەرەكەيەكانى گۆردران و دەستكارى كران . مورىدان بە چەشنىكى ئەوتۆ تەماشاي شىخەكەيان دەكرد كە ئىسلام رىگەى پىنادات . ھەرەھا

¹ Edmonds ,Kurds, Turks and Arabs,63.

ھۆكاری بئەرتتى ئىس بېروا شىۋاۋىيەش لەوانەيە بۇ ئەفامىي رىشەيى بارزانىيەكان و ھەرۋەھا ژىانيان لە ناۋچەيەكى چىايى سەخت و دورۇدەستدا بگەرتتەۋە . ژىاني گۆشەگىريان ، كە لە جىھانى نەرمەۋى دابرىبۈۋن ، ھاۋكات لەگەل شەيدايى و داسۆزىي نۆزىيان بۇ شىخەكانيان ، ۋاى لىكردبۈۋن كە ھەك خوداۋەندىك تەمەشاي ئىس پىاۋانە بگەن و بىيانپەرسەن .^۲

روداۋەكانى چەند سائىك پىش راپەرىنەكە

سەرچاۋە بەرىتانىيەكان راشكاۋانەتر و بە درىژىيەكى زىنەتر بەبەرۋرد لەگەل نۆزىيەى نووسەرەكانى دىكەدا قسەيان لەسەر ئىس روداۋە سەير و نامۆيە كردۋە كە زەمىنەيان بۇ راپەرىنەكەى بارزان خۆشكردۋە . بەگۆنرەى (دەبلىۋ.سى.ئىف.ۋىلسن) كە كارمەندىكى بالاي كارگىزىي بەرىتانىي و خاۋەنى چەندىن سال رازەيە لە عىراقدا ، شىخ ئەحمەد ، بە ھاۋكارىي براكەى و باندىكى چەكدارىي چەندسەد كەسىي لە مورىدەكانى ، دەستى بەسەر ناۋچەى بارزاندا گرتبۈۋ ، ئىس بەچەشنىك شىكۆي لىدەنرا كە ھەك خوداۋەندىك خۆي لەقەلم ئەدا ، يەككە لە مورىدە پەرگەرەكانى كە بە (مەلا جوك) دەناسرا . باسى لىدەكردن كە بەتەرۋاى ناۋچەى بارزاندا گەرۋە و رايگەياندۋە كە شىخ ئەحمەد بۆتە خودا و ئەۋىش پەيامبەرەكەيەتى . ۋاپىدەچىت مەلاجوك كەسىكى زامانپاراۋى نۆزىيان بۈۋىت و قسەكانى ۋاى لە خەلكانىكى نۆز كەردىت شۈنى كەۋن . ناۋ و ناۋبانگى مەلاجوك ، ھەك ناگادار كراينەۋە ، ئەۋەندە بلۆ بۈۋ كە ناۋبانگى پىرمەكى تىنەپراندبۈۋ . ئەم راستىيەش بەپىنى قسەى ۋىلسن ، ھانى يەككە لە براكانى شىخى داۋە ، مەلاجوك لەسەر رىنگاى خۆيان لاپەرن .^۳ ئەم زنجىرە روداۋە لەۋدەچىت روداۋى دىكەى پەرسەندۋوتى بەدۋادا ھاتىت . بە پىنى گوتەى ۋىلسن :

" تا ئەم دەمە قورئان رىز و پىرۋزىي خۆي ھەبۈۋ ، ئەمىستە شىخ فەرمانىكى

^۲ دىلۋجى ، ۱مارا بەدىنان ۶۵ .

^۳ W.C.F Wilson, "Northern Iraq and Its People," Journal of the Royal Central Asian Society 24, parts 2 (April, 1937),291.

دەرکردووه بۇ لەناوبردنی ھەر کۆپپەیکە قورئان بەردەستکەوتت . ئەو ھەروەھا قەدەغەکردنی خواردنی گۆشتی بەرازی ھەلگرت ، چونکە بەرازمەکیویی لە بارزان زۆر بوون . شیخ نوینەری ئاینیی و چەگداریی خۆی ناردە دەرەوہی سنووری بارزان ، ئەو گوندانەى نامادە نەبوون مل بۇ شیخ کەچ کەن سووتینزان و ژمارەیکەش پیاوی دانیشتووی ناوچەکە کوژدان . نەدەتوانرا چاو لەم جۆرە بارودۆخە ببۆشرێت ، ھەروەھا حکومەتی عێراق ناچار بوو بەھەماھەنگیی ھیزی ناسمانی پاشایەتی (ھاپ) بکەوتتە کار .

ئەمە گێرانەوہیکە لەر رووداوہ نامۆیانەى کە پینش ھەلگێرساندنێ راپەڕینەکە لە سالی ۱۹۳۱ لە بارزان روویانداوہ . ویلسن کە گوتارمەکی لە ئەپرلی ۱۹۳۷دا دەرکەوتووه ، چ میژووہیکە دانەناوہ ، بەلام لە شوینیکدا ناماژەى بەو داوہ کە ئەو رووداوہى باسی لێوہکردووه پینچ سال پینشتر روویداوہ .
(ستیفن ئیچ. لۆنگریک) کارمەندیکی پینشووی بەریتانیی دیکەیکە کە خاوەن رازەیکەى زۆرە لە عێراقدا و زانیارییەکی فرەى سەبارەت بەو وڵاتە ھەیکە ، نەویش رووداوہکان بەھەمان شێوہ دەگێریتەوہ . بەگۆرەى قسەى ئەو ، ھەر لە سەرەتای سالی ۱۹۳۷ موہ گرفت و ھەرا لەناوچەى بارزان دەستپینکرد .

شوینەکەى شیخ محمود وەک راپەڕیکی کورد کە نارامیی و ناشتیى شیواندبوو لە ھەمان سالدا ، سالی ۱۹۲۷ ، لەلایەن شیخ ئەحمەدی بارزانەوہ گێرایەوہ ، کە سوپای عێراق لە ناوچەکیدە بەو دواییە خەریکی مانۆپی سەربازیی بوو . ئەم کابرا کالقامە دەرەبەگە ، کە خواستیکی شیتانەى مەزنگەرایى ھانیداوہ ، ئەمیسنا خۆی وەک خوداوەندیک راگەیاندووه . ھیندیك مۆردی لە رینگەى گوتارەکانی مەلایەکی خۆینگەرمەوہ بۆ پەیدا بووہ . بەلام کاردانەوہى ترسناکیی گونگران بووہ ھۆی شەڕیکی توند و قوریانیی لیکەتەوہ ، کە یەکیکیان براکەى خۆی بوو ، پاش ئەموش پۆلیس تیکەل بە مەسەلەکە بوو . ھیزمەکانی سوپاش لە سەربازخانەکەى بەل ، لە نزیک بارزان خزانە نامادەباشیەوہ . ئاینە نوینەکە کۆتاییەت ، بەلام شیخ و لیدوان و نووسینەکانی

⁴ Ibid.,291-92.

⁵ Ibid.,291.

که هاتی جهنگ و یاخیییوون و ناژاره‌ی هدا بۆ تینکدانی نهوانه‌ی گوئیان دهگرت و دهنگۆی پینشیلکردنه‌کانی ناسورییه‌کانیان بلأوه‌کرده‌وه ، وهک که‌سینگی مه‌ترسییدار مابووه‌وه .⁶

پنویسته تینیینی نه‌وه بکرت ، که نه‌م دوو گنرانه‌ویه له دوو خالی لاهه‌کییدا جیاوازییان هه‌یه . له‌کاتیکدا لۆنگریک جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که له سه‌روه‌بندی شه‌رماندا یه‌کێک له براکانی شیخ نه‌محمد له‌گه‌ن مه‌لاجوک دا کوژاوه ، ویلسن پی له‌سه‌ر نه‌وه دا‌ده‌گرت که مه‌لاجوک خۆی به‌ده‌ستی یه‌کێک له براکانی شیخ کوژاوه . هه‌لآکردنی گوشتی به‌راز له‌لایه‌ن شیخه‌وه ، که ویلسن ناماژهی پێداوه ، له‌وه به‌شهی نووسینه‌که‌ی لۆنگریکدا ده‌رنه‌که‌وتووه ، چونکه نه‌وه روداوه پاش چوار سال له رووداوه‌کانی سالی ۱۹۲۷ که دوا سالی کوشتنی مه‌لاجوک بووه ، روویداوه . لۆنگریک له نیۆ نه‌وه رووداوه‌دا باسی لێ‌وه‌کرده‌وه که سالی ۱۹۳۱ قه‌ماون .

راگواستنی نووسینه‌که‌ی لۆنگریک دوو خالی سه‌رنج‌راکیشی تیدا‌یه که ده‌گونجیت شوینی له‌سه‌ر نه‌ها‌مه‌تی و بی‌زارییه‌کانی شیخ نه‌محمد دا‌نا‌بیت که پاشتر رایه‌گه‌یاندن . خالی یه‌که‌م ده‌که‌وتیه سه‌ره‌تای وه‌رگه‌راوه‌که‌وه و په‌یوه‌ندی به‌ مانۆپی سه‌ربازی سوپای عی‌راقه‌وه له ناوچه‌ی بارزان هه‌یه ، خالی دووه‌میش له دوا دی‌ری نووسینه‌که‌ییدا که ناماژ به‌ ده‌نگۆی پینشیلکاری ناسورییه‌کان ده‌کات .

هاتنی یه‌که‌کانی سوپا و نیشته‌جیکردنی ناسورییه‌کان

بیگومان شیخ هاتنی سوپای عی‌راقی بۆ ناوچه‌ی بارزان پیناخۆش بوو . واپنده‌جیت نه‌وه مه‌سه‌له‌که‌ی به‌ هه‌ر شه‌یه‌ک له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی بی چه‌ندوچوونی خۆی که تا نه‌وه کاته له ناوچه‌که‌دا هه‌یبوو ، له‌قه‌لم هدا و پینخۆش نه‌بوو ده‌سه‌لاتی میری له‌وه ناوچه‌دا بچه‌سپیت . کاردا‌نه‌وه‌ی نه‌وه دژ به‌ ده‌ستی‌وه‌ردانی ده‌سه‌لاتی‌کی ده‌ره‌کی وهک میری له ناوچه‌که‌دا ده‌گونجیت هاوشی‌وه‌ی نه‌وه ده‌ره‌به‌گه‌ نیچه سه‌ربه‌خۆیه جزوا‌جو‌رانه‌ی ئی‌مپه‌راتۆری عوسمانی بی‌ت که له نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌دا

⁶ Longrigg, Iraq (1900-1950), 294.

تووشی هه مان ترس بوونهوه . گومانی تیدا نیه ، لۆنگریک که باسی له چوونی سوپای عیراق بۆ ناوچهی بارزان کردووه بهو شیوه لهناکاو و ناشایستهیه ، لهوانهی نهم بوچوونهی له ییری خۆیدا لیکدا بنیتومه هه ربویه لهباسکردنی شیخدا به (دهره بگ) ناوی بردووه .

شیخ وهك دهیین ، نارهزایهتیی و بیزاریی خۆی له مەر هاتنی سوپای عیراق بۆ ولاتی بارزان دهربری . نمو نارهزایهتیهی شوینی لاسر ژمارهیهك نووسەر داناه که لهگهڵ سهرکردهی بارزادا هاوسۆزین . له راستیدا وا دهرهکهویتی نمو مسهلهیه یهکیك بنیت له پهژاره بنه پرتیهکانی شیخ وهختایهکی ناالی راپهرینی بهرزکردوه .

ترس و دلهراوکتی شیخ لهشونی خۆیدا بوو و چهند لایهنیکی بالای سهر به دهسهلاتیش جهختیان لاسر کردوه . له سالی ۱۹۳۱دا ، (سیر: روبرت برۆک پۆفام) که وهك سهرکردهی (هاپ) له عیراقدا رازهی کردوه ، دهلیت : " له سالی ۱۹۲۸دا ، وهختایهکی چوومه عیراق ، ناوچهی بارزانیان لاسر نهخشه پیشاندام که نمو کاته پولیس پیتی تینهابوو ، درک بهموکرا که زوو یا درنگ نمو ناوچهیه دهستی بهسهردا بگریت . مه بهستان بوو لهکاتی پنیوستدا بهشیهیهکی ناشتیدانه خومان لهو ناوچهیه بخزنین ."^۷

نهمیستا دیننه سهر خالهکی دیکه له نووسینهکهی پنیشووی لۆنگریکدا ، نهوهی ناوی لیئاوه گازهنده و نارهزایهتیی شیخ نهمهه له (پنیشیلکاری ناسوریهکان) .

^۷ دهره بگ زاراوهیهکی تورکیه بهمانی (سهرداری دۆلهکان) دیت و بۆ نمو میره نیچه سهر بهخۆ و سهرۆکه فیودالنه له سهراسری نیپمرا تۆری عوسمانیدا بهکار دههات . سولتان محموددی دوومه له چارهکی یهکمی سهدی نۆزدیههیدا ههولنیکی بهرنامه بۆ داریژداری دا تا دهسهلاتی نمو دهره بگه دهسهلاتدارانه تیکشکینیت و بینخاته ژیر رکیزی دهسهلاتی ناومندییهوه دهولتی عوسمانیی توانی له ناوهراستی سهدی نۆزدیههیدا به سهر زۆریه نمو مهراندا زال بنیت .

^۸ نمو زانیاریانه له لایهن (برۆک پۆفام)هوه له میانهی لیدوانیکیدا سهبارت به گوتهیهکی (هلپ موفورد) له دیدهنیهکی ناومندی کۆمهلگای ناسیایی له ۲۶ی سنپتیمهیری ۱۹۳۳ . بهروانه :

Mumford, Phillip. "Kurds, Assyrian and Iraq " Journal of the Royal Central Asian Society 20, part 1 (Jan. 1933): 117.

بەدەر لە رەوايەتیی ئەر ھۆکارانەي ھاندەری شیخ بوون ، ئەر ھیندیک بنەمای ھەبوون ھەلوئستی دژە ئاسوری خۆی لەسەر بنیات بنیئت . ریبەری بارزانیی ناگاداری ئەرە بوو کە پلان بۆ نیشتهجێکردنی ئاسورییەکان لە کەناری زیدی ئەرەدا لەگۆریدایە ، وادەرەکەوئیت شیخ بەراستی سەبارەت بە نیشتهجێکردنی خەلکانیکی سەرپەگۆبەندی وەک ئاسورییەکان و ھاوسنیەتیاں سەلمیبیئتەرە . تەنیا چەند سالیک لەرەو پینش ، لەسەردەمی ئەر جولانەرە شوومەي کە بۆ گێرانەرەي ئاسورییەکان بۆ زیدی خۆیان بە ریبەری (ئاغا پەترۆس) ئەنجامدرا ، شیخ ئەحمەد بەدەست ئاسورییەکان زیانیکی زۆری پینگەوت و ھەختایەکی ویستی لەگەڵ زێبارییەکانی ھاوپەیمانیدا رنگە نەدەن بە ئاسورییەکان بە ناوچەي زێبار-بارزان دا بەرەر بەرزاییەکانی ھەکاری تێپەرن . ھەرەھا شیخ لە مەبەستی حکومەت ناگادار بوو کە دەیویست دەسلاتی خۆی بەرەر ناوچەي بارزان فراوان بکات . ھیزشەکانی لیلی ئاسوری و سوپای عیراق بەرەر ناویبە لە دەورەبەری ناوچەي ئەرەدا دەسوران و لە ھیندیک شوئینیشدا بنکەي جینگیر و ھەمیشەبیان دامەزاندبوو کە پەلاماری لەناکاویان کاریکی ناسان و چاوپرەوانکراو بوو .

ئا لەم ھەلومەرجەدا ، کاریکی گونجاو نیە شیخ ئەحمەد مەسەلەي نیشەجیبوونی ئاسورییەکانی بەرەر چالاکی و جموجۆلە سەریازیانەرە گردنایبیت کە لە دەوری ئەر شوئینی خۆیان دەگرت . گەر وایبیت ، ئەر شیخ ئەر مانۆرەي بەرەر ناویبەي سوپای وەک نیشانەيەکی شووم و ھەرالی خواستیکی شەرەنگیزیی بۆ خۆی و گەلەکەي لەقەلەم دەدا . سەریاری ئەرەش ، گەر بڕوا بە ھیندیک ھەرالی تاییبەت بکەین ، ترس و دەرپرەوکی شیخ تا دەھات زیندەر دەبوو لە ئەنجامی کاری ئەر ناژاوەگێرانەي کە لە دەرپرەوکی ئەرەدا بوون کورد و ئاسورییەکان لە گەروری یەکتەدا بیبنن .⁹

ھەر ھۆکاریک لەوانە دەمانگەيەئیتتەرە ئەر بڕوایەي کە شیخ ئەحمەد کەمتر ئارەزووی ئەرەي ھەبوو چاوا لە ھەر یەک لە بەرنامەي نیشتهجیبوونی ئاسورییەکان یاخود لە خزانەتی میریی و ھیزشەکانی بۆ بارزان پپوئینت . بەلام فرە ئاشکرا نیە کام لەم دووانە زیاتر بە سەرچاوەي ھەرەشەيەکی توند لەسەر دەسلاتی بێ چەندوچوونی تا ئەر کاتەي

⁹ لۆنگریگ ئەلیت خراب بەکارھینانی پەیموئیدی ناوژی نیوان کورد و ئاسورییەکان لەلایەن سیاسەتکارە

عیراقییەکانەرە بە ئاشکرا دەبیئرا . Longrigg, Iraq (1900-1950), 198.

خۇي زانيوھ . (جياوك) كە يەككە لەوانەي بە توندىي بەرگري لە شىخ دەكات كليلى ئەو نەينىيەي خستۆتە بەردەستمان .

بەگويزەي جياوك ، شىخ ئەحمەد سكالانامەيەكي ئاراستەي مەليك فەيسەلى يەكەم كەردبوو ، تىيدا داخ و بيزاراي خۇي سەبارەت بە بنياقتان و دامەزاندنى بىكە و بارەگاي سەريازي لە ناوچەي بارزان دەربريبوو ، ھەرۋەھا ھەولنى دابوو ھۆكارەكانى ئەو كارە بزائىت . گەر بۇ پاراستنى بارزانىيەكانە ، ۋەك جەختى ليدەكرىت ، ئەوھ لە رابردودا ئەوان سەلمەندويانە كە خۇيان بە شىۋەيەكي شايستە و تەواو تواناي ئەو كارەيان ھەيە ، خۇ ئەگەر سوياش بۇ ئەو مەبەستە ھاتۆتە بارزان كە ناسورييەكان لەوى نىشتەجى بكات ، ئەوھ بېريارىكى نارسوت و ستەكارانە ئەنجام دەدات ، بېريارىك بەشىۋەيەك زۆردارانەيە كە بە بىراي ئەو نە مەليك و نە ۋەزىرەكانىش پشتگىري لىناكەن .

ۋىراي ئەو خۇدزىنەۋەيەي شىخ و ھەولنى شارەزايانەي بۇ دووركەوتنەۋە لەو دوو خالەي كىشەكە ، گومانى تىدا نەھىشت كە ئەو بە ھىچ جۇرىك خوازىارى بوونى سوپاي عىراق لە بارزان نىە . ھەرچەندە ، ئەو دانايانە خۇي بەدوور گرت لەۋەي بوونى سوپاي عىراق لە ناوچەكەدا بكاتە كىشەيەك و لەجىياتى ئەوھ بايەخى بە ناسورييەكان دا . ناپەزايەتتىي شىخ لەحاست بەرنامەي نىشتەجىكرىنى ناسورييەكان زەنگى رەوايى بيزاراي پىيەخشى و بەرەۋ ئەوھ دەچوو لە چەندىن لاۋە پشتگىري و سۆزى بەرچاو بەدەستبىننىت .

دەيدى نووسەرە كوردەكان

ماۋەيەكي زۆر پاش ئەۋەي شىخ خۇشى وازى ھىنابوو لەۋەي مەسەلەي نىشتەجىبوونى ناسورييەكان بكاتە كىشەيەك ، ژمارەيەك لە نووسەرانى كورد مەسەلەكەيان زىندوو كەردەۋە و رايانگەياند گوايە ئەو بابەتە يەككە لە پرسە سەرەككىيەكان ، ئەگەر كىشەي سەرەككىي راپەرىنەكەي بارزانى ۱۹۳۱-۱۹۳۲ نەبىت .

¹⁰ جياوك . ماساە بارزان المظلومة . ۱۳۸-۱۳۹ .

(نەردەلەن) يەكەمىنى ئەو كەسانە بوو ئەم بابەتەيان وروورئاند ، چەختى لەسەر ئەوە كردووہ كه تەوارى مەسلەكە لەو يەروباوەرەوہ سەرچاوە دەگرت كە حكومەتى بەرىتانى بۇ نىشتەجىكردى ناسورىيەكان لە ناوچەى بارزاندا دای ، ئەو راستىيەى كە بارزانىيەكانى بە تەوارى بىزار كرد و بەتوندى دژى وەستان . بە پىئى بۆچوونى ئەو ، وەختايەكى شەرلەنۆيان ناسورى و بارزانىيەكاندا ەلگىرسا ، بەرىتانىيەكان داوايان لە حكومەتى عىراق كرد خۆى لەو مەسلەيەوہ بگلىنئىت ، ئەووش زەمىنەى راپەرىنەكەى خۆشتر و قەومانى خىراتر كرد .¹¹

(ئەلەرىفكانى) چەختى لەوە كردۆتەوہ كە نىشتەجىكردى ناسورىيەكان لە ولاتى بارزان ، ھاوكات بووہ لەگەل خواستى بەرىتانىيەكان بۇ فراوانكردن و سەپاندنى دەسلالاتى خۆيان بەسەر ئەو ناوچە سنورىيە ستراتىژى و گرنگەدا ، ئەووش دوو ھۆكارى راستەقىنەى راپەرىنەكە بوون . بەگۆزەى ئەو ، پلانى نىشتەجىبوونەكە برىتىبوو لە نىشتەجىكردى ناسورىيەكان لە ناوچەكانى بىرازگەرد ، شىروان ، برادۆست و مىرگەسور ، گرنگترىن ھۆكارى راپەرىنەكە بوون . بارزانىيەكان ، وەك ئەو دەلئىت ، پىراياندا دژى ئەم سىياسەتە بوەستەوہ و بەرھەلستى بىكەن ، ھەروەھا ، لە ناكامدا ، حكومەتى عىراق دەستىكرد بە ئەجامدانى ھىرشكارى سەربازى دژى بارزانىيەكان .¹² جىياوكىش ھەمان بۆچوونى دووبارە كردۆتەوہ ، گوايە سەرپاى كىنشەى بارزان لە ھەولانەى بەرىتانىيەكانەوہ سەرچاوە دەگرت بۇ ناچاركردنى بارزانىيەكان تا دەست لە مۆلك و مانى خۆيان ھەلگرن و بىدەنە ناسورىيە جىگىركراوەكان .¹³

ھەرچەنە ، ئەو بۆچوونەى پىنوايە گوايە راپەرىنى بارزانى سالى ۱۹۳۱-۱۹۳۲ تەنيا بەھۆى خواستى نىشتەجىكردى ناسورىيەكانەوہ روويداوہ جىنگاى باوہر نىہ . لەگەل ئەوہى تەواو دروستە كە ھەرىك لە حكومەتى عىراق و حكومەتى بەرىتانىا وەك ھىزنىكى ماندئىتى لە ھەولنى ئەوہدا بوون نىشتەمانىك بۇ ناسورىيەكان لە باكوروى عىراق پەيدا بىكەن . گەرانىك بەواى ھەرىمىكى گونجاوى ئەوئەندە فراوان كە لە توانايدا بىت بىتتە نىشتەمانى ھەموو لە ھەرگ رزگاربووەكانى ئەو گەلە تىكشكاوہ بىھووہ بوو . وەك

¹¹ اردلان ، سىرار بارزان ، تەھران ، ۱۹۴۶ ، ۳ .

¹² البرىفكانى ، حقىقە الطرىقە النقشبندىة البارزانىة ، ۱۲۲-۱۲۳ .

¹³ جىياوك ، ماسالا بارزان المظلومة ، ۴۹-۵۱ .

لۆنگریک دەلێت: "ئەو گەلە لە مەرگ رزگار بووەی که نزیکەى ۲۰۰۰۰ کەسیک دەبوون نەدەتوانرا لە ھەرمێنکی چەپەکی بەدوژمن دەورەدراودا چڕبکرێتەو . لە کاتیکیدا عێراق ھیچ ناوچەیکەى فراوانی چۆلی پێشکەش نەکرد که زوێهیکەى بۆ چاندن بشیت."^{۱۴}

ناکامی چارەنووسساز بریتیبوو لە پەرتەوازەکردنی کۆمەلگای ناسوری لە چەند بەشێکی جیاوازی کوردستانی باکووری عێراق . لە پاش ئەوێ نیشتهجێکردن لە ناوچەکانی دەوک ، نامیدی ، بەرواری بالآ ، بەرواری ژێری ، ناکرێ ، زاخو و شیخان دەستپێکرد ، ھەروەھا لە ناوچەکانی حەریر و دیانای سەر بە ھەواندز .^{۱۵} ھەولەکان بۆ نیشتهجێکردنی ناسوریەکان لە ناوچەى برادۆست لە ئەنجامی چەند ھۆکاری جیاواز شکستیخوارد . یەک لەوانە ھەلگیرساندنی شەڕ و ناکۆکی بوو لەنیوان شیخ ئەحمەدی بارزان و شیخ رەشیدی برادۆست .^{۱۶}

پێویستە تێبینی ئەو بکەیت که نووسەرە کوردەکان تێزەکی خۆیان سەبارەت بە بەرپرسیاریەتی ناسوریەکان لە راپەرینی ۱۹۳۱ دا وەختایەک پێشکەشکرد که دەمی دووھەمین راپەرینی بارزانیی سالی ۱۹۴۳-۱۹۴۵ بوو . لە کاتیکیدا بارزانییەکان ، بەزیو و پەرتەواژە ، لە پەرژارە و نەھامەتییەکی مەزندا بوون . ئامانجی ئاشکرای ئەو نووسەرە بەرگریکردن لە کێشەى بارزانییەکان بوو ، بۆئەوێ نەھامەتییەکانیان پێشاننەدەن ، جەخت لەو مامەلە ستمکارانەبە بکەن که دەرچەقیان کراوە ، تۆمەتی یاخیبوون و خراپەکاری لە ئەستۆیان دامانن ، ھەروەھا سۆز و لایەنگری خەلک و کارگێرە فەرمییەکانیان بۆ راکێشن . بێگومان مەبەستی ئەو نووسەرە شایەنی پێزانینە ، سەبارەت بە بارزانییەکان -بەتەواوی لەسۆنگەى ھەلەى خۆیانەو نەبوو- بۆ ماوەى چەندین سال لە پەرژارە و نەھامەتییە دەژیان . ھەر لە دەورانی عوسمانییەو ، نەھامەتی و پەرژەى بارزانییەکان پشتگوێ خراوە ، داواکارییەکانیان بۆ چاکسازی و دادپەروەری ناوێ لێنەدراوەتەو . گرفت و کێشە و بارگراوییەکانیان بەگشتیی سەرئەنجامی کەموکۆپی و لاوازی تێگەشتن و نەبوونی ھاوسۆزی مەریە .^{۱۷}

¹⁴ Longrigg. Iraq (1900-1950), 158.

¹⁵ Ibid., 158, 197.

¹⁶ Ibid., 197, 199.

¹⁷ پێویستە ئاماژە بەو بێدەردی که اردلان یەکەم کەس بوو ھەول بەدات لەو بارەییەو بدوێت . داواتریش بریفگانسی و

هه لگير ساندنی راپه رینه که

نهر ناشتی و هیمنیه ناجیگری که له پاش ههراکی سالی ۱۹۲۷ هوه له بارزان هه بوو له هاوینی سالی ۱۹۳۱ دا کۆتاییهات . له هه مان کاتدا پشکنهری بهرینوه بهرایه تی بهریتانی وهک پیوستیهک سهردانی شیخ نهحمهدی کرد و له مهر هه لوئستی دهسه لاتداری به عدا هوشیاری پیدا .^{۱۸} لۆنگریک بهم چهشنه خواروه باس له سه ره تای تهقینه وهی راپه رینه که ی بارزان دهکات :

" له ژوینی دوا سالدا (۱۹۳۱) ، نهر (شیخ نهحمهد) سه ره نهوی عمقی خۆی له ده ستدا ، بوو به کریستیانی و به سه ره خه لکیشدا سه پاندی ، ههروه ها فرهانی به موریده تۆقیوه کانی دا هه مان بیروباوهری نهر هه لگرن به وهی گوشتی بهراز بیرژین و بیخۆن . هیندیک له موریده تر ساوه کانی ملکه چییان پێشاندا ، شیخ ره شیدی براندۆستی هاوسنی ، نارهزایه تی و بیزاری پێشاندا و په لاماریدا . به وهش جهنگیکی خه لگی هه لگرسا . براکی شیخ نهحمهد ، مه لا مسته فا ، له گه ل چه ند خیرخواه یکی دیکه ، بیهووه به شیوه یکی دپلۆماسی له هه ونی کۆژاندن وهی شه ره که دا بوون ، به لام نهر خۆی (شیخ نهحمهد) گه راپه وه سه ر نایینی نیسلام و چه ند په لاماریکی دپردانه ی که موینی ناراسته ی ولاتی براندۆست کرد .^{۱۹}

لێزه وه زنجیره ی رووداوه کان بۆ یاخیبوو نیکی پنگه یشتوو په ره ی گرت ، به وهی هه ریه ک له سوپای عیراق و هیزی ناسمانی پاشایه تی (هاپ) ده ستیان له مه سه له که وه ردا . هه رچه یه ک سه به ره ت به ناکاری ناسایی شیخ بگوترت ، ناتوانرت به وه تاوانبار بکرت که توندوتیژییه کی هاننه راوی درۆ هاوسیه کی نه جماده وه . بۆ ریه ی ته ره قه تیکی سو فییه گه رایه ی وه ک شیخ ، نهر کاره نامۆ و ناساسیانه ده گونجیت کاریک بیته وه ک تاقیکردن وهی توانا و ده ره خستنی ده سه لاتی جه ما وه رکیشی شیخ ، که جگه له

جیاوک به درایدا هاتن له تیکراین هاوسه نگتر بریفکانیه که نالۆزی و گره فتی بارزانییه کانی بۆ سه ره می عوسمانی گه زاره ته وه

¹⁸ Longrigg, Iraq (1900-1950), 194-95.

¹⁹ Ibid., 195.

موریده‌گانی نعبیت ، نهبوش تارابه‌یک ، که‌سی دیکه بپوای به‌وه نه‌بوو که خاوه‌نی بئیت .
نهو راستیه‌یی که موریده‌گانی ناچار بووبن کاتیک فرمانيان پندرابئیت گۆشتی
قه‌ده‌غە‌کراوی به‌راز بخۆن زیاتر له دانپیدا‌نانبه‌وه بووه بۆ نهو توانا و دمه‌سه‌لاته
تابه‌تیه‌یی شیخ وهک له‌وه‌ی له ترسی سزادانیانه‌وه بووبئیت .

سەرچاوه‌یه‌کی دیکه تیشکی‌کی گرنگی خستۆته سەرنەک تەنیا شیخ نەحمەد ،
به‌ئکو شیخ ره‌شیدی په‌لامارده‌ریش -که نه‌ویش شیخیکی نه‌قشبه‌ندیی بوو - (هاملتۆن)
له سالی ۱۹۲۷دا نووسیه‌وه‌تی که (نیسماعیل به‌گ) ی کورمه‌زی عبده‌وللا پاشای ره‌واندن
و له‌هممان کاتیشدا فرمانداری شاره‌که له درژهی نه‌م گفتوگۆیه‌ی لای خاوه‌وه پئی
گوتوه :

" شیخ نەحمەد پیاویکی گەنجە و خاوەن بۆچوونیکی نامۆبه له‌هم‌به‌ر نایینی
محمەدی په‌یام‌به‌رمان ، ماوه‌یه‌ک ببووه نیوه کریستانیه‌ک و بانگه‌شەیی بۆ دۆستایه‌تی
له‌گەڵ ناسورییه‌کان نه‌کرد . دمه‌سته‌جێ ده‌نگۆ له کوردستاندا که‌وت گوايه شیخ نەحمەد
له‌گەڵ ناسورییه‌کاندا که‌وتوونه‌ته پیلانگێران بۆ سەرکو‌تکردنی هه‌موو موسولمانه‌کان
-نه‌وه بی‌گومان درۆیه ، به‌لام ه‌اوسن نه‌مارگره‌که‌ی شیخ ره‌شید ، له‌لاین
به‌کرنگه‌راویکی نه‌ینی رامیاریه‌وه که ناماژم بۆ کرد ، ه‌اندراوه ، که په‌لاماری کافران یان
بیباوه‌ران بدات ، نه‌و گوتی که گولله‌کانیان نعبیت به‌ ناو ، نه‌و به‌راستی کابرایه‌کی گیل
بوو که بپوای به‌وه کرد و په‌لاماری شیخ نەحمەدی دا . نه‌و له ته‌واوی شه‌ره‌کاندا خراب
شکا ، به‌دوای نه‌وه‌ش سوپای عیراق هینرا ، وهک گوترا بۆ نه‌وه‌ی ناشتی له کوردستان
به‌رقرار کات ، ه‌هر له‌و کاته‌ی سوپا هاته ناوچه‌که تووشی گرفت و بارگرانی هات ،
ته‌نیا کاتیک له تیکشکاندن بزگاری بوو که هینزی پاشایه‌تی نیوه بۆمبارانی خۆی کرد
۲۰۱۱

نه‌م زانیارییه به‌ر په‌رچدانه‌وه‌یه‌کی ناشکرای نه‌و بۆچوونه‌یه که پئی وایه شیخ
نەحمەد به‌هۆی بوونی پلانی نیشته‌جێکردنی ناسورییه‌کانه‌وه ناچارکراوه راپه‌رئیت . به
پنجه‌وانه‌وه ، وا درده‌که‌وئیت که به ته‌واویی له‌گەڵ ناسورییه‌کاندا پیکه‌اتبه‌ته‌وه و
ازیشی له‌و تۆمه‌تبارکردنه هیناوه که له سالی ۱۹۲۷دا دژی ناسورییه‌کان کاری بۆ

²⁰ Hamilton, 299.

ئەمكرد . وەك بەشىك لە راستىي ، ئەتوانرنت ئەنجامگىرىي بكرنت كە بەهۆى بىروباومر و
ئاكارى ناتەباى شىخ ئەمحمد لەگەل رەوتى باوى ئايىنىي ، ھاوكات ھەلۆنىستى
دۆستانەى لەھەمبەر ئاسورىيەكان ، واى كرد بە نىوہ كرىسانىيەك بەرنتە قەلەم و پەلامار
بەرنت و وەك كافرىك بەنەفرت بكرنت .²¹

ئەو زانىارىيەى دەلالت " بەكرنگىراوى نەينىي " شىخ رەشىدى ھانداه بۆ
ھىرشكردنە سەر شىخ ئەمحمد فرە گرنگ و سەرنجراكىشە . وەك نىسماعىل بەگ كراوتە
بەنگە لە نووسىنەكەيدا ، لە درىزەى گفتوگۆكەى لەگەل ھامىلتون دا ئاماژەى بەو
بەكرنگىراوہ داوہ .²² "خوشباوہرى شىخ رەشىد لەودا دەردەكەوت كە ساكارانە باومەرى
بەو دۇنياكردنەوہ و قەسەيە كردوہ كە ئەگەر پەلامارى "كافران" بەدات ، گوللەكانىيان
دەبىتە ئاو و ئەويش وەك بەرزەكى بانان بۆى دەردەچىت بىنەوہى رووبەرووى سزايەك
بىتەوہ .

بىريارى ميريى بۆ دەستىووردان

لە نۆفەمبەرى ۱۹۳۱دا ، شىخ ئەمحمد گورزىكى ھىند توندى لە شىخ رەشىد دا
كە حكومەتى عىراق بىريارىدا دەست وەرداتە كىشەكەوہ و فرەمان بە سوپا بەدات
بەكويتەكار بىنەوہى گرفتەكانى ھەلمەتى زستان لەبەرچاوا بگرن .²³ بىريارى حكومەتى
عىراق بۆ سزادانى شىخ ئەمحمد شەپولىكى ناپەزايى بەرچاوى وروژاند . نىسماعىل
بەگ لە درىزەى وتووزەكەيدا لەگەل ھامىلتون بىزارى خۆى لە راستىيە دەريپوہ كە
پىش ئەوہى سوپا پەلامارى شىخ ئەمحمد بەدات ، ميريى ھىچ ھەلۆنىكى نەداوہ لە
ھۆكارەكانى كىشەكە بۆلۆيتەوہ ياخود بەشىوہيەكى ئاشتىيخوازانە كار بۆ ھىوركرنەوہ
و چارەسەركرنى بكات .²⁴

ھەروەھا (كاپتن فىليپ مەفۇرد) كە بۆ ماوہى ھەوت سال ئەفسەرىكى

²¹ خوارەنى گۆشتى بەراز بەگشتىي بە كرىستىيانىيەكانەوہ پەيوەستكراوہ وەك چۆن خەتەنەكرىن بە موسولمانەوہ
نەوہش واىكردوہ كە شىخ ئەمحمد بە نىچە كرىستانىيەك لەقەلم بەرنت .

²² Hamilton,299.

²³ Longrigg, Iraq (1900-1950),195.

²⁴ Hamilton,300..

هوانگریی بیریقانیی لهعیراق بوو ، لۆمهی حکومتهی عیراقی کردوو که رینگهی سزادانی دژی شیخ گرتوتبهر . بپنی قسهی نو : " سرۆکیکی دیکهی کورد ههبوو که نهومنه بههیزبوو نهیتوانی حکومتهی عیراق زیاتر بشلهزینیت ، نهویش شیخ نهمحمدی بارزان بوو . نهم پیاوه له تیکرای سرۆکه چیاپیهکانی نو ناوچه دواکهوتوانه خراپتر نهبوو . ههروهبا بیریقانییهکان که بۆ ماوهی نو یازدهسالهی دواپی لینی بهرپرسیار بوون ، هیچ بیانویهکیان بهدهستومه نهبوو تا پهلاماری بدمن . ویزای نهوش نو له سهرهتای زستانی رابردوووه له لایهن حکومتهی عیراقوه پهلامار دراوه ."²⁵ هاوکات لهگهڵ نهوهی میمفۆرد لۆمهی حکومتهی عیراقی کردوو که دژی شیخ نهمحمد دهستی به لهشکرکیشیی کردوو ، رهخنهشی له حکومتهکهی خۆی گرتوووه بهوهی پهسهندی کردوو هیزی ناسمانیی پاشایهتیی دژی بارزانییهکان و راپهرویانی کورد بهکاربهینیت²⁶

بهگوێزهی جیاوک ، بیریاری حکومتهی عیراق بۆ نهجامدانی کاری سزادهرانه دژی بارزانییهکان لهسر نهم بنهمایانهی خواروه بنیاتراوه . که هیچ یهک لهوانهی نو چهختی کردووته سهربهمایهکی راست و دروستیان نیه :

۱- بارزانییهکان سهرزیمیری سالانهی مهههکانیان رهتکردوتوو ، جیاوک ناماژهی بهوهداوه ، لهکاتیکدا لهسهردهمی عوسمانییدا ، بارزانییهکان بهخشرابوون لهوهی باجی مهههانه بهشیویهکی سالانه پینشکهش بکهن . شیخ نهمحمد بهوه رازی بوو باج بهو چهشنه بدات که حکومتهی عیراق داوای دهکات ، نو سیستمهی که داوای سهرزیمیری سالانهی مینگهلهکان دهکات و له ههر سهرنیک بریک پاره دهسینیت . جیاوک چهخت لهوه دهکاتوه که مهسهلهی سهرزیمیری مهههکان تهنیا بیانویهک بوو به مهههستی سزادان و هیزشکردنه سهر بارزانییهکان وروژنراوه .²⁷

۲- نارهزایهتیی بارزانییهکان لهحاست دامهزاندنی بنکهی پۆلیس لهناوچهی بارزاندان . نهم ئیدیعیایش ههروهبا ، بهپنی رای نووسهر ، بهلگهیهک نیه بیسهلمینیت . ههروهک پینتر ناماژهمان پیندا ، شیخ نهمحمد سهبارهت بهم پرسه نامهیهکی بۆ مهلیک فهیسهل

²⁵ Mumford, 112.

²⁶ Ibid.

²⁷ جیاوک ، ماسالا بارزان المظلومه . ۱۳۸

نووسیوه ، جیاوک ئەم بەشەى خوارووهى لەنامەكە وەرگرتووه تا پشتگیری بۆچوونەكەى
خۆى بكات :

" ئەگەر مەسەلەكە {بنياتانانى ئەو بىنكانەى پۆلىس} بریتىيە لە پاراستنمان
دژی پەلامارىكى دەرەككى ، ئێمە بەئین بە حكومت دەدەین كە بەرگری لە خاكەكەمان
بكەین هەروەك لە رابردوودا بەرگریمان لێكردبوو لەو كاتەدا كە روسە سزایبەكان
خاویزار بوون موسل داگیر بكەن . خۆئەگەر مەبەست لە بنياتانانى ئەو بىنكانەش
ببازركردنمانە ، ئەوهیه كە ئێمە بە ناژاوهى دەبینین و ئێمە خۆمان بە وفادارتر بۆ
دەریارى شكۆمەند لە غەبرى خۆمان دەزانین . ئێمە چەند دەستىكى نادیار لە پشتى
پەردەكەوه دەبینین كە لە هەولێ ئهوهدان ئێمە لە خاك و ناوى خۆمان دەرگەن و
نەستوربەكان (ناسوربەكان) لە شوێنەكەمان نیشتمجى بكەن -ئەوهى كە پاشاى خاوەن
شكۆمان و حكومەتە سەنگینەكەشى پێى رازى نابێت ."

جیاوك دەئیت ، وێرای ئەم نامە دۇنياكەرەوهیه ، حكومت شیخ ئەحمەدى وەك
ياخىيەك راگەياند ، ئەو ناماژەى بەوه داوه كە بەرچاوترین بەلگە بۆ وفادارى شیخ
ئەحمەد لەو وەلامەیدا دەرەكەرىت كە لە سالى ۱۹۳۰ دا بۆ شیخ محمودى سلیمانى
نووسیوه كاتێك ئەوهى دواییان داواى یارمەتیی دژی حكومت لێكردبوو ، "شاناژبە بۆ
من كە ببمە خزمەتكارى مەیتەرەكەت . بەلام لە هەمان كاتدا رۆگە بەخۆم نادەم دژی
عەرەبە موسولمانەكان بچەنگم"²⁸ . بەلام میرى ، وەك جیاوك دەئیت ، بیستنى داوا و
هاوارەكانى شیخی رەتكردهوه و پێى لەسەر ملكەچكردنى دانەگرت ، ئەوهى شیخ نامادە
ئەبوو بىكات .²⁹

²⁸ هەمان سەرچاوه . ۱۳۸-۱۳۹ .

²⁹ هەمان سەرچاوه . برىفكانیش هەمان چیرۆكى لە شیخ ئەحمەد گێژاوهتەوه بى ئەوهى ناوى شیخ محمود
بەئینت بەگوێزەى ئەو . لایەنگەلىكى دیارىيەكراو داوايان لە شیخ كردبوو كە چەك دژی میرى هەنگرێت وەلامى
دەستبەجى و توندی شیخ بریتیبوو لە : " هێچ كات راپەڕینك . جولا نوومەيك و پێكدادانێك دژی دەولەتى عێراق
نەكردبوو و نایكەم چونكە دەولەتىكى عەرەبى موسولمانە و ملكەچكردنیش بۆ ئەو دەولەتە نەركێكى نىسلامیە
چونكە خۆى گمەرە گوتویمتى : اطیعوا لله ورسوله و اولى الامر منكم " البرىفكانى . حقیقة الطريقة النقشبندية

البارزانية . ۴۰

³⁰ جیاوك . ماسالا بارزان المظلومة . ۱۳۹ .

۳- جبردهیی و ناژاوهمانهوهی بارزانییهکان ، جیاوک نمو تۆمهتشی بهرپرچداوهتوه ، جهخت نهکاتوره لهوهی که پێداگری بهریتانیی لهسهر نیشتهجێکردنی ناسورییهکان له دهووبهری ناوچهی بارزاندای بهرپرسی یهکهمی بێزاریی بارزانییهکانه ، ئۆبائی پهلاماری بارزانییهکان بو نمو ناسورییهانی بهشێوهیهکی نارهوا هاتبوونه ناوچهی بارزان له نهستۆی بهریتانییهکانه ، نمو دهلێت ، چونکه تێکرای نهوانه ناکامی راستهوخۆی چالاکیی بهریتانیی بوون^{۳۱}

۴- شکایهتی شیخ رهشید دژی بارزانییهکان . شکایهتی شیخ رهشیدی برادۆست رێبهری تهریقهتی نهقشبندیی دژی بارزانییهکان وهک بیانووێک بو سزادانی شیخ نهحمهد بهکار هینرا ، به پێی بۆچوونی جیاوک ، شیخ رهشید یهک له دژوارترین دۆزمنهکانی شیخی بارزان بو ، له نهجمای نمو پێکدادانه چهندبارهوهبووانهی که لهنیوان ههردوولادا بههۆی مهسهلهکانی شینخایهتی و موریدگیری و نمو بابهتانهی پهیوهندییان به تهریقهتهکهوه ههیه ، روویان ههنا .^{۳۲}

۵- بیروپروا و ناکاری لانهراهی بارزانییهکان . جیاوک دهلێت ، میریی بارزانییهکانی به لادان له ناین تۆمهتیار دهکرد . به بۆچوونی جیاوک ، ژمارهیهک له شینخه ناژاوهگێرهکان میرییان هاندا ، نهوانهی که چاویان بهرای نهدههات نمو ههموو موریده ببینن که به شینخی بارزانوه پهیوهست بوون^{۳۳}

نۆیهراسیۆنی سهربازیی دژی بارزانییهکان

راگهیاندنی فهرمی حکومتی عێراق ، که له نۆفهمبهری ۱۹۳۱ادا بلاوکرایهوه ، دهستپێکردنی ههلهتی سزادان و تهمینکارانهی دژی شیخ نهحمهدی بارزان راگهیاند ،^{۳۴} تیندا هاتبوو که شیخ له پهلاماریکی کاولکارانهدا کوشتوبهری گهیاندۆته ژمارهیهک گوندی ناشتیبخواز و بیدیفاع . ههروهها ناماژهی بو پێکدادانه دابوو که له ۹ی

^{۳۱} ههمان سهراچه. ۱۴۰

^{۳۲} ههمان سهراچه.

^{۳۳} ههمان سهراچه.

^{۳۴} برفهکانی له ل ۱۴۱ ههزرینی باسی له شهههکان و ناوی فههمانده و یهکه سهربازییه بهشداربووهکانی کردوه.

نۆفەمبەردا لەنێوان میریی و هێزی راپەرێوەکاندا روویدا بوو ، قوربانییهکانی هەردوولای تۆمار کردبوو ، راگەیاندنەکه بە چەشنیکی متمانه نامیز کۆتایی هاتبوو ، گوتبووی که حکومەت هەنگاوی کاریگەری ناوہ تا سزای پنیوست و شایستە بوسرونییتە تیکدەرانی هینمی و نارامیی گشتیی .³⁵

هێزکی سوپای عێراق که لە خزینە نیو قولایی ناوچە راپەرێوەکانوہ سرکەوتوو بوو ، لە نزیک گوندەکانی بارزانوہ بەتوندی تیکشکاو تعنیا کاتیک لە لەناوچوون رزگاری بوو که هێزی ناسمانی پاشایەتی بەریتانی فریایان کەوت . ناکامی ئەو بۆمبارانە بە ناشکرا شیخی ترساند که تا ئەو کاتەش وەفاداری خۆی پیشاندا ، ئەو دیلانە گرتبوونی بەریدان ، لەناوچە برادۆستیش کشایەوہ ، ئەو ناوچەبە شانی هێزکی سرکەوتنی بەو دوایەیی بارزانیهکان بوو دژی شیخ رشید .³⁶ بەو چەشنە قوئانگی یەکەمی هەلمەتەکه کۆتاییهات ، زیانیکی بەرچاو ، هاوکات لەگەڵ بارووخێ زستانیکی سمخت ، هەردوولای ناچار کرد چالاکیه سەربازیهکانیان بوسستین .

لەسەرەتای سالی ۱۹۳۲ ، کاتیک یەکەکانی سوپای عێراق سەرلەنوێ بەروو ناوچە برادۆست جولان ، کۆمیساری بالای بەریتانی هوشیاری دایە شیخ ئەحمەد که بەرەڵستی ئەکات . هوشیاریهکه بەهەند وەرنگرا ، ستونیکی سوپا پەلاماردرا زیانی قورسی بەرکەوت که بووہ هۆی شکستی دووہ . جاریکی دی داوا لە هێزی ناسمانی پاشایەتی کرایەوہ که نەست وەرداتە مەسەلەکوہ ، راپەرێوەکان بە توندی کەوتنە بەر بۆمبارانیکی توند و بە زوویی پەرتەوازه بوون . ستونیکی عێراقیی لەژێر چەتری هێزە هەواییهکاندا بەروو ولاتی بارزان پیشرەوییان کرد و گوندەکانی بارزان و دەوروبەریان گرت . ئەو پەرسەندنە ناگریستی بەدوادا هات که تیندا شیخ ئەحمەد فۆکەوانیکی دیلی نازاد کرد ، بەلام هەولەکەکان بۆ گەیشتنە چارەسەرکی ناشتیخووازانە بێبەر بوو .³⁷

نۆپەراسیۆنەکان نەستیانینکردوہ ، بارزانیهکان لە ناسمانوہ کەوتنە بەر

³⁵ جیاوک ئەم بلاوکراوی وەرگرتووہ بەلیستی قوربانییهکانوہ وەرگرتووہ . بەگوێزە ئەو . ئەو بیستوسن کوژاو بریندارە هێزەکانی میریی و شەش کوژاوکە راپەرێوەکان هەڵبە و بەهۆی مەزەندەوہ کراوہ . ئەو وانەبێنیت که بارزانیهکان تەنیا یەک قوربانییان هەبووہ . جیاوک . ماسا بارزان المظلومة . ۱۳-۴۴

³⁶ Longrigg. Iraq (1900-1950), 195; Cf. Mumford, 112.

³⁷ Longrigg. Iraq (1900-1950), 195; Cf. Mumford, 112.

پهلامارنکی دېرندانه ، ژارمیهکی زوری موریدمکانی شیخ کوژدان و زۆریه یی جینگهکانی داگیرکران . نو بۆمه هینشووییهانی که فرۆکه بهریتانیهکان بهریاندهاندومه و دواتر لهکاتی جیاجیادا دهتهقینهوه ، حال و بالی بارزانیهکانی گران کردبوو ، گهر مهحال نهییت ، نهوانه نهیاندهتوانی پشتگیری له گونده چۆنکراوهکان بهدهستیهینن .³⁸ ژاره یی هیزمهکانی کهمبوونهوه ، توانایان سنووردارکرا ، پیوستی و نازووخش لهدهست چوو ، بهوش شیخ به ناشکرا کهوته قوئاغی لوا ههناسه . لههوینی سالی ۱۹۳۲دا ، لهناکو وازی له شهری نابهرایهر هینا و پهنا ی بۆ تورکیا برد .³⁹ خۆی دا بهدهست پاسهوانی سنووری تورکهوه و دهستبهجێ لهگهل براکهی و خیزانهکانیان گواسترانهوه بۆ نهبرنه (ئهدریانۆپول) له تورکیای نهروپیی . لهوی هیلرایهوه تا نامادهکاریی کرا بۆ نهوهی بۆ عیراقیان بگیریهوه . وهک لهبریفکاتی دهلیت ، تورکان پی بهپنی مۆکردنی رنکهوتنیکی نیوان ههر دوو ولات ، بارزانیهان رادهستی دهسهلاتدارانی عیراق کردهوه .⁴⁰ ههرچنده ، چاکتره ناماژهی بۆ بکریت ، تورکان نهو کارهیان کرد پاش نهوهی نهوهیان زامنکرد که شیخ و براکهی و موریدمکانی پهترهوازه بکرین .⁴¹ راستهوخۆ پاش نهوهی گهیشتههوه عیراق ، شیخ نهحمهه و ههلامستهفای برای یهکهسجار بۆ ناسریه له فوراتی خوارهوه دوورخرانهوه و پاشتر بۆ سلیمانی له باشووری کوردستانی عیراق گواسترانهوه .⁴²

لهو دهمهدا که راپهڕینی بارزانیهی سالی ۱۹۳۱-۱۹۳۲ کۆتاییهات ، خۆنیکی زۆر رژا و پارمیهکی زۆریش بهفیروچوو ، ناوچهی بارزان که شانۆی پهلامار و لهشکرکێشییه سهربازیهکان بوو ، وێرانکرا و دانیشتوانهکشی نابود بوون . بهزندهکردنی نههههتیی و چارههرشیی نوێ بۆ نهو باره ناهههواره ی پیشتر ههبوو ، راپهڕینهکه ئالۆزییهکی توندی له پهیوهندییهکانی کوردو عهرمیدا هینایهوه کایهوه . لهوانهیه زیانهبخشترین ناکام که شوینیکی بهدی بیئهژماری لهسهر شان و شکۆی میری داناییت ، نهو راستیهی که چهند سهه کسهیک چهکدار به چهکی ساکار دهتوانن زیاتر له

³⁸ بۆ لیدوانهکی سیر ویلسن و سیر رۆبهرت برۆک پۆمفام بهروانه : Mumford, 116-17.

³⁹ Longrigg. Iraq (1900-1950), 195; Cf. Mumford, 112-13.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ وهرگیراوه له : ئردلان . ۳ .

⁴² ههمان سهرحاوه .

چارىك سوپاى نيزامىيى بېمىزىن . ئەمەى مېرىي ناچار كىرد داواى ھاوكارىي لى ھىزى مائىدات بىكات . ئەم پىرەسەندىنى كى زۆر مانا و ھىمەى جىياوازى لى خۆدەمگىرت . ئىدى گومانىك سىبەارەت بە تىواناى ھىكومت ئەمابوو كى لىم كاتەدا خاومىنى ئەمبوو . لاوازى تىمور و رادەى پىشتىبەستىنى بە ھاوكارىي بىنگانە بۇ ھىمىوان ئاشكرا بوو . ئەوانەى لى مېرىي گۆلمەزئانەمە بوون لى ئاىندەدا ، دىگوىجىت ئەم پىرسىارەىان لادىروست بووىت : ھىلگىرساندنى ھىر راپىرىنىك لى ئاىندەدا دىرى ھىكومتى عىراق ، پاش ئەمەى ھىزى مائىدىتى لى ولات پاشەكشە دىكات ، پىئوسىتى بە ھىچ ترس و دودۇئىيەك ھىيە ؟

ئالۇزىي زىياتر لى ئاواچەى بارزان ۱۹۳۵-۱۹۳۴

لىسانى ۱۹۳۴ و ۱۹۳۵ ، ھىزىكى گەمەرى بارزانىيەكان بەسەركىرەدەيتىي خەلىل خۆشەمىي لىم نا ئارامىيە بەرپىرسىار بوون كى لى كوردستانى عىراقدا تەنىبوو ھە . دانانى ئەم نا ئارامىيە ھەك دوا تروسكەى راپىرىنەكەى بارزانىي تىمور ئاشكرا نىيە . لۇنگرىك ھەك پىرەسەندىنىكى جىيا مامەئەى لىگەلدا كىردو ھە كى ھىچ پەبوئىدىيەكى بە راپىرىنەكەى بەم دوايەى شىخ ئەحمەد ھەمەئەى : " ئەم تاقەم " لۇنگرىك سىبەارەت بە خۆشەمىي دەئىت : " بۇ ماو ھىيەكى زۆر بەرسنگى ئۇپىراسىئونى ھاوبەشى عىراق و توركەكانىان كىرتبوو . ئەمبەر و ئەمەمى سىنووړەكانىان دىكرد لىم دۇل بۇ ئەم دۇل ئەم گوندانەىان وىراندىكرد كى ھىموانىان لىدەدان . دواتر لى سانى ۱۹۳۵ دا زۆرەى شوئىكەوتەكانى دەستبەسەركىران ، دەستەيەكىان لىھەلۇاسىن ، خۆشىان كوشت ، كاتىك لىئاومەراسىتى زىستاندا كىرتىان و لى مارتى ۱۹۳۶ دا تىرەبارانىان كىرد .^{۴۳} ئەلمىرىفكانى جەخت لىم دىكاتەمە كى ئەم راپىرىنەى دوايى دىرژەپىندەرى راپىرىنەكەى شىخ ئەحمەد بوو لىرژىر سەركىرەدەيتىيەكى نويدا ، ئەم جەخت لىمە دىكاتەمە كى ھىزەكانى راپىرىوان ، كى لىلەيەن مامى دايكى شىخ ئەحمەد (ئالوبەگ) و ھىرومەھا خۆشەمىيەمە بە ھاوبەشىي سەركىرەدەيتىي دىكىران لى جەنگاومە دىئاوانەكان ، موړىدە پەپرگەكانى شىخ ، پىكەتابوون . ئەلمىرىفكانى ئامازەى بەمەداوە كى ئامانجى راپىرىنەكە تىمور ئاشكرا بوو .

⁴³ Longrigg, Iraq (1900-1950), 243.

نەوھى وا دەردەكەمۆيت پاش سائىك شەپكردن ھاتبېتتە دى . وەك ئەو دەلئەت ، كاتىك مېرىى داواى لە ئالو بەگ كرد پەلامارەكانى بوەستىنئەت . ئەو بە دوو مەرج نامانەھىى خۇى پېشاندا ۱:خۇى و ھاوہلەكانى رىگەيان پېئىدرىت بگەرىنەمە بارزان و نىشتەجىين ۲:حكومت شىخ ئەحمەد و ھاوہلەكانى كە لە ناسرىيە نوورخراونەتەوہ بەرىدات . مېرىى مەرجى يەكەمى پەسەند كرد و بىريارىدا مەرجى دوومەيش جىيەجى بكات . ئالو بەگ و ھاوہلەكانى رىگەيان پېندرا لە بارزان بژىن . شىخ ئەحمەد و مەلامستەفاش گويزرانەوہ بۆ سلىمانى . ئەم پىكھاتنە ، وەك ئەلبرىفكانى دەلئەت ، كۆتايى بە راپەرىنى بارزانىي سائى ۱۹۳۱-۳۲ ھىنا .⁴⁴ سەبارەت بە چارەنووسى خەلىل خۇشەوىى ،
 _____ئەلبرىفكانى ھى _____چى _____ئەگوتوۋە .

⁴⁴ البرىفكانى ، حقیقە الطریقە النقشبندیة البارزانیة ۱۲۲۰-۱۳ .

به‌شی چوارده‌یه‌م : رای‌پهرینی بارزان به ریه‌ری مه‌لامسته‌فا (۱۹۴۳-۱۹۴۵) و پهره‌سه‌ندنی ریک‌خراوه سیاسییه کوردیه‌کان

هه‌لاتنی مه‌لامسته‌فا

له‌ماوینی سانی ۱۹۴۷، مه‌لامسته‌فا، برای شیخ محمد له سلیمانی هه‌لات و توانی سرکه‌وتوانه نه‌و رینگه سه‌ختانه تیپ‌رینیت که له‌نیو ده‌ولتی نیراندا (فارسی پیشو) بوون و خوی بگه‌بینیته ناوچه‌ی بارزان. وادهرمه‌کویت هه‌لاتنه‌که‌ی مه‌لا به‌باشی پلانی بو داریژرایت. به‌پنی سرچاوه‌یه‌ک، نه‌و له هه‌لاتنه‌که‌یدا له‌لایمن شیخ له‌تیفی به‌رزنجیی، کوپی شیخ مه‌محمودمه‌ه هاوکاریی کراوه. ده‌گوتریت مه‌لامسته‌فا هاوکاریی له ژماره‌یه‌ک له‌و شوینکه‌وتوانه‌ی خوی وهرگرتوه که له‌نیو خیله‌کانی مه‌نگور و مامشدا له ناوچه سنوورییه‌کانی عیراق-نیران نیشته‌جیبوون.^۱ گه‌یشته‌مه‌وی نه‌و بو نیو خیله‌که‌ی له بارزان سره‌ماتی ده‌ستپیکردنی چه‌ندین رووداوی به‌رچاوه که زوری نه‌خایاند به ناراسته‌ی پیک‌دادانی چه‌کداریی له‌گه‌ل هیزه‌کانی میریدا پهره‌یه‌سند.

سه‌بهرت به هه‌لاتنی مه‌لامسته‌فا له سلیمانی که له‌ماوی حوت سانی رابردوو له‌وی له‌سایه‌ی نیشته‌جیکردنی به‌زوردا ده‌ژیا، چه‌ندین هوکار ده‌خرنه به‌رچاو ژماره‌یه‌ک نووسر جه‌ختیان له‌سر گرفت و ناهه‌مواری گوزهران و باری دارایی کردوته‌وه. وادهرمه‌کویت نه‌و به‌رخوزاکه که‌مه‌ی له‌لایمن میریه‌وه ده‌یاندرایه لانی که‌می بزۆوی سه‌رانی بارزانیی و خیزانه دوورخراوه‌کانیان و شوینکه‌وته‌کانیان داین نه‌ده‌کرد.^۲

^۱ Rambout, 72. Cf. Nikintine, Les Kurdes, 201.

به‌گویره‌ی جیاوک هه‌لاتنی مه‌لامسته‌فا له‌لایمن شیخنیکی تاییه‌ته‌وه ناما‌ه‌کراوه که ناری نه‌عیناوه. هه‌روه‌ها مه‌لامسته‌فا سن موریدی شی له‌گه‌ل خوی بردوو به‌گویره‌ی بریفکانیی. مه‌لامسته‌فا به‌شیوه‌یه‌کی نه‌اسراو و له‌به‌رگی مه‌لایه‌کدا هه‌لاتوو. جیاوک. ماسا‌ه‌ بارزان المظلومة ۱۵۳-۵۴. البریفکانی. حقیقه‌ الطریقه‌ النفشبندیة البازنایة. ۷۷. هه‌روه‌ها برونه: ^۱ اردلان، اسرار بارزان، ۴. .. پسیان، نجف‌قولی، مرگ بود بازگشت هم بود، ۳۱. ..

Longrigg, Iraq (1900-1950), 324-25.

^۲ البریفکانی، ۲۷.

^۳ جیاوک، ۱۵۴. Longrigg, Iraq (1900-1950), 324-25. به‌گویره‌ی بریفکانی، شیخ نه‌محمدی براگه‌موری

و اندر ده که ویت دهسه لاتدرانی ناوچهیی ، که سرز که که می متسه ریفی کورد (شینخ مستهفای قهردهاغی) بوو ، سیاستی هراسانکردنی له حاست سمرانی بارزانیی گرتیتته بهر .

نووسر کورد مه‌عرف جیاوک جهخت لهوه دهکاتوه که رنگه له خه‌لکی هاوسوزی سلیمانی گپراه هاوکارییه داراییه‌کانیان به سمرانی بارزانیی بگه‌یمن . نهو باس لهوه دهکات له میانه‌ی دیدهنییه‌کدا که له‌گه‌ل شینخ نه‌محمد ، نهو رینه‌ره بارزانییه به توندیی و بیزاریی لهو باره ناهه‌موار و نه‌هامه‌تییه نه‌وا که به دهستیوه ده‌نالینن ، به‌هوی بپری کمی هاوکاری و هه‌نوئستی ناله‌باری میریی . شینخ نه‌محمد ناشکرای کرد و گوتی: "نهوه راسته که کاپتن لاین ،^۴ سرزکی پشکنه‌ره کارگیریی‌مکان له باکوور ، بیته کنم و سهردانم بکات و پاره بخاته ژنر به‌رکه‌م ، له‌کاتیکدا شینخ (مستهفا) ی قهردهاغیی رنگه به‌خه‌لکی نه‌دات یاره‌تیمان بدن و به‌ین هۆ و نابوو چه‌شنه توندوتیژییه مامه‌له‌مان له‌ته‌کدا بکات"^۵

به‌پیتی جیاوک ، شینخ نه‌محمد تا‌کو هه‌لاتنی مه‌لاسته‌فا هیچ زانیارییه‌کی سه‌بارت به‌مه‌یستی هه‌لاتنی ناوبراو نه‌بووه . هه‌رچه‌نه شینخ نه‌محمد لهو بپروایدا بووه دووشت هاندهری مه‌لاسته‌فا بوون له سلیمانی هه‌لاتییت ، به‌که‌میان هه‌رچییه‌کی هه‌بوو خورابوو و پاره‌یه‌کی به‌دهستیوه نه‌ما‌بوو ،^۶ هه‌روه‌ها نهو سووکایه‌تییه‌ی به‌که‌سایه‌تی

مه‌لاسته‌فا و رینه‌ری رژیی بارزانییه‌مکان مانگانه له‌لایمن حکومتوه بیست‌وپینچ دیناری بۆ برابوووه که لهو کاتدا برامه‌یر به‌سه‌د دۆلاروو، له‌کاتیکدا مه‌لاسته‌فا دوازده دیناری بۆ برابوووه . داوای چه‌ندباره‌بووی

مه‌لاسته‌فا بووه‌وی زیانکردنی ته‌نیا دوو دینار بۆسه‌ر مانگانه‌کی . البریفکاتی . ۱۰۲۱

^۴ ناماژمکردنه‌که بۆ (کۆلۆنیل ده‌بلیو . نه‌ی لاین) ی نه‌فسه‌ری به‌ریتانییه له‌عیراق .

^۵ جیاوک باس لهوه دهکات که پاش نه‌وه‌ی نه‌م قسه‌یه‌ی بیستوره . به‌شینخی گوتوه که کۆلۆنیل لاین نه‌وه‌ی بۆ زۆلیتییی کردوه نه‌ک بۆ دۆستایه‌تی . هه‌روه‌ها چاره‌ری نه‌وه‌ی ده‌کرد شینخ پتر لهو باره‌یه‌وه بدوئت . جیاوک دواتر به‌شینخی راگه‌یاند که هۆکاری راسته‌قینه‌ی دۆستایه‌تی لاین مه‌سه‌له‌ی هه‌لاتنی مه‌لاسته‌فا به‌ ناوچه‌ی بارزان . جیاوک باسی نه‌وه‌ی نه‌کردوه سهرنجی شینخ نه‌محمد لهو روه‌وه چی بووه .

^۶ واپنده‌چیت مه‌لاسته‌فا نه‌مونه‌ن پنیوستی به‌خرجی بووییت که ناچار بیته لیره‌ی سه‌رویه‌ستی ژنه‌کی بۆ بۆژیی به‌کاریه‌نینیت . چه‌ند رۆژیک پینش هه‌لاتنه‌کی ، داوای له ژنه‌کی کردبوو لیره‌یه‌کی بۆ لیکاته‌وه . نه‌ریش بئنه‌وه‌ی هیچ بیته‌ت سه‌رویه‌سته‌کی خسته‌بووه به‌دهستی که دوو نالی نه‌سپی پتوه لکاندبوو . جیاوک ده‌لیت ژنانی

کراوو. ^۷ راستیی ئەم بۆچووناوە هەرچیەک بن ، ئەوە گرنگە کە ئەو نووسەر بەرچاوەی کورد برەوی پێداوە . باس لەوە دەکەرت کە مەلامستەفا پێش هەلاتنەکی پەيوەندیی بە رینگخراوە نەتەوێیە کوردییەکانەو هەبووینت . ^۸ گەر راست بێت ، لەوانەش ئەمە لە گرنگترین هۆشەکانی هەلاتنی بێت .

کێشەکیشی مەلامستەفا لەگەڵ حکومەتی عێراق

هەر ئەوەندە مەلامستەفا گەیشتەو وڵاتی بارزان ، دەگوترینت کە داوای لە حکومەتی عێراق کردوو بەریری لێبوردن بۆ بارزانییە دوورخراوەکان دەریکات و هاوکاری ئابووریی بەگەینیتە خەلکی بارزان . ^۹ گومانی تێدا نیە کە هەلومەرجی ئابووری ئەو ناوچەیە تا رادەی ئاتومیدی ناهەموار بوو . لەوکاتدا دەنگۆیک هەبوو ، پاشتر راست دەچوو ، کە پەتای برسییتی لەوڵاتی بارزاندایا بوووتەو ، تا ئەو ناستەیی خەلک لەبەر بیدانەوینتەیی پەنا بۆ خواردنی بەروو دەبەن .

وہلای میریی ئەوە بوو داوایکرد مەلامستەفا خۆی بەدەستەو بەدات و هەموەا فرمانی بە هیزەکانی پۆلیس دا بەوایدا بەگەرن و بیگرن . ئەو وەفاداری بۆ میریی راگەیاندا . بەلام هەر لەسەر جێبەجێکردنی داواکارییەکانی خۆی سوور بوو . کاتیئک وەلامینکی نەوتۆی لە میرییەو چنگ نەکەوت خواستەکانی بەینیتەدی ، تۆرە بوو ،

کورد پارەیی زێرو زیو بە سەرووستەکانیان دەبەستن و بەو کێشی گران دەکەن . نەگەر ئەو پارانیان لێکردەو شتیکی کەیی پێو دەکەن کە هەمان سەنگی مەبێت .

^۷ بەگۆزەیی شیخ نەحمەد . مەلامستەفا لەلاین شەلاتییمکی خۆمالییەو و لە گەرمارتیکی گشتییدا بەهاندانی فرماندار زللەیمکی لای دراو . پاشتر مەلامستەفا ئەو رووداوەی گەیاندرۆتە نەسەلاتداران ، هێجیان وەلام نەداوتەو .

^۸ اردلان ۴ .

^۹ البریفکاتی ، ۱۷-۱۸ .

^{۱۰} ماوەیمکی کەم پاش ئەم رووداوانە . راستیی ئەم دەنگۆیانەم بۆ دەکەوت . ئەو کاتە وەک چاودێری ئازوخەیی هەرنەمەکانی باکوور نێردام بۆ بارزان بۆ ئەوەی لێکۆلینەوێیک لە بارودۆخی ئابووری ناوچەکە بکەم .

Elphinston, "The Kurdish Question," 99.

برياری راپهرينی چهکداريس دا .¹¹

پهلاماری مهلامستهفا بۆسه ربنگهکانتی پۆلیس

هیزشهکانی نهو سهکرده کورده به پهلامارکانی بۆسه ربنگهکانی پۆلیس دهستیپنکرد و سهکرهوتوانه دهستی بهسه ربنگهکانی پۆلیس له شانده و خیزوک دا گرت . نهو سهکرهوتوانه ، ویزای نهوی پلهویایه نهو بههیزتر کرد ، بووه هۆی نهوی برنکی زۆر چهک و تهقهمنی پیوستیشی دهستهکوت و ژماره ی چهکارهکانیشی بهخیرایی زندهتر بن .¹² پهلیک له پۆلیسی بزۆز نیردرایه گیانی ، بهلام شکستیانخوارد و بهزین .

مه لا له پهلاماردانی بنگهکانی پۆلیس بهردهوام بوو تا ژمارهیهکی زۆری لینگرتن . نهو ههچ بایهخیکی بهو نامانه نهدا که لهلایهن نوری سهعیدی سهروک وهزیرانهوه ناراسته ی کرابوو و تییدا داوای لینگردبوو خۆی بهدهستهوه بدات . نامهکه بههۆی شیخ نهحمدهوه نیردرا بوو که تا نهو کاته له سلیمانی دهستهبهسه ر بوو .¹³ ستونیککی سوپای عیراق دژی هیزه راپهروهکان نیردرا بینهوه ی بتوانیت نامانجهکه ی بینکیت . میری ههولیدا گهتوگۆ لهگه ل مهلامستهفادا بکات و نهوی خسته بهردهم که مه لا یا بهرهو نیران بهروات یاخود بهرواته ناوچه ی پشدهری سه ر به لیوای سلیمانی لهوی بزوی ، بهلام نهو پینشیازهکی میری رهتکردوه و سه رلهنوی داوای مافهکانی کوردی کرد .¹⁴ نینجا مهلامستهفا ناگادارییهکی توندی له لایهن بالیۆزخانه ی بهریقاناوه پینگه یشت فه رمانیان پیدابوو هیزش و چالاکییهکانی خۆی راگرت و دهسته بهجن لهگه ل حکومهتی عیراقدا

¹¹ بهگوزیهی لۆنگریک . مهلامستهفا لهگه ل هیزمهکانی سهعید بیرۆخی کموتیوو که کوردیککی چهتهی تورکیا بوو لهکاتیاندا سهعید لهلایهن دهستهیهکی هیزمهکانی تورکهوه گیرا . مهلامستهفا هیزو دهسه لاتی پهیداکرده .

Longrigg, Iraq (1900-1950),325.

¹² "Unrest in Kurdistan," Times (London), Apr.11, 1946 . ۷۸-۷۷ .

¹³ Longrigg, Iraq (1900-1950),325.

¹⁴ Ibid.

مەلا ، که تا ئەو کاتە توند بوو ، لەمەڕ هەولەکەکانی بەو دوواییە میرسی بۆ هیورکردنەوهی هێمنانەیی کێشەکه ئارازیی بوو . ئەمێستا نیشانەکانی نەرمیی تێدا دەرکەوتن . لە ۲۵ ی دێسمەبری ۱۹۴۳دا ، نوری سەعید گۆپانکاریی لە کابینە وەزارییەکی خۆیدا کرد . گرنگترین گۆپانکاریش بریتییبوو لە دانانی ماجیدمستەفا ، که کوردیکی ناسراو بوو ، وەک وەزیریکی بێ وەزارەت لێپرسراوی کاروبارەکانی کورد .^{۱۶} ئەم هەنگاوه که هێمایەک بوو بۆ ناستەوایی ، هاوکات لەگەڵ فشاری بەردەوامیی بەریتانییەکان ، دواجار سەرۆکی راپەرێوهکانی هاندا هیزش و پەلامارەکانی راوەستینیت

مەلاستەفا نە مامەڵکردنی هەروا ئاسان بوو ، نە بەتەواویش شایەنی لۆمەکردن بوو . ئەو رۆڵە نوێی و لەوانەیه چاوەڕواننەکراوه ، هیز و توانایەکی زیندەتری پێبەخشیت وەک لەو هیزەیی که سەرەتا جۆلانەرەکی پی دەستپێکردبوو . ئەم پیاوه ، که پیش چەند مانگیکی کەم تەنیا وەک سوانکەرنیکی بەشمینەت بوو ، ئەمێستا لە پێشەنگی جۆلانەرەکیادیه و وەک پالەوانیکی گەلەکی و بەرجەستەکەری کێشەکەیان راوەستاوه .

خواستەکانی مەلاستەفا

مەلاستەفا ، ئەمێستا وەک کەسیکی بەرزەدەماخ ، دەگووتریت که چەند خواستیکی خستۆته بەردەم میرسی :

۱- دامەزراندنی هەرمێک لە تەواوی ناوچه کوردییەکان که لیواکانی کەرکوک ، هەولێر و سلێمانی بگرتەخۆ ، وێرایی قەزا کوردییەکانی لیوای موسڵ وەک دەوک ، ئامیدی ، ئاکری ، زاخۆ ، شەنگار و شیخان .^{۱۷} هەروەها قەزا مەزنە کوردییەکی خانەقەن لە لیوای

^{۱۵} پیش ئەوەش . مەلاستەفا تکای لە بالیوزی بەریتانیا کردبوو که هەولێدات لەجیاتی ئەو لەگەڵ حکومەتی عێراقدا وەک نێوئەندیک بۆ چارەسەری کێشەکه هەنسوریت هەرچەندە بە تەواویی ناگادار کرابوووه که لەلایەن بەریتانییەکانەرە هیچ هاوکارییەک ناکریت . جیاوک . ۱۵۶ . اردلان . ۶ . البریفکاتی . ۱۹ .

جیاوک . ۱۵۷ . اردلان . ۶ . البریفکاتی . ۱۹ ، ۳۲۵ (1900-1950) Unrest in Kurdistan; Longrigg. Iraq

^{۱۷} قەزا کوردییەکانی موسڵ لە لیوایەکی نوێدا بەناوی لیوای دەوک یەکبخرن .

دیاله .

۲- دامه‌زاندنی کارمندیکی کورد به پله‌ی وه‌زیر له کابینه‌دا بۆ ئەوه‌ی ئەو هه‌رمه‌ کوردیه‌ تازە دامه‌زاهه‌ به‌ریوه‌به‌ریت .

۳- به‌ریکاریکی کورد بۆ هه‌ریک له وه‌زاره‌ته‌کان دا به‌مه‌زیت .^{۱۸}

۴- دا به‌یئکردنی ئۆتۆنۆمیه‌ی کوردستان له به‌وه‌رمانی که‌لتوری ، ئابوری ، کشتوکالیی به‌ فراوانترین شیوه‌که‌ی ، جگه‌ له‌ کاروباره‌نی په‌یوه‌ندیان به‌ سوپا و پۆلیسه‌وه‌ هه‌یه .^{۱۹}

۵- لایه‌ردن یاخود گواسته‌وه‌ی ئەو کارمهنده‌ی له‌ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کاندا به‌ به‌رته‌یلخوژی یان به‌ به‌ده‌به‌کاره‌ینانی ده‌سه‌لات ناسراون .^{۲۰}

۶- زمانه‌ی کوردیه‌ی به‌ریت به‌ زمانه‌ی که‌رمیه‌ی .^{۲۱}

وێرای سه‌روشته‌ی زنده‌ه‌وه‌ی ئەم خواسته‌کانه‌ ، مه‌ریی وه‌سته‌ی راسه‌تگۆیه‌یه‌ی پێشانداندا تا له‌گه‌ڵ ئەو سه‌رکرده‌ بارزانییه‌دا پێکه‌یه‌ت و هه‌یه‌کانی به‌یزاریه‌ی له‌ کوردستان لایه‌ریت . ماجید مه‌سته‌فا پاش ماوه‌یه‌کی که‌م له‌ دامه‌زاندنی ، به‌مه‌به‌سته‌ی گه‌فتوگۆکردن له‌گه‌ڵ مه‌لاسته‌فادا ، به‌غدا ی به‌جیه‌یه‌شت و له‌ مه‌زگه‌سه‌ور دێده‌نی کرد . هه‌ردوولا له‌سه‌ر ئەم خالانه‌ی خواره‌وه‌ گه‌یه‌شته‌ رێکه‌وته‌یه‌ک :

۱- شێخ نه‌حمه‌د و ته‌یکه‌رای ئەو پیاو ، ژن و منداله‌ بارزانییه‌ی له‌گه‌ڵی ده‌سته‌به‌سه‌رن و له‌ شاری حلەن (پاش ئەوه‌ی له‌ سه‌لیمانی دورخرابوونه‌وه‌ بۆ ئەوه‌ی گواسته‌رابوونه‌وه‌) نازاد به‌کرین و رێگه‌یان به‌ریت بۆ بارزان به‌گه‌رینه‌وه‌.

۲- مه‌لاسته‌فا به‌جیه‌ت به‌غدا و گوێرپه‌یه‌لی خۆی پێشانی مه‌ریی به‌دات .

۳- کارگه‌یه‌ری ناوچه‌ی بارزان به‌رته‌ ئەو کارمهنده‌ی به‌راسته‌گۆیه‌ی ، ده‌سته‌پاکیی و دادپه‌روه‌ریی ناسراون .

۴- کردنه‌وه‌ی خوێندنه‌گا و ته‌خته‌کردنی رێگه‌بانه‌ی و بنیاته‌نانه‌ی بنکه‌کانی پۆلیس و

¹⁸ سه‌ی داواکه‌ی یه‌که‌م له‌لایه‌ن په‌سیان ۲۰۲۲ و جیاوک، ۱۵۷ . اردلان . ۶. هه‌وه‌ ناهه‌زی بۆ که‌راوه .

¹⁹ اردلان . ۷ . په‌سیان . ۲۰۲۲ .

²⁰ جیاوک، ۱۵۷ .

²¹ هه‌مان سه‌ره‌چاوه .

تیکرای ئهو هۆيانه‌ی بۆ چه‌سپاندنی هێمنی و ناسایش و گه‌شه‌سەندن پێ‌دووستن.²²
 وه‌زیره‌ کوردەکه ، پاش ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ مه‌لامسته‌فادا رێکه‌وت ، به‌مه‌یه‌ستی
 بینه‌وه‌ی راستیه‌یه‌کان گه‌شتیکی به‌ ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کاندا کرد . ئهو له‌ نه‌ه‌مه‌تی ،
 لابردنی کارمه‌نده‌ به‌دناوه‌مان ، هه‌روه‌ها ئاردنی به‌په‌له‌ی خۆراک بۆ ئهو بازرانه‌ خه‌ڵه‌کیه
 ماندوو و بینه‌وایانه‌ی ئه‌مه‌ستا له‌سه‌ر لێ‌واری برسێتی و قاتوقیری راوه‌ستا بوون ،
 کۆلیمه‌وه .²³ پاش گه‌ڕانه‌وه‌ی بۆ به‌غدا ، راپۆرتیکی گه‌شتی پێشکەش به‌ ئه‌نجومه‌نی
 وه‌زیران کرد . یه‌کێک له‌و شتانه‌ی ماجید مسته‌فا پێش‌نیازی کردبوو بریتیبوو له‌ دانانی
 نه‌فسه‌ری په‌یوه‌ندی له‌نیوان مه‌ری و خه‌ڵه‌ کوردیه‌یه‌کاندا .²⁴ چه‌ندین نه‌فسه‌ری کورد له
 سوپای عێراقدا ده‌ست‌نیشان کران تا ئهو رۆله‌ بگه‌ین .

هه‌لوێستی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران له‌حاست جۆلانه‌وه‌ی بازرانی یه‌گه‌رتوو نه‌بوو
 . ده‌گوتریت نوری سه‌عیدی سه‌رۆک وه‌زیران لایه‌نگری سیاسه‌تیکی نه‌مره‌وه‌ و
 ناشتی‌خوازانه‌ بووه . به‌لام ژماره‌یه‌ک له‌ هاوه‌لانی که له‌ سه‌رکه‌وته‌کانی مه‌لامسته‌فا و
 پێداگری له‌سه‌ر خواسته‌کانی ده‌سه‌لمینه‌وه ، لایه‌نگری سیاسه‌تی یه‌کلایه‌کردنه‌وه‌ی
 ناشکرابوون .²⁵ ئه‌م جیاوازی و ئه‌وه‌یه‌یه‌ هه‌شتا چاره‌سه‌ر نه‌کراو بوو کاتیک سه‌رۆک
 وه‌زیران له‌ ۹ی یه‌نایه‌ری ۱۹۴۴دا عێراقی به‌ره‌و فه‌لمه‌ستین به‌جیه‌شت .²⁶

بیراری ئه‌ نه‌ومه‌نی وه‌زیران

پاش ئه‌وه‌ی که‌تر له‌ دوو هه‌فته‌ به‌سه‌ر سه‌ردانه‌که‌ی سه‌رۆک وه‌زیراندا تێپه‌ری ،

²² هه‌مان سه‌رچاوه . ۱۵۸-۱۵۹ .

²³ Unrest in Kurdistan; Longrigg, Iraq (1900-1950), 325.

²⁴ له‌ کۆتاییدا ئه‌م نه‌فسه‌ره‌ کوردانه‌ی سوپا وه‌ک نه‌فسه‌ری په‌یوه‌ندی دامه‌زێنران : ئه‌مین ره‌واندزی له‌ ره‌واندز ،
 عه‌زمت عه‌بدوله‌مزه‌ین له‌ به‌له . مسته‌فا خۆشناو له‌ بازران . مه‌رحاج نه‌حمه‌د له‌ عه‌قره . ماجید عه‌لی له‌ ئه‌میندی . سه‌ید
 عه‌زیز سه‌ید عه‌بدولق‌ له‌ میترگه‌سه‌ور و برادۆست . هه‌روه‌ها داود عارف له‌ پشه‌هر .
 اردلان ۷۰ . الجریفکاتی . ۱۹۰ . جیاوک . ۱۵۷ .

²⁵ جیاوک . ۱۵۶ . Longrigg, Iraq (1900-1950), 327.

²⁶ سه‌رۆک وه‌زیران تا ۷ی فیه‌ریه‌ری ۱۹۴۴ نه‌گه‌ڕایه‌وه‌ بۆ عێراق . جیاوک . ۱۵۹ .

نەنجومەن ھەولئەکی دیاری دا تا کێشەیی بارزانیی و تێکرای ئەو گرفتەنەیی لەو کێشەییەو سەرچاوەیان گرتبوو یەکلائی بەکاتەو²⁷ . لە 25 ی یەنایەری 1944دا ، نەنجومەنی وەزیران لە کۆبوونەوەیەکیدا کە (تۆفیق ئەلمسۆدی) ی جێگری سەرۆک وەزیران سەرۆکایەتی کرد گەشتەنە بێراریک ، نەم بێراریە کە کاردانەوی دیدوینچوونی زانی نەندامانی نەنجومەن بوو لەم خالانەیی خوارمەو پێکدەهات :

1- سەرلەنوێ دامەزراندنەوی یەکە کارگێرییەکان لە قەزاکانی زێبار ، رەواندز و نامیدی ، ھەرەھا لە ناحیەکانی میرگەسور ، شیروان ، مەزن و بارزان . دامەزراندنی کارمەندانی دەستپاک و لێھاتوو . ھەرەھا گەر پێویستی کرد ، سوود وەرگرتن لە راژەیی نەفسەرائی کورد لە سوپادا وەک نوێنەرائی حکومەت و نەفسەرائی پەییوەندی .

2- بنیاتنانی بنکەیی پۆلیس لەناوچە سنوورییەکانی عێراق و گەیانندی رینگە بۆ ئەو ناوچانە ، ھەرەھا فراوانکردنی ئەو بنکانەیی پۆلیس کە لە دەوریی ناوەندی ناحیەکان .

3- بنیاتنانی رینگەویان و دامەزراندنی بنکەکانی پۆلیس لە خەلیفان ، رایزان ، نامیدی ، بە ، ناکی ، بارزان ، میرگەسور ، شیروان ، مەزن ، دیانا و کانی رەش .

4- نوورخستەووی دەستبەجیی مەلامستەفا لەناوچەیی بارزان و ناچارکردنی بۆ نیشەجیبوون لەناوچەیی پیران²⁸ .

5- گێرانەوی شینخە نوورخراوەکانی بارزانیی بۆ سەر مال و حانی خۆیان و پەسەندکردنی چوونی مەلامستەفا بۆ بەغدا تا گۆنراپەلیی خۆی راگەییئیت ، لەو کاتە و بەو چەشنەیی لە لایەن وەزیری ناوخوا و وەزیرە کوردە بێ وەزارەتەکەو دیاریی دەکریت .

6- گێرانەوی ئەو چەک و کەلەپەلە سەربازیانەیی میریی کە لە لایەن مەلامستەفا و شوێنکەوتەکانیەو دەستیان بەسەردا گێراوە و کارکردنی دەستبەجیی بۆ جیبەجێکردنی ئەم ئەرکە .

²⁷ نەنجومەن لەوبارەییەو دوو راپۆرتی لەبەردەستدا بوو . یەکیکیان لە لایەن ماجید مستەفاووە نامادەکرەووە و ئەوی دیکیان لە لایەن کۆمیتەییەکی تاییبەتەو کە ئەرکی لیکۆئینەوی لە راپەڕینەکەیی بارزان پی سێنەدرابوو . بیوانە :

ھەمان سەرچاوە . 1996 . عبدالرزاق الحسنی ، تاریخ الوزارات العراقية . 7:274 .

²⁸ وایبەدەچیت نەم خالە ناماژمیییت بۆ زیدی ئەو بەشەیی خێلی پیران کە لەدەشتی بیتوین لە عێراق دەژین . زیاتر ئەوی ناماژمیی بیت بۆ ئەو بەشەیی پیران کە لە ناوچە چیاوییەکانی سنووری ئێران دەژین .

۷- رهزامندی میری لسه بانه‌های راگه‌یاندنی لیبور دنیکی گشتی بۆ چه‌کداره یاخیییوه‌کانی بارزانی جگه لهو ئه‌فسره سه‌ربازی و کارمندانهی میری که به یاخیییوه‌نه‌کهوه په‌یوه‌ست بوون . میژوی راگه‌یاندنی نهو لیبور دنه‌ش دواتر له‌لایهن میریه‌وه دیاری بکرت .

بریاره‌که‌ی ئه‌جومه‌نی وه‌زیران سه‌رکه‌وتنی ده‌سته‌ی دژ به‌ کوردی له‌ کابینه‌که‌دا به‌رجه‌سته‌کرد . گرنگیه‌که‌شی له‌وه‌دا بوو که کاتیک په‌سه‌ند کرا نوری سه‌عید له‌وی نه‌بوو . نه‌وه‌ی وه‌ک پیشتەر ئاماژه‌مان پیندا پینکه‌اتنی بۆ چاره‌سه‌ری تیکرای کیشه‌که‌ لاپه‌سه‌ند بوو .

جیاوک ره‌خنه‌ی له‌و بریاره‌ گرتوه‌ به‌وه‌ی بریاریکی ژیرانه‌ نیه‌ و به‌په‌له‌ دراوه ، هه‌روه‌ا ژماره‌یه‌ک حالی هه‌له‌ینجاوه‌ که به‌ بۆچوونی نه‌و هه‌له‌ی مه‌زنی نه‌و بریاره‌ی حکومه‌ت پینکدینن :^{۲۱}

۱- بریاری دانانی ئه‌فسه‌رانی کوردی سوپای عیراق که وه‌ک ئه‌فسه‌ری په‌یوه‌ندی له‌ ناوچه‌ خیله‌کیه‌ کوردیه‌که‌کاندا بن هه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌ بوو که ئاکامی نه‌خوازای لیکه‌وته‌وه . نه‌و پیاوانه‌ بن هیچ هه‌له‌یه‌ک که له‌خویان رویدا بیت . تیکه‌ل به‌ جولانه‌وه‌ی بارزان کران و پاشتریش لسه‌ر به‌شدارییان له‌ راپه‌رینه‌که‌ی بارزاند له‌سیداره‌دران .

۲- له‌کاتیکدا هه‌له‌مان بۆ پینکه‌اتنه‌وه‌ له‌گه‌ل راپه‌ریوه‌کاندا خرابونه‌ گه‌ر . بریاری دوورخسته‌نه‌وه‌ی ده‌سته‌بجینی مه‌لاسته‌فا بریاریکی سه‌ره‌بۆیانه‌ و له‌جینی خۆیدا نه‌بوو . نه‌و بریاره‌ی بیگومان ده‌بیته‌ هۆی بیزاری و به‌ره‌ه‌ستیی خیله‌کان و به‌توندیی بپواییان به‌نیازیاکیی میری له‌قه‌مه‌کرد .

۳- بریاری گیرانه‌وه‌ی ته‌راوی چه‌ک و که‌وپه‌له‌کانی میری که راپه‌ریوه‌کان ده‌ستیان به‌سه‌رداگرتوه‌ به‌ گشتیی داوایه‌کی مه‌حاله‌ . وێرای نه‌وه‌ی ره‌به‌رانی بارزانی تیکرای نه‌و چه‌کانه‌یان گیراوه‌ته‌وه‌ که له‌ هه‌لومه‌رجیکدا له‌و که‌سانه‌یان کۆکردۆته‌وه‌ که سه‌ر بۆ ده‌سه‌لات داوه‌نه‌وینن ، زۆریه‌ی نه‌و چه‌ک و که‌لویه‌لانه‌ی دیکه‌ که که‌وتونه‌ته‌ ده‌سته‌ خه‌لکی له‌یاساده‌رچوو و چه‌ته‌ ناتوانریت بگه‌رینرته‌وه‌ .

۴- له‌واکه‌وتنی بریاری به‌خشینی بارزانییه‌کان رۆنی هه‌بوو له‌ ئالۆژیوونی توندی

²⁰ جیاوک ، ۱۶۰-۱۶۱

به‌غدای کرد . وهسی^{۳۲} پیشوازیی له مه‌لامسته‌فا کرد که ژماره‌یهک له سه‌رکرده‌ی بارزانیی و هه‌روه‌ها فه‌تاح به‌گی هه‌رکیی ، سه‌رۆکی به‌رچاوی هه‌شیره‌تی مه‌زنی کۆچه‌ری کوردیی له‌گه‌لدا بوو . له‌ نه‌رژیه‌ی چاوپه‌نگه‌وتنه‌که‌دا مه‌لامسته‌فا داوای لیخۆشبوونی کرد و پهیبه‌خه‌شرا و وا‌هاته‌به‌رچا و که ناشتی له‌گه‌ل مه‌ییدا به‌رعه‌رار کردوه .^{۳۳}

سه‌ردانه‌کی مه‌لامسته‌فا بو به‌غدا نه‌یتوانی هه‌چ چاکیوونیکی به‌رده‌وامی په‌یه‌ه‌ندییه‌که‌نی نیوان مه‌ریی و بارزانیی بینیتهدی ، گه‌ر له‌ راستییدا رازه‌یه‌کی فره‌تری به‌ خه‌راپبوونی تیزوانینی هه‌ردولا بو یه‌کتی نه‌کرده‌یت . هه‌ستی کینه و ناحه‌زیی هه‌ردولای به‌راه‌به‌ر یه‌کتی قولکرده‌وه له‌جیاتیی نه‌وه‌ی لایبه‌ریت . نه‌توه‌په‌رسته‌هه‌ره‌به‌که‌ن به‌ ته‌واوی له‌ دووشت بیزاربوون که بریتیه له‌ گه‌شنتی سه‌رکرده‌ی بارزانیی بو به‌غدا به‌ هاوه‌لی زۆرێک له‌ نه‌ست وپه‌وه‌نده‌که‌نی له‌سه‌رخه‌له‌که‌ن و شوینه‌که‌وتنه‌که‌نی ، هه‌روه‌ها له‌ پیشوازییه‌ گه‌رمه‌ی له‌لایه‌ن کارمه‌ندانی بالایی هه‌که‌مه‌توه‌ لێانکه‌را . له‌وانه‌یه‌ جینگه‌ی سه‌رسامیی نه‌بیته‌ که‌ ده‌رکه‌وتنی ژماره‌یه‌کی زۆری جه‌نگاوه‌ری په‌رچه‌کی کورد له‌سه‌ر شه‌قامه‌که‌نی به‌غدا چاوه‌ڕینی رووادی شوومی لێده‌که‌را . هه‌ندیک نه‌وه‌یان به‌ هه‌رمشه و سه‌ووکایه‌تییه‌ به‌ده‌سه‌لاتی ده‌ولت له‌قه‌لمه‌مه‌دا ، هه‌روه‌ها نه‌وه‌ هانی روژنامه‌که‌نیدا هه‌یرشی توند به‌که‌نه‌ سه‌ر بارزانییه‌که‌ن ، نه‌وه‌ش رای گه‌شتیی وروژاند و رویشنتی مه‌لامسته‌فای له‌به‌غدا خه‌راته‌رکرد .^{۳۴}

^{۳۲} نه‌مین هه‌بدولایا . به‌رای هه‌لییه‌ی شاره‌نی عه‌راق که‌را به‌ وه‌سی له‌ ۱۹۲۹دا پاش نه‌وه‌ی مه‌لیک غازی ته‌مه‌ن ۲۷ ساڵه‌ن به‌ رووادیکی نۆتۆمه‌وێل گیانی له‌مه‌ستدا . هه‌بدولایا تا‌کو کۆبه‌ چوارساڵانه‌کی هه‌لیه‌ گه‌وره‌ بوو و تاجی نه‌رایه‌ سه‌ر . فه‌رمانه‌یه‌که‌ی عه‌راقی کرد .

^{۳۳} بو گه‌یرانه‌وه‌ی سه‌رنجه‌رکێشی دێداری فه‌تاح ناغام که‌ نووسه‌ریکی شه‌روه‌سی به‌ (فه‌رمانداری فه‌ودال) و وه‌ک جیه‌یه‌جیه‌که‌ریکی چالاکیی ناراسته‌که‌راوی به‌رتانه‌یه‌که‌ن ناوی به‌رده‌وه‌ به‌وه‌نه‌ :

V.Stepanov, "A Visit to the Kurds," New Times, Mar.no.25(Jun 15 , 1949),23-24.

له‌میه‌ دیت له‌ به‌هاری ۱۹۴۴دا فه‌تاح ناغام له‌ هه‌ولێز بیینی . ناو‌به‌راو کابرایه‌کی به‌ریز و چا‌ک به‌لام که‌مه‌دو بوو .

^{۳۴} جیاو‌ک ، ۱۶۲ .

^{۳۵} به‌گۆزیه‌ی جیاو‌ک کارمه‌ندیکی بالایی به‌ریقانیی که‌ رازه‌ی هه‌که‌مه‌تی عه‌راقی کردوه‌ پێی گوتوه‌ که‌ به‌لای رای گه‌شتیی بازنه‌ی کارمه‌ندانی به‌غداوه‌ مه‌لامسته‌فا به‌ چوونه‌وه‌ی خه‌یرای بو ناوچه‌کی خۆی کارنکی باشی کردوه‌ بو

بەپىنى سەرچاۋەيەك ، مەلاستەفا رىگەي پىدرايوو بۇ بارزان بگەرتىمەھ لەپىناو
 ئەو مەبەستە راگەينەندراۋەي برىتتە لە كۆكردنەۋەي ئەو چەك و كەلوپەلانەي لەلاين
 بارزانىيەكانەۋە دەستى بەسەردا گىرايوو . لەجىياتى ئەۋە . ھەرچەندە ، باسى ئەۋەي
 لىدەمرا كە گەشتىنكى فراوانى لە ناۋچە كوردىيەكانى دەورەيەر بە مەبەستى پتەوكردنى
 شوئىنپى خۇي لەنىۋ پىاوماقاولان و سەرخىلەكوردەكاندا دەستپىكرد تا پشتگىرييان بۇ
 كىشەكەي خۇي بەدەستپىننىت .^{۳۶}

پىشنىيازەگەي سەرۋك وھزىران

وئىزاي ئەو رووداۋە نەخوازوانە ، نورى سەعیدى سەرۋك وھزىرانى عىزاق
 لەسەر ھولەكانى خۇي بەردەوام بوو بۇ دۆزىنەۋەي رىگەچارەيەك كە لەلاي ھەردوولاۋە
 جىگەي رەزامەندىي بىت . ئەو لە ماىۋى ۱۹۴۴دا سەردانىكى ناۋچە كوردىيەكانى كرد
 .لەكاتىكدا نىشانە و كارى توند و ناھەموارىي لە نىۋان كورد و عەرەب ، بەتايبەتتەي لە
 نىۋ سوپادا ، لەپەرسەندندا بوو .^{۳۷} سەرۋك وھزىران لە ھولنىكىدا بۇ جىنبەجىنكىردنى
 ھىندىك لە خواستەكانى كورد رەزامەندىي خۇي بۇ پىكەينانى لىۋاي دھۆك پىشاندا ، بەو
 پىنە لىۋايەكى نۆئ لە يەكە بەرئۆھبەرايەتتەي كوردىيەكانى لىۋاي موسۇل كە برىتەن لە
 قەزاي دھۆك ، زاخۇ ، ناھىدىي ، ئاكىئ ، شەنگار پىكەينىرنىت . ماجىد مستەفاي وھزىرى
 كوردىش سەرىشك بىت ئەۋەي كارمەندى كورد لەو لىۋا نۆيە كوردىيەدا داىمەرنىننىت .
 نورى ھەروەھا لەچەند خالىكى دىكەدا نەرمىيى نواند ، ھەك دامەزاندنى جىگىرنكى كورد
 بۇ بەرئۆھبەرى گشتىي وھزارەتى مەعارىف ، چاككردنى خزمەتگوزارىيە كۆمەلايەتتەيەكان
 لە ناۋچە كوردىيەكان ، بەخشىنى قەرزى كشتوكالىي ، سەرلەنۆئ پىشكىنىكى
 خاتردارانەي توتنە ھەنگىراۋەكان ، كە سەرچاۋەيەكى ھەمىشەيى ئاكۆكىي نىۋان مەرىي و
 توتنەوانە كوردەكان بوو .^{۳۸}

نەۋەي خۇي لە پەرسەندىكى نەخوازراۋى رووداۋەكان بىارنىننىت . ھەمان سەرچاۋە . ۱۶۵ .

^{۳۶} الحسنى . ۶:۲۷۵ .

^{۳۷} Longrigg. Iraq (1900-1950), 198

^{۳۸} Ibid.

هەرچەندە سەرۆك وەزیران لە بەدەستەینانی پشتگیری هاره لانی شكستیخوارد ، ههروها بیژمەکی پێشنیازكراوی لیوای دهۆك له لایەن وەصیه وە قبوولنەكرا . ههروك چاوهێوان نەكرا ، پەرسەندنی ئەم رووداوانە قەیرانیان خستە نێو كابینەى حكومەتەوه . ههروها نوری سەعید ناچاركرا كە لە ٣ی ژوونی ١٩٤٤ دەست لەكاركێشانهوهی خۆی پێشكەش بكات . لەگوتەى چاودێرنێكى بەریتانییدا هاتووہ : " گیانی دژ بە كورد سەرلەنوێ لەنێو ژۆریەى ئەندامانى چینه سیاسییەكانى بەغدا دا بڵاوبوووه ، ئەو گیانەى ههروك كاتەكانى دى لەسەر بنەماى ترس لە جیاخواریى بنیاتنرابوو . لەو راستیەوه كە هەر ئاسانكارىیەك لە باكور ، هەمان خواست یاخود گەرەتەرى شیعهكانى بەدوادا دیت ، ههروها لەسەر خولیا و ئارەزوویى كالم و كرجى خۆپەرستانەى سەركرەمەكانى كورد ."³⁹

سیاسەتى كابینەى نوێ لە حاست بارزانییەكان

كابینەى كەمید پاچهیى ، كە پاش ئەومەكەى نوری سەعید هات ، سیاسەتەكانى سەرۆك وەزیری دەست لەكاركێشاهەى سەبارەت بەكورد چینهجێ نەكرد . دژیەتییكردنى ئەو سیاسەتە بەشیۆهیهكى سەرەكیى لەلایەن مستەفا ئەلەومەریى وەزیری ناوخۆ و ههروها تەحسین عەلى وەزیری بەرگریهوه بوو ، لەكاتێكدا پاچهیى سەرۆك وەزیران و ئەرشەد ئەلەومەریى وەزیری دەرەوه سیاسەتەكانى نوری سەعیدیان پى باش بوو .

لە ژوینی ١٩٤٤ ، ماومیهكى كەم پاش ئەوهى كابینە نوێیەكە دەسەلاتى گرتە دەست ، توفیق وەهبى وەزیری ئابووریى ، وەك نێردراوێكى نیازپاكیى روهانەى كوردستان كرا . ئەو رایگەیاندبوو كە لەنێو بارزانییەكاندا گیانێكى ناخەزى دژیە میریى درك پێكردووہ . ئەو بارزانییانەى كە بەو ئواییە هیز و توانایان لە رینگەى ژن و ژنخوارییەوه لەگەڵ ئەیارە سونەتییهكانیدا كە ئاغانى زنجارە بەشیۆهیهكى مەزن زیندەبووہ . ئەو گیانە دژیە میرییهى كە زوو لە ئاكارەكانى مەلامستەفادا ئاشكرابوو ،

³⁹ Ibid., 325-26.

نموی لۆنگریک بەشێوهێکی گونجاو ، بەلام بوێرانه بەم شێوهیە سەرنجی خۆی دەربڕیبوو " دواى رویشتنى وهزیر ، مەلامستەفا تینی دایە خۆی و بۆ دەست بەسەرداگرتنی گەنجینهکانی دانەوێڵە ، بنکەکانی پۆلیسی تالان کرد . پەيوەندییەکی ناکامی لەگەڵ مەسەرفی موسڵدا پەرزووەبرد ، داوای لە بەغدا کرد کە بەلێنەکانی نوێی پاشا جێبەجێبکەن ."⁴⁰ بەهۆی ئەهەمەتیی باری ئابووری و نالەباریی ژیاى بارزانییەکان میریی دانەوێڵە و جلوبەرگی لەناوچە نابووتەکاندا دا بەشکرد ، هەروەها هەولێرا ناستییەکی لەق بە درێژایی زستانی ۱۹۴۴-۱۹۴۵ پایەدار بێت .

لە ۱۰ی ئەپریلی ۱۹۴۵دا ، پەرلەمانی عێراق لەنگی بۆ بێراریکی لێبووردن دا کە تیکرای یاخییە کوردەکان تا بەرواری ۲۲ی فێبرایەری ۱۹۴۴ دەبەخشێت ، جگە لەو ئەفسەرانەی سوپا کە لەراپەرینەکی بارزاندای بەشدار بوون .⁴¹ ئەم بێریارە هێمایەک بوو کە جینگای پیشوازیی و دڵنیابوونەوی بارزانییەکان بوو ، تا رادەیهکی زۆر گومان و نیگرانی ئەوانی لەحاست نیازیایکی میریی رەواندەوه ، مەلامستەفا و وهزیری ناوخۆ لە موسڵ یەکتریان دیت ، بە ناشکرا هەولیاندا چارەسەر بۆ تیکرای ئەو کێشەنە هێشتا چارەسەر نەکرابوون ، بەدۆزێوه . گەیشتنە هیچ رێکوتنێک یاخود نا ، تازانرێت ، بەلام دەردەکەوت لەسەر خواستی بارزانیی ، قەزای بارزان لە لیوای موسڵ دا بێرێ و کرایە بەشێک لە لیوای هەولێر .⁴² لە هەمان کاتدا ، میریی کە بە هیواشی ، بەلام راشکاوانە هەولێ جێبەجێکردنی ئەو بەلێنەنە دەدا کە بە بارزانییەکانی داوو ، خەریک بوو بە ناراستەیی فراوانکردنی بەرنامەیی خزمەتگوزاری کۆمەلایەتیی دەستبەکار بێت . بەرنامەیی خۆبندنگا و خەستەخانە نوێیەکان داڕێژرا و لەراستیییدا کار لەسەر ژمارەیهک لەم پرۆژانە دەستیپێکرد .⁴³

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ ئەم لێبووردنە ئەو ئەفسەردە کوردانەیی سوپای ئەنگرتەوه کە لە راپەرینی بارزاندای بەشداربێیان کردبوو . ئەو بێریارە دواتر بووه گرفتێکی جدیدی لە نێوان حکومەت و سەرکردەیی بارزانییەکان . الحسنی ، ۶: ۲۷۵ .

⁴² "Unrest in Kurdistan," 5; Longrigg, Iraq (1900-1950), 325.

⁴³ Longrigg, Iraq (1900-1950), 327.

⁴⁴ "Unrest in Kurdistan," 5.

تېڭچوونى پەيوەننىيەگانى بارزانیى و میریى

لەكاتىنگدا ، ئەم پەرەسەندە نەرنىيانە واپىندەچو بىتتە زەمىنە خوشكەرىك بۇ چارەسەرىى ناشىيانەى تىڭراى كىشەى بارزان . بەلام ئەم چارەسەرىيە كارىگەرىيەكى قوونى لەبوارى كردارىيەو جىنەهئىلا . بىنگومان ، گومانى هاوبەش بنەماى بېوا و متمانەى نىوان میریى و مەلامستەفاى سنوورداركد . نەوش لىك تىگەىشتى بنەپرەتىى و بەردەوامى نىوان هەردەولای كرده كارىكى مەحال . هەر هەونىكى میریى ، هەرچەندە شەرعیش بىت بۇ گىرپانەوئەى دەسەلاتى خۇى يان جىواوگەگانى تەنیا راژەى بە وروژاندنى گومانى سەركردەى بارزانىيان دەكد . سەروشتى رۆلە نوئىيەكەى سەركردەى بارزانىى واپىلكردبوو هەونى نەوهدات دەستكەوتەگانى خۇى پتەوتر و زىدەتر بىكات . چونكە سەركەوتنى راپەرنەكەى گىيانى رىيەرىى و بەرزەدەماخىى و پاوانخوازىيەكەى سەرىى لاپىنگەىنابوو كە زۆر لەو زىاتر بوو كە تەنیا خواستى ناوانگ بىت . میریى لە سەرسەختىى و كەللەشەقى مەلامستەفا دەسلەمبەو و لە ناكامەگانى ترسابوو كە تا دەمات توندتر و بىيەتر دەماتە بەرچاو . وادەردەكەوت ئەو تالە نەزەوئەى كە میریى و مەلامستەفاى پىنكەو گرندا بوو لەسايەى كەلەكەبوونى گرفته چارەسەرنەكراوەگاندا كەىشتبىتە رادەى بچرانى .

بىزارىى بارزانیى لە داواكارىيەگانى میریى

دەبىت ئەو دەپىرەبىننىەو كە داواكارىيە بەردەوامەگانى میریى لە سەركردەىى بارزانىيان سەبارت بە گىرپانەوئەى ئەو چەك و كەلوپەلە سەربازىيانەى دەستيان بەسەردا گىرپابوو نەگەىشتە ناكامىكى خوازاد . میریى سەركەوتنى ئەو داواىەى كردەو . سەركردەى بارزانىيان كە ماوەيك پاش وەستانى شەر و پەلامارەكان بىرك چەك و تەقەمەنىى گەراندىبووئەو ، جەختى لەو كردەو كە ناتوانىت باقى دىكەى چەك و تەقەمەنىيەكان بگىزىتەو . چونكە كەوتوونەتە دەستى رەگەزە ياسابەزىنەكان و نەوانەش هەلاتوونەتە ناوچە دووردەست و سەختەكان .

بەهەمان شىو ، میریى داواى خۆبەدەستەودانى ئەو كارەندە بەرپۆبەرايەتىى

و نەفسەرانی سوپا ئەمکرد که بەشدارییان لە راپەرینهکەى بارزاندا کردبوو و لە پاش و هستاندنى شەڕەکانیش هیشتا ژيانيان لە ولاتی بارزان نەگوزەران . جیاکردنەوهی ئەمانە لە بریاری بەخشینهکەى ئەپرێى ١٩٤٥ بەلگەى ئەوه بوو که میرى لەم بارهیهوه تەمای ههيوو فشار بکات .

سەرکردەى بارزانیان بەناشکرا بریاریدابوو ئەم خواستە پشتگوى بخت ، بێگومان هوى باشیشى بەدەستەوه بوو تا ئەمە بکات ، میرى نەیتوانیبوو ئەوه ببنیتە پێش چاو که دابى کۆنى خێلەکەى ئەوه دەخوازێت هەرکەس داواى پەنا بکات پەنا بەرێت . سەربارى ئەموش ، میرى ئەو راستییهى فرامۆش کردبوو که سەرکردەى بارزانیان بەشێوهیهکى سەروشى حەزناکات ئەو کەسایەتییانە رادەست بکاتەوه ، ئەوانەى بى ترسى لە گیانى خویان لە پرسى کۆردەوه نالابوون . کارێکى غەمەر و ناپاکى بەوشێوهیه که نەک هەر شەڕمەزارى هەتاهەتایى بۆ شىخانى بارزان دەهینایە ئارا ، بەئکو ئەو رۆلە نوێبەشى که هەنووکە وەک پالەوانى ئەتەوهى کوردی دەیانبینى پوچەل و چرووک ئەمکردەوه .

بەرستى جینگەى سەرسوڕمانە میرى داواىکى بەوچەشنە پێشکەش بکات . چونکه هەرگیز چاوەڕێ ئەمکرا پیاوانىکى ببنوئیدی وەک ئەوانە چارهەنوسى شووى خویان بزائن و نامانە بن بن بەرگرسى خویان بەدەستەوه بەدن ، تەنانەت گەر شىخى بارزانیش خوازىرینت داواکەى میرى جێبەجێبکات . لەم بارهشدا ، پێویست دەکات بارزانیان ئەو لایەنگرانەى پێشوویان بەزەبرى چەک ملکەچ بکەن و رادەستی میریان بکەنەوه . هێدیك نوسەرى کورد ئەم دوو داواکاریهى میریان زیاتر وەک بیانووێک لەقەلەم داوه که نامانجى بیزارکردن و جارسکردنى بارزانیى بووه بۆ ئەوهى سەرلەنوێ لەشەر و کێشەمەکشى چەکداریهوه تێوهیان بگلێن .⁴⁴

⁴⁴ وەرگێراوه لە : البریفکانى ، ٢١ .

هه‌لۆیستی میریی له‌حاستا مه‌لامسته‌فا

میریی به‌نیگه‌رانییه‌وه ده‌یروانییه هه‌لۆیستی مه‌لامسته‌فا و په‌رگرتنی هیز و ده‌سه‌لاتی ناوبراو که کردبووه که‌سایه‌تییه‌کی دیار له هه‌رنمه‌که‌ی خۆی و ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌یردا . ئه‌و پیناسه‌یه‌ی که دواتر بۆ چالاکیه‌کانی مه‌لامسته‌فا ده‌کرا ، هه‌تا گه‌ر زنده‌رۆیه‌یکه‌شی تێدا بی‌ت ، ئه‌وه پێشان ده‌دات که هیندیک به‌نهما بۆ ترس و دل‌ه‌راوکه‌یی میریی هه‌بوون . به‌پێی رۆژنامه‌ی (تایم‌س) ی له‌نده‌نیی : " مه‌لامسته‌فا وه‌ک فه‌رمانه‌رهبویه‌کی سه‌ریه‌خۆ هه‌له‌مه‌سورا . ئه‌و مافه‌ی به‌خۆی دابوو ده‌ست له‌ ناوکۆکی نیوخۆی عمشیره‌ته‌کان وه‌ردات ، ده‌ستی له‌ کارگیریی میریی و دابه‌شکردنی که‌لوپه‌له پێویسته‌کان وه‌رده‌دا ، ژماره‌یه‌ک چه‌کداری له‌گه‌ل خۆی خستبوو . به‌لێنده‌ره بنیاتنه‌ره‌کانی ده‌تواند و کاری نه‌روستکردنی بنکه‌کانی پولیس ، خویندنگاگان و خسته‌مه‌خانه‌کانی وه‌ستاند . له‌ناوه‌راستی سا‌نی ١٩٤٥ دا هه‌چ سنووریک نه‌ما سه‌ره‌رۆیه‌یه‌کانی نا‌براو راگرت و ولاتی بارزان له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی هه‌کومه‌تدا بوو ."⁴⁵

هه‌روه‌ها ئه‌و سه‌ردانه به‌رده‌وامانه‌ی مه‌لا به‌ نیو عمشیره‌ته‌کاندا ده‌یکرد هۆکارێکی راسته‌قینه‌ی دل‌ه‌راوکه‌یی میریی بوو .⁴⁶ ئه‌و سه‌ردانا‌نه که به‌ ناشکرا و به‌مه‌به‌ستی پته‌وه‌کردنی توانا و ده‌سه‌لاتی خۆی ئه‌نجامی ده‌دان هه‌ستی نه‌ته‌راویه‌تییه‌ی کوردی ده‌وروژاند و کاریگه‌رییه‌کی مه‌ترسیدار و مه‌زنی له‌سه‌ر کورد هه‌بوو .

پێویسته‌ نامه‌هه‌ بۆ ئه‌و بکۆت که له‌و کاته‌دا په‌یوه‌ندییه‌کانی هه‌کومه‌ت به مه‌لامسته‌فاوه به‌چه‌شنی په‌یوه‌ندیی ده‌وله‌تیک به‌ هاوولاتییه‌کی خۆیه‌وه نه‌بوو ، گومان له‌و راستیه‌دا نه‌یه که ئه‌و توانا و ده‌سه‌لاتیکه‌ی زۆری به‌هیزی چه‌ک په‌یدا کردبوو و وه‌ک سه‌رکرده‌ی کورد له‌قه‌لم ده‌درا که دووه‌مین که‌می نه‌ی ره‌گه‌زی مه‌زنی ولاته‌که بوون . ئه‌وه‌ش ئه‌و هه‌سته‌ی لانه‌وست کرد که خۆی له‌ په‌لایه‌کی نوێدا بیه‌ینه‌یه‌وه ، هه‌رچه‌نده ، هه‌چ به‌نهمایه‌کی شه‌ریعی یا ده‌ستوری نه‌بوو که له‌لایه‌ن میریه‌وه ئه‌و په‌لایه‌یه‌ی پێ به‌بخشیت . وێرای دل‌ه‌راوکه‌یی میریی ، ئه‌وه‌نده‌ش گرتگ نه‌بوو مه‌لا چه‌نده به‌هیز بوو .

⁴⁵ "Unrest in Kurdistan."

⁴⁶ البره‌فکانه‌ی . ٢٠-٢١ ، جیاوکه . ١٧٠ ، الحسنی . ٢٧٥ .

لەکۆتاییدا هەر هاوولاتییهکی دهلۆمتی عێراق بوو پێویست بوو زوو یا درهنگ دهستبەرداری هەر دهستکەوتییکی کاتیی بێت که وهک سه‌رکهردهیهکی یاخیی چنگی خستبوو .

هۆیهکی گرنگی بایه‌خداڕی دیکه‌ش ههیه که بریتیه له‌وهی شیخه‌کانی بارزان به‌ناشکرا باوه‌ریان به‌وه بوو ده‌توانن گره‌و له‌سه‌ر پشتگیریی به‌ریه‌تانییه‌کان بکه‌ن نه‌و راستییی بیگومان هه‌لوێستییانی له‌حاسه‌ت حکومه‌تی عێراق توندتر کرد .⁴⁷ وێرای نه‌و راستییی که به‌ریه‌تانییه‌کان و ده‌سه‌لاتداری عێراق له‌گه‌ڵ مه‌لامسته‌فا و نوێنه‌ره‌کانیدا له‌ په‌وه‌ندیی به‌رده‌وامدا بوون ، ناکوکییه‌کان توندتر ده‌بوون و هه‌لومه‌رجه‌که‌ش به‌ به‌رده‌وامیی نا‌ئۆزتر ده‌بوو . به‌ریه‌تانییه‌کان به‌رده‌وام بوون له‌ هاندانی نه‌و سه‌رکهره‌ بارزانییه‌ تاسه‌ر بۆ میریی دانه‌وێنن ، له‌کاتیگدا نه‌ویش به‌ به‌رده‌وامیی پێی له‌سه‌ر جێبه‌جێکردنی خواسته‌کانی داده‌گرت .⁴⁸

ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی هه‌رشه‌کان و به‌زینی مه‌لامسته‌فا

ستونێکی سوپای عێراق به‌ره‌و ناوچه‌ جیااییه‌کانی باکووری عێراق که‌وته‌ جووله‌ ، جووله‌یه‌ک که مه‌لامسته‌فا به‌ نیگه‌رائیه‌وه‌ تێده‌په‌وانی . به‌ریه‌تانییه‌کان به‌قه‌رمیی نه‌و سه‌رکهره‌ کورده‌یان ناگادار کرده‌وه‌ که ترسێکی له‌ جووله‌یه‌ی سوپا نه‌بێت و نه‌وه‌ ته‌نیا به‌مه‌به‌ستی راهێنانی هه‌زه‌کانی عێراقه‌ له‌ مه‌یدانی جه‌نگی چیادا .⁴⁹ له‌ ده‌مه‌دا رووداویکی نه‌خه‌وزراو قه‌وما که‌ بووه‌ هۆکاری ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی پێکدادانه‌کان . هه‌لۆکی هه‌زه‌کانی پۆلیس له‌ میزگه‌سه‌ور بۆ چه‌مکه‌رینی ئالویه‌گ ، خالی دایکی رێبه‌رانی بارزانیی و یه‌ک له‌ سه‌رخه‌له‌کانی عه‌شه‌رته‌ی شه‌روان ، بووه‌ هۆی کوژرانی ئالویه‌گ و یه‌ک له

⁴⁷ "Unrest in Kurdistan," Cf. Longrigg, Iraq (1900-1950), 327.

⁴⁸ بۆ زیاتر : اردلان ، ۲۷-۳۱

⁴⁹ نهم دهلۆکیکردنه‌وانه له‌لاین بالۆزیی به‌رتانیی له‌ نووتووی نامه‌یه‌که‌دا که‌ کاپتێن ستۆک له‌ ۲۵ی مارشی ۱۹۴۵ به‌ مه‌لامسته‌فای دابوو خۆی ده‌بینێته‌وه‌ . وه‌لامی مه‌لامسته‌فا نه‌وه‌ بووه‌ " یان ده‌مڕین یان نازایی به‌ده‌ستدێنن" . هه‌مان سه‌رچاوه‌ ، ۲۷ .

پیاوه‌کانی ، له‌گه‌ل چوار پۆلیسدا .⁵⁰ کاتیک شنیخ ئەحمەد ئەم رووداوی بیست ، دەگوتریت بیریاری رووبەرۆو بوونەرۆی چەمکداری دا . نامەیکێ ناراستەیی مەلامستەفای بڕای کرد که لەو ئەمەدا سەرقالی گەشتیکێ بوو بەنیۆ خێلەکانی بادیناندا ، تێیدا بە درژیی هەوایی رووداوه‌کەیی میرگەسووری پێراگەیاندا . مەلامستەفا داوای لە نینگلیزەکان کرد که رۆلێکی باش ببینن لە وەستاندنی ئەو شەڕی پێکدادانەیی که لە زۆریەیی ناوچەکاندا هەنگیرسا بوو .⁵¹

سێستونی سوپا لە نزیک بارزان کۆکرانەرۆ ، لەکاتیکدا ستونیکێ پۆلیسیش لە نامیدیەبوو کشا ، هەرۆها تورکان بە پەلە سنوورەکانیان داخست . وێرایی ناستەنگ ، هەر سێستونەکە لە هەلەمەتی سەربازیی خۆیان دژی یاخیبیبووان بەردەوام بوون . بەکارهێنانی جەنگاوەرە خێلەکییەکان لەلایەن وەزیری ناوخواوە سەلماندی که سوودیکی تایبەتیان هەیە . ئەو وای لە میری کرد هاوشیووی ئەو جەنگاوەرە چیاپیانە دژی مەلامستەفا بەکاربێنیت که ئەو شەڕی میریان پێدەمکات . سەربازی ئەوێش ، هاندانی کورد دژی کورد ، میری کارێکی کرد که یەكخستنی زۆریەتی کوردەکان لەلایەن سەرکردەیی راپەرێوەکانەرۆ بۆ رازەیی کێشەکەیی مەحالی بیت ، ئەوێش گورزێکی وای لێومشاندا که لەهەر شکستیکێ سەربازیی فرە تالتر بیت .⁵² بەشیکێ زۆر لە جەنگاوەرە خێلەکییەکان دژی مەلامستەفا چوونە سەنگەرۆه ، شایەنی باسە ، بەتایبەتی ئەو خێلە هاوسنیانەیی " تامەزۆی ئەو دەرڤەتە بوون تا تۆلەیی رابردوویان بسینن و نامادەبوون لەپێناو کارێکی وادا بەرتیلیش بدمن"⁵³

لەناوهراستی سینیتمەبەری ۱۹۴۵دا ، مەلامستەفا گورزێکی کەمەرشکینی بەرکەوت کاتیک مەحموودناغای زنجاریی بایدیەبوو .⁵⁴ مانگیک نواتر لەگشت لایەکەرۆ گەمارۆ درا . هەر بۆیە خۆی نامادەکرد تا لەگه‌ل ژمارەیکێ زۆر لە چەمکدارەکانی لەخانی

⁵⁰ البریفکاتی ، ۲۲ . اردلان ، ۳۱ .

⁵¹ البریفکاتی ، ۲۲ .

⁵² Longrigg, Iraq (1900-1950),327.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Times (London), Spt.18, 1945 .

رۆژی حیزبی هیوا له راپەرینهکەی مەلامستەشادا

وانەردەکهوێت حیزبی هیوا ، که یەکەجار سالی ١٩٣٥ دامەزرێنرا ،^{٥٦} سەرلەنۆی بوژابێتەوه و تا پێش راپەرینهکەی ١٩٤٥ ی مەلامستەفا له چالاکیی و پشتگیری خۆی بەردەوام بووێت . باس لەموش دەکرێت که هیوا کۆبوونەوهی خۆی له بارزان ئەنجامداوه و تێیدا رێبەرەکانی هالبراردووه ، ئەندامانی ناوئووس کردووه ، دەنگی به پیرەو و ئەساسنامەی خۆی داوه ، ناوی (هیوا) شی به فەرمی راگیاندووه . بارزان بەشێوهیەکی کاتیی بێتە بنکەیی سەرکردایەتیی . لەم کۆبوونەوهیەدا دوو بێاری گرنگ در ، یەکەم ئەوه بوو حیزب نۆتۆنۆمی بۆ کوردستان راگیەمینت ، دووهمیش حیزب به خۆبەستەوه به هیچ یەک له هیزه بیانییهکان باری شانی خۆی گران ئەکات .^{٥٧} کۆمیتهی نازادیی دامەزرێنرا ، هەروەها ئەم بەرنامەییە خوارووهی بۆ خۆی پەسەند کرد .^{٥٨}

- ١- کار بۆ یەكخستنی خێڵەکان بەگن . لەقوئاغی یەكەمی ئەم ئەركەدا ، هەولێ یەكخستنی ئەو خێڵانە بەدینت که له بارزانەوه نزیکن . بەرنامەیی یەكخستنی خێڵەکان به گەرمیی کاری بۆ بکرنێت تا تێکرای خێڵەکانی کورد دەبنه یەك .
- ٢- بەرێگی رامیاری کوردستان رزگار بکرنێت .
- ٣- لەگەڵ تێکرای پارته نازادییخوازەکاندا پەيوەندیی بپەسترنێت .
- ٤- پەيوەندیی به نوێنەرائی دپلۆماسیی حکومهتەکانی دیکهوه بکرنێت به لەبەرچاوەگرتنی پاراستنی هینەری پشتگیرییەکانیان .
- ٥- لەرێگی بلاوکرەوهکانەوه پرۆپاگاندەیی بەرفراوان دەستپێکرنێت .
- ٦- درێایەتیی سیاسەتی کۆلۆنیالیستی له عێراقدا بکرنێت .
- ٧- سوپایەکی کوردیی دابەمزێنرنێت .

^{٥٥} Unrest in Kurdistan; Longrigg, Iraq (1900-1950), 327. ئۆنگریگ ژمارەییانی به ده هەزار داناره.

^{٥٦} محمد شیرزاد ، نهضة الاكراد ، قاهرة ١٩٤٦ ، ٢٤ .

^{٥٧} اردلان ، ١١ .

^{٥٨} هەمان سەرچاوه .

ئامانجىكى گىرنگى ھىوا جەختكردەنەھ بوو لەسەر پەيوەندىيى گىرتن لەگەل پارتە كوردىيەكانى دىكەدا ، ھەرەھا لەگەل رىكخراوھ سىياسىيە غەيرە كوردىيەكاندا ،^{6۹} ھىوا دەستىكرد بە جىبەجىكردنى ئەم بەرنامەيە .

لەچەند سەرچاويەكەھ دەزانن كە ماجىد مستەفا ، ھەزرىي بىن ھەزەرتى كورد ، لەگەل ئەندامەكانى ھىوادا پەيوەندىيى ھەبوو ، ھەرەھا ۱۹۷۸-دەردەكەمۆت كە پەيوەندىيى لەگەل مەلامستەفادا ھەبووئىت .^{7۰} چالاكى بەرفراوانى ئەندامەكانى ھىوا بەتەواويى رۆلى ھىواي لە راپەرىنەكەي مەلامستەفادا نەرخست . دەگوتىت نەفسەرەكانى سويا كە ماجىد مستەفا ھەك نەفسەرى پەيوەندىيى لە نۆوان مەريى و خىلەكاندا دايمەزاندەبوون . ئەندامانى ھىوايان تەرخانكردبوو كە فەرمانەكانى حەزب جىبەجى بگەن . ھەرىك لەوانە ۱۹۴۵-دەردەكەمۆت كە تۆمەتباركرابوون بە " پتەوكردنى گىيانى نەتەوايەتتى لەوناوچانەي ئەوانەي لىدانرايوون و لەژىر دەسەلاتياندا بوو ."^{7۱} ئەو كەسايەتتىيانە بە شىوہەيەكى بەرفراوان بەنۆو خىلەكانى ئاكرى ، شىخان ، بادىنان ، برادۆست ، بەلك و ناوچەكانى دىكە ھەك ھەولەك بو يەكخستى خىلە كوردەكان .^{7۲}

بەپىي بەرنامەكەي ھىوا ، ۱۹۴۵-دەردەكەمۆت ھەنگاھەرى كارىگەرى كورد رىكخرايىت . لەكاتىكدا لەھاويى ۱۹۴۵-دا ، سەرلەنۆي شەر ھەنگەرسايەھ ، مەلاستەفا تۈانى نرىكەي پىنج ھەزار جەنگاھەرى خىلەكەي بەخاتە مەيدانەھ . ئەمانە بەگشتىي سەر بە كۆنفراسىونى خىلەكانى بارزانىيەكان بوون كە لە مەزورىي ژورىي ، مەزورىي ژورىي ، بىژورىي ، شىروانىي ، دۆلەمەرىي و خىلى برادۆستىي پىكەھاتن .

لەمەھچوو پەيوەندىيى نرىك لەگەل رىكخراوھ كوردىيەكانى ئىراندا بەسترايىت^{7۳} ھەرەھا لەگەل خۆييويون لە سورىا .^{7۴} بەھەمان شىوہ ، ھىوا لەگەل كوردە عىراقىيە

⁶⁹ ھەمان سەرچاوہ .

⁷⁰ ھەمان سەرچاوہ . ۷- ھەرەھا جىارك . ۱۵۷۸ .

⁷¹ اردلان . ۷ .

⁷² البرىفكانى . ۲۰-۲۱ .

⁷³ ئەندامانى ھىوا بە رىك و پىكى بلاوكراوہي نەتەويى كوردىيى (نیشتمان) يان لە ئىرانەھ بەدەست نەگەمىشت .

Longrigg, Iraq (1900-1950), 326.

⁷⁴ زانبارىي ھەيە كە حەكومەتى عىراق عەزەت عەبدولھەزىزىيان بەھ تاونباركردبوو كە لەكاتى سەردانىكى بۆ سورىا

كۆمۇنىستىكەكاندا پەيوەندىي ھەبوو و لە لايەنگىرى و پشتگىرىيان بەھرەمەند بوو ،⁶⁵ ھەروەھا لەگەل چەندىن ئۆننەرى بىئانىي لە بەغدا . ئەندامانى ھىوا پەيوەندىي بەرھەواميان بە بالىۆزخانەى بەرىتانىي لە بەغدا و بەشىوھەكى تايبەتتېش لەگەل چەندىن كەس لە ئەفسەرانى راميارى بەرىتانىي لە كوردستانى عىراق ھەبوو .⁶⁶ ھەروەھا ئەزانرۇت كە زياتر لە جارىك پەيوەندىيان بە ئۆننەرانى دېلۆماسىي ئەمەرىككېھە كىرەو .⁶⁷ لە ۲۰ ى ئوتى ۱۹۴۵دا ، لەكاتى دوا راپەرنەكەى مەلامستەفادا ، سەرگىرە بارزانىيەكانى ھىوا نامەيەكى ئاراستەى ئۆننەرانى بەرىتانىيەكان ، ئەمەرىككېھەكان ، شورەوىي ، فەرەنسىيەكان و ھەروەھا چىننەيەكان لەبەغدا ، ھەروەھا بۇ ھەمىد پاچەچىي سەرۆك وەزىرانى عىراق كىرد ، تىيدا شكايەتى سەبارەت بەو كار و ھەنگاوه سەرۆككەرانە كىرەبوو كە ھۆكۈمەتى عىراق دىكى كورد ئەنجامى داو ، ھەروەھا ناماژەشى بە پەيمانى ئەتلانتىك داو .⁶⁸ ھىزىي ھىوا پاش بەزىنى مەلامستەفا و ھەلاتنى بۇ ئىران ھەلوەشاھە . شكستى جۆلانەھەى بارزانىي لە ئىو كورداندا پەژارە و يەكتەر تاوانباركردىكى قولى

و مىسر پەيوەندىي بە خۇبىونەمە كىرەو . لە راستىدا چالاكىيە نەمەرمەيەكانى خۇبىيون لە عىراق و ئىران زىدى پىئەنرابوو . اردلان . ۱۰ . جياوك . ۱۴۹ .

William Linn Westermann, "Kurdish Independence and Russian Expansion," *Foreign Affairs* 24, no 4 (Jul 1946), 675-86.

⁶⁵ Walter Z. Laqueur, "Communism and Nationalism in the Middle East," 2d ed. (New York: 1957), 225-27. Cf. Longrigg, *Iraq (1900-1950)*, 326.

⁶⁶ اردلان . ۲۷-۳۱ .

⁶⁷ ھەمان سەرچاوه .

⁶⁸ Rambout, 75. جىنگاى سەرنجە تىبىنىي ئەمە بىكرىت كە ئەم نەخسەرە كوردانەى سويا كە بە ھىزەكانى بارزانىيەھە پەيوەست بوون . ئاوكى ھىوايان پىنگەھەننا ، لە ھەموو ئاوجەكانى كوردستانى عىراقەھە ھاتبىيون : عىزەت ھەبەلەمىزىن لە نامىدىي . مستەفا خۇشناو لە بىتواتە . ھەبەلەھەمىد باقر لە خانەقەن . مەھمەد مەھمۇد لە سىلمانى . مەھمەد نىسماەل لە ھەرايز . ھەروەھا ھىفزوللا نىسماەل لە ھەرە . اردلان . ۱۰ .

لێکەوتەرە . ماجید مستەفا ، وەزیرە کوردەکە ، کرایە نیشانی پەلاماریکی توند بۆ ئەو رۆڵە وەک ئیوەندیك له دانوساندنی ئیوان رێبەری بارزانی و حکومەتی عێراقدا بینویستی . فرە نیشانی پرسیار خرایە سەر راستگۆیی و نیازپاکی و هاندەرمانی له ئەجامدانی کارە ناستەراییەکیدا . ئەو بەو تاوانبار دەکرا که خیانەتی له کێشە ی کورد کردووە ، بەوی کاتی ئەوای بۆ میری دەستەبەر کردووە تا تواناکانی خۆی کۆیکاتەرە و نامادەباشییە سەریازیەکانی ئەو بکات . دەگوترا که گوایه خۆنیشاندانی ماجید مستەفا وەک هاسۆزکی بارزانیەکان تەنیا کارکی ریاکارانە بوو و نامانجی راستەقینەشی تەنیا بەهیزکردنی بالادەستی بەریتانیا و دەسەلاتداری عێراق بوو .⁶⁹

ماجید مستەفا ئەوونەیک بوو زۆر بە وریایی زەمینی کەسێکی ناستییکاری بۆ خۆی خۆشکرد بەوی بە خۆله پینشی . متمانە ی خۆیندکار و رۆشنیرانی کوردی ، بەتایبەت ئەندامانی حیزبی هیوا ، بەدەستینابوو .⁷⁰ دەگوترت که مەبەستی ماجید مستەفا له خۆنزیکردنەو له هیوا ئەو بوو که گومانی وەفادار نەبوون بە کێشە ی کورد لەسەر خۆی لا بەرت .⁷¹ هەر وها دەبیئت نامارە بەو بکرت که چالاکیەکانی ماجید مستەفا دووبەرەکیەکی ناشکرای له حیزیدا پیکهینا ، لەنیوان ئەوانە ی پەروایان بە داسۆزی ئەو بۆ کورد هەبوو لەگەل ئەوانە ی گومانیان له راستگۆیی ئەو هەبوو .⁷²

بیگومان ئەرکەکی ماجید مستەفا وەک ناشتکەرەویەک گران و سەخت بوو . پینویستە نامارە بەو بکرت که ئەو رەخنانە ی له ماجید مستەفا گیراون هیچ بەلگەیکە قانەکرانە ی تیدا نیە ئەو تۆمەتانە بسەلمینت که خراونەتە پانی .

پارتی شۆرش و رژگاری کورد

پاش شکستی جولانەوی بارزانی ، ریکخستنی حیزبی هیوا بەشێوەیکە قەرەبوونەکراوە زانی پیکەوت ، هەر وها زۆریە ئەندامەکانی بن پلانکی دیارییکراو بەسەر دەستە و تاقمی بچوو کدا دابەش بوون . هەرچەندە ، زۆری نەبرد ژمارەیک له

⁶⁹ هەمان سەرچاوە . ۷ .

⁷⁰ هەمان سەرچاوە .

⁷¹ جیاوک . ۱۵۷ .

⁷² اردلان . ۸ .

نەندامە چەپەكانى ھىوا لەگەل ھىندىك خەلكانى دىكەى چەپدا پارتىكى كۆمۇنىستى كوردىيان بەناوى (شۆپش) پىكھىنا^{۷۲}.

لە سۆنگەى نەبوونى پارتىكى نەتەوھىى كارىگەرىى كوردىيدا ، شۆپش لەوھدا سەرگەوتتو بوو كە بىئەتە سەنگەرىكى پتەوى نەتەوايەتتىى كورد . بەگشتىى شۆپش بەرپرسيارىبوو لە دامەزاندنى حيزبى رزگارىى كورد كە رۇكخراوئىكى مەزترى نىشتەمانىى ياخود بەرھەيمكى چەپى جەماوھەرىى بوو . جگە لە شۆپش ھىچ يەك لەو دەستە و تاقە جىياوازانەى كە پىكھەو شۆپشيان دامەزاند ناسنامەى راميارىى خۇيان نەپاراستبوو ، شۆپش ھەر لە جەختكردنەو لە پاراستنى رۇكخستنى جىياى نۆخۇى خۇى بەردەوامبوو^{۷۳} . لە سەروھەندى دامەزاندنى حيزبى رزگارىى كورددا ، شۆپش داوانامەيەكى سەرنچراكىشى ناراستەى گەلى كورد كوردبوو ، تىيدا ھاندىابوون لە نەورى ئەو حيزبە نۆنە كۆنەو و پىشتگىرىى تەواوىى خۇيانى پىشكەش بكن^{۷۴} .

بەياننامەى حيزبى رزگارىى كورد

حيزبى رزگارىى كورد بەياننامەيەكى بلۆكردەو كە مەبەست و نامانجەكانى خۇى تىدا ناشكرا كرد :

يەكەم : بەرزترىن نامانجەمان يەكخستەو و رزگاركردىنى كوردستانى گەورەيە ، لەبەر ئەوھى حيزبەكەمان لەكوردستانى عىراقدايە ، خەبات دەكەين لەپىناو پاراستنى عىراق لە ھاتنەناوھەوى نىمىريالىزم و حكومەتە كۆنەپەرستەكان ، ئەوانەى تا نىستاش گەورەترىن لەمپەر لەبەردەم ديارىكردىنى چارەنووسى نەتەوھىيمان پىكھەنن .

دووم : خەبات لە پىناو بەدىھىنانى سەربەخۇىى بەرپۆھبەرايەتتىى بۇ كوردستانى عىراق . ھەنگاوىكى گرىنگە بەرھە بەدىھىنانى ديارىكردىنى چارەنووسى كوردان .

سىيەم : خەبات لە پىناو كۆتايىھىنان بە ھەموو ئەو جۆرە نازار و جىياوازيانەى كە كورد و كەمىنەكانى دىكە بەدەستىمەو دەنالئىن .

⁷³ شىيزاد ، ۲۴ .

⁷⁴ ھەمان سەرچاوە ، ۲۴-۲۵ .

⁷⁵ بۇ تەواوى دەقەكە بىروانە : ھەمان سەرچاوە ، ۲۵-۲۷ .

چوارم : خهبات له پیناو بهستن و بههیزکردنی په یوه نډی لگه ل ټنګرای پارتو کورډیبه کان و ناوه ندمکانی د مروه ی عیراق بهمه بهستی یه کخستنی هموو تواناکان له پیناو بهدیه پینانی بهرترین نامانچ - مانی دیاریکرنی چاره نووسی نه ته وهی و زرگاری سهرتاسه ری .

پینجم : خهبات له پیناو چاکسازی سهرتاسه ری ته وای کیشه رامیاری ، کومه لایه تیی ، نابووری و که لتووری به کان له رنگی نه ستبه برکردنی مافه دیموکراتیبه کان و بهر زکړنه وهی ناستی کشتوکالی و پیشه سازی ، بلا و کړنه وهی فیو کړدن ، هروه ها بوژاندنه وهی میژوو و فره هنگی کورد .

ششم : به کاره پینانی زمانی کوردی به شپوه یه کی گشتی له خویندنگاکان و دهرگا حکومتیبه کان له ټنګرای ناوچه کورډیبه کاندا .

هه تهم : ټنګوشان له پیناو روونکړنه وهی کیشه ی کورد بؤ گشت گه لان ، به تایبته گه لانی روژه لاتی ناوهر است .

هه تهم : ټنګوشان له پیناو بهستن په یوه نډی لگه ل پارت و رنګخواوه دیموکراتخوازه کان و هاوکاری کړدن لگه لیا نندا .

نویم : همولدان له پیناو بهستن په یوه نډی لگه ل ولاته دیموکراته کان به نامانچی دزایه تیی کړدن نیمپریالیزم و کونه په رستی ، هروه ها به کړنګیروا هکانیان ، نوانه ی هه ولی زیندو و کړنه وهی په پیمان نامه ی سه دنا باد ددهن ، هروه ها بؤ لیدانی ته وای بلوکه نیمپریالیستی و کونه په رستیبه کان که رنګره له بهر دم نازادی به گشتی و نازادی کوردان به تایبه تیی .⁷⁶

حیزی زرگاری کورد به شپوه یه کی خیرا په ریه بند و زوری نه خایاند بووه هیزنکی رامیاری که بایه خی خو ی هبوو ، به تایبته له نینو روونا کیران و لاوانی کورد دا . هرچهنده نم حیزبه بهر یبه نیشتمانیبه له چنډین لاره به توندی دزایه تیی دهرگا ، دهگوترنت که بهریتانیبه کان و حکومتی عیراق به دهرکوتتی نم حیزبه دلپراو کینه کی گوره بیان پیکهوت . وادهرکه ویت بهریتانیبه کان نه ونده بیزار بووین به چه شنیک بریان له وه کړدیتته وه که هانی رنجه نایینی و شپخه کانی کورد بدن که فه توایک بدن تیندا

⁷⁶ هه مان سرچاره ، ۲۷-۲۸ .

پەيوەندىيىگرتن بەر حىزىيە نوپۇس قەدەغە بىكەن .^{۷۷}

كۆمۇنىستە كوردەكان و حىزىيى رىزگارىي كورد

بەشدارىي كۆمۇنىستە كوردەكان لە حىزىيى رىزگارىي كورد و لايسەنگرىي ئاشكرىيان لە دىيارىيىكىردنى چارەنووسى نەتەوھىي كورد رەخنەيەكى توندى لەلايسەن حىزىيى شىووعىي عىراقىي لىكەوتەو ، خۆھەلئواسىيىنى كۆمۇنىستە كوردەكان بە حىزىيى رىزگارىيەو ەك كارنىكى تىكەدەرەنەي زىانبەخىش بۇ كىشەي جەماوھرى عىراق ، كە كورد بەشىكە لەوان ، راگەيەندرا ، نەم پەلامارە بووھ ھۆي شەپە دەنوكىكى توند لەنيوان كۆمۇنىستە كوردەكان و ئەو كۆمۇنىستانەي دىكەي لەبەغدا بوون .^{۷۸}

لەكۆتايى نىوھى دووھى سالى ۱۹۴۶د ، كۆمۇنىستە كوردەكان حىزىيى رىزگارىي كوردىان جىنھىشت . ھەرچەندە لە ھاوكارىي كوردنى تاقى رىزگارىي بەردەوام بوون ، كە ئەمىستا ناوي خۆي بۇ پارتى دىموكراتى كورد يان (پ.د.ك) گۆرىبوو ، بەلام ھەر لەسەر كاركردن ەك بەرەيەكى نىشتەمانىي بەردەوام بوون . ھەرچۆنىك يىت ، كىشانەوھى كۆمۇنىستە كوردەكان لە حىزىيى رىزگارىي بەھۆي كارىگەري كۆمۇنىستەكانى بەغداوھ دىيار نىھ ، (لاكوزى) جەخت لەوھ دەكات كە كۆمۇنىستە كوردەكان لە ئاكامى فشارى تاقە كۆمۇنىستەكانى بەغدا ، حىزىيى رىزگارىي كوردىان بەجىنەھىشتوھ ، بەلكو زىاتر بۇ ئەوھ بووھ كە ئامرازنىكى كارىگەر بن لە دوورەوھ تاقە غەيرە كۆمۇنىستەكان ئاراستە بىكەن . ھەرۇھا بۇ ئەوھ لەبەر چاوي دەسەلات ئەو تاقە بە (سەلامەتر) بەيىننىتە پىش چا . ئەو فىئەي تارادەيەك سەركەوتوو بوو .^{۷۹} ئەو ئامازەي بەردەوھ كە پ.د.ك لەو ھەلمەتەي كە لە ۱۹۴۸د ھاكومتى عىراق دۇ بە كۆمۇنىستەكان ئىنجامىدا ، بەسختى لىترا .^{۸۰}

^{۷۷} ھەمان سەرچاھ ۲۸-۲۹.

^{۷۸} Laqueur.226-227.

^{۷۹} Ibid., 227.

^{۸۰} Ibid.,342.n.20.

بەشی یازدەهەم : کۆمارە کوردییەکی مەهاباد

داگیرکردنی ئێران لەلایەن بەریتانیا و شورەوییهوه له سنهٔ ١٩٤١دا ، بووه هۆی هەرسەینانی دەسه‌لاتی ئێرانیی له تەواوی ناوچه خێڵەکییەکاندا . یەکیک له بەرچاوترین ناگامەکانی ئەو هەرسەینانە لەناوچه کوردییەکاندا ئەوه بوو که کوردان دەستیان گرت بەسەر بریتی زۆر لەو چەک و تەقەمەنیانەیی هیزەکانی ئێران که له بەرامبەر پیشڕه‌وی روسەکاندا هەلاتبوون و بەجێیان هینشتبوو . پێویست به گوتن ناگات ، ئەم پەرسەندنەیی رووداوێکان هاوسەنگیی هیزەکانی لەنێوان دەولەت و خێڵەکاندا بەتەواویی هەلگیرایهوه ، ئەوهی دوايي ئەرکی دەولەتی له سەرلەنوێ گیرانەوهی دەسه‌لاتی خۆی بۆ ئەو بەشەیی دەسه‌لات سەختەر کرد . ئەو راستییەیی کوردانی ئێران که هەستیان به ناپەزایەتییهکی قوول دژی حکومەتی شا دەکرد ، لەناکاو خۆیان پەر چەک و لەهەلومەرجیکی تەواو نازاد و بێ بەرێستدا دیتەوه ، ئەومەش بارودۆخیکی ئالۆز و ئەگەری مەترسیداری بەدواوه بوو .

سیاسەتی رەزاشا لەهەمبەر خێڵەکان

بۆ ئەوهی سروشت و سەرچاوهی ئەهەمەتی و بیزارییهکانی کورد دژی ئێران تێبگەین ، لەوانەیه پێویست بهوه بکات ئاوڕێک لهسیاسەتی رەزاشا لەهەمبەر خێڵەکان بەدیهنەوه . بەگشتیی بۆ ماوهی دوو دەیه ، کوردان ناچار کران مل بۆ فەرمانڕه‌وایەتی توندوتیژی رەزاشا و هەلسوکومتی کارمەندە گەندەلەکانی دانوێندن بێنەوهی ئومیدیکیان

¹Elphinston, "The Kurdish Question,"97.

وێزای بریتی زۆر چەک که کوردان له سەربازخانەکان چنگیان کەوت . ئەو هەلاتوانەشی له سوپای ئێرانیهوه دەچوونه لایان چەمکەکانی خۆیان دەدا به خێڵەکییە کورەکان .

Roosevelt, Archie. "The Kurdish Republic of Mahabad." Middle East Journal 1, no 3 (July 1947):247-69.

به چارسه‌سریه‌کی نو باره ناهمه‌واره‌یان هه‌بیت که له‌سایه‌یدا ده‌ئالینن . هه‌وله
 سه‌رکه‌توو‌ه‌کانی ره‌زاشا دژی ژماره‌یه‌ک له خێله یاخیه‌یه‌کان ، وه‌ک هه‌نایه‌ک راژه‌ی به
 ده‌رخستنی بالاده‌ستیی توانای نو له ئیراندا کرد . چونکه نو به نه‌زموون ده‌یزانی که
 وه‌فاداری ته‌سکی خێلایه‌تیی ، توانای جه‌نگاو‌ه‌رییان ، هه‌روه‌ها ری‌خستنی
 کومه‌لایه‌تیی ، نابووری و رامیارییان ، ری‌گریکی سه‌خته له‌به‌رده‌م به‌دیوینانی
 خوولیاکه‌یدا که دامه‌زاندنی ده‌وله‌تییکی هاوچه‌رخ‌ی نه‌توه‌یه‌یه . نو خێله‌کانی وه‌ک
 ره‌گه‌زکی یاساشکینتی و ناجیگری ، وه‌ک قامچییه‌ک بو گیانی خه‌لکه نیشه‌ته‌نییه‌کان ،
 هه‌روه‌ها وه‌ک دیکه‌ک له گه‌رووی حکومتدا ده‌بینی . هه‌ریوه‌یه‌ بریاریدا که ده‌سه‌لاتی
 خێله‌کان به‌یه‌کجاری تیکه‌شکینتی و وزه‌ی بزئویان به ناراسته‌یه‌کی هه‌منانه‌دا به‌ریت .
 سیاسه‌تی ره‌زاشا له‌هه‌مه‌به‌ر خێله‌کان په‌لاماریک بوو بو سه‌رجه‌م بته‌ماکانی ژبانی
 خێلایه‌تیی ، هه‌ریوه‌یه‌ نو سوور بوو له‌سه‌ر " تیکه‌شکاندنی ری‌خستنی خێله‌کان . ری‌گرتن
 له کوچ‌وباریان ، هه‌ولدان به گوژینی پیاوه خێله‌کییه‌کان به وه‌زیر و کشتکار " نو
 سیاسه‌ت‌ش به شیوه‌یه‌کی سه‌روشتی هه‌رشینکی گشتیی بو سه‌ر ئی ته‌واوی بواره‌کانی
 ژبانی خێلایه‌تیی لیکه‌توه . ره‌زاشا له سه‌رکوکردن و تیکدانی ده‌زگا خو‌جینه‌کاندا تا
 بلئی زبرده‌ست و توندوتیژی بوو ، ته‌نانه‌ت پۆشاک و به‌رگی خو‌جینی له‌ده‌ست ده‌رنه‌چوو
 .² گه‌لێک توندوتیژی نا‌ه‌وا ده‌رحه‌ق به ره‌عیه‌تی کوورد و له‌راسته‌یدا ده‌رحه‌ق به تیکه‌رای
 پیکه‌ته‌ی داب و ئاکاری ژبانیان نه‌جامدرا . نو بێ گرنگییدان و له‌به‌رچاوگرتنی نو
 مه‌سه‌له‌یه ، بریاریدا سیاسه‌ته‌کانی خو‌ی به‌سه‌پینتی و گوئی به ئاکامه‌کانیشی نه‌دات ،
 هه‌مو به‌رگرییه‌ک به شیوه‌یه‌کی دێردانه سه‌رکوکترا . سه‌رخێله‌کان تیره‌باران کران ،

² Ann K.S.Lambton, "Landlord and Peasant in Persia : A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration (London : Oxford Univ .Press .1953),285.

³ به گوژره‌ی رۆژنیلت " کووردان هه‌روه‌ک ئێزانییه‌کانی دی له‌لاین ره‌زاشاوه ناچارکران واز له‌جل‌وبه‌رگه‌ خو‌مالیه‌یه‌کانیان بێنن و جل‌وبه‌رگه‌کانیان که جینی شانازی نه‌توه‌یه‌ییان بوو له‌مانه‌وه شارده‌یانوه تا نو کاته‌ی ئێزان له‌لاین هاو‌په‌یمانانه‌وه داگیرکرا . نه‌وه‌مه له‌په‌ر به‌جل‌وبه‌رگه‌ کووریه‌یه‌کانیانوه ده‌رکه‌وتنه‌وه ...قه‌ده‌که‌کردنی جل‌وبه‌رگی کووردی وای کووربوو رژیمه‌که‌ی ره‌زاشا لای کوورد زۆر بێزواوینت .

Roosevelt, 251 n .1;also Hamilton .296.

دەرمانخوارد کران یا دوورخرانموره⁴ . تهنانت تەواری خیلەکان تیکشکینران و له شوینەکانی خۆیان هەلکەنران⁵ . سیستەمی سەریازی توندوتۆل و پینکەوهگرینراو بە رینگە نووی تازە بنیاتنراو دامەزینرا ، رەگەزە یاخیبەکان هیدی هیدی خزانە ژیر چەپۆک⁶ . هەرچەنە سیاسەتە " توندوتیژ بەلام کاریگەرکە" رەزاشا تەنیا لەو کاتەدا سەرکەوتوو بوو کە خۆی فەرمانبەرەوایەتی دەکرد .

راستی ئومەدی ئەم سیاسەتە بوو هۆی خۆینزیژی و نەهەمەتیەکی مەزن ، کەمتر لە نامانجی سیاسەتەکەوه سەرچاوەی دەگرت وەک لەو شیوازه دەرندایەتی و سەرھۆییەکی کە لە کاتی جیبەجیکردندا پیادە دەکرا . شیوازیکی گونجاو و مامەلەبەیکی مەرفایەتیانە لە جیبەجیکردندا دەگونجا ناکامگەلینکی باشتەر و چەسپاوتری لێیکەوتایەتەوه . بەلام دیدیک ، بەرنامەبەیکی ھۆشیارانە ، ھەرەھا نامراز و پەنوسیتییەکی گونجاو و مەرفادۆستانە کە بۆ سەرکەوتنی خولایەکی فراوانی بەچەشنە پەنوسیت بوو ، لەو پەڕی کەموکورتیییدا بوو ، ھەر بۆیە جینگە سەرسامیی نێه کە پڕۆسەکە شکستیخوارد و ناکامی کارساتەینەری بۆ خیلەکان و ھەرەھا بۆ تەواری

⁴ وەک پینشتەر یاسکراوه ، سەمکوزناغای شکاک و ژمارەبەک لەسەرکەردە خیلەکیبە کوردەکان لە شەنۆ بە غەدر کوژدان . ھەرەھا رەزاشا سەید تەھای گرت و دواتر وەک زانیاریبەکان دەلێن ژارخوارنوی کردووه . دۆگلاس بە دەرزیی باس لە دوورخستەنەوی سەرخیلەکانی بەختیارسی . کوشتنی ھشتا سەرخیلێ لوپ . ھەرەھا کوشتنی سەرزکی ناسراوی قاشقایبەکان دەکات . ئومەدی ژاریان بۆ کردبووه ناو قاومووه . بەگوێزەری دۆگلاس . رەزاشا ئومەندە پەنای بۆ قاوہی ژارووی دەبرد بۆ کوشتنی نیاریکانی . وای لێھاتتوو چەمکی (قاوہی پەھلەوی) بۆ ئەو جۆرە کوشتنە بەکار دەھێنرا .

William O. Douglas, "Strange Lands and Friendly People (New York: Harper and Bros., 1951), 125-126.

⁵ باشتەری نەوونە بۆ ئەم جۆرە کارە راگواستنی خیلێ گەلباخییە . نەوانە لەشوننی خۆیان ھەلکەنران و بۆ ناوچەکانی وەک ھەمدان ، نەسەھان و یەزد دوورخرانموره و پەرتەوازەکران . ھەرەھا گوندەکانیان درا بوو دانیشتووه تورک زمانانەکی کە لە ناوچەکانی دیکە و لاتمەو ھینزەبوون . گەلباخییەکان دواي کەوتنی رەزاشا گەرانموره بۆ ماڵ و گوندەکانیان . Lambton, 285-86

⁶ Elphinston, "The Kurdish Question," 97

⁷ Ibid.

بەدەست کوردانەوه بوو و کەوتیوونە نێوان هەردوو ناوچەى دەوڵەتانی هاوێیمان . ناوچەى شۆرەویى بەرەو باشوور تا ئورووبەرى رەزائىە درێژ دەبوووه . ناوچەى بەریتانیى هەتا رینگەى خانەقین - کرماشان درێژ دەبوووه . ئەوى لەنێوان ئەو دوو ناوچەیدا بوو ، پاش هەلاتنى هیزە نێرانییەکان و هەلەوشاندنەوى کارگێرى مەدەنى ، لەدەست کورداندا ماىبووه .⁹

لە هەرسى ناوچەکەدا ، کوردان خۆلایەمكى ئاشکرایان پێشاندا تا لەو پەيوەندىیە لاوازەى بە نێرانەوه دەیانبەستیتەوه دابەرىن ، یاخود بەلای کەمەوه ناستىكى ديارىکراوى خودموختاریان هەبیت . هەریۆه زوو بە زوو پاش ئەوى شۆرەویەکان گەیشتنە باکوورى رۆژئاواى نێران ، کوردان بۆ گفتوگو لەگەڵیاندا هیچ کاتیان بەفێر نەدا . بەلام شۆرەویەکان وا دەردەکووت لەو کاتەدا پێیان لەسەر هەلۆستى خۆپارىزى و دەستورنەدان لە کاروبارەکانى خۆجى نێران داگریتیت ، هەریۆه ناماژە بەوه دەرکرت کە هانى گفتوگوێمكى وا زوویان لەگەڵ کورد دا نەدايیت . بەگوێرەى دەسەلاتدارىكى فرە ناگادارى بەریتانىی " لە باکوور ، کوردان چاویان لە رووسەکان برى ، وهختایەمكى رووسەکان لە ۱۹۱۶دا چوونە نێرانەوه ، هیواىمكى زۆریان بەوه هەبوو کە لەوانىه رووسەکان هاوکارى جولانەوى سەربەخۆخوازى کورد بکەن ، بەلام ئاکارى فرەدروستى رووسەکان بە خیرایى کوردانى تینگەیاندا کە هەر هیواىمكى بەو چەشنە بپهوهیه ."¹⁰

نەبوونی دەسەلاتىكى نێرانی چالاک لە ناوچە کوردیەکاندا هانى شۆرەویى دا راستەوخۆ مامەلە لەگەڵ خێلەکانى جەلالى ، شکاک ، هەركى و ئەو خێلە کوردیەکانى دیکە بکەن کە لە ناوچەکەیاندا نیشتەجین . ئەوان ئەركىكى گرانیان نەخستبووه سەرشانى خێلە کوردەکان ، یاخود بە چەشنىكى نەگونجاو دەستیان لە کاروبارى نێوخۆییان وەرئەدەدا . چاودێرىكى ئەمەرىكى کە لە رووداوەکان نزیک بوو ئەئیت : " سەرۆكى ئەو خێلانە لەلایەن شۆرەویەکانەوه رینگەیان پێدرابوو کاروبارى خێلەکانیان بەرپهوهبرن ، شۆرەویەکان تەنیا پاراستنى هێمنى و ناسایش و دابىنکردنى

⁹ Roosevelt, 248.

¹⁰ Elphinston. "The Kurdish Question," 97; also Elphinston, Kurds and The Kurdish Question, "46.

دانهێنهیان بۆ سوپای سوور لێکردبوون.¹¹

باس لهوهش دهکړت که سرخینه کورمهکانی ئێران په یوه نډیان به
بانیوڅانهی بهریتانیاوه له بهغدا کړدوه و داویان لیکردوون چاویان له کوردهوه
بیت که له ناوچهی بهریتانییدان ، ههنگاوکی بهر چهشنه که پیشتر له لایهن سرۆکه
کورمهکانی کوردستانی ئێزانهوه نراوه . ههلوێستی رهتکهروانهی بهریتانیا و
له بهرچاونهگرتنی داواکیان ، بهراشکای سرۆکه کورمهکانی هینایه سر نهو باوههری
که ههولمهکیان ببهر بووه ، ههرویه باس له ههولنی زیاتری دیکه نهکراوه .¹²

په رسته نډنی رامیاری له هه ریه کوردیه که

هر له هه ریهی ناوه راسندا که به دهست کوردهوه بوو بۆ یه کهسجار وروژاندن
و هه روهها پینگیشتنی چالاکی رامیاری کوردی هاته نراوه . لێره ، دوور له هه موو
داگیرکارییهکی بینگانه و دهسه لاتی رنگری ئێرانیی ، کوردان به قوولنی ده میان وهردایه
هه موو نهو شتانهی لینی ببه مش کرابوون و جوامیرانه خودموختاریی خویان به دهسته تینا .

حه مه رهشید ، سرۆکی به نه ماله ی به گزانه کانی بانه . که له هاوه ی پینشوودا بۆ
چه ند سانیک له عیراق په روه زه ببوو ، ویزای به رهو ئێران له سنوور تپه رینت . به
هاوکاریی ژماره یه که وهانی شوینی که وتن و لایهنگرییان له کیشه که ی ده کرد ،
له مه سه له ی دانانی خۆی وهک سرۆکیکی نیمچه سه ره خۆ به سه ر ناوچه ی بانه
— سه رده شتدا ، سه رکه وتنی به دهسته تینا .¹³ ویزای نه وه ی حه مه رهشید به رپرس بوو له
کوژرانی نه فه سه رکی پایه به رزی سوپای ئێران و به یاخیی له قه له م ده درا ، به لām لاوازیی

¹¹ Roosevelt, 248.

¹² لۆنگریگ نه م رووداوه ی راگوستوه به لām نه یگوتوه که داخۆ نهو سه رهک خیلانه له ناوچه ی ژێرده سه لاتی
به ریتانیه که نه وه ها توون یاخود له ناوچه یه ی که به دهست کورمه کانه وه خویانه وه بوو ، هه روهها سه روه شی
داواکاریه که شیانی روون نه کړنه توه . Longrigg, Iraq, 1900-1950, 324.

¹³ Elphinston, "The Kurdish Question," 97; Roosevelt, 248.; Longrigg, Stephen H. Iraq, 1900-1950, 325.

دهسه لاتی ئێرانیی له ناستیکدا بوو نهیده توانی هیچ کاریک لێی ئهتجام بدهن . ئهوان
حهمه رهشیدیان وهک فهرمانداریکی ئهتجه فهرمیی دانپێدانا ، مانگانهیان بۆ بریهوه ،
ههروهها کردیانه لێپرسراوی پاراستنی نهزم و ئاسایش له ناوچهکهدا .¹⁴ هه لهم
سهردهمهدا حکومهتی ئێران دانی به سهروکیکی دیکه کورددا نا ، که مهحموودخان
کاتی سانان بوو ، ئهوهی توانی دهسه لاتی خۆی وهک فهرمانداریکی ئهتجه سهریهخۆ به
سهر ناوچهی مهرواندا بهسه پێنیت .¹⁵

لههاوینی 1942دا ، ههمه رهشید لهگهڵ مهحموودخاندا پێکیاندا ، ئهوهی
دواییان چاوی له یارمهتی ئێران بوو و چنگیشی کهوت ، ههروهها به هاوکاری دوو
ستونی ئێران که تانکی سووک پالپشتیی نهکردن ، توانی ههزهکانی ههمه رهشید
بههزینیت و رایانهانیت تا سهر سنوور و بههرو عێراقیان بههزیینیت .¹⁶ حکومهتی
ئێران که خۆی له ههمه رهشید بزگار کرد ، وا پێدهچیت که کاتی بههزیو نهدابیت لهوهی
رووی ههزهکانی خۆی لێ مهحموودخان وهزگێرا ، ئهوهی ناچار بوو که وهک مێلمهکهی
روو بکاته عێراق .¹⁷

لهناکامی ئهوه رووانه ، لهسهریهندی پایزی 1945دا ، حکومهتی ئێران
تهواوی ناوچه کوردیهکانی له باشووری هێلی سهقز-بانه-سهردهشتهوه له بندهستدا
بوو .¹⁸ هههچنده ، وادهکهوت که حکومهت توانای ئهوهی نهیت دهسه لاتی خۆی
بگهزێتهوه بۆ ئهوه ههزیمهتی لهدهستی کورداندا مابوهوه ، ئهوه ناوچهیهی دهکهوته نیوان
هێلی سهقز-بانه-سهردهشت و سنووری باشووری ههزیمهکهی شوهرهوی . لهشاری

¹⁴ Elphinston, "The Kurdish Question,"98; Roosevelt,248; Longrigg, Iraq, 1900-1950,324.

¹⁵ Roosevelt,248.

¹⁶ Elphinston, "The Kurdish Question,"98.

بهگوێهره ی لۆنگریگ . ههمه رهشید خان که لهادیکیووی عێراقه . خۆی به عێراقی و ئێرانییش لهزانای . شو پاش
ئهوهی سهرلهنوێ سنووری ئێران-عێراقی بهزانده گهرا و له کهرکوک خرایه بهندهخانهوه .

Longrigg, Iraq, 1900-1950,324.

¹⁷ Roosevelt,248

¹⁸ Ibid.

مه‌باباد (سواج بولاق) دا بو ، که ناوه‌ندی هرئیمکه و له‌چوارچێوه‌ی ئهو ناوچه‌یه‌دا بوو که نازهربایجانی ئێرانی تێدا نیشته‌جێن ، که ژۆریه‌ی پهرسه‌ندنێ رامیارسی کوردی تێیدا سرپه‌ندا .

کارگه‌ری پرۆیاگه‌نده

بوژاندنه‌وه‌ی چالاکی نهمه‌وه‌ی کورد له‌م ناوچه‌یه‌دا ، که دامه‌زاندنی (کۆمه‌له‌ی ژیا‌نی کورد)ی لیکه‌وته‌وه و هه‌روه‌ها گه‌یشه‌ ناستی دامه‌زاندنی کۆماره کوردیه‌یکه له مه‌باباد ، له ژێر کارگه‌ری وروژانێکی به‌هیزی ئهو هه‌وینه رامیاریه‌دا بوو که زاده‌ی جه‌نگی دووه‌می جیهانی بوو . وێرای ئهو راستیه‌ی که ئهم هه‌رئمه له دهره‌وه‌ی هه‌ر دوو ناوچه به‌رتانی و شوره‌ویه‌که‌یدا مایه‌وه ، بیگومان خه‌نکه‌کی به راده‌یه‌کی مه‌زن له‌ژێر کارگه‌ری پرۆیاگه‌نده‌کانی دهرانی جه‌نگی هاوپه‌یماناندا بوون . پێوستی به‌هه‌ینانه‌وه‌یه که جگه له جیا‌وزی چه‌مک و زاروه‌کان ، سیما و شه‌قلی پرۆیاگه‌نده‌ی هاوپه‌یمانان ، شوره‌وی و هه‌روه‌ها رۆژئاوا ، له دهری هه‌مان بابته دهمسورا . نه‌وه‌ش بۆ خه‌نکی ساکاری کوردی ئهو سرده‌مه هه‌موار نه‌بوو که جیا‌وزی له‌نیواناندا بکه‌ن . هه‌رئکه له پرۆیاگه‌نده‌ی شوره‌وی و رۆژئاوا‌یه‌کان باسیان له‌وه ده‌کرد که دهره‌تانی ناوه‌ند بۆ قازانجی خۆیان نهمه‌وه‌کانی دیکه دیل و ژۆرچه‌پۆک ده‌که‌ن . به‌شان‌وبالی نازادی رامیارسی و دیاریکردنی چاره‌نوسدا هه‌لیان دها ، به‌ئێنیان دها کۆتایی به‌سته‌مکاری به‌هه‌زماکان به‌سه‌ر لاوه‌کاندا به‌ین .

هه‌ئوستی هه‌زه‌ داگه‌رکارمان له‌هه‌مه‌یه‌ر کورد

به‌رتانیای مه‌زن و یه‌کێتی شوره‌وی ، ئهو دوو زله‌یه‌زی که زیاترین به‌رئه‌وه‌ندیان له ناوچه‌که‌دا هه‌بوو ، له‌و گه‌رفته‌ ناگاداربوون که په‌یوه‌ندی به‌ کوردانه‌وه هه‌بوو ، به‌تایبته له کوردستانی ئێران و عێراقدا . هه‌ستیارسی تورکان له‌مه‌ر کێشه‌ی کورد بۆ هه‌موو لایه‌نه‌کانی جه‌نگ روون و ناشکرا بوو . سیخوره‌ ئه‌لمانییه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌رقال تێوه‌گلان و له هه‌ولێ نه‌وه‌دا بوون هه‌را له‌نیو کورده داخ له‌ده‌له‌کانی

ئىران ، عىراق و سوريانىڭ بىخەتەر ۋە ئۇيغۇنچىسى بىخەتەر ئىستىقار بىر تارىخىيەكان . لەراستىدا پىرۇياگەندە ئۇيغۇنچىەكان ھەمىشە بىر تارىخىيەكانى بە ھۆكۈمى ئانارامىيى لەنىو كوردانى ئىراندا تۆمەتبار دەكرد .¹⁹

ھەربىيە ھەلومەرجەكە دىۋار و مەترسىيدار بوو ، بەدىرئىزىيى سالاھ پىر كىشە و ھەستىيارەكانى بەرپىيى جەنگ ، لەكاتىكىدا ئۇيغۇنچىەكان لە گەيشتقە باكوورى قەفقاس سەركەوتنىان بەدەست ھىئا ، بەرىتانىا و يەككىتى شورەويى لە دلەپراوئىنى ئەودا بوون كارىكى وا نەكەن ھانى توركان بەدات لە پال ئۇيغۇنچىەكاندا تىكەل بە جەنگەكە بن . لەبەر نەم ھۆيە ، ھەربىي ھىزەكە لەسەرەتاي سالانى جەنگەكەدا ھەلۇئىستىكى خۇپارزىيى و بىيايەخانەيان لەھاسات كورددا گرتەبەر .

بەلام ھەربىي ھىزەكە بەرپارى ئەرەيان ئەدابوو بۇ ھەتھەتايە ھەمان سىياسەت لەمەر كىشەي كورد ، ياخود ھەر پىرسىكى دىكە پەيوەندىيى بە كىشەكەرە ھەبىت ، بگرنەبەر . بەلام لەگەل رەمىنەمەي مەترسىيى ئۇيغۇنچىەكانىا و دەرەكەوتنى سەركەوتنى ھاپەيمەنان لە ئاسۇدا ، ئەو يەككىتەيى لەسايەي تىرسى ھاپەيش لە دوژمن ھاتبۇوہ كايەوہ ، دىزى تىكەوت . ھەرىكە لەو دوو ھىزە وادەرەكەوتن كە سوورن لەسەر گرتەبەرى سىياسەتتىكى وھا كە بە گونجاوترىن شىۋە لەگەل بەرئەوەندىيى نەتەوايەتتىياندا ھاجووت بىت .

بەرىتانىاي مەزىن ، كە گىرنەبەستى ھاپەيمەنىيەتتى لەگەل توركىيا و عىراقدا ھەبوو ، ھەروا ھىواي بەوہ بوو پەيوەندىيى دۇستانە لەگەل ئىراندا بىسەتت ، بەشىۋەيەكى سىروسشىي خولپاي پىشتىگىرىي لە ھەلومەرجە باۋەكە بوو ، بۇ ئەوہى ھەموو بەدھالىيەبوونىك لەخۇي دووربختەرە ، زۆر بە وىرايەوہ خۇي لە پىشاندانى ھەر لايەنگىرىيەك بۇ ھەزە نەتەوايەتتىيەكانى كورد دەپاراست .

يەككىتى شورەويى ، بەپىنچەوانەرە ، ھىچ پەيوەندىيەكى دۇستايەتتى تايبەتتى لەگەل توركىيا و پەيوەندىيەكى دىپلۇماسىيىشى لەگەل عىراقدا نەبوو . پەيوەندىيىشى لەگەل ئىراندا تا ئەو كاتە نادىيار و دوور لە دۇنيايى بوو . ئەو كەمى ھەبوو لەدەستى بەدات و زۆرىشى دەستدەكەوت تا پۇزى قارەمانى نەتەوايەتتىيى كورد لىبىدات . سىياسەتتىكى وا كە

¹⁹ پىرۇياگەندە دىپلۇماتىيى ناۋەند لە توركىيا كوردانى دەپوورئاند . Times (London). Apr.29. 1942 .

بریتیبوو له زامنکردنی دۆستایه‌تی و لایه‌نگری له تیکۆشانی فراوانی که‌مینه‌کانی هه‌ریک له‌ سو و لاته ، نه‌وه‌ی له‌ کو‌تاییدا سه‌لماندی که‌ نامرازکی به‌نرخ‌ی فشاره‌ له‌ هه‌ریک له‌ قوناغی ناشتییدا و چه‌کیکی سه‌ربازیی به‌هه‌یزیشه‌ له‌ کاتی جه‌نگدا ، سه‌رباری نه‌مه‌ش ، نه‌وه‌ ته‌نیا شوهره‌ویی نه‌بوو که‌ خولیا‌ی دۆستایه‌تی به‌و چه‌شنه‌ی هه‌بوو ، به‌لکه‌ کوردان خو‌شیا‌ن ، کاتی‌ک له‌ یاره‌مه‌تی به‌ری‌قانه‌یه‌کان جا‌رس بوون ، ناماده‌بوون رووی خو‌یا‌ن به‌ره‌و نه‌و نه‌مونه‌ نو‌یه‌ وهرگه‌ژن .

وه‌ک په‌نشته‌ر نامازه‌ی په‌ندرا ، شوهره‌ویی‌یه‌کان یه‌که‌سه‌جار هه‌چ په‌رو‌شیه‌یه‌کیان بۆ په‌نشان‌دانی بایه‌خه‌کی تایبه‌ت به‌ کوردان په‌نشان نه‌دا و هه‌لو‌ئسته‌ی نو‌وره‌په‌ریزی و ده‌ستوه‌رنه‌دانی بن نه‌ملاولایان گه‌رتسه‌ر . یه‌که‌مین نه‌یشانه‌کانی گو‌ڕینی هه‌لو‌ئسته‌ی شوهره‌ویی له‌هه‌مه‌به‌ر کوردان له‌ سا‌نی ۱۹۴۲دا ده‌رکه‌وت . له‌و سا‌له‌دا ، دوو هه‌ولتی بایه‌خدار نه‌ه‌نجامدا ، یه‌که‌یه‌کیان له‌ لایه‌ن شوهره‌ویی‌یه‌وه و نه‌وه‌ی دیکه‌یه‌ان له‌لایه‌ن کورده‌وه . شوهره‌ویی‌یه‌کان بۆ یه‌که‌سه‌جار ژماره‌یه‌ک گه‌وره‌ پیاوانی ناسراوی کوردیا‌ن بۆ دیدمه‌نی له‌ باکو‌ بانگه‌ش‌ت کرد .^{۲۰} له‌هه‌مان کاتدا ده‌گوتنه‌ت سه‌ن نه‌فسه‌ری کوردی سو‌پای عی‌راق په‌یه‌ه‌ندیان به‌ ده‌سه‌لاتداریان دا‌گیرکه‌ری شوهره‌ویی له‌ نه‌زادا کردوه و داوی نه‌وه‌یا‌ن لیک‌دروون که‌ یاره‌مه‌تی چه‌کداری هاونیشتمانه‌کانیا‌ن له‌ جه‌نگدا نه‌ی نه‌مانیا به‌دن .^{۲۱} کامه‌یا‌ن له‌و دوو هه‌ولته‌ له‌په‌نشه‌ نه‌وه‌ی دیکه‌یا‌نه‌وه‌ به‌ته‌واویی روون نه‌ه . هه‌رحال ، وانده‌مه‌که‌وت که‌ شوهره‌ویی‌یه‌کان تا نه‌و ده‌مه‌ش جه‌زیا‌ن به‌وه‌ نه‌کردیته‌ کوردان به‌خه‌نه ژێر با‌نی خو‌یا‌نه‌وه ، چونکه‌ له‌ به‌هاری نه‌و سا‌له‌دا ، له‌کاتی‌کدا ژماره‌یه‌ک له‌ کوردان په‌لاماری گونده‌گانی رو‌ژئاوای ده‌ریا‌چه‌ی ورمه‌یا‌ن دا ، شوهره‌ویی‌یه‌کان له‌ بانگکردنی سو‌پا و هه‌یزی ژاندارمی نه‌یرانی بۆ ته‌مه‌یکردنی نه‌و کوردانه‌ هه‌چ سه‌سته‌یه‌کیان نه‌نواند ، هه‌رچه‌نده‌ دواتر وایان په‌نشاندا که‌ ده‌یا‌ن گو‌ڕیوه و چاکه‌ترین هه‌ولیا‌ندا تا‌کو تیکۆشانی هه‌یزی ژاندارمه‌ریی نه‌یرانییه‌کان پو‌چه‌ل بکه‌نه‌وه .^{۲۲}

²⁰ Roosevelt,251

²¹ Witold Rajkowski , "Another Danger spot-Kurdistan , "World Review(June 1946),31 .

²² Roosevelt,251.

كۆمەلە

دامەزرانلىق كۆمەلە

لە ۱۶ى نووتى ۱۹۴۳دا (۱۹۴۲ راستە/سەردەشتى) ، دەستەيك لە كوردە نەتمەمخوازەمگان كۆمەلەى ژيانى كوردیان لە مەهاباد دامەزراند ، ئەو كەسايەتییانە لە وردە بازگان و كارمەندى ساكار پىكدەهاتن . لەپىناو پاراستنى پەپرە و كارنامەى رىخخراومەدا ، تەلوى ئەندامانى كۆمەلە لەخوار سەتمەه بوون و لە شانەكاندا رىخخراوون . كۆبوونەهەى نيوهەفتانە لە مائە تايبەتەكاندا ئەسجامدەرا ، بەلام دوو كۆبوونەهە پىكەمە لەهەمان مائەدا ئەسجام نەدەرا .²³ ئەو راستىيە نەتەوايەتتى توندى كۆمەلە دەسەلمىنىت كە ئەهەى لەدايك و باوكەمە كورد نەبوايە بە ئەندام وەرئەدەگرا . تەنبا حالەتەك لەو ياسايە بەدەر بوو ئەويش ئەو كەسە بوو كە باوكى كورد و دايكى ئاسورىيە بىت . ئەمەش جۆرە لەبەرچاوكرتنىكى سەرسوڤهينەرە ، سەبەرەت بەو پەيوەندىيە ئالۆز و ئالەبارەى لەنۆوان ئەو دوو گەلەدا پاش جەنگى يەكەمى جىهانىيە هاتەكايەمە ، بەلام وەك (ئارچى رۆزفەلت جى ئار) ى ئەمەريكىي دەلەت ، ئەگۆنجەت " بەلگەيك بىت بۆ پەيوەندىيەكى دۆستانەى هەنوگەى لەنۆوان كوردان و ئاسورىيەكاندا

24

كۆمەلە ، كە تا دەهات پىي خۆى لە كوردستانى ئىراندا ئەچەسپاند ، هەچ كاتىكى سەبەرەت بە فراوانكردنى چالاكىيەكانى بۆ ئىو ئاوجە كوردنشىنەكانى و لاتانى هاوسى بەفەرۆ ئەدا . بەتايبەت لە عىراقدا فرە چالاك بوو ، لەوئ لقى تايبەتەى لە موسل ، كەركوك ، هەولەير ، سلیمانى ، رەواندز و شەقلاو هەبوو . تەنانەت باس لە بوونى لانى كەمى لقیكىش لە توركيا ئەكرىت .²⁵

²³ Ibid.,250.Cf.Douglas,57ff.

²⁴ Roosevelt,250.

²⁵ Ibid.

په یوهنډی شورهویي به کومه نه وه

لسمالی ۱۹۴۴ د ژماره ی نهفسمران و نوښترانی شوروهویي به شپوه یه کی بهرچا و له نازهریایجان و کوردستانی نیراندا زنده بوون . نه م پیاوانه موسولمان بوون و روئیکي کاریگر و چالاکیان دهیینی . یهک لهوانه نهفسمرنکی سن نهستیره بوو به ناوی (جافهروفا)، که کوردیکي شوروهویي بوو ، به کونسولخانه ی شوروهوییه وه له رهزانیه وه په یوهست کرا ، دهگوتریت نه م کابرایه به نازهریوی خوی به نیو لادیی و خیله کییه کاندای جرت و فرتی بوو و هروک نهوانیش جلویهرگی دهپوشی . نوو نوښتری دیکي شوروهویي ، عهبدوللاؤف و حاجیوفا بوو ، دهگوتریت نه م دووانه وا خویان پیشان دهدا گوایه سمرقانی نه سپ کړینن بؤ سویای سوور ، نهوانه به گرتنی په یوهندی له گهل جولانه وهی نه تهوایه تی کورد بهرپرسیار بوون . دهگوتریت دهره تی دینه نیی عهبدوللاؤف و ژماره یهک له نه اندامانی کومه نه بهر دی بناغی یه که مین په یوهندی شوروهویي له گهل نه و رنخراوه دانوه . پاش ماویهک . قسه کهری روسی نه اندامانی کومه نه وهک نهفسمرنکی په یوهندی له نیوان کومه نه و دهسه لاتدارانی داگیرکری شوروهویي دامه زینرا .^{۲۶}

نوښترایه تی پر و پاگنده ی نیوهوله تی شوروهویي (VOKS) کومه نه ی په یوهندی به کله توریه کان له گهل ولاتانی بیانیی) له م دهمدا سمرقانی دامه زانندی چه ندین لقی جیاوازی کومه نه ی په یوهندی به کله توریه کانی شوروهویي- نیران بوو له سمراسه ری نیراندا . ربه رانی کومه نه ی ژک داوایان له و نوښترایه تی به کرد لقی خوی له مه اباد بکاتمه و ، نه وهی ، بهرپه ری بایه خمه و ، ناوی کومه نه ی کله توریه کوردستان- شوروهویي لیرا .^{۲۷}

له نه پرنی سالی ۱۹۴۵ د ، له ناههنگیکي یانه ی کومه نه ی په یوهندی به کله توریه کانی کوردستان- شوروهوییدا کومه نه بؤ ههموان ناشکرا کرد . کونسولی شوروهویي له رهزانیه و سمرۆکی VOKS ی نازهریایجان له ناههنگه کهدا میوانی

²⁶ Ibid., 251.

²⁷ Ibid., 252.

شەرف بوون . سەرەکیترین بابەتی بەرنامەکە پێشکەشکردنی شانۆنامەیک بوو بەناوی (دایکی نیشتمان) پیرەژنیک کە بەرجەستەى کوردستانی دەکرد ، لەلایەن سێ چەقۆکێشەوه سووکایەتیی پێدەکرا ، ئەو سیانەى بەرجەستەى عێراق ، نێران و تورکیایان دەکرد . دوا دیمەنى شانۆنامەکە دەگاتە ئەو شوێنەى (دایکی نیشتمان) بە هەولێ یەگرتووێ کوپانی رزگاردەکرێت . ئەو دیمەنەى نوایى سەرنجراکێش بوو . بەپێى رۆزفێلت "بینەرەن کە بەدیمەنى شانۆیى بەو چەشنە ئاشنا نەبوون ، بەتوندیى خروشان ، ئەوانەش چەمەن نەوه دوژمنایەتیی قوولیان لەنێواندا هەبوو . بەگریانەوه دەست لە ملانیى یەکتەبوون و سوێندیان خوارد تۆلەى کوردستان بکەنەوه"²⁸

چوونی قازیی محەمەد بۆ نیو کۆمەڵە

لەم کۆبوونەوهیدا بوو کە قازیی محەمەد ، سەرۆکی نایندەیی کۆماری مەهاباد ، چووه نیو کۆمەڵەوه . کارمەندانی شورەویی بەم پەرسەندنەى رووداوەکان خووشحال بوون ، چونکە وا دەردەگەوت کە بە شوێن کەسایەتیهکی بەتوانای وادا گەڕابن کە رێبەراییەتیی رێخراوەکە بکات . بە پێى ئەو ئاگادارییهى سەبارەت بەتوانا و دەسلەلاتی خێڵەکان هەبوو ، شورەوییەکان هەولێکی بێهۆودەیان دا تا هانی یەکیک لەسەرخیڵەکان بەدەن رێبەراییەتیی جولانەوهی نەتەوايهتیی کورد بگرێتە ئەستۆ . شایەنى باسە شورەوییەکان بۆ ئەو مەسەلەیه سێ لە بەهێزترین سەرخیڵەکانی کوردستانی نێرانیان لەپێش چاوی خوێان دانابوو کە قەرەنى ناغای رهیس عەشایری سەرخیلی مامش ، عەمەرخانی شەریفیی سەرخیلی شکاک ، هەروەها ئەمیر ئەسەدی سەرخیلی دیبووکرێی . هەریک لەو سێ کەسایەتیهی بەرێزە داواکەى شورەوییان رەتکردبووهوه .²⁹

شورەوییەکان کە لەگەڕان بۆ دەستکەوتنی پێشەوايهکی کورد بەرەوام بوون ، دواجار بێراریان لە قازیی محەمەد دا ، کە بە میرات قازییهکی نایینی مەهاباد و یەکیک لە رێبەرە نایینییهکانی ئەو شارە بوو . پاش ماوهیهکی کەم توانیان تەمەنەى قازیی بەدەست

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., 252-53.

بئىن . سەردانى بەردوام بۇ لاي قازىي محەمد و ئەو تېيىنغانەي چىكرانەو لە كۇتاييدا پەرسەندى بايەخداری لىكەتەو . شورەوييەكان بەفشارخستنه سەر حكومەتى ئىران ، توانيان ئەمىر ئەسەد كە نوينەرى ژاندارمەرى ناوچەكە بوو بىگۇپن و (سەيفى قازىي) كوپەمامى قازىي محەمد ، بخەن شوينى و بىكەن بە فەرماندەي خۇجىي ھىزى ژاندارمەرى . ئەم بايەخە ، بەلگەيەكى راستەقىنەي بەھاي ئەو دۇستايەتتەي شورەوييە ، ھەرەھا ئەوونەيەكە بۇ ئەگەرى ھەر دەستكەوتىكى نايندەي كە لە رىگاي ھاوپەيمايەتتەي بەرھەمدارى بەوچەشەنە بىتە دى .

پاش مارەيەكى كەم ، قازىي محەمد بەتەواوي دەستى بەسەر كۆمەلەدا گرت . وا دەردەكەوئ ھىندىك لەرىبەرانى كۆمەلە بە چاوى گومانەو لەم پەرسەندەنيان روائىيەت . ھەرەك رۇزفەلت دەلەت :

" دەگوتتۇت كە قازىي محەمد پاش سائىك لە دامەزاندنى كۆمەلە بە بوونى ئەو رىكخراوہى زانىوہ كاتىك بەشئوہەيەكى نەينى نوينەرى نارد تا لايەنگرى خۇي پىشكەش بىكات . رىبەرانى كۆمەلە بېرياراند رىگاي نەمەن ، ئەوان لە كەسايەتتەي بەھىز و دەسەلاتخوازىي قازىي دەترسان ، ھەرەھا لەترسى ئەو گوپرايەلئەيەي ھەر لە مندالئەيەو لەراست قازىي و بئەمالەكەيدا لىبراھاتبۇون . لە كۇتاييدا ئەو دەستى بەسەر كۆمەلە و روخسارە ديموكراتىيەكەيدا گرت . بەلام كاتىك بەھۇي پىداگرىي رۇوسەكان ناچاربوون ھەرىبگرن ، ئەوہى لىنى دەترسان ھاتەدى ، فەرمانزەوايەتتەي كۆمەلە لەلايەن تاقە پياوئكەو³⁰

ئەو تەنيا دەسەلاتى توندى خۇي بەسەر كۆمەلەدا نەچسپاند ، بەلكو رەوتىكى راميارى ئەوتۇشى گرتەبەر كە شورەوييەكان پىيان باش بىت . قازىي ھەرچەندە خوازىارى ئەوہ بوو لەگەل شورەوييەكان بچىتە پىش ، پەرسەندى رۇوداوەكانى داھاتوو دەرىمخات .

³⁰ Ibid.

قازیی مەمەد سەر بە یەکیک لە دیارترین بنەمەلەکانی کوردستانی ئێران- بنەمەلە ی قازییە میراتگرمەکانی مەهاباد . دەرکەوتەیی نەم بنەمەلەیه تەنیا بۆ خواپەرستی و زانایی نەندامەکانی ناگەریتەوه ، بەلکو بۆ رۆلی بووری و نیشتمانپەرورەیشیان دەگەریتەوه کە لە قوئاغە قەیراناوییهکاندا بینویانە . نەندامانی نەم بنەمەلەیه زیاتر لە جاریک بوونەتە پیشەرەوی گەلی خۆیان نازایانە ئەمرکی لێپرسراویەتیان لە قوئاغە پرمەترسی و ناھەموارەکاندا گرتۆتە ئەستۆ . بەم چەشنە ، خەلکانی مەهاباد و دەوروبەری بەشێوەی رێبەرنکی نایینی و دنیایی دانپێندانراوی ناوچەکە لێیان دەوانین .

باوکی قازیی مەمەد ، قازیی عەلی ، ھەرەھا یەک لە نامۆزاکانی ، قازیی موعیم ، گەلیک تیکۆشاوان لەپیناوە کەمکردنەوی تونوتیرژی داگیرکاری سەربازی روسیا بەدریزژیی سالانی جەنگی یەکمەمی جیھانیی ، وەختایەکی برستییی ، نەخۆشیی و کاولکارییەکانی جەنگ ، باکووری رۆژناوای ئێرانی وێران کردبوو . مامی قازیی عەلی ، قازیی فەتاح ، رۆلیکی رێبەرانی لەدامەزاندنی ئەنجومەنی بەرگری ھەرمییدا بینی دژی دەستیۆمردانی نازەریایجان لەلایەن سزازییەکانەوه ، ھەرەھا لەماوەی ئەو ئالۆژیی و پاشاگەردانییە لە دەورانی شۆرش (مەشروتە)دا ساڵی ۱۹۰۵ و لاتی شیواندبوو . دەگوتریت ئەو کفنیکی بە بالادا بربوو و داوای لەخەلک ئەکرد بەمەبەستی جیھادکردن دژی ھیزەکانی سزازیی پەيوەندی بکن ، ھەر ئەو ھیزانەش بوون کە دواتر قازیی فەتاحیان کوشت .^{۲۱}

لەبەر ئەوە شتیکی سەرسوڕھینەر نیە ، کە چ خەلک و چ دەسەڵاتدارانی ئێران بە چاوی رۆژەوه بپوانن ئەو بنەمەلەیه . تەنانەت رەزاشاش ، وێرای ھەلوئەستی ناخەزانەیی لەھەمبەر پیاوانی نایینی پایە بەرز ، دەگوتریت کە سەبارەت بەم بنەمەلەیه ریزکی تایبەتی پیشاندواھ و بەشێوەیەکی شیواو مامەلەیی لەگەڵ باوکی قازیی مەمەد دا کردووه . پاش مردنی قازیی فەتاح لەناوھراستی ۱۹۳۰دا ، قازیی مەمەد بە پشتگیریی

²¹ پسیان ، ۲:۱۵۱ . بەگوێزەیی نیکیتین ، قازیی فەتاح لەماوەی سالانی جەنگی یەکمەمی جیھانیی مەزترین پەلی
Nikitine, Les Kurdes, 136n.1. لەئێوە بنەمەلەکیدە ھەبوو

دهسه لاتدارانی مهنه نیهی و سه ریازی مه هاباد وهك قازیی نهو شماره دامه زینزا .³³

بینگومان خویندهواری و زانایی قازیی محمد و کسایه تیی به میز و پله و پایهی بنه مانه کی ، لهگهل پوسته کهیدا ، له مه هاباد توانا و دهسه لاتینی بهرچاویان پییه خشی . سه بارت به جیهانی دهرمه ، هه رچنده نهو له سه رتادا به ته اوویی نهان سه رابوو ، تا نهو کاتهی رووداوهکان گه یاندیانه نهو شوئنه ی له ناستی نیو دهو له تیی وهك سه رۆکی کۆماره کوردیی هه کی مه هاباد بناسرنت . دانسۆزی و راستگۆزی قازیی محمد ، هه سه کهوتی ناسایی و جلو بهرگه ساکاره کی کاریگه ری بهرچاوی لهو بیانیانه کردبوو که نهو دیمانه ی لهگهل سازداون و بی نیویانه .

له نیو نهوانی چاویان به قازیی محمد کهوتوو ، هه چ کامیان وهك نارچی رۆزفیلنت جی . ئار و سه فیکدی دۆستانه ی نهو پشهوا کورده یان نه کردبوو . نهو وینه یی قازیی که له نووسینه کی رۆزفیلنت دا دهرمه کهوت بریتیه له نیشتمان پهروه ریکی ره سن ، پیاویکی رووناکییر و هوشمه ند که به ره ره یی که فره له لیبوره یی و چاوپوشیندا ده مینیته و . ته نامت پاش نهوش گه یشته دهسه لات ، هه چیی وای لینه دیتراوه که وهك ده مارگیریکی زنده رۆ و نارمه روباو ، یان کسه یکی خاوه ن پایه ی سه ره رۆ و خو به زلزان ، یان کسه یکی توندوتیژ که به زۆر سواری ملی دهره به ری بیئت ، خو ی بنوینت . به پیی رۆزفیلنت " وهك پیاویکی مه تمانه به خو ، پشت نه ستور به نازیه تیه کی کم وینه و له خو بوورد دهرمه کهوت ، به لام بیر فراوان و لیبوره و نه رم و نیان . " ³⁴ پاش نهوی دواتر کۆماری مه هاباد روخا ، له کاتیکدا قازیی محمد به وهی زانی که خو ی و سه نری قازیی برای سه زای مه رگیان به سه ردا دراوه . کاردا نه وه یی که سه رنچرا کیشی لیذر کهوت . نهو بو رزگار کردنی گیانی خو ی نه ده پارایه وه ، به لکو بو برا که ی تیده کو شا . نهوه ی به بره یی

³³ Roosevelt, 262.

له م باره یه جینگه سه رنجه به راورد له نیوان قازیی محمد و سه تارخان ی سه رکرده ی به ناوبانگی (خو به خشه نیشتمان پهروه روه کان) ی نازمه ریا جان له ماوه ی جولانه وهی نه ستورییدا بگرنت . سه بارت به دابه زینی پله به پله ی پیگه ی سه تارخان به روانه :

Browne, Edward. The Persian Revolution of 1905-1911. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1910, 570.

حيزبى ديموكراتى كوردستان

پلانىھانى شورھويى بو حيزبه كوردىيەكە

لەھاوئىنى ۱۹۴۵-يەكئىتى شورھويى بىرئارىيىدا سىياسەتئىكى ئوئى لە ئىراندا بىرئىتە بىر كە نامانجى ھاندانى ھەزىمەكانى باكوروى رۇژئاواى ئىران بوو تا خودموختارىيەك بو خۇيان بىننە دى ياخود لەباقى دىكەى ولات جىبابىنەھ . بو ئەھوى زەمىنە لە پىنئاو جىبەجىكردنى ئەم پلانىھ خۇشترىيەت ، لقى حيزبى تودە لە نازەربايجان خۇى ھەلۋەشاندەھ و لەژىر ناوى حيزبى ديموكراتى نازەربايجاندا خۇيان رۇكخستەھ . ئەم حيزبه زەمانى توركىيى نازەرىيى ھەك زەمانى فەرمىيى خۇى راگەياند و داواى جىبابوئەھوى لەئىزان كرد . شورھويى پەناى بو ئەم تاكتىكە برد ، بەگوزەرى رۇژفئىلت ، بو ئەھوى بو ئەھوى رەگەزە چەپەكان لە نازەربايجاندا دەستكراوئەتر بن ، بىنەھوى ھىچ كرفتئىك بو حيزبى تودە لەبەشەكانى دىكەى ئىران پىنكەبىنن . بەپىيى گوتەى ئەھ . ئەوان ئىدى دەتوانن " شۇرپش بەرپاكامن ، سەربەخۇيى ھەزىمەكە رابەگەيەنن ، ھەروھە دەگونجىت داواى ئەھە بگەن بە يەكئىتى شورھويىيەھ پەيوەست بن ."^{۲۵} لە دىسەمبەرى ۱۹۴۵- ، حيزبى ديموكراتى نازەربايجان ، بىرئارى دامەزاندنى حىكومەتئىكى خودموختارىيى ، كۇمارىيى ديموكراتىيى نازەربايجانى لەتەبرىز راگەياند .

ھەروھە پلانىھەكى شورھويى ، دامەزاندنى حيزبىيىكى ئوئى كوردىيى لەبەرچاوغرتبوو . ھەك رۇژفئىلت نامازەى پىداوھ ، ئەستەم بوو چاھەرىيى ئەھە بىكرابە كە كوردان پەيوەندىيى بە حيزبىيەكەھ بگەن كە بو ئەتەوايەتئىيى نازەربايجان تەرخانكرايىت . لە ۱۲ سىنپتەمبەرى ۱۹۴۵- ، كاپتەن نمازەلىيىف ، سەركرەھى ھىزەمەكانى شورھويى لە مياندوئاو ، ھەوائى ئەھوى داوھ كە ژمارەيەك لە رىبەرائى كورد ، كە قازىي محمەد و سەيفى قازىيشيان لەئىدوئابوھە ، كۇكراونەتەھە و لەگەل كۇنسولنى شورھويى لە تەبرىز

¹⁴ پسىان . ۱:۱۷۶

¹⁵ Roosevelt, 261.

چاوپنكەوتىيان كىردۈە . پاش ئەۋەى گەيشتنە تەبرىز . داۋا لە كوردەكان كرا چنە
 وئىستگەى شەمەندەفەر ، لەۋرئە خستنىانە ناۋ فارگۈنى قەتارىكەۋە كە بەرمو باكوئيان
 بەرىت .³⁶ لەۋ ماۋەيدا برابوونە گەران و نامىشى شانۋىى و ئۇبەرىتئيان بىنبىۋو ،
 دواتر گەيشتبوونە ئەۋەى چاۋريان بە كارمەندىكى گىرنگى شورەۋىى بەمۆيت . بەگۈزەرى
 رۇزفئەت:

" لەرۋزى چۋارەدا رىنۋىنىى كران بۇ بىنبىنى باقرۇفا ى سەرکۋمارى
 نازەربايجانى سۇشبالىستىى شورەۋىى (لەراستىيدا سەرۋكى ئەنجۋمەنى سۇفئەت باۋى
 نازەربايجان) كە بە گوتارىك باسى لەۋ نەھامەتتە كىرد ئەۋان لەسايەى رەزاشا
 چەشتۋىانە ، ھەرۋەها گوتى كە حكومەتى شورەۋىى پشنگىرىى ئەۋ حىزبە دىمۋكراتە
 نۋىبە دەكات كە لە پىناۋ نازادىى چەسۋاۋەكاندا دامەزراۋە و بەكۆل ھانىدان كە پىۋەى
 پەيۋەست بن . ئەۋ سەرزەنشتى ھەردوۋ حىزبى تۋە ، كەۋەك دەستەبەك نازاۋەگىپى
 دەستەپاچە ناۋى ھىنان ، ھەرۋەها كۆمەلەى كىرد ، كە ئەۋ گوتى لەغىراق لەرۋز
 چاۋدېرىى سىخۋرە بەرىتانبىەكاندا دامەزراۋە و جگە لە نامرازىكى دەستى ئىمپىرىالىزىم
 ھىچ شتىكى دىكە نىە . ئىنجا پاش ئەۋەى ورياكرا ئەۋە كە سەبارەت بەۋ سەردانە ، ھىچ
 شتىك نەدىركىنن . كوردەكان خارنە ناۋ قەتارىكەۋە بەرمو تەۋرىز ، لەۋئىش سۋارى
 ھانىنى سۋپاى سۋور كران بۇ بەرمو ھالى خۇيانيان گىرانەۋە .³⁷

ئەم گىرانەۋەبە پىشانى دەدات كە دامەزراۋەنى حىزبى دىمۋكراتى كوردستان بە
 ھاندانى شورەۋىبەكان بوۋە . گەيشتنى سەرانى كورد بۇ ياكۇ لەھەموۋ ھالەتئىكدا
 بەشىۋەبەكىى وا ئامادەكراۋ بوۋ كە ئامانجىك بىت تىندا فەرمانى پىۋىستىيان بدرىتتى .³⁸

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ حاجى بابەشىخ كەۋەك سەرۋك ۋەزىرائى رىئىمكەى مەھاباد راۋەى كىردۈە . باسى لە گەشتىكى كىردۈە كە
 لەگەل ژمارەبەك لە سەرگىردەكانى كورد چۋونەتە باكو . لەۋئ . چاۋى بە رۇئىرال (ئەتاكىشۋف) كەرتۋە كە بەك لە
 سەرگىردە سەربازىبەكانى شورەۋىى بوۋە . ئەۋ رۇئىرالە فەرمانىكى پىنداۋن و گوتۋوۋەتى كە دەبىت جىبەجى بەرىت
 دەنا سزى گران چاۋەربىيان دەكات . حاجى دەلەت گۋابە گىرغەتەكە لەۋئۋە دەستىپىنكرد كە خۇى ۋەك نازارىبەك
 پىشان داۋە . قازىى مەمەد ھەرمشەى ژارخۋاردنى كىردۈە . پاش ئەۋەى بۇ ماۋەى پازنە رۇز ھىشتۋاۋەتەنەۋە
 ئەۋجا رىگەيان داۋن بەگىرئەنەۋە لەۋمەجىت سەرگىردەكانى كورد چەند جارنەك سەردانى باكوئيان كىردىت

دامه‌زاندن و نامانجه‌گانی حیزبی دیموکراتی کوردستان

پاش نه‌وی قازبی محمد گه‌رایمه مه‌باباد ، بانگیشتی کۆبوونه‌ویکی له پیاوماقولان ، رووناکیبران ، روژنامه‌نووسان و ئەندامانی پەرله‌مان کرد بو نه‌وی تینیدا دامه‌زاندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان رابگه‌یه‌نیت . ئەو داوای له تیک‌پرای کوردان کرد په‌یوه‌ندی به‌و حیزمه‌وه بگه‌ن و زۆر کەسیش ئەو کاره‌یان کرد .

به‌یاننامه‌یه‌ک که نامانجه‌گان و سیاسه‌تی حیزبی تازه‌دامه‌زاولی گرتەخۆ ، به‌ واژۆی قازبی محمد و ژماره‌یه‌کی مەزنی سه‌رانی کورد بلاوکرایه‌وه . له به‌یاننامه‌که‌دا هاتوه ، نه‌میستا که جیهان له‌ده‌ست فاشیزم رژگاری بووه ، کوردیش خوازباره له سوودمگانی په‌یمانی ئەتلاتیک به‌هره‌مەند بیت . هه‌روه‌ها به‌رده‌وام ده‌بیت و ده‌لیت که کوردان جگه له‌مافه ده‌ستووری و مروّفابه‌تیه‌گانیان له خه‌یالی شتیکی دیکه‌دا نین ، ئەو مافانه‌ی که ره‌زاشا بو ماوه‌یه‌کی زۆر خۆی لی لاه‌دا و نه‌یده‌سه‌لماند .³⁹ به‌رنامه‌ی حیزب له‌م خالانه‌ی خوارمه‌وه پینکه‌مه‌ات :

– میله‌ته‌ی کورد له نێراندا له هه‌لسۆپاندن و پینکه‌ینانی کاروباری جینگای خۆی نازادبیت و له سنووری ده‌ولته‌ی نێراندا خودموختار بیت .

– زمانی کوردیی بگرتنه‌ زمانی خویندن و زمانی فه‌رمیی له کاروباری کارگیریدا .

– ئەنجومه‌نی ویلايه‌تی کوردستان له‌بیت ده‌سته‌بجی به‌ پنی قانونی ئەساسیی هه‌لبژێردریت و چاودیری هه‌موو کاروباره‌ ده‌ولته‌یی و کۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌کان بکات و پینان رابگات .

– کارمه‌ندانی ده‌ولت له‌بیت له خه‌لکی ناوچه‌که بیت .

به‌گوێره‌ی بابشه‌خ ، قازبی دوو جار و سه‌یلی قازبیش سه‌ن جار چوونه‌ته‌ باکو . پسیان ، ۱۷۲-۲:۱۷۴ .

³⁹ Roosevelt, 254; Kurdish League . Memorandum sur la situation des Kurdes. 39; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds , 21-22; Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, (1948), 17.

- یاسایهکی تایبیت بۆ هەردوو رهعیهت و نه‌ریاب دابنریت که دواڕۆژی هەردووکیان زامن بکات .

- حیزبی دیموکراتی کوردستان تێده‌کوشتیت له‌نیوان میللەتی نازەریایجان و ئەو میللەتانە‌ی له‌ نازەریایجان دەژین (ناسوری ، نەرمەنیی و هتد) یه‌کیتی و بریه‌تی ته‌واو به‌رقرار بکات .

- حیزبی دیموکراتی کوردستان تێده‌کوشتیت له‌ پێناو چاککردنی کاروباری ناکار و ره‌وشی ئابووری میللەتی کورد له‌ رینگای دۆزینە‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ جیاوازه‌ سه‌روشتیه‌کان ، په‌ره‌پێدانی کشتوکال و بازرگانیه‌ی ، هه‌روه‌ها په‌ره‌پێدانی له‌سه‌نایه‌ی و فره‌نگ .

نێمه‌ ده‌مانه‌یت ئەو نه‌ته‌وانه‌ی که له‌ ئێراندا ده‌ژین بتوانن به‌ نازادیه‌ی بۆ به‌خته‌وه‌ری و سه‌رکه‌وتنی نیشتمانی خۆیان تێیکۆشن .⁴⁰

کۆماره‌که‌ی مه‌هاباد : ئامانج و سیاسه‌ته‌کانی

کۆماره‌ی مه‌هاباد له‌ یه‌نایه‌ری ١٩٤٦ دا ، پاش مانگیگ له‌ دامه‌زراندنی کۆماره‌ی نازەریایجان ، دامه‌زرا .⁴¹ قازیه‌ی محمه‌د له‌ کۆبوونه‌وه‌یه‌که‌دا که له‌مه‌هاباد سازدرا و سه‌رخه‌ڵه‌کان ، رێبه‌رانی حیزبی دیموکراتی کوردستان ، مه‌لامسته‌فا و سن له‌ نه‌فسه‌رانی شه‌ره‌وه‌یه‌ی تێدا ئامانه‌ بوون ، سه‌ره‌تای کۆماره‌ کوردیه‌یه‌که‌ی راگه‌یاندا . ئەنجومه‌نیکی نیشتمانیی که له‌ سیازنه‌ کەس پێکهاتبوو ، دامه‌زرێنرا و قازیه‌ی محمه‌د به‌ سه‌روکی هه‌لبژێردرا . کۆماره‌که‌ی مه‌هاباد به‌شێوه‌یه‌کی فه‌رمیه‌ی له‌ مارتی ١٩٤٦ راگه‌یه‌نرا .⁴² له‌ نه‌پێدا ، کاربه‌ده‌ستانی هەردوو رژێم رێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌کیان مۆرکرد که ده‌لیت " هیزه‌ سه‌ربازیه‌کانی هەردوو لایه‌نی واژۆکه‌ر هه‌رکاتێک پێویستی کرد یاره‌تی یه‌کتر ده‌دمن

⁴⁰ Quoted in Roosevelt, 255; Kurdish League . Memorandum sur la situation des Kurdes, 39; Kurdish League . Memorandum on the Situation of the Kurds .21-22; Bulletin du Centre d Etude Kurdes. (1948), 17-18.

⁴¹ Nikitine, Les Kurdes, 201-2; Rambout, 102-3. . ٦٠ - ٢ : ١٥٦٠ .

⁴² Daily Express, Mar. 16, 1946; also Rambout, 101-2.

لەو رۆژەدا کە کۆمار راگەیەندرا ، قازیی محەمەد هەوایی کردنەوهی خویندنگایەکی بەلای بۆ کچان ناشکرا کرد .⁴³ ئەمەش هێمایەکی پڕبایەخ بوو ، چونکە لە ناوچەیەکی دواکۆتوو و پڕ نەخویندەواریدا ، خولبای فیریوون لەکزییدا بوو ، ئەو ژمارە خویندنگا کەمە هەبوون و ناھادەنەکرابوون تا کوردان بە زمانی خۆیان فییری خویندەواریی بکەن و چ مەبەستیکیشیان نەبوو ئەو کارە بکەن . خویندەن و فییرکردنی کچان بەتایبەت لە ناوچەکەدا نەبوو . یاسای تاییبەت سەبارەت بە بە یەک بەرگیی و خویندنی بەزۆری قوئاغی سەرەتایی نەرچوو . مەدالانی هەژار ، بەخۆراییی خویندنی ، جل و بەرگ ، خواردن ، هەروەھا پەرتووک و پەراوی دەبرایە .⁴⁴ نەبوونی پەرتووک بە زمانی کوردیی یەک لە گەرفتە سەرەکییەکانی خویندنی پێکنەهینا . سەرەتا ، وەک رۆژفیلت دەنیت گوايە " مامۆستایانی کورد وەرگێردراوی پەرتووکە فارسییەکانیان لە رۆگای دەمەوه بە خویندکارانی پۆلەکان دەگوتەوه . بەلام پێش ماوہییەکی کەم لە رووخاندنی کۆمارە کوردییەکە ، پەرتووکی کوردیی بۆ تەواویی قوئاغەکانی سەرەتایی چاپکراوو .⁴⁵

یەک لە بەپەلەترین پێویستیەکان بریتی بوون لە داڕێژکردنی رۆگای پێویست بۆ بڵاوکردنەوهی هەوای و زانیاری ، چ بە مەبەستی رامیاریی یاخود بۆ برھووێدانی فەرھەنگی گشتیی . بە وەلامدانەوهی ئەم پێویستیە ، حکومەت دەستی کرد بە بڵاوکردنەوهی رۆژنامەییەکی رۆژانە و مانگانەییەکی رامیاریی وەرزی .⁴⁶ دوو گۆڤاری دیکە ، ھاوار و ھەلەلەیی بە زوویی بەدوادا ھات .⁴⁷ ھەلەلە گۆڤاریکی ژنان بوو ، لە مایۆی ۱۹۶۶ دەستی بەبڵاوکردنەوه کرد .⁴⁸ ھەموو ئەو بڵاوکراوانە لەسەر ئەو پرنسپانە چاپەمەران کە لە یەکیئتی شورھووییەوه دەست نەکووتن ، ھەر ئەویش بوو کاغەزی چاپی

⁴³ Rambout, 104.

⁴⁴ Stepanov, 24.

⁴⁵ Roosevelt, 262.

⁴⁶ ئەم دوو بڵاوکراویە ھەردووکیان ناویان (کوردستان) بوو و وەک نۆزگانی فەرمیی رژێمەکی مەھاباد
نەرمەچوون . Ibid., 262; Rambout, 103.

⁴⁷ Roosevelt, 262.

⁴⁸ Roosevelt, 104.

بۆ دابیندەکردن .⁴⁹ بەلگەیک بۆ ئەوەی قازیی محەمد بایەخیی بە زمان و فەرەنگی کوردیی ئەدا ، ئەتوانرێت لە راستییەوه چنگ بەکەوێت کە قازیی دوو هۆنەر لەئێو ستافەکی خۆیدا هەبوو ، هیمن و هەرژار ، ئەوانەیی رینگەیان درابووێه وێرای کەمی کاغەز ، شیعرەکانیان بە چاپ بگەینن .⁵⁰ وەک چاوەڕوان ئەکرا ، ئە باوەتانەیی کە لە رۆژنامە و گۆنارە کوردییەکاندا بلۆدەکرایەوه کاریگەری نۆزی شورەویی بەسەرەوه بوو . وەک رۆزفیلت ناماژەیی بۆ کردووه " ئەوانەیی بەشیکیی مەزنی وەرگێردراوی بابەتەکانی شورەوییان لەخۆگرتبوو کە وشە بە وشە ئەکرانە کوردیی "⁵¹

پاش چەند مانگیکی کەم لە دامەزراندنی کۆماری مەهاباد ، ژمارەیکیی نۆزی پیاوه ناسراوەکانی کورد بیرخەرەوهیکیان پیشکەش بە حکومەتی ئێران کرد کە تێیدا داوای پێکەینانی (ئەنجومەنی بلای کوردستان) یان کردبوو . ئەوان ناماژەیان بەوەداوو کە کێشەیی کورد تەنیا پەییوەندی بە بەرژووەندی ئەوانەوه نیه . بەلکو پەییوەندی بە هەموو کوردیکەرە لە تەواویی ئێراندا هەیه . هەرەها لەسەری رۆیشتبووون ، کە کێشەیی کورد بە بێراری ئەفامانەیی حکومەتی ئێران چارەسەر ناکرێت . بیرخەرەوهکە رایگەیانندبوو " هەنگاوەکەمان ، سۆزی و وەفاداریمان بۆ ئێران پیشانەدات ، هیوادارین حکومەت رینگە ئەدات ئەم دەرەتەیی خەستومانەتە بەردەستی بە هەنەر بێوات "⁵²

قازیی محەمد لە ای ژوونی ۱۹۴۶دا سەرئەجی خۆی بۆ هەوانئێرێکی نوێنەرایەتییی راگەیانندنی فەرەنسیی دەرێی . ئەو گوتی : " کوردان بەوه رازیی دەین گەر حکومەتی ناوەندیی بێراریدات بە راستییی یاسای دیموکراتییی لەسەرەسەری ئێراندا جیبەجیبی بگات ، هەرەها دان بەو یاسایەدا بنیّت کە ئێستا لە کوردستان سەبارەت بە خۆبندن و فێرکردنی کورد و هەرەها خۆدەموختاریی کارگێرێی نێوخۆ و سوپا

⁴⁹ حکومەتی ئێران لە تێبیینیەکاندا کە پیشکەش بە یەکییتی شورەویی کردووه سکاڵای ئەوەی کردووه کە کوردەکان ماشینی چاپکردنی رۆژنامەیان لە یەکییتی شورەوییەوه هێناوه تا چالاکیەکانیان فراوانتر بکەن . بەگۆنەیی (رۆزفیلت ، ۲۶۲-۶۲) ، سوپای سوور ئەو نامیز و کەلویەلی چاپخانەییەیی پیشکەش بە حیزبی دیموکراتی کوردستان کردووه .

⁵⁰ Ibid., 263.

⁵¹ Ibid., 264.

⁵² Kurdish League . Memorandum sur la situation des Kurdes, 40-41; also Rambout, 105.

کەسایەتیی و چالاکیی چەند سەرگەردەیه‌کی کوردی ناسراو

لەبەرچاوەگرتنیک کورتی کەسایەتیی و چالاکیی ئەو پیاوانەی لەسەر شائۆی رووداوێکی مەهاباد کاریگەرییان هەبوو ، هیندیک لە کەموکۆرییە نیوخۆییەکانی رژێمەکەمان بۆ دەستنیشان دەکات . ئەو کەسایەتییانە روژیکێ گەرنگیان لە پەرەسەندە هەمەلایەنە رامیاری و سەربازییەکاندا بینیوە . هیندیک لەوانە لە رژێمەکەی مەهاباد دا پوستی بالاییان هەبوو ، هەرەها لە ژمارەیه‌ک بیریاری گەرنگ بەرپرسیار بوون .

حەمە رەشیدخان : حەمە رەشیدخانێ بانە یەک لە سەرگەردە یاخیی و سەربەگۆبەندەکان بوو کە خۆی بە رژێمەکەی مەهاباد دا هەلۆاسیی . وەک پێشتر تێبینی کرا ، پاش هەولێ شەخسێخواردووێکە بۆ دانانی خۆی وەک سەرگەردەیه‌کی نیچە سەربەخۆ لە دەوربەری بانە لە ساڵی ۱۹۴۲دا ، ناچار بوو رابکات بۆ عێراق . پێکدادانە جۆرەجۆرەکانی لەگەڵ سوپای ئێران و کوردەکانی دیکەدا ئەوەی پێشاندەدا کە ئەو تەنیا هەلپەیی بەرژمەندییە تایبەتییەکانی خۆی بوو . ئەو زۆربەیی کات خەریکی ئەمەبەر و ئەو بەرکردنی سنووری عێراق-ئێران بوو تا ویستەکانی بێنیتە دی یاخود حەوانەوه و پاراستنی خۆی دابین بکات . حەمە رەشید ، کە یەکێک بوو لەو پێنج کەسەیی کە لە سایەیی کۆمارەکه‌ی مەهاباد دا پلەیی (مارشال) یان پێدرا ، لەو شەرانەدا بەشداریبوو کە لە ناوچەیی سەقز-بانە -سەرەشت لە ساڵی ۱۹۴۲ دا قەومان .^{۵۹}

روژفێلت بەم چەشنە باس لەم سەرگەردە کوردە دەکات :

" حەمە رەشید بۆ کوردان بەه‌یه‌کی گومانیلیکراو بوو ، ئەو لەگەڵ نەرتەشی ئێراندا لە گفتوگۆیه‌کی بەرەوامدا بوو تا بیکەنەوه بە فەرمانداری بانە ، لە هەمان کاتدا ئەولای کورد و ئێرانییه‌کان جینگەیی گومان بوو بەهۆی ئەو پەيوەندییە نەینییەیی کە لەگەڵ بەریتانییه‌کاندا هەیبوو . لە نووتدا ، بیستیه‌وه کە لە مەهاباد کار بۆ لەناوبردنی نامانە دەکەرت . حەمە رەشید هەلات و بەره‌و عێراق گەرایه‌وه ."^{۶۰}

^{۵۹} Ibid.,260.

^{۶۰} Ibid.,260n.8.

زېږوله‌گى هه‌ركيى : زېږوله‌گى هه‌ركيى سه‌ره‌ږيه‌گى ديكه بوو ، سه‌ره‌ږيكيى لاهمكيى خيلى هه‌ركيى بوو ، سه‌ره‌تاي كارمكاني خوي وهك چه‌ته‌يك له كو‌تايي ساله‌كاني جهنگي يه‌كمى جيهان‌نيه‌وه ده‌سته‌پيكرده و هاو‌په‌يمانكيى سه‌ركرده‌ي چه‌ته‌ي ياخي به‌ناو‌يانگ سه‌مكو‌ناغا بوو . دواي كوشتني سه‌مكو له‌لايه‌ن ره‌زاشاوه ، زېږوله‌گ بو عيراق هه‌لات ، له‌وي له هه‌لومهرجنيكي ناديارى ريژه‌بيدا ژياني ده‌برده‌سه‌ر ، هه‌تا داگيركردني ئيران له‌لايه‌ن نينگلو-رووسه‌مكه‌نوه كه ده‌ره‌فته‌ي نه‌وي بو ره‌مخساند بگه‌ريته‌وه نه‌و ولاته . نه‌و پاش رووخاندني ده‌سه‌لاتداراني ئيرانيي له باكووري رۇژئاواي ئيران ملي له سنوورفا و په‌رپيه‌وه و تواني له ناوچه‌ي دؤني باراندوز كه زؤر له سنووري ئيران -عيراقه‌وه سوور نيه ، دابه‌ره‌زيت .⁶¹ پاش نه‌وي قازيي محمهد به‌سه‌ره‌ږيكي كؤماره كورديه‌كه راگه‌يه‌ندرا ، زېږوله‌گ يه‌ك له‌وانه‌يه كه كرا به (ژۇنرال) . هه‌روه‌ها يه‌ك له‌نوئونه‌ره كوردانه بوو كه واژويان له‌سه‌ر نه‌و ريگه‌وتنه‌نامه‌يه كرديبوو كه له ۲۲ي نه‌پرئى ۱۹۴۶دا ، له‌نيوان ديموكراته نازمه‌ربايجانيه‌كان و كورداني مه‌هاباد مؤرگرابوو . يه‌ك له قاره‌مانيه‌تپيه‌كاني ، نه‌و هه‌لاته‌ن كتوپره‌ي بوو به‌ره‌و شنو ، كاتيگ پياوه‌مكاني چه‌ند سه‌ربازيكي ئيرانيان خسته بو‌سه‌وه و نه‌ويش له‌گه‌ل ژۇنرال هومايؤني خه‌ريكي دانوساندن بوو . له‌وي به هه‌لامسته‌فاوه په‌يوه‌ست بوو ، پيش نه‌وي مه‌لا داستاني هه‌لاته‌كه‌ي به‌ره‌و شوهره‌وي ده‌سته‌پيگات .⁶²

به‌هاي زېږوله‌گ بو ژۇمه‌كه‌ي مه‌هاباد به‌ته‌واويي چه‌ند بووه . ديار نيه . باس له‌وه ده‌كرت كه توانيوه‌تپي خوي له ده‌سه‌لاتداراني شوهره‌وي به‌ريته پيش و نه‌وانيش به باشي ده‌يانپاراست . جا چه‌ند په‌يوه‌ندي خوي به شوهره‌وييه‌وه بو قازانجي خه‌لكه‌كه‌ي به‌كار هيناوه تا وهك نيوه‌نديكي په‌يوه‌ندي له‌نيوان نه‌وان و ده‌سه‌لاتداراني شوهره‌وييدا بيت ، ياخود چه‌نده سوودي له شوهره‌وييه‌كان وه‌رگرتووه بو فراوانكردني ده‌سه‌لاتي تايبه‌تپي خوي ، نه‌وه نازانريت .

⁶¹ Ibid.,257n.3.

⁶² Ibid.,268.

عمەدەر خانى شەرىفىيى : چالاكىيەكانى ژمارەيەك لە سەركردەكوردەكان گومان
 لەسەر وىست و ھاندەرەكانيان دەروورژىنن . يەك لەو نەوونە ديارانە عمەمەر خانى
 شەرىفىيە ، كە يەكئىكە لەسەرخىلە ناسراوھەكانى شوكان و يەك لە بەھيزتەين و
 ريزليگيرەوترين كەسايەتتییەكانى كوردستانى نيزانە . وا ھەردەكەوت كە شونىنى لەسەر
 چەند چاوديزنكى ئەمەريكيش دانابيت . رۇزفيلت پىي گوتووہ " پەرە پياوھ مەزنەكەى
 كوردستان " ⁶³ ھەروھەا (ويليەم ئۇ . دۇگلەس) دادوھرى دانگاي بالاي ولتە
 يەكگرتووھەكانى ئەمەريكا ، كە چەند سالىك پاش رووخاندنى كۆمارەكەى مەھاباد ، بووہ
 بە ميوانى مالى عمەمەر خان و بەريزنكى زۆرھە ناوى ھىناوھ و پەسنى داوہ . ⁶⁴ بەلام
 سەبارەت بە ئاكارى ، ئەستەمە لە پەلەى رەشى ھەلپەرسىتى رىزگارىيەيت .
 عمەمەر خان ھاوكارىيە لەگەل رۇئەكەى مەھاباد كرد و بوو بو يەكئىك لە
 بەدەسەلاتەين و ناسراوترين ئەندامە بالاكاني ئەو رۇئەكە تا ماوھەكەى كەم پىنش
 رووخاندنى . ئەو ھەك ھەزىرى جەنگ (ھەمەھوسىن خانى سەيفى قازىي ھەزىرى جەنگ
 بوو /سەردەشتىي) راژەى ئەو كۆمارەى كرد و يەك لەو پىنج كەسايەتتییە بوو كە پەلەى
 ژىنرالى دراىە . ھەروھەا يەكئىك بوو لە ئەندامانى كۆمىتەى ناوھندىي حيزبى ديموكراتى
 كوردستان و يەك لە واژكەرانى رىكەوتننامەى ۲۳ى ئەپرلى ۱۹۴۶ ى نىوان كورد و
 نازەرييەكان بوو . ⁶⁵ پياوھەكانى خىلەكەى بە ھىزەكانى مەھابادھە پەيوەست بوون و
 لەچەند بۇئەيەكدا بەشدارىي كارە سەريازىيەكانيان كردووہ . كاتىك ھەركەوت كە
 رووخاندنى كۆمارى مەھاباد تەنيا مەسەلەى كاتە ، عمەمەر خان دەستى لە پشتگىريي
 كۆمارەكە بەردا و گەرايوە مالى خۆى لە زابندەشت و چاوپەرىي پەرسەندنى
 رووداوھەكانى ھەكرد . ⁶⁶ پاش چەند سالىك ، كاتىك سەبارت بە پەيوەستبوونى بە
 كۆمارەكەى مەھابادھە پەرسىارىي لىكرابوو ، ھەكوتەيت كە گوتووھەيتى ئەو لە پىناوى
 ئەوھەدا ئەو كارەى كردووہ تا گەردنى خۆى رىزگاركات . ⁶⁷

⁶³ Ibid.,252;Douglas,82.

⁶⁴ Ibid.,73-76.

⁶⁵ Roosevelt,259,n.5.Cf. ھ۲ . پسيان

⁶⁶ Roosevelt,265.

⁶⁷ Douglas,59.

عەمەرخان كە بەرزیزی ماوەی كارکردنی لەگەڵ رژێمەكەى مەهاباد ،
 وایمەكەوت كە پەيوەندییەكى توندوتۆنى بە (جۆرج ئالن) ی بەلیۆزی ئەمەریكا له
 تاران بووینت . كارێك كە گومانى تێدا نیه ، هەمان پەروش و خۆپاریزی و باداوانە له
 پشتیەوه بوو . دۆگلاس باسی لەوه کردووه كە چۆن عەمەرخان بەهۆی هەول و كارکردنی
 بەلیۆزی ئەمەریكاوه خۆی رزگارکردووه . " كاتیك عەمەرخان بە حكومەتەكەى قازیی
 محەممەد پەيوەست بوو . پەيوەندیی خۆی لەگەڵ جۆرج ئالن دا پاراست و سەنگی
 خۆی له تەئەزەووی حكومەتەكەدا بەدژی لایەنگرانى دەسلەتای شورەویى دانا بوو .
 دواى رووخاندنی حكومەتى مەهاباد ، جۆرج ئالن بە قازانجی كێشەكەى عەمەرخان
 لەبەردەم شادا بۆی تێكەوت و توانی سەرکەوتووانە عەمەرخان رزگار بكات و
 وەفاداریشی بۆ ئەمەریكا مسۆگەر بكات .⁶⁸

حاجی بابە شیخ : دوو پووی و هەلبەستى له ئەمرانی كۆماری مەهاباد دا
 دیاردەیهكى ناسایی و بەربڵاو بوو . تەنانت حاجی بابە شیخیكى بەتەمەن و زۆده
 رێزلیگیرو ، هاوكات لەماوەی سالیك تەمەنى كۆمارەكەدا لەگەڵ ئەوهی وەك سەرۆك
 وەزیران هەندەسورا ، كەچی پەيوەندییەكى بەردەوامی لەگەڵ حكومەتى ناوەندییدا هەبوو
 . بە دانپێدانانی خۆی ، ئەو لەپێناو ئاگادارکردنەوهی حكومەتى ئێران و پێدانی زانیاری
 سەبارەت بەمەر كارێك كە لەنیوان شورەویى و هاوێلانی خۆی له مەهاباد دەگوزەرا ،
 هەندەسورا .⁶⁹

قویاد : ئەمرانی ئەمەش هەیه كە قویادی كۆپی سەمكۆی سەرخێلی بەناوبانگی
 شكاك ، له رێگای عەمەرخانی شەریفیی خزمیەوه ، داواى له حكومەتى ئێران کردووه تا
 پیاوێكەى خێلەكەى چەكدار بكات بۆ ئەوهی هەلكوتنە سە مەلاستەفا و هاوێلانی .⁷⁰
 مەلا كە له كۆتاییدا توانی بەرمو شورەویى هەلبێت ، لەو دەمدا بێهیاو بوو ، لەمەوتی

⁶⁸ Ibid., 73.

⁶⁹ پسیان ۲: ۱۷۴.

⁷⁰ هەمان سەرچاوه . ۲: ۹۲.

نومدا بوو له لایمن هیزه ئیرانییه کانهه گه مارؤ ندریت . زؤر نسته م بوو حکومتی ئیرانیی دواوکهی قویاد بینیته دی ، چونکه وهک دهزانین ، عمه مرخان خوشی به شدارییه کی له کارو کردهوه سهربازیانه دا هه بوو که له دهووبه ری ولاتی شکاک بهرئوه دهچوو . لهو رووهوه روزفیلت تیبنینیک دهرکیئیت : " حکومتی ئیران که به ناشکرا نهیدهویست نهو منهته بینیته سرخوی ، عمه مرخان له بهرنامه کهی خوی بو په لاماری نازهربایجان ناگادار نه کردهوه ، هه ریویه ومختایه کی نهو پیاوه خیله کییه کانی بو لیدانی دیموکراته کان خپر کردهوه ، جهنگ کوتایی پیهاتبوو ."^{۷۱}

رؤلی بارزانییه کان

بارزانییه کان- بیهیوا ، سه سهخت ، ههروه ها خاوهن مه بهستی تایبته که بهدوای کهن- هه ره سه سه تاره سه رچاوهی هه ردوو حالتهی بهه یزیی و لازیی دهو له ته کوردییه که بوون ، ویزای نهوهی هه ره له سه سه تاره له لایمن رژمه کهی قازی محه مه دهوه باوهشیان بو کرایه وه . که مینک پاش نهوهی گه یشته نه ئیران ، دهستیان کرد به گفتوگو له گه ل حکومتی ئیراندا و به وه رازیی بوون چه که کانیان دابننن و وهک دهوورخاوه یه کی رامیاری نیشته جهی بکرنن . پاش نهوهی له گه ل حکومتی ئیراندا نه گه یشته ریکه رتیک ، بیریان گوژیی و چهونه ژیر سایه ی قازی محه مه دهوه .^{۷۲} بارزانییه کان له روی راهیتان و چه کدارییه وه له زۆریه ی هیزه کانی خیله چه ره به چه ره کانی باشته بوون ، فره بویان نسته م نه بوو شوینی خویان له پسته بالاکانی سه ربازییدا بگرن . نهوان سه رکه موه توه انه به رسنگی سوپای ئیرانیان گرت ، خیله ناهاوکاره کانیان دهتوقاند ، به گشتیی سه لمه اند بوویان چالاکترین و کاریگه رترین هیزی جهنگاوه رن له کوردستانی ئیراندا .

هه رچه نه ، دهرکه رتنی له نا کاوی هیزه کی به رچاوی بهو توه انیه له ناوچه یه کی سنوورداری وهک کۆماره کهی مه هاباد دا ، په یوه ندیی ناسایی هیزه کانی له نیو خیله کانی ناوچه که دا شیواند . گه یشتنی بارزانییه کان بنگومان توپه ییه کی سه بهارته به

⁷¹ Roosevelt, 267-68.

داگیرکارییهکی نابهجیی(دهرهکی) وروژاند ، به تاییهتی لهنیو ئه خیلاندا که بهرژهوهندییهکانیان به توندیی لیدرابوو . سههرای ئه سوژه کوردایهتییهی که لهو کاتهدا بلاو بوو ، ههروهها سهروشتی ئهکی بارزانییهکان له مههاباد دا ، ئهو دهستیوهردانه له کاروباری نیوخوژی لهلایهن دهستییهکی دهرهکییهوه ، وایدهچوو لهلایهن کوردانی بیرتسک و پهیوهست به بهرژهوهندیی تسکی خیلایهتییهوه جیگای چاوپوشین نهییّت .

ههروهها هاتنی بارزانییهکان بۆ ناوچهکانی ژێر دهسهلاتی کۆماری مههاباد گرفت و نارمزهتییهکی دیکهیی لیکهوتوه . دایینکردنی خواردهمهینی و نازوخه بۆ چهند ههزارکسێک دهبووه هۆی داچۆپینیکی قورسی ئهو بیرهکهمهیی سههرچاوه خوارکییهکانی ناوچهکه و دهبووه هۆی بارگرائیهکی سهختی دانیشتووانهکی .^{۷۲} هههرچهنده ، گهنگترین کیشه و گرفتیک که پهیوهندیی بههاتنی بارزانییهکانهوه بۆ کوردستانی ئێران ههیه ، وادههکهوئیت که پهیوهندیی به سهروشتیکی تهواو جیاوازهوه ههییّت .

وا دهرهدهکهوئیت سههرانی بارزانیی سههرتا لهگهڵ قازیی محهمهد نهگونجاییت و ههروو پاش گهیشتهنیان بۆ ئێران لهگهڵیدا کهوتبه ناکۆکیی و بهزمهوه . شیخ نهحمهدی بارزان گوتهوهی گویه ئهو شتانه بیوه هاتنه پێشهوه چونکه بارزانییهکان ئهو داوایهیی قازیی محهمهدیان رهتکردهوه که دهیویست وهک هیزنکی تهمنکارانه بیاننیریته سهرخهیله یاخییهکان . سههرانی بارزانیی جهختیان لهسهه ئهوه لهرکردهوه که پهیوهندیی نیوان ئهوان و قازیی محهمهد تا رادهیهکی وا تیکچوووه که قازیی لهبهردهم کارمهاندانی شوهرهوییدا بهتوندی وهک دارنهستیکی بهریتانیی تاوانباری کردبوون . سههرنجامی داویی ئهه ناکۆکییه وهک شیخ نهحمهد دهئیت ، ئهوه بوو که ئهه نێردرایه شهتتان ئاوا و ناچارکرا لهوئندهر تا رووخاندنی کۆمار بهئینتیهوه .^{۷۴}

⁷³ Roosevelt, 265.

⁷⁴ بهگوئهری پسیان ، ئهه ناشکرکارییه لهلایهن شیخ نهحمهدوه بوو . پاش ئهوهی دواي رووخاندنی کۆمار چاوپیکهوتنی لهگهڵدا سازداوه شیخ نهحمهد پێش چاوپیکهوتنهکه قورنانیکی هیناوه و سوئیدی پسیانی داوه که جگه له بهرژهوهندیی و بهرزیی ئێران شتیکی دیکهیی له دلهایه . پسیان ۲۰: ۲۵-۳۶

ھۆكۈمەت ئورمانى ناھەزى خىلەكان بۇ رۇنمەكەى مەھاباد

دۇنەتتەى خىلەكان بۇ كۇمارە كوردىيەكەى مەھاباد لەناكامى چەندىن ھۆكۈرى
مىژووى ، رامىارى ، ئايىنى ، كۇمەلەتتەى و ئابوورىيە بوو .

ھەستى دۇرە شورووى : رۇنمەكەى مەھاباد بە ئاشكرا چەندىن سوود و پىووستى
لە پەيوەندى خۇى بە شورووىيە دەستەكەوت . ئەوئى زۇرى نەخاياند بوو جىگەى
دۇراوكىنى كوردان ، گومانى تىدا نىە كە ناوى مەزنى يەكىنى شورووى و پلە و پايمەكى
، شوئىنى لەسەر زۇرىك لە كوردان دانا و ھانى دان لەمورى دەولتە ئوئىكە كۇبىنەو .
وئىراى ئەوئى ھەمان پەيوەندى رازەى بە پەيدا بوونى نىگەرنى و ناھەزى لای بەشىكى
بەرچاوى سەر كە خىلەكەى دەسەلەتدارە كوردەكان كەرد . ھەلۇئىستى دۇرە شورووى ئەم
سەر كەدەنە لە ئاكامى پەيوەندىيەكى ئادۇستانەى مىژووىيە شەقلى ھەرگەرتبوو .

ھەمىشە شەر لە ئىوان رووسىا و ئىران يا رووسىا و توركىادا بوو و دەبوو ،
كوردان ھەك دوژمىكى قەستەسەر رووئىرووى رووسىا بىوئايەتەو . سەربارى ئەوئى
بەھۇئى ئەوئى كە بەشىكى بەرفراوانى ولاتى كوردان دەكەرتتە سەر سنوورى رووسىا و
ئەو دوو ولاتەى ھاوسىنى باشوورى ، ھەر مەملەئىيەكى ئوئى زىانىكى مەزىن و
نەھامەتتەىكى بىوئىنەى بۇ كورد لىدەكەوتەو . بۇ ماوئى زىكەى دوو سەدە ، كوردانى
رەغىمەتى شا و سولتان وا پەروەردە دەكران كە رووسىا بە دوژمىنى پلەيەك و كافرئى
موتلەق بزائىن .

جەنگى يەكەمى جىھانىى ، بەتايبەتتەى ، مەرتىكى تۇقىن و سەلمىنەوئى
سەبەرت بە رووسەكان جىھىشتبوو . ئەو مەملەئىيە ، كە لە ئاكامى راگەياندىنى جىھانەو
لەلەيەن توركانەو سەرىھەلدا ، ئاگرئى رقى و كىنەى رەگەزى و ئايىنى ھەلگەرساند .
جەنگ لەو بەرەوئى زۇرىيەى جار ئەنجامدانى كوشتارى بەكۇمەلنى لە يەكدى لىدەكەوتەو
، ھەرىكە لە ھەلنى ئەوئى بوو بەسەر ئەوئى دىكەدا زالىبىت . ھەستى دۇرە رووسىا ھەك
چاوپرواندەكرا ، لەئىو ئەو رەگەزە كوردانەى كوردستانى ئىراندا بەھىز بوو كە گۇبىستى

پرۆیاگنده پان-ئیسلامییهکانی تورکیا بوون .^{۷۵} ئەوانەى زۆریهى کوردانى ئێرانیان پێکدهمینا ، وێرای ئەوەى نایبیت ئەوەشمان لەیاد بچیت ، که هیندیکیش هەبوون لەپاڵ روسەکاندا بوون .^{۷۶}

لەگەڵ دەستپێکردنى شوپش لە روسیا و دامەزراندنى رژیمی شورەویى ، جۆره هەلۆنستیکی نوێ لەهەمبەر روسەکان سەرپهه‌لدا . نینگەرانى لە هەلۆنستی نایبىکوتانى حکومەتى شورەویى بووه سەربارى ئەو هەستە دژ بە روس و دژ بە کریستانییەى پێشتر لای کوردان هەبوو . بینگومان ئەو هەستە دژ بە شورەوییه لەنیۆ سەرداره کورد و خانەدانه مولکدارەکانى دیکه زۆر بەهێزتر بوو ، ئەوانەى دەرسان لەسایهى سیستەمى هاوشیوهى شورەوییدا بە تەواوی دەسلەت و مولک و مائەکانیان لەدەستبچیت .

هۆکارى ئابووریى : هۆکارى دیکهى گرنگى بێزارى کوردانه دژى رژیمهکەى مەهاباد . جوتیارانى کورد ، بەتایبەتیی توتەموانەکانیان ، ئەوانەى بژوویان بەشیوهیكى سەرمەکى پششى بە بازاری ئێرانى دەبەست ، تووشى زانیکی ماددىی مەزەن بوون بەوەى لەبەشەکانى دیکهى بازاری ئێران دابران . وەك پێشتر تێبینى کرا ، ئەهەمەتیی و بارگراڤیەك که کەوتبووه سەرشانى کوردان ئەهەبوو که دەبوايه ئەو خۆراک و دانەوێڵه کەمى هەیانبوو ، بەشى ژمارهیهکی زۆر له جەنگاوهرانى بازرانى لێبدهن .^{۷۷}

بێزارى له سەرگردایهتیی قازى مەهاباد : له کۆتاییدا ، زۆریهى سەرخێڵه

⁷⁵ پێوسته تێبینى ئەوه بکړت که به هۆى پهيوهندیى کۆمارى مەهاباد و یەکیش شورەویى تۆرەبوون و چالاکانه دژبەتیی قازى مەهمەدیان دەرکرد . له سالانى جەنگى یەکمەى جیهانیى ۱۹۱۴-۱۹۱۸ لەنیۆ بەرمی سەرسەختترین لایەنگەرەکانى تورکدا بوون . دواى شەرىکى توند لەنیوان یەکه قەفقاسییهکان و چمکداره خێڵەکیه کوردەکاندا ، بايزپاشای سەزۆکى بەناوبانگى مامش کۆپىکى لەو شەهەدا لەدەستدا . دەرگوترى ئەو تەلەگرافىکى نارووه و دەقیقت : " کۆره لومەکم که ژمارهیهکی زۆر روسى کوشت . بەدەم بڕینەکیهوه گیانى دەرچوو و بووه قوریانى سولتان . گەر خوا پشێ خوش بێت . کۆرهکەى ترم و خۆشم لەسەر هەمان رێباز دەرپۆین و خۆمان بۆ خەلیفه ئەهکەینه قوریانى " . عباس العزاوى ، عشائر العراق ، ۲ : ۱۱۶ .

⁷⁶ وەك پێشتر تێبینى کرا ، عەمەرخان له لایەنگراى بەرایى رژیمەکی مەهاباد بوو . بەگۆنێرەى (دۆگلاس، ۲۴) عەمەرخان دەسائى له زیندانى تورکەکاندا بەسەر بردووه بەهۆى ئەوەى که سالانى جەنگ دژیان جەنگاوه .

⁷⁷ Roosevelt, 265.

كوردىكان سەبارەت بە دەرگەوتنى قازىي مەمەد لە پلەويەيە دەسلەتەنى بەلادا و لە
 رىنگاي تارابەيك نانا سايي ميكانيزمي پارتايەتتەي و ھەر وھا بەھۆي پشتگيرى خەلگى
 شارنشىنەو بىزارىيون . دەسلەت لە كوردستاندا ، ھەر لە كۆنەو لە دەستى ئەوانەدا
 چىرۆتەو ، كە دەستيان بەسەر رىخراوى نىمچە سەربازىي خىلە جەنگاومرەكاندا
 گرتەو . نەم دەستبەسەرداگرتتە لە رىنگاي پەيوەندىيە خىلەكەي و دەرەبەگايەتتە
 زالەكانەو جەختى لەسەر كراوئەتەو . چىنە دەسلەتدارە فەرمانرەوا سونەتتەيكاني كورد
 زاھەي سى دەستەي جياوازن : مەرايەتتە مەرايەتتەكان ، شىخى تەرىقەتە نايىنەيەكان و
 ھەر وھا سەرخىلەكان . ھەموو ئەو سەركرە كوردانەي بانگەشەي كوردايەتتەيان ئەكرد و
 خەونى فراوانكردنى دەسلەتەي خۇيان بۇ ناوچە كوردىيەكانى دىكە ھەبوو ، سەر بە يەك
 لەم سى دەستەدەسلەتدارە بوون . كارەكانى مەرىدەرخانى بۇتان ، شىخ عوبەيدوللاي
 نەھرىي و ھەر وھا سەمكۇناغاي شەك ، نەتوانرەت وەك سى نەوونە نامازەيان بۇ
 بەكرەت .

لەسايەي ھەلومەرجىكى ئەوتۇدا ، ناستەنگ سروسىيون لەبەردەم خواستى
 رىبەرايەتتەي نەتەوھىي كەسىكى وەك قازىي مەمەد ، مەسەلەيكەي خەتتەي . ئەو
 راستە كە ئەو ئەندامىكى بەرئەي بەنەمالەيكەي بەناويانگ و ناسراوى شارەكەي خۇي واتە
 مەھاباد بوو ، بەلام ئەو تەنبا كەسايەتتەيكەي پايمەرىي نايىنەي و شارنشىن بوو ، بىبەش
 لە ھەر پلەويەيە و جياوگىك كە ئەندامانى دەستەي مەزەنە فەرمانرەواكانى كورد لىي
 بەھەرەمەند بوون . وەك رىبەرىكى نەتەوھىي ، لە خەسەلەتەكانى ئەو رىبەرايەتتەي بىبەش
 بوو كە ھەزارەھا وەفادار و لايمەنگ لەدەورى خۇي كۆيكاتەو ، ئەوھى لاي رىبەرانى
 پىشوو بەدى ئەكرد . ئەو نە پلەويەيە دەسلەتە كۆنەكانى ھەبوو كە بەشىنەويەيكەي
 كەمۆنە لە دەست مەرە مەزەنەكاندا بوو و بە مەراتتەي فەرمانرەوايەتتەيان ئەكرد ، نە ئەو
 پىرۆزىيەي ھەبوو كە شىخەكانى تەرىقەتەي قادىرىي و نەقشەبەندىي لاي مۆردىدەكانيان
 ھەيانبوو . ھەر وھا نە ئەو دەسلەت و ناوبانگەي ئەو سەردارانەي ھەبوو كە
 سەركردايەتتەي كۆنقدراسىونى خىلەكانيان ئەكرد .

وىراي تىكرای ئەو ناستەنگانە ، قازىي مەمەد بۇ ماوھەك تەوانى بىتتە
 پىشەوای بەلای گەلەكەي ، لەنۆ تىكرای ئەو ھۆكارانەي ئەوان گەيانە دەسلەت ، ھىچ
 يەكيان وەك ئەوھيان بايەخدار نەبوون كە وەك سەركردەيكەي نەتەوھىي لەلایەن بەشىكى

مەزنى كوردانى ئىرانىمە قايىلى قىبۇل بوو . بىگومان نەمە مژەدى بايەخىكى قوول بوو
كە تەنيا ھىماي كۆمەلەيتىي و راميارىي خۇي ھەبوو . نەمەش بەلگەيەكى ئاشكرا بوو بۇ
سوانى دابە كۆمەلەيتىيە كۆنەكە ، ھەروھە نەمەي كە ئەر سىستەمە فەرمانەرەوايەتتىيە
بۇ چەندىن سەنە رەگى داكوتا بوو ، خەرىكە بىكەوتتە بەر مەترسىي رووخان .

ئەر سوانە لە ئاكامى ھەلگىرساندىنى جەنگى يەكەمى جىھانىي و ئەر
روداوانەي بەدوايدا ھاتن ، خىراتر بوو . بىناتنانى كارگىرئىيە ھاوچەرخەكان لە توركيا ،
ئىران و عىراق لەپاش جەنگ ، پروسەي نىشتەجىببون و ھەلۋەشاندىنەمەي ژيانى
خىلەيتىي چالاكتر كەرد ، ھەروھە رەوتى فىركردن و خويندھوارىي ، پىشەسازىي و
شارنشىيىنى خىراتر كەرد ھىزەكانى گۇران بە شىۋەيەكى ھىۋاش بەلام چەسپاۋ پەرەي
سەند و لەگەل چوونە پىشى سەمدەدا و بۇ دووردەستىرئىن كەنارەكانى كوردستان خۇي
دەكوتا و مۇزكى خۇي لە ھەموو لايەك دەدا . پەيوەندىيە نەرمەگايتىي و خىلەيتىيە
كۆنەكان لە ئاكامى گۇرۇنى خىرا و ھەمەلەينەي جىھان بەشىۋەيەكى مەزن لاواز دەبوو ،
نەمەش ھىدى ھىدى زەمىنەي بۇ ھاتنە كايەي شىۋازنىكى ئونى پەيوەندىي و ھەفادارىي
دەرسكاند . تىۋرى ھاوچەرخی نەتەوايتىي ، لەگەل جىگرتن و خۇچەسپاندىنى
ھىماكانى ئەر ھەفادارىيەدا ، شۇنى لەسەر سىروشت سەرچاۋەكانى ھىز لە كوردستاندا
دەمنا .

ھەرچەندە ، روداۋەكانى دواتر نەوھىان پىشاندا كە نەركەوتنى ئەر گۇرۇنانە
ھىشتا نەوئەندە قوول و رىشەيى نەبوو ۋەك چاۋەرۋانى لىدەكرا . دەسەلەتدارىي بەھىزى
چىنە سونەتتىيەكان بەسەر كايەكانى ژيانى كۆمەلگا تا رادەيەكى زۇر ۋەك خۇي مابوو .
ھەروھە زۇرىنەي كۆمەلگا خىلەككىيەكان تازە لەسەرەتاي نەردە بوون ھەست بە
كارىگەرىي ئەر يىروباۋەرە ئونىيە بىكەن . لىرەدا ، كاتىك ھەردوولا ھىزەكانى خۇيان
رىخست و لەبەرامبەر يەكدا راۋەستان ، سەنگى ھىزە سونەتتىيەكان و پەيوەندىي و
ھەفادارىيە كۆنەكان سەلمەندى لە ئونىيەكە بەھىزترە .

ژارەيەكى زۇرى سەرخىلەكان بەتاييەتتىي ، بەسەر كەردى ئونى ھەفادار نەبوون .
ۋەك پىشتەر ئامازەي پىندرا ، ئەرمان لە دەسەلەت و پەلەۋپايەي تازە بەدەستەتوۋى پىشەوا
دەترسان و بە گومانەۋە لىيان دەرۋانى . ئەر دەسەلەتەي كە بە شىۋازنىكى باۋى
دانپىندانراۋ بەدەستى نەھىنابوو . بۇ زۇرىھىان ، بەدەستەتئىنانى دەسەلەتەي بالا لەلاين

قازى محەممەدوھ لادانىكى بىۋىنەنى لە نەرىت و شىۋازى باو پىكىدەھىنا . ئەوان بە سووكى سەيرى خواست و پلەوپايەى نۇنى پىشەسوايان دەكرد و چاويان بە دەسەلاتىدا ھەنەنمەھات و ئىرەبىيان پىندەبرد . ئەوان وايان لەقەلەم دەدا كە پىشەسوا دەيموئىت لە ساىەى ئەو يىروباوھرە نوئىدەدا ھەز و ئارەزووى دەسەلاتخوازى بىنئىتە دى .

رووخاندنى كۆمارى مەھاباد و رووداوەكانى دواتر

لەوانەىە راستەوخۆتەرىن تاكە ھۆكار بۆ رووخاندنى ھەردو كۆمارەكەى نازەربايجان و مەھاباد بىرىتەبىئەت لە بىرئارەكەى شورەوى سەبارەت بە كىشانەوھى ھىزەكانى خۇى لە ئىران لە ماىۋى ۱۹۴۶دا و لە ئاكامى قشارى توندى ھىزە ئەرۋىبىيەكان . لەسەروبەندى پاشەكشەى ھىزەكانى شورەويىدا ، ھۆكەمەتى ئىران چالاكانەتر بەرەو كارۋەردەوھى سەربازى ھەنگاوى نا . زىاتر و زىاتر ھىزى ئىرانىي ھىزەئايە ناۋچەكە ، قازى محەممەد كە تەنبا ھىزىكى جەنگاۋەرىي خىلەكىي لەبەردەستدا بوو . لە ھەلومەرجىكى بىھىوايىدا بوو .

لە دىسەمبەرى ۱۹۴۶دا ، نەرتەشى شاھەنشاهىي ئىران پەلامارى نازەربايجانى دا و لە ماوھى ۲۴ساتدا بەرھەلئەستىيانى تىكشكاند . بەزىنى ھىزەكانى دىموكراتى نازەربايجان لەشەوى ۱۰ى دىسەمبەرى ۱۹۴۶دا لە گەلى قافلانىكۆ لە لاىەن سوپاى ئىرانەو ، زەنگى كۆتايى كۆمارە كوردىيەكەى مەھاباد بوو . ھەرەك چۆن بەر لە سالىك . گرتنى تەبىرۆز لەلاىەن نازەربايجانىيەكانەوھ مژدەى دامەزاندنى كۆمارە كوردىيەكە بوو . جىنگاى سەرنجە تىبىنى ئەو بەكەين كە فەرماندارى دىموكراتەكان لە نازەربايجان لە نامەيمكى خۆيدا بۆ سەرۆك ھەزىرانى ئىرانى ناردەوھ ، رايگەياندەوھ كە سەيفى قازى سەركردەى كوردان سەرى لەباردودۆخەكە سوپاۋە و فەرمانى ۋەستاندى جەنگ و بەرگىرى داوھ .^{۷۸}

دوو رۆژ دواتر ، سەدر قازى ، براى قازى محەممەد ، چوۋە ميانداۋاۋ ، لەوئى چاۋى چارى بە ژىنېرال (ھومايۋنىي) سەركردەى ئىرانىي كەوت . ئىۋەرۆكى سەردانەكەى

⁷⁸ Ibid.,266.

سەدرقازىي برىتقىبوو لە كارکردن بۇ ھەماھەنگى نىۋان ھەردوو لا تا ناۋچەي مەھاباد بىن شەي و بەشىۋەيمكى ئاشتىيانە لەلايەن سوپاي نىرانەمە دەستى بەسەردا بگىرىتمە . لە ئاكامدا گەيشتە رىكەوتنىك كە ھەر زوو پاش ئەمەي بارزانىيەكان مەھاباد جىنەھىلن . ھىزە نىرانىيەكان بەرو ناۋچەكە بکشين .

پاش ئەمەي بارزانىيەكان بەرو ئەغەدە كىشانەمە ، سوپاي نىراني بەرو مەھاباد كەوتە جوولە و ھىزى خىلەكىي غەيرە نىزامىشيان لە خىلەكانى دىبوكرى ، مامش و ھەرۋە مەنگوريش لەگەندا بوو ، ئەم سى خىلەي سەركردەكانيان ناھەزى كۆمارەكەي مەھاباد بوون . ھەرچەند ، ئەم ھىزانە لە نىزىك شارەكەمە لەلايەن نىردراۋىكى قازىي محەممەدەمە و سىتىران ، ئەمەي نامازەي بە رىكەوتنەكەدا كە داگىرکردنەمەي مەھابادى خستۋتە ئەستۋى سوپاي نىزامىي نىران نەك پىاۋە خىلەكىيەكان ، ئەوانەي نامادەمبۋنيان مەترسىي كەوتنەمەي ئانارامىي و ئازاۋەي لىنەيدا دەيىت . بەلام ئەم داۋايە پەسەند كرا . چەكدارە خىلەكىيەكان پاشەكشەيان پىكرا ، سوپاي نىراني چوۋە نىۋ مەھابادەمە ، ھەرۋە بۇ ماۋەي چەند رۆژنىك پەيوەندىيەكى دۇستانە لەنىۋان سەركردەكانى سوپا و رىبەرانى كورد بەرقرار بوو .⁷⁹

ۋىراي ئەمەش ئەم مانگى ھەنگۈنىيە ھەر زوو كۆتايىھات . لە ۱۷ و ۱۸ دىسەمبەردا ، ژمارەيەكى زۆر لە سەرانى كورد ، لەوانە قازىي محەممەد و سەيفى قازىي ناموزاي ، گىران و زىندانىي كران . لە ۳۰ دىسەمبەر ، سەدرقازىيىش لەمالەكەي خۆي لەتاران دەستبەسەر كرا و ھىنايانەمە بۇ مەھاباد . لەۋئ لەگەل قازىي محەممەدى بربايدا لە گرتووخانە راگىران . بەپىي گشت ئەم بەلگانەي ھەم ، گرتنى سەدرقازىي كارىكى نادروست و نادادپەرۋەرەنە و تۆلەسىنەنە بوو ، بەدرىژايى تەمەنى كۆمارە كوردىيەكە ، ئەم جەختى لەسەر ھەلۋىستىكى دروست و ناتوندوتىژ دژ بەم رۆئە دەكرە كە لەلايەن براكەيەمە رىبەرايەتتىي دەكرە . ئەم ئەندامى پەرلەمانى نىران بوو و لە تارانىش دادەنىشت . بەدرىژايى ئەم سائە ، تەنيا ئەم جارە تارانى جىنەشتىبوو كە لەلايەن دەسلەتدارانى نىرانىيەمە داۋى لىكراۋو ۋەك نىۋەندىك ھەلسۈرپت .⁸⁰

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

به بوونی سمرانی کورد له گرتووخانهدا ، نهمیستا سویای ئێران دهمسەلاتی تهواری بوسەر مههاباد دا همیه . هه‌ریۆه داوای له تیکرای ئه‌وانه کرد که شکایه‌تیان دژی گیراوه‌کان همیه پینشکەشی بکەن بۆ ئه‌وه‌ی ته‌واری ئه‌و به‌لگانه‌ی همیانه بخه‌رتە به‌رچاو .⁸¹ ئهم هه‌لسۆکه‌وه‌ی دهمسەلاتدارانی ئێران دوا مۆری له چاره‌نووسی تۆمه‌تبارەکان دا . ئه‌وه‌ی بووه هۆی پینکەپنانه‌ی دادگایه‌کی سه‌رپێی ، که به‌پێی زانیاری سه‌رچاوه‌یه‌کی ئێرانیی ، ئه‌و دادوه‌رانه‌ی قازیی محهمه‌دیان دادگایی کرد . پیاوانیک بوون دهمیک بوو خولیای کۆتایه‌پنانه‌ی دهمسەلاتی قازیان له کهمه‌دا بوو .⁸²

ئه‌وتۆمه‌تانه‌ی خرا‌نه ئه‌ستۆی قازیی محهمه‌د بریتیبوو له : برندی هه‌شتا هه‌زار ریال له گه‌نجینه‌ی بۆکان ، هاوکاربیکردن له‌گه‌ڵ حه‌مه‌ره‌شه‌یدخان و بارزانییه‌کان ، هه‌روه‌ها نارده‌ی په‌نجا لاو بۆ یه‌کینی شوهره‌ویی تا قیری راهینانی سه‌ریازی بن .⁸³ پاش کۆتایه‌په‌تانی دادگاکه ، سه‌زای مه‌رگ بۆ قازیی محهمه‌د ، سه‌یفی قازیی و هه‌روه‌ها سه‌ده‌قازیی بره‌رایه‌وه . پاش ئه‌وه‌ی قازیی محهمه‌د هه‌وائی چاره‌نووسی براکه‌ی بیست ، سه‌ری له بێداده‌ی بره‌اره‌که‌ی دادگاکه سوپه‌ما و به‌رگری له ژبانی براکه‌ی کرد ، به‌لام هه‌ولمه‌که‌ی بیه‌وه‌ بوو . له‌به‌ر به‌یانی رۆژی ۳۱ مارتی ۱۹۴۷ ، هه‌رسێ کهمه‌که له مه‌یدانی مه‌هاباد دا به‌دارا کران . ئه‌و شوینه‌ی به‌سه‌ریازی ئێرانیی و ره‌شاش به‌ده‌ست ته‌نرا بوو .⁸⁴

کوردان له هه‌موو شوینیک هه‌وائی رووخاندنی مه‌هاباد و له‌سێداره‌دانی قازیی محهمه‌د و هاوه‌لانیان به‌ داخ و بێزاریه‌وه پینگه‌مبشت . له تورکیا و عێراق ، ده‌ربیرینی سوۆزی گه‌شتی له‌بار و رێگه‌پیندراو نه‌بوو . له کوردستانی ئێران ، که له سایه‌ی یاسای سه‌ریازییدا بوو ، خه‌لکه‌که داخ له‌دل و توپه‌ بوون به‌لام هێمن بوون ، وێرای ئه‌وه‌ش راپۆرتەکان باس له که‌وتنه‌وه‌ی هه‌را و ناژاره له خوهره‌مناوا ، شاری سه‌ره‌کی هه‌ریی لوهرستان ده‌کەن ، ئه‌وانه‌ی له ۱۱ مایۆ ۱۹۴۷ دا دژی له‌سێداره‌دانه‌کانی مه‌هاباد

⁸¹ Ibid.

⁸² پسیان ۲: ۱۶۹.

⁸³ هه‌مان سه‌رچاوه ، ۲: ۱۷۳.

⁸⁴ هه‌مان سه‌رچاوه.

بیزارییان دهرپریوه و ئەو کارهیان ریسوا کردووه .

ئاسەرورای نالهباری رووخاندنی مههاباد بۆ کوردان و ئەو خەڵکی له نێو مههابادییاندا ژیاوون هیشتا کوتایی نهاتبوو . ههروهک پێشتر تێبینی کرا ، ژمارهیهک له ئەفسهرانی کوردی سوپای عێراق ، ئەوانه‌ی لهکاتی راپهرینی بارزانییدا په‌یوه‌ندیان به مه‌لامسته‌فاوه کرد و پاش شکستی راپه‌رینه‌کش له‌گه‌ڵی به‌ره‌و مه‌هاباد به‌رئێکوترن . رووخاندنی مه‌هاباد ئەو ئەفسهرانه‌ی به‌ره‌و عێراق گێڕایه‌وه ، ئەوانه‌ی هه‌ر زوو پاش گه‌ڕانه‌ویان ده‌ستبه‌سه‌ر کران . له ١٩ی ژوونی ١٩٤٧ چوار له‌و ئەفسهرانه : عیزه‌ت عوبیدولعه‌زیز ، مه‌سته‌فا خۆشناو ، مه‌مه‌د محمود ، هه‌روه‌ها خه‌یرونه‌ڵا عبه‌دولکه‌ریم ، له به‌غدا له‌سێداره‌ دران .^{٨٦}

ئهم له‌سێداره‌دانه ، ترس و بیزارییه‌کی گه‌وره‌ی لێکوته‌وه ، ئەمه‌یه‌که‌مجار بوو عێراق به‌و چه‌شنه‌ مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌خوازانی کورد دا بکات . کاردانه‌وه‌ی کوردانی عێراق و کوردانی هه‌ر لایه‌کی دی ، کاردانه‌وه‌ی که‌سیکی سه‌رسوپه‌ما و بێهێوا و توپه‌ بوو . نه‌ته‌وه‌یه‌تی کورد به‌و گورزه‌ نه‌لاواز بوو ، نه‌ داچوو . له‌جیاتی ئەوه‌ سه‌لماندی بۆته سه‌رچاوه‌ی هێزکی مه‌زنی ده‌سته‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌خوازانی کورد به‌تایبه‌یه‌تی . ئەمیه‌ستا ئەوانه‌ توێژی رووناکیه‌ری کوردن ، ئەو هێزه‌ نوێیه‌ی له‌نێو کورددا له‌پێناو به‌ده‌سته‌وه‌گرتنی ده‌سه‌لات که‌وتبوونه‌ خۆ و له‌ مه‌ملانی‌دا بوو ، ئەوانه‌ی توانییان شانازی به‌ قوریانی‌دان و شه‌هامه‌ته‌وه‌ بکه‌ن و له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتدا که‌وتنه‌ گه‌فتوگۆ .

بلاوکراوه‌ی په‌ناهه‌نده‌ی کورد له‌ دهرموه‌ به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان هه‌وائی له‌سێداره‌دانی قازی مه‌مه‌د و هاوه‌لانی له‌ مه‌هاباد ، هه‌روه‌ها چوار ئەفسه‌ره‌که‌یان له به‌غدا ، بلاوکرده‌وه . کورده‌ نه‌ته‌وه‌خوازه‌ تۆخه‌کان و چه‌په‌کان چۆنیان بیرکردۆته‌وه ، ئەوه‌ به‌ راشکاوی له‌ ده‌نگی کورده‌ستاندا دهرده‌که‌ویت که‌ بلاوکراوه‌یه‌کی ده‌ستخوسیی

^{٨٥} ئهم رووداوانه هانی نووسه‌ریکی به‌ناویانگی کوردیان داوه‌ تێبینی ئەوه‌ بکات که‌ لوه‌کان زیاتر له‌ بۆنیه‌مکه‌

سه‌لماندوویانه‌ که‌ پالێشت و دئه‌سۆژن له‌مه‌به‌ر هه‌موو نه‌ته‌وه‌خوازانی کورد

Hilmi .The Map of Kurdistan ,8.cited in Rambout,80.

^{٨٦} جگه‌ له‌و چوار نه‌فسه‌ره‌ ، پاژنه‌ که‌سی دیکه‌ش له‌ سێداره‌ دران ، هه‌وائه‌کان باس له‌وه‌ ده‌کهن که‌ هه‌زاره‌ها له‌ خێنه‌کییه‌کانی کورد ده‌ژی ئهم له‌سێداره‌دانه‌ خۆپێشاندانیان کردووه .

البریفکاتی ، ٢٩ - ٣٠ . Daily Express (London), June 23, 16, 1947 .

خوښندكارانى كورد بوو له نوروپا . له دهرچووى ئابى ۱۹۴۹ى نهم بلاوكراوهيدا به دور
 گوټارى جياواز باس له له سينداره‌دانه‌كانى مه‌هاباد و به‌غذا كراوه . له گوټارى
 : "سهربرمى هه‌تاه‌تايى بو قازمى محهمد " به پشتبستن به دسته‌واژمى توندى
 كوڤنستانه ، رمخنه له نهمريكا و (به‌تايه‌ت سهرؤك ترومان) ، به‌ريتانىيه‌كان ،
 توركان ، هه‌روه‌ها نيرانىيه‌كان گه‌راوه . سه‌بارت به نيران بلاوكراوه‌كه به به‌كاره‌ينانى
 توندترين دسته‌واژه و به‌مپه‌رى تورمىيه‌وه دابه‌زوه‌ته سه‌ريان و به " سه‌لته‌نم‌تخوزه
 فاشيست ته‌لياكويه‌كان " ناوى بره‌بون .⁸⁷

سه‌بارت به له‌سينداره‌دانى نه‌فسه‌رانى كوردى سوپا ، له بابه‌تى "په‌يمانى
 شه‌يدمه‌كانمان " باسى ليوه‌كراوو . نهم گوټاره نيوه‌رؤكى نه‌و قسانه‌ى بلاوكردؤته‌وه كه
 نه‌و نه‌فسه‌رانه پيش له‌سينداره‌دانىان كردبوويان . ده‌گوتريت نه‌فسه‌رمان له قسه‌كانياندا
 هه‌ستى خويان سه‌بارت به خه‌زانه‌كانيان و له‌مه { كوردستان ده‌رپه‌روه ، نه‌و هؤكارانه‌يان
 خستؤته روو كه هاندهرمان بوون له پيناو به‌رگه‌ريكردن له به‌روباوه‌ريان چمك هه‌نگرن .
 هه‌موو نه‌فسه‌رمان به دروشم‌دان كوټايان به قسه‌كانيان هيناوه ، جگه له مسته‌فا
 خوشناو ، كه هيووى خوى ده‌رپه‌روه ژيانى بياريزريت . نه‌رهش بو نه‌وه‌ى كاربه‌گه‌رى
 له‌سه‌ر سئى منداكه‌ى هه‌مىت . محهمد محموود هاوارى كرد " بئى كوردستان " ،
 خه‌يروئلا عبه‌دولكه‌ريم هاوارى كرد " مردن بو دوزمه‌نانمان و بئى كوردستان " . عه‌زه‌ت
 عبه‌دولعه‌زىز هاوارى كرد " مردن بو ئه‌مپه‌رياليزم و به‌كره‌نگه‌راوه روپه‌شه‌كان "⁸⁸

به‌راوردنك له‌نيوان رژيمه‌ ديموكراته‌كه‌ى نازمه‌رياجان و كو‌ماره‌ كوردىيه‌كه‌ له

مه‌هاباد

ده‌گونجيت هيندينك هؤكار كه رۇئيان له شكستى كو‌مارى مه‌هابادا هه‌بووه ، به
 به‌راوردنكردى نه‌و كو‌ماره له‌گه‌ل رژيمه‌ ديموكراته‌كه‌ى نازمه‌رياجان له ته‌برئز ، ناشكراتر
 بيته به‌رچاو . به‌ده‌ر له و راستىيه‌ى كه هه‌ردوو رژيمه‌كه ، زؤر و كه‌م له هه‌مان كات و له

⁸⁷ ده‌نگى كوردستان ، ژماره ۲ ، (نووتى ۱۹۴۹) ، ۱۰۰ .

⁸⁸ هه‌مان سه‌رچاوه ، ۱۱ ، وهره‌گه‌راوه له : Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, no. 4 , 10-11 .

سایه‌ی معلوم‌رجی وەک یه‌کدا په‌یدا و دواتریش ئاوا بوون .

له‌و دوو رژێمه ، ئه‌وه‌ی نازهربایجان باش رێکخراوتر و له‌ رووی کاری رامیاریه‌وه به‌ نزموت‌تر بوو . هه‌روه‌ها پینشینه‌یه‌کی شوێرشیگێرانه‌ی کۆت‌ری هه‌یه‌ که‌ بۆ ده‌ورانی شوێری مشرووت‌ه‌ی ئێزانیی له‌ سالانی ۱۹۰۵-۱۹۰۹ ده‌گه‌ڕێت‌ه‌وه . ئهم جیاوازیانه‌ له‌وانه‌یه‌ باش‌تر ره‌نگه‌باته‌وه‌ له‌و ته‌رزه‌ پیاوانه‌ی که‌ رێبهرایه‌تیان له‌ نازهربایجان و کوردستانی ئێزانداندا گه‌رت‌ه‌ ئه‌ستۆ . جه‌عه‌فر په‌یشه‌وه‌ری ، دکتۆر جاوید و سه‌رکه‌مه‌کانی دیکه‌ی نازهربایجان که‌سانی کۆمونیستی لیه‌اتوو و شاره‌زا و تیگه‌یشتوو بوون و ئه‌ندامه‌کی پێگه‌یشتوو و قه‌لبووی حیزبیه‌ی بوون و ده‌یانزانی چ شتیکی تابه‌ت و دیارییکراویان ده‌وێت .^{۸۹} به‌ به‌راورد ، سه‌رانی کورد که‌سانیکی سانه‌ و ساکاری خۆماله‌ی بوون ، زۆربه‌یان له‌ رووی رامیاریه‌وه‌ کال و کچه‌ و خاوه‌نی که‌مه‌یک یاخود هه‌ر هه‌چ ئاراسته‌یه‌کی نایه‌دولۆژیان نه‌بوو . سه‌روشتی عه‌قڵیه‌تی بۆجوازی و ده‌ربه‌گایه‌تی سه‌رانی کورد ته‌واو له‌گه‌ڵ بیرکردنه‌وه‌ی مارکسیستی سه‌رانی نازهربایجان پێچه‌وانه‌ بوو . ته‌نانه‌ت قازی محمه‌دیش ، که‌ له‌ئێو کورداندا له‌ هه‌موویان تیگه‌یشتووتر و رووناکیه‌تر بوو ، که‌مه‌یک یان زیاتر له‌ پیاویکی نایینی تیگه‌یشتوو ، شاره‌زاتر بوو .

جیاوازیه‌کی دیکه‌ که‌ ده‌توانرێت ببینرێت‌ه‌وه‌ له‌ئێوان بانه‌مای جیاخوازی نازهربایجان که‌ ته‌وژمی به‌ دامه‌زاندنی رژێمه‌ دیموکراته‌که‌ی نازهربایجان به‌خشیی ، له‌گه‌ڵ جولانه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی کورد که‌ له‌ ده‌روه‌ی ئه‌و ناوچه‌یه‌دا بوو کۆماره‌ کوردیه‌که‌ی مه‌هابادی تێدا رسکا . جیاخوازی نازهربایجان له‌سایه‌ی کاریگه‌ریی چالاکیه‌کانی شه‌روه‌یی و تورکییدا په‌رهبه‌سه‌ند ، ئه‌و چالاکیانه‌ی به‌ نامانجی لاوازکردنی پابه‌ندبوون و وه‌فاداریی خه‌لکه‌ خۆجێیه‌که‌ و وه‌ک هه‌نگاوێکی سه‌ره‌تایی بۆ

^{۸۹} بۆ زیاتر له‌باره‌ی په‌یشه‌وه‌ری و سه‌رکه‌مه‌کانی دیکه‌ی فه‌رقه‌ی دیموکرات و ئه‌ندامانی کابینه‌که‌ له‌ ده‌مه‌دا :

L.P. Elwell-Sutton, L.P. "Political Parties in Iran," Middle East Journal 1. no. 1 (Jan 1949): 45-62; George Lenczowski, "The Communist Movement in Iran," Middle East Journal 1. (1947), 43n.37.

پۆھلکان و گرتنەخۆ ناراستە ئەکرا . نازەریایجانى شورەویى پىشكەوتوتوتەر و باشتەر بەرپۆھبەراو ، ھەمىشە شوئىنى لەسەر ھاوڕەگەزەمکانى خۆى لە نازەریایجانى ئىزان لەودىو سنوور دانەنا و دەیووورئاندىن . بىنگومان شورەویى كە بەھىواى راكىشائى نازەریایجانى ئىزان بۆ نىو خولگەى خۆى و پاشتەر ھەلئوشىنى بوو ، لىھاتووانە سوودى لەگشت نەو دەرفەتانە وەرگرت كە لىكنزىكى رەگەزى ، كەلتووورى ، جۇگرافىي ئىوان ھەردوو نازەریایجان لەبەردەمیان دانابوو .

توركە عوسمانىيەكان ، بە پىچەوانەو ، كە لە سەردەمانىكدا بە نامانجى دەستبەسەرداگرتنى نازەریایجانى ئىزان مەملانئىيەكى توندى رووسەكانیان ئەكرد ، ماوەيەك پىشتەر و بەدزىزايى سالانى جەنگى يەكەمى جىھانئىيەو ، بە سەركەوتنىكى مەزنەو سىياسەتىكى نىسلامچىنى تۇرانچىتئىيان (بەرھوپىدانى بەكارھىتائى زمانى ناوەرەستى ئاسيا بەتايبەتئى زمانى ئۇرال-ئالتايى) بەرپۆھ دەبىد ، بەوش ، ئەو ھىزە خۆ لەناوھند بەدوورگرەنەى كە لەلایەن رووسيا و توركياوھ دەست بە پشئىاندا دەھئىزا ، دەمىك بوو لەنىو نازەریایجانئىيەكاندا خەرىكى كاركردن و ھەلسۆپان بوون ، ئەوانە زىاتەر لە جارىك خولئى خۆكىشكردنئىيان بە ئاشكرا بەرھو ھەرىك لەو دوو دەولەتە مەملانئىكەر و رەكابەرە پىشائەندا . جۆلانەوھى شورەويىخوزانە كە لە سالانى ۱۹۴۵-۱۹۴۶ لەلایەن نازەرىيە دىموكراتەكانەوھ رەبەرئەتئى ئەكرا ، لەوانەىە زىاتەر لەو ئەركەوھ نزیكترئىت كە بۆ ماوەيەكى دوورە خولئى يەكگرتنى لەگەل رووسىادا لە سەردا بوو .

ئەو جۆلانەوھى كە بووھ ھۆى دامەزاندنى كۆمارى مەھاباد برىتئىبوو لە دوا دەركەوتنى مەشخەلى نەتەوايەتئى كورد كە بەشئوھەيەكى پچەرچەر ھەر جارە و لە ناوچەيەكى جىواوئى كوردنئىندا سەربەھئەندا . چەندبارەبوونەوھى ئەم راپەرئىنانە بەلگەى ئەوھە وئىزای شكستى يەك بەئواى يەك ، خواستى كورد بۆ سەربەخۆئى ھىچ كات بە تەواوئى رىشەكئىش ناكړئت . دەمئت تئىبئىنى ئەوھ بكرئت ، ئەو راپەرئىنانەى كورد بەشئوھەيەكى پچەرچەر رووئىانداوھ و سەروشتئىكى ناوچەمىيان ھەبووھ ، ھىچ كات روخسارى راپەرئىنئىكى سەرتاسەرى بەرفراوانى بەخۆھ نەگرتووھ . لەراستئىدا ، ھىچ كات كورد بۆ ئەنجامدانى راپەرئىنئىكى يەكگرتوو لەدھورى يەك كۆنەبوونەتەرھ ، تەنانەت لەچوارچئوھى ھەرىك لەو دەولەتانەشدا كە تئىدا نىشئەجئىن ، ئەوھش ، بىنگومان ، ئاكامى نەبوونى رىخراوئىكى ناوھندئىيە كە بئوانئت چالاكئىيەكانى كورد لە تىكراى

ناوچهکان ناراسته بکات و ههماهنگی له‌نیواندا پیکهینیت .

وێرای بالادستی ریکخراوهیی نازهربایجانیه‌کان و ئەزمونی مەزنی سەرکردەکانی بەبەرورد لەگەڵ کوردەکانی مەهاباد دا ، ئەرکەکشیان ناساتر بوو کە بریتیبوو لە لکاندن نازهربایجانی ئێران بە یەکێتی شۆرووییه .⁹⁰ ئەوان توانیان هەموو توانا و وزە خۆیان بۆ جێبەجێکردنی ئەو ئەرکە بخەنگەڕ و لەسایە یەک نامانجی دیارییکراودا ملی رینگا بگرن . ئەرکی رژێمەکە مەهاباد بە پێچەوانەوه ، ناسان نەبوو . ئەوان لەو خەیاڵەدا بوون ناوکیک بۆ دەولەتێکی کوردیی مەزتر پیکهینن کە تەواوی خاکی کوردان بگرتە خۆ . ئەوان وێرای ئەوهی لەگەڵ حکومەتی ئێراندا لەمەلانی و ناکوکییدا بوون ، دەیانزانی لە کۆتاییدا دەبێت بەشە مەزنەکە ی دەولەتەنایندە یەکە کورد لە دەست تورکیا ، عێراق و سوریا دەرپهینن .

جیاوازییەکی ناشکرای نێوان کۆمارە کوردییەکە و رژێمی نازهربایجان ئەو نازادییە رژێمییه بوو کە لەحەست دەستیوهردانی شۆرووییه‌کان هەیبوو . نوێنەر و کارمەندەکانی شۆرووی لەو ناوچانە ی لەبەردەست کۆمارە کوردییەکەدا بوون هیندە دەرئەهەوتن و نەدەبینران وەک ئەوهی لە نازهربایجان دەبینرا . هەروەها ئەوانە ی کە روویەدا لەوێنەر بن زۆر شارمەزا و پەنامەکی هەندەسوپان . وێرای دانپێدانەنانی کورد ، دەرئەهەوت کە نوێنەری شۆرووی لە مەهاباد بووه و دوا کارمەند کە بەم ئەرکە هەلسوپا بێت ، کەسێکە بەناوی (ئەسەدۆلف) ، کە دەگوترێت تا رووخاندنی رژێمەکە لە مەهاباد بووه و سەرکەوتوانە هەلاتووتە کۆنسولگریی شۆرووی لە تەبزیز .⁹¹

ئەو بارودۆخە ی کە لە مەهاباد هەبوو بە توندی پێچەوانە ی ئەوهکە ی نازهربایجان بوو . نازادییەکانی تاکەکەسیی لە نازهربایجان بەرتەسککرا بوونەوه ، تەنانت شینوازی تیرۆر و تۆقاندنی‌شان هینایە کایهوه ، لە کاتیکیدا کوردان دوور لە هەراسانکردنی دەسەلات تەواو لە نازادیی بەهەرمەند بوون . هەروەها نواندنی توندوتیژیی دژی ئەیار و ناحەزانی دەسەلات دەگمەن بوو . هەوائنیریکی رۆژنامه‌یه‌کی ئێرانیی وا ریکەوتبوو کە

⁹⁰ بەگوێزە ی رۆژفیلت . نامانجی فیرە ی دیموکراتی نازهربایجان بریتیبوو لە : " شۆپشیک بەریاکەن و سەرەخیزی

هەرمەمەکیان رابگەینین و دەگوێژیت داوای پەمیوه‌ستبوون بە یەکێتی شۆرووییه‌وه . بکەن . Roosevelt.253

⁹¹ بەگوێزە ی سەرچاوه‌یه‌کی ئێرانیی . پێدەچیت نەسەدۆلفا دەسەلاتیکی زۆری لە مەهابادا بەدەستەوه بووینت

لهو دهمدا له نيو جهرگه ي نه م رووداوانه دا بووه و سروشتي فرمان پر واهي تپي لنيورده و نهرم و نياني قازي محهمدي بهر زرخاندووه . وهك نهو ده لئيت ، قازي محهمد كو تاي به تالاني و جهره يي هينا ، هاو لتياني شاري مه هباد له ماوه يكي كورتي ناشتبي و ناسايش بهر مه مند بوون ، بهر رزي اي نهو ماوه يي كه قازي له پو سته كيدا بوو ، ته نيا باس له وه دمكرنت كه تا كه سنيك كو ژواوه .⁹¹

رؤز فيلت نه م بهر اورده ي خوا ره وه ي له نيوان دوو رزي مه كه دا كر دووه :

لهكاتي كدا تيروريزم بن رنكر له نازره بايجاني رؤزه لات بهر بلا بوو ، له كورستاندا ژماره يكي كم نگر هر هچ بهنديه يكي راميا ري همبو بيت ، هر وه ها يك يا دوو كس همبوون كه په يوهندي به ناكاو كو ژي راميا ري مه ه بيت ، هر چنده ژماره يك لهو كورده ني كه لاي نگر ي رزي مه كه نه بوون هه لاتنه تاران . له سر شه قامه كاني مه هباد ، پياو دهنگي راديؤ ده بيستنت كه له نه نكره و له منده نه وه په خنده كرين ، لهكاتي كدا بيستني نه م جوړه نيز گانه له تهر ريز سزاي كوشتني له سره . لهكاتي كدا هو كاري نه م نازاديه ميان پر وه ي و ليرال يووني قازي محهمد و كابينه كه يه تي ، يا خود بووني خيله كان كه چاوپوشي له كاري توندوتيزي دږي كه سيك ناكه ن كه سر به وان بيت . نهو حالته ي كه ببوه هو كاري گه ليزي رزي مه كه ، لاني كم له نيو هاو ولتياني مه هباد دا ، نهوانه ي نور له ستم و سر كوت و چوسانه وه كه حكومه ته كي مه هبادي له حكومه ته كي تاران جيا نه كر ده وه ، ناهنكيان پيدا هاتبو وه وه .⁹²

جياوازيه يكي سر نجر اكنيشي ديكي نيوان هر دوو رزي مه كه نهو دمه ناشكر ابو كه هر دوو كيان مليان بهر وه كو تاي ده نا . له نازره بايجان كار دانه وه يكي به هيز دږ به به رزي مه دي مو كراته كه همبوو ، لهكاتي كدا له مه هباد شتيكي بهو چيشنه نه قهوما ، وهك رؤز فيلت ده لئيت :

⁹¹ له هموو لايه يكي نازره بايجانه وه ، جووتياران ، كر نكاران ، دوكانداران له سره تاي نهر كهوتني رووخاندني رزي مي نازره بايجانه وه كهوتنه كوشتني به كو مه لي دي مو كراته كان . نه م كار دانه وه ره مه كي به ناشكرا به لگه ي داخ له دلي خه لكه كه ي

⁹² پسيان . 1: 161

⁹¹ Roosevelt, 264-65.

لەمەبەر رژیمەکە پێشاندەدا . لەکاتیکیدا لە مەهاباد هەموو شتێک بەهێمنی چوو پیش ، ئەو یاروودۆخی بەتایبەتی جینگای سەرنجە ئەویە کە لە هەموو لایەکی نازەربایجاندا پۆلیسی نێینی بەهیز بوون و بۆ حالتی لەناکاو و نااسایی بەو شیوەیە نامەکرابوون . لەکاتیکیدا قازی محەممەد تەنانت هیچ جۆرە نامرازێکی سەرکوتەری بەو چەشنە نەبوو . ئەو راستییە ئەو گوێیە بە تەواوی دەچسپینێت کە رژیمەکە قازی محەممەد گەلێر بوو ، لانی کەم لە پایتەختەکە خۆیدا .⁹⁴

پرسی یارمەتییانی مەهاباد لە لایەن شورەویەوه

ئەو هەژانە توندە لەناکامی پەیدا بوون و ئاوابوونی کۆمارە جوانەمەرگە کوردییەکی مەهاباد سەرپه‌ڵدا لەماوەی دەیه‌یه‌کدا خامۆش بوو ، بەلام لیکدانەرە و دەرپرسی یەرۆی ناوێک و جیاوازی سەبارەت بە سروشت و بنەماکانی لەو پەڕی تین و تارێ بەرەوامییدا بوو . هێندێک مۆری ئەو هیان لێداوێ کە سەرپه‌وییەکی بێ ئەملاوای شورەوی بوو . لەکاتیکیدا کەسانی دیکە جەختیان لەوێ کردووە کە گەشەکردنێکی خۆرسک و خۆی هەستی نەتەواوەتی کورد بوو . بەلگە زۆریش هەبە پالێشتی هەردوو بۆچوونەکە ئەکات .

رژیمەکە مەهاباد بەشێکی زۆری هیز و خواستی مەعنەوی خۆی لە یەکیتی شورەویەوه وەرگرتووە ، هەر وها زۆرێکیش لە کوردان هیوای سەرکوتنی یەکجارەکی کۆمارەکیان بە بەرەوامی هاوسۆزی و پشتگیری شورەویەوه بەستبوووە . هەرچەندە ، هەر هەولێک بۆ نەخۆیندەرە و لەبەرچاوەنگرتنی هەستی نەتەواوەتی کورد و کەمکردنەوی زۆری کوردان خۆیان لەو بارەیه‌وه ، وادەکات ئەو هەولێ نادروست و ستمکارانە بێت . ناماژەدان بە فاکتەری شورەوی چەندە گرنگ بێت ، گۆمانی تێدا نیە کە بوونی کۆماری مەهاباد بێ هاندەر و هۆکاری نەتەواوەتی کورد مەحال بوو .

لەوێ مەدا ، زۆرێک لە یارمەتی شورەوی بە رژیمەکە مەهاباد دراو ، هەولێکانی یارمەتی بەرفراوانی سەربازی و زۆدەکردنی دەستیوێردانی شورەوی لە

⁹⁴ Ibid., 267.

کاروباری کورد له بِلأوکراوهکائی رۇژناوادا دەستیکرد به دەرکهوتن . ئهو ههولانهی که له بههاری ۱۹۴۶دا شینۆز و سروشتی وریاکهروهیهکی تایبهتیی گرتبووه خۆ ، لهوکاتهی کوردان کهوتنه پهلاماردانی بانه ، سهقز ، سهرهشت و بنکهکائی دیکهی کوردستانی ئێران .

لهمارتی ۱۹۴۶دا ، ههوائی ئهوه ههیه که شورهوییهکان کهوتونهته راهینان و چهکدارکردنی کوردهکائی ئێران و به قاچاخیش چهک بۆ کوردهکائی عێراق و تورکیا رهوانه دهکن . ژمارهیهک له نهفسهرانی شورهویی وهک راویژگار پهیههندیان به کوردهکائی ئێرانوهه کردبوو .^{۹۵} ههوائی دیکه باس لهوه دهکن گوایه شورهوییهکان نامۆژگاری و هاوکاری تمکنیکی و پیوستییه بنهڕهتیهکانیان به کوردان داوه .^{۹۶} لهسههرتای ئهپهڵ ، ههوائی ئهوه بِلأوبوهوه که کوردان بیست تانک ، چوار زهپۆش ، ههروهها ژمارهیهکی دیارینهکراو تۆپ و چهکی دیکهیان له شورهوییهکان وهگرتهوه .^{۹۷} ههرحهنده ئهو ههوال و راپۆرتانه به ناشکرا زندههۆییان له بری هاوکارییهکائی رووسهکان بۆ کوردهکان کردوه . نهمیستا روونه که سههرهکیتیرین هۆکارله رووخاندنی کۆماری مههاباد دا بهتهواویی نهیوونی ئهو هاوکارییهیه . لهراستییدا ، رژیمهکهی قازی محهمهد کهمی له شورهویی وهگرته ، ئهوهی زیاتر هه هاندان و بهئێنی بێ واده بوو .

^{۹۵} New York Times, Mar.21 , 1946; Times (London), Mar.21, 1946.

^{۹۶} Times (London), Mar.23, 1946 .

^{۹۷} New York Times, Apr.4 , 1946; Times (London), Apr.4, 1946.

شایهتی باسه ههمان ئهو زانیارییهکی لهم بارهیهوه له رۇژنامه ئهروپیهیکاندا بِلأوکراوهتیهوه ، له کاری چهند کۆلهرێکی ئهمریکیشدا دهرکهوتوون له (کاروباری نیونهتیهوی) بپوانه : Westermann.627.

• که لەو رۆژەدا توپروگ کەوتە نەمانەکان ، دەرگوترت مەر جەلادەت بەدرخانێ سەرۆکی رێکخراوەکە ، سەنچار بانگراوەتە بارهگای دەبلیو .جی.ئەلفینستۆن ی کۆلۆنیالی بەریتانیی تا لایەنگری و هاوسۆزی بێ ئەملاولای خۆی بۆ هاوێهیمانەکان دەبریت .

لەعێراقدا ، کاتیک بەریتانییەکان خوازیاری بێدەنگیی و هێمنی کوردان بوون . ئەوانیش بەو ئاراستەیدا رۆیشتن کە لێیان چاوەڕێ دەکرا . لەراستییدا ، لە مایۆی ۱۹۴۱دا ، رۆژمەکی رهشید عالی لە عێراق لایەنی دەولەتانی ناوەندی گرت و ئەوەش هانی کوردانی ئەو وڵاتە دا هیوایان بە گۆڕینی سیاسەتی بەریتانیا بە قازانجی ئەوان بۆتەوه . شیخ مەحمود ، کە پاش هەلگیرساندنی شەری نیوان عێراق و بەریتانیا ، لە بەغدا هەلات و لەکوردستانەوه سەرگەرمی نەستپێکردنی راپەرینیکی بوو نژی رۆژی بەغدا - بیروکەیکە و لەلایەن لایەنە کوردییەکانەوه پشتگیرییەکی بەرچاوی بەدەستێنا ، بەتایبەتی لەنیو ئەوێ گەنجاندا . هەرچەندە رووخاندنی خێرای رۆژمەکی رهشید عالی وایکرد کە جۆلانەوهیەکی بەو چەشنە پێویست و ئەمانەت و یستراویش نەبێت .

وەک پێشتر ناماژەوی بۆکراوه ، پەرەسەندنیکی بایەخدار پاش هاوێهیکە کەم لە داگیرکردنی نێزان لەلایەن هاوێهیمانەوه هاتەئارا . دەرگوترت چەند ئەفسەریکی کوردی سوپای عێراق ، ییگومان بە ئامانجی بەدیهێنانی پشتگیریی شورەویی لە داهاوودا ، پاش گەیشتنی شورەوییەکان بۆ نێزان لە سالی ۱۹۴۱دا ، پەموەندییان بە نەسەلاتدارانی لەشکری شورەوییەوه کردووه و پێشنیازی پێکھێنانی هیزکی خۆبەخشیان لە کوردان خستۆتە بەردەم شورەوییەکان تا شانەشانێ سوپای سوور بچەنگیت . ئەم پێشنیازە رەتکرایەوه .^۳

لەبەر ئەوێ کوردان بە سۆزایی جەنگ جەختیان لە گرتنەبەری هەلوێستییکی لایەنگری هاوێهیمانان دەرکەوه . سەرباری خۆبەدوورگرتنیان لە تیۆه گلان لە چالاکێ رامباری ئەوتۆ هاوێهیمانان بشلەژنییت ، هەرێوێ بەمەق یا بەناحەق چاوەڕێی ئەویان

^۳ همان سرچاره . کۆلۆنیالی ئەلفینستۆن لە کاتی جەنگەدا ئەفسەری هوانگریی بەریتانیی بووه بۆ کاروباری کوردی

^۳ Edmonds,C.J. " the Kurds of Iraq ." 59-60.
^۴ Rajkowski,Witold." Another Danger ,"29.

دەکرد لانیگەم بەدایینکردنی بەشیک لەخواستە نەتەووبیەکان پاداشتیان بدریتەوه .
سەرباری نەوش ، پرۆپاگەندەى دژەفاشیستىی هاوپەیمانان ، جەختىكى مەزنى لە
رزگارىی و سەربەستىی گەلانى بێدەست لە ئەوروپا و ئاسیا دەکردەوه . بىگومان كورد
خۆى بەبەشیک لەو گەلانى دەزانى كە بە سەركەوتنى هاوپەیمانان پى دەخەنە ژيانىكى
نۆیۆه .

رەپەڕىنى بارزانىی لە عىراق و دواتر دامەزراندنى كۆمارەكەى مەهاباد لە ئىران ،
كوردى لەو خۆشخەيالىیە رزگارکرد كە لەو رۆمۆه چاوەروانىان دەکرد . پشتگىرى
بەرىتانىیەكان لە حكومەتى عىراق لە كاتى رەپەڕىنى بارزانىی و هەلۆستى
ئەنگلۆ-ئەمەرىكىی بە درژىی ئەو ماوه كورتەى ژيانى كۆمارەكەى مەهاباد ، كوردى
هێنایە سەر ئەو باوەڕەى كە چاوەڕێکردنى پشتگىرى رۆژئاوا بۆ خواستى هێنانەدى
نىشتەمانىك بۆ كوردان تراویلكەيه . پەرەسەندنى تىخزانى رۆسەكان لە رۆژەلاتى
ناوەرەست هانى رۆژئاواى دا لایەنى دەولەتەكانى توركىا ، عىراق و ئىران بگرن ، نەوش
بەماناى چىدى بەرژمۆهەندى كوردان لەلای رۆژئاوا بايەخىكى نیه و ناخویندرتەوه .
هێزە ئەوروپىیەكان بۆنەوى بەسەر هەرمەشەكانى شورەويدا زانن ، خۆيان لە هەر كارىك
پاراست كە زيان بە هەستىارىی و گومانى حكومەتى ئەو ولاتانە بوووزىنىت كە كوردیان
تىدا نىشتەجىیه .

نانومىدى و چارەسبوون لە رۆژئاوا ، روى كوردى رۆمۆ شورەوىی وەرگىرا ،
نەمىستا ئەو ولاتە بووه جىى هىواى كوردان . پشتگىرى شورەوىی لە كۆمارەكەى
مەهاباد ، پىدانى پەناگە بە مەلامستەفا و هاوولانى لە يەكىتى شورەوىی ، هاوجووت بوو
لەگەل پرۆپاگەندەى لىزانانە و هاوسۆزى شورەوىی ، هەموو ئەمانە هانى كوردیاندا ، بە
تایبەت لاوان و ئىدۆلۆجىستەكانیان . رۆمۆ يەكىتى شورەوىی روو وەرگىزن . دواى
رەپەڕىنى بارزانىی لەعىراق و رووخاندنى كۆمارەكەى مەهاباد لە ئىران ، هەردوو دەستەى
كۆمۆنىزمى كورد و نەتەوهخوازانى كورد ناچار بە خەباتى ژىرزەمىنى كرانهوه . لەوى
هەردوو رەوتەكە يەكیان گرت و ناویتە بوون .

هەلومەرجەكەى رۆژەلاتى ناوەرەست لە ۱۹۴۵دا هەموو شتىك بوو دلنایاكەرەوه
نەبىت . كوردان هێندە بىزار و هەراسان بوون كە پىش كۆتایى ئەو سالا لە عىراق
كەوتەخۆ و تا رادەى رەپەرىنىك ملیان پىوهنا ، براكانىشيان لە ئىران بەخىزىاى لە

دارشتنی بناغهی کۆماره نایبندیهیهکی مههاباد تۆمگلان . ئامادهکاری کوردان له ههموولوه ، هەرچهنده نهیتوانی له ناستنکی پنگه‌یشتووداییت ، وهک سەرچاوهیهکی قوولی دله‌پراوکن مایهوه . نازهریهکانی ئێران که له کوردی نهو ولاته پینشکهوتووتر و رینخراوتر بوون ، خهریکی تهراوکردنی پلانهکانیان بوون بۆنهوهی دهولتهتیکی تایبته بهخۆیان دایهمنزینن . خودموختاریی ئامانجی ههنوکهیی نهوان بوو ، بهلام جیابوونهوه و تهناهت په‌یوست بوون به یهکیتی شوهره‌ییشهوه دهگونجیت دوانامانجیان بووینت .

یهکیتی شوهره‌ویی که پشتگیری کورد و نازهریهکانی دهکرد ، ریکه‌وتننامه‌ی شوهره‌ویی-تورکی بۆ هاوڕه‌یهتی و بیلایهنی له مارتی ۱۹۴۵دا راگه‌یاند .⁵ نه‌م ناراسته شوومه چهند رووداوێکی بیزارکهری به‌دوا‌دهات . له ئووتی ۱۹۴۵دا ، مه‌لامسته‌فا دژی عیراق له راپهرینیکی ناشکرادا بوو ، به‌زینی له ناوهراستی سینته‌مبه‌ر و راکردنی بۆ ئێران ، زۆری نه‌برد په‌رسه‌ندن رهوداوی شنه‌ژینه‌ری دیکه‌ی به‌دوا‌دهات . له نو‌فهمبه‌ری ۱۹۴۵دا ، کۆماری دیموکراتی نازهریاجان دامه‌زرا ، تورکیا که راپۆرتمه‌کان به‌رهموم له کات و ساتی راپهرینیکی کوردیی و ده‌ستیه‌وردانی شوهره‌ویی ناگاداری ده‌کرده‌وه ، به‌شیکێ مه‌زنی هه‌یزه‌کانی له‌سه‌ر سنووری قه‌فقا‌س کۆکرده‌وه ، نه‌و کاره‌ی بووه‌وه‌ی ناره‌زایه‌تی ده‌سته‌بجینی شوهره‌ویی .

له سالی ۱۹۴۶دا ، تیکرای نه‌و ولاته‌نه‌ی کوردیان تیدایه به‌هۆی وریاکه‌روه‌یهکی نو‌ی و دله‌پراوکنیه‌کی تازمه‌خته‌وه ئارامیان لێرا . کۆماره کوردیه‌یهکی مه‌هاباد که به‌ فه‌رمیی له سه‌ره‌تای مارتی ۱۹۴۶دا راگه‌یاندرا ، هه‌ژاننکی مه‌زنی له‌ناوچه

⁵ . Jacob C.Hurewitz, *Diplomacy in Near and Middle East : A Documentary Record*, 1944-1956, vol.2 (princeton, N.J. Van Nostrand, 1956), 143-43; New York Times, Mar.20 , 1945.

نه‌م جوله‌نه‌ویه داخوای ناهه‌رمیی سه‌بارت به‌ داواکردنی قارس و نه‌رهمان و هه‌روه‌ها دژیکردنه‌وه‌ی که‌ناره‌کانی ده‌ریای ره‌ش بۆ سه‌ر لازسته‌انی به‌دوا‌دهات

"The Background of Russo-Turkish Relations." *The World Today* 2,no.2 (Feb.1946): 57-58.

⁶ The Observer (London), Nov. 11 ,1945.

كوردییەكاندا هینایەتاراً^۷ نەتوانینی یەكیتی شورەویی بۆ چۆنکردنی هیزەكانی خۆی لە نێزان لە ۲ی مارتی ۱۹۴۶دا ، ئەو بەروارەى بۆ چۆنکردنی هیزەكانی داىرابوو ، نێگەرانییەكى قوولى لەمەڕ دوامەبەستى شورەویی پێكەینابوو .^۸

حكومەتى عێراق ، لە سۆنگەى توك كوردنى بە سەرھەڵدانەوى نازۆو لە كوردستان ، لەگەڵ نەسەلاتدارانى توكدا كەوتە راویژ . لەسەرھەتای مارتى ۱۹۴۶دا ، ھەوالمەكان باس لەوە ئەكەن كە نوری سەعیدی وھزیری ھەرمەوى عێراق بەمەبەستى ئەگەرى گەتوگۆ سەبارەت بە ھاوكاریى توك و عێراقییەكان لەحاسەت رووداوھەكانى راپەڕینیكى نایندەھى كوردان ، لەگەڵ كارمەندانى توك لە ئەنكەرە یەكتریان بێنویە .^۹ سەرەك وھزیرانى عێراق بە ئاشكرا باس لە بەستنى رێكەوتننامەىەكى ئەنگلۆ-عێراقیى ئەكرد كە بێتو شورەویی پشەتگیریى لەو راپەڕینەى كورد بەكەن كە نیازیانە لە عێراق بەرپای بەكەن .^{۱۰} لە بەیاننامەكەدا كە لە (نیۆرك تایمز) دا بڵاوكرائەتەو ، ئەو سەردانەى نوری سەعیدی بۆ ئەنكەرە بۆ ھەر مەبەستێك جگە لە گەتوگۆ سەبارەت بە كاروبارى ھەلەمەنگیى و ئابووریى رەتكردۆتەو . ئەو گوتوویەتى كە دانوساندنى رامیاریى لەو ھەلەمەرجەدا لە رووى باروونۆخى نێونەتەوھییەو ئاكامیكى شەژنەئەرى لى ئەكەوتیتەو ،^{۱۱} كە پاكەتى سەعدئاباد ھێشتا بەكارە .

ھەمان كات ، گوتارگەلێك كە سەرزەنشتى سیاسەتەكانى توكان لەحاسەت كورد دا ئەكات لە بڵاوكرائەكانى شورەوییدا ئەستى بە بڵاویوونەو كەرد . گوتارێك كە بە نێمژای (ئای.فاسیلیئێف) لە بڵاوكرائەوى (تروود Trud) ی وھزیرییدا بڵاویوونەو ، تێیدا باسى سیاسەتى سەرکوتكەرانیى توكیای دژی كورد كەردبوو . بە ئامارەدان بە رێكەوتنەكەى ۲۴ی مارتى ۱۹۴۶ ی توك و عێراقییەكان ، ئاكامگیریى ئەوێ كەردبوو كە ئەو رێكەوتننامەىە پەيوەستێكى نەینى ھەیە كە گرتنەبەرى كاری ھاوبەش دژیە كورد

⁷ Daily Express, Mar. 16, 1946. Cf. Rambout, 101-102.

⁸ دواجار لەشكرى شورەویی لە ۸ى ماى ۱۹۴۶ دا نێزانیان چۆنكرد.

⁹ The Scotsman, Mar. 12, 1946.

¹⁰ News of the World , Mar. 24, 1946.

¹¹ New York Times, Mar. 25 , 1946.

له بیرخهروهیهکدا بۆ تورکیا له ۷ی نووتی ۱۹۴۶دا ، یهکیتهی شوروهویی پیشنیازی چاوخشاندهوهی به پهیمانی موترییوی سالی ۱۹۳۶دا کردوه و تینیدا هاتوه که بهرگری له تنگهکانی سه رهینی چیا ی تاریق بهرپرسیارتیهکی شوروهویی-تورکیه . تورکیا نکه پیشنیازهی رهتکردهوه ، ههروهه و لاته یهکگرتوهمکان و بهریتانیاش دژی وهستان .^{۱۳}

تورکیا ، عیراق و ئیران به توندی له لایهن رۆژئاواوه پشتگیریان کرا ، به تایبته له لایهن ولاته یهکگرتوهمکانهوه ، نهوان توانیان لهو گهردهلوه رهگارین . چۆلکردنی هیزهکانی شوروهویی له ئیران له ۸ی مایوی ۱۹۴۶دا ، بهشینوهیهکی مهزن پایهی کۆماره دیموکراتهکی نازهریباجان و کۆماره کوردیهیهکی مههابادی لاواز کرد . ههروهه بینیمان ههردوو رژیمهکمش پینش کۆتاییهاتنی سالی ۱۹۴۶ رووخیندران .

رووداوهمکانی دوو سالی پینشو ، بۆ نهو ولاتانهی کوردیان تیندا نیشتهجینه ، هۆشیارکردنهوهیهک بوو بۆ نهو مهترسییهی هه رهشه یان لیدمکات . نهوش هاندهر بوو تا تورکیا ، عیراق و ئیران بینه ریزیکهوه . هه رهشه ی هه میشه نامادهی راپه رینی کورد و ههروهه نهستیهوردانی شوروهویی ، له ناکامی فشاری بهردهوامیی شوروهویدا بهردهوام زیندوو بوو . نهوش ناچاری کردن بکونه هه ماههنگیی تواناکانیان و به ناراسته ی نزیکبوونهوه له رۆژئاوا هل بنین . ناراسته و سیاسهتی رۆژئاواگه رای نهو ولاتانه ، ته نیا رازه ی به تو په بوونی شوروهویی و زیدهبوونی هیرشی توندی نهو دهوله ته له دژیان کرد .

له سالی ۱۹۵۰دا ، وروژاندنی توندی شوروهویی گه میشته راهی وریاکردنهوه . نهه په لاماره دهه کیبانه که به چه شنیکی زنده دهکرایه سه ر ئیران و لاته یهکگرتوهمکان . له هاوین و کۆتای ۱۹۵۰دا تۆنکی هه رهشه نامیزی تایبته ی بهخۆوه گرت .^{۱۴} داوا له کوردان کرا که کارمه ندانی حکومه تی ئیران ناکاوکوژ کهن ، کاری ویزانکاری دژی حکومه تی ئیران نهجام بدن ، ههروهه بهگشتیی بکونه کاری پارتیزانیی . به بهرورد

¹² Cited in New York Times, Jun.16, 1946; Sunday Times (London), Jun 16, 1946.

¹³ بۆ گفتوگۆکردن له مه ر نهه راسپاره دهیه له هه لومعه ی کوردستان به روانه :

The Observer (London), Aug. 18, 1946.

¹⁴ Sunday Times (London), July. 30, 1950; New York Times, Jun. 7, 1950.

لەگەڵ کۆریادا ، که ئەمێستا بە بەردەوامیی لەلایەن شورەوییه‌کانەوه بەکرت ، هەروەها هەرمەش بە بەکارهێنانی هێز کرا¹⁵ . ئەم جەنگی بێزارکردن و دلەراوکییه ، که بەگشتیی حکومەتی ئەو وڵاتانەو وریا کردەوه که کوردیان تێدا دەژی ، کوردی لە هەلومەرجێکی هەژاندا هێشتبووه .

تورکیا ، عێراق و ئێران نەیانده‌توانی کارگیری پرۆیاگەندەو شورەوی لەسەر کور پووچەل بکەنەوه ، ئەوان نە بە لیۆه‌شاوویی و نە بە لێراوانه مامەلەیان لەگەڵ دانێشتوانی کوردی خۆیاندا کرد و خۆیان بە گرتەبەری هەلۆنستیکی بەرنگاریانە سەرەست کرد . نە وڵاتە یەگرتووکان و نە بەرتانیاش توانیان هانی ئەو سێ وڵاتە بدەن که سیاسەتیکی هاوسۆزی و پیکهاتن لەحاست کوردان بگرنەبەر . لەم وەختەدا یوو که راپەڕینی خێڵەکی جوانپۆییەکان لە ئێران سەرپه‌لدا .

راپەڕینی جوانپۆییەکان لە ئێران

وێرای ئەوەی ئێرانییەکان بە پێچەوانەوه رایانگەیاندووه ، جینگەو گومانە که راپەڕینی خێلی جوانپۆزی لە ئێران لە سنپتەمبەری ۱۹۵۰دا نامانجگەلیکی رامیاری لەپشتەوه بووینت . دەگونجینت دەرئەنجامی ناوینتەبوونی بەکارگیری ئێرانی و سەرەختیی کورد بێت . وێرای ئەوەی وەک هەر راپەڕینیکی دیکە کوردیی رازەو بە جەختکردنەوه لە نەهەمەتی و بێدەرەتانی کوردان کردۆتەوه ، ئەومش لە کۆتاییدا بەرگیکی رامیاری بە بەردا کردووه . هاوکات لەگەڵ چەکردنەوهی سەرئەنجامی نۆدەولەتی لەسەر کورد ، ئەومش ناویکی خۆپو بۆ ناوی ئەتەوییه‌کان و پرۆیاگەندەو کۆمۆنیستەکان دەستەبەرکرد .

سەرچاوه ئێرانییە فرمییه‌کان چەختیان لەوه کردەوه راپەڕینەکه وەختایەک روویدا که جوانپۆییەکان ، ئەوانەو فەرمانیان پیکرابوو چەکه‌کانیان دابنن و بەلام نامادەنەبوون کاریکی وا بکەن ، دەستیانکردبووه بە پەلاماردانی پادگانێکی سوپای ئێران . ئەم کارە ، هەروەک سەرچاوه ئێرانییەکه دەلێت ، وای لە حکومەتی ئێران کرد پەنا بۆ

¹⁵ New York Times, Aug.18 , 1950; New York Times, Sep.15 , 1950;Manchester Guardians, Sep. 7, 1950.

دەکران گوايه پشيووی و ناچارامیی لەسەر سنوور پێکدەهێنن ، هەروەها ستونکی تەمبکارانە دژیان ناراستە کرا . پاش هەلگیرساندنی شەڕ پێکدادانەکان لەنیوان حکومەتی ئێران و خێڵەکە ، گوتارمەکه جەخت لەو دەکاتەوه ، ئەو پیاوه خێڵەکییانە هەولیاندا بەرو عێراق هەلبێن ناچارکران بگەڕێنەوه ، لە ناگامی ئەو هەنگاوه سەربازیانەی که عێراق بە پێی پەیمانی بەغدا هاویشتنی . گوتارمەکه گەیشتیوووە ئەو دەرئەنجامی : " لەئاوێردن و قێکردنی کورد یەک لە ناگامەکانی پەیمانی بەغدا پێکدەهێنیت ."^{۱۸} پێویستە ناماژە بەوە بدریت که لەو کاتەي راپەرینی جوانپۆییەکان هەلگیرسا ، پەیمانی بەغدا لەنارادا نەبوو . هەریۆه ئەو زانیارییەي گوايه کردووی یەکه سەربازییە سنوورییەکانی عێراق بە پێی پەیمانی بەغدا بوووە دروست نیه .

مۆکردنی پەیمانی بەغدا لە فێرایەری ۱۹۵۵دا تەنیا رازەي بە پتەروونی کینیە روسیا لە هەمەیر ولاتە ئەندامەکان کرد . کوردان ، که لە پەیمانەکه بێزار بوون و وایان دەبینی راستەوخۆ دژی خواستە نەتەواییەکانی ئەوان ناراستەکراوه ، گۆییان باشتر تێروانینەکانی شوروی دەبیست .

لادانی کوردانی عێراق بەرو کۆمۆنیزم

پەرتبوون لە بیری رامیاری کورددا ، که لە بەشی پشيوو ناماژەي بۆ کرا ، توندتر و ناشکراتر بوو . بیروباوەری ئەو نوێیەکه که لەلایەن چەند کەسانێکی پەروێش و پەرگروە رێبەرایەتی دەکر ، خۆی لە بلۆکراوەي نەینیی (نازادی) دا بینیووە و لەوێدا بەرجەستە دەبوو ، ئەو گۆفاره کۆمۆنیستییهی که لەگەڵ شتەکانی دیکەدا ، لایەنگری لە بەرەیکەي یەگگرتوو لەگەڵ عەرەبدا نەکرد . نەتەوخوازه کۆنەکان ، ئەوانەي بەگشتیی کۆنەپارێز و گۆشەگیربوون ، (نیشتمان) یان نەکرد ، ئەو بلۆکراوەي نامانجی بەدیھینانی یەکیتی کوردان بوو ، داوای مافەکانی کوردی نەکرد ، هەروەها داوای لە

هەروەها ئەو تێبینیانە بێینە که بەناوی نوێنەراش کوردووە لە ۱۲ی سنیتەمبەری ۱۹۵۰ رەوانەي نەنجومەنی گشتی نەتەو یەگگرتوومکان . زەهێزەکان و هەروەها ئەندامانی دیکەي نەتەو یەگگرتوومکان کراوه له :

Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, no. 13 , (1950): 4-6.

¹⁸ "Sud ba Plemna Jawanrudi , " in Mezhdunarodnaia Zhizn 4 (Apr. 1956):122-23.

سەرکرده نەرهەبەگ و خێلەکییەکانی کورد نەمکرد شیوازی خۆیان بگۆین.¹⁹

سلیمانی ، که ببوه ناوەندیکی چالاکی بنەرەتیی چالاکییە کۆمۆنیستییەکان لە عێراق ، لەبەر چەند هۆکارێک بە باشی هەلبژێردرابوو . چالاکییە رامیارییەکان لە نیو شاریکی دووردەست کەمتر نەگەری راکێشانی سەرئەجری نەسلەتارانێ بەغدا ی لێ چاوەڕوان نەکرا . سلیمانی بۆ ماوهی چەندین سال قەلای نەتەواپەتیی کورد بوو . میژووییکی دوور و درێژی هەلسوکەوتی بەرهەڵستکارانە ی لە حاست بەغدادا هەبوو . ئەو هەستە بەهێزە پەرسەندووی نژ بە حکومەت ، هاوچووت لەگەڵ ئەو راستییە ی که سلیمانی لە تیکرای ناومندە کوردییەکانی دیکە بەفەرەمگەر و خوێندەوارترە . نەوش کردیە کینگەییەکی بەپیتی بلۆبوونەوه و پەپەرەکردنی کۆمۆنیستیی . بە هەژاندنی نەتەواپەتیی کورد ، کۆمۆنیستەکان توانیان خۆ بخزێننە نیو ریزی نەتەوهخوازە توندپەرەمکانەوه . ئەو پەردەیی که ئەوان توانیان لە سایەیدا کاریگەر و بە شیوهەیی ریزەبەش لە لێپچینەوه بەدوورین . وێرای نەوش ، شانەشانی ئەوهی که سلیمانی بنگەییەکی بیوهی بۆ کارکردن پێکدەهێنا . بە شیوهەیی گونجاویش لە سنووری نیوهولەتییەوه نزیک بوو ، نەوش پەپەندی لەگەڵ کۆمۆنیستەکانی ئێران و ئەولتری ناسان و هەموار نەکرد .²⁰

هێندە ی پەپەندی بە کوردانی عێراقەوه هەیه ، ئەوه لەوانە یە لە سلیمانی بووینت که هاوپەیمانەتییەکی چالاک لەنیوان نەتەوهخوازانی کورد و کۆمۆنیستانێ کورد هاتییته ئارا . لێرەدا بوو که رێبەراییەتی کۆمەلانی خەلکی کورد و رده و رده لە دەست ناغا و شیخ و نەتەوهخوازە کۆنەکان هاتەدەر و کەوتە دەست توێژی رووناکییران . ئەو هەرا و ئالۆزییە بەرەوامانە ی سالی ۱۹۴۸ که خوێندکاران لە سلیمانی رێبەراییەتیان نەکرد بەلگەییەکی روونی ئەم وەرچەرخانە نووییە یه .²¹

لەماوه ی تەقینەوه ی توندوتیژییەکانی یەنایەری ۱۹۴۸ لە بەغدا – رەیشوومەیک بوو رنگای بۆ شوێشی ژووییە ی ۱۹۵۸ خۆشکرد – خۆپێشانەمرە کوردەکان که بە خەلکە

¹⁹ Longrigg. Iraq, 1900-1950.326

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.,353.

نازاوگېزېمكەوه پەيوەست بوون ، داواي بەردانی سەرانی بارزانیان دەرکرد .²² لە سلیمانی کە نازاوه و ئالۆزی ببوو شتیکی باو و رۆژانە رووییدا ، خۆپیشاندەرانی کە سلۆیان لە دیداری روسیا دەدا و دژی عەرەب و بەریتانییەکان دروشمیان دەدا ،²³ مامۆستایەکی ئینگلیزیان لە شارەکه و دەهرنا و بارەگای بەریتانییەکانیان گرتیەرا .²⁴ لە کەرکوک ، خۆپیشاندەرانی پەلاماری کۆنسولخانەیی بەریتانییان دا .²⁵

ئەم ناچارامیی و ئالۆزییە تا چەند بەهۆی بڵاوبوونەوهی کۆمۆنیزم بوو ، تا ئیستاش ئەستەمە دیاری بکریت . سەبارەت بەم قوناغە ، ئیدمۆندز نووسیویەتی :²⁶ زۆریە لوانی کورد ، کە هەلگری پەژارە و نەهەمەتی رەگەزی بوون ، لەگەڵ دامەزراندنی رێکخراوه هاوبەشییەکانی لوان لە زۆریە ئەو ولاتانەیی هاوسینی عێراق بوون ، هەستی ناخۆیی و نەرەزایەتی بووه زیندەباری خەمەکانیان . ئەو نەبوو کە ئەوانە زۆر سەریان لە مارکسیزم دەرچیت و لێتییگەن ، بەلکۆ زیاتر لە هەلومەرجیکی وادا بوون خۆیان تیکەل بەر چالاکییانە بکەن کە لە مۆسکۆوه هاندەدریت یاخود بەرێوه دەبریت .²⁷

ئیدمۆندز دەگاتە ئەوهی بلیت کە روسیا هیچ دەرڤەتیکی بۆ سوود وەرگرتن لە نەرەزایەتی کورد و بەکارهێنانی بۆ قازانجی خۆی لەدەست نەداوه .²⁸

تێروانییەکی هاوشێوه لەلایەن سەرچاوەیەکی دیکی بەریتانییەوه ، نزیکی سائیک پاش راپەرینەکه دەربراو :²⁹ " لە راستیدا ، لە عێراقدا نەرەزایەتیەکی زیاتر لە کۆمۆنیزم هەیە ، خۆشەندکارانی کورد کە لە خولیا و ئاواتی ئەوەدان رۆژیک بیست کورد لە ژێر حوکمی بەغدا بیته دەر و نازادیی . لێرەدا هەندێک کە چالاکییەکانی بانی چەپ زۆرجیگای سەرچ و ئاوپلیدانەوهی ."³⁰

²² Ibid.,346.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.,347.

²⁵ Edmonds,C.J. " the Kurds and the Revolution of Iraq. " Middle East Journal 13. no. 1 (winter 1959). 2.

²⁶ Ibid.

²⁷ A.N.O "Nationalism in Iraq" The World Today 5,no.1 (Jan 1949),18.

يەك لەم گوتارانەي كە لە رۇژنامەي فەرەنسيي (لى مۇند) لە سانى ۱۹۵۱ بىلاوكراوتەو ، مامەلەي لەگەل ھەمان بابەت كەردووە . بە بۇچوونى نووسەرەكەي ، كۆمۇنىستە كوردەكان ريشەيان لەنيو ھەردو جۆلانەوئەي نەتەوايەتیی كورد و جۆلانەوئەي كۆمۇنىزمیی عىراقییدا ھەيە . لەمەر ئەو ، ئەوان ھەميشە لەنيوان ھەردو جەمسەرى نەتەوايەتیی كوردیي و ھاوئىشتەمانیي كوردیي-عەرەبییدا سەرەتاتكتی و ئەمبەروئەوبەريان بوو . بە بۇچوونى نووسەر ، ھەر نەم ئاجنەگىرەيەيە كە بۆتە ھۆي چەند بارەبوونەوئەي ھاتەندەر و گەرانەوئەي كوردە عىراقیيەكان بۇ نيو پارتی كۆمۇنىست . ئەو واى پيشاندانەو كە كوردە كۆمۇنىستەكان بە شيوەيەكی رێژەي بەھيژن و سەرچاوەيەكی كەردۆتە بەلگە كە دەئيت كوردان ٤٠٪ تىكراي ئەندامە كاراكانى حيزبى شيوعىي عىراق پىكدەھيژن.^{٢٨}

ئەم قەبلانەنە بە رێژەيەكی بەرز دیتە بەرچاوە بە بەراورد لەگەل زۆريەي ئەو نامارە برۆاپىكراوانە سەبارەت بە ژمارەي دانىشتووان لەم كاتەدا پيشكەشكراون ، ئەوئەي پیمان دەئيت كە كوردانى عىراق لەنيوان شەشيەك و پىنجيەكی دانىشتووانى ولاتەكە پىكدەھيژن .^{٢٩} ئەگەر نووسەرەكەي لۆمۇند راست بكات ، ئەو بە ئاسانىي ئەو دەگەيمەنيت كە تەنەنەت بە گەرانەوئەي بۇ سانى ۱۹۵۱ ، نوونەرايەتیی كورد لە حيزبى شيوعىي عىراقدا (٤٠٪) رێژەيانى لەنيو تىكراي دانىشتووانى عىراق دا دووبەرەبەر كەردووە (١٧٪-٢٠٪) .

ناتوانریت كۆنە نەتەوئەخوازانى كورد بەو تەواوبار بكرۆن كە لە كاتىكدا كۆمۇنىستەكان ريبەرايەتیی لاوانى كوردیان گرتبوو دەست ، ئەوان بىكارە و دەست بە نەرنۆ پاليان لىداوئەو . سەنگى تەرازووەكە بە قورسىي دژى نەتەوئەخوازەكان بوو ، چونكە لە زۆريەي حالەتەكاندا حكومەتەكانى ئەو ولاتانەي كوردیان تىدايە نەياتوانى لانى كەمى داواكارىي نەتەوئەخوازانى كورد پەسەند بكەن . وىراي ئەوئەش ھيشتا نەتەوئەخوازانى كورد مانەو و بە بەردەوامیي چەندەيان بۇ كرا لە پىناو كيشەكەياندا دريغيبان نەكرد . لەمەر ئەوئەي سەبارەت بە بەدەستەھيژنانى ھەر شتىك لە حكومەتەكەيان

²⁸ Le Monde, Dec. 7, 1951.

²⁹ Edmonds, " Middle East Focus on the Kurd ".

بیهیوابوون ، کهوتنه بیرى ئەوەى داواى هاوکارى له زلهیزه نەورۆپییەکان و هەروەها رێنخراوه نێودەولەتییە جۆرەبەجۆرەکان بکەن . بابەتى دادپەت ئەو تۆمارانە دەگرتە خۆ .

ئەو نامە و بیرخەروانەى لەلایەن کوردانەوه پێشکەشى کۆمسیۆنە نێودەولەتییەکان و سەرکردە دەولەتییەکان کراوه

هەلگیرساندنى جەنگى دووهمى جیھانىی هیواى کوردی بوژاندەوه و چالاکییە نەتەوايەتییەکیانى پەرەپیدا . نەتەوهخووازانى کورد ژمارەیک نامە و بیرخەروەیان ناراستەى چەندین کۆمسیۆنى نێودەولەتییى کرد که تینیدا پەراره و نەهامەتییەکانى کوردیان خستبووه بەرچاو و خواستەکانى کوردیشیان تیندا روون کردبوووه . چاوخشاندنیکی کورت بەو پەيوەندییەکردنانه سەرنجیکمان سەبارەت بە سروشت و ناستی چالاکییە کوردییەکان لەم بوارەدا پێدەبەخشیت . ئەو نەکوۆمیتانە لێرەدا کورتکراوەتەرە و بە گوێزەى بەروارەکانیان ریزکراون :

١- له ٢٠ى ئووتى ١٩٤٢دا ، بیرخەروەیک لەمەر کێشەى کورد پێشکەش بە زلهیزەکان کراوه .^{٣٠} لەم بیرخەروەیدا کورته سەرنجیک لە مێژووی کورد ، سنووری ئیتنسی ، دانیشتوان ، رەگەز ، زمان ، ئاین ، هتد هاتوو . گرنکترین بەشى بیرخەروەکه دوابەشیتى که بەدەقى ئینگلیزى ، ئەک فەرەنسىی نووسراوه ، ناوێشانەکەشى : " بۆچى پێویستە دەولەتیکى کوردیى دابەمزیت ؟" لێرەدا بێنەماکانى ویلسن بە بیر هاوپیەمانان هینراوتەوه ، ئەوەشى که بە پێى پەیمانى سیفەر دامەزراندنى دەولەتیکى کوردیى دانى پێداناوه . هەروەها ئەو بێنەمایانە بەبیر هاوپیەمانان هینراوتەوه که له پێناویدا دژی دەولەتانى ناوهند چەکیان بۆ هەلگرتوو و پێیان گوتراوه که ئارامیى له

³⁰ ئەم بیرخەروەیه له بنەرەندا له سەرەتای سالى ١٩٤٢ دا پێشکەشى ژنێران (دى گاوا و نەندیل ویلیکيا) و کۆلۆنێل (دەبلیو جى نیلفیلستۆن) ی دەرگای هەرلەگرى بەریتانیی کراوه . هەرچەندە بەمۆی لەبەر چاوگرتنى هەلومەرجى نێودەولەتییى ئەو کاتە ، دەقەکەى تا سالى ١٩٤٨ پلاوونەکرايوه .

Randot,Pierrre. "Les revendications nationales Kurds (1943-1949)." Cahiers de l'Orient Contemporain 18-19 (1049):65-66; Rambout, 137-38.

ناوچەكەدا نایەتەدی تا كورد لە لایەن توركیا ، عێراق و ئێرانەوه سەركوتبكرێن و نازاد نەبن . ئەم بیرخەرەوهیە لەلایەن دەستەى بەدرخانیهكانەوه لە بیروت نامادەكراوه .

۲- بیرخەرەوهى ۳۰ ی مارتى ۱۹۴۵ .^{۳۱} بیرخەرەوهیەكى نوێ بەناوی كۆمەڵەى كوردییەوه لە ۳۰ى مارتى ۱۹۴۵ دا پێشكەش بە سەرانی نوێنەرە نامادەبووهكانى كۆنفرانسی سانفرانسیسكو كراوه كه هەمان دەردەسەرى و ستەملێكراوی تێدا هاتوو .

۳- نامەىك كه هاوینچە لەگەڵ بیرخەرەوهكەى ۳۰ى مارتدا ، ئەویش لە ۳۰ى مارتى ۱۹۴۵ دا پێشكەش بە سەرانی نوێنەرانی كۆنفرانسی سانفرانسیسكو كراوه .^{۳۲} لەم نامەیدا ، داوا لە سەرانی شاندمەكان كراوه هەولێ خۆیان و حكومەتەكەنیان لە پێناو بەدییهانی سەن مەسەلەدا بۆخە گەر : یەكەم كۆنفرانسی سانفرانسیسكو ئەو بنەمایە پەسەند بكات كه مافی ئەو نەتەوانەى كه هێشتا سەربەخۆیان بەدەست نەهێناوه بناسینێت تا داواكارییەكانیان بۆخە بەردەم ئەنجومەنە نیۆنەتەوهییەكان . دووهم ، كۆنفرانسی سانفرانسیسكو دانێشتنێك بە نامادەبوونی تێكراى بەشداربووانى پێكبهێنێت تاكو لەسەر كێشەى كورد و تووێژ بگەن . هەرەها سینیەم : كۆمسیۆنێكى نیۆنەتەوهیى تاییەت پێكبهێنرێت كه ئەركى لێكۆلینەوه و چارەسەركردنى كێشەى كورد بگرتە ئەستۆ .

۴- نامەىك هاوینچە لەگەڵ بیرخەرەوهكەى ۳۰ى مارت ، لە ۲۱ى مارتى ۱۹۴۵ دا پێشكەشى زلهێزەكان كراوه .^{۳۳} لە نامەكەدا گوتراوه كه بە پێى بنەماكانى مەنشورى ئەتلانتیک ، ئەمێستاپۆیستە چارەسەركى دادپەرورانە بۆ كێشەى كورد بدۆزێتەوه ، لەكاتێكدا ئەو جەنگەى لە پێناو دادپەرورەرى و سەربەستییەدا هەلگیرساوه سەركەوتوووانە كۆتاییهاتوو .

۵- نامەىك لەلایەن ئیحسان نوری پاشا ، فرماندەى گشتیى هێزە نەتەوهییەكانى كورد لە ناگرداغ ، لە ۲۱ى ژوونیەى ۱۹۴۵ دا پێشكەشى زلهێزەكان كراوه .^{۳۴} لەم نامەیدا ،

³¹ ئەم بیرەوهییهى كه لەلایەن كۆمەڵەى كوردییەوه نامادەكراوه لە سالی ۱۹۴۵ لە پارێس لەژێر

ناوینشانى كوردستان بآوكراوتەوه.. Randot., "Les revendications"66.

³² بۆ دەقى ئەم نامەى: Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 5. (1949): 8-10.

³³ Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 6 , 18-19.

³⁴ Ibid.,21-19.

نوحسان نوری پاشا كيشه‌ی كوردی پيشاندا و داواى كرد كه رنگه به نوينه‌ی كوردان بدرت خواسته‌كانى خوزيان بخه‌نه بېردم كۆنفرانسى سانفرانسيسكو ، جهختى له راستيه كردهوه كه نك ته‌نيا دهولته دامه‌زرومگان ، به‌لكو گروهه نه‌توايه‌تبه‌كانيش مافى گوت‌يگرتنيان بدرتت .

٦- بانگه‌وازيك له ١٠ى سېپتېمبېرى ١٩٤٥دا پيشكەشى وهزيرى دهره‌وى زلهيزه‌كان كراوه كه له له‌ندن كۆيونه‌ته‌وه .^{٣٥} نهم بانگه‌وازه ئۆپېراسيۆنى سه‌ريازى نژى كوردانى بارزانيى ، كه له نووتى ١٩٤٥ له عيراق ده‌ستپيڤكردوه ، ريسوا كردوه و خوازياره مه‌سه‌له‌كه له لايهن وهزيرى حكومه‌ته‌كان و كۆنفرانسكه‌ى وهزيرانى دهره‌وه له‌به‌رچاو بگيرت .

٧- بانگه‌وازيك له ٢٦ى نۆفېمبېرى ١٩٤٥دا پيشكەش به زلهيزه‌كان كراوه .^{٣٦} له م بانگه‌وازه‌دا ، كۆمه‌له‌ى كوردان سه‌رله‌نوئى داوايان له زلهيزه‌كان كردوه‌ته‌وه چاره‌سه‌ريكى دادپه‌روهانه بۆ كيشه‌ى كورد بدۆزنه‌وه .

٨- بانگه‌وازيك له ٩ى ديسېمبېرى ١٩٤٥دا ناراسته‌ى نه‌ندانى نه‌ته‌وه يه‌كگرتوه‌كان كراوه .^{٣٧} نهم بانگه‌وازه سه‌رجه‌م نه‌و نامه و بانگه‌وازه‌ى پيشووترى به‌يره‌يناوه‌ته‌وه كه بۆ ده‌زگا نيوده‌وله‌تبه‌يه جۆراوجۆره‌كان نيزدراون و پيويستى چاره‌سه‌ركردنى كيشه‌كه‌ى دووباره‌كردۆته‌وه . نه‌وه‌ى كه راگرتنى نارامى و جينگيرى ته‌واوى ناوچه‌ى رۆژه‌لاتى ناوه‌راست گرنگه .

٩- ته‌له‌گرافى ٢٤ى ديسېمبېرى ١٩٤٥ ، ناراسته‌ى كۆيونه‌وه‌ى وهزيرانى دهره‌وى زلهيزه‌كان له مۆسكو كراوه .^{٣٨} نهم ته‌له‌گرافه له‌لايه‌ن رېبه‌رانى كوردى عيراقه‌وه مۆركرابوو ، تييدا هاتبوو كه مافه‌كانى گه‌لى كورد و نه‌و به‌لينا‌نه‌ى پينان درابوو جيبه‌جى نه‌كراون و حكومه‌ته يه‌ك به‌دوا يه‌كه‌كانى عيراق به‌رژه‌ه‌ندييه نابورى ، كه‌لتورى و كۆمه‌لايه‌تبه‌يه‌كانى گه‌لى كوردى پشتگوئى خستوه . ته‌له‌گرافه‌كه پتر درۆه‌ى ده‌داتى و ده‌لنيت گه‌لى كورد هاتوونه‌ته سه‌ر نه‌و باوه‌ره‌ى كه نه‌و حكومه‌تانه نامانجيان

³⁵ Ibid.,21-22.

³⁶ Ibid.,22-23.

³⁷ Ibid.,23-24.

³⁸ Ibid.,24; Rambout, 141-142.

بەعەرەبکردنی كوردە و ریز له مافەكانیان وەك نەتەرەیهکی جیاوازی ناگرن ، ھەرۆھا داوای كوردەو كە ئۆتۆنۆمییان لە چوارچۆیە دەولەتی عێراقی پاشایەتییدا پی بەدیت .
۱۰- بانگەوازیك لە حیزبی رزگاری كوردەو بۆ رێكخراوی نەتەرە یەكگرتوومكان .³⁹ لەم بەلگەنامەیدا كە لەسەرەتای سالی ۱۹۴۶دا بلاوكراوەتەرە ، حیزبی رزگاری كورد بانگەشە یۆ رزگارکردن و یەكخستنی گەلی كورد كوردەو و داوای ئەوێ كوردەو كۆتایی بە رەتاندنی گەلی كورد بەینریت . ھەرۆھا جەخت لەسەر چارەسەریکی دادپەرۆرانە ی كێشە ی كورد لە پێناو ناشتی رۆژھەلاتی ناوەرەستدا كراوەتەرە .

۱۱- بیرخەرۆھە یك لە سالی ۱۹۴۶دا رارو بە كۆمیتە ی ھاوبەشی ئینگلۆ-ئەمەریکی بۆ لیکۆلینەرە لە كێشە ی فەلەستین .⁴⁰ ئەم بیرخەرۆھە ی كە لەلایەن كۆمەلە ی كوردانەرە نیردراو ، باس لەر مامەلە نا بەجێھە كەات كە دەرھەق بە كەمینیەكانی رۆژھەلاتی ناوەرەست ئەنجام بەدیت و ئامارە یەکی تایبەتی بە كوردانی عێراق داو .

۱۲- بیرخەرۆھە یك كە بۆ كۆبوونەرە ی وەزیرانی دەرۆھە ی ولاتە زلھیزمەكان لە پاریس لە ۲۶ ی ژوونی ۱۹۴۶ نیردراو .⁴¹ ئەم بیرخەرۆھە ی لەلایەن كۆمەلە ی كوردانەرە پێشكەش كراو ، باس لە پەرەسەندنی رۆداومەكانی پاش جەنگی یەكەمی جیھانیی كەات ، ئامارە بە ھەردوو رێكۆتنامە ی سیفەر و لۆزان كوردەو . و تۆوێژی لەمەر دابەشكردنی نیشتمانی كوردان لەنیوان تۆركیا ، ئێران ، عێراق و سوریا و ھەرۆھا تێكۆشانی بێھوونە ی كوردانی لەپێناو سەرلەنوێ بەدەستھێنانەرە ی ئازادییان كوردەو . ھەرۆھا ئاماریك سەبارەت بە دانیشتووانی و زیان پێكەوتووی كورد لە تۆركیا ، ئێران و عێراق دراو .

۱۳- بانگەوازیك لە ۱۰ ی مارتی ۱۹۴۷دا پێشكەش بە كۆبوونەرە ی چوار وەزیرەكە ی دەرۆھە لە مۆسكۆ كراو .⁴² ئەم بانگەوازی لەلایەن كۆمەلە ی كوردانەرە ئامارە ی بە ھەرۆھە جۆرەجۆرەكانی كورد لە پێناوی بەدەستھێنانی مافەكانیان داو ، ھەرۆھا ئامارە بە

³⁹ Rambout, 141-142.

⁴⁰ یۆ دەقی ئەم بیرخەرۆھە ی بێوانە:

Palestine Post, Mar. 28, 1946; Randot., "Les revendications "69; Longrigg, Iraq, 1900-1950, 335.

⁴¹ Bulletin du Centre d'Etude Kurdes, no. 6, (1949): 24-26.

⁴² Ibid 27-28.

بیهیوایی کوردان و مەترسیی خزاندن و پەنابردنی لاوانی کورد بەرەو توندوتیژیی کۆیژانە کردوو. داواش لە وەزیرانی دەرەو کراوە دەستبەجێ بە قازانجی کورد تێکەڵ بە کێشەکه بن .

۱۴- بانگەوازیك له ۳۱ی مارتی ۱۹۴۷ دا پێشکەش بە ژێنپال مارشال کراوە .^{۴۳} لەنێو ئەو شتانەی لەم بانگەوازیی کۆمەڵەی کورداندا هاتوو ، قامک خستنه سەر ئەو هاوکارییانە که لەلایەن وڵاتە یەكگرتووكانەوه پێشکەش بە تورکیا کراوە .

۱۵- بانگەوازیك له ۳۰ی ژوونی ۱۹۴۷ ناراستەیی سەرۆکی کۆمیتەیی مافی مرۆفی نەتەرە یەكگرتووكان کراوە .^{۴۴} ئەم بانگەوازه باسی لەسەرکوتکردنی کورد لەلایەن حکومەتەکانی تورکیا و ئێران و عێراق کردوو . وردەکاریی رووداوی وێرانکردنی گوندەکانی کوردە بارزانییەکانی لەلایەن لەشکرێ عێراق و هێزی ئاسمانیی پاشایەتی بەریتانییەوه باس کردوو ، وێرای ئەو مامەڵە ناشایستەییە که پاشتر لەهەمبەر بارزانییەکانی نیوکەمپە زۆرە ملیکانی عێراقیدا کراوە .

۱۶- بیرخەروەکهی ۲۹ی نۆفەمبەری ۱۹۴۸ .^{۴۵} ئەم بیرخەروەیه که لەلایەن کۆمەڵەی کوردانەوه نامانە کراوە ، یەك له سەرژێرتنی ئەو بەیاننامانەیه که خواست و ناپەرژایەتیەکانی کوردی گرتۆتەخۆ . هاوپیچ لەگەڵیدا نامەیک ناراستەیی بەرێز (تريگفی لئی) سکرێتیری گشتیی نەتەرە یەكگرتووكانی کراوە که بەرواری ۲۹ی نۆفەمبەری ۱۹۴۸ ی لەسەرە .^{۴۶}

۱۷- بانگەوازیك له ۶ی یەنایەری ۱۹۴۸ ناراستەیی بەرێز (ئێرنست بیفۆن) ی وەزیری دەرەوی بەریتانیی کراوە .^{۴۷} ئەم بانگەوازه وەختایەك پێشەكەش کرا که دانوساندن لەسەر رێكوتننامەیکێ نوێی لەنێوان بەریتانیای مەزن و عێراقدا لەگۆڕیندا بوو که شوێنی رێكوتننامەیکێ سالی ۱۹۳۰ ی نینگلۆ عێراقیی بگرتۆتەرە . بانگەوازهکه بەهیاو

⁴³ Ibid.,28-31.

⁴⁴ Ibid.,31-32.

⁴⁵ ئەمقی ئەواوی ئەم بیرخەروەیه به زمانی فرەنسیی و به ناوێشانی (بیرخەروەیهك سەبارەت به هەموو مەرجی کورد و خواستەکانیان) بۆ کراوەتەرە و کورتەکەشی به زمانی فرەنسیی ، نینگلیزی و ئیتالیی بۆ کراوەتەرە

⁴⁶ Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 2 , (1948) 22-23.

⁴⁷ Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 6 , 33-34.

بوون له رێكوتننامه نوێیهكهدا بڕهگهيك سهبارهت به ناساندنی ههلوهرجی كورد له عێراقدا جێبجێرتهمه . بانگهرازمكه ناماژهی بهوه داوه كه پشتگۆیخستن و نهبوونی بڕهگهیهکی بهو چهشنه له رێكوتننامهی سالی ۱۹۳۰دا زیانی به مافهکانی كورد گهیااندوه . ههروهها سهرحهم نهو رووداوه جوړیهجوړانهی هیناوهتمه یاد كه پاش رێكوتننامهی سالی ۱۹۳۰ و كۆتاییهاتنی ماندبێتی بهریتانییهكان له میسوپوتامیا روویاندا بوو .(داوا ناکامی ئەم رێكوتننامهیه بهستنی پیمانانی پورتسمۆس بوو .)

۱۸- نامهیهك له ۱۴ی فیهرایهری ۱۹۴۹ دا ، لهلایهن محهمهد حیلمی بهگ و بهناوی حیزی دیموکراتی نیشتمانی كوردوهه رهوانهی پاندهت نههرۆ كراوه .⁴⁸ ئەم نامهیه له نههرۆی خواستبوو كیشهی كورد بخاته بهرنامهی ئەو كۆنفرانسه ناساییهی برباربوو له نیودلهی بگریژت . ههروهها كۆپییهکی ئەم نامهیه ناراستهی كۆنفرانسهكه كرابوو .

۱۹- نامهیهك له ۱۵ی یهنایهری ۱۹۴۹دا ناراستهی سهروکی كۆمسیۆنی مانی مرۆفی سهر به نهتمه یهكگرتوومكان كراوه .⁴⁹ ئەم نامهیه ناماژهی به بانگهرازمكهی پێشوی ۳۰ی ژوونیه بۆ سهروکی كۆمسیۆنهكه دابوو ، ههروهها بهوامهله ستهمكارانهیهی كه توركیا ، عێراق و ئیزران دهرحوق به كوردی دهكهن ، به تایبیهتی چهختی لهسهر نههامهتی و چارهپرسیی پردهخی بارزانییان له عێراق كردوه .

۲۰- نامهیهك له ۲ی مارتی ۱۹۵۶ دا پێشكهش به نهتمه یهكگرتوومكان كراوه ،⁵⁰ ئەم نامهیه نههامهتی و دهردهسهیری كوردی دووپاتكردووتهوه و هانی لهبهراچاگرتنی خواستهكانی كوردی لهلایهن نهتمه یهكگرتوومكانهوه داوه .

۲۱- نامهیهك لهلایهن خانمه بیومهكی جهلامت بهدرخان كه پێشكهشی كۆنفرانسی هاویهیهستهگیی ناسایی -نهفریکایی له قاهره كردهوو .⁵¹ دهقی ئەم نامهیه هاوشیوهی نهتمهكی ۲ی مارتی ۱۹۵۶ بوو كه ناراستهی نهتمه یهكگرتوومكان كرابوو . تینیدا ناماژه به بهدكارگیری و كهموكۆپی خزمهتگوزارییه كۆمهلهایهتییهكان له ناوچه كوردنشینهكان ، كهموكۆپی ههلی خویندن بۆ كورد به زمانی خۆی ، ههروهها سهركوتكردن و

⁴⁸ Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 5 , 8-10.

⁴⁹ Bulletin du Centre d Etude Kurdes, no. 4 , 8-10.

⁵⁰ Randot, "La Nation, 56.

⁵¹ Ibid.,65-66.

سپرینەوی کەلتوری کورد ، بە تایبەت لە تورکیا و ئێراندا . بەلام ناماژەیی بەرە دابوو کە هەموومەرج لە عێراق لەبارتەرە . نامەکە جەختی لەسەر ویستی کورد بۆ بەدیھێنانی سەرەستیی و یەكخستنی نیشتمانەکانیان کردبوو ، ئەو قسەلۆکەشی پوچەلکردۆتەرە کە دەھێت گواھە راپەرینەکانی کورد بە هاندانی کاریگەری دەروە بوو .

٢٢- نامەیک لە لایەن کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ دا ، ئاراستەی سکرێتیری گشتیی نەتەرە یەكگرتووەکان کراوە .^{٥٢} ئەم نامەیەدا ، کۆمەڵەی خوێندکاران داوای لە سکرێتیری گشتیی کردووە ، کێشەیی کورد بخریتە بەرنامەیی دانیشتنیکی تایبەتەرە کە گفتوگۆ لەسەر کێشەکانی رۆژھەلاتی ناوھراست بکات . نامەکە هیوای خواستبوو کە تورکیا و ئێران سیاسەتیکی نوێ لەحاست کورداندا بگرنەبەر و لەو رووھە سیاسەتی نوێی عێراق هاندەریان بێت .

٢٣- نامەیک لە لایەن کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردووە لە ئەوروپا لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ دا ، پێشکەش بە جەمال عەبدولناسیری سەرۆکی میسر کراوە .^{٥٣} ئەم نامە بە بۆنەی کردنەوی بەرنامەیی رادیۆیی بە زمانی کوردیی لە قاھیرە سوپاسی سەرۆک ناسیری کردووە .

٢٤- نامەیک لە لایەن کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردووە لە ئەوروپا لە ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ دا ئاراستەی سەرۆک نیکیتا خروشوف کراوە .^{٥٤} نامەکە پێزانینی خۆی سەبارت بە بایەخدان بە چالاکییە کەلتورییەکانی کورد لە یەکییتی شورەویی دەرییووە . نامەکە پێشینیازی نەوی کردووە کە لەجیاتیی ئەلفوویی سەلفی کە بۆلۆکراوە کوردییەکانی یەکییتی شورەویی پێ بۆلۆمکرتتەرە ، بە ئەلفوویی لاتینی شۆینی بگێرتتەرە . هەرەھا بەرنامەیی کوردیش لە نێزگەیی مۆسکۆوە دەست بە بۆلۆبوونەرە بکات . کۆپی ئەم نامەیی بۆ هەردوو کۆماری شورەویی نازەربایجان و ئەرمینیا نێردراوە .

وێزای تیکرای ئەو بانگەواز و بیرخەرەوانە کە خراونەتە بەردەم نەتەرە

⁵² ئەم نامەیی یەکیەکە لە چەندین نامەیی کۆنگرەیی خوێندکارانی کورد کە لە ٤-٨ی ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ لە میونخ بەسترا و لە لایەن رێخراوی خوێندکارانی کوردووە لە ئەوروپا سەرپەرشتیی دەکرا .

Edmonds," the Kurds and the Revolution," 8.

⁵³ Ibid.,9.

⁵⁴ Ibid.

یەگرتووھەکان . کوردان نەیانتوانی لە هەولەکەکاندا سەرکەوتووبن بۆ ئەوەی کێشەکیان لەبەردەم ئەو دەزگایەدا بیستراوێت . نەبوونی دەولەتێکی کوردیی و نەهاتنە کایە دەولەتێکی نەتۆژە کە ئارمەزوی گرتنەخۆی کێشەکانی هەبێت ئەو مانایە یەگرتووھەکان . چ رۆژێک نە بەهۆیوە کێشە کوردی پێدا بخێتە بەردەم نەتەرە یەگرتووھەکان . بەوێش ، کاتێک لە ساڵی ۱۹۴۸دا ، داوایەک پێشکەشی سکرێتێری گشتیی کرا ، لەگەڵ بیرخەرمەکی نۆفەمبەری ۱۹۴۸ لە لایەن (نۆینەرایی کورد) هەوێ . داواکەیان بەرێزەرە رەتکرایەرە و ئەو ناگادار کرانەرە کە پێویستە بەدوای دەولەتێکدا بگەڕێن کێشەکیان بگرتنەخۆ .^{۵۶}

ئەو ئارمەزایی و شکایەتانەش کوردان ئاراستەیی نەتەرە یەگرتووھەکانیان کردەرە هەمان چارەنووسی هەبوو . سێر ئارنۆلد ویلسن ، لەکاتی دیدنەنییەکدا لە کۆمەڵەی ئاسیای ناوەندیی پاشاییەتی ، لە ۲۶ی سێتەمبەری ۱۹۳۲دا ، تێبینیی کرد " کەمێنەکانی عێراق بە شێوہەکی بەرچاو لە کەمێنەکانی دیکە جیہان جیاوازن ، لە حالەتەکی ئەواندا هیچ ئەندامێکی کۆمەڵەی گەلان نە لە جێنێف هەنگری خواست کێشە تاییەتەکیان بێت ."^{۵۷}

جینگە سەرئەجە ، بلۆکی سۆشیاالیستی ، لەناویشیاندا یەکنیتی شورەویی ، وێزای پشستگێریی چالاکیان لە نەتەرەیی کورد ، هیچ هەولێکیان ئەدا تا لەبەردەم نەتەرە یەگرتووھەکاندا ، کێشە کورد لەخۆ بگرن و بەرگری لێبکەن .

پەڕوونەییەکانی کورد و عەرەب : ئەبایی و ناتەبایی

کورد ، ھاوکات لەگەڵ تیکۆشانان بۆ بەدەستپێنانی دانپێدانانی نیۆدەولەتیی و بگرە کاری نیۆدەولەتیش بە قازانجی کێشەکیان ، هەرورە لە هەولێ بەدەستپێنانی ھاوسۆزی و ھاوکاری ھاوسن عەرەبەکانیشیاندا بوون . بارودۆخی ئاوازیان ،

⁵⁵ ئەم نۆینەراییەتیە لە لایەن ئەتەرخوازیی لێھاتوو شریف پاشاوە سەرکەوتی دیکرا . هەرورە بە ھاوئە د . کامەران بەدرخان . د . م . و . زازا . د . فەرەند شکاک .

Randot, Pierrer. "Ou en est La gestion Kurdes "L Afrique et l Asie2, no.2 , (1949), 52-53

⁵⁶ Ibid., 53.

⁵⁷ وەرگێڕاوە : Muford, 119.

سەربەری یوونی بەشێکی مەزنی دانیشتووانی کورد لە عێراق و سوریا ، بووھۆی ئەوێ کارێکی لەم چەشنە شیاو و پێویست بێت .

پاش شکستی راپەرینەکی بارزانیی و رووخاندنی کۆمارەکی مەھاباد ، کوردان لە روی رامیارییەوێ خۆیان لە گۆشەگیریدا دیتەو . نیکەرائیی لە مەترسییەدارترین گۆشەگیری رامیاری کوردانی وریاکردەو . ھەریوێ بێنەوێ کات بەفێرۆ بەدەن کەوتنە پەنجووی پەيوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ عەرەبدا . پەيوەندییەکی تەنیا سوود بە کوردان لە عێراق و سوریا ناگەینیت ، بەئکو پشتگیرییەکی نیوئەولەتیی بەھادار بە تیکرای کورد دەبەخشیت . لەئێو ھەموو ئەوانەدا ، ھیوادار بوون ھەلو مەرج بڕەخسیت تێیدا کوردان بتوانن کێشەکیان بخەنە بەردەم نەتەوێ یەگرتووھەکان . بانی کوردیی حیزبی شیوعیی عێراق و ریکخراوێ ھاوشیوھەکانیان لایەنگرێکی بەھیزی ھەول و کارێکی لەو چەشنە بوون .

کوردە نەتەوێیەکانیش لەو رووھوێ نەکەوتنە پاش ، میر کامەران بەدرخان لە برژەیی چاوپێکەوتنێکدا لە ساڵی ١٩٥١ ، لەگەڵ پەیمانیری پارسی رۆژنامەیی (شەعب) ی بەغدادیی ، قامکی خستەسەر دۆستایەتیی کورد و عەرەب . نامازەیی بەو مامەنە نەرمە کرد لە عێراق و سوریا دەرھەق بە کورد دەکریت . ئەو گوتی : لەو دوو ئەولەتەدا ، کورد خاوەنی زۆر ماف و دەستکۆتن کە لە تورکیا و ئێراندا پێیان رەوا نابینریت . ئەو نامازەیی بەویدا ، لەو دوو ئەولەتە عەرەبییەدا رێگە بە کورد دراوێ رۆژنامە ، گۆڤار و پەرتووکی بە زمانی خۆیان چاپ و بڵاوکەنەو ، ھەرھەھا بێ دەستووردانی دەسەلاتی رامیاری ، بایخ بە پەرەپێدان و پیشخستنی کەلتوووری خۆیان بەدەن . ئەو چەختی لەوێ کردەو کە وێرایی ھیندیک جیاوازی لەنیوان کورد و عەرەب لە عێراقدا ، کورد بەو چاوە ناپوانیتە ئەو ولاتە کە لە ھەر یەک لە تورکیا و ئێرانی پێدەروانیت .⁵⁸

چوارسال پاشتر ، لەمیانی چاوپێکەوتنێکی خۆمدا لەگەڵ میر کامەراندا ، ئەو پتر لەمەر ئەم بابەتە دووا و گوتی . زۆر گرنگە بۆ کورد لەگەڵ عەرەبدا ھاوکاری بکات ، چونکە عەرەب تەنیا نەتەوێیەکن لەرۆژھەلاتی ناوێراستدا کە لە کورد تێدەگەن ھاوسۆزی لەگەڵ دید و بۆچوونەکانیاندا پێشان دەدەن . نواتر نامازەیی بەویدا کە کوردان لە

⁵⁸ Maurice Clair, "An interview With Emir Badir Khan," Al-Sha b , Dec .17, 1951.

رابردودا سەردانی لەندن ، پاریس و پایتمختە رژژناواییەکانی دیکەیان کردوو تا کێشەکانیان بخەنە بەرچاو . ئەمێستا ، ئەو گوئی : " نێمە هەموومان ئەزانین ئەو هەلە بوو ، لە داها توودا پێویستە بۆ بەغدا ، دیمەشق و قاھیرە بچین ."^{۵۹}

واندەرەمکەوێت هەردوولا دانیان بە پێویستی تیگەبێشتن و هاوکاری نزکی نیوان کورد و عەرەب نابێت . بە بۆچوونی هیندیک سەرکردەیی عەرەبخوا ، ئەمە دەبێتە سیاسەتییکی سارێژگاریی درێژخایەن ، کاتی کاتی ئەو هات و لاتەکان یەگەرن . ئەوا کوردان ، گەر دۆست بن ، خۆ لە هینانە کایەیی هەر جۆرە گرفت و ئالۆزییەک بە دوور دەگەرن .

لە گوتاریکی دوور و درێژدا سەبارەت بە جولانەوێ عەرەباییەتی که لە گۆفاری (الهلل) ی میسریی بەناوبانگ لە ساڵی ۱۹۴۲دا بڵاوکراوەتەو ، عەبدولرحمان عەزام که دواتر بوو سکرێتیری گشتیی کۆماری عەرەب ، بە پەرۆشەو خاویاری دۆستاییەتی کورد و عەرەب . عەزام بایەخیکی فرەیی بە کورد داو ، جەختی لە هاوبەستەگیی کۆنی نیسلامی نیوان ئەوان و عەرەب کردۆتەو و نامازەیی بەو خزمەتە مەزنە کردوو که لەلایەن (سەلاحەددین) و سەرکردەکانی دیکەیی کوردەو پێشکەش بە نیسلام و عەرەب کراو . ئەو جەختی لەو کوردەو که عەرەبەکانی عێراقیی بەهەر نرخیکی بێت پێویستە خۆ لە بریندارکردنی هەستی کوردان بپارێزن و رایگەیاندا که کوردان گەلێکی دڵسۆز و ئەمەکردارن و هیچ کارێکیان بە مەبەستی زیان گەیاندن بە خواستی عەرەب لیناوەشیتەو . بە بۆچوونی عەزام ، کوردان پێویستە هیچ کات هەست بەو ئەکەن که یەکیی عەرەب زیان بە بەرژەوهندییەکانی ئەوان دەگەینێت . " هیوا و خواستەکانی عێراق " پێویستە وەک فرانخاوییەک لەسەر حسابی کورد نەهینرێتە پیش چاو . پتر لەو هەش ، نەتەوێ عەرەب (لە کاتی کدا یەگەرن) پێویستە ئەو مافە بۆ کورد بەهیننەو که بێنە بەشیک لەو ، یاخود سەرەخۆیی خۆیان بە دەستبێنن ، گەر خواستییکی (سەرەخۆییان) هەبوو ، پێویستە لەلایەن عەرەبەو هەست بە بیزاوی و بەدبەوایی نەکرێت . دواتر عەزام عێراقییەکان وریا ئەکاتەو که خۆ لە پیلانگێریی بیانیی بپارێزن و هۆشیاریان لەگەڵ کورداندا نەکوونە کێشە و بگەرە و بەرە و خۆ لە دۆژمانیەتی کردنیان بپارێزن .

^{۵۹} چاویکیکەوتنەکه لە بەهاری ۱۹۵۵دا لە پاریس نەتجامراو

ئەم بۆچۈۋىنى خۇي لەمەر پەيوەندىيەكانى كورد و عىراقىيەكان پوختە دىمكات و دەلىتتە : "مەسلەكە گەلىك ئاسانە و ويست لە دەست كوردەكان خۇياندايە ، گەر عىراق بەهيز بىت ، ئەبىت تەنيا ەك خالىكى گىردكەرەمە و رازمەكەر بەم نەتەمە رۇژەلەتتە برايه بكات

بىگومان ويستى عەرەب و كورد ەردوۋ سەبارەت بە تىگەيشتنى ھاۋىمەش و ھاۋكارىي راستگۇيانە بوۋ . ەروەھا نەربىرىنى ھاۋبەشى رىز و مەمانەي ەردوۋلا بۇ يەكدى مژمەي نايندەي دەبەخشى . راستىي ئەۋەي كە پەيوەندى باشى كورد و عەرەب لەم كاتەدا ئەك تەنيا پىويست بوۋ ، بەلكو بەدئىيايىەمە بۇ گىرتنەخۇ و كۆگىرنەۋەي ئەم دوۋلايەنە كە عەرەبى ميسر و كوردى سورييا بوۋ ، ئەۋەي تىگەيشتنى نەستەم نەبوۋ . ميسر كوردى تىدا نەبوۋ ، ئەم دانىشتوۋانە كوردە كەمەي سورياش لەم ۋلاتەدا مامەلەيەكى تارانەيەك باشى بەرامبەر دىمكرا . بەلام ەلەمەرجەكە گۇراني بەسەردا ەات ، كاتىك ميسر ەك پالەۋانىكى نەتەمەخۋازى عەرەب ، لەگەل سورييا يەكيان گىرت ، ەروەھا پاش شۇرپشى عىراق ، بانگەشەي خۋاستى يەكگىرتتى لەگەل ئەم ۋلاتەدا كورد بەلام شكىستىخوارد . پتر بەھۇي ناپەزايەتتىي كوردەمە .

ەم رۇۋ پاش شۇرپشى رۇۋنەيەي ۱۹۵۸ گىرژىي لەنۇوان نەتەمەخۋازانى عەرەب و كورد لە عىراق پەيدا بوۋ . يەكىك بەرايىتتىن ناپەزايەتتىيەكان لەلايەن بارزانىيە دوۋرخراۋەكانەمە پىشاندىرا ، بەۋەي گەرانەۋەيان بۇ عىراق لە رىگاي بلۇكى رۇژەلەت و بەھۇي سەفېرى كۇمارى عەرەبى يەكگىرتتوۋ لە پراگ بەرپۇۋەچوۋ . بارزانىيەكان ئەۋەيان ئاشكرا كورد گۋايە لە سەرۋەندى گەرانەۋەيان بۇ نىشتەمان ، لە ميسر وچانىيان داۋە و لەلايەن دەسەلاتدارانى ميسرەمە مامەلەيەكى توندوۋبىزاركەريان دەرەحق كراۋە بىن ئەۋەي پىويست بكات گەرانەۋەكەيان دۋاخستوۋن . كۇنگىرەي خۇيىندكارانى كورد كە ۴-۸ ي ئۇكۇتۋەرىي ۱۹۵۸ لە ميونخ بەسترا ، لەلايەن يەككىتىي خۇيىندكارانى عەرەبەمە ئەلەمانىاي خۇرناۋا پەلامارنىكى توندى كرايەسەر . ئەۋەي دۋايى نامانجەكانى كۇنگىرەي خۇيىندكارانى كوردى ەك سوكايەتتىي و مەترسىيەك بۇ نەتەۋايەتتىي عەرەب رىسۋاكرد ، ەروەھا داۋاي لە خۇيىندكارانى عەرەب كورد بەشدارىي لەم كۇنگىرەيە نەكەن و ەمەشەي

60 عبدالرحمن عزام : الوحدة العربية . الهلال . قاهرة . الجزء الرابع . سبتمبر - اكتوبر ۱۹۶۳ . ۶۶۵

لهوانەش کرد که بەو شیوەیە ناچۆلێنەرە .⁶¹

دەلاقی نێوان کوردو عەرەب لەبەر ئەوە تا دەهات فراوانتر نەبوو ، بە چەشنێک پردی نێوانیان هێندە تالەمویەکی پەیوەست ماو بوو . نەتەمخووازی عەرەب لە عێراق و هەرما لە کۆماری یەکگرتووی عەرەبیش بەتوندی کەوتنە نێو یەتیی کورد . ئەوانە ی لەگەڵ کۆمۆنیست و چەپەکانی دیگە سەبارەت بە رەتکردنەرە ی پەیوەست بوونی عێراق بە کۆمارە یەکگرتووەکی عەرەبەرە سەرەکۆنە و لۆمە کران . مەملانی و کێشەمەکیش لەنێوان هەردوولا بەردەوام بوو .

کۆمەڵە ی خۆبەدکارانی کورد لە ئەوروپا ، لە پەیوەندیەکیدا بە رۆژنامە ی (خەبات) ی کوردییەرە لە ۱۰ی دێسەمبەری ۱۹۵۹ ، بێناگای خۆ ی لەو بەیاننامە یەرە راگیاندا کە پەلاماری عەبدولکەریم قاسمی رابەری شوێشەکی ۱۹۵۸ی لەعێراق داو ، ئەو عەبدولکەریمە تا نیستا کەسی یەکی حکومەتە دامەزراوەکیە (کە لە بابەتی داوتر و تووێژی لیکراو) . ئەو بەیاننامە یە لە نێزگی رادیۆی سەرپەرە بلۆکرایەرە کە ناوی (دەنگی عێراقی ئازاد) ی لەخۆ ی ناو بوو . کۆمە لە ئەم نێزگیە یەرە تووێتبارکرد کە دروستکراوی ناسەرە دەرکردنی بەیاننامە کی خستۆتە ئەستۆ ی ئەوانەرە . کۆمە لە ، ناسەر ، کۆماری یەکگرتووی عەرەب ، بەعسیەکان و ئەو نێزگی رادیۆییە ی بە توندترین شیوەرە ریسواکردووە ، بەلام ریزو ستایشینی گەرمی لەحاست رزۆمە کی قاسم پێشانداو .⁶²

لەهەمان پەیوەندییدا ، کۆمە لە ی خۆبەدکارانی کورد لە ئەوروپا ، گۆلاری (کل شی/هەموو شت) ی میسری تاوانبار کردووە بەو ی بە هە لە بەشیک لەنامە یەکی خۆبەدکارانی عێراقیی لە ئەندەن وەرگرتووە و بلۆیکرێوتووە . نووسەری نامە کە ، بەپێ ی یەکی عێراقیی بۆ قوتابییانی کورد ، نازەزایەتی دژی یەکییە کە پێشانداو لە سۆنگە ی هاوکاری لەگە ل کۆمە لە ی خۆبەدکارانی کورد لە ئەوروپا و بەهۆ ی ئەو ی کە کۆمە لە بە ناشکرا لایەنگری جیابوونەرە لە عێراق دەکات . پەیوەندیەکی کۆمە لە بە توندیی رەخنە ی لەم دەرپێنەرە گرتووە و بە سەرچۆنیەکی نادادپەرەرە ی ناوژەدکردووە و جەختی لە داسۆزی و وەفاداری تەواوی ئەندامەکانی بۆ کۆماری عێراق و رابەرەکی

⁶¹ Edmonds, "The Kurds and the Revolution of Iraq.", 8.

⁶² رۆنکردنەرە ی کۆمە لە ی خۆبەدکارانی کوردەرە لە ئەوروپا . خەبات ، ۳ ژ ، نووکتۆبەری ۱۹۵۹ .

عەبدولكەرىم قاسم كوردۆتەرە . دواتر كۆمەنە بە بايەخمەرە دەلئەت : " ئەم هەلۆستەي نيمە هەروەك خۆي دەمىنئەتمەرە هەتا گەلى كوردەمان بەردەوام بىتت لەسەر خاوەندارىتتەي مافەكانى و تا كۆماركەش لە گرتنەبەرى رىنگاي ديموكراسيى و نازادىي بەردەوام بىتت."⁶³

كورد و كۆمارى عىراق

كتۆپىرىي رووداومكانى ژوونىيەى ١٩٥٨ لە عىراق ، وىزاي ئەو پەردە نەستوورەي رۆژمى نوئى بە بالاي تەواوى و لاتەكەيدا پۆشيشى ، كارىكى واي كرد مەزەندەكردنى زۆر بابەت لە عىراقدا ، لەوانەش خالىي كورد زۆر ئالۆز و گران بىتت . سنووورەكان بە توندىي داخران ، هەموو پەيوەندىيەكان بە جىبهانى دەرەو هەلپەسىنەردان . لەو چەند رۆژە كەمەي بەراييدا ، هەوالىكى كەم لەمەر درىزەي شوپشەكە و خالەتى جىگىرىي نىوخۆ سەرى دەرکرد .

هېچ بەلگەيەك بە دەستەرە نىيە پىنشانى بەدات داخۆ پاىەي بەدەستتەاتووى بەرچاوى كوردان لەپىنش يان راستەوخۆ پاش شوپشەكەي ژوونىيە هينراوتە بەرچاو . هەرچەندە ، بىگومان ئەوان بەشيوەيەكى مەزن سووديان لە مەملەنئىيەكە بىنىي كە لەنىوان دەستەي قاسم و بەعسىيە نەتەرەيەكاندا لەنارادا بوو . گەر دەستەي دوومە بالادەست بوونايە ، زۆر جىنگاي گومان بوو ، كوردان ئەو ماف و دەستكەوتەنيان بەركەوتايە كە لەو دەمەدا بەدەستيانهيننا .

بەياننامەيەكى نيوەفەرمىي بلاءوكراوہ پشتگىرىيەكى بەرچاو لەم بۆچوونە دەكات . تىندا كورته سەرنجىكى گشتىي لەمەر قۇناغى بەرايى شوپش لە عىراقدا هاتووہ و پەرسى سەرەككىي سەبارەت بە مەملەنئى و رەكابەرىي نىوان قاسم و عەبدولسەلام عارقي جىگىرى يەكەمى تىندا هاتووہ . ئەوەي لەگەل شوونكەوتە بەعسىيەكانى كە لاينەگرى ناسەر بوون ، عەرەبجىيەكى توند بوو . بەياننامەكە درىزەي دەداتى و دەلئەت :

" هيندەك خوازىارى وروژاندنى كوردان بوون كە هاوبەشەن لە عىراقى باوبايرەنياندا ، هەرچەندە دانئىيانانى تەواو و بى كەموكوتىي مافەكانى كورد لەلايەن

⁶³ هەمان سەرچاوە .

قاسموه رنگی لیگرتن و ههلهکه یانی پوچهل کردهوه . سهرانی کورد بی دودایی رایانگه یاندوه گهر خوشیان لههسلاتدا بوونایه نه یاندهتوانی نهوه پیشکمش به کورد بکن که قاسم کردوویهتی .⁶⁴

لهم بهیاننامهیه و زانیاریهیکانهوه دهرهکهویت که قاسم پتر له سرکردهکانی دیکه شۆرشهکه ، له بهدهستهپینانی نهو پایه بهرچاوهی کورد لهکاتهدا بهرپرسیار بوو . ههروها بهخشینی ماف و دهستکهوتکانی کورد پاشتر هات ، وهک نهوهی پیش نهو ملعلانییه بیته که لهنیوان قاسم و ناحهزانیدا لهسهر دهسهلات ههبوو .

له راستییدا ، دروسته بلینن که نارمزوی ناشتهواوی ههر زوو لهسهرهتاوه به ناشکرا درکی پینهکرا . بهلام سرکردهیهتی نوئی شوپش راستهوخۆ پاش نهجامدانی شوپشهکی تاجهند ناماده بوو لهگهل داوا نهتهوایهتییهکانی کورددا بجینهپیش مهسهلهیهکه زۆر روون نیه . ههرچهنده رژی تیدهچیت عمبدولسهلام عارف و نهتهوهخوازه عهرهبعییهکانی دیکه نهوهیان رهتکردهبیتهوه که به نهاندازهی قاسم ملی پیوهنن . دواتر پیاو ناتوانیت سهبارته به قاسم خوشی گوومان نهکات و پرسیار نهکات . نایا ههر زۆر لهسهرهتاوه ویستوویهتی لهحاست کورددا دلفروان بیته یان پیشتر وای لینهاتوه . یاخود ناچار بوو که بهو شیوه رهفتار بکات ، کاتیک کورد و کۆمونیسته کوردهکان و دهسته چهپهکان بۆ پشتگیری کردنی به دریزایی ملعلانیی لهپیناو دهسهلاتدا کۆبوونهوه .

گرنگ نیه وهلامی نهه بریاره چ دهییت ، شتیک ههیه که چسپاو دهرهکهویته ، ههرچهنده خواستیک بۆ ناشتهواوی ههبوو . بهلام هیچ سیاسهتیکی دیارییکراوی تایبته بهکورد بنیاتنهترابوو . نهههش زۆر سهیر نیه کاتیک پیاو بیر لهو هزره ناکوک و سههرۆزانه دهکاتهوه که نهو رهگهزه ناتهبایانهی لهسهر بوو بهشیوهیهکی کاتی له پیناو رووخاندنی رژیمه کۆنهکهدا کۆبوونهوه .

پاش رووداره توندوتیزهکانی ۱۴ی ژوونی ۱۹۵۸ ، رژیمه شوپشگیره نوئییهکه له عیراق هیچ کاتیکی له ههلهپینانی چهند ههنگاوێک بهفیرۆ نهدا که نهک تهنا لهپیناو

⁶⁴ جمهوریة العراق . المجلس الاعلی للعلاقات . شۆره ۱۴ تموزی عامها الاول . (بغداد : منشورات دار الاخبار .

ناشته‌وایی له‌گه‌ل کورددا ، به‌لکو له پیناو راکیشان و به‌ده‌سته‌پینانی لایه‌نگریشیان بوو . خالد نهلنه‌قشبه‌بندی ، نهو کورده بوو که یه‌کیک له سێ نه‌ندامه‌که‌ی نه‌نجومنی سره‌وره‌یی که پاش شوێش دامه‌زینرا .⁶⁵ کابینه نوێیه‌که کوردیکی دیکه‌ی تێدابوو که بابه‌علی کوپری شیخ محمود بوو ، پۆستی وه‌زیری کارویه‌وه‌بندییه‌کانی له‌ نه‌ستۆ گرتبوو .⁶⁶ شیخ له‌تێفی برای بابه‌علی ، که ماوه‌ی چوار سال زیندانیی بۆ برابوووه ، نازانکرا . شیخ نه‌حمه‌دی بارزان ، کوپه‌که‌ی ، هه‌روه‌ها برازاکی (کوپه‌که‌ی مه‌لامسته‌فا) تیکرا له‌ ده‌روه‌ی ناوچه‌ی خۆیان دوورخا‌بوونه‌وه ، به‌خشران و ریان پیندا بۆ شوێنه‌کانی خۆیان بگه‌رینه‌وه . وینه‌یه‌ک که تیندا قاسم له‌ پال نه‌فسه‌رنکی برینداری کورددا وه‌ستا بوو له‌کاتی شه‌پرکردن له‌ کۆشکی پاشایه‌تی له‌ 14 ی ژوویه‌ی 1958دا ، به‌شێوه‌یه‌کی فراوان بلاوکرا‌بووه‌وه .⁶⁷

نهم هه‌ماکاریه‌ بۆ نیازپاکی زۆری نه‌خایاند به‌لگه‌ی چه‌سپاوی سه‌بارته‌ به‌ گۆرانی شوێن و پینگه‌ی کورد به‌دوای خۆیدا هه‌نا . له‌ بېرگه‌ی سێی نهو ده‌ستووره کاتییه‌ی که دوا‌ی شوێش بلاوکرا‌یه‌وه ، ده‌لیت : "عه‌ره‌ب و کورد لهم نیشتمانه‌دا هاویه‌شن ، مافه‌ نه‌ته‌وايه‌تیه‌یه‌کانیان له‌چوارچه‌یه‌ی یه‌کیتی خاکی عێراقدا دانپیندانراوه ."⁶⁸ به‌وه‌ش یه‌که‌مین جاره له‌ سه‌مه‌تای دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی عێراقه‌وه ، کوردان دانپیناننکی فرمیی له‌ ده‌ستووردا به‌خۆیان‌وه‌هه‌هه‌ و به‌شێوه‌یه‌کی یه‌کسان له‌گه‌ل عه‌ره‌بدا له‌یه‌ک ناستدا دا‌بنوێن .

له‌ هه‌مان کاتدا ، گوته‌ی زۆر سه‌بارته‌ به‌ برایه‌تی کورد و عه‌ره‌ب و هاویه‌سته‌گیی نیوانیان ده‌کرا ، به‌یاننامه‌کانی له‌لایه‌ن قاسم و ده‌سه‌لاتدارانی دیکه‌وه بلاوده‌کرانه‌وه ، گوته‌ی نهو نه‌ندامانه‌ی له‌ لایه‌ن نوێنه‌رایه‌تی کورده‌وه سه‌ردانیان ده‌کرد

⁶⁵ خالد نه‌قشبه‌بندی له‌ بنه‌مانه‌ی شیخانی بامه‌رئیه‌ له‌ نزیک نامیدی . نه‌ندامه‌کانی دیکه‌ی نه‌نجومنی سره‌وره‌یی بریتیه‌ له‌ محمد مه‌ده‌دی کوپه‌ . که عه‌ریکی شیعه‌یه . هه‌روه‌ها ته‌جیب نه‌لروینیی ، که عه‌ره‌بیکی سوونیه‌یه و وه‌ک سه‌رۆکی نه‌نجومه‌که‌ هه‌له‌سه‌وا .

Edmonds. " the Kurds and the Revolution of Iraq. ", 8.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ کۆپی ده‌ستوری کاتیی که له‌ لایه‌ن کۆنسه‌ولخانه‌ی عێراقه‌وه دا‌به‌شکراوه . واشنتۆن دی . سی .

، هرودها بلوکراوه فرمییهکان ، برنامهکانی رادیو ، تیکرای نهوانه پتر قسهیان له (کۆماری عهرب و کورد) و یهکیتهی ههتاههتایی ههردوو گهل دهمکرد .

هاوکات ، مهلامستهفا که لهپاش رووخاندنی کۆماروه وهک پهنابهریک له شورهویی بوو ، ههچ کاتی له ئاردنی تهلهگراف بو قاسم و ئهئجومهتی سهروههیی به فهیرو نهدا که تهیدا پهروزبایی و هیوای گهراوهی خۆی دهربرهیبوو . وهلامهکشی دهستهبهجن و نهزیی بوو ، نامادهکاری پنیوست لهریگای بانئیزی کۆماری یهکگرتوی عهرب له پراگ لهپیناو گهراوهی خیزای مهلامستهفا بو بهغدا ، که لهلایهن ژمارهیهکی زۆر نوینهرانی کورد له ههموو لایهکی عیراقوه پینشوازیان لیکرا ، بۆنهیهک بوو بۆئوهی ناههنگیکی خۆش و سههرنجراکینشی تهیدا نهئجام بدریت .

ناحهزیی کورد بۆ یهکگرتن لهگهڵ کۆماری یهکگرتوی عهربهیا

گهراوهی مهلامستهفا بو عیراق هاوکات بوو لهگهڵ پهرمگرتنی توندی کیزیکینی نیوان نهوانهیی خوازیاری یهکگرتنی تهواو و دهستهبهجی لهگهڵ کۆماری یهکگرتوی عهربهیا بوون و نهوانهیی دژ بوون . لهراستهیدا ، تهناهنهت دهگونجا گهراوهی مهلامستهفا درزی نیوان نهو دوو گروهی بهرمو دهلاقه بردهیت . ژمارهیهکی زۆر لهوانهیی نزیکبوونهوه و ریزهبندی خیزایان لهگهڵ کۆماری یهکگرتوی عهرب پی باش بوو دهتوانرا لهنیو نهئدامهکانی بائی راستی خیزی نیستقلال و هرودها خیزی بهعسدا ببنزیتوه . چهپه میانزهوهکانی پارتی بهرگریی دیموکراتیی نیشتمانیی به رقهوه دهیاننوهانییه رهتکردنهوهی پارتهکان و ریگه له چالاکیهکانی ههمووان گیرابوو ، جگه لهو چالاکیه رامیارییانهی له کۆماری یهکگرتوی عهربهیا ههبوو ، بهوهش نهوان دژی بیروکی یهکگرتن بوون .

کورد ، نهوانهیی له سۆنگهی هۆکارگهلیکی ئاشکراوه نیگهراونییهکی مهزنیان له پهیهوهست بوون به دهولتهتیکی عهربی مهزترهوه ههبوو ، چالاکانه دژی نزیکبوونهوه و یهکبوون بوون لهگهڵ کۆماری یهکگرتوی عهرب . نهوان دهترسان له دهولتهتیکی وادا که عهرب تهیدا بالادهسته ، نهوان ببنه کهمینهیهکی نهتهوهیی نهوتو چارهنووسیکی گهوره و دهرکهوتویان نهیت .

كورد و كهوتنى عهبدوولسهلام عارف

هاوكات ، سمرجى نيشتمانىي و نيوڊهولمتىي بهشيوهيمكى خيرا لسمر عهبدوولسهلام عارف چرپيووهه ، نهوى كه سمرهويي و دهمگرميههكى ويراى ناوبانگ ، كرڊوويه كسايهتتيهك جيگهى مشومرلسمركرڊن بىت . گوتهاره توند و ناگرينهكانى عارف گوئگرانى خوى به شيويهكى بهرفراوان دهخوشاند ، بهلام ترس و دلپراوكتى كسانى فاميدهى نيو حكومتي دهوورواند .⁶⁹ گوتهكانى سهبارت به بابته دهركيى و نيوخوييهكان كارمهنده بهرپرسهكانى دهولمتى سلهماندهوه و تووشى نيگهراى كرڊن .⁷⁰ ويراى نهوش ، ناكارى خووسهپننهرى دهنگى ناخاوتنى سمرچلاندى ، ژمارميك لهو كسايهتتيه راهياريههكانى رنبرايهتتيى و هروهه زوروك له نهفسمرهكانى هاوهلى لي تهكاندهوه .⁷¹

پرايهخترين چالاكيههكانى عارف ، لايهنگريى ناشكرائى بوو له يهكىتى

⁶⁹ نمونههك كه شيوايى خووشخهياالى و توندى زمانى عارف دهريخات نهو كوتهيهى بوو كه عيراقى پيناساند كه) كؤمارتكي ديموكراتىي ، سؤشياالستىي ، نيشتمانىي ، خولكردى ، خاكىي سمررازيه .

جمهورية العراق . محكمة الشعب . الجلسات السرية . بغداد : منشورات حكومية ، ١٩٥٢ ، ٣٧٤ .

⁷⁰ له ميانهى نهو دانگاييكرڊنهى عارف دا سهبارت به ههولدانى بؤ لهناوبرڊنى قاسم ، ژمارميك له شايهتهكان كه هينديكيان هاويى خوييوون و ههمان بيروباروهي پان عمرهبيزميان ههيوو . نامازمياي به گوته ورووئنهرايهي عارف سهبارت به ولته يهكگرتوههكانى نهامريكا وهك (دهولتتيكى تيمپرياليسٽ) كرد . هروهه هيرشى توندى بؤ سمر نيران له سمرهتاي نهو كاتانهى كه حكومتي نيران به فرمى دانى به رژيمى تازه داهمزاوي عيراقدا نابوو هروهه لسمر ناستى ناوخوش عارف له گوته و بونهكاندا هيرشى دهكرڊه سمر چيني مولكدار و دهولعهمدان و دهيوگت (ليژه بهداوه . نه كؤشك . نه هالى بريقوياق . نه فهرامندر . نه فهرامنبر) . نهوش زوريه دانيشتوانى ترساند . به تايهتلى لهو گوتهارهى له شارى كوت داي . هيرشى كرده سمر مولكداران و بهشيني زوري وهريزپرائى له دهور كؤبيوهه نهوى بووه هوى رووداوي توندوتيرى لنيكهويتهوه .

⁷¹ نهو سمركرڊه سياسيانهى كه عارف له گهلياندا ناكؤن بوو بريتيبوون له كامل چادرچى سمركرڊه چهپهكانى پارتى نيشتمانىي ديموكراتىي . هروهه سمديق شهنشمل سمركرڊه راستهكانى پارتى نيستقلال . نهو راهميهي كه عارف هينديك له هاوهله سمررازيههكانى خوى داپرييوو لهو زانباريهاندها دهردكهكوت كه نهو نهفسمرانه له دانگاكدا داويانه وهك عمقيد ماهر . عمقيد ا.و . نمين . عمقيد عادل

دەستبەجىن لەگەڵ كۆمارى يەكگرتوى عەرەب و نزيكبونەوى لەگەڵ بەعسييهكاندا . ئەو هەلوۆستەى لەلایەن عەرەبچييهكانەوه پششوازی لیکرا و لە لایەن ئەيارانييهوه سەرزنشت كرا . ئەوش دووبەرەككی قوولى لیکوتەوه و مەلانیى بۆ دەسلات خیرا كرد ، مەلانییهك كه وا پێدەچوو ئە عارف و ئە شوینكەوتەكانیشی خۆیان بۆ نامانە نەكردییت .

ئەو هیزانەى دژی عارف سەریان بە یەكدا كەردبوو . سەلماندیان كە تولاى زالبوونیان فرەیه ، بە تايبەت ئەو كاتەى قاسم بڕیاریدا دژی عارف ومخۆكەوت . عارف لە ٥ى ديسەمبەرى ١٩٥٨دا دەستبەسەرکرا و لە ٢٧ى ديسەمبەردا بڕدیانه دادگای مەهداوى و تۆمەتى هەولدان بۆ كوشتنى قاسمى سەرۆكى تاقانە لە ١١ى نۆكتۆبەرى ١٩٥٨ ، هەروەها هاندان بۆ راپەڕین لە ٤-٥ى ديسەمبەر ، لەگەڵ چەند تۆمەتیكى لەوانە بچووكتر خرایه پالى . نوای دادگایكردنیكى دژی داخراو لە ٥ى فبرایەرى ١٩٥٩ ، بە مەرگ سزاسرا و لە هیزه چەكدارەكان لەركرا . هەرچەندە قاسم بڕیارەكەى دادگای لەسەر میزەكەى خۆى هیشتەوه بینەوى واژوى بكات . عارف بۆ سنى سالى داهاوتودا لە زیندان مایهوه تا ئەو كاتەى لە پایزی ١٩٦١دا نازادكرا ، لەو كاتەدا كە سوریا لە كۆمارى يەكگرتوى عەرەب هاتەدەر ، ^{٧٢} وهلانیى عارف گوزیكى توندی لە بەعسييهكان و دەستە و تاقە عەرەبچييهكاندا ، هەروەها سەرکەوتنیكى ناشكرای بۆ لایەنگرانى یەكیتی بۆ لایەنگرانى یەكیتی عیراق پێكەینا . ئەوانەى نوایى لە كۆمۆنیستەكان ، دیموكراتە نیشتمانیهكان و كورد پێكەهاتن . هەستى قاسم خۆى سەبارەت بە تروكردن و وهلانیى عارف هەرچيیهك بییت ، ^{٧٣} ئەو لەو رووه شاد بوو كە دەرفەتى رزگاربوونی لەدەست هەفالانیكى بیزاركەر و جیگرىكى سەرچل و مێلانیكى مەترسییدار هاتەپیش .

⁷² مەتواریت زانیاریهكى زۆر بەرخ لە تۆمارەكانى دادگاكەى عارفدا بيبیترتەرە . چ ئەو زانیاریانەى خۆى داوتى یان قەسى شایهتەكان سەبارەت بە كەوتنى عارف بڕوانە :

Majid Khadduri , Republican Iraq (Oxford: Oxford University press , 1969) 92-98.

⁷³ لە قەسى شایهتەكان و هەروەها ئەوى عارف بەردەوام دووبارەى دەكرەوه دەردەكەوت كە ئەو و قاسم دوو هاوینی خۆشەریست بوون . لە راستییدا عارف زۆرجار بە براى مەزى و تەنەنات بە باوكیشی . ناماژەى بە قاسم داوه . بڕوانە : جەمهوریة العراق . محكمه الشعب .

راستییدا ، هاویستهگی کوردان لهگهڵ رژێمەکەی قاسمدا به خێرای چوو پێش .
 لانی کهم له دوو بۆندا ، کوردان رۆژێکی بهرچاویان له شکستپێنانی دوو راپهرینی
 دژ به قاسم ههبوو . له ههردوو بۆنهدا ، کوردان لهگهڵ چهپهکاندا بهتایبهتی
 شیوعیەکانی لایهنگری رژیم له سهنگهرێکی هاویهدا کۆبوونهوه .

رۆژی کورد له راپهرینهکەی موسلدا

لهکاتی راپهرینهکەی پیاوه خێڵهکیهکانی شههر ، له سایهی رێبهرایهتی
 عبیدولوههاب شهوفا ، له بههاری ١٩٥٩ له موسل ، یهکه خێڵهکیهکانی کورد رژانه
 نیو موسلهوه و به پشتگیریکردنیان له یهکمانی سوپا که به قاسم وهفادار بوون ،
 ههروها هیزهکانی بهرگری گهیی له موسل ، ئه رۆژیان پاراست . تیوهگلانی
 کوردان تهنیا هاوکارییان به شکستی هیزه دژهکانی نیو موسل نههینا ، بهلکو به
 شیوهیهکی چالاکانه رێگای ههموو هاوکارییهکی دهرهکیان لێهرین . هیزهکانی
 بهشداریبووی کورد ، وێرای جهنگاوره بارزانییهکان ، له خێڵهکیهکانی ناوچهی
 نامیدی و ههروها له ناوچهی شهنگار پێکههاتن . به گوێزهی رۆژنامه نووسیکی
 عێراقیی ، زیاتر له پینچ ههزار جهنگاورهی کورد تیوهگلان^{٧٦} وادهرهکهوینت
 نێزیدییه خێڵهکیهکانی شهنگار ، که ناوچه چیایهکهیان دهکهوینت سههرهنگی
 سههرکی سنورهکانی سوویا و خێوهتگاکانی خێلی شههر ، رۆژێکی بهرچاویان
 سهبارت به رێگرتن له هیزهکانی لایهنگری شهوفا بنیینت .

پاش راپهرینهکەی موسل ، کورد و چهپهکان له ناکامی ئه رازه ناوازهیهی
 پێشکشی حکومهتهکەی قاسمیان کرد ، بوونه جیگهی متعانه و پشتپێهستن .
 نهوان به شیوهیهکی پتوو به رژێمکهوه ئالان . کوردانی بارزانیی ، پێکهوه لهگهڵ
 کورده چهپهکانی دیکهی لایهنگری قاسم ، رۆژێکی گرتگیان له خاموشکردنی
 راپهرینیکی مهترسییدار بینی که له ههڕهمی برادۆستی ناوچهی رهواندن سههرههئا .

⁷⁶ منیر بزوق ، مزارعة عبدالناصر ، بغداد ، دار البلاد للصحافة والنشر ، ١٩٥٩ ، ٢٦-٢٧ ، اتحاد الشعب ، بغداد ، ٧ .

راپېرېنى برادۆست له مایۆ ۱۹۵۹د

هۆکارمکانى راپېرېنه كوردییهكەى مایۆ ۱۹۵۹ له هەرنمى برادۆست له ناوچەى رهواندز هەرگیز به شیوهیهكى گونجاو لیکنەدراوهنتەوه . وهختایک هەلمەتەکان نژی راپېرېوهکان بەرئۆهچوو ، زانیارییه فەرمییهکان کم باسی لێوههکرا . حکومەتى عیراق بچەند هۆکارنکی ناشکرا ، نەیدەویست بوونی راپېرېنیک له کوردستاندا رابگهیهنیت ، لهکاتنیکدا کوردان وهک پایهیهکی سەرەکیی رژنمهکە دهنرخیندران . تەنانەت پاش ئەوهی راپېرېنەکش کۆتاییهات ، سەرچاوه فەرمییهکان و بلۆکراوه نیوخۆییهکان تیشکینکی کمیان یان هەر هیچ تیشکینکیان نەخستە سەر ئەم رووداوه . بەگشتی ئەم رووداوه یان وهک یاخیببوونیکى سەرخینە دەرەبەگەکان و هاندراوی دەستی نیمریالیزم وینا دکرد .^{۷۷} چاپکراوهکانی دەرەوه به پێچەوانەوه ، رووداوهکیان تەنیا وهک راپېرېنیک نژی رژنمه شۆرشگنیریهکەى عیراق لهقەلەم دا .^{۷۸}

ئەم راپېرېنەش ، وهک تەقینەوهکەى عەرەبى شەمەر لهکاتی یاخیببوونەکەى شەواى موسل ، بریتیبوو له کاردانەوهیهکی درەنگ وهختی رەگەزە کۆنەپارێز و دەرەبەگەکانى نژی شۆرشى ژوونیه . واپینەچنیت کتوپرېى شۆرشەکە و ئەو توندوتیرییەى بەدوایدا هات بە شیوهیهکی کاتیى نارازیهکانى پیکهوه کۆکردییتەوه و هانیدابن که لەو دەمدا سەردەرینن .

هەر سن کەسایهتیهکەى راپېرېنەکەى ۱۹۵۹ ، شیخ رهشیدی لۆلان ، زاواکەى واتە محەمەد خەلیفە سەمەد ، هەرەها شیخ محەمەد سەدیق . به توندیى به رژنمه کۆنەکەوه بەسترايوونەوه و دۆستانه له رژنمى نوێیان نەدەروانى .^{۷۹} وێرای

⁷⁷ اتحاد الشعب ، بغداد ، ۱۹، ۱۸، ۲۰ مایۆ، ۱۹۵۹.

⁷⁸ Washington Evening Star , Jun 1 , 1959 .

⁷⁹ شیخ رهشید سەرکردەیهکی بایهخدارى تەریقەتى نەقشبەندیى بوو و بارهگەکەى له گوندی لۆلان له هەرنمى رهواندز بوو . محەمەد خەلیفە سەمەد یەك له سەرخینەکانى برادۆست بوو . شیخ محەمەد سەدیق به شیوهیهکی بەرەراران به نازناوهکەى (پەشوو) بەناوانگ بوو . ئەو کۆرەگەرەى سەید تەما و کۆپرەزای مەزنى شیخ

ناحەزى دژ بە رژنە نوڤهەكە ، دوو كەسى يەكەمیان دوژمنىكى سەرسەختىي شىخ نەحمەد و مەلاستەفای بارزان بوون . پىكدادانە توندوتیزهكانى نىوان شىخ رهشيد و بارزانىيەكان هۆكارىكى سەرمەكىي بوو بۆ كردهوه سەربازىيەكانى ۱۹۳۱-۱۹۳۲ دژى بارزانىيەكان . لەماوهى دەستپىكرى راپەرىنى بارزانىي سالى ۱۹۴۳-۱۹۴۵ ، شىخ رهشيد ديسان خۆى هاويشته سەنگەرى دژ بە بارزانىيەكان و نەسجارە محمد خەليفە سەمەدىشى پىوه پەيوست بوو .

شىخ محمد سەدىق زۆر لەوه لاوتر بوو كە هەر رۆڤىكى لە رووداوهكانى ۱۹۳۱ و ۱۹۴۳دا ببينىت ، شىخ كە يەكك بوو لە ناسراوترين سەرخىنى لای كورد ، وێرەى لاوتىي ، زۆرەي كات نەندامى پەرلەمان بوو ، هەر بۆيە مەبەستى بوو لە مەملانى نىوخۆي خىلەكانى ناوچەكە تىوه نەگلىت . لە بەمارى سالى ۱۹۴۳دا ، ناكارىكى گەرم لە محمد سەدىق لە هەولير بينى . ئەو رەخنەيەي ئەوم لە حكومەتى عىراق باش لە بىرە بەهۆى ئەوهى حكومەت پارە و چەك و تەقەمەنى دەدايە محمد خەليفە تا شەرى بارزانىيەكان بكن . ئەو لەو دەمدا زۆر هاوسۆزى مەلاستەفا و پەيوەندىشى لەگەل محمد خەليفە دا ناخۆش بوو . ئەوهى كە لە دوایدا كە دەيوست بەختى خۆى لەگەل شىخ رهشيد و محمد خەليفەدا تاقىيبكاتەوه مانای ئەوه بوو كە بە تەواوي دلى گۆزىوه .

بينگومان ئەو توانا و پايه نوڤهەي بنەمانەى بارزانىي هەر لە دواي گەرانەوهى مەلاستەفا لە يەكيتىي شورەوييەوه بەدەستپەيناوو پەيوەندىي بە راپەرىنەكەوه هەبوو . جا نایا شىخ رهشيد و زاواكەى خۇيان چەكدار كردۆتەوه لە ناكاسى وروژاندنىاندا ياخود ئەو كارەيان وەك هىعەيمكى رەكابەرى و مەملانى دژ بەو رژنە كردووه كە بە شىوهيەكى مەزن نوژمنە سەرسەختەكانيانى بەسەردا زالىكردوون ، مەسەلەيەكى زۆر ئاشكرا نىه . ئەوان بە شىوهى راپەرىنكى چەكدار سەريان بلند كرد ، وێرەى ئەو راستىيەى كە بارودۆخى گشتىي بە توندى دژيان بوو .

عوبەيدوللای نەهرىي مەناوبانگ بوو . ئەو كاتك باوكى لە تاران دوورخراوه بووه ، لەگەل باوكيدا بووه و ئەوى خويندورەيتى ، جگە لە زمانى كوردىي ، بە نینگليزىي ، عەرەبىي و فارسىيەكى پاراويش قەسى ئەكرد .

نانارامیی و توندوتیژی له کەرکوک

له کۆتایی هاوینی سالی ۱۵۱۹۵۹ ، نازاوه‌یکمی توند له کەرکوک سهریه‌لدا ، کاتیک وردکاریه‌کانی نهم بابه‌ته بزانریت ، سروشتی ږندنه و نزیوی زۆر ههژنهری رووداوه‌که‌مان بۆ ناشکرا ده‌بیت . قاسم رووداوه‌که و نه‌ج‌مه‌رانی به ناشرینترین شیوه ناوه‌یناوه ، نه‌و گوتی که دله‌قیی و ږنده‌یی رووداوه‌کانی کەرکوک هه‌موو نه‌و تاوانانه‌ی تیپه‌راندوه که له‌لایهن هولاکو و جه‌نگیزخانه‌وه نه‌ج‌ام دراوان ، نه‌و پتر له‌موشی تیپه‌راند و گوتی که ته‌نا‌هت تیرۆسته زایۆنییه‌کان له دیریا‌سین نه‌ه‌نده ږنده‌یه‌تی و دله‌قییان پێشان نه‌داوه هینده‌ی نه‌وانه‌ی له کەرکوک یاسایان له‌ده‌ستی خۆیاندا پلێشانده‌وه .^{۸۲}

قاسم که له‌کاتی گوته‌که‌یدا بی‌زاری پیوه دیاربوو . نه‌و ویسته‌ی ریسوا کرد که ده‌یه‌وت هه‌مان خۆن‌ریژی له سهراسه‌ری ول‌ادا به‌ریا بکات . نه‌و جه‌ختی له‌و راستیه‌ی که‌ه‌وه که حکومه‌ت له هه‌لومه‌رجین‌دا خه‌ریکی به‌نگه کۆکرده‌وه‌یه و خوازپاره هه‌موو تاوانا و ربه‌رایه‌تییه‌کی نژی پیلانگێران ناراسته بکات .

سه‌رچاوه کۆمۆنیسته‌کان ته‌قینه‌وه‌ی توندوتیژییه‌کانی کەرکوکیان به مملانی نیوان لایه‌نگرانی رژیم و ره‌گه‌زه کۆنه‌په‌رسته‌کان له‌قه‌لم ده‌دا . هه‌رچه‌نده زانیارییه‌کی ته‌واو هه‌یه هه‌ج گومانیک ناهێلته‌وه که کینه‌ی ره‌گه‌زی و دوژمنایه‌تی شه‌خسی رۆلێکی ته‌نا‌هت گرنگ‌ترین له‌ مه‌سه‌له ئیدۆلۆژییه‌کان له قه‌وماندنی نه‌و رووداوه‌دا بیتی . له کەرکوک وا ده‌رده‌کته که کورد و کۆمۆنیسته‌کان نژی تورکه‌کان سه‌ریان به یه‌کدا کردبوو .

کورد و شیوعیه‌یه‌کان به ناشکرا ده‌ستیان له کەرکوکدا کراوه بوو . نه‌و رازه

⁸² دیر یاسین کاره‌سات و نه‌گه‌یه‌تییه‌کی عه‌ره‌به . سه‌رکرده عه‌ره‌یه‌کان کاتیک هه‌ر گرۆپیک به زایۆنیسته‌کان لیکه‌ه‌چۆن و به‌راوردکاری له‌نیوان چالاکییه‌کانی نه‌وان و زایۆنیسته‌کان له دیر یاسین ده‌که‌ن بۆ نه‌وه‌ی توندترین شیوه‌ی بی‌زاری و نارهازی خۆیان ده‌ربهن .

بەرچاوهی هەر دوو لا پینشکەش بە رژێمەکە ی قاسمیان کرد ، هەردوولا لەکاتی راپەرینەکی شەواف لە موسڵ ، هەروەها لەکاتی راپەرینەکی شیخ رشید لە ناوچەی رەواندز ، نەمە وای لیکردن وەک پاسەوانیک و پالپشتیکی پتەوی رژێمە نوێیە کۆمارییەکە دەرکەون . شیوعییەکان ، هەرچەندە پاش رووداوه توندوتیزەکی کەرکوک کە نۆبالی خرایه نەستۆی نەوانەوه هەروەها قاسم بەتوندیی چالاکییەکانیان سەرزنەشت کرد ، تووشی پاشەکشەییەکی توند هاتن . ناوکۆکی و دورکەوتنەوه لە نیوان قاسم و شیوعییەکان دەستپێکرد . وای دەمچوو چ نەوان و چ کوردەکانیش شوێن و پایە ی پینشتی خۆیان لە دەستداییت . پیلانگێڕانی رەگەزه عەرەبچییەکان بەو هەولە ی لە پیناو کوشتنی قاسم دایان گەشیته ترۆپک ، وێرای نەوه ی بووه هۆی گێڕانەوه ی پلەبەپلە ی نیوانی قاسم و شیوعییەکان و وادەردەکەوت کە بە شیوعییەکی بەرچاوه نەو ساردی و نالۆژییە ی لا بردییت کە لە ناگامی رۆنی شیوعییەکان لە رووداوهکی کەرکوکدا هاتبووه نارا .

هەرچەندە چاوشۆپییەکی بەرچاوه بەسەر شیوعیی و کوردەکاندا هات ، هەردوولا زۆریی جار لەمیانه ی باسکردنی رووداوه نەخواراوهکی کەرکوکدا قامکیان بۆ رادەکێشرا ، بەلام ناوبانگی رێبەری بارزانی زبانی پینەکەوت . بارزانییەکان کەوا پیندمچوو لەو کاتەدا لەو رووداوانەدا تیۆنەگلابن ، لیۆرە بەراوه بە رویاییهوه هەلۆنستیکی دان بەخۆدا گرتن و خۆهەنەقورتانیا ن گرتبووبەر .

دەستکەوتەکانی کورد لە سایە ی رژێمی نوێدا

دەستکەوتەکانی کورد لە عێراقدا بەرچاوبوو ، هەروەها کاردانەوه ی نەو بایەخه بوو کە لەلایەن رژێمی کۆماری نوێهه پینیان دەدا . هەموو نەو دەستکەوتانە ، کە دەتوانریت وەبەرپینرتنەوه ، لەنیۆ دەستووری کاتییدا نامازە ی بۆکراوو ، کە وەک هاوبەشی ک لەگەل عەرەبدا و لەچوارچۆه ی یەکییتی عێراقدا و دانی پیندانا بوون . نەو گیانە ی کە ببوووه هینانەکایە ی دانپیانانەکە لە دانپیانانەکی خۆی بەرچاوتر بوو . بیروۆکی هاوبەشییتی بە شیوعییەکی بایەخدار خۆی لە نارمی کۆماری عێراقدا بینیهوه ، بەوه ی کە خەنجەری کوردی لەگەل شەمشیری عەرەبیدا پینکەوه دانرا بوون

عمونی یوسفهوه .⁸⁴ پئووسته ناماژه بهوه بکریت ، ئەم دانانی وهزیرانه سڕۆژی هەمان رێچکە پێشوو بوو چونکە لە سایەى رژێمە کۆنەکشدا وەک باوبوو کورد یەکى یان نەوان لە پۆسته کانی کابینهیان وەردمگرت .

سەبارەت بە کاروبارى دەرەوه ، عەلى حەیدەر سولەیمان کە دەیۆماتینکی سەرکەوتووێ کورد بوو بە پلەى سەفیر هیئەرایەوه و وەک بەلۆزی عێراق لە ئەمریکا رازەى ئەکرد . عیسەمت کەتانی وەک ئەندامى هەمیشەیی عێراق لە ئەتمهه یەگرتووێکان دانرا . جەلال جاف پۆستی جینگری بەلۆزی عێراقی لە پەکی نە درایە . هەرەها لە بواری فەرەنگی و نایینیشدا ، کوردان پۆستی گرنکیان پێبەخشرا . دکتۆر سادق ئەتروشی کە کوردینکی دەوکی بوو ، پۆستی بەرێوهبەری گشتیی پەرەره و فێکردنی گرتە ئەستۆ ، کە دووم پۆستی گرنکە لە وهزارەتی پەرەرهدا ، عەبدولحەمید ئەتروشی براشی موفتی بەغدا بوو کە بەرزترین پایەى شەریعی نایینییه لە نیو سوننییهکانی عێراقدا .⁸⁵

کورد بە باشیی لەنیو هەر سن پێکەاته بەهێزمەکی رژێمە نوێیهکەدا نوێنەریان هەبوو . هێزمەکانی بەگریی میلیی (کە رێخراوینکی چەکداری خاوەن لق بوو لە تیکرای ولادت) ، دادگای گەل ، هەرەها کۆمسیۆنی دادگای سەربازی کە بۆ دادگاییکردنی ئەندامانی رژێمە کۆنەکه و نوژمانی رژیمی کۆماری دامەزرابوو . عەقید بەمەپرنی فەرماندهی هێزمەکانی بەگریی میلیی بوو ، عەقید عەبدولفەتاح شالیی بووه ئەندامی دادگای گەل ، هەرەها پارێزەر عەدنان بابەجان بە ئەندامی دەستەى دادوهری گشتیی دامەزرینرا کە هاوکاری دادوهری سەربازی گشتیی ئەکرد .

⁸⁴ حەسەن تالەبانی یەك لە ئەندامانی بنەمالەى ناسراوی شیخەکانی تالەبانییه لە لیوای کەرکوک . عمونی یوسف کوردینکی خەلکی هەرێره و دەرگوترت خزمایەتی لەگەڵ بارزانیان هەیه .

⁸⁵ عەلى حەیدەر سلیمان دەرچووی زانکۆی ئەمریکیه لە بێروت و کوردی رهواندزه عیسەمت کەتانیی دەرگوترت پەییوهندی نزکی خزمایەتی لەگەڵ بارزانیاندا هەیه . جەلال جاف ئەندامی بنەمالەى فەرمانبەرەى خێنى ناسراوی جافه . دکتۆر سدیق ئەتروشی دەرچووی زانکۆی کلارکە و لە بنەمالەیکى ناسراوی دەوکه .

خزمه تگوزارییه کۆمه لایه تیبیه کان و گه شه سهندنی لادی

به گۆیره ی سیاستی راگه یه ندرای رژیمی نوی ، نه خشی پلانیکی قوناخ به قوناخ بۆ پهره سهندنی کۆمه لایه تیبی و ئابووری به ئامانجی بهر زکردنه وه ی ناستی ژیان و چاککردنی هه لومهرجی گوزهران له سهراسهری ولاتدا بهر نه چوو و نه وه پهری بایه خی پیدرا . تیبیدا پرۆزه ی گه شه سهندنی لادی و رهوتی خزمه تگوزارییه کۆمه لایه تیبیه کانی فراوان و خیراتر کرد . دهستکوته سهرمکیه کانی کوردستان له پلانا نه هه له سهره تاره تا ۱۴ ی ژوویه ی ۱۹۵۹ بهم شیوه یه ی لای خواره وه بوو :

نیشته جیکردن : چهند سه د یه که یه کی نوی نیشته جیبوو ن ته واو بوون و هیندیکی دیکه له سلیمانی ، سه رچارا ، ده ریه ندیخان و هه ولیر ده ستپیکران .^{۸۶}

کاره با : ده زگا کانی وزه ی کاره با بۆ یه که مچار له شوینانه ی ئابویران بنیاتنران ، له هیندیکی شوینی دی ناسانکاری کرا تا نه وه ده زگایانه فراوانتر بکرین یا خود به ده زگای نویتر بگۆرین . زاخۆ ، ئاکری ، دهوک ، پینجوین ، مه خموور ، قه لادزه ، کفری ، هه له سجه ، ره واندر ، ههروه ها شه قلاوه له م پلانه سوو ده مند بوون .^{۸۷}

دابینکردنی ئاو : سه رچاره ی نوی ئاری خوارده وه بۆ خه لکی ئاوچه چیا بیه کانی کهرکوک ، هه ولیر ، سلیمانی و مو سل دابینکرا .^{۸۸}

ته نه لروستی : خهسته خانه ی دابینکراو به ته واوی کهل وه پهل و دهسته ی کاری پزیوسته وه خرایه بهر نامه وه و ده وا به پیش ۱۴ ی ژوویه ی ۱۹۵۹ له شه قلاوه بنیاتنریت . ده ست به دانانی پلانی دیاریکراو بۆ بنیاتناری سه نته ریکی بایه خدان به مندالان و دایکان له سلیمانی و کهرکوک و ههروه ها کلینیکی پزیشکی له سلیمانی و نه خو شخانه یه که بۆ چاره سه رکردنی نه خو شیه کانی سنگ له مو سل دامه زرا . پلانیش بۆ بنیاتناری دوو خهسته خانه ی چاره سه ریه ی سیل له هه ولیر و سلیمانی دانرا .^{۸۹}

^{۸۶} جمهوری العراق . المجلس الاعلی للعلاقات ، ثورة ۱۴ تموز . ۲۱۰-۲۱۳ .

^{۸۷} هه مان سه رچاره . ۲۱۶-۲۱۷ .

^{۸۸} هه مان سه رچاره . ۲۴۸ .

^{۸۹} هه مان سه رچاره . ۲۰۰-۲۰۱ .

نەخشەسازیی شارەکان : شارەکانی سلیمانی ، کەرکوک ، هەرەها هەولێر
لەناو ئەو شارەنەدا بۆون کە لە سایەی پلانێکی نوێی نەخشەسازیی شارەکان
چەندین گۆڕانی بەرچاویان بەخۆیانەوه دیتبوو.⁹⁰

سەنتەری بۆژانەوهی گوندەکان : سەنتەرەکانی بۆژانەوهی گوندەکان لە
شارەکانی هەولێر ، مووسل و کەرکوک لە پیناو هەلومەرجی ژیان لە لادیکاندا بنیاتنرا
91

پیشەسازیی رستن و چغین : کار بۆ بنیاتنانی کارگەی رستن و چغین لە ناوچەی
شارەزور لە سلیمانی ، هەرەها یەکەى گرتەخۆی کرێکارانی ئەم کارگانه کران .⁹²
ئەم سوود و قازانجانه لە سایەی رژیمی نوێدا درایه کورد یان بەئینی
کردنیان درا . پیوستە تیبینی ئەوه بکرنێت کە بەشیکى ئەم پرۆژه و چاکسازییانه لە
سایەی رژیمة کۆنەمەدا دەستیپێکړبوو .

هاندانی چالاکییه کەلتووورییهکانی کورد

نازادیی کەلتوووریی : لەنێو تیکرای ئەو دەستکەوتانەدا کە کورد لە سایەی
رژیمی نوێدا بەدەستپێنابوو ، ئەوانەى لە بواری فەرھەنگیدا هاتنەدی زۆر بایەخدار
و جینگەى خۆشحالیی توژیی خوێندەوارانی کورد بووه ، لە راستییدا
دەستکەوتەکانی ئەم بواره سەرئەنجام و بەرھەمێکی ئەو دەستکەوتانەیان بوو کە لە
بواری رامیارییدا بەدەستیان هینابوو . هەرەك عەرەبە "ھاوبەشەکانیان" ئەوان
نەمیسنا نازان وەك نەتەوهیەکی جیا و یەكسان کەلتووورەکیان پەرەپێدەن .

کورد لە سایەی رژیمی پاشایەتییدا نازادیی فەرھەنگیان هەبوو ، هەرەها
نازادبوون تا ئەو شوێنەى سنوورە قەدەغەکان نەبەزێنن . کەلتوووریی خۆیان بەکارینن
. هەرچەنە لەو چوارچۆنەیدا کە فەرھەنگ و رامیاریی تیکەل بەیەك و ناوێتە دەبن

⁹⁰ هەمان سەرچاوه 230 .

⁹¹ هەمان سەرچاوه 239 .

⁹² هەمان سەرچاوه 250 .

و هیله جیاکه ره مۆکان بو ناشکرانین ، مهسه له که جینگه ی گومان ده میت و هر شتیك له پشت نهو چوارچیویه ناوچه یه کی قهده غه کراوه و رنگه ی بهزاندنی پینا دریت . هه موو نهوانه پاش شوپش گوژان ، ناستی نهو نازادیه به درایه کورد به شیویه یه کی بهرچاو مهزتر بوو ، نهوان ده یان توانی به شیویه یه کی کار بو ژاره کردنی که لتوو و فرههنگه نهته وایه تیهه کانیان بکهن که پینشتر هه رگیز به خو یانه وه نه دیتبوو . به لام نهک به گیانیکی دوزمه نکارانه و نیاز خراپانه .

فیرکردن : لهو ولاتانه ی کاری فیرکردن و نهو مهسه لانه ی په یوه مندییان بهو بهواره هه یه نه رکی دهو له ته ، نه ستینشکهری حکومت پیوستیه یه کی به نه ره تیه . نهک ته نیا له بهر نه وه ی که ته نیا رنگه یه که بو راپه راندن و نه جمادانی تیکرای شته کان . وهک وه لامدانه وه یه کی به خواستی کوردان ، رژیمی نو ی به ریوه به رایه تیه یه کی گشتیی نو یی بو فیرکردنی کوردی له وه زارته ی فیرکردن کرده وه و نه رکی وه لامدانه وه ی پیوستیه یه کانی کوردی له بواری فیرکردندا خسته نه ستو .⁹³ وهک پینشتر ناهاژهی پیندا ، کوردیکیان کرده به ریوه به ری گشتیی .⁹⁴ به لگه یه کی دی بو بایه خدانی پتری فره یی به که لتوو ی کورد بریتیبوو له دامه زاندنی شاعیری به ناوبانگی کورد موسا حه سن ، که زیاتر به نازناوی (جگه رخوین)⁹⁵ به ناوبانگه ، وهک پرؤفیسوری نه ده یی کوردی له زانکوی به غدا .⁹⁶

فیرگه ی رادیوی کوردی : په ره سه ندنیکی گرنگی دیکه له بواری فرههنگیدا بریتیبوو له زنده کردنی نهو کاته ی بو بهرنامه ی کوردی له رادیوی به غدا ته رخانکراوو ، له دوو بو چوار سات . نهو کاته زیده یه ی بو پینشکهر کردنی بهرنامه یه کی نو ی بوو به زاری بادینی .⁹⁷ نهو په ره سه ندنه له بهر چه ند هویک بهرچاو و بایه خدار بوو . زاری سلیمانی له زمانی کوردیدا که خویندهواری

⁹³ هه مان سه رچاوه . ۲۷۰-۲۷۱ .

⁹⁴ له م بارمه وه نهو چاوپیکه وته سه رنه راکیشه له گه ل دکتور سدیق نه تروشیی له گوژاری (التقدیم) ی به غدا دی له ۳۰ نوکتۆبه ری ۱۹۵۹ دا بیه نه .

⁹⁵ جگه رخوین رابه ری شاعیرانی کوردی سوریا به

⁹⁶ هه مان سه رچاوه .

⁹⁷ جمهوریة العراق . المجلس الاعلی للعلاقات . ثورة ۱۴ شوز . ۲۵۷

هه‌لکه‌وتوی تێدا هه‌لکه‌وتبوو ، تا ئهو دهمه ته‌نیا زاری دانێیانراوی فرمیی کوردیی بوو له عێراقدا و وه‌ک شینواریکی دانێیانراوی دهربرین له سهراسهری کوردستانی عێراقدا به‌کار ده‌هێنرا . ئهم زاره به‌شێوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی بکه‌ره‌تیه‌وه سهر زاری موکری کوردیی ، که به‌ شێوه‌یه‌کی به‌فراوان له لایهن ئهو کوردانه‌ی نێرانیه‌وه به‌کارده‌هێنرێت که به‌شێوه‌زاری موکری قسان ده‌کهن .⁹⁸ له راستییدا بالادهرستی شێوه‌زاری سلێمانی نه‌ومنده به‌ فراوانی دانی پێدانرا‌بوو که نێزگه کوردیی‌ه‌کی رادیوی یه‌کێتی شوهرویی به‌نامه‌کانی به‌و زاره پێشکه‌ش ده‌کرد .⁹⁹

دانێدانانی شێوه‌زاری بادینیی له‌سایه‌ی کاربهریی په‌له‌وپایه‌ی مه‌لامسته‌فادا به‌لگه‌یه‌که‌ بۆ گۆزینی سهرکردایه‌تی کورد له عێراقدا له ناوچه‌ی سلێمانیه‌وه که ناوه‌ندی شیخه‌کانی به‌رزنجیه ، بۆ ناوچه‌ی موسل ، لانه‌ی شیخانی بارزان . هه‌رحنده ئهم هه‌نگاوه پاساوی خو‌شی هه‌یه . بێگومان وه‌ک دهربرینک بۆ تاییه‌تمه‌ندی و هه‌رنه‌گه‌رای کورد ، ده‌گونجیت وه‌ک به‌لگه‌یه‌کیش بێت بۆ ناره‌زووی کوردانی بادینیی که له‌ژێر هه‌رموونی سلێمانی بێنه‌هر ، که بۆ ماوه‌ی چه‌ندین سال له عێراقدا ناوه‌ندی فهره‌نگیی دانێندانراوی کوردیی بوو .

رامان له‌و نه‌گه‌ره هه‌مه‌جۆزانه‌ی ده‌بته دهرنه‌نجامی پێشکه‌شکردنی به‌نامه‌ی رادیوی به‌ زاری بادینیی ، جیگه‌ی سه‌رنجه . پێدانی زاری بادینیی و یه‌کسانکردنی هه‌مان پایه‌ی له‌گه‌ل زاری سلێمانیدا ده‌کاته نه‌وه‌ی که بادینیی بۆ کوردانی عێراق بێت و سلێمانیش بۆ باشووری کوردستانی عێراق بیه‌نیخته‌وه . ئهم جیاوازییه‌ که ده‌بیته ناسته‌نگیک له‌ به‌رده‌م په‌ره‌سه‌ندنی نه‌ته‌وایه‌تی کورددا ، که له رابردوودا زۆر به‌ده‌ست نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوووه‌وه نالاندوو‌یه‌تی .

زاری سلێمانی له‌ زمانی کوردیییدا وه‌ک زاریکی دهربرینی خوێنده‌واریی له

⁹⁸ ئیدموندس له‌ باره‌یه‌وه ده‌قیته : " هه‌رحنده موکری شینواری کۆنی ناخواتنی کوردی باشوور هه‌شتا پێگه و پایه‌ی خۆی پاراسته‌وه . نه‌وه ئیدیومی نهم و ناسکی سلێمانیه‌ که نه‌میستا نه‌ک هه‌ر ته‌نیا له عێراقدا تا‌که نامرازی دهربرین و ده‌قی وێژمیه . به‌لکو له‌به‌ری مه‌رزی نێرانیه‌وه هه‌روایه .

Edmonds," Kurds ,Turks and Arabs ,11.Cf.Edmonds, "A Bibliography ,1937-1944.",187. and Edmonds, "A Bibliography , 1920-1936.",487-97 .

⁹⁹ The Scotsman, Jan. 9,1951.

زۆریه‌ی به‌شه‌کانی کوردستانی ئێران و عێراقدا په‌یوه‌ی کراوه ، هه‌ریۆه‌ی ده‌رفه‌تی به‌کاره‌ینانی ئهو شیوه‌زاره‌ وه‌ک زمانی سه‌راسه‌ریی و هاوبه‌ش له‌ کوردستاندا مه‌سه‌له‌یه‌کی مرئه‌به‌خش بوو . وێرای ئه‌وه‌ی بێگومان دامه‌زاندنی نوو شیوه‌زاری کوردیی جیاواز و هاوپه‌له‌ عێراقدا رازه‌ به‌ دروستکردنی ناسته‌نگ له‌به‌ر ده‌م فیزیوونی جه‌ماوه‌ری نه‌خۆنده‌واری کورد له‌ وڵاتدا ده‌کات . پرۆسه‌ی به‌کاره‌ینانی جووت شیوه‌زاری پنیوستی به‌ ئه‌رکی په‌ره‌سه‌ندنی نوو شیوه‌زاره‌ جیاوازه‌که‌وه هه‌بوو تا بیه‌ته‌ ئامرازێکی کاریه‌گری خۆنده‌واری و زانسته‌یی ، ئه‌مه‌ش له‌ ده‌رئه‌نجامدا ده‌بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی کات و توانایه‌کی زۆری تیدا به‌ فیه‌ز بروت .

پێشکه‌شکردنی به‌رنامه‌ی رادیۆیی له‌ ئیزگیه‌ی به‌غداوه‌ به‌ شیوه‌زاری بادینی ، له‌ده‌ره‌وه‌ی عێراقدا ده‌نگدانه‌وه‌ی خۆی هه‌بوو . کوردی تورکیا که‌ ده‌که‌ونه‌ باکووری سنووری عێراقه‌وه ، هه‌روه‌ها کوردی سووریا له‌ هه‌رنه‌می جه‌زیره‌ که‌ ده‌که‌ویته‌ رۆژئاواوه ، به‌شیوه‌زاریک ده‌وێن که‌ ته‌واو له‌ بادینی باکووری عێراقه‌وه‌ نزیکه . ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت که‌ کوردی یۆتان و هه‌کاری ، که‌ نوو هه‌رنه‌می کوردیه‌ن له‌ تورکیا ، هه‌روه‌ها کوردی هه‌رنه‌می جه‌زیره‌ له‌ سووریا ، به‌رنامه‌ی بلاوکراوه‌کانی رادیۆی به‌غدیایان پێده‌گات . هه‌رچه‌نده‌ کوردی ئێران ده‌یانته‌وانی ته‌نیا به‌ شیوه‌زاری سه‌لیمانی گوێ له‌و ئیزگیه‌یه‌ بگرن .

هه‌لۆسته‌ی کورد له‌ حاسه‌ت رۆژمه‌ی قاسه‌م

کورد بۆ رۆژمه‌ی نوێی عێراق ده‌مارگه‌یبه‌وون و واده‌مه‌که‌وت به‌و رۆژمه‌ زۆر وه‌فاداریوون . ئهو ماف و ده‌سته‌که‌وتانه‌ی هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌ده‌سته‌یه‌نرابوو له‌ سه‌رووی هه‌موو چاوه‌پوانیی و پێشبینیه‌کانیانه‌وه‌ بوو . له‌به‌ر ئه‌م هۆیه ، زۆر دانه‌سۆزانه‌ و راستگۆیانه‌ له‌گه‌ڵ ئهو رۆژمه‌ مامه‌له‌یان ده‌کرد و کۆماره‌که‌ی عێراقیان به‌ " کۆماری کورد و عه‌ره‌ب " نیه‌وه‌برد . کورد هه‌نده‌ رۆژمه‌ نوێیه‌که‌ی عێراقیان به‌ موڵکی خۆیان ده‌زانی که‌ یه‌ک له‌ نووسه‌ره‌کان به‌ توندیی ره‌خنه‌ی له‌ عبده‌ولحه‌مید سه‌راچی مه‌زنه‌ پیاوی سووریا گرت که‌ ده‌گوترا له‌ بنه‌چه‌وه‌ کورده ، سه‌باره‌ت به‌ به‌رده‌وامیی هاوکاری له‌گه‌ڵ ميسه‌ری عبده‌ولناسه‌ردا . ئهو نووسه‌ره‌ عبده‌ولحه‌میدی

كوردستانى شۇرشيگىزىپانمە كەوتنە تىكۇشان و تۇزى تودىگىمىس و ئىرانچىتىيان لەخۇيان تەكاند و پىنيان واپو بە سەركەوتنى شۇرشي عىراق باشتىن نەرفەت ھاتۇتە پىشەو بە خەباتى نەتەوئى سەرتاسەرسى . تىكۇراي نەو نامە و بەياننامە و گوتارەنى لەم سەردەمدە بۇ گۇفار و رۇئامە جياوازەكاندا ئىرداۋن بۇ پىشتىگىرى لە شۇرشي عىراق و رىسواكردنى رۇئى شاھەنشاهىي و ئاشكراكردنى پىلانەكانى لە ناۋچەكە، رۇئەلاتى كوردستانىيان بە (كوردستانى بە زۇر بە ئىرانمە بەسترا) ناھىناۋە لەم باۋەرەو كە كوردستانى رۇئەلات لە لايمەن نەولەتى ئىرانى شاھەنشاهىيەمە دىگىركراۋە و كاتى نەو ھاتوۋە بە سەرخستى شۇرشيەكەى عىراق زەمىنە بۇ تامادىكردنى شۇرشيەك لە ئىران و رۇئەلاتى كوردستاندا بەرەخسەت لە پىناۋ رىگاركرىنى نەو بەشى كوردستان و يەكخستەنەۋى لە گەل بەشكاشى تردا و بەرەو سەرىمخۇسى ھەر نەم رەوتىش و ايكرد پاشتر نەم رۇبەرايەتىيە لاۋە شۇرشيگىزە بىننە بەھىزەتەين پايمەكانى نەم جولانەۋە چەكدارىيەى پاشتر بە شۇرشي نەبىلۋ ناۋى دەرگىرد /سەردەشتى . بۇ زىاتەر خۇئىندەنەۋى نەم قۇناغە بە نەنقەست سەراۋەيەى تىكۇشانى حىزىي دىموكراتى كوردستان و رۇبەرايەتىيە شۇرشيگىزەكەى بىروانە :

د ياسەن سەردەشتى ، ژيان و تىكۇشانى سىياسىي نەجمەد تۇلىق (عەبۇللا ئىسھاقى) . سلىمانى ، ۲۰۰۷

دەرلە نجام

لەمیزژەرە لەنیۆ کورددا ھەستیکی بەھیزی نەتەرەیی ھەیە ، ھەرچەندە رەسەننکی تیکەنی ھەیە . بەلام کورد ئەو نەتەرەییە پێکدەھێنیت کە بەدرزرای قوناغەکانی میژوو چالاکی خۆی سەلماندوووە . ئەوان تۆنیویانە لەھەمبەر گەلانی لەخۆیان زیندەتر و پەرسەندووتر وەک :عەرەب ، تورک و فارس رابووستن ، وێرایی نزیکیان لە گەلی فارسەووە . تۆنیویانە جەخت لە ناسنامەی جیا و سەرەخۆی خۆیان بکەنەووە . چالاکی و زیندووییان لەویدا نەرمکەوت کە تۆنیویانە بەرەو ھەرئەمە غەیرە کوردییەکان بکشێن و گەلانی ھاوسێشیان بکوردێن .

ھەرچەندە شیۆھزارنیک یا زمانیکی قەسکردنی ھاوێش لای کورد نیە ، کەچی قەسکردنی ھەریەک لەو شیۆھزارانە خۆی بە کورد نەزانیت و ھەریەکە و کوردبوونی ئەوی دیکە لای پەسەندە . وێرایی ئەوەی لە نیۆ کورددا :شیعەیی دوازدەئیمامیی ، عەلەویی(قزلباش) ، ئەھلی حەق ، کاکەیی و ھەرەھا نێزیدی ھەن ، بەلام زۆرییان موسولمانی سوننی مەزھەبن .

لە رووی زمانەووە دەتوانریت کورد بەسەر دوو دەستە سەرھکیدا دابەش بکەیت ، گەرەترینیان و بەرفراوترینیان ئەوانەن کە بەشیۆھزاری کرمانجیی یان ھەر زارنکی دیکە کە سەر بە کرمانجییە قسان دەکەن . ئەوانە جگە لە کەمبێنەبەکیان نەبیت (کە نێزیدیەکانن) ، سوننی شافعیین ، کوردبوونی ئەوانە گومانی تێدانە . دەستە دووھم ئەوانەن کە بە شیۆھزاری دیلمیی دەناخفن ، لەنیۆ ئەوانەدا کوردی دەرسیم ھەن کە بە نیۆی زاژا دەپەیفن و لایەنگری بنەما پەرگریەکانی شیعەگرایەتیی ، ھەرەھا ئەو گروپەیی لە عێراق و ئێران بە شیۆی گۆرانی قسان دەکەن وەک :عشرەتی گۆران ، باجەلان و کاکەییەکان ، کە تێکرایان سەر بە بنەما ناینبییەکانی ئەھلی حەقن ، ھەرەھا دانیشتوانی چیاکانی ناوچەیی ھەرەمان کە سوننەن - وێرایی جیاوازیی دوا گروپ لە رووی زمان و ناینبەرە لەو گروپەیی بە کرمانجیی دەپەیفن ، بەلام بۆخۆیان برۆیان بە کوردبوونی خۆیان ھەیە ، ھەرەھا کرمانجییەکانی ھاوسێشیان تێ بەم برۆیە نین و لایان پەسەندە .

وێرایی پێکھاتەیی لێکنەچوو و ناھەماھەنگی کوردان ، کە لەھیندیک باردا تراسیۆنی ھەمەرنگی خێلەکان گەواھی ئەو راستییەن ، ئەوان برۆیان وایە کە ئەوی

يەك ۋە جاخن . ھىندىك لە كۆلەرە نەروپپىيەكان باس لەرە دىكەن گوايە مېدييەكان باووباپىرانى كورد پىكىدەھىنن ، نەو بۇچوونەى بە شىۋەيەكى بەرفراوان لە لايسن نووسىرانى كوردەو پىشتىگىرى لىدەكرىت . گەرچى دىگونجىت نەم بىروايە لەگەل راستىيەكاندا يەك نەگرتەو (پىۋىستە نامازە بەو بەدىت كە سەلماندى نەو گرىمانە زۆر نەستەمە) ، بەلام نەو بىرۆكەيە بەگشتىي لەلايسن نەندامانى نەو گەلەو جىنگاي بىروايە . لەم بارەيەو : نەم حالەتە بە يەك لە بەررتىن نۆرمە پەرەسەندووكانى نەتەمخووزى جىهان ھاوتەرىبە . نەو راستىيەى كە پروسىيەكان وىراى بوونى چەند رەگەزىكى غەيرە نەلمانىي ، رىي نەوھيان لىنەبەسترا رۇلىكى پىشېرەو لە دامەزاندنى دەولەتىكى نەلمەنىيدا بىيىن .

شايەنى سەرنجە كە بنەمانە جۆرەجۆرەكانى كورد خۇيان بەنەوئى عەرەب لەقەلمداو ۋ فرە شانازىشىيان بە شەجەرەى عەرەبزادەبوونى خۇيانەو كرىوۋ ، نەو راستىيەى بىگومان لەو رىز ۋ پىنگەيەو ھاوۋە كە لە نىۋ كورددا بۇ عەرەبزادەكانيان داناو . ھەرچەندە ، تەنانت ئەوانەش خۇيان بە عەرەبزادە داناو ، جگە لە كورد خۇيان بەشتىكى دىكە دانەناو . شىخ مەحمود كە نىدىعاي عەرەبزادەيى بنەمانەكەيانى دەكرد ۋ خۇي بەنەوئى پەيامبەر دەزانى كە لەلايسن چەند شەجەرەناسىكى ناسراوۋە دانىيىندانرابو ، لە ياداشتىكىيدا بۇ نەتەوئەيەگرتتوۋەكان نىۋ نەو ۋەستاوۋەتەو بخرىتە زىر سايەى حكومەتىكى عەرەبىيەو .

لەنىۋ نەو رەگەزە جۆرەجۆرەنەى نەتەوايەتىي كوردىي پىكىدىنن ، لەوانەيە گرىنگرتىنيان رىكخستنى كۆمەلەيەتىي ۋ نابورىي بىت ، ھەرچەندە چەند رەسەنىكى جۇراوچۇر بەشدارىي لە پىكەتتى گەلى كورددا دىكات ، ھەرەھا ھەرچەندە بە پەلى جۇراوچۇر جىاوازىي لە زمان ۋ شىۋەزاردا لە نىۋ دەستە ۋ گروپە جۇراوچۇرەكاندا ھەيە ، شىۋازىكى تايبەتى رىكخستنى كۆمەلەيەتىي ۋ نابورىيە ، نەوئى نەو پىناسەيە دىگرتە خۇ كە بە (كەلتورىي چىا) ناودەبرىت ، بۇ ھەمووان ئاشكرا ۋ ناسراو . نەو كەلتورىە چىايە تايبەتە زادەى ھىزگەلىكى ژىنگەيى ، جوغرافىي ۋ مېژوويە ۋ پىكەو كۆبۆتەو تا پىكەتەى گشتىي ژيانى كورد ۋ دابوھزگاكانى پىكەنىيىت . بەگشتىي ، لە ھەرشوئىنىك نەم كەلتورىە چىايە لەگۇرندا بىت ، ھاوچووت لەگەل كرمانجىي ، دىملىي ، ياخود بەپىنى ھىندىك بنەما ، لىقى لوپىي لە زمانى گروپە نىرانىيەكاندا ،

خەلکەکی بە کورد و خاکەکی بە کوردستان لەقەلم بەدریت ، ئەم رەگەزە پێدەچیت
کە دوو پێکھاتە جیاوازی نەتەواپەتیی کوردیی پێکبەنن .

وایەدەرکەوێت چەندین ساڵ بەر لەوەی نەتەواپەتیی کوردیی بێتە واقەئە ،
کوردان لە ناسنامە جیای نەتەواپەتیی خۆیان بەناگابوون . هەستی هەماهەنگیی و
خزماپەتییان کاتیگ دەردەکەوێت کە پەپووەندی لەگەڵ غەیرەکوردیکدا دەکەن .
دەرکەوتە سەیری خولای نەتەوایی کورد لەنیو ئەو دەستە و تاقە کوردییە
لایەنەدا دەردەکەوێت کە لەنیویاندا پابەندبوون بە نیسلا مەو بە شیوەییەکی مەزن
لاوازە . ئیزیدیەکان پابەندی ئەو ئایینەن کە پێدەچیت پەپووەندیەکی بە رابردووی
دووری کوردەو هەبێت . ئەوان لە یەکێک لە پارێنەو و نوێژەکانیاندا داوا لە خۆداوەند
دەکەن و دەڵێن : " ئەو خۆی ، تۆ خۆت تەخت و تاجی کوردان بەرەو بەهەشتەکان بۆند
بکە " . جیگای سەنچە ئیزیدیەکان برۆیان وایە خۆدا بە کوردیی قسان دەکات .
هەرەو دەستەییەکی لادەری دیکە کە ئەهلی حەقن ، شانۆ و دیمەنی رۆژی حەشر لە
دەشتی شارەزووری باشووری کوردستان دادەنێن .

کوردان سەبارەت بە نەتەواپەتیی خۆیان بەناگابوون هەرەو سەدە دوازدەهەم
دەبێتە گەواھێک لەو هەنگاوەی سەلاحەدین بۆ مەزەرتە هەلەدەژێردریت . ئەو هەزەرەش
بە مەلا ئیدریس نامۆ نەبوو ، ئەوەی راونگاری سولتان سەلیم یاز بوو ، لەسەردەمی
هەیز و دەسەلاتی تورکدا رایەلەییەکی هاوبەشی تورکیی - کوردیی پێکھێنا و وەک
نامرازیک خستێه راژە پاراستنی دەسەلاتە ئۆتۆنۆمەکانی کوردەو .

هەر ئەو هەزرە بوو محەمەدپاشای رەواندزی هاندا کە لەپێناو
دەستبەسەرەگرتنی هەریە کوردییەکانی ئیمپراتۆری عوسمانیی بێر لە رێکەوتن و
هەماهەنگیی لەگەڵ ئیبراھیم پاشای میسر بکاتەو ، هەرەو هەمان هاندەر
میربەرخانی والیکرد سەربەخۆیی خۆی رایگەییەنیت و دەسەلاتی خۆی بەسەر ئەو
کۆنفرانسیۆنە مەزنە کوردییەدا بچسپیننیت کە خۆی پێکھێنا بوو . بێگومان ئەو هاندەرە
نەتەواپەتییە بوو لەپشت جۆلەنەو کە شێخ عوبەیدوللّو ، هەرەو شێخ لەژێر
کاریگەری و هاندانی هەستی نەتەواپەتییەو بوو کاتیگ لە نامەیکیدا بۆ بەرچاوی
نوێنەرائی حکومەتی بەریتانی رایگەیاندا بوو " ئێمە کورد گەلیکی جیاوازیین . "

لەماوەی سەدە ئۆز دەیهەدا ، رابوونی نەتەوایی کوردیی لەگەڵ هەر

راپه پرنکی کوردی هه نوو که بیدا به شیوه یهکی خیرا گمشی دمکرد. هر چه نده له کاتدا به روو کوش وک نه توایه تیه کی هاو چرخ دمرده کوهت ، به لام ناگایی نه توایه تیه کوردی ، له راستییدا تا دوا چارمکی سهدی نۆزه نهگه شسته نهو قوناغهی راشکاوانه خوئی پینشاند، به تایبته پاش جولانهوه که شیخ عوبه یدونلا. نهه جولانهوه هاوکاتبوو له چه دین په ره سهندن و رووداوی دیکه له ناوهوه و دهرهوی نیمپراتوری عوسمانی ، که دهره کوهتن و گمسه کردنی بنه ماکانی نه توایه تیه له نیو کوردا خیرا تر کرد . به ممش هستی نه توایه تیه کوردی توانای هاندهری نویی دهستکوهت و بووه هیزنکی رامیاری که بایه خیکی مهزنی له کاروباری رۆژه لاتی ناوه راستدا هه بیت .

بلاوو نهوهی بنه ماکانی نه توایه تیه له نیو کوردا زادهی به شداری چالاکی روونا کیرانی کوربه له چالاکیه نه توایه تیه کاندای له چوارچیوه یهکی به رفراوانی نهو ههنگاو و کاردانهوانه له هه ممبر نه توایه تیه نهرمن ، تورک ، عرب و فارسه کاندای هاتنارا. سه ره هاندانی بلاو کراوه نه توایه تیه کوردیه کان و دامه زاندنی یانه و کۆمه له کوردیه کان . تهوژنکی به هیزی به چالاکیه که لتوری و رامیاریه کان به خشی . ویزی ره مکی بوون و نه بوونی هه ماهه نگیی رنکوپنک له سه مه تادا ، به لام نهه ههول و تیکۆشانه بناغهی په ره سهندنی نه توایه تیه بیان به رهو بزاقیکی نایندهی جه ماوهری دارشت .

جهنگی یه که می جیهانی و نهو ماوهیهی پاشی ، قوناغیکی گرنگیان له گمشی نه توایه تیه کوردی هینایه کایهوه . راده و توندبوونی هستی نه توایه تیه له نیو کوردا به شیوه یهکی قوول له رنی چه ند په ره سهندنکی بایه خدارهوه کاری تیکرا وک: رووخاندنی سزازی و هه لگیره ساندنی شوژی روسی ، تیکشکاندن و هه لوه شاندهوهی نیمپراتوری عوسمانی ، روسی و ههروه ها نه مسا-مه جهر ، کهوتتی بنه مانه ی فه رمانهروای عوسمانی هه لوه شاندهوهی خه لافهت . شانبه شانی هزری شوپشگیزی که زادهی نهه رووداوانه بوون ، ههروه ها پرۆیا گهندهی بنه ماکانی ویلسن سه بارت خۆپریاردانی چاره نووس .

واند ره ده کوهت که عرب له حجاز و له سوریا ، باش به رهو به دیه پنانی خولیا و نومیده نه توایه تیه کانیان دهچونه پیش . ته نانهت نهرمه نیه کانیش له بارودن خیکی

یەکمجار کێشەیی نەتەواوەتیی تێیدا سەرپهێندە ، نەك وێرای ئەوەی لە رێگای بنەما و پاساو هیئانەوهی بوونی خۆیان بوو .¹

لەماوەی نیوان دوو جەنگە جیهانییەكە ، كوردان چەند راپەڕینیکی مەترسیدار و خۆیناوییان لە تورکیا ، عێراق و هەروەها نێزاندا بەریا كرد . وێرای ئەوەی هیندیک لەم راپەڕینانە باش رێكخراویبون و ئامانجی رامیارییان تەواو روون بوو ، بەلام هیندیکی دیکەیان تەنیا ناپهزایەتیەکی توندوتیرانە نژی ستمینکی راستەقینە یان ویناكراو بوو . هۆكارەكانیان هەرچیەك بن ، واپێدەچوو لەگەڵ هەر راپەڕینیکی نوێ پیاڵەیی سەرلێوی كوردانی تاتەر و لیوانتر نەكرد . هینشتا ، سەیرتەر لەوەی نەردەكەوت ، كوردان هەرل و تێكۆشانیکی یەكگرتوو و هەماهەنگیان نەبوو . زۆریەیی رێبەرای كورد ، لەكاتێكدا باسی نەتەواوەتیی كوردیان نەكرد ، كەچی بەردەوام سەرقالی كار و بەرژەوهەندییە خۆجینی و ناوچەییەكانیان بوون . پێویست بە گوتن ناكات ، ناوچەگەرتیی نژی پێكەپنانی رێكخراویك بوو بۆ تێكرای كورد و بووه هۆی ئەوەی هەماهەنگیی و پێكەوه گێردانی تێكۆشانی كورد كارێکی فرە نەستەم بێت .

راپەڕینەكانی كورد بەردەوام بوو ، وێرای ئەو راستییەكە پێویست بوو بۆ كوردان رۆشن بێت سەبارەت ئەوەی بنی هاوكاری و یارمەتیی نەركی ناتوانن بەسەر دوژمنەكانیاندا زالبن . هەر بۆیە تەنیا نەرفەتیان بۆ سەركەوتن یارمەتیی نەردەوه بوو ، تەنیا هیواشیان بۆ بەدەستەپنانی یارمەتیەكی بەو چەشنە بەریتانیای مەزن و فەرەنسا بوو ، ئەو هیواوەی هەرگیز نەهاتەدی ، بەلام هەردووك هیز هەولیاندا كار بۆ بەدەستەپنانی دۆستایەتیی و متمانەیی كورد بکەن . لە كۆتایی ١٩٣٠یەكاندا ، لێپرسراوانی كورد ئەو باوەڕەیان پەیداكرد كە خولیا و ئومیدە نەتەواوەتییەكانی كورد لەو هەلومەرجە پڕناكۆكییە جیهاندا نایەتەدی . گومانێ تێدا نیە كە هەلگێرساندنی جەنگی دووهمی جیهانی ئەو نەرفەتەیی بۆ هیئانە ئارا كە هەستیان نەكرد دەمێكە چاوەڕێی بوون .

راگەیانندنەكانی هاوپهیمانان لە كاتی جەنگدا و نێوهرۆکی هەموو ئەو

¹ William Thomson, "Nationalism and Islam," in Nationalism in the Middle East (Washington D.C: Middle East institute, 1952), 58.

پروپاگاندانەى لە کاتى جەنگدا ھارپەيماناڻ دەيانکرد ، جارىكى دى ھىواى كوردى ژياندموھ بەموى چاومرئى ھىندىك بايەخ و بگرە جىبەجىكردى بەشيك لە خواستە نەتەوايەتتەيكانىشيان ئەمكرد . ھەمان كات ، ئەوان بىريان لە دۆستايەتتەى و پشتگىرىيە يەكئىتى شوورەوىيە ئەمكردموھ و بەدەستتەيشيان ھىنا . تەنپەرىنى خىراى رووداوەكان سەرەتايەك بوو ، تىكچوونى پەيوەندىيەكانى كورد و رۆژئاواى تىندا ئەردەمكەوت ، لە لايمكى تەرشەوھ ، دۆستايەتتەى نەزىككەيان لەگەل يەكئىتى شوورەوييدا دەستتەيبەنکرد .

لە دوو بۆنەى بايەخدار و ھەستياردا ، يەكئىتى شوورەوىيە لەمەپ كورد بەتوندى پىنچەوانەى ھەلۆئىستى رۆژئاوا وەستايەموھ . لەكاتى راپەرىنى بارزانىي لە سائى ۱۹۴۳- ۱۹۴۵ دا ، بەرىتانىيەكان لە پال حكومەتى بەغدا دژى راپەريوان وەستائەموھ ، ھەروەھا لە كاتى دامەزاندن و رووخاندنى كۆمارى مەھابادا ، ھەردوو نەولەتتەى بەرىتانىا و ولاتە يەكگرتووھەكان پشتگىرىيە حكومەتى ئىرانىيان دژى رۆژمەكەى مەھاباد كرد. لە ھەردوو ھالەتەكەدا شوورەوىيە ھەلۆئىستىكى دۆستانە و ھاوسۆزانەى لە ھەمبەر كورد پىنشاندا ، ھەروەھا لەمەپ پەرسى مەھاباد گومانى ھاوكارىيە و ھاندانى شوورەويەكان بۆ نەتەروخوازانى كورد لەنارادايە . پەنادانى مەلاستەفا و ھاوئەلانى لەلایەن شوورەويەموھ پاش رووخاندنى مەھاباد، ھەروەھا پشتگىرىيە و ھاندانى خوليا و ئومىدى نەتەوايەتتەى كوردىيە لەلایەن يەكئىتى شوورەويەموھ ، ئەوھى بۆ كورد لە رىنگاى بلۆكراوەكان و ھەلەمەتەكانى ئەزگەى رادىويەموھ بەديارکەوت . ھەروەھا لە رىنگاى چالاكى پارتە كۆمۆنىستە خۆجىيەكانەموھ ، ئەمانە ھەموويان رازەيان بە نەزىكبوونەموھى كورد لە يەكئىتى شوورەوىيە كرد .

گومانى تىندا نەيە ، كىشەى كورد يەكئىكە لە نامانەتەرىن و مەترسیدارتەرىن گەرفتە ئائۆزەكانى نەمۆزى رۆژەلاتى ناوھراست كە مەلەلانى و كىشەمەكەشى لەسەرە . بەتايبەت لەپاش كۆتايى جەنگى دوومى جىھانىيەموھ ، بەشۆوھەكى بەرچاوە سەرنجى حكومەتە بەرژەومەنديدارەكان و ھەروەھا بايەخدار و كۆلەرانى كاروبارى رۆژەلاتى ناوھراستيان راکىشاوھ . (مالكۆلم بوو) كۆلەرىكى بەرىتانىيە، وادەبىنىت كە گەرفتەكە لەبەرەتدا بەرىتەيە لە رامكردنى گەلنىكى خاومەن كەلتورىيە جىيايى و راکىشانى بۆ نىو جىھانى ھاوچەرخ . بەر سىستەمە كۆمەلەيەتتەى و ئابوورىيەموھ كۆنەموھ ، لە پەروەسەى دارمان و ھەلۆەشانەموھدا ، پىويستە ھىندىك رىگا بۆ جىگىركردنى كورد و بەستەنەويان

ولایتیکی تر نه هیئیت و بتوانن بهشیان له قازانجی گه شهکردنی نابوو رییدا هه بیئت . نیلفیننستون گومانی ناشکرای خوی له مهر کرداری بیونی دامه زانندی دهوله تیکی کوردیی دهربری . به بۆچوونی نهو ، له مهری جوگرافیایی ، مسهله ی دامه زانندی دهوله تیکی کوردیی له روی نابوو رییه وه دهکاته مسهله یهکی نهشیان و نهگونجاو .

هه موو نهو نووسه رانه جهختیان له بووار و لایهکانی کۆمه لایهتی و نابوو ریی کیشه ی کورد کردۆتوه . وێرای گرنگی نه م لایه مانه . پیوسته نه وه له میردا بچسپینریت . نه تهوایه تیی که ریشه ی کیشه ی کورد پینکده هیئت ، به شینویه کی به رفراوان سروشتیکی رامیاری و دهرونی هه یه . هه ر چاره سه ریکی گرفتی کورد پیوسته نه م هۆکاره رامیاری و دهرونیانه له بهر چاوبگریت .

(پهره راندۆت) که یه کیکه له باشتین نووسه ره شاره زانانی کاروباری کوردیی ، چه ندین جار هانی رۆژناوا و به تاییهت ولاته یه کگرتوه ووه کانی داوه که بینه پیشه وه و شتی ک بۆ کورد بکه ن . نهو زیاتر له وهش پینی لیداکرتوه و ده لیت که دهوله تانی رۆژناوا به گشتیی و به ریتانیاش به تاییه تیی ، سیاسه تکانی خۆیان له مهر کورد ملکه چی نهو سیاسه تانه یان کردوه که له هه مبه ر عه رب گرتوو یانه ته به ر .

شۆپشی سانی ۱۹۵۸ له عیراق که کورد و کۆمۆنیسته کانی له و ولاته دا هینایه پیشه وه ، کیشه یه کی بایه خداری هینایه نارا ، داخۆ عیراق وه ک بنکه یه ک بۆ چالاکیه نه تهوایه تیه کان به کارده هیئریت ، نه گه ر واییت ، داخۆ جولانه وه ی نه تهوایه تیی کوردیی له لایه ن کۆمۆنیسته کانه وه بارگاو یی و رام ده کرت .

لینکدانه وه ی که ره سه یی نه م لیکۆلینه وه یه نهو دهر نه نجامه مسۆگه ر ده کاته که کورد نه ته وه یه کی دیار و ناشکرا پینکده هیئن ، هۆش و ناگایه کی به هیئیزان سه به ارته به نه تهوایه تیی خۆیان هه یه ، ههروه ها جولانه وه نه ته وه یه کیه شیان ره گنکی قوولی له و باوه ر و خولیا یانه وه وه رگرتوه که زاده ی نه تهوایه تیه کیه یانه . هۆکاری کاریگه ریی هاو به سه ته گیی و وه فاداری خیله کیی تا دیت به ره وه ام رۆنی که مه ر ده بیته وه ، نه وه ش به هۆی کاریگه ریی شارسته انیه تی هاو چه رخ که له رۆژه لاتی ناوه راستدا خه ریکی

¹ Elphinston, "Kurds and the Kurds Question," 47-49

² Rondot, "La nation Kurde," 55-69. Pierre Ronsot, "Kurdes et communism dans le proche-Orient," la Vie Intellectuel (Paris) 26 (Jan. 1959): 109-11.

گۆرىنى كەلتۈرىسىسىستەمى باوكسالارىيە .

بەشدارىسى كورد لەگەل ئەم نەتەوانەى دىكەى لەژىر دەسەلاتى بىگانەدا بوون ،
بەهەمان خوليا و ئومىدى بەدەستەپىنانى نازادىسى و بەدەستەمگرتنى ئايندەى رامبارىسى
خۇيان بوو . كاردانەمەى تورك ، ئىرانىيەكان و ەمروەها ەمروەب لەمەمبەر خوليا
نەتەوايەتتەپەكانى كورد مەسەلەمەكى گرنگە ، بەلام سەركەوتن يا شكستى كورد
بەدەستەپىنانى ئامانجەكەياندا ، بەشىئەمەكى بەرفراوان پىشت بە ەلومەرجەكانى
ئىۋەولەتتى لەم ئاۋچەمەى جىهاندا دەبەستىت كە ئەوانى تىدا دەژىن .

وگ ئەمەى لە ەمروەمەكانى دىكەدا ەمە ، ەۋكارى سەرمەكى بىرىتى دەپىت لە
سىياسەتەكانى ەنرە جىهانىيە ەمروەنگەرمەكان ، كە دەگونجىت ەانى خوليا
نەتەوايەتتەپەكانى كوردان بەدن ياخود خۇيانى لى دور بگرن و پىشتگوۋى بىخەن ، ەپچ
كەس ئاتوانىت پىشپىنىنى ئەمە بكات داخۇ ئەم سىياسەتەنە لە ئايندەدا چۈن دەپىت .

نەم لىكۆلنەۋەمە ەمروەداۋە كە لە چوارچىۋەى سىياسەتەكانى رابردودا مامەلە لەگەل
گرفتى كورددا بكات ، نەك تەمنا سەبارەت بەم دەۋلەتەنەى كوردىان تىدا نىشتەجىنە ، بەلكو
سەبارەت بە زەلەنرەكانىش ، بۇنەمەى دەرگەرت كە ەپچ ۋلاتىكى سەرمەكى خارمەن بەرژەۋمەندىسى
لە رۇژەلاتى ئاۋمەراستدا بارى پىشتگوۋىنخستنى گرفتى كورد ەلگەرت ياخود خۇى لە
فۇرمەنەكردنى سىياسەتەكى كوردىسى ەك بەشىك لە سىياسەتە گىشتىيەكەى لەمە رۇژەلاتى
ئاۋمەراست بەدور بگرت

Bibliography

Publications in Western Languages

- Adams, W. F. "Patriarch." In *A Dictionary of the Bible*, 5th ed., edited by James Hastings, 4:172-73. New York: Scribner's Sons, 1906.
- Ainsworth, William. "Notes Taken on a Journey from Constantinople to Moscow, in 1839-1840." *Journal of the Royal Geographical Society* 10 (1841): 498-529.
- . *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldaea, and Armenia*. Vol. I. London: John W. Parker, 1842.
- Allen, W. F. D. and Paul Muratoff. *Caucasian Borderlands: A History of the Wars on the Russo-Caucasian Border, 1828-1921*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1953.
- Amedee, H. F. "The Murzamid Dynasty at Masayazizlik in the 10th and 11th Centuries." *Journal of the Royal Asiatic Society* (Jan. 1903): 123-54.
- A. N. O. "Nationalism in Iraq." *The World Today* 5, no. 1 (Jan. 1949): 5-18.
- Araoklou, H. "Les Kurdes en Perse." In *Verhandlungen der XIII Internationalen Orientalisten Konferenz—Hamburg, September 1902*, 168-80. Leiden: E. J. Brill, 1904.
- Arncliffe, H. C. Grey Wolf. *Microfauna Kemal: An Insectary Study of a District*. London: A. Barber, 1932.
- Arnold, T. W. "Khalifa." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 4:881-85. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- 'Ashshim.' In *Concordance et indices de la tradition musulmane*, edited by A. I. Wensinck, 4:172-73. 1933. Reprint. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Atkinson, Sarkis. *The Armenian Community: The Historical Development of a Social and Ideological Conflict*. New York: Philosophical Library, 1955.
- Azerbaycan Kurdu v' Vostokh Russi*. Tifli: n.p., 1900. [Not available in the United States.]
- "Axis Propaganda in Turkey—Excitement of Kurds." *Times* (London), Apr. 29, 1942.
- "The Background of Russo-Turkish Relations." *The World Today* 2, no. 2 (Feb. 1946): 37-59.
- Budge, George Percy. *The Nestorians and Their Rituals, with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Kurdistan in 1842-1844, and of a Late Visit to Those Countries in 1850*. 2 vols. London: J. Murray, 1852.
- Balfour, Patrick (Lord Kinross). *Within the Taurus: A Journey in Asiatic Turkey*. London: John Murray, 1954.

- Banas, Ewald. *Auf dem Spure der Bagdadbahn* (On the Trail of the Baghdad Railway). Weimar: A. Duncker, 1913.
- Bar Hebraeus. *The Chronography of Gregory Abn al-Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician. Commonly Known as Bar Hebraeus*. Vol. I. Translated from Syriac by Ernest A. Wallis Budge. London: Oxford Univ. Press, H. Milford, 1932.
- Barth, Fredrik. *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*. Universitets Etnografiske Museum Bulletin no. 7. Oslo: Nordens Fjergensen, 1953.
- Barton, Sir William. *India's North-West Frontier*. London: J. Murray, 1939.
- Berlioz Khan, Kammran. "The Kurdish Problem." *Journal of the Royal Central Asian Society* 36, parts 3 and 4 (July-Oct. 1949): 237-48.
- Bedié Khan, Sureya. *The Case of Kurdistan Against Turkey*. Philadelphia: Kurdish Independence League, 1927.
- Bell, Gertrude Lowthian. *Amurath to Amurath*. 2d ed. London: Macmillan, 1924.
- Binder, Henry. *An Kurdistan en Mésopotamie et en Perse, mission scientifique du Ministère de l'Instruction Publique*. Paris: Maisson Quantin, 1887.
- Birge, John Kingsley. *The Bekashi Order of Dervishes*. London: Luzac, 1937.
- Djorkman, W. "Maks." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*. 1st ed., 5: 76-77. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Nois, Thomas. *L'âme des Kurdes à la frontière de leur folklore*. Beirut: n.p., 1946.
- . "Coup d'oeil sur la littérature Kurde." *Revue al-Mashriq* (Beirut) 49 (Mar.-Apr. 1955): 201-39.
- Braun, J. "Notes of a Journey through a Part of Kurdistan, in the Summer of 1838." *Journal of the Royal Geographical Society* 10 (1841): 341-434.
- Brown, John P. *The Dervishes: Or, Oriental Spiritualism*. London: H. Milford, 1927.
- Browne, Edward Granville. *A Literary History of Persia*. New York: Charles Scribner's Sons, 1902.
- . *The Persian Revolution of 1905-1909*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1910.
- . *A Year Amongst the Persians: Impressions as in Life, Character, & Thought of the People of Persia*. 3rd ed. London: A. and C. Black, 1950.
- Bruce, Richard Isaac. *The Forward Policy and Its Results, or, Thirty-five Years' Work Amongst the Tribes on Our North-Western Frontier of India*. London: Longmans, Green, 1900.
- Buhl, Franz. "Mushin." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*. 1st ed., 5: 520. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Burr, Malcolm. "A Note on the Kurds." *Journal of the Royal Central Asian Society* 33, parts 3 and 4 (July-Oct. 1946): 289-92.
- Dunston, H. M. "The Kurds." *Journal of the Royal Central Asian Society* 31, part I (Jan. 1944): 64-73.
- Caban, Claude. "Ayyubids." In *Encyclopedia of Islam, New Edition*, 1: 796-807. Leiden: E. J. Brill, 1954-2003.
- Chinguh, Blech. *Lu question Kurde: Ses origines et ses causes*. Cairo: Pital Barbey, 1920.
- Chir, Maurice. "An Interview with the Amir Badir Khan." *al-Sin'a*, Dec. 17, 1951.
- Clayton, E. "The Mountains of Kurdistan." *Alpine Journal* 22, no. 97 (Aug. 1887): 293-300.
- Coan, Frederick C. *Yesterdays in Persia and Kurdistan*. Claremont, Calif.: Saunders Studio Press, 1939.
- Greory, George Babcock. *Asia's Lands and Peoples: A Geography of One-Third the Earth and Two-Thirds Its People*. New York: McGraw-Hill, 1951.
- Guinet, Vital. *La Turquie d'Asie, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*. Vol. 2. Paris: E. Leroux, 1891.

- Cuzzon, George N. *Persia and the Persian Question*. Vol. 3. London: Longmans, Green, 1892.
- Davies, C. Callin. "The North-West Frontier, 1843-1918." In *The Cambridge History of the British Empire*, vol. 5: *The Indian Empire, 1858-1918*, 448-75. New York: Macmillan, 1929.
- . *The Problem of the North-West Frontier, 1890-1908, With a Survey of Policy Since 1849*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1952.
- Daves, Rufus R., comp. *A History of the Establishment of Diplomatic Relations with Persia*. Marietta, Ohio: E. R. Alderman and Sons, 1887.
- Deportat, Gustave. *La question persane et la guerre, la rivalité anglo-russe en Perse*. Paris: L. Tonin, 1916.
- Dickson, Bertram. "Journeys in Kurdistan." *Geographical Journal* 35, no. 4 (Apr. 1910): 357-78.
- Durr, A. "Gulistan." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 3:182. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Əsməd (Ahmed) Pasha. *Memoires of a Turkish Statesman, 1913-1919*. London: Hutchinson, 1922.
- Douglas, William C. *Lonely and Friendly People*. New York: Harper and Bros., 1951.
- Driver, G. R. "The Kurdish Question." *Persia Magazine* (London) 1, no. 3 (Sept. 1921): 107-17.
- . "The Name Kurd and Its Philological Connections." *Journal of the Royal Asiatic Society* 10 (July 1923): 393-403.
- . "Studies in Kurdish History." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 2, no. 3 (1922): 491-511.
- , comp. *Kurdistan and the Kurds*. London: Royal Anthropological Institute, 1939.
- Elsomard, C. J. "A Bibliography of Southern Kurdish, 1930-1936." *Journal of the Royal Central Asian Society* 24 (July 1937): 467-97.
- . "A Bibliography of Southern Kurdish, 1937-1946." *Journal of the Royal Central Asian Society* 32 (Apr. 1945): 185-91.
- . "A Kurdish Newspaper: 'Rozh-i Kurdman.'" *Journal of the Central Asian Society* 12, part 1 (Jan. 1925): 83-90.
- . "The Kurds and the Revolution in Iraq." *Middle East Journal* 13, no. 1 (winter 1959): 1-10.
- . "The Kurds of Iraq." *Middle East Journal* 11, no. 1 (winter 1957): 52-62.
- . *Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel, and Research in North-Western Iraq, 1919-1925*. London: Oxford Univ. Press, 1957.
- . "Middle East Focus on the Kurds." *Daily Telegraph* (London), July 22, 1958.
- . "The Place Names of the Assyrian Parchments." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14, no. 3 (1952): 478-82.
- . "Source at Habab: An Echo." *Journal of the Royal Central Asian Society* 23 (Oct. 1936): 622-25.
- Elliot, Sir Henry, and Gertrude Elliot. *Some Revolutions and Other Diplomatic Expeditions*. London: J. Murray, 1922.
- Ellis, William T. *The Yankre Crisis: Being an Account of the Services Performed in Persia by William A. Sheild during and before the Great War*. Privately reprinted from *The Century* (Feb. 1919).
- [Elphinstone, W. G.] "The Azizan or the Princes of Bektan." *Journal of the Royal Central Asian Society* 36, parts 3-4 (July-Oct. 1949): 249-51.
- Elphinstone, W. G. "In Memoriam: The Emir Jabadet Ash Bedr Khan." *Journal of the Royal Central Asian Society* 39, part 1 (Jan. 1952): 91-94.

- . "The Kurdish Question." *International Affairs* (London) 22, no. 1 (Jan. 1946): 91-103.
- . "Kurds and the Kurdish Question." *Journal of the Royal Central Asian Society* 35, part 1 (Jan. 1948): 38-51.
- Elwell-Sutton, L. P. "Political Parties in Iran." *Middle East Journal* 3, no. 1 (Jan. 1949): 45-62.
- "The Emblem of the Republic of Iraq." *New Iraq* (Baghdad), no. 1 (Nov. 1959): 4-5.
- Ffrench, Elinor. "Al-Jazirah." *Journal of the Royal Central Asian Society* 27, part 1 (Jan. 1940): 66-82.
- "Euphrates." In *Encyclopaedia Britannica*, 11th ed. [1910-11], 94-98.
- "An Explanation from the Society of the Kurdish Students in Europe," *Kiwanet*, no. 83 (Oct. 1959): n.p.
- Feltus, C. I. "Publican." In *A Dictionary of Christ and the Gospel*, edited by James Hastings, 2:155. New York: Charles Scribner's Sons, 1917.
- Ferri, Maurice. "La République Autonome Kurde d'Azerbaïdjan." *Le Monde*, May 8, 1946.
- Fischer, Paul. *Constantinople aux premiers jours d'Abdul-Hamid*. Paris: M. Riviere, 1907.
- Fischer, Louis. *The Soviets in World Affairs: A History of the Relations Between the Soviet Union and the Rest of the World*, 2 vols. New York: Vintage Books, 1960.
- Fisher, William Bayne. *The Middle East: A Physical, Social, and Regional Geography*. London: Methuen, 1950.
- Foster, James Baillie. *Travels in Kurdistan, Mesopotamia, &c. Including an Account of Parts of These Countries Hitherto Unvisited by Europeans: With Sketches of the Character and Manners of the Kurdish and Arab Tribes*. Vol. 2. London: Richard Bentley, 1840.
- . *A Winter's Journey (Tatar) from Constantinople to Teheran, with Travels Through Various Parts of Persia &c.* Vol. 1. London: R. Bentley, 1838.
- Frodin, John. "La morphologie de la Turquie sud-est." *Geografiska Annaler* (Stockholm) 19 (1937): 1-28.
- Fyazee, As'ad 'Alî Asgar. *Outlines of Muhammadan Law*. Calcutta: Oxford Univ. Press, 1949.
- Gentilotti, P. "L'irrésurrection kurde." *Revue de Paris* 32, no. 20 (Oct. 15, 1925): 854-56.
- Ghazan, G. "Les Kurdes persans et l'invasion ottomane." *Revue du Moufti-Musulman* 5, no. 5 (May 1908): 1-22.
- Gilby, H. A. B. "The Arrites of Saladin." *Gazette d'Histoire Egyptienne* (Cairo) 5 (May 1951): 304-20.
- . *Modern Trends in Islam*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1947.
- Girard, Aschabel. *The Nestorians; Or, The Lost Tribes: Containing Evidence of Their Identity, An Account of Their Manners, Customs, and Languages: Together with Sketches of Travel in Central Assyria, Armenia, Media, and Mesopotamia; and Illustrations of Scripture Prophecy*. London: J. Murray, 1841.
- Greene, F. V. *The Russian Army and Its Campaigns in Turkey in 1877-1878*. New York: D. Appleton, 1879.
- H. A. "L'hospitalité Kurde." *Haouar* 1 (Aug. 8, 1932): 7-8.
- Haldane, Sir James Aylmer Lowthrup. *The Insurrection in Mesopotamia 1920*. Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1922.
- Hamilton, A. M. *Road Through Kurdistan: The Narrative of an Engineer in Iraq*. London: Faber and Faber, 1937.
- Handbook of Mesopotamia*. 4 vols. Prepared for Great Britain National Intelligence Division. London: Staff Intelligence Department, 1917-18.

- HARRISON, JAMES. "Studies in the Languages of the Iranian Tribes in South Russia." *Acta Orientalia (Budapest)* 1 (1951): 261-314.
- HARRIS, WALTER B. "A Journey in Persian Kurdistan." *Geographical Journal* 6, no. 5 (Nov., 1898): 453-57.
- HARTMANN, R. "Dizmar: A Oasis." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 2:8030-31. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Al-Furat." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 1:118-20. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- HAY, MAJOR W. R. *Two Years in Kurdistan: Experiences of a Political Officer, 1912-1913*. London: Sidgwick and Jackson, 1913.
- HEWITT, EDWARD. *The Map of Europe by Treaty: Showing the Various Political and Territorial Changes Which Have Taken Place Since the General Peace of 1814*, 4 vols. London: Butterworths, 1875-91.
- HODGSON, A. H. *Mansurieh in the Arab World*. London: Oxford Univ. Press, 1946.
- . *Syria and Lebanon: A Political Study*. London: Oxford Univ. Press, 1946.
- HUSS, C. "Al-B. Abi Talib." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 1:291-95. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- HUSS, C., and E. LUTHER. "Agha Muhammad Shah." In *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 1:166-67. Leiden: E. J. Brill, 1954-2001.
- HUNTINGTON, E. "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People." *Bulletin of the American Geographical Society* 34, no. 4 (1902): 391-40.
- HUREWITZ, JACOB L. *Diplomacy in the Near and Middle East: A Descriptive Review, 1904-1906*. Vol. 2. Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1956.
- IRVING, W. "Notes on the Ethnology of Kurdistan." *Geographical Journal* 67 (1926): 103-28.
- . ed. *The Trade-Relationships of Kurdistan: Add'l Hoop Texts*. Geographical Society Series Anna. 7. Leiden: E. J. Brill, 1925.
- JAHN, ALEXANDRE. *Dictionnaire Kurde-Français*. St. Petersburg: Commissionaire de l'Académie Impériale des Sciences, 1874.
- . *Report de mission au vilâyet de Kourdistan pendant la convalescence de la guerre*. St. Petersburg: Egypte, 1880.
- KANTERBACH, FRIED. *The Struggle for Transcaucasia*. New York: Philosophical Library, 1951.
- al-KAZI, MIRZA MUHAMMAD DJEMAL. "Studien aus dem Reichsteile in Kurdistan." *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (Stuttgart)* 27, part 3 (1909): 321-47.
- KIRK, GEORGE. *The Middle East in the 19th Century: Survey of International Affairs 1879-1906*. London: Oxford Univ. Press, 1952.
- KOHN, HANS. *Northernness and Imperialism in the Higher East*. Translated by M. H. Gress. London: George Routledge and Sons, 1932.
- KOLBE, WILHELM. *Russia and Her Colonies*. London: George Philip and Sons, 1932.
- KRAJ, AUGUST VON. *Kamel Amour's Land*. Translated by Richard Burton. Vienna: Wilhelm Braumüller, 1930.
- KRAMER, I. H. "Seriyyah." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 7:174. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Seriml." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 7:314-17. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- KÜNGER, KARL. *Russian Turkey and the Middle East*. London: G. Allen and Unwin, 1932.

- Kurdish League. *Memoirs on the Situation of the Kurds and Their Claims*. Paris: Imprimerie Louis Jean-Capp, 1949.
- . *Mémoires sur la situation des Kurdes et leurs revendications*. Paris: Imprimerie Louis Jean-Capp, 1948.
- "Kurdistan." In *The Encyclopaedia of Mesopotamia: Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, 2d ed., edited by Edwin Bliss, Henry Dwight, and H. Allen Tappet, 580-82. New York: Funk and Wagnalls, 1910.
- "Kurdy." In *Balfazira Sovetskoi Enkhlopedii*, 2d ed. Moscow, 1953.
- Laborie, Watson. "The Cultural Basis of Emotions and Gestures." *Journal of Personality* 16, no. 1 (Sept. 1947): 49-63.
- Lambton, Ann K. S. *Landlord and Peasant in Persia: A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration*. London: Oxford Univ. Press, 1937.
- Lane-Poole, Stanley. *Sudan*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1901.
- Langner, Walter Z. *Communism and Nationalism in the Middle East*, 2d ed. New York: Frederick A. Praeger, 1957.
- Laurie, Thomas. *Dr. Ghani and the Mountain Pastoralists*, 3rd ed. Boston: Gould and Liswell, 1833.
- Layard, Sir Austen Henry. *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon: With Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert*, 2 vols. New York: Harper and Bros., 1853.
- . *Nineveh and Its Remains*, Vol. 1. New York: G. P. Putnam, 1849.
- Leach, E. R. *Social and Economic Organization of the Revenue Kurds*. London: School of Economics and Political Science Monographs on Social Anthropology no. 3. London: Percy Lund, Humphries, 1940.
- Lees, G. M. "The Middle East." In *World Geography of Persia*, edited by Wallace Everett Pratt, 199-202. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press for the American Geographical Society, 1950.
- . "Two Years in South Kurdistan." *Journal of the Royal Central Asian Society* 15, part 3 (1928): 253-77.
- Lenkowski, George. "The Communist Movement in Iran." *Middle East Journal* 1 (1947): 29-45.
- Levon, Roger. *Texas Kurdes*, Vol. 2: *Mémoires*. Paris: Geuthner, 1949.
- Lohman-Rostovsky, Andrei. *Russia and Asia*. New York: Macmillan, 1933.
- Lozchart, Laurence. *Nadir Shah: A Critical Study Based Mainly on Contemporary Sources*. London: Luzac, 1938.
- Longrigg, Stephen H. *Four Centuries of Modern Iraq*. London: Oxford Univ. Press, 1925.
- . *Iraq, 1909 to 1950: Political, Social, and Economic History*. London: Oxford Univ. Press for the Royal Institute of International Affairs, 1953.
- Lugard, Frederick John Dealtry. *The Dual Mandate in British Tropical Africa*. London: William Blackwood and Sons, 1923.
- Macedonaid, D. B. "Derwishi." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 2:949-51. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Dhike." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 2:958. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Fatwa." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 3:92-93. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Karano." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 4:784. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.

- . "Malidi." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 3:131-13. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Mandelstam, André. *Le sort de l'Empire Ottoman*. Paris: Librairie Payot et Cie, 1917.
- Margoliouth, D. S. "Malidi." In *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, edited by James Hastings, 8:336-40. New York: Charles Scribner's Sons, 1917-30.
- Marricott, J. A. R. *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1924.
- . *The European Commonwealth*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1918.
- Mason, Kenneth. "Central Kurdistan." *Geographical Journal* 54, no. 6 (1919): 529-47.
- Massignon, Louis. "Tarika." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 8:667-72. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Tasawwuf." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 8:681-85. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Mausell, J. K. "Central Kurdistan." *Geographical Journal* 18, no. 2 (Aug. 1901): 123-43.
- . "Kurdistan." *Geographical Journal* 3, no. 2 (Feb. 1894): 81-92.
- McCune, James Carile. *Our New Protectorate: Turkey in Asia*. London: Chapman and Hall, 1879.
- Medlicott, William Newton. *The Congress of Berlin and After*. London: Methuen, 1938.
- Meyer, E. "Der Name der Yazidis." In *Westfälische Abhandlungen Rudolf Tischler*, edited by R. Meyer, 244-57. Weisbaden: Harrassowitz, 1958.
- Menzel, T. "Yezidi." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 8:1163-70. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- The Middle East: A Political and Economic Survey*, 2d ed. London: Oxford Univ. Press for the Royal Institute of International Affairs, 1954.
- Miller, William. *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1934.
- Millington, Frederick. *Wild Life among the Kurds*. London: Hurst and Blackett, 1870.
- Mimovsky, V. "Ahl-i Maldi." In *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 3:260-63. Leiden: E. J. Brill, 1954-2003.
- . "Ak Koyunlu." In *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 1:311-12. Leiden: E. J. Brill, 1954-2003.
- . "Annazidi." In *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 1:512-13. Leiden: E. J. Brill, 1954-2003.
- . "The GURAN." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 11, no. 1 (1943): 75-103.
- . "Kurdistan." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 4:1190-32. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Kurds." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 4:1132-55. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "The Mosul Question." *Bulletin of the Reference Service on International Affairs of the American Library in Paris*, nos. 9-10 (Apr. 13, 1926): 8-45.
- . "Les origines des Kurdes." In *Annales du XXIe Congrès International des Orientalistes, Bruxelles, 5-10 Septembre 1938*, 143-52. Louvain: Bureau du Muséon, 1940.
- . "Le plus ancien texte Kurde." *Bulletin Mensuel du Centre d'Etudes Kurdes*, no. 10 (1958): 8-10.
- . "Sawdi Bulak." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 7:186-92. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.

- . *Studies in Caucasian History*. Cambridge Oriental Series no. 6. London: Taylor's Foreign Press, 1953.
- . "Turkman-Cai." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 8:896. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Mittwoch, E. "Dhu'il-Fakar." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 2:959. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Muberly, Frederick James. *The Campaign in Mesopotamia*. Vol. 4. London: H.M. Stationery Office, 1927.
- Molyneux-Seel, L. "A Journey in Dersim." *Geographical Journal* 44, no. 1 (July 1914): 49-68.
- Monteith, William. *Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskiewich in 1828 and 1829*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1856.
- Mumford, Phillip. "Kurds, Assyrians, and Iraq." *Journal of the Royal Central Asian Society* 20, part 1 (Jan. 1933): 110-19.
- Newin, C. "Le nombre des repas chez les Kurdes." *Huaur* 1, no. 13 (Dec. 14, 1932): 8-10.
- Nikitine, Basile. "Les Afsars d'Urumiye." *Journal Asiatique* 34 (Jan.-Mar. 1929): 67-123.
- . "Badlihani." In *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 1:871. Leiden: E. J. Brill, 1954-2003.
- . "La féodalité Kurde." *Revue du Monde Musulman* 60 (1925): 1-26.
- . "Kurdes." In *Dictionnaire Diplomatique*, 1:1201. Paris: Académie Diplomatique Internationale, 1933.
- . "Les Kurdes et le Christianisme." *Revue de l'Histoire des Religions* 85, no. 3 (May-June 1922): 147-36.
- . *Les Kurdes: Etude sociologique et historique*. Paris: Imprimerie Nationale Librairie C. Klincksieck, 1956.
- . "Les Kurdes racontés par eux-mêmes." *L'Asie Française* (1925): 148-57.
- . "Kurdish Stories from My Collection." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4, part 1 (1926): 121-38.
- . Letter to the editor. *Manchester Guardian*, Sept. 21, 1950.
- . "La poésie lyrique Kurde." *L'Ethnographie* (Paris), no. 45 (1947-50): 39-53.
- . "Problème Kurde." *Politique étrangère* 31, no. 3 (July 1946): 251-62.
- . "Quelques observations sur les Kurdes." *Mercure de France* 145, no. 543 (Feb. 1921): 662-74.
- . "Rawandiz Ruzindiz." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 6:912-14. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Shamdanan." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 7:303-6. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Un sujet de fable: Variantes Kurdes et Persanes." *Revue d'Ethnographie et des Traditions Populaires* 3, no. 10 (1922): 129-40.
- . "Superstitions des Chaldéens du Plateau d'Ourmia." *Revue d'Ethnographie et des Traditions Populaires* 4, no. 14 (1923): 149-81.
- . "Le système routier du Kurdistan." *La Géographie* 63, nos. 5-6 (May-June 1935): 363-85.
- . "La vie domestique Kurde." *Revue d'Ethnographie et des Traditions Populaires* 3, no. 12 (1922): 334-44.
- Nikitine, Basile, and E. B. Soane. "The Story of Sutu and Lirto." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 3, part 1 (1923): 69-106.
- Noel, Major E. W. C. "The Character of the Kurds as illustrated by Their Proverbs and Popular Sayings." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 1, part 4 (1921): 79-90.

- Oswald, Felix. *A Treatise on the Geology of Armenia*. London: Felix Oswald, 1906.
- Panikkar, K. M. *Indian States*. Oxford Pamphlets on Indian Affairs no. 4. Mysore City, India: Oxford Univ. Press, 1942.
- Pares, Bernard. *A History of Russia*. 4th ed. rev. New York: Alfred A. Knopf, 1946.
- Pedersen, I. "Kasam." In *E. J. Brill's First Encyclopedia of Islam*, 1st ed., 4:783-85. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Perkins, Justin. "Journal of a Tour from Oruomiah to Mosul Through the Koordish Mountains, and a Visit to the Ruins of Nineveh." *Journal of the American Oriental Society* 2 (1851): 69-119.
- Price, M. Phillips. "On Kurdistan Rising in Persia," letter to the editor. *Times* (London), Apr. 24, 1946.
- . "Russia and the Kurds." *Manchester Guardian Weekly* 63, no. 11 (Sept. 14, 1950).
- . "Through Iraqi Kurdistan." *Manchester Guardian Weekly* 63, no. 19 (Nov. 9, 1950).
- Rajkowski, Witold. "Another Danger Spot—Kurdistan." *World Review* (June 1946): 29-31.
- . "A Visit to Southern Kurdistan." *Geographical Journal* 107, nos. 3-4 (1946): 128-34.
- Ram, Hittu. *Sandeman in Baluchistan*. Calcutta: Government Printing Office, 1916.
- Rambout, Lucien. *Les Kurdes et le droit: Des textes, des faits*. Paris: Editions du Cerf, 1947.
- Ramsaur, Ernest Edmondson, Jr. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. Princeton Oriental Studies, Social Science no. 2. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1957.
- Rawlinson, H. C. "Notes on a Journey from Tabriz, Through Persian Kurdistan, to the Ruins of Takhti-Soleiman." *Journal of the Royal Geographical Society* 10 (1841): 1-158.
- Rich, Claudius James. *Narrative of a Residence in Koordistan*. 2 vols. London: James Duncan, 1836.
- Ritter, Helmut Werner. "*Picatrix* das Ziel des Weissen vom Pseudo-Magiti." London: Warburg Institute, 1962.
- Romanovic, Irmine. *Le Kurdistan et la question Kurde*. Paris: Librairie Marceau, 1935.
- Rondot, Pierre. "L'adoption des caractères Latins et le mouvement culturel chez les Kurdes de l'U.R.S.S." *Revue des Etudes Islamiques*, no. 1 (1935): 87-96.
- . "L'alphabet Kurde en caractères Latins d'Arménie Soviétique." *Revue des Etudes Islamiques*, no. 3 (1933): 411-17.
- . "L'Emine Djeladet Aali Bederkhan, animateur de la renaissance Kurde." In *Zikra al-Amir Djeladet Bedir Khan 1893-1951* (In Memory of Emir Jaladet Bedir Khan, 1893-1951), edited by M. Chalita and Y. Malik. Beirut: n.p., 1952.
- . "Kurdes et communisme dans le Proche-Orient." *La Vie Intellectuel* (Paris) 26 (Jan. 1959): 109-11.
- . "La nation Kurde en face des mouvements Arabes." *Orient* 2, no. 7 (1958): 55-69.
- . "Où en est la question Kurde?" *L'Afrique et l'Asie* 2, no. 2 (1949): 51-55.
- . "La question Kurde dans l'Orient contemporain." *Bulletin Mensuel du Centre d'Etudes Kurdes* no. 12 (1950): 1-15.
- . "Les revendications nationales Kurdes (1943-1949)." *Cahiers de l'Orient Contemporain* 18-19 (1949): 65-66.
- . "Les tribus Montagnardes de l'Asie Antérieure: Quelques aspects sociaux des popula-

- Ross, E. Derwent. "Shaddad." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., 7:246. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Safarian, Arshak. *Kurdish and Kurdistan*. London: Harvill Press, 1946.
- Sarzhin, K. "Iraq Today: Geographical Sketch." *New Times*, no. 6 (Mar. 15, 1946): 22-26.
- Sazonov, Sergieï Dmitrievich. *The Fatal Years*. London: Jonathan Cape, 1928.
- Schacht, I. "Nihâl." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 6:912-14. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- . "Tabriz." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 8:36-40. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Schöth, Adolfs. "Épisodes de l'histoire du Kurdistan." *Annuaire Asiatique* 15 (Jan.-Feb. 1910): 119-39.
- Seligman, Berdois Z. "Studies in Semitic Kinship. II. Cousin Marriage." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 3 (1923-25): 263-79.
- Shedd, Mary Lewis. *The Measure of a Man: The Life of William Ambrose Shedd, Missionary to Persia*. New York: George H. Doran, 1922.
- Shiel, J. "Notes on a Journey from Tabriz Through Kurdistan via Van, Istad, Seert, and Erbil, to Sulaimaniyah, in July and August, 1836." *Journal of the Royal Geographical Society* 6 (1836): 54-101.
- Smart, E. B. "Evacuation of Kurdistan: An Ill-Fated Expedition." *Journal of Central Asian Society* 10, part 1 (1923): 73-75.
- . "The Southern Kurds." *Journal of the Central Asian Society* 9, part 1 (1922): 44-45.
- . *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise. With Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kurdistan*. 2d ed. London: John Murray, 1926.
- Söderholm, Måston. "Salâhid." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 7:84-89. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Speer, Robert E. "The Hakim Salâh" *the Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plomb Cochran, M.D. of Persia*. New York: Fleming H. Revell, 1911.
- Springer, Ephraim Avigdor. *Mesopotamian Origins: The Basic Population of the Near East*. London: H. Kitzford, 1936.
- . "Southern Kurdistan in the Annals of Ashurnasirpal and Today." *Annals of the American School of Oriental Research* (Jerusalem) 8 (1926-27): 1-33.
- Spies, C. "Mihir." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 5:137-38. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Stack, Edward. *Six Months in Persia*. New York: G. H. Putnam and Sons, 1892.
- Stamp, I. Dudley. *Asia: A Regional and Economic History*. London: Methuen, 1939.
- Stephan, V. "A Visit to the Kurds." *New Times*, no. 24 (June 8, 1949): 23-28, and no. 25 (June 15, 1949): 23-26.
- Streck, M. "Ishkan." In E. J. Brill's *First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 2:739-40. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Südhof, K. "Abd Allah [Zayn al-Jawad]." In E. J. Brill's *Encyclopaedia of Islam*, vol. 9: Supplement, 55-60. Leiden and London: E. J. Brill and Luzac, 1935.
- Sykes, Mark. *The Caliphs' Lost Heritage: A Short History of the Turkish Empire*. London: Macmillan, 1915.
- . *Dar-ul-Islam*. London: Bickers and Sons, 1904.
- Sykes, Sir Percy. *A History of Persia*. 2 vols. London: Macmillan, 1915.
- Taylor, I. G. "Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris

- and Ancient Ruins in the Neighbourhood." *Journal of the Royal Geographical Society* 35 (1865): 23-55.
- Temperley, H. W. V. *A History of the Peace Conference of Paris*. Vol. 6. London: Henry Frowde and Hodder and Stoughton, 1924.
- Thomson, William. "Nationalism and Islam." In *Nationalism in the Middle East*, 51-60. Washington, D.C.: Middle East Institute, 1952.
- Thomson, Thomas Henry. *Colonel Sir Robert Sandeman: His Life and Work on Our Indian Frontier*. London: J. Murray, 1895.
- Truman, B. "Blood Vengeance Feud." In *Encyclopaedia of the Social Sciences*, 2:598-99. New York: Macmillan, 1930-35.
- Toybee, Arnold I. *Survey of International Affairs, 1925*. Vol. 1: *The Islamic World Since the Peace Settlement*. London: Oxford Univ. Press, 1927.
- Toybee, Arnold I., and Kenneth P. Kirkwood. *Turkey*. New York: Charles Scribner's Sons, 1927.
- The Dawn of Peace, 1919-1923*. Vol. 2. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1924.
- Turlington, Edgar. "The Settlement of Lausanne." *American Journal of International Law* 18, no. 4 (Oct. 1924): 696-706.
- "Unrest in Kurdistan." *Times* (London), Apr. 11, 1946.
- Ushakov, Aleksandr Klementovich. *Geschichte der Fehdenge in der Asienischen Türkei Vonherauf der Jahre 1828 and 1829*. Vols. 1 and 2. Leipzig: n.p., 1833.
- Villari, Luigi. *Fire and Sword in the Caucasus*. London: T. F. Unwin, 1906.
- Waugh, A. Telford. *Turkey: Yesterday, Today, and Tomorrow*. London: Chapman and Hall, 1930.
- Weber, Max. *Essays in Economic Sociology*. Edited by Richard Swedberg. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1999.
- . *The Theory of Social and Economic Organization*. 2d ed. New York: Oxford Univ. Press, 1950.
- Weissinck, A. I. "Khiton." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 4:956-60. Leiden: E. J. Brill, 1913-36.
- Westermann, William Linn. "Kurdish Independence and Russian Expansions." *Foreign Affairs* 24, no. 4 (July 1946): 674-88.
- Wiedemann, M. "Ibrahim Pasha's Clock and Lullie." *Asiatica*, 3 (1909): 34-37.
- Wigram, W. A., and Sir Edgar T. A. Wigram. *The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan*. 2d ed. London: A. and C. Black, 1922.
- Wilson, Sir Arnold T. "E. B. Soper—A Memoir." In *70 Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*, by E. B. Soper, ix-xvii. London: John Murray, 1926.
- . *Loyalties: Mesopotamia*. Vol. 2: 1917-20. Oxford: Oxford Univ. Press, 1935.
- Wilson, C. W., and H. C. Ravlinson. "Kurdistan." In *Encyclopaedia Britannica*, 11th ed. (1910-11), 5:949-51.
- Wilson, S. G. *Persian Life and Customs*. New York: Fleming H. Revell, 1900.
- Wilson, W. C. F. "Northern Iraq and Its Peoples." *Journal of the Royal Geographical Society* 24, part 2 (Apr. 1937): 287-99.
- Wytchlow, Albert Charles. *A Conqueror in the East*. London: Blackwood, 1924.
- Wright, Dr. Austin H., and Edward Booth. [Report on their visit to Bedir Khan (as representatives of the American Mission in Persia)]. *Missionary Herald* 42, no. 11 (Nov. 1866): 381-83.
- Yakova, Ahmad Emin. *Turkey in the World War*. New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 1930.

Zeidner, Robert. "Kurdish Nationalism and the New Iraqi Government." *Middle Eastern Affairs* 10, no. 1 (Jan. 1959): 24-31.

Zettersteen, K. V. "Marwanids." In *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1st ed., 5:309-10. Leiden, E. J. Brill, 1913-36.

Publications in Middle Eastern Languages (Arabic, Kurdish, Persian, and Turkish)

Arriolan, Isma'il. *Asrar-yi Burhan* (The Secrets of Burhan). Teheran: Mazahiri Press, 1946.

'Azzam, 'Abd al-Rahman "al-Wilada al-Arabiya" (The Pan-Arab Movement). *al-Hilaf* (Cairo) 1, part 4 (Sept.-Oct. 1943): n.p.

al-'Azzawi, 'Abbas. *Akhar al-'Iraq* (The Tribes of Iraq), vol. 1, and *al-Kurdhiya* (The Kurdish Tribes), vol. 2. Baghdad: al-Ma'arif Press, 1947.

al-Baghdadi, 'Abd al-Qahir ibn Tahir. *Muhtasar Kitab al-Fayy biyya al-Fiq* (The Abridged Book of Differences among the Sects). Edited by A. S. Makini. Cairo: Matba'at al-Hilal, 1924.

al-Baghdadi, Sayyid Muhammad ibn al-Sayyid Ahmad al-Husayni al-Munshi. *Rihlat al-Mawash' al-Baghdadi* (The Journey of the al-Mawash' al-Baghdadi). Translated from Persian into Arabic by 'Abbas al-'Azzawi. Baghdad: al-Tijara wa al-Tiba's Press, 1948.

Bayur, Yusuf [Gözet]. *Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarihi Kurumu Heyetmüruri* (The History of the Turkish Revolution). Vol. 8. Istanbul: Ma'arif Matba'ası Press for the Turkish Historical Association, 1948.

al-Bihārī, Amīr Shams Khan. *Shirvanname: Fi Tarikhat-Dawlat wa al-Imarat al-Kurdhiya* (History of the Kurdish Governments and Principalities). Translated from Persian into Arabic with commentary by Mahmud Jamal Bendi Roshbayan. Baghdad: al-Naja Press, 1953.

al-Brikani, Muhammad. *Harq'iy Tarikhiyya 'an al-Qadhiyya al-Farasiyya* (Historical Thoughts Regarding the Persian Problem). Baghdad: Matba'at Shariat al-Tiba' wa al-Nashr al-'Abdiyya Press, 1953.

Chirgub, Bitch. *al-Qadhiyya al-Kurdhiyya: Mas'ali al-Kurd wa Maduriyatim* (The Kurdish Problem: The Past and the Present of the Kurds). Hoşyar Publication no. 5. Calcutta: al-Sa'ada Press, 1930.

Danilof, Nikolai. *Siqat al-Imarat al-Kurdhiyya wa Amarat al-'Irakhiyya* (The Kurdish Principalities of Bahāran or the Principalities of 'Amudiya). Moscow, Iraq: al-Hizab al-Istida Press, 1954.

———. *al-Kurdhiyya* (The Yazukha). Mosul, Iraq: al-Jihad Press, 1948.

Darjimen, Isma'il Hilmi. *Tarih-i Osmanlı Tarifi Kromatoloji* (An Explanation of the Chronology of Ottoman History). Vol. 9. Istanbul: Türkiye Basımevi, 1955.

Dervisi, Nuri. *Kurdistan Tarikhat-i Dersisi* (Persian in the History of Kurdistan). Aleppo: An Milliyasi, 1952.

al-Ghurrani, 'Abd al-Baqi'im. *Bayyiq al-Fitnaq al-'Irakhiyya fi Liva al-Mawash' (Remnants of Distant Sects in Mosul Province)*. Mosul, Iraq: al-Istidat Press, 1950.

Görse, Ibrahim Abettin. *Türk Meyhanları Ansiklopedisi* (Encyclopedia of Famous Turks). Istanbul: Yedigöze Neşriyatı, n.d.

al-Guzali, 'Ab Sida. *Min 'Amman ila al-'Amudiyya* (From 'Amman to 'Amudiya). Cairo: al-Salada Press, 1939.

Hertmans, R. "Dicle, Dicle." In *Islami Ansiklopedisi*, 2:582-85. Istanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

al-Hasani, 'Abd al-Razzaq. *Tarikhat al-Wuzara' al-'Iraqiyya* (The History of Iraqi Cabinets). Vol. 6. Sidon, Lebanon: al-'Irfan Press, 1950.

- Byzank, Ma'rif. *Ma'asir Barzan al-Mafarim* (The Tragedy of Barzan the Oppressed). Baghdad: al-'Arabiya Press, 1934.
- Khamisli, Ma'rif. "Mullamat Mami u Zia" (The Epic of Mami u Zia). *Al-Risala al-Jadida* (Cairo) 1 (1971): n.p.
- Majli, Yusuf. *Kurdistan u Aw Bilad al-Akrad* (Kurdistan, or the Country of the Kurds). Beirut: Sadir Press, 1945.
- Mehrî, Mohammad. 'Asghar-e Karal. Vol. 1: *Be-e-Samsaj Zardkuchê Jaghreyan*. Tirane (Kurdish Tribes, vol. 1: The Sinjahi Tribes: Short History, Geography, Branches). Tehran: Danish Bookstore, n.d.
- al-Nawawi, Mubiy al-Din 'Abd Zakiyya Yahya al-Misiri. *Musayir al-Talibin: Masnad al-Jurisprudence Mesopotamie selon le rite de Chemp'i* (Methodology for the Students of Knowledge: A Manual of Mesopotamian Jurisprudence According to the Rite of al-Sha'fi'i). Vol. 2. Arabic text and French translation by Lodevick Willem Van Den Berg. Beyrou: Imp. du Gouvernement, 1983.
- Nuri, Hasan. *Tarikh-e-Rihle Asghar-e Karal* (History of the Racial Origin of the Kurd). Tehran: Sepidar Press, 1953.
- Payson, Najafqoli. *Marg Bad Bagashê Mami Bad* (There Was Both Death and Return). 2 vols. 1d ed. Tehran: Esharhata Sulhastari-ye Press, 1948-49.
- Razavi, Mirza. *Mu'awazir 'Abd al-Nasir* (The Complicity of 'Abd al-Nasir). Baghdad: Dar al-'Ilm al-Sikhah wa-al-Nashr, 1959.
- al-Sa'igh, Sulayman. *Tarikh al-Mawil* (The History of Mosul). Cairo: al-Saifiya Press, 1923.
- Sajidi, 'Abd al-Din. *Majlis Eshki Kamil* (History of Kurdish Literature). Baghdad: al-Mawil Press, 1952.
- Shirazi, Muhsinmuqad. *Nihâl al-Akrad* (The Struggle of the Kurds). Cairo: n.p., 1944.
- "Su'd be Plerous Iowaristi." In *Moshawwarahs Zairu* 4 (Apr. 1954): 122-23.
- Zaki, Muhammad Amin. *Khidosar Tarikhê Kurdu wa Kurdistanê Min Asgharê 'Ush Hata' al-'As* (The Summary of the History of the Kurds and Kurdistan from the Most Ancient Times up to the Present). Translated from Kurdish into Arabic by Muhammad 'Ali 'Awani. Cairo: al-Saifiya Press, 1939.
- . *Tarikh al-Dawlat wa al-Tuqat al-Kurdîya fi al-'Abd al-Lithmi* (The History of Kurdish States and Principalities during the Muslim Period). Translated from Kurdish into Arabic by Muhammad 'Ali 'Awani. Cairo: al-Saifiya Press, 1945.
- . *Tarikh al-Sulaymaniya wa Asgharê 'As* (The History of Sulaymaniya and Its Outlying Districts). Translated from Kurdish into Arabic by al-Mulla Isma'el Ahmad al-Rahbaryani. Baghdad: al-Nashir wa al-Talib, 1951.

Government Documents

- Bell, Gertrude Lowthian. (Great Britain, Office of the Civil Commissioner, Iraq). *Review of the Civil Administration of Mesopotamia, 1916-1920*. London: H.M. Stationery Office, 1920.
- B. J. B. (Great Britain, Office of the Civil Commissioner, Iraq). *Pacts of Affairs in Southern Kurdistan during the Great War*. Baghdad: Government Press, 1919.
- Great Britain. *Correspondence Respecting the Kurdish Invasion of Persia, Turkey No. 5 (1881)*. C. 2851. London: H.M. Stationery Office, 1881.
- Great Britain. Colonial Office. *Report by H.B.M.'s Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1925*. London: H.M. Stationery Office, 1926.

- , *Report by H.M.'s Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1926*. London: H.M. Stationery Office, 1927.
- , *Report by H.M.'s Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1927*. London: H.M. Stationery Office, 1928.
- , *Report by H.M.'s Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1928*. London: H.M. Stationery Office, 1929.
- , *Report by H.M.'s Government to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1929*. London: H.M. Stationery Office, 1930.
- , *Report on Iraq Administration, October, 1929 to March, 1922*. London: H.M. Stationery Office, 1923.
- , *Report on Iraq Administration, April, 1922 to March, 1923*. London: H.M. Stationery Office, 1924.
- , *Report on Iraq Administration, April, 1923 to December, 1924*. London: H.M. Stationery Office, 1925.
- , *Report to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1928*. London: H.M. Stationery Office, 1929.
- , *Report to the Council of the League of Nations on the Administration of Iraq for the Year 1929*. London: H.M. Stationery Office, 1930.
- , *Special Reports by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress of Iraq during the Period 1928-1931*. London: H.M. Stationery Office, 1931.
- Great Britain. Foreign Office. *Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria*. Turkey No. 4 (1889). C. 2537. London: H.M. Stationery Office, 1889.
- , *Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria*. Turkey No. 10 (1829). C. 2432. London: H.M. Stationery Office, 1829.
- , *France-British Convention of December 23, 1921 on Certain Points Connected with the Mandates for Syria and the Lebanon, Palestine and Mesopotamia. Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament*. Cmd. 1195. Misc. No. 4 (1921). London: H.M. Stationery Office, 1921.
- , *League of Nations: Decision Relating to the Turco-Irak Frontier Adopted by the Council of the League of Nations, Geneva, December 16, 1925. Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament*. Cmd. 2562. Misc. No. 17 (1925). London: H.M. Stationery Office, 1925.
- , *Letter from His Majesty's Government to the Secretary-General of the League of Nations and Presidents of the Council of the League Regarding the Determination of the Turco-Irak Frontier and the Application to Iraq of Article 22 of the Covenant of the League. Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament*. Cmd. 2624. Misc. No. 3 (1925). London: H.M. Stationery Office, 1925.
- , *Report to the Council of the League of Nations by General F. Laidouze on the Situation in the Location of the Provisional Line of the Frontier Between Turkey and Iraq Filed at Brussels on October 28, 1924*. Cmd. 2557. Misc. No. 15 (1925). London: H.M. Stationery Office, 1925.
- , *Historical Section. Turkey in Asia*. London: H.M. Stationery Office, 1920.
- Great Britain. Parliament. *Papers by Command: Lausanne Conference (1923)*. Cmd. 1814. London: H.M. Stationery Office, [1924].
- , *Papers by Command: Treaty of Peace with Turkey and Other Instruments Signed at Lausanne on 24 July 1923*. Cmd. 1929. London: H.M. Stationery Office, [1924].

- Hay, Major W. H., and P. O. Arbil. (Great Britain, Office of the Civil Commissioner, Iraq). *Note on Rowandiz*. Baghdad: Government Press, 1920.
- Iraq. *Reports of Administration for 1918 of Divisions and Districts of the Occupied Territories in Mesopotamia: I. Khaniqin District*. Madras: Vasantha Press, 1919.
- Iraq (British Administration), Office of the Civil Commissioner. *Administration Report of the Kirkuk Division for the Year 1918*. Baghdad: Government Press, 1919.
- . *Administration Report of the Kirkuk Division for the Year 1920*. Baghdad: Government Press, 1921.
- . *Administration Report of the Mosul Division for the Year 1920*. Baghdad: Government Press, 1921.
- . *Administration Report of the Mosul Division for the Year 1921*. Baghdad: Government Press, 1922.
- . *Administration Report of the Sulaimaniyah Division for the Year 1919*. Baghdad: Government Press, 1920.
- . *Administration Report of the Sulaimaniyah Division for the Year 1920*. Baghdad: Government Press, 1922.
- Iraq. Civil Commissioner. *Civil Administration Mesopotamia: Administration Report (1919), Part I, "Mosul"*. Baghdad: Government Press, 1920.
- League of Nations. Council. *Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council of the League of Nations by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1922*. C. 400. M. 147 (1925), vii. Lausanne: League of Nations, 1925.
- Noel, E. M. *Diary of Major E. M. Noel, C.I.F., D.S.O., on Special Duty in Kurdistan, from June 19th to September 21st, 1919*. Basra, Iraq: Government Press, 1920.
- Noel, Major E. W. C. (Great Britain, Office of the Civil Commissioner, Iraq). *Note on the Kurdish Swindlers*. Baghdad: Government Press, 1919.
- Republic of Iraq. Higher Committee for Communication. *Phawat 14 Tammuz fi 'Amika al-Awwal* (The July 14th Revolution in Its First Year). Baghdad: Dar al-Akhbar Press, 1959.
- Republic of Iraq. Ministry of Defense. *Mahkamah al-Sha'ir al-Jabar al-Sirrini* (The People's Court: The Secret Sessions). Baghdad: Government Press, 1959.
- Russia. Ministry of Foreign Affairs. *Sbornik diplomaticheskikh dokumentov: Rejurny v Armanii 26 Nodriia 1912 g.—10 Maia 1914 g.* Petrograd: Government Press, 1915.
- Saade, Major E. B. (Great Britain, Office of the Civil Commissioner). *Notes on the Tribes of Southern Kurdistan*. Baghdad: Government Press, 1918.
- . *Report on the Sulaimania District of Kurdistan. With Some Notice of the Frontier Tribes of Turkey and Persia, and History of the Frontier Question of the Two Countries*. Calcutta: Superintendent of Government Printing, 1918.
- United Nations. *Demographic Yearbook, 1952*. New York: United Nations, Department of Economic Affairs, 1952.